

VICTORIA UNIVERSITY

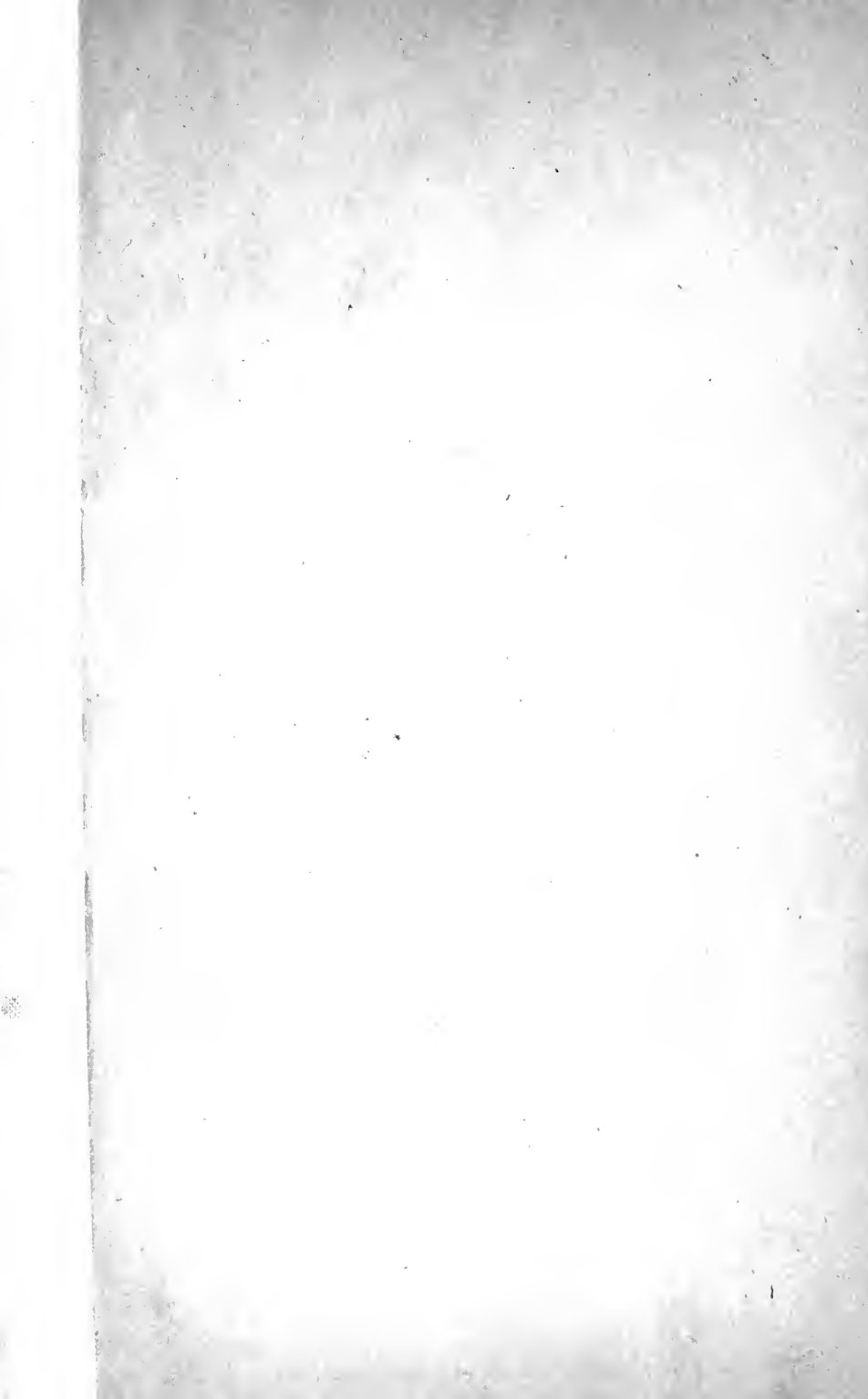

3 1761 06310652 0

PAGD
En62pV

THE LIBRARY
of
VICTORIA UNIVERSITY
Toronto

ENNIANAE POESIS
RELIQUIAE

ITERATIS CURIS

RECENSUIT

IOHANNES VAHLEN

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI
MCMIII

PAGO
En 62 pV

LIPSIAR: TYPIS B. G. TEUBNERI

PRAEFATIO

Q. Ennii poetae versibus superstitionibus collectis et quantum fieri potuit emendatis et explicatis restat ut nonnulla pertractentur, de quibus in singulorum versuum adnotatione agi apte non poterat. Quare reliquiis suo apparatu adornatis duas praemittere disputationes constitui, quarum altera HISTORIAM ENNII ab ipsius initiis usque ad hunc librum editum persequi conabor eo potissimum consilio ut ne quid testimoniorum quod exstat de Ennio desideretur, altera autem DE LIBRIS ENNIANIS disseram, ita ut eorum materiam et compositionem iis fere numeris et rationibus quibus olim explanare studeam.

I. HISTORIA ENNII

De Q. Ennii rebus disputaturus initium scribendi facio ab iis quae versus servati de eo vel testimonia quibus ii accepti feruntur memoriae produnt. Itaque plenum nomen eius *ἄκροστιχίς* habebat quae erat in nonnullis libris *Quintus Ennius fecit* (inc. LIII), et hoc duplex nomen eius multi poetae et scriptores et grammatici vulgarunt, multi *Ennium* nominatarunt: quo nomine poeta ipse se appellat aut ab aliis appellari iubet (vid. infr.), "*Ἐννιον* Suidas (Scip. I) et Strabo (v. infr.); *Quintum* Persius dixit sed ut *Ennius* nomen in vicinia esset (ann. I fr. XII) *cor iubet hoc Enni postquam destertuit esse Maconides Quintus pavone ex Pythagoreo*. Quem *Quintum nostrum* vocat Caesar in epistola ad Frontonem (scen. inc. III), haud improbabiliter docti homines Q. Ennium esse voluerunt, et Ennius cum alibi in epistolis Frontonianis tum in eadem epistola *Sota Ennianus* (p. 217) memoratur.

In saturis poetam nonnumquam de se suisque rebus verba fecisse unum certe quod exstat exemplum fidem facit, cum in satura (lib. III fr. I) a nescio quo se his verbis salutari finxit *Enni poeta salve qui mortalibus Versus propinas flammeos medullitus*, atque ubi de se dixit, ut mea est opinio item in saturis (64), *numquam pector nisi si podager*, probabile est eum plura de vita sua ac moribus perstrinxisse. Neque est quod non ipse credatur suam imaginis formam epigrammate (I) laudasse quod Ennianum esse Cicero testatur *aspicite o cives senis Enni imaginis formam: Hic*

vestrum panxit maxima facta patrum, quae a poeta sene scripta sunt, cum iam carminum gloria vigeret quae in laudem Romanorum fecerat.

Graviora de Ennio ex ipsius libris excerptis M. Varro, qui quos libros de poetis scripsit eorum in primo de Ennii vita egit; et ut ille posterioris aetatis scriptoribus locupletissimus auctor erat de Ennio, ita ipsum putaveris non adisse nisi limpidissimos fontes h. e. attendisse si quae Ennius ipse de se in carminibus suis memorasset, qui quidem etiam de Naevio perhibuit quae ille in carmine testatus erat (vid. Gell.). Itaque de Ennio Varronem haec scribere testis Gellius est (ann. XII fr. v) *Claudium et Triditanum consules* (quibus ante dixit Gellius Livium Andronicum primam fabulam docuisse) *sequuntur Q. Valerius et C. Mamilius quibus natum esse Q. Ennium poetam M. Varro in primo de poetis libro scripsit eumque cum septimum et sexagesimum annum haberet duodecimum annalem scripsisse idque ipsum Ennium in eodem libro dicere*. Alibi exposui, quam condicionem fuisse huius duodecimi annalium libri existimem, ut ea commoda esset occasio, qua talia de se Ennius expromeret. De cuius libri rationibus si recte iudicavi, credibile fit non merum aetatis annum ibi definivisse Ennium verum alia plura de genere et patria et rebus gestis exposuisse, ut hoc nomine huius libri exitus accessisse videatur ad similitudinem quandam versuum quibus Horatius extremam libri primi epistolam finivit: qui ita dicit (nam non inutile est ad hanc rem quam ago horum versuum memorem fuisse)

*Cum tibi sol tepidus plures admoverit aures,
Me libertino natum patre et in tenui re
Miores pennas nido extendisse loqueris,
Ut quantum generi demas virtutibus addas:
Me primis urbis belli placuisse domique,
Corporis exigui praecanum solibus aptum
Irasci celerem, tamen ut placabilis essem.
Forte meum si quis te percontabitur aevum,
Me quater undenos sciat implevisse decembres
Collegam Lepidum quo duxit Lollius anno.*

Itaque ut huius libri finem, quoad eius licebat, pluribus illustrarem, in eodem libro posui nullo teste non solum venustam comparationem qua fortis equi senectutem cum sua composuit (VI), verum etiam illa quibus se Messapiae originis esse et Rudiis oriundum et ex Rudino homine civem Romanum extitisse (VII. VIII) non sine gloria fassus est: quibus fortasse vel illa accedebant quae Gellius (ad XII fr. VII) narrat Ennium dixisse sese *tria corda* habere *quod loqui Graece et Osce et Latine sciret*, si quidem haec non tam de sermone vulgari quam de scripto libro accipienda sunt. Verum tamen si cui parum probabile videatur, praeter ea quae Varronis

fide constant illa quoque quae supra collegi in illius libri exitu locum habuisse, nihilo minus haec et illa totidem sunt Ennii de se testimonia. Quae curiosius expendenda sunt. Ac primum quidem quod Varro non solum scribit Ennium cum duodecimum annalem exararet ipso teste septimum et sexagesimum annum habuisse, sed consules quoque memorat quibus consulibus natus sit Ennius, colligere licet Varronem hoc non sine illo effecisse, verum ex consulibus, si forte nominati erant Horatii exemplo, quibus sexagesimum septimum annum agebat Ennius, computando eruisse quo consulari anno idem natus fuerit. Raro enim exemplo in hoc uno ex vetustissimis Romanorum poetis annus natalis antiquitus constabat, cum plerique quando diem obiissent ex 'annalium monumentis' peti posset, de natalibus nihil compertum esset. Et Varronem videmus etiam alia in Ennii annalibus quae ad computationem annorum pertinerent sectatum esse et indagasse, qui quae Ennius dixit (ann. 501sq.) *septingenti sunt paulo plus aut minus anni Augusto augurio postquam inclita condita Roma est*, non tam in eam aetate qua haec Ennius scripserit quam in sua ipsius tempora cadere affirmat.

In Ennii autem anno natali cum Varrone conspirat Cicero, qui cum ita scribit in Bruto 18,72 *hic Livius primam fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano consulibus docuit, anno ipso ante quam natus est Ennius, post Romam conditam autem quarto decimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur*, se Attici annalem sequi fatetur, cuius libri singularem diligentiam cum alibi velut in oratore (34, 120) tum supra in Bruto (3, 14; 4, 15) magnis et meritis laudibus praedicavit. Sed qui attenderit apud Gellium l. c. hoc idem de Andronici prima fabula cum Varronis de Ennio memoria coniungi, dabit fortasse posse fieri ut Atticus in ea re a Varronis auctoritate profectus sit. Minus accuratum est sed in summa rei non discedit testimonium Ciceronis quod in primo disputationum Tusculanarum (1, 3) posuit: ut sero a Romanis poeticam acceptam doceret *annis fere inquit dx post Romam conditam Livius fabulam dedit C. Claudio Caeci filio M. Tuditano consulibus anno ante natum Ennium, qui fuit maior natu quam Plautus et Naevius.**) Annum eundem et eosdem consules designat, sed is

*) Pravo iudicio pergunt interpretes Tulliani enuntiatum relativum delere: quod ad Livium nimirum pertinens aptum erat ac paene necessarium propterea quia intererat verum initium poesis Romanae indicari, et quia fuit qui Livium iuniorum Plauto et Naevio haberet (Brut. 18, 73). Quod vero ambiguitatem pronominis offendunt, quae nulla est, si quis recte sensum scriptoris accepit, multa sunt quae probant eam ambiguitatem scriptores non refugisse, velut de prov. cons. 6, 14 *itaque ille alter aut ipse est homo doctus . . . aut amicos habet prudentiores quam Gabinius, cuius nullae litterae proferuntur*. Quid si cuius ad Gabinium referri velis? aut pro Mur. 3, 7

annus utrum quingentesimus decimus an decimus quartus fuerit, in incerto relinquit, neque hoc ibi ad rem pertinebat.*)

Horum testium fide cum Ennii annus natalis satis certo constitutus sit, restat ut Hieronymi indicium perpendamus qui in Eusebii canonibus chronicis ab ipso conversis et suppletis ad a. Abrahæ 1777 (h. e. u. c. 514) scribit *Quintus Ennius poeta Tarenti nascitur, qui a Catone quaestore Romam translatus habitavit in monte Aventino parco admodum sumptu contentus et unius ancillae ministerio*. In quibus quæ præterea habentur deinceps suis locis disceptabuntur. In anni autem definitione ut ab illis testibus anno discedit, ita sibi ut solet constitit, cum a. Abrahæ 1849 (h. e. a. u. c. 586) scribit: *Ennius poeta septuagenario maior articulari morbo perit sepultusque in Scipionis monumento via Appia intra primum ab urbe miliarium; quidam ossa eius Rudiam ex Ianiculo translata adfirmant*. Qui enim a. u. c. 514 natus a. 586 mortuus est non potest non septuagenario maior diem obiisse. Sed in utroque numero putamus erratum esse, incertum quo principio. Suetonius enim, quem sequi solet Hieronymus, quos numeros in vita Ennii posuerit nescitur, qui in libello de gramm. 2 p. 100 R. cum Cratetem Mallotem inter secundum (a. u. c. 553) et tertium bellum Punicum (a. u. c. 605) *sub ipsam Ennii mortem Romam venisse scribit, annum mortis non falso sed obiter significavit*. Hieronymum autem, cuius hæc sunt de Caecilio ad a. Abr. 1838 (h. e. a. u. 575) *Stattius Caecilius comoediarum scriptor clarus habetur natione Insuber Gallus et Ennii primum contubernalis; quidam Mediolanensem ferunt; mortuus est anno post mortem Ennii et iuxta Ianiculum sepultus*, non alium nunc quam illo loco annum mortis Ennianæ probabile est sumpsisse.

Sed de morte Ennii suppetunt non minus certa testimonia quam de anno natali et ea quidem quibus etiam ille confirmatur. Cicero enim in Bruto (20, 78) de C. Sulpicio Gallo agens scribit *hoc praetore ludos Apollini faciente cum Thyestem fabulam docuisset Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius* (h. e. a. u. 585). Quorum fides non est quod labefactetur cum Reifferscheidio. Nihil enim erat quod a Cicerone aut Attico (ne de Varrone dicam) illo tempore certius aut facilius cognosci posset, quam aut quo anno Thyestes fabula data esset aut quibus consulibus Ennius poeta

sed me non minus . . . Ser. Sulpicii conquestio quam Catonis accusatio commovebat, qui gravissime se ferre dixit eqs. Ad utrum qui pertinere dicimus, Catonemne an Sulpicium?

*) Ne quid praetermittatur, in adnotatione addam quod Cicero in Bruto 18, 73, cum Accii de Livii aetate errorem refutat, C. Cornelio Q. Minucio consulibus (h. e. a. 557), quibus Accius Livii fabulam datam esse voluit, Ennium xl. annos natum fuisse scribit, si non falso, certe non satis accurate dici.

clarissimus mortem obiisset. Cui memoriae accedit altera eiusdem Ciceronis qui Catonem in dialogo de senectute (5, 14) ita de Ennio versibus eius de senectute (ann. XII fr. VI) memoratis loquentem induxit *equi fortis et victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis, anno enim undevicesimo post eius mortem hi consules T. Flamininus et M' Acilius* (h. e. a. u. 604) *facti sunt, ille autem Caepione et Philippo iterum consulibus* (h. e. a. u. 585) *mortuus est, cum ego quinque et sexaginta annos natus* (h. e. item a. u. 585, quia natus erat a. 520) *legem Voconiam magna voce et bonis lateribus suasi. sed annos septuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo quae maxima putantur onera paupertatem et senectutem, ut eis paene delectari videretur.**) Perspicuum est compluribus indiciiis inter se consentientibus eundem a Catone annum dici qui est apud Ciceronem in Bruto, et his quidem testimoniis cum annum mortis tum per septuaginta annorum aetatem etiam annum natalem certissime constitui. Nihil quo utare ex Gellii tabulis chronologicis percipitur quas XVII 21, 49 exponit, qui a legatione philosophorum ab Atheniensibus Romam missa (quam notum est in a. u. 599 cadere) ita pergit *neque magno intervallo postea Q. Ennius et iuxta Caecilius et Terentius et subinde et Pacuvius et Pacuvio iam senes Accius clariorque tunc in poematis eorum obtrechandis Lucilius fuit*, in quibus quantum peccatum sit non est quod curiosius explicetur.

Rudinum**) quod Cicero Ennium et Cicerone teste Ennius semet ipse dixit (ann. XII fr. IV et VIII), Rudiiis natum intelligunt, id quod cum alibi tradatur, velut a Silio Italico eo loco quem infra indicavi, tum a Strabone, qui lib. VI inde a 3, 5 p. 281 C *τὴν τῶν Ἰαπύργων χώραν* describens, cum de traiectu ageret qui Tarentum inter et Brundisium esset, ita scribit *ἐντεῦθεν δὲ τηρήσαντες φορὸν πνεῦμα προσέχουσι τοῖς μὲν Βροντεσίνων λιμένιν, ἐκβάντες δὲ πεξεύουσι συντομώτερον ἐπὶ Ῥοδιῶν πόλεως Ἑλληνίδος, ἐξ ἧς ἦν ὁ ποιητῆς Ἐννιος*, situmque urbis paulo post (3, 6 p. 282) accuratius hoc modo definit *τὰ μὲν ἐν τῷ παράπλῳ πολίχνηα εἶρηται, ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ Ῥοδίαί τε εἰσὶ καὶ Λουπταί καὶ μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης Ἀλητία.****) Qui quas potissimas esse eius regionis urbes dicit, Tarentum et Brundisium, earum virtutes inter

*) Dubites num haec ad orationem Ennii redeant in qua is extrema vita de paupertate sua et senectute dixerit. Certe haec diversa sunt ab illis de equi senectute quae dixit Cato.

**) *Rudinum* appellavit Ennium Ausonius quoque (ann. 575) et ex Cicerone scholiastae eius.

***) Pomponius Mela cum scribit II 4, p. 48, 12 Parth. *post Barium et Gnatia et Ennio cive nobiles Rudiae, et iam in Calabria Brundisium, Valetium, Lupiae* eqs alium locum vel eius oppidi alium situm designare mihi non videtur. Ceterum cf. Plin. nat. hist. III 99—102.

se collatas aestimat et inprimis Brundusinos portus Tarentinis superiores praedicat (l. c. καὶ εὐλλήμενον δὲ μᾶλλον τὸ Βρεντέσιον· ἐνὶ γὰρ στόματι πολλοὶ κλείονται λιμένες ἄκλυστοι κτλ.). Quare Ennius si de patria sua verba fecit, versus qui habet laudem Brundusini portus (ann. 488) *Brundisium pulcro praecinctum praepete portu* et hic fortasse locum (sed ubi non?) nancisci potuit. Suetonius autem si forte in ea parte Virorum Illustrium, qua Ennium tractabat, cum Rudias diceret Tarenti viciniam memoraverat, esset unde Hieronymi error oreretur, qui Ennium *Tarenti* natum scripsit, quamquam idem paene inscius et ipse *Rudias* (sive *Rudiam*) Ennii patriam subindicat cum dicit *quidam ossa eius Rudiam ex Ianiculo translata adfirmant*. Cur enim Rudias, si non erat natale solum? De terra ipsa in qua media sitae sunt Rudiae Strabo (282) τῆς εἰρημένης inquit χερρονήσου, ἦν Μεσσαπίαν τε καὶ Ἰαπυγίαν καὶ Καλαβρίαν καὶ Σαλεντίνην κοινῶς οἱ πολλοὶ προσαγορεύουσιν: unde utrumque intelligitur et quid *Calabria* ad Ennium et quid *Messapia*, quem Ovidius (art. am. III 409) *Calabris in montibus ortum* dixit (similiter Silius loco infra citato), et cuius poesim Horatius c. IV 8 *Calabras Pierides* appellavit, ad quae in Aconis scholiis adnotatur *significat Ennium qui facta Africani descripsit oriundum de Raudino oppido Calabriae, ideo Calabriae Musae*. Messapium autem Ennium teste Aeliano Suidas dixit (cf. ann. XII fr. VII) et Messapiam originem suam Ennium ipsum memorasse Servius testis est (ibid.) eamque pluribus verbis Silius Italicus (XII 393) ornavit, qui poetam Ennium centurionem in bello Hannibalico in Sardinia fortiter pugnantem in honorem poetae poetica quadam libertate finxit; qui cum canit

*Ennius, antiqua Messapi ab origine regis,
Miscebat primas acies, Latiaeque superbum
Vitis adornabat dextram decus; hispida tellus
Miserunt Calabri; Rudiae genuere vetustae,
Nunc Rudiae solo memorabile nomen alumno,*

possit exemplo esse eius modi quo forte Ennius patriam suam et originem verbis extulerat.*) Nam Ennium originem Messapiam prodisse dubitari non debuit, ac poetae licuit, ut se Messapium affirmaret, dicere se a rege Messapo originem ducere, qui terrae nomen dedit, ut Strabo tradit (IX 2, 13 p. 405 C) ἐν δὲ τῇ Ἀνθηδονίᾳ Μεσσάπιον ὄρος (Pausan. IX 22, 5) ἐστὶν ἀπὸ Μεσσάπου, ὃς εἰς τὴν Ἰαπυγίαν ἐλθὼν Μεσσαιπίαν τὴν χώραν ἐκάλεσεν; idem Stephanus Byz. p. 447 M. Μεσσάπιον ὄρος Εὐβοίας... ἀπὸ Μεσσάπου τοῦ μετοικήσαντος εἰς Ἰταλίαν, qui paulo ante

*) De lingua Messapia et inscriptionibus circa Rudias inventis olim Mommsenus egit in dial. Italiae inferioris p. 59 sqq. Cf. Deeckium mus. Rhen. XXXVI 577.

Μεσσαπία inquit *χώρα Ἰαπωνίας προσεχῆς Τάραντι. τὸ ἔθνικόν Μεσσάπιος. Πανσάντας δεκάτω* (10, 6); Paulus quoque epitomator Festi p. 90, 13 Th. *Messapia Apulia a Messapo rege appellata*, quod fieri potest ut ad Ennium redeat; qui quod *Messapiam Apuliam* dicit, similiter Servius Dan., qui in Aen. III 531 *sanc Calabria* ait ante *Messapia vocata est*, VII 710 *Iapygia* dicit *Apulia dicta est* (cf. Georg. III 475); quod Servius scribit XI 247 *Iapygia pars est Apuliae in qua est mons Garganus qui per Calabriam usque in Adriaticum tenditur pelagus* (cf. XI 269. 271), patefieri videtur non esse eam differentiam rei, sed appellationis.

Calabriam autem totam, non solum Rudias urbem quam Strabo *Ἑλληνίδα πόλιν* dicit, Graeca cultura non leviter imbutam fuisse, multis rebus probatur. Quare non recte fortasse sed non temere nonnulli Ennium *Graecum* vel *Semigraecum* appellaverunt, utpote quem dubium non esset Graeci sermonis ab initio peritum fuisse: itaque Suetonius (de gramm. I p. 100R.) scribit *antiquissimi doctorum, qui idem et poetae et Semigraeci erant, Livium et Ennium dico, quos utraque lingua domi forisque docuisse adnotatum est*, et Festus (p. 412, 33Th.) ubi memoravit usum duplicandi in scribendo litteras olim nullum fuisse, ita pergit *quam consuetudinem Ennius mutavisse fertur utpote Graecus Graeco more usus, quod illi aequae scribentes ac legentes duplicabant mutas*.

Credibile est Ennium etiam alia de se in carminibus tetigisse, quae nobis nisi alienis testibus comperta non sunt. Quod genus Cornelius Nepos in vita Catonis (1, 4) haec de Catone refert: *accidit plebi factus est cum C. Helvio. praetor provinciam obtinuit Sardiniam, ex qua quaestor superiore tempore ex Africa decedens Q. Ennium poetam deduxerat; quod non minoris existimamus quam quemlibet amplissimum Sardiniensem triumphum*. Quae breviter Hieronymus reddit his verbis iam supra allatis: *a Catone quaestore Romanus translatus*: nimis enim inepte scribit Nipperdeus et qui Nipperdeii Nepotem instauravit, illa quae sunt apud Nepotem ab Hieronymo confirmari; sed Hieronymus sua scilicet a Suetonio accepit, Suetonius autem, quem Nepote auctore etiam in vita Terentiana (p. 31R.) uti videmus, dubitari non potest quin fide Nepotis haec de Ennio in vita eius perhibuerit quam in Viris Illustribus posuit. Vestigium tenue eius narratiunculae ad Aurelium Victorem de viris illustribus pervenit, qui quae scribit (c. 47) de Catone *in practura Sardiniam suscepit, ubi ab Ennio Graecis litteris institutus*, particulam veri ineptiis et ficticiis immixtam exhibent. Sed haec quo fonte hausta Nepotem dicimus memoriae tradidisse? Poterant profecto a Catone memorari (nam quid non in tanta amplitudine litterarum omnis generis?), praesertim si tantam vim ei rei tribuit quantam Nepos, qui quidem poetae fama movebatur, quae

illo tempore nulla dum erat*): poterant ab Ennio ipso narrari, in annalibus temporum et rerum gestarum ordine invitante, quemadmodum Naevium in carmine belli Punici prodidisse ipsum se in eo bello stipendia fecisse Varrone teste scribit Gellius l. s. s., ut Varronis beneficio etiam illa de Ennio si dis placet ad Nepotem manaverint, aut in Catonis laudibus quae multae erant in annalibus (xii fr. iv), denique vel in extremo duodecimo: qui minus enim Ennium haec quoque de se ibi memoraverit, cum Horatium videamus in illa epistola stipendia a se facta non praetermittere. Sed nihil certi, ac nobis standum est mera fide Nepotis. Res autem ipsa quam tradit non uno nomine obscura est: nec enim quae causa Rudinum hominem durante etiam tum bello in Sardiniam adduxerit, nec quo consilio aut qua occasione Cato eum de insula deduxerit, satis fit perspicuum, quamquam nec hoc improbable esse aio quod statuunt, eum stipendia fecisse in legione Romana, centurionem si libet ut Silius finxit, nec quibus rationibus hoc fieri potuisse in eo qui civis non erat probare studuerunt. Unum certum est et hoc longe gravissimum, quod a Catone quaestore Ennius Romam translatus dicitur. Catonem enim quaestorem fuisse consulibus M. Cethego P. Tuditano, quorum illum Ennius insigni laude imperavit in annalium ix, h. e. anno u. c. 550 Cicero bis expressis verbis tradidit, in Bruto (15, 60) et in Catone m. (4, 10). Quem quaestorem Livius (xxix 25, 10) narrat eo anno cum Scipione traiecisse in Africam; unde decedens Sardiniam petiit, et inde comitante Ennio Romam. Cuius annus adventus in principiis poesis Romanae non minus momentum facit quam annus primae datae fabulae ab Livio Andronico (514).

Romae Ennium in monte Aventino habitasse non compertum est nisi Hieronymi verbis quae supra (p. vi) scripta sunt: in qua re reminiscendum est rerum tradendarum in hoc genere iter quod supra descripsi semper exstare, etiamsi nobis non semper liceat singulis rebus excussis monstrare: quare hoc obtinemus Hieronymum fere non tradere nisi quae apud Suetonium legerit, Suetonius autem fieri non potest quin cum aliis testibus vetustioribus, Nepote, Cicerone, aliis, inprimis Varronis de poetis usurpaverit, quem vidimus non neglexisse si quae apud ipsum poetam de eo offenderet. De Aventino memorabilia sunt quae Festus tradidit (p. 492, 22 Th.) *cum Livius Andronicus bello Punico secundo scripsisset carmen quod a virginibus est cantatum, quia prosperius res p. populi Romani geri coepta est publice adtributa est ei in Aventino aedis Minervae, in qua liceret scribis histrionibusque consistere ac dona ponere, in honorem Livii quia is et scribebat fabulas et*

*) De Catone possit fortasse propior occasio inveniri; vide quae infra de Fulvio Nobiliore exposita sunt.

agebat. Ex ea enim memoria, quam O. Iahnus (relat. Lips. a. 1856 p. 294sqq.) egregie enarravit, facile intelligitur quid fuerit quod Ennium post Livii tempora in Aventino monte h. e. circa eam aedem quae in illius honorem poetis histrionibusque concessa erat, habitasse dicant in eodemque cum Ennio contubernio Caecilium poetam commoratum esse (Hieronym. p. 26 Reiff.). Ad locum habitationis haud scio an referenda sint quae Varro de lingua Latina (v 163) scripserat: nam nunc post magnum interstitium haec tantum leguntur — — *ligionem Porcius designat cum de Ennio scribens dicit cum coluisse Tutilinae loca. sequitur porta Naevia* eqs. Porcium quem dicit Porcium Licinum intelligimus, eundem qui de Terentio scripsit, de quo versus nonnullos quos fecerat liberius ut poeta nec ad exactam rerum fidem Suetonius in vita Terentiana servavit. Is igitur, ut ait Varro, de Ennio scripsit; cuius scriptum cum ille cognitum haberet tum nosse potuit Suetonius. Hodie cum nihil nisi una sententia supersit, aegre ferendum est quod ne ea quidem integra frui licet, saltem ut de sensu constaret: putaverim autem *religionem* scriptum fuisse et Porcium cum Ennio dicat *Tutilinae loca coluisse* non proprie sed figurate locutum esse. Si recte statuitur, quod ex ordine locorum qui est apud Varronem colligi posse existimarunt, *Tutilinae loca* ad Aventinum montem pertinuisse aut in vicinia quidem Aventini fuisse, ad Hieronymi fidem aliquid ex Porcii indicio accesserit.*) Ecquid effici possit de Ennii habitatione ex iis quae Cicero scribit (Lucull. 16, 51) *num censcs Ennium cum in hortis cum Servio Galba vicino suo ambulavisset dixisse 'visus sum mihi cum Galba ambulare'*, cum Galbam in cuius hortis ambularet Ennii vicinum dicit, mihi obscurum est.

Vita quam Romae degit Ennius principio quidem qualis fuerit, documento sunt quae Suetonius in libello de grammaticis tradidit, cum de initiis grammaticae Romanae ita dicat (1 p. 100R.) *initium grammaticae mediocre exstitit, si quidem antiquissimi doctorum, qui iidem et poetae et semigracci erant, Livium et Ennium dico, quos utraque lingua domi forisque docuisse adnotatum est, nihil amplius quam Graecos interpretabantur aut si quid ipsi Latine composuissent praelegebant*. Quos Graeca Latinaque lingua domi forisque docuisse a quo quibusve *adnotatum* fuerit si quaeritur, rursus relabimur ad Varronem, quo nemo melius de principiis grammaticae iudicare potuit. De Livio solo hoc idem vel simile Hieronymus ex Suetonio, sed ex alio quo loco opinamur, ad a. Abrah. 1830 (a. u. c. 567) adnotavit: *ob ingenii meritum a Livio Salinatore cuius liberos erudiebat libertate donatus est*; de Ennio

*) De Tutilina et Tutilinae locis vide nunc G. Wissowa *Religion und Cultus der Römer* (München 1902) p. 195.

nihil tale aliunde compertum est: sed Suetonio fidem habentes animo nobis informamus Ennium qui Livio fortasse iam mortuo Romam venit idem officium mercedis causa primo post adventum tempore aliquamdiu sustinuisse eaque necessitate quemadmodum Livius Odysseam ipsum alia composuisse quibus in docendis pueris uteretur.

Ad haec potissimum tempora credas pertinere quod ab Hieronymo dicitur *parco admodum sumptu contentus et unius ancillae ministerio*, quamquam Cicero Catonem de sene Ennio ita loquentem facit (Caton. m. 5, 14) *ferebat duo quae maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis paene delectari videretur* (cf. supra p. vii): quae quam certa sint et unde ducta, aegre definias. Sed illa Hieronymi, ut recte iudicentur, licet fortasse ex quo fonte petita sint non sine probabilitate demonstrare. In Ciceronis enim secundo de oratore, ubi de ridiculorum et facetiarum generibus agitur, a c. 68, 275 Iulius Caesar haec disputat: *Ex quo genere est etiam non videri intelligere quod intelligas, ut . . . illud Nasicae: qui cum ad poetam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset domi non esse, Nasica sensit illam domini iussu dixisse et illum intus esse. Paucis post diebus cum ad Nasicam venisset Ennius et cum a ianua quaereret, exclamat Nasica domi non esse. Tum Ennius 'quid ego non cognosco' inquit 'vocem tuam?' Hic Nasica 'homo es impudens. ego cum te quaererem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?' Quae lepida sunt, poterantque ab Ennio ipso in satira aut nescio quo carmine narrata esse. Ea autem a Cicerone repetita verisimile est non sprevisse Suetonium, qui et quantopere hoc genus fabellarum adamaverit et quam curiosus fuerit Ciceronis si quae ad eum modum haberet, vita Terentiana locuples testis est. Hinc igitur natum est, nisi me fallit opinio, *unius ancillae ministerium*, quo Hieronymus dicebat Ennium contentum fuisse. Nam licet hoc vulgare sit indicium paupertatis, ut Seneca ad Helviam scribit 12, 4 *unum fuisse Homero servum, tres Platoni, nullum Zenoni satis constat* (cf. Ter. hautont. 293), a Tulliana fabella aberat omnis parci sumptus vel paupertatis significatio, quae uni deberi Hieronymo videtur. Nasica, quem Cicero dicit, est ut videtur P. Cornelius Scipio Nasica consul anni u. c. 563: cum hoc igitur nobili viro videmus quam familiariter vixerit Ennius, sed is nobilium multorum familiaritate usus esse creditur, inprimis Scipionis Africani, quem Ennius quidem multis laudibus sustulit, epigrammate altero (nam prius sepulcrale est) et carmine singulari post Hannibalem devictum reditumque victoris, ut videtur, condito, cuius Horatius memor est cum scribit illa (c. iv 8)*

Non incisanotis marmora publicis,

Per quae spiritus et vita redit bonis

*Post mortem ducibus, non celeres fugae
Reiectaeque retrorsum Hannibalis minae,
Non incendia Carthaginis impiae,
Eius, qui domita nomen ab Africa
Lucretus rediit, clarius indicant
Laudes quam Calabriae Pierides.*

Nam annalium nullam partem Scipionem vidisse mihi persuadetur. Sed ex altera parte de amicitia quae inter eos fuerit nihil traditum est, nisi quod Cicero scribit pro Archia (9, 22) *carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore*: quae scholiasta Bobiensis (p. 358 Or.) in eandem sententiam latius explanavit: *natione Rudinus fuit Q. Ennius quem superior Africanus dilectum familiarissime etiam communicato sepulchri honore dicitur in maiorum suorum numerum redeisse*. Sed apparet colligi istam quam praedicant familiaritatem Scipionis cum Ennio ex credita statua Ennii quae fuerit in Scipionis sepulcro constituta. De qua re quid probabile sit suo loco exponam. Sed facile credimus etiam sine teste Scipioni Africano carum fuisse eum poetam qui tam praeclarus praeco esset rerum ab eo gestarum. Nam mero lusui poetico debentur ea quae Claudianus de consulatu Stilichonis (lib. III praef.) de Ennio paene perpetuo Scipionis in pugnis ac proeliis comite cecinit: ex quibus satis sit attulisse (11) *Haerebat doctus lateri castrisque solebat Omnibus in medias Ennius ire tubas*.

M. Catonis quoque magna laus fuit in annalibus, id quod Cicero affirmat ibi ubi similiter de Africano loquitur (ann. XII fr. IV). Qui quod Ennium *familiarum nostrum* dicit (de sen. 4, 10), cavendum est ne huic Catoni Tulliano nimium tribuamus qui magis ad Ciceronis mentem quam ad rerum veritatem loqui videtur. Nam naturam duorum propius inspicienti multo plura apparerent quae, licet Cato Ennium Romam deduxerit, familiari eorum commercio adversarentur quam quae ei favere possent. Cuius rei, ut mittamus acerrimas inimicitias quibus Cato Scipionem Africanum persecutus est, statim unum necesse est indicium afferamus.

Nam vera haud dubie amicitia fuit Ennio cum Fulviis, patre et filio, quorum ille, M. Fulvius Nobilior, consul anni u. c. 565, cum Aetoliam provinciam sortitus esset (cf. Livius XXXVII 50, 8), Ennium poetam secum in provinciam deduxit. Quod Cicero in oratione pro Archia poeta, cum poesis dignitatem poetarumque laudem efferret (11, 27), in hunc modum expressit: *iam vero ille qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius non dubitavit Martiis manubias Musis consecrare*. Ac ne huic uni sententiae subtili contrariorum ratione politae fides habeatur, in promptu est alterum Ciceronis testimonium, quo auctor gravissimus rei narratae cognoscitur: in Tusculanarum enim disputationum primo (2, 3),

ut sero poesim a Romanis acceptam nec poetas satis honoratos fuisse doceret, *honorem inquit huic generi non fuisse declarat oratio Catonis in qua obiecit ut probrum M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset: duxerat autem consul ille in Aetoliam ut scimus Ennium*. Quae oratio habita non ante annum u. c. 567, quo anno Fulvius triumphum egit ex Aetolis, etsi Ennii nomen ut videtur non tenuit, tamen et rei veritatem probat et Catonis iniquitatem in Ennium liquido demonstrat: ut quem olim ex Sardinia Romam deduxerat, eum vix videatur familiaritate sua dignatus esse.*)

Ennius autem Fulvium non militandi causa comitatus est in Aetoliam, quod Catoni certe minus offensionis futurum erat, et Cicero parum accurate scribit in Bruto (20, 79) ubi de Fulvii filio loquens de Ennio dicit *qui cum patre eius in Aetolia militaverat***); quamquam memoria militantis in Aetolia Ennii ad Symmachum permansit, qui in epist. (I 20, 2) cum haec scribit *sed cui eveniet aut tam felix discipulus aut tam memor debitor? an ignoramus magnum illum, cui supra votum fortuna fluxit, Stagiritae suo nihilum commodasse, nisi quia Ennio ex Aetolicis manubiis captiva tantum chlamys muneri data Fulvium decolorat*, quid sentiat apertum est, sed difficile dictu quo rivulo haec ad hunc scriptorem permanerint. Sed Ennius cum consule profectus est in provinciam, ut simul esset cum homine erudito et in litteris versato, et, si forte, ut poeta ducis laudes carmine illustraret. Clarissima res erat eius expeditionis expugnatio Ambraciae Aetolorum urbis, quam Livius enarrat (xxxviii 4—9), nec vana est opinio Ribbeckii *Ambraciam* Ennii aliquotiens citatam a Nonio praetextam fuisse his rebus gestis dicatam, licet pauca quae restant fragmenta nihil habeant quod cum hac re sit coniunctum. Quae in annalium lib. xv de iisdem rebus exposita erant multo posterioris temporis fuerunt, ut quae ad eum librum adscripta sunt Aurelii Victoris verba (de vir. illustr. c. 52) *M. Fulvius Nobilior consul Aetolos... proeliis frequentibus victos et in Ambraciam oppidum coactos in deditionem accepit... de quibus triumphavit. quam victoriam per se magnificam Q. Ennius amicus eius insigni laude celebravit* fortasse rectius ad *Ambraciam* afferenda essent, nisi quod ibi nullum

*) Haec oratio in Fulvium est qua supra p. x n. significabam posse fieri ut Cato Ennii a se de provincia deducti mentionem fecerit. Sed apparet quam incerta res sit. Catonem autem adeo ex Ennio sumpsisse quibus orationi suae colorem poeticum impertiret, quod E. Nordenum (*Kunstprosa* p. 168) statuere video, mihi non persuadetur nec hoc exemplis quibus utitur probari posse concedo.

**) Quod Archiam poetam Cicero scribit in ea oratione (5, 11) *proximis censoribus cum clarissimo imperatore, L. Lucullo, apud exercitum fuisse*, nihil dicit nisi ab urbe a fuisse.

est earum rerum indicium, in annalium libro sunt quae eo referre liceat.

Biennio post a. u. c. 567 verisimile est Ennium cum Fulvio ad triumphum properante Romam revertisse; et quam benevolentiam patris expertus erat, eam non denegavit filius. De quo Cicero scribit in Bruto (20, 79) *Q. Nobiliorem M. f. iam patrio instituto deditum studio litterarum, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, cum triumvir coloniam deduxisset, et T. Annium Luscum, huius Q. Fulvii collegam, non indisertum dicunt fuisse.* Coloniam quam Cicero dicit Livius tradit a. u. 570 deductam esse, qui xxxix 44, 10 haec memorat: *codem anno coloniae duae, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductae sunt: sena iugera in singulos data: dividerunt agrum coloniasque deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labco et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior.* Ergo hac coloniae deducendae occasione usus est Q. Fulvius, ut suo iure Ennium poetam inter colonos deducendos reciperet*), eique hac via eam qua carebat adhuc civitatem Romanam acquireret. Hoc igitur est quod Cicero dicit pro Archia (10, 22) cum probato Ennio, quod laudibus clarorum virorum patriae laudem auxerit hoc addit *ergo illum qui haec fecerat Rudinum hominem maiores nostri in civitatem receperunt*, et hoc illud est quod Ennius ipse iam quinquagesimum quintum annum agens gloriabundus pronuntiavit *nos sumus Romani qui fuimus ante Rudini* (ann. xii fr. viii).

In extremam aetatem Ennii videntur cecidisse quae Cicero memorat in Lucullo (16, 51) *num censes Ennium cum in hortis cum Servio Galba vicino suo ambulavisset dixisse 'visus sum mihi cum Galba ambulare'? at cum somniavit, ita narravit 'visus Homerus adesse poeta.'* Quae sic dici videntur, ut necesse sit tum constituisse Ennium Servii (Sulpicii) Galbae vicinum fuisse et cum eo in hortis ambulare solitum esse. Qui Galba si est is, de quo Cicero multa in Bruto (23. 24), quem constat a. u. c. 603 praetorem fuisse, potuit fieri ut adolescenti cum sene Ennio usus et consuetudo esset. De vicinia eorum supra dixi. Sed si haec vera sunt, unde ea sumpsisse Ciceronem credimus nisi forte ab ipso Ennio alicubi commemorata erant?

Cum Servio Galba temporis ratio suadet ut coniungantur ea quae de A. Postumio Albino tradita sunt: de quo charta saec. vi magnis litteris scripta a Iacobo Cortesio inventa et edita a. 1884 (*Rivista d. filol.* xii p. 396), iterum eodem anno a Fr. Buechelero

*) Haec est eadem deductio quam Hieronymus dicit cum in memoria Accii poetae ad a. Abr. 1878 a. u. c. 615 scribit: *a quo et fundus Accianus iuxta Pisaurum dicitur quia illuc inter colonos fuerat ex urbe deductus*, nisi quod haec non poetam sed poetae patrem attingunt.

(mus. Rhen. xxxix p. 623) publicata et commentata cum alia tum haec nobis antea incomperta refert: *Graece autem ut scimus historiam ille confecerat Q. Ennio poetae inscriptam*. Atqui quoniam Albinum a. u. 599 praetorem fuisse (Cic. Lucull. 45, 137), a. 603 consulem (Cic. Brut. 21, 81. Liv. epit. 48. Polyb. xxxv 3, 7) constat, consequens est ut quam historiam Graece scriptam Ennio poetae inscripsisse traditur, non potuerit nisi adolescens scripsisse, Ennio autem perseni obtulisse.

Ennium qui se dixit *numquam poetari nisi podagrum* (sat. 64) quemque Horatius, quod ab illa re fortasse non erat seiunctum, *numquam nisi potum dicit ad arma prosiluisse dicenda* (ep. i 19, 7), totam vitam quam Romae degit h. e. ab anno 550 usque ad exitum in poetandum h. e. in carmina multa et varia condenda insumpsisse multa sunt quae patefaciant. Qui quidem quibus temporibus quae carmina ediderit exceptis perpaucis dici non potest. *Scipionem* poema epicum (nam epicum esse, quod numquam dubitari debuit, et res clamat et a Suida relata sententia Ennii (1), qua qui Scipionis laudes caneret nisi Homerum dignum esse neminem fassus est) vidimus victoriam Zamae reportatam (a. 552) parvo intervallo secutum. *Ambraciam* non posse longius a triumpho Fulvii a. 567 abesse res ipsa poscit. Tragoediam *Thyestem* certo auctore constat extremo Ennii anno actam esse. *Achilles Aristarchi* quando edita esset sciremus si prologum in Plauti Poenulum, qui ab ea tragoedia exorditur, notum esset cui anno tribui oporteret, quem esse annum 565 dubitabilis opinatio est, nec plus affirmare licet quam ante a. 570 qui Plauti fuit extremus hanc fabulam editam esse. Unum est testimonium longe certissimum quod Varro et Gellio acceptum fertur, quo Ennium probatur duodecimum annum aetatis anno sexagesimo septimo h. e. a. u. c. 582 scripsisse. Unde exorsus in actis academ. a. 1886 demonstrare conatus sum, *annales* a sene Ennio scriptos h. e. non ante annum 570 coeptos et in posteriore vitae parte usque ad finem eius continuatos esse, plane ut Naevium Cicero testatur *bellum Poenicum primum* senem h. e. minimum sexagenarium composuisse. Ennius autem cum consulem anni 550 Cethegum in nono annali (fr. iv) hunc in modum celebret

Additur orator Cornelius suaviloquenti

Ore Cethegus Marcus Tuditano collega

Marci filius

is dictust ollis popularibus olim

Qui tum vivebant homines atque aevum agitabant

Flos delibatus populi

ipse sibi testis est, se non exiguo temporis spatio (ex mea computatione praeter propter viginti quinque annorum) ab illo consulatu semotum haec cecinisse. Nec solum in duodecimo annali

se senem esse testatur Ennius sed ita se appellat in epigrammate i cum ita dicit

Aspicite o cives senis Enni imaginis formam:

Hic vestrum panxit maxima facta patrum,

quorum haec postrema cum non possint nisi ad annales referri, a se sene esse maxima facta patrum composita indicat.

Priorem autem vitae partem inde ab anno 550, quo Romam venit, scenae potissimum operam dedisse iam ob eam causam probabile est, quia hac via licebat parare quae ad victum cultumque maxime necessaria essent. Ac licet numquam destiterit tragoedias scribere, quod Thyestes arguit supremo anno vitae edita, tamen consentaneum est Ennium a fabulis scribendis et docendis initium fecisse et bonam partem tragoediarum ante coeptos annales vulgatam fuisse. Numerantur hodie quoque tragoediae viginti quattuor, tres comoediae, praetextae duae, saturarum libri quattuor vel sex, multa alia varia et partim grandia. Quae qui reputabit intelliget haec satis fuisse ad explendam vitam etiam longissimam, ac licet Ennius grandaevis non fuerit, tamen ne brevitatem quidem vitae incusare poterat.

De morte quae aut Cicero tradit aut Hieronymus iam supra p. vi cum ageretur de anno natali disceptata sunt. Quorum ille cum scribit (in Bruto 20, 70) *C. Sulpicio Gallo praetore ludos Apollini faciente cum Thyestem fabulam docuisset Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius*, videtur indicare velle poetae obitum praeter expectationem accidisse, h. e. ludis Apollinaribus, quos Sinius Capito apud Festum (p. 482, 17 Th.) scribit *Claudio et Fulvio consulibus ex libris Sibyllinis institutos* (idem Livius xxv 12, 10sq. ad a. 542), cum a praetore Sulpicio Gallo consulibus Q. Marcio Cn. Servilio h. e. a. 585 fierent, Ennium Thyestem docuisse eodemque die mortem obiisse. Hieronymus addit *articulari morbo*, idque quodammodo confirmatur versu Ennii quo se podagra laborare conqueritur, Q. Serenus Sammonicus autem in libro medicinali cap. xxxvi cui inscripsit *ischiae et articulari morbo* (v. 706) dicit *Ennius ipse pater, dum pocula siccata iniqua, Hoc vitio tales fertur meruisse dolores*, quae ille ex Horatii versu supra allato et ex Suetonio unde sua hausit Hieronymus in unum colligavit. Quae Hieronymus porro adiecit sepulturam attinent: *sepultusque in Scipionis monumento via Appia intra primum ab urbe miliarium: quidam ossa eius Rudias ex Ianiculo translata affirmant*. Quae duplex est memoria; et hanc alteram ita intelligendam censeo, ut corpus poetae mortui in Ianiculo sepultum h. e. combustum, ossa autem eius Rudias in patriam translata esse dicantur. Quibus mos consuetus multisque exemplis confirmatus describitur. Velut Cornelius Nepos in vita Eumenis extrema scribit *Antigonus Eumenem mortuum propinquis eius sepeliendum tradidit:*

*hi militari honestoque funere . . humaverunt**) ossaque eius in Capadociam ad matrem atque uxorem liberosque eius deportanda curaverunt: a quibus vix discedunt quae Plutarchus de eadem re in vita Eumenis (c. 19) tradidit. Valerius Maximus (v 1 ext. 6) *Hannibal Ti. Gracchum Lucanorum circumventum insidiis cum summo honore sepulturae mandavit et ossa eius in patriam portanda militibus nostris tradidit*; cf. *ibid.* 4 Livius VIII 24, 16 Gellius xv 20, 10. His Hieronymi verbis, quamquam Ennium Tarenti natum esse dixit, Rudiam (immo *Rudias***) eius patriam agnoscere, iam supra memoravi: in Ianiculo autem Ennium sepultum h. e. crematum esse eo probabilius est quia idem Hieronymus de Caecilio poeta refert *mortuus est anno***) post mortem Ennii et iuxta Ianiculum sepultus*: quibus hoc indicatur Caecilium quem primo *contubernalem*†) Ennii fuisse dixit Hieronymus, ut in vita ita in morte et sepultura ab Ennio non seiunctum fuisse. Quare hoc de Ennio qui affirmarunt, recte videntur affirmasse. Sed ne alteram quidem memoriam quae est de Scipionis sepulcro Suetonius et qui eius vestigia legit Hieronymus praeterire potuit: adeo haec narratio vulgata erat iam a Ciceronis aetate. De qua re quod Hieronymus, qui situm monumentorum Scipionum recte indicavit, ita locutus est *sepultusque in Scipionis monumento*, prave locutus est suo vitio, non Suetonii ut videtur, quod idem est in schol. Bobiens. ad Ciceronis pro Archia supra p. XIII relato. De statua enim Ennii agitur in

*) *humaverunt* h. e. combusserunt, cremarunt, ut sententia docet, neque hoc mirum in ista consuetudine qua vocabula sepulturae multis modis inter se miscuntur. Unde intelligitur, quod Horatius in Vita (p. 48) dicitur *humatus et conditus esse extremis Esquilii iuxta Maecenatis tumulum*, recte dici et prave *humatus* a Reifferscheidio secludi: hoc enim dicitur: combustus est et in suo sepulcro conditus; nam nunc non erat quod ossa alio mitterentur. Ossa autem sepulti h. e. combusti alio deportari quantopere moris fuerit vel illa declarant quae de Themistoclis obitu Thucydides I 138, 6 et ex Thucydide Nepos in vita Themistoclis 2, 5 perhibuerunt. Cf. Servius in Aen. I 619 p. 181, 25 Thil. et II 116 p. 238, 4.

***) De forma nominis cf. Mommsenus CIL IX p. 6.

***) Qui *anno post mortem Ennii III* vel *IV* reposuerunt rationibus parum firmis quas nunc non excutio, orationi videntur nocuisse: nam ut Cicero dicit Tusc. disp. I 1, 3 *anno ante natum Ennium*, Cat. mai. 4, 10 *anno enim post consul primum fuerat quam . . .*, Brut. 18, 72 *anno ipso ante quam natus est Ennius*, Livius VII 3, 8 *anno post reges exactos*, sic memoratu dignum erat *anno post mortem Ennii mortuum esse*, alterum illud non item.

†) Quod *primo contubernalem Ennii* fuisse scribit, intelligitur id quod Suetonius de gramm. c. 7 Gniphonem dicit *in contubernio Dionysii Scytobrachionis* fuisse. Nec fere planius aperiri videtur quid sit id quod *contubernalis* dicatur quam iis quae Cicero scribit ad Att. II 14, 2 *C. Arrius proximus est vicinus, immo ille quidem iam contubernalis, qui etiam se idcirco Romam ire negat ut hic mecum totos dies philosophetur*. Ut idem sit quod de Diodoto scribit in Bruto 90, 309 *qui cum habitavisset apud me mecumque vixisset*.

sepulcro Scipionis imposita: sic Cicero dicit pro Archia (9, 22) *carus fuit Africano superiori noster Ennius: itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore*; sic Livius (xxxviii 56, 4), ut mittamus alia ibi exposita quae liquido ostendunt, quam multa de Scipione mortuo in diversas partes traherentur, *Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statucae sunt quarum duae P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poetae Q. Ennii*. Et hi quidem duo ipsis verbis patefaciunt se referre id quod fando audierint. Fidentius loquitur Ovidius ut poeta et honoris causa memorans (art. am. iii 409) *Ennius emeruit Calabris in montibus ortus Contiguus poni Scipio magne tibi*; item Valerius Maximus (viii 14, 1) *superior Africanus Ennii poetae effigiem in monumentis Corneliae gentis conlocari voluit quod ingenio eius opera sua illustrata iudicaret . . si litterarum quoque illis lumen accessisset magni aestimans, vir Homericum quam rudi atque inpolito praeconio dignior*. Inprimis Plinius (nat. hist. vii 114) ut ingenia summis honoribus affecta esse exemplis doceat magnifice ut solet haec de eadem re affert *prior Africanus Q. Ennii statuam sepulcro suo imponi iussit* (quae Solinus i 122 ad verbum recepit) *clarumque illud nomen, immo vero spoliū ex tertia orbis parte raptum**, *in cinere supremo cum poetae titulo legi*. Apparet non tenuiter crevisse fiduciam rei narratae. Sed qui Ennii statuam Scipionis iussu in sepulcro suo impositam volunt, non videntur reputasse Scipionem duodeviginti annis ante Ennium decessisse. Quod vero Plinius, si hanc artificiose quaesitam orationem recte intelligo, titulum in statua Ennii legi indicat, Ciceronis et Livii verba persuadent hoc credi non posse. Itaque abiicienda est haec fabella, quae quo tempore nata est et vulgata memoria Ennii nondum perit, qui et aequalis Africani et rerum gestarum eius magnus laudator fuit.**)

Aequalium poetarum Ennius vetustissimos, Livium Andronicum et Cn. Naevium, fortasse ne novit quidem, quorum ille incertum est quousque vitam ultra a. 547 extenderit; qui annus ultimus est quo Livii mentio fit: conditum enim ab eo carmen a choro virginum publicae salutis causa cantatum esse Livius ad eum annum (xxvii 37, 7) tradit, cuius carminis causa probabile est Livio Andronico eum honorem impertitum esse quem supra p. x Festo teste memoravi (cf. Dielsii fol. Sibyll. p. 90). Nam quae Cato

*) *Spolium ex tertia orbis parte raptum* video Detlefsenum in indice velle Ennium dici, sed dicitur Africanus, cuius nomen est quasi spoliū raptum ex tertia parte orbis quae est Africa, ut Servius scribit in Aen. i 385 p. 130, 4 Thil. *in Africa positus quae orbis pars tertia est*, quamquam idem iii 1 p. 333, 1 *Asiae quasi tertiae orbis partis*.

**) De Scipionum elogiis quae vocantur nihil dico nisi mihi parum probabile visum esse quod Ed. Woelfflinus probare studuit ab Ennio composita esse.

apud Ciceronem in dialogo de senectute (c. 14, 50) quo 'nihil esse otiosa senectute iucundius' doceat *quam inquit gaudebat bello suo Punico Naevius, quam Truculento Plautus, quam Pseudolo. vidi etiam senem Livium: qui cum sex annis ante quam ego natus sum* (h. e. 520 a. u.) *fabulam docuisset Centone Tuditanoque consulibus* (a. 514) *usque ad adolescentiam meam processit aetate, ea, si modo fidem habeas iis quae tali modo tradantur, et illa quidem nihil vitiosi habent, ne requirunt quidem ulteriorem vitae Livianae annum. Naevium autem Cicero scribit in Bruto (15, 60) anno 550 mortuum esse: his consulibus inquit* (Cethegum et Tuditanum dicit quibus consulibus et Cato quaestor fuit et Ennius Romam venit, h. e. a. 550), *ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus, quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevii producit longius. Et revera Hieronymus ad a. Abrah. 1816 h. e. a. u. 553 adnotat Naevius comicus Uticae moritur pulsus Roma factione nobilium ac praecipue Metelli, ut Suetonius Varronis sententiam adoptasse videatur, is autem Naevii vitam ad ipsum annum 553 produxisse. Sed sive a. 550 mortuus est sive paucis annis post, quoniam non Romae decessit sed pulsus patria in terra peregrina, tamen dubium admodum est, videritne Ennius Naevium necne. Sed longe post Naevii obitum Ennius ubi in annalibus ad bellum Punicum primum narrandum accessit, acrius de Naevii bello Punico, fortasse ne nominato quidem auctore, iudicavit iramque Ciceronis, qui magnus Naeviani carminis admirator erat, excitavit: Naevi inquit in Bruto (19, 75 sq.), quem in vatibus et Faunis annumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus delectat: sit Ennius sane ut est certe perfectior, qui si illum ut simulat contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset: sed ipse dicit cur id faciat: 'scripsere' inquit 'alii rem Versibus' (scil. quos olim Fauni vatesque canebant, Brut. 18, 71), et luculente quidem scripserunt etiamsi minus quam tu polite, nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa si fateris, vel si negas surripuisti. Versibus qui in principio septimi annalium positi sunt ea ratione dispertiti qua ex Ciceronis indicibus dispertiendi erant ut sententia patefieret, hoc maxime agebat Ennius ut immensum progressum quem poesis Romana a Saturnii ruditate, qua cum Livio Naevius usus erat, ad politiores hexametrorum formam a se primo temptatam fecisset, graviter nec sine sui praedicatione exponeret. Sed Ennium a Naevio sive sumpsisse multa sive surripuisse quam recte Cicero dicat, difficile hodie dignoscitur; et in bello quidem Punico primo vix esse opinor quod eum ab illo mutatum esse fidentius affirmes, sed quoniam Naevium notum est in suo carmine ab Aenea et initiis rerum Romanarum exorsum esse, in hac parte, quam Ennius non parce tractavit, vestigia quaedam quae hodie exstant (vide ad ann. I fr. xxviii et quae in altera parte*

huius praefationis ad I fr. XVI. XVII adnotavi) fidem faciunt olim plura fuisse quae posterior poeta cum priore communia habuerit.

Cum Plauto multos annos Ennius una vixit Romae. Cicero enim (in Bruto 15, 60) cum *Plautum* scribit *P. Claudio L. Porcio viginti annis post illos quos ante dixi consulibus mortuum esse Catoe censore*, quo nullum esse certius testimonium potest sive ex veteribus commentariis quos ibi dicit sive a Varrone vel Attico sumptum est, indicat viginti annis post consules quos supra dixit Cethegum et Tuditanum, quibus consulibus Ennium Romam deductum scimus h. e. a. 550, Plautum e vita excessisse. Sed de commercio quod fuerit inter eos nihil compertum est, nisi quod prologus Poenuli ab his versibus exorsus

Achillem Aristarchi mihi commentari lubet:

Inde mihi principium capiam ex ea tragoedia.

'Sileteque et tacete atque animum advortite.

Audire iubet vos imperator' histricus

et qui insequitur undecimo

Exsurge, praeco, fac populo audientiam,

tragoediae verbis maluit quam suis ad silentium et audientiam spectatores vocare: quam tragoediam Ennianam esse uno Festi testimonio ad fr. x adscripto constat. Probabile est Plautum (Plautinum enim hunc prologum esse non est quod dubitetur) cum tragoediam ex qua versus petiit nomine vocaret expectasse spectatores clarissimi poetae fabulam cognitam habere etiam non nominato poeta, et fortasse ipsius scenae, quae versibus citatis indicetur, memores esse: quem quidem notum est etiam alibi ex tragoedia Romana quosdam rivulos in suam comoediam duxisse. Quod vero F. Schoellius (in mus. Rhen. XLIV 1889 p. 160) coniecit ex verbis Pyrrhi de captivis reddendis (ann. VI fr. XII)

Nec mi aurum posco nec mi pretium dederitis,

Non cauponantes bellum sed belligerantes

Ferro non auro vitam cernamus utrique

haec postrema Plautum inversa ad iocum meretricium transtulisse in Truculento 925 sqq.

STR. *Meosne ante oculos ego illam patiar alios amplexarier?*

Mortuum hercle me hodie satiust: apstine hoc, mulier, manum,

Nisi si te mea machaera vis et hunc una mori.

PHR. *Nil alapari satiust, miles, si te amari postulas.*

Auro, hau ferro deterrere potes, hunc ne amem, Stratophanes id mihi non probatur, cum ex re ipsa meretrici haec nascatur sententia, quam alienam esse nemo suspicari possit: accedit quod vix concedendum est haec Plautum in Ennii annalibus legere potuisse.

Sunt quaedam in oratione Enniana, quae cum Plauti versibus conferri possint, quorum nonnulla ad versus ipsos adnotavi (ann. 125 scen. 295. 349), nec dubito quin aliorum diligentia plura

inventura sit, sed ne ea quidem est quod alterum sumpsisse ab altero quam utrumque ex communi sermonis usu prompsisse malimus.

Restant poetarum aequalium duo quos cum Ennio vixisse certum est, Caecilius et Pacuvius, in comoedia alter, alter in tragoedia princeps. Caecilius Statium cum Ennio ut in vita iunctum sic ne in morte quidem ab eo separatam voluisse veteres, supra p. xviii ex Hieronymi memoria collegimus. Qui quod ad a. Abr. 1838 i. e. a. u. 575 suum illud consuetum *comoediarum scriptorem clarum haberi* adscripsit, in ea re non est quod peccatum esse statuatur, modo ne hoc initium esse claritudinis sumas. Ambivius enim Turpio, qui se tam Caecilianarum fabularum actorem quam Terentianarum fuisse prodit in hecyræ prologo, id quoque professus est Caecilio initio non contigisse 'populo ut placerent quas fecisset fabulas.' Quid ergo probabilius quam eundem paucis annis post Plauti obitum favorem popularem nactum esse quem adhuc desiderabat. Difficilius iudicatur quo tempore Caecilius, qui natione Insuber Gallus erat et Mediolani natus, Romam venerit, quod ante adventum Ennii accidisse vix arbitrare, sed licet de re incerta ita fere nisi fallor statuere, in bellis quae Romani post finitum bellum Punicum secundum cum Insubribus Gallis varie et compluribus annis gesserunt, velut a. 555 de quo Livius xxxii 7 aut a. 560 (Livio teste xxxiv 46), Statium servum utpote bello captum ad dominum Romanum, nescio quem Caecilius, pervenisse ibique libertate donatum et patroni nomine auctum primum in contubernio Ennii vixisse. Sed in poesis genere neutri cum altero certare licuit, si quidem Caecilius praestabat in ea quam unice colebat comoedia, Ennius in tragoedia excelluit, in comoedia valde claudicabat.

Alter est M. Pacuvius, item Calaber ut Ennius, sed non Rudinus, verum Brundusinus; qui duplex ratio est qua cum Ennio iungatur quia et cognatus fuit et eius discipulus vocatur. Plinius (nat. hist. xxxv 19) de pictura agens scribit *celebrata est in foro boario aede Herculis Pacui poetae pictura. Enni sorore genitus hic fuit clarioremque artem eam Romae fecit gloria scenae*; idemque de cognatione Suetonii beneficio Hieronymus refert ad a. Abr. 1863 i. e. 600 a. u. *Ennii poetae ex filia nepos*, sed cum discrimine, quod difficile dirimitur, propterea quod neuter peccavit in oratione sed uterque posuit quod scriptum oportuit.*) Quod Hieronymus porro dicit *vixitque Romae quoad picturam exercuit ac fabulas venditavit*, eadem via ad ultimum auctorem redeunt Plinium,

*) Sic Cicero scribit Brut. 76, 263 *Pompeii ex filia nepos*; idem de re p. ii 18, 33 *Numae nepos ex filia*; cf. ibid. 10, 20; Servius in Aen. i 273 p. 102, 22 *Aeneae ex filia nepotem Romulum*. Ex altera autem parte de or. iii 18, 67 *Speusippus Platonis sororis filius*; Brut. 83, 286 *qui fuit Demostheni sororis filius*, cf. de or. ii 23, 95. Servius in georg. i 143 *Perdix sororis Daedali filius*, in Aen. vi 14 p. 7, 21.

qui mihi hoc voluisse videtur (sunt qui aliter interpretati sint), Pacuvium quia et poeta et pictor fuit, hanc artem Romae clariorem reddidisse fama quam fabulis in scena actis consecutus est. Ut mittamus picturam, tragoedias quo tempore docuerit Cicero indicat cum scribit in Bruto (64, 229) *omnibus usu venire necesse fuit quibus paulo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu quam essent ipsi et cum aliquanto minoribus compararentur, ut Accius isdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, cum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset*. Quae Accium putant in didascalicis posuisse. Quod si est, nec probabile est Accium, ut alibi, ita de se errasse, nullo negotio conficitur duos poetas iisdem ludis tragoediam docuisse a. 614 u. c.: eo enim anno Accius, quem certissimo testimonio constat Mancino et Serrano consulibus (i. e. a. u. c. 584) natum esse, triginta annos habuit, et Pacuvius si eodem anno octoginta habebat, consequitur a. 534 natum esse. Quae si suo more Suetonius Cicerone auctore in vitam Pacuvii receperat, quid miri quod Hieronymus a. u. 600 (h. enim erat a. Abr. 1863) Pacuvium *tragoediarum scriptorem clarum habitum esse* testatus est. Accedit alterum. Gellius (n. A. XIII 2, 1) scribit Pacuvium grandi aetate Roma Tarentum concessisse et Accium multo iuniorem proficiscentem in Asiam Tarenti apud Pacuvium divertisse eique tragoediam Atreum recitasse et quae de ea fabula inter se disputassent. Apparet hunc congressum duorum poetarum Tarentinum posteriorem esse anno 614 quo Romae ambo tragoediam docuerunt, sed non multo posteriorem, quoniam Pacuvius iam tum octogesimum annum agebat et Tarenti prope nonagenarius teste Hieronymo obiit. Quae unde duxerit Gellius incompertum: loquitur ita *quibus otium et studium fuit vitas atque aetates doctorum hominum quaerere ac memoriae tradere, de M. Pacuvio et L. Accio historiam scripserunt huiusmodi*. Sed haec aliunde petita Suetonius Viris Illustribus adhibuit in vita Pacuvii vel Accii vel in ambabus. Quare Hieronymus in Accii memoria haec affert *seni iam Pacuvio Tarenti scripta sua recitavit*, de Pacuvio haec saltem *tandem Tarentum transgressus prope nonagenarius diem obiit*. Haec qui consideraverit, et ob eam causam exponenda duxi, intelliget parum credibile esse, Pacuvium, cuius ingenium minime ferax erat tragoediarum, vivo Ennio initium tragoediarum docendarum fecisse; qui mihi videtur multos annos picturam exercuisse et persenex se ad tragoedias componendas dedisse.

Discipulum autem Ennii, ut iam ad alteram partem veniam, dicit Pacuvium epigramma a Nonio Marcello p. 88, 4 ex Varronis satura *Ἦνος λύρας* traditum (356 B.)

Pacvi discipulus dicor, porro is fuit Enni,

Ennius Musarum, Pompilius cluor.

Hic Pompilius idemne fuerit cum eo qui a Varrone (de l. L. VII 93) dicitur *Apud Pompilium: heu qua me causa, fortuna, infeste*

premis, incertum est: nam quae apud Priscianum leguntur (III p. 90, 2 H.) iam constat ad Pompilium falso relata esse. Sed is qui se Pacuvii (*Pacvi*) discipulum dicit, si Pacuvium Ennii discipulum voluit ea mente qua Ennium Musarum, non est profecto quod Pacuvium vivo Ennio et eo docente tragicam artem didicisse statuamus. Aemulus haud dubie Pacuvius fuit Ennii et posteriore quidem tempore adeo superasse Ennium putabatur. Nec solum in tragoedia. Cum enim Diomedes (III p. 485, 32 K.) scribat *olim carmen quod ex variis poematibus constabat satira vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et Ennius*, similiter Porphyrio ad Horatii verba (sat. I 10, 46) *hoc erat experto eqs: quoniam alii alia carminum genera consummate scriberent . . . sermonum autem frustra temptasset Terentius Varro Narbonensis . . . item Ennius qui quattuor libros saturarum reliquit et Pacuvius huic generi versificationis non sufficissent, se id scribere ait, utroque auctore constat Ennium Pacuviumque idem genus saturarum coluisse.*

Tantum de aequalibus poetis: sed post mortem Ennii qui primus eius mentionem fecit et carminibus eius usus videtur est P. Terentius (a. 588—595), qui cum ius contaminandi fabulas contra criminationes Lusci Lanuini defenderet, cum aliorum tum Ennii auctoritatem appellavit in prologo Andriae: *qui cum hunc accusant Naevium Plautum Ennium Accusant, quos hic noster auctores habet.* Tres qui erant celeberrimos poetas nominat, quos credibile est in condendis fabulis illam rationem quam dicit Terentius secutos esse; sed de Ennio in iis quae hodie exstant nihil eius generis monstrari poterit, et quae de Iphigenia eius nonnulli commenti sunt irrita esse (in prooem. 1888/89 p. 9 sqq.) probare studui. Versus Ennianos Aelius Donatus Terentii interpres nonnullos explicandi causa ad versus Terentii adscripsit, de quibus suo loco dicendum est: sed in quibus Terentius ipse videatur Ennii memor esse per pauca sunt; nam ad adolph. (I 2, 31) *pro Iuppiter (tu homo adigis me ad insaniam)* quod Donatus adnotat *tragica exclamatio*, poterat hic quidem de Ennio cogitasse, et in promptu erat versus ex Heetoris lytris (xviii) a Varrone citatus *tueor te senex, pro Iuppiter*, sed Terentio ipsi haec vix tragica exclamatio visa est, qua et ipse alibi utitur (adolph. III 3, 12) et Plautus (Menaechm. v 5, 54). Sed versus Iphigeniae (scen. 244) *quod est ante pedes nemo spectat, caeli scrutantur plagas* videri possit Terentio in mente fuisse cum haec scriberet in adolphis (III 3, 32) *istuc est sapere, non quod ante pedes modost videre sed etiam illa quae futura sunt prospicere*, ubi Donatus sententiae vulgaris verbis paene Ennianis sed Ennio non appellato mentionem facit. Porro verum scenicum (380) *qui templa caeli summo sonitu concutit*, in quo Donatus *parodiam de Ennio et sententiam tragicam* agnoscit, Terentius, qui solus habet, ita affert (eun. III 5, 42) ut se uti alieno versu indi-

care videatur. Denique in saturarum lib. vi quos perscripsi versus (14—19) dubitari non potest quin Terentius imitatus sit in Phorm. II 2, 25, sed eos utrum de Ennio an alio poeta translatos dixerit Donatus incertum est ob incertam codicum scripturam.

Septimo autem ab urbe c. saeculo, cum studia grammatica a tenuibus initiis paulatim crescerent, mirum non est quod cum alia aliorum poetarum carmina tum Ennii inprimis annales a doctis hominibus tractari coepti sunt. De qua re luculentum est testimonium Suetonii de gramm. (c. 2 p. 100 sq. R.), qui exemplum a Cratete Mallota datum, quem sub ipsam Ennii mortem (a. 585) Romanam venisse ibique diutius commoratum dicit, Romanos *hactenus imitatos* esse scribit *ut carmina parum adhuc divulgata vel defunctorum amicorum vel si quorum aliorum probassent, diligentius retractarent ac legendo commentandoque et ceteris nota facerent; ut C. Octavius Lampadio Naevii Punicum bellum, quod uno volumine et continenti scriptura expositum divisit in septem libros; ut postea Q. Vargunteius annales Enni, quos certis diebus in magna frequentia pronuntiabat.* Ergo duo opera legendo et ediscendo, non spectando destinata, quae tum sola exstabant, Romanorum ingenio maxime accommodata, homines docti et scribendo et legendo vulgare et quam plurimis nota facere instituerunt: et annales Ennii praecipue, quos Vargunteius certis diebus pronuntiasset h. e. recitasse dicitur, apparet quanto studio excepti sint. Eundem Vargunteium etiam criticam operam Ennii libris adhibuisse coniecerunt, sed ea quam probabilis sit coniectura dubium est. Anecdolum enim Parisinum quod Reifferscheidius in reliquiis Suetonianis (p. 137 sqq.) edidit, post enumeratas *notas quae versibus apponi consuerunt*, de earum usu haec subiicit *his solis in adnotationibus Ennii Lucilii (Lucii cod.) et historicorum usi sunt uarrös hennius haelius aquae et postremo Probus qui illas in Virgilio et Horatio et Lucretio apposuit ut Homero Aristarchus.* Quae multis partibus parum emendate scripta sunt, et ut *Lucilii* probe restitutum est, ita in *uarrös hennius* delitescere nomen *vargunteius* speciosa opinione statuerunt Bergkio principe: sed opinor haec duo nomina sunt, *varros hennius*, e quibus quid suscitandum sit nescio, sed hoc se ordine excepisse videntur *usi sunt uarros, hennius**), *Aelius aquae et postremo Probus.* Sed hoc utut est (nihil enim definire audeo), etiamsi criticam Vargunteius Ennio nondum adhibuerit, illud certum est, eum primis fere annis saeculi ab urbe condita septimi (tantum enim Suetonii narratione effici videtur) recitando Ennii annales vulgatiores reddidisse. Quem vero Suetonius Naevii bellum Punicum retractasse et in septem libros divisisse scribit, Octavium Lam-

*) Quae formae corruptae nihil videntur continere nisi vulgaria grammaticorum nomina *Varro, Ennius.*

padionem, simul Ennii annalibus curam impendisse, Suetonius quidem non dicit, sed ex aliis aliorum testimoniis satis probabiliter concludi videtur: nam si Gellius (xviii 5, 11) narrat vel Antonium Iulianum narrantem facit, se ut certo diiudicaretur in annalium vii fr. xiii *ecusne an eques scriptum Ennius reliquisset, librum summae atque reverendae vetustatis quem fere constabat Lampadionis manu emendatum studio pretioque multo conduxisse*, etsi is liber quem Iulianus emit Lampadionis manu scriptus non erat, tamen necesse erat pro certo haberi Ennii annales a Lampadione emendatos esse et vel illo tempore ab eo scripta exemplaria vulgari. Et hoc confirmatur iis quae Fronto scribit ad M. Caesarem (p. 20, 4 Nab.) gloriatus orationem quandam suam Caesaris manu descriptam exstare: *contigisse quid tale M. Porcio aut Quinto Ennio, C. Graccho aut Titio poetae? quid Scipioni aut Numidico, quid M. Tullio tale usu venit, quorum libri pretiosiores habentur et summam gloriam retinent, si sunt a Lampadione aut Staberio aut... aut Aelio... aut Attico aut Nepote. Mea oratio extabit M. Caesaris manu scripta*. Nam licet in extrema parte sententia lacera sit et obscura, id non potest dubitari, quin Lampadionis nomen ad unum Q. Ennium pertineat et a Lampadione scripti annales Ennii praecipuum eius generis exemplum fuerint.

Temporum ratione hos quos dixi grammaticos rerum scriptor excipiat L. Coelius Antipater (c. a. 631), non quod Ennianas reliquias tradiderit, sed quia de eo exstat Frontonis iudicium perdignum quod memoretur et aestimetur. Fronto igitur ad M. Caesarem iv 3 p. 62 Nab. scribit *Quamobrem rari admodum veterum scriptorum in eum laborem studiumque et periculum verba industrius quacrendi sese commiserit. Oratorum post homines natos unus omnium M. Porcius eiusque frequens sectator C. Sallustius: poetarum maxime Plautus, multo maximeque Ennius eumque studiose aemulatus L. Coelius, nec non Naevius, Lucretius, Accius etiam, Caccilius, Laberius quoque*. Unde primum hoc intelligimus L. Coelium, qui septem libros de bello Punico secundo scripsit, Ennii annales in ea maxime parte non indignos habuisse quos studiosius lectitaret, et quoniam a Cicerone (de legib. i 2, 6 et de orat. ii 13, 54) dicitur multum curae et operae in ornandam et poliendam orationem impendisse, in ea re ad Ennii exemplum se composuisse. Sed Frontonis sententiae cavendum est ne plus tribuatur quam par est: qui enim tenorem epistolae persecutus fuerit, perspiciet agi de facultate quaerendi vel eligendi verba ita ut proprietates sermonis retineatur: in qua re quantus fuerit Lucretius ipsi iudicare possimus. Hoc igitur est, in quo Coelius Ennium aemulatus dicitur, hoc est eandem quam ille diligentiam adhibuisse*): ea enim vis est

*) Si forte Coelius, quod nescitur, eorum fuerit quibus Ennius

aemuli quam Servius dicit in Aen. v 187 *aemula pristis: eiusdem rei studiosa, ut 'illo aemulo atque imitatore studiorum meorum' Cicero in Caesarianis* (pro Marc. 1, 2). Unde intelligitur quam probabiliter statuerint ii qui quia Livius Coelium inter auctores belli Hannibali quos adhibuerit aliquotiens memoravit, si quae apud Livium colore quodam poetico distincta videantur, ea ad hunc aemulum Ennii referenda et hoc medio Ennianas reliquias ex Livio augendas esse sibi persuaserunt. Sed de ea re tum disserendum est cum de Livio agetur.

Cum Coelio par est coniungi L. Aelium Stilonem, cui ille historiam suam vel partem eius inscripsit: qui ut grammaticus et prisca sermonis Latini interpres haud dubie in Ennii carminibus curam collocavit, sed quod exstet, ut mittam quae supra p. xxv de notis criticis memorata sunt, nihil est nisi iudicium illud memorabile quod fecit de annalium versibus 234—251, quos ille teste Gellio credebatur affirmasse Ennium de se ipso scripsisse suique ingenii picturam esse voluisse.

Item aetatis Gracchanae qui Ennii mentionem fecerit C. Lucilius poeta (a. 620—651) memorandus est, qui primum poesis et poema quid interesset ut doceret haec exposuit a Nonio (p. 428, 9) excerpta (298—307 Lachm.)

*Non haec quid valeant quidve hoc intersiet illud
Cognoscis? primum hoc quod dicimus esse poema,
Pars est parva poema, poema epigrammation vel
Distichum, epistula item quaevis non magna poema est.
Illa poesis opus totum, tota Ilias una est,
Una θέσις sunt annales Enni atque ἔπος unum,
Et maius multo est quam quod dixi ante poema.
Quapropter dico, nemo qui culpatur Homerum
Perpetuo culpatur neque quod dixi ante poesisin:
Versum unum culpatur, verbum enthymema locumve.*

His quae dicendi morem Lucilianum egregie repraesentant et patefaciunt in eo quid Horatius fastidierit, quod praeter Homeri Iliadem annales Ennii afferuntur qui vim poesis expleant, non erat tum aliud magnum epos Latinum quod cum Homero componi posset, sed hoc quod erat non indignum habebatur quod Iliadi conferretur: et sic iudicavit postea M. Varro, cuius consimilem sententiam eodem loco Nonius perhibuit. Sed apparet haec quae dicit Lucilius

placebat quod ut ait Cicero (in or. 11, 36) *non discedit a communi more verborum*, esset quod ab Ennio disceret aemulus eius. In reliquiis Coelianis quod cum Ennio in verbis conferatur non invenio nisi quod *topper* (47 Pet.) eandem in significationem posuit quam Ennius (scen. 428); et quod Charisius affert ex Coelii historiarum primo (12 Pet.) *Sempronius Lilybaeo celocem in Africam misit* possit si cui libet conferre cum Ennii ann. 478 *labitur uncta carina per aequora cana celocis*.

eo consilio dici, ut ne quis prave interpretetur, si quae quis in poetis vituperet. Quod cum Homeri exemplo aperiat, potuit et voluit haud dubie idem de Ennio accipi. Cuius noluit poesim culpae, cum tamen versus quosdam carperet. Hoc enim Horatius dixit, qui se defendebat quod sibi sumpsisset nonnulla in Lucilio reprehendere (sat. I 10, 52sqq.)

Tu nihil in magno doctus reprendis Homero,

Nil comis tragici mutat Lucilius Acci,

Non ridet versus Enni gravitate minores,

Cum de se loquitur non ut maiore reprehens.

Ad quae haec est Porphyronis adnotatio: *tragici Acci nihil mutat Lucilius? et hoc interrogativa figura cum ironia quadam pronuntiandum, quia ex contrario intelligendum est — — facit autem haec Lucilius cum alias tum vel maxime in tertio libro: meminit VIII et x. v. 54 non ridet versus Enni gravitate minores: eadem qua supra figura et hoc dicitur. sensus autem est: non ergo etiam Enni versus ridet qui minores sunt quam quam dignitatem eius possit (quam quae dignitas e eius par sit), et quae sequuntur ad v. 55 ad unum Ennium relata non recte. Qui quae de libris Lucilianis dicit, quamquam ad unum Accium applicata, non minus videntur de Ennio valere, sed de tertio libro quod afferatur non reperio; quae sequuntur si sic recte interpretamur meminit nono et decimo, in promptu est v. 500 L. *Latere pendens saxa spargens tabo sanie et sanguine atro*, quem Nonius ex Lucilii lib. XVIII affert, Cicero autem testatur Ennii versum esse ex Thyeste (scen. 363). *Risit praeterea Lucilius versum Ennii de Scipione (VIII) Sparsis hastis longis campus splendet et horret*. Servius enim cum scribit in Aen. XI 601 *horret ager: terribilis est: est autem versus Ennianus vituperatus a Lucilio dicente per irrisionem debuisse cum dicere 'horret et alget'*: unde Horatius de Lucilio: *'non ridet versus Enni gravitate minores'*, non potest dubitari quin illum versum dicat, in quo non *splendet et horret* sed *horret et alget* dicendum fuisse Lucilius cum risu monuerat, sed in quo libro hoc, nescitur.*

A medio fere saeculo ab urbe septimo videntur fuisse et Porcius Licinus, quem de Ennio scripsisse, ut ait Varro, supra p. XI vidimus, et Volcacius Sedigitus, quem Gellius (xv 24) refert in libro quem scripsit de poetis eos qui comoedias fecerunt ex sua dignitate ordinasse; qui hanc seriem decem poetarum a se constitutam claudit versu *Decimum addo causa antiquitatis Ennium*; nec miramur Ennium, cuius adhuc plerumque *annales* praedicabantur, in comoedia multo inferiorem fuisse.

His addantur cum M. Antonius Gniphio, de quo Suetonius c. 7 de grammaticis agit, sed nihil affert quod ad Ennium pertineat; quem commentatum esse *annales* Ennii Buechelerus collegit ex testimonio schol. Bernens. quod ad ann. x fr. iv adscripsi; ita enim rebar *Acan-*

thus nomen in annalibus locum habuisse idque eo modo esse interpretandum quem Buechelerus monstravit. Eundem Macrobius testatur disputasse quid esset *festra*, quo verbo etiam Ennius usus sit (inc. xxix). Tum aequalis eius M. Pompilius Andronicus, de quo Suetonius de gramm. c. 8 haec memoriae prodidit: *cum se in urbe non solum Antonio Gniphoni sed ceteris etiam deterioribus postponi videret, Cumas transiit ibique in otio vixit et multa composuit, verum adeo inops atque egens, ut coactus sit praecipuum illud opusculum suum annalium Enni elenchorum sedecim milibus nummum cuidam vendere, quos libros Orbilius suppressos redemisse se dicit vulgandosque curasse nomine auctoris.* Hoc opusculum quod magne pretii fuisse nec exigui ambitus videtur, quam rationem quodve argumentum habuisse dicam incertus sum. *Opusculum* ad mentem auctoris ob caritatem vocatur, neque erat quod scriptura addubitaretur; inscripsit autem *annalium Enni elenchorum* eo sensu, nisi fallor, quo in nonnullis codicibus naturalis historiae Plinii, quos Silligius recenset p. 17, primo libro inscriptum est *historiarum mundi elenchorum* (vel *elenchos*) *librorum omnium xxxvii liber unus qui primus.* Ut Pompilius duodeviginti librorum annalium totidem numero periochas cuiuscumque eae modi erant confecisse videatur. Sed quidquid de titulo statuitur, tantum apertum est, doctum hominem eo tempore huic celeberrimo Ennii operi assiduam navasse operam.

Haec sparsa sunt ac tenuia testimonia de Ennio, quae tamen negligi par non fuit. Qui proximus est Lucretius (a. 699. 700) praeclarum Ennianae poesis praeconium fecit in primo de natura rerum cum ita dicit

- 112 *Ignoratur enim quae sit natura animai,
Nata sit, an contra nascentibus insinuetur,
Et simul intereat nobiscum morte dirempta,*
- 115 *An tenebras Orci visat vastasque lacunas,
An pecudes alias divinitus insinuet se,
Ennius ut noster cecinit, qui primus amoeno
Detulit ex Helicone perenni fronde coronam,
Per gentes Italas hominum quae clara clueret;*
- 120 *Etsi praeterea tamen esse Acherusia templa
Ennius aeternis exponit versibus edens,
Quo neque permanent animae neque corpora nostra,
Sed quaedam simulacra modis pallentia miris;
Unde sibi exortam semper florentis Homeri*
- 125 *Commemorat speciem lacrimas effundere salsas
Coepisse et rerum naturam expandere dictis.*

Sunt versus egregii quibus poeta digrediendi causam quaesivit ut Ennii laudes insereret. Redeunt autem ad exordium annalium ibique narratum somnium ac retinent haud exigua orationis Ennianae vestigia. De qua re nuper egi in relat. acad. a. 1896 p. 717sq. (*Über*

Ennius und Lucretius’) et selecta quaedam exempla imitationis Enniana apud Lucretium monstravi (vid. ann. 323 et 606): nam multa sunt quibus sermo Lucretianus colores duxisse ab Ennii eloquio videatur; cuius generis nonnulla in adnotatione memoravi: cf. ann. 149. 312. 353, alia.

Caesaris nomine memorandum est quod inter eius libros servatum exstat bellum Hispaniense, cuius auctor bis verbis aut versibus Ennianis usus est, ann. 572 *hic ut ait Ennius pes pede premitur, armis teruntur arma*, quae ne voluit quidem, opinor, aut non potuit suis numeris afferre, et ann. 587 *hic tum, ut ait Ennius, nostri cessere parumper*; et his duabus reliquiis nemo praeter hunc testis exstitit, nec tamen credibile est istum scriptorem haec ipsum ex Ennii voluminibus expiscatum esse, sed utrumque (*parumper cessere* etiam Livius scripsit) ita comparatum est suapte sententia ut facile una cum auctore hominum mentibus haereret. His duobus exemplis tertium addidit Ed. Woelfflinus (arch. lexicogr. VIII p. 597), qui haec verba (5, 6) *hic alternis non solum morti mortem exaggebant sed tumulos tumulis exaequabant* sic fere in versus Enniani formam redigi posse censuit *Exaequant tumulis tumulos ac mortibus mortes Accumulant, in alternis (alterius) delitescere ut ait Ennius* suspicatus. Sed licet plausores opinioni audaculae non defuerint, mihi, ut verum fatear, vir doctus nimis incerta uti coniectura videtur, qua valde vereor ne sententia depravetur, in qua ipsum illud *alternis* suam vim habuit (confer si tanti est Silius XII 386). Illud idem recte observavit (arch. XII p. 162), hunc scriptorem *bene magnus, bene multum*, similia frequentare, sed hoc ex Ennio repetere, quia Porphyrio dixit (ann. 32) eum *frequenter bene pro valde* ponere, dubito, quoniam is usus vel Horatio placuit, ut hoc in communi sermone tritum fuisse credibile sit.

Cornelii Nepotis hoc loco mentio fit, quod Ennium a Catone Romam traductum memoravit, iis quidem verbis, quibus patefecit, quanti tum Ennius Romae habitus fuerit. Vide supra p. IX.

Accedimus ad eos qui ab iisdem fere temporibus plurimum ad conservandos vetustissimi poetae versus contulerunt, M. Varronem et M. Ciceronem. Quorum ille, ut hinc initium capiam, in eundem cum Lucilio sensum Iliadem Homeri et Ennii annales composuit, cum ita scripsit in Parmen. XIV (Menipp. 398 Buech.) *poema est lexis enrythmos, id est verba plura modice in quandam coniecta formam, itaque etiam distichon epigrammation vocant poema. poesis est perpetuum argumentum e rhythmis ut Ilias Homeri et annales Enni. poetice est ars earum rerum*. Varro, qui etiam principio rerum rusticarum Homerum et Ennium copulat (ann. 1), illa scripsit non immemor ut videtur verborum Lucilii, nisi quod illa intelligi potuit in quem usum scripta essent, apud Varronem hoc non apparet. Sed ut haec verba in satura posita sunt, ita credibile est Menippeas

non raro aut citasse Ennium aut eius orationem imitando reddidisse; cuius generis exempla quaedam Nonius servavit, qui multos Ennii versus ipsius nomine, nonnullos cum Menippeas exciperet sub Varronis titulo in compendiosam doctrinam rettulit. Qualia sunt: gerontodidascales *ix non vides apud Ennium esse scriptum 'ter sub armis malim vitam cernere quam semel modo parere'* ex Medea v. Bimarco xv *cum Quintipor Clodius tot comoedias sine ulla fecerit Musa, ego unum libellum non edolem, ut ait Ennius*, cf. inc. XLIV. Quibus addam Pompili epigrammationem, de quo supra p. xxiii dixi, quod Varro in saturam *Ὅνος λόγας (ix)* recepit, non cognoscitur quo consilio, *Pacvi discipulus dicor, porro is fuit Enni, Ennius Musarum, Pompilius clueor*. Non nominato Ennio sexagessi ii *adest fax involuta incendio*, sumpta ex Alexandro viii v. 63. Testamento iii *e mea philophthonia natis quos Menippea haeresis nutricata est tutores do 'qui rem Romanam Latiumque augescere vultis'* ex ann. 466. Endymion. iii *dum sermone cenulam variamus, interea 'tonuit bene tempestate serena'* ex ann. 527. *Περί ἐξαιγωγῆς i quemnam te esse dicam fera qui manu corporis fervidos fontium aperis lacus sanguinis* coll. Thyest. vii. Prometh. vi *humanae quandam gentem stirpis concoquit, frigus calore atque humore aritudinem miscet* coll. Epicharm. ii. Sunt etiam alia Enniana a Varrone praeter Menippeas usurpata, velut quem Nonius ex antiquitatum libris attulit versum (ann. 617) *qua murum fieri voluit, urgemur in unum*, si modo is iure Ennianis adscriptus est, et quae idem Nonius *ex Varrone affert quem simulac Romam venisse mihi attigit aures nuntius, extemplo meos in curriculum contuli propeere pedes*, quae satis prope videntur ad similitudinem eorum accedere quae ex Ciceronis imitatione petita ad Iphigeniam (viii) relata sunt. Sed singula quaeque de Ennio quae a posterioribus testibus ex Varronis scriptis afferuntur, hoc loco colligere nolui, quamquam his quoque adhibitis eo magis patefieri potest quanta pars reliquiarum Ennianarum ad unius Varronis memoriam redeat. Sed de saturis, licet earum quoque notitiam non habeamus ex ipsis, alia res est. In quibus quod Varro tam multum et varium usum carminum Ennianorum fecit, quoniam eas a multis legi, doctis et intelligentibus, voluit, argumenti satis est ista aetate Ennii memoriam non obsolevisse, sed versus celeberrimi poetae multis notos fuisse vel non nominato auctore.

Uberior fons versuum Ennianorum sunt libri *de lingua Latina* circa a. u. 710 editi et ad Ciceronem missi. Nam rerum rusticarum libri illis posteriores perpauca habent, illud quod supra (p. xxx) memoravi de Homero et Ennio, versus duos de vetustate urbis Romae ex annalibus petitos (501 sq.), duo praeterea testimonia, alterum (i 4, 1) quo agriculturae principia eadem esse scribit quae Ennius mundi, *aquam terram animam et solem*, quae non poterant nisi ad Epicharmum (iii) referri, et alterum perquam

memorable (I 48, 2) de *gluma* voce paucis nota, utpote apud Ennium solum lecta in Euhemeri libris versis (XIII), quibus addas si libet quae III 17, 10 scribit *ille inde endo suam domum, nos nostram*, quibus Enniana *endo suam do* (ann. 576) iocando videtur imitari.

Libri autem de lingua Latina sex, qui hodie supersunt de multo pluribus, multos multorum poetarum, Naevii Plauti Pacuvii Accii Lucilii aliorum versus, in quibus etiam Ennii multos, perscripserunt, sed non pari modulo in omnibus libris, quorum qui tres postremi sunt, utpote in doctrina grammatica occupati, perpaucis exceptis nihil poetarum exhibent, primi tres a quinto ad septimum, quia magis usum sermonis persequuntur, omnes quidem non parce, sed duobus primis multo etiam uberius septimus, qui propriam poetarum in significandis locis ac temporibus consuetudinem pertractat, cum ceteris poetis tum Ennii carminibus usi sunt. Sed in ea ubertate Varronis qui est citandi modus nobis utentibus hic illic quasdam difficultates creat. Varro enim non ut alii grammatici aut 'qui glossas scripserunt', qui quorum poetarum versus excerpserunt putida quadam diligentia, nobis quidem pergrata, perscribunt, in libris numerisque librorum citandis moratur, sed ut homo doctus qui doctis hominibus scribit ex immensa copia eruditionis semper affluentis petit quibus suas sententias illustret et confirmet. Quod genus maxime conspicuum fit cum generatim laudat hoc modo VI 11 *hinc poetae 'aeterna templa caeli'* VI 67 *hinc etiam poetae 'murmurantia litora'* VI 71 *in comoediis vides dici* VI 76 *scenici plerique dicunt* VI 72 *is qui dicit in tragoedia* et similia plura. Quae quidem consuetudo id quoque patefacit, qui factum sit ut Varro versum qui erat *Quos ubi rex epulo spexit d. c. c.* hunc in modum citaret *Quos epulo postquam spexit* (ann. 421), aut (VII 84) apud Terentium quem versum libri exhibebant *Obsonat, potat, olet ungenta: de meo* (adelph. I 2, 37), cum de *scortando* ageret, sic afferret *Scortatur, potat, o. u.*, hunc nimirum miscens cum eo qui in eadem scena paulum ante (22) legebatur *Scortari neque potare*. Sed ut ad Ennium veniamus, quamquam quod in hunc, idem cadit in omnes quibus utitur poetas, numquam *annales* citat, nedum numeros librorum addat, paucas tragoedias vel tragoediarum personas dicit nomine, plerumque tam harum quam illorum versus, qui nonnumquam inter se miscentur, mero *Enni* nomine (*Ennius, Enni, apud Ennium* praemittens) affert, saepe nullo poetae nomine adiecto. Quare quod numquam Ennii *annales* dicit, tam hercle, quam numquam *Lucilii saturas* vel *saturarum libros*, inde intelligitur, quae leguntur V 74 *nam ut annales dicunt vovit Opi Florae* eqs (cf. ad ann. I fr. LIX) non licuisse cum Hauptio et Lachmanno de Ennii *annalibus* interpretari, non magis VII 85 cum traditum sit *itaque in Iove hoc et Homerus et alius aliquotiens* reponere et *annalis* (ut de Ennio), neque vero

et *Ennius* emendare, sed *Homerus et Accius*, a quo hoc capitulum orditur et cuius reliquiae hodie etiam aliquotiens hunc usum *numinis* habent. Sed plerique hexametri qui *Ennii* nomine citantur dubium non est quo referendi sint, et Varro nonnumquam complures hexametros uno ordine singulis hoc quasi lemmate *apud Ennium* praemisso recenset, quos annalium esse nemo non videt, velut VII 41. 42. 43. (44. 45). 46. 48., in quibus qui sunt 42. 43. 44. 45 omnes ad Numam Pompilium pertinentes in secundo annalium collocandi fuerunt: unde satis fidei nanciscitur quod statui versus flaminum nomina tenentes (45) et hexametros esse et ab hoc libro secludi non debere (III). Cf. VII 104. Illa quoque non indigna quae attendantur, VII 41 incipere ab his *Apud Ennium: 'orator sine pace redit'* eqs (ann. VI fr. XVI); deinde explicato oratore in eodem capitulo addit itaque *Ennius ait 'oratores doctiloqui'* (ann. 582); aut VII 46 *Apud Ennium: 'iam cata signa fere'* eqs (ann. 459), *cata acuta . . quare 'catus Aelius Sextus'* (ann. 331) . . ; et quod est *'tunc coepit memorare simul cata dicta'* (ann. 529). Praemisso enim uni versui *Ennii* nomine de duobus qui insequuntur dubitatio esse non potest. Ambiguum est iudicium de VII 33 sic dictum a quibusdam ut *'una canes' 'una trabes remis rostrata per altum.'* *Ennius 'utinam ne in nemore Pelio . . accidisset abiegnata ad terram trabes'* (Med. 1). Quia enim librarii vitio propter iteratum *trabes* media quae erant ommissa sunt, quo genere saepe in his libris peccatum est, velut VII 43. 57, una cum initio versus nomen poetae, si positum erat, intercidit; quem *Ennium* fuisse dubites propterea quod *Ennius* cum versu *Medeae* insequitur, et Varro praemonuit a quibusdam ut *'una canes'* sic *'una trabes'* dictum esse. Versus ipse non male decebat *Ennium* et annales, nec difficile ad exemplum similium suppletur. Quare retinere malui (ann. 616). Nam quod praemisso *Ennii* versu addito vel non addito poetae nomine in eadem re sequitur *Ennius: 'utinam ne'* eqs, non plane dissimilia sunt quae supra attuli ex VII 41, et vide VII 93 in eodem capitulo de verbis nihil significantibus ut *euax, ut apud Ennium 'hehae ipse'* eqs (scen. 417); *apud Ennium 'heu mea puella'* eqs (scen. 419); et v 19.

De hexametris *Ennio* non nominato haec dicam. De verbis quae a poetis sunt posita primum de locis exordiens Varro dicere VII 6 scribit *incipiam hinc 'unus erit quem tu tolles in caerulea caeli templa.'* Quem versum *Ennii* esse non aliunde testimonio constat, sed quo modo eum *Ovidius* adhibuit, ex eo et sensus et locus et ex iis poeta cognoscitur (ann. I fr. XXXIX). Deinde pergit *templi* significationes recensere ascita *Hecuba*, *Periboea*, *Andromacha*, denique (7) *Quocirca* inquit *caelum qua attuimur dictum templum, sic 'contremuit templum' magnum Iovis altitonantis', id est, ut ait Naevius: 'hemisphaerium'* eqs. Hunc quoque hexametrum *Ennianum*

habemus (ann. 541), ut opinor recte, quamquam hoc testis non praestat, sed ut Ennius hoc loco Varronem, ita sententia haec non alium magis quam Ennium poetam deceat. VII 20 ab hoc lemmate incipit Varro: *Musae quae pedibus magnum pulsatis Olympum*, cum quid significet *Olympus* interpretatur. Versum Ennii esse testis dicit (ann. 1), sed hoc sententia ipsa et Varronis ratio confirmare potuit. VII 26 haec tradita sunt *Musas quas memorant nosce nos esse camenarum priscum vocabulum ita natum ac scriptum est* eqs. Apparet eo genere vitii quod supra tetigi versum qui lemmatis loco est cum interpretatione ita coaluisse uti mutilaretur. Inde mirifica nata sunt criticorum iudicia. Nam ut mea fert opinio qui non occupata mente accedat necesse est intelligat versum mancum *Camenas* nomine expleri, et hunc hexametrum esse, etiamsi quid forsitan in eo non recte scriptum sit. Cuius quae plenior fuerit sententia, adnotavi ad ipsum (ann. 2). Si vero est hexameter, et hoc potuisse denegari paene incredibile est, vix dubitaveris Ennium esse. Ceterum non *Casmenarum* sed *Camenarum* vocabulum (ita scriptum est in cod. Florentino) unde natum sit explicatur: id quod cum tota argumentatio, tum haec conclusio rationis probat: *Quare e casmena carmena, carmina, carmen, r extrito camena factum*. Qui praeterea a Varrone hexametri sine nomine poetae citantur, VII 36 (ann. 214) et VII 37 (ann. 521), eorum origo suis testimoniis comprobatur.

Tragoediae quas aut dicit nomine aut ex quibus versus affert nullo titulo sunt hae: *Aiax*, *Alexander*, *Andromacha*, *Andromeda*, (*Eumenides*), (*Hectoris Iytra*), *Hecuba*, *Iphigenia*, *Medea*. Itaque Ennius et tragoedia citantur VI 83 *quod Ennius videtur εἴρυον ostendere velle in Alexandro cum ait* [II], VII 9 *et contemplare ut apud Ennium in Medea* [XVII]; solus Ennius VII 82 *Apud Ennium 'Andromachae nomen qui indidit recte ei indidit'* [X]; item *'Quapropter Parim pastores nunc Alexandrum vocant'* [VII], sed in versibus qui indicant ipsi quarum tragoediarum sint. Idemque cadere videtur cum in VII 19 *Ennii: 'Areopagitae quid dedere'* eqs, quem esse versum *Eumenidum* [VI] *Areopagitarum* nomen probabile reddit, tum in X 70 *itaque Ennius ait: 'Hectoris natum e Troiano muro iactari;'* nam sententia ipsa prodit haec *Andromachae* esse [III]. Quae VII 33 mero Ennii nomine affert *Ennius: 'utinam ne in nemore Pelio'* eqs, sunt notissimi et multis traditi versus de principio *Medeae* [I]. Minus certo suis tragoediis vindicantur quae solum Ennii nomen prae se ferunt VII 87 *apud Ennium: 'Thelis illi mater'*, quod Euripidis exemplum persuadebat ex *Iphigenia* sumptum esse [IX]; et VII 16 *Ennius: 'ut tibi Titanis Trivia dederit stirpem liberum,'* quem ego versum non sine specie, opinor, ad *Andromedam* rettuli [VIII]; et VII 12 *unde est Ennii illud: 'tuor te senex? pro Iuppiter'*, quae *Hectoris Iytris* [XVIII] accommodari

visa sunt. Pauca restant quae non poetae nomen sed solum tragoediae titulum exhibent: VII 6 *in caelo templum dicitur, ut in Hecuba* [III] . . . *sub terra, ut in Andromacha* [XII]. Haec Enniana esse nec Varro dicit nec alius testis, tamen non dubitabitur eius esse, cuius has tragoedias fuisse constat, quarum alteram Varro saepius adhibuit. Nec tragoedia nec poeta dicitur VII 73 *‘Quid noctis videtur? in altisono caeli clipeo’* eqs. Quorum pars v 19 Agamemnoni tribuitur, ne ambigas ex Iphigenia esse [I].

Superest is modus citandi, quo non tragoediae nomen, sed personae quae loquitur in tragoedia ponitur sive addito poetae nomine sive non. Quod genus scribit Varro v 19 *itaque dicit Andromeda Nocti ‘quae cava caeli’* eqs [I]. Andromeda enim in cognomine tragoedia Noctem sic appellat; et Agamemnono *‘in altisono caeli clipeo’*, quae supra scripsi exiguam partem esse eorum quae Agamemnon in principio Iphigeniae [I] secum loquitur, quod principium Varro VII 73 lemmatis loco affert nec tragoediae nec poetae nomine adiecto. Pergit v 19 *et Ennius item ad cavationem: ‘caeli ingentes fornices’* (scen. 381), quod est indicium etiam superiora ad Ennium redire, quamquam *item ad cavationem*, non ad *Ennium* pertinet. Similiter de Medea VI 81 *ab eodem (cerno) est quod ait Medea: ‘ter sub armis malim’* eqs [v]. Itaque non dubitavi in iis quae VI 6 leguntur *ut ante solem ortum quod eadem stella vocatur iubar, quod iubata, Pacuvius dicit pastor ‘exorto iubar noctis decurso itinere’*. Ennius *Aiix lumen iubarne in caelo cerno. Inter vesperuginem et iubar dicta nox intempesta, ut in Bruto Cassii quod dicit Lucretia: ‘nocte intempesta nostram devenit domum’*, ut *Pacui dicit pastor olim correxerunt, ita Enni Aiix restituendum esse: nam quod facilius videri poterat Ennianus Aiix, ut supra Pacuvianus d. pastor olim maluerunt**), ab usu Varronis alienum esse intellectum est postquam unicum quod erat exemplum VI 73 *in Astraba Plautina* excusso codice nullum esse apparuit.***) Videtur autem, ut hoc addam, in scriptura codicis Florentini *plautin ea* ipsis litteris haec dubitantis interrogatio contineri *in Astraba [Plautin(a) ea?]*, ut de origine ambigi posse indicetur velut VI 89 *Boeotia* inquit *quam comoediam alii [alii] esse dicunt*, et hoc interrogationis genus nisi fallor idem est VI 21 *is cum eat suffibulum ut habeat scriptum*.

*) Quam facile haec inter se mutari potuerint, exemplum Macrobbii docet qui cum Sat. VI 3, 9 scripserit *ille enim stilus Enniani saeculi auribus solus placebat*, in Parisino codice exaratum est *Ennii*, et ut hic error natus est ex ordine verborum *ille enim stilus Ennii*, sic apud Varronem *Pacuvius dicit*, quia haec iungi videbantur, quibus deinde respondebat *Ennius*.

**) Unde corrigenda est adnotatio in Aiicis III. Sero enim intellexi scripturam *plautin ea*, quam non sine dubitatione attulerat Grothius et A. Spengelius, ipsam verum continere.

[*id dicitur ab suffiundo subligaculum?*]*) Quae non aliena manu assuta sed a Varrone ipso admonitionis causa adscripta putaverim. Sed hoc utut est, certe non difficilium quam ex *Pacuvius Pacui Enni* restituitur ex *Ennius*, et fortasse exemplum sit in promptu, si quidem VII 60 quae falso scripta sunt *hoc eadem est in corollaria Neuius* sic emendari videntur *hec eadem est in Corollaria Neui* (*dividia* scilicet, de qua agitur). Itaque ut Agamemno, ut Andromeda, ut Medea, sic nunc, quemadmodum *Pacui pastor*, item *Enni Ajax* dicitur, ut persona fabulae significetur. Quem usum sequuntur et hoc ipso loco verba in *Bruto Cassii quod dicit Lucretia* et quod legitur VII 3 *Teucer Livii*, ex Ennianis *Epicharmus Ennii* v 68, de quo mox dicam. Neve quis miretur aut obiiciat quod nunc non *Ajax Ennii*, ut *Teucer Livii*, *Epicharmus Ennii*, *Bruto Cassii*, *Corollaria Naeui* dicitur, sed *Enni Ajax*, hoc fit, quia praecessit *Pacui pastor*, et hoc maluit quam inversum, quia praecesserat *Plautus*. Cf. VII 28. De verbis autem ipsis Aiakis secum deliberantis mirum est doctissimos viros non desinere, ut versum faciant, apertissimam et aptissimam sententiam depravare. Ter affertur a Varrone versus, et hoc loco, unde profectus sum, et VI 81 *cerno idem valet; itaque pro video ait Ennius: 'lumen iubarne in caelo cerno'*; et VII 76 ubi lemmatis loco (nam prior sententia plane est absoluta) haec praescribuntur quae deinceps explicentur consueto Varronis more: *'Aliquod lumen iubarne in caelo cerno.'* *iubar dicitur stella lucifer quae in summo quod habet lumen diffusum ut leo in capite iubar.* *Huius ortus significat circiter esse extremam noctem. Itaque ait Pacuvius: 'exorto iubar noctis decurso itinere.'* Ter igitur laudatur idem versus nulla varietate, nisi quod hoc tertio loco *aliquod* accessit, quod quia ad sententiam necessarium non erat, illis duobus locis omissum est, sed egregie adiuvat orationem. Sic enim fere, ut Agamemnon in Iphigenia *Quid noctis videtur?* eqs, *Ajax* secum loquitur, ut ubi aliquod lumen aspexit, semet interroget sitne iubar, quia eo exorto noctem extremam esse certum erat, et hoc momentum habere in Aiakis nocturnis consiliis poterat. Itaque dicit *aliquod lumen cerno* (h. e. nescio quod lumen cerno), sed ut interrogationem *iubarne?* mediam interponat eo more quem alibi pluribus declaravi. Et quia hoc tam aptum erat in Aiakis rebus quam illud in Agamemnonis, Varro maluit personas loquentes afferre, non secus atque Andromedam et Lucretiam loquentes maluit quam aut tragoediam aut poetam laudare.

Sunt quidam versus scenici quos metrum demonstrat, quibus Ennii nomen praefixum originem indicat, sed quibus locum in fabula

*) *id h. e. suffibulum*, quod praecessit (cf. Cic. de legg. II 1, 1). Hoc enim voluit: suffibulumne a suffiundo subligaculum dicitur, *wird mit suffibulum, das a suffiundo benannt ist, das subligaculum bezeichnet?*

assignare non licet. De quibus non est quod agatur: nam ne VII 93 quidem dubitandum esse de Ennii nomine supra p. xxxiii significavi. Unum restat, quod ambiguum est utri parti adscribatur. VII 23 lemmate praescripto singula explicantur de more: '*Ferme aderant aequore in alto ratibus repentibus.*' mare appellatum quod aequatum cum commotum vento non est. ratis navis longas dixit, ut Naevius cum ait eqs. Atqui olim transpositis verbis hexametrum effecerunt haud inscitum: *Ferme aderant ratibus repentibus aequore in alto*, quem nihil impediēbat annalibus Ennii adscribere. Verum obstat, quod Varro pristinum verborum ordinem secutus primum *aequor**) quid vocetur, deinde *ratis* explicuit, ut solet, velut VII 86. 93, et ubi discedit, ut VII 22, causa aperta est, quae nunc nulla erat. Itaque nec dactylicus fuit hic versus sed fortasse anapaesticus, nec est quod de Ennio cogitetur.

De ceteris Ennii scriptis Varronem *Euhemerum* in rerum rusticarum III citasse supra memoravi. In his libris de lingua Latina v 62 semel *Sotam Ennii* cum versu [I] attulit. Complures versus ex *Epicharmo Ennii* laudavit sed ita ut necesse sit accuratius in eam rem inquiratur. Itaque sic agit v 59. *Humidum et frigidum terra sive* '*ova parere solet genus pennis condecoratum, non animam*' ut ait Ennius '*et post inde venit divinitus pullis ipsa anima*', sive ut Zenon Citieus animalium semen ignis is qui anima ac mens, qui calor e caelo quod hinc innumerabiles et immortales ignes. itaque *Epicharmus* dicit de mente humana: ait '*istic est de sole sumptus ignis*'; idem solem: '*isque totus mentis est*', ut humores frigidae sunt lumi, ut supra ostendi. Quibus iuncti caelum et terra omnia exegerunt quod per hos natura '*frigori miscet calorem atque humori aritudinem*'. Recte igitur *Pacuius* quod ait '*animam aether adiugat*' et *Ennius* '*terram corpus quae dederit ipsam capere neque dispendi facere hilum*'. Intelligitur Varronem solam sententiarum cognationem secutum miris modis auctores et libros miscere. Sed quoniam qui hexametri sunt Ennio adscribuntur (neque quae pendenti oratione**) afferuntur *terram corpus quae dederit* eqs non eundem numerum prae se ferunt quem v 111 et ix 54 allata aperte monstrant), dubium non est quin ad *annales* redeant, quorum in exordio notum est philosophas sententias expositas fuisse. Quae vero Varro *Epicharmum* dicit *dixisse*, non semel sed bis***),

*) *aequor* quod addidit A. Spengelius non recte addi persuadent VII 30. 31. 106, haec item inutili additamento aucta, VII 70, al.

**) Similia in Lucilio sibi permisit, de quo VI 69 scribit. itaque *Lucilius* scribit de *Cretea*, cum ad se cubitum venerit sponte ipsam suapte adductam ut tunicam et cetera reiceret, quae apud Lucilium non poterant nisi recta oratione scripta esse, quam Lachmannus restituit cum ad me cubitum venerat, Sponte ipsa suapte adducta ut tunicam et cetera Reiceret (816 sqq.). Non aliter Cicero ann. 310.

***) Haec enim putavi sic accipienda esse: itaque (sc. ut ille qui ante)

quae trochaicis versibus expressa sunt, ad quem communio numeri et sententiae referri iubet etiam illa quae nullo auctore laudata sunt *frigori miscet eqs*, ea ab illis quidem diversa sunt, sed Enniana esse ac non nescio cuius auctoris Epicharmi ex hac parte intelligi non potest. Pergit 64 *terra ops quod hic omne opus et hac opus ad vivendum, et ideo dicitur ops mater quod terra mater. haec enim 'terris gentis omnis peperit et resumit denuo', quae dat cibaria, ut ait Ennius, quae quod gerit fruges Ceres. antiquis enim C quod nunc G. Idem hi dei Caelum et Terra Iupiter et Iuno, quod, ut ait Ennius, 'istic est is Iupiter . . . omnis iuvat.'* Quod hinc omnis et sub hoc eundem appellans dicit *'divumque hominumque pater rex.'* Quae Ennii esse bis proximo intervallo affirmat Varro (ut ait Ennius), ut mittamus hexametrum *divumque hominumque eqs*, quem Ennii esse nunc non dicitur sed aliunde cognitum est, ea et sententia et numerorum genus persuadet coniuncta esse cum iis quae supra *Epicharmum* dixit *dixisse*. Ratio concluditur iis quae 68 scribit (de luna) *hinc Epicharmus Ennii Proserpinum quoque appellat, quod solet esse sub terris, dicta Proserpina, quod haec ut serpens modo in dexteram modo in sinisteram partem late movetur*. His enim demum conficitur, et ea quae *Epicharmum* scribit dixisse et quae cum illis coniuncta Ennium, ad unum *Epicharmum Ennii* redire, in eoque carmine quia Ennius *Epicharmum* suas sententias exponentem fecit, Varro, ut *Agamemnonem* et *Medeam* maluit quam easdem tragoedias afferre, sic *Epicharmum* vel *Epicharmum Ennii* dicere scribit potius quam Ennium in *Epicharmo*.

Restant versus duo, hexameter alter, alter septenarius, auctore Ennio citati VII 71 *decem coclites quas montibus summis Ripaeis fodere* (sat. inc. VIII), VII 35 *subulo quondam marinas propter astabat plagas* (sat. inc. VI), quorum sententia et forma ea est ut vix videantur aptiore loco quam in saturis poni. Quod si, consequitur Varro nem ne saturas quidem Ennii non attigisse.

Denique fallor aut hac recognitione Ennianorum quae sunt apud Varro nem in libris de lingua Latina hoc quoque efficitur, ut iis quae V 86 leguntur (de fetialibus) *per hos etiam nunc fit foedus, quod fidus Ennius scribit dictum* (inc. XLVIII) intelligant docti nostrum Ennium dici. Neque enim hi libri norunt alium, et in hoc ipso libro (V) iam toties appellatus est Ennius ut mirere subito eodem nomine alium dici. Ennium autem cur talia dedecere dicimus, quem originem vocum sectatum cum alia tum illa

Epicharmus dicit de mente humana: deinde subiicit versum praemisso *ait*, quasi dicat *ait enim*: nihil certe offensionis est in verbo addito. (Conferas sis vel Gell. XIX 8, 6). Pergit: *idem solem* scil. *dicit*, addito versu: *isque totus mentis est*. Neque minus recte *idem solem* quam supra *dicit de mente*; sic Varro V 23 *terra ut putant eadem et humus: ideo Ennium in terram cadentes dicere 'cubitis pinsabant humum'* (scen. 411).

indicant quae Varro vi 83 ex Alexandro [II] affert: qui similia etiam de aliis poetis, Accio, Plauto, hic illic memoravit (v 98. 108. 131). Postremo ne quid omittatur, Ennium finxisse multa in sermone, item Livium, Varro indicat cum his duobus vetustissimis poetis exemplis utitur (v 9) in his quae scribit *non enim videbatur consentaneum quaerere me in eo verbo quod finxisset Ennius causam, neglegere quod ante rex Latinus finxisset, cum poeticis multis verbis magis delecter quam utar, antiquis magis utar quam delecter. An non potius mea verba illa quae hereditate a Romulo rege venerunt quam quae a poeta Livio relicta?*

Varroni aetate coniunctus M. Cicero (a. 673—711) cum vetustissimos poetas Romanorum omnes qua erat patriae caritate studiose coluit, tum singulari favore prosecutus est Ennium, cuius memoria dici vix potest quantum debeat Ciceroni, qui non solum maiores quasdam partes continuas annalium aut tragoediarum servavit quam excepto Gellio ullus alius eorum qui Ennii memores fuerunt, sed etiam quia non tam syllabas vel formas vocabulorum sectatus est quam res et sententias, occasionibus etiam quibus elati sunt versus subindicatis, carminum Ennianorum argumenta et compositionem, actionem quoque scenicam, multis locis clariore in luce posuit. Sed Cicero, qui in illa 'turba voluminum' omnis generis quae edidit paene usquequaque Ennii memor est et Ennianorum poematum recordationem prae se fert, in ea re versatus est non ut quasi grammaticus integros versus et singulas eorum voces, appictis etiam cum cura poetae nomine et libri titulo numerove, legenti adnumeraret, sed ut orator qui a plurimis audiebatur, ut scriptor multorum librorum quos a multis legi cupiebat, usus est popularis poetae carminibus ut admonere tantum videri vellet homines liberaliter institutos earum rerum ac sententiarum, quarum ipsi legendo et spectando periti essent et qui ut primis tibicinis sonis modos, sic paucis delibatis verbis versibusve totum carmen agnoscerent. Qua ex re ultro apparet quantopere Ciceronis aetate Ennii memoria vigeret et ab ipso aleretur, cuius poemata, ut Horatius de Naevio dixit, in manibus essent ac mentibus haerent, tragoediae autem in scena iterum iterumque spectarentur: nobis quidem ex isto more laudandi notissimi poetae, quibus quae Ciceroni praeterire licebat non aliunde cognita sunt, hic illic ambiguitas quaedam intelligendi orta est et docti homines nonnumquam in errores se abripi passi sunt.

Sed veniamus ad singula, non ut complectamur omnia, quod fieri non potest, sed ut exemplis selectis ea quae generatim dicta sunt enucleatius declaremus.

In orationibus non multa sunt Enniana, sed tamen nonnulla non indigna quae propius considerentur, velut quae est pro Archia poeta (a. 692) invitante occasione non modo memorat poetas ab Ennio

sanctos (inc. XIX) appellatos (8, 18), sed hunc ipsum, utpote qui clarorum virorum laudes cecinisset (in annalibus maxime, intelligimus, nam Cicero non dicit) ac per eos patriam ipsam non leviter celebrasset, Rudinum hominem merito olim in civitatem Romanam receptum esse (10, 22), poetam eum quo comite Fulvius cum Aetolis bellasset (11, 27). Cf. ann. XII fr. IV et VIII et quae supra p. XIII sq. exposita sunt. Murenam autem defendens (a. 691) in eaque oratione accusatoris Ser. Sulpicii iurisconsulti causa iuris consultorum scientiam et officium cum risu illudens cum alia tum haec explicuit (14, 30) *omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coegit. Etenim ut ait ingeniosus poeta et auctor valde bonus, proeliis promulgatis 'pellitur e medio' non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum 'sapientia, vi geritur res, spernitur orator' non solum odiosus in dicendo ac loquax verum etiam 'bonus, horridus miles amatur', vestrum vero studium totum iacet. 'Non ex iure manum consertum sed ferro' inquit 'rem repetunt.'* Quem *ingeniosum poetam et auctorem valde bonum* dicit (h. e. eum qui scriberet quibus ipse interfuisset) Ennium esse Cicero non dicit sed aliunde et hoc compertum est et versus ex VIII annali [III] promptos esse. Quos Cicero non continuos nec plenos attulit, et dum sua quasi interpres interponit plane ad suam sententiam transduxit. Sic solet ad suos usus convertere quae apud Ennium alia mente posita sunt, velut hoc eximio eius rei exemplo in iis quae pro Caelio (a. 698) dixit (8, 18). *Quo loco possum dicere id quod vir clarissimus, M. Crassus, cum de adventu regis Ptolemaei quereretur, paulo ante dixit 'Utinam ne in nemore Pelio'; ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: 'nam numquam era errans' hanc molestiam nobis exhiberet 'Medea animo aegro amore saevo saucia.'* Sic enim, iudices, reperietis quod cum ad id loci venero ostendam, hanc Palatinam Medeam migrationemque huic adolescenti causam sive malorum omnium sive potius sermonum fuisse. Certe nemo auditorum sententiam ac tenorem notissimorum de Ennii Medea versuum [I] ignoravit, ex quibus Cicero tantum libat quod satis sit, praesertim sua oratione mixtum, ut quae ille de Medea dixit haec in Clodiam accusatricem valere intelligatur. Simili modo invectus in Pisonem (a. 699) quaedam affert ex Thyeste, quam fabulam Ennianam esse alibi ipsius testimonio constat; in ea enim quaestione, qua poena, quo supplicio Pisonem cum Gabinio vexari oporteret, haec posuit (19, 43): *neque vero ego, si umquam vobis mala precarer, quod saepe feci, in quo di immortales meas preces audiverunt, morbum aut mortem aut cruciatum precarer. Thyestea esset**) ista exsecratio poetae vulgi animos, non sapientium

*) *esset* videtur orationis forma requiri, sed vulgatur est.

*moventis, ut tu naufragio expulsus uspiam 'saxis fixus asperis evisceratus latere penderes', ut ait ille, 'saxo spargens tabo sanie et sanguine atro'. Non ferrem omnino moleste si ita accidisset; sed id tamen esset humanum. Poterat haec suis verbis exprimere, sed quo ponderosius esset maluit Thyesteam apud Ennium execrationem [xiv] in Pisonem conicere, eo modo quo solet ut quantum satis esset intelligenti suae orationi misceret. Tragoediam crepat etiam in oratione pro Roscio Amerino (a. 674) sed satis artificiose cum ita dicit (32, 89) *verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege adnumerer, te pugno Cannensem accusatorum sat bonum fecit. Multos caesos non ad Trasumenum lacum, sed ad Servilium vidimus. 'Quis ibi non est vulneratus ferro Phrygio?' Non necesse est omnes commemorare Curtios Marios denique Memmios, quos iam actas a proeliis avocabat, postremum Priamum ipsum, senem Antistium, quem non modo actas sed etiam leges pugnare prohibebant.* Ennii fabulam esse, ex qua versus iste, scholiasta Gronovianus*) testis est, sive ea Achilles erat sive quod mihi probabatur Hectoris lytra [v]. Admirabilis est autem haec transferendi urbanitas qua non semel Cicero hoc loco utitur, et illud pervenustum, quod cum dicat multos caesos esse, quasi *κορωναίδα* hunc versum addit, quo multitudo caesorum tam apposite exprimitur: qui cum rerum Troianarum memoriam afferret, in proximis *Priamum ipsum* inter occisos nominat. Ut appareat quantum Cicero ab auditorum intelligentia exspectaret. Non morabor in iis quae oratio pro Balbo (a. 698) similia habet (22, 51) *utinam qui ubique sunt propugnatores huius imperii possent in hanc civitatem venire et contra oppugnatores rei publicae de civitate exterminari. neque enim ille summus poeta noster Hannibalis illam magis cohortationem quam communem imperatoriam voluit esse: 'hostem qui feriet, erit' inquit 'mihi Carthaginensis, quisquis erit, cuiatis siet': ita habent hoc leve et semper habuerunt.* Non exstat alius versiculi auctor, sed *ille summus poeta noster* dubium non est quin Ennius vocetur, et versus ipse, quem Cicero non perfecte attulit, iure in annalium octavo [ix] positus. Apparet autem quam tempestive numquam deficiens recordatio Ennii oratori hoc loco et hac sententia hunc versum suppeditarit. Denique ut omittam alia, de Sestiana (a. 698) dicam breviter, in qua memorabile est Ciceronem in descriptione ludorum a. u. 697, ubi multa in eius honorem acta erant, (57, 121) praeter cetera cantici cuiusdam, quod Ennii esse de Andromacha [v] ipsius beneficio alibi plenius afferentis compertum est, speciminis loco prima verba [92] *O pater* et separatim [97] *haec omnia vidi inflammari* eo consilio afferre, ut carmen lugubre quod*

*) Eiusdem scholiastae testimonium docuit quod Cicero in Verr. act. II lib. I 18, 46 dixit *ita magni fluctus eiciebantur* 'Ennianum hemistichium esse ex ea tragoedia quae Achilles [ix] inscribitur.'

Andromachae esset ab actore in Ciceronis calamitatem interpretatum indicaret. Non explicabo singula, quamvis pluribus rebus illustrare morem liceret, quo Cicero Enniana carmina etiam orationibus adhiberet.

Ab orationibus ad libros rhetoricos progredior ac primum quidem ad eos qui primi sunt, de oratore libri a. 699 editi. Quorum etiam primus et secundus habent nonnulla Enniana, velut quod Crassus in primo (34, 154), cum ita se exerceret adolescens, ut quae legisset apud poetam verbis aliis sed lectissimis reddere studeret, etiam ad *Ennii versus se exercuisse* memorat, aut quod (45, 198 sq.) iuris civilis scientiae et iurisconsultorum muneris extollendi causa cum Sexti Aelii mentio fit, qui a *summo poeta* appellatus sit *egregie cordatus homo catus Aelius Sextus* (ann. 331), tum iurisconsultus dicitur de se suo iure dicere posse idem quod *apud Ennium* (scen. 141 sqq.) *dicat ille Pythius Apollo, se esse cum unde sibi si non populi et reges, at omnes sui cives consilium expectant* eqs, in secundo autem cum alia velut (37, 156) sententiam Neoptolemi Enniani de philosophiae studio, tum illa quae supra p. XII memorata sunt de familiaritate quae Ennio cum Scipione Nasica fuerit (68, 276). Verum tamen longe in causa nostra utilior est et fecundior tertius, in quo cum Cicero sive Crassus agit de novandis et transferendis verbis, qui campus late patet (38, 154; 40, 162; 42, 168), de numeris orationi adhibendis (47, 182), de actione quae esse debeat in canticis tragicis (26, 102), de vocis sono diverso pro diversitate sensuum in cantu expressorum (58, 217. 218), semper praeter cetera Enniana affert exempla quibus sententias suas confirmet et declaret, non semper ut dilaudet poetam quem permagni facere solet, sed ut quaedam etiam (162. 164) velut in translatione vituperet. Ennium ipsum semel tantum appellat (162), nedum carmina dicat ex quibus sua excerpserit, sed tamen licet nobis de utroque aut ipsa re aut aliis testimoniis certum iudicium facere; et quae hexametris sunt conclusa (167. 168, cf. 154) ad annales redire apertum est, nisi quod pauca in re incerta ad *Scipionem* malui referre, reliqua scenicis versibus concepta, quorum pars maior est, suapte natura se tragica esse probant, in quibus sunt quae incerti loci sint, sed quae certo agnoscantur, has dico tragoedias, Alceiona, Andromacham, Medeam, Thyestem, fortasse Eumenides. In versibus afferendis, etsi etiam continuos recitavit, velut pulcherrimos Alceionis (218), plerumque eo modo versatur quem dixi, ut paucis verbis positis commonefaciat reliquorum, quae non dubitat nota esse iis quibus scribit, velut (167) *Desine Roma tuos hostis* et *Testes sunt Campi magni* (Scip. v), et (26, 102) *Quid petam praesidi* et *o pater, o patria, o Priami domus* (Andromach. v). Sed et illud agnoscimus quod dixi, Ciceronem non ita agere ut meros versus quosdam nobis quasi in

manus tradat, sed sic potius, paene ut oculis agentem in scena actorem aspicere et vocis sonos quibus cantus recitentur audire nobis videamur. Qua re hoc manifestum fit has tragoedias ea aetate in scena viguisse ac saepe spectatas reponi solitas fuisse.

In oratore (a. 708) sunt quaedam iudicia universa huius modi (11, 36) *aliud aliis videtur optimum*. 'Ennio delector' ait quispiam, 'quod non discedit a communi more verborum'; Pacuvio inquit alius, 'omnes apud hunc ornati elaboratique sunt versus, multa apud alterum neglegentius'; vel (31, 109) *an ego Homero, Ennio, reliquis poetis et maxime tragicis concederem, ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur crebroque mutarent, nonnumquam etiam ad cotidianum genus sermonis accederent* (plane ut Horatius a. p. 95): *ipse numquam ab illa acerrima contentione discederem? sed quid poetas divino ingenio profero?* Nempe neminem habet, ne Cicero quidem, non magis quam Lucilius aut Varro, quem cum Homero comparet nisi Ennium. Sed maxime commemorandum est, Ciceronem, quem dixi in afferendis Ennianis plerumque res et sententias sectatum esse, in hoc libello argumento poscente etiam ad litteras et syllabas disceptandas descendisse, sed tamen et hoc sic ut decebat Ciceronem. Agit autem de vocalium concursione (45, 152), ubi *Ennius* ait *semel 'Scipio invicta'* (Scip. III), et de formis contractis, quale est, item Ennianum, *palm' et crinibus* (Hec. XI), de genetivi forma in *um* desinentis (46, 155): *idem poeta qui inusitatius contraxerat 'patris mei meum factum pudet'* (Alex. 59) *pro 'meorum factorum' et 'textitur, exitium examen rapit'* (ibid. 66) *pro exitiorum, non dicit 'liberum' ut plerique loquimur sed 'neque tu meum umquam in gremium extollas liberorum ex te genus'* (Phoen. II), et *idem 'namque Aesculapi liberorum'* (Hect. lytr. 165), quae Enniana esse ipsius Ciceronis indicibus probatur. Porro (47, 157) *non reprehenderim* inquit *'scripsere alii rem'* (ann. 213), *'scripserunt' esse verius sentio**, ibidem *'idem campus habet'* (ann. 477) *inquit Ennius, at 'isdem' erat verius*; et (48, 160) *Burrum semper Ennius, numquam Pyrrhum, 'vi patefecerunt Bruges'* (Hect. lytr. VIII) *non Phryges*; ubi cum addat *ipsius antiqui declarant libri*, apparet eum, ut bonum grammaticum decet, scripturae testes circumspexisse, sed simul intelligitur recentiora exemplaria quae Ciceronis aetate vulgabantur ea iam non ita scripta tenuisse. Denique (161) *'qui est omnibu' princeps'* (ann. 67), *non omnibus p. et 'vita illa dignu' locoque'* (ann. 622), *non dignus*. De transferendo quoque agit (27, 93) similem fere in modum quem in tertio de oratore, et exempla affert Enniana cum ita dicit *alio modo transtulit cum dixit Ennius 'arce et urbe orbam'* (Andromach. 88), *alio modo si pro patriu*

*) Itaque in Bruto 19, 76 scribit *'scripsere' inquit 'alii rem versibus' et luculente quidem scripserunt*.

arcem dixisset, et 'horridam Africam terribili tremere tumultu' (ann. 310) cum dicit, pro Afris immutat Africam. Haec postrema et illa superius allata exempla qui recognoverit, intelliget Ciceronem undique ex Ennii carminibus sua quibus uteretur congressisse, ita quidem ut versus heroicis cum scenicis misceret. Quorum ut illa ad annales referri patet, ita haec ad tragoedias: usus est autem, quantum ex exemplis colligitur (nam ipse nullam appellavit), Alexandro, Andromacha, Hecuba, Hectoris lytris, Phoenice. Quibus accedit Thyestes, cuius postea (55, 184) mentionem facit, cum perinsigni testimonio haec tradat *lyricos Graecos cum cantu spoliaveris nudam paene remanere orationem: quorum similia sunt quaedam etiam apud nostros vclut illa in Thyeste [VII] 'Quemnam te esse dicam, qui tarda in senectute' et quae sequuntur: quae nisi cum tibicen accessit orationis sunt solutae simillima.* Itaque testimonio constat, quod etiam sine teste credibile erat, ad tibicinis modos hoc canticum cantatum esse. Quibus quod addit *comicorum senarii propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti, ut nonnumquam vix in eis numerus et versus intellegi possit,* senarios constat caruisse eo adminiculo quod illis tibicinis modi afferebant. Denique de numero oratorio agens (51, 171), quem Graeci pridem cognitum habuerint, Romani nuper agnoverint, haec dicit: *Ergo Ennio licuit vetera contemnenti dicere 'Versibus quos olim Fauni vatesque canebant', mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicitur non sim 'ante hunc' ut ille, nec quae sequuntur 'nos ausi reserare' (ann. VII fr. 1).* Ennii versibus utitur, ut ἐξ ἐναντίου suam sententiam confirmet; sic enim sentit: ut illi licuerit cum sua laude affirmare se primum esse qui herois versibus pro Saturnio usus poesim Latinam expoliverit, ita sibi denegari non debere si cum modestia profiteatur a se primo orationi numerum esse adhibitum. De iisdem versibus Ennii plura non in comparem usum aut sententiam Cicero affert in Bruto (cf. supra p. xx), de quo iam dicendum est.

In Bruto (a. 708) cum hoc ageret auctor, ut eloquentiae Romanae initia et progressus per aetatum ordinem persequeretur, adductus est simul, ut incitante ut videtur Attici libro annali, cuius diligentiam et utilitatem magnis laudibus effert, etiam vetustissimorum poetarum Romanorum tempora hic illic perturbata constitueret. Unde nata sunt illa testimonia supra a me in vita Ennii adhibita, quibus cum termini vitae eius definiti tum quaedam alia de eo patefacta sunt. Ad ea non est quod redeamus, quamquam documento esse possunt, quanto studio Cicero cuncta quae ad Ennii memoriam pertineant amplecti soleat. Sed quia M. Cethegum antiquissimum esse oratorem probaturus est, in ea re usui sunt versus Ennii quibus is hunc Cethegum suo tempore eximium oratorem habitum esse luculenter testatus est. *Quem vero ait Cicero (15, 57);*

exstet eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor, et idoneus quidem mea sententia, Q. Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo: cx quo nulla suspicio est amicitiae causa esse mentitum. Est igitur sic apud illum in nono ut opinor annali 'Additur orator' eqs [IV]. Raro exemplo accurate locum indicat, nam quod addit *ut opinor*, vult videri haec ex memoria afferre; et ad rem pertinebat, ut auctoritas Ennii constaret, quo ea loco scripta legerentur. Subsequuntur versus, complures numero, non plene scripti, sed ut assolet quibusdam de medio praetermissis (de qua re prave a nonnullis iudicatum est), nec continui sed per partes, interiectis iis quibus Cicero vim verborum interpretando explanare et in lucem tollere studet. Eius igitur Cethegi, quem principem fuisse eloquentiae constet, tempora definit et ad quorundam poetarum aetates confert. Sed a Cethego proximus est M. Cato (15, 61), cuius eloquentiam multis laudibus prosequitur, quamquam concedit *'quaerendum esse aliquid perfectius'* (18, 69). Deinde (18, 71) ita pergit *nihil est enim simul et inventum et perfectum: nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poetae; quod ex eis carminibus intellegi potest, quae apud illum .. canuntur. Quid nostri veteres versus ubi sunt, 'quos olim Fauni vatesque canebant, cum neque Musarum scopulos, nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc', ait ipse de se nec mentitur in gloriando: sic enim sese res habet; nam et Odyssia Latina est sic tamquam opus aliquod Daedali, et Livianae fabulae non satis dignae quae iterum legantur. Atqui hic Livius primus fabulam C. Claudio M. Tuditano coss. docuit* eqs. Ac deinde controversia de temporibus poetarum priscorum, quam ego nunc non attingo. In illis rursus illa Homeri et Ennii comparatio, ante quos alii fuerint poetae, quibus uterque superior sit. Versus autem Ennii citantur tres, nullus integer, neque continui se excipientes, sed tantum ut indicium fiat sententiarum: quibus etiam quartus accedit *nos ausi reserare ex oratoris loco* (51, 171) quem supra tetigi. Sed ut fatetur Ennium multo esse tam Odyssia Livii quam fabulis eius superiorem, ita excussis temporum rationibus, ad quas se Livii causa abripi passus est, ad eandem sententiam relapsus Naevium tamen, qui est alter poeta Ennio aetate prior et quo ille se superiorem praedicarat, ab eius reprehensione tutari instituit. Sic enim loquitur (19, 75): *atque utinam exstarent illa carmina quae multis saeculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus in originibus scriptum reliquit Cato. Tamen illius, quem in vatibus et Faunis adnumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. Sit Ennius sane ut est certe perfectior: qui si illum ut simulat contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit, cur id faciat. 'Scripsere' inquit 'alii rem versibus', et luculente quidem*

scripserunt, etiamsi minus quam tu polite. Nec vero tibi aliter videri debet qui a Naevio vel sumpsisti multa si fateris, vel si negas surripuisti. Tantum afferendum erat, ut qui nexus esset earum sententiarum patefieret, quem interpretes, qui raro curant disputandi tenorem, aut non attigerunt aut prave tractarunt. Apparet autem filium (71) inchoatum, deinde (72. 73) temporum controversia de Livio interruptum iam (19, 74) resumit et retexit. Quos *veteres versus* appellaverat Ennio priores, nunc sunt carmina convivalia Catonis, et quibus se superiorem dixerat Ennius assentiente Cicerone, non solum Livius erat, sed magis Naevius. Ad eum igitur eodem sententiarum cursu revertit nunc ita ut, quantumvis sit Ennius superior, eum tamen non plane esse contemnendum assereret. Sic natum est illud nobile Ciceronis de Naevio et Ennio iudicium, et licet nobis illo usu citandi nonnulla de Ennii versibus intercepta sint, vim quidem et occasionem sententiae plenius perspeximus. Itaque compertum est *rem* quam aliis scriptam dixit Ennius bellum Punicum primum et eam *rem* qui scripserit Naevium esse, et ad hoc iudicium de se et priore poeta Ennium non prius adductum esse, quam ad narrandum illud bellum accingeretur oportuit. De Thyesta tragoedia Ennii quae leguntur in Bruto supra adhibui in Vita Ennii p. vi.

Bruto adiungo libellum de optimo genere oratorum (a. 710), qui haec habet de existimatione Ennii quae tum fuerit (1, 2): *in quod optimum sit quaeritur: in homine dicitur, quod est. Itaque licet dicere et Ennium summum epicum poetam, si cui ita videtur, et Pacuvium tragicum et Caecilium fortasse comicum, oratorem genere non divido, perfectum enim quaero.* Cicero non dubitat Ennium summum epicum poetam habere, quem summum in omni genere poesis existimat, sed si genera dividantur, quod licet in poetis, non licet in oratoribus, posse fieri dicit, Ennio ut epicae poesis principatus tribuatur.

Ad descriptiones philosophiae cum accedo, verendum est ne me immensa copia librorum et testimoniorum ex hoc itinere quod ingressus sum excutiat et me in media via delassatum relinquat. Verum tamen temptandum est exemplis quidem aliquot monstrare qualia sint ea quibus Cicero pro sua parte cavit ne carmina Enniana in sempiternam oblivionem rapta sint. Sed non singulos ut ante huius modi libros explorandi causa perambulabo, verum partitis Enniana poesis generibus de annalibus primum, dein de tragoediis agam et si quae sunt reliqua. Annales semel exempli causa ponuntur de nat. deor. II 37, 93 *hoc qui existimat fieri potuisse (ut ex corporum quorundam concursione fortuita mundus efficiatur) non intellego, cur non idem putet, si innumerabiles unius et viginti formae litterarum vel aureae vel qualeslibet aliquo coiciantur, posse ex iis in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint,*

effici: quod nescio an ne in uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Apparet notissimum poema clarissimi poetae pro quovis alio libro poni, simili consilio, quo de divinatione I 13, 23 *Andromacha Ennii* memoratur: *sus rostro si lumi A litteram impresserit, num propterea suspicari poteris Andromacham Ennii ab ea posse describi?* Vidimus supra p. XLV affirmari certam rem *apud Ennium in nono annali* legi. Praeterea Cicero annales numquam appellavit, quotquot versus citavit qui non possunt nisi in annalibus locum habuisse. Ennium appellat, hic illic personam quam poeta loquentem induxerat, non raro nudos versus laudat nec poetae nomine nec poematis adiecto, tamen non dubius haec recte ab iis quibus vult intelligi. Itaque annales, puto, cogitat, quos non nominat, cum ita dicit de fin. I 3, 7 *locos quidem quosdam . . . transferam . . . cum incidere ut id apte fieri possit, ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet.* Locos enim translatos ab Homero dicit, ut in XV annali fr. VI, non quae forte in tragoedia sumpta sint ex Homero. Quae vero ex annalibus ducta sint, eorum primum est *somnium*, a quo principium annalium exorsum est: de quo Lucull. 16, 51 *num censet Ennium inquit cum in hortis cum Ser. Galba vicino suo ambulavisset dixisse 'visus sum mihi cum Galba ambulare'?* at cum somniavit ita narravit *'visus Homerus adesse poeta'*; et rursus 27, 88 *quia cum expectatus esset Ennius non diceret se vidisse Homerum sed visum esse . . . nisi vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse 'o pietas animi', si modo id somniavit ut si vigilans audiret.* Tertium eius somnii mentionem facit Cicero de re p. VI 10, 10 *fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui.* Poetam appellat, nusquam poema, sed loquitur ut de re nota decerptis admonendi causa paucis particulis versuum ne inter se quidem conexorum.

Sed quas partes longissimas ex annalibus depromptas apud Ciceronem servatas dixi, eas habet ambas primus de divinatione, quarum primam sic refert I 20, 40 *num te ad fabulas revoco vel nostrorum vel Graecorum poetarum? narrat enim et apud Ennium Vestalis illa 'Et cita cum' eqs (ann. I fr. XXVIII), et subiicit haec etiamsi ficta sunt a poeta, non absunt tamen a consuetudine somniorum.* Annales esse alieno testimonio constat, non dicit Cicero, qui ait *vestalem illam (h. e. Iliam) apud Ennium narrare haec, quam poeta suum ipsam somnium pronuntiantem induxit.* Alteram (48, 107) his verbis: *atque ille Romuli auguratus pastoralis non urbanus fuit nec fictus ad opiniones imperitorum sed a certis acceptus et posteris traditus; itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augere 'curantes magna cum cura' eqs (ann. I fr. XLVII).* Cum sua oratione necit versus poetae, ut saepe facit, sed ita ut

simul narrationis initium liberius paulo, id quoque de more, formaret. Haec annalium esse de libro primo, quod ultro intelligitur, est etiam testis qui confirmet.

His adiungo quae Cicero ait (de re publica I 41, 64) Ennium post Romuli excessum cecinisse. *Iusto quidem rege cum est populus orbatus, pectora diu tenet desiderium, sicut ait Ennius post optimi regis obitum: 'simul inter sese sic memorant' eqs (ann. I fr. LXI). Non eros nec dominos appellabant eos, quibus iuste paruerunt, denique ne reges quidem, sed patriae custodes sed patres sed deos: nec sine causa. quid enim adiungunt: 'tu produxisti nos intra luminis oras' (114). Vitam honorem decus sibi datum esse iustitia regis existimabant.* Patet his exemplis Ciceronem, uti dixi, sententias poetae sectari, non verba et versus citare, eorum autem quae affert ipsum interpretem agere, quo magis quae poetae sunt suis consiliis accommodentur; in qua re animadvertas eum his tribus exemplis, id quod multis instituit, quae poetam finxisse non nescit, ad rei veritatem confirmandam convertere. Sed certe quantum tribuerit huic poetae manifestum est. Id quod cognoscitur etiam iis quae in eodem primo de re p. 16, 25 leguntur de solis defectione ab Ennio memorata et certis anno et die notata (ann. IV fr. IV). Multa praetereo, Pyrrhi de reddendis captivis sententiam (ann. VI fr. XII) de off. I 12, 38, Fabii Maximi praeconium (XII fr. II) ibidem I 24, 84 et in Catone m. 4, 10, in hoc etiam 6, 16 Appii Claudii orationem de Pyrrhi pace (VI fr. XIII) laudatam, denique initio Catonis m. Ennianos versus (X fr. VII) de Tito Flaminio in Titum Pomponium Atticum translatos venustissime: quibus omnibus multisque aliis hoc probatur, quanta pars elegantissimarum sententiarum rerumque gravissimarum ex Ennii annalibus unius Ciceronis beneficio ad nos propagata sit.

De tragoediis Ennii, quas Cicero in libris philosophis usurpaverit, agam ita ut egrediar ex universo quodam iudicio quod Cicero de poetis Romanorum tragicis, in quibus Ennio, de oratore (III 7, 27) facit, cum de dissimilitudine quae esset in oratione et lingua disputans ita dicit *id primum in poetis cerni licet: quam sunt inter sese Ennius Pacuvius Acciusque dissimiles, quam apud Graecos Aeschylus Sophocles Euripides: quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere tribuatur.* Atque ut hoc loco Romanos poetas cum Graecis composuit, ita saepius verba facit de iis Romanorum poetis qui suas fabulas e Graecis expresserunt: itaque in primo de finibus (2, 4) scribit: *in quibus hoc primum est in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos sermo patrius, cum iidem fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas non inviti legant. Quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam aut Antiopam Pacuvii spernat aut reiiciat, quod se eisdem Euripidis fabulis delectari dicat, Latinas litteras oderit...*

rudem esse omnino in nostris poetis aut inertissimae segnitiae est aut fastidii delicatissimi: mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. An 'utinam ne in nemore' nihilo minus legimus, quam hoc idem Graecum? Cf. ibid. 1 3, 7, quae supra allata sunt p. XLVII. In similem sententiam disseruit Acad. 1 3, 10 quid causae est cur poetas Latinos Graecis litteris eruditi legant, philosophos non legant? an quia delectat Ennius, Pacuvius, Accius, multi alii, qui non verba sed vim Graecorum expresserunt poetarum? quanto magis philosophi delectabunt, si, ut illi Aeschylum, Sophoclem, Euripidem, sic hi Platonem imitentur, Aristotelem, Theophrastum? Denique ex eodem sensu manarunt quae scribit de optimo genere oratorum (6, 18) huic labori nostro (scil. quod convertit Demosthenis et Aeschinis orationes) duo genera reprehensionum opponuntur, unum hoc 'verum melius Graeci' . . . alterum 'quid istas potius legam quam Graecus?' Idem Andriam et Synephebos nec minus Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt, nec Andromacham aut Antiopam aut Epigonos Latinas recipiunt; sed tamen Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt. quod igitur est eorum in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum cum sit in versibus? Quae mihi luxata videntur necdum rursus concinnata, sed apparet tres trium poetarum tragoedias componi, quarum Epigonos Accii esse constat, Antiopa autem Pacuvii et Andromacha Ennii memorantur iis locis quos supra indicavi de fin. 1 2, 4, de div. 1 13, 23, easdemque tamquam celeberrimas duorum poetarum tragoedias coniunctas exempli causa ponit Lucull. 7, 20 cum ita scribit quam multa, quae nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati, qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse aiunt aut Andromacham, cum id nos ne suspicemur quidem. Atque ut universa iudicia Ciceronis quae sunt de tragoedia Romana et de Enniana complectar, haec addo quae leguntur de off. 1 31, 114 scenici non optimas sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui voce freti sunt, Epigonos Medumque, qui gestu, Melanippam, Clytemestram, semper Rupilius Antiopam, non saepe Aesopus Aiace. Rursus trium poetarum exempla ponit, in quibus non dubito Melanippam et Aiace Ennii dici, quas hinc intelligimus Ciceronis aetate non semel sed saepius in scena datas esse.

Scripta philosopha, quamquam fortasse nullum est, quod quidem potuerit, quod non aliquid ad hanc rem contulerit, tamen differunt in hoc genere, et ut non multa sunt in libris de finibus et de officiis, paulo plura exstant in iis qui sunt de natura deorum et de divinatione, ita longe ceteris praestant Tusculanae disputationes, in quibus hoc genus ipsum dialogo huiusmodi defensatur (II 11, 26) *M. Fuisti saepe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero ac libenter quidem. M. Animadvertas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verum tamen*

versus ab iis admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio stoico. M. Probe dicis: sed is quasi dictata, nullo dilectu, nulla elegantia, Philo et proprio numero et lecta poemata et loco adiungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis, sed sicubi illi defecerunt, verti etiam multa de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio.

Tragoediae, quas quidem apertum sit ab eo afferri, sunt hae, Alceo, Alexander, Andromacha, Hecuba, Iphigenia, Medea, Telamo, Thyestes. Nam citantur satis multi versus (velut in officiis), quos scenicos esse et tragicos forma et sensus demonstrant, qui tamen quibus tragoediis tribuendi sint certo sciri non potest. Quas vero tragoedias laudat, raro Ennii nomen addit, quod opus non erat in fabulis quas nemo erat quin de scena cognitas haberet. Non magis cum tragoediis utitur earum titulos adscribit, sed appellat personas quarum ῥήσεις adhibet, velut non Alexandrum dicit sed Cassandram, quae est in Alexandro, et cum dicit Alcmeonem, Medeam, Telamonem, Thyestem non tragoedias sed personas intelligit quae partes primas in his tragoediis agunt. Versus autem cum affert, cantica praesertim, iis modis affert quos saepius iam significavi, ut Ennii verba non integra tradat sed tantum delibet quantum satis sit admonendi causa, et saepe poetae verba suis enarrans sententiam declaret. Horum igitur quae dico pauca ponam exempla, et incipiam ab Alcmeone, quem *Enni Alcmeonem* dicit de fin. iv 23, 62, de quo cum alibi, tum potissimum in Lucullo (28, 89) agit. *Quid ipse Alceo tuus, qui negat 'cor sibi cum oculis consentire'* (quae sententia supra 17, 52 et 27, 88 allata erat), *nonne ibidem [III] incitato furore 'unde haec flamma oritur?' et illa deinceps 'incede, incede, adsunt, me expetunt'. Quid cum virginis fidem implorat: 'fer mi auxilium, pestem abige a me, flammiferam hanc vim quae me excruciat. Caerulea incinctae angui incedunt, circumstant cum ardentibus taedis', num dubitas quin sibi haec videre videatur. Itemque cetera 'intendit crinitus Apollo arcum auratum luna innixus, Diana facem iacit a laeva.'* Qui magis haec crederet si essent, quam credebat, quia videbantur. Apparet enim iam 'cor cum oculis consentire.' Omnia autem haec proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil potest esse, inter visa vera et falsa ad animi adsensum nihil interesse. Dicit ipse quid in sua disputatione efficere velit iis quae a poeta ficta ascivit. In singulis desiderantur plura, quae Cicero ut solet praetermisit, totius cantici iter nihilo minus satis planum est, et intelligitur quo modo haec acta sit scena furentis Alcmeonis, quae dubitari non poterat quin legentibus nota esset. Similis argumenti sunt quae Cassandra canit in Alexandro [VIII], de cuius vaticiniis haec habentur in primo de divinatione (31, 66) *Inest igitur in animis praesagatio extrinsecus iniecta atque inclusa*

*divinitus. Ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur. 'Sed quid oculis rapere visa est derepente ardentibus, aut ubi illa paulo ante sapiens virginali modestia?' Mater optuma, tu multo mulier melior mulierum, missa sum superstitiosis hariolationibus [58—62]. O poema tenerum et moratum atque molle. Sed hoc minus ad rem: illud quod volumus expressum est, ut vaticinari furor vera soleat. 'Adest, adest fax obvoluta sanguine atque incendio. multos annos latuit: cives, ferte opem et restinguite.' Deus inclusus corpore humano iam, non Cassandra loquitur. 'Iamque mari magno [65—68].' Tragodias loqui videor et fabulas. Quibus addenda sunt illa (ibid. 50, 114) Furibunda mens videt ante mullo, quae sint futura. Quo de genere illa sunt, 'eheu videte, iudicavit inclitum iudicium inter deas tris aliquis, quo iudicio Lacedaemonia mulier furiarum una adveniet [69—71].' Eodem enim modo multa a vaticinantibus saepe praedicta sunt, neque solum verbis sed etiam 'versibus quos olim Fauni vatesque canebant.' Denique II 55, 112 At multi saepe vera vaticinati, ut Cassandra 'iamque mari magno', eademque paulo post 'eheu videte.' Num igitur me cogis etiam fabulis credere? Atque haec quidem nunc in refutando primis verbis indicantur, quae supra plenis allata erant versibus. Ea vero omnia ad unum canticum redeunt, quod videmus quanta varietate numerorum et sententiarum exsplendescat. Quos versus Cicero more eo quem supra p. XLVIII tetigi in suos usus argumenti loco convertit: poetae nomen non affert, nec tragoediae, nisi quod semel Cassandra appellatur. Haec tertium excipiat exemplum quod ab Andromacha repeto, cuius cum saepe alibi commemoratio facta est, tum Tusc. disp. (III 19, 44) in eum modum affertur, qui maxime hoc quod volo illustrare possit, ibique quia cum Andromacha coniunctus est Thyestes, ne eum quidem omittamus. Sunt verba haec: *Quaerendum quemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat: 'pol mihi fortuna magis nunc deficit quam genus. namque regnum suppetebat mi, ut scias, quanto e loco, quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna accadat (Thyest x).'* Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid eius modi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta: *'ex opibus summis opis egens, Hector, tuae.'* Huic subvenire debemus; quaerit enim auxilium: *'Quid petam praesidi aut exequar (Andromacha 86—91).'* Scitis quae sequantur et illa inprimis *'o pater o patria [92—96].'* O poetam egregium, quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. Sentit omnia repentina et necopinata esse graviora. *Exaggeratis igitur regis opibus, quae videbantur sempiternae fore, quid adiungit? 'haec omnia vidi inflammari [97—99].'* Praeclarum carmen. Est enim et rebus et verbis et modis lugubre. Eripiamus huic aegritudinem. Indicat Cicero, non nominat personam, quae hoc carmen lugubre canat, quam*

Andromacham esse versus ipsi prae se ferunt. Laudat carmen, sed non minus laudat poetam qui confecerit, quem cum aliunde constet Ennium esse, ad eum redeunt etiam versus illi qui primi sunt hoc loco, quos verisimile est Thyestis esse. Andromachae autem canticum, ex quo singuli versus alibi saepius a Cicerone afferuntur, nunc quo facilius poetae sensus ad suam disputationem traducat, toto tenore explicatur, sed nonnullis mediis praeteritis, id quod semel aperte dicit Cicero, cum significat ea legentibus nota esse, altero loco iis quae exponit ipsis patefit. Sed tamen vel sic nobis licet ex his simulacrum quoddam huius scenae et cantus animo informare. Non omittam Medeam, cuius non raro versus singuli apud Ciceronem leguntur, velut hic Tusc. disp. iv 32, 69, non uno nomine in hac causa quam ago memorabilis *quid ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum? 'tu me amoris magis quam honoris servavisti gratia (Med. xi)'*, et quae adduntur *hic amor Medeae quanta miseriarum excitavit incendia*. Sed nunc (ne in canticis haerere videar) sermonem Medeae [vii] gravissimum proponere volo quem Cicero per particulas explicat de nat. deor. (iii 25, 65), ubi post magnum hiatum haec leguntur: *'nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio. nam ut ego illi supplicarem tanta blandiloquentia ni ob rem.'* *Parumne ratiocinari videtur et sibi ipsa nefariam pestem machinari? Illud vero quam callida ratione 'qui volt esse quod volt, ita dat se res ut operam dabit.'* *Qui est versus omnium seminator malorum. 'Ille traversa mente mi hodie [269—272].'* *Hanc videlicet rationem quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Videsne igitur quanto munere deorum simus adfecti. Atque eadem Medea eqs.* Ex his postremis, quoniam initium huius disputationis deest, colligi quodammodo potest, cui usui esse Cicero versus Medeae voluerit, cuius sensus et consilia exponit quasi sibi res sit cum vera ac non poetae ingenio ficta et expressa persona. Sed hoc de more, ceterum etsi ne hic quidem non quaedam in media parte intercepta sunt, tamen tenor sermonis satis perspicuus est et eam gravitatem orationis prae se fert quae digna est hoc poeta.

Poteram similia proferre ex Iphigenia, Telamone, Thyeste, Hectoris quoque Iytris, in qua tragoedia puto lectos fuisse versus egregios, quibus Eurypylus saucius pugna cedens Patrocli opem petit, quos Cicero Tusc. disp. ii 16, 38 nullo tragoediae nomine (nam poeta aliunde cognoscitur) servavit. Sed opinor his omnibus non multo plus effectum iri quam quibus usus sum exemplis, quibus me tantum consecutum arbitror, ut ratio et copia, qua Cicero in philosophiae scriptis Ennii tragoediam suis argumentis adhibuerit, plenius perspicatur, ac simul hoc intelligatur Ciceronis beneficio contigisse ut tragoediam Ennianam, qualis fuerit in scena, quadamtenus animo concipere liceat.

Ex aliis libris Ennianis in scriptis philosophis cum Epicharmus semel affertur in Lucullo (16, 51), ubi quae supra attuli p. XLVII de somnio Ennii Homérico, quod erat in exordio annalium, excipiuntur ab his *idemque in Epicharmo* [I]: *'nam videbar somniare me ego esse mortuum'*, quae verba et haec ad Ennium redire et hoc somnium ab illo diversum esse patefaciunt, tum Euhemerus item semel memoratur de nat. deor. (I 42, 119), ubi haec scribit: *Qui aut fortes aut claros aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos quos nos colere precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus et secutus est praeter ceteros Ennius. Ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse videtur religionem an penitus totam sustulisse?* Unde intelligi videtur Ciceronem Euhemero potius quam eius interprete usum esse. Denique Epigrammata, ex quibus quae exstant, omnia uni Ciceroni debentur. Primum Tusc. disp. (I 15, 34) duo ipsius Ennii [I et II], de imagine poetae et alterum sepulchrale: nam prius non est quod sepulchrale habeatur nec hoc verbis Ciceronis exigitur. Sic igitur Cicero: *quid poetae nonne post mortem nobilitari volunt? Unde ergo illud:*

Aspicite, o cives, senis Enni imaginis formam:

Hic vestrum panxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres adfecerat gloria, idemque Nemo me lacrimis

Cur? volito vivos per ora virum.

Quorum hoc iterum in iisdem Tusc. disp. (I 49, 117) affertur: *quid melius quam in mediis vitae laboribus obdormiscere et ita coniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii quam Solonis oratio. Hic enim noster 'nemo me lacrimis decoret' inquit 'nec funera fletu faxit.' At vero ille sapiens: 'mors mea ne careat lacrimis, linquamus amicis maerorem, ut celebrent funera cum gemitu.'* In eandemque sententiam cum Solone comparans Ennium idem epigramma affert Cato (de sen. 20, 73) *Solonis quidem sapientis est elogium, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. Volt credo se esse carum suis, sed haud scio an melius Ennius 'nemo me lacrimis decoret neque funera fletu faxit.' non censet lugendam esse mortem quam immortalitas consequatur.* Ex secundo et tertio loco, qui primam tantum sententiam sed eam integram habent quae manca est in primo, non erat quod hanc suppletum irent (de qua re alibi dixi); et qui recte rem reputat, intelliget tantum quoque loco positum esse quantum consilio satisfaciebat, ne de Ciceronis more dicam quem toties vidimus non totos versus sed indicii causa pauca verba afferre. Dein Africani item duo [III et IV], sepulchrale, cuius initium est in

legibus (II 22, 57) *'Hic est ille situs'*, reliqua ex libris de republica servavit Seneca: *'cui nemo civis neque hostis quivit pro factis reddere opis pretium.'* Alterum, quo poeta Africanum ipsum de suis meritis loquentem facit, ex parte Cicero citat Tusc. disp. (v 17, 49): *Et est in aliqua vita praedicabile aliquid et gloriandum ac prae se ferendum, ut Epaminondas . . . ut Africanus:*

A sole exoriente supra Maeotis paludes

Nemo est qui factis me acquirere queat.

Quod Ennianum esse Cicero non dicit, sed quae erat altera pars huius epigrammatis, eam Ennii nomine in libris de re publica laudaverat: unde hoc quoque Seneca exhibuit, qui ita dicit *esse apud Ciceronem in his ipsis de re p. hoc epigramma Enni 'Si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquamst, mi soli caeli maxima porta patet.'*

In epistolis pauca sunt quae Ennii admonent, qui semel omnino vocatur nomine. Sed quae sunt, aperiunt quam familiaris fuerit Ciceroni Ennii poesis et quam non ignota iis ad quos scribit. Utitur enim Ennianis ut suae orationi leporis aliquid et facetiarum impertiat, quod placere possit iis quibuscum communicat. Velut ab Attico iussus agere quod ei parum honestum videbatur, ei ita respondet (vi 2, 8) *ain tandem, Attice, laudator integritatis et elegantiae nostrae, 'ausus es hoc ex ore tuo', inquit Ennius (ann. 578), ut equites Scaptio ad pecuniam cogendam darem, me rogare?* De cuius venustate orationis partem perdidit qui *ut inquit E.* edidit, ignorans usum Graecis perfamiliarum nec nostratibus aut Franco-gallico sermoni inusitatum: nam quod ita edunt *'ausus es hoc ex ore tuo — —'*, ne orationis quidem formam, in qua nihil desideratur, recte videntur accepisse. Lepidius etiam ad Att. (viii 11, 3) quod vaticinatur Cassandrae verbis in Alexandro [65], cum ita loquitur *προθεσπίζω igitur, noster Attice, non hariolans, ut illa cui nemo credidit, sed coniectura prospiciens 'iamque mari magno': non multo inquam secus possum vaticinari: tanta malorum impendet Πιλάς,* aut quod Clytaemnestrae oratione de Iphigenia [viii] utitur ut se fecisse nuntiet quod Atticus iusserat (ad Att. xiii 47 a), *Posteaquam abs te Agamemno non ut venirem (nam id quoque fecissem, nisi Torquatus esset), sed ut scriberem tetigit aures nuntius, extemplo instituta omisi, ea quae in manibus habebam abieci, quod iusseras edolavi,* sic miscens sua cum tragoediae verbis, quae Enniana esse testis non affirmat sed probabili coniectura usi stauerunt. In eodem genere adeo luculentius est quod in epistola ad Trebatium iurisconsultum (ad fam. vii 6, 1), qui in Britannia apud Caesarem degit, consolandi aut excusandi causa quod procul absit a patria *Medcam agit,* ut ait, quae apud Ennium hanc veniam ad ignoscendum a matronis Corinthiis petiverit et acceperit [iv]; simul alio versu Medae [viii] iurisconsultum admonet quid

ei faciendum sit; item in altera epistola ad eundem (13, 2) Enniano versu de annalibus [272] *non ex iure manum consertum sed magis ferro rem repetunt* condicionem rerum quae illic sit iurisconsulti muneri contrariam significat.

A Ciceronis libris seiungi non potest ad Herennium cuiuscumque est auctoris rhetorica, quae semel et iterum Ennium pro exemplo poetae aut tragici poetae ponit, iv 1, 2 *cum possimus ab Ennio sumere aut a Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogantia illa relinquere, ad sua devenire*, aut iv 4, 7 *si [Ennii] de tragoediis velis sententias eligere aut de Pacuvianis nuntios*, Ennianos versus non multos affert, primum non sine Ennii nomine notissimum et a permultis citatum principium Medae *Utinam ne in nemore Pelio* et qui sequuntur versus octo (ii 22, 34), quorum versuum sententias et compositionem Cicero in libello de fato (15, 35) et in topicis (16, 61) similem in modum expendit, secundo autem loco versus duo (ii 25, 39) *Eho tu di quibus est potestas* eqs, quos in Thyeste [iii], nam Ennii esse rhetor ipse dicit, collocandos duxi. Atque hae quidem reliquiae duae etiam in Ciceronis primo de inventione (49, 91) leguntur. Praeterea rhetorica ad Herennium in vitiis compositionis (iv 12, 18) habet *o Tite tute Tati* eqs (ann. 109), et *eiusdem poetae* (quem antea non nominavit) *quicquam quisquam* eqs (scen. 422), quibus addas *ibid. flentes plorantes lacrimantes obtestantes*, si quidem is idem est cum ann. 103 *maerentes flentes lacrimantes commiserantes*. Qui vero ii 24, 38 leguntur versus complures olim ad Cresphontem Ennii relati iam dubium non est quin ab Ennio et ab hac tragoedia alieni sint.

Priusquam ex reipublicae Romanae temporibus ad Augusti principatum transeamus, unus etiam poeta verbo memorandus est, P. Terentius Varro Atacinus (a. 672—717), qui cum bellum Sequanicum scripsit tum saturas, quas sibi parum probatas fuisse Horatius fatetur, et quo maxime fama eius fundata erat, Argonautas Apollonii Rhodii Latine verterat. Quid ei cum Ennio? Tantum. Servius ad Aen. x 396 *semianimesque micant digiti* adscripsit versus Ennianos (ann. 472), quos Vergilius imitatus esset, *oscitat in campis caput a cervice revulsum semianimesque micant oculi lucemque requirunt*, et hoc addit: *quem versum (Ennianum dicit) ita ut fuit transtulit ad suum carmen Varro Atacinus*. Ad quod carmen, nescitur. Sed si hoc verum est, consecraria fiunt duo, primum Ennii annales etiam tum lectos et claros habitos esse, et poetam, qui unum ex iis versum sumpsit, non solum unum sumpturum fuisse.

Augusti aetate h. e. ut terminos quosdam ponamus ab a. u. c. 711 ad 767 Ennius poeta iam non eo favore excipiebatur quo eum Cicero, omnis antiquitatis Romanae valde studiosus, foverat, quamquam iam Ciceronis annis extremis quos dicit *cantores Euphorionis* eum *contemnere* ut ait coeperunt (Tusc. disp. iii 19, 45). Verum

tamen non oblivioni dabatur sed non obstantibus iudiciis quibusdam iniquioribus lectitabantur quae legenda erant, quae vero spectanda saepenumero spectabantur. Augustus ipse, quem credibile est Ennianas tragoedias saepius in theatro spectasse, in epistola ad Tiberium quam Suetonius in vita Tiberii c. 21 servavit, notissimum versum Ennii paulum mutatum Tiberio applicavit *unus homo nobis vigilando restituit rem*. Sed inprimis quaeritur, poetae qui deinceps Augusto principe nova specimina poesis Romanae prodebant, quid de prisca poetae carminibus iudicaverint. Ac Vergilius quidem (a. 713—735) cum novum carmen epicum conderet quantum operam Enniano carmini epico dederit, quam multa non solum in Aeneide ex annalibus sed in omnibus suis carminibus ex variis Ennii libris imitando expresserit, duo exstant testes locupletissimi, Servius interpres Vergilii et Macrobius Saturnalium conditor, quorum uterque permulta quae ab Ennio sumpsisse Vergilius videretur notarunt eoque consilio Enniana multa ab interitu vindicaverunt. Quamquam ne hi quidem, cum multa protulerint, omnia imitationis Enniana exempla suscitaverunt et in sua luce posuerunt. Sed de his rebus tum dicendum erit accuratius cum disputatio nostra ad hos grammaticos devenerit.

Horatius autem (a. 712—746), cuius varia sunt de Ennio iudicia, universe minime existimandus est priscum poetam contemptisse. Qui de moribus eius cum ita scribat ep. 1 19, 6

Laudibus arguitur vini vinosus Homerus,

Ennius ipse pater numquam nisi potus ad arma

Prosiluit dicenda,

in vini laude et usu Homero Ennium adiungens, nimirum ut poetarum principum exemplo vini vim et efficaciam in poetando*) cum risu praedicet, nescio quid favoris proderet videtur, non in eo solum quod cum Homero Ennium, cum Graeco poeta Romanum, comparat, ut Lucilium et Varronem, Ciceronem quoque, fecisse vidimus, sed quod quidquid de vini usu dicit, cuius rei memoria fortasse ab Ennii usque carminibus propagata est (cf. p. xvi), certe non infeliciter eum dixisse arma iudicat. Cui generi poesis Enniana quantum tribuerit proficitur ipse c. iv 8 versibus, quos supra p. xii sq. adscripsi, quibus Calabriae Pierides quid fuerint Scipioni Hannibalis victori egregia laude extulit. Quae me referre ad *Scipionem* Ennii non ita longe post reditum Scipionis ex Africa editum supra dixi. Anuales autem Ennii quanti fecerit vel ea declarant quae scribit sat. 1 4, 60

his, ego quae nunc,

Olim quae scripsit Lucilius, eripias si

*) Cf. Servius Dan. in buc. 8, 12 p. 94, 4 Th. *hedera autem ideo coronantur poetae, quoniam poetas saepe vino plurimo manifestum est uti, sicut et de Ennio ait Horatius et lyrici omnes in suis carminibus loquantur.*

*Tempora certa modosque et quod prius ordine verbumst
 Posterius facias, praeponens ultima primis,
 Non ut si solvas 'postquam Discordia taetra
 Belli ferratos postes portasque refregit,'
 Invenias etiam disiecti membra poetae.*

Ab Ennio enim, quod aliis testibus constat, sumpsit quibus gravitatem orationis depingat (ann. VIII fr. II), quae ne solutis quidem numeris ac versibus pereat. Neque aspernatus est ex iisdem annalibus (lib. inc. IX) versuum

Audire est operae pretium procedere recte

Qui rem Romanam Latiumque augecere vultis,

quorum alterum Varro saturis suis inseruit (testam. III), priorem imitando exprimere et in rem longe diversam convertere, in sat. I 2, 37 cum ita scribit *Audire est operae pretium procedere recte qui moechos non vultis*, quibus qui versus Ennii adscripsit Porphyrio *urbane* Horatium dicit *abuti versibus Ennianis*: sed ea urbanitas constare non potuit, nisi etiam legentes originem alienam agnoscerent. Et ne alterius quidem versus Enniani immemor fuisse videtur cum in c. s. 66 scribit *remque Romanam Latiumque felix alterum in lustrum . . prorogat*. Sed nisi fallor et quae c. I 2, 17 de Ilia nimium querente et eius ultore Tiberi cecinit, memoriam retinent narrationis de Ilia Enniana quae fuit in primo annalium [25], et orationis, quam Iunoni tribuit c. III 3, summa sententia ducta est ex annalibus Ennii, in quibus magnas partes fuisse Iunonis testimonia prodiderunt de quibus in parte II huius praefationis disserui: in qua re vel haec quae dea dicit (47) *qua medius liquor secernit Europen ab Afro* haud scio an colorem duxerint ex Ennii versu de annalibus [IX fr. III] *Europam Libyamque rapax ubi dividit unda*, quo Cicero bis usus est. Sed poetae munus cum venustissimis versibus ita describat ep. II 2, 115

Obscurata diu populo bonus eruet atque

Proferet in lucem speciosa vocabula rerum,

Quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis

Nunc situs informis premit et deserta vetustas eqs,

eius virtutis quantam partem fuisse in Ennio senserit his versibus (a. p. 48 sqq.) patefacit

si forte necesse est

Indiciis monstrare recentibus abdita rerum, et

Fingere cinctutis non exaudita Cethegis

Continget — — — quid autem

Caecilio Plautoque dabit Romanus ademptum

Vergilio Varioque? ego cur, acquirere pauca

Si possum, invideor, cum lingua Catonis et Enni

Sermonem patrium ditaverit et nova rerum

Nomina protulerit —

Quid quod hunc Cethegum, qui bis in his versibus ab Horatio memoratur, principem illis priscis temporibus oratorem fuisse unius Ennii testimonio constabat, cuius versus clarissimos Cicero affert in Bruto (15, 58) cum eoque aetate coniunctum Catonem memorat.

Sed huius poetae, quem tot laudibus effert, fuisse quaedam in carminibus minus feliciter expressa fatetur quodam modo cum ita scribit (sat. I 10, 50)

*At dixi fluere hunc lutulentum, saepe ferentem
Plura quidem tollenda relinquendis: age, quaeso,
Tu nihil in magno doctus reprehendis Homero,
Nil comis tragici mutat Lucilius Acci,
Non ridet versus Enni gravitate minores,
Cum de se loquitur non ut maiore reprehensis?*

Nam licet in his non tam de Ennio agatur quam de Lucilio, cuius exemplo Horatius sibi ius etiam Lucilii versus reprehendendi ab ineptis fautoribus Lucilii vindicat, tamen hoc qui refert, non videtur dubitasse quin fuerint quaedam apud Ennium Lucilii risu non indigna. Quia vero fuerunt illa aetate, qui a Varrone, ut videtur, potissimum exorti, nimis laudibus Ennium et priscos poetas omnes extollerent, quasi nihil ultra eorum perfectionem praestari aut expectari posset, recentiores autem nulla parte illorum virtutes assequi valerent, illusit eorum iudicia sic, ut poetis ipsis non parceret (ep. II 1, 50)

*Ennius et sapiens et fortis et alter Homerus,
Ut critici dicunt, leviter curare videtur
Quo promissa cadant et somnia Pythagorea.
Naevius in manibus non est?*

Quae postquam ex istorum laudatorum mente exposuit, cum hanc poetarum seriem complectitur ut scribat

*Hos ediscit et hos arto stipata theatro
Spectat Roma potens —*

Ennium, cuius tantum annales et annalium exordium designaverat, iis poetis adnumerari voluit quorum poemata Romani illa quoque aetate legerent et edicerent. Sed etiam tragoedias eius in iis fuisse quas *Roma potens arto stipata theatro spectaret*, Horatius alibi docet, cum exposita iamborum natura et norma cum Accii trimetris Ennianos versus spondeorum frequentia ponderosos vituperat in iisque artem poetae aut diligentiam desiderat. Sic enim cum dicit (a. p. 258): *hic* (iambus scilicet, quem ante descripsit)

*et in Acci
Nobilibus trimetris apparet rarus, et Enni
In scenam missos cum magno pondere versus
Aut operae celeris nimium curaque carentis
Aut ignoratae premit artis crimine turpi,*

intelligitur horum versuum pondus non semel in scenam missum.

Horatio oportet amicus eius adiungatur Iulius Florus, ad quem duae sunt Horatii epistolae I 3 et II 2. De quo Porphyrio Horatii interpres ad I 3 memoriae prodidit: *hic Florus scriba fuit saturarum scriptor, cuius sunt electae ex Ennio Lucilio Varrone saturae.* Florilegium igitur quoddam confecit quo saturas principum trium saturarum scriptorum collegit.

Post Horatium Tibullus memorandus esset si constaret quod Frid. Hankelius (in Ritschelii actis soc. phil. Lipsiensis v p. 45 sqq.) demonstrare conatus est, panegyricum in Messallam a Tibullo compositum in eoque carmine satis certa indicia imitationis Ennianae cognosci. Sed nec illam originem panegyrici facile concesserim, quamquam dubium non est eius auctorem Tibulli aetate fuisse, neque in versibus allatis eam similitudinem cum Ennianis agnoscere licet, quae auctori Ennii carmina nota fuisse probet.

Propertii duae sunt elegiae, quae Ennii mentionem faciunt: IV 1, 61

*Sed tamen exiguo quodcumque e pectore rivi
Fluxerit, hoc patriae serviet omne meae.
Ennius hirsuta cingat sua dicta corona:
Mi folia ex hedera porrige, Bacche, tua,
Ut nostris tumefacta superbiat Umbria libris,
Umbria Romani patria Callimachi.*

Tantum afferendum erat ut sententia patefieret, quae mixtam cum vituperatione laudem continet. Agitur autem de annalibus Ennii: quia enim Propertius carmen condere cupit quod patriae laudi inserviat, Ennii memor est, qui 'panxit' olim 'maxima facta patrum' ut ipse ait, et qui Cicerone teste clarorum virorum laudibus quas cecinit simul populi Romani gloriam exaggeravit (ann. XII fr. IV). Sed eius oratio quia recentiori iudicio parum polita videtur, corona quidem merito poetae non denegatur, sed ea non potest nisi *hirsuta* esse, qua non caput sed sua dicta, utpote hirsuta, cingat: sibi Graecorum poesim prae se ferenti hederam porrigi poscit. Iterum annalium Ennii se memorem probat Propertius III 3

*Visus eram molli recubans Heliconis in umbra,
Bellerophontei qua fluit humor equi,
Reges, Alba, tuos et regum facta tuorum,
Tantum operis, nervis hiscere posse meis,
Parcaque tam magnis admoram fontibus ora,
Unde pater sitiens Ennius ante bibit.
Et cecini Curios fratres et Horatia pila,
Regiaque Aemilia vecta tropaea rate eqs.*

De quibus breviter dixi in actis academ. a. 1886 (*Über die Annalen des Ennius*) p. 5; singula accurate exsecutus est Rothsteinus in commentario. Nos tantum dicimus, quas se cecinisse dicit Propertius, res maxime memorabiles historiae Romanae, vix dubium

est, quin in Ennii carmine fuerint, sed ea tamquam totidem fragmenta annalium Ennianorum proponere et disponere ineptum est, si quidem Propertius non aliud dicit quam se ora fontibus admovisse unde Ennius ante biberit, h. e. ex memoria rerum Romanarum, ut illum, ita se sua hausisse. Quodsi ita recte interpretamur, nihil prohibet quominus *Aemilia tropaea vecta rate* ad Aemilium Paulum post splendidam victoriam de Perseo et Macedonibus reportatam a. u. c. 587 Romam redeuntem referantur, de quo reditu quae Livius habet (XLV 35, 3) hanc vim verborum Propertii egregie aperiant. Quae quia ab Ennio memorari non poterant, temerarium esset aliam interpretandi rationem quaerere. Qua de re iam Hertzbergius in comm. recte iudicavit.

Nec Ovidius (a. 711—770) non testatur Ennium principem poetarum Romanorum etiam tum haberi: in amor. (I 15, 19) cum poetas immortales esse multis exemplis tam Graecis quam Romanis probat, primum Romanorum appellat Ennium

Ennius arte carens animosique Accius oris

Casurum nullo tempore nomen habent.

Varronem primamque ratem quae nesciet aetas eqs.

Quem quod *arte carentem* dicit, hoc est quod illa aetate Ennio et priscis poetis, quamvis ingenium concederetur, artem deesse vulgaris opinio erat, quam Ovidius etiam alio loco, de quo postea, secutus est. Rursus Ennii exemplo utitur Ovidius art. am. (III 409), cum poetis olim magnos fuisse honores dicat qui iam in desuetudinem abierint. *Ennius emeruit Calabris in montibus ortus contiguus poni, Scipio magne, tibi.* De statua haec dici quae Ennii credita est in Scipionis monumento posita supra p. XIX memoravi, ubi eam fabulam pluribus verbis excussi. Tertium Ennii Ovidius cum honore mentionem facit trist. (II 423), ubi se aliorum poetarum exemplis a suis criminibus purgare cupiens gravioris argumenti poetis opponit eos qui lasciva et iocosa sectati sint.

Et Romanus habet multa iocosa liber.

Utque suo Martem cecinit gravis Ennius ore,

Ennius ingenio maximus, arte rudis,

Explicat ut causas rapidi Lucretius ignis,

Sic sua lascivo cantata est saepe Catullo femina.

Ennii annales dicit in quibus gravis poeta Martem h. e. bella et arma cecinit, tribuitque ei ingenium cui artem denegat. Sed quem modo in gravitatis exemplum attulit, eiusdem annales quamvis hirsuti sint tamen habere dicit a quibus matronae cavendum sit utpote quae *carmine ab omni* ad delinquendum doctior esse possit (ibid. 259 sqq.)

Sumpserit annales, nihil est hirsutius illis,

Facta sit unde parens Ilia nempe leget.

Sumpserit, Aeneadam genetrix ubi prima, requiret

Aeneadam genetrix unde sit alma Venus.

Non dubitamus quin Ennii *annales* dicat, licet poetam non nominet, quem rursus ut supra cum Lucretio comparat. Et Iliæ res in annalibus expositas vel hodie reliquiae quae exstant indicio sunt. Quod praeterea Enniani est apud Ovidium eo versu continetur quem in annali primo [xxxix] posui *Unus erit quem tu tolles in caerulea caeli templa*. Quo versu bis usus est Ovidius met. xiv 812sq., fast. ii 485sq., et eodem utrobique artificio. Martem enim haec dicentem facit, cum de Romuli sorte Iovem adit eumque orat ut rata faciat quae olim in deorum concilio his ipsis verbis promiserit se audiente. Audierat haec autem in eo quod apud Ennium in annalibus erat concilium deorum. De hoc artificio disserui in parte ii de libris Ennianis. Ennii versum esse Ovidius neutro loco dixit, neque Varro qui eo utitur de l. l. vii 6. Sed ipsa ratio qua eum Ovidius adhibuit patefacit non locum habuisse nisi in annalibus Ennii. Hoc autem exemplo, non minus illis quae de Iliæ Enniana memoravit, apparet Ovidium non solum ipsum Ennii *annales* cognitos habuisse, sed etiam iis scripsisse qui eorum non leviter periti essent.

Ovidium excipiat Livius non solum aetatis causa qua eum eo coniungitur (a. 695—770), sed ob necessitudinem quamdam quam ambo cum Ennio habuisse creduntur. Livius Ennium bis omnino memoravit, xxxviii 56, 4 *Romae extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt, quarum duæ P. et L. Scipionum dicuntur esse, tertia poetae Q. Ennii*, de qua memoria quid iudicandum esset supra p. xix exposui, et xxx 26, 9 ad a. 551, cum mortem Q. Fabii Maximi referret, cum alia tum haec in eius laudem attulit: *cautior quam promptior hic habitus, et sicut dubites utrum ingenio cunctator fuerit an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat, sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait*. Quem versum notissimum semel et iterum a Cicerone solum aut cum insequentibus duobus citatum ne erat quidem quod Livius, qui eum solutis numeris affert, ex ipsis annalibus repeteret. Sed *annales* eum cognitos habuisse et nonnumquam in suos usus convertisse probabilibus rationibus statuatur, quod ipse olim in *Quaestion. Ennian.* exemplis quibusdam confirmare studui; velut versus quibus desiderium populi post excessum Romuli in i [lxi] describitur, Tarquinio Prisco in itinere factum omen in tertio [i. ii] relatum, proxime post eladem Cannensem quae in castris Romanis gesta esse Ennius, quod ex viii [xix. xx] cognoscatur, perhibuerat, haec ita cum Livii narratione (i 16, 3; i 34, 8; xii 50, 4sq.) conspirant, ut credibile fiat ei *annales* Ennii observatos esse. Quod vero etiam puros putos versus Ennianos ex Livii oratione expiscari animum induxerunt, nec olim me assentientem neque nunc habent: velut quod Hugius ex xii 50, 10 non mutatis verbis hos hexametros recuperavit

Haec ubi dicta dedit, stringit gladium cuneoque

Facto per medios vadit

sane speciosum est, et licet a me refutatum fuerit, tamen mirum non est quod perplacuit cum H. Hageno (in Fleckeis. annal. a. 1874 p. 271) tum Sieglino l. i. s. Ego vero ita sententiam incredibile esse Livium versus, quos apud Ennium legerat et memoria retinebat, ne mitigato quidem aut obscurato numero orationi immiscuisse; hoc enim vitium esse orationis quod vitare studerent scriptores: posse fugere aliud agentem si quid numerosi haberet oratio, sed scientem hoc admittere neminem. Haec enim praecepta sunt Ciceronis, quae Livio non poterant incomperta esse, qui in oratore maxime de ea re agit (20, 67 et 51, 170, al.), item de orat. III 44, 175. Atqui quae scripsit Livius ita comparata sunt ut ea nullo duce aut exemplo in sua oratione ponere potuerit; nam *dicta dare* vulgaris dicendi ratio est qua saepius utitur, III 61, 7 *haec ubi inter signa peditum dicta dedit*; VII 33, 11; XXIX 2, 12 *vix haec dicta dederat*; nec reliqua a communi usu loquendi recedunt, velut VIII 24, 13 *quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium et per medium ansem transmittit equum*, vel IX 35, 3 *ut abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem* (cf. IX 13, 2). Quis qui paulum modo peritiae stili Latini habet, non cum haec considerat ultro eandem manum agnoscat qua illa scripta sunt quae Enniana esse volunt. Itaque nihil restat nisi species quaedam numerorum quae sua sponte ex naturali ordine verborum (nam nihil est in illis quod aliter collocari potuerit) insciente Livio orta est.*

Non integros versus sed tamen vestigia quaedam non solum orationis sed etiam metrorum Ennianorum R. Ehwaldus sibi visus est in Livii narratione detegere. Is enim in symbolis secundis ad historiam carminum Ovidianorum a. 1892 Gothae editis p. 11 sqq. hinc proficiscitur ut de excessu Romuli quae sint apud Ovidium utroque loco quem supra significavi comparabilia esse dicat cum iis quae Livius (I 16) tradat, sed comparabilia non quia alter alterum sectatus sit, sed quia uterque ad Ennii exemplum se composuerit. Ac verum est, quod supra explicui, utrumque habere in ista memoria, quod satis certo originem Ennianam prae se ferat, Livium desiderium populare post mortem regis ad sensum versuum Ennii qui exstant (ann. I fr. LXI) expressum, Ovidium Iovis promissum de Romulo a Marte repetitum versu *Unus erit eqs*, qui non potest non Ennianus esse. Sed non negligendum est, hoc quod proprium est Ovidii, alienum esse ab Livio, illud de desiderio quod habet Livius non ita esse apud Ovidium. Quid ergo est? Uterque habet,

*) Longe prudentius aliis iudicat Nordenus (*antike Kunstprosa*) p. 235, quamquam ne ei quidem me fateor adsentiri in omnibus.

quod Ennio acceptum ferat, inter ipsos quod conferatur tenue est: nisi quod Proculi Iulii partes fuisse apud Ennium quae sunt in fastis et apud Livium probabile est, si quidem probabiliter versus *Romulus in caelo* eqs (ann. I fr. LXII) eius nuntio tribuitur, quamquam similem orationem nec Ovidius habet neque Livius. In singulis quae Ehwaldus maxime sensu quodam numerosi ductus ex capite Livii ad Ennium revocavit, fateor mihi valde ambigua videri.*)

In Liviana oratione quae numerosi quid habent aut colore poetico distincta sunt, Ennio vindicare etiam alia via conati sunt. Coelius enim Antipater, de quo supra p. xxvi disserui, quem Fronto dixit studiose aemulatum esse Ennium, in cura scilicet quaerendi et eligendi verba, unus est eorum scriptorum belli Hannibalicis quos Livius in ea parte annalium adhibuit. Itaque sic statuerunt, quae numerosa esse aut poetam decere in Livii verbis viderentur, Enniana quidem esse sed non ex Ennio verum ex aemulo Ennii Antipatro ad Livium pervenisse. Quae est opinio G. Sieglini quam exposuit in libello a. 1879 edito quo Coelii Antipatri reliquias collegit. Is igitur non modo versus Hugii et Hageni invento procusos, quos cum olim tum rursus nunc certa ratione repudiandos et ab Ennio procul habendos docui, pro veris versibus Ennii habuit non solum sed etiam sua parte auxit, verum et hos et quos similiter partes adiecit, etiam veros Ennii versus, qui aliquid similitudinis cum verbis Livii haberent, omnes ad Coelium redire et ex Coelio exceptos esse a Livio sibi persuasit. Paene putaveris Coelium bellum Hannibalicum versibus composuisse, quem quidem notum est traiectione verborum**) nonnumquam pleniorum sermoni addere studuisse, sed ultra progressum aut alienos versus sua oratione recepisse nullo quod sciam indicio probatur, nisi quis forte, quod aemulatus Ennium dicitur, prave interpretatus sit. Sed ut nihil dicam de versibus ficticiis, quibus mihi videtur fama principis poetarum deturpari, quaerere libet, cunctane Livius in bello Hannibalicum a Coelio Antipatro repetierit, quem plerumque in dissensu auctorum testatur sed ita ut ei fidem prae ceteris non habeat. Nam, nisi hoc ita esse statuas, qui licuit quaecumque numerosi quid habere viderentur in his libris Livianis temere et nulla accurata demonstratione adhibita ad Coelium revocare?***)

Nondum satis dictum est de Livio, quamquam quae dicenda

*) Enniana ex Ovidii versibus si quaeruntur, quidni fast. II 504 *Romulus in media visus adesse via* conferimus cum ann. 6 *visus Homerus adesse poeta*: sed *visus adesse* communis dicendi ratio est, qua Ovidius ipse vel met. xv 32 utitur, ubi non est quod de Ennio cogitetur.

**) De Antipatro post Frid. Marxii Stud. Lucil. Ed. Nordenus egit *antike Kunstprosa* p. 176 sq.

***) Diversi generis sunt quae de Ennio et Livio Ed. Zarnckius et quos ipse laudat in Comment. in honorem O. Ribbeckii 1888 p. 269 sq. (cf. 283 n.) ingeniose disseruit, sed ea a meo itinere absunt.

erant iam nimis multa sunt. Nuper enim Ed. Woelfflinus (in mus. Rhen. L 1895 p. 152) non sanae cupiditati versus Ennii ex Livio recuperandi sua auctoritate novum fervorem addidit neque defuit successor. Etenim cum apud Livium (IX 41, 18) legeret *et sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res*, advertit eum haec collocatio, quae pedestrem scriptorem parum deceret, et quia meminerat apud Ennium legi *iniicit inritatus, tenet occasus, iuvat res et pellitur e medio sapientia, vi geritur res*, conclusit rationem, Livium hanc hexametrum particulam *geritur res* ab Ennio petitam servasse. Miror hoc iudicium in homine si quis alius Livii Livianique sermonis peritissimo. Nam ne dicam, si recte pronuntiaveris non *geritur res* sed *gládiis géritur res* ne audiri quidem dactylicum numerum, collocatio ista, quae principium fuit erroris, frequens est apud Livium, velut x 43, 6 *sed cominus gerebatur res*, 44, 1 *ab altera parte feliciter gesta res*; xxviii 2, 6 *et gladiis geri res coepta est*; aut x 36, 12 *adeo facile inclinata res* (cf. ibid. 13) vel xxiv 15, 7 *in dubium adducta res*: haec enim quae paucissima sunt ex longe plurimis qui consideraverit intelliget Livium hanc postpositam vocem monosyllabam minime fastidiisse neque in ea re alieno exemplo duci.

Woelfflini praeceptoris sui consilia exsecutus nuper S. G. Staceyus (in Woelfflini arch. x p. 17sqq.) cum stili Liviani initia et progressus pertractaret, in praefatione et illam opinionem Woelfflini et quae idem in bello Hispaniensi similia temptavit, de quibus quid sentirem supra p. xxx dixi, expresse probavit, quaedam etiam de Coelio Antipatro Ennii aemulo in eam sententiam, quam supra repudiavi, disseruit, in ipsa autem disputatione ut Livianae orationis colorem poeticum declararet, multos dicendi modos qui sunt apud Livium et in Ennii reliquiis apparent aut apud alios poetas, inprimis Vergilium, occurrunt, et Ennio principe inventos et inde ad Livium propagatos demonstrare studuit. In quibus etsi non nego multa diligenter et utiliter esse observata, tamen multum abest ut omnia quae vult ex imitatione Enniana fluxisse concedam. Omnino hac via, ut hinc illinc sublatae dictiones in poetae usu et apud Livium ostendantur, mihi fieri non posse videtur, ut vera natura eloquii Liviani et quid sit in eo decoris poetici recte taxetur. In qua re si quid sentio hoc inprimis agendum est, ut Livius cum Livio accuratissime conferatur h. e. ut usus Livianus subtilissima observatione pateat totus: vel pauca quae supra tetigi videntur indicio esse, sic demum diiudicari posse quae Livii propria sint et quae aliena. Deinde quo nunc uti solent concludendi modo, ut ex duobus notis colligant tertium quod est ignotum, is mihi videtur seminator esse multorum inanium et incredibilium: quia hoc habet Livius et habet Vergilius, qui tandem ex ea re sola consecrarium fiat, ergo hoc peperisse Ennium? Denique in iis, quae supra apud Livium concessi retinere memoriam Ennii, res et sententia momentum faciebant, et hoc ita

arbitror oportere in hac quaestione, ut sermonis filum ne umquam neglecta rerum condicione aestimetur. Ceterum etiam infra in Claudiano necesse erat de imitatione Enniana quaeretur.

In mediam Augusti aetatem cadit is qui princeps eo tempore grammaticorum fuit, Verrius Flaccus, de cuius vita et rebus quae tradit Suetonius qui inter illustres eum professores (c. 17) recepit, olim disceptavi in proem. a. 1877/78, neque de iis sententiis quas tum probavi et stabilire studui discessi. Sed hoc nunc non agendum est. Verum quia in grandi opere, quo priscorum vocabulorum usum et sensum interpretandum sibi sumpsit, non exiguam partem Ennii carminibus tribuit, qua ratione id instituerit et quid inde redundaverit ad conservandam Ennii poetae memoriam quaerendum est. Hoc opus Verrii quoniam non integrum sic ut ex conditoris manu exierit ad nos pervenit sed eius epitoma tantum et duplex quidem a duobus hominibus nescio quam doctis et peritis diverso tempore et disparibus consiliis facta, et earum quae antiquior est, ne ea quidem nisi cum ingenti iactura infelici casu facta ad nostram memoriam propagata est, apparet quanta difficultate laborare necesse sit eum qui ex his deductis rivis saepe intermittentibus nec umquam satis uberibus ipsum caput et fons quale fuerit quaerendo repraesentare studuerit. Sed ea investigatio saepe multis agitata, postremo quod sciam a Rich. Reitzensteinio quaestionibus Verrianis a. 1887 Vratislaviae editis cum prospero successu ad finem quandam deducta, a meo instituto aliena est, qui hoc tantum ago ut quanta pars versuum Ennianorum in ista duplici quam dixi epitoma servata sit edoceam modosque quibus qui exstant perscripti sint, ut cum fide iis utare, proponam, simul hoc secutus, quantum eius fieri potest, ut quae ratio in iis afferendis Verrii ipsius fuerit intelligatur. In qua re ne quis obiiciat, in unius poetae reliquiis, cum Verrius tot poetarum scriptorumque monumenta excusserit, nihil utile posse indagari, hoc dico, Verrii singulorum scriptorum libros per se perquirendos et quae ex quovis repetita essent separatim in ordinem redigenda fuisse, neque necesse esse eius morem modumque in omnibus eundem fuisse. Hoc igitur obtinemus, Verrium Flaccum ipsum Ennii carmina inspexisse et quae usui essent ex iis excerptisse, quamquam idem etiam *glossematorum scriptores* (p. 170, 8 Th.), quos Varro quoque, et *Ateium philologum in libro glossematorum* (p. 196, 18) citavit. Itaque sic agemus, ut primum Festum adeamus, qui quam ex Verrii epitomam (secundo vel tertio p. Chr. saeculo) confecit, eius pars in codice Farnesiano exstat, altera nisi ex apographis doctorum edi non potuit, quae differentia, quam nunc non persequimur, numquam non attendenda est, deinde quae Paulus ex Festo excerptis (saec. p. Chr. VIII) tam ibi ubi Festum comitatur quam ubi nulla particula Festi superest consulamus, ex illis ut percipiatur qualia et cuius usus sint haec quae eius fide sola nitantur.

Itaque ad Festum redeunt praeter cetera versus multi annalium et tragoediarum nonnullarum. Et qui sunt annalium secundum ordinem librorum citantur, quod his exemplis cognoscitur: p. 172, 1 *Ennius l. VI . . . et l. XVI*; p. 194, 14 *E. in l. II . . . ; item in l. V . . . ; item in l. VIII*; p. 348, 6 *E. in primo . . . ; [idem in] secundo . . .*; p. 426, 3 *E. l. I . . . et l. II . . .*; p. 428, 12 *E. l. I . . . ; et l. III . . . ; l. VII . . . ; l. XI . . .*; p. 476, 18 *E. in l. I . . . ; l. VII . . . ; in l. XVI . . .*; p. 492, 5 *E. l. II . . . ; et l. XVI . . .*. Quo magis apertum est p. 340, 22 ubi haec tradita sunt *Ennius l. XL . . . idem l. XVI . . .*, priorem numerum falso scriptum esse, et pridem pro *XL* repositum est *XI*. Semel peccatum est in ordine p. 220, 25 *E. l. XVI . . . et in l. VIII . . .*. Nam numeri dubitari non potest quin recte scripti sint, sed licet patefieri non possit unde is error natus sit, tot exemplis adversarium unum non potest impedire quo minus pro certo habeatur Verrium annalium libros suo ordine excerpisse neque in ea re Festum quicquam mutasse, quem credibile est Ennium numquam inspexisse, sed a solo Verrio pependisse. Illud quoque ex ordine primitivo fluxit, quod tragoediae post annales citantur: p. 236, 5 *Ennius l. XIII . . . et in Iphigenia . . .*; p. 346, 15 *E. l. II . . . et in Cresphonte . . . et in Andromeda . . .*; p. 424, 30 *E. in sexto . . . ; in Andromacha . . .*; p. 460, 13 *E. l. I . . . ; et in Alexandro . . .*. Annalium libri ut exempla docuerunt librorum numeris afferuntur: *annalium (annali)* bis tantum additum legitur, p. 234, 27 *Ennius quom dixit in l. I annalium . . .*; p. 284, 23 *ut Ennius annali. l. III . . .*. Videtur Verrius, si recte rem intelligo, semel tantum in primo cuiusque libri versu qui affertur titulum libri addidisse. Certe p. 312, 11 in his laciniis . . . *pes dr̄ / . . . de ruit / . . . l. I an* valde dubia res est quam recte restituerint *Ennius] l. I an[snalium*, de quo verbo monui in actis acad. a. 1886 p. 11. Duplici autem vitio peccavit O. Muellerus quod quae p. 424, 30 in codice sic scripta sunt . . . *Ennius in sexto / . . . ntus in occulto mussa / . . . s in Andromacha: 'di /* his supplementis (p. 298, 30) edenda curavit *Ennius in sexto [Annalium: i]ntus in occulto mussa[bant et Enniu]s in Andr.* Citantur autem isto modo quem allata exempla demonstrant, addito libri numero plerumque nota, perraro nomine adhibito, versus Ennii ex his annalium libris: nam non pari lance tributi sunt, et libri IV IX XII XIII XV XVII XVIII, nisi quid me fugit, nusquam citantur: ex reliquis libri XVI (11) II (10) I (7) ceteris longe frequentius afferuntur, ceteri semel (V XIII), bis (VI VIII X), ter (III), quater (XI), quinque (VII) apparent. In tragoediis certus ordo non agnoscitur, p. 346, 18 *in Cresphonte . . . et in Andromeda* se excipiunt, p. 370, 27 *in Cresphonte . . . et in Hectoris lytris*. Sed citantur suis nominibus hae: p. 314, 23 *Ennius Achillae in Aristarchi . . .*; 436, 23 *E. in Achille . . .*; — 532, 2 *E. in Aiace . . .*; — 270, 20 *in Alexandro* loco valde mutilato; 460, 14 *Ennius . . . et in Alexandro . . .*; 548, 24 *E. in Alexandro . . .*; — 346, 19 *E. . . et in Andromeda . . .*

494, 12 *Ennius in An[dromeda] . . .*; 570, 29 *E. in Andromeda . . .*; — 424, 30 *E. in sexto . . . in Andromacha . . .*; — 346, 15 *E. . . et in Cresphonte . . .*; 370, 27 *E. in Cresphonte . . .*; — 160, 33 *Ennius Erechtheo . . .*; — 370, 29 *E. . . et in Hectoris lytris . . .*; — 236, 8 *E. . . et in Iphigenia . . .*; 324, 28 *in Iphigenia Enni . . .*; — 234, 20 *E. in Telamone . . .*; — 124, 26 *E. in Telepho . . .*; 486, 27 *in Telepho . . .*; — 442, 16 *E. in Thyeste . . .* Quibus fortasse accedit p. 166, 5 *Alcmeo*, quae in lacero admodum loco nominata non est sed ex versus citati particula agnoscitur. Habemus tragoedias 12 vel 13, non magnum numerum, neque multa ex quaque afferuntur. Sed tam ad annales quam ad tragoedias aliquot versus addendi sunt, qui mero Ennii nomine allati metrorum genere aut sententia poscente ad hanc vel illam partem necesse est adscribantur. Et ad tragoediam quidem, ut mittamus incerta vel nimis lacera, pauca sunt quae adiiciantur, p. 234, 22 post allatum ex Telamone versum, cum pergit *item alio loco* ‘*Hector, qui haud cessat obsidionem obducere*’, nimirum aliam tragoediam dicit quam non nominat; p. 484, 17 *Ennius* ‘*salmacida spolia sine sanguine et sudore*’; p. 561, 25 solo Paulo teste, qui numquam tragoediam appellat, *Ennius* ‘*is habet coronam vitulans victoria*.’ Plures numero sunt versus quos metrum et sententia ad annales redire iubet, sed eos recensere omitto, cum praesertim multi eorum non possint non memorari in ea disputatione quam de versuum forma a Festo laudatorum instituiam. In qua re hoc praecipue dignum est quod attendatur, Festum maximam partem singulos versus afferre, plenos illos quidem numeris, sed sententia saepe non absoluta. Id quod tam in hexametros quam in scenicos versus cadit. Cui rationi quae adversantur non difficilem explicatum habent, velut quae scribit p. 402, 15 *ut cum ait Ennius* ‘*a stirpe supremo*’ et ‘*Ilia dia nepos*’ et ‘*lupus feta*’ et ‘*nulla metus*’, p. 234, 30 *teste Ennio quom dicat* ‘*de muris rem gerit Opseus*’, p. 490, 19 *Ennius hominum multitudinem ita appellat cum ait* ‘*spiras legionibus nexit*’, p. 314, 22 ‘*prolato aere astitit*’ *Ennius* . . . *cum ait significat clipeo ante se protento*, haec et si quae sunt similia qui consideraverit, facile perspiciet, cur maluerit dimidiato versu integram sententiam afferre. Sed quinquaginta sunt paulo plus aut minus hexametri singulares ex annalibus petiti plenis numeris sententia non integra. Certe qui haec citavit

Quippe solent reges omnes in rebus secundis [ann. 355]

Quande tuas omnes legiones ac popularis [ann. 136]

Qui clamor oppugnantis vagore volanti [ann. 422]

Hic occasus datus, at Oratius inclutus saltu [ann. 129],

plenos versus citare voluit, integras sententias non curavit: quod eo magis apparet in ultimo horum, quia verba *at Oratius i. s.*, quorum imperfecta est sententia, ne requirebantur quidem ad eam rem quam agebat, sed mancum esse versum noluit: itaque saepius, id quod quam brevissime significavi in his

Si quid me fuerit humanitus, (ut teneatis) [ann. 125]

Montibus obstipis obstantibus, (unde oritur nox) [ann. 420]

Prodinunt famuli, (tum candida lumina lucent) [ann. 156]

Primus senex bradys in regimen (bellique peritus) [ann. 423].

Eodemque consilio versus a suo initio citavit, quamquam coepta oratio non continuabatur neque ea ad rem pertinebat, velut

At tu, non ut sum summam servare decet rem [ann. 98]

At sese, sum quae dederat in luminis oras [ann. 131]

Cum illud, quo iam semel est imbuta veneno [ann. 535].

Quae ut facile neglecto grammatici consilio decipere poterant, ita saepius ab interpretibus prave accepta et inutiliter mutata sunt. Pendentes autem sententias nimis quam saepe posuit,

Aut occasus ubi tempusve audere repressit [ann. 294]

Nox quando mediis signis praecincta volabit [ann. 433]

Sed sola terrarum postquam permensa parumper [ann. 455]

Postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit [ann. 149]

et eius generis plures. Quae qui reputarit, probabit, opinor, p. 234, 27 (ex apographis) *Ennius quoque quom dixit in l. I annalium* '[tum] face vero quod tecum precibus pater orat' [ann. 20] me addita tum particula plenum versum restituisse, quae verba prave in duos dispesta sunt; et p. 340, 30 (e cod. Farn.) *Ennius in l. VII* '[heu] quianam dictis nostris sententia flexa est' [ann. 259] particulam non a Verrio omissam sed incuria extritam; porro p. 394, 1 (e cod. Farn.) *Ennius LI* '[iam stabulis] desunt, rivos camposque remanant' [ann. 69] additis quae casu vel errore omissa sunt versum integrum recuperari; denique p. 324, 17 *Ennius ait* 'peni solitis vos sacrificare puellos' [ann. 221], Verrium plenum versum dedisse quo modo cumque suppletur sive *Poeni [dis] soliti* sive alio modo (nam ambiguum est propter alterum testimonium Nonii). Id quoque puto his rationibus stabiliri, quod, quae p. 402, 1 (et 425, 1) tradita sunt, unius versiculi finibus inclusi *surum unum unus ferre, tamen defendere possent* [ann. 525], cuius prior pars suspensa est ab ea sententia quae antecessit. Quae vero p. 424, 30 *Ennius in sexto* / . . . *ntus in occulto mussa* / in codice manca sunt, eorum supplementa quibus usi sunt nihili fuisse apparet, sed plenam versus formam revocari oportere. Sunt quaedam alia, quae ob mutilatam condicionem codicis truncata sunt, sed facile in integritatem hexametrorum revocari possunt. Verum iisdem rationibus nisi fallor comprobabitur etiam quod versus

Occiduntur. ubi potitur ratus Romulus praedam [ann. 75]

Virgines, nam sibi quisque domi Romanus habet sas [ann. 101]

Et simul effugit, speres ita funditus nostras [ann. 128]

distinxi, ut duarum particulae sententiarum essent, quas hic illic non difficile erat suppleri. Idemque fortasse cadit in hunc versum

Omnes occisi occensique in nocte serena [ann. 396],

quem Festus (ex apogr.) p. 236, 6 affert propter *occensi* pro *accensi*.

Distingui enim haec opinor oportet, quando *occisi occensique* non videntur in unam coire sententiam: nam *occensi* (h. e. *accensi*) non possunt dici nisi rogi, ut Vergilius ait Aen. xi 188 *circum accensos . . rogos*, qui locus totus conferendus est nostro; rogi autem accendi solebant nocte, de quo more Servius ad Aen. v 1 et vi 224; occisi vero nisi fallor dicuntur sepulti vel sepeliendi, ut Servius loquitur ad Aen. xi 24 *hortatur socios ut sepeliantur occisi*, item Macrobius Sat. iv 4, 9 *Aeneas hortatur ut sepeliantur occisi*. Duplex igitur sententia satis perspicua, supplementa incerta: temptabam *sepulti*] *Omnes occisi, accensique in nocte serena [Colluxere rogi; vel impositique rogis sunt] Omnes occisi, accensique in nocte serena [Collucent flammis*. Quorum verba supplementorum ex Vergilio petita sunt, quem vide georg. iv 477 Aen. vi 308 et v 4.

De hexametris dixi: eadem ratio agnoscitur in versibus tragicis, quorum minor est numerus, qui plerique, quod quidem per codicis condicionem cognoscere licet, item sunt versus singulares, modo plenam sententiam exhibentes, modo pendentem et mancā. Velut p. 346, 18 qui traduntur versus duo, eorum Cresphontis [ii]

Ducit me uxorem liberorum sibi quaesendum gratia
plenam, Andromedae autem [vii]

Liberum quaesendum causa familiae matrem tuae
pendentem sententiam habet, vel hoc par versuum quod p. 234, 20 affertur, *Ennius in Telamone* [v]

Scibas natum ingenuum Aiace, cui tu obsidionem paras
item alio loco (Hect. lytr. vii)

Hector, qui haud cessat obsidionem obducere,
sunt versus integri, sed prior absoluta sententia, alter pendenti. *Hector* enim claudit superiorem sententiam, quam nos nescimus, neque erat quod *que* pro *qui* reponeretur. Eundem modum agnosco p. 532, 2 *Ennius in Aiace* [iv]

Ajax: misso sanguine tepido tullii efflantes volant,
nam *Ajax* ne quid versui deesset ex priorē sententia additum est, quae sic fere suppletur *percussus iacet*] *Ajax: misso sanguine* eqs. Nec dubitandum videtur quin p. 460, 15 *in Alexandro* [iv]

Hominem appellat 'quid lascivis, stolide? non intellegit'
non intellegis recte scribatur, quod adiectum est ut versus suam mensuram haberet (nam ad rem non desiderabatur), sed ab hac interrogatione quod pendebat quia extra versum erat omissum est. Porro p. 370, 28 rursus duo versus habes, ex Cresphonte alterum [v]

Audi atque auditis hostimentum adiungito,
cuius et metrum et sententia integra est, alterum ex Hectoris lytris [x]

Quae mea comminus machaera atque hasta hostibitis manu
sic opinor recte scriptum, sed ut numeris nihil, sententiae ad *manu* addendum *missa* vel *iacta* desit. Ad hanc rationem licet fortasse etiam declarare versum satis obscurum de Andromeda [v] p. 570, 29

Circum sese urvat ad pedes a terra quadringentos caput.

Quem versus integrum esse et recte scriptum adnotavi (neque *quadringentos* impedit) et ad feram interemptam vel interimendam posse referri. Sic autem putabam explicari, ut hac duplici quae videatur esse sententia, priore fera *circum sese urvare*, altera eadem *ad pedes a terra quadringentos caput*, sed ut verbum *tollit* vel *attollit* addatur quod quia versus non capiebat praetermissum est, et fera igitur caput ad tot et tot pedes a terra, hoc est in immensam altitudinem, sustulisse dicatur. In qua me explicatione confirmavit versus Ovidii, cuius me, si recte memini, Plasbergius admonuit, qui in eadem re narranda (metam. iv 720) de fera dicit

Vulnere laesa gravi modo se sublimis in auras

Attollit, modo subdit aquis, modo more ferocis

Versat apri, quem turba canum circumsona terret.

Illud est addendum ut penitus usum Verrianum perspiciamus quo is versus Ennianos excerptos in suum opus transtulerit, quod qui plerumque versus singulares attulerit nonnumquam duos vel tres continuos laudavit sed eos integros: p. 346, 15 (cf. 120, 19 ex quo loco lacero et corrupto nihil certi cognosci potest)

Ostia munita est: idem loca navibus pulchris

Munda facit, nautisque mari quaesentibus vitam [ann. 144sq.].

Duo sunt versus pleni ob unum *quaesendi* verbum allati, sed allati ita ut tam initio quam in extremo versu ad sententiam perficiendam aliquid desideretur, neque in ea re Verrius a consuetudine sua descivisse videatur. Alterum exemplum p. 476, 24

Nec quisquam sophiam sapientia quae perhibetur

In somnis vidit prius quam sam discere coepit [ann. 218sq.].

Nihil voluit ex integritate versusum abesse, quamquam ad *sam* pronomen explicandum defungi paucioribus poterat. Tres versus composuit p. 188, 16

Véluti si quando vinclis venatica velox

Apta solet, si forte [feras] ex nare sagaci

Sensit, voce sua nictit ululatque ibi acute [ann. 340sqq.].

Totum simile exponit ut unum *nictit* explicetur, sed cui rei simile adhibeatur reticet. Sed ex his exemplis si quid colligi potest, haud scio an Verrius etiam de tragoedia duos versus integros uno tenore attulerit p. 436, 23 *subices Ennius in Achille* [vi] *pro subiectis posuit cum dixit nubes*

Per ego deum [sublimas] subices umidas

Unde oritur imber sonitu saevo et spiritu.

Sublimas quod librarii culpa in Festi codice desideratur aliunde adiectum est et omnino scriptura, quae quasdam labeculas traxit, ex aliis testimoniis correcta. Duos versus Verrius afferre maluit quam subsistere in uno qui ad rem declarandam satis erat. Sed a sua consuetudine discessisset si pro duobus senariis integris dimidiatum cum

pleno septenarium posuisset. Sic enim Gellio teste, qui *subicis* prima longa pronuntiari dixit, versus ordinarunt Lachmanno auctore

per ego deum sublimas subicis

Umidas, unde oritur imber sonitu saevo et spiritu.

Neque eam rationem deserui, quamquam dubitare coepi quam recte hoc instituat; cui rei cum Verrii usus adversatur tum conformatio ipsa sententiae, quae optime in duos versus tribuitur ut oratio iurantis ab initio prioris ordiatur. Itaque credibile fit Ennium *sūbicis* prima brevi dixisse idque Verrium secutum esse. Quod ne quis deneget fieri potuisse, late patet hoc genus compositorum similibusque vocabulorum, quae varia *i* litterae natura prohibet omnia ad unam normam revocari. Sed esto: neque enim hanc quaestionem hoc loco evolvere possum. Quos vero Gellius *sūbicis* pronuntiantes audivit, difficile diiudicatur merone pronuntiandi errore in brevi syllaba usi sint, an forte errore errorem pariente *sūbici* *umidas* recitarint, quod genus in longa syllaba olim quibusdam non displicuisse Servius testis est in *Aen.* XII 709. De quo usu, qui ne ab Ennio quidem alienus erat, Fr. Leo disputat in quaestionibus Plautinis p. 298sq.

Festum tractavimus h. e. quae certius ad Verrium Flaccum conditorem operis referre liceat, quem vidimus quanto opere a Varrone aut a Cicerone non solum copia servatorum sed etiam toto genere citandi distaret. Quae vero Paulus Diaconus ex Festo excerpit, nonnumquam in recuperandis iis quae in codice Festi gravius lacerata aut truncata sunt perquam utilia fuerunt, sed quamquam nonnullos versus Ennii solus servavit (velut p. 559, 7; 561, 25), tamen universe iudicanti non poterit non maxime socordia excellere videri: qui Ennium quidem saepe, nusquam tragoediae titulum aut annalium librum laudat, et in iis quae iuxta Festum leguntur ne versus quidem semper aut non plenos attulit, in iis vero, quae hodie a solo Pauli testimonio pendent, praecipue in prima operis parte (ab A ad M), permultas glossas cum explicatione habet, quas alienis indiciis constat ad Ennium redire, ipse poetae nec volam nec vestigium exhibet.

Restat ut indicemus quae praeter annales et tragoedias de aliis scriptis Ennii in Festi excerptis memorantur. In iis quae p. 540, 4 post citatum *Ennii l. VII* leguntur et in *nasota* '*alius in mari vult magno tenere tonsam*' [Sot. III] agnoscimus iam a Varrone laudatum *Sotam* Ennii, cui carmini sententiae cognatio suadet ut adscribantur quae Festus p. 538, 11 et Paulus 539, 6 afferunt Ennii '*alii rhetorica tongent*' [IV]. Quae vero Paulus p. 41, 25 scribit '*Cyprio bovi merendam*' *Ennius Sotadico versu cum dixit significavit* eqs [Sota II]; *idem cum dicit* '*propter stagna ubi lanigerum genus piscibus pascit*' esse *paludem demonstrat* eqs [sat. inc. VII], eorum prima notatum metrorum genus item ad *Sotam* referri iubet, alterum versum saturis adscribendum duxi, hunc et quae leguntur p. 444, 3 *Ennius* '*subulo quondam marinas propter astabat plagas*' [sat. inc. VI], et p. 490, 11 *Ennius*

'*quaerunt in scirpo soliti quod dicere nodum*' [sat. inc. x]. Quod si probabiliter institui, consequitur ut Verrius credatur etiam Ennii saturarum libris, quamquam nusquam aperte significavit, operam dedisse. Denique quae Paulus p. 563, 3 affert *Ennius 'vel tu dictator vel equorum equitumque magister esto vel consul'*, quae certis testimoniis constat ad Scipionem Africanum pertinere, cum similibus a Cicerone laudatis in carmine collocavi cui *Scipio* inscriptum est [IV].

Ne illa quidem praeteribo quae Festus tradit p. 450, 18 '*sus Minervam*' in proverbio est, ubi quis id docet alterum cuius ipse inscius est. *Quam rem in medio quod aiunt positam Varro et Euhemerus ineptis mythis involvere maluerunt quam simpliciter referre.* Quae dicit Varro et Euhemerus possunt in eum modum intelligi, quo saepius duorum testium nomina copulantur, quorum alter alterum laudaverat, et Ennii Euhemerum Varroni cognitum fuisse supra p. xxxii memoratum est (Euh. xiii). Sed tamen incertum est illa ad Euhemerum rectius an ad Ennii Euhemerum referantur.

Postremo quae apud Festum in glossa *solitaurilia* p. 412, 27 leguntur *quod si a sollo* (h. e. ut supra dixit *sollum Osce totum*) et *tauris earum hostiarum ductum est nomen antiquae consuetudinis, per unum L enuntiari non est mirum, quia nulla tunc geminabatur littera in scribendo. quam consuetudinem Ennius mutavisse fertur, utpote Graecus Graeco more usus, quod illi aequae scribentes ac legentes duplicabant mutas* (conf. p. 534, 1—5), ea, quibus supra usus sum in vita Ennii p. ix, non videntur ad librum aut disputationem Ennii redire, sed quem ab Ennio mutatum dicunt morem scribendi ex ipsius libris qui tum exstabant, ut Ciceronem vidimus ad *ipsius antiquos libros* (p. xliii) provocare, probabile est cognitum esse.

Qui proximi Augusti principatum attigerunt, Hyginus et Rutilius Lupus, iis quae necessitudo cum Ennio fuerit dici vix potest. Hygini quidem quae dicuntur fabulae habent c. viii hanc inscriptionem *Eadem* (praecessit vii *Antiopa*) *Euripidis quam scribit Ennius*, errore quidem (nam *Antiopa* Pacuvii erat, non Ennii), sed is error tamen natus est ex recordatione Ennii, et praeter ceteras fabularum inscriptiones, *Alexandrum* dico, *Erechtheum*, *Andromedam*, *Iphigeniam*, *Telephum*, quas tragoedias Ennius aut solus aut primus composuit, in primis hae *Hectoris lytra* et *Medea exul* non videntur nisi ex Ennio petitae esse. Sed tam de conditione harum fabularum quam de origine, utrum redeant ad Iulium Hyginum Augusti libertum, de quo Suetonius in grammaticis (c. 20) agit, an ad alium eius nominis, omnia obscura sunt et incerta. In Rutilii autem Lupi *figuras sententiarum* (i 12), quem coniectura intulerunt *Enni versum* (scen. 408), plane singulare est et unicum exemplum in hoc genere scriptorum quibus ille utitur.

Ad Vitruvium fama quidem celeberrimi poetae pervenit, quam ille existimationem his verbis expressit de architectura ix praef. 16

qui litterarum iucunditatibus intinctas habent mentes non possunt non in suis pectoribus dedicatum habere sicuti deorum sic Ennii poetae simulacrum.

Tiberii aetate qui fuerunt Valerius Maximus, Phaedrus, Velleius, eorum Valerius quantum Ennii legerit incertum, qui cum haec perscribat (VIII 14, 1) *superior Africanus Ennii poetae effigiem in monumentis Corneliae gentis conlocari voluit, quod ingenio eius opera sua inlustrata iudicaret, non quidem ignarus, quam diu Romanum imperium floreret et Africa Italiae pedibus esset subiecta totiusque terrarum orbis summum columen arx Capitolina possideret, eorum exstingui memoriam non posse, si tamen litterarum quoque illis lumen accessisset, magni aestimans, vir Homericum quam rudi atque inpolitum praeconio dignior*, magnifica oratione varia miscuit, qui quidem famam illam de statua Ennii in Scipionum monumento posita (de qua supra p. XIX egi) ex Cicerone et Livio petiit, sed etiam Horatii (c. IV 8) memor fuisse et sententiam quam Suida vel Aeliano teste Ennius ipse de sua Scipionis laude pronuntiarat (Scip. I) alicunde videtur cognitam habuisse.

Phaedrus Augusti libertus meminit (III epil. poet. 34) se poetae sententiam legisse *'palam muttire plebeio piaculum est'* quae Telephi est in Ennii tragoedia [II]; idem quae de Medeae argumento perhibet (IV 7, 6 sqq.), eorum pauca videntur ad Ennianae tragoediae memoriam redire.

Velleius autem Paternulus cum ita scribit (I 17) *nisi aspera ac rudia repetas et inventi laudanda nomine in Accio circaque eum Romana tragoedia est, dulcesque Latini leporis facetiae per Caecilium Terentiumque et Afranium suppari aetate nituerunt*, et II 9 *clara etiam per idem aevi spatium fuere ingenia in togatis Afrani, in tragoediis Pacuvi atque Acci usque in Graecorum ingeniorum comparisonem eveci magnumque inter hos ipsos facientis operi suo locum eqs, palam facit Ennii tragoedias, quas Cicero in caelum tollebat et quas Horatii tempora in scena spectabant, iam mortuas esse aut ad rudia et aspera reiectas.*

Fama poetae quondam celeberrimi paulatim decrescente mirum non est iam Neronis aetate Senecam contemnere Ennium, Persium autem irridere. Senecam ut omittam sententias quasdam Ennianas poeta non nominato laudare, in ludo 8, 3*) *'caeli scrutatur plagas'* (Iphig. XII); de benef. IV 27, 2 *Fabius, 'qui cunctando restituit rem'* (ann. XII fr. II); ad Polyb. de cons. 11, 2 *'ego cum genui, tum moriturum scivi'* (Telam. II), quantopere carmina Ennii, quo se non de-

*) Nam in eodem ludo 9, 4 quae leguntur *cum sit e republica esse aliquem qui cum Romulo possit 'ferventia rapa vorare'* a Martiale (XIII 16) imitando expressa, ex iis haec postrema, quae dactylicum numerum habent, dubitavi tamen ad Ennium (cum Buechelero) referre propterea quod nescio quid ridiculi quod a Romulo Enniano abhorreat in verbis persentiscere videor.

lectari subindicat de ira III 37, 5, illa aetate neglecta iacuerint, ex iis perspicuum fit quae epist. 58, 5 scribit *non id ago nunc hac diligentia ut ostendam, quantum tempus apud grammaticum perdiderim, sed ut ex hoc intellegas quantum apud Ennium et Accium verborum situs occupaverit, cum apud hunc quoque qui cotidie excutitur* (Vergilium dicit) *aliqua nobis subducta sint*. Sed Ennium quantuli fecerit, cognoscitur ex iis quae in epist. 108 exponit, cum hoc agat ut Ciceronis libros de re publica non eadem mente eodemque consilio philosophum et philologum et grammaticum adire doceat, hunc primum vocabula quorum usus mutatus sit sectari, *deinde pergit* (33) *Ennianos colligit versus et in primis illos de Africano scriptos 'cui nemo civis neque hostis quivit pro factis reddere opis pretium'* (epigr. III). *ex eo se ait intellegere, opem apud antiquos non tantum auxilium significasse sed operam, ait enim Ennius neminem potuisse Scipioni neque civem neque hostem reddere operae pretium. Felicem deinde se putat, quod invenerit unde visum sit Vergilio dicere 'quem super ingens porta tonat caeli'. Ennium hoc ait Homero subripuisse, Ennio Vergilium, esse enim apud Ciceronem in his ipsis de re publica hoc epigramma Enni [IV 23] 'si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam est, mi soli caeli maxima porta patet'. Sed ne et ipse dum aliud ago in philologum aut grammaticum delabar eqs. Apparet Senecam nec Ciceronem neque Ennium magni facere. Sed ut ipsi haec de re publica Ciceronis, quae nobis servata non sunt, accepta referuntur, ita ab illo etiam iniquiora de Ennio in iisdem epistolis proposita Gellius servavit XII 2, unde facile perspicitur, quam diversa fuerint diverso tempore de Ennio iudicia. Is igitur ita (nam paene totum caput describendum est) *michi de omni eius (Annaei Senecae) ingenio deque omni scripto iudicium censuramque facere non necessum est, sed quod de M. Cicerone et Q. Ennio et P. Vergilio iudicavit, ea res cuius modi sit, ad considerandum ponemus. In libro enim vicesimo secundo epistularum moralium, quas ad Lucilium composuit, deridiculos versus Q. Ennium de Cethego antiquo viro fecisse hos dicit: 'is dictust' eqs (ann. 306—308). Ac deinde scripsit de iisdem versibus verba haec: admiror eloquentissimos viros et deditos Ennio pro optimis ridicula laudasse. Cicero certe (Brut. 15, 58) inter bonos eius versus et hos refert. Atque id etiam de Cicerone dicit: non miror, inquit, fuisse qui hos versus scriberet, cum fuerit qui laudaret, nisi forte Cicero summus orator agebat causam suam et volebat hos versus videri bonos. Postea hoc etiam addidit insulsissime. Apud ipsum quoque, inquit, Ciceronem invenies etiam in prosa oratione quaedam, ex quibus intellegas, illum non perdidisse operam quod Ennium legit. Ponit deinde quae apud Ciceronem reprehendat quasi Enniana, quod ita scripserit in libris de re publica: 'ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas', et quod alio in loco dixerit 'breviloquentiam in dicendo colat.' — De Vergilio quoque eodem in loco verba haec ponit: Vergilius quoque**

noster non ex alia causa duros quosdam versus et enormes et aliquid supra mensuram trahentes interposuit quam ut Ennianus populus agnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis. Sed iam verborum Senecae piget: haec tamen inepti et insubidi hominis ioca non praeteribo. Quidam sunt, inquit, tam magni sensus Q. Ennii, ut licet scripti sint inter hircosos, possint tamen inter unguentatos placere; et cum reprehendisset versus quos supra de Cethego posuimus, qui huiuscemodi, inquit, versus amant, liqueat tibi eosdem admirari et Soterici lectos. Ceterum ne quis se falli patiatur verbis quae Seneca de magnis sensibus Ennii dicit, perspicuum est, in his omnibus quae affert nihil esse quod ex ipso Ennio promptum sit, sed afferre eum aut quae fatetur Ciceronis esse aut quae inde petita sunt.

Tantum de Seneca. Persius autem cum sat. 6, 9 scribit *Lunai portum, est operae, cognoscite, cives' cor iubet hoc Enni, postquam destertuit esse Maeonides, Quintus pavone ex Pythagoreo*, apertum est et a scholiasta adnotatur somnia Pythagorea, quae Horatius appellat, ab Ennio in principio annalium exposita dici, neque irrисio quae est in verbis Persii legentem fugiet. Qui cum in prologo dicat *nec fonte labra prolui caballino Nec in bicipiti somniasse Parnaso Memini, ut repente sic poeta prodirem*, idem somnium Ennii videtur ludibrio habere, ex quo se ille tamquam alterum Homerum surrexisset simularat.

Ex eadem aetate qui fuerunt, Pomponius Mela (II 66 p. 48, 13 P.) *Rudias* appellare noluit nisi addito *Ennio cive nobiles* (cf. p. VI); Valerium autem Probum, de cuius docendi consuetudine Suetonius de grammaticis c. 24 nonnulla tradit (cf. prooem. a. 1877/78 p. 9), unum certe testimonium etiam Ennii curam habuisse docet, Gellii, qui IV 7 *Valerium Probum*, quem *grammaticum inter suam aetatem praestantissimum* fuisse scribit, in epistula ad Marcellum Ennii versu adhibito ex libro qui Scipio inscribitur [VII] docuisse testatur *Hannibalis* esse pronuntiandum. Nam ex iis quae supra p. XXV memoravi de notarum criticarum usu Probum qui vocatur Ennio suas notas adhibuisse colligi non potest.

Post hos obiter memoratos, quia ipsi Ennium nisi obiter non memorarunt, paulo plus utilitatis poetae attulit Plinius Secundus, qui in libris naturalis historiae, quos Vespasiano inscripsit, cum immensam copiam diversissimorum scriptorum peragraret, ne Ennii quidem annales praeteriit, ex quibus quaedam, quae nemo praeterea, sustulit, primum XVIII 84, ubi scribit *pulte, non pane vixisse longo tempore Romanos manifestum, quoniam et pulmentaria hodieque dicuntur, et Ennius antiquissimus vates obsidionis famem exprimens offam eripuisse plorantibus liberis patres commemorat*. Verba affert Ennii, non versum, quem non difficile erat ex verbis recuperare (ann. 526). Intelligit autem *offam pultis*. quam Cicero dicit de divin. II 35, 73. Obsidio ista quae fuerit nescitur. Deinde VII 101 *fortitudo in quo maxime existerit immensae quaestionis est, utique si poetica recipiatur*

fabulositas. Q. Ennius T. Caecilium Teucrum fratremque eius praecipue miratus propter eos sextum decimum adiecit annalem. Ex principio eius libri annalium quem dicit haec hausit, quae quomodo accipienda essent in act. acad. a. 1886 p. 34sq. exposui. Fabulam etiam de Ennii statua in Scipionum sepulero collocata ab eo tradi (VII 114) supra p. XIX memoravi et verba eius artificiose quaesita perscripsi et explicui. Nec praetermisi (p. XXII sq.) quae de Pacuvio, quem Ennii sorore genitum dicit, et de eius gloria quam pingendi arte pepererit (XXXV 19) testatus est. Haec de naturali historia. In libro grammatico quem scripsit sermonis dubii credibile est partem quidem versuum Ennianorum lectam fuisse quam Charisius affert toties his libris citatis. Qua de re suo loco dicendum est.

Domitiani principatu tres sunt poetae, qui se Ennii memores probant, quamvis non pari eum iudicio aestiment, Silius Italicus, Statius, Martialis. Quorum Silius magnus laudator fuit Ennii. Qui quae de eius origine attulit (Pun. XII 393 sqq.) supra in vita Ennii p. VIII adhibui. Sed hoc loco fieri non potest quin totum praeconium quamvis prolixum perscribatur.

Non equidem innumeras caedes totque horrida facta

Sperarim tanto digne pro nomine rerum

Pandere nec dictis bellantum aequare calorem.

390 *Sed vos, Calliope, nostro donate labori*

Nota parum magni longo tradantur ut aevo

Facta viri et meritum vati sacremus honorem.

Ennius antiqua Messapi ab origine regis

Miscebat primas acies, Latiaeque superbum

395 *Vitis adornabat dextram decus; hispida tellus*

Miserunt Calabri; Rudiae genuere vetustae:

Nunc Rudiae solo memorabile nomen alumno.

Is prima in pugna, vates ut Thracius olim

Infestam bello quateret cum Cyzicus Argo

400 *Spicula deposito Rhodopeia pectine torsit,*

Spectandum sese non parva strage virorum

Fecerat, et dextrae gliscebat caedibus ardor.

Advolat, aeternum sperans fore pelleret Hostus

Si tantam labem, ac perlibrat viribus hastam.

405 *Risit nube sedens vani conamina coepti*

Et telum procul in ventos dimisit Apollo

Ac super his: 'nimium iuvenis nimiumque superbi

Sperata hausisti. Sacer hic ac magna sororum

Aonidum cura est et dignus Apolline vates.

410 *Hic canet illustri primus bella Itala versu*

Attolletque duces caelo; resonare docebit

Hic Latiis Heliconam modis nec cedit honore

Asraeo famave seni.' Sic Phoebus, et Hosto

Ultrix per geminum transcurrit tempus harundo.

- 415 *Vertuntur iuvenis casu perculsa per agros
 Agmina et effusae pariter dant terga catervae.
 Tum pater audita nati nece turbidus irae,
 Barbaricum atque immane gemens, transfigit anhelum
 Pectus et ad manes urget vestigia nati.*

Haec postrema de Hosto et patre eius Hampsicora, quae Silius cum Ennii rebus coniunxit, ex Livio sumpta sunt (xxiii 41, 3. 4), et quod Ennium in Sardinia pugnantem facit, credas eum poetae ex Sardinia insula a Catone Romam deducti memorem fuisse. Est autem egregia laus quam Silius Ennio tribuit tam in iis quae ipse perhibet quam quae Apollinem praedicantem facit, qui ex iis quae facta sunt futura auguratur. Quem quod dicit *primum illustri versu bella Itala* cantaturum et *duces caelo sublaturum* (loquitur paene ut Cicero, cf. ann. xii fr. iv), annales significat laudatque prope eo modo quo Lucretius laudavit (vide p. xxix). Sed Silius qui bellum Hannibalicum libris xvii Punicorum descripsit, non sine causa memor erat eius poetae qui ante eum easdem res in parte quidem annalium pertractaverat. Nec incredibile est, eum saepius ad imitandum priscum poetam se dedisse. Itaque olim in *Quaestionib. Ennianis* (cf. p. lxi et lxiii) Silii exemplo quorundam versuum octavi maxime et noni librorum sententiam et usum locumve demonstrare studui, neque hoc nunc in p. ii huius praefationis omisi. Postea in eam rationem qua Silius videretur Ennii annalibus usus esse Ern. Wezelius inquisivit *de C. Silii Italici cum fontibus tum exemplis* (Lips. a. 1873), qui multa congescit, quibus Silium ab Ennio pendere ostenderet, sed saepius versuum Ennianorum sententiam obiter aut prave interpretatus similitudines inter duos poetas agnovit quae nullae sunt. Itaque pauca tantum praeter ea quae olim attuleram ex eius disputatione sumpta suis locis memoravi.*)

Stattius Ennium quanti fecerit apertum; qui in genethliaco Lucani (silv. ii 7, 75), ubi poemata quae Lucanus editurus esset recensuit, ita pergit

*Haec primo iuvenis canes sub aevo,
 Ante annos culicis Maroniani.
 Cedet musa rudis ferocis Enni
 Et docti furor arduus Lucreti eqs.*

Ubi quod Frid. Vollmerus doctissimus silvarum interpres (p. 378) haec de Ennio ad *Ambraciam* eius, quam fabulam praetextam habent, referenda duxit ob eam causam ut haec responderent iis quae Stattius supra v. 52 de Lucano dixit *Tu carus Latio memorque gentis Carmen fortior exeres togatum*, dubito quam recte statuerit, cum *Ambra-*

*) Quem a Sieglino p. 61 n. laudatum vidi libellum M. Heynacheri *Über die Stellung des Silius Italicus unter den Quellen zum zweiten Punischen Kriege* (Berlin 1877) mihi comparare quamvis cuperem non potui.

ciam Ennii nemo nisi Nonius cognitam habuerit, qui perpauca ex ea frustula servavit. Illa non posse nisi universe de Enniana poesi et inprimis epica intelligi existimo, et *rudis* Ennii musa vocatur, quemadmodum ab Ovidio Ennius (cf. p. LX) *ingenio maximus, arte rudis* dicebatur, *ferox* autem ea mente qua Horatius scribit *E. et sapiens et fortis*.

Non magis Martialis eum magni aestimavit, quem semel appellat nomine, in epigrammatum quinto 10, 7, cum hanc sententiam esse *quid hoc dicam vivis quod fama negatur et sua quod rarus tempora lector amat* exemplis cum aliis tum hoc de Ennio confirmat *Ennius est lectus salvo tibi, Roma, Marone*. Vere, si quidem annales etiam Vergilio vivo Romae lectos fuisse Horatio teste constat. Iterum xi 90, 5 cum rudis antiquitatis studiosos irridet, non nomine eum sed verbis notat quae Enniana esse nemo ignorabat (ann. 489)

Carmina nulla probas molli quae limite currunt,

Sed quae per salebras atque saxa cadunt,

Et tibi Maeonio quoque carmine maius habetur

'Lucili columella, hic situs Metrophanes',

5 Attonitusque legis 'terrai frugifera'

Accius et quidquid Pacuviusque vomunt.

unde intelligitur fuisse etiam illo tempore qui annales legerent.

Quintilianus 'qui extremis Domitiani annis institutionis oratoriae libros scripsit atque edidit, cum poetas omnes et scriptores ad unam utilitatis rhetoricae normam referre soleat, x 1, 88 de Ennio hoc memorabile iudicium mixta veneratione cum despicentia fecit. *Ennium sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora iam non tantam habent speciem quantum religionem; propiores alii atque ad hoc de quo loquimur magis utiles*. Idem in capite quod de lectione agit i 8 cum de poetis adhibendis loquitur ut ita dicat (8) *multum veteres etiam Latini conferunt, quamquam plerique plus ingenio quam arte valuerunt, inprimis copiam verborum, quorum in tragoediis gravitas, in comoediis elegantia inveniri potest*, confirmandi causa haec addit (10) *denique credamus summis oratoribus qui veterum poemata vel ad fidem causarum vel ad ornamentum eloquentiae adsumunt; nam praecipue quidem apud Ciceronem, frequenter tamen apud Asinium etiam et ceteros, qui sunt proximi, videmus Enni, Acci, Pacuvi, Lucili, Terenti, Caecili et aliorum inseri versus summa non eruditionis modo gratia sed etiam iucunditatis, cum poeticis voluptatibus a forensi asperitate respirent* eqs. Ennii versus, ne de aliis poetis dicam, Ciceronem etiam in orationibus (non solum in philosophiae descriptionibus) decoris causa aut ad stabiliendam sententiam afferre solitum supra selectis exemplis vidimus. Quintilianus autem, qui in ea re Ennium non praeteriit, eiusdem, opinor, memor est cum *veteres Latinos plerosque plus ingenio quam arte valuisse* Ovidii exemplo (p. LX) dicit. Carminum Ennianorum primum laudat annales, cum,

quod dissimulationis esse exemplum voluit, Ciceronem narrat (vi 3, 86) de Sexto Annali dicere iussum versum de sexto annali Ennii [I] recitavisse *Quis potis ingentis* eqs. Quae res, quam nemo nisi Quintilianus tradit, novo exemplo patefacit, quam Ciceronem numquam memoria Ennianorum destituerit. Versus vel versuum particulas de annalibus saepius sine titulo aut poetae nomine affert, plerumque quae aliunde nota sunt, nec est quod memorentur, nisi forte quod scribit xi 3, 31 (de pronuntiatione) *ita fiet illud, quod Ennius probat, cum dicit 'suaviloquenti ore' Cethegum fuisse* (ann. 303), *non quod Cicero* (Brut. 15, 58) *in his reprehendit quos ait 'latrare, non agere'*; aut quod ait ii 15, 4 *πειθοῦς δημιουργῶν* quam Graeci appellarint rhetoricen posse Latine *persuadendi opificem* dici: *neque enim inquit mihi permiserim eadem uti declinatione qua Ennius M. Cethegum 'suadae medullam'* (ann. 308) *vocat*. De tragoediis, ut omittam *expectoratus*, quae vox est Alcmeonis [II], viii 3, 31 afferri, unam Medeam laudat (v 10, 84) et principium notissimum eius fabulae *Utinam ne in nemore Pelio* eqs. affert sententiaeque conformationem, ut Cicero semel atque iterum, castigat. Denique Quintilianus, quo nihil esse acceptius potuit, saturae Ennianae argumentum prodidit (ix 2, 36): de fictionibus enim personarum agens ita scribit *sed formas quoque fingimus saepe, ut Famam Vergilius, ut Voluptatem ac Virtutem, quemadmodum a Xenophonte traditur, Prodicus, ut Mortem ac Vitam, quas contententes in satura [inc. lib. i] tradit Ennius*.

Proximis a Quintiliano temporibus, quem videmus carminum Ennianorum notitiam habere et poetam quamvis non magni faciat vetustatis gratia veneratione quadam colere, fama poetae deminuitur, quem Tacitus in dialogo ne appellat quidem, cum Pacuvium et Accium saepius (c. 20. 21) tamquam prisci *veterni* exempla novis poetis opponat. Plinius autem Taciti aequalis semel eius mentionem facit in epistolis (v 3, 6) cum se aliorum exemplis quod versiculos parum severos scriberet ac recitaret defensitabat; ibi post multorum nomina eorum qui etiam lusus et ioca exprimere non recusarent haec addit *inter quos vel praecipue numerandus est P. Vergilius, Cornelius Nepos, et prius Accius Enniusque*.

Eadem fere aetate qui fuerunt grammatici, Caesellius Vindex, Flavius Caper, Velius Longus, usi sunt illi quidem etiam Ennianis versibus, velut a Gellio (vi 2, 1) vituperatus Caesellius, quod versum annalium [382] *quem credidit esse meum cor* prave interpretatus erat, vel ab eodem Gellio (xviii 9, 3) ascitus Velius Longus (ann. 326sq.), sed quia nihil eorum exstat nisi quod a grammaticis posterioris aetatis affertur, velut praeter Gellium a Prisciano, eorum commemoratio- nem praestabit ad illorum tempora et usum reiicere.

Ad Suetonium qui Hadriano principe scripsit priusquam accedam, de Hadriano ipso non omittam afferre quae Aelius Spartianus in vita eius (16, 6) memorat: *controversias declamavit, Ciceroni Cato-*

nem, Vergilio Ennium, Sallustio Coelium praetulit eademque iactatione de Homero ac Platone iudicavit. Suetonius autem quae in libello de grammaticis de Ennio poeta memoriae prodidit, et quae in vita Ennii in virorum illustrium libros recepta exposuit, nobis quidem nisi per Hieronymi notas ad Eusebii canones adiectas non servata, ea omnia supra in enarranda Ennii vita ad usum vocavi. Quae vero Reifferscheidius Suetonii reliquiis collectis ex aliis grammaticis velut Diomede ad locupletandum Suetonium ascivit, ea suis nominibus afferre malui. In Caesarum autem vitis, praeterquam quod Suetonius Augusti epistolam ad Tiberium, quae Enniani versus memoriam habet, in vitam Tiberii (c. 21) recepit (cf. supra p. LVI), semel versus Ennii de annalibus mentio facta est in Octaviani vita c. 7 *Augusti cognomen assumpsit . . . cum, quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur augusta dicantur ab auctu vel ab avium gestu gustave, sicut etiam Ennius docet scribens* (ann. 502) *'augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.'* Haec postrema (a quod) si sunt, ut creduntur, a Suetonio aliena, ne de origine additamenti dubites, quoniam Paulus Festi ab hac glossa incipit *augustus locus sanctus ab avium gestu, id est quia ab avibus significatus est sic dictus, sive ab avium gustatu quia aves pastae id ratum fecerunt*, credibile fit, Paulum cum haec ex Festo exciperet a Festo citatum verum Ennii, id quod saepe facit, praetermisisse.

Hadriani aetate fuit etiam Sextus Pomponius, qui quod in digestis I 2, 2, 38 *Sextum Aelium* scribit *etiam Ennius laudavit* (ann. 331) ex Cicerone, maxime iis quae de oratore I 45, 198 scribit, petere potuit.

Antoninorum temporibus (a. 138—180 p. Chr.) cum omnis antiquitatis favor ac studium suscitata multum in litteris valerent, factum est ut Ennii quoque memoria revivisceret ab iisque scriptoribus qui illo aevo floruerunt, Apuleio, Frontone, Gellio, multa et eximia ex Ennii scriptis sublata propagarentur. Quorum quae sint de Ennio merita priusquam exponam, non omitto *divi Marci epistolam ad praefectum suum* afferre a Vulcacio Gallicano in vitam Avidii Cassii (5, 7) receptam, in qua cum alia tum haec scribit imperator *neque enim milites regi possunt nisi veteri disciplina. scis enim verum a bono poeta dictum et omnibus frequentatum 'moribus antiquis res stat Romana virisque'* (ann. 500) commemorato versu Ennii, quem probabile est non ex Ennii annalibus sed ex Ciceronis de re publica per vulgatum fuisse. Iam ad Apuleium, cui quantum Ennius debeat ex eo intelligitur quod eius unius testimonio didicimus Ennium *hedyphagica* ut ait *versibus scripsisse*. Qui ex eo carmine, cuius praeterea nemo mentionem facit, cum versus quosdam quos memoria tenebat affert (var. 34—44), tum argumentum carminis describit ita, ut En-

nium dicat *innumerabilia genera piscium enumerare* et praeter eos qui sunt in illis versibus *alios etiam multis versibus decorasse et ubi gentium quisque eorum, qualiter assus aut iusulentus optime saperet*, ne parvum carmen fuisse putes. Haec ille in apologia (c. 39) sui defendendi causa exposuit, quia culpabatur quod simili studio noscendorum piscium tenebatur. Quod in eadem oratione (c. 13) Neoptolemi Enniani sententiam de philosophandi studio (scen. 376) laudat, pervulgatum erat dictum, quod non solum ex Ennio percipi poterat. Quae praeterea attulit, (de deo Socr. 2) distichon duodecim deorum nomina complexum (ann. 62sq.), quod ille primus memoravit, (de mundo 33) versum Thyestis [v], (de deo Socr. 2) de Iphigenia verba [π], patefaciunt Apuleium nec annalium nec tragoediae Enniana ignarum fuisse, et quamquam eorum quaedam etiam aliunde sciri poterant, tamen quae est eius peritia Ennii probabilius est sua ex ipso poeta prompsisse. Sed memorabile est quod de deo Socr. c. 5 scribit *nam et ius iurandum Iovis iurandum dicitur ut ait Ennius*; neque enim Ennius dixit ius iurandum Iovis iurandum vocari, sed ipse ita appellavit cum dicit (scen. 403) *o Fides alma apta pinnis et ius iurandum Iovis*: quae respicienda sunt in iis quae ad inc. 48. 49 adnotavi. Restat ut verbo perstringam versum annalium (212) *Ut primum tenebris abiectis indalbat ab Achille Statio* (ad Catullum) ex sexto Ennii allatum (*inalbat dies*). Qui quamquam dici nequit unde versum acceperit, tamen ex Apuleii metamorphoseon libro VII, qui incipit *Ut primum tenebris abiectis dies inalbat et candidum solis curriculum cuncta conlustrabat*, ab eo depromptum et temere in Ennium translatum esse vix probabile videtur, propterea quod non plane idem cum Apuleio affert et *sextum* annalem testatur. Apuleius vero, quem Ennii et annalium gnarum fuisse vidimus, facile creditur suam orationem colore Enniano distinxisse, non secus ac metam. IX 28 *cum primum rota solis lucida diem peperit*, quae et ipsa numerosi quid habent, ex Enniani versus memoria *inde patefecit radiis rota candida caelum* (ann. 558) fluxisse videntur.

In Frontonis autem et Caesarum epistolis mutuis, quas dolendum est nimis saepe tam laceras ac mutilatas esse ut difficile sententiarum tenorem dispicias, non potest non adverti quam frequens fuerit Ennius et ceteri poetae antiquioris aevi disserendi admonendi quaerendi et respondendi argumentum. Ennii carmina studiose tum lectitata esse vel haec Frontonis testantur de feriis Alsiansibus 3 ad Antoninum Augustum p. 224 Nab. *nec dubito quin te ad ferias in secessu maritimo frundas ita compararis, in sole meridiano ut . . . mox ut te studium legendi incessisset aut te Plauto expolires aut Accio expleres aut Lucretio delenires aut Ennio incenderes in horam istam musarum propriam quintam, inde libris . . .* In epistola autem ad Marcum Caesarem III 16 cum agatur de eloquentiae genere quod Caesar colat et ad id quae lectio maxime utilis fuerit, haec scribit p. 54 N. *me-*

*ministi plurimas lectiones, quibus usque adhuc versatus es, comoedias Atellanas, oratores veteres . . . Quid igitur Ennius egit quem legisti? quid tragoediae ad versum sublimeriter faciendum te iuverunt? Illud quoque huc pertinet, ut intelligatur quo ardore tum Enniana tractari solita sint, quod M. Antoninus iubet Frontonem 11 p. 104sq. N. mitte mihi aliquid quod tibi disertissimum videatur quod legam vel tuum aut Catonis . . . aut poetae alicuius. χρῆζω γὰρ ἀναπαύλης et maxime hoc genus quae me lectio extollat et diffundat ἐκ τῶν κατελιφρωϊῶν φροντίδων. Etiam si Lucretii aut Enni excerpta habes εὐφωνα, στιφρά, et sicubi ἤθους ἐμφάσεις. Unde intelligitur, poetas Lucretium, Ennium non iam totos legi sed excerpta ex iis, qualia Fronto parabat. Qui quid ad haec responderit (p. 106, 4) molestum est quod non satis dispici potest. Quid quod M. Caesar ad Frontonem 14 2 (p. 61 N.) scribit *Sota Enniamus remissus a te et in charta puriore et volumine gratiore et littera festiviora quam antea fuerat videtur*. Fronto igitur novum exemplar Sotae Enniani a se descriptum et pulchre adornatum ad Caesarem remisit, quemadmodum Fronto in epistola ad M. Caesarem 1 7 (p. 20 N.) Caesaris manu descriptam Frontonis orationem magnis laudibus effert, ut denique ita dicat *contigisse quid tale M. Porcio aut Quinto Ennio aut C. Graccho aut Titio poetae*. (De qua re vide p. xxvi quae de Lampadione scripsi). Non negligenda sunt quae de voce modulata Fronto ad Antoninum de eloquentia 3 p. 149 N. exponit: *vocis modulatae amatores primas audisse feruntur aves vernas luco opaco, post pastores recens repertis fistulis se atque pecus oblectabant: visae fistulae longe avibus modulatiores . . . murmurantium vocalis in luco cloquentiae oblectantur. Ennium deinde et Accium et Lucretium ampliore iam mugitu personantis tamen tolerant*. In quibus ob defectum maxime qui est ante *murmurantium* consilium scriptoris fateor mihi non plane constare, sed videri agi in illis quos dicit poetis de pronuntiatione vel recitatione. Ut ut est, inter eos poetas qui plurimi aestimantur, nusquam non Ennius vocatur. Ut complectar universa iudicia omnia, p. 113 cum poetae quid proprii habeant recenset *in poetis inquit quis ignorat ut gracilis sit Lucilius, Albucius aridus, sublimis Lucretius, mediocrius Pacuvius, inaequalis Accius, Ennius multiformis*. Quae proprietates stili Enniani qua re maxime contineantur dubium est, nisi forte illud dicit Ennium qui multa multumque dissimilia genera poesis tractavit multas formas orationis coluisse. Et p. 62 veteres scriptores enumerat qui se *in labore studioque et periculum verba industriosius quaerendi commiserint*, ubi haec scribit (iam supra p. xxvi propter Coelium laudata) *oratorum post homines natos unus omnium M. Porcius eiusque frequens sectator C. Sallustius, poetarum maxime Plautus, multo maximeque Ennius eumque studiose aemulatus L. Coelius, nec non Naevius, Lucretius, Accius etiam, Caecilius, Laberius quoque*.*

Ex singulis carminibus Enni praeter *Sotam* supra memoratum,

praeterea nisi Varroni et Verrio nemini notum, semel annales expresse dixit in epistola ad M. Caesarem iv 12 (p. 74 N.) cum amoris sui adversus Caesarem hoc frivolo ut ait argumento utitur: *si quando te 'somno leni' ut poeta ait 'placidoque revinctus' video in somnis, numquam est quin amplectar et exosculer... hoc unum ex annalibus sumptum amoris mei argumentum poeticum et sane somniculosum.* Sed ut hic verbis Ennii de somno utitur (ann. 5), ita somnium quod est in principio annalium semel atque iterum in his epistolis memoratur, velut in epistola M. Caesaris ad Frontonem i 4, qua somnum accusat argumentis ab Ulixae et Agamemnone petitis, dein haec addit (p. 11 N.) *transeo nunc ad Q. Ennium nostrum, quem tu ais ex somno et somnio initium sibi fecisse. sed profecto nisi ex somno suscitatus esset, numquam somnium suum narrasset.* Ad quae Fronto ibid. 5 p. 12 respondet cum alia tum haec a Laertio ad Atridam eleganter transisti. *ecce autem circa Ennium aliam malitiosam peltam (?) dedisti, cum ais, nisi ex somno exsuscitatus esset, numquam somnium suum narrasset.* Ex iisdem annalibus prompta sunt, quae Fronto de orationibus ad M. Antoninum p. 160 N., cum vitia quaedam orationis ut videtur a Caesare suo non vitata recenset, ex Ennio affert bis nominato, sed verba ipsa, quantum eorum legi potuit, obscura admodum: vide quae ad ann. 67 adnotavi.

Ex tragoediis Telamonem appellat, ut notissima Telamonis Enniani verba in suam quandam sententiam convertat, cum ita scribit de bello Parthico p. 217 N. — *tam genuit gentem Romanam, aequo animo patitur fatisci nos interdum et pelli et vulnerari. An cunctetur de militibus nostris Mars pater illa dicere: 'ego cum genui tum morituros scivi et ei rei sustuli. praeterea cum in terrae orbem misi ob defendendum imperium, scibam me in mortifera bella, non in epulas mittere.'* Haec verba Telamo Troiano bello de suis liberis semel elocutus est: Mars de Romanis saepe multisque in bellis hoc carmine usus est. Telamonis verba esse (ii) Cicero testatur et Fronto dicit, Ennium neuter eorum appellavit. Fronto autem quo eam sententiam a Marte dici de Romanis posse doceat media non leviter mutavit. Restant singuli quidam versus aut sententiae Q. Ennii vel Quinti ex tragoediis (p. 33 et p. 60) petitae (scen. inc. ii. iii) aut (p. 66) incerti loci (inc. xxi), de quibus non est quod agatur.

Cum Frontone coniunctus A. Gellius, cum plurima ex Ennii carminibus in noctium Atticarum libris, partim quae ipse ex poeta prompsit, alia ab aliis testibus allata, memoriae prodidit, tum iis quae narrat multifariam patefecit, quanti illa aetate Ennius et Enniana omnia aestimata fuerint. Itaque ut hinc initium faciam, quae refert (xviii 5) Puteolis ἀναγνώστην quendam, qui se Ennianistam appellari voluit, voce admodum scita et canora Ennii annales legisse ad populum in theatro, eumque inter ingentes clamores cum librum ex annalibus Ennii septimum legeret se audiente versum quandam perperam

pronuntiasset paucisque postea versibus additis *celebrantibus eum laudantibusque omnibus* discessisse, haec exaggerata fortasse sed non ficta possunt fidem facere Ennii annales eo tempore nondum in oblivionem cecidisse et non solum homines doctos sed etiam populum oblectasse. Parum refert *equesne an ecus* Ennius in illo versu (232) scripserit, quae disputatio ex illa occasione ansam petiit, sed gravius est, quod Gellius Antonium Iulianum rhetorem aequalem dicit exemplar Ennii summae vetustatis ad dirimendam istam scripturae controversiam comparasse. (Cf. supra p. xxvi). Quod vero quae eundem Iulianum de usu ac ratione *equitis* disserentem facit, ea se postea etiam in *pervulgatis commentariis* scripta offendisse dicit, certe Iuliani commentarios hac dicendi ratione non intelligemus, sed si non Ennianos, saltem eos quibus etiam Enniana tractarentur. Rursus quae xvi 10 narrantur *otium erat quodam die Romae in foro a negotiis et laeta quaedam celebritas feriarum legebaturque in consessu forte complurium Ennii liber ex annalibus* [vi fr. viii], quibus disputatio de vi et usu *proletarii* introducitur, ut haec huius disputationis causa ficta sint, tamen fingi non poterant nisi haec ita fieri moris fuisset. Tertium addam simile, ut ostendam, quibus rebus vel usibus tum temporis Ennii carmina adhiberi solita sint. xviii 2 Saturnalium diebus Athenis ad variandam sermonibus cenulam, ad quam complures convenerunt, praemia solvendae quaestionis posita sunt: quarum quaestionum prima erat de enarrandis versibus Ennii, qui essent in saturis [lib. inc. iii] *frustrandi* verbo multifariam posito implicati: dein altera quaestio item Enniana quae erat verbum *verare* (ann. 380) quisnam poetarum veterum posuisset. Non occasionem premo, cuius fidem quis praestabit, sed quod huic generi occasionum semel iterumque Enniana poesis inserviit. Hinc enim intelligitur Ennius illo tempore quid valuerit. Sunt etiam aliae occasiones quibus Gellius narrat sermones institutos et Ennii versus discussos, velut ii 26, cum Gellius se cum Favorino philosopho ad Frontonem pedibus aegrum, aut xix 10 ad eundem Frontonem cum Celsino Iulio venisse ait et praesentibus aliis doctis sive de colorum nominibus sive de nescio cuius vocabuli usu disputatum et ab illis, non a Gellio, Ennii versus in disceptationem vocatos esse (quibus adde v 11); quod ideo affero quia hoc indicio est non solum Gellium sed alios doctos homines illius temporis (de Frontone supra vidimus) Enniana poesis peritos fuisse nec invitos se ea oblectasse. Nonnumquam ab aliis grammaticis de Ennii versibus disputata in suas lucubrationes recepit, velut iii 14 a Varrone de *dimidio* et *dimidiato* (ann. 536) dicta aut x 1 ab eodem in libro disciplinarum de *quarto* et *quartum* (ann. 295), a quo etiam sumpta sunt ex primo de poetis quae xvii 21, 43 de Ennii vitae annis commemorantur. Item iv 7 a Valerio Probo ex epistola eius ad Marcellum sumpsit quae is de pronuntiatione *Hannibalis* teste Ennii versu docuit. Similiter vi 2 a Caesellii Vindicis commentariis antiquarum lectionum

profectus erratum eius de Ennii versu (ann. XIII fr. IV) reprehendit, aut a Veli Longi (XVIII 9, 4) aut Iulii Hygini (VII 6) sententiis causam petiit Ennii verba aut versus explicandi.

Ex annalibus quae citantur iis plerumque ut diligens grammaticus libri numerum adiecit, aut si non numerum certe *annales* nominat, raro mero poetae nomine defungitur. Horum autem longe pretiosissimi sunt versus duodeviginti, *in annali septimo* [XIV] qui sunt, a Gellio solo (XII 4) servati, quibus Gemini Servilii amicus quo ingenio et quibus moribus fuerit scite admodum describitur: de quibus versibus ita iudicat Gellius ut colorem quendam reverendae vetustatis et suavitatem ab omni fuco remotam in iis agnoscat. Aelius Stilo quod credebatur de his versibus iudicasse supra p. XXVII memoratum est. Ex reliquis non indigna sunt quae afferantur vel quod XIII 23, 18 scribit *Ennius in primo annali* [LV] *in hoc versu 'Nerienem Mavortis et Herem', si quod minime solet numerum servavit, primam syllabam intendit, tertiam corripuit*, vel quod XX 10 ad explicanda verba *ex iure manum consertum* Ennii versus *ex octavo annali* [III] affert, cum ita disputat ut appareat Ennium et veteres poetas interpretari eo tempore non alienum habitum esse ab officio grammatici (l. c. 2). Senecae versus Ennii a Cicerone laudatos de Cethego deridenti quid Gellius obiecerit supra vidimus p. LXXIV sq.

De tragoediis hae memorantur (nam eae quoque plerumque accurate citantur et hac quidem forma *in tragoedia quae Achilles inscribitur*). Achilles (IV 17, 14) cum iis versibus de quorum mensura supra p. LXX sq. disserui. Alexander (VII 5, 10). Erechtheus (VII 16); ibidem Cresphontes, ambae de *deprecandi* verbo. Hecuba (XI 4) cum *versibus Euripideis* (293—295) quos *Q. Ennius* inquit *cum eam tragoediam verteret non incommode aemulatus est*, sed ut tamen non omni ex parte Graecam orationem aequare videretur. Iphigenia (XIX 10, 11), de qua memoranda sunt quae Gellius scribit: *ibi Iulius Celsinus admonuit in tragoedia quoque Ennii quae Iphigenia inscripta est id ipsum de quo quaerebatur (praeterpropter) scriptum esse et a grammaticis contaminari magis solitum quam enarrari: quocirca statim proferri Iphigeniam Q. Ennii iubet; in eius tragoediae choro* [XI] *scriptos esse hos versus legimus: insequuntur versus octo de choro militum, quos unus Gellius tradidit; tragoedia autem ipsa ex verbis Gellii separatim videtur suo volumine edita fuisse. Melanippa v 11, 12 et iterum vi 9, 17 memorata. Phoenix (vi 17, 10) cum quattuor versibus perpulchris ab uno Gellio exhibitis. Denique et Neoptolemi Enniani sententia, incertum ex qua tragoedia, affertur v 15 et v 16, et XIX 8, 6 haec scribuntur 'inimicitiam' *Q. Ennius in illo memoratissimo libro dixit 'eo ego' inquit 'ingenio natus sum'* eqs, quos versus utpote Achillem perquam decentes, quoniam nisi in tragoedia locum habere non possunt, in *Achille* [VII] ponenda duxi.*

De saturis Ennianis egregie meritus est Gellius, qui, ut mitta-

mus alia, xviii 2, 7 quos supra dixi versus *qui sunt in saturis Q. Ennii* [lib. inc. iii] argutius *frustrandi* verbo multifariam adhibito implicati memoriae prodidit, et ii 29 de *Aesopi apologo*, quem *Q. Ennium* dicit *in saturis* [lib. inc. ii] *scite admodum et venuste versibus quadratis composuisse*, non solum duos versus extremos, sed totius fabulae argumentum non ad Aesopi verba sed ad versus Ennii expressum reddidit. Praeterea iv 7 *ex libro qui Scipio inscribitur Valerio Probo* auctore, de quo supra, versum attulit. Quae vero de temporibus poetarum, in quibus Ennii, xvii 21, 49 exposuit, supra p. vii quantum satis erat redargui.

Eiusdem Frontonis Cirtensis aequalis ac memor Minucius Felix in Octavio nihil tamen habuit de Ennio nisi quod a Cicerone accepit: cf. ad ann. 179 et 581 adnotata. Contra Tertullianus, qui illi proximus successit, habuit ut videtur aliquam notitiam Ennii cum nullo praecedente scribat illa quae ad ann. 60 allata sunt: *primus omnium Ennius poeta Romanus 'caenacula maxima caeli' simpliciter pronuntiavit de lati situs nomine vel quia Iovem illic epulantem legerat apud Homerum*. Adde quod metempsychosim Homericam ab Ennio narratam bis locis ad ann. 15 indicatis memoravit.

Horatii interpretes, Porphyriionem et Acronem, hoc loco inserendos duxi, quamquam eorum tempora satis certo definiri non possunt, et Acronem cum dico hanc alteram scholiorum congeriem dico quae hoc nomen fert, non ut de origine eorum quicquam affirmem. Haec commentaria duo inter se satis discreta non abundant illa quidem reliquiis Ennianis, sed non sunt inutilia. Ac Porphyrio quidem (ad sat. i 10, 46) primus de saturarum libris Ennianis testatus est cum ita scribit *item Ennius qui quattuor libros saturarum reliquit et Pacuvius huic generi versificationis non suffecissent* (cf. p. xxiv), Horatii sane mentem ita dicentis *experto frustra Varrone Atacino et quibusdam aliis* falso interpretatus. Praeterea *annales* identidem appellat ad eosque redeunt omnia quae affert, alios Ennii libros non cognovit, certe non memoravit. Neque ea quae tradit omnia magni pretii sunt aut quae doctum interpretem deceant. Omitto nunc supra in Lucilio p. xxviii perscripta quae de Luciliana irrisione Ennii ad sat. i 10, 54 adnotavit ne ea quidem scite admodum exposita. Sed quae ad sat. ii 1, 16 adscripsit *si non potes res gestas Caesaris scribere, at potes iustitiam et fortitudinem, ut Lucilius Scipionis fecit, qui vitam illius privatam descripsit, Ennius vero bella*, in quibus non erat quod hac confusione Scipionum bonum grammaticum liberarent, aut quae ad ep. i 19, 7 *pater autem Ennius ideo quod ipse primus Latinorum ad heroici versus imitationem adspiraverit*, et ibid. *ad arma: ad libros annalium, quos Ennius scripsit*, aut ad ep. ii 1, 51. 52 de Ennii somniis Pythagoreis, haec et si quae sunt similia nec magnam peritiam interpretis probant, quamvis *annales* Ennii probe noverit, nec nos multum adiuvant. Utiliora sunt quae habet ad carm. i 2, 17

Ilia auctore Ennio in amnem Tiberim iussu Amulii regis Albanorum praecipitata (cf. ad ann. 54), et quod ad a. p. 403 *dictae per carmina sortes* versum notissimum *Aio te Aeacida* eqs (ann. 179) oraculum Pyrrho datum continentem attulit verbis quidem ex parte obscuris necdum satis emendatis cum ita scribit *per versus hexametros reddidit responsa Phemonoe t pyrro elio tamquam purphoeri poetae: 'aio te'* eqs. Porro versus quibus Horatius (sat. I 4, 56) sine poetae nomine utitur *postquam Discordia taetra* eqs (ann. 266sq.) Ennianos esse cum Porphyrio tum Acro testantur, hic ut rectius illo sententiam Horatii accipiat. Communi duorum interpretum testimonio constat etiam duos versus Ennianos esse (ann. 465sq.) quorum priore Horatius abutitur sat. I 2, 37. Denique Porphyrio quod adnotat ad *carm. I 9, 1 Ennius 'stant pulvere campi'* (ann. 608) et ad sat. I 10, 30 *Ennius et Lucilius 'Bruttace bilingui' dixerunt* (ann. 496) et ad c. III 24, 50 *'bene' pro 'valde' positum ut apud Ennium frequenter* (ann. 32), et ad sat. I 1, 61 *'bona' pro 'magna' dictum, ut saepe Ennius et alii veteres* (inc. 22), cum afferat quae nemo ante, apparet ipsum poetae annales explicuisse ex iisque quae usui esse viderentur excerpisse. Apud Acronem cum quaedam legantur cum Porphyrione conspirantia tum nonnulla quae seorsim ab illo Ennii commemorationem habent, velut ad c. I 28, 10 de pavone Homérico, c. IV 8, 20 ad *Calabras Pierides*, ad sat. I 10, 53, et praecipue ad a. p. 56 et 257sq. Quae nobis quidem non magnam opem adferunt, sed tamen Acro quoque suum habet meritum non obliviscendum, qui ad ep. II 2, 98 versum *annalium (167) bellum aequis manibus nox intempesta diremit*, ad c. autem III 11, 18 *scenicum versum angue villosi canis* (scen. 415) solus servavit, ex ipso igitur poeta petitos. Quibus adnectatur quod commentator qui dicitur Cruquii ad Horatii ep. I 13, 10 memoravit versu Ennii citato *silvarum saltus* eqs (ann. 568), quae eadem in codice quodam Acronis legi Acronis editor testatur Hauthalius.

Diocletiani principatum quae proxime praecesserunt tempora iis duo viri adscribendi sunt, Q. Serenus Sammonicus et Censorinus, quorum neuter Ennii immemor fuit. Ac Serenus quidem in carmine medic. c. xxxvi, ut iam supra memoravi p. xvii, Ennium *articulari morbo* laborasse tradidit, sed in eodem carmine non nominato poeta affert quae ad Ennium redire possunt, cum aut haec scribit (819) *sive homo seu similis turpissima bestia nobis vulnera dente dedit* (sat. 69), aut de Fabio Maximo agens (1094) non omittit memorare eum esse *qui solus patriae cunctando restituit rem* (ann. 370), quamquam uterque versus ex Cicerone ei notus esse potuit. Censorini autem libellus de die natali, quem ipso teste constat a. u. c. 991 (238 p. Chr.) editum esse, res duas de Ennio et solus quidem affert, 19, 2 eum annum naturalem dixisse dies habere cclxvi (inc. 32); 24, 4 eundem *Vesperum* appellasse eam stellam quam Plautus *Vesperuginem* (inc. 31). Qui in fragmento quod dicitur Censorini leguntur versus

Enniani, eos omitto, quoniam hoc scriptum quod Censorini libello (incertum quo iure) adnectitur quo tempore editum fuerit nescitur.

Denique de C. Iulio Romano eiusdem fere aetatis idem quod de Plinio maiore dicendum est, quia inter praecipuos auctores Charisii fuit, posse fieri ut quidam versus Ennii quos Charisius citat ab illo una cum praeceptis sint repetiti.

Perventum est ad ipsum Diocletiani principatum, quo principe qui vitam Claudii scripsit, Trebellius Pollio, semel Ennii mentionem facit, cum laudata magna Claudii victoria (7, 6) ita pergit *rogo, quantum pretium est clypeus in curia tantae victoriae? quantum una aurea statua? dicit Ennius de Scipione 'quantam statuam faciet populus R., quantam columnam, quae res tuas gestas loquatur?* Sunt versus duo a nemine praeterea citati, sed sunt numeri soluti, quos ad dactylicum metrum revocare inutile est*); sed quae ille Ennium de Scipione dixisse tradit, in principio *Scipionis*, carminis Enniani, collocandos duxi.

Eadem aetate quem artes grammaticas edidisse statuunt, Marius Plotius Sacerdos, Ennium quidem nusquam appellavit, sed quibusdam versibus utitur, quos Ennianos esse aut aliis testimoniis constat aut probabili coniectura creditur: ii qui sint ex indice testium cognoscatur.

Diocletiani tempore qui libros suos scripserunt, Anobius et discipulus eius Lactantius, eorum ille, qui semel Ennium appellat, numquid Enniani cognitum habuerit, dubitare licet: nam quod iv 29 scribit *possumus quidem hoc in loco omnes istos, nobis quos inducitis atque appellatis deos, homines fuisse monstrare vel Agragantino Euhemero replicato, cuius libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italiam transtulit, vel Nicagora Cyprio* eqs, auctores quidem quos dicit Graecos a Clementis Alexandrini protreptico (c. 2, 24) repetiit, Ennium autem Euhemeri libros Latine convertisse ex Cicerone de nat. deor. (i 42, 119) scire potuit, etiamsi nullam Ennii litteram vidisset. Quae vero iii 16 leguntur, *quid in homine pulchrum est, quid, quae, admirabile vel decorum, nisi quod et clurino cum pecore nescio quis auctor voluit esse commune*, ea non erat quod ad Ennii versus a Cicerone laudatum *simia quam similis turpissima bestia nobis* (sat. 69) referri vellent, si quidem *clurinum pecus* Plautinum est (truc. ii 2, 14) nec reliqua sententia multum similitudinis habet cum versu Ennii. Lactantium autem, qui et ipse paene Ciceronis verbis dicit Ennium Euhemeri historiam interpretatum esse et secutum (ad Euh. vii), tamen revera Ennii librum ex Euhemeri historia ductum usurpasse credi oportet, quaeque is ex eo excerpsit, praeter unam vocem a Varrone citatam (Euh. xiii), unica sunt quae ex eo libro

*) Pedestria ex mente auctoris sic ordinanda esse me docuit Paulus de Winterfeld, ut clausulae usitatae *quantam columnam — gestas loquatur* audirentur.

hodie exstant. Nam quae praeterea Enniana attulit (ann. 111sq. et 268) dubitari non potest quin ex eo, quo multa, immo plurima duxit, Cicerone repetierit.

Vestigia memoriae Enniana, his postremis principatus Romani temporibus rara plerumque, hic illic paullo densiora, tamquam spicas sublegimus, sed a Constantini imperio ad Theodosii i finem quod extenditur saeculum (h. e. quartum a Chr. n.) ut multos habet grammaticos et artium scriptores, ita multos reliquiarum Ennianarum auctores. Quorum locupletissimus est, qui prope ab initio imperii Constantini fuit, Nonius Marcellus. Is cum in *compendiosa doctrina* per viginti libros distributa immensam silvam observationum sermonis Latini cum exemplis veterum potissimum poetarum et scriptorum, quorum pars pleraque nobis servata non est, exponeret, praeter ceteros Ennii carminibus praecipuam et fructuosam operam dedit. Ego retinebo mei instituti rationem, quam supra in Verrio Flacco et Festo non uno nomine Nonii similibus explicui et stabilire studui; quare non quaeram quibus fontibus usus Nonius quo modo opus suum concinnaverit, quam quaestionem nuper egregie profligare coepit W. M. Lindsay in libello *Nonius Marcellus*. Oxonii 1901*), sed unius Ennii causam agens patefaciam si potero quantam partem versuum Ennianorum Nonius sive solus sive cum aliis servaverit et quibus modis eos quos affert citare soleat et alia quae cum his rebus coniuncta sunt, ut hoc unum declaretur quanto usui Nonius Ennii carminibus fuerit. In qua re tantum abest, ut verendum sit ne, cum Nonius tot scriptores exciperet, parum apte aut utiliter unum ex iis per se solum tractatum eamus, ut confidam nonnihil utilitatis ex separata consideratione unius ad universam quaestionem redundaturum quae est de Nonio. Sed necesse est primum singulos libros excutiamus qui pro diversitate argumentorum non poterant non diversa proponere exempla. Ergo primus liber, qui est *de proprietate sermonum* (p. 1—68 M.), haec habet Enniana: tragoedias p. 20, 22 M. *Ennius Andromeda* [II]; p. 39, 3 *E. Medea exule* [II]; p. 15, 12 *E. Telefo* [V]; ex annalibus haec p. 51, 14 *E. annali lib. III* [I]; p. 66, 26 (post satiras) *idem annali lib. VIII* [XIII]; p. 63, 8 *E. lib. XVIII* [I]. Porro p. 33, 7 *E. satyrarum lib. III* [I]; p. 66, 25 *E. satyrarum lib. III* [III]; quibus accedit p. 64, 31 solo Ennii nomine allatus versus annalium IV fr. I. Et hi quidem versus omnes ab uno Nonio citantur, qui plerumque (praeter 63, 8) integros versus affert, nonnumquam sententias plenius etiam quam opus erat perscribens, velut p. 15, 12 *enodare. Telefo* *verum quorum liberi leto dati Sunt in bello non libenter haec enodari*

*) Qui mihi persuasit, Nonium, quamquam etiam glossaria adhibuisse videretur, scriptores et poetas ipsos evolvisse et excerpisse: id quod in Ennio et Plauto ita esse mihi semper probabile visum est (cf. Osc. Froehdius *de Nonio Marcello et Verrio Flacco*. Berol. 1890), et in Ennio quidem spero hoc iis quae nunc exposui liquido probatum iri.

audiunt'; p. 39, 3 *eliminare. Medea. 'antiqua erilis fida custos corporis, Quid sic te extra aedis examinata eliminat'*; p. 33, 7 *propinare. sat. 'Enni poeta salve qui mortalibus Versus propinas flammeos medullitus'*; cf. p. 66, 25 *sat. lib.* Id quoque dignum est quod observetur Nonium eosdem duos versus et saturae et Medae quos modo citavi p. 139, 14 (*medullitus*), p. 292, 17 (*eliminare*) alio lemmate aut eodem sed aliter explicato, etiam p. 221, 8 (*propago*) versus Ennii supra allatum (p. 64, 31) eodem lemmate sed alio eius usu iterum afferre. Unde apparet eum versus excerptos non in unum usum excerptisse nec ut uni loco adhiberentur. Quodsi hanc excerpti operam ad ipsum Ennium redire dicas, et nobis quidem non licet alium fontem ex quo hauserit monstrare, tamen non negligendum est nonnullis glossis in hoc libro positis alia testimonia, non Enniana, adiecta esse, quamquam iisdem vocibus etiam Ennius usus erat, qualia sunt *vitulantes* p. 14, 19, quod (ex E. Alex. vi) affert Paulus Festi; p. 6, 1 *exercitum* cf. Hect. lytr. iv 166; *merenda* p. 28, 32 coll. Sot. ii ex Festo; *putus* p. 27, 22 coll. Alex. xi ex Festo et Gellio; *hostimentum, hostire* p. 3, 26 coll. E. scen. 133 et 178 ex Festo. Aliquoties in hoc libro ad glossas quasdam testimonia Ennii desiderantur, quae postea in aliis libris repetitis glossis addita sunt, velut *porcere* p. 61, 27 coll. p. 160, 5; *proletarius* p. 67, 18 coll. p. 155, 21 ex Gellio. Magis mirum videatur quod p. 16, 7 quem novimus Alcmeonis versus esse *Tum pavor eqs* (ii 23) sic laudat *expectorare*. . . *Cicero de oratore lib. iii 'tum pavor eqs, quemadmodum alibi* (p. 224, 18) eiusdem tragoediae, quam tamen cognitam habet (1), versus non Ennio sed Cicerone teste afferre maluit (ii 26). Et in hoc genere quid Nonio libuerit, p. 113, 29sqq.; 74, 23sqq., quamquam aliena ab Ennio indicant.

Liber ii *de honeste seu nove veterum dictis per litteras* (p. 68—190M.) has habet fabulas Ennii et nonnullas quidem plus semel allatas, allatas autem a solo Nonio: p. 147, 22 *E. Achille* [ii]; p. 166, 22 [viii]; porro p. 169, 2 [vi], nam licet hi duo versus etiam apud Festum (p. 436, 23) et apud Gellium (iv 17) legantur, tamen qui quae dicunt accurate examinat intelliget neutrum esse Nonii auctorem; — p. 127, 13 *E. Alcmeone* [i], de qua tragoedia supra dixi; — p. 76, 2 *E. Andromacha* [viii]; — p. 165, 11 *E. Andromeda* [iv], quod idem sed alio lemmate p. 384, 33 affertur; p. 169, 22 [iii]: nam ne hunc quidem versus Nonius ex Festo prompsisse credendus est, apud quem (p. 495, 4) idem sed alio lemmate legebatur; p. 183, 17 [vi], qui exemplo esse potest Nonium ut dixi saepe in afferendis versibus non parcum esse; — p. 144, 14 *E. Cresphonte* [iii]; — p. 111, 14 *E. Hectoris lytris* [ix]; — p. 115, 33 *E. Hecuba* [ix]; p. 116, 28 [xii]; p. 153, 28 [xiv] h. e. duo versus integri ad unam vocem extremam explicandam; — p. 84, 33 *E. Medea* (sic) [xv]; p. 170, 10 [xiii]; — p. 170, 13 et 176, 3 *E. Melanippa* [vi]; idem enim versus *regnumque nostrum ut sospitent superstitentque* bis affertur ut et *sospitent* et *superstitent* suum expli-

catum habeat; — p. 183, 13 *E. Nemea* [II], ubi hunc versum adnotavi nihil commune habere cum Pauli glossa p. 43, 37; — p. 91, 7 *E. Phoenice* [I]; — p. 85, 23 *E. Telamone* [VI] duobus pulchris versibus citatis unius explicandae vocis causa; p. 160, 5 [VIII], de cuius lemmate *porcet* supra ad p. 61, 27 adnotavi, neque ex Paulo p. 11, 36 quicquam efficiendum est; — p. 90, 14 *E. Thyeste* [IX]; p. 97, 31 [XIII]; p. 110, 14 [IV]; — p. 87, 33 *E. Ambracia* [I]; p. 183, 4 [II]; — p. 155, 30 *E. Cupuncula*. Atque hae quidem fabulae accurate suis et poetae nominibus citatae, uti dixi, uno Nonio auctore constant, ut eae credantur ex Ennio, non ex nescio quo alio fonte petitae esse: cui opinioni quae adversari posse videantur, suis locis expedi. Unum versum affert Nonius (p. 129, 25), mero Ennii nomine citatum, sed quem dubium non est scenicum esse, a me in Achille (VII) positum: *eo ego ingenio natus sum: amicitiam atque inimicitiam in frontem promptam gero*, quem Nonius quia ex Gellio (XIX 8, 6) sumpsit, qui ait haec in illo memoratissimo libro legi, nullo tragoediae titulo laudavit. Bis p. 112, 24 et p. 328, 22 Varronis de sexagesi (486 B.) affert verba *adest fax involuta incendio*, quae ex cantico Alexandri (VIII 63) *adest adest fax obvoluta sanguine et incendio* paulo liberius formata Varro in suam saturam recepit. Ex Alexandro cum Nonius nullum versum citet, et voces quasdam, velut *vitulans*, *purus putus*, quae leguntur in Alexandro, ut supra dixi, nullo Ennii testimonio afferat, credibile fit, eum hanc tragoediam non novisse, certe non usurpasse. Sed Andromachae, ex qua Nonius satis multa memoravit, tamen versum cantici (99) *Iovis aram sanguine turpari* Ciceronis nomine (Tusc. disp. III 19, 45) laudat. Idem quod ex versibus, quibus Cicero nec Ennii nec tragoediae nomine addito usus est sed quos probabili coniectura Ennii Eumenidibus (VII) adscripserunt, versum unum Cicerone teste citat (p. 122, 17), non iam consequens esse dicemus, hos versus Ennianos non esse. Ciceronis nomine afferri quae Cicero tantum citavit aliena, in quo genere multus est Nonius, suo exemplo probat etiam Servius in Aen. I 726 p. 203, 1 Thil. De ordine quo Nonius Ennii tragoedias excusserit, nihil certius affirmari potest; p. 166, 169 *Achilles*, *Achilles*; 169 *Andromeda*; 170 *Medea*, *Melanippa*; 172 *Telamo*; 176 *Melanippa*.

Annalium libri hi afferuntur et a Nonio quidem solo: p. 111, 33 *E. annalibus* I [LVIII], duobus versibus unius vocis causa citatis, quo magis sententia appareret; p. 120, 2 *E. annali lib. I* [LXIII]; quem Nonium, quae est eius consuetudo, credibile est plenum dedisse lib. I [*teque*] *Quirine pater veneror Horamque Quirini*, et quod *Horam Quirini* Gellius quoque (XIII 23, 2) memorat, id non est quod aut ad Ennium aut ad Nonium pertinere credatur; p. 150, 6 (cf. 154, 30) *E. annalium lib. VI* [XVII], pulchra sententia tribus versibus exposita; p. 116, 7 *E. lib. VII* [XVI]; p. 150, 16 *E. annali lib. VIII* [VII], cf. p. 156, 31 eadem glossa sine Ennii versu; p. 151, 24 *E. lib. VIII an-*

nalium [vii fr. x]; p. 95, 32 *E. lib. viii* [xvi]; p. 110, 7 *E. lib. viii* [viii] pleniore oratione quam opus erat; p. 149, 31 *E. lib. xi annalis* [v]; 114, 7 *E. lib. xv* [ii], ubi Pauli glossa p. 63, 7 nihil ad Nonium; p. 134, 19 *E. lib. xvii* [viii et ix]. His a solo Nonio, uti dixi, servatis et certo annalium libro adscriptis accedunt p. 106, 30 *E. annali lib. vii* [xiii], quod a Gellio (xviii 5, 6) petatum esse vel negligentia probatur qua praeter Nonii morem Ennii verba adscribuntur; p. 155, 21 *E. annali* [vi fr. viii], item satis neglegenter ex Gellio (xvi 10) descriptum; p. 158, 20 *Ennius* [vii fr. iv] ex Festo p. 324, 17 ne id quidem accuratius redditum; p. 134, 13 *Ennius* [i fr. xlv]; p. 134, 29 *Ennius* [ann. 538 sq.], quae postrema duo licet dubitare quam recte referantur ad Pauli glossas p. 83, 21 et p. 85, 1, quae si ad Ennium redeunt, certe sua forma a Nonio discrepant. Sed quidquid de ea re iudicatur, apertum est quanta pars versus annalium uni Nonio accepta feratur et ab eo ex ipso Ennii carmine decerpta sit.

Restant saturae, quae paene totae Nonio debentur, p. 147, 9 *E. satyrarum lib. ii* [ii]; p. 139, 13 *E. satyrarum lib. iii* [i]; idem supra p. 33, 7, sed alio lemmate. Quibus ab uno Nonio citatis additur p. 140, 25 versus satyrarum [sat. 63], quem apertum est Nonium ex Gellio (vi 9, 2) petiisse, cuius rei hic quoque indicio est incuria afferendi.

Denique ne in hoc quidem libro desunt glossae quas Nonius sibi explicandas sumpsit sine Ennii exemplo, quamquam eadem voces etiam apud Ennium exstant et ab aliis grammaticis explanatae sunt, velut (neque enim attinet enumerare cuncta) p. 91, 21 *concupia nocte* (cf. ann. iv fr. v); 189, 21 *viere* (cf. Sot. i); p. 92, 26 *catus* (cf. ann. 331); et inprimis *gluma*, quam vocem Nonius p. 118, 4 ex Varrone (rer. rust.) affert et explanat, quamquam Varro ipse ibi testatur, eam legi solum apud Ennium in Euhemeri libris versis (Euhem. xiii); quo magis probabile fit Nonium Ennii Euhemerum non novisse.

Liber iii *de indiscretis generibus per litteras* (p. 190—232 M.) argumenti causa satis a superioribus duobus distat. Perpauca ex tragoediis affert, paulo plura ex annalibus, sed ut bona pars nulli certo libro adscripta sit. Ac tragoedias has habeto: p. 222, 32 *Ennius lytris* [xxi]; p. 223, 24 *E. Hecuba* [ii]; p. 224, 7 *E. Hecuba* [vi]; quae a solo Nonio afferuntur, tertium ita ut duobus praeterea locis (466, 26; 504, 6) sed diversis lemmatis citetur. His adiungendi sunt pauci versus, item sola Nonii fide citati, quos scenicos esse metrum declarat, sed cuius tragoediae sint, quia Nonius non dixit, nescitur: p. 196, 29 *Ennius* [scen. inc. vii]; cf. p. 91, 33 *caementa*; p. 198, 2 *Ennius* [scen. inc. ix]; p. 205, 28 *Ennius* [scen. inc. vi]; denique p. 224, 18 quae sunt Alcmeonis [26] tamquam Tulliana de fin. v (11, 31) laudat ea forma qua leguntur apud Ciceronem.

Ex annalium libris certis citantur haec, in quibus sunt quae potuit Nonius ex alieno fonte mutuatus esse: p. 226, 30 *E. annalium*

lib. v [vi fr. iv], cf. Festus p. 454, 30; p. 217, 11 *E. lib. viii annalium* [x] . . . *E. lib. viii* [x], quorum utrumque ad unum auctorem Nonium redit; p. 195, 12 *E. annali lib. xi* [iv], cf. Festus p. 138, 24, qui glossam habet, Ennium non memorat; p. 195, 20 *E. lib. xiii* [iv], quae possunt ex Gellio (vi 2) ducta esse, nisi probabilius sit Nonium eundem adiisse Caesellium a quo reprehendendo Gellius profiscitur: nam Nonius quoque duos versus affert, qui tres sunt apud Gellium; p. 219, 12 *E. lib. xvi* [xv], quae apparet unius Nonii esse; p. 222, 33 *E. annalium lib. xvii* [ii], cf. Festus p. 510, 30. Ad annales referenda sunt nullo annalium libro notato: p. 211, 9 *Ennius* [ann. 553], quod soli Nonio debetur; p. 214, 10 *Ennius* [ann. 549], cf. Festus p. 402, 15; p. 215, 7 *Ennius* [ann. 55], cf. Festus l. c.; p. 216, 28 *Ennius* [ann. 28]; p. 221, 8 *Ennius* [ann. iv fr. i], iam citatum sed alio lemmate p. 64, 31; p. 223, 30 *Ennius* [ann. 508]; p. 230, 15 *Ennius* [ann. 464], et hi quattuor versus quos postremos recensui non habent auctorem nisi Nonium. Quibus accedat p. 190, 20 *Ennius* [ann. 598], si quidem recte annalibus adscribitur; ceterum conf. Paulus Festi p. 3, 25. *Incertis* (xii et xiii) adscripsi quae Nonius habet p. 192, 13 et 194, 23. Iam si quis hunc ordinem Nonianum respexerit: p. 215 *Ilia dia nepos*; 217 *lib. viii lib. viii*; 219 *lib. xvi*, non credet, opinor, quod ibi medium (216) legitur *Cum saevo obsidio magnus Titanu' premebat* (ann. 28), non ex annalibus sed ex Euhemero Ennii petitum esse, cuius nullum est apud Nonium vestigium (vide quae supra de *gluma* dixi), quod eo minus probabile, quo certius est a Nonio in eodem libro (p. 197, 9) citatum *Saturno Quem Caelus genuit* (ann. i fr. xxi) in annalibus locum habuisse. Porro *ostrea* quod p. 216, 5 multis exemplis, nullo Enniano, explanatur, indicio esse potest, ne Nonium quidem *hedyphagetica* legisse, quae praeter Apuleium nemini videntur nota fuisse. Etiam in aliis glossis praeteriit, quo uti poterat, Ennium, velut p. 222, 6 *rastros* (cf. ann. ix fr. xiii), quamquam versum ipsum sed ob aliam vocem (p. 66, 27) citavit.

Liber iv qui est *de varia significatione sermonum per litteras* (p. 232—421 M.), satis a tertio discretus, multa praebet de tragoediis, pauca de annalibus, praeterea de nullo scripto Ennii, et quae ex illis afferuntur, omnia suis titulis aut librorum numeris afferuntur, et ut exceptis perpaucis haec omnia testem non habent nisi unum Nonium, ita in eo quoque origo Noniana se prodere videtur, quod quae parcius afferri poterant maluit plenius integris sententiis perscribere. Tragoediae igitur hae nominantur: p. 277, 21 *Ennius Achille* [iv]; p. 393, 13 *E. Aiace* [i]; p. 292, 8 *E. Andromache aechmaloto* [vii]; p. 402, 2 *E. Andromacha aechmaloto* [ii], et hoc loco et rursus p. 515, 13 sub alio lemmate compariter duo versus afferuntur; p. 384, 33 *E. Andromeda* [iv], cf. p. 165, 11 ubi idem versus alio lemmate citatur; p. 290, 17 *E. Erechtheo* [ii]: hunc locum Nonius, qui praeterea hanc tragoediam non nominat, ex Gellio (vii 16, 9) vi-

detur sumpsisse; p. 292, 15 *E. Eumenidibus* [III], eodem lemmate sed diversae significationis quo p. 292, 8 *Andromachae* versus [VII]; p. 306, 28 *E. Eumenidibus* [V]; p. 355, 15 *E. Hectoris lytris* [II]; p. 399, 8 *E. Hectoris lytris* [XIX]; p. 407, 21 *E. Hectoris lytris* [XX], qui tres versus documento esse possunt, quam non parce perscribat Nonius quae ex Ennio prompsit; p. 342, 23 *E. Hecuba* [X]; p. 261, 18 *E. Medea exule* [V] 'nam ter sub armis' eqs, sed eosdem versus eodem loco p. 261, 8 ex Varronis gerontodidascalo, ubi Ennius citatur, laudat, et licet eosdem Varro ipse de l. L. VI 81 perscribat, tamen certum est Nonium superiora illa non ex Varrone sed ex Ennio repetiisse; p. 292, 17 *E. Medea exule* [II], cf. p. 39, 3 eosdem duos versus; p. 297, 18 *E. Medea* [XII]; p. 246, 11 *E. Melanippa* [II]; p. 245, 27 *E. Phoenice* [IV]; p. 232, 24 *E. Telepho* [VII]; p. 342, 14 *E. Telepho* [IV]; p. 255, 24 *E. Thyeste* [II]; 261, 13 [VI]; 268, 11 [XII]; 369, 25 [I]. Ex eodem Thyeste p. 405, 3 versus 363, quo praeterea Nonius non utitur, ex Lucilii lib. XIX citavit.

Annalium haec sunt: p. 306, 23 *E. annalibus lib. I* [XXXIV]; ex Pauli glossa nihil confici potest; p. 378, 15 *E. annali lib. I* [XXIX]... *idem in eodem* [XLIII], quae testimonia duo habent eam quam saepe dico abundantiam citandi; non minus quod insequitur p. 385, 15 *E. annali lib. VII* [XVII]; p. 370, 22 *E. annalium lib. X* [XIII]. Verbo moneo p. 408, 3 et p. 418, 8 sub Varronis nomine legi quae ad annales referenda sunt.

Quae inde a libro V ad XX sequuntur breviter uno conspectu complectar, quorum IX et XV—XVIII et XX nihil Ennianorum versuum continent, reliqui sine magno discrimine eam proprietatem prae se ferunt, quam adhuc perspeximus, quorum locupletior paulo ceteris est septimus, omnes autem tragoediarum versibus multo quam annalium divitiores; accedunt comoediae et saturae, quae paene solius Nonii regna sunt, et omnino longe maxima pars horum versuum, ut in iis quos adhuc recensuimus, non alium testem quam Nonium habent. Tragoediae igitur afferuntur hae: p. 472, 30 *E. Achille* [III]; p. 504, 15 *E. Andromacha* [IV]; 515, 26 [IX]; 505, 9 *E. Andromacha aechmaloto* [XI]; 515, 13 [II], quem eundem versum sed diverso lemmate p. 402, 2 compariter et compari titulo affert; ceterum 515, 13 et 515, 26 *Andromacha aechmalotos* et *Andromacha* se excipiunt, ne quis de discrimine tragoediarum cogitet; p. 471, 9 *E. Cresphonte* [I]; p. 475, 3 *E. Eumenidibus* [II], quae qui respexerit intelliget quid sit, quam saepe dico, in Nonio ubertas afferendi; p. 505, 18 *E. Eumenidibus* [IV]; p. 467, 31 *E. Hectoris lytris* [XVI]; 469, 26 [XI]; 472, 27 [XVII]; 489, 28 et 490, 7 [I] duobus testimoniis coniunctis; 504, 32 [XIII]; 511, 8 [XII]; 518, 18 [XIV], ne haec quidem de una voce nimis anguste data; p. 466, 26 *E. Hecuba* [VI], quem eundem versum p. 224, 7 et 504, 6 non eodem lemmate citavit; 474, 30 [IV]; 494, 3 [VII], item alio lemmate p. 507, 18 pariter sed non parce allatum;

p. 507, 22 *E. Phoenice* [vii]; 511, 5 [vi]; 512, 6 [v], quem versum Ennii, quod Charisius p. 197, 25 K. testatur, (Helenius) Acro ad Terentii adelph. 45 adscripsit, sed nemo sanus arbitrabitur, Nonium hunc unum versum eius tragoediae, quam toties laudat, non inde unde ceteros sed ex Acrone mutuatum esse; p. 475, 24 *E. Telamone* [vii]; 504, 4 [i], iam 172, 19 ob aliam vocem citatum; 505, 33 [iii]; p. 429, 4 *E. Telepho* [iii]; 490, 12 [vi]; 537, 25 [i], qui versus apud Festum p. 487, 6 fuisse sed de alio nomine citatus videtur, ut Nonius inde petiisse credi non possit; 537, 27 [viii]. Sequitur p. 469, 24 *E. Ambracia* [iii]; 471, 18 [iv]; p. 506, 3 *E. pancratiastis* [i]; 513, 11 [ii]; 517, 14 [iii]. Porro ex saturarum libris p. 474, 22 *E. satirarum lib. i* [i]; 510, 10 [ii]; p. 470, 15 *E. satirarum lib. iii* [ii]. Ex annalibus autem hi libri citantur; p. 516, 15 *E. lib. i* [xlvi]; p. 556, 24 *E. lib. v* [vii]; p. 472, 7 *E. lib. viii* [i]; p. 483, 3 *E. lib. xi* [x fr. xv]. Qui vero versus annalium libro non memorato afferuntur, ilico oritur dubitatio de auctore: p. 435, 12 (ann. 295), quae eadem habentur apud Gellium x 1, sed ita ut uterque Varronis verbis de disciplinarum quinto utatur, unde ambigas Noniusne sua ex Gellio an ex Varrone mutuatus sit; p. 555, 16 (ann. 544): eadem glossa (*falarica*) apud Paulum Festi p. 63, 4 habetur sed nullo exemplo adiecto, ut non satis certum sit, Ennii versum apud Festum fuisse; p. 530, 3 (ann. 537), ex Gellio x 29 ut videtur sumptum; p. 536, 31 (ann. 325); cf. Gellium vi 12, 7.

De ordine titulorum non possum memorare nisi quod p. 513. 514 et p. 517. 518 *Pancratiastes Phoenix* se excipiunt.

Quod si colligimus ex hac longa serie testimoniorum quod effici videatur, intelligimus Nonium saturarum libros paene solum, Ambraciae et comoediarum pancratiastae et cupunculae quidquid superstes est solum servasse, nec Euhemerum nec hedyphagetica, fortasse ne Sotam quidem cognita habuisse, ex tragoediis nec Alexandrum nec Iphigeniam tractasse, generatim autem tragoedias multo quam annales diligentius ad usum vocasse, id quod in Festi opere contra fuisse vidimus. Atqui negari non potest quin nonnulla Nonius, si ad summam testimoniorum referas perpauca, ex grammaticis, Festo inprimis et Gellio, Varrone fortasse, delibaverit; tamen nihil futillius est (de Ennio loquor) quam credere velle Nonium ad grammaticos et huius generis scriptores potissimum excerptos se dedisse. Qui si hoc volebat, de Ennii Alexandro et Iphigenia multa discere ex Festo, de Iphigenia multa ex Gellio potuit. Sed ego Nonii operam in hac quidem parte ita animo informavi, ut ex Ennii carminibus versus selegerit de quibus agere vellet, et quoniam versus unus saepe plura verba habet interpretis indigentia, excerptos versus in diversas operis sui partes distribuerit; atque putabam, multisque exemplis patefeci, Nonium aliter afferre quae ipse ex Ennio sumpserit, aliter si quae ex alio fonte hauserit. Quodsi qui tamen affirmare malent Nonium

maximam partem glossarum cum exemplis ex nescio quibus glossariis abstulisse, nonne mirum esset, non alios quoque grammaticos sive priores Nonio sive posteriores eosdem fontes adiisse ex iisque hausisse? Quod quia factum non esse apparet, maneat hoc Nonium Ennii carmina et libros studiose pertractasse, hoc est ad eum modum quem veteres omnino huic rei operam dare consueverunt.

Qui tempore succedunt re et utilitate longe Nonio inferiores sunt. Quid enim afferimus Atilium Fortunatianum aut Marium Victorinum aut Maximum Victorinum, quos idem saeculum vidit, grammaticos exigua doctrina scholastico usui accommodata, qui Ennianorum carminum vix quicquam viderunt: apocopen vel diaeresin vel nescio quid explicantes unum vel duo versus Ennianos aliunde cognitos, non ex poeta sumptos, plerumque ne nomine quidem poetae addito in artes suas rettulerunt.

Ne Donatus quidem, etsi illis superior, cum Nonii fructuosa copia ullo modo conferri potest: qui quae in commentario Terentii de Ennio memoravit, ea supra p. xxiv sq. disceptavi et quae ex iis ad ipsum redire Terentium viderentur significavi. Quae restant non multa sunt nec magni pretii. *Ennius 'memini me fieri' pavum* (ann. 15) ter memoratum; *Ennius 'o pietas animi'* (ann. 8) a Cicerone ante allatum; *Ennius 'o Tite si quid ego te adiuto'* (ann. 335), aut *Ennius in Medea* [I] *'utinam ne in nemore Pelio'*, quo nihil erat veteribus notius, vel *Ennius 'exin Tarquinium'* (ann. 155). Sed sunt quidam annalium versus quos nemo nisi Donatus memoriae prodidit, ann. 348 *Ennius x 'regni versatum summam venere columnam'*; 550 *Ennius 'optima cum pulcris animis R. iuventus'*; 204 *Ennius in sexto 'sed ego hic animo lamentor'*; 470 *Ennius 'omnes corde patrem debent'* eqs. Quibus adde inc. 9 *Ennius 'nec dico nec facio mi.'*

Ex aliis scholiis in Terentium hoc memorandum est, Ennii ann. 566 in solis scholiis codicis Bembini servatum esse, praeterea ann. 626 in lexico Terentiano Barthii fide edito afferri.

Minus quam commentum Terentianum de Ennio Donati ars grammatica meruit, quae quos affert Ennii versus, hexametros omnes et annalibus adscribendos, figurarum explicandarum, diaereseos, parhomoei, homoeoptoti, homoeoteleuti, aliarum gratia affert, plerumque ne Ennio quidem nominato, quem tamen auctorem esse fere aliunde constat. Cum Donato conspirant in plerisque qui illius artem sibi commentandam sumpserunt; explanationes dico in Donati artem, Pompeii commentum; qui vix ullum Ennii versum memorarunt, quem non apud illum citatum invenerunt.

His adnecti possint etiam nonnulli de incertis grammaticis, quibus difficile est suum locum ex temporum ratione assignare; et plerumque non afferunt nisi quae alibi allata offenderunt; sed dignum quod memoretur est quod inc. 11 *hae nives* unus grammaticus de dub. nom., et ann. 3 *nam latos populos* eqs solus Probus qui dicitur de ultimis syllabis perhibuerunt.

Aurelii Victoris nomine, quoniam alio non licet, temporum ratione suadente hoc loco colloco duos libellos, 'de viris illustribus' alterum, alterum 'origo gentis Romanae' inscriptum, quorum ille quae de M. Catonis in Sardinia cum Ennio consuetudine (47, 1) et de Ennio M. Fulvii Nobilioris in bello Aetolico comite (52, 3) tradidit supra in vita Ennii adhibita sunt; quibus tertio loco accedit (35, 2) oraculum Pyrrho datum (ann. 179) *aio te Aeacida eqs*, quem Ennianum versum esse ne memoratur quidem. Origo autem bis Ennium, incertum quo auctore, laudat, cum (4, 5) versum notissimum et a multis citatum (ann. 214) *versibus quos olim Fauni vatesque eqs affert* et (20, 3) quae de lupa gemellos nutriente narravit *Ennium scribere libro primo* [XLI. XLIII] affirmat.

Quae vero in panegyrico genethliaco Maximiani leguntur (16) *etenim quod ait ille Romani carminis primus auctor 'a sole exoriente ad usque Maeotis paludes'* (epigr. iv 1), *id nunc longius longiusque protendere licet* eqs, sive eam orationem editores iure Claudio Mamertino Iuliani aequali adscribunt, sive rectius alii superioris aetatis tribuitur, quod mihi licebit in medio relinquere, tantum iis patefactum est hunc oratorem etiamtum quandam Ennii poetae memoriam habuisse (cf. Birtus *Zwei politische Satiren* p. 67).

Superiorum aetati paene coniuncti fuerunt grammatici duo, quorum tempora accuratius circumscribi non possunt, Charisius et Diomedes, qui hoc inter se commune habent ut ex alienis rivis sua arva aridioris artis grammaticae irrigaverint. Et Charisio quidem supra dixi Plinii Secundi libros sermonis dubii et C. Iulii Romani ἀφορμῶν potissimos fontes fuisse ex quibus cum praeceptis exempla duxerit. Quod quale fuerit, quamquam hoc a meo instituto alienum est, vel haec patefaciant quae scribit in libro 1 p. 116, 29 K. *xvii de analogia ut ait Romanus*, ubi postquam p. 117, 5 haec praemisit *cuius rei rectam rationem interim differamus, contenti paucis quae exempli gratia C. Iulius Romanus sub eodem titulo exposuit* eqs toto capite usque ad p. 147, 16 multas nominum formas similitudinis vel dissimilitudinis causa recenset et pertractat, eodemque nomine praescripto in libro secundo a p. 194, 22 (cf. 190, 8) ad p. 224, 22 adverbiorum, a p. 239, 1 ad 242, 12 interiectionum seriem perscribit. In his igitur partibus, quas se a Romano repetiisse Charisius fatetur, quae leguntur exempla Enniana satis multa, perspicuum est non a Charisio sublata esse ex Ennio sed ex Romani copiis repetita, nisi quod quia aliorum quoque auctorum in his partibus mentio fit, saepissime Plinii de dubio sermone, Varronis, Helenii Acronis, ambiguum est, utrum Romanus, qui certe doctus erat homo, omnia exempla ab illis, imprimis a Plinio mutuatus sit, an quaedam ab illis, alia ipse addiderit de suo. Sed hoc utut est, certum est ad Charisium nihil omnino Ennianorum redire; neque enim dubitari potest quin quae ante p. 116 in parte prioris operis leguntur, non aliam rationem habeant quam quae inse-

quantur (cf. p. 53, 12). Itaque nos, quoniam Romano aut Plinio sua restituere non possumus, versus Ennianos necesse est recenseamus sic ut apud Charisium hodie leguntur. Et in primo quidem libro quae habentur verba aut versus Ennii paucis exceptis ad annales referenda sunt, nihil ad scenica. Itaque p. 130, 29 *Ennius annalium lib. VII* [XXIII] '*russescunt frundes*'; p. 132, 6 *hebem. Ennius XVI* [XVI]; et haec quidem duo uno Charisio teste; p. 19, 1 '*terrai frugiferae*' *E. in annalibus* [489]. Reliqua poetae nomine nulla carminis mentione addita afferuntur: p. 72, 13 *Ennius* '*quem Caelus genuit*' [ann. 27]; 72, 15 *item* [ann. 546] '*quamquam caelus profundus*', quae duo plenius citavit Nonius; p. 83, 22 *E.* '*equitatus ut celerissimus*' [ann. 591]; p. 90, 26 *E.* '*Ilia dia nepos quas aerumnas tetulisti*' [ann. 55]; p. 98, 4 *E.* '*memini me fieri pavum*' [ann. 15]; p. 105, 18 *E.* '*sagus caeruleus*' [ann. 509]; p. 128, 31 *E.* '*fici dulciferae lactantes ubere toto*' [ann. 264]; p. 141, 25 *E.* '*iamque fere quattuor partum*' [ann. 593]; p. 147, 15 *E.* '*vulturus in spinis*' eqs [ann. 138]. Ex quibus quae sunt p. 83, 105, 128, 141 apud neminem praeter Charisium leguntur, et qui quae p. 128, 129, 6 sq., 130, 131, 8 sqq., 141, 27 testatur Charisius propius consideraverit, intelliget haec ad ultimum auctorem Plinium redire. Haec de annalibus. Praeterea p. 54, 19 *Ennius in protreptico* '*pannibus*', qui titulus libri hoc uno loco apparuit. Quod p. 124, 12 scribit *Cretum Cicero . . . Cretenses Ennius ut Varro libro I de sermone Latino scribit* fortasse non recte annalium incertis (CXXVII) adseripsi; nam cum *Cretensium* in Euhemeri fragmentis (V) habeatur et Varronem ipso teste (Euh. XIII) constet hunc librum paucis notum legisse, haud scio an eo referri praestet. Denique cum p. 98 haec se excipiant v. 4 *pavus Ennius* '*memini m. f. p.*' et paucis interiectis v. 12 *erumnam Ennius ait per e solum scribi posse, quod mentem eruat, et per a et e, quod maerorem nutriat*, parum probabile mihi videtur, alium Ennium dici quam poetam, qui sive in illo versu qui apud eundem Charisium affertur p. 90, 26 *Ilia dia nepos quas aerumnas tetulisti* sive nescio qua alia occasione usus (nam saepius nomen apud eum recurrit) non ut grammaticum decet sed sua oratione vim nominis indicarit; de quo genere supra p. LXXXI dixi. Postremo ut recte iudicetur quo usu Ennius apud Charisium fuerit, ne hoc quidem negligendum est, nonnumquam voces, quae etiam apud Ennium leguntur, explicari nulla Ennii mentione facta, velut p. 122, 13 *aplustre*, 109, 17 *stirps*, 90, 20 *sanguis* et *sanguen*, aut habita quidem Ennii ratione sed non eo loco ubi primum memorantur; vide *duriter* p. 79, 13 et 197, 25; *fici* p. 95, 22 et 128, 31; *vulturus* p. 98, 3 et 147, 15.

Paucos versus Ennianos habet etiam secundus Charisii liber, ex annalibus hos: p. 196, 16 *Ennius annalium libro I* [LVII]; p. 200, 22 *E. annalium libro* [inc. XXXIX]; p. 240, 6 *Ennius quoque annalium libro* [v fr. III] '*euax*' *aquast aspersa Latinis*, quorum primus et tertius non habet alium testem quam Charisium, medius poterat ex

Festo vel Verrio depromi (cf. ann. 356); neque erat quod quia bis dicit *annalium libro* numerum libri librarii vitio extritum esse statueretur: sic certe etiam *Lucilius saturarum libro* p. 240, 8 et similiter alibi citavit. Annalibus puto recte adscriptum est quamvis sine testimonio p. 201, 15 *Ennius 'tibi vita seu mors in mundo est'* (ann. 467 sq.)

Tragoediae memorantur duae, p. 197, 22 '*duriter Terentius in adelphis . . . ubi Acron secundum antiquorum, inquit, consuetudinem: nam et Ennius in Phoenice [v] 'quam tibi ex ore orationem duriter dicitis dedit.'*' Hunc igitur tragoediae versum, quem Nonius quoque affert, cuius supra Charisius p. 79, 13 in eadem voce mentionem non fecerat, ex Helenii Acronis (cf. p. 200, 15) commentario Terentiano videmus nescio qua via in Charisii artem migrasse. Et p. 241, 6 '*euhoe Maro VII . . . Ennius in Athamante 'his erat in ore Bromius'*' eqs. Cuius tragoediae memoriam et eius hos quinque versus perpulchros unius Charisii testimonium servavit, qui, quoniam *Maro* (non *Vergilius*) simul citatur, hoc indicio arguitur hos versus Enni a Romano sumpsisse.

Restat, quoniam libri tertius et quintus nihil habent Enniani, de quarto ut breviter admoneatur, qui seorsum a primi et secundi ratione quam vidimus Enni nomen nusquam commemoravit, sed tamen quosdam versus, maximam partem hexametros, affert, qui alieno testimonio aut probabili coniectura ad Ennium et ad annales maxime relati sunt: p. 267, 7 *vosque Lares tectum nostrum qui funditus curant* [ann. 620]; p. 271, 28 *aio te Aeacida* eqs [ann. 179]; p. 272, 27 *cumque gubernator magna contorsit equos vi* [ann. 486]; p. 278, 24 *endo suam do* [ann. 576]. Quorum secundi et quarti fidem Ennianam testimonium praestat; primus non habet nisi Charisium testem, sed ut et hic et tertius (de quo vide ad ann. 486) non sine aliqua probabilitate ad annales adscripti sint. Quibus addendum est fortasse p. 278, 11 *induperator pro imperator*: certe eam formam a Vergilio alienam habet Ennius aliquoties. Porro p. 282 figurarum rhetoricarum notissima exempla componuntur: *Marsa manus, Peligna cohors* eqs [ann. 276]; *o Tite tute Tati* eqs [ann. 109]; *hos reduci quam relinquere, devehi quam deserere* [scen. 390]; *maerentes flentes lacrimantes* eqs [ann. 103]; quorum nulli alicubi testimonium originis Ennianae deest. Denique ab uno Charisio (p. 284, 9 et 286, 7) allatos versus *non commemoro quod draconis* eqs et *non quod domui vim* eqs., quia accurate expressi sunt ex versibus Medae Euripideae, non dubitavi Ennio adscribere et in eius *Medea* collocare (ix). Postremo ne quid omittatur, in extrema parte libri iv quae est de numero Saturnio p. 288, 15 haec afferuntur '*. . . vel quales in tragoediis nonnumquam incidere veteribus solent ut Enni Acciique*, sed deinde Accii, non Enni exempla ponuntur.

Cum Charisio oportet Diomedis ars coniungatur; inter quos grammaticos quae ratio intercedat H. Keilius p. L praefationis dilucide exposuit. Enniana quae essent apud Diomedem et qua ratione

afferrentur, non ita pridem in relat. acad. 1899 p. 270sq. eo consilio exposui ut quae p. 400, 27 citantur *Ennius 'an aliquid quod dono illi morare sed accipite'* falso ad annales trahi hoc modo correcta *Ennius annali 'quid quod'* eqs probarem, simul ut occasione usus exemplum eius rei proponerem quam nunc instituo, ita ratus utile esse suum cuiusque grammatici usum penitus cognitum habuisse. Itaque testimonia l. c. p. 272sq. perscripta breviter licebit huc transcribere. Sunt autem haec: p. 382, 11 *ut Ennius octavo annalium [viii] 'certare abnuco, metuo'* eqs; p. 373, 5 *ut Ennius decimo annalium [xiv] 'pinsunt terram genibus'*; p. 382, 22 *ut Ennius sexto decimo annalium [xxii] 'prandere iubet horiturque'; idem in decimo [xi] 'horitur induperator'*; p. 345, 3 *Ennius in lustris (h. e. in Hectoris lytris) [xv] 'sublime iter quadrupedantes'* eqs; p. 387, 30 *ita ut Ennius in lustris [iii] 'nos quiescere aequum est'* eqs; p. 382, 14 *idem in Telamone [ix] 'abnuebunt'*. Et haec quidem omnia quae suis titulis ac numeris recensentur sciendum est seorsum a Charisio a solo Diomede exhiberi, ut eo quoque nomine constet Diomedem minime omnia ex Charisio repetiisse, sed suos potius fontes adiisse, in quibus vix dubium est quin partem certe Ennianorum expositam offenderit. Accedunt nonnulla mero Ennii nomine insignita: 1) p. 383, 5 *ut apud Ennium [ann. 10] 'ova parere solent'*; 2) p. 385, 29 *item potestur apud Ennium [ann. 611] reperimus 'nec retrahi potestur imperiis'*; 3) *ibid., 32 ut apud eundem Ennium [ann. 174] 'quis potis ingentis oras'* eqs; 4) p. 447, 17 *ut Ennius [ann. 103] 'maerentes flentes'* eqs; 5) p. 447, 6 *apud Ennium [inc. scen. xi] 'eos reduci . . devehī quam deseri malui'*; 6) p. 345, 1 *ut Ennius [inc. scen. xxxix] 'ad eum aditavere'*; 7) p. 400, 27 *Ennius [inc. scen. xxxviii] 'an aliquid quod dono illi morare sed accipite.'* Ex quibus 4 et 5 Diomedes cum Charisio communia sunt, 2 et 6 et 7 uni Diomedes accepta referuntur. Intelligitur autem quam temere egerint qui extremum testimonium illo modo quem dixi mutatum ierint, quod ne nunc quidem dubito quin a me recte restitutum in hanc formam *Ennius 'an aliquid quod do nil morares? accipe* et ad scenicas reliquias relatum sit. Restant nonnulla, quae nullo auctore a Diomede allata partim aliis testibus, alia verisimili opinione Ennio tributa sunt, omnia, utpote heroica, ex annalibus petita: p. 450, 3 *ut [ann. 179] 'aio te Aeacida'* eqs a plurimis citata, quorum Cicero Ennium auctorem dixit; p. 441, 34 *ut [ann. 576] 'endo suam do'*, quod Diomedes cum Charisio aliisque attulit, Ennii esse Ausonius testis est; p. 446, 26 *ut [ann. 276] 'Marsa manus, Peligna'* eqs; p. 457, 29 *ut [ann. 486] 'cumque gubernator magna'* eqs, quos versus duos Diomedes una cum Charisio laudavit, quem vide supra p. xcix; p. 447, 4 *ut [ann. 621] machina multa minax minitatur maxima muris, quem non habet nisi Diomedes.*

Ausonii, cuius vita paene ad extremum saeculum p. Chr. quartum extenditur, unum est carmen quod expressam Ennii memoriam

continet, technopaegnon 13 p. 139 Schenkeli (ann. lib. inc. xcix. c. ci. cii p. 106): cuius carminis principium, quod habet aliquid dubii propter codicum scripturam, sic nisi fallor recte scribitur et distinguitur:

Frivola condemnas; nequam [cur] cum pretio est mers,

Ennius ut memorat, replet te lactificum gau,

Livida mens hominum concretum felle coquat pus?

in quibus quae addidit *Ennius ut memorat* h. e. *E. ut dicit* non ad sententiam sed tantum verba *lactificum gau* pertinere arbitror. Rursus a v. 17 haec *Enniana* connectit:

Unde Rudinus ait 'divum domus altisonum cael'

Et cuius de more quod adstruit 'endo suam do'

Aut de fronde loquens cur dicit 'populea frus'?

Quorum primum et secundum *Ausonio* indicante apud *Ennium* inter se connexa fuerunt poterantque in eodem consilio deorum dicta esse ad eum modum quem in adn. significavi. Ceterum haec dictionum *Ennianarum* exempla, haud dubie ex annalibus petita, unus *Ausonius* exhibuit praeter *endo suam do*, quod quos praeterea testes habeat (cf. supra p. c) suo loco indicatum est.

Praeterea pauca sunt, neque ea plane certa, in quibus *Ausonius* *Ennii* memor fuisse videatur, velut in *Mosella* 245 quae scribit *ast hic tranquillo qua labitur agmine flumen* ex *Vergilii* versu (*Aen.* II 782) *leni fluit agmine Thybris* potius expressa credas quam ex *Enniano* (ann. 173) *quod per amoenam urbem leni fluit agmine flumen*, quem cum illo *Macrobius* composuit. Neque quod est in epitaphio 12 (p. 74 *Schenkeli*)

Cuncta elementa duci tanto commune sepulcrum.

Quae? caelum et tellus et mare et ora virum

certius ad *Ennii* epigramma sepulcrum (II) refertur, in quo est *volito vivos per ora virum*, cum in promptu sint similia *Vergiliana*, quae vide in adn. Unum tamen est in quo se *Ennii* reminiscentem probat *Ausonius* perioch. *Iliad.* IV (p. 229 *Schenkeli*)

Iuppiter interea cum dis genitalibus unu

Concilium cogit superum de rebus Achivis,

quae cum versu *Ennii* (ann. 115) *Romulus in caelo cum dis genitalibus aevum degit* *Bentleius* contendit eo loco quem in adn. laudavi. — De sententia contuli *Ausoniana* ad sat. lib. I fr. II.

Tempora sequenti (nec saeculum quartum iam egressi sumus) proximus est *C. Iulius Victor* rhetor, qui de *Ennio* bene meritus dicendus est, non quod *Medeae* principium *Utinam ne in nemore Pelio* eqs multis memoratum et ipse orationis carpendae causa ascivit, sed quia sententiam *Ennii* nemini praeterea cognitam servavit *cum spolia generis detraxeritis, quam inscriptionem dabit* (nam versus fortasse ne voluit quidem afferre, nec pleni sunt), quae est oratio acerba (vide similia in adn. allata) *Sabinarum* inter pugnantem patres et maritos

intercedentium, quam ego sumptam arbitrabar ex quadam Ennii Sabinarum praetexta (scen. 370).

Non secus qui cum Victore aetate coniunctus est Iulius Rufinianus habet quod laudetur, qui Iphigeniae Enniana reliquias duobus fragmentis locupletavit (v. vi), quorum primum ipse ex Ennii Iphigenia promptum esse testatus est, *Menelaus me obiurgat: id meis rebus regimen restitat*, alterum tribus versibus compositum, quoniam ad eadem Atridarum iurgia pertinet, eiusdem et poetae et tragoediae esse et cum priore coniunctum fuisse iure colligitur.

Contra illorum aequales Q. Aurelius Symmachus et Ammianus Marcellinus vix digni sunt qui commemorentur. Quorum ille de Ennio quod sciam non perhibuit nisi quod supra p. xiv allatum est de chlamyde ex manubiis Aetolicis a Fulvio poetae donata, quae unde propagata sit memoria latet, eamque quod Symmachus tradit, non iam credemus eum ullam partem poesis Enniana cognitam habuisse. Ammianum autem Marcellinum qui magis putabimus Ennii peritum fuisse, quod Enniani oraculi Pyrrho dati (ann. 179) toties et tam a multis citati *'aio te Aeacida'* eqs ne Ennii quidem nomine adiecto mentionem fecerit.

Hos excipit suppari paene aetate unus e locupletissimis de Ennio auctoribus, Servii commentarius in Vergilii carmina. Qui ut est grammaticus conservandae et propagandae Ennii memoriae cum paucis utilissimus, ita multo etiam utilior esse potuit, si quae interpreti Vergiliano non poterant non in promptu esse exponere omnia voluisset. Sed notum est hos grammaticos Latinos raro poetarum quorum exemplis utuntur materiam omnem exhaustam habere, verum saepe unum quod casu offertur adhibere, similia et quae in proximo legebantur praetermittere, velut ut pauca afferam, de *quianam* particula Enniana Servius alio versu (ann. 127), alio Festus utitur (ann. 259), formam superlativi *celerissimus* uno versu (ann. 460) Priscianus confirmat, altero (ann. 591) Charisius, et *metus* Ennium feminino genere ponere Nonius (ann. 549) non eodem quo Festus (scen. 407) exemplo docet. Sed interpretes Vergilii, quem usquequaque Ennii vestigia legere constat, dici vix potest quam multa quae observare potuerit de Ennio neglexerit; quae si quis colligere omnia vellet, verendum esset ne praetermissorum copia maior exiret quam eorum quae Servio accepta ferimus; qui vel versus Ennianos omnes, quos Macrobius diligentissime cum Vergilianis composuit, neque ei pauci sunt neque viles, reticuit, et in ceteris Enniana multa, quorum memoria aliis testibus constat, licet invitante Vergilii oratione non tetigit. De illis dicam cum de Macrobio agetur, ex ceteris pauca exempli causa afferam. Servius in Aen. I 646 *'stat: . . plenum est ut (xii 407) 'iam pulvere caelum stare vident'*, cf. vi 22; sed nullo eorum loco Enniani versus (ann. 608) *'stant pulvere campi'* mentio fit. In Aen. II 77 *'fuerit quodcumque: . . (Danielin.) sane 'quodcumque' vetusta voce mortem significari Luci-*

lius docet in XII (371 Lachm.) '*hunc si quid pueris nobis me et fratre fuisset*' hoc est si mors vel me vel fratrem oppressisset. Non minus recte quam Lucilio licebat Ennio uti (ann. 125) '*si quid me fuerit humanitus.*' II 271 '*visus adesse*': bene visus, quia somnio videntur tantum, non sunt naturaliter vera. Ennium non memorari qui dicit (ann. 6) '*visus Homerus adesse poeta*' eo magis mirere quia 274 ex eadem scena '*ei mihi*': Ennii versus laudatur. II 156 (Daniel.) *hostia vero victima et dicta quod dii per illam hostiantur id est aequi et propitii reddantur, unde hostimentum aequationem.* Utrumque et *hostire* et *hostimentum* apud Ennium legitur (scen. 133. 178) et simili modo explicatur ab aliis. IV 295 *iussa facessunt* et IX 44 *praecepta facessunt*: neutro loco Ennius laudatur, cuius versum (ann. 59) *dicta facessunt* Nonius affert. IV 424 (Dan.) *inde nostri hostes pro hospitibus dixerunt: nam inimici perduelles dicebantur.* Ennius praeteritur; ad cuius versum (scen. 396) grammaticorum testimonia de nominibus *hostis* et *perduellis* adscripta sunt. V 628 '*per mare magnum*': *procellosum.* Lucretius (II 1) '*suave mari magno.*' Sed et Ennius (ann. 445) '*indu mari magno fluctus extollere certant*' et alibi similiter. VI 15 (Dan.) '*praepetibus pennis*': . . . *praepetes tradunt non tantum aves dici quae prosperius praevolant sed etiam locos quos capiunt.* Utrumque apud Ennium (ann. 91 et 94) habetur. VI 238 *scrupea lapillosa* eqs. Versus Ennii (scen. 115) *scrupeo investita saxo* eqs a Festo et Paulo (p. 495) propter eam vocem citatur. VIII 90 '*rumore secundo*': hoc est bona fama. Nonius Ennii versum (ann. 255) cum eodem versu Vergilii copulavit. IX 702 '*falarica venit*': multa apud Servium de falarica disseruntur, Ennii versum (ann. 544) non Servius sed Nonius et una quidem cum illo Vergilii versu attulit. X 727 '*lavit*' ab eo quod est *lavo lavis*. Ubi Horatius quidem et Plautus citantur, non Ennius, cuius versus (non enim unus est) ad scen. 202 Nonius perscripsit. XII 136 (Daniel.) '*aspectabat*': *amat usurpare antiquitatem: nam potuit 'spectabat' dicere.* Et potuit Enniani versus (ann. 343) mentio haberi *aspectabat virtutem legionis*. Haec pauca sunt de multis selecta, neque enim inutile est huius testis rationes cognovisse; quae ut plene perspiciantur, hoc quoque addendum est, ubi Ennius memoratur, non semper primo quo poterat loco, nedum omnibus quibus poterat aut debebat afferri.

In commentario ad Aeneidem, quem Servius primum conscripsit et quem seorsum recognoscimus, pleraque pars versuum Ennianorum ex annalibus petita est: appellantur quidem *annales* semel tantum (III 333 Dan.), semel *in primo* additum legitur (IX 420 Dan.); praeterea mero poetae nomine defungitur, non una citandi forma usus sed variis, de quibus infra dicitur. Parva pars est versuum scenicorum in iisque semel *Iphigenia* (I 52 p. 34, 14 Thil. Dan.) nominatur, plerumque in his quoque nihil amplius quam Ennii nomen poni solet. Ex aliis titulis semel *saturarum* II (XII 121 p. 589, 21 Dan.) citatur.

In iis autem testimoniis Servianis, quae non possunt nisi ad annales referri, ea multo sunt ceteris graviora quae non versibus singulis citandis continentur, sed quaedam generatim afferunt ad res ab Ennio compositas pertinentia. Eaque omnia quae huius generis sunt unius Servii beneficio nituntur. Dico talia: Aen. I 20 *'audierat' a Iove aut a fatiis . . . et perite 'audierat': in Ennio enim inducitur Iuppiter promittens Romanis excidium Carthaginis.* (Cf. quae ad Aen. I 234 memorantur sententia non plane eadem). Versus Ennii non attulit, sed significat quid actum sit apud Ennium in concilio deorum, quaeque ibi Iuppiter promiserit, ea vult Iunonem Vergilianam audivisse, hoc eo modo de quo in altera parte huius praefationis ad ann. 65 plenius disserui. Cum illo testimonio coniungi oportet, utpote ad eandem Iunonis Ennianaes partes pertinens, quod idem Servius scribit Aen. I 281 *'consilia in melius referet', quia bello Punico secundo, ut ait Ennius, placata Iuno coepit favere Romanis;* qui ne nunc quidem versus Ennii afferre voluit, sed sententiam indicare, quae fortasse pluribus verbis exposita erat. Videmus Servium attendere si quid est in Ennii annalibus quod convertere ad interpretandam Vergilii compositionem liceat. Eiusdem generis haec sunt. Aen. I 273 p. 102, 21 Thil. pluribus enarratis de conditore urbis, de quo varii testes varia affirmant, haec subiicit: *Naevius et Ennius Aeneae ex filia nepotem Romulum conditorem urbis tradunt* (Daniel): quibuscum rursus coniungenda sunt, quae in similem sententiam in Aen. VI 777 traduntur: *'quin et avo comitem sese Mavortius addet Romulus': . . . ergo 'avo se addet comitem' aut avito se iunget imperio aut certe secundum Ennium referetur inter deos cum Aenea: dicit namque Iliam fuisse filiam Aeneae, quod si est Aeneas avus est Romuli; unde etiam addidit 'Assaraci quem sanguinis' . . . nam Assaracus pater est Capys, Capys Anchisae, Anchises Aeneae;* quam genealogiam saepius a Servio commemoratam idem Ennius (ann. 30sq.) refert. Sed Servius, etsi quae propria fuerit Ennii (et Naevii) memoria dicit, ipse nisi tralaticias de geminis et urbis primordiis fabulas non sequitur (velut VI 777 et rursus 779 et alibi). Addo alia quae cognatum genus prae se ferunt: ad XI 608 adnotatur *'intra iactum teli': unde possit hasta emissa in hostem venire . . . et Enniana est omnis haec ambitiosa descriptio.* Omissis versibus Ennii partem quandam narrationis Ennianaes indicat, quam pluribus imitatus sit Vergilius. Qua ex imitatione quantum cognosci posset ad ann. lib. inc. LXVII (librum enim annalium non prodidit Servius) sic ut licuit significavi. Similiter ad VIII 631 *'procurbuisse lupam, geminos huic': . . . sane totus hic locus Ennianus est.* Saepius ita loquitur Servius, velut X 104 *'accipite ergo animis': totus hic locus de primo Lucilii translatus est libro,* et cavendum est ne nimium orationi tribuamus (cf. ad XI 483. 492), sed de lupa geminos nutrita, quam Vergilius in Aeneae clipeo expressam depinxit, nonnulla hodie apud Ennium leguntur (ann. I fr. XLI. XLIII). Quae qui consideraverit, dabit fortasse

etiam haec, quae aliunde tralata esse dicit Servius, etiamsi nulla est expressa Ennii mentio, ad Ennium redire: II 486 'at domus interior': de Albano excidio translatus est locus; et ad eandem partem (II 313) 'clangorque tubarum': morem tetigit expugnationis, plerumque enim ad tubam evertuntur civitates, sicut Albam Tullus Hostilius iussit everti. Hanc enim Tulli Hostilii et excidii Albani memoriam, nisi me fallit opinio, non ex 'historia' Servius quam dicere solet sed ex Ennii narratione prompsit. Similemque rationem agnoscere videor etiam V 114: Punico bello primum naumachias ad exercitium instituere Romani . . . ad quam rem in hoc certamine plurimum adludit poeta: hoc est ad ea quae Ennius de his exercitiis rettulit, quem vide VII fr. X. XI. XII et quae ad X adnotavi. Denique Ennium ipsum appellat versibus praetermissis VII 691 'at Messapus equum domitor': . . . ab hoc Ennius dicit se originem ducere; unde nunc et cantantes (698) inducit eius socios. Quae pro veris accipienda sunt, h. e. Ennium narrasse se a Messapo rege originem ducere (ann. XII fr. VII), quidquid de Vergilii consilio quod Servius dicit iudicandum est. Cf. vita Ennii p. VIII.

Quos vero Ennii nomine versus hexametros affert non paucos, eorum plerosque non alii auctori quam Servii commentario acceptos ferimus et persaepe ei parti eius quae Danielis nomine secerni solet. Quos qui attulit, non hoc egit ut plenos versus laudaret sed hoc potius ut plenas sententias, sive eas uno versu comprehensas, velut XI 326 'textrina': Ennius dicit 'idem campus habet textrinam navibus longis' (ann. 477); IX 641 p. 367, 7 Thil. 'mactus' . . . ut Ennius 'Livius inde redit magno mactatus triumpho' (ann. 301), sive pluribus, ut I 254 'subridens': . . . Ennius 'Iuppiter hic risit tempestatesque serenaerunt omnes risu Iovis omnipotentis' (ann. 457 sq.); cf. VI 763 (ann. 115 sq.), et aut manco uno aut plus uno dimidiato utroque, velut IX 327 'temere': . . . Ennius 'quo tam temere itis?' (ann. 554); V 37 'in iaculis' in hastis: Ennius 'levesque secuntur in hastis' (ann. 506); I 123 Ennius imbrem pro aqua marina: 'ratibusque fremebat Imber Neptuni' (ann. 497 sq.); I 81 'in latus' pro latus accipiunt. Ennius 'nam me gravis impetus Orci Percutit in latus' (ann. 551). Haec quidem omnia quae exempli causa selecti et uni Servio et Servio Danielis debentur. Ac plerumque Enniana quae citantur, quoad nobis iudicare licet, recte citantur, quamquam Servius non est singulari diligentia in afferendis versibus, qui saepe Plautina, Terentiana, alia, de quibus existimare possumus*), non satis memori mente aut sententiae tantum causa metri

*) Lucretiana quoque, de quibus Lachmannus ad IV 126 p. 222, tum rectius de negligentia Servii iudicans quam olim in Propertio p. xx. Eius incuriae perpauca de plurimis exempla afferam, tantum ut admoveam eos si qui volent in eam rem studiosius inquirere. Itaque scribit in Aen. I 232 Pan . . . Panos, ut 'Arcadici dictum Panos de more Lycaei', sed Vergilius (Aen. VIII 344) Parrhasio ait dictum. Ibid. 233 (Dan.) Plautus in milite 'nunc scio mihi ob oculos caliginem obstitisse', at Plautus (m. gl. II 4, 51) nunc de-

incuriosus citavit; in Ennianis raro peccavit, velut vi 219 *versus Ennii qui ait 'Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit'* (ann. 155). Donato enim teste constat Ennium scripsisse *Exin Tarquinium b. f.*, Servium autem apparet Vergilio inducente qui scribit *corpusque lavant frigentis* in illam formam aberrasse. Item vi 845 *ille est de quo ait Ennius 'unus qui nobis cunctando restituit rem'* pronomen unde ortum sit (nam Ennius scripsit *'unus homo nobis'* eqs ann. 370) Vergilii versus patefacit, qui requirebat *unus qui . . restituis*. Difficile indicatur de vi 595 *'vultur' . . Ennius 'vultur in campo miserum mandebat hominem'* (ann. 138), ubi *campo* non recte scriptum videtur, sed variant testes et variant ipsius Servii libri scripti. Contra vi 685 quod legitur *licet Ennius dixerit 'aestatem autumnus, post acer hiemps it'* (ann. 424), errore non Servii sed librariorum eius desideratur *sequitur* quod habet Priscianus.

In his quae adhuc recensui Servius uno Ennii nomine posito verba aut versum subiicit. Sed sunt variae formae quibus in afferendis Ennii versibus uti solet, quae cavendum est ne utentem in errorem inducant. Quod genus ii 274 scribit *'ei mihi': Ennii versus*; sed versus Vergilii cum sit *ei mihi, qualis erat, quantum mutatus ab illo Hectore*, apparet hunc totum ab Ennio sumptum non esse, sed partem tantum: posui (ann. 7) *ei mihi, qualis erat* et rettuli haec ad aspectum Homeri de inferis ascendentis. Idem cadit in hunc scenicum versum ii 241 *'o patria': versus Ennianus*. Vergilii versus hic est *o patria, o divum domus Ilium, et incluta bello m. D.* Ennianum autem quem dicit aliis testibus constat hanc formam habuisse (scen. 92) *o pater, o patria, o Priami domus*, similitudine ut apparet non nimis grandi. xi 27 *'quem non virtutis egentem': Ennii versus est* (ann. 599); totusne an ex parte, quis hoc dirimet? Cf. ad vi 219 adscripta quae supra attuli, ubi his praemissis *versus Ennii qui ait* versum subiicit non plane gemellum Vergiliano. xii 115 *'lucemque elatis naribus efflant': Ennianus versus est ordine commutato: ille enim ait 'funduntque elatis naribus lucem'* (ann. 600). De parte loquitur, quamquam probabile est etiam apud Ennium *Solis equi* in principio versus fuisse. Vergilius qua re ordinem mutaverit, patefaciet versus ann. 594 ab eodem Servio ad i 51 adscriptus. Non praeteribo xi 601 (*'late ferreus hastis*) *horret ager': terribilis est. Est autem versus Ennianus vituperatus a Lucilio dicente per inrisionem debuisse eum dicere 'horret et alget'*. Quis enim non crediderit, Ennianum versum quem Lucilius reprehenderit esse Vergilianum istum, sed fuit is quem Macrobius ex

num experior mihi eqs. Aen. i 6 (Dan.) *Terentius vetuste ad personam transtulit 'sed eecum Syrum incedere video: hinc iam scibo quid siet.'* Ille autem (adelph. iii 3, 7) *ire video et iam hinc scibo ubi siet*. Aen. iv 137 *quod ipse ait in bucolicis 'alba nec Assyrio fucatur lana veneno'*. Quae leguntur scilicet in georgicis (ii 465). Cumque scribit Aen. vii 378 *turbo: Catullus 'hoc turben' dicit* dubitamusne eum Catullum appellasse pro Tibullo?

Scipione (viii) attulit *sparsis hastis longis campus splendet et horret*, quem Servius haud dubie in mente habuit et cum Vergiliano conferendum duxit. Et quo magis perspicuum fiat in hoc genere Servius quid probaverit, uno exemplo utar alieno: v 591 *'frangeret': deciperet falleret. Est autem versus Catulli. Dicit versum carminis LXIV 115 tecti frustraretur inobservabilis error, Vergilii autem versus est frangeret (falleret) indeprensus et inremeabilis error. Apparet quam tenuis sit amborum similitudo.*

Alibi Servius sic loquitur iv 404 *'it nigrum campis agmen' . . . et est hemistichium Ennii de elephantis dictum* (ann. 474); ix 163 *'vertunt crateras aenos': potantes exhauriunt. Et est hemistichium Ennianum* (ann. 511); xii 552 *'summa nituntur opum vi': hemistichium est Ennianum. Et hoc verum est quippe aliis testibus confirmatum* (ann. 161. 412); de duobus superioribus una Servii fide nitentibus est quod ambigas. Apertius rem significavit ix 501 *'at tuba terribilem sonitum': hemistichium Ennii, nam sequentia iste mutavit: ille enim ad exprimendum tubae sonum ait 'taratantara dixit'. Et multa huius modi Vergilius cum aspera invenerit mutat: bene tamen hic (Ennius, puto) electis verbis imitatur sonum tubarum* (ann. 140). De vitata a Vergilio asperitate Ennii Servius xii 115 et i 51 quae supra attuli admonuit.

Nondum exhausti citandorum versuum Ennianorum formas Servianas, loquitur enim etiam ita: viii 500 *'flos veterum': Ennianum. Quid? Flos veterum? Immo, ut puto, flos delibatus populi* (ann. 308). Alibi addit ipsum quod Ennianum esse vult. ix 37 *'hostis adest': hic distinguendum, ut 'heia' militum sit properantium clamor; et est Ennianum, qui ait 'heia machaeras'* (ann. 597); ix 526 *'oras evolcite belli': . . . narrate non tantum initia sed etiam extrema bellorum . . . add. Daniel. est autem Ennianum 'qui potis ingentis oras evolvere belli'* (ann. 174). ix 653 (Daniel.) *'cetera': id est in ceterum. est autem Ennianum 'cetera quos peperisti ne cures'* (ann. 56). ix 744 (Daniel.) *'versat': librat, iactat: et est Ennianum 'versat mucronem'* (inc. 3). Denique x 5 *'bipotentibus': physice dixit . . . est autem sermo Ennianus* (ann. 61). x 6 *'quianam': cur, quare. Ennianus sermo est: add. Daniel. 'quianam legiones caedimus ferro'* (ann. 127). xii 605 *'flavos Lavinia crines': antiqua lectio 'floros' habuit, id est florulentos . . . et est sermo Ennianus* (inc. 24). vi 748 *'rotam volvere per annos': exegerunt statutum tempus per annorum volubilitatem. est autem sermo Ennii. Haec ad ann. 558 inde patefecit radiis rota candida caelum adscripsi et putavi ad solam vocem rota pertinere; de qua re Bellingius recte iudicavit, qui nuper contra dixit R. Helmius meus erravit: sermonem enim Servium vocem singularem dicere cum illis exemplis quae supra Ennii causa composui tum aliis pluribus probatur, velut ix 225 est Lucilii versus uno tantum sermone mutato (regni pro hominum) et xi 4 in hoc sermone (eous) prima syllaba naturaliter longa est, aliis.*

Non raro Servius mera vocabula vel vocabulorum formas et

usum ex Ennii carminibus afferre variis modis solet; velut I 26 'repostos' et 'porgite' de Ennio transtulit (inc. 23); II 651 'nos contra': praepositiones et adverbia in a exeuntia modo producunt ultimam litteram . . . apud Ennium et Pacuvium brevia sunt (inc. 30), cf. v 19 p. 591, 14 Thil.; VI 779 'viden': den naturaliter longa est: brevem tamen eam posuit secutus Ennium (inc. 28); VII 568 'hic specus horrendum': . . . Ennius feminino posuit (ann. 440); VII 683 'Anienem': . . . Ennius Anionem dixit iuxta regulam (ann. 603); VII 804 'florentes aere cetervas': Ennius et Lucretius florere dicunt omne quod nitidum est (ann. 323); II 173 'salsus sudor': bene addidit salsus . . . add. Dan. *Probo sane displicet salsus sudor et supervacue positum videtur. hoc autem Ennius de lamis dixit* (ann. 606); X 532 'gnatis parce tuis': . . . parce autem est secundum antiquos serva, ut apud Lucilium et Ennium invenitur (ann. 199. 200); XII 298 'torrem': erit nominativus hic torris . . . nam illud Ennii et Pacuvii penitus de usu recessit, ut 'hic torrus' 'huius torri' dicamus (inc. 27); aliaque plura, quae singillatim recensere nihil opus est. Horum pauca licuit ad suos versus alibi servatos referre, et ad annales pertinent tantum non omnia; pleraque vero non poterant nisi in incertis collocari.

Tantum de annalibus. Scenica non multa esse dixi quae Servius tradiderit. Eorum nonnulla ad suas tragoedias sive testimoniis sive certis rationibus revocari possunt: Iphigeniam, quam Servius ipse appellat Aen. I 52 (p. 34, 14) *vasto pro desolato veteres ponebant. Ennius Iphigenia* [X] 'quae nunc abs te viduae et vastae virgines sunt.' Erechtheum II 62 *occumbere morti novae locutionis figura et penitus remota: Ennius 'ut nos nostri liberi defendant, pro nostra vita morti occumbant obviam'* [I]. Hectoris lytra III 241 *foedare cruentare. Ennius 'ferro foedati iacent'* [VI]. Atque haec tria ad unum Servium auctorem et supplementa quidem Danielina redeunt. Hecubam VII 320 *Cisseis: regina Hecuba filia secundum Euripidem Cissei, quem Ennius et Pacuvius et Vergilius sequuntur* [I]. Andromacham I 224 *velivolum duas res significat, et quod velis volatur ut hoc loco, et quod velis volat ut Ennius 'naves velivolas' qui et proprie dixit. Videtur enim Servius versum quem Macrobius plenum ex Andromacha* [I] attulit *rapit ex alto naves velivolas* dicere eamque ob causam *naves velivolas* accusativo casu posuisse: nam ann. 388 *navibus velivolis* legitur. Ex eadem tragoedia (95) sumpta sunt quae in supplementis Danielinis I 726 (p. 203, 1 Thil.) ad *laquearibus* adduntur: *legitur et 'lacuaribus'*. *Cicero Tusculanarum 'tectis caelatis lacuatis'*, quemadmodum Nonium quoque vidimus nonnumquam quae Ennii sunt Ciceronis nomine illa afferentis citare. Incerta scenica, quae et ipsa ad unum Servium testem redeunt, sunt haec: I 4 *saevam dicebant veteres magnam: sic Ennius 'induta fuit saeva stola'* [XXVI]; IX 253 *'integer aevi' integri aevi figurate: id est adulescens cui aetas integra superest; unde Ennius 'deos aevi integros' dicit, quibus multum aevi superest* [XXIX]; puto autem

hoc quoque loco Servium, ut supra 1 224 in Andromachae versu, accusativum deos aevi integros ex Ennii versu retinuisse. Cf. inc. 6. Porro ix 399 *Ennius 'festivum festinant diem'* [XL] et vi 686 *Ennius de dormiente 'inprimitque genae genam'* [XLI]; postremo x 10 *Ennius 'quis te persuasit'* [inc. 4], quem utrum scenici versus an hexametri partem dicas incertum est.

Commentarius ad bucolica duo frustula Enniana sustulit, 9, 23 *inter agendum . . . Ennius 'inter ponendum'* [inc. 2] et 10, 10 *Ennius ait 'indignas turres' id est magnas* [inc. 6], poteratque quod 3, 69 interpretatur *congessere nidificavere* exemplo Enniano de saturis 23 confirmare. Quod vero 8, 12 narrat (Lemov.) *hedera ideo coronantur poetae, quoniam poetas saepe vino plurimo manifestum est uti, sicut et de Ennio ait Horatius* (ep. i 19, 7) *et lyrici omnes in suis carminibus loquuntur* Horatium propius quam Ennium attingit.

Longe uberior est commentarius in georgica qui et affert Enniana non pauca et affert ratione a commentario Aeneidos haud leviter diversa. Etenim ex annalibus petita, quorum est pars minima, quamquam nonnulla solo Ennii nomine afferuntur, pleraque librorum numeros additos habent. Quae breviter hoc ordine recenseo. iv 59 (Vat.) *nare pro volare apud Ennium in primo* [xvi] *'transnavit cita per teneras caliginis auras.'* Qui versus hoc tantum loco legitur: de usu verbi *tranare* Servius in Aen. iv 245 loquitur hoc versu georgicorum ascito, de Ennio nihil. ii 449 (Vat.) *buxum lignum, non arborem dicit, quamvis Ennii exemplo et arborem potuerit dicere neutro genere: ille enim sic in septimo* [xxiv] *'longique cupressi stant sectis foliis et amore corpore buxum.'* De buxi genere Servius etiam alibi (Aen. ix 616), Ennii versus non memoratur nisi hoc loco. iii 116 (Vat.) *hic equitem sine dubio equum dicit, maxime cum inferat 'insultare solo'. Ennius annalium septimo* [xiii] *'denique vi magna quadrupes eques'* eqs, quem versus cum Gellio Macrobius affert. iv 188 (Vat.) *'mussant' murmurant. Ennius in x [x] sic ait 'aspectabat virtutem legionis sive spectans si mussaret dubitaretque'* eqs. Quos versus quamvis ex parte depravatos nemo nisi Servius hoc loco servavit. iv 230 (Vat.) *'ore fave' cum religione ac silentio accede: in xvi [xxv] Ennius 'hic insidiantes vigilant . . . sub scutis ore faventes.'* Uno hoc loco hi duo versus traditi, nisi quod *Ennius 'ore faventes'* apud eundem legitur georg. i 18. iv 230 (Vat.) *ore fave . . . ponitur eadem vox et pro velle; apud eundem Ennium in xvi [ix] 'matronae moeros complent spectare faventes' id est volentes.* Eundem versus quem nemo praeter Servium exhibuit idem georg. i 18 sed mero Ennii nomine laudavit. iv 188 (Vat.) *'mussant' hic murmurant, quae vox ponitur et in tacendi significatione, ut apud Ennium in xvii [vi] 'non possunt mussare boni qui factam labore enixi militiam peperere.'* Hoc totum non legitur nisi hoc loco, partem versus solo Ennii nomine Paulus Festi attulit; *mussandi* significationes sed sine Ennio Servius in Aen. xi 345 recenset;

Aen. XII 657 tantum *Ennius mussare pro tacere posuit* nullo versu adscripto. Et haec suis libris reddita fragmenta: praeterea solo Ennii nomine addito citantur II 424 '*gravidas cum vomere fruges*': '*cum abundat... Ennius effudit voces proprio cum pectore sancto*' id est proprio pectore [ann. 540]. Qui versus est una Servii fide traditus. III 35 (Vat.) *per Assaracum Troianos dicit, nam Assaracus avus Anchisae. Ennius Assaraco natus Capys optimus isque pium ex se Anchisen generat*' [ann. 30sq.]. Genealogia ista saepe a Servio (etiam a Probo ad eundem versum georgicorum) memoratur, versus Ennii nusquam nisi hoc loco afferuntur. III 76 '*mollia crura reponit*': *Ennius de gruibus perque fabam repunt et mollia crura reponunt*' [ann. 556]. Versum solus Servius exhibuit, scholia Bernensia non afferunt nisi *mollia flexibilia, et Ennius de gruibus dicit*. His subiicio I 12 (Lemov.) '*fremetent fudit aquam*' *legunt, quod veteres murmura aquae fremitum dicebant. Ennius [scen. 384] ager oppletus imbrum fremitu, et denuo [ann. 497] ratibusque fremebat imber Neptuni.* Scenicus versus nisi illo loco non memoratur, hexametrum habet Servius (Daniel.) etiam in Aen. XI 299. Et huic scenico alter tantummodo addendus est vel pars alterius IV 170 (Vat.) '*fulmina properant*' *vetuste ait, ut Plautus.. et Ennius festinant diem*' [scen. 426]. Quem versum plenius cum eodem Plautino Servius in Aen. IX 399 (Dan.) apposuit. Postremo I 75 (Lem.) '*tristisque lupini*': *amari*: truncatus versus affertur quem integrum ex saturarum quarto Macrobius perscripsit.

His expositis apertum est quam bene interpres georgicorum de Ennii reliquiis meritis sit: verum tamen ne in hoc quidem commentario desunt, quae cum possint nullam Ennii notitiam habent, velut I 11 *Fauni*, I 94 *hos rastros*, I 207 *haec ostrea*, I 322 *agmen aquarum*. II 42 '*non ego cuncta meis*': *Lucretii versus, sed ille aerea vox ait, non ferrea*: ad quem versum vel proximum cum schol. Bern. tum plenius schol. Paris. similem Ennii versum (ann. 561 sq.) perhibuerunt; aliaque plura afferri possunt quibus Ennius cum memorari potuerit non memoratur.

Cum Servio oportet connectamus scholia in Vergilium quae exstant cum Bernensia tum Veronensia, quamquam illa tempore inferiora sunt non solum Servio sed etiam Macrobio, horum aetas quod sciam certius definiri non potest. Sed de Ennio utrumque corpusculum habet quod eorum proprium sit et conservandis Ennii reliquiis profuerit. Id quid sit quam brevissime potero significabo. Ac Bernensia quidem ab H. Hageno diligenter edita iam supra ad Servium in georg. II 43 et III 76 memoranda fuerunt. Sed iis solis primum testimonia duo accepta referuntur, alterum (ann. I fr. LI) de Romulo in honorem Iovis Feretrii ludos instituyente, alterum (ann. X fr. IV) de Gniphone annalium Ennianorum commentatore et de acantho sive arbore sive urbe ab eo explicata. Ex versibus autem, quorum notitia ad haec scholia sola redit, digni sunt qui afferantur, *tibia musarum pangit*

melos, quae verba ex octavo annalium (xxv) citata putabam ad Marcelli triumphum a. 543 referri posse, et ex ann. lib. inc. xxiii *cum a carcere fusi Currus cum sonitu magno permittere certant*, qui versus pulcher cum altero (xxiv) coniunctus cui usui apud Ennium inservierit collatis Vergilianis in adn. declarare studui. Quibus accedunt eadem fide tradita verba Ennii (ann. lib. inc. cxxxv) *ab laeva rite probatum*.

Veronensia scholia dolendum est quod ne Herrmanni quidem diligentia contigit ut hic illic plenius aut certius legi potuerint: nunc nimis saepe sublesta fide nitimur. Sed videamus singula, quae multa non sunt. Unum in bucolicis 5, 88 *pedum autem est baculum recurvum quo pastores utuntur — — aut adminiculum pedum sit, ut ait Ennius in Ifigenia* [1] *'gradum proferre pedum, nitere, cessas o fide'* — — *pastores pedes ovium retrahere soleant*. Apparet hunc interpretem versus Ennii tam prave interpretari quam Verrium Flaccum, cuius errorem Festus castigavit. In adnotationibus ad georgica nihil est quod ad Ennium pertineat. Reliqua habet commentarius Aeneidos, omnia ex annalibus petita. Ex quibus quod II 173 de *salso sudore* disseritur, etsi nomen Ennii abest, non praetereundum est propter eas rationes quas huic scholio intercedere voluerunt cum Servii adnotatione ad eundem versum adscripta: de qua re vide ad ann. lib. inc. cxxxix a me exposita. Aen. II 687 *peritum multarum disciplinarum Anchisen fuisse — — ssunt Naeu(ius) — /qui ita de eo ait 'doctus Anchisa Venus quem pulcherrima diu fata docet divinum ut pectus haberet'* (I fr. XIV), quae cum eisdem versibus a Probo traditis ita discrepant, ut difficile internoscatur in utra parte verum sit. Aen. V 241 *Ennius 'atque manu magna Romanos inpulit annis'* (ann. 569), quem versus, ex quo Vergilii versus *et pater ipse manu magna Portunus euntem inpulit* expressus est, alium auctorem quam hunc interpretem non habet. Eiusdem interpretis beneficio eique soli debentur quae ad Aen. V 473 adscripta sunt valde lacera et incerta, ex quibus haec forma versus *Ennii in VI [xv] 'aut animos superant atque asp — rima . . . era belli spernunt'* emergit, cuius sententiam, quae vix est obscura, explicare studui, orationis formam certius restituere non licuit. Ad Aen. X 1 *panditur interea domus omnipotentis Olympi* haec quaestio adscribitur, *utrum sic domum dicit aperiri quomodo et Homerus χαλκοβατῆς δῶ (II. I 426 al.) . . . et Ennius non tantum domum sed etiam 'cenaculum caeli.'* Quem Tertulliano teste scimus *caenacula maxima caeli* (ann. 60) dixisse primum, et de *domo caeli* quod dixerit cogitantur qualia sunt ann. 575. 576. Denique ad Aen. X 8 quae ex editorum fide adscripta sunt (*abnueram: E) nnius anna(lium)* — — *haec abnu* ad annales Ennii quod referatur indicant, sed utrum is versus fuerit, quem Diomedes tradidit (279), an alius licet addubitare.

Tertio loco, ne quid commentariorum Vergilianorum desideretur, paucis perstringam, qui M. Valerii Probi nomine in bucolica et ge-

orgica traditus est commentarius. Qui sive a Berytio sive a nescio quo alio Probo scriptus est, quam quaestionem nunc non attingo, certum consilium a principio ad finem exsequitur; non enim singulos versus perpetua enarratione comitatur, sed res fabulosas historicas geographicas astronomicas, cuiuscumque generis res suis locis exponit, plerumque breviter, sed ut hic illic occasione arrepta ampliore disputatione vagetur, velut ad buc. 6, 31 p. 10—21 Keilii de quattuor elementis vel ad georg. I 233 p. 38—43 K. de quinque zonis. In illa igitur disputatione, quae est pererudita, cum alios testes Latinos Graecos adhibuerit tum nonnulla etiam Enniana aut solus aut cum paucis ascivit: p. 11, 10 et *Ennius 'aspice hoc sublime candens quem vocant omnes Iovem'*, quem versum Festo teste ex Thyeste Enniano (v) sumptum esse constat quemque Cicero de natura deorum semel et iterum citavit, sed Probum, qui eo libro Tulliano saepius usus est, inde versum istum mutuatum esse, credibile non est propterea quod quae cum eo connexuit illinc mutuari non potuit. In eodem excursu p. 14 *cur ibi Anchisen (Aen. VI 724 sqq.) facit disputantem quod hic (ecl. 6) Silenum deum? Nisi quod poeta Ennius Anchisen augurii ac per hoc divini quiddam habuisse praesumit sic: 'doctusque Anchisesque Venus quem pulchra dearum Fari donavit, divinum pectus habere'. Naevius belli Punici libro tertio sic: 'postquam avem aspexit in templo Anchisa'* eqs. Versus etiam scholia Veronensia (ad Aen. II 687) habere dixi ea forma quae ab illa non leviter discedit, ut difficile sit diiudicare utra a primitiva propius absit, sed certe neutrum eorum interpretem ab altero pendere apertum est. Porro p. 16, 2 *similiter et Ennius in Medea exule [xvi] in his versibus (scil. quattuor elementorum mentionem fecit)*

*Iuppiter tuque adeo summe Sol qui res omnis spicis
 Quique tuo cum lumine mare terram caelum contines,
 Inspice hoc facinus, priusquam fiat prohibebis scelus.*

Quorum versuum nullus praeter Probum testis exstat. Et p. 18, 13 *hoc illud et Ennius appellavit in annalibus [521 sq.]*

*Corpore tartareo prognata Paluda virago,
 Cui par imber et ignis, spiritus et gravis terra.*

Primum horum versum etiam Varro citavit, ambos unus Probus, qui iis ut ceteris ad stabiliendam suam de quattuor elementis sententiam utitur. Non secus p. 19, 10 *ad quod argumentum (scil. pro aere ventos accipi) collegimus Ennii exemplum de annalium tertio [II] 'et densis aquila pennis obnixa volabat Vento quem perhibent Graium genus aera lingua: et hos quidem duos rursus qui attulerit nemo inventus est nisi Probus. Denique p. 20, 20 quod scribit trinam esse mundi originem et Lucretius confitetur dicens (v 92) 'principio maria ac terras' eqs et alio loco 'omnia per sonitus arcet terram mare caelum'*, dubium non est, quin eundem versum dicat cuius partem Servius citavit qui Ennii esse testatur *'qui fulmine claro omnia per sonitus*

arcet' (ann. 542 sq.). Unde Ennio certe haec reddenda erant *qui fulmine claro omnia per sonitus arcet terram mare caelum*. Utrum autem Lucretio eadem adscribenda sint cum Lachmanno an versus tantum relinquendus quem ei Probus aperte tribuit, qui multa Lucretiana habet, ambigere licet. Atque haec omnia in una illa adnotatione ad buc. 6, 31 habentur. Ex adnotationibus in georgica unum est Ennium quod Probo debetur, qui ad II 506 p. 53, 21 K. *Sarrano dormiat ostro* adnotat *Tyriam purpuram vult intellegi Sarranum ostrum. Tyron enim Sarram appellatam Homerus docet, quem etiam Ennius sequitur auctorem cum dicit Poenos Sarra oriundos* (ann. 220). Et de Sarra quidem nomine Tyri Servius quoque ad eundem versum admonuit Enniani versus non memor.

Propero ad Macrobius, quem temporum ratione non proximum a Servio tamen ab eo segregare nolui propter eam quae est inter eos de Vergilio necessitudo. Cuius copiae Enniana longe istis interpretibus Vergilianis superiores non indignae sunt quae diligentius exponantur. Initium autem facio a testimoniis quibusdam quibus indicatur Enniana iam videri duriora quam quae illi saeculo placere possint. Itaque (Sat. I 4, 17) Servius, qui suas quasdam in eo colloquio partes habet, cum Ennium citaturus est, praemittit haec *Ennius, nisi cui videtur inter nostrae aetatis politiores munditias respuendus*, et rursus VI 3, 9 ubi Enniana cum Vergilianis composuit *nemo ex hoc viles putet veteres poetas, quod versus eorum scabri nobis videntur: ille enim stilus Enniani saeculi auribus solus placebat et diu laboravit aetas secuta ut magis huic molliori filo adquiesceretur*; denique Servius qui quaerenti Avieno (VI 7 in.) responsurus est VI 9, 9 *de incuria veteris lectionis conqueritur: nam quia saeculum nostrum ab Ennio et omni bibliotheca vetere descivit, multa ignoramus quae non laterent si veterum lectio nobis esset familiaris*.

Enniana autem apud Macrobius ita distributa sunt, ut in prioribus Saturnalium libris pauca sparsim proponantur, velut I 4, 17 duos versus Ennii de forma *noctu* exhibet solus (nam Osbernus sua ex Macrobio excerpserit), cum ita scribit *Ennius 'noctu concubia' dixit his versibus 'qua Galli furtim' eqs; quo in loco ait animadvertendum est non solum quod 'noctu concubia' sed quod etiam 'qua noctu' dixerit* (quod verum non esse ad versus ipsos adnotavi), *et hoc posuit in annalium septimo (quarto [v] ut mihi visum est), in quorum tertio [vi] clarius idem dixit 'hac noctu filo' eqs*. Et III 12, 8 cum de *festra* voce a Gniphone explicata dicit hoc addit *eo verbo etiam Ennius usus est* (inc. 29); denique eodem libro 13, 13 cum inter *edulia porcum Troianum* recenset, quem quo nominis ratio constet ita describit *aliis inclusis animalibus gravidum, ut ille Troianus equus 'gravidus armatis' fuit*, sciens ad eum versus Alexandri [x] Enniana adludit, quem ipse alibi (VI 2, 25) plenum perscripsit *'nam maximo saltu superabit gravidus armatis equus' eqs*. Quae vero V 17, 5 scribit *ita pro vero per*

ora omnium volitet Enniani epigrammatis memor scribit, cum is [II] de se dicat *volito vivos per ora virum*. Haec igitur sparsim ut dixi: a sexto autem Saturnalium libro totum *Θύλακον* versuum Ennianorum excutere coepit. Quemadmodum enim in quinto ex Homeri carminibus quid quantumque Vergilius suum fecerit exemplis propositis docet, ita in sexto quanta pars carminum Vergilii ad scriptores Romanos superioris aevi redeat explanare studet. Inter quos Ennius principem locum obtinet. In qua re ex eo proficiscitur (VI 1), ut Vergilii causam agat, quod in carminibus suis totiens alienis usus sit, id enim cum alios fecisse tum Afranium, qui id se fecisse fassus sit, Vergilium autem nonnulla in opus suum quod aeterno mansurum sit transferendo effecisse ne omnino memoria veterum deleteretur, *quos non solum inquit neglectui verum etiam risui habere iam coepimus*: quae extrema maxime Ennium tangere videntur. Largam autem materiam ita distribuit, ut (VI 1, 7) *dicat primum quos (Vergilius) ab aliis traxit vel ex dimidio sui versus vel paene solidos, post hoc locos integros cum parva quadam immutatione translatos sensusve ita transcriptos, ut unde essent eluceret, immutatos alios, ut tamen origo eorum non ignoraretur, post haec quaedam de his, quae ab Homero sumpta sunt, ostendat non ipsum ab Homero tulisse sed prius alios inde sumpsisse, et hunc ab illis, quos sine dubio legerat, transtulisse*. His praemissis initium facit ab Ennii versibus, quorum cuique nulla disputatione adiecta suum praemittit exemplum Vergilianum; et in hac prima parte (ab 8 ad 24) tantum annalium versus cum Vergilianis componit, integros semper aut unum aut duos etiam ut sententia appareret, nec umquam nisi adscripto annalium libro velut 8 *vertitur interea caelum et ruit oceano nox* (Aen. II 250). *Ennius in libro sexto [XVIII] 'vertitur interea caelum cum ingentibus signis.'* Certus ordo librorum Ennianorum non agnoscitur, quamquam ubi uni versui Vergilii plures Enniani subiiciuntur, hi sua serie se excipiunt, velut 9 *axem humero torquet stellis ardentibus aptum* (Aen. IV 482). *Ennius in primo . . . et in tertio . . . in decimo*, aut ex eodem annalium libro deinceps plures versus ponuntur, ut *Ennius in primo* quinquies (11. 12. 13. 14. 15) repetitur, vel se libri suo ordine excipiunt, ut 16 *Ennius in tertio . . . 17 E. in quarto . . . (cui adhaeret et in sexto decimo . . .)* 18 *E. in sexto . . . 19 E. in septimo . . . 20 E. in octavo . . . 21 E. in septimo decimo . . .* Sed alia refragantur nec possunt omnia ad unum ordinem revocari. Sumpta autem sunt haec exempla ex his annalium libris, primo sex, tertio duo, quarto unum, sexto quattuor, septimo unum, octavo duo, decimo et duodecimo singula, decimo sexto et septimo bina. Atque horum versuum longe maximam partem uni Macrobio acceptam ferimus, cum Servius vel in apertissima similitudine Ennianorum exemplorum immemor fuerit. Velut ad Aen. III 587 *et lunam in nimbo nox intempesta tenebat* Ennii versum ex primo [LIII] *cum superum lumen nox intempesta teneret* solus Macrobius (14) adscripsit,

licet *nox intempesta* saepe apud Servium memoretur. Unus Macrobius (15) duo versus citavit ex primo [L] *non pol homo quisquam faciet impune animatus hoc nisi tu, nam mi calido das sanguine poenas*. Servius ad eundem Vergilii locum (ix 420) partem tantum alterius *nam mi calido* eqs attulit. Ad Vergilii xii 552 *summa nituntur opum vi* Macrobius (17) integrum versum Ennii ex quarto [II] *Romani scalis: summa nituntur opum vi*, Servius ad eadem Vergilii hoc tantum *hemistichium Ennianum* adnotavit. Alibi in versibus qui a pluribus citantur Macrobius unus annalium librum addidit, velut quem ille e sexto [I] attulit (18) *quis potis ingentis* eqs, in eo Quintilianus quidem indicium libri fecit, sed eum nec Servius nec Diomedes memorarunt. Et ad versum certatim a multis citatum *unus homo nobis* eqs unus Macrobius hoc amplius addidit (23) ut e duodecimo esse [II] testaretur. Post Ennium eodem capite primo libri vi a 25 ad 49 varii poetae, Lucretius in primis, Furius, Varius, Catullus, alii eundem in modum excerpuntur: a 50 redit Ennius, et 50. 51. 52. 53. 54 *Ennius in sexto decimo . . E. in quarto decimo . . E. in octavo . . E. in sexto decimo . . E. in sexto . .* hoc ordine citatur et cum Vergilii versibus componitur. Quorum memoriam non modo non Servius sed nemo praeter Macrobius servavit. A 55 ad 59 Accii versus semper adiectis tragoediarum titulis ad similes Vergilianos adscripti leguntur. Postremo a 60 tertio ad Ennium rediens Macrobius haec affert *Ennius in undecimo [III] cum de Pergamis loqueretur 'quae neque Dardaniis . . Nec cum capta capi'* eqs, ubi quae addidit *cum de Pergamis loqueretur* sententiae aperiendae causa addidit, quia hoc e versibus citatis cognosci non potuit. 62 *Ennius in septimo [XIX]*; et medium inter duo (61) *Ennius in Alexandro [III]* hoc unum inter tot annalium versus tragoediae exemplum, sed ut haec quoque tria, ut cetera pleraque omnia, unus perhibuerit Macrobius.

Tantum de primo genere comparationum quod se velle institueret Macrobius indicaverat; in capite altero eiusdem libri ad genus alterum accedit his praemissis: *post versus ab aliis vel ex integro vel ex parte translatos vel quaedam immutando verba tamquam fuco alio tinctos, nunc locos locis componere sedet animo, ut unde formati sint quasi de speculo cognoscas*. In qua parte post multa Lucretiana tractata quaedam Ennii afferuntur, partim deinceps partim aliis mixta, et ex annalibus nonnulla, alia ex tragoediis et ex Scipione. Itaque haec leguntur 16 *Ennius in octavo [XVI] 'multa dies in bello'* eqs (287. 288. 289); 18 *E. in Alexandro [IX] 'o lux Troiae'* eqs quattuor versus eo modo dispositi quem verum habui; 21 *E. in Cresphonte [IV] 'neque terram iniicere'* eqs; 25 *E. in Alexandro [X] 'nam maximo saltu'* eqs; 26 *E. in Scipione [VI] 'mundus caeli vastus'* eqs quattuor quadrati perpulchri; 27 *E. in sexto [X] 'incedunt arbusta per alta'* eqs quinque versus; 28 *E. in septimo decimo [V] 'concurrunt veluti venti'* eqs tres versus. Quae periodi sunt, uti indicavi, duorum vel trium

vel quattuor vel adeo quinque versuum, ut locos componere cum locis instituit, et quae hoc consilio attulit, ea quoque omnia nemo grammaticorum nisi Macrobius ad nostram memoriam propagavit. Denique quod ad eandem partem pertinet, in extremo capite (a 30) omissis versibus, quos ut nimis multos afferre longum esset, argumenta quaedam carminis breviter significavit, quae Vergilio cum aliis poetis communia essent. Ex quibus Ennii sunt haec quae scribit 32: *item de Pandaro et Bitia aperientibus portas* (Aen. IX 669 sqq.) *locus acceptus est ex libro quinto decimo [IV] Ennii, qui induxit Histros duos in obsidione erupisse porta et stragem de obsidente hoste fecisse.* Haec quoque unius Macrobius fide nituntur, qui quosdam versus Ennianos ex hac parte annalium promptos paulo post alia de causa perscripsit. Etenim ex ea partitione rerum quam iniit capite tertio versus disceptat quos Vergilius videri poterat ex Homeri carminibus expressisse, sed quos ante eum superiores poetae Romani transtulerint ex Graeco. Quorum Ennius est; de quo haec habet Macrobius (2 sqq.) *Homerus de Aiakis forti pugna ait* (II. XVI 102 sqq.) *Αἴας δ' οὐκέτ' ἐμίμνε* eqs. *hunc locum Ennius in quinto decimo [VI] ad pugnam Caecili tribuni his versibus transfert 'undique conveniunt'* eqs. *hinc Vergilius eundem locum de incluso Turno gratia elegantiore composuit* (Aen. IX 803 sqq.). Haec enim quae nunc de incluso Turno dicit non diversa aut disiuncta sunt ab iis quae supra de Pandaro et Bitia aperientibus portas (Aen. IX 669 sqq.) significarat, et ut haec ita versus Ennii ipsos nisi Macrobius nemo memoriae prodidit. Alterum eiusdem generis exemplum additur 7 sq. *Homericam descriptionem est equi fugientis in haec verba* (II. VI 506) *ὥς δ' ὄτε τις στατὸς ἵππος* eqs. *Ennius hinc traxit 'et tum sicut equus'* eqs. *Vergilius* (Aen. XI 492) *'qualis ubi abruptus fugit praesepia vinculis' et cetera.* Haec quoque testem non habent nisi unum Macrobius, qui semel praeter consuetudinem annalium librum non addidit; quare hi versus ferri non possunt nisi in annalium libris incertis [L].

Non relinquam hoc caput tertium, quin verbo dicam, ne Macrobius quidem, quamquam apertum est quanta et quam pretiosa pars reliquiarum Ennianarum per unius industriam superstes sit, Enniana omnia quae poterat expiscatum esse. Etenim (5) quae affert Homericam *ἀπίς ἄρ' ἀπίδ' ἐρεϊδε* eqs. (II. XIII 131), iis Furii versum de quarto annali *'pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir'* et Vergilii (Aen. X 360) *'haeret pede pes densusque viro vir'* subscripsit, similis Enniani non meminit (ann. 572) *'pes premitur pede et armis arma teruntur'*, non magis hercle quam (6) cum Homeri versui (II. II 489) *οὐδ' εἴ μοι δέκα μὲν γλώσσαι* eqs. Hostium poetam in libro secundo belli Histrici similiter dicentem *'non si mihi linguae centum'* eqs. et Vergilium (VI 625) contulit *'non si mihi si linguae centum'* eqs. Enni versum (ann. 561) *'non si lingua loqui saperet'* eqs. memor sustulit.

Aliud genus est eorum quae cap. 4 tractantur: agitur enim de

quorundam verborum elegantia non a Vergilio inventa sed ad priorum poetarum exemplum conformata. Itaque Ennius praeivit Vergilio quod scribit (3) *vomit undam* in versu (georg. II 462) '*mane salutantum totis vomit aedibus undam*', nam Ennius ait '*et Tiberis flumen vomit in mare salsum*'. Versui Ennii, quem in secundo [XX] posui, Macrobius, qui solus affert, raro exemplo numerum libri non adiecit, quem tamen nunc non difficile erat agnoscere. (4) *agmen pro actu et ductu* quod habet Vergilius in versu (Aen. II 782) *leni fluit agmine Thybris* prius Ennius in quinto [VIII] dixit *quod per amoenam urbem* eqs. (6) *hastis horret ager* (Aen. XI 601), cuius usus Macrobius tria Ennii affert exempla et ea quidem, ut assolet, solus: in quarto decimo [VII] '*horrescit telis exercitus*' eqs et in Erechtheo [IV] '*arma arrigunt, horrescunt tela*' et in Scipione [VIII] '*sparsis hastis longis campus splendet et horret*.' nam huius quoque versus auctor est unus Macrobius, Servius enim ad l. c. licet eundem dicat verba non citavit. (7) '*tremulum lumen*' (Aen. VII 9) *de imagine rei ipsius expressum est*, ut ait Macrobius, *sed prior Ennius in Melanippe [III] 'lumine sic tremulo'* eqs. Porro (17) Vergilius et Graeca verba operi suo inseruit, *sed non primus hoc ausus*, verum auctorum veterum audaciam secutus: (18) *lychni* (Aen. I 726), *sicut Ennius in nono [XV] 'lychnorum lumina bis sex'*; (19) *aethra* (Aen. III 585): *Ennius in sexto decimo [XXIV] 'interea fax occidit'* eqs. Quae ut Macrobius testatur, nemo praeterea, ita idem (20) cum *daedalam Circen* (Aen. VII 282) et *daedalam tellurem* Lucretii (I 7. 228) memorasset, Ennium neglexit quem *daedalam Minervam* dixisse testimonio constat (inc. 46). Quod autem (22) universe veteres hac licentia largius usos et *pausam* et *machaeram* et *asotiam* et *malacen* dixisse affirmat, *pausam* (ann. 586 var. 10) et *machaeram* (scen. 178 ann. 400 et 597) saepius Ennius, et si *malacen* hodie non legitur, certe *malaci* non dubitavit ponere in versu (var. 25). In capite 5 Macrobius epitheta multa esse apud Vergilium non ab ipso ficta sed tracta a veteribus probat. Quod genus (5) *tristis* pro amaro, quod est apud Vergilium (georg. I 75), Ennius in libro satirarum quarto posuit '*neque triste quaeritat*' eqs, quem versum ad eundem locum Servius quoque sed dimidiatum et sine libri nota adscripsit; (10) *velivolium* a Vergilio (Aen. I 224) positum bis Ennius adhibuit: in quarto decimo [III] '*cum procul aspiciunt... navibus velivolis*'; idem in *Andromache* [I] '*rapit ex alto naves velivolas*', et hoc alterum exemplum sed sine titulo Servius ad Vergilii versum adnotavit. Capite 6 Servius Macrobianus figuras persequitur quas Vergilius a veteribus acceperit: in quibus etsi sunt quae referre ad Ennium licebat, velut quod (7) *ferreus imber* inter alia a poeta pulchre inventa ponitur, quod idem VI 1, 52 ab Ennio translatum dicitur, aut quae (11) de orationis forma *Iuturnam misero succurrere fratri suasi* pro *Iuturnae suasi*, aut (16) de poetica indignatione pro *Iuppiter* afferuntur, tamen nihil est in hoc capite quod Ennianis ver-

sibus declaretur. Non secus capite 9, cum idem Servius controversias quasdam singulares de elocutione Vergiliana disceptat, de Ennio nihil affertur praeter unum (8 sqq.), idque a multis ante, Gellio, Nonio, Servio tractatum, *equitemne* pro *equo* tam Vergilius (georg. III 116) quam Ennius posuerit, cuius hic quoque ex *libro annalium septimo* [XIII] citantur verba saepe laudata '*denique vi magna quadrupes eques*' eqs.

Haec ex Saturnalibus Macrobianis, satis multa, opinor, ut Macrobius inter meritissimos de Ennii memoria grammaticos referri par sit. Excerpta quaedam grammatica Macrobiani (nam commentarius eius in Ciceronis somnium Scipionis nihil habet Enniani) perpauca afferunt de Ennio sed ea non indigna quae memorentur: ann. 379 *contempsit fontes quibus exerugit aquae vis*, in utroque excerpto et Bobiensi et Parisino sed his solis servatus. Item ann. 137 *tractatus per aequora campi* non exstat nisi in excerpto Bobiensi. Quod Ennii ex X annalium [XVII] excerpta Bobiensia testantur *fiere* formam, hoc exemplum huius formae non alio testimonio constat, alterum eiusdem formae (ann. 15), neque enim dubitari potest, negligitur.

Ennii nomen legitur etiam apud Claudium Claudianum poetam Arcadii et Honorii imperatorum (a. 395—408) aequalem, ut ne tum quidem plane oblivione obrutum fuisse intelligatur. Qui tamen habeatne revera in carminibus suis quod ad Ennii poesim redire dicas difficile diiudicatur. Certa quidem imitationis Ennianae indicia Th. Birtus sibi visus est detexisse, quae is in libello exposuit quem de saturis duabus politicis (Marpurgi a. 1888) edidit. Ad cuius mentem postea discipulus Birti Ernestus Stoeckerus, cum '*de Claudiani poetae veterum rerum Romanarum scientia*' (Marpurgi a. 1889) ageret, bonam partem earum rerum Claudianum ex Ennii annalibus potissimum repetiisse docere studuit. Denique Birtus ipse a. 1892 Claudiano in monumentis Germaniae historicis edito cum in praefatione (p. cci) summam exempla, quibus Claudiano quae esset cum Ennio necessitudo patefieret, indicavit, tum passim in adnotatione ad versus ipsos quae crederet originem Ennianam prae se ferre significavit. Quibus locis vix dubitari potest quin quaecumque in oratione Claudiani vel tenuae similitudinis Ennianae vestigium prodere videantur protracta et in sua luce posita sint. Sed ego me fateor a doctorum hominum sententia longius discedere, qui in Claudiani carminibus non offenderim quo reliquias Ennianas locupletari aut explanari posse existimarem, nisi quod ad ann. 559 *hos pestis necuit, pars occidit illa duellis* cum alia adnotarem ad rem pertinentia comparabilem esse scripsi etiam Claudiani orationem VIII 467 *metitur pellita iuventus: pars morbo, pars ense perit*, nam eiusdem gigantomach. (c. m. LIII) 113, quae scilicet Birtus cum Stoeckero contenderant, diversa esse. Quae vero Claudianus (XXIII praef. 11 sqq.) de Ennio poeta perpetuo Scipionis Africani maioris in proeliis et pugnis comite narraverit, ea mihi videri lusu poetico procreata p. XIII breviter dixi. In quo me sensu ac

iudicio alter nostrae aetatis editor Claudiani, Lud. Ieepius, non leviter confirmavit, qui quam alteri volumini Claudiani sui praemisit locupletissimam a se et Gramlewiczio compositam enumerationem eorum quae Claudianus ab aliis poetis, Vergilio, Horatio, Ovidio, Statio, tot aliis deprompserit (p. LXXVI—CXLV), in ea nusquam Ennio locum concessit. Qui ab eo conspectu profectus universe de hoc genere similitudinum inter poetas Romanos indagatarum ea exponit, quae non possum non valde probare, qui quod negat ex quavis similitudine dicendi, quae saepe necessariae sunt Latine loquenti et versus facienti, quicquam de exemplo et imitatione colligere licere, iure negare mihi videtur. Certe de origine ut iudicetur, sententiae quaedam cognatio necesse est accedat ad comparabilem orationis colorem, neque in mero tinnitu vocabulorum credas hoc constare, quod alter ab altero pendere existimetur. Sed in ea re miror et aegre fero, quod Birtum, meritissimum Claudiani editorem, approbante et adiuvante Stoeckero plane aliter sentire video, qui ut hoc utar quod Claudianus dicit r. P. I (xxxiii) 107 *tibi tanta creandi Copia*, his verbis versus Ennii (ann. 109) subscribit (*o Tite tute*) *Tati tibi tanta (tyranne tulisti)*, vel quae sunt apud Claudianum c. m. xxvi 58 *nullo cum strepitu madidis infecta favillis Despumat niveum fistula cana salem*, iis conferenda ducit Enniana (ann. 385) (*caeruleum*) *spumat sale (conferta rate pulsum)*. Quodsi haec probe statuuntur, quid vetat credere, quod Claudianus scribit xxiv 73 *validis fuso qui viribus hoste* et ibid. 80 *amissas vires et regna recepit*, aut quod xxviii 254 versus orditur *Consequitur vanoque fremens clamore retentat*, haec eum Ennii memorem scripsisse, qui haec habet ann. 300 *validis cum viribus luctant*, 141 *isque dies post aut marcus quam regna recepit*, et 277 *Consequitur. summo sonitu quatit ungula terram*. Et possunt his similia alia multa promi. Non probabilius, opinor, Birtus Claudiani verba xxiv 174 *Hanc tu cum superis . . tueris* conferri cum Enniana (ann. 201) *doque volentibus cum magnis dis* iussit. Sunt quaedam quae specie decipere possunt sed tamen propius temptata in vanum recidunt. Claudiani sententiae (xxviii 248) *nulla est victoria maior quam quae confessos animo quoque subiugat hostes* non dissimilis est, quam Birtus comparandam duxit, Ennii oratio (ann. 493) *qui vincit non est victor, nisi victus fatetur*. Sed si quis contulerit quae ad eum versus ex Livio adnotavi, ex quibus hoc unum nunc affero *eius demum animum in perpetuum vinci cui confessio expressa sit se . . iusto ac pio esse bello superatum*, fatebitur Claudiano, si tamen auctoris indigebat, ad Ennium certe non fuisse quod rediret. Alia quae Claudianum ex Ennio prompsisse voluerunt, habent auctorem quo neminem Claudianus frequentius expressit, Vergilium, velut xxi 257 ut advenientium multitudinem depingat cum ita dicit *stipantur Numidae campi, stant pulvere Syrtis Gaetulae, Poenus iaculis obtexitur aer*, cur Ennium potius, cuius haec tantum exstant (ann. 608) *stant pulvere campi*, quam

Vergilium sequi videatur qui Aen. XII 407 sqq. ita scribit (nam plenius afferenda sunt quo magis similitudo appareat) *iam pulvere caelum Stare vident, subeuntque equites et spicula castris densa cadunt mediis*. Cf. Ieepius l. c. p. CXIV. Ut omittam *rumore secundo* (Claudian. c. m. xxv 63), *fusum crebris hastilibus imbrem* (XXI 352), '*fors iuvat audentes*' *prisci sententia vatis* (c. m. xli 9), *non, mihi centenis pateant si vocibus ora* (I 55), quae dubitari non debebat quin Vergiliana essent, non Enniana (nam Vergilius est priscus iste quem appellat vates), quae leguntur v 410 *hi vultus avidos et adhuc spirantia vellunt lumina, truncatos alii rapuere lacertos*, iis qui recte contulerit Ennii versus (ann. 472 sq.) et quos ibi adscripsi Vergilianos, intelliget quod illis proprii est alienum esse a Claudiano nec quod hic scripserit potuisse ab illis duci. Non magis comparatio constabit haec (xv 28) *si mea mansuris meruerunt moenia nasci, Iuppiter, auguriis, si stant immota Sibyllae carmina* conferenti cum Ennii versibus (ann. 501 sq.) *septingenti sunt . . anni, augusto augurio postquam inclita condita Roma est*, vel si mavis cum 96. An augurio conditam Romam esse, hoc quoque Claudianus ab Ennio discere debuit? Illa vero quae Claudianus (c. m. xxx) Alcestitis Graeca fabula indicata pergens scribit (15) *Hoc Grai memorant. Latiis movet ora Camenis praescia fatorum Tanaquil* qui comparabit cum Ennii versu (ann. 2) *Grai*] *Musas quas memorant, nosce nos esse Camenas* [*dicere* (sic enim versum scribendum duxi, Birtus sequitur eos qui in his nescio quid Naeviani augurantur), dabit similitudinis aliquid in verbis, nullam in sententia conspici, nedum ut ea quae Claudianus deinceps ex fabulis Romanis affert ab Ennio duci concedat. Sententiae cognationem nullam esse ne in his quidem apparet quae r. P. III (xxxvi) 37 *Iuppiter a Natura incusatus dicit parcumque Iovem se divite clamat, Qui campos horrere situ dumisque repleti Rura velim* cum Ennii versu quem adscribunt. Qui in Scipione (VIII) cum scribit *sparsis hastis longis campus splendet et horret*, quis non videt, hanc plane diversam esse horrendi significationem et usum. Denique Claudianum cum (xxii 163 sqq.) *Stilichonis sui mores ita describit, ut pauca seligam, non inter pocula sermo captatur, pura sed libertate loquendi Seria quisque iocis nulla formidine miscet . . te doctus prisca loquentem, Te matura senex audit, te fortia miles Aspersionibus salibus, quibus haud Amphiona quisquam Praeferat*, eius picturae colores ex iis versibus duxisse quibus Ennius naturam et ingenium amici nescio cuius Gemini Servilii descripsit in annalium septimo (xiv) qui credimus cum si quid forte similis est sententiae (nam totus tenor et consilium descriptionis diversa sunt), in oratione nullam esse similitudinem intelligimus. Confer sis quae Cato Tullianus (4, 12) de Fabio Maximo dicit, ne talia nisi apud Ennium non exstare credas.

Tandem devenit ad Claudiani versus, quorum causa haec omnis disputatio iam nimis prolixa instituta est, eos dico quibus Ennium cum Scipione familiariter vixisse vividioribus coloribus depin-

gitur; qui quoniam Ennii nomen habent, plane praeteriri non poterant. Sic igitur Claudianus (xxiii) cecinit ut illustre esset exemplum suae cum Stilichone familiaritatis coniunctae.

*Maior Scipiades, Italis qui solus ab' oris
In proprium vertit Punica bella caput,
Non sine Pieriis exercuit artibus arma.
Semper erat vatium maxima cura duci.*

5 *Gaudet enim virtus testes sibi iungere Musas:
Carmen amat, quisquis carmine digna gerit.*

*Ergo seu patriis primaevis manibus ultor
Subderet Hispanum legibus Oceanum,
Seu Tyrias certa fracturus cuspide vires*

10 *Inferret Libyco signa tremenda mari:
Haerebat doctus lateri castrisque solebat
Omnibus in medias Ennius ire tubas.*

*Illi post lituos pedites favere canenti
Laudavitque nova caede cruentus eques.*

15 *Cumque triumpharet gemina Carthagine victa
Hanc vindex patri vicerat, hanc patriae,
Cum longi Libyam tandem post funera belli
Ante suas maestam cogeret ire rotas,
Advexit reduces secum Victoria Musas*

20 *Et sertum vati Martia laurus erat.*

Hos versus qui vel obiter consideraverit, admirabitur fortasse artem Claudiano non indignam, sed simul agnoscet verissimam libertatem fingendi, quae poetam decet, similem illi qua usum esse item in Ennio Silium Italicum (p. lxxvi) vidimus. Quod artificium inveniendi ut penitus perspiciatur ne est quidem quod eamus per singula, sed unde ansam petiverit si quaeritur respondebimus ex eo quod Cicero verbis expressit *carus fuit Africano superiori noster Ennius* (ann. xii fr. iv), vel si plus apposcet, ex iis quae Horatius cecinit iv 8 iis versibus qui supra p. xixsq. allati sunt. Itaque sic statuendum est, nomen Ennii poetae eiusque cum Africano maiore consuetudinem toties a scriptoribus posterioris aetatis memoratam ne Claudianum quidem praeteriisse; carmina eius voluisse et ex iis sumpsisse quibus in suis carminibus uteretur probari non posse. Nam quod Stoeckerus inprimis et cum eo consentiens Birtus existimant etiam res Romanas Claudianum ex Ennii annalibus petiisse et ad eorum conformationem se composuisse, tantum dico breviter, ne diutius morer in Claudiano, primum quas ab Ennio sumptas volunt res esse notissimas, quas nemo nesciebat et nimirum Ennius quoque in annalibus cecinerat, quamquam easdem nonnumquam apud Claudianum mirifice mixtas cum aliis ab Ennio alienissimis; qualia (xxvi 124—132, xxiv 30sqq.) de Curio qui Pyrrhum pepulit, quem quod *Aeaciden . . Pyrrhum* (125) non posse nisi ex Ennii versu (ann. 275 *Aeacida Pyrrhus*) nominari

putant, Cicero (ad ann. 179) paene eodem versiculo et Pyrrhum et Aeacidam appellavit (cf. Serv. in Aen. vi 839), de Marcello qui Hannibalem vinci posse docuit, de Fabio qui a cunctando nomen invenit (xxvi 138—144); deinde doctos homines hic illic Claudiani verba cupidius quam cautius interpretari, velut *Unus* (xxvi 142sq.) falso ad Ennium refertur; denique Claudianum ipsum subinde indicare quod genus fontium potissimum adierit, qui ita dicit xxiv 183 *si volvere priscos annales libeat, quotiens hic* (populus R.) *proelia sumpsit pro sociis*; xxvi 104 *quamquam, si veterum certamina rite recordor, tunc etiam, pulchra cum libertate vigerent eqs*; xxvi 506 *referunt si vera parentes* — 509 *iactata procul dicuntur in hostem fulmina* (non ab Ennio dicuntur sed a parentibus); xxvi 124 *sublimi certe Curium canit ore vetustas* (nam vetustas canit non ut Ennius poeta sed ut Fama canit).

Subsequi iubeo duo principes patrum ecclesiasticorum, Hieronymum et Augustinum, quos non magis a se seiungi volui quam a Servio Macrobius, nec tempora huic ordini officiant. Illorum autem neuter non aliquid ad Ennium quod dignum esset memoria attulit. Ac Hieronymus quidem (a. 331—420) quae de Ennii vita tradidit (supra exposita p. vi) ex Suetonio sumpta esse nemo nescit. De Ennii carminibus quae affert, ea quae ad ann. i fr. xix et ad Telam. ii p. 178 adscripti patefaciunt non ex Ennio, quem altero loco ne nominat quidem, sed ex Cicerone ibi simul citato deprompta esse. Idem cadit in Enniana duo sexcenties ab aliis laudata *utinam ne in nemore Pelio, nobilissimum Medae principium* (scen. 246 p. 164), et *aio te Aeacida Romanos vincere posse* (ann. 179 p. 33), quorum Hieronymus neutrum videtur Ennio ipsi acceptum ferre sed illud fortasse ex Ciceronis Caelianae (8, 18) eadem verba, non plus, afferentis sumpsisse, alterum sine Ennii nomine ut saepe allatum, quoniam Croesi vaticinium cum Pyrrhi coniungit, a Cicerone de divin. (ii 56, 116) petiisse qui item haec duo oracula connectit; nisi quod Hieronymus de Croeso non hexametrum Tullianum affert sed verba pedestria *Croesus transgressus Halym maxima regna perdet*, quae propius ad Ammiani Marcellini verba accedunt *post Halym flumen transmissum maximum regnum deiecturum*, qui et ipse haec duo oracula una memoravit. Sed hoc utut iudicatur, in his si nihil est quod ad Ennium ipsum redire affirmes, duo versus Ennii, quos laudat mero poetae nomine, *plebes in hoc regi antistat loco: licet lacrumare plebi, regi honeste non licet*, qui in Iphigenia (vii) collocandi erant utpote ex Euripidis Iphigenia Aulidensi translata, hodie nullum nisi Hieronymum auctorem habent, sed cf. adn.; idem (inc. 41) quod *simplices homines et cicures Ennianos* dicit, accipimus oblatum, quo maxime pertineant verba ignoramus.

Augustini (a. 354—430) beneficio, etsi non unius Augustini, quem acceptum legimus versus Ennii (ann. 500) *moribus antiquis res stat R. virisque*, eum ipse ait in Ciceronis de re publica quinto positum

fuisse. De *caelo* autem *palato* appellato (inc. 16) quae Varronem ut videtur secutus, non certo poeta laudato, exposuit, ea nos Cicerone teste ad Ennium pertinere scimus, qui *caeli palatum* dixerit. Ad alienos testes, non ad Ennium, referri credas tam quod Augustinus Pyrrhi vaticinium (ann. 179 p. 33), sed non Ennii versum, verum solutam metro sententiam, attulit, quam quod Ennium (inc. 50) sonum pedum *bombum pedum* appellavisse scribit, quamquam hoc quo auctore dicat incompertum. Qui vero uni Augustino acceptus fertur versus Ennii (ann. 560) *omnes mortales sese laudatier optant*, quem ille adeo bis laudavit, singularis est sententia nescio a quo primo ex Ennii carmine sublata, quae vel ei nota esse potuit qui Ennium non tetigerit. Ad Euhemerum Ennii quae pertinere putaverunt ex Augustini testimonio, ea cur ab Ennio aliena habeam alibi exposui: cf. p. 229.

Quo inferius in tempora descendimus, eo minus est de memoria Ennii referendum: quae tenuis est apud Martianum Capellam (a. 439), qui ab Apuleio relatum distichon Ennianum quod duodecim deorum nomina coartata continet (ann. 62 sq.) in sua fabula adhibuit et accedit testibus *o Tite tute Tati* (ann. 109) sed sine Ennii nomine testantibus, tenuis apud Orosium (a. 417), qui semel Medae meminit *amore saevo sauciae* (scen. 254) et titulum a Pyrrho post pugnam Heracleensem in templo Iovis Tarentini adfixum (ann. 192 sq.) servavit, quem eundem historia miscella tenet; probabile enim est hos versus duos ex Ennii annalibus propagatos esse. Nec pluris faciendus nec tamen praetereundus est eiusdem saeculi Caelius Aurelianus medicus propter *'tragici poetae'* memoriam qui *sacram noctem i. e. magnam appellaverit* (adn. ad scen. 112 p. 136).

Hoc loco interpono Lutatium (Lactantium) Placidum Statii interpretem, quem cum Placido glossarum scriptore eundem esse putant. Sed de glossis, quod genus latius patet, infra agetur; quae vero commentarius Placidi habet, liceat, quamvis incerta opinione, hic inserere; habet autem non multa, reliqua cum aliis communia, solus duo quantivis pretii, unum versum (ann. 469) *cum sese exsiccat somno R. iuventus* et versus duos continuos (ann. 519 sq.) *cumque caput caderet, carmen tuba sola peregit Et pereunte viro* eqs. Quibus addo item ex commentario Statiano unius Barthii fide servatum versiculum ann. 573.

Nec Consentium obliviscar, cuius ars de barbarismis et metaplasmis unum quidem versum Ennii (ann. 567) solus exhibuit sed eum graviter depravatam nec ulla probabili ratione ad integritatem revocatum.

Superest ut duo qui temporum ratione insequuntur verbo perstringam, Boethium (510) qui in commentario in Aristotelis *περὶ ἰσχυρίας* (ed. II p. 82, 14 Meiser.) *aio te Aeacida* eqs (ann. 179) toties memoratum memoravit, quod testimonium errore omissum ceteris addendum est, et Fulgentium (a. 496—523), cuius opuscula nunc R. Helmi mei beneficio sub eodem tegumento legi possunt, qui quod affert in ser-

monum antiquorum expositione 19 p. 117 H. *friguttire dicitur subtiliter adgarrire; unde et Plautus in Cassina ait . . . et Ennius in Telestide comedia sic ait 'haec anus admodum friguttit; nimirum sauciavit se flore Liberi'* in reliquiis Ennianis ponere nolui, sed hoc loco afferendum duxi ne plane desideraretur, si quidem quid in iis fictum, quantula pars vera sit, aegre poterit distingui.

Itaque veniamus ad Priscianum (a. 491—518), qui hac infima aetate de conservandis Ennii versibus cum meritissimis meritis est. Qui in libris institutionum grammaticarum duodeviginti exceptis II IV XI XIV XV XVI in reliquis et locupletius ceteris in V VI VII VIII X multa praeceptorum exempla ex Ennio sumpsit, longe plurima ex annalibus, nonnulla etiam ex tragoediis aliisque libris Ennianis. Atque ex annalibus allata aut ad annales referenda sunt haec, quae eo ordine recenseo non quo apud Priscianum leguntur sed quo a me edita sunt. *ut ait Ennius* (scen. 26); *item in II annali* [I 112] '*o genitor o sanguen dis oriundum*', quae a Cicerone peti poterant; *E. in II* [XI] '*ingens cura mis*' eqs; *E. in II* [XII] '*adnuis sese*' eqs; *E. in V annalium* [VI]; *E. in VII annalium* [VIII]; *E. in VIII annalium* [XIII]; *E. in VIII* [XVII] '*Poenos Didone oriundos*'; *E. in XVI annali* [XXI] . . . *idem in VIII* [IX]; *E. in VII annalium* [VIII] . . . *idem in VIII* [XIV] '*Cyclopis venter velut olim turserat alte Carnibus humanis distentus*'; *E. in X* [II] '*Leucatam campsant*'; *E. in X annalium* [VI] '*insignita fere tum milia militum octo Duxit delectos bellum tolerare potentes*'; *E. in XI annalium* [VI] bis sed a Prisciano solo affertur; *E. in annalium XI* [VII]; *E. in XVI* [XIV] . . . *idem in XII* [I] '*omnes mortales*' eqs, quos tres versus (367. 368. 369) item Priscianus bis sed solus citavit; *E. in XIII annalium* [I 385] '*caeruleum spumat sale conferta rate pulsum*', quae sumi poterant ex Gellio; *E. in XI annali* [VI] . . . *idem in XIII* [IV] '*litora lata sonunt*'; *E. in XIII annalium* [VI] '*nunc est ille dies cum gloria maxima sese Nobis ostendat si vivimus sive morimur*'; *E. in XIII* [VIII] '*infir o cives quae me fortuna ferocis Contudit indigno bello confecit acerbo*'; *idem in XVI* [V] . . . *idem in annalibus* [448 sq.]; *E. in XV* [III 398] '*occumbunt multi letum ferroque lapique*'; *E. in XV annali* [III] '*occumbunt . . . lapique Aut intra muros aut extra praecipue casu*'; *E. in XV annali* [VII]; *E. in XIII* [VIII] . . . *idem in XVI* [V]; *E. in XVI* [XIV] . . . *idem in XII* [I], quorum illud etiam Servius habet; *E. in XVI annali* [XXI] . . . *idem in VIII* [IX]; *E. in XVII annalium* [II] '*tum cava sub monte late specus intus patebat*', quae a Nonio quoque afferuntur; *E. in XVII annali* [III] '*dux ipse vias*'. Atque haec quidem omnia suis annalium libris tributa sunt. Ex annalibus nullo libri numero haec afferuntur: *E. in annalibus* [I fr. xxvii]; *E. in XIII* [VIII] . . . *idem in XVI* [V]; *idem in annalibus* [448] '*viresque valentes Contudit crudelis hiemps*'; *E. in annalibus* [inc. v]; *E. in annalibus* [inc. xxxiii]; *E. in annalibus* [inc. lxxxiii]. Mero Ennii nomine citantur, quae tamen dubium non est quin ad annales referenda

sint: ut *E.* [ann. 10] ‘*ova parere solet genus pennis condecoratum*’, quae repeti poterant a Varrone; ut *E.* [ann. 17]; *E.* [ann. 109] ‘*o Tite tute*’ eqs, quae a multis citata Priscianus ipse iterum in partitione XII versusum attulit; *E.* [ann. 138 sq.] ‘*vulturus in silvis miserum mandebat homonem. Heu quam crudeli condebat membra sepulcro*’; quorum priorem etiam alii, duo unus Priscianus attulit; *E.* [ann. 140] ‘*at tuba terribili sonitu taratantara dixit*’, qui versus est etiam apud Servium, a quo tamen Priscianus suum non sumpsit; ut *E.* [ann. inc. xxxix]; *E.* [ann. inc. lxxxv]. Ne poetae quidem nomine addito nedum libri titulo duo annalium versus citantur, alter notissimus et a multis allatus [ann. 179] ‘*aiō te Aeacida*’ eqs; alter [ann. inc. ii] ‘*o genitor noster Saturnie maxime divum*’ ab uno Prisciano laudatus.

Haec habet Priscianus ex Ennii annalibus: qui saepe (quod indicare studui) in eadem re plura deinceps exempla Ennii recenset. Sunt autem maximam partem versus singulares (quos non perscripsi), plerumque plena sententia, exceptis ii fr. xi *ingens cura mis cum concordibus aequiperare* et ann. inc. v *exin per terras postquam celerissimus rumor*. Sed ut affert sententia poscente nonnumquam duos vel tres versus continuos, ita est ubi brevicula sententia versu non integro defungatur: *dux ipse vias, Leucatam campsant, Poenos Didone oriundos*. Longe autem gravissimum est, hos versus omnes auctorem non habere nisi unum Priscianum praeter perpauca quos significavi aliunde peti potuisse aut pervulgatos fuisse a multisque adhibitos.

Praeterea Enniana haec apud Priscianum leguntur: ex tragoediis *E. in Andromeda* [ix] ‘*filiis propter te obiecta sum innocens Nerei*’; *E. in Medea* [i 246. 247] ‘*utinam ne in nemore Pelio securibus caesa accedisset in terram abiagna trabes*’; quae nota sunt et a multis citata, a Prisciano ipso in libello de metr. Ter. non solum hi duo versus sed octo a 246 ad 253 afferuntur; *E. in Nemea* [i] ‘*pecudi dare vivam marito*’; denique *Cicero in Hortensio: ut ait Ennius* (Alem. 26) ‘*refugiat timido sanguen atque exalbescat metu*.’ Non Ciceronis nomine Priscianus affert verba Ennii, quod Nonium saepius et alios fecisse vidimus, sed Ciceronem laudat qui Ennii verba citaverat.

Ex aliis libris semel *praecepta* attulit, quo titulo nemo praeterea usus est: scribit autem *Ennius in praeceptis* [ii], tribus versibus (31. 32. 33) additis qui non leguntur nisi apud Priscianum. Idem semel *Ennius in Epicharmo* [v] ‘*terra corpus est, at mentis ignis est*’, cuius versiculi auctor solus est Priscianus. Restant duo versus Ennii qui quo referantur incertum est, *Ennius* ‘*adsectari se omnes cupiunt*’ [inc. viii]; et *Ennius* ‘*numquam poetor nisi podager*’ [sat. inc. v]; qui versus ambo uni Prisciano debentur.

Apparet in haec quae praeter annales citantur idem cadere quod de annalium versibus dixi: ad unum haec testimonia tantum non omnia redeunt Priscianum. Qui generatim in Ennianis eam curam ac diligentiam praestitit ut quibus uteretur non solum poetae nomine

sed titulis ac numeris librorum afferret, versibus ipsis satis plene ut sententia patefieret et plerumque emendate scriptis. Quae omnia eo redeunt, ut cum fide videamur statuere posse, Priscianum carminum Ennianorum volumina ad suam aetatem propagata explicuisse ipsum et quidquid usui esset ex iis excerpisse. Cui sententiae illud non iam adversatur, quod Priscianus nonnulla vocabula aut vocabulorum formas tractat, quae ne nunc quidem in Ennii reliquiis desiderantur, nulla Ennii mentione facta, velut *caepe*, *nauci*, *alacris*, *gratulor*, alia; communem enim hanc grammaticorum consuetudinem esse in Servio dixi, non ut ex suis auctoribus excerpant omnia quorum usus venire possit sed ut adhibeant quae in promptu sint: itaque Priscianus in Ennio ita videatur versatus esse ut cum multa studiose colligeret, nonnulla aliud agens praetermitteret. At Priscianus, qui artium scriptores Latinos saepe universe laudat, et singillatim multos affert, Charisium, Diomedem, Probum, Donatum, Caesellium Vindicem, Aruntium Celsum, Flavium Caprum, alios, ex iis possit videri cum doctrina etiam exempla hausisse, quibus vetustissimorum, ut dicere solet, usus confirmet; sed certe eorum qui nobis servati sunt nullus est quocum tot versus Ennianos communes habeat. Non negaverim Priscianum ex vetustiorum artibus non solum linguae praecepta sed etiam exempla usus sumpsisse: cuius generis non omittam haec quidem afferre quae scribit p. 209, 14 sqq. *in o productam desinentia Graeca . . . addita 'nis' faciunt genitivum ut Dido Didonis. Accius 'custodem adsiduum Ioni adposuit virgini.' Pacuvius 'filios sibi procreasse dicitur eundem per Calypsonem autumant.' Plautus in aulularia . . . 'quem quondam Ioni Iuno custodem addidit.' Quod autem Ionis et Calypsonis et Didonis dicitur, ostendit hoc etiam Caesellius Vindex in stromateo his verbis: 'Calypsonem. ita declinatum est apud antiquos. Livius 'apud nympham Atlantis filiam Calypsonem.' Ennius in VIII 'Poenos Didone oriundos'. Accius in Ione 'custodem adsiduum Ioni instituit virgini.'* Videmus Priscianum, cuius rei exempla posuit, eiusdem denuo ex Caesellio Vindice exempla afferre, unum idem quod ante, cum Enniano quod nemo praeterea citavit. Cf. de eadem re Charisium p. 63, 20, qui nec Caesellium nec Ennium laudat. Similia Priscianus p. 212 de Flavio Capro. Sed tamen Caesellium et Caprum etiam alii grammatici testes adhibent, Gellius, Nonius, neque tamen in Ennianis versibus cum Prisciano conspirant, ut hunc ego non crediderim ex iisdem testibus, quos hic illic expresse se sequi fatetur, etiam non nominatis sua omnia prompsisse. Quocirca hoc retinendum censeo, quod dixi, Ennii quidem carmina Priscianum versasse ipsum eique soli hoc acceptum ferri quod tot egregii versus annalium aliorumque librorum hodie superstites sint.

Quae in duobus opusculis Prisciani leguntur Enniana, ea utpote cum institutionibus communia supra memoravi. Ex Prisciano autem fluxerunt ea quae habet ars anonyma ab Hageno in anecdotis Helveticis edita.

Priscianum excipiat Cassiodorius (a. 514), cuius liber de orthographia p. 207, 2 Keil. versum Ennii (ann. 565) habet, unum sed eum solus.

Agmen claudit scriptorum antiquitatis Isidorus Hispalensis (a. 570—636), qui in originum libris nonnulla de Ennio aut primus aut post alios memoriae prodidit, quae quam brevissime potero recensebo. Ac primum testimonia quaedam eius de Ennio afferenda sunt: 1 21, 1 *vulgares notas Ennius primus mille et centum invenit*. Haec enim mihi adhuc credibile videtur de poeta Ennio dici, quamquam non nescio esse qui grammaticum Ennium quem Suetonius dicit (de gramm. p. 100 R.) intelligi malint, cui etiam alia quaedam apud Varronem et Charisium assignant quae poetae esse (inc. 48. 49) suis locis probare studui. Itaque Isidorus eundem Ennium dicere videtur quem saepe alibi, qui quidem alium Ennium omnino nusquam nisi quid me fugit aperte significavit. Neque illud improbabile quod Reifferscheidus statuit, haec de Ennio ex Suetonio ducta esse, ad cuius libros de viris illustribus et haec et quae deinceps Isidorus de earum notarum usu tradit referri iussit. Ceterum his initiis tachygraphicis me insinuare a mea opera alienum est, de quibus quaestionibus quae cognita habeo in adnotatione indicavi.*)

Idem orig. 1 in capite de metris 38 haec perhibet 6 *hexametros Latinos primum fecisse Ennius traditur eosque longos vocat*; et hoc quidem heroes versus Ennium *longos* appellasse Cicero de legibus II 27, 68 (inc. xx) praeivit idemque etiam alii memorarunt de quibus ad l. c. adnotavi. Ibidem 15 de elegiaco versu haec refert *hoc omnino vix constat a quo sit inventus, nisi quia apud nos Ennius eo prior usus est: nam apud Graecos sic adhuc lex grammaticorum pendet ut sub iudice res relegata sit*. Haec postrema Horatii memor (a. p. 75 sqq.) addidit, elegiacos autem versus composuisse Ennium cuius vel ex Cicerone notum esse potuit; et hoc tantum quaeri oportet, ut cum Servio loquar, *quis ante hunc?* Ne quid omittam quod Ennii nomen habet, ex eodem capite addam 17 *hymnos primum David prophetam in laudem dei composuisse ac cecinisse manifestum est: deinde apud gentiles prima Memmia Phemonoe fecit in Apollinem et Musas, quae fuit temporibus Ennii longe post David*. Quae quo referenda sint, nescio, nisi quod *Phemonoe* a Porphyryone ad Ennii versum (ann. 179 p. 33), et ab aliis grammaticis appellatur.

Ennii autem versus quos affert Isidorus plerique omnes hexametri sunt, ex annalibus petiti, sed affert poetae tantum nomine in-

*) Primum Ludovici Traubii egregiam disputationem editam a. 1901 (*Archiv f. Stenographie*) p. 191 sqq., qua is quae nexa sunt apud Isidorum de notis dissolvit et suo quaeque auctori retribuit, deinde scripta auctorum comitate ad me missa O. Morgensternii in *Magazin für Stenographie* Berol. a. 1885 p. 72 sqq. de Ennio maxime agentis et Guilelmi Weinbergeri in *Archiv f. Stenographie* a. 1902 p. 204 sqq. idem Isidori testimonium de notis disceptantis.

signitos nusquam titulo aut numero libri adiecto, saepe adeo nulli poetae addictos. Sed in his cum sint nonnulla quae nisi Isidori fide non tradantur, et utilitas vel huius testis agnoscitur et credibile fit Ennianorum carminum memoriam usque in hanc infamam aetatem permansisse. Affert autem haec: I 35, 14 *paromoeon* . . . *quale est illud apud Ennium 'o Tite tute Tati'* eqs (ann. 109), *sed bene hoc temperat Virgilius dum non toto versu utitur hac figura ut Ennius*; x 270 *tertrum veteres pro fero, ut Ennius 'tetros elephantos'* (ann. 607); de quo versiculo, qui etiam alibi affertur, vide a me in relat. acad. a. 1896 p. 726 et in adn. ad versum exposita; xi 1, 109 *complicatum gigni formarique hominem ita ut genua sursum sint quibus oculi formantur* . . . *Ennius 'atque genua comprimit arta gena'* (inc. 14); quae non leguntur nisi apud Isidorum; xvii 9, 97 *scirpus quo tegetes texuntur sine nodo, de quo Ennius 'quaerunt in scirpo soliti quod dicere nodum'* (sat. 70), *et in proverbio 'qui inimicus est etiam in scirpo nodum quaerit'*; Ennii versus Isidorus ex Festo sumpsit; xviii 36, 3 *rotis quadrigas currere dicunt . . . propter solem quia volubili ambitu rotat sicut ait Ennius* (ann. 558) *'inde patefecit radiis rota candida caelum'*; integrum versum unus Isidorus servavit: nam Servius qui eundem dicit (ad Aen. vi 748) verba non citavit. Quos versus I 25, 2 Ennii nomine praefixo affert *'quasi in choro pila'* eqs Naevii esse et ex Tarentilla promptos alio testimonio constat. Sed Isidorus quosdam versus Ennianos nullo auctore laudat: I 3, 8 de Θ quod est mortis signum: *de qua quidam ait 'o multum ante alias infelix littera theta'* (ann. 625); hunc 'quendam' Ennium esse aliunde compertum est; I 33, 13 *amphibologia ambigua dictio . . . ut illud responsum Apollinis ad Pyrrhum 'aio te Aeacida'* eqs (ann. 179). Quo probabilius statuitur in iis quae I 35, 3 de zeugmate docentur *zeugma est clausula dum plures sensus uno verbo clauduntur, quae fit tribus modis: nam aut in primo aut in postremo aut in medio unum verbum ponitur quod sententias iungit: in primo ut 'vertitur oenophoris fundus, sententia nobis'; in medio ut 'Graecia Sulpicio sorti data, Gallia Cottae'; in postremo ut 'namque hoc tempore obsequium amicos, veritas odium parit'* tria exempla trium poetarum afferri et ut primum Lucilii, tertium Terentii esse constat, medium, quae verba in hexametrum coeunt, Ennii esse de annalibus (329), licet eo praeter Isidorum nemo scriptorum usus sit. Sed attulit alia Isidorus nulla Ennii mentione facta, quamquam facere licebat, ut in xviii 4, 2 et 4 de buccinis et tuba, et ibid. 7, 8 de falarica. Quo pertinent etiam quae xi 1, 55 de *caeli palato* (inc. 16) maxime ad Augustinum se applicans Ennii non memor memoravit.

Longe autem gravissimum est quod in libri xix capp. 1 et 2, quae sunt *de navibus et de partibus navium* complures versus Ennii ad naves et partes navium pertinentes afferuntur, quos versus nemo ante vel nemo praeter Isidorum tradidit: 1, 22 *celoces* . . . *Ennius 'labitur uncta carina per aequora cana celocis'* (ann. 478); 2, 4

agea viae sunt vel loca in navi . . de qua Ennius 'multa foro ponit et agea longa repletur' (ann. 492); c. 2, 12 *clavus est . . de quo Ennius 'ut clavum rectum teneam navemque gubernem'* (ann. 483), cuius versus partem Quintilianus memorat, totum nemo nisi Isidorus; c. 2, 14 *tonsilla uncinus ferreus vel ligneus . . de quo Ennius 'tonsillas rapiunt, configunt litus, aduncas'* (ann. 499): neque hunc versus quisquam praeter Isidorum novit. Sed in hac quoque parte nonnulla afferuntur quae Ennii commemorationem non habent cum habere potuerint; dico c. 1, 9 *rates primum et antiquissimum genus navigii*; c. 2, 6 *tonsae remi a decutiendis fluctibus dicti*, quae verba Isidorus a Servio (in Aen. vii 28) mutuatus est. Utroque enim vocabulo semel et iterum Ennius usus est, et *tonsas* quidem alii grammatici similiter sed teste Ennio (ann. 230. 231) explicaverunt.

Praeter amplum Isidori opus originum sive etymologiarum per pauca Enniana supersunt tam in iis quae scripsit de differentiis verborum, quae tres versus scenicos (7—9) nusquam alibi memoratos tenent, quam in libro de natura rerum, qui versus annalium (545) et ipsum praeterea non cognitum tradidit.

Isidorianis ob cognationem quandam generis adiungo pauca de glossarum congerie, quae quidem Ennii nomen prae se ferunt. Ac primo loco pono in excerptis ex cod. Vatic. 1468 (C. Gl. L. v p. 498) servatum testimonium de Ennio quod ad ann. 15 adscribi debebat *Ennius nomen doctoris cui pavo per visionem in ore introivit et altera die surrexit grammaticus. fuit autem cultor idolorum*. Porro glossae codicis Cassin. 90 cum Ennii sententiam de Romulo conditore urbis (ann. 77 p. 14) tum versus eius (ann. 297) *ob Romam noctu legiones ducere coepit* ex Festo ductum tenent; duplex autem congeries et Cassinensis et Parisina cum Isidoro communem habet Ennii versiculum (ann. 607) *tetros elephantos*. Quae vero glossae Latino-Graecae exhibent Ennii vocabula *aplustria* (ann. 602) et *ambactus* (ann. 605), ex iis hoc ex Festo repeti potuit, illud uni glossarum scriptori acceptum fertur. Multa autem sine Ennii nomine in iisdem glossis traduntur quae incertum quibus gradibus ad eundem poetam videantur redire; sed ea nunc tractare nolo.

Ab Isidoro progredi licebat ad Aldhelmum (a. 675—709), qui bis memoratur ad ann. 17 et 623, sed quae affert eorum exstant auctores, ipse nihil proprii habet, non magis hercle quam Cynthius Cene-tensis Vergilii Aeneidos interpres (saec. xv), de quo vide ad ann. 18. Neque meum esse putavi Ennii memoriam etiam per medii aevi quod vocatur tempora persequi. Ennii poetae nomen non sine honore appellatur in Nasonis (Muaduuni) ecloga saec. ix in. (Poet. Lat. aev. Carolin. ed. Duemmler tom. I p. 387) v. 79sqq.

*Carmina lusit item variis en maximus odis
Ennius, ingenuis scribens monumenta priorum;
Propterea in terris tenuit tum culmen honoris.*

et in Theoduli egloga v. 285sqq.

*Silvae prata virent frondent, nunc omnia rident;
Huc Helicon Musas, huc Proteu mitte Napaeas;
Adsint praecipue qui curant florida Tempe,
Quos in distichii serie complecteris, Enni,*

cuius mentionem feci ad ann. 62sq. propterea quod Haasius *de mediæ aevi studiis philologicis* (a. 1856 p. 16 n.) hunc neglexisse crimini esse editoribus Ennii voluit; sed is quae dicit versu quarto a Martiano Capella mutuatus est, Ennium numquam vidit. Nil nisi nomen est poetae etiam in Anticlaudiano Alani ab Insulis (saec. XII), cum ita scribit (lib. I 5 v. 169)

*Illic pannoso plebescit carmine noster
Ennius et Priami fortunas intonat: illic
Naevius eqs.*

Haasium enim qui hunc Alanum integros annales Ennii cognitos habuisse censuit iure suo redarguit R. Foersterus (mus. Rhen. xxxvii p. 488).

Osbernus (circa a. 1150) in panormia h. e. thesauro novo Latinitatis Maii opera primum edito, de quo G. Meyerus Spirensis egit (in mus. Rhen. xxix p. 180sqq., vide ad ann. 478), nonnulla Enniana attulit sed iis fontibus usus quos novimus; unum versum (ann. 595) ipse solus perhibuit: eundem postea Ugucio (a. 1190).

Sed medium aevum ne nihil profuisse reliquiis Ennianis dicas, tres Ennii versus singulares nemini ante memoratos in Orosii codice Sangallensi saec. x n. 621 suis locis adscripsit Ekkehartus IV abbas sancti Galli qui circa a. 1061 obiit. Quos versus praeclaros et quorum nullus non aliqua ex parte nostram poesin Ennianae cognitionem adiuvit, a me in annalibus collocatos (170. 222. 274) primus ex oblivione suscitavit Ernestus Duemmler, qui eos a. 1869 cum de Ekkeharto IV ageret in Hauptii ephemeride antiquitatis Germanicae n. s. II p. 11 publici iuris fecit et me eius rei a. 1877 comiter certiozem fecit. Sed multis iam annis ante Carolus Zangemeister, cum Orosii causa quem in corpore scriptorum ecclesiasticorum Vindobonensi editurus erat eundem codicem excuteret, glossas istas Ennianas a se excerptas officiosissime ad me perscripsit, qui a Duemmlero non dissensit nisi quod tertium versum non ab Ekkeharto IV sed a nescio quo scriptore superioris aetatis exaratum affirmavit. His tribus Ennii versibus nuper accessit quartus non novus ille quidem sed a Cicerone traditus (ann. 194), ab eodem autem Ekkeharto IV hac forma adnotatus *mi pro michi sepe posuerunt poetae. unde pyrrus Romanis 'Non mi aurum posco neque mi precium dederitis'*, quam adnotationem a se ex codice Sangallensi 369 saec. XV excerptam Paulus de Winterfeld mecum per litteras, deinde in archiv. nov. hist. xxviii p. 71 n. cum pluribus communicavit.

Quod initium versus Enniani a Cicerone et Servio traditi (ann. 115) *Romulus in caelo* in pariete Pompeiano adpictum est (C. I. L. IV n. 3135)

pro indicio Ennii etiam tum cogniti haberi non potest; sed nuper in pavimento Africano (mus. Bard. n. 166) cum aliis versibus veterum poetarum ad navium picturas pertinentibus unus certe Ennianus (ann. 478) comparuit non ignotus sed alibi traditus, de quo vide quae adnotavi (cf. *arch. Anz.* 1898 p. 118). Denique ne hoc quidem ab hac historia Ennii abesse volui quod non ita pridem in opere musivo Treveris detecto inter veterum scriptorum picturas Ennii imago patefacta est: vide *Westdeutsche Zeitschr.* x (1891) p. 248 sqq. De qua quae prae-terea exposita vidi omitto.

Vidimus qua via libri Enniani paulatim ut folia florum discerpti sint et quorum scriptorum beneficio quidquid eorum superest ad nos propagatum sit. Nunc a novo principio ordiendum est ut ostendatur quorum studiis factum sit ut quae discerpta erant in unum rursus collecta ad simulacrum quoddam integritatis revocarentur. Cuius rei laudabile initium fecisse constat Stephanos, Robertum patrem et Henricum filium, qui quidem suam operam non Ennium tantum continere sed multorum poetarum veterum Latinorum reliquias complecti voluerunt. Itaque a. 1564 librum ediderunt cui hunc indicem fecerunt *Fragmenta poetarum veterum Latinorum quorum opera non extant: Ennii Pacuvii Accii Afranii Lucilii Naevii Laberii Caecilii aliorumque multorum. Undique a Rob. Stephano summa diligentia olim congesta, nunc autem ab Henrico Stephano eius filio digesta et priscarum quae in illis sunt vocum expositione illustrata, additis etiam alicubi versibus Graecis quos interpretantur.* Horum igitur quos indicant et quorundam aliorum poetarum non ratione temporum sed litterarum serie ordinatorum versus superstites secundum carminum genera et ubi fieri potest libros carminum recensent, plerumque testium verbis qui traderunt adiectis, ut esset quod declarando sensui aut orationi poetatarum inserviret. Initia haec erant paucis contenta, et tamen, de Ennio ut dicam, vel ex his obiter collectis et illustratis intelligi poterat, quanta pars egregiorum versuum, dactylicorum et scenicorum, sive singularium sive complurium continuorum, quibus huius poetae virtus et amplitudo taxari posset, ex magna ruina suppeteret, unde spes excitaretur fore ut quae tot poetis simul impertita esset opera iam in singulos maiore cum contentione impenderetur. Ac de Ennio quidem primus post Stephanos praeclare meruit Hieronymus Columna edito libro cui inscripsit *Q. Ennii poetae vetustissimi quae supersunt fragmenta ab Hieronymo Columna conquisita disposita et explicata ad Ioannem filium. Neapoli 1590.* Quo libro, quem post patris obitum filius cui dicatus erat edendum curavit, in quattuor tomos dispertito praemissa vita Ennii annalium, variorum poematum, ut Scipionis Epicharmi aliorum, tragoediarum, denique Euhemeri et incertorum librorum reliquias diligenter collectas et probabili ratione digestas amplo et erudito commentario, ut erat homo Graecis Latinisque lit-

teris non leviter imbutus, explanavit. Sed quae Columna una opera principe poetarum perdigna complexus erat, ea accidit deinde ut partitis curis tractarentur. Ac tragoediarum quidem reliquias Ennianas non solas sed eas cum ceterorum poetarum tragicorum versibus coniunctas, Stephanorum magis exemplo, Martinus Antonius Delrius S. I. a se recognitas publicavit. Cuius *Syntagma tragoediae Latinae* a. 1593 editum et saepius repetitum, in tres partes distributum, secunda et tertia Senecae tragoedias et in eas commentarios, in prima praeter prolegomena quaedam *Fragmenta veterum tragicorum* et *Opinationes in eadem* continet, non inutiliter collocata opera sed ut in Ennianas quidem non multum novi aut ingeniosi afferretur. Ad annalium autem restitutionem solam Paulus Merula Batavus studiose incubuit, qui libro spisso, quem a. 1595 hac inscriptione insignitum edidit *Q. Enni poetae cum primis censendi annalium libb. xviii quae apud varios auctores superant fragmenta conlecta composita illustrata ab Paulo G. F. P. N. Merula qui eadem fixit dicavit sacravit S. P. Q. Dordraceno l. m. Lugduni Batavorum*, hoc praecipue egit, ut et fines librorum et in singulis versuum ordinem qui fuisset recuperaret eaque quae sibi visus est assecutus esse historica fide illustraret et confirmaret: cui rei inservit quod explicandis singulis *historiam* quam dicit, quasi quoddam versuum interpretandorum argumentum, praemittere solet. In qua operis parte ita versatus est, ut cum esset homo eruditus et acutus multa probe et egregie administraret, sed qua erat confidentia et coniectandi libidine non raro a vero longius aberraret et pro certis vendicaret quae vix esse probabilia largiare.*) Qui proximi sunt mutatis partibus rursus in tragoedias sed non solum Ennii verum simul ceterorum tragicorum curam impenderunt: Petrus enim Scriverius *Collectanea veterum tragicorum L. Livii Andronici Q. Ennii Cn. Naevii M. Pacuvii L. Attii aliorumque fragmenta et circa ipsa notas breves* edidit Lugduni Batav. a. 1620, quibus additae sunt singulari libello *Castigationes et notae uberiores Gerardi Ioannis Vossii*, qui quasi commentarium criticum ad versus a Scriverio collectos et dispositos adiecit, is quidem eo successu, ut de emendandis versibus tragicis, in primis Ennianis, optime meruisse censendus sit. Progrediente tempore non defuit qui Columnae opus Ennio soli sed toti dicatum prudenti consilio instauratum ex raritate qua erat denuo divulgaret. Quod

*) Versus annalium sola Merulae fide propagatos ne nunc quidem omisi, sed ut olim segregatos a ceteris ne cum veris miscerentur (p. 240sq.) edidi. Versus enim non desii pro falsis et fictis habere, sed Merulam ipsum hanc fraudem peperisse probari non potest neque iniuria nuper hoc crimine liberare editorem studuit P. I. Blokhus professor Leidensis qui et lingua Batava in *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis* 1 (1899) p. 116 *de geloofwaardigheid van Paullus Merula* confirmatum ivit et paulo post Latine Hartmano interprete in Mnemosyne bibliotheca philologica Batava n. s. xxviii (1900) *de fragmentis Ennianis a Paulo Merula editis* disseruit.

suum esse meritum voluit Franciscus Hesselius, qui quid egerit in-
 scriptione libri indicavit: *Q. Ennii poetae vetustissimi fragmenta quae
 supersunt ab Hieron. Columna conquisita disposita et explicata ad Io-
 annem filium. Nunc ad editionem Neapolitanam a. 1590 recusa ac-
 curante F. H. i. c. Accedunt praeter eruditorum virorum emendationes
 undique conquisitas M. A. Delrii opinationes nec non G. I. Vossii casti-
 gationes et notae in fragmenta tragoediarum Ennii ut et index omnium
 verborum Ennianorum. Amstelaeami a. 1707.* Addidit multa non inu-
 tiliter quae ad explicandas aut emendandas Ennii reliquias pertine-
 rent, cum alia tum a Merula continuatum annalium contextum sed
 adnotatione eius ommissa. In eo utentium commoditati consuluit quod
 Columnae commentarium particulatim dissectum et versuum partibus
 adnexum maluit perpetuum textui subiicere. Itaque doctis hominibus
 quibus Columnam consulere non liceret etiam saeculo duodevicesimo
 paratum erat unde haurire cum fide possent si qui Ennianae poesis
 studio aut delectatione ducerentur. Neque annalibus Ennii non erat
 qui prospiceret; qui Merulae librum iam rarescentem, ne oblivione pe-
 riret, renovare instituit, item ut Hesselius iuris consultus, E. Spangen-
 bergius. Is enim ei quem a. 1825 Lipsiae edidit libello haec inscrip-
 sit *Quinti Ennii annalium libb. xviii fragmenta. Post Pauli Merulae
 curas iterum recensita auctiora reconcinnata et illustrata. Accedunt
 Cn. Naevii librorum de bello Punico fragmenta eqs. Opera et studio
 E. S.* Ac fassus est ipse editor, se paucis mutatis aut adiectis uni-
 verse annalium conformationem a Merula invectam et confirmatam
 denuo exprimendam curasse: neque ab eius exemplo discessit nisi
 quod externa forma mutata legentium usui providit. Quem enim ille
 de more per partes textui adnexuit commentarium tam historicum
 quam grammaticum segregatum in adnotatione duplici versibus sub-
 iecit, ita ut in altera historiae narrationem continuaret qua maxime
 institutus ordo versuum niteretur, altera ex reliquis explanationibus
 Merulae potissima repeteret. Non multo post etiam altera pars reli-
 quiarum Ennianarum nacta est qui a Delrio et Scriverio Vossioque
 in colligendis et emendandis tragicorum versibus instituta et inchoata
 continuaret et perficeret. Frid. enim Henr. Bothius *Poetarum Latii
 scenicorum* voluminibus quinto et sexto a. 1834 editis tam tragicorum
 quam comicorum poetarum Romanorum fragmenta, in quibus Ennii,
 a se conquisita et adnotationibus illustrata publicavit: qui quidem
 (de Ennio loquor) nec satis supellectile critica instructus erat et ea
 ratione edendi usus est qua vix satisfieri possit iudicare cupientibus,
 sed tamen in singulis multa recte et probabiliter constituit. Contra
 is qui a Merula exaedificatos annales sibi instaurandos sumpsit vix
 ulla in parte rem suam laudabiliter gessisse existimandus est, qui,
 ut omnittam memorabilem in testibus afferendis incuriam, primum eo
 peccavit quod se Merulae mancipavit auctori minime probando in
 omnibus, deinde quod quae in Merulae rationibus maxime reiectanea

essent quodammodo exaggeravit et cumulavit, cum paene quidquid hexametrorum Ennianorum traditum esset suis locis in reconcinato annalium contextu reponi posse sibi persuaderet: qua re fieri non poterat quin multa incredibilia et inepta procrearentur. Atque ob hanc quam sequitur rationem non sanam magis culpandus est quam laudandus quia in paucis, quod nemo negat, seorsum a Merula verum vidit. Haec autem unica erat editio ad quam per tot annos philologis redeundum erat si quis scire cuperet quid esset annalium poesis Enniana. Quam ob rem, ne princeps poetarum Romanorum non exstaret nisi in editionibus quae iam priscae essent ob vetustatem aut indigna socordia et pari imperitia praestarent Frid. Ritschelii consilio factum est ut aciora studia in hanc partem nimis diu iam desertam incitarentur. Eo enim auctore philosophorum ordo universitatis Fridericiae Guilelmiae Rhenanae in litterarum certaminibus in a. 1852 hanc quaestionem proposuerat *praemissa de Q. Ennii vita arte et scriptis disputatione eius annalium fragmenta disponerentur emendarentur illustrarentur*. Deque periculis factis die III m. Augusti a. 1852 sic iudicavit ordo (haec enim ut nunc referenda ducam habeo etiam privatas causas ex ipsa rei condicione natas, sed erit fortasse qui haec quae singularem vim et virtutem Ritschelii luculenter expressam tenent non invitus legat): *Quo de argumento dupliciter sibi satis factum esse ordo merito laetari potest. Duas enim commentationes accepit, alteram Horatiana sententia insignitam 'Est aliquo prodire tenuis, si non datur ultra', alteram Lucretii versibus inscriptam 'Iudicio perpende, et si tibi vera videntur, Dede manus, aut si falsum est, accingere contra': utramque tot nominibus laudabilem, ut neutri, si in certamen sola commissa esset, non concedi praemium potuisset. Eximiae utraque industriae testis existit indefessaeque lectionis, doctrinae in reconditoribus litteris non vulgaris, iudicii ad indagandos errores sagacis, ad verum inveniendum feracis, ad credendum prudentis, item elegantiae cum in argumenti tractatione tum in oratione conspicuae, quamquam aliquanto etiam nitidioris in priore quam in altera descriptione. Itaque cum utriusque communis, si generatim iudicandum est, etiam ἀριστεία illa sit, quae imprimis decet philologum, rectaque omnino cum ratione et ex arte disputandi exercitatio, tamen quod plurimis in locis, eis potissimum qui ad singula fragmenta suis annalium libris distribuenda spectant, dispares atque adeo contrarias in partes discesserunt, nec esse mirum potest, ut in genere quod suapte natura in coniectura positum saepe probabilitatem potius quandam sequatur, quam necessitate argumentandi regatur, nec ad ipsam veritatem consequendam infructuosum videbitur. Ut, quando aliis in locis alteram altera propria virtute superat, in ipsas litteras non paullum utilitatis redundaturum esse videatur, si utraque, plus etiam, si utraque scriptio in publicam lucem prodeat, qua dignam esse utramque censemus. Quae cum ita essent, de praemio tamen alterutri adiudicando vix posse dubitari ordo intellexit, postquam alte-*

ram ab uno esse scriptam comperit, consociata duorum opera alteram effectam: id quod qui Lucretianos versus praescripserunt, omni candore in prooemio ipsi professi sunt. Quod quidem consilium, a singulari scriptorum condicione satis ordini excusatum, etsi ipsis nequaquam inhonorificum est, tamen non potest non plus praestitisse censei, qui unus duorum coniunctam contentionem aequaverit. Nec mediocris laus in hoc ipso cernitur, quod hic statim a principio omnes argumenti partes tam certo consilio dimensus est tamque aequabili temperamento latissime patentem disputandi materiam partitus, ut et considerati iudicii studiorumque maturitatis insigne documentum ederet, nec temporis angustiis, ut concertatorum uterque, quominus incohata operam ad finem feliciter perduceret, intercluderetur. Hinc igitur est, quod Horatiano subboto insignitam commentationem praemio ornandam ordo decrevit, alteram proxime accessisse ad victoriam iudicavit. Resignatis schedulis princeps apparuit Ioannes Vahlen Bonnensis, seminarii regii philologici senior, proximi ad principatum Fridericus Theodorus Hugo Ilberg Thuringus, Theodorus Hug Turicensis, eiusdem seminarii sodales ordinarii. Atque competitors mei extemplo se ad edendas Ilbergius primi libri annalium, Hugius septimi octavi noni reliquias dederunt, h. e. ad eas partes annalium, quae prae ceteris argumenti causa et ob copiam superstitum versuum allicere potuerant utpote in quibus maiore cum fructu elaborare liceret. Quorum libelli dd. vi et vii m. Augusti a. 1852 publici iuris facti sunt. Ego quaestionibus Ennianis criticis eodem mense et anno emissis editionem annalium (de qua tum sola cogitabatur) integram sicut potui praeparare institui. In quo opere difficultatis et dubitationis pleno dum sudans haereo, interim ab O. Ribbeckio egregia arte et magna diligentia collectae et recognitae tragicorum Romanorum reliquiae eduntur (a. 1852). Ex quo ut mihi exemplum sumendum esse sentiebam, ita tum demum natum est auctore maxime Ritschelio consilium non subsistendi in annalibus edendis, sed una cum tragoediarum versibus nunc cura Ribbeckii in propatulo positis reliqua Enniana omnia conquisita et emendata uno volumine complectendi: sic enim fieri posse, quod non uno nomine litterarum causa optabile erat, non solum ut integrum Ennium unus liber teneret sed etiam index unus huius poetae ceteris multo uberioris sermonem totum exponeret. Itaque hoc consilium labore non leviter adaucto strenue persecutus tandem a. 1854 *Ennianae poesis reliquias* a me recensitas prodire iussi. Quae editio diu expectata primum non sine favore quodam excepta est (quamquam ob tragoediam receptam in Ribbeckii offensionem incideram invitus) nec displicuit quibusdam perdoctis hominibus quorum iudicium ego cum omnibus magni faciebam, posteriore demum tempore rationibus, quas aliis expendendas relinquo, in deteriores partes rapi coepta est. Sed ego non destiti semel editi Ennii rem et rationem variis commentationibus stabilire ut potui et adiuvare, in quibus non solum

annales et versus annalium, verum magis tragoedias retractabam, in quibus recognoscendis olim non tam iudicii errore quam modestia quadam et pudore nimis anxie ad Ribbeckii vestigia me applicaram. Quas descriptiones quamquam saepius suo loco in adnotationibus memoravi, tamen fortasse non inutile est earum hic conspectum dare. Editae igitur sunt in mus. Rhen. xiv (1859) p. 552—569; xvi (1861) p. 571—585; Herm. xii (1877) p. 253. 399; xv (1880) p. 260—265; in prooemiis indicum lectionum universitatis Fridericae Guilelmae a. 1877 de Medea; 1878 de Iphigenia; 1879/80 de versibus veterum poetarum a Cicerone citatis; 1880 de distinctione; (1886/87 p. 6); 1887/88 de Alcmaeone; 1888/89 de tragoediis compluribus; 1892/93 de annalibus; in relationibus academiae Berolinensis (*Sitzungsberichte*) a. 1888 *über einige Bruchstücke des Ennius*; 1894 *über das Stadtgründungsangurium bei Ennius*; 1896 *über Ennius und Lucretius*; 1899 *Bemerkungen zum Ennius*; in actis maioribus academiae (*Abhandlungen*) a. 1886 *über die Annalen des Ennius*. Hoc modo cum his studiis instare pergerem sperabam me posse aliquando novam Ennii recensionem proferre quae et mihi et ceteris magis satisfaceret. Sed quo tempore exhaustis iam prioris exemplaribus altera editio a me postulabatur alii praeverterunt et me paene de meo consilio deiecerunt. Omitto quod iam a. 1874 Oxonii in *Fragments and Specimens of early Latin* editor John Wordsworth specimina quaedam Ennii tam ex annalibus quam ex tragoediis selecta recepit. Gravius erat quod a. 1884. 1885 L. Mueller Ennium sibi tamquam suam provinciam arrogavit. Is enim mihi iratus, quod a Lucilii editore non exspectatum Lachmanni Lucilium, eximium opus quamvis imperfectum, sicut erat edendum curavi, quamquam nulla re a me lacesitus, quomodo Ennius edendus fuerit et quam ego par non fuerim ei operi exsequendo duobus libris Germanos et externos docere instituit, quorum alteri inscripsit *Quintus Ennius. Eine Einleitung in das Studium der römischen Poesie. St. Petersburg 1884*, alteri autem, qui versus superstites et commentarium continet, *Q. Ennii carminum reliquiae. Accedunt Cn. Naevi Belli Poenici quae supersunt. Emendavit et adnotavit L. M. Petropoli 1885*. In quibus libris quae reiectanea esse mihi persuasi silentio praeterii, quae probe inventa, ut par fuit, adhibui, sed multa non fuerunt. Iterum a. 1894 in I. P. Postgatii *Corpore poetarum Latinorum* vol. I, postquam a viro clarissimo mihi oblatam condicionem propterea quod editoris libertas nimis angustis finibus circumscripta erat non accipiendam duxi, idem Muellerus Ennium suum succincta admodum adnotatione auctum edidit. Post Muellerum eius discipulus et eadem mente praeditus sed ingeniosior illo, Aem. Baehrensius, cum *Fragmenta poetarum Romanorum* a se collecta et emendata a. 1886 ederet, ex Enniana poesi annales et reliqua recepit exceptis scenicis tam tragicis quam comicis reliquiis, quae in Ribbeckii libris prostarent. Cuius libellus, utpote qui multo-

rum usui habilis esset, perplacuit et probatus est, quamvis in Ennianis temeraria multa exhibeat et inprimis annalium reliquias non raro vanis inventis locupletaverit. Ribbeckius autem iam a. 1871 et 1873 tragicorum et comicorum fragmenta secundis curis recensuit, quaeque olim in *Quaestionibus scenicis* ad tragicorum fragmenta adiectis de tragoediarum argumentis et compositione egerat, in libro vernacule scripto cui inscripsit *Die römische Tragödie im Zeitalter der Republik* a. 1875 latius explanavit. Et iam tertium scenicorum poetarum reliquias a. 1897. 98 repetitis studiis in usum maxime thesauri linguae Latinae retractavit. Quae postrema sero mea opera tantum non absoluta ad me allata sunt. Sed in his libris magis etiam quam in superioribus multa sunt quae mihi non magis probantur quam illi mea, et eo apertius factum est, de quo numquam dubitavi, nos in hoc genere rationibus uti non leviter inter se discrepantibus. Me vero non descivisse ab hoc opere et onere, quod mihi nescio quae sors iniqua imposuisse visa est, vel his extremis annis a me editae commentationes Ennianae quas supra significavi indicio esse poterant. Quod autem re vera hanc editionem diu praeparatam, saepe intermissam, numquam plane omissam tandem hac aetate et his negotiis et officiis oppresso contigit ut ad umbilicum adducerem, eius rei gratiam inire voluit Otto Plasbergius meus, qui adnotationem duplicem a me perscriptam et constituto textui applicatam revolutis auctoribus diligenter ita redegit ut si quae deesse viderentur suppleret, quae vero superesse reseccaret, porro in conficiendis et corrigendis indicibus, denique in regenda typhothetarum inscitia et licentia admirabiliter me adiuvit et omnino sua opera indefessa effecit ut mea opera qualiscumque non sine aliqua utilitate edi posse videretur.*)

Sed qua condicione litterarum ad renovandum hoc opus Ennianum accessi, ea quam diversa fuit ab illa qua olim in colligendis et recensendis his reliquiis tirocinium posui. Etenim eorum auctorum, quibus potissimum testibus utendum erat, tum vix unus et alter ita iam editus erat ut cum fide eorum testimoniis uti liceret, ac veren-

*) Non possum nisi in adnotatione memorare a Ludovico Valmaggi, cuius adnotationes quasdam de Ennio in *Boll. di filolog. class.* editas cognovi, a. 1900 mea versuum Ennii recensione iam prelo subiecta Ennii annalium fragmenta edita esse libello cui inscripsit *Q. Ennio i frammenti degli annali editi e illustrati da Luigi Valmaggi. Torino 1900*; qui testimonia quidem versuum breviter indicavit, ampliore autem commentario tam de sensu et loco eorum quam de scriptura et rebus grammaticis egit. Ex cuius praefatione quaedam a doctis Italis potissimum edita de Ennio me fugisse intellexi, doliturus si quid quod probe inventum sit me praeterierit. Eodem anno Carolus Pascal quae singillatim ante in *Rivista di filologia* de Ennii quibusdam carminibus disseruerat collecta et coniuncta cum iis quae de aliis poetis Romanis proposuerat denuo publici iuris fecit in libello *Studi sugli scrittori Latini, Ennio Plauto Cicerone etc.* De quo libro et inprimis de Ennianis iudicium fecit R. Helmius (*Berl. philol. Wochenschr.* 1901 p. 73sq.).

dum erat ne vana esset opera mea, nisi intercedente maxime Ritschelio contigisset, ut editores quos suorum auctorum causa excussissent codices eorum testimonia de Ennio mecum liberaliter communicarent: quorum nomina olim cum grati animi significatione recensui. Nunc contra paene non est eorundem scriptorum qui non suo instrumento critico auctus niteat et thesauros suos cuivis adeunti aperiat. Itaque primum Ciceronis tam orationes quam philosophiae scripta Baiteri Halmiique opera inde ab a. 1854 luculentis commentariis criticis instructa illi usui patent et satisfaciunt. Quod si quid tamen desideratur, mihi ne nunc quidem aliena defuit humanitas: et Vossianos quidem codices, quos in libris de divinatione olim ipse contuleram, Plasbergius per omnia scripta quae continent, quorum ille novam recensionem praeparatam habet et propediem editurus est, una cum Vindobonensi accuratissime excussit mihi quantum ad meam rem utile esset impertivit. Libenter usus sum iis quae Bastianus (non Christianus) Dahlius et S. G. de Vriesius ad Catonem mai. ex suis libris attulerunt in libellis quos ad ann. 202 significavi. In Tusculanis scripturae quaedam Vaticanani cod. Ed. Stroebelii beneficio acceptae. Ad scripta rhetorica, quamquam novam editionem Orellianam Orellius ipse et Baiterus iam a. 1845 pararunt, nunc meliora in promptu sunt, rhetorica ad Herennium Friderici Marxii (a. 1894), orator F. Heerdegeni (a. 1884) cura editus, egregia utraque opera; librorum de oratore Th. Stangellii studiis optima recensio debetur, sed apparatus criticus quem promisit uberrimum cum nondum editus sit, vir humanissimus facile precibus meis motus est, ut ex codicibus potissimis quos contulit quae usui essent Ennii et mea causa exciperet, item ad schol. Gronov.

Varronis de lingua Latina Florentini codicis scripturae H. Keilii diligentia perscriptae olim Leonardi Spengelii beneficio a me usurpari poterant; nunc et eius et ceterorum librorum lectionis varietas accurate exposita habetur in nova editione qua a. 1885 Andreas Spengelius verba Varronis maxime ad patris sui mentem, partim etiam suis opinionationibus emendata dedit. Ego nunc non usus sum nisi Florentini libri testimoniis, quibus solis fidem habendam esse Lachmanno credidi. Praeterea uti mihi licuit exemplari Varronis Spengeliano a. 1826, in cuius marginibus Lachmannus cum ea quae ipse edidit tum alia multa breviter et pertenui scriptura adnotavit. Commodaverat mihi pridem hunc librum Augusti Wilmannsii veteris amici benevolentia, cui viro optimo perdolendum est quod non contigit prohibente negotiorum et officiorum necessitate ut et filum in libello de Varronis libris grammaticis egregie inchoatum pertexeret et quod volebat et diu praeparaverat Varronem de lingua Latina suis rationibus recognitum ederet. Ex Lachmanni adnotationibus marginalibus quasdam ad Ennium aut ad Varronis verba Ennium citantis pertinentes memoravi. Sero mihi innotuit libellus cui auctor Iulius Antonibon inscripsit *Supplemento di lezioni varianti ai libri di lingua Latina di*

M. T. Varrone. Bassano 1899, quo is multis codicibus Varronis de l. L. congestis et collatis scripturas ex iis excerptas disceptat et hoc agit imprimis ut proavi sui Petri Canal merita de Varrone et his maxime libris eius in Germania contempta et neglecta patefaciat et extollat. Ex quo libello ad inc. 39 unum inventum Canali attuli mecum a Plasbergio communicatum (nam libellum ipsum postea demum vidi). Sed ubi verba Ennii iam a typothetis exscripta erant, eiusdem Wilmannsii comitate in meas manus venit ipsa editio Varronis Canali opera a. 1874 publicata (quam Antonibonus p. 6 eiusdem editionem a. 1846 nominat non cognovi). Illa autem quid actum sit index patefacit *M. Terenzio Varrone libri intorno alla lingua Latina riveduti tradotti annotati da P. Canal. Frammenti tradotti e annotati da Federico Ab. Brunetti. Venezia tipographia di Giuseppe Antonelli* 1874. Hunc igitur librum a. 1874 editum possum vere fateri Wilmannsium, hominem vigilantissimum tam quia praefectus est bibliothecae regiae Berolinensis quam quia Varroniana omnia singulari cura persequi solet, anno huius saeculi secundo a nescio quo ad se missum accepisse: unde intelligitur quam iniuste Antonibonus philologos quosdam Germaniae incusaverit quod multa quae a Canalo profecta sint sibi arrogaverint, qui cives suos incusare debuit quorum incuria fit ut libri suorum Alpes non transeant nec fines Germaniae nusquam non reclusos suo tempore intrent. Ego in hoc volumine versus Ennianos a Varrone citatos percurri ne si quid esset quod commemoratione dignum videretur negligerem. Sed praeter illud a me ad inc. 39 allatum pauca inveni quae afferenda ducerem.

In Festo quamquam O. Muelleri liber non plane destituebat eum qui scripturae fidem quaerebat, cum praesertim H. Keilii de codice Farnesiano adnotationes in promptu essent, et mihi de eodem codice nonnulla Rich. Reitzensteinii amicitia perhibuerat, tamen longe fidentius licet eius grammatici testimoniis uti, ex quo novam Festi editionem paravit Aemilius Thewrewk de Ponor, homo eruditissimus mihi quae amicissimus, qui etiam ante editum Festum quae de excussis a se Pauli codicibus commemoranda habebat comiter mecum communicavit. Is igitur omni genere subsidiarum instructus (a. 1889) ad hoc opus perficiendum ita accessit, non ut emendatum Festum exhiberet, quem nemo requirebat, sed ut eam formam et Festi et eius epitomatoris Pauli exprimentam curaret, quae certissima fide testium niteretur. Et codicis quidem Farnesiani folia quae servata sunt exemplo photographo repraesentata consilio et impensis academiae litterarum Hungaricae a. 1893 publici iuris fecit, sed et de ceteris Festi quae apographorum beneficio supersunt et de Pauli epitoma, licet apparatus criticus, quem se daturum pollicitus est, adhuc desideretur, dubitatio esse non potest quin quae edidit summa testium auctoritate praestentur et confirmentur. Accedit Festi codicis quaternio decimus sextus Mommseni cura editus a. 1864.

Quae condicio litterarum fuerit tum cum primum Ennii reliquias colligere conabar, nulla re magis conspicuum fit quam quod de artium scriptoribus, quibus mihi utendum fuit, unus Charisius recens editus exstabat, a. 1840 Friderici Lindemanni opera recognitus, qui *Corpus grammaticorum Latinorum veterum*, quod restituendum susceperat consilio non improbando sed viribus imparibus, non ultra voluminis quarti fasciculum primum, qui Charisium tenet, produxit. Nunc totum corpus grammaticorum Latinorum septem voluminibus ab a. 1857 ad 1880 Henrici Keilii singulari diligentia cum pari prudentia coniuncta absolutum prostat, accedente etiam H. Hageni supplemento.

Cuius corporis quas partem esse voluit Prisciani institutiones grammaticas, mihi olim praeter Putschium in Krehlii exemplo volendas, Martinus Hertzius ad similes Keilio non plane compares rationes a. 1855. 1859 recensuit, idem separatim a corpore Gellii noctes Atticas, quas bis a. 1853 et 1886 nudas ab omni adnotatione vulgaverat, a. 1883. 1885 amplissimo apparatu critico cumulas edidit: qui vir doctus hoc habuit, ut in exponendis copiis sibi vix satisfaceret et nonnumquam nimio citandi aut laudandi studio perspicuitati officeret, in verbis autem auctorum suorum constituendis saepe incerto iudicio vacillaret: ut Gellium mittam, de quo alibi dixi, ne in Prisciano quidem non saepe erravit, cuius, ut hoc utar exemplo, multas voces vel sententias explicandi causa per *id est* insertas resecari iussit, quas neminem fugere poterat plane esse de more huius magistri. Sed hoc utut est, copiae quibus opus est paratae sunt, et quas olim ex codicibus Gellii et Prisciani excerptas scripturas qua erat humanitate mecum communicavit, eae nunc in eius adnotationibus expositae leguntur.

Quid de Nonio Marcello dicam, de quo olim praeter Mercerum Basileenses (a. 1842) consulendi erant, nunc optio data est de tribus editoribus eligendi quem potissimum sequare, qui tamen in eo conspirant ut suum quisque Nonium quam emendatissimum exhibere studeant: id quod mihi ratione parum considerata fieri videtur. Neque enim Nonius is est grammaticus, quem quis oblectamenti causa legere cupiat, sed is potius cuius verba in hac immensa copia testimoniorum ex omni genere litterarum haustorum utenti semper acerrimo iudicio expendenda sint: in qua re non quaeritur quid Caio aut Titio in mentem venerit, verum quid recte aestimata librorum memoria tradat aut suadeat: quod si in textu positum est quamvis depravatum, id melius est, quam iudicium aliena opinione occupari. Quanto prudentius Thewrewkiius versatus est in Festo. Sed videamus singulorum virtutes. Et Lud. Quicheratus quidem, qui Parisiis a. 1872 Nonium edidit, ut homo doctus et acutus et qui bonis codicibus uteretur (inprimis Parisiensi n. 7667), poterat huic muneri satisfacere, nisi pravis rationibus seductus esset, sed et in textu multa temere novavit, velut nonnumquam e Cicerone supplevit quae Nonius mutila ac lacera attulerat, et in adnotatione spissa librorum scriptorum et impressorum scripturas ita miscuit, ut

saepe difficile sit internoscere qua quidque fide citetur. I. H. Onions in eo Nonio quem a. 1889, quo anno mortuus est, manu scriptum reliquit, quemque amici eius a. 1895 Oxonii edendum curaverunt, tres libros primos de compendiosa doctrina multorum et bonorum codicum ope recensuit, quorum scripturae discrepantiam commoda ratione in adnotatione exposuit, ut dolendum sit hanc operam perutilem parti tantum Nonii, non integro profuisse. Sed is quoque in versibus potissimum allatis nimis saepe sibi sumpsit ut corrigeret vel suis vel alienis inventis quae depravata haberet: unde fieri non potuit quin multa prava et reiectanea suo textu reciperet. Tertius est Muelleri Nonius, quo edito vivi pervenimus ut quem olim unus liber modici ambitus tenebat nunc duobus voluminibus grandioris formae et fastidiosa luxuria vilis grammaticus impressus prostaret. Sed si quis non externo splendore oculos praestringi patiat et hunc Nonium intus et in cute noverit, fatebitur, opinor, in summa rei hanc non esse nisi doctiorem inscitiam: nam quod unice rem continet novisse qualis sit iste Nonius librorum fide propagatus, non futilibus opinionibus doctorum deformatus, id non contingit ex his ambagibus nisi operoso labore.

Gratiore specie arridet Servius Thilonis, ei praesertim cui olim necesse erat cum Burmanno evolvere Lionem, h. e. eum editorem qui quid praestandum esset in hoc genere ne obiter quidem percepisset. Georgius Thilo, mihi ex studiorum communione Bonnensi notus et amicus, memini cum tirocinio exacto ut in maiore opera vires exerceret hoc consilium capiebat Servii commentarios Vergilianos sic uti par esset restituendi et praeparatis omnibus se ad itinera accingebat quibus quae opus essent colligerentur. Atque instructus omnibus quae videndum erat ne deessent coepit a. 1881 Servium edere iis rationibus quae hominem circumspectum et omnia litterarum usu metientem decebant: et inde ab hoc anno per sex annos proximos indefesso labore integros commentarios ad omnia Vergilii carmina qui Servii nomine ferebantur sua recensione exactos duobus voluminibus et tertio dimidiato publicavit. Quae restabat pars altera tertii voluminis ceteris commentariis Vergilianis, Bernensibus, Veronensibus, Probi nomen ferentibus destinata et Hermanni Hageni operae qui ab initio operis socius assumptus erat relicta, postquam ambo editores praematuram mortem obierunt, verendum est ne una cum indicibus totius operis pernecessariis frustra expectetur.*) Quare nihil superest nisi ut his commentariis quales Keilii et Herrmanni et ipsius Hageni studiis editi sunt utamur.

*) Praeter expectationem meam his pridem perscriptis accidit ut Servii voluminis tertii pars altera quae hunc proprium indicem fert *Appendix Serviana ceteros praeter Servium et scholia Bernensia Vergilii commentatores continens. Rec. H. Hagen. Lipsiae 1902* post mortem editoris bibliothecae beneficio a doctis hominibus adiuti in lucem publicam prodiret.

Macrobbii Saturnalia tum in eo erat ut a Ludovico Iano ad fidem librorum et amplis commentariis explanata ederentur (a. 1852), cum ego incipiebam Ennii reliquias undeunde colligere et ad suam formam revocare, et viri humanitas hoc facile concessit ut singulae plagulae prelo relicto ad me mitterentur. Ex eo tempore Macrobbius bis a Francisco Eyssenhardtto recognitus a. 1868 et 1893 vulgatus est, ita ut omissis ceteris in Parisiensi et Bambergensi codicibus suam edendi operam contineri vellet: quod etsi non inutiliter institutum est, tamen nec editoris diligentia magnopere laudatur et in Ennio mihi visum est non licere libros a Iano collatos prorsus praetermittere. Idem Eyssenhardtus a. 1866 multorum codicum fide adiutus Martiani Capellae editionem paravit, qua possis abstrusa eius doctrina frui, quae antea ex Grotii Koppiique voluminibus petenda erat.

Plura praeterii quae memorari poterant, quo magis condicio rerum quae tum esset et quae nunc est patefieret: in quibus Porphyrio, cuius commentum in Horatii carmina post Ennium a me editum quattuor editores nactum est, sed quorum duo tantum digni sunt qui laudentur, Gulielmus Meyerus, qui a. 1874 hunc commentarium unius sed probi codicis ope recensuit (cf. Herm. XII p. 190sq.), et A. Holderus, qui a. 1894 novo sed simili illius fundamento iacto suam recognitionem exegit.*)

Nec reticere possum Frontonem et Apuleium, quorum ille a. 1867 a S. A. Nabero schedis G. W. du Rieu adhibitis meliore certe cum fide editus est quam in iis quibus mihi olim necesse erat uti editionibus; atque in Nabariana nunc persistendum fuit, quoniam quae ab Edmundi Hauleri peritia exspectatur Frontonis instauratio nondum apparuit. Interim B. Kueblerus a me rogatus inspecto codice Ambrosiano rescripsit quae ad annalium v. 67 adnotavi. Apuleius quibus versibus Ennii usus est in apologia 39 (p. 218sq.), ad eos mihi olim in promptu fuerunt scripturae H. Keilii manu ex codice Laurentiano excerptae. Postea semel et iterum apologia eiusdem codicis auctoritate identidem et maiore semper cum cura collati edita est, a. 1864 a Gustavo Kruegero, nuper a. 1900 ab I. van der Vliet, nec ita multo post tertium R. Helmii cura edetur, qui interim ad versus Ennii scripturas ex eodem codice denuo excusso haustas mihi invidere noluit.

In Donati commentario ad Terentium qui sunt versus Enniani ad eos Ludovici Schopeni benevolentia mihi quorundam codicum scripturas perscripserat; qui quam suppellectilem criticam collegerat,

*) Ex altera scholiorum Horatianorum congerie quae Acronis nomine fertur non poteram quae Ennio adhibenda erant et quae supra p. LXXXVII disceptavi nisi ex F. Hauthalii opere (a. 1864) repetere. Nunc ipsum, absolutis omnibus, affertur eorum scholiorum nova recensio multorum codicum fide excussa ab Ottone Kellero parata, qui volumini primo quod prodiit (Lips. 1902) scholia in carmina et epodos continenti inscripsit *Pseud-acronis scholia in Horatium vetustiora*.

ea tum quidem etiam sperabat se aliquando usurum esse ad restituendum hunc commentarium in quo emendando tantam et tam diuturnam curam posuerat. Quae spes quoniam irrita facta est neque quisquam, licet multi voluerint, in eius locum successit, Paulum Wessnerum adii quem constabat omni ope subsidiorum collecta eiusdem commenti recensionem suscepisse: isque mihi ex suis codicibus ad versus Ennianos a Donato citatos quae usui essent liberaliter tradidit. Nuperrime vero postquam fragmenta Enniana a me edita iam pridem prelo defuncta sunt, etiam ipsum commentum Donati in Terentii duas quidem comoedias a Wessnero emendatum lucem vidit.

Denique verbo dicendum est de Isidori Hispalensis originum libris, qui, si ab Arevalo et vetustioribus recesseris, non exstant nisi in volumine tertio corporis grammaticorum Latinorum Lindemanniani, F. W. Ottonis cura, ut ait ille, emaculatus (a. 1833): cuius cura quam non satisfecerit huic muneri nemo ignorat, ac pridem multis de causis exoptandum erat, ut hoc opus insigni varietate rerum conspicuum aliquando sanis rationibus et ad fidem testium in pristinam formam restitueretur. Sed qui hoc consilium ceperat multosque iam codices in eum usum perquisiverat et contulerat (vide Mommseni ad Solinum praef.), Bernhardus Kueblerus, nuper postquam vocabularii iurisprudentiae grandi hercule operi et perutili perpetrando totum se dedit, Isidorum iuri condonans ab eo munere, cui par et paratus fuerat, recessit: tamen idem mihi ad reliquias Ennii quas Isidorus affert iam paratas codicum copias non invitus recludit.

Enumerationem hanc subsidiorum quibus in recensendis Ennii versibus uti licuit non finiam nisi Georgii Goetzii benevolentia laudata, qua is *corporis glossariorum Latinorum*, in quod post Loewium tot annorum studium impendit, volumina, sic ut absoluta erant, ad me mittere voluit cum cetera tum inprimis sextum, quod est instar omnium, cuius partes duae (a. 1899 et 1900 editae) etsi eo tempore ad me venerunt quo reliquiae Ennianae a me perscriptae iam typothetarum manus exercebant, tamen si quae glossae indicium originis Ennianae paulo certius prae se ferebant, quantum eius fieri poterat, adiuvante me Plasbergio, excerptae et suis locis adnotatae sunt.

His subsidiis adiutus et benevolentia doctorum confirmatus hanc iteratam recensionem Ennianarum reliquiarum perficere ut potui conabar: in qua hanc mihi legem scripsi, primum ut testimonia veterum accurate et cum fide perscriberentur ita quidem ut et quo consilio versus Ennii afferrentur et qua forma a suis auctoribus allati essent satis certo appareret, non quo omnem scripturae discrepantiam ex editorum libris mihi repetendam censerem sed quia tantum afferendum duxi quantum opus esset ad rem iudicandam, deinde ut in altera adnotatione, in qua quae recte scripta et recepta essent cum auctoribus suis perhibenda erant (neque enim meum esse putavi quidquid a quocumque temptatum erat enumerare), non omitterem, quan-

tum possem, rationibus aut collectis exemplis confirmare ea quae emendate tradita aut probe correctae esse mihi persuaderem, atque omnino omnia in utraque adnotatione asciscerem quaecumque ad intelligendos sensus poetae et sermonem eius recte aestimandum conferre posse viderentur. Nam licet non dubitem quin de multis alii aliter iudicaturi sint, tamen nihil esse utilius reor ad rem controversam disceptandam quam cognitis alienis rationibus dimicare.

II. DE LIBRIS ENNIANIS

Quae in hac parte praefationis exposui non plane nova sunt neque vero prorsus eadem quae olim in *Quaestionibus Ennianis* quas praemisera de argumentis et compositione annalium inprimis et reliquorum librorum praeter tragoedias disserui. Ac de tragoediis quidem et quibusdam aliis libris, in quibus adnotationes plerumque ferunt quae necessaria sunt aut utilia ad rem declarandam vel sensus patefaciendos, velut in tragoediis Graeca ad suos versus adscripta sunt omnia, hac generatim disputandi opera sine detrimento supersederi poterat. In annalibus alia res: quamquam enim progredientis narrationis itinera indicis marginalibus, quod eius fieri poterat, significare temptavi, tamen multa sunt in restitutione magni operis de quibus fidem facere nisi testimoniis et argumentis expositis, praesertim controversia nata, non possis. Itaque sic statui tenorem narrationis, quem olim per singulos annalium libros, quoad per reliquias licebat, persecutus eram, retinendum et ad ordinem numerumque versuum qui nunc est, non plane idem cum superiore, accommodandum esse, sed ita ut in singulis quaedam resecaerentur, alia corrigerentur, multa sive in textu sive in adnotatione adderentur. Maxime autem quasdam quaestiones latius patentes, in quibus aut a meis pristinis aut ab aliorum opinionibus mihi discedendum esse vidi, non detrectavi quominus prolixioribus disputationibus profigarem quae suis locis insererentur.

Quae ita nata sunt, dimidio saeculo intercedente, veteribus et novis varie inter se mixtis, nemo credat mihi valde placere, nec mirabor alios cum risu ea aspernatos, sed quoniam haec plane abesse nolui, recens scribere non potui, tamen ita aliquo modo rei utilitati provisum iri putavi.

De tragoediis et ceteris libris quantum satis esset adieci.

cap. I Annales duodeviginti libris compositos fuisse constat, cum olim fuerint, quibus quadragesimum nimirum librum *Levicula Festi* (p. 340, 22 Th. ann. xi fr. i) corruptela, quam pridem sustulit Ursinus, probaret. Rem conficit et grammaticorum silentium, quorum nemo librum ultra duodevicesimum citavit, et testimonium Diomedis (p. 484, 3 K.): *epos Latinum primum digne scripsit is qui res Romanorum decem et octo (quindecim codd. in parte repetita) complexus est libris, qui et annales scribuntur, quod singulorum fere annorum actus con-*

*tineant, sicut publici annales quos pontifices scribaeque conficiunt, vel Romanis**), quod Romanorum res gestas declarant. Haud dubie Ennium, quem non dicit nomine, significavit. Sed quod poetam singulorum fere annorum actus persecutum dicit, illud ne quem in errorem inducat animadverti velim non tam e carminis cognitione fluxisse, quam quo carminis indicem suo periculo explicare grammaticus temptaret. An inter maximos annales et Ennii poesim hoc tantum interfuisse putas, quod illi pedestri et satis arido stilo exarabantur, Ennius versus et curatiorem orationem adhibuit? Nec id me valde movet, quod vestigia quaedam notati anni et temporis in his fragmentis supersunt (ann. 163. 501 sq.). Immo Ennius communi tum temporis historiae significatione annales nominavit historici generis poesim et quae a primordiis urbis res Romanas repeteret.

Per libros carmen ipse poeta distribuit: quam rem quidam a Vargunteio grammatico institutam affirmant, bono teste ut sibi videntur Suetonio usi, qui (de gramm. 2 p. 101 R.) *hactenus tamen ait imitati, ut carmina parum adhuc divulgata . . . diligentius retractarent ac legendo commentandoque et ceteris nota facerent; ut C. Octavius Lampadio Naevii Punicum bellum, quod uno volumine et continenti scriptura expositum divisit in septem libros; ut postea Q. Vargunteius annales Enni, quos certis diebus in magna frequentia promuntiabat; ut Laelius Archelaus Vectiusque Philocomus Lucili saturas.* At a Suetonio nihil tale memorari concedet, qui verba et sententiae nexum propius aspexerit, cuius de ea re silentium mihi adeo pro deserto esse testimonio videtur. Verum alios duos prodire testes iubeo, qui quod ille tacendo docet aperte et ut absit dubitatio tradunt. Plinius enim haec in naturali historia (VII 101) refert (ann. XVI fr. 1): *Q. Ennius T. Caecilium Teucrum fratremque eius praecipue miratus propter eos sextum decimum adiecit annalem.* Quae memoria hausta, ut videtur, ex vetustis alicuius grammatici commentariis difficultate quidem impedita est aliqua, quam suo loco proponam: hoc tamen apparet, ita nec Plinium nec eum cuius ille auctoritatem sequitur locuturos fuisse, nisi Ennium carmen per singulos libros conscripsisse pro comperto

*) *Romanis libri, Romais* reposuit Reifferscheidius (id quod iam ante I. Bernaysius cogitaverat necumque communicaverat); quod si verum est, ut videtur, grammatici nescio cuius inventum esse probabile est; cuius praeterea nullum exstat vestigium, et ne Lucilius quidem cum scriberet (302 sq. L.) *tota Ilias una est, una θεσις sunt annales Enni*, aut Varro (Men. 398 B.) qui dicit *poesis est perpetuum argumentum e rhythmis ut Ilias Homeri et annales Enni* maluerunt *Iliadi Romaidem* coniungere quam *annales*, licet illud aptius fuerit, ut Diomedes ipse scribit (p. 483, 5) *species heroica, ut est Iliados et Aeneidos.* Quo minus credibile est hanc inscriptionem ad Ennium ipsum redire. Simile quid sed contra accidit Aeneidi, de qua Servius in VI 752 *unde etiam inquit in antiquis invenimus opus hoc appellatum esse non Aeneidem sed gesta populi Romani: quod ideo mutatum est quia nomen non a parte sed a toto debet dari.*

fuisset. Atque tertio ante obitum anno duodecimum annum adiecisse eum alter quem provocavi testis Gellius (n. A. xvii 21, 43) affirmat cum ita dicit *Claudium et Tuditanum consules sequuntur Q. Valerius et C. Mamilius quibus natum esse Q. Ennium poetam M. Varro in primo de poetis libro scripsit eumque cum septimum et sexagesimum annum haberet duodecimum**) annum scripsisse idque ipsum Ennium in eodem libro dicere.

De numero versuum, quot singuli libri continuerint, periculosum est aliquid velle statuere. Amplissimos fuisse libros tractandae materiae ubertas indicat, ac brevitate studium alienum erat et a carminis genere et ut e longioribus quae supersunt fragmentis dispicitur a poeta. Verum tamen si licet in re obscura coniectura ludere, quae eam quam animo informavi carminis imaginem perficiat, cum unius libri mille et quingentos vel sescentos vel adeo octingentos versus fuisse assumam, non multum a vero numero videor declinare. Unde apparet, quantilla pars quanti carminis ad nos pervenerit, quoniam omnes versus versuumque particulae computatae vix tertiam partem unius ex duodeviginti libris adaequent. Larga materies ei qui Merulae exemplum imitatus e Livio, Dionysio, aliis rerum scriptoribus suo periculo explere immensa intervalla susceperit, in quibus versiculi ut apud Vergilium illi 'rari nantes in gurgite vasto' vagantur. Sed annales Romanos spiritu, si dis placet, Enniano conscribere aliis relinquo, ipse contentus si non infeliciter et fines argumentaque librorum et medicris versuum partis nexum ac sensum indagare contigerit.

Fragmentorum numero reliquis facile praestat primus annalis, in quem non paucos versus opinacione intuli sive aliorum sive mea, nec si cui paulo hic liberius usus coniectura videor, id sine ratione factum. Nempe ex initiis potius quam e mediis et extremis carminibus grammatici depromere exempla solent, ut probabilior sit hoc nomine suspicio quae huic libro quam quae alii tribuat fragmenta.

Exordium (I—XII) Ennius Homerum imitatus capit ab invocatione Musarum sive Camenarum, quas Latini vocabant (I. II), quarum quod hic mentionem iniecit, ex more fecit poeta, qui inferre voces peregrinas in patrium sermonem fere nisi explicitas et cum vulgaribus compositas noluit: de quo more alibi plura expromam. Illud tantummodo mirum, quod vel in carminis prooemio et in Musarum appellatione grammaticum agit, quamquam vix aptiorem huic versui sedem quam in prima Musarum commemoratione reperias.***) Earum ope ut vide-

*) *duodecimum*, non *duodevicesimum*, libri Gelliani (cf. ann. XII fr. v); quod verum esse ad eum librum ipsum exposui; sed ita ut vel sic appareat Ennium ipsum suam poesim per libros distribuisset et distributam edidisse; id quod etiam exordio libri septimi confirmatur.

**) De utraque re contra sensit Ribbeckius qui a. 1856 in mus. Rhen. x p. 265 sqq. opusculi mei censuram fecit, sed ita ut nimis saepe, paene ipso fatente, levibus opinionibus indulgeret, quas refellere longum est et inu-

tur clarum carmen et immortale futurum auguratus a *φιλαντία* scilicet non ita alienus poeta (III)*) nescio quibus gradibus et quo nexu sententiae ad illud celebre somnium pergit, unde diligens Ennii sectator Vergilius colores quosdam somnii Aeneae deprompsit. Cf. Aen. II 270 sqq. et Servius ad h. l.**). Species venientis Homeri quo fere modo depicta fuerit Lucretio duce et ascitis Vergilii versibus l. i. c. exposui. De materia somnii h. e. de iis quae Homerum aperientem facit, ex parte testimoniorum causa, cum olim tum nuper prave iudicatum est. Qua de re eandem quam olim sententiam argumentis accuratius expressis meliusque ordinatis defendere conabor. Incipiendum autem est ab interpretandis versibus Lucretianis, qui hoc patefacient, quos versus Ennii probabile sit in hac parte locum habuisse. Itaque Lucretius quae affert ex unis annalibus affert: cum enim Ennium ita designat (117 sqq.) *qui primus amoeno detulit ex Helicone perenni fronde coronam per gentes Italas hominum quae clara clueret*, cum somnii memor est quod is se somniasse in Helicone dixit, idque 'in principio annalium' fuisse fide testium constat, tum poetae 'in primo' magnifice suam famam futuram profitentis: nam versus (III) ne in ea quidem forma quam traditam servavi ab illa sententia discedit. Quapropter *Acherusia* quoque *templa*, quamquam eadem in *Andromacha* (XII) plane alia ratione appellantur et describuntur, Lucretius ex annalibus petiit,

tile. In hac quaestione hoc dico, Varronis testimonio declarari Ennium Musas ut Homerum priusquam ad rem accederet invocasse; Fronto autem quae scribit (IV) recte scribit, etiam si invocatio Musarum prior fuit somnio: *εὐθύς ἐν ἀρχῇ τῆς ποιήσεως* ait Dio Chrysost. XII 62 de extremo Iliadis libro primo. Musis invocatis quod Camenarum appellatio adiungitur nec fit praeter consuetudinem sive Ennianam sive Vergilianam, cuius poetae pauca ipse attulit Ribbeckius, et late hic usus patuit etiam apud scriptores, et quoniam Camenae a canendo dictae credebantur (praeter Varronem l. c. Paulus Festi p. 30, 34 Th. *Camenae Musae a carminibus sunt dictae, vel quod canunt antiquorum laudes* eqs), quod *Odyssea* dicit VIII 73 *Μοῦσ' ἄρ' αἰοιδὸν ἀνήκεν αἰεθέμεναι κλέα ἀνδρῶν* et ib. 480 sq. et alibi, id Latino nomine apertius indicabatur; ac si nunc haec frustula sic nude iuxta posita sunt, quis effinxerit qua continuae orationis forma usus sit ingeniosus poeta, quem ille 'Musarum discipulum' vocavit.

*) Sententia sic fere suppleatur *nam latos populos res atque poemata nostra [Auguror esse audituros]*; de *cluebant* incertus haereo.

***) De qua re vide nunc quae a. 1896 exposui in relat. acad. p. 717 sqq. — Somnii Enniani ipsius exemplum Graecum fuisse Lehrsius (*popul. Aufs.* ed. 2 p. 129 n.) optavit magis quam divinavit. Id quale fuerit perdocta disputatione probavit C. Diltheius (de Callimachi *Cydippa* 1863 p. 15 sq.) qui epigrammatis *ἀδεσπότην* (anthol. Pal. VII 42) memor hoc testimonio docuit in exordio aetion Callimachi somnium enarratum fuisse quo poeta a Libya in Heliconem et inter medias Musas translatus ab iis heroum et deorum causas didicerit. Cf. O. Iahnus ad Pers. prol. 1. Quod multi poetarum Romanorum imitati sunt, in quibus princeps Ennius, nisi quod is in Helicone (Lucret. I 118, Propert. III 3, Parnasso Persius prol. 2) somnians non a Musis se sed ab Homero edoceri voluit. Quo magis haec separata esse a Musarum invocatione apparet.

in quibus Ennius non solum ex his Acherusiis templis Homeri speciem sibi exortam narravit, sed in ea templa ipsa affirmavit neque animas neque corpora nostra sed simulacra quaedam miris modis pal-lentia devenire. Etenim de natura animarum disserit Lucretius et de ea re quid Ennius senserit docueritve exponit. Qui quod corpora hu-mana negavit in Acherontem deferri, in promptu sunt versus Ennii (x) *terraque corpus quae dedit ipsa capit neque dispendi facit hilum*; qui-buscum quod quadam tenus conspirant versus ad Epicharmum relati (iv) *terris gentis omnis peperit et resumit denuo* eqs, certius est in hoc metrorum discrimine hos Epicharmi, illos autem annalium esse. Porro inter diversas quae sint de animarum natura sententias cum Lucre-tius afferat (112sq.) *ignoratur quae sit natura animai, nata sit, an contra nascentibus insinuetur*, intelligitur haec Enniana quae eandem prae se ferunt sententiam (ix) *ova parere solet genus pennis conde-coratum non animam, et post inde venit divinitus pullis ipsa anima* in illa parte annalium posita fuisse. Neque de ea me opinione dei-cient versus Epicharmi a Kaibelio in com. Graec. fragm. i p. 123 editi *καὶ γὰρ τὸ θῆλυ τῶν ἀλεκτορίδων γένος, αἱ λῆς καταμαθεῖν, ἀτε-νὲς οὐ τίκτει τέκνα ζῶντ' ἀλλ' ἐπώζει καὶ ποιεῖ ψυχὰν ἔχειν*, quibus negari non potest non nihil similitudinis esse cum Ennianis. Sed duplex ratio quam inii, a Lucretio et ab annalium poeta petita, prohibet quo-minus his alia sedes assignetur. Quae sequuntur sententiae in illa enumeratione Lucretiana (115sq.) *an tenebras Orci visat vastasque lacunas, an pecudes alias divinitus insinuet se, Ennius ut noster ceci-nit*, earum primam vidimus Ennium negare veram esse, qui Acherusia quidem templa esse 'aeternis versibus' edidit sed in ea neque animas neque corpora mortalium pervenire censuit; alteram autem, quam Ennii esse aperte dicit Lucretius, eam esse credas in qua explananda maxime commoratus sit Homerus Ennianus, ut post alias vicissitudi-nes quas subierit denique suam animam in Ennii corpus translata[m] fateretur. Ex qua parte superest hodie versiculus (xi) *memini me fieri pavum*, cuius sensum et Persii verba de Ennio *postquam destertuit esse Maeonides Quintus pavone ex Pythagoreo* declarant et quae ibi inter-pres adnotavit aliique testes complures quos suo loco attuli: neque Goettlingius (*Gesamm. Abhandl.* ii p. 234 sqq.) aut Ennii versum aut Persii verba mirabilibus rationibus in alienam vim detorsisset, si sal-tem, ne de Lucretio dicam, Ennii *somnia Pythagorea* meminisset quae Horatius irrisit. Denique Lucretius cum Homerum dicat (126) *rerum naturam expandere dictis* coepisse, credibile fit eum naturam anima-rum altius et ab universa rerum natura repetivisse: quare me non paenituit versum (viii) *quae cava corpore caeruleo cortina receptat* huic loco vindicasse et sic ut olim emendatum edidisse: in quo *cortinam* 'medium caeli terraeque aera' ut Ovidius loquitur (met. v 644) dici et sententiam eam fere esse existimo quam Lucretius (v 275) expressit cum dicit *quodcumque fluit de rebus, id omne aeris in magnum fertur mare*.

Extremo somnio nunc ut olim fide Persii adieci versum (xii) *Lunai portum, est operae, cognoscite, cives*. Cum enim Persius praemisso hoc versu dicat *cor iubet hoc Enni postquam destertuit esse Maeonides Quintus pavone ex Pythagoreo*, h. e. postquam Ennius desiit esse Homerus qui sibi esse videbatur per somnium et suam veram naturam excusso somno repetiit, non possum intelligere Ennium nescio quot annis post id somnium finitum (quemadmodum Ribbeckius cumque eo alii interpretantur), sed eo ipso temporis puncto quo ex somno surrexit illo versu cives appellasse, nisi quis, cum Vergilius (vii 659) de Aventino dicat *quem Rhea sacerdos furtivum partu sub luminis edidit oras, mixta deo mulier, postquam Laurentia victor Geryone extincto Tirynthius attigit arva*, non tempus reditus sed posterius quoddam post reditum tempus designari arbitratur. Sed Persius, sicut par fuit, somnium appellat quo illum stertuisse dicit, intelligit narratum somnium, quam finitam narrationem excepit versus de Lunae portu, isque nobis fidem facit hunc pulcherrimum locum fuisse ex quo Ennius sibi per somnum in Heliconem esse tralatus videbatur. Vide quae in eandem sententiam de versu et de loco pluribus exposui a. 1886 in actis academ. (*Über die Annalen des Ennius*) p. 37 sq.

Ipsa narratio, cuius quasi capita et in actis academicis quae dixi p. 10 et notis marginalibus ad versus adiectis significavi, exorditur a rebus Aeneae, quibus qui tribuantur versus hodie duodeviginti superstites sunt (xiii—xxvii). Eorum agmen ducit is, quem et olim primum fuisse narrationis opinor (xiii), cuius ut plana est sententia, ita non diutius in Troiae ruina commoratum esse poetam ostendit. Ut narrationis Ennianae iter paene fuerit quale Vergilii est in tertio Aeneidos *Postquam res Asiae Priamique evertere gentem visum superis . . . diversa exilia et desertas quaerere terras auguriis agimur divum* eqs. Itaque Anchises a Venere edoctus patriam iubet relinquere (xiv), si quidem haec vis esse horum versuum videtur, cui sententiae favet fortasse quod Dionysius Halicarnassensis i 48, 2 de Sophoclis Laocoonte tradit, quantumvis ceteroquin ea tragoedia distet a memoria Ennii, *Σοφοκλῆς μὲν ὁ τραγωδοποιὸς ἐν Αἰωνόωντι δράματι μελλούσης ἀλίσκεσθαι τῆς πόλεως πεποίηκε τὸν Αἰνεΐαν ἀναστυφόμενον εἰς τὴν Ἰδην, κελευσθέντα ὑπὸ τοῦ πατρὸς Ἀγκίσιον κατὰ τὴν μνήμην ὧν Ἀφροδίτη ἐπέσκηψε*. Anchises est etiam (xv) *pater* qui ut sibi pareatur orat et instat in versu ex i annalium citato. Quibus addatur ex incertis annalium i *sed sola terrarum postquam permensa parumper*, in quo versu *permensa* vi passiva accipiendum duco, nisi quis forte leni manu emendare *permensu* malit. De Aeneae itineribus, quo modo apud Ennium exornata fuerint, nec fragmentis docemur nec e Vergilio certiori locus coniecturae est: quem magnam partem primi libri ad Naevii exemplar composuisse Macrobius testatur (Sat. vi 2, 31) *in principio Aeneidos tempestas describitur, et Venus apud Iovem queritur de periculis filii, et Iuppiter eam de futurorum prosperitate sola-*

tur. hic locus totus sumptus a Naevio est ex primo libro belli Punici. Neque tamen, quoniam non desunt in ea narratione Vergilii quaedam ab Ennio deprompta, ab hac parte omnino usus eius poetae alienus est. Vel hos versus *Iuppiter hic risit tempestatesque serенаe Riserunt omnes risu Iovis omnipotentis* (ann. lib. inc. III) quid impedit quominus simili nexu olim apud Ennium habitos existimemus, quo paulo politiores postea Vergilius intexit Aen. I 254sq. *olli subridens hominum sator atque deorum vultu, quo caelum tempestatesque serenat?* Cum praeterea e primo annali allati diserte versus (xvi. xvii) descendentem de Olympo Venerem designare viderentur, inde nata coniectura est, si non plane certa tamen haud improbabilis, et tempestatis, qua Aeneas apud Vergilium defertur, in annalibus quoque mentionem nec Veneris nullas in eo itinere partes fuisse. At potuit haec Ennii narratio multum differre ab eo, quem Vergilius secutus est, Naevio, ut ea suspicio propter Macrobius non evertatur omnino: velut de Didone, quae tota Naeviana est, Ennium puto nihil tradidisse; fragmentum quidem vel testimonium, quo eam rem evincas, non exstat, nisi quod *Poenos Didone oriundos* (290) appellat et historiam Carthaginis ab origine repetiit in septimo.

Advenit Aeneas in Italiam: designantur eius terrae situs et incolae pristinumque nomen adfertur (xviii. xix. xx. xxvii): quae quidem dubium est ab ipso poeta dicantur an ab alio nescio quo quem loquentem inducat. In Aeneide I 530 Ilioneus Aeneae socius est locus inquit, *Hesperiam Grai cognomine dicunt, terra antiqua, potens armis atque ubere glebae, Oenotri coluere viri; nunc fama minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem; hic cursus fuit;* similiter III 163sq. Hesperiam, priscam Italiae appellationem, Ennius a Graecis mutuatus videtur, velut Agathyllus poeta Arcas apud Dionysium Halic. I 49, 2 de Aenea scribit *αὐτὸς δ' Ἑσπερίην ἔστυτο χθόνα.**) De priscis Latinis (xix), quoniam non possum haec primordia urbis Romae enarrare plenius, satis sit memorasse Paulum Festi ita dicentem p. 282, 30 Th. *prisci Latini proprie appellati sunt hi qui prius quam conderetur Roma*

*) Vergilius etiam praeter illos supra citatos versus Hesperiam saepe appellavit, velut haec Didonis sunt Aen. I 569 *seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva sive Erycis fines regemque optatis Acasten*, et II 781 *in Creusae vaticinio et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva inter opima virum leni fluit agmine Thybris* (cf. ann. 173); et Anchises de Cassandra vaticinio III 184 *nunc repeto haec generi portendere debita nostro et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare*, al. Itaque Ennius quoque *Hesperiam quam mortales perhibebant dicere poterat*: cf. ann. 409 *arcus . . mortalibus quae perhibentur*. Dicendi genus *Est locus* cum descriptione quae deinde pronomine *huc* vel *illic* excipitur, quod non semper recte iudicari video, frequens fuit tam apud Graecos vel inde ab Homericis carminibus (Od. IV 844 *ἔστι δὲ τις νῆσος . . τῆ τὸν γε μένον*; II. II 811 *ἔστι δὲ τις . . αἰπεία κολώνη . . ἔνθα τότῃ*; Aeschyl. Prom. 844) quam apud poetas Romanos (Ovid. fast. II 491 *est locus, antiqui Capreae dicere paludem: forte tuis illic . . iura dabas*).

fuere; et quae Vergilius habet Aen. v 596 *hunc morem cursus atque haec certamina primus Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam, rettulit et priscos docuit celebrare Latinos*, et is qui paene cum illo consentit Dionysius Halic. i 45, 2 *μελξονα περιβάλλονται πόλιν, ἣν Ἄλβαν ἐκάλεσαν, ἐξ ἧς ὀρμώμενοι πολλὰς καὶ ἄλλας πόλεις ἔκτισαν τῶν κληθέντων Πρῶσκων Λατίνων*. Saturniam autem terram et eius nominis originem a Saturno rege pulso ex Olympo et in Italia exsulante ductam hoc tenore memorasse Ennium multa sunt quae probabile reddant, ex quibus haec afferam, Vergilii verba (Aen. i 569) supra allata *Hesperiam magnam Saturniaque arva*, et Dionysium Halic. i 35, 3 *τὰ δὲ πρὸ τούτων Ἑλληνες μὲν Ἐσπερίαν καὶ Ἀύσονίαν αὐτὴν ἐκάλουν, οἱ δ' ἐπιχώριοι Σατορνίαν, ὡς εἴρηται μοι πρότερον* h. e. c. 34, 1, ubi primum congruenter cum Varronis testimonio scribit *ὃς νῦν μὲν Καπιτωλῖνος ὀνομάζεται, ὑπὸ δὲ τῶν τότε ἀνθρώπων Σατόρνιος ἐλέγετο ὥσπερ ἂν εἴποι τις Ἑλλάδι φωνῇ Κρόνιος* et paulo post (5) *ὡς δ' ἐγὼ συμβαλλόμενος εὐρίσκω, καὶ πρὶν Ἡρακλέα ἐλθεῖν εἰς Ἰταλίαν ἱερὸς ἦν ὁ τόπος τοῦ Κρόνου καλούμενος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων Σατόρνιος, καὶ ἡ ἄλλη δὲ ἀκτὴ σύμπασα ἡ νῦν Ἰταλία καλουμένη τῷ θεῷ τούτῳ ἀνέκειτο, Σατορνία πρὸς τῶν ἐνοικούντων ὀνομαζομένη, ὡς ἔστιν εὐρεῖν ἐν τε Σιβυλλείοις τισὶ λογίοις καὶ ἄλλοις χρησθηείοις κτλ.* Qui c. 36 ita pergit *Ἔστι δὲ τις καὶ ἕτερος λόγος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων μυθολογούμενος, ὡς πρὸ τῆς Διὸς ἀρχῆς ὁ Κρόνος ἐν τῇ γῇ ταύτῃ δυναστεύσειε*. Denique Ovidium in fastis i 235 *haec ego Saturnum meminisse tellure receptum: caelitibus regnis a Iove pulsus erat; inde diu genti mansit Saturnia nomen* eqs et Vergilium Aen. viii 319 *primus ab aethero venit Saturnus Olympo arma Iovis fugiens et regnis exsul adeptis . . .* (329) *saepius et nomen posuit Saturnia tellus*. Itaque videor mihi recte xx. xxi. xxii coniuncta hoc loco inseruisse: quamquam non ignoro fuisse qui xxi et xxii Ennii Euhemero adscribi mallent, et maxime hoc posterius *cum suo obsidio magnus Titanum premebat* a Nonio non indicato libro citatum comparatis verbis quae Lactantius ex eo libro affert *deinde Titan postquam rescivit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam se, seducit secum filios suos qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit eosque muro circumegit et custodiam his apponit* (Euh. iv) imprimis Geyza Némethy (Euhem. reliq. Budap. 1889 p. 19sq. 56), ut mittam alios, sic emendatum *cum sos* (h. e. Saturnum et Opem) *obsidio magnus Titanus premebat* Euhemeri reliquiis recipiendum esse confidenter posuit ex eaque re hunc librum Ennii heroicis versibus exaratum fuisse collegit. De hac quaestione nunc agendum non est, sed emendatio ista, si quid sentio, probabilis non est, ac licet versus vel ea forma quam recepi aliquid similitudinis habeat cum iis quae Lactantius attulit, tamen Nonium Ennii Euhemerum cognitum habuisse multum abest ut credibile sit: quem Varro (Euh. xiii) subindicat paucis notum fuisse, ac praeter Ciceronis commemorationem ab aliis repetitam,

qui reliquias ex eo libro servaverit unus inventus est Lactantius. Accedit quod XXI *Saturno quem Caelus genuit*, quem versum item nullo negotio Euhemeri reliquiis Lactantianis (I. II. VI) accommodes, annalibus vindicari videtur propterea quod is versus, quem simul afferunt grammatici, non poterat nisi ex annalibus depromptus esse. Cf. p. XCIII.

Cum Albano rege Aeneas concreditur (XXIII. XXIV. XXV. XXVI). Alba enim, ubi res, de quibus infra exponam, Iliæ geruntur, apud Ennium multo ante Aeneae adventum exstructa; ut illum credibile sit confestim ad hunc regem perrexisse. Sciscitantia igitur Albae rege de advenarum origine, inde a Iove gentis principia deducit, non aliter atque is, qui Ennio obversabatur, Homeri Aeneas II. xx 215, quando his Graecis (239) Ἀσσάρακος δὲ Κέλυν, ὁ δ' ἄρ' Ἀγγίσην τέκε παῖδα, ἀντὰρ ἔμ' Ἀγγίσης respondent fere ad verbum Enniana *Assaraco natus Capys optimus isque pium ex se Anchisen generat* (XXIV). De ea origine praeter grammaticorum testimonia ad ipsos versus adscripta dixerunt, ut paucos afferam, Ovidius fast. IV 34sq. Silius Italicus XI 292sq. et e Graecis Dionysius Halic. I 62 et Appianus I p. 15, 2 Mend. Ennium secutus est Vergilius (Aen. VIII 127sq.), qui Aeneam facit Euandro regi de origine generis enarrantem. Is cum Atlantem, 'aetherios umero qui sustinet orbis' (137) vel 'caeli qui sidera tollit' (141), inter gentis auctores designet atque hoc praeterea sermone Enniano utatur (150) *accipe daque fidem*, non sine probabilitate et fr. XXIII de Atlante intelligas, quem in proavorum numero Aeneas laudaverit, et fr. XXV eidem Aeneae amicitiam societatemque cum rege Albano iungenti attribuas. Non negaverim, id quod editores statuunt, versum Ennii (XXIII) etiam de Iove potuisse intelligi, de quo Vergilius (Aen. IX 92) dicit *torquet qui sidera mundi* et sim. Nam quod est apud Isidorum (de nat. rer. c. 14, 2) ex Ambrosio repetitum *cum et ipsi* (scil. *sapientes mundi*) *dicant volvi caeli orbem stellis ardentibus refulgentem*, non est quod ad Ennium referatur, si quidem vel Lucretius similiter locutus est (VI 357) *autumnoque magis stellis fulgentibus apta concutitur caeli domus*. Sed certe ad Enniani versus formam *qui caelum versat stellis fulgentibus aptum* nihil propius accedit quam quod Vergilius bis (Aen. IV 482 et VI 797) de Atlante dixit *maximus (caelifer) Atlas axem umero torquet stellis ardentibus aptum*, quem cum versu Enniano Macrobius composuit. Ceterum Atlantis apud Ennium mentionem fuisse Servii testimonia ad illum versum adscripta fidem faciunt, qui tradit Ennium dixisse Atlantem vocari Telamonem, id quod ex eo more, quem supra tetigi, probabile est in prima Atlantis appellatione additum fuisse. Quare quoniam Aeneas Vergilianus Atlantem inter proavos appellavit, maneat hic versus Aeneae et de Atlante dictus sit. Eidem Aeneae quod Vergilius secutus XXV tribui, concedo eadem Albano regi in eodem colloquio posse adscribi. Dionysius Halic. I 58, 5 Latinum cum Aenea congregientem facit in simillimam Enniano versui sententiam loqui *πίστεις τούτων ἔξιω δοῦναι καὶ λα-*

βειν, αἱ φυλάξουσιν ἡμῖν ἀδόλους τὰς ὁμολογίας. Ad congressum cum Aenea rettuli versum (xxvi), a quo responsum regis Albae longae initium capiebat, quamquam non nescio postea in rebus Iliae Albanorum regem Amulium memorari (vide ad xxx adnotata), ad quem haec non minus recte referri poterant. Denique 'homines quos Laurentis terra recepit' (xxvii) haud dubie Aeneas et comites eius dicuntur, quos primum Laurentum advenisse praeter ceteros Dionysius Halic. refert I 45, 1 *Τρωῆες οἱ σὺν Αἰνεΐᾳ διαφυγόντες ἐξ Ἰλίου . . κατέσχον εἰς Λαορεντὸν αἰγιαλὸν Ἀβοριγίνων ἐπὶ τῷ Τυρρηρικῷ πελάγει κείμενον οὐ πρόσω τῶν ἐκβολῶν τοῦ Τεβέριος*, idem I 53, 3 et Appianus vol. I p. 15, 5 Mend. Paulus Festi p. 559, 4 Th. *Troia . . dicitur et locus in agro Laurente, quo primum Italiae Aeneas cum suis constitit*. Sed Enniana non de adventu Aeneae et Troianorum verum de nescio quo posteriore tempore esse accipienda quondam particula testis est, velut, ut hoc utar, de nece Tatii a Laurentibus perpetrata (Livius I 14 Plutarch. Rom. c. 23. 24) cogitare liceat. Sed quia hoc incertum est, fragmentum, quod tamen ad res Aeneae pertinet, in extrema de Aenea narratione apposui. De obitu Aeneae quid Ennius tradiderit nescitur, nisi unum inter deos relatum Servii testimonio ad xxviii adscripto constat. Obiisse ante coeptam Iliae calamitatem ex eius somnio (44. 47 sqq.) colligitur.

Itaque devenit disputatio ad Iliam (xxviii—xxxiii), quam apud Ennium Aeneae natam fuisse non fallaci Servii testimonio constat ad xxviii allato *dicit namque* (Ennius) *Iliam fuisse filiam Aeneae; quod si est, Aeneas avus est Romuli*. De quo testimonio propter quod si est locutionem addubitavit Schweglerus (hist. Rom. I p. 407), an exploratam rem Servius prodat ac non potius illa ex ambiguo Ennii dicto suo periculo concluderit. Non iure, si quid video. Nam ut mittam concludendi formulam ad interpretandam vocem Vergilianam (*avo*) pertinere, etiamsi Ennius Aeneam, qui ante puerorum partum obierat, fortasse nusquam Romuli avum nominarit, hoc tamen non minus constat, alterum si verum est, Iliam fuisse Aeneae filiam: id quod Servius nec hoc loco nec altero, quem statim afferam, in suae cuiusdam conclusionis speciem tradit, cum praesertim ea memoria non Ennium tantum sed etiam Naevium attineat. Namque ita Servius eodem loco allatus *Naevius et Ennius ait Aeneae ex filia nepotem Romulum conditorem urbis tradunt*.*) Testimoniis favent residua quaedam in ipsi-

*) Dionysius Halic. I 73, 2 *τούτων (συγγραφέων Ῥωμ.) δέ τινες μὲν Αἰνεΐου υἱὸς λέγουσι Ῥωμόλον τε καὶ Ῥώμον τοὺς οἰκιστὰς τῆς Ῥώμης, ἕτεροι δὲ θυγατρὸς Αἰνεΐου παιδᾶς, ὅτιν δὲ πατρὸς οὐκέτι διορίζοντες*. Diodorus VII (vol. II p. 109 Dind.) *ἐνιοι τῶν συγγραφέων πλανηθέντες ὑπέλαβον τοὺς περὶ τὸν Ῥωμόλον ἐκ τῆς Αἰνεΐου θυγατρὸς γεννηθέντας ἐκτικέναι τὴν Ῥώμην*, et paulo post *περὶ τῆς προσηγορίας ταύτης Φάβιος ὁ τὰς Ῥωμαίων πράξεις ἀναγράφας ἄλλως μεμνηθολόγηκεν*. Cf. Mommsenum quaest. Rom. II p. 268 sqq.

hodie fragmentis vestigia. Iliae enim, ut ipsa narrat (xxviii), per somnium pater apparet illamque suam gnatam appellat. Quae qui plane ac simpliciter Ennium, non obscure, locutum volent, aegre cum editoribus de nescio quo longiore cognationis gradu intelligent. Patrem autem ibi Aeneam dici vel sine istis testimoniis inde apparet, quod 'Eurydica prognatam', cui somnium enarrat Ilia, 'germanam sororem' alloquitur. Eurydicam enim Aeneae uxorem Lesches et Cypria tradiderunt teste Pausania x 26, 1: *Λέσχεως δὲ καὶ ἔπη τὰ Κύπρια διδάσασιν Εὐρυδικὴν γυναῖκα Αἰνεία*. Cf. Welckerus de cyclo ep. II p. 248. Ut eadem carmina Graeca quae Eurydicae etiam Iliae originem dedisse suspicere. Iliae soror cum 'anus' a poeta dicatur (neque enim de diversis cogitandum est personis), non paulo eam aetate proVectiorem Ilia fuisse necesse est.*) Illis autem convenit aptissime, quod Ilia Venerem 'genetricem patris nostri' et 'cognatam' dicit (xxix) et ipsa 'dia nepos' appellatur a Venere (xxxI). Qui quidem consensus ipse iure illa Iliae, haec Veneri, non qui vulgo credebatur Aeneae, ascribi ostendit. Itaque Ennius cum Aeneam fere attigisse Romae originem fingat, nihil de condita Alba deque Albanorum regum commenticia serie narravit: quas res notum est postea in Romanam historiam infertas esse ab eis, qui magna inter Troiae exitum et initia Romae intervalla explere pro virili parte periclitarentur.**)

Verum ad hunc locum non uno nomine quaestio de temporum ratione pertinet, qua Ennius sua aetate h. e. ante annum ab u. c. 585 urbem Romam circa septingentorum annorum fuisse tradidit. Cuius haec sunt a Varrone de re rustica III 1, 2 conservata verba *septingenti sunt paulo plus aut minus anni, Augusto augurio postquam inclita condita Roma est*, quae cum vulgo ipsi conditae urbis narrationi subiiciantur, propter nimiam ambiguitatem malui in incertis fragmentis (ann. lib. inc. xxxviii) apponi. Illa igitur temporum descriptione poeta amplius saeculo a recepta Romanorum consuetudine recedit: quod ne quis ignorationi aut negligentiae eruditi poetae ascriberet, Niebuhrius hist. Rom. I p. 300 et 315 duplici explicandi ratione proposita cavet. Etenim Ennius cyclicos annos h. e. qui denorum mensium essent calculo adhibuisse, quoniam septingenti cyclici fere quingentorum octoginta vulgarium numerum exaequant, aut ex 'antiqua formula Latina' trecentos triginta tres annos inter Troiae exitum et initium Romae computasse opinabatur. At illam definiendi temporis rationem Ennii aetate exoletam omnino in usum vocare non debuit. Varro qui-

*) Id ego erravi: *anus* enim ista tertia persona est, quae ut ministra iussa lumen attulit (Ovid. metam. XI 679), et condicio rerum ea fere erat quae est in Aen. IV, ubi Dido 634 *Annam cara mihi nutrix huc siste sororem* et 641 *sic ait: illa gradum studio celerabat anilem*. Anus Enniana quae *cita cum tremulis artubus attulisse lumen* dicitur depingitur ut γρηῦς in Odyssea XXIII 3 γούνατα δ' ἐρράδαυτο, πόδες δ' ὑπερικταίνοντο.

**) Cf. Mommsenium l. c. p. 268 n.

dem cum reprehenderet Ennium, non nisi de annis communibus sentiebat: neque vero aliis usum esse poetam Censorinus de die nat. c. 19 testatur (inc. xxxii): *hoc tempus* (sc. annus) *quot dierum esset ad certum nondum astrologi reperire potuerunt. Philolaus annum naturalem dies habere prodidit ccclxiii et dimidiatum . . . at noster Ennius ccclxvi.* Altera Niebuhrii ratio, quam simpliciore ipse arbitratur, ut est simplicior ac probabilior vel eo, quod is trecentorum triginta trium annorum numerus huic poetae minime peculiaris esset futurus, ita ne leviora attingam ipsa Ennii poesi evertitur, si quidem verum est, quod supra statuimus, Romulum nepotem fuisse Aeneae nec amplius quinquaginta annis ab interitu Troiae Romae originem abfuisse. Ut igitur Ennius, quo anni septingenti efficerentur, Romae urbis initia ne raro quidem vel singulari exemplo in medio saeculo nono posuerit, ne sic quidem ratus ab omni parte calculus evadit. Eratosthenes enim cum Troiam captam esse a. 1184 a. Chr. n. constituisset, illum si sequebatur Ennius, consequens est inde ab eo tempore ad poetae aetatem non septingentos sed mille circiter annos intercessisse. Neque tamen credibile est rerum Graecarum peritissimum poetam ab Eratosthene atque adeo iam ante Eratosthenem ab aliis constitutam Troianae calamitatis aetatem ignorasse, cognitam illam et adhibitam, ut novimus, ab Ennii aequale Catone. Cf. Schweglerus l. l. p. 410. Quid igitur? Ne certa incertioribus regi aut everti patiamur, Ennius putandus est nescio quibus rationibus aut quem potissimum auctorem secutus tempore tam removisse Troiae calamitatem quam Romae primordia promovisse.

Haec me nondum paenituit scripsisse, quamquam nihil iis declarari Ribbeckii humanitas affirmat (mus. Rhen. x 1856 p. 272 sq.); sed duplicem Niebuhrii rationem probari non posse mihi adhuc persuadet; et cyclicos quidem annos ab Ennio intelligi (nam de altera ratione infra dicitur) levibus quibusdam opinionibus quibus Ribbeckio lusisse placuit nihilo credibilius redditur.

Aliam viam Mommsenus iniit (chronolog. Rom. p. 152 sq.), qui quo annos ab augurio urbis ad Ennii aetatem septingentos efficeret, non a Roma condita sed ab Aeneae adventu in Italiam Lavinioque oppido extracto, quae res saeculo fere h. e. tribus *πνευαῖς* Romae originem antecessisset, principia urbis duci putabat auguriumque dici mensarum consumptarum omen a Vergilio narratum (Aen. vii 116 sqq.). Sed ne hoc quidem probabile videtur nec quid obstaret Mommsenum ipsum fugit: nam nec Ennii verba neque vero Varronis qui attulit pati videntur 'augustum augurium quo inclita condita Roma est' aliud intelligi quam quo capto Ennius versibus luculentis edit Romulum urbem condidisse.

Postremo L. Muellerus sibi visus est solvisse quaestionem a nemine dum solutam, qui Ungeri disputatione (mus. Rhen. xxxv 1880 p. 24) ut videtur admonitus in libro quem fecit de Q. Ennio in stu-

dium poesis Romanae introducens (Petropoli 1884) p. 127 et rursus p. 148*) narrat Ennium, ut septingentorum annorum ratio constaret, Carthagini et Romae ortum eidem adscripsisse anno teste Timaeo, qui quod duarum urbium annum natalem 814 posuisset, Ennium maluisse annum qui vulgo Carthagini fundatae crederetur 880 utriusque urbis esse.

Haec ab illo leviter admodum iacta erudita diligentia Conradi Trieberi accuratius persecuta est (Herm. xxvii 1892 p. 321 sqq.). Qui primum testem affert Romam Carthagini aequalem habitam esse interpretem Graecum in Euripidis Troades v. 221 *τινές φασι καὶ τὴν Ῥώμην καὶ τὴν Καρχηδόνα ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος κτισθῆναι*, ubi ἐπι scribit pro ἀπὸ cum Dindorfio, πρὸ Schwartzius (vide infra de Timaeo); idem in olympiadem primam cadere ortum Romae etiam Porphyrii testimonio comprobatur, quem recte scripsisse docet ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος καθ' ἣν Ῥωμύλος Ῥώμην κτίξει. Nam Timaeus aequales quidem duas urbes sed alio anno natas tradit, de quo Dionysius Halic. i 74, 1 haec scribit τὸν δὲ τελευταῖον τῆς Ῥώμης οἰκιστὸν ἢ κτίσιν . . . Τίμαιος ὁ Σικελιώτης οὐκ οἶδ' ὅτῳ κανόνι χρησάμενος ἕμα Καρχηδόνη κτισομένη γενέσθαι φησὶν ὀγδόῳ καὶ τριακοστῷ πρότερον ἔτει τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος. Ennium igitur, quem videmus neque ad Timaei annum neque ad olympiadem primam h. e. annum 776 sese applicuisse, Trieberus censuit a Ctesiae aera profectum, qui a. 883 imperiorum mundi intereuntium et nascentium terminum esse statuerit. Qua re sane ratio constat, cum a Ctesiae anno 883 ad Ennii aetatem circa 580 a. u. h. e. 174 a. Chr. 'septingenti paulo plus aut minus anni' efficiantur. Ita vero non intelligitur cur Ennius dicatur Timaeum secutus esse et omnino quid sit quod Ennium voluerint urbis Romae principia ad Carthagini ortum accommodasse. Certe, ut nihil dicam de Timaeo, qui in hac re nos nihil iuvat, chronographum nescio quem Graecum, quo Ennium auctore usum esse fingunt, quid impedit credere Ctesiae aeram secutum esse Carthagini ratione nulla habita? Sic ipsis Trieberi rationibus, quem non nescio ab E. Schwartzio edocutus de Ctesia errare cum vulgo, putabam Muellieri opinionem Timaeo**) innixam refelli. Sed ad Ennium quod attinet ne reliquis quidem Trieberi dubitatio consopita est. Chronographum enim istum, quem Ennii esse auctorem voluit, Troiae excidium, numerorum scilicet con-

*) P. 127 *Auf des Timaeus . . . Werk über Italien und Sicilien* (als Quelle für Ennius) weist vermuthlich die Thatsache, dass er, wie der Grieche, Roms und Karthagos Gründung in dasselbe Jahr verlegt. Freilich setzt Timaeus die Erbauung beider Städte um's J. 814, Ennius, der gewöhnlichen Tradition von Karthagos Entstehung entsprechender, um 880. — P. 148 er verlegte die Entstehung Roms und Karthagos in dasselbe Jahr. Nur so erklärt sich die bisher von Niemand richtig gedeutete Thatsache, dass er Roms Gründung um's J. 880 v. Chr. ansetzte, d. h. um die Zeit, in welche nach der verbreitetsten Sage auch die Erbauung der tyrischen Colonie fiel.

**) Sero legi Geffkeni de Timaeo disputationem (philol. Unters. xlii).

cinnitate exigente, colligit ad Eratosthenicum annum 1183 retulisse. Quo facto necesse est Ennium una cum suo auctore a Troiae fine (1183) ad primum annum urbis (883) novem *γενεές* h. e. annos trecentos numerasse, qua fere ratione Niebuhrium vidimus non trecentos sed trecentos tres annos inter Troiae exitum et originem Romae intercessisse opinari. Quorum mihi neutrum videtur probari posse ob eam causam quod certis testimoniis constat apud Ennium Aeneae ex filia nepotem Romulum urbem condidisse (vide p. CLIII sq.). In qua re quod nos nihil nisi licentiam poeticam agnoscere iubet Trieberus similem illi qua Vergilius usus Aeneae cum Didone commercium finxerit, ea explicandi ratio vereor ut omnibus satisfaciat.

Accedit alterum et fortasse gravius: id quod ex iis repeto quae Cicero scribit de re publica (ann. iv fr. iv): *'id postea ne nostrum quidem Ennium fugit, qui ut scribit anno quinquagesimo ccc fere post Romam conditam 'nonis Iunis soli luna obstitit et nox'*; atque hac in re tanta inest ratio atque sollertia ut ex hoc die quem apud Ennium et in maximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint usque ad illam quae nonis Quinctilibus fuit regnante Romulo.' Is enim quem dicit solis defectus Trieberus ipse fateatur ex isto computandi modo plane incertum esse quo anno fuerit. Et tamen simul apparet, quidquid de eius anno defectionis iudicatur*), Ciceronem non posse non unum eundemque annum in Ennii versibus et in annalibus maximis consignatum offendisse. Quod si est, fateamur oportet Ennium in definienda urbis origine non ad nescio quem singularem annum sed ad vulgarem aliquem et communem, velut circa sextam septimamque olympiadem, redisse.

Itaque ut mittamus Troianae calamitatis normam quam Ennius secutus videatur, de qua re nihil certius definiri posse puto, de *septingentis annis* quos a Romuli augurio duxit quaestionem ne nunc quidem solutam esse fateor. Quare si hac non processit, alia aggrediamur via. Varro qui hos versus hoc modo attulit rer. rust. iii 1, 2 (ann. lib. inc. xxxviii) *etenim vetustissimum oppidum cum sit traditum Graecum Boeotiae Thebae, quod rex Ogygos aedificavit, in agro Romano Roma quam Romulus rex: nam in hoc nunc denique est, ut dici possit, non cum Ennius scripsit,*

Septingenti sunt paulo plus aut minus anni,

Augusto augurio postquam inclita condita Roma est,

Varro, inquam, qui rerum rusticarum libros a. u. 717 scripsit, cum non nimis grandem esse urbis vetustatem declararet, quae nunc demum inde a Romulo conditore suo septingentos annos explevisset, id quod suis verbis dicere poterat maluit Ennianis versibus exprimere, utpote

*) De quo satis esto ad Ginzeliū relegasse (*Spezieller Kanon der Sonnen- und Mondfinsternisse. Berlin 1899*) p. 180 sq., qui tam chronologorum quam astronomorum opiniones diligenter recensuit.

qui accurate in hanc qua scribebat aetatem quadrarent, sed ut simul adderet (quoniam simpliciter appellare auctorem non poterat), ii anni ab Ennii aetate quid distarent, non quasi reprehenderet poetam aut is plane alio computandorum annorum modo usus esset. Sed qui ita loquitur *septingenti sunt paulo plus aut minus anni* ex certa re gesta, non valde curiosus est de exacto numero annorum et subindicat se non intercessurum, si plus potius quam minus vero posuisse arguatur, cum id ageret ut magnam diuturnitatem significaret. Ita Ennius, qui certam annorum seriem retinebat, loqui non poterat, poterat ita loquentem inducere eum, qui in designanda vetustate ne exaggerationem quidem quandam anxie cavere debebat. Nempe ex oratione hos versus depromptos arbitror, hoc quidem ordine quo suo loco collocavi

500 *Moribus antiquis res stat Romana virisque.*

501 *Septingenti sunt paulo plus aut minus anni.*

Augusto augurio postquam inclita condita Roma est,

sed oratione quae cuius fuerit non magis scitur quam in qua parte operis posita fuerit. Quo minus consentaneum est ab his versibus, quorum notatio temporis in tenore carminis obscuritatem creare non poterat, quasi unico fulero universam temporum rationem Ennianam suspendere velle. Orationi illa retribui in poeta, quem adhuc videmus multarum orationum fuisse, mirum non est, ac fortasse inutile non est reminisci eorum quae apud Appianum leguntur in Punicis primum 1 p. 236, 2 Mend. post Hannibalem a Scipione devictum in Hasdrubalis oratione deprecantis *οἷα καὶ ἡ Καρχηδονίων πόλις ἢ τῆς Αἰβύης μελίστη καὶ δυνατωτάτη . . . ἑπτακοσίοις ἔτεσιν ἀνθήσασα . . . νῦν τὴν ἑλπίδα σωτηρίας ἐν ὑμῶν ἔχει*, deinde Carthagine diruta in iis quae Scipio secum de fato mortalium deliberat 1 p. 319, 6 Mend. *ὁ δὲ Σκιπίων πόλιν ὁρῶν ἑπτακοσίοις ἔτεσιν ἀνθήσασαν ἀπὸ τοῦ συνοικισμού* (h. e. a Didone). Ita fere (neque enim his uti volo ut 'septingentos annos' Ennii ad Carthaginis aequalitatem compositos probem) licet animo informare nescio quem Romanum in ea oratione, qua antiquitus constare urbis fortunam ac virtutem demonstraret, ponderosa gravitate Ennio digna elocutum esse

Septingenti sunt paulo plus aut minus anni

Augusto augurio postquam inclita condita Roma est.

Itaque ut redeat tandem unde deflexit oratio, Iliā per familiare huic poetae somnii artificium calamitatem praevidet suam quam deinceps poeta ipse narravit, non adeo parce Ovidium si audis trist. II 259 *sumpserit annales (nihil est hirsutius illis): facta sit unde parens Iliā nempe leget* (XXVIII). Iliam Vestalem fuisse Cicero de div. I 20, 40 (ibid.) indicat, in quem non fuit ipsum nomen Iliāe coniectando inferendum.

Post partum Iliā in Tiberim praecipitari iubetur a rege Albanorum Amulio, in quem tyranni vices contulisse Ennium Porphyrio

testis est in Hor. *carm.* 1 2, 18 (xxx). Sed is Amulius quam cognitionis rationem cum Aenea et Ilia habuerit obscurum est, nec iuvat repetere quae olim a nonnullis coniectata sunt vana et incredibilia: satis sit Mommseni iudicium memorasse quod fecit in *quaest. Rom.* II p. 268.

In summo ipsius et puerorum discrimine Ilia deorum fidem implorat, imprimis Veneris 'genetricis patris' et 'cognatae' (xxix) ac Tiberini (xxx). Neque enim est quod ob Livii orationem (II 10, 11) *tum Cocles 'Tiberine pater' inquit 'te sancte precor, haec arma et hunc militem propitio flumine accipias'* Horatii Coclitis esse Ennii verba malimus a Macrobio ex primo annali allata. Neque Livius in ea re exemplo Ennii egebat, quando, quod Servius in *Aen.* VIII 72 testatur, haec erat consueta Romanis Tiberinum precibus advocandi formula *adesto Tiberine cum tuis undis*. Apud Vergilium Aeneas in hunc si milem Enniano modum Tiberinum adorat: *tuque o Thybri tuo genitorum flumine sancto*. Quo si quis uti voluerit, Ennii versum poterit Aeneae tribuere, mihi probabilius visum est, ita Iliam quae Tiberino nuptum datur (xxxiii) orare.

Venus Iliae precibus commota apparet ac nepotem de ipsius et liberorum sorte confirmat (xxxI. xxxII); quo facto illa in amnem se demittit. Interim latrones ab Amulio iussi pueros exponunt (xxxIV).

Huic loco vindico deorum de Romae fortuna consiliantium consessum, qualem in hoc libro expositum fuisse olim intellectum est. Probabilis enim coniectura est, Horatium cum haec caneret (*carm.* III 3, 16) *Quirinus Martis equis Acheronta fugit, gratum elocuta consiliantibus Iunone divis* Ennii memorem cecinisse. Nec illud improbabile quod inde consequitur, Iunoni in Enniana deorum contione non adsidendi tantum sed eloquendi et perorandi partes fuisse. Ut hic locum habuerit fr. xxxVIII, quamquam vereor ut in similem Horatianae sententiam apud Ennium Iuno oraverit. Infesta enim antiquitus Romanis dea iram in secundo demum bello Punico delenivit. Cf. Servius in *Aen.* I 281 *bello Punico secundo, ut ait Ennius, placata Iuno coepit favere Romanis* (VIII fr. xviii). Quid igitur tum incipiat favere, quae iam ante Romanis ut regni fines late proferrent concesserit? Sed Servii illud testimonium cum conferam cum altera quae eidem debetur memoria in *Aen.* I 20 *in Ennio enim inducitur Iuppiter promittens Romanis excidium Carthagini* (VIII fr. xv), in octavo quoque annali consessum deorum et sermones Iovem inter et Iunonem describi coniciam. Quare dubium, an recte versum *respondit Iuno Saturnia sancta dearum* (xxxviii) in primum annalem intulerim. Sed hoc levidense est. Illud quaeritur, cui loco maxime aptus sit iste quem huic libro vindicamus deorum consessus. In qua re si Horatium sequeris, non dubitabis quin ante ipsum obitum Romuli, non post mortem, ut editores voluerunt, conlocetur. Sed obstat Ovidius met. xiv 812sq. *tu mihi concilio quondam praesente deorum (nam me-*

moro memorique animo pia verba notavi 'unus erit quem tu tolles in caerulea caeli' dixisti: rata sit verborum summa tuorum (cf. fast. II 485 sqq.). A quo Ennium esse Ovidius quidem non dicit, sed Varro de l. L. VII 6 etsi non monet aperte, tamen indicat non obscure ei qui novit morem Varronis. At tamen ex Ovidio noli colligere, ipsum deorum concilium non expandi in annalibus, sed mentionem tantummodo quasi habiti concilii fieri. Etenim diversa ab annalibus fuit Ovidii ratio, qui cum res plurimas modo perstringere instituat scite artificium*) illud effinxit. Contra Iuppiter Ennianus ipsis adsidentibus

*) Quodnam artificium a me dici putant, nisi quis forte me casu hoc et incogitanter posuisse arguit. Nempe hoc est illud artificium, quod quae verba in deorum consilio Iuppiter Ennianus habuerat, eorum Ovidius Martem reminiscentem fingit et a Iove petentem ut quae olim (h. e. apud Ennium) pollicitus esset iam rata fierent. Hoc quod indicaram Hauptius planius exposuit opp. II p. 71 sq., iterum opp. III p. 364 sq., qui alterum exemplum eiusdem artificii item Ovidianum addidit. Quae enim Ariadna a Theseo derelicta lamentata est apud Catullum (c. 64, 132 sqq.), eorum Ariadna apud Ovidium (fast. III 471 sqq.) memor iterum deserta (a Baccho) dicit easdem se quas olim (apud Catullum) edere querimonias cogi. Sed quae praeterea Hauptius opp. III l. c. adiecit vix satis similia haberi possunt. Nam quae Sulpicia scribit in satira 33B.

*aut frustra uxori mendaxque Diespiter olim
'imperium sine fine dedi' dixisse probatur,*

haec etsi sunt Iovis verba apud Vergilium (Aen. I 279) talia Veneri (non Iunoni) promittentis, tamen ea nunc referre videmus non alium nisi doctam mulierem ipsam quae carmen composuit. Non secus Phaedrus quod scribit praef. lib. III 27

*Sed iam quodcumque fuerit, ut dixit Sinon,
Ad regem cum Dardaniae perductus foret,
Librum exarabo tertium Aesopi stilo,*

poeta ipse est qui in re tenui (nam pertinent haec ad unum quodcumque fuerit) non Vergilium affert sed Sinonis memor quae is apud Vergilium dicat (Aen. II 77) in suum usum convertit. His non dissimilia sunt in Lygdami versibus aperta Catulli commemoratio et alia quae Hauptius contulit sed ab artificio illo Ovidiano discedunt. Non magis eam proprietatem quam explicare studeo recte videntur accepisse aut C. Diltheius in Cydippa p. 109 n. aut R. Ehwaldus in philolog. LIII p. 729 sqq. aut Usenerus in mus. Rhenan. xxxv p. 138, qui cum multa et scitu dignissima de poetis scriptoribusve inter se imitantibus colligant, in eo haerent quod poeta poetae scriptor scriptoris recordatus consulto et ut lectores admonerentur saepe verba eadem aut similia posuerunt: illud subtile inventum quod dico non attingunt. Sed ad illa Ovidiana duo quae explicui licet fortasse adiciere quod quae apud Statium Pluto dicit (Theb. VIII 57)

vidi egomet blanda inter carmina turpes

Eumenidum lacrimas eqs

redeunt ad ea quae idem fieri vidit apud Ovidium met. X 45. De Iunone autem quod Vergilius (Aen. I 20) dicit *progeniem Troiano a sanguine duci audierat, Tyrias olim quae verteret arces*, iam Servius adnotavit *perite audierat: in Ennio enim inducitur Iuppiter promittens Romanis excidium Carthaginiis*; nisi quod Vergilius Iunonem non Iuno ipsa semet audisse memorat quae Iuppiter apud pristinam poetam pronuntiaverat.

dis genitalibus haec verba *unus erit quem tu tolles in caerulea caeli templa* credendus est extulisse; cuius orationi num praemissus fuerit hic versus *effudit voces proprio cum pectore sancto* (lib. inc. LXIX), quem quidem praemitti potuisse non nego, incertum. Atque illo versu indicatur etiam, quem quaerimus, locus concilii. Cum enim non ita instantis temporis futuri indicium contineat, tum de 'uno' quod dicit, de altero, Remo, nondum videtur actum fuisse. Superiorem autem, quam vulgo ferebant, sedem concilii anquirens, non commodiorem dispicio hac, qua ascripsi quae huc pertinere videantur fragmenta.

Nihil in his mutavi quamvis non nesciam quid contra dixerint et alios alias rationes sequi. Sed summum est intelligi, in primo annali fuisse deorum concilium in eoque Iovem promississe *Unus erit quem tu tolles* eqs Marte scilicet intercedente ut dii solent eo temporis puncto quo summum erat periculum ne gemini Martis filii perirent et Roma nulla esset futura. Ab hoc autem concilio segrego alterum quo de Carthaginis fati agebatur, quod octavo annali relinquo. Cetera in coniectura posita sunt, qua usus nonnulla non ex hoc libro allata hoc loco inserui. Velut illud quo di genitales recensentur (XXXVII), qualem recensum conveniebat statim in primo consessu fieri, et fr. xxxv cum Vergilii Aen. x 1 a schol. Veron. collatum, et hoc frustulum (xxxvi), quo in illo instaurando deorum concilio utitur Vergilii Aen. x 5. Nimis incerte huc refertur versus *o genitor noster Saturnie, maxime divum* (lib. inc. II), quem Ennianum esse non testimonio constat sed accurata Homeri imitatione, de qua vide quae ad versum ipsum adnotavi. Sed ea uti appellatione non uno loco licebat. Non certius huc referetur versus, quem Varro de l. L. VII 7 item sine nomine poetae laudavit, *contremuit templum magnum Iovis altitonantis* (lib. inc. LXX), quem Ennianum esse facile credimus, sed quia legitur in eadem parte qua Varro de *templi* significationibus agit et versum xxxix *Unus erit quem tu tolles* eqs attulit (VII 6), huic concilio deorum inserendum esse, quo argumento uti video Petrum Canal ad Varr. l. c., ea ad Varronis morem relata nimis incerta est ratiocinatio, cum praesertim ne vim quidem versus eandem esse necesse sit cum Vergilii versu Aen. x 115 *adnuat et totum nutu tremefecit Olympum*, aut Homérico ex quo ille expressus est ἦ καὶ κτανέησιν ἐπ' ὄφρ' οὐσε νεῦσε Κρονίων . . μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.

Confecto concilio, ut statim in terris appareat vis eorum quae in Olympo Iuppiter decrevit, flumen, in quo pueri expositi erant, intra ripas refluxit (XL).

Pueri servantur: nutriuntur a lupa (XLI. XLII. XLIII). De qua re Ennianam narrationem licet hodie e Vergilio Aen. VIII 630 sqq. dispicere. Lupa fugatur a pastoribus qui iam cum gregibus stabulis relictis campos et rivos repetunt: sic enim fere interpretor XLII ex eo quo usus sum supplemento, cui favent quae Dionysius ex Fabio Pictore refert a me in adnotatione allata. Qui quod ibidem paulo post (7) narrare per-

git ἐγγυτέρω προσήεσαν ἀθρόοι δεδιττόμενοι βοῇ τὸ θηρίον. ἡ δὲ λύκαινα οὐ μάλα ἀγριαίνουσα τῶν ἀνθρώπων τῇ προσόδῳ, ἀλλ' ὡσπερὰν χειροῆθης ἀποστᾶσα τῶν βρεφῶν ἡρέμα καὶ κατὰ πολλὴν ἀλογία τοῦ ποιμενικοῦ ὄμμιλου ἀπήει. καὶ ἦν γὰρ τις οὐ πολλὸν ἀπέχων ἐκεῖθεν ἱερὸς χῶρος . . . εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ἐλθοῦσα ἀποκορύπτεται, ea videntur non plane cum Ennianis (XLIII) conspirare nec tamen longius ab iis discedere.

Pueri a Faustulo recepti educantur inter pastores: certamina instituunt: hoc enim indicatur fr. XLIV coll. Ovidio fast. II 365 *Romulus et frater pastoralisque iuventus solibus et campo corpora nuda dabant. caestibus et iaculis et misso pondere saxi bracchia per lusus experienda dabant.* Latrones praeda onustos aggrediuntur (XLV). Utrumque de corporum certatione et de latronum incursionibus Plutarchus Rom. 6, 3 memorat ἀλλὰ γυμνάσια καὶ θήρας καὶ δρόμους καὶ τὸ ληστὰς ἀμύνασθαι καὶ κλώπας ἐλεῖν, de latronibus etiam Livius I 4, 9. 5, 3, denique idem Ovidius qui supra allatis addit *pastor ab excelso 'per devia rura iuencos Romule praedones et Reme' dixit 'agunt.' longum erat armari, diversis exit uterque partibus. occursu praeda recepta Remi.* Cf. ibid. III 63 et Servius Dan. ad Aen. VIII 343 p. 250 Thil. De aliis certaminibus Dionysius Halic. I 79, 12.

Capitur Remus ac deducitur ad Amulium, quem Romulus de origine sua ab Faustulo edoctus appellare verbis *Ast hic quem nunc tu tam torviter increpuisti* (XLVI) videatur quod parum clementer Remum quem ignoraret tractasset. Sed huic narrationi quae est vulgaris et a multis tradita versus ille qui sane ex primo libro non ex alio est allatus rectene isto modo adhibeatur, quis hoc certius affirmare velit.

Eo loco quo expositi et educati erant urbem exstruere fratres constituunt, id quod fieri non poterat nisi captato ante augurio. Quod quomodo instituerint et quem eventum habuerit haec auspicandi opera luculentis versibus Ennius edidit (77—96). De quibus multa a multis disputata sunt, praecipue a Mommseno (Herm. XVI 1881 p. 13 sqq.), quamquam is non tam Ennii versus interpretari voluit quam alia cum his rebus coniuncta persecutus est. Versus ipsos, in quibus sunt quae prave accipiantur et prave temptentur a nuperis editoribus, accuratius explanare conatus sum in commentatione *Über das Stadtgründungsaugurium bei Ennius* (relat. acad. 1894 p. 1143 sqq.): ex qua nunc pauca afferam. Ac primum Remus ubi auspicatus sit, Ciceronis culpa non indicatur. De qua re quae olim scripsi 'sed Remus in quem montem augurium captum ierit, non dicitur in illis versibus: et tamen nexum si accurate perpenderit, id memorari ante v. 82 (79) debuisse concedes. Quo cum accederet mira quaedam in hoc versu codicis scriptura, de lacuna cogitavi unius saltem vel duorum versuum, quos utrum Cicero omiserit consulto an perierint librariorum incuria non dirimo', recte scripsi, neque in ea re aberravi quod, cum Romulum in Aventino monte augurio se dedisse Ennius aperte dicat, cui accedit Servii testimonium in Aen. III 46 *Romulus captato augurio hastam de Aventino monte in*

Palatinum iecit, quae fixa fronduit et arborem fecit (cf. Plut. Rom. c. 20, 5 Ovid. met. xv 560), probabile non esse statui, Remum in Palatino aves spectasse h. e. in eo monte in quo urbs condenda erat, cuius conditorem non Remum sed Romulum esse oportebat. Sed quae de Remoria in qua Remus augurium ceperit cogitavi, irrita sunt. De Remi autem augurio ut recte iudicetur, inde proficiscendum est ut intelligatur fratres in diversa et contraria regione aves expectasse: sic enim quae supra 79—81 de auspicandi locis amborum dicuntur

*Remus auspicio se devovet atque secundam
Soluta avem servat. at Romulus pulcher in alto
Quaerit Aventino, servat genus altivolantum*

conspirant cum iis quae infra 91—94 de spectatis ab utroque avibus indicantur

*Et simul ex alto longe pulcherruma praepes
Laeva volavit avis. simul aurcus exoritur sol,
Cedunt de caelo ter quattuor corpora sancta
Avium,*

ut dubium esse non possit, quin *pulcherruma avis ex alto* (h. e. ut contrarii ratio poscit *e profundo*) *volans* a Remo, *cedentes de caelo* duodecim aves a Romulo visae sint: qui quoniam vidit quod expectavit *genus altivolantum*, statim percepit sibi victoriam esse paratam. Remus autem ex hac sententiarum similitudine et quia in utraque parte eadem ratio contrarii apparet credi non potest in alto Palatino aut in alicuius montis vertice aves spectasse, sed ut Romulus in alto Aventino h. e. in Aventini altitudine sic Remus in eiusdem Aventini nescio qua parte inferiore auspicatus esse.

Romulus in Palatino urbem extruit eamque muro ac fossa firmat. Remum murum seu fossam ludibrio habuisse ob tenuitatem muniti et ira Romuli concitata ab ipso aut iussu eius necatum esse vulgaris forma narrationis est quam Livius I 7, 2 Plutarchus Romul. 10, 1 Dionysius Halic. I 87, 4 Diodorus exc. VIII 4, 2 exiguis intercedentibus differentiis tradiderunt. Eandem secutus erat princeps omnium Ennius. Et murum contemnentis Remi esse apparet exclamationem (XLVIII) *Iuppiter, ut muro fretus magis quamde manus vi*, in qua quod (in adn.) dixi *fretus esse fretus es*, id non necessarium et fortasse verum non est: poterat enim ita admirabundus de Romulo qui nunc rex est dicere in colloquio cum nescio quo altero, cuius etiam responsum videtur (XLIX) *At tu non ut sum summam servare decet rem*, quo is regerit vituperationem Remi et regis curam extollit. Remi interitum indicat I.

Ad raptum Sabinarum qui certo referatur versus unus super est (LII), de quo in adn. dixi, ex incertis huc pertinet fortasse V coll. Dionysio Halic. II 32, 1 *ὡς δὲ διεβοήθη τὰ περὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν παρθένων καὶ τὰ περὶ τοὺς γάμους εἰς τὰς πλησιοχώρους πόλεις*.

Post pugnam Caeninensium ex Sabinarum calamitate natam Iovi

Feretrio templum a Romulo victore aedificatur, vetustissimum Romae (Livius I 10, 7): qua occasione quos ludos Romulus instituit Ennius in annalibus persecutus erat teste scholiasta Bern., qui genus ludorum describit (LI). Ad quos quae praeterea adscribuntur, parum fidei habere visa sunt.

De bello cum ipsis Sabinis gesto non multum licet e fragmentorum tenuitate dispicere: in initium belli relego satis ambiguae ut sentio sedis fragmentum LIII: adiuvant opinionem Ovidius met. xiv 775 *Tatiusque patresque Sabini bella gerunt, arcisque via Tarpeia reclusa dignam animam poena congestis exiit armis. inde sati Curibus tacitorum more luporum ore premunt voces et corpora victa sopore invadunt*, et Dionysius Halic. II 38, 1 *μαθὼν δὲ τὴν παρασκευὴν αὐτῶν Τάτιος ὁ τῶν Σαβίνων βασιλεὺς νυκτὸς ἀναστήσας τὸν στρατὸν ἤγε διὰ τῆς γῶρας*, nisi quis forte hunc ex primo citatum verum *cum superum lumen nox intempesta teneret* malit ad exitum Romuli et ad eam quae tum erat defectionem solis referre: cf. Plutarchus Romul. 27, 6. Fr. LIV Sabinas in medios hostes se inferentes proclive est agnoscere; quamquam, quae est harum rerum ambiguitas, etiam raptarum parentes dici poterant *maerentes flentes lacrimantes commiserantes* scil. fortunam raptarum circumire et concitare civitates, ut fere Livius I 10, 1 narrat, sed non nego huius incerti versus, qui quod moris est cumulas habet participiorum formas, posse etiam alias occasiones reperiri. In his disceptationibus si, quod fieri potuisse concessi, incertis versibus VII et VIII

Quis pater aut cognatus volet vos contra tueri

Aversabuntur semper vos vostraque volta

locus erat, intelligitur haec Romani esse, fortasse ipsius Romuli, qui cum raptas ad consolandum vocasset (Macrob. Sat. I 6, 16) eas monebat, ut cum Romanis viris suis stare mallent. Sed ut dixi haec mera opinione, nullo testimonio adiuvante statuuntur. Reliqua h. e. LV. LVI. LVII Hersiliae verba esse probabile et ex parte olim intellectum est. Ad rem facit haec ab A. Gellio n. A. XIII 23, 13 tradita Cn. Gellii e tertio annali narratio: *Hersiliam, cum apud T. Tatium verba faceret pacemque oraret, ita precatam esse 'Neria Martis te obsecro, pacem da, te, uti liceat nuptiis propriis et prosperis uti, quod de tui coniugis consilio contigit, uti nos itidem integras raperent, unde liberos sibi et suis, posteros patriae pararent.'* Ceterum de Hersilia confer Plutarchi Romul. c. 18 et 19 Dionysium Halic. II 45, 2. Fr. LVI, de quo Merula mirabilia excogitavit, Hersilia sumens de suis exemplum Romanos Sabinosque a pugnando studet arcere, cuius vim sententiae in adn. explicui Hesiodi exemplo; poteram addere alia, velut Lysiae si sunt (2, 19) *Θηρίων μὲν ἔργον εἶναι ὑπ' ἀλλήλων βίᾳ κρατεῖσθαι, ἀνθρώποις δὲ προσήκειν νόμῳ ὀρίσσει τὸ δίκαιον*, et Cicero (de off. I 11, 34 coll. I 23, 81) *duo genera decertandi esse scribit, unum per disceptationem, alterum per vim, illud proprium hominis, hoc beluarum*, unde

magis perspicuum fit, apud Ennium quoque duplicem fuisse sententiam, vi agere sues beluasque omnes, homines decere disceptationem et rationem. Eadem Hersilia fr. LVII videatur Romulum et Tatium adhortari, ut concordiam ineant, vel si non est Hersilia, certe haec ad foedus Romulo cum Tito Tatío ineundum referenda sunt neque est ulla in verbis difficultas.

Non plura de bellis Romuli habeo quae exponam: ac parcius etiam de rebus domi gestis dicendum erit: de quibus unum Varro de l. L. v 55 indicavit, tribus a Romulo institutas ac denominatas Ennium tetigisse (LIX). Cui quod praemissum est fr. LVIII consuetam Romanis in rebus gerendis formulam continet, cui certam occasionem indagare non licet, nunc nihil impedit quominus post foedus factum ad ea quae communi regno novabantur, in quibus tribus institutas, referamus. De Tatii fabula vide Mommsenum Herm. XXI et qui nunc nuper de prisca tribubus egit Holzapfelium in C. F. Lehmanni symbolis I (1901) p. 231. Tatius a Laurentibus truncatur: hac opportunitate hunc a grammaticis mirum quantum frequentatum versum *o Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti* (LX) elatum esse crediderunt alii neque ego refragabar, sed qui recte intelliget *tute tibi* h. e. tu ipse tibi (*cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videre* Cicero de off. III 2, 6) coniungi, concedet potuisse in verbis etiam alium sensum inesse. Cf. p. CLIII.

Romulus coorta tempestate secundum decretum Iovis (XXXIX) in Olympum evehitur, Martis equis: hoc enim fluxisse ex Ennio crediderim quod Horatius significat *carm. III 3, 15* et Ovidius *fast. II 495 hinc tonat, hinc missis abrumpitur ignibus aether. fit fuga: rex patriis astra petebat equis*. Erepti regis desiderium populus exprimit LXI, qui versus Livio obversati esse videntur, cum haec scriberet I 16, 3 *deinde a paucis initio facto deum deo natum regem parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum iubent; pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem*. Cf. R. Ehwaldum symb. ad hist. *carm. Ovid. 1892* p. 12, et supra p. LXI sq. E Proculi Iulii oratione restat LXII. Proximum versum (LXIII) cui tribuam nescio, nec multum interest; hoc tamen inde colligitur, iam Ennium de Hersilia in Horam Quirini commutata cecinisse; quam rem more suo illustravit Ovidius *met. XIV 829* sqq.

De secundo annali pauca sunt quae egeant enarratione, cum nec multae ex hac parte nec eae fere obscuriores reliquiae supersint. Trium qui Romulum deinceps secuti sunt regum Romanorum gesta perhibentur. Ac Numam, quem aegre qui sapit in primum annalem inculcabit, unum ex ipso libro allatum fragmentum (IV) designat, in quo facile sermonem Numae agnosces, qui salubria instituta noluit aboleri post obitum, quamquam eius rei testimonium quod sciam non exstat, quin Plutarchus in compar. Lycurgi et Numae c. 4, 6 de huius institutis ait *οὐδὲ ὄλλγον χρόνον ἢ καλλίστη καὶ δικαιοτάτη*

κατάστασις ἔμεινεν. Cuius instituta, sacra maxime, enumeravit Ennius, non explanavit aut colore quodam poetico parum gratam poesi materiem distinxit: siquidem tenuit in reliquis morem, quem superstites ex hoc genere versus (II. III) ostendunt. Quo liberalius, puto, ne nimis parce videretur Numae memoriam tractasse, Egeriae fabulam contexit, cuius tamen unus tantum et qui vix coniecturam de Ennii narratione concedit elegans versiculus restat *olli respondit suavis sonus Egeriae* (1). De qua quae Cicero scribit de leg. I 1, 4, cum ridet eos, qui a poetis ficta pro veris habeant, *ne dubito quin videm et cum Egeria conlocutum Numam et ab aquila Tarquinio apicem impositum putent*, videtur Ennii memor scripsisse, ex quo fortasse ceteri repetierunt haec de Egeria nympa vel musa.

Non multa, sed tamen paulo plura de Tulli Hostilii regno ad nos pervenerunt, quorum pleraque (VI—XIV) ad trigeminorum certamina pertinent, pauca ad Fufetii dolos ac poenam (XV. XVI. XVII). Ac Fufetii nomen (V) quod horum versuum agmen ducere iussi, potuit ille dux etiam alibi nominari, sed cum incerta sit sedes, malui plenum nomen in principio narrationis apponi. De singulari certamine, ne pereant legiones, Merula vidit deliberari fr. VI; de qua deliberatione pluribus verbis ut solet egit Dionysius Halic. III 11 et 12, *εἰ ποιησαίμεθα μέρει τινὶ τῆς ἑαυτῶν στρατιᾶς ἑκάτεροι τὸν ἀγῶνα* 11, 11; cf. V 23, 3 *συνέβησαν μὴ πάσαις ἀποκινδυνεύσαι ταῖς δυνάμεσιν ἀλλὰ τρισὶν ἀνδράσιν ἀφ' ἑκατέρας*; Livius I 23, 9. Reliqua partim ad certantes trigeminos videntur referri (VII. VIII. IX), partim ad causam capitis Horatio victori agendam ob necem sororis. *Horatium* quem VIII habet olim Coclitem putavi propter *saltum* et in lib. IV posui: nunc testimonio cedens secundo restitui ubi non potest nisi de uno trigeminorum intelligi; quamquam *saltu* quod de Horatio Coclite aptissimum erat (*converso in se gladio celeri saltu profundum Tiberis petiit* non de Coclite sed de eo qui Coclitis exemplum imitatus sit ait Valerius Maximus IV 7, 2), de Horatio trigemino minus commode dici videtur. Sed ut ut est, iam VII et VIII se excipiunt ita ut primum Horatius fugam simulet, qua spem omnem Romanorum evertit; Romanas enim 'speres' poeta 'nostras' dixit usu Latino, ac sententia, quae desiderata vulgo interpunctione obscurabatur, potuit vel *evertens* vel simili participio continuari. Deinde idem occasione data revertens (*saltu Ingenti redit* supplevit Ribbeckius) iam singulos qui supererant Curiatii aggreditur (Dionys. Halic. III 20, 2. 3; Livius I 25, 7. 8). Quorum uni minitanti respondet (IX). In iis quae restant, X matrem significat, Horatii puto, si suum in hoc libro locum iure obtinet (olim quarto adscripti), quae quid fecisse dicatur non apparet, sed videtur sententia sic suppleri *At sese, sum quae dederat in luminis oras, Obtulit* (vel *Obiecit*), filio victori credas, ut ei mater obviam iisse dicatur quemadmodum soror fratri, et matris quidem fit mentio apud Dionysium Halic. III 21, 2. 4. Non minus ambiguum est XI *Ingens*

cura mis cum concordibus aequiperare, quae Horatii esse verisimile est in iudicio verba facientis de certamine: nam hoc apertum est eum non de sua cura loqui sed de spectatorum cura qua ii certaminis vicissitudines prosequantur: Livius I 25, 6 *ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimis vicem unius, quem tres Curiatii circumsteterant*; Dionys. Halic. III 20, 3. Atqui si versus integer est, sententia non integra, quem si sic fere supplendum coniicias *Ingens cura mis cum concordibus aequiperare Me non posse vident*, tam *concordibus* de tribus fratribus quam *aequiperare* cum tertio casu iunctum habeat quod addubitetur: itaque ut manca est sententia fortasse plura addenda sint in hunc modum *Ingens cura mis cum concordibus aequiperare Coniunctos animis unum non posse viderent*. Sed quidquid de verbis existimatur, de sententia opinor me nunc ut olim recte iudicasse. Atque haec Horatius non potest nisi coram iudicibus extulisse, ut discriminis gravitatem quo pendebat extolleret. Eiusdem Horatii se defendentis sunt XII et XIII, quorum altero sponsum qui non recusarit certamen suo arbitrio cecidisse, altero sibi iniuriosa dicta sororis in tam splendida victoria toleranda non fuisse edit. Fr. XIV clauditur, opinor, disceptatio iuris in re iudicanda, quamquam iisdem verbis finire poterant vel illa quae ante initum certamen inter Albanos et Romanos acta sunt; et est haec inde ab Homero (ὄς οἱ μὲν τοιαῦτα πρὸς ἀλλήλους ἐγόρευον) familiaris formula desinendi et ad res alias transeundi. Cf. ann. 555 et Aen. XI 445. Livius X 22, 7. Sequitur fraus Fufetii et crudelis interitus: ac XV Tulli verba exhibet, qui Fufetium interimi quam omnes eius 'legiones ac populares' perire mavult: *nec ea culpa inquit Tullus apud Livium I 28, 6 quam arguo omnium Albanorum est: ducem secuti sunt*; et similia Dionysius Halic. III 23. 24. Supplicium ipsum editores viderunt fr. XVI. XVII describi, incertis quidem, sed quae vere haud dubie in hunc librum olim reposita sunt. Ceterum hinc colores quosdam duxisse Vergilium puto (eo loco, ubi et alia Enniana latere supra monui ad I fr. XLII) Aen. VIII 642 *haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!) raptabatque viri mendacis viscera Tullus Per silvam et sparsi rorabant sanguine vepres*. Restat e Tulli regno Albae excidium, cuius rei fragmina licet ex eiusdem Vergilii imitatione Aen. II 486 sqq. expiscari. Ennium enim, quem non nominat, significat Servius in Aen. I. I. *de Albano excidio translatus est locus*. Eundem respicit in Aen. II 313 *plerumque enim ad tubam evertuntur civitates, sicut Albam Tullus Hostilius iussit everti*. (Cf. supra p. CV). Itaque hic posui versum (XVIII) nullo libri indicio allatum de *tuba*, quem item Vergilius (Aen. IX 501) imitatus est, ad eum versum ut adscriberentur illa testimonia duo Vergilii et Servii de Albano excidio.

Anci Marcii res in hoc libro tractatas fuisse fr. XXII ex se-

cundo allatum, quo condita ac munita ab Anco Marcio Ostia urbs memoratur, ostendit. Cui narrationi addas laceri versus particulam ex eodem libro citatam *i caerulea prata* (xxi) et ex incertis et *Tiberis flumen vomit in mare salsum* (xx), quod in adnotatione probavi cur ab Ostia seiungi non debeat. Fr. xix incerti libri est et scripturae incertae: quis *marcus* fuerit nescitur: *Anci Marcii* nomen restituerunt; quod etsi fidem non habet, tamen ab hoc loco removeere versum nolui.

Tertius annalis trium qui postremi sunt regum Romanorum res gestas et regni ruinam comprehendit. Quod etsi ipsis fragmentis non cogitur, exigit tamen narratio aequabiliter in singulos libros distributa. Et in tertio Tarquinium Priscum fuisse tam certum est fide testimoniorum quam in secundo Ancum. Unde consequitur horum librorum descriptio: ut enim primus initia urbis et Romuli regnum, ita secundus et tertius uterque tres reges complexus est et his tribus libris regni Romanorum fata a principio ad finem deducta sunt. De qua distributione vide quae in actis academicae a. 1886 p. 10sq. disputavi. De Tarquinio quaedam licet ex fragmentis agnoscere, adventum eius Romam et omen in itinere obviam factum (I. II), regnum post Anci obitum a populo in illum delatum (III. IV), denique mortui regis funera (VIII. IX). Atque omen quidem Livius videtur non sine Ennii quadam imitatione narrare I 34, 8 *ad Ianiculum forte ventum erat: ibi ei carpento sedenti cum uxore aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert, superque carpentum cum magno clangore volitans rursus velut ministerio divinitus missa capiti apte reponit; inde sublimis abit*. In quibus adeo versus quosdam Clericus ad Livii l. I. odoratus est, sic fere recuperandos *Iovis ales Caelo suspensis demissa est leniter alis: Aufert illa apicem volitans, apteque reponit. Tum sublimis abit*. Quod etsi non deterius est quam quod nuper instituerunt, mihi non fit credibile, de qua re alibi dixi. Sed Ciceronem cum de leg. I 1, 4 tamquam rem fictam a poeta affert *ab aquila Tarquinio apicem impositum* Ennianae fabulae memorem fuisse supra p. CLXVI ad Numam et Egeriam indicavi: qui de re publica (II 20, 35) ubi de Tarquinio regnum adeptio dicit hanc fabulam memoraverit necne vitio codicis certo sciri non potest, sed probabile non est. Ad hoc autem prodigium fr. I *olim de caelo laevum dedit inclytus signum* refero ut olim, ipsa oratione suadente, quae longius abest ab eo augurio quod Servio Tullio puero accidisse Livius I 39, 1 narrat; nec obstat *olim*, quod etsi non uno modo explicari potest, fortasse indicio est augurium ab Ennio post acceptum a Tarquinio regnum narratum esse; *inclytus* autem puto dicitur *ales*, cuius rei et totius sententiae exemplum attuli Petronii c. 122 (v. 177) *haec ubi personuit, de caelo Delphicus ales Omnia laeta dedit pepulitque meatibus auras*. Fr. III et IV ex quo tenore supersint, praeter Ciceronem in adn. allatum Dionysius Halic. patefaciet qui III 49, 1 ita scribit *τοιούτος δὴ τις ὁ Ταρκύνιος ἦν καὶ διὰ ταύτας τὰς αἰτίας ξῶντος τε Μαρκίων πάντων ἐγένετο Ῥωμαίων ἐπιφανέστατος καὶ τελευτήσαντος*

ἐκείνου τῆς βασιλείας ὑπὸ πάντων ἄξιος ἐκρίθη. Tarquinius occisus lavatur ab uxore (viii), quam *bonam feminam* dicit poeta, ut Cicero Phil. iii 6, 16 *tuae coniugis, bonae feminae*. Funus Tarquini effertur ad faces et candelas, id quod significat versus *prodinunt famuli: tum candida lumina lucent* (ix), quod moris fuisse in regibus Vergilius testis est in adn. allatus. Cf. Servius ad Aen. v 4. De tribus quae praeterea ad Tarquinium ascripsi fragmentis ipse video rem esse satis ambiguam; quae licebat, ut incerta eius libri, segregare a reliquis: nunc Tarquinius ascribo, cum non incommode ad Tarquinium referantur et commodius paulo quam ad Servium Tullium, de quo alia quam res bellicas poeta, ni fallor, exposuit. Et fr. v quidem nescio an vicinae Latinorum gentes dicantur, quas illi contra Tarquinium bellaturi asciverant: coll. Dionysio Halic. iii 51, 3 *οἱ Λατῖνοι . . ἐψηφίσαντο τὴν τε οἰκίαν δύνανιν ἐξ ἀπάσης πόλεως ἐξάγειν καὶ τῶν πλησιοχώρων ἐθνῶν τὰ κράτιστα παρακαλεῖν*, quamquam etiam universe Tarquinius dici poterat magnas et opulentas gentes quae circum eos (Romanos) essent paulatim sibi conciliasse: Dionys. iii 51, 1. Etruriam Romanis plene subactam cecinit poeta, ut e vi colligitur; quod quidem non Romani ducis verba continet: immo ita Etruscorum princeps milites suos propter imminentem Etruriae ruinam adhortari videtur. At hoc Etruscorum bellum Ennius Tarquinione an Servio Tullio ascripserit obscurum. Livius quidem Tarquinium cum Etruscis contendisse non tradit, Dionysius autem Halic. Etruscos complures annos contra Tarquinium bellum gessisse narrat (cf. iii 57, 1 *πάσας τὰς τῶν Τυρρηῶν πόλεις κοινῇ τὸν κατὰ Ῥωμαίων πόλεμον ἐκφέρειν* et ibid. 3 *βασιλεὺς Ταρκύνιος Ῥωμαίους τε σύμπαντας καθοπλίσας καὶ παρὰ τῶν συμμάχων ὄσους ἐδύνατο πλείστους παραλαβὼν κτλ*), tandem gravissimo proelio ad urbem Eretum infeliciter commisso in dicionem Romanorum se tradidisse iii 59, 1 *τελευταία δὲ μάχη Ῥωμαίων καὶ Τυρρηῶν ἐγένετο πόλεως Ἡρήτου πλησίον ἐν τῇ Σαβίνων γῆ . . (3) ἐκ ταύτης τῆς μάχης μερίστης τῶν προτέρων γενομένης, ὅσας πρὸς ἀλλήλους ἐπολέμησαν, τὰ Ῥωμαίων πράγματα θαναμαστὴν ὄσην ἐπίδοσιν ἔλαβε*. Orosius ii 4, 11 (nescio unde) omnia complexus scribit *Tarquinius Priscum omnes finitimos et potentes tunc Tusciae duodecim populos innumeris concidisse conflictibus*. Hanc memoriam si Ennius secutus est, hoc proelium aptam videatur illi versui occasionem dare. Verum idem Dionysius iv 27, 3. 4 longinqua, quae Servius Tullius contra Etruscos gesserit, bella enarrat: Livius i 42, 2 unum Servii 'cum Veientibus aliisque Etruscis' bellum leviter memorat, e quo 'fuso ingenti hostium exercitu' victor ac rex Romam redierit. Tertium denique fragmentum (vii) non in unius pugnae narrationem quadrare apertum est, sed non inepte contuleris pugnandi genus quod Dionysius Halic. iii 52, 2. 3 descripsit.

De Servio Tullio restant omnino duo versiculi, quorum alter (x) ab Hertzio emendatus quam sedem habere in tenore narrationis

potuerit in adn. indicavi, altero (xi) Dianae templum Servio auctore a Latinis una cum Romanis Romae factum significari videtur collato maxime Livio I 45, 1. 2' *aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus . . . saepe iterando eadem perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent*, et ex Dionysii eiusdem rei narratione IV 25 sqq. ad Enniani versus sententiam maxime accedunt quae scribit 25, 3 *εἰς ἐπιθυμίαν ἤλθεν ἐπιφανές τι διαπραξάμενος αἰώνιον ἑαυτοῦ μνῆμην τοῖς ἐπιγινόμενοις καταλιπεῖν*.

Quae olim ex incertis ad hunc librum addideram ad ultimi regis res pertinentia nunc malui hinc relegare: itaque restat versus unus ex hoc libro citatus (xii) *caelum suspexit stellis fulgentibus aptum*, quae posse de Lucretia violata et suam innocentiam testante dici concedatur oportet, cum fide affirmare non licet.

Quarti annalis qui notam praeferat unus hodie exstat a Macrobio Sat. VI 1, 17 traditus versiculus *Romani scalis: summa nituntur opum vi* (ii), e quo nec de argumento huius libri nec de tempore quicquam colligere licet. Sed de temporibus cum constet tertium librum in regni Romani exitu desiisse (h. e. a. u. c. 244), sextum ab adventu Pyrrhi in Italiam (a. u. c. 472) initium cepisse, consecrarium fit quae media sunt in libros quartum et quintum aequa fere portione distributa fuisse. Itaque cum Cicero defectionem solis quam Ennius memorat eodem teste in annum CCCL post Romam conditam cecidisse tradat, qui annus dubitari non debuit quin recte perscriptus fuerit (cf. p. CLVII), necessario consequitur ut versus Ennii qui eam defectionem describit *nonis Iunis soli luna obstitit et nox* (iv) in quarto annali locum habuerit. In eodemque iam confidentius reponemus expugnationem Volscorum urbis Anxuris, quam indicat versus *Volsculus perdidit Anxur* (iii): eam enim urbem a. u. c. 348 expugnatam Livius tradidit IV 59; qui quod ibi scribit (6) *ad quem tumultum obstupefacti qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur locum dedere scalas admovendi plenaque hostium cuncta erant*, repertus est locus versus ex hoc libro citati (ii), quem sic supplēvi (*temptant ascendere muros*) *Romani scalis: summa nituntur opum vi*. Quo certius est huic libro recte vindicari versus, quo Ennius expugnatæ urbis fata conclusisse videatur (*ita*) *Volsculus perdidit Anxur*. Neque his rationibus obstet quod Livius postea (V 8, 2; 12, 6; 13, 1) ad annos 352. 354 Anxur descivisse sed a Romanis brevi receptum esse narravit.

Ita tres versus II. III. IV huic libro vindicati et suo ordini restituti sunt: qui si forte mediam partem occupabant, ratiocinando licebit fortasse non nihil dispicere eorum quae in oris huius libri habebantur. Etenim teneo quod in prooem. 1892/93 probavi versus *Nobis unde forent fructus vitaeque propagmen* (i) T. Quinctii Cincinnati responsum esse ab aratro vocati ut dictator esset sive consul (a. u. c. 296.

294); itaque hoc in iv libri principio posui fidenter. Cui narrationi de Quinctio quod Livius III 26, 7 praefationis loco praemittit *operae pretium est audire qui omnia prae divitiis humana spernunt neque honori magno locum neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluent opes*, in eademque narratione comparem sensum affert Dionysius Halic. x 17 extr. id quoque coniecturae dedi ut qui in promptu sunt similis sententiae versus Ennii *Audire est operae pretium procedere recte Qui rem Romanam Latiumque aulescere vultis* hac occasione natos putarem: sed quoniam hoc certius asseverare non licet hos versus remanere iussi in incertis (ix).

Ab altera parte de fine libri si quaeritur, non ultra tumultum Gallicum a. 363. 364 egressum esse crediderim, quod probabiliter statuitur, etiamsi nullum testimonium accedat, sed eum tumultum fragmento putabam significari (v) quod a Macrobio Sat. I 4, 17 e septimo annali citatur; in quo credibile esset peccatum esse. Nam ut poeta, quod plerique statuunt, in eo libro praeter Punicum bellum etiam Gallicos tumultus, de quibus Polybius tradit II 23 sqq., tetigerit, tamen quam in illo bello Galli obtinuerint arcem ego nullam invenio. Qua re lenem emendationem numeri adhibeo et e III translatis versibus Romae arcem a Gallis a. u. c. 364 occupatam significari statuo.

Reliqui haec eo loco quo olim collocaram, neque me aut aliorum convicia aut Mommseni humanitas de ea sententia deiecerunt, non tam persuasione veri quam quod nihil melius afferri vidi. Ribbeckium (mus. Rhen. x p. 276) non fugit cui rei haec verba maxime accommodata essent, cum a mea disputatione profectus sibi persuasit iis non tumultum Gallicum anni 364 a. u. c. sed eius tumultus recordationem referri quam Gallica bella Punicum primum excipientia et ab Ennio in septimo enarrata facile suscitare potuerint: in qua re Polybii verbis utitur II 23, 7 *οἱ ἐν τῇ Ῥώμῃ πάντες περιδειεῖς ἦσαν, μέγαν καὶ φοβερὸν αὐτοῖς ὑπολαμβάνοντες ἐπιφέρεσθαι κίνδυνον. ἔπασχον δὲ τοῦτ' εἰκότως, ἔτι περὶ Γαλατῶν ἐγκαθημένον ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν τοῦ παλαιοῦ φόβου*, quamquam Galli quoque ipsi, quod idem Polybius refert II 22, 3. 4. 5, illarum rerum recordationem retinebant: sed nec occasionem monstravit qua ista commemoratio pristini terroris apta fuerit, nec haec verba universam periculi significationem, quae est utroque Polybii loco, sed peculiaris rei descriptionem continent. Mommsenus in quaest. Rom. II p. 298 n. putabat eosdem versus ad Mutinae et Tanneti a Gallis temptatas obsidiones pertinere, quas res cum Polybius III 40 tum Livius XXI 25. 26 ad a. 536 u. c. narravit. Sed in his obsidionibus, quas si Ennius memoravit, in octavo potius annali memorasse quam in septimo videatur, non video a Livio aut Polybio res gestas afferri, quae cum Ennianis versibus contendantur, et imprimis desideres *summa arcis moenia*, quae Galli furtim ascendisse dicuntur. Denique Muellerus nihil dicit nisi Enniana sumpta esse ex incognito aliquo embolio rerum Gallicarum quas primum bel-

lum Punicum insequentes Ennius in septimo perhibuisset. Quam vim verba Ennii habeant ex Vergilio maxime perspicitur qui ait Aen. VIII 655

*Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus Gallos in limine adesse canebat,
Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacae.*

Quibus addo quae sunt apud Dionysium XIII 7, 10 ἡδη τῶν πρώτων ἀναβεβηκότων καὶ τοὺς ὑστερίζοντας ἀναδεχομένων ἵνα πλείους γενομένοι τότε ἀποσφάξωσι τοὺς ἐν ταῖς φυλακαῖς καὶ καταλάβονται τὸ ξρῦμα, ἀνθρώπων μὲν οὐδεὶς ἔμαθεν κτλ, et notum est in hoc occupationum genere custodum caesorum saepe mentionem fieri (Serv. in Aen. II 166). Iam in oratione non est quod offendat; *qua* dicit *qua via* h. e. quam ante temptatam a Romano vel Gallo vel indicatam tantum poeta prius descripserat; et quod est *vigilesque cruentant* quo iure absolutam esse orationem dicimus (in quo uno olim peccavi), quae sic continuari poterat *Iam paene*, et sine particulis ea vis orationis constare poterat: ad Vergilii verba supra allata *arcemque tenebant* (657) Servius adnotat *deest paene: nam prope tenuerunt*; idem ad Aen. II 156, et saepe sic narratur ut factum esse dicatur quod tamen revera factum non esse intercedente alia re narratio ipsa fidem facit (cf. Diodor. XXXVII 27 p. 162 D., Appian. vol. I p. 301, 9 M.), nec raro videmus Ennii versus integros sententia manca afferri.

Libro quinto qui compositi sunt versus, eorum quattuor libri nota insigniti sunt sed iidem nihil de argumento libri aut de ipsorum occasione produnt: qui ex incertis hunc locum nacti sunt, eos aut indicata res aut testimonia quibus accepti feruntur huic libro vindicant. Quorum primum est (11) *bellum aequis manibus nox intempesta diremit*, in quo *bellum* (h. e. proelium) quod dicitur Samnitium bellum esse Aconis verba qui affert liquido demonstrant. Quae res illustratur a Livio (VII 33), ibi ubi de primo bello Samnitico ad a. u. c. 411 dicit (14) *itaque Romani, cum et fluere iam lassitudine vires sentirent et diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem: tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis; nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam proelium diremisset*. Et si cui magis placeat verba Ennii ad ea referri quae Livius in tertio bello Samnitico (X 12, 5) ad a. u. c. 456 memoravit *pugnatum maiore parte diei magna utrimque caede: nox incertis, qua data victoria esset, intervenit* (cf. eundem IX 23, 4), nihilo secius in hoc libro versus suum locum obtinebit: et quod progrediente aequabiliter rerum ordine suadebatur huius testimonii fide licet certius affirmare, bonam partem huius libri bellis Samniticis occupatam fuisse. *Samnitium bellum ancipiti Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Poeni secuti* ait Livius VII 29, 2.

Consimilis est non compar condicio versiculi (III) *euax aquast aspersa Latinis*: cuius primum formam a me certissime restitutam

et stabilitam arbitror, sententiam autem, de qua mirifice alucinati sunt, aperte monstrat exemplum quod cum illo iunctum est apud Charisium Plauti *euax aspersisti aquam (fili nuntio)*; denique *Latinis* quod dicit intelligo Latinos populos qui toties rebellantes toties victi a Romanis tandem domiti et in deditionem accepti sunt. Quorum bella annis a. u. c. 414. 415. 416 gesta Livius libro VIII persecutus est. Itaque sic interpretor versum Ennii, *Latinis* in his bellis magna sollicitudine suspensis nescio quem nuntium vel rem prosperam inexpectato accidisse qua iis quasi aqua aspergeretur h. e. animus iam depositus redderetur. Non contigit ipsam ostendere opportunitatem, sed ne me credant incredibilia cantare, indicio sint quae ‘Camillus de Latinis populis ad senatum retulit’ (Livius VIII 13, 10 sqq.); ex cuius oratione nimis proluxa haec satis sit attulisse: (15) *vultis crudeliter consulere in deditos victosque? . . (16) vultis exemplo maiorum augere rem Romanam victos in civitate accipiendo? . . (17) maturato opus est quicquid statuere placet: tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: et vestram itaque de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, dum expectatione stupent, seu poena seu beneficio praeoccupari oportet.* Itaque huius fide versus obtinemus, quem librum res Samniticas tractare vidimus, eius libri partem alteram Latinorum bellis dicatam fuisse.

Tertium incerti libri fragmentum (v) *cum nihil horridius unquam lex ulla iuberet* Orosii verba, quibus superscriptus est hic versus Ennii, quo tendat aperiunt. Ita enim censeo, potuisse quidem versum etiam ibi locum habere ubi institutum a Numa (vel a Tarquinio Prisco, nam sic quoque traditur) immane Vestalium supplicium primum referebatur, velut Plutarchus Num. c. 10, 6 cum ad mortem duci reas narrat *ἐξίστανται δὲ πάντες* ait *σιωπῇ καὶ παραπέμπουσιν ἄφθογοι μετὰ τινος δεινῆς κατηφέας, οὐδ’ ἐστὶν ἕτερον θῆμα φρικτότερον*, et Livius (I 28, 11) in supplicio Mettii Fufetii non omittit verbo carpere indignam poenae crudelitatem, sed probabilius esse ipsa forma orationis suadente Ekkehartum Ennii versum adscriptisse ad eam rem in qua apud poetam ipsum legebatur. Hanc autem memoriam Minucia Vestalis damnatae Orosius ad a. u. c. 410, Livius qui eandem rem (VIII 15, 7) narrat ad a. 417 rettulit: quem si sequi licet apparet hanc rem bella Latinorum quae diximus exiguo intervallo subsecutam esse, ut dubitari non possit quin versus recte huic libro adscriptus sit.

Quae restant incerta sunt omnia, etiamsi ex hoc libro afferantur. Nam spondiazontis (iv) *Cives Romani tunc facti sunt Campani* ne origo quidem Enniana satis certa est, quamquam ne fictus habeatur Censorinus dissuadet qui (priore loco) Vergiliano Lucretianoque versibus hunc tertium adiecit, sed si est Ennianus, facile locum in his finibus quos huic libro scripsit nanciscitur. Sic enim Livius VIII 11, 16 *equitibus Campanis civitas Romana data*; idem VIII 14, 10 *Cam-*

panis equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent . . . civitas sine suffragio data. At ne umquam fidentius iudicemus, idem Livius etiam xxiii 31, 10 scribit *et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, latum ad populum, ut cives Romani essent* (a. u. c. 539). Sed *ansatas mittunt de turribus* (vii) in qua expugnatione urbis, quae multae fuerunt his temporibus, locum habere non potuit? Non certius iudicare licet de vi: magnam miseriam ita describere, ut etiam hostes ad misericordiam movere dicatur, commune genus sermonis est, quod multa habet exempla: Ennii verba *cogebant hostes lacrimantes ut misererent* quo pertinere dicam non reperio, nisi quod et hoc de expugnata urbe dicitur, quam relinquere coacti lacrimantes cogebant hostes ut misererent. *Quod per amoenam urbem leni fluit agmine flumen* (viii) Lirem esse et urbem Minturnas, quam coloniam Livius (x 21, 8) a. u. c. 458 deductam tradit, Merula suspicatus est non inepte sed non satis certo.

Denique ut nihil praetermittatur, quod i feci *Inicit inritatus tenet occasus iuvat res*, putavi ex singulari certamine petatum esse, sive eo quo T. Manlius Gallum percudit et occidit (Livius vii 10 ad a. 393) sive, quod multis de causis probabilius existimavi, quo T. Manlius consulis filius provocantem equitem Tusculanum vicit et obruncavit (Livius viii 7 ad a. 414, Claudius Quadrigarius apud Gellium ix 13), quod accurate caderet in huius libri ambitum, sed ut dubitatio haereat, verene eius versus sententiam acceperim.

cap. III

In his quattuor libris, de quibus adhuc egimus, per amplos hiatus ac lacunas quasi incerto vestigio erravimus. Sexti annalis narrationem per fila quaedam retexere atque poetae vim et ingenium sentire sinunt fragmenta. Ergo ex mea, quam Merula praeiit, dispositione huic libro Pyrrhum licebit inscribere. Pyrrho enim, nec vero aliis rebus praeter Pyrrhum hic liber dicatus est: licet verum, qui ipsum Pyrrhi nomen, vel Burri more Enniano, exhibet (iv), e quinto Nonius p. 226, 30 laudaverit, cuius tamen testimonio in promptu est quod opponatur Festi, qui p. 170, 33 Th. fr. iii, quod cum illo perquam probabiliter Merula coniunxit, e vi annali citavit: accedit quod etiam reliqua, quae afferuntur e sexto, fere sua sponte se huic argumento accommodant. Porro quidquid de quarto quintoque libro statuatur, in quibus non vereor ut disponendo multum a vero deflexerim, a septimo bella Punica inchoari satis certa, quae infra explicabo, indicia monstrant.

Exorsum esse librum ab eo quem primum posui versu, Cicero apud Quintilianum vi 3, 86, licet editores non viderint, non obscure prodiderat. Unde colorem duxit is, a quo Lucretius quantum de natura rerum incepit, *quis potis est dignum pollenti pectore carmen Condere?* Cf. etiam Ausonius Mos. 298 *quis potis innumeros cultusque habitusque retexens Pandere tectonicas per singula praedia formas?* Ergo huic libro peculiare quoddam prooemium non defuit, ut praeter

primum septimo, decimo et ut videtur etiam sexto decimo. Sed his libris dum vindico exordium, ceteris non abiudico: nisi quod indicium, quo adiuvem suspicionem, nullum invenio. E consensu quodam deorum residuum videtur fr. II: qualem consensum difficile est divinare cui maxime parti poeta admiscuerit. Sic potuit vel in media pugna aliqua deorum auxilium, quo alterutri parti felicius verteret certamen, ascisci. In re incerta ad principium libri versum ascripsi, quemadmodum Homerus nonnumquam in ipsis librorum initiis deorum contionem expandit. Cf. II. IV 1 sqq. VIII 1 sqq. *) Indicto bello Tarentini 'Graium hominem, regem, nomine Burrum' arcessunt (III. IV): qui 'cum imperium orbis agitaret et Romanos potentes videret', Apollinem de incepto suo consuluit. Eius auctoritate anceps et ambigua imprudenter fretus (V. VI) 'cum totis viribus Epiri Thessaliae Macedoniae incognitisque in id tempus elephantis' in Italiam advenit. Cf. Florus epit. I 13, 6. Ac Pyrrhi elephantos eo versiculo quem de elephantis elatum Servius in Aen. IV 404 testatur *it nigrum campis agmen* (lib. inc. XIV) dici conicias. Cf. ann. 607 et Varro de l. L. VI 39. Pyrrhus autem cum iuventutem Tarentinam insolentem antea militiae ad arma cogeret eamque invidiam 'satellitum quorundam regionum intemperies' auget, inde Tarentinorum civium taedia ac querelae occultiores ortae: ἀπέιπε δ' αὐτοῖς καὶ πρὸς συμπόσια καὶ κώμους ἀθροίζεσθαι, καὶ τοὺς νεωτέρους ἐν τοῖς ὅπλοις ἀσκεῖσθαι ἐκέλευεν ἢ διημερεύειν κατὰ τὴν ἀγοράν. ὥς δὲ τινες ἀχθόμενοι τούτοις ὑπεχώρησαν, φρουροὺς ἐκ τῶν οἰκείων κατέστησεν, ὥστε μηδένα ἐξιέναι τῆς πόλεως. οἱ δὲ τούτοις τε καὶ τῇ χορηγίᾳ τῶν τροφῶν βαρυνόμενοι . . . μετεγίνωσκον δεσπότην καὶ οὐχὶ συμμάχον τοῦ Πύρρου περιώμενοι: Zonaras VIII 2 p. 109 Bonn. Cf. Plutarchus Pyrrhi c. 16 et Appianus exc. Samnit. I p. 37 M. Huc igitur refero fr. VII. Romae interea, quod condicio rei exigebat, apparatus, ut Florus l. c. ait, horribilis: de quo paulo plura Orosius IV 1, 2, 3 tradit: *bellum ingens exortum est* (Tarentinum dicit). *Romanos qui quantique hostes circumstreperent permittentes ultima adegit necessitas proletarios quoque in arma cogere hoc est eos qui in urbe semper sufficiens prolis causa vacabant militiae adscribere.* Cum Orosio convenit Augustini de civ. dei III 17 narratio, qui ubi res quae bello Tarentino proxime antecederent perstrinxit, *tum vero inquit tam multa bella ubique crebruerunt, ut inopia militum proletarii illi, qui eo quod prolis gignendae vacabant ob egestatem militare non valentes hoc nomen acceperant, militiae conscriberentur: accitus etiam a Tarentinis Pyrrhus rex Graeciae tunc ingenti gloria cele-*

*) Quod versum ann. lib. inc. LXXXVIII contra carinantes verba atque obscena profatus hic interposueram, quibus Postumium significari vellem, qui legatus ad Tarentinos missus cum ab iis insultatus esset quae mali ominis essent iis regressit (Dionys. Halic. exc. XIX 5, 6. Zonar. VIII 2, 3), quamquam fortasse ineptum non erat, malui nimis incerta re in incertis haberi.

bratus Romanorum hostis effectus est. Nec tamen, cum Orosius sua ab Augustino mutuatus videatur, multum ei consensui tribuo, Augustinus vero fere non dubito quin in ea re auctoritatem Livii sequatur, ad quem magnam partem eorum quae ibi narrat Augustinus redire e Livii librorum XI et XII periochis colligitur. Quam ob rem si alia non accederent, sufficeret haec Augustini memoria, ut eos quibus proletarios in praesidium urbis armatos narratur versus Ennianos (VIII) in hoc loco reponeremus, quo eos rettulisse iam Freinshemius supplem. Liv. II c. 22 videtur. Verum succurrit tertium de proletariis ad militiam vocatis Cassii Heminae testimonium apud Nonium p. 67, 22 *Cassius Hemina annali lib. II: tunc Marcus praeco primum proletarios armavit.* Insidentem verbis labeculam infeliciter *Marius primum consul* emendando Freinshemius ad Flor. III 1, 13 temptavit. Maculam abstersit leni manu Lipsius ant. lect. IV 17. v 22 in hunc modum: *Marcus praetor:* illud praetermisit, quem Marcium vellet intelligi. Ipse dum circumspectio, ad quem ea pertineat memoria, incido in Q. Marcium Philippum, qui a. u. c. 473 cum L. Aemilio Barbula consul fuit. Quorum hic 'qui iam in Samnium ad exercitum profectus fuerat', ubi Romae bellum cum Tarentinis decretum est, in agro Tarentino castra ponere iubetur. Cf. Dionysius Halic. exc. XIX 6 p. 235 K. Zonaras VIII 2, 5. *Igni ferroque Orosius inquit vastat omnia, plurima expugnat oppida:* ac similiter Zonaras I. I. τὴν χώραν αὐτῶν ἐλεγάτει καὶ ἐφθειρεν. οἱ δὲ ἐπέξῃλθον μὲν, ἀλλ' ἐτρόπησαν, ὥστε τοὺς Ῥωμαίους τὴν τε χώραν αὐτῶν ἀδεῶς πορθῆσαι καὶ τινὰ χειρώσασθαι φρούρια. Quare vide an ad Aemilium possit versus et *detondit agros laetos atque oppida cepit* (lib. inc. XXXIII) pertinere, quamquam, quod infra dicam, etiam alia eius versus sedes in promptu est. Paulo confidentius, quoniam ex hoc annali citatur, ad idem belli Tarentini quasi prooemium fr. IX revoco, ut in subitis quales Aemilius fecit praedationibus locum nanciscatur suum. Sed ibi dum Aemilius versatur, Marcus rebus, ad quas missus erat, Etruscorum nondum peractis Romam redit accitus ut videtur a senatu, qui 'expectatione Pyrrhi sollicitus praesidia undique conquirebat' (cf. Freinshemii supplem. Liv. II 21): triumphat de Etruscis (a. u. c. 473 K. April.), ac deinceps urbis custodiam moderatur, primum consul, quando nondum praeterierat annus consularis, postea (a. u. c. 474) praetor: ut non seorsum a nostra sententia Cassius Hemina a praetore Marcio conscriptos proletarios tradiderit, nisi quod Herm. Petrus hist. Rom. reliq. a. 1870 p. 103 non *praetor ex praeco sed pro consule* efficiendum statuit. Favet sententiae quod Zonaras VIII 3, 3 misso contra Tarentinos Laevino partem copiarum in urbe relictam commemorat; eam haud dubie, quam Marcus sive praetor sive pro consule regebat. Consules certe qui Marcio Aemilioque successerunt uterque in castra profecti erant, Laevinus uti dixi contra Tarentinos, Ti. Coruncanus in desertam ab Marcio Etruriae provinciam: unde et ipse post pugnae

Heracleensis infelicem exitum ad praesidium urbis revocatur. Cf. Zonaras VIII 4 p. 114. Post pugnam Heracleensem Pyrrhus 'interemptos cremavit captivosque indulgenter habuit et sine pretio restituit missisque legatis in urbem omni modo adnitus est ut facto foedere in amicitiam reciperetur.' Ex hac Flori (ep. I 13, 15) narratione proximorum fragmentorum (x—xvi) nexum progressumque licet animo informare. Ac fr. x Columna multa, de qua infra delibavi quaedam, doctrina illustravit, quo pertinerent versus nec ipse nec Merula aut editor Lipsiensis persensit; de classe enim sub initium belli Punici a Romanis exstructa cogitant; quare Merula, qui a septimo, non ut Columna a sexto, ea bella incipere statuit, mutato numero fragmentum in eum librum transtulit. Quo quid Ennius exornarit, potuit cum is quem ipse secutus est Homerus tum reliqui qui simile versuum ornamentum adhibuerunt poetae posteriores docere. Itaque Homerus ait ibi ubi in funere Patrocli versatur (Π. xxiii 114) οἱ δ' ἴσαν ὑλοτόμους πελέκειας ἐν χερσὶν ἔχοντες σειράς τ' εὐπλέκτους· πρὸ δ' ἄρ' οὐρῆες κλον αὐτῶν· πολλὰ δ' ἄναντα κάταντα πάραντά τε δόχμιά τ' ἤλθον. ἀλλ' ὅτε δὴ κνημῶν προσέβαν πολυπίδακος Ἴδης, αὐτίκ' ἄρα δρῶς ὄψιμόμους ταναήκει χελκῶ τάμνον ἐπειγόμενοι· ταὶ δὲ μεγάλα κτυπέουσαι πῖπτον κτλ. Quo artificio bis usus est Vergilius, et de sepultura Miseni Aen. vi 179, quem locum cum Ennianis versibus Macrobius Sat. vi 2, 27 composuit, et de rogo Pallantis (Aen. xi 134): *per silvas Teucris mixtique inpune Latini erravere iugis. ferro sonat alta bipenni fraxinus, evertunt actas ad sidera pinus, robora nec cuneis et olentem scindere cedrum nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.* Neque ab ea forma principum poetarum usu quasi sancita aut Silius x 529 de Aemilii Pauli (*sparsoque propinquos agmine prosterunt lucos, sonat acta bipenni frondosis silva alta iugis* eqs) aut Statius Thebaide vi 90 de Archemori funere (*sternitur extemplo veteres incaedua ferro silva comas* eqs) deflexit. Itaque noli dubitare, quin Ennii quoque versus illi ad rogum in eo proelio caesorum pertineant, quos Pyrrhus tam suos quam Romanos concremari iussit. Cf. Florus l. 1. *interemptos cremavit* et Eutropius II 11 *caesos sepelivit*. Post eam pugnam Pyrrhus memorabilem quam Orosius IV 1, 14 conservavit inscriptionem (XI) in templo Iovis Tarentini affixit. Dein legati, inter quos Fabricius, de redimendis captivis ad Pyrrhum mittuntur: redditi sine pretio (XII) 'redinunt in patriam', ut ait Ennius (lib. inc. xv), quamquam de eius sede versiculi nihil affirmo confidentius. Liberatos autem sine pretio captivos Livius quoque, cuius narratio e periocha lib. XIII, e Floro (I 13, 15), Eutropio (II 12), Aurelio Victore (de vir. ill. 35) hauritur, et Dionem secutus Zonaras VIII 4 p. 116 perhibuerunt. Contra Dionysius, si quidem ab eius auctoritate Appianus exc. Samn. 10 p. 41, 15 M. et Plutarchus Pyrrhi c. 20, 5 pendent, ita tradit, non redemptos esse captivos, sed ad Saturnalia tantum celebranda cum legatis Romam redisse eo pacto, ut nisi interea pax a Romanis

constitueretur in Pyrrhi castra reverterentur. Sed idem Dionysius (exc. XIX 13) et qui illum sequuntur Appianus exc. Samn. et Plutarchus, id quod cum illa re artissime cohaeret, post irritam demum Cineae legationem Fabricium de redimendis captivis missum esse commemorant. Non item Ennius, si quid de Ennio licet e Livii memoria colligere, quem cum periocha lib. XIII tum Eutropius (II 12) persuadent Cineae legationem altera Fabricii posteriorem exhibuisse. Nec denegata iam a Romanis pace Pyrrhum credibile est dimisisse sine pretio captivos, contra illud etiam repudiatis Cineae condicionibus prudenti consilio egit, quod captivis cum redeundi necessitate ni interea pax fieret Romam proficisci permisit. Quare cum eam redeundi condicionem ab Ennio alienam esse et ex ipsis versibus (XII) appareat et indicetur ab eo, cui luculentum fragmentum debemus, Cicerone (de off. I 12, 38), inde consequens est, ut apud Ennium ei rei irritam Cineae legationem non antecessisse arbitremur. Liberatis igitur captivis Pyrrhus Cineam oratorem Romam misit de pace. Romanos, cum iam in eo esset ut ratas haberent condiciones Pyrrhi, ab eo consilio Appii Claudii oratio revocavit, e qua duo restant frustula Enniana (XIII. XIV). Quare sine pace redit orator (Cineas haud dubie) et regi rem refert (XVI): in cuius mentem apprime convenire mihi visus est versus *aut animo superant* (XV), cuius sententia, quamquam verba non contigit ut certo restituerentur, non potest obscura esse. Nimirum Romanos ait Cineas primi proelii calamitatem spernere animoque superantes ad experiendam porro belli fortunam propensiores quam ad pangendam pacem esse. Cui Pyrrhi Cineaeque colloquio licet fortasse etiam hunc versum *qui vincit non est victor nisi victus fatetur* (lib. inc. XXXI) accommodare, sive hoc Pyrrhus dicit sive Cineas, victoriam scilicet Heracleensem non fuisse victoriam, quoniam Romani se victos non faterentur. Sed quae est harum rerum natura ambigua et incerta, habeo etiam alteram occasionem cui illam sententiam applicare liceat.

Asculi pugnam unum significat indicium de Decio, ut mihi visum est, nepote, qui apud Ennium patris avique exemplo dis manibus se devoverit. Quam rem notum est a nullo scriptore memorari praeter Ciceronem (Tusc. I 37, 89 et de fin. II 19, 61: cf. Freinshemii supplem. Livii III 42), quem credibile est eam memoriam ex Ennii annalibus hausisse. Ut nihil obstat quominus has preces quas fr. XVII refert Decii esse existimemus.

Restant duo fragmenta (XVIII. XIX), quae fere non dubito quin e rebus ad Beneventum gestis deprompta sint. Ita enim Plutarchus de Pyrrho ad castra Romana proficiscente c. 25, 2 *σπεύδων ὄν ὁ Πύρρος ἐπιθέσθαι τοῦτοις πρὶν ἐκείνους ἐπελθεῖν, ἄνδρας τε τοὺς κρατίστους καὶ τῶν θηρῶν τὰ μαχμώτατα λαβὼν νυκτὸς ἔρρησεν ἐπὶ τὸ στρατόπεδον. περιμόντι δὲ αὐτῷ μακρὰν καὶ δασεῖαν ὕλαις ὁδὸν οὐκ ἀντίσχε τὰ φῶτα καὶ πλάναι τοῖς στρατιώταις συνέντηχον· καὶ περι*

ταῦτα γινομένης διατριβῆς ἢ τε νύξ ἐπέλιπε καὶ καταφανῆς ἦν ἅμ' ἡμέρᾳ τοῖς πολεμίοις ἐπερχόμενος ἀπὸ τῶν ἄκρων, ὥστε θόρυβον πολὺν καὶ κίνησιν παρασχεῖν. Quibus etiam nunc puto versus duo qui restant ex hoc libro citatos satis declarari, quamquam qui tertius erat *lumen* . . . *scitus agaso*, qui egregie ad hanc sententiam faciebat, codicis testimonio ex vi in xvi transferendus erat. M' Curii praeconium a Cicerone relatum, quo olim huius libri reliquias non inepte opinor claudendas censui, quoniam nulli libro adscriptum est, malui nunc in xii ponere, ut ibi habeat paene eam vim quam volui ei in hoc exitu belli Tarentini esse.

Res Punicas Ennius tribus libris, nisi me fallit opinio, ab- cap. iv
solvit, quorum unum in primo, duos octavum et nonum in secundo bello consumpsit. Neque enim primum bellum praeteriit omnino, ut non potuit apte tam amplam tantaeque gravitatis materiam praeterire praesertim in carmine perpetuo, quale annales fuisse vel nomen indicio est. Potuit in hoc bello compendiosius versari, ut exponeret res graviores, leviores aut omitteret aut quantum nexui rerum serviebat perstringeret, quoniam in eo argumento non ita multo ante operosius Naevius elaborarat. Nam Ciceronem non puto tantum re praestare quantum verbo dicit, cum Ennium Naevii causa 'omnia bella persequentem primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset' memorat Brut. 19, 76 (vii fr. 1). Cuius verbis obtemperari vetant quaedam quae hodie supersunt fragmenta. Non dico eum verum quo sine libri ac poetae indicio Cicero de inv. 1 19, 27 utitur *Appius indixit Karthaginiensibus bellum* (vi), qui quidem si Ennii est non potest non ad primum bellum Punicum pertinere. Cf. Zonaras viii 8 p. 132, Polybius 1 12 et praecipue Livius xxxi 1, 4 *a condita urbe ad App. Claudium consulens, qui primum bellum Carthaginiensibus intulit*. Nec nimis obdurescam aut in fr. x, quod etsi ex octavo Ennii affertur a Nonio p. 151, 24, mihi vixdum dubium est quin a Merula recte in hunc librum translatum sit, aut in fr. vii Hugii opinione, cum a Macrobio Sat. vi 1, 22 e sexto citetur, huic annali restituto. Quod ille firmare potuit vel hoc Polybii loco 1 19, 2: ἀναλάβων (Hannonem dicit) τά τε θηρία περὶ πεντήκοντα τὸν ἀριθμὸν ὄντα καὶ τὴν λοιπὴν δύναμιν ἅπασαν προῆγε κατὰ σπουδὴν ἐκ τῆς Ἡρακλείας, παραγγείλας τοῖς Νομαδικοῖς ἱππεῦσι προπορεύεσθαι καὶ συνεγγίξασιν τῷ χάρακι τῶν ἐναντίων ἐρεθίζειν καὶ πειρᾶσθαι τοὺς ἱππεῖς αὐτῶν ἐκκαλεῖσθαι κάπειτα πάλιν ἐκκλίναςιν ἀποχωρεῖν ἕως ἂν αὐτῷ συμμίξωσι. Quo nisus ego (nam Ribbeckius qui contra dixit mihi non persuasit) ad initium belli rettuli versus, quem propter multiplicem in hoc bello Numidarum equitum usum (cf. Liv. xxi 29. 45) non nego etiam in alia parte eius libri haberi potuisse. Mitto nunc etiam fr. xiii, quo infra revertar. Quae certissimo indicio Ennium illud bellum nec praeterisse omnino nec nimis parce tractasse ostendunt, haec duo sunt e septimo annali allata fragmenta xi. xii, quibus ut apertum

est ita neminem editorum fugit naves regendi exercitia, qualia fere in limine belli rudes huius artis Romani instituerint, depingi. Rem et confirmat et illustrat Polybius I 21, 1 οἱ δὲ τὰ πληρώματα συναθροίσαντες ἐδίδασκον ἐν τῇ γῆ κωπηλατεῖν τὸν τρόπον τοῦτον· καθίσαντες ἐπὶ τῶν εἰρεσιῶν ἐν τῇ χέρσῳ τοὺς ἄνδρας τὴν αὐτὴν ἔχοντας τάξιν ταῖς ἐπ' αὐτῶν τῶν πλοίων καθέδραις, μέσον δ' ἐν αὐτοῖς στήσαντες τὸν κελουστὴν, ἕμα πάντας ἀναπλπτειν ἐφ' αὐτοὺς ἄγοντας τὰς χεῖρας καὶ πάλιν προνεύειν ἐξωθοῦντας ταύτας συνελθίζον, ἄρχεσθαι τε καὶ λήγειν τῶν κινήσεων πρὸς τὰ τοῦ κελουστοῦ παραγγέλματα. Quae accurate vel in genere exercitiorum cum Ennianis versibus conspirant. Cf. Diodori exc. I. xxiii 2 p. 316 sq. Dind. Quare quod supra tetigi noli dubitare duobus istis tertium adicere id quod illis praeposui fr. x.*) Ex qua Ennii narratione Vergilius colores quosdam in suam aliquam naumachiam desumpsit, si quidem Servius Ennii memor, ut puto, Aen. v 114 haec adnotavit ad x adscripta *Punico bello primum naumachias ad exercitium instituere Romani coeperunt, postquam probarunt gentes etiam navali certamine plurimum posse: ad quam rem in hoc certamine plurimum adludit poeta.* His tribus fragmentis praemisi nunc aliorum auctoritati cedens non nimis fidenter viii et ix, quorum illud ex vii affertur, hoc incerti libri est: et illud quidem explicari fortasse potest his quae Polybius I 20, 15 scribit ἐν ᾧ δὴ καιρῷ τῶν Καρχηδονίων κατὰ τὸν προθυμὸν ἐπαναχθέντων αὐτοῖς, καὶ μιᾶς νεῶς καταφράκτου διὰ τὴν προθυμίαν προπεσοῦσης ὥστ' ἐποκείλασαν γενέσθαι τοῖς Ῥωμαίοις ὑποχείριον, ταύτη παραδείγματι χρώμενοι τότε πρὸς ταύτην ἐποιοῦντο τὴν τοῦ παντὸς στόλου ναυπηγίαν, quibus deinceps adnectit prima quae Romani ad acceptum specimen constructis navibus remigandi exercitia instituerint, quae supra attuli et cum Ennianis versibus composui. De altero maior est dubitatio, et ut omittam quae idem Polybius I 23 refert in Duilii victoria navali Hannibalis ducis navem praetoriam magni pretii captam, in iis quae I 46. 47 tradidit de audacia Hannibalis Rhodii in obsidione Lilybaei una nave intrantis in portum et incolumis exeuntis et de aliorum similia temptantium ausis plura sunt quae ad alterum utrum horum versuum aut ad utrumque ascisci potuerint: haec affero 47, 5 ἐφ' ᾧ (χώματι) τετρήρης ἐκτρέχουσα νυκτὸς ἐκάθισε καὶ τοῖς πολεμίοις ὑποχείριος ἐγένετο, διαφέρουσα τῇ κατασκευῇ τῆς ναυπηγίας ἧς οἱ Ῥωμαῖοι κρατήσαν-

*) Ut tamen admoneam, quo magis appareat quam caute in his rebus iudicandum sit, potuisse hoc quidem, ut est ex viii allatum, etiam in bello Hannibatico locum adipisci, si quidem Livius haec tradit ad a. 544 (xxvi 51, 5 sq.) *hunc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servarunt. Remigium classicique milites tranquillo in altum erecti agilitatem navium simulacris navalis pugnae experiebantur.* Quin idem genus exercitiorum Livius (xxxv 26, 2) in bello Antiochi similibus verbis perstrinxit: *harum novarum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, proectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnae exercebat.*

τες κτλ, dein de Rhodio ipso 47, 9 ἐγένετο τοῖς ἐχθροῖς ὑποχέριος . . οἱ δὲ Ῥωμαῖοι κηρυέσαντες καὶ ταύτης τῆς νεῶς εὖ κατεσκευασμένης καὶ καταρτίσαντες αὐτὴν κτλ, de qua nave etiam postea 59, 8 loquitur. Sed haec utut se habent, hi versus ex hoc libro citati, quamquam eorum occasio certo demonstrari non potest, in quibus est etiam xv *alter nare cupit, alter pugnare paratus*, quem nonnulli cum illis coniunxerunt, hoc quidem patefaciunt se ad bellum Punicum primum pertinuisse.

Haec igitur indicia cum Ennium hoc bellum non omnino praetermisisse persuadeant, tamen, ne Cicero nihil dixisse videatur, illud tenendum est huius belli narrationem cum ab aliis rebus tum praecipue a secundo bello Punico multum brevitate discrepasse. Neque hoc ita improbable est. Etenim aliquam libri partem tribuit prooemio, in quo non parce egisse ipsius poetae quam alibi notavi *φιλιαντία* arguit. Nimirum hoc agit, ut obtrectans Naevii poesi, quam ab rudi Faunorum cantu fere non distare praedicat, sua merita laudibus extollat. Cf. 213—217, quos versus ut nunc ordinavi ad codicum testimonia, tam Ciceronis quam Ennii sensum paulo sane planiorem effecisse videor. Gloriatum autem Ennius, quod primus heroos versus quos *longos* (utrum hoc nexu an alibi non dirimo, inc. xx) vocabat arti adhibuit. Ab illis autem versibus, inter quos Ciceronem non nimis multa omisisse existimo, non magno intervallo dispestum fuisse fr. II videtur, quo eam 'dicti' peritiam sibi non per somnium sed labore ac studio contigisse profitetur.*) A quibus paulo longius abfuisse putabam tertium e prooemio superstes fragmentum, quo Ennius se ab obtrectandi libidine videbatur revocare; quod tamen nunc malui ad incerta (LXXXIX) reicere. Sed hos de sua Naevii poesi sensus Columna ac Merula poetam in ipso limine carminis deprompsisse voluerunt; sed videtur, quod Cicero subindicat, ea ibi exposuisse ubi rationem reddebat cur in primo bello Punico aliquantum a more suo narrandi deflexisset. Credibile est enim Ennium a significanda re quam hoc libro tractaturus esset initium sibi fecisse. Quemadmodum sextum orditur a versu *Quis potis ingentis oras evolvere belli*, scilicet eius quod cum Pyrrho rege gesserunt Romani, et decimum *Insece Musa manu Romanorum indupera-*

*) Sic recte olim horum versuum sententiam expressi: de qua dixi in act. acad. a. 1886 p. 13, ubi concessi, quod Ennius negat quemquam in somnis videre sapientiam, priusquam eam discere coeperit, fieri potuisse, quod sunt qui statuunt, ut responderit iis si qui iam tum (ut postea) cum risu exceperint *somnium* Pythagoreum in principio annalium positum quo se Homerum ex Ennio factum praedicabat, ob eamque rem iis versibus indicari sex libros primos seorsum ab Ennio editos priusquam ad septimum aggredereetur; neque tamen hoc quoque dedi sententiae rationem non constare nisi hoc ex ea colligeretur; sententiam enim esse universam, in qua vis esset in *discendi* notione, ut non inepte conferretur Democriti quod dicitur dictum (apud Stobaeum ecl. II 31, 71) οὔτε τέχνη οὔτε σοφίη ἐφικτόν, ἦν μὴ μάθη τις.

tor quod quisque in bello gessit cum rege Philippo, sic initio septimi probabile est professum esse, se velle dicere bellum 'acerrimum' quod Romani cum Carthaginiensibus gesserunt, cuius asperitatem fortasse pluribus verbis expresserat in eum modum quem Polybius I 13, 11 scribit οὔτε γὰρ πολυχρονιώτερον τούτου πόλεμον εὐρεῖν ἕξδιον οὔτε παρασκευὰς ὀλοσχερεστέρας οὔτε συνεχεστέρας πράξεις οὔτε πλείους ἀγῶνας οὔτε περιπετείας μείζους τῶν ἐν τῷ προειρημένῳ πολέμῳ συμβάντων ἑκατέροις (cf. I 63, 4). Ut ab hoc exordio Ennius et ab indicata re quam ageret pergeret ad eos qui eandem rem ante tractassent. Quae de causa cum Naevii carmen memoraret, iudicium de eo poeta adiecit suaque merita exposuit. Unde cum natum sit II, hoc quod ex septimo est allatum, illis quoque suum locum vindicat.

Nunc nova nec exigua materia huius libri prooemio accessit, quae olim a me cognosci non potuit. Qui enim Orosii verbis (ad V adscriptis) *post haec Carthaginienses cum Tyrum urbem auctorem originis suae ab Alexandro magno captam eversamque didicissent, timentes transitum eius in Africam futurum, Hamilcarem quendam cognomento Rhodanum virum facundia sollertiaque praecipuum ad perscrutandos Alexandri actus direxerunt* Ekkeharti manu superscriptus est in codice Sangallensi versus *Qualis consiliis quantumque potesset in armis* (V), cuius sententiam Orosii verba patefaciunt, certissime prodit, quod antea sciri non poterat, Ennium initium Punici belli a rebus Carthaginiensibus fecisse: nulla enim alia in parte narratio ista, ex qua promptus est is versus, locum habere potuit; ita probabile fit Ennium idem instituisse quod Livium initio rerum Punicarum fecisse periocha libri XVI testis est *origo Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur*, et quod Iustinus XVIII 3 *Et quoniam ad Carthaginiensium mentionem ventum est de origine eorum pauca dicenda sunt, repetitis Tyriorum paulo altius rebus*, et Orosius ipse IV 6, 1 Pompeio Trogo et Iustino auctore *et quoniam ex hoc iam Punica bella succedunt, res ipsa exigat ut de Carthagine . . pauca referantur*. Alter versus quem illi nunc addidi (IV) *Poeni suos soliti dis sacrificare puellus* per se eius rei fidem facere non poterat, quem olim in VIII annali posui et ad bellum Hannibalicum retuli auctore Silio Italico IV 765 *ecce autem patres aderant Carthagine missi; causa viae non parva viris nec laeta ferebant. mos fuit in populis, quos condidit advena Dido, poscere caede deos veniam ac flagrantibus aris infandum dictu parvos imponere natos . . cui fato sortique deum de more petebat Hannibalis prolem discors antiquitus Hannon*. Quod vituperandum non erat: nam Ennius certe non minus apte quam Silius potuit ea occasione huius moris Poenorum mentionem facere. Nunc cum altero teste constet Ennium in exordio belli Punici Carthaginis res ab origine repetiisse, non est quod illi versui alium locum quaeramus, eo minus quod et Iustinus et Orosius in illa parte ut res Hamilcaris Rhodani (Iustin. XXI 6, 1) sic illum morem Carthaginiensium (Oros. IV 6, 3. Iustin. XVIII 6, 12) commemorarunt.

His duobus versibus tertium in eiusdem argumenti communi-
onem adieci (III) *Poenos Sarra oriundos*, ut indicio sit, quoniam Sarra
est Tyros, Ennium a Tyro et Tyrriorum rebus exorsum esse, cui gemi-
nus est ex VIII allatus versiculus *Poenos Didone oriundos*, unde ap-
paret Ennium poetarum more non semel sed saepius *Poenos* sive
Sarra sive *Didone oriundos* appellavisse.

Crevit igitur amplitudo rerum in hoc libro etiam ante bellum
ipsum expositarum. Res autem ipsas hoc bello gestas dum breviter
perstringit quod Ciceronis causa obtinemus, occasiones quasdam il-
lustriores quibus latius oratio vagaretur captavit. Ita versibus quos
Gellii industria n. A. XII 4 servavit (XIV) speciem viri nescio cuius
qui Servilii amicitia fruebatur cum studio adumbravit. Hugius qui-
dem improbabile duxit, Ennium in tam compendiosa huius belli nar-
ratione mediae alicuius pugnae descriptioni eam copiose explicatam
morum delineationem immiscuisse. At hic poeta cum longius abesset
ab ea artis subtilitate, quae maxime in aequabilitate partium con-
spicitur, tum hoc consulto instituit, ut ceteris quae Naevius occupa-
verat summatim tractatis in deverticulis quibusdam diutius versaretur.
Quare ne illud quidem tam mirabile est quam Hugio videbatur,
quod splendidius a Servilio gestum nihil ad nostram memoriam per-
venit. Etenim duos fuisse Servilios geminos Cicero tradit (Lucull.
18, 56. 26, 84 sq.), Publium alterum, qui cum C. Aurelio Cotta bis
consul fuit a. u. c. 502 et 506, alterum Quintum. Quorum de hoc nihil
comperi praeter nomen, ille utroque consulatu in Sicilia res gessit non
insigniores, sed quae Ennio ansam narrationis suae praebere possent.
Cf. Zonaras VIII 14 p. 152 et 16 p. 159. Sed eam ob tenuitatem me-
moriae Hugius arbitrabatur Ennium non de illo Servilio quem dixi
sed de iuniore loqui, eo qui in pugna Cannensi fortiter pugnasse com-
munique clade occidisse traditur. Cf. Livius XXII 45, 8. 49, 16. Quod
etsi fieri potuisse non negabam, perstabam tamen, quoniam recedere
nihil cogebat, in memoria Gellii qui XII 4 e septimo, non cui ille vin-
dicabat octavo annali fragmentum citavit, quamquam eorum occa-
sionem versuum certius definire per ea quae de Serviliis perhibentur
non licebat. Non secus nunc sentio, et hoc addam breviter, quo fortius
refellam Hugium et qui eum nuper secuti sunt. Ex Ennii versibus
de Servilio nihil dispicitur nisi eum (ut est in v. 251) *inter pugnas*
h. e. inter pugnandum vocasse et compellasse verbis amicum quocum
vivere, ut Ennius describit, et res suas utpote homine perito simul
et fido communicare soleret. Gellius autem non solum totum nomen
affert sed ita scribit ut haec ab Ennio *sub historia Gemini Servilii*
viri nobilis exposita esse affirmet. Quae ex Ennii versibus quos affert
colligere non poterat, poterat ex tenore rerum, qui erat in eo libro
annalium quem dixit. Et haec nos putamus Gellium in media pugna
Cannensi ab Ennio narrata offendisse? Qui quod ita dicit *sub historia*
Gemini Servilii sic interpretandum censeo ut Ennium dicamus prae-

scripto Gemini Servilii consulis nomine res eo consule gestas narra-
visse, quem videmus etiam alibi consules recens factos memorare, 303
additur orator Cornelius . . Tuditano collega et 295 *Quintus pater*
quartum fit consul; 329 *Graecia Sulpicio sorti data, Gallia Cottae*. Quae
cum ita sint, apparet illos versus ab anno u. c. 538 et a pugna Can-
nensi alienos esse.

Ad res bellicas utpote ex septimo citatum referendum est fr. XIII,
de quo nescio an e Gellii verbis xviii 5, 4 *hos cum primum versus*
perperam pronuntiantem audivimus 'denique . . proiciunt sese' neque
multis postea versibus additis celebrantibus eum laudantibusque omni-
bus discessit colligi possit, non longe illud a fine libri abfuisse, quem
librum inde apparet non inter inferiores fuisse qui ad publicam reci-
tationem deligeretur. Versu ipso ex proelii alicuius descriptione sumpto
Carthaginienses dici apparet, quorum in pugnis pedestribus τοὺς ἑ-
πεῖς καὶ τὰ θηρία saepe a Polybio memorari notum est. Quare ineptum
non erat, quamquam non plane certum, de quo Columna primus
cogitavit, clarissimam pugnam dici, in qua Carthaginienses Xanthippo
Spartano duce in Africa praecipua equitum et elephantorum opera
magnam de Regulo et Romanis victoriam reportarunt (499 a. u.).
Quae qui narravit Polybius i 33. 34 patefacit in ea pugna quae vis
fuerit equitum et elephantorum.

Tantum est de bello Punico primo quod ex reliquiis Ennianis
cognosci possit. Qui praeterea ex hoc libro citantur versus, in iis, etsi
sententiae eorum plerumque perspicuae sunt, nihil est quod cum ali-
qua fide ad certam occasionem revocari possit. Velut xv *alter nare*
cupit, alter pugnare paratust ego nolim cum aliis in sententiam uni-
versam accipi, ut diversa Carthaginiensium et Romanorum condicio
depingatur, quorum hi terra, illi vero mari pollerent, quasi qui conferre
velit quae Livius scribit vii 26, 13 *cum Graecis nulla memorabilis*
gesta res, nec illi terra nec Romanus mari bellator erat, quae certe
apertiora sunt Ennianis; ea vero mihi videntur non posse nisi sua
vi propria intelligi: quod genus Silius iv 585 in pugna ad Trebiam
scribit

Ille celer nandi iamiamque apprehendere tuta
Dum parat et celso connisus corpore prensat
Gramina summa manu liquidisque emergit ab undis,
Contorta ripae pendens affigitur hasta.
Hic hostem orbatus telo complectitur ulnis
Luctantemque vado permixta morte coercet.)*

Ad quorum exemplum licet fortasse Ennii versum sic supplere *alter*
nare cupit, alter pugnare paratust (*fluctibus in mediis*), sed occasionem
in hoc libro cui ea aptentur non reperio.

*) Quae nunc video etiam ab Ern. Wezelio (de Siliii fontibus p. 43)
componi.

Difficilius iudicatu est xvi *deducunt habiles gladios filo gracilento*, in quo iam illud ambiguum est *deducere gladios* dicantur pugnantes an potius fabricantes gladios, si quidem in *deducendo* utrumque inest (vid. adn.). Gladii autem qui describuntur Gallorum esse gladii videntur, qui quales fuerint cum Plutarchi verbis de Camillo 41, 5 tum iis quae Livius xxii 46, 5 de Gallicis Hispanisque gladiis scribit declarare studui: quibus addi poterant quae Polybius de Gallorum gladiis affert (ii 30, 8; 33, 3. 5. 6; iii 114, 2. 3). Itaque sic statuunt, versum Ennii una cum iis versibus quos supra in libro iv reposui (v) in ea parte libri septimi locum habuisse qua bella Gallorum exacto Punico oriunda enarrata fuerint; et quia Illyrii sunt in versu lib. inc. xl *Illyrii restant sicis sybinisque fodantes*, Illyriorum quoque res tempore cum Gallicis mixtas in eadem parte habitas fuisse. A quibus non possum quin longius discedam. Atque Illyrios ut omittam, qui etiam alibi locum nancisci poterant (Liv. xxxi 34. 35), versus qui Gallorum nomen habent (iv fr. v) hinc removi non solum quia in his bellis non repperi quod cum iis conveniret, verum quia ipsis verbis tumultum Gallicum a. 364 et temptatam occupationem Capitolii significari putabam. De gladiis autem Gallorum reminiscendum est mercennariorum copias Carthaginensium multis et variis gentibus mixtas Gallorum quoque bonam partem habuisse (Polyb. i 17, 4. 67, 7, al.), quos credibile est suae gentis arma retinuisse (Polyb. iii 114, 2. 3). Atque omnino dubito quam recte poeta ultra bellum Punicum quod huius libri argumentum esse voluit et indicavit egressus esse existimetur, qui Pyrrhi bellum uno libro complexus est et bellum Philippi rebus Punicis non immiscuit sed a novo libro exorsus est (x fr. i).

De ceteris huius libri versibus nihil habeo quod probabiliter disputari posse videatur.

Octavum annalem rebus Hannibalis dicatum esse certo verisum quorundam ex ipso libro citatorum testimonio constat. Nam vii. viii. xix. xx quid sibi vellent nec fuit umquam obscurum nec potuit esse; quibus alii accedunt ex incertis libris petiti sed earundem rerum testes, ut de summa argumenti huius libri dubitatio esse non possit. Atque in limine huius libri versus posui eos quibus poeta detestabiles belli calamitates non sine vigore depinxit (ii. iii): quorum fragmentorum cum illud incerti nominis sit, sententiae concinnitas suasit, ut alteri in unius enuntiati complexionem praefigeretur. Sed hi versus cum Vergilio obversati videantur, apud quem (Aen. x 11) *Iuppiter adveniet inquit iustum pugnae, ne arcessite, tempus, cum fera Carthago Romanis arcibus olim exitium magnum atque Alpes inmittet apertas. tum certare odiis, tum res rapuisse licebit*, inde coniciebam eos ipsi Hannibalis in Italiam ingressui praemissos fuisse. Sed primo loco posui *Poeni stipendia pendunt* (i), cuius versiculi cum triplex sit sententia, cogites enim aut de statuto stipendio quod Carthagine condita Carthaginensens pro solo urbis multos annos Afris pendebant (Iustin. xviii

5, 14; XIX 1, 3; 2, 4), aut de mercede quam Poeni copiis mercennariis solvere solebant, cuius ut saepe mentio fit apud Livium et Polybium, ita Varro cum de militibus stipendiariis loquitur fortasse memor erat, denique de stipendio quod confecto bello Punico primo Romanis pendere Carthaginienses pacti erant (Liv. XXI 40, 5), hoc tertium ceteris esse probabilius reor Enniumque non *militibus* sed *Romanis Poeni stipendia pendunt* scripsisse aut sensisse: quae tributa saepe a Livio potissimum commemorata cum non possent non perpetuam iram et indignationem Poenorum movere, non inepte in causis denuo suscitati belli afferri a poeta poterant.

Iisdem autem versibus subieci IV *at non sic dubius fuit hostis Aecida Pyrrhus*, quem de Hannibale elatum Orosii verba quibus superscriptus est indicant: ut Ennius ineunte bello de Hannibalis natura et ingenio plenius indicasse videatur, quemadmodum Silius I 56 sqq.

Sed redeundum est ad II, quae verba quia sine libri nota afferuntur nuperi editores ad Iani templum a. u. c. 519 clausum et denuo bellis exorientibus statim apertum referentes in septimo posuerunt. Nota sunt quae de ea re Varro tradit de l. L. v 165, ubi de portis urbis agit: *tertia est Ianualis dicta ab Iano, et ideo ibi positum Iani signum et ius institutum a Pompilio, ut scribit in annalibus Piso, ut sit aperta semper nisi cum bellum sit nusquam. traditum est memoriae Pompilio rege fuisse opertam et post T. Manlio consule bello Carthaginensi primo confecto et eodem anno apertam*, et ceteri testes quos afferre nihil attinet. Sed ad istum morem Ennii verba referri non possunt, quorum vim melius dispicias ex Vergilii imitatione, qui *Belli portas* ab Ennio mutuatus est, et pacis tempora quae aliquando sint futura Iove dicente ita describit (Aen. I 291)

Aspera tum positis mitescent saecula bellis:

Cana Fides et Vesta

Iura dabunt: dirae ferro et compagibus artis

Claudentur Belli portae: furor impius intus,

sed idem in contrariam partem (Aen. VII 607 sqq.) indicendi belli morem describit: *sunt geminae Belli portae . . . ; has, ubi certa sedet patribus sententia pugnae, insignis reserat consul, ipse vocat pugnas* eqs. Sed quia rex Latinus indicendi belli causa recludere portas cunctatur, (621)

Impulit ipsa manu portas et cardine verso

Belli ferratos rumpit Saturnia postes.

Quo facto *ardet Ausonia et omnes arma requirunt*. Quae studia apparandi belli pluribus deinde versibus poeta persequitur. Et Vergilium facile credas plura ex Ennio quam unum versum quem Servius affert expressisse. Quis vero non videt haec quae Ennius scribit *postquam Discordia taetra Belli ferratos postes portasque refregit* non posse ad Iani aperti vel operati tempora astringi, non magis hercle quam Vergiliana quae ad Ennii exemplum formata sunt. Itaque haec malo ad initia belli Hannibalicum referri, quo nihil erat poeta dignius.

Ceterae reliquiae bellum ipsum attingunt, quarum pars maxima (inde a v usque ad xx) ad cladem Cannensem, in qua Ennium probabile est non parce versatum esse, pertinuit. Post tres clades Romani rursus belli periculum temptaturi socios undique arcessunt, inter quos Marsos, Pelignos, Vestinos (v), quos populos coniunctos saepius scriptores etiam aliis occasionibus commemorant, velut ut hoc afferam Livius viii 29, 4 et ix 19, 4 (*Marsis Pelignisque ac Vestinis*) in Samnitium bellis, unde si nihil aliud hoc perspicitur quanto opere hae tres gentes inter se iunctae fuerint. Sed Ennii versum ut ad hanc rem referam cum Polybius (ii 24) me movet, qui *ἵνα συμφανές ἐπ' αὐτῶν γένηται τῶν ἔργων ἡλλίκους Ἀννίβας ἐτόλμησε πράγμασιν ἐπιθέσθαι* quibus Romani copiis civibus et sociis niti potuerint enumerat, in iis 12 *Μάρσων δὲ καὶ Μαροονκίνων καὶ Φερεντιάνων, ἔτι δ' Οὐεστίνων πεζοὶ μὲν κτλ*, tum maxime Silius qui eadem opportunitate has gentes plenius descriptas recenset viii 495 *at Marsica pubes — coniungitur acer Pelignus gelidoque rapit Sulmone cohortes* (510) — *haud ullo levior bellis Vestina iuventus agmina densavit* (515). Adveniunt equites (vi), Numidaene Hannibalis an Romani, quis hoc dirimat, et utrum in hac pugna an in prioribus Cannensi: sed nihil impedit. Varronem ad proelium fervida temeritate proruentem Paulus studet arcere: quis enim in his *praecox pugna est* (vii) et *certare abnuco: metuo legionibus labem* (viii) non agnoscat Pauli laudabilem curam et cautionem? Cf. Livius xxii 44, 7 *ille* (Paulus) *si quid prociectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis cul-pae exsorte omnis eventus participem fore diceret* et Polybius iii 110, 4 *τῆς δ' ἡγεμονίας τῷ Γαίῳ* (Varroni) *καθηκούσης εἰς τὴν ἐπι-οὔσαν ἡμέραν . . . ἀναστρατοπεδεύσας προῆγε βουλόμενος ἐγγλῶσι τοῖς πολεμίοις, πολλὰ διαμαρτυρομένου καὶ κωλύοντος τοῦ Λευκίου* et 8 *εἰς δὲ τὴν ἐπαύριον ὁ Λεύκιος οὔτε μάχεσθαι κρήνων οὔτε μὴν ἀπάγειν ἀσφαλῶς τὴν στρατιὰν ἔτι δυνάμενος* et Silius ix 44 sqq. Ubi iam in eo est ut manus conserant, Hannibal cohortatur milites praemia promittens Poenis, externis civitatem (ix). Sequor enim in ea re eundem quem ante Silium ix 209 *qui vero externo socius mihi sanguine Byrsae signa moves, dextram Ausonia si caede cruentam attolles, hinc iam civis Carthaginis esto*, cum Livius similia promissa perhibeat Hannibalem cum ad Ticinum pugnam pararet edidisse (xxi 45, 4. 6): *Hannibal . . . vocatis ad contionem certa praemia pronuntiat . . . qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum*.

Depingitur ipsius certaminis labor (x. xi. xii. xiii). Nolui haec fragmenta diiungi, quamquam eiusmodi versus in nulla pugna locum habere non possunt, ut unus vel alter eorum ad reliqua quae hoc libro narrabantur proelia pertineat, quin adeo nullus fortasse huic cladi recte ascriptus sit. Sed vide eiusdem cladis apud Silium ix 310sqq. descriptionem. Unus tamen est in his versibus, qui non poterat nisi in pugna Cannensi locum habere (xi) *amplius exaugere ob-*

stipo lumine solis, de quo cum alios tum Hugiū quem olim secutus eram opinio fefellit: cuius quae esset sententia pridem perspexi, non, ut fit, cum id quaererem sed cum aliud agens legerem haec quae Florus scribit ibi ubi de pugna Cannensi agit I 22, 16 *si quidem non contentus simulatis transfugis Hannibal, qui mox terga pugnantium ceciderunt, insuper callidus imperator in patentibus campis observato loci ingenio, quod et sol ibi acerrimus et plurimus pulvis et eurus ab oriente semper quasi ad constitutum ita instruxit aciem, ut Romanis adversus haec omnia obversis secundum caelum tenens vento pulvere sole pugnaret*. Hinc enim est quod ad solem Romanis adversum Ennii verba referenda esse collegerim, quae de Festi more quem alibi tetigi plenum versum efficiunt sententia mutila. Idem quod Florus Valerius Maximus expressit verbis quae leguntur VII 4 ext. 2 *quid Hannibal Cannensem populi Romani aciem nonne prius quam ad dimicandum descenderet compluribus astutiae copulatam laqueis ad tam miserabilem perduxit exitum? ante omnia enim providit ut et solem et pulverem, qui ibi vento multus excitari solet adversum haberet*. Qui duo unde sua hauserint nescio: nam Livius quidem in eiusdem pugnae narratione alia de acie instructa perhibuit XXII 46, 8 *sol seu de industria ita locatis seu quod forte ita stetero peropportune utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Poenis in septentrionem versis; ventus . . adversus Romanis coortum multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit*. Confer eundem XXII 43, 10. 11. Livius autem in ea re accurate secutus est Polybium III 114, 8 *βλεπούσης τῆς μὲν τῶν Ῥωμαίων τάξεως πρὸς μεσημβρίαν ὡς ἐπάνω (h. e. 113, 2) προεῖπα, τῆς δὲ τῶν Καρχηδονίων πρὸς τὰς ἄρκτους ἐκατέρους ἀβλαβῆ συνέβαινε γίνεσθαι τὴν κατὰ τὸν ἥλιον ἀνατολήν*. Et hos duos videmus in eo consentire quod solis ardorem Romanis nihil obfuisse profitentur; idemque ceteri qui de pugna Cannensi et de instructa utrimque acie referunt, Appianus vol. I p. 162. 164M. Frontinus strateg. II 2, 7, alii, ventum et pulverem coortum Romanis adversatum: nihil de sole. Quid ergo dicimus de Ennio? in cuius versu si *obstipo* Festo interprete *obliquum* est et ea vi accipiendum qua Livius *obliquum solem* appellabat, aegre dispicias haec quomodo congruant cum ea sententia quam indicare verba *amplius exaugere* videntur. Sed duo sunt versus Ennii quos de ea voce Festus citavit, quorum alter ann. XVI fr. X *montibus obstipis obstantibus (soli, opinor) unde oritur nox*, nisi fallor, eam vocis significationem praestat, qua uti in altero liceat: sic enim interpretere *obstipo obstante lumine solis*. Itaque et adversum solem dixit Ennius*) et quod *amplius exaugere* dicit, intelligimus venti et pulveris incommoda significata ante fuisse. Itaque huic versui praemisi X *iamque*

*) Quid de Apuleii de deo Socratis c. 1 p. 6, 2 Goldb. *radios solis obstiti vel adversi usurpat* et c. 2 ibid. 13 *pro situ et flexu et obstito colorum iudicandum sit incertus haereo*.

fere pulvis ad caelum vasta videtur (cf. ix fr. x), quamquam idem coll. Livio XXI 46, 4 ad proelium apud Ticinum commissum referri poterat.

Ad pugnam ipsam pertinet etiam XIV *is pernas succidit iniqua superbia Poeni*, quem verum olim de Hugii sententia non recte opinor explicui. Intellego autem Hannibalis astutiam quam supra Flori verbis attuli, eandem quam Valerius Maximus l. l. supra memoratae fraudi novam addit *postremo cccc equites subornavit, qui simulata transitione petierunt consulem, a quo iussi more transfugarum depositis armis in ultimam pugnae partem secedere dstrictis gladiis quos inter tunicas et loricas abdiderant poplites pugnantium Romanorum ceciderunt*. Et haec quidem etiam planius memoriae tradidit Livius XXII 48, apud quem quae 51, 7 leguntur *quosdam* (Romanorum) *et iacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt* Poeni redeunt ad ea quae supra narravit.

In medio pugnae ardore, cum iam victoria ad Poenos vergeret, poeta deorum consessum expandit: Iuno satiata tandem calamitate invisorum ipsi Romanorum se fauricem iis in posterum fore profiteatur, ac Iuppiter, exoratus fortasse a Venere, promittit Romanis excidium Carthaginis (XV. XVIII). Nihil difficilius quam definire quas partes poeta diis esse rerum gestarum voluerit: hoc tamen pro certo habeo, ut in primo libro in summo periculo geminorum consessum esse deorum statuimus (p. CLIXSQQ.), ita in octavo in media pugna Cannensi deos deliberasse de Romae et Carthaginis fati. Silius lib. IX in pugna Cannensi deos pugnantibus pugnantes ipsos adesse fingit sed tamen simul in Olympo agitari deorum consilia, ubi vide 535SQQ. Iunonis sententiam et 544 Iovis promissa. Praeterea conf. Aen. XII 179 et 791SQQ. Ordinavi autem versus ita ut consilium deorum durante proelio habitum fuerit (cf. Sil. IV 417SQQ.), ab eo autem segregatum sit testimonium quo Iuno Enniana dicitur *bello Punico secundo placata Romanis favere coepisse*, quod ut certo huic libro adscribendum est, ita locum habere non potuit nisi rebus Romanis post infortunium Cannense in melius vertentibus, ut Iuno iam non infesta esse Romanis agnosceretur. Quae media interposita est sententia multis frequentata de incerta varietate fortunae (XVI), eam, quoniam ex hoc libro allata est, ab hac immensa calamitate removeare nolui, sive ea consiliantibus diis a nescio quo sive postea deliberantibus Romanis, certe consolandi ac spei suscitandae causa elata est.*) Eademque occasione etiam versiculum *Poenos Didone oriundos* huic libro adscriptum credas locum suum adeptum esse.

Victoriae nuntium Mago Carthaginem fert, quo laetissima quaeque in curia de Hannibalis victoriis pronuntiante (cf. Livius XXIII 11, 7SQQ.)

*) Wezelius l. c. p. 34 haec Ennii ad Fabii Maximi orationem refert, quam apud Silium VII 219SQQ. ad militum indignationem sedandam habet, in qua 241 haec leguntur *Fortunae Libys incumbit . . . in rem cunctari fuerit, non ulla perenni amplexu Fortuna fovet*.

Hanno sententiam rogatus 'non desisse' ait 'paenitere se belli', quod quidem tam integrum habeant quam quo die Hannibal in Italiam transgressus sit (Livius l. l. 12, 10. 13, 2). Quodsi Ennius quoque aliquem Hannonem in suos annales intulerat, in eius mentem videntur percommode quadrare haec *qui vincit non est victor nisi victus fatetur* (lib. inc. xxxi sed cf. p. clxxviii) et *dum quidem unus homo Romanus toga superescit* (lib. inc. xxxii).

Quae cladem Cannensem proxime secuta sunt, ea Ennius ad eum fere modum quo Livius videtur narrasse. xxii 50, 4 *binis in castris cum multitudo semiernis sine ducibus esset, nuntium qui in maioribus erant mittunt, dum proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse* — (6) *P. Sempronius Tuditanus tribunus militum 'capi ergo mavultis' inquit 'ab avarissimo et crudelissimo hoste* — (8) *sed antequam opprimit lux maioraque hostium agmina obsaepiunt iter, per hos qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis erumpamus'* — (10) *haec ubi dicta dedit, stringit gladium cuneoque facto per medios vadit hostes.* (Confer eundem xxii 60, 9. 22). Ex hac narratione licet versusum xix. xx nexum dispicere. Nec ita incredibile est Livio cum illa exararet annales Ennii obversatos esse, sed versus etiam Ennianos in Liviana oratione delitescere mihi non persuadetur: de qua re alibi dixi.

Quae restant, quamquam praeter unum libri notam non habent, tamen dubitatio non est quin in hoc libro et hac libri parte recte collocata sint. Ac versus *Quintus pater quartum fit consul* (xxi) ipse sibi testis est ad a. u. c. 540 coll. Livio xxiv 9, 3 pertinere. Ex altera parte xxv ex octavo allatum si recte explicui et ad Marcellum eique post captas Syracusas denegatum triumphum rettuli efficitur a. u. c. 543 teste Livio xxvi 21, 5; et opinor hunc rerum terminum huius libri narrationem non multum excessisse. Cf. ad lib. ix. Quae media sunt, eorum xxiii *ob Romam noctu legiones ducere coepit*, quando quidem *legiones* dicuntur etiam copiae Carthaginensium, Hannibalem indicare videtur, quem Livius xxvi 7, 3 narrat a. u. c. 543 *impetum subiisse caput ipsum belli Romam petendi*, quod illum effecisse et noctu quidem profectum esse idem cum 7, 10 tum 10, 3sq. rettulit, item Silius xii 507sq. Fr. xxii et xxiv apertum est ad res illis annis in Campania gestas redire, quamquam ipsas occasiones monstrare non contigit.

Noni annalis ut, quoad eius fieri potest, argumentum definiatur ordiendum est a fr. iv quo Cethegum et Tuditanum consules creatos perhibetur, qui teste Livio xxix 11, 10 a. u. c. 549 consules creati, eodem teste xxix 13, 1 a. u. c. 550 consulatum inierunt, qui annus, ut ibi Livius memorat, quintus decimus belli Punici erat. Cumque belli ipsius finis in a. u. c. 553 incidat, conficitur, in hoc libro Hannibalis res terminatas esse, neque ei rationi obesse censeo, quod Cicero, cum eos versus ex nono annali petitos dicat, *ut opinor* addidit, quasi incertus fuerit, qui se videri memoriter loqui voluit. Cf. act. acad.

1886 p. 15. Quae praeterea illi sententiae adversari putaverunt, nihili sunt nec satis digna quae refutentur. Quare ego teneo hoc cum Merula belli Hannibalici finem in hoc libro fuisse.

Initio libri collocavi, cui testimonio vindicatur, versum *Fortunavaria validis cum viribus luctant* (1), qui sic emendatus ut emendandum censui, quemadmodum de toto bello Hannibalico (cf. Livius XXI 1, 2) sic de ea parte quae reliqua est recte et apte efferri poterat: certius occasionem definire velle ineptum est. Fr. II non improbabiler Merula hoc loco posuit, quoniam Livium Salinatorem a. u. c. 547 de Poenis atque Hasdrubale triumphum egisse Patavini Livii testimonio constat XXVIII 9, 9. 10, et qui haec ad res Illyriorum referri iubet, ex quibus Livius triumphum egerit a. 535, non uno nomine falsus videtur; nam quod iste versus Livium appellat, non consequitur C. Claudium omis- sum fuisse, et tamen triumphos amborum consulum non plane pares sed Livii potiore fuisse Livius 9, 9sq. tradit; de Illyriorum autem rebus Zonaras quidem VIII 20 p. 174 testatur consules a. 535 Aemilium Paulum et M. Livium ambos eas feliciter gessisse, de triumpho nihil, Polybius vero ita scribit III 19, 12 ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων Αἰμίλιος τὴν μὲν Φάρον εὐθέως ἐξ ἐφόδου παραλαβὼν κατέσκαψε, τῆς δὲ λοιπῆς Ἰλλυρίδος ἐγκρατῆς γενόμενος καὶ πάντα διατάξας κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, μετὰ ταῦτα ληγούσης ἤδη τῆς θερμίας εἰς τὴν Ῥώμην ἐπανῆλθεν καὶ τὴν εἴσοδον ἐποιήσατο μετὰ θριάμβου καὶ τῆς ἀπάσης εὐδοξίας κτλ. Freinshemius unde petierit quod scribit (x 63) et M. Livium ex eo bello triumphasse reperio: plures tamen scriptores hunc praetereunt nescio. Itaque hoc fragmentum eo loco relinquo, in quo olim collocaram, atque ita sentio, inde ab Hasdrubalis interitu extremas res belli Carthaginensis secundi hoc libro enarratas esse. Sed de ceteris reliquiis hoc rursus perincommode accidit, quod multae earum quae huius libri notam prae se ferunt ad res certas revocari non possunt. Sed verisimilia sequimur et quae fieri potuisse non incredibile est. Itaque III *Europam Libyamque rapax ubi dividit unda* (cf. Hor. c. III 3, 46 *qua medius liquor secernit Europen ab Afro*) Ennianum habere et de freto Gaditano interpretari pergam cum Hugio Laelii pugnam navalem a. u. c. 548 in ipso rapido freto ut ait Livius (XXVIII 30, 6) commissam dici suspicatus, quamvis me non fugiat eius freti etiam alibi mentionem fieri potuisse. Nec tria quae insequuntur incerti libri fragmenta v. VI. VII suo loco moveo, quibus Scipionis adventum in Africam significari putabam. Nam ut negare non possum, nullum eorum versuum non potuisse etiam ad Reguli transitum referri, tamen trepidatio ac pavor quem poeta significat Afrorum et vis magna quae traicitur copiarum paulo magis huic quam indicavi occasione convenire videbantur. Cf. Livius XXIX 26. 28. Atque ex incertis haud scio an eodem pertineant hi versus *ratibusque fremebat imber Neptuni* (xxxv) et *tonsillas rapiunt, configunt litus, aduncas* (xxxvi). Quorum ille e descriptione travecti in Africam Scipionis

desumptus videtur coll. Livio xxix 27, 6 *vento secundo vehementi satis profecti celeriter e conspectu terrae ablati sunt . . .* (7) *lenior ventus in alto factus* — (13) *prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse permultis Graecis Latinisque auctoribus credidi*, altero autem rapide naves appellentes milites pinguntur.

Scipio cum Hannibale congredditur (viii). Conveniunt enim cum hac Ennii sententia ex ipso libro citata quae Hannibalem Livius xxx 30 orantem facit: *conferas vel haec (18) maximae cuique fortunae minime credendum est . . . (19) melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria: haec in tua, illa in deorum manu est. ne tot annorum felicitatem in unius horae dederis discrimen.**) Ubi Hannibalis periculum Scipionem ad pacem compellendi irritum cecidit, proelium paratur. Milites cohortatus sive Scipio est sive Hannibal: *sed quid ego haec memoro? dictum factumque facit frux* (ix), quibus Wezelius l. c. p. 30 confert quae apud Silium (xvii 328sq.) eadem occasione Hannibal cohortatus milites dicit *quid vos, quis claro deletum est Marte Saguntum, exhorter* eqs. Pugna committitur (x): fugantur Afri et castra diripiuntur (xi).

De proximis duobus xii et xiii tantum dico, illo pacis libertatisque desiderium Carthaginensium exprimi, hoc autem ad repetitos pace restituta cultus agrorum referri: cuius versus sententia, quam sic suppleas *neminem esse qui non sive simplicius quis non rastos ceperit causa poliendi agri*, mihi sumpta videtur ex simili condicione rerum ei quam Livius xxvi 40, 15 in Sicilia depingit *coegisset Siculos positos tandem armis ad agrum colendum animos convertere*; cf. xxvii 5, 5. Nam et Africa erat ut Sicilia cella frumentaria Romanorum.

cap. v

Punicas res ad finem persecutus poeta novo prooemio ad bellum Macedonicum perguit. Cuius belli initia licet iam in Hannibalici tumultus tempora incidant, Ennium ab ipsis principiis Philippi res repetivisse exordium subindicat *insece Musa manu Romanorum induperator quod quisque in bello gessit cum rege Philippo* (i), quod quamquam non ex suo libro affertur, decimo praefixum fuisse quaedam alia fragmenta persuadent. Quod si ii ex decimo citatum *Leucata campant* recte explicui iis quae Livius xxvi 26, 1 ad a. 543 narrat *Laevinus veris principio a Corcyra profectus navibus superato Leucata promunturio cum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut praesto ibi Scopas Aetolique essent*, consequitur poe-

*) Ennii versus cum hac oratione Liviana componi vituperat E. Wezelius de Sili Italici fontibus p. 29 sq. Contra opinionem meam probavit C. Lehmannus in libello *Der letzte Feldzug des Hannibalischen Krieges Leipz.* 1894 p. 569, qui ad eam confirmandam similes sententias a Polybio Hannibali tributas (xv 6, 8) affert, in quibus *ὡς μετάθετός ἐστιν ἡ τύχη καὶ παρὰ μικρὸν εἰς ἐκάτερα ποιεῖ μεγάλας διαφορὰς καθάπερ νηπίοις παισὶ χρωμένῃ*. Qui mihi probe videtur demonstrasse bonam partem huius vulgaris narrationis ex Ennii poesi ductam esse.

tam hoc bellum ab ipsis principiis exorsum esse, quod Livius quidem xxxi 5, 1 anno quingentesimo quinquagesimo primo (immo 554) initum esse scribit, sed idem xxxi 1, 8 *coeptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis triennio prius depositum erat, cum Aetoli et belli et pacis fuissent causa* h. e. ab a. 543 a defectione Aetolorum a Philippo (xxvi 25, 1) ducit. Cuius fragmenti fides, si cui forte non satis certa videatur, egregie stabilitur verbis fragmenti vi item ex decimo allati. Quae enim Livius perhibet xxxii 9, 1 *consulem T. Quinctium ita habito dilectu, ut eos fere legeret qui in Hispania aut Africa meruissent spectatae virtutis milites* et ibid. 6 *T. Quinctius alter consul . . . a Brundisio cum transmisisset, Corcyram tenuit cum octo milibus peditum, equitibus octingentis* adeo accurate conveniunt tam in numero militum quam in eorum spectata virtute cum Ennii versibus *insignita fere tum milia militum octo duxit delectos bellum tolerare potentes*, ut argumentum huius libri dubium esse non possit et huic recte prooemium illud praemissum sit. Itaque iam licet disponere quae ex incertis huic argumento accommodantur. Ac primum suum locum obtinet iii *Graecia Sulpicio sorti data, Gallia Cottae Ennio L. Muelleri invento vindicatum*. Sunt hi consules anni 554, de quibus Livius scribit xxxi 5, 1 *P. Sulpicio Galba C. Aurelio consulibus bellum cum rege Philippo initum est paucis mensibus post pacem Carthaginensibus datam*, h. e. a. 554, non quem Livius dicit 551. De iisdem idem 6, 1 *P. Sulpicio provincia Macedonia sorti evenit . . . alteri consulum Aurelio Italia provincia obtigit*. Ex quo versu hoc quoque colligitur poetam, qui quod quisque imperator Romanorum gesserit in bello cum rege Philippo se narraturum professus est, consulum ordine res gestas executum esse. Ut mittamus iv *Acanthum*, quamquam ad hoc bellum pertinere existimo, in annum 556 *creati consules Sex. Aelius Paetus et T. Quinctius Flaminius* (Liv. xxxii 7, 12), quorum ex sortitione provinciarum *Aelio Italia, Quinctio Macedonia evenit* (Liv. xxxii 8, 4). Itaque quid impedit quominus Sex. Aelius cum T. Flamino consul creatus illa laude insignitus fuerit quam habet v (cf. ix fr. iv), quamquam eius res non erat quod poeta pluribus persequeretur. Sed ceterae reliquiae de quibus conicere aliquid licuit pleraeque omnes ad T. Quinctii Flamini laudes pertinent aut possunt eo commode referri. De cuius dilectu habito quae sunt in vi supra dixi. Qui cum militibus a Brundisio cum transmisisset Corcyram tenuit. A Corcyra autem in proxima Epiri traiecit et in castra Romana magnis itineribus contendit: ibi cum P. Villium superioris anni consulem dimisisset, ipsam Macedoniam recto itinere per castra hostium penetrare placuit. Quod quo modo fieret cum parum expediret, dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserunt (Livius xxxii 9, 7sq.). Cum etiam spes colloquiis temptandae pacis irrita cecidisset, ante stationes Macedonum multis proeliis levibus utrimque frustra pugnatum est (Livius l. l. 10). Tum Charopus prin-

ceps Epirotarum, qui 'noctesque diesque sollicitari' Flamininum (VII 334) comperit, pastorem ad consulem mittit, qui si quid praemii relaturus esset se curam Titi qua coqueretur levaturum promittit (335 sqq.). Nosse enim se omnes montium eorum qui tum regis castris tenebantur anfractus callesque ac partem copiarum Romanarum non iniquo nec perdifficili aditu super caput hostium educturum. Flamininus initio nonnihil haesitans deinde quattuor milia lecta peditum et trecentos equites mittit qui a pastore in cacumina Macedonum castris imminetia circumducerentur. Quos *ille vir haud magna cum re sed plenus fidei* (338) in verticem quem petebant Romani tribus noctibus (VIII) (pernox enim iter esse Flamininus iusserat) perduxit. Tum illi, Flaminino ubi signum ab iis accepit castra hostium omnibus copiis oppugnante, subito in Macedonas in Flamininum versos impetum a tergo fecerunt.

Ita contexui Livii fere (XXXII 11. 12) et Ennii verbis poetae narrationem, unde aliquot versus Cicero Titi praenomine Flaminino et Attico communi admonitus ineunte Catone maiore ad Atticum suum accommodavit ne poetae quidem nomine nedum libro indicato. Qui versus (VII) quo pertinerent primus intellexit Madvigius (opp. acad. II p. 290 sqq.), qui et Livii quam exposui narrationem indicavit et reliquos qui eandem rem tetigerunt scriptores ascivit, Plutarchi Flamininum 4, Polybium XXVII 15, 2, Diodorum xxx 5 p. 396 Dind., alios. Eidem narrationi supra VIII intexui ex decimo allatum; sic enim Livius scribit 11, 9 *nocte itinera fieri iubet* (Flamininus); iisdemque rebus haud scio an accommodetur simile quod habet IX et ipsum ex hoc libro citatum. Quae enim Plutarchus Flamin. 4, 5. 6 narrat *οἱ Ῥωμαῖοι δόξαν ἔσχον ἀμφίβολον* (de fumo tenui apparente), *ἐν ἀγῶνι καὶ πόνῳ τὴν ἐλπίδα πρὸς τὸ βουλόμενον λαμβάνοντες. ἐπεὶ δὲ μᾶλλον ἀξυλόμενος καὶ διαμελαίνων τὸν ἀέρα καὶ πολλὸς ἄνω χωρῶν ἐδηλοῦτο πυρρὸς εἶναι φίλιος, οἱ μὲν ἀλαλάξαντες ἐπέβαινον ἔρρωμένως κτλ.*, eane poterunt conferri cum cane venatica quae vinculis apta cum feram nare sagaci sentit leviter gannit sed ululat ibi acute ubi prope accedentem feram videt?

Ad pugnam ad Cynoscephalas a. u. c. 557 commissam referas X. XI quae sunt huius libri; quippe ante eam pugnam Quinctium milites cohortatum esse Livius scribit XXXIII 8, 4 *cum iisdem Macedonibus pugnaturos quos ad Epiri fauces montibus fluminibusque saeptos victa naturali difficultate locorum expulissent acieque expugnassent, cum iis quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes in Eordaeam aditum vicissent; fama stetisse, non viribus Macedoniae regnum; eam quoque famam tandem evanuisse.* Plutarchus quoque (7, 4) ante idem proelium Titum milites admonuisse dicit, non in eundem cum Livio sensum, *παρεκάλει τοὺς στρατιώτας ἄνδρας ἀγαθοὺς γενέσθαι καὶ προθύμους ὡς ἐν τῷ καλλίστῳ θεάτρῳ τῇ Ἑλλάδι μέλλοντας ἀγωνίζεσθαι πρὸς τοὺς ἀρίστους τῶν ἀνταγωνιστῶν.* Sententia quae est in XII ab his rebus non

est aliena. Romani enim dicuntur venisse regni summam columnam eversum; quae sententia cadit in eorum mentem qui ut Graeci omnes et Aetoli imprimis regno Macedonum everso Romanorum beneficio libertatem exspectabant. Reliqua sunt incerta.

Ex undecimo annali quae petita sunt fragmenta I. II. III id quidem patefaciunt poetam versari etiam in Philippi regis et in Graecorum rebus sed sententiarum usus et nexus si qui erat intelligi vix potest, nisi quod quae de regum moribus (I) dicuntur non sine ratione Philippi dici putaveris, quae vero de nescio qua cognatione Graecorum cum Romanis opinor (II) et de Troia quae perdita perire non potuit (III) exposita erant, ea mota quodammodo videntur Graecorum libertate a T. Flaminio Isthmiorum ludorum occasione pronuntiata a. 558 (Liv. xxxiii 32). Quarum rerum tenuia quaedam vestigia apparent in iis quae Graeci teste Plutarcho (Flaminio. 11, 4) accepta libertate inter se loquebantur *ἀλλόφυλοι δ' ἄνδρες, ἐναύσματα μικρὰ καὶ γλισχρὰ κοινωνήματα παλαιοῦ γένους ἔχειν δοκοῦντες . . . τοῖς μεγίστοις κινδύνοις καὶ πόνοις ἐξελόμενοι τὴν Ἑλλάδα δεσποτῶν χαλεπῶν καὶ τυράννων ἐλευθεροῦσιν*. Et ex altera parte Troianam originem Romanorum vel ipse Flaminio prae se fert qui in epigrammatis ab ipso positis (Plutarch. l. c. 12, 6) *Αἰνεάδας Τίτος* vel *Αἰνεαδῶν τὰρὸς μέγας* appellatur. Cetera huius libri incerta sunt, praeter unum (V) *pendent peniculamenta unum ad quemque pedum*, quae si recte accipimus non videntur nisi ad luxuriam vestimentorum pertinere: quod si est, temporum ratio admonet orationis gravissimae quam M. Porcius Cato consul a. 559 adversus abrogandam legem Oppiam habuit, de qua re Livius xxxiv, 1 sqq. Cumque Catonem Ennius, si Ciceronem testem audimus, magnis laudibus extulerit, potest fieri ut quas res consul in Hispania gesserit, quam provinciam sortitus erat (Liv. xxxiii 43, 5), in hoc libro expositae fuerint.

Duodecimus annalis quas res tractaverit ex ipso cognosci non potest, potest fortasse ex temporum ratione et rerum serie, si quidem bellum cum rege Antiocho, quod iam a. 561 exspectabatur, a. 562 propius imminabat, a libro XIII narrari coeptum est, ex altera parte T. Quinctius Flaminio quas res in Graecia gessit semel et iterum prorogato imperio a. 560 ad finem deductae sunt, quo anno ex Graecia Romam rediit et triumphum egit resque a se in Graecia ordinatas stabiliendas curavit, sed idem a. 562 rursus legatus cum aliis ad pacandas res in Graecia numquam non turbatas missus est. Quare credibile est partem rerum Graecarum a T. Quinctio aut post eum gestarum in duodecimo expositam esse.

Quod primum est fragmentum ex eo libro citatum

Omnes mortales victores, cordibus vivis

Laetantes, vino curatos, somnus repente

In campo passim mollissimus percudit acris,

quamquam quae depingitur condicio rerum nonnihil similitudinis

habet cum iis quae a Thucydide VII 73, 2 (ὅπὸ γὰρ τοῦ περιχαροῦς τῆς νίκης πρὸς πόσιν τετραφῆται τοὺς πολλοὺς ἐν τῇ ἑορτῇ κτλ) aut a Polybio (I 19, 12) et Dionysio Halic. (VIII 86, 1) memorantur, tamen ad quasnam res gestas ab Ennio narratas h. e. ad quamnam victoriam modo reportatam referatur incertum est neque Hugijs cuius opinionem attuleram quicquam probabile excogitaverat. Sed de orationis forma habeo quod fortasse non inepte afferatur. Videntur enim haec non de re certa nuper gesta dici sed universa esse sententia qua quid *omnibus mortalibus* ea quam poeta describit rerum condicione acciderit significetur, ut ann. 560 ait *omnes mortales sese laudatier optant*, neque *perculit* obstat quo ut assolet factum esse dicitur quod fieri soleat. Quodsi ita recte orationis conformationem interpretor, licet fortasse opinioni opinione addita suspicari iis quae dixit de *omnibus mortalibus* in contrariam sententiam subiecta fuisse haec quae scribit ann. 547 *at Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est, corde suo trepidat*.

De reliquo huius libri argumento fusius disserui in commentatione academica *Über die Annalen des Ennius* a. 1886 edita p. 10sqq. Ex iis rationibus quas ibi explicui in hoc libro posui cum tres versus de Fabio Maximo (II) *Unus homo nobis cunctando eqs* qui ex hoc libro citati sunt, tum quod Ennium in hoc libro de sua aetate memorasse Varro testis est (V). Contra dixerunt unus et alter, qui si ita disputant, de sua aetate Ennium apte dicere nisi in extremo annalium libro non potuisse, mirum est eos non vidisse, quod apertum est, meam ratiocinationem non hoc uno testimonio innixam sed duobus quasi cornibus iugo iunctis fundatam esse. Etenim cum et fragmentum de Fabio et Varronis testimonium de annis Ennii, toto genere inter se discreta, ambo ex uno eodemque duodecimo annali citari viderem nec satis probabile esse ducerem quod statuerunt alterum nono, alterum autem duodevicesimo tribuentes bis per errorem duos diversos numeros in eundem XII abiisse, ita mecum considerare coepi quid si natura et condicio duodecimi libri ea fuerit ut unus illa duo fragmenta quantumvis diversa continere potuerit: hinc profectus probare studui, totum carmen iis rationibus compositum ac distributum esse, ut in duodecimo certam partem universi operis finiri appareat. Quam partem si per se solam Ennius edebat (id quod statuere licet non sine exemplo annalium ipsorum), paratum esse locum opinabar quem quaerebamus, quo loco de Fabii laude et de aetate Ennii uno tenore memorari potuerit. Nam sic statuebam Ennium invitante occasione in extremo duodecimo h. e. in exitu eius operis, quod tum editurus erat, more non insolito de se suisque rebus verba fecisse, simul rebus Romanis usque ad hunc terminum expositis et absolutis quorundam clarorum virorum, in quibus Fabii Maximi, laudes quasi *κολοφῶνα* imposuisse. Ubi enim Fabii praeconium erat, non poterat solum esse, cuius versus celeberrimos

Unus homo nobis cunctando restituit rem.

Non enim rumores ponebat ante salutem.

Ergo postque magisque viri nunc gloria claret

ita compositos esse sentio, ut rerum gestarum cursui inserti esse non potuerint, et quamvis fortasse memoratae mortis occasione elati esse possint ut apud Livium (xxx 26, 7 sqq. 28, 2), tamen acrius intuenti ne ad hanc quidem opportunitatem plane accommodati esse videbuntur; eo certius ibi reponemus, ubi iam longius etiam a morte Fabii remoti sunt. Addidi (iii) in eundem tenorem incerti libri versum de M. Curio, qui mihi videtur eodem consilio natus et conformatus esse, tertio loco Ciceronis verba ex oratione pro Archia (iv), non quasi haec ex hoc loco prompsisset, sed ut breviter significarem quos alios viros Ennius memorare potuisset.

De aetate autem sua cum diceret Ennius (v), probabile est eum hoc loco reliqua de sua vita et origine addidisse, quae olim in xviii libro sed eodem tenore composueram: ubi haec scripseram quae iam huc sunt paucis mutatis transferenda. 'Ibi praeterea alia de vita sua exprompsit. Nam haec quae Ciceroni (Cat. mai. 5, 14) debemus *sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit* (vi) haud dubie Ennius non seorsum ab aetatis suae commemoratione extulit. Tetigit etiam genus suum quod a Messapo originem duceret (vii) et se Rudinum esse Fulvii Nobilioris beneficio Romana civitate donatum (viii). Hoc quidem quod de civitate dicit potuit etiam tum cum in Fulvii rebus versabatur commemorare: quamquam magis arridet poetam data hac occasione superioris vitae admonitum laeto animo haec *nos sumus Romani qui fuimus ante Rudini* exclamasse.'

Duos qui insequuntur annales poetam in bellum Antiochenum impendisse cum progrediens paulatim narratio exigat tum commendant praecipue certa reliquiarum indicia. Ac decimus quidem tertius annalis in apparatu belli (h. e. circa a. u. c. 562) versatus est. Cuius rei fidem faciunt tres versus (iv) quos Gellius e tertio decimo attulit *Hannibal audaci cum pectore de me hortatur ne bellum faciam* eqs et ait *Antiochum* esse *Asiae regem* qui haec dicit. Cui quae rationes intercesserint cum Hannibale, qui patria profugus a regis fide securitatem petiit (Liv. xxxiii 49, 2; xxxiv 60), Livius narrat xxxv 19 et quem Livius secutus est Polybius iii 11 et 12, cuius pauca verba afferam ex 11, 1 *καθ' οὗς καιροὺς καταπολεμηθεὶς Ἀντίβας ὑπὸ Ῥωμαίων τέλος ἐκ τῆς πατρίδος ἐξεχώρησε καὶ παρ' Ἀντιόχῳ διέτριβε, τότε Ῥωμαῖοι συνθεωροῦντες ἤδη τὴν Αἰτωλῶν ἐπιβολὴν ἐξαπέστειλαν πρεσβευτὰς πρὸς Ἀντιόχον, βουλόμενοι μὴ λανθάνειν σφᾶς τὴν τοῦ βασιλέως προαίρεσιν· οἱ δὲ πρέσβεις ὀρῶντες τὸν Ἀντιόχον προσέχοντα τοῖς Αἰτωλοῖς καὶ πρόθυμον ὄντα πολεμεῖν Ῥωμαίοις ἐθεράπευον τὸν Ἀντίβαν σπουδάζοντες εἰς ὑποψίαν ἐμβαλεῖν πρὸς τὸν Ἀντιόχον. ὃ καὶ συνέβη γενέσθαι κτλ.* Sed hi duo illud non tradunt quod inest in verbis

Ennii, Hannibalem dissuasisse Antiocho, ne bellum faceret cum Romanis. Quem credibile est non dissuasisse omnino bellum sed certis condicionibus gerendum. Id enim intelligi videtur ex iis quae de his colloquiis Antiochi cum Hannibale habitis apud Iustinum leguntur xxxi 5: ubi Hannibal fatetur (3) *nihil se aut consiliorum aut coeptorum praesentium probare, neque sedem belli Graeciam sibi placere, cum in Italia uberior materia sit*, in eaque re hoc exemplo utitur (7) *si quis illis Italia velut fonte virium cesserit, proinde falli ac si quis amnes non ab ipsis fontium primordiis derivare sed concretis iam aquarum molibus avertere vel exsiccare velit*; unde illorum versuum (iv) sensus planior evadit et hoc intelligitur ad eundem sermonem referendum esse hunc Ennii versum (ii) nulla libri nota allatum *contempsit fontes quibus exerugit aquae vis*. Eiusdem Hannibalis esse Antiochum monentis versum iii ex hoc libro citatum iis ostenditur quae in adn. memoravi. Quod restat (i) recte huic libro adscriptum esse nullo auctore fidem faciunt quae Livius tradit xxxv 23, 1 *ceterum eo tempore minus ea bella quae gerebantur curae patribus erant quam exspectatio nondum coepti cum Antiocho belli*, eamque sollicitudinem rumoribus ali (8) *classem regis Antiochi ex Aetolia in Siciliam traicere* vel (10) *Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse*, unde Antiochum tamquam alterum Xerxem adventurum extimescebant: id quod Florus testatur (i 24, 2) *non aliud formidolosius fama bellum fuit, quippe cum Persas et orientem, Xerxen atque Darium cogitarent, quando perfossi invii montes, quando velis opertum mare nuntiaretur*. Ea igitur occasione probabile est Ennii versum de Xerxe (x) *isque Hellesponto pontem contendit in alto* elatum esse a nescio quo quem poeta loquentem induxerit. Quae praeterea huic libro adscripseram nunc testimoniorum fide in xvi collocata sunt.

Quarti decimi annalis fragmenta inter duas licet cum Antiocho a. u. c. 564 commissas pugnas aequali fere portione distribuere: priorem dico navalem ad Myonnesum factam quam Livius xxxvii 29. 30 perhibet: unde quantum satis est ad inlustranda fr. i—iv infra scripsi. Ergo Aemilius Regillus praetor ad Teiorum urbem classem traduxerat et (29, 1) *egressi milites nautaeque sunt ad commeatus et vinum maxime dividendum in naves*, (2) *cum medio forte diei agrestis quidam ad praetorem adductus nuntiat alterum iam diem classem stare ad insulam Macrin* (quam nautici vocant, adversus Myonnesum) *et paulo ante visas quasdam moveri tamquam ad profectionem naves*; primo (4) *turbatis imperiis concursum ad naves est*; dein consilio ac prudentia Aemilii sine trepidatione naves conscendunt; (7) *instructaque acies, velut cernerent regios, in altum processit* (i. ii). *inter Myonnesum et Corycum promunturium erant, cum hostem conspexere* (iii). (30, 1) *iam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat* (iv). Alterum quod huc pertinet proelium est ad Magnesiam ad Sipylum commissum, quode Livius l. l. 39—44. Qui ubi Romanae aciei rationes tangit

(39, 12), 'duo milia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate secuti essent, praesidio castris relicta esse' commemorat. Unde occasio dispicitur qua Ennius potuerit *rumpia* quod genus teli Thraecae nationis est (v) appellare. Reliqua aperta sunt. Ante certamen cohortatio ad milites (vi): insequitur proelium (vii). Denique fractus bello Antiochus calamitatem suam deplorat: *quae me fortuna ferocis contudit, indigno bello confecit acerbo* (viii). Quod restat ix, de quo versu supra p. LXVIII sq. disserui, ad cremanda caesorum corpora, opinor, refertur, quamquam in hac pugna hoc memorari non video, sed Livius quidem (44, 1) *ad quinquaginta milia ait peditum caesa eo die dicuntur, equitum quattuor milia*. Et quod idem ibid. 3 scribit *postero die spoliabant caesorum corpora* affert occasionem cui accommodetur versus incertus (ann. 619) *spoliantur eos et corpora nuda relinquunt*; sed eae occasiones rarae non fuerunt.

Quintum decimum annum olim intellectum est imprimis Fulvio Nobiliori dicatum esse. Etenim Antiochum devictum et profligatum extemplo secutae sunt res Aetolorum numquam pacatorum. Quos ut tandem in ordinem cogeret missus est M. Fulvius Nobilior consul a. 565, quem Ennius poeta comitatus est in Aetoliam: de quo vide p. XIII sqq. Quare probabile est Antiochum in libris XIII et XIV regnantem libro XV excepisse bellum Aetolicum, quo feliciter perpetrato Fulvius a. 567 Romam redux triumphum egit. Luculentissima autem rerum ab eo gestarum erat expugnatio Ambraciae Aetolorum urbis munitissimae. Ad eam referre licet II et III ex hoc libro citata, quae, etiamsi Ambracia appellata non sit, certe in oppugnatione urbis suum obtinebant locum. Neque ab Ambracia seiungo eam quam Macrobius (IV) *obsidionem* dicit, cum Ennium testatur in quinto decimo induxisse *Histros duos in obsidione erupisse porta et stragem de obsidente hoste fecisse*; ab hac autem eruptione Histrorum alieni non fuerunt versus a Macrobio ex eodem libro quinto decimo allati quibus pugna Caelii tribuni ab Histrorum (408) impetu se defendentis describitur (VI): nam in Histrorum commemoratione non est quod offendatur, quos probabile est auxiliares fuisse Aetolorum in Ambracia, id quod Flori indicio (I 26, 1) confirmatur. Haec plenius demonstrare studui in comment. academ. a. 1886 p. 18 sqq., ubi etiam de V et VII quid verisimile esset exposui.

Sexto decimo annali Plinius testis est (I) Ennium T. Caecilium Teucrum fratremque eius propter singularem eorum fortitudinem celebrandos sibi sumpsisse. De quo pari fratrum quoniam, quod sciam, nihil compertum est, hoc testimonio non magnopere adiuvamur in restituendis et ad suas res revocandis versibus ex hoc libro allatis, qui satis multi sunt et fere aperta sententia, adeo ut particulas quasdam sermonum actarumque rerum describere licuerit. Quas in comm. acad. a. 1886 p. 25 sqq. diligentius persecutus nunc indicibus marginalibus notavi. Itaque exordii (II. III. IV) quae causa fuerit et qui

nexus quasi diluculo perspicitur, sed indicium quod nos edoceat quas res gestas poeta enarret et in quibus temporibus versetur non reperio: nam quod regem qui dicitur XI *quos ubi rex epulo spexit de cotibus celsis* eum esse statuerunt qui a Livio (XLI 11, 1) in medio bello Historico a. 577 *regulus Aepulo* vocaretur, et hoc igitur bellum ab expugnata Ambracia quae erat in XV decem prope annis semotum huius libri potissimum esse argumentum aliaque plura quae cum his coniuncta esse aut ex iis consectaria fieri videntur sibi persuaserunt, ea quot quantisque dubitationibus esse obnoxia crederem, pluribus verbis in illa quam dixi comment. academ. p. 28sq. exposui. Neque si haec vera essent, quae non possum non improbabilia habere, ad declarandas reliquias quae sunt in hoc libro quicquam ex Historici belli historia quam narrat Livius in libro XLI nancisceremur: omnia inde a Caecilii Teucris unius Plinii testimonio cognitis tam obscura manerent quam fuerunt ante.

Neque felicior res est in libro decimo septimo, ex quo qui servati sunt versus paene omnes perspicuam habent sententiam et id genus rerum gestarum prae se ferunt quod Ennii annalium proprium est, ut si unum frustum esset quod lucem afferret reliqua suapte sponte secutura essent. Nunc omnia in incertis: quamquam quaedam inter se iungi videntur, velut I. II. III. IV similem quandam indicare condicionem rerum putaveris cum ea quam in X annali vidimus Flaminino obvenisse (p. CXCIV), et *dux ipse vias* (III) nisi fallor eam vim habet quam Livius XLIV 5, 8 exprimit verbis *adeo ut ne dux quidem et auctor itineris infitiaretur parva manu deleri omnem exercitum potuisse*. Non minus quae composui VI. VII. VIII. IX coniungi et ad orationem quandam imperatoris referri videntur qui accusationibus militum respondeat, quod genus est apud Livium (XLV 37, 9) in controversiis de triumpho Aemilii Pauli. In extremo libro posui (X) testimonium Ciceronis de Lepidi et Fulvii censura a. u. c. 575, quod ad Ennium redire ipse aperte significat.

In libro duodevicesimo, postquam ea quae olim hunc locum obtinebant testimoniis victus in duodecimo reposui, remanserunt duo versiculi ex quibus nihil cognoscitur. Neque mirandum est quod quo propius ad finem annalium pervenimus eo incertior fiat opera in definiendis librorum argumentis consumpta, sed tamen ita sentio universam librorum dispositionem a me recte et suis lineis esse descriptam.

cap. VII

Tantum de annalium libris. Scenicorum titulo complexus sum primum tragoedias, deinde praetextatas quae creduntur duas, porro comoedias item duas, postremo incertarum fabularum versus maximam partem ad tragoediam pertinentes, alias ad comoediam, reliquas ambiguas. Tragoedias autem numeramus viginti quas non argumentorum cognatione sed ad litterarum seriem ordinavi. In quibus quoniam sive ad indices sive ad versus superstites quae utilia essent aut necessaria adnotavi, non multa restant quae hoc loco exponantur.

Ac de Achille quidem ita sentio unam fuisse huius nominis tragoediam, cui Ennius *Achillem Aristarchi* inscripserit, ut addito Graeci poetae nomine non solum exemplar Graecum quod imitatus esset sed etiam quidquid proprii esset in hac fabula intelligentibus indicaret. Cum enim Festus citaverit *Ennius in Achille Aristarchi* (x) dubium non est quin eandem Ennii tragoediam dicat Plautus cum se scribit commentari velle *Achillem Aristarchi* (i), neque mirum est quod a Festo ipso aliisque testibus eadem tragoedia mero *Achillis* nomine affertur. Certe quae exstant ad idem referri argumentum videntur quod *προσβεία πρὸς Ἀχιλλέα* continetur quae est in nono Iliados; nec ambiguum est nisi poeta utrum ista se legatione continuerit an ab initiis usque inimicitiarum Agamemnonis et Achillis repetierit. Velut illa de convocato populo (i), quamquam etiam in nono habent quo referantur (10 sqq.), fieri potest ut redeant ad ea quae in secundo (50. 280) relata sunt. Ab his autem quae sola *Achillem Aristarchi* prae se ferunt (nam x obscurum est nec creat difficultatem) cur secernamus aut ea quae proxime insequi iussi (ii), in quibus consilium principum agnoscitur, aut ea quae legatos admonentes Achillem aut hunc illis respondentem patefaciunt (iii. iv. v. vi. vii. viii)?

De Aristarcho Tegeate haec sunt apud Suidam post ea quae mirabilia de eo narravit οὗτος δὲ ὁ Ἀρίσταρχος σύγχρονος ἦν Εὐριπίδῃ ὃς πρῶτος εἰς τὸ νῦν αὐτῶν μῆκος τὰ δράματα κατέστησεν, καὶ ἐδίδαξε μὲν τραγωδίας ἑβδομήκοντα, ἐνίκησε δὲ δύο. Alias eiusdem Aristarchi tragoedias Ennius expressisse verisimile non est et glossarum auctor ab Usenero protractus (mus. Rhen. xxviii 419), qui scribit *tragoedias Ennius fere omnes ex Graecis transtulit, plurimas Euripideis, nonnullas Aristarchiis* plus dicit quam credere licet.

Aiacis fabulam, quae a contentione Aiacis et Ulixis de armis Achillis, si quidem i recte enarravi, ad necem quam sibi Ajax conscivit (iv) pertinuit, ex Sophoclis Aiace ductam esse probabile non est propterea quod Livius Andronicus in Aiace mastigoforo tam ob hanc inscriptionem, quam Sophocleae Aiacis fuisse ὑπόθεσις tradit, quam propter π R. ex Sophoclis v. 1266 sq. expressum ad Sophoclis exemplum videtur se composuisse.

Ex Alcmeone quae restant pauca unius sunt Alcmeonis aut verba aut cantus, qui primum (i. ii) de se quid acciderit et qua condicione nunc sit adveniens nescio cui nuntiat, deinde furis agitatus in scena clamat ea quae sibi videtur videre, donec mente recepta conquiescit (iii). Unde tantum intelligitur, argumentum huius tragoediae fuisse quod Hygini fabula 73 tradit. *Amphiaraus . . augur qui sciret si ad Thebas oppugnatum isset se inde non rediturum, (itaque) celavit se conscia Eriphyle, coniuge sua, Talai filia. Adrastus autem ut eum investigaret monile aureum ex gemmis fecit et muneri dedit sorori suae Eriphylae; quae doni cupida coniugem prodidit. Amphiaraus Alcmeoni filio suo praecepit ut post suam mortem poenas a matre exsequeretur.*

Qui postquam apud Thebas terra est devoratus, Alcmeon memor patris praecepti Eriphylen matrem suam interfecit; quem postea furiae exagitarunt. Quibus ex Apollodori biblioth. III 7, 5 haec addo *χρήσαντος Ἀπόλλωνος αὐτῶ τὴν μητέρα ἀπέκτεινεν . . . Ἀλκμέωνα δὲ μετῆλθεν ἐρινὸς τοῦ μητρῶον φόνου καὶ μεμνηνὸς πρῶτον μὲν εἰς Ἀρκάδιαν πρὸς Οἰκλέα παραγίνεται, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Ψωφίδα πρὸς Φηγέα. καθαρθεὶς δὲ ὑπ' αὐτοῦ Ἀρσινόην γαμεῖ τὴν τούτου θυγατέρα κτλ.* His enim probabile fit Ennii fabulam potuisse ad Euripidis alteram huius nominis tragoediam quae *Ἀλκμέων ὁ διὰ Ψωφίδος* inscribitur referri, quamquam hoc certis indiciis demonstrari non potest. Altera quae est *Ἀ. ὁ διὰ Κορίνθου* diversa fuit; de utraque vide Nauckium trag. Gr. fragm. II p. 379 sqq.

Ad Alexandri v. 35 quam memoravi Hygini fabulam 91, eam integram perscribam. *Alexander Paris. Priamus Laomedontis filius cum complures liberos haberet ex concubitu Hecubae, Cissei sive Dymantis filiae, uxor eius praegnans in quiete vidit se facem ardentem parere**), ex qua serpentes plurimos exisse. Id visum omnibus coniectatoribus cum narratum esset, imperant quidquid pareret necaret, ne id patriae exitio foret. Postquam Hecuba peperit Alexandrum datur interficiendus, quem satellites misericordia exposuerunt. Eum pastores pro suo filio repertum expositum educarunt eumque Parim nominaverunt. Is cum ad puberem aetatem pervenisset, habuit taurum in deliciis. Quo cum satellites missi a Priamo ut taurum aliquis adduceret venissent, qui in athlo funebri quod ei fiebat poneretur, coeperunt Paridis taurum abducere. Qui persecutus est eos et inquisivit quo eum ducerent; illi indicant se eum ad Priamum adducere, qui vicisset ludis funebribus Alexandri. Ille amore incensus tauri sui descendit in certamen et omnia vicit; fratres quoque suos superavit . . . Quod cum Cassandra vaticinaretur eum fratrem esse, Priamus eum agnovit regiaque recepit. Ex hac enim narratione paene totum tenorem ac nexum versuum ex hac tragoedia superstitem restituere licet, et illud intelligere nihil certius esse quam versus de Hecubae somnio et partu (I), qui sine nomine poetae aut tragoediae afferuntur, in hac tragoedia suam veram sedem nancisci. Ex Euripide, cuius *Ἀλέξανδρος* saepe laudatur, hanc fabulam expressam esse Varro testis est (VII); praeterea nihil est in Graecis quod conferri possit.

In *Andromacha* longius etiam quam in aliis a Ribbeckii rationibus discessi. Cui fabulae Nonio teste Ennius *Ἀνδρομάχην ἀιχμάλωτον* inscripsit, a qua tamen non diversa fuit quae simpliciter *Ennii Andromacha* vocatur. Graecam inscriptionem putabimus poetam ex Graeco exemplari retinuisse, quamquam is titulus in Graecae tragoediae re-

*) Plane ut legitur in v. 35 *parere se ardentem facem*, ad eandemque *facem* redeunt quae Cassandra canit v. 63 *adest fax obvoluta sanguine*. Quo certius est I ad hanc tragoediam recte relatum esse. Cf. Vergilius *Aen. x 703 in lucem dedit . . . face praegnas Cisseis regina Parim*; et VII 319 et Servius utrobique.

liquis hodie non apparet. Ennium Euripideum exemplum secutum esse Varro testatus est (x), sed quae hodie exstat Euripidis Andromacha eam non fuisse facile probatur. Nam ne dicam quae Varro affert in hac tragoedia non legi, argumentum ipsum et re et tempore ab Enniana discretum est. Illa enim Andromacha iam diutius cum Neoptolemo coniugio iuncta puerum ex eo peperit, ipsique et puero ab Hermiona, Menelai filia, quam postea Neoptolemus domum duxit, perniciēs paratur. Apud Ennium, quamquam quaedam sunt quae cum ista Andromacha conferri poterant (vide adnotata ad 84; 86—91; x), utpote quae memor esset etiam eorum quae ante gesta erant, apud Ennium inquam omnia magis recentia videntur a ruinis et incendio Troiae et cum eo tempore coniuncta quo Graeci diuturno bello tandem finito reditum in patriam parabant (ii), a quo tamen primo tempestatis vi repulsi sunt (i). Quare Enniana Andromacha ad eam condicionem propius accedere videatur qua est in Euripidis Troadibus inde a v. 577, ubi post Astyanactem suum et Hectoris filium e muro deiectum quamvis invita novum maritum sequi coacta est. Ex hac quoque tragoedia quaedam ad Ennii versus adscripti quae comparari posse viderentur (vide ad iii et iv et ad x). Sed tamen multum abest ut Ennius credi possit suam fabulam ex ea quam dico Troadum parte petiisse et ad eam conformasse. Fuerit igitur alia fabula Euripidea, quam cognitam non habemus, quae Ennii Andromachae aechmaloto exemplum dederit. Cui quod Ennius Euripidi assentiens dixit (x) nomen inditum esse quod *ἀνδρὶ μέγεται*, indicium est quo ingenio et qua ferocia uterque poeta Andromacham esse voluerit. Quamobrem putabam viii. ix. x. xi coniuncta huius depingendae naturae inservire, quae quanto opere respuerit et aspernata sit post Hectorem alii viro in coniugium dari ex Troadum versibus ad x adscriptis intelligitur. Mediam partem, ut nunc res est, obtinet amplissima Andromachae lamentatio, quam Cicero admirabatur, qua illa omnia complectitur quae modo perpessa est, Hectoris praecipue memor, cuius opem implorat (v) et miserrimam cladem deplorat (vi). Cantico praemisi iii, quod opinor recte scribi, modo ad nuntiatum consilium Astyanactis e*) muro Troiano deiiciendum referatur. Cui adnexui iv quo de sepultura pueri occisi ageretur. Quae Cicero a. 700 in epistola ad Atticum (iv 15, 6) cum de ludis eius anni ageret de Antiphonte actore scribit *nihil tam pusillum, nihil tam sine voce . . . in Andromacha tamen maior fuit quam Astyanax* eqs, ea si recte intelligo indicio sunt Astyanacta cum matre in scena spectatum esse.

Andromedam Ennium ex Euripidis Andromeda vertisse si nihil aliud ipsum principium fabulae *ὦ νῦξ ἰερά κτλ* et *sacra Nox quae*

*) Lachmannus puto probe coniecit *e Troiano muro iactari* (pro de): sic Serv. Dan. in Aen. iii 489 *Calchas cecinit deiiciendum ex muris Astyanacta* et ibid. *praecipitavit e muro*; et saepe ita poetae et scriptores, de quorum usu alibi dicam.

cava eqs (i) duobus poetis commune satis est documenti. Quae praeterea restant ex Ennii fabula, eorum II. III. IV. V. VI ad feram interimendam pertinent, in quibus sunt quae non recte tractentur a doctis. Argumentum refert Hygini fabula 64 *Cassiope filiae suae Andromedae formam Nereidibus anteposuit. Ob id Neptunus expostulavit, ut Andromeda Cephei filia ceto obiiceretur. Quae cum esset obiecta, Perseus Mercurii talaribus volans eo dicitur venisse et eam liberasse a periculo. Quam cum abducere vellet, Cepheus pater cum Agenore cuius sponsa fuit Perseum clam interficere voluerunt. Ille cognita re caput Gorgonis eis ostendit, omnesque ab humana specie sunt informati in saxum. Perseus cum Andromeda in patriam redit. Addo ex Eratosth. catast. 17 p. 118 Rob. ἀνθ' ὧν σωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Περγέως οὐχ εἴλετο τῷ πατρὶ συμμείνειν οὐδὲ τῇ μητρὶ ἀλλ' ἀνθαίρετος εἰς τὸ Ἄργος ἀπῆλθε μετ' ἐκείνου, quae lucem afferunt iis quae extrema posui, quibus Andromeda cum Perseo de connubio et cum matre ei adversante agit (VII. VIII. IX).*

De Athamante Ennii qui semel memoratur adiectis quinque versibus continuis Ennio cui abiudicati sunt perdignis non habeo quod afferam.

In Cresphonte secutus sum eas rationes quas olim exposui (vid. ad ind.) adiuvante praecipue Hygini fabula 137 *Merope. Polyphontes Messeniae rex Cresphontem Aristomachi filium cum interfecisset eius imperium et Meropen uxorem accepit et 184 Polyphontes occiso Cresphonte regnum occupavit. Filium autem eius infantem Merope mater quem ex Cresphonte habebat absconse ad hospitem in Aetoliam mandavit. Hunc Polyphontes maximam cum industria quaerebat aurumque pollicebatur si quis eum necasset. Qui postquam ad puberem aetatem venit, capit consilium ut exsequatur patris et fratrum mortem. Itaque venit ad regem Polyphontem aurum petendum dicens se Cresphontis interfecisse filium et Meropes Telephontem. Interim rex eum iussit in hospitio manere ut amplius de eo perquireret. Qui cum per lassitudinem obdormisset, senex qui inter matrem et filium internuntius erat flens ad Meropen venit negans eum apud hospitem esse nec comparere. Merope credens eum esse filii sui interfectorem qui dormiebat in chalcidicum cum securi venit inscia ut filium suum interficeret. Quem senex cognovit et matrem ab scelere retraxit. Merope postquam vidit occasionem sibi datam esse ab inimico se ulciscendi, redit cum Polyphonte in gratiam. Rex laetus cum rem divinam faceret, hospes falso simulavit se hostiam percussurum esse*) eumque interfecit patriumque regnum adeptus est. Ex his sumpsi quae ad explicandos sermones et personas designandas adscripsi, nisi quod filium infantem Meropes non Telephontem sed cognominem patri Cresphontem appellari malui, quod idem*

*) percussurum esse pro percussisse M. Schmidtus. Videtur haec res gesta esse ad eum fere modum quo Aegisthum Orestes in Euripidis Electra 819 sqq. confecit.

Euripidem secutum esse constat (cf. Nauckius trag. Gr. fragm. p. 497). Cuius fabula *Κρεσφόντης* unica est quae hoc nomen fert, unde credibile fit (nam certis argumentis non evincitur) hanc fuisse Ennii exemplum.

Erechthei, quam fabulam item nisi Euripides nemo composuisse fertur, pauca quidem fragmenta servata sunt sed in iis (II) quod cum Praxitheae verbis Euripideae ita conspirat, ut nec de argumento nec de auctore Ennianae tragoediae dubium esse possit; quare i Ennii nomine, non tragoediae allatum haud cunctanter in ea tragoedia posui cui sententia vindicat. De argumento ne quid desideretur afferam ex Lycurgi oratione in Leocratem, cui proluxa *θήσις* Praxitheae Euripideae accepta fertur, haec potissimum 98 sq. *φασί γὰρ Εὐμόλοπον τὸν Ποσειδῶνος καὶ Χιόνης μετὰ Θορακῶν ἐλθεῖν τῆς χώρας ταύτης ἀμφισβητοῦντα, τυχεῖν δὲ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους βασιλεύοντα Ἐρεχθέα, γυναῖκα ἔχοντα Πραξιθέαν τὴν Κηφισοῦ θυγατέρα. μεγάλου δὲ στρατοπέδου μέλλοντος ἀντοῖς εἰσβάλλειν εἰς τὴν χώραν εἰς Δελφοὺς ἰὼν ἠρώτα τὸν θεόν, τί ποιῶν ἂν νίκην λάβοι παρὰ τῶν πολεμίων. χρησάντος δὲ αὐτῷ τοῦ θεοῦ, τὴν θυγατέρα εἰ θύσειε πρὸ τοῦ συμβαλεῖν τῷ στρατοπέδῳ, κρατήσῃ τῶν πολεμίων, ὁ δὲ τῷ θεῷ πευθόμενος τοῦτ' ἔπραξε καὶ τοὺς ἐπιστρατευομένους ἐκ τῆς χώρας ἐξέβαλε.*

Ex Eumenidibus quae afferuntur non solum μῦθον tragoediae (cf. maxime II. III. IV. V) indicant sed etiam eam cognitionem cum Aeschyli versibus in cognomine fabula aperiunt, ut iure suam Ennius credatur ad Aeschyli exemplum composuisse. Quare quibusdam Ennianis non ex hac tragoedia citatis (I. VI. VII) licebat hunc locum cum fide assignare.

Hectoris lytra sive *Ἐκτορος λύτρα* quae vocatur tragoedia, ut est aliis locupletior versibus superstitionibus ita abundat controversiis, ac me fateor non in paucis rebus a Ribbeckii etiam tertia recognitione dissentire. Sed ut mittamus singula, de argumento si quaeritur et de argumenti finibus, non difficile est tres partes internosci, quarum prima (I—VIII) quasi quandam Hectoris *ἀριστείαν* continet, qui cum vi et fortuna progrediens copias Graecorum fundit et repellit. Quod quia his versibus (II) *Hector vi summa armatos educit foras* et (III) *nos quiescere aequum est? nomus ambo Ulixem* ex hac tragoedia laudatis probatur, non dubitavi iis adnectere versus quosdam Ennianos nullo tragoediae nomine citatos sed qui accurate ei argumento applicantur, primum versus egregios (IV) saucii Eurypyli ad Patroclum advenientis, cui iussus narrare (169) *res Argivum proelio ut se sustinet* orditur ab his verbis *ubi fortuna Hectoris nostram acrem aciem inclinatam dedit*; quibus adduntur versus quidam qui si non ex ipsa hac narratione sumpti sunt (V. VI. VII. VIII), certe eandem rerum conditionem prae se ferunt, in quibus hic (VII) *Hector, qui haud cessat obsidionem obducere.*

Altera autem pars (IX—XVI) affert Achillem tandem ex suo se-

cessu prodeuntem; cuius nomen qui habet versus (xi) *qui cupiant dare arma Achilli, ut ipsi cunctent* (quamquam Ribbeckius depravare maluit quam intelligere) videbar mihi satis certo Homericis versibus et verbis Aeschyli usus probasse ipsius Achillis esse qui clade Patrocli inermis factus secum deliberat unde sibi arma parentur, quem sic loqui arbitror ut interrogando (*ubi sunt*) *qui cupiant dare arma Achilli (quo fiat) ut ipsi cunctent* nullos esse indicet. Ex hoc autem versu ultro intelligitur et quae praecesserint et quae sint insecuta, ac ix quod dicitur *consilium* quod exspectatur *Achivis auxilio* fore apparet non esse nisi Achillis tandem permoti ut instar sui Patroclum suis armis indutum cum Myrmidonibus in proelium dimitteret; qui si recte intelligo verba venustissima (x) quibus sua ipse arma alloquitur fiduciam successus profitetur. Quae insequuntur a xii ad xvi, quamvis per singula interpretari non liceat, universa haud obscure Achillis certamina indicant, quae si nihil aliud commemoratio *Scamandri* (xvi) prodit.

Denique tertia parte Priamus agnoscitur qui ad Achillem pergit occisi Hectoris ut corpus redimat. Priamus enim est qui (xvii) *Myrmidonum vigiles* appellat, eique forsitan Achilles sit qui respondeat (xviii), si quidem hoc Ennianum ad hanc tragoediam probabiliter relatum est. Quae restant incerti loci sunt.

Haec tripartitio quam putavi ultro ex ipsis reliquiis emicare non potest non in memoriam revocare tria Aeschyli dramata, quibus is hoc idem argumentum pari paene ambitu exsecutus est, *Μυρμιδόνας, Νηρηίδας, Φρύγας ἢ Ἐκτορος λύτρα*. Quae nullo teste sed probabili coniectura statuerunt partes esse unius trilogiae, qua se res gestae hoc fere modo excipiebant, ut Myrmidones Patroclum ab Achille cum eius armis et copiis in pugnam missum et occisum, Nereides Thetin cum Nereidibus nova arma Vulcani arte fabricata ad Achillem portantem, denique Phryges vel Hectoris lytra Priamum corpus Hectoris redimentem exhiberent. Quare apparet Ennium, qui haud dubie ex tertio eorum dramate inscriptionem sui mutuatus est, quae ille trium tragoediarum serie explicata dederat, unius tragoediae finibus, normae Aristoteleae incuriosum, complexum esse. Cuius tragoediae iter Hygini fabula 106 cui ex Ennio inscriptum est *Hectoris lytra* ita rettulit. *Agamemnon Briseidem . . ex Mysia captivam propter formae dignitatem quam Achilles ceperat ab Achille abduxit . . Quam ob iram Achilles in proelium non prodibat, sed cithara in tabernaculo se exercebat. Quod cum Argivi ab Hectore fugarentur, Achilles obiurgatus a Patroclo arma sua ei tradidit, quibus ille Troianos fugavit aestimantes Achillem esse, Sarpedonemque Iovis et Europae filium occidit. Postea ipse Patroclus ab Hectore interficitur armaque ei sunt detracta. Patroclo occiso Achilles cum Agamemnone redit in gratiam Briseidemque ei reddidit. Tum contra Hectorem cum inermis prodisset, Thetis mater a Vulcano arma ei impetravit, quae Nereides per mare attulerunt. Quibus*

armis ille Hectorem occidit astrictumque ad currum traxit circa muros Troianorum. Quem sepeliendum cum patri nollet dare, Priamus Iovis iussu duce Mercurio in castra Danaorum venit et filii corpus auro repensum accepit; quem sepulturae tradidit. Quae satis bene accommodantur ad ea quae ex reliquiis Ennianis cognosci vidimus, quamquam Hygini fabulam meram huius tragoediae periocham esse affirmare vix licet. Quae quod a Briseide initium facit, noluit nisi irae Achilleae causam et originem aperire (cf. schol. Gron. ad v adscriptum), cuius rei mentio etiam apud Ennium facta esse potuit. Sed Ennium, qui haud ignarus trilogiae Aeschyleae fuit (ut mittam inscriptionem, vide ad xi adscripta), suam tragoediam ad Aeschyli exemplum composuisse non tam certum est quam videatur. Qui enim quae ex Homericis carminibus ad explicanda Enniana adscripsi consideraverit, intelliget non ineptum esse si qui Ennium existimaverit ad Homericam poesim suam tragoediam conformasse: quod idem valere de Accio notum est. Quidni enim Romani poetae paulatim didicerint quod Graeci semper instituerant ut fabulas suas ex Homeri carminibus ducerent.

Quae insequuntur fabulae tres, Hecuba, Iphigenia, Medea, hoc commune habent ut ex Euripidis cognominibus tragoediis expressae sint. Et Hecubam quidem ab Euripide conversam esse cum Gellius testatur (v) tum confirmant reliquiae, quae fere ita concinunt cum Graecis, ut appareat idem utrobique rerum gestarum iter fuisse. Sunt tamen quae non habent simile in Graecis velut vi et xii, aut habent sed non agnoscitur a doctis, velut Ribbeckius cum alia prave explicuit tum xiv falso ad 803 rettulit. Pauca non dubitavi hac fabula recipere non alia de causa quia comparata erant in Graecis (xi et xiii).

Non secus est in Iphigenia, in qua pleraque ultro indicant se esse ex Euripidis Iphigenia Aulidensi ducta, in aliis desideres quod comparari possit e Graecis; ac nonnulla sunt quae cum aperte sententiam et originem suam declarent (velut ix. x. xi), tamen a criticis prave accipiuntur Ribbeckiumque mirere obstinate pergere suas falsas opiniones fovere: sed ea singillatim nunc persequi nolo. Hygini fabula 98 *Iphigenia* non habet quod nos adiuvet.

Quae tertia est, Medea, eam Cicero iis fabulis Latinis adnumerat quas ad verbum e Graecis expressas dicit. Quod ita verum est, ut in plerisque quae exstant exemplum Euripideum agnoscatur, quorum fide nonnulla propter solam similitudinem cum Graecis in hac tragoedia ponere non dubitavi (vi. ix. x). Sed et id intelligitur Ennium sententias magis quam verba Graeci poetae interpretari. Huic tragoediae probabile est Ennium *Medeam exulem* inscripsisse, quo nomine bis terve a Nonio citatur, semel a Probo. Ac Medea Enniana quae Colchorum patria relicta cum Iasone Corinthi moratur et erat exul et se esse Corinthiis matronis veniae impetrandae causa professa est

(iv); et titulo hoc addere, quo condicio personae indicaretur, non minus poetam decebat quam *Ἀνδρομάχην αἰχμάλωτον* appellare: quod utrumque Nonio acceptum fertur, nec miramur quod saepius simpliciter ut *Andromacha* sic *Medea* vocatur. Dubitatio oritur ex eo quod quae extrema apposui (xvii) *Asta atque Athenas anticum opulentum oppidum contempla* eqs, ut ab Euripidis *Medea*, quam Ennius secutus est, aliena sunt, ita pro Corintho scenam Athenis esse poscunt. Ita nata est opinio multorum Ennii duas fuisse *Medeas*, alteram exulem vel Corinthiam, alteram quae Atheniensis appellari potuerit, cuius id fere argumentum fuerit quod fuit Euripidis ἐν *Αἰγεί*, de qua fabula schol. *Πιαδ.* xi 741 haec tradunt *Μήδεια ἐγένετο Αἰήτου μὲν θυγάτηρ, Ἰάσονος δὲ γυνή. αὕτη μετὰ τὴν ἀπεργασθεῖσαν ἐν Κορίνθῳ τεκνοκτονίαν φυγὰς εἰς Ἀθήνας ἀφίκετο καὶ ἐγαμήθη ἐκεῖ Αἰγεί τῷ Πανδίωνος. κακῆ Ἰησεία τὸν ἐξ Αἴθρας γενόμενον τῷ Αἰγεί ἐπὶ τὸν τοῦ πατρὸς ἀναγνωρισμὸν ἐκ Τροίης ἄφικόμενον, πείθει τὸν Αἰγεία φάρμακον αὐτῷ δοῦναι θανάσιμον . . . τὸ μὲν φάρμακον ἀφέλετο, τὴν δὲ Μήδειαν ἐξέβαλε τῆς Ἀττικῆς*. Itaque sic statuunt versus istos Ennianos in prologo alterius *Medeae* habitos fuisse et nescio quem, fortasse ipsum *Aegeum*, advenienti *Medeae Athenas* et quae aspici poterant*) monstrasse, fere ut *paedagogus* in prologo *Electrae Sophocleae*. Haec illi: pauca accipe contra. Quod (p. 162 ad *MED. EX.*) scripsi *Varronem* et *Ciceronem* non videri nisi unam *Medeam* cognitam habuisse, poterat addi *Nonius*, qui quidem semel et iterum *Medeam exulem* (ii. v) citavit, sed cum xvii 287 *Asta atque Athenas . . . contempla* tum versus complures qui non poterant nisi in *Medea Euripidea* sive *Corinthia* locum habere (xii. xiii. xiv. xv) ex Ennii *Medea* laudat. Ennium autem non probabile est quam *Medeam exulem* inscripserit secerni voluisse ab altera *Medea*, non magis quam *Ἀνδρομάχην αἰχμάλωτον* ab altera *Andromacha* aut *Achillem Aristarchi* ab altero, quas inscriptiones duplices suam propriam vim habere supra dixi. Quae si probe disputata sunt, consequitur Ennium in una tragoedia *Medea*, quam e potiore materia *Medeam exulem* appellavit, id argumenti complexum esse quod Euripides in duas fabulas dilatavit: et hoc cur minus credibile habeatur, quam quod modo vidimus in *Hectoris Iytris*, ne de *Pacuvii* aut *Accii* tragoediis dicam quae similia plura exhibent. Nemo se vero ab *Hygino* in errorem adduci patietur qui fab. 25 *Medea Euripidea* argumentum refert, fab. 26 autem cui *Medea exul* inscripsit ita exorsus *Medea Corintho exul Athenas ad Aegeum devenit* *Aegei* fabulam tradit miscens ea quae discreta sunt.

Melanippa et ipsa est *Euripidea*, de cuius argumento et exemplo quae sciri possunt adnotavi ad ipsam. De *Nemea* autem, quamquam eius nominis fabula erat *Aeschyli* sive ea *Νέμεα* erat sive *Νεμέα*,

*) Cf. U. de Wilamowitz-Moellendorff, *philol. Untersuchungen* i p. 128n.

omnia obscura. Phoenici fieri potest ut Euripidis *Φοῖνιξ*, cuius simile fuit argumentum, exemplar fuerit, sed versibus Ennii cum huius fabulae Euripideis collatis probari si quid video non potest. Contra quae Phoenix in Iliados nono a v. 448 de se suoque patre Amyntore et eius paelice narravit, quorum nonnulla ad versus Ennii adscripti (π. vii. viii), ea ita comparata sunt, ut paene omnia quae ex ea tragoedia Ennii hodie supersunt ex illis lucem accipiant.

Perpauca addenda sunt de tribus quae restant tragoediis, Telamone, Telepho, Thyeste. Et Telamo quidem quantum ex reliquiis cognoscitur in summa rei cognitionem quandam cum Phoenicis actione prae se tulit, si quidem utrobique potissimae partes fuerunt patris in filium falsis criminibus accusatum saevientis et filii cum libertate animi innocentiam defendentis. Haec enim (v)

Scibas natum ingenuum Aiace, cui tu obsidionem paras

Telamonis accusantis et haec (vi)

Nam ita mihi Telamonis patris atque Aeaci et proavi Iovis

Gratia esse) est atque hoc lumen candidum claret mihi*

Teucri respondentis esse manifestum est et quid rei gestum fuerit aperiunt ad eaque non nimis difficile reliqua applicantur maxime ascitis iis quae ex Sophoclis Aiace ad iniquam hanc Teuceri sortem referri possunt. Sed ex quo exemplari Graeco haec ducta sint incompertum: nam *Τελαμών* non fertur in Graecae tragoediae reliquiis, fertur *Τεῦχος*, Sophoclis et aliorum, apud Romanos *Teucer Livii Teucer Pacuvii*, sed hae fabulae omnes, quod probari non potest, si Teucrum habebant post Aiaceis mortem a Telamone receptum, tamen Ennium credibile est non sine causa maluisse ei fabulae *Telamonem* potius quam *Teucrum* inscribere, atque ex iis quae exstant quodammodo dispicitur qualem hunc Telamonem esse poeta voluerit.

De Telephi fabula notissima ego omissis aliis auctoribus quos plenius Nauckius trag. Gr. fragm. p. 579 recenset afferam Hygini fabulam 101 *Telephus Herculis et Auges filius ab Achille in pugna Chironis hasta percussus dicitur. Ex quo vulnere cum in dies tetro cruciatu angeretur, petit sortem ab Apolline, quod esset remedium: responsum est ei neminem mederi posse nisi eandem hastam qua vulneratus erat. Hoc Telephus ubi audivit ad regem Agamemnonem venit et monitu Clytaemnestrae Orestem infantem de cunabulis rapuit minitans se eum occisurum nisi sibi Achivi mederentur. Achivis autem quod*

*) Me hoc *miro acumine* coniecisse scribit Ribbeckius in tertia recognitione ea scilicet fastosa qua semper erga me erat superbia et quae in hac extrema eius opera praecipue exsplenduit. Ipse quod edidit *Gratia ecstet atque hoc nunc ita interpretatur: ita mihi hoc lumen extet atque clareat gratiā maiorum*; quo magis appareat, quam absurda sit haec oratio. Ego ab iis profectus sum quae aperta sunt *atque hoc lumen candidum claret mihi* eorumque vim congestis exemplis declaravi, ex quibus colligatur necesse est quid cum iis coniunctum esse potuerit: idque quid sit non inanibus opinionibus sed rursus exemplorum nube patefeci.

responsum erat sine Telephi ductu Troiam capi non posse, facile cum eo in gratiam redierunt et ab Achille petierunt ut eum sanaret. Quibus Achilles respondit se artem medicam non nosse. Tunc Ulysses ait: non te dicit Apollo sed auctorem vulneris hastam nominat. Quam cum rasissent remediatus est eqs. Haec enim satis sunt ad expediendum Ennianae tragoediae argumentum. Cuius reliquiae nonnulla habent (vide ad I. II. III. IV) quae expressa dicas ex versibus cognominis tragoediae Euripideae, ex qua satis multa Aristophanis malitia et eius interpretum sedulitas servaverunt. Quibus cum appareat quem auctorem Ennius secutus sit, sunt tamen alia quae fatendum est obscura esse nec illustrari ex Graecis.

In reliquiis Thyestae, quae extrema fuit Ennii tragoedia (cf. p. XVII), quasi res summa actionis agnoscitur *cena Thyestae* quam Horatius dicit (VII. VIII), quae excipitur a lamentis Thyestis suam fortunam deplorantis et res suas nescio quibus *hospitibus* (349) enarrantis (IX—XIII), denique a ponderosa exsecratione Atrai fratris (XIV). Ex altera parte si versus

*Eho tu, di quibus est potestas motus superum atque inferum,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam*

(III), quos qui affert Thesproti esse testatur, Hygini testimonio fretus recte ad hanc tragoediam traxi, quibus versibus IV adnecti poterat, Thesproto intercedente de rupta fratrum concordia restituenda agi videatur. Sed praeterea qui sunt in hac parte versus, non obscura illi quidem sententia, multum tamen abest ut tenorem quandam rerum aut sermonum patefaciant. Vestigium quoddam originis Euripideae praebet versus *Aspice hoc sublime candens, quem vocant omnes Iovem* (V) cum hoc Euripidis incertae tragoediae (941 Nauck.) collatus ὁρᾷς τὸν ὕψου τόδ' ἄπειρον αἰθέρα κτλ, de quo et ad hunc locum et infra ad Epicharmum p. CCXIX dixi. Denique ne quid omittatur ex Hygini fab. 88 tantum afferam quod satis sit ad Atrai et Thyestis necessitudinem cum Thesproto rege Epiri declarandam. *Atreus Pelopis et Hippodamiae filius cupiens a Thyeste fratre suo iniurias exsequi in gratiam cum eo rediit et in regnum suum eum reduxit filiosque eius infantes Tantalum et Plisthenem occidit et in epulis Thyesti apposuit. Qui cum vesceretur, Atreus imperavit brachia et ora puerorum afferri. Thyestes scelere nefario cognito profugit ad regem Thesprotum, ubi lacus Avernus dicitur esse. . . . Interim sterilitas Mycenis frugum ac penuria oritur ob Atrai scelus. Ibi responsum est ut Thyestem in regnum reduceret. Qui cum ad Thesprotum regem isset, aestimans Thyestem ibi morari, Pelopiam aspexit eqs.*

De scenicis quae restant, eorum Ambraciam et Sabinas pro praetextatis habemus, quamquam Ambracia, nisi quod nomen ipsum urbis a Fulvio expugnatae admonet (cf. p. XIVsq.), in reliquiis non habet quod ad eam rem referatur; ex Sabinis quae unica laudatur interrogatio *cum spolia generis detraxeritis quam inscriptionem dabitis tam*

aperte Sabinarum acerbiter prodit qua patres suos cum maritis pugnantes increpant, ut argumentum dubium esse non possit. Cupuncula autem (sive *Caupuncula* malis, sed *Cupiuncula* quod traditur ferri posse non credo) et Pancratiastes sive Pancratiastae comediae sunt, quarum de illa nihil dici potest, hanc vel paucissimi qui restant versus ostendunt genus Plautinum Terentianumque prae se ferre.

Post scenica de satira dicendum est. Saturarum libros quattuor scripsisse Ennium Porphyrio Horatii interpres (p. LXXXVI) testatur; et ex quattuor libris versus perpauca traduntur. Quia vero e sexto satirarum sex versus continui afferuntur (14—19), necesse est alicubi peccatum sit. Et Usenerus (litteris ad me olim datis) putabat apud Porphyrionem errore III scriptum esse pro IIII; id quod in hac similitudine formarum, qua ipse in contrariam partem ann. IV fr. V usus sum, non improbable est, nisi quod codicum scripturae fidem non faciunt, hos versus, quos Terentius imitatus est, e sexto satirarum Ennii ductos esse. Quare hoc in medio relinquendum est.

Quae exstant ex his quattuor libris, perpauca produnt de argumento et forma harum saturarum: morati quiddam h. e. ad castigandos mores quod pertineat agnoscas I fr. I *malo hercle magno suo convivat sine modo*; III fr. II *nam is non bene vult tibi qui falso criminat apud te*; II fr. II *restitant occurrunt obstant* eqs, qui vel Lucilio dignus versus erat; in tertio, quo semet ipse poeta appellari fingit, per sermonum vices rem geri; metrorum autem memorabilem varietatem, trimetros, tetrametros, hexametros, ut in hac paucitate versuum ne unius quidem libri idem genus sit versuum.

Paulo plura dignoscuntur ex iis quae ex satira vel saturis sed non ex certo saturarum libro afferuntur, velut lusus verborum *frustra* et *frustrandi* vocabulorum ambiguitate quaesitus et versibus Sotadeis expositus (III), qualia non male decere saturam videantur; aut quod *Aesopi apologum Ennius in satiris scite admodum et venuste versibus quadratis*, ut ait Gellius, *composuit*. Et si quis contulerit Graeca in Aesopi fabulis (379 Fr. de Fur.) *Χαραδριὸς καὶ αὐτοῦ παῖδες. Χαραδριὸς ἦν τις ἐν γλῶσσει νεοττεύων τῷ κορυδαλῷ πρὸς τὸν ὄρθρον ἀντάδων καὶ παῖδας ληίου κόμαις θρέψας λοφῶντας ἤδη καὶ περιεσιν ἀκαμλους. ὁ δὲ τῆς ἀρούρης δεσπότης ἐποττεύων ἀνθηρὸν ὃν τὸ θέρος εἶπε· νῦν ὦρη πάντας καλεῖν με τοὺς φίλους ἐν ἀμήσω· καὶ τις χαραδριῶ τῶν λοφοφόρων παιδῶν ἤμουσεν αὐτοῦ τῷ τε πατρὶ μνηεῖ σκοπεῖν κελεύων τοῦ σφῆας μεταστήσει. Ὁ δὲ εἶπεν· οὐπω καιρὸς ἐστὶ τοῦ φεύγειν· ὅς τοις φίλοις πέποιθεν οὐκ ἄγαν σπεύδει. Ὡς δ' αὖθις ἔλθων ἡλίου θ' ὑπ' ἀκτίνων ἤδη θέοντα τὸν στάχυν θεωρήσας μισθὸν μὲν ἀμήτορσιν αὐρίον πέμπειν, μισθὸν δὲ πᾶσι δραγματοφόροις δώσειν ἔλεγε, εἶπε χαραδριὸς πᾶσι νηπίοις οὕτως· νῦν ἐστὶν ὦρη, παῖδες, ἀλλαχοῦ φεύγειν, ὅτ' αὐτὸς αὐτῶ κοῦ φίλοις πιστεύει. Ὁ μῦθος διδάσκει ἡμᾶς ἐπιμελεῖσθαι τῶν οἰκείων ὅση δύναμις καὶ μὴ καταφρονεῖν θαρροῦντας ταῖς τῶν φίλων συνδρομαῖς, aut Babriana (88) cum illis prope ad verbum conspirantia, fate-*

bitur Gellium non temere Ennianae fabulae venustatem praedicasse, quam ne Aviani quidem conformatio (21) assecuta est.

Hanc Gellii narrationem nemo ante me, neque Columna neque qui Columnam instauravit Hesselius, Ennii fragmentis recepit, post me omnes: de qua quae olim scripsi (quamquam nonnulla in adn. attuli) plene repetenda duxi. Inter ipsas Ennii reliquias iure meo opinor a Gellio II 29 traditam Aesopi fabulam recepi (inc. sat. II): quam ille ab hoc poeta quadratis versibus compositam tradit. Nimirum aut fallit me sensus aut ibi Gellius plus quam argumentum Ennianae saturae servavit. Cum enim narrationi ipsos quibus poeta fabulam concluderit versus subiiciat, non tam ex Aesopo sua convertisse quam Ennii carmen secutus contexuisse sermonem videtur. Ut e poeta color quidam antiquitatis supersit, quem vel hae voces ac locutiones arguere videantur: *pulli tremibundi, trepiduli, die crastini, messim hanc nobis adiuvent, haec ubi ille dixit et discessit, obsequibilis, primo luci, nidum migravit*. Sed haec erunt fortasse qui ipsum Gellium, quem antiquitatis robiginem imprimis deamasse constat, e suo antiquarum dictionum penu sparsisse opinentur. Esto: at quid dicant illi, si ipsorum versuum quibus hanc fabulam Ennius contexuit reliquias quasdam ac vestigia ostendero? Nam vide num meae me aures fefellerint, cum in his quae sunt *et manus iam postulare; et messim hanc nobis adiuvent; statim*) dicto oboediant: it diés et amici nulli eunt; fiet nunc dubio procul; non metetur neque necessumst hodie uti vos auferam**)*, cum in his igitur numeri quiddam trochaici mihi visus non percipere; atque haec ne litterula quidem immutata se prodiderunt, unde si proficisci licet, proclivi emendatione adhibita aliae eiusdem numeri particulae emergunt, vel *vos modo hoc advertite; si quid dicitur denovo; ut iam statim properet inque aliium sese asportet locum*, alia. Quorum ut nihil re vera hac specie in Ennii satura fuerit, tamen tot dispersa in una narratione metri vestigia non aptius repeti quam ex ipsa Ennii poesi concedes. Ab hac mea modestia profecti primus a. 1855 B. ten Brinkius libello comiter ad me misso cui inscripsit *M. Terentii Varronis locus de urbe Roma. Accedunt Q. Ennii apologus Aesopicus et reliquiae Euhemeri versibus quadratis. Traiecti ad Rhen.* totum apologum, receptis tantum non omnibus a me propositis et significatis, suis quadratis restituit; dein idem a. 1856 mus. Rhen. x p. 290sq. Ribbeckius formis non leviter a ten Brinkio diversis temptavit. In quorum versibus, ut fit, non pauci sunt qui ne sibi imputentur poeta valde deprecaturus sit, nec me umquam paenituit in paucis me sed certis aut similibus veri continuisse, quibus quae ex illorum conami-

*) De *statim* cf. Aiac. I.

**) R. Ellis *The fables of Avianus* (1887) p. 88 *Here we seem to have a relic of the Ennian original.*

crastino seges

Non metetur, neque necessumst hodie uti vos auferam.

nibus accesserunt fidem quidem observationis meae confirmare possunt, Ennii reliquias locupletare non possunt.

Sed si quaeritur, quod quaeratur oportet, hic apologus Aesopi ab Ennio versibus perpolitus fueritne integra satura an forte pars tantum alicuius saturae in quam haec fabula ad confirmandam sententiam quae est de inani plerumque amicorum fiducia recepta fuerit, ambigitur nec hoc satis certo ex Gellii verbis diiudicatur. Fieri et hoc potuisse dubium non est, ac videmus saturarum poetas saepius in hunc usum vertisse fabulas, velut Lucilius fabulam de leone et vulpe, quam ex iis quae exstant (xxx 919—924) non nimis breviter videtur consilio non aperto exposuisse; et Horatius in satura fabulis usus est cum alibi velut π 3, 314—320 tum potissimum π 6, 77—117, Cervio fabulam de muribus urbano et rustico lepide admodum garriente. Sed paulo tamen probabilius videtur hanc integram saturam esse, cum quid fabula doceat duobus versibus extremis expressum sit, ut nihil desideretur, et officio saturae admonendi in aetate agenda quid cavendum aut petendum sit vel sic satisfactum videatur.

Certius integrae saturae argumentum percipitur ex iis quae Quintilianus tradidit (1) *sed formas quoque fingimus saepe, ut Famam Vergilius, ut Voluptatem ac Virtutem Prodicus, ut Mortem ac Vitam, quas contendentes in satura tradit Ennius*. Nullum verbum, nullum versum ex ea nobis satura Quintilianus exhibuit, sed argumentum proditur cum iis quae de Ennio dicit tum exemplis quae addidit. Vitam igitur et Mortem tamquam personas inter se concertantes Ennius induxit; quod genus, cuius notissimum est exemplum Hercules Prodicus, late patuit; sic, ut pauca afferam, apud Aristophanem *Λόγον δίκαιον* et *Λόγον ἄδικον* in Nubibus, *Πλοῦτον* et *Πενίαν* in Pluto, apud Lucianum in somnio *Παιδείαν* et *Ἐρμογλυφικὴν*, in amoribus Ovidii *Elegeiam* et *Tragoediam* personarum vicem gerentes disputare inter se videmus. Quare Ennio, si tamen indigebat, exemplum abesse non poterat, qui quid maxime egerit in hac concertatione non magis patet quam quod Novius in Atellana cui inscripsit *Mortis et Vitae iudicium*, sed certe ei suam partem *παραινέσεως* vel *νουθετήσεως*, ut par est in satura, non defuisse non ambiguum est, quae quidem ne in Lucilianis quidem desideratur.

His quae ex saturis vel saturarum libris allata sunt nonnulla incerta addidi, VI. VII. VIII, quae ex diversis narrationibus sumpta non videbantur ad certum genus carminum referri posse nec melius alibi quam in saturis locum habere. De quorum VIII quaedam de origine in adn. memoravi, de VI autem hoc loco olim haec perscripseram: eam narrationem cuius hic versus est *subulo quondam marinas propter astabat plagas* (inc. sat. VI) ab Herodoto deprompsit I 141: *Ἴωνες δὲ καὶ Αἰολεῖς, ὡς οἱ Ἴνδοι τάχιστα κατεστράφατο ὑπὸ Περσέων, ἔπεμπον ἀγγέλους εἰς Σάρδεις παρὰ Κῦρον ἐθέλοντες ἐπὶ τοῖσι αὐτοῖσι εἶναι τοῖσι καὶ Κροίσῳ ἦσαν κατήκοοι. ὁ δὲ ἀκούσας αὐτῶν τὰ προῖσχοιτο*

ἔλεξέ σφι λόγον, ἄνδρα φᾶς ἀύλητὴν ἰδόντα ἰχθῦς ἐν τῇ θαλάσῃ ἀυλέειν, δοκέοντά σφεας ἐξελεῦσεσθαι ἐς γῆν· ὥς δὲ ψευδοῖσθαι τῆς ἐλπίδος, λαβεῖν ἀμφίβληστρον καὶ περιβαλεῖν τε πλῆθος πολλὸν τῶν ἰχθύων καὶ ἐξεύρουσαι, ἰδόντα δὲ παλλομένους εἰπεῖν ἄρα αὐτὸν πρὸς τοὺς ἰχθῦς 'παύσεθέ μοι ὄρχεόμενοι, ἐπεὶ οὐδ' ἐμέο ἀυλέοντος ἠθέλετε ἐκβαίνειν ὄρχεόμενοι.'

Ex his si colligimus, de Ennii satura quid iudicandum sit, sic sentio, Ennium neque a satura scenica, quam propter Livii verba VII 2, 7sq. finxerunt, id quod olim vulgarem opinionem secutus statui, profectum esse neque a Graecis hoc genus carminum repetitum Romam transtulisse, sed quia praeter grandioris poesis*) opera poemata multa non magni ambitus et varii argumenti variaequae metrorum formae sed quorum hoc commune consilium erat ut suadendo dissuadendo doctrina et exemplis mores regerent facere consuevit, ea in quattuor libris collegit quibus *Saturarum libri* inscripsit nihil significans nisi quod in *satura* voce inesse grammatici docuerunt.

His iam subiicio testimonia quaedam de satura, a quibus non erat proficiscendum. Itaque Diomedes III de poematibus p. 485sq. K. haec scribit: *satira dicitur carmen apud Romanos nunc quidem maledicum et ad carpenda hominum vitia archaicae comoediae caractere compositum, quale scripserunt Lucilius et Horatius et Persius, sed olim carmen quod ex variis poematibus constabat satira vocabatur, quale scripserunt Pacuvius et Ennius. satira autem dicta sive a satyris . . . sive satura a lance quae referta variis multisque primitiis in sacro apud priscos dis inferebatur et a copia ac saturitate rei satura vocabatur . . . sive a quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum saturam dicit Varro vocitatum. est autem hoc positum in secundo libro Plautinarum quaestionum 'satura est uva passa' eqs . . . alii autem dictam putant a lege satura, quae uno rogatu multa simul comprehendat, quod scilicet et satura carmine multa simul poemata comprehenduntur cuius saturae legis Lucilius meminit in primo [17 L.] et Sallustius in Iugurtha [c. 29].* Haec Diomedis quia ex Suetonio de viris illustribus sumpta credidit A. Reifferscheidius in Suetonii reliquiis a se editis (1860) p. 20 sqq. posuit additis aliis testimoniis in summa re conspirantibus, in aliis discedentibus, quae persequi nihil attinet. Quod summum est, varietatem numerorum et varietatem poematum premi, id cadit in Ennii saturam quam cognitam habemus. Neque credibile est Ennium numeros temere miscuisse, sed cum singulae saturae sive singuli saturarum libri, quod Diomedes indicat, compluribus poematibus constarent, numerorum varietatem ad varietatem poematum rexisset. Numerorum varietas quae esset supra vidimus, in quibus quod praeter trimetros et tetrametros hexametri non desunt, idcirco dignum est quod

*) Reminiscendum est de discrimine *poesis* et *poematis* quid Lucilius (p. xxvii) et Varro (p. xxx) docuerint.

attendatur quia a variis metris Lucilius quoque simili non compari modo exorsus denique in hexametrorum usu in parte saturarum posteriore se continuit. Unde poetae posteriores Horatius Persius Iuvenalis nisi herois versibus in saturis non usi sunt. Unus M. Varro in saturis Menippeis cum Ennianam numerorum varietatem referret versibus pedestrem orationem sive mavis pedestrem orationem versibus miscuit et distinxit: cuius rei auctor est Quintilianus x 1, 93 *satura quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus Lucilius . . . eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas et abunde salis. multum eo est tersior ac purus magis Horatius et nisi labor eius amore praecipuus. multum et verae gloriae quamvis uno libro Persius meruit . . . alterum illud etiam prius saturae genus, sed non sola carminum varietate mixtum condidit Terentius Varro vir Romanorum eruditissimus*. Nimirum altero illo etiam priore saturae genere Ennianam haud dubie saturam significat, cui cum ceteroquin persimilis esset Varroniana, eo distabat quod et solutam simul et variis carminibus vinctam orationem repraesentabat. Sed doctior haec Varroniana et magis multiplici forsitan argumento quam Enniana fuerit: aequalium cavillationi acriorique morum censurae neutram insignius deditam fuisse existimarim. In qua re principatum obtinet Lucilius, unde poetae qui postea in hoc genere claruerunt colorem ac normam materiae receperunt. Quibus cum ille uti dixi etiam hexametrorum usum praevisset, inde non iniuria Horatius (sat. i 10, 48) eius saturae quam et ipse coluit et Persius ac Iuvenalis inventorem Lucilium appellavit, cuius tamen poesim falluntur si qui genere ac natura ab Ennii satira distare arbitrentur: immo omnes qui in his carminibus elaborarunt poetae Romani ab Ennio ad Iuvenalem poesim sua natura unam, ingenio autem poetarum variatam prae se ferunt. Qua re Horatius (sat. i 10, 66) cum Graecis intacti carminis auctorem laudet Ennium (Ennium enim ibi nec, quod post alios C. F. Hermannus narrabat, Lucilium dici propius verba poetae intuitus concedet*), nec secum ipse pugnat, qui eiusdem saturae inventorem Lucilium dixerit, nec a rei veritate abhorret.

Variorum nomine complexus sum quae restant scripta Enniana, brevitatis causa, ut haberem communem qua ea comprehenderem significationem: nam ea inter se nihil habent communionis et incredibile est, quod fuit qui cogitaret, has omnes fuisse saturarum partes. Immo haec omnia, ut a grammaticis et posterioribus scriptoribus singula afferuntur, probabile est per se esse suis temporibus a poeta in lucem edita. Quorum primum posui librum qui Scipio inscribitur, ut Gellius loquitur, qui quod et *Ennium in saturis* laudat et *Ennium in*

*) Non concesserunt sed semper nova incredibili incredibilia invenerunt ne Ennium significare Horatius videretur: quos ego miror non attendere verba *quamque poetarum seniorum turba*, quae sibi praemitti poetam superioris aetatis poscunt.

libro qui Scipio inscribitur (cf. p. LXXXVI), documento est eum hunc non in saturis legisse. Ex quo libro quae citantur, duo quidem ad Scipionis res in Africa gestas referenda sunt. Quorum his quattuor quadratis perpulchris *mundus caeli vastus constitit silentio* eqs (VI) olim intellexerunt Scipionis in Africam navigationem depingi collato Livio XXVIII 17, 12 (ad a. u. 548) *Scipio . . ipse cum C. Laelio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis interdum et leni adiuvante vento in Africam traiecit*. Versus alter *quaque propter Hannibalis copias considerat* (VII) scite relatus est ad ea quae Appianus in Libycis c. 39 vol. I p. 224, 22 M. tradidit ὁ μὲν δὴ πέμψας ἔλυσε τὰς ἀνογὰς καὶ Σκιπίων Πάριον τε μεγάλην πόλιν αὐτίκα προσπεσὼν εἶλε καὶ πλησίον Ἀννίβου μετεστρατοπέδευεν. Cf. C. Lehmannus *Der letzte Feldzug des Hannibalischen Krieges* (1894) p. 569, qui quantum Ennio in harum rerum memoria tribueret iam supra p. CXCII n. laudavi. Tertius sic affertur a Macrobio *tum ferreus hastis horret ager* (Aen. XI 601). *horret mire se habet, sed et Ennius in quarto decimo* [VII] *et in Erechtheo* [IV] *et in Scipione* [VIII] *'sparsis hastis longis campus splendet et horret.'* Quem versum suo loco dixi eundem esse cum eo quem Servius tradidit a Lucilio irrideri, qui dixerit Ennium *horret et alget* scribere debuisse. Quo certius est, quod iniuria addubitabatur, hunc versum hexametrum esse finitum verbis *splendet et horret*. Cui nusquam in describendo proelio locus esse non potuit: quare referatur ad res Scipionis in Africa gestas, licet ei certiozem in his rebus sedem assignare non possis.

Duo igitur fragmenta tetrametris conclusa, unum hexametrum ex hoc libro afferri videmus. Nec tamen in his quae certa sunt subsistendum esse ratus sum. Cum enim Ennius teste Cicerone Scipionem hunc in modum patriam appellentem inducat *desine Roma tuos hostis; nam tibi munimenta mei peperere labores; testes sunt Campi Magni* (V), quos testes advocat *Campos Magnos*, de quibus vide quae adnotavi et Lehmannum l. c. p. 540, indicio sunt haec quae gloriatur a memoria rerum in Africa gestarum non nimis magno intervallo fuisse discreta. Ab his autem quae Cicero, ut solebat, imperfecta sententia nullo libri indicio affert *testes sunt Campi Magni* diversa sunt quae *ex saturarum lib. III* a Nonio citantur (III) *testes sunt lati campi quos gerit Africa terra politos*, quorum sententiam et usum suo loco explicavi. In ea re olim erravi quod quia specie quadam similitudinis deceptus haec duo testimonia ut alii ante me pro uno habebam hoc carmen singulare de laudibus Scipionis Africani compositum (neque enim natura me carminis fefellit) in saturarum tertio locum habuisse conieci. Quodsi haec appellatio Romae urbis et memoria rerum gestarum recte huic carmini adscribitur, facilius opinor concedetur eidem reliqua quae in hoc libro collocavi iure vindicari, IV *vel tu dictator* eqs, quam rem ex Livii verbis ad II allatis intelligitur ad superiora tempora pertinuisse, III *Scipio invicte*, quod vix credas in annalibus posi-

tum fuisse longe post Scipionis obitum coeptis; denique *quantam statuat faciet populus Romanus* eqs, quod simile est exordium ei a quo Horatius haud dispari occasione c. iv 14 exorsus est *Quae cura patrum quaeve Quiritium plenis honorum muneribus* eqs. Postremo quod Ennius Aeliano teste apud Suidam (1) fassus est Scipionem qui caneret non dignum esse nisi Homerum paene ipsis verbis testimonii proditur ad hoc carmen Scipionis laudi dicatum pertinuisse, neque alibi aptius locum nancisci potuit. Atque hoc igitur carmen est, quod non longo interiecto tempore post reditum Africani ex Africa scriptum, ut alibi dixi, Horatio in mente fuit cum (c. iv 8) *Pierides Calabrus* diceret *laudes eius qui domita nomen ab Africa lucratus redisset clarissime indicasse*.

Scipionem epigrammata excipiunt quattuor, uni Ciceroni quae accepta feruntur (cf. p. LIII), tria singulis distichis, quartum duobus composita, quorum duo priora ipsum Ennium, posteriora duo Scipionem Africanum praedicant, ita quidem ut primum et tertium, quae verissima est epigrammatis natura, aut inscripta fuerint alicubi aut inscribi potuerint. Sic Ennius primo imagini suae quod inscriberetur proposuit; idem altero sibi mortuo quae fieri nollet aeternitatis securus praecepit. De Scipione alterum sepulcrum est h. e. sepulcro Scipionis quod inscriptum aut inscribendum fuerit; alterum, quo poeta Africanum ipsum sua merita extollentem facit, in sententia non multum distat ab illo, ut si recte mentem assequor et ipsum in sepulcro locum habere potuerit. Certe Scipioni hoc inserere velle ineptum erat. Haec unica fuisse epigrammata aut haec cum aliis continentem librum epigrammatum Ennii exstitisse quis hoc aut negabit aut affirmabit.

Sotam Ennium scripsisse Fronto testis est qui scribit *Sota Enniana*, idemque Varronis Festique consensu evincitur; nam olim fuerunt qui aliter censerent. Sota autem quid esset, O. Muellere docuit qui ad Festum p. 413 b 2 adnotavit: 'Sota Graece est *Σωτᾶς*, nota hypocoristici forma pro pleniori *Σωτάδης* positum, ut *Ἀλεξᾶς* pro *Ἀλέξανδρος* et multa ad eundem modum formata.' Et hoc igitur nomen clarissimi poetae Ennii poemati suo inscripsit quo Sotadis carmen aliquod Graecum Latine redderet, hoc ad eum modum quem O. Crusius tetigit philol. LVII (1898) p. 645. Versus qui exstant Sotadeum numerum habent omnes sed de argumento carminis nihil produnt, nisi quod ex III et IV coniunctis colligitur varia vitae genera et studia considerata fuisse.

Προτρεπτικός (nam sic opinor scribendum fuit) et Praecepta si sunt quod videntur duo tituli unius libri, quorum uterque semel omnino citatur, credibile fit Ennium hic quoque Graecum exemplum Latine expressum extulisse, et *Προτρεπτικός* non rara fuit in Graecis litteris inscriptio, velut nemo ignorat Aristotelis *Προτρεπτικόν*, ad cuius exemplum Cicero Hortensium scripsisse traditur.

Hedypagetica verum esse huius carminis indicem codex Flo-

rentinus Apuleii persuadet, pro quo olim *Phagetica*, *Phagesia*, *Hedypathica*, *Hedypathetica*, alia ferebant; sed fortasse rectius dixeris Apuleium ita scripsisse fide eius codicis probari; nam hanc Ennium carmini inscriptionem fecisse haud scio an addubitare liceat propter Apuleii verba, qui cum ita scribat *Q. Ennius hedypathetica versibus scripsit* argumentum quoddam significare, non afferre indicem videtur: neque enim totum carmen, quod ampliora complecti poterat, sed partem tantum adhibet, eam quae piscibus est dicata, et ne eam quidem integram. Itaque hoc incertum est, res ab Ennio tractatae quem ambitum habuerint et quam inscriptionem carmen. In iis versibus quos Apuleius meminerat sunt quaedam quae Ennium se ad Arcestrati exemplum composuisse patefaciunt, olim a me hoc loco allata, nunc ad versus ipsos adscripta. De Arcestrato Gelensi, cuius carmen teste Athenaeo variis nominibus, ἡδυνπάθεια, γαστρονομία, δειπνολογία, ὀφιοποιία ferebatur, post Woldemarum Ribbeckium (1856—1877) Paulus Brandtus egit in *poesis epicae Graecae ludibundae* fasc. 1 a p. 114 addita Arcestrati versuum superstitionem recognitione a. 1888.

Restant duo libri Enniani, de quibus brevissime expromere sententiam placet. Epicharmus (nam is est alter eorum librorum) iam dubitari nequit quin uno metro trochaico perscriptus fuerit, cum et omnes qui citantur ex Epicharmo versus hunc numerum prodant et eos quos olim hic circumferebant hexametros nobis persuaserimus ex annalium exordio desumptos esse. De qua re, ut olim, ita nunc, et bis quidem disserui, p. xxxvii sq. cum Varronis, ad quem pleraque Epicharmi redeunt, de Epicharmo testimonia disceptavi et p. cxlviii sq. ubi quae in annalium principio Homero tradente exposita fuerint Lucretio duce persecutus sum. Sed his remotis eo difficilius est de ingenio carminis deque ea ratione quae Ennium inter et Epicharmum intercesserit iudicare. Nam quod Ennium sive dispersa in Epicharmi comoediis philosophe dicta compilasse sive ab aliis institutam Epicharmearum sententiarum collectionem adhibuisse sive denique singularem Epicharmi *περὶ φύσεως* librum convertisse arbitrati sunt, eorum nihil est quod aliquo reliquiarum assensu comprobetur. Hoc tertium quod posueram unice verum esse U. de Wilamowitz-Moellendorff affirmavit in Eurip. *Hercul.* ed. 1 vol. 1 (1889) p. 29 sq., qui exstare docet Graeca quae Ennius Latine verterit sive Epicharmi nomine tradita sive apud Euripidem qui sententias Epicharmearum imitatus sit. Eumque secutus G. Kaibelius in *commoed. Graec. fragm.* vol. 1 (1899) p. 133 sq. illa Epicharmi fragmenta Graeca insertis Ennianis recensuit. Qui duo viri docti in eo quoque consentiunt quod librum Epicharmeum (*περὶ φύσεως*), quem Euripides cognitum habuerit quemque eundem suo tempore Ennius secutus sit, non verum fuisse Epicharmeum opus existimant sed quod Epicharmi nomen ementitum sit. De Euripide quidem et Pseudepicharmis ab illis discedunt cum H. Dielsius (fol. Sibyll. p. 34) tum E. Rohdus (*psych.* p. 551 n). Sed haec

controversia, de qua Susemihlius quoque nonnulla effutivit (philol. LIII 1894 p. 564 sqq.), nostram causam non attingit ita. Graeca Epicharmi sive veri sive falsi quae cum Ennianis conferrentur iam Hauptius attulit eaque in adnot. memoravi. Sed neque haec nec quae similia a Wilamowitzio Kaibelioque adiecta sunt fateor omni ex parte mihi probari. Haec igitur paucis disceptanda sunt. Ad III *aqua terra anima et sol* praeter ea quae in adn. adscripsi memorari poterant quae Vitruvius VIII prooem. 1 refert. . . *Empedocles Epicharmus aliique physici* . . . *haec principia esse quattuor proposuerunt, aerem ignem terram aquam* eqs, quo confidentius licet illa quae Ennii esse constat ad Epicharmum Ennii referre. Sed quod cum his verbis Ennii conferri iubent versus Menandros (ad 58 adscr.) ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει ἀνέμους ὕδωρ γῆν ἥλιον πῦρ ἀστέρας, vereor ut satis apte instituat et Hauptius haec ad VII referri maluit

Istic est is Iupiter quem dico, quem Graeci vocant

Aerem, qui ventus est et nubes, imber postea,

Atque ex imbre frigus, ventus post fit, aer denuo

eqs. Cum his autem versibus Ennianis rursus Kaibelius cum Wilamowitzio versus Euripideos (941 Nck.)

ὄραξ τὸν ὕψου τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα

καὶ γῆν πέριξ ἔχονθ' ὑγραῖς ἐν ἀγκάλαις;

τοῦτον νόμιξε Ζῆνα, τόνδ' ἦγοῦ θεόν

contendit, sed mihi probabilius visum est ad hos tres versus quos Cicero Latine convertit versum Ennii qui est in Thyeste v

Aspice hoc sublime candens, quem vocant omnes Iovem

compositum esse. Ad quem vide adnotata. (Cf. Eurip. fragm. 225 Nauck.)

Quae Epich. iv composui

Terris gentis omnis peperit et resumit denuo

dat cibaria

quod gerit fruges, Ceres

ex Ennio, non ex Epicharmo Ennii allata, sed ad Epicharmum recte relata, ad ea apud Kaibelium 241 ex Euripidis Bacch. 276 adscripta sunt Δημήτηρ θεά· γῆ δ' ἐστίν, ὄνομα δ' ὀπότερον βούλη κάλει. αὐτῆ μὲν ἐν ξηροῖσιν ἐκτρέφει βροτούς κτλ. Sed ea ubi suo loco et plenius perspexeris, haud scio an fateare nihil communionis habere cum Ennianis. Sunt autem haec verba Tiresiae de Baccho

οὗτος δ' ὁ δαίμων ὁ νέος, ὃν σὺ διαγελαῖς,

οὐκ ἂν δυναίμην μέγεθος ἐξεπειν ὅσος

καθ' Ἑλλάδ' ἔσται. δύο γάρ, ᾧ νεανία,

275 τὰ προῶτ' ἐν ἀνθρώποισι· Δημήτηρ θεά·

γῆ δ' ἐστίν, ὄνομα δ' ὀπότερον βούλη κάλει·

αὐτῆ μὲν ἐν ξηροῖσιν ἐκτρέφει βροτούς·

ὃ δ' ἤλθεν ἐπὶ τὰντίπαλον, ὃ Σεμέλης γόνος·

βότρουος ὑγρὸν πᾶμ' εἶρε κείσηνέγκατο

280 θνητοῖς κτλ.

Porro ex Plutarchi consol. Apoll. quae afferuntur (245 Kaib.)
καλῶς οὖν ὁ Ἐπίχαρμος φησί

συνεκρίθη καὶ διεκρίθη ἀπὸ τῆς ὕθνης ἢ τῆς πάλιν,

γὰρ μὲν εἰς γὰν, πνεῦμα δ' ἄνω· τί τῶνδε χαλεπὸν; οὐδὲ ἔν
quorum Euripidem memorem fuisse volunt cum scribit Suppl. 531

ἔασατ' ἤδη γῆ καλυφθῆναι νεκρούς,

ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,

ἐνταῦθ' ἀπελθεῖν, πνεῦμα μὲν πρὸ ζαϊθέρα,

τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν,

(quae sunt qui ab Euripide abiudicent), ea iam Hauptius eadem esse statuit cum Ennianis de Epicharmo allatis v (vid. adn.) *terra corpus est, at mentis ignis est* et quae sub vi sequuntur idemque est Kaibelii iudicium. Sed certe quod summum est in Graecis, quod verbis continetur ἀπὸ τῆς ὕθνης ἢ τῆς πάλιν, abest ab Ennianis, et illorum sententia ex altera quidem parte quod ad corpus attinet potius in Epich. iv agnoscatur *terris gentis omnis peperit et resunit denovo*, cui consimilia sunt ann. 13sq. *terra corpus quae dedit ipsa capit neque dispendi facit hilum.**)

Itaque apparet non multa esse in reliquiis Epicharmeis quae ad explicandum Ennii carmen adhibeantur, sed tamen quod satis sit ut intelligatur Ennium in Epicharmo sua ex Graecis Epicharmi expressisse, sive is verus fuit Epicharmus sive falsus, quod non dirimo. Ennii ann. 10sq. quid similitudinis habeant cum sententia Epicharmea de comoedia supra p. cXLVIII significavi. Epicharmum autem inscripsit Ennius carmini quo eius poetae librum expressit eo sensu quo Euhemerum et Sotam inscripsit, de quo usu O. Crusius l. p. CCXVII s.***) Nisi quod quia Varro semel et iterum *Epicharmus dicit* vel *Epicharmus Ennii dicit* citavit (cf. p. xxxviii) hoc teneo quod olim proposueram Epicharmum ipsum in hoc carmine loquentem suasque sententias expropterea induci, forsitan ita ut somnianti Ennio (i) obviam factum fingatur quemadmodum in annalibus Homerum, et Epicharmum habere cui tradat v. 57 *quae dico tibi* documento est.

Restat alterum et extremum opus, cui Ennius Euhemerum inscripsit ex eo more quem ad Sotam et Epicharmum tetigi libro nomen eius scriptoris praefigens quem potissimum secutus est. De quo libro quae olim exposui, quamquam habent quae nunc minus probanda

*) De horum origine ut recte iudicetur non inutiliter conferentur etiam Pacuviana 93 R. *mater est terra; ea parit corpus, animam aether adiugat*; et 90 (ut videtur de aethere) *quidquid est hoc, omnia animat format alit auget creat sepelit recipitque in sese omnia.*

**) Quem non probo quod verba *animus cernit, animus audit, reliqua surda et caeca sunt*, quibus apud Tertullianum Epicharmi qui dicitur versus *νοῦς ὄρη καὶ νοῦς ἀκούει· τὰλλα κωφὰ καὶ τυφλά* (249 Kaib.) translatus legitur, Epicharmo Ennii adscripsit adstipulatus Baehrensio, qui et his et aliis Epicharmi Enniani reliquiis locupletavit ea levitate quae regnat in his fragmentis poetarum Romanorum.

videantur, tamen universe adhuc obtineo: quare ea nunc suppleta et hic illic aliter ordinata referam. Igitur Cicero de Euhemero et eius comite Ennio haec scribit (quae ad Euhem. p. 223 adscripsi), esse qui tradant fortes aut claros aut potentes viros post mortem ad deos pervenisse eosque esse ipsos quos nos colere soleamus; *quae ratio addit maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus est et secutus praeter ceteros Ennius, ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum*. In quibus hoc inest, istam rationem non solum Euhemerum sed maxime tractasse et Ennium non unum Euhemerum sed hunc praeter ceteros secutum esse. Unde patet Enniana non esse ad unam normam reliquiarum Euhemeri referenda. In eandem cum Cicerone sententiam Lactantius (ad Euh. VII) paene iisdem verbis de utroque iudicavit, qui primum de Euhemero haec affert *veteres historiae docent. antiquus auctor Euhemerus, qui fuit ex civitate Messene, res gestas Iovis et ceterorum qui dii putantur collegit historiamque contexuit ex titulis et inscriptionibus* eqs, dein subiicit *hanc historiam et interpretatus est Ennius et secutus*; poterantque alii afferri qui idem de Ennio Euhemeri sectatore plerumque non seorsum a Cicerone testati sunt, in quibus Augustinus, de quo vide relat. acad. 1899 p. 277. 279. Apertius etiam Varro (Euh. XIII) dicit cum citat *Ennium in Euhemeri libris versis*, unde fortasse licet colligere Euhemeri Enniani non unum librum fuisse sed plures. Sed Ennius non solum Euhemeri nomen suo libro inscripsit sed addidit qua ille usus erat libri inscriptionem *sacra historia*, ut plenus titulus hic fuisse videatur

EUHEMERUS

SACRA HISTORIA,

quo fere genere Varro (in logistoricis) alique usi sunt. Sacra autem historia quid vocetur A. Riesius disceptat mus. Rhen. XVIII (1863) p. 448. Itaque Lactantius cui paene soli quae exstant ex eo libro accepta feruntur modo citat *Ennius in Euhemero dicit* (I), aut *dicit Euhemerus* (II) vel *ut Euhemerus* (X), si quidem hoc quoque loco Ennii Euhemerum intelligit; saepius *Ennius in sacra historia* (XI); *in sacra historia sic Ennius tradit* (VI), vel sine Ennii nomine *scriptum in historia sacra* (IX); *sacra vero historia . . . testatur* (VI); *docet eadem historia quae dicit* (VIII); *historia sacra testatur* (X); *in historia sacra continetur* (XII); vel *ex sacra scriptione traditum est* (III 82). Loquitur autem Lactantius ita ut ipsa verba Ennii aut sacrae historiae afferre videatur, velut (III. IV) *haec Enni verba sunt*; VII *Ennius, cuius haec verba sunt*. Quaeque laudat ut pedestria sunt ita poetarum fabulis opponit, ut appareat ipsum nescivisse nec cogitasse Ennium poetam hanc sacram historiam unquam versibus conscripsisse: (III. IV) *aperiamus ea quae veris litteris continentur, ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi ac probare videamur: haec Enni verba sunt*; (XI) *hoc certe non poetae tradunt sed antiquarum rerum scriptores*. Sic Augustinus quoque de cons. evang. I c. 23, 32; cf. I. s. s. Varro quid

senserit cum *Ennium in Euhemeri libris versis* citaverit ambiguum est, sed certe carmen et versus non indicavit. Quod vero olim cum plerisque fidem habui Columellae verbis (ix 2) qui *Euhemerum poetam**) dicat cum Ennium intelligere videatur, id testimonium haud scio an O. Crusius everterit (mus. Rhen. XLVII 1892 p. 63sq.), qui Columellae disputatione excussa probat illa verba non Columellae esse sed esse Hygini cuius ille sententias afferat, Hyginum autem non Ennii Euhemerum sed una cum Euphorione et Nicandro poetis Graecis Euhemerum Graecum sive Messenium sive Tegeatem appellasse; quem quidem quo consilio aut quo errore *poetam* dixerit nec apertum est neque a Crusio satis explicatum. Sed hoc utut est, ex hoc testimonio ut opinor nihil quod ad Ennium pertineat concludi potest et hoc a reliquiis Ennianis removi. Id vero quod olim statui versus Ennii a Nonio nullo libri indicio citatum *cum suo obsidio magnus titanum premebat* ab Euhemero alienum in annalibus utpote hexametrum collocandum fuisse (i fr. xxii) adhuc obtineo neque me ab ea sententia deturbavit Geyza Némethy, qui a. 1889 Euhemeri reliquiis Graecis una cum Ennianis diligenter collectis et explicatis hanc sententiam defendit versus istum propter similitudinem quandam cum verbis Euhemeri (iv), quae quidem similitudo ex parte ipsius demum emendatione parta est, a Nonio ex Euhemero citari et hoc certissimo testimonio evinci Ennii Euhemerum versus hexametris compositum esse. Ego vero supra p. xciii (cf. xcii) demonstrare studui, quam non credibile esset Nonium hunc versus ex Euhemero prompsisse, contra idem quam apte locum in annalibus nancisceretur p. clisq. argumento exposito satis opinor probavi, ut iam nihil sit quod illis addam. Atqui si hexametri non sunt quibus Ennius hunc librum composuit, non iam consequitur nullos versus fuisse et hanc verissimam esse Ennii orationem pedestrem. Ac reliquias ipsas crediderunt hoc prodere se quae nunc pedestres essent aliquando versibus conclusas fuisse: atque H. Ilbergius sibi persuasit quae Lactantius ex Euhemero afferret non ita difficile tetrametrorum numerum recipere, eundem quem Ennius Epicharmo et apologo Aesopico adhibuerat. Cuius inventi exempla quaedam olim proposui, quibus motus B. ten Brinkius, quemadmodum apologum Aesopi, ita paene quidquid Euhemeri exstat apud Lactantium et apud Columellam suis metris reddere conatus est. Verum est in his versibus utriusque esse qui severius iudicanti aegre placere possunt et plerosque iis modis mutandi partes esse qui parum faciant ad probabilitatem, et tamen nimis saepe ne orationis quidem formae satisfactum est. Nimirum peccant viri docti idem quod in

*) Ex Ottonis Sieroka libello *de Euhemero* (Regimonti 1869), qui multa probabiliter de Euhemero et Ennii Euhemero exposuit et imprimis Krahnerei pravam de reliquiarum Ennianarum origine opinionem probe refutavit, hoc quoque didici (p. 23) fuisse qui non *Euhemerum poetam* apud Columellam sed *Euenum poetam* scribendum esse coniecisset.

apologo restituendo tam Ribbeckius quam ten Brinkius peccarunt: integros versus reparare cupiunt ita rati in ea re nullam non libertatem sibi concessam. Ego sic arbitrabar apologum quoniam Gellius testatur quadratis scriptum fuisse, quorum duo affert ipse, posse fieri ut in narratione Gellii quamvis soluta numeris residua essent vestigia quaedam metrorum quae aliquando fuissent, et haec paucis sed certis indiciis patefacere studui. Non aliter in Euhemero, in quo licet nihil nos testimonii adiuvaret (nam Columellam removimus nec Varronis fides est), tamen, quoniam nec mihi nec aliis credibile visum est hanc pristinam esse Ennii quam Lactantius tradat orationem, licebat quaerere ecquanam forte numerosa essent in his reliquiis, quibus quid passa esset haec memoria patefieret. Hoc institui, et iam vide mihi quae nulla adhibita mutatione ex his sententiis prodierint.

60 *primus in terris imperium summum Caelus (habuit)*

72 *tum Saturno filius qui primus natus est eum*

Cf. scen. 44.

117 *reges principesve populorum hospitio sibi —*

132 *omnibusque amicis atque cognatis suis —*

Non hos versus esse aio Ennii sed numerum in his verbis etiam nunc agnoscere: et haec quattuor exempla si quis conferre voluerit cum ten Brinkii versibus multa machina paratis intelliget, quid sit quod dixi doctos falli quod versus integros et continuos restituere instant. Sed est aliud genus in promptu. Fr. iv sunt quattuor *στίχοι*, in quibus nullus est versus integer, nam ne primus quidem

83 *deinde Titan postquam rescivit Saturno filios*

poterat ita scribi a poeta, sed sunt particulae versuum,

84 *seducit secum filios*

86 *eosque muro circumegit et custodiam,*

quae fidem faciunt non temere in his agnoscere numeros. Ut mittam

99 *deinde Pan eum deducit in (montem),*

fr. vii ab aliis in duos quadratos violenter coactum non vacat numeris, quod omissis aliis vel haec probant

108 *et quae secundum mare loca essent omnibus.*

Item ex viii elicias

109 *ea tempestate Iuppiter*

in monte Olympo maximam

110 *ad eum in ius veniebant si quae res in controversia*

et ex ix

113 *humanam carnem solitos esitare*

115 *edicto prohibuisse ne liceret eo cibo v.*

Ex x afferam

119 *amicitiae ac foederis memoria conservari,*

ut simul dicam ibi plura esse quae minima mutatione ad suos revocari numeros videantur. Cf. 129. 131. Neque omitam ex xi praeter id quod supra attuli

137 *curáverunt decoraveruntque eum.*

Offendimus autem tantum iambicos trochaicosque numeros, nullos dactylicos: quo minus probabile est hunc librum hexametris compositum fuisse. Itaque sic rationem concludo Euhemerum Ennii tetrametris scriptum fuisse, sed nescio a quo aut quo tempore solutis numeris in pedestrem sermonem conversum hac forma divulgatum esse ita ut altera plane periret. Quo factum est ut Lactantius hunc librum nisi prosa oratione cognitum non haberet. Sed is qui hoc instituit, plane ad exemplum Gellii fabulam Ennianam narrantis, ut quaedam numerosa maxime collocatione verborum commendante reliquit, ita prisci sermonis et quae Ennio digna sunt vestigia multa servavit: quod genus, de quo olim nonnulla memoravi, pluribus persecutus est Némethy l. c. Ego haec memorabam fr. VI *montem qui vocatur Caeli stela*, quando hunc poetam constat non infrequenter suam orationem Graecis vocibus distinxisse, qualia sunt *termo* ann. 479. 480; *agea* ann. 492; *spira* ann. 510; *aethra* ann. 435; *lychnus* ann. 323, alia. Atque illa familiaris est Ennio quam p. CXLVIsq. tetigi consuetudo explicandi Latine si quid insolentius aut Graece protulerit: ut *musas quas memorant, nosce nos esse Camenas* ann. 2; *sophiam sapientia quae perhibetur* ann. 218; *vento quem perhibet Graium genus aera lingua* ann. 148; *Ennius dicit Nilum Melonem vocari, Atlantem vero Telamonem* ann. I fr. XXIII. Quibus similia ex Euhemero sunt *Pluto Latine est Dis pater, alii Orcum vocant* Euh. 78; *in eo loco suspexit in caelum quod nunc nos nominamus . . idque Iuppiter quod aether vocatur placans primus caelum nominavit* Euh. 102 sqq.; *Ζὴν Κρόνου id est Latine Iuppiter Saturni* Euh. 140. Quin etiam *παρήχθεις* in his *Curetes filii sui curaverunt* Euh. 137 mihi visa est speciem quandam Ennianam habere. Quibus fortasse non indigna sunt quae nunc addantur *diligeret auget ornaret* Euh. 129; *exim* Euh. 64 cf. ann. 44, 231; *clanculum* Euh. 76; *solitos esitare* 114, in quo tam *esitare* priscum verbum quam *solitos* est quod attendatur, de quo vide sat. 70; *aetate pessum acta* 136; et quod non solum dicitur *ibique in eo monte* 100 sed etiam *deinde posterius* 73 et *post haec deinde* 91, quae conferas cum ann. 11 *et post inde venit*, pro quo non recte P. Canal indu scribi voluit, cf. Servius in georg. III 300 *'post hinc' cum hoc feceris. et 'post hinc' unum vacat, sicut 'primus ibi ante omnes'* (Aen. II 40). Denique *edicto prohibuisse ne liceret eo cibo vesci* 115, quod est ex eo genere, de quo alibi pluribus verbis egi, quo dicitur *ut complere liceat permittitur; vagari ut liceat conceditur; permissum est ut liceat*. Sunt etiam alia quae priscum sermonem videntur testari, velut 74 *dedere*, quamquam 137 *curaverunt decoraveruntque*; sic Ennius *scripsere*, sed idem *patefecerunt Bruges*; cf. p. XLIII; porro nimis frequentatum atque et cumulatum *uti pro ut* (66. 68. 70. 71) habent nisi fallor robiginem antiquitatis.

ANNALIUM LIB. I

I

1 Musae quae pedibus magnum pulsatis Olympum

EXORDIUM
I—XII

II

2 Musas quas memorant, nosce nos esse *Camenas*

III

3 Nam latos populos res atque poemata nostra
4 cluebant

LIB. I I (1) Varro rer. rust. I 1, 4 'quoniam ut aiunt dei facientes adiuvant, prius invocabo eos nec ut Homerus et Ennius Musas sed duodecim deos consentis.' Idem de l. L. VII 19 'Ennii [scen. 150] . . . ²⁰ «Musae q. pedibus *magnum* pulsatis Olympum». caelum dicunt Graeci Olympum, montem in Macedonia omnes: a quo potius puto Musas dictas Olimpiadas.' Servius in Aen. XI 660 'pulsant: Ennius ad Musas (ennius musae Carolir. Sang.) «quae *pedibus* (pedibus om. eidem) *pulsatis* Olympum (olyphu Carolir. olimpi Regin. olipi Hamb.)».'

II (2) Varro de l. L. VII 25 'cornua a curvure dicta, quod pleraque curvam; Ac quas (curva. ²⁶ «Musas quas Scaliger) memorant nosce nos eē camenarum priscum vocabulum ita natum ac scriptum est alibi. Carmenae ab eadem origine sunt declinatae.' Ennio Scaliger tribuit, cum superiore coniunxit Merula.

III (3) Inc. de ult. syll. G. L. K. IV p. 231, 16 'neutro genere in casi-

2 *Sententiam talem fuisse suspicor* Grai Musas quas memorant nosce (*sive* noscet, nosces) nos esse Camenas Dicere. *Et Grai sic positum Lucretius vindicabit* II 629 Curetas nomine Grai quos memorant Phrygios; esse Camenas dicere *h. e.* appellare: Cicero (*de nat. deor.* II 41, 105) *in Arateis* ex his altera apud Graios Cynosura vocatur, altera dicitur esse Helice, *quae Graece dicuntur* v. 36 *καὶ τὴν μὲν Κυνόσουραν ἐπικλησὶν καλέουσι, τὴν δ' ἐτέραν Ἐλέκην*; *similia alibi*; nosce, *quod verbum ipsum egregie ponitur* (ex factis nosce rem Plautus, quam varia sint genera poematorum nosce Accius) *utrum ferri possit an nosces sive noscet reponi oporteat, quorum utrumque orationis ambitui nullo negotio accommodari poterat, in medio relinquo. Ex aliis aliorum commentis affero I. Machlyi coniecturam* 'M. q. m. nos noscimus esse Camenas.' harum pr. 4 cluebant *ambigo ad hoc exemplum pertinere*

IV

5 somno leni placidoque revinctus

V

6 visus Homerus adesse poeta

bus supra dictis (nom. acc. voc.) sine ambiguitate brevis est (syllaba finalis) Graecis Latinisque nominibus: per nominativum ut (Verg. ecl. 8, 69) «carmina vel caelo p.», per accusativum ut (Aen. VIII 220) «arma manu», per vocativum (Aen. II 241) «o patria, o divum domus (Ilium et incluta bello moenia Dardanidum): haec enim addenda sunt ut ratio constet); Graeci etiam nominis exempla subiiciamus: Ennius in primo «nam . . . nostra cluebant» et in Vergilio (Aen. XII 518) «Arcada piscosae cui circum flumina Lernaë.» Cf. Lucretii I 119 ad v adscriptum.

IV (5) M. Caesar ad Frontonem I 4 p. 11 Nab. 'transeo nunc ad Q. Ennium nostrum, quem tu ais ex somno et somnio initium sibi fecisse. sed profecto nisi ex somno suscitatus esset, numquam somnium suum narrasset.' Fronto ad M. Caesarem I 5 p. 12 Nab. 'ecce autem circa Ennium aliam malitiosam peltam dedisti, cum ais, nisi ex somno exsuscitatus esset, numquam somnium suum narrasset.' Idem ad eund. IV 12 p. 74 Nab. 'si quando te «somno leni» ut poeta ait «placidoque revinctus» video in somnis, numquam est quin amplectar et exosculer . . . hoc unum ex analibus sumptum amoris mei argumentum poeticum et sane somniculosum.'

V (6) Cicero Lucull. 16, 51 'num censes Ennium cum in hortis cum Servio Galba vicino suo ambulavisset dixisse «visus sum mihi cum Galba ambulare»? at cum somniavit, ita narravit «visus . . . poeta». idemque in Epicharmo [1].' Idem ibid. 27, 88 'dormientium et vinulentorum et furiosorum visa inbecilliora esse dicebas quam vigilantium siccorum sanorum. quo modo? quia cum experrectus esset Ennius non diceret se vidisse Homerum, sed visum esse.' Idem de re p. VI 10, 10 'fit enim fere ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui.'

Fronto de eloq. p. 146 Nab. 'magistra Homeri Calliopa, magister Enni Homerus et Somnus.' Lucretius I 112 'ignoratur enim quae sit natura animai . . . ¹¹⁶ an pecudes alias divinitus insinuet se, Ennius ut noster cecinit, qui primus amoeno detulit ex Helicone perenni fronde coronam, per gentes Italas hominum quae clara clueret; etsi praeterea tamen esse Acherusia templa Ennius aeternis exponit versibus edens, quo neque permanent animae neque corpora nostra, sed quaedam simulacra modis pallentia miris; unde sibi exortam semper florentis Homeri commemorat speciem lacrimas effundere salsas coepisse et rerum naturam expandere dictis.'

dicam an ad alterum casu quod interciderit; Cluebunt Ianus Dousa Clara cluebunt Ilbergius 6 in somnis mihi add. Columna; conf. Verg. Aen. II 270 in somnis ecce ante oculos maestissimus Hector visus adesse mihi largosque effundere fletus; quorum et haec postrema ad Ennium redire Lucretii testimonium ad v allatum docet

VI

7 Ei mihi qualis erat

VII

8 «O pietas animi

VIII

9 *Quae cava corpore caeruleo cortina recepat*

IX

10 Ova parere solet genus pennis condecoratum

Non animam: et post inde venit divinitus pullis

Ipsa anima

X

13 terraque corpus

Quae dedit ipsa capit neque dispendi facit hilum

VI (7) Servius in Aen. II 274 'ei mihi (qualis erat, quantum mutatus ab illo Hectore): Ennii versus.' Ad quem tamen partem tantum versiculi redire apparet. Similiter Servius alibi; vide ad v. 199. 200 scen. 92.

VII (8) Cicero Lucull. 27, 88 'nisi vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse «o pietas animi», si modo id somniavit, ut si vigilans audiret.' Donatus in Ter. eun. III 5, 12 'o festus dies (hominis): pro homo festi diei. [sic dicitur etiam scelus homo]. Ennius «o pietas animi».'

VIII (9) Varro de l. L. VII 48 'apud Ennium «*queq; in corpore causa ceruleo felo orta nare ceptat*». cava cortina dicta, quod est inter terram et caelum ad similitudinem cortinae Apollinis; ea a corde, quod inde sortes primae existimatae.'

IX (10) Varro de l. L. v 57 'principes dei Caelum et Terra...⁵⁹ haec duo caelum et terra, quod anima et corpus. humidum et frigidum terra, sive «ova parere solet g. pennis c. n. animam», ut ait Ennius. «et post inde... anima» sive, ut Zenon Citieus, animalium semen ignis is qui (is que Lachmannus) anima ac mens.' Diomedes I p. 383, 5 K. 'pario: cum ex hoc dicamus infinitivum parere tertio ordine, apud veteres parere dictum reperimus, ut apud Ennium «ova parere solent».' Priscianus VIII p. 401, 3 H. 'pario... apud vetustissimos quartae coniugationis declinationem habebat. Ennius «ova parere solet g. pinnis (pennis aliq. codd.) condecoratum».' Eadem fere idem X p. 500, 20 et 540, 7 H. Cf. Lucretius I 116 ad v adser.

X (13) Varro de l. L. v 60 'recte igitur Pacuius quod ait (93 R.) «ani-

9 *Correxerit praeantibus Turnebo et Scaligero O. Muellerus, et de cava cortina Varro ipse non sinit dubitare; causa pro caua scriptum est etiam v. 440; reliqua dittographia explicabit: queq; in h. c. quequem, ut quem pro que bis legitur VII 8 tectum quem pro tescumque; ceruleo felo autem non aliter natum quam VI 11 pro caeli in libris scriptum est caeli celi vel celi caeli* 11 et post *Ennio continuavit Lachmannus ad Lucr. I 117* 13 *terraque corpus Bergkiius*

XI

15

memini me fieri pavum

XII

16 «Lunai portum, est operae, cognoscite, cives.

mam aether adiugat» et Ennius «terram corpus quae *deperit ipsam capere* neque dispendi facere hilum.» Idem ibid. v 111 'ab eadem fartura farcimina extis appellata, a quo in eo quod tenuissimum intestinum fartum,

^{ab hilo}hila ab hilo dicta illo (hila dicta. Hilo Flor. m. pr. corr. Lachmannus coll. v 72) quod ait Ennius «neque dispendii facit hilum.» Idem ibid. ix 53 'qua re in hoc (caput) volunt (sic Lachmannus, vulgo tollunt) esse analogias? ⁵⁴sed nihilum (initium Flor., corr. Lachmannus alique) vocabulum recto casu apparet in hoc «quae *dedit ira caput* neque dispendi facit hilum» quod valet nec dispendii facit quicquam.'

XI (15) Charisius I p. 98,4 K. 'pavos et pa(vo. pavus) Ennius «*memini me fieri pavum*»; at Per(sius pavo).' versum Enni scripsi sic ut est in cod. Neapol., cetera Keilium secutus. Donatus in Ter. Andr. II 5, 18 'memini videre pro vidisse. Ennius «*memini me* (me minime) *quam fieri pavum* (pavidum).» Idem in ad. I 2, 26 'unde id fieret: fieret producta prima syllaba. Ennius «*memini me* (me minime vel minime) *fieri parvum* (ita Oxon. parvum corr. Vat. V).» Donatum intelligitur fieri ut fieret legisse. Idem in Phorm. I 2, 24 'memini relinqui . . . : et sic dixit «memini relinqui» ut in Andria «memini videri» et «*memini me fieri pavum* (ita Oxon. parvum alii)» Ennius.' Tertullianus de an. 33 I p. 357, 17 ed. Vind. 'pavum se meminit Homerus Ennio somniante.' Idem ibid. 34 p. 358, 20 'sed necessarie hanc quoque speciem intulimus et exclusimus ut superioribus cohaerentem, quo perinde in pavo retunderetur Homerus sicut in Pythagora Euphorbus.' Cf. eundem de resurr. I p. 379 B Rigalt. Horatius ep. II 1, 51 'Ennius . . . leviter curare videtur quo promissa cadant et somnia Pythagorea': ad haec Porphyrio 'securus iam de proventu suae laudis est Ennius, propter quam ante sollicitus in principio annalium suorum somnio se scripsit admonitum quod secundum Pythagorae dogma anima Homeri in suum corpus venisset.' Persius prol. 2 'nec in bicipiti somniasse Parnaso memini, ut repente sic poeta prodirem.' schol. ad. h. I. 'tangit Ennius qui dixit se vidisse per somnium in Parnaso Homerum sibi dicentem quod eius anima in suo esset corpore.' Cf. Acro in Hor. carm. I 28, 10; ep. II 1, 52. Lactantius in Stat. Theb. III 484. Vide adnotata ad XII.

XII (16) Persius sat. 6, 9 '«Lunai (Luni Montep. 212 Vat.) portum (praetium Montep. 125), est operae, cognoscite (cognoscere idem), cives». cor iubet hoc Enni postquam destertuit esse Maeonides Quintus pavone ex Pythagoreo.' schol. ad v. 10 'hunc versum ad suum carmen de Enni carminibus transtulit. merito ergo ait «cor iubet hoc Enni postquam destertuit». sic Ennius ait in annalium suorum principio, ubi dicit se vidisse in somnis Homerum dicentem fuisse quondam pavonem et ex eo translata in se animam esse secundum Pythagorae philosophi definitionem.'

XIII

17 Cum veter occubuit Priamus sub Marte Pelasgo

AENEAS
XIII—XXVII

XIV

18 Doctusque Anchisesque Venus quem pulchra dearum
Fari donavit, divinum pectus habere

XV

20 Tum face vero quod tecum precibus pater orat

XIII (17) Priscianus III p. 97, 8 H. 'veterrimus quasi a veter positivo, quod Capri quoque approbat auctoritas et usus antiquissimorum. Ennius «cum veter (uter Paris. P) . . . Pelasgo (pelasco Bern. phelargo Lugd.)». Ars anon. Bern. Hagen. anecd. Helv. p. 81, 1 'vetus veteris veterrimus quasi a veter positivo. Ennius «cum . . . pelasco». Aldhelmus epist. ad Acircium p. 310 Giles. 'antiquissimi non vetus sed veter, ut Ennius «cum . . . Pelasgo».'

XIV (18) Probus in Verg. ecl. 6, 31 p. 14, 2 Keil. 'cur ibi (Aen. VI 724) Anchisen facit disputantem quod hic Silenum deum, nisi quod poeta Ennius Anchisen augurii ac per hoc divini quiddam habuisse praesumit sic «doctusque Anchisesque V. q. pulchra dearum fari donavit, d. p. habere». Naevius belli Punici libro tertio sic «postquam avem aspexit in templo Anchisa» eqs. Schol. Veron. in Aen. II 687 p. 90 Keil. II p. 10 Herrm. 'peritum multarum disciplinarum Anchisen fuisse — — ssunt Naev(ius) — | qui ita de eo ait «doctus Anchisa V. q. pulcherrima diu (dium Maius dium Fleckeisenus) fata docet (fari add. Bernaysius; possis Fari fata d. ut fati fandi scen. 58; sed neutrum voluit qui illud scripsit: cf. Aen. XII 111 fata docens et VI 759) divinum ut p. haberet». Cynthius Cenetensis in Aen. II 687 (A. Mai class. auct. VII p. 386 p. 59 ed. Dozio) 'Anchises vates fuit auctorque divinandi. Ennius «doctusque Anchises venis» et Naevius belli Punici lib. III «templo Anchisa». Cf. Marii Plotii Sacerdotis ad XXXVIII adscripta.

XV (20) Festus ex apogr. I. XIV p. 234, 27 Th. 'orare antiquos dixisse pro agere (cf. p. 202, 12 Th.) testimonio sunt quod et oratores (causarum actores ex Paulo addendum) et qui nunc quidem legati tunc vero oratores

18. 19 *A Cynthio si discesseris vix digno qui afferatur, duas esse formas traditas apparet, quae non miscendae inter se, quod doctis placuit, sed segregandae sunt: e quibus eam quae Probi est in textu posui, non quod vindicare totam possem, sed quia ex ea alteram suis rationibus effectam esse agnoscere videor. Confer Saturnia sancta dearum, Saturnia magna dearum ann. 64. 491; dia dearum (δῖα θεῶων) ann. 22, et ex altera parte divinare etenim magnus mihi donat Apollo (Hor. sat. II 5, 60 cf. Tibull. III 4, 48) et armaque Lauso donat habere (Aen. X 701 v 262, cf. IX 360) 20 Tum addidi Tu face vero A. Augustinus. Cf. Catullus 64, 231 tum vero facito ut memori tibi corde haec vigeant mandata; Aen. XII 438 tu facito mox . . sis memor. Sic Ennius tum face vero quod*

XVI

21 Transnavit cita per teneras caliginis auras

XVII

22 Constitit inde loci propter sos dia dearum

XVIII

23 Est locus Hesperiam quam mortales perhibebant

XIX

24 Quam prisci casci populi tenere Latini

XX

25 Saturnia terra

XXI

26 Saturno
Quem Caelus genuit

quod rei p. mandatas partis agebant. Ennius quoque quom dixit in l. i annalium «*facere vero quod te cum p. p. orat.*» Coniicio annalium tum face vero fuisse.

XVI (21) Servius Vatic. in georg. iv 59 p. 325, 1 Thil. 'et aliter: nare pro volare ut apud Ennium in primo «*transnavit . . . auras*». proprietas tamen vocis aptior est natantibus quam volantibus.'

XVII (22) Festus p. 428, 12 Th. 'sos pro eos antiqui dicebant ut Ennius l. i «*constitit . . . sos de adiarum*» et l. iii [v], l. vii [xviii], l. xi [ii].'

XVIII (23) Macrobius Sat. vi 1, 11 'est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt (Aen. i 530. iii 163). Ennius in i «*est . . . perhibebant*». Unde idem versus Ennii in Servii comm. in Aen. i 530 p. 163, 5 Thil. appictus est ab interpolatore.

XIX (24) Varro de l. L. vii 28 'cascum vetus esse significat Ennius quod ait «*quam . . . genuere Latini*». Cicero Tusc. disp. i 12, 27 'unum illud erat insitum priscis illis, quos cascos appellat Ennius, esse in morte sensum.' Hieronymus epist. 8 t. i p. 21 A Vallars. 'rudes illi Italiae homines, quos cascos Ennius appellat.' Cf. C. Gl. L. vi 1 p. 185.

XX (25) Varro de l. L. v 42 'hunc (Capitolinum) antea montem Saturnium appellatum prodiderunt et ab eo late Saturniam (saturnam Flor.) terram, ut etiam Ennius appellat' scil. Saturnia terra; nam late ad hunc non pertinet.

XXI (26) Nonius p. 197, 9 'caelum neutro. masculino Lucretius [i]

tecum agit ut memori mente teneas te cum *Festus*, sed intelligit tecum orat i. e. tecum agit; cf. *Plautus Bacch.* 554 tecum orarem ut faceres; *asin.* 662 iube petere atque orare mecum; *Terentius hecyr.* 686 egi atque oravi tecum ut 22 dia dearum *A. Augustinus*: dea diarum 24 tenere *Columna*: genuere. Cf. *Aen.* i 12 urbs antiqua fuit, Tyrii tenere coloni; i 532

XXII

28 Cum saevo obsidio magnus Titanu premebat

XXIII

29 Qui caelum versat stellis fulgentibus aptum

XXIV

30 «Assaraco natus Capys optimus isque pium ex se
Anchisen generat

XXV

32 «Accipe daque fidem foedusque feri bene firmum.

XXVI

33 Olli respondit rex Albai longai

1097]. Varro ... Ennius [546]. idem «Saturno ... genuit.» Charisius I p. 72, 13 K. 'caelum hoc, cum sit neutrum, etiam masculine veteres dixerunt, ut Ennius «quem C. genuit»; item [546].'

XXII (28) Nonius p. 216, 28 'obsidio feminino ... neutro Ennius «cum suo o. m. titanum premebat».'

XXIII (29) Macrobius Sat. VI 1, 9 '(ubi maximus Atlas) axem humero torquet stellis ardentibus aptum (Aen. IV 482. VI 797): Ennius in I (libro VI Salisb.) «qui ... aptum» et in tertio [XII], in X [VIII].' Servius in Aen. I 741 'sane Atlas Graecum est, sicut et Nilus. nam Ennius dicit Nilum Melonem vocari, Atlantem vero Telamonem (inc. 43).' Idem ibid. IV 246 'sane Latine (Atlas) Telamon dicitur, ut Nilus Melo.' Cf. schol. Lucan. X 215.

XXIV (30) Servius Vatic. in georg. III 35 p. 278, 6 Thil. 'Assaracus avus Anchisae, pater Capys fuit ... alii sic: per Assaracum Troianos dicit; nam Assaracus avus Anchisae. Ennius «Assaraco n. Capis o. hisque ... generat».' Cf. idem in Aen. I 273; VI 777 (ad XXVIII adscr.): VIII 130.

XXV (32) Macrobius Sat. VI 1, 13 'accipe daque fidem, sunt nobis fortia bello pectora (Aen. VIII 150): Ennius in I «accipe ... firmum».' Cf. Porphyrio in Hor. carm. III 24, 50 'scelerum si bene: (bene) pro valde positum, ut apud Ennium frequenter (cf. 234. 527).'

XXVI (33) Atilius Fortunatianus G. L. K. VI p. 284, 20 'maximus qui est versus, syllabas habet XVII ... minimus habet XII ut est Ennianus «olli ... Albai longai».' Donatus art. gr. G. L. K. IV p. 396, 19 'diaeresis ... ut «olli ... Albai longai».' Pompeius comment. G. L. K. V p. 297, 30 'diaeresis est «Albai longai» pro eo quod est Albae longae.' Ars anon. Bern. Hagen. anecd. Helv. p. 94, 29 'nomina feminina primae declinationis in a desinentia ... apud veteres genitivum et dativum in ai mittebant. inde in Virgilio legitur «olli ... aliba i longa i», «(aulai) in medio» (Aen. III 354), «vestis pictai» (Aen. IX 26).' Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. IV p. 548, 2 'veteres pronomina aliter declinaverunt dativo illa ipsa, ut gene-

28 sequo Iunius: suo. Cf. 487 Cum magno strepitu; 485 cum sonitu magno, ne de sis aut sos cogitetur Titanu' Merula: Titanum

XXVII

34 Quos homines quondam Laurentis terra recepit

XXVIII

IIIA

XXVIII—XXXIII

35 Et cita cum tremulis anus attulit artubus lumen.

Talia tum memorat lacrimans exterrita somno:

«Eurydica prognata, pater quam noster amavit,

38 Vires vitaeque corpus meum nunc deserit omne.

Nam me visus homo pulcher per amoena salicta

40 Et ripas raptare locosque novos: ita sola

Postilla, germana soror, errare videbar

Tardaque vestigare et quaerere te neque posse

43 Corde capessere: semita nulla pedem stabilibat.

Exim compellare pater me voce videtur

45 His verbis: 'o gnata, tibi sunt ante gerendae

Aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet.'

47 Haec effatus pater, germana, repente recessit

tivus et dativus unam declinationem haberent . . . cuius rei testis est Plautus vel Ennius, qui ait «*Albai longai*» pro *Albae longae*.' Idem exemplum irrepit in edd. aliq. veteres Isidori orig. I 34, 4. Cf. fragm. de speciebus hexam. her. G. L. K. VI p. 636, 26 'non ignoro autem apud Homerum XII pedes simplices in herois versibus inveniri et apud Ennium' et ad v. 623. 624 adscripta.

XXVII (34) Priscianus VII p. 337, 26 H. 'Laurentis etiam pro Laurens dicebant. Ennius in annalibus «quos . . . recepit».'

XXVIII (35) Ovidius trist. II 259 'sumpserit annales — nihil est hirsutius illis —: facta sit unde parens Iliā nempe leget.' Servius in Aen. VI 777 (quin et avo comitem sese Mavortius addet Romulus, Assaraci quem sanguinis Iliā mater educet) 'ergo «avo se addet comitem» aut avito se iunget imperio, aut certe, secundum Ennium, referetur inter deos cum Aenea: dicit namque Iliam fuisse filiam Aeneae; quod si est, Aeneas avus est Romuli. unde etiam addidit «Assaraci quem sanguinis»: nam hoc epitheton . . . est proprium Aeneae; nam Assaracus pater est Capys, Capys Anchisae, Anchises Aeneae.' Servius Danielin. in Aen. I 273 p. 102, 21 Thil. 'Naevius et Ennius Aeneae ex filia nepotem Romulum conditorem urbis tradunt.' Cicero de div. I 20, 40 sq. 'nunc te ad fabulas revoco vel

35 et cita libri optimi, quod tenui, excita (vel eccita) vulgo
 38 vita meum corpus praeter vita in rasura corr. Voss. B 43 Corpu'
 Fridericus Marx 44 Exim Voss. B Exin* Voss. A Vind. 45 o
 gnata Ascensiana 1521: cognata ferendae Davisius; conf. 55, sed
 gerit, inquit Varro de l. L. VI 77, id est sustinet, tralatum ab his qui
 honora gerunt, quod hi sustinent 46. 47 inverso ordine in optimis,
 transpositi in Ascensiana 1521 47 pat effa^{tus} in ras. corr. Voss. B,

- Nec sese dedit in conspectum corde cupitus,
 49 Quamquam multa manus ad caeli caerulea templa
 Tendebam lacrumans et blanda voce vocabam.
 51 Vix aegro cum corde meo me somnus reliquit.»

XXIX

- 52 «Te sale nata precor, Venus, et genetrix patris nostri,
 Ut me de caelo visas cognata parumper.

XXX

- 54 «Teque pater Tiberine tuo cum flumine sancto

XXXI

- 55 «Ilia dia nepos quas aerumnas tetulisti.

nostrorum vel Graecorum poetarum. narrat enim et apud Ennium Vestalis illa «et cita (35) . . . reliquit (51)».

XXIX (52) Nonius p. 378, 15 'parumper cito et velociter. Virgilius lib. vi [382]. Ennius annali lib. i «te sane neta (tesene neta Paris.) precor . . . cognata (cognota Leid. Harl. m. pr.) parumper». idem in eodem [XLIII].'

XXX (54) Macrobius Sat. vi 1, 12 'tuque o Thybri tuo genitor cum flumine sancto (Aen. viii 72). Ennius in i «teque . . . sancto». Porphyrus in Hor. carm. i 2, 18 'Iliade dum se n. q. i. u. v.: Iliade auctore Ennio in amnem Tiberim iussu Amulii regis Albanorum praecipitata; antea enim Anieni matrimonio iuncta est. atqui hic loquitur quasi Tiberi potius nupserit.' Cf. Servius in Aen. i 273 'Remus et Romus: quos cum matre Amulius praecipitari iussit in Tiberim. tum ut quidam dicunt Iliam sibi Anien fecit uxorem, ut alii, inter quos Horatius, Tiberis.' Cf. Stowasser 'Lexic. Krit. aus Porphyr.' 1893 p. 14 (xen. Austr. i p. 152).

XXXI (55) Charisius i p. 90, 26 K. 'neptis grammatici nolunt dici . . . et

consilio videlicet eodem quo supra v. 38 idem, infra v. 51 Vind. et apud Gellium in v. 251; cf. quaest. Enn. a. 1852 p. 17 49 Cf. Apollonius Rhod. i 248 αἱ δὲ γυναῖκες πολλὰ μάλ' ἀθανάτοισιν ἐς αἰθέρα χειρᾶς ἄειρον εὐχόμεναι h. e. πολλάκις, et sic saepe tam πολλά Graece quam multa Latine 51 cum Voss. B Vind. tum Voss. A somn' relinquit corr. Vind. 52 sale nata scripsi: saneneta Cf. Catullus 36, 11 o caeruleo creata ponto; Ausonius epigr. 34 p. 205 Schencklii orta salo, suscepta salo . . . Venus; Plutarchus symp. v 10, 4 οἶμαι δὲ καὶ τὴν Ἀφροδίτην ἐλιγενῆ τοὺς ποιητὰς προσεγορεύειν sale nata per se posita est appellatio, ut nate dea, sata Nocte, Anchisa generate, alia, cui appositi loco nomen adhaeret, velut Iove nate, Hercules, salve (Livius i 7, 10): unde intelligitur te genetrix, quod olim opinabar, necessarium non esse 53 cognata h. e. utpote cognata, ut Hauptium non probem rogata proponentem

- 56 XXXII
«cetera quos peperisti
Ne cures
- 58 XXXIII
ut *Ilia* reddita nuptum
- XXXIV
59 Haec *ecfatus*, ibique latrones dicta facessunt.
- XXXV
60 caenacula maxima caeli
- XXXVI
61 bipatentibus

advocant Ennium, quod dixerit ita «*Ilia dia ... erumnas tetulisti*».⁷ Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. iv p. 563, 14 (soloecismus) 'per genera, sicut apud Ennium «*alia dia ... erumnas tetulisti*» pro neptis.' Nonius p. 215, 7 'nepos dici et femina potest Ennio auctore, quae nunc neptis dicitur: «*ilia da* (alia de m. pr. Harl.) nepos (neptos Wolf. neptis Flor. m. pr. Leid.) q. erumnas *netulisti*».' Cf. Nonius p. 178, 16 'tetulit tulit' cum exemplis. M. Hertzius ad Gellii vi 9, 17. Festus p. 402, 15 Th. 'recto fronte antiquae id consuetudinis fuit, ut cum ait Ennius quoque «a stirpe supremo» (178) et «*iliadi anepos*» et «lupus feta» (68) et «nulla metus» (549 et scen. 407).⁷ Cf. Festus p. 510, 28 Th. 'specus feminino genere pronuntiabant antiqui, ut metus et nepos.'

XXXII (56) Servius Danielin. in Aen. i 653 p. 368, 25 Thil. 'cetera id est in ceterum; est autem Ennianum: «cetera . . . ne cures».'

XXXIII (58) Servius Danielin. in Aen. iii 333 p. 401, 22 Thil. 'reddita more veteri pro data accipiendum est; re ergo abundat. Ennius annalibus «ad illa reddita nuptam» et alibi (141) «isque dies post aut marcus quam regna recepit» pro accepit.'

XXXIV (59) Nonius p. 306, 23 'facessere est facere. Ennius annalibus lib. i «haec et *fatus* ibique l. d. facessunt».' Cf. Paulus Festi p. 61, 29 Th. 'facessere significat interdum facere, ut est «iussa facessunt» (Aen. iv 295).⁷ C. Gl. L. vi 1 p. 429.

XXXV (60) Tertullianus adv. Valent. 7 p. 291 D Rigalt. 'primus omnium Ennius poeta Romanus «caenacula maxima caeli» simpliciter pronuntiavit de lati situs nomine vel quia Iovem illic epulantem legerat apud Homerum.' Schol. Veron. in Verg. Aen. x 1 p. 102 Keil. ii p. 26 Herrm. (panditur interea domus omnipotentis Olympi conciliumque vocat divum pater atque hominum rex sideream in sedem . . . considunt tectis bipatentibus) 'Long. utrum sic domum dicit aperiri, quomodo et Homerus *χαλκοβατῆς δῶ* (Il. i 426 al.), *αὐτόματα δὲ πύλαι μόνον οὐρανοῦ ἄς ἔχον* «*Ωραι*» (Il. v 749) et Ennius non tantum domum sed etiam «cenaculum caeli».'

XXXVI (61) Servius in Aen. x 5 (ad xxxv adscr.) 'bipatentibus phy-

58 ut illa (*Ilia Commelinus*) r. nuptum *Daniel*: ad illa r. nuptam
59 *ecfatus Scaliger*: et *fatus*

XXXVII

62 Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo

XXXVIII

64 Respondit Iuno Saturnia sancta dearum

XXXIX

65 «Unus erit quem tu tolles in caerula caeli
Templa

XL

67 Postquam consis....se fluvius, qui est omnibus princeps

sice dixit. nam caelum patet ab ortu et occasu. est autem sermo Ennianus, tractus ab ostiis, quae ex utraque parte aperiuntur.' Cf. C. Gl. L. vi 1 p. 142.

XXXVII (62) Apuleius de deo Socr. 2 p. 6, 23 Goldb. 'est aliud deorum genus... quorum in numero sunt illi duodecim numero situ nominum in duo versus ab Ennio coartati «Iuno... Ceres... Mercurius Iovis... Apollo» ceterique id genus. Martianus Capella 1 42 'tunc etiam ut inter alios potissimi rogarentur ipsius collegae Iovis, qui bis seni cum eodem Tonante numerantur quosque distichum complectitur Ennianum «Iuno... Ceresque... Mercurius Iuppiter... Apollo» item et septem residui.' Cf. scholia in Theoduli eglomag v. 285—288. Capellae si qua fides est Ennianum distichon item in convocando deorum concilio locum habuisse colligas. Conf. Bentleyus ad Horatii carm. saec. 16 p. 328 Z.

XXXVIII (64) Servius in Aen. iv 576 (sequimur te sancte deorum quisquis es) 'aut distinguendum «sancte» aut «sancte deorum» secundum Ennium dixit «respondit... sancta dearum (deorum Monac.).»' Donatus art. gr. G. L. K. iv p. 394, 1 (soloecismus) 'per comparisonem sicut «respondit... sancta dearum» pro sanctissima.' Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. iv p. 563, 20 (soloecismus) 'per comparisonem sic «respondit iuno sca saturnia (verus ordo indicatur lineis) dearum» pro sanctissima.' Pompeius comment. G. L. K. v p. 291, 17 (soloecismus) 'per comparisonem «respondit (respondet corr. Paris. C)... sancta dearum»... pro eo quod est sanctissima.' Marius Plotius Sacerdos G. L. K. vi p. 450, 20 (soloecismus) 'per gradus conlationis, hoc est comparisonis, ut est «Saturnia pulchra dearum» pro pulcherrima.' Cf. 18.

XXXIX (65) Varro de l. L. vii 5 'dicam in hoc libro de verbis quae a poetis sunt posita...⁶ incipiam hinc. «unus... caerula c. templa.»' Cf. Ovidius met. xiv 812 Mavors talibus adfatur divumque hominumque parentem... tu mihi concilio quondam praesente deorum (nam memoro memorique animo pia verba notavi) «unus erit quem tu tolles in caerula caeli» dixisti: rata sit verborum summa tuorum.' Idem fast. ii 485 'redde patri (Martis verba sunt) natum: quamvis intercidit alter, pro se proque Remo, qui mihi restat, erit. «unus erit quem tu tolles in caerula caeli» tu mihi dixisti: sint rata dicta Iovis.'

XL (67) Fronto de orat. p. 160 Nab. 'factum est: eodem hoc v(er)bo

67 In consis....se quid lateat nescio, consistit Beckerus ephem. Marb. 1849 p. 331

XLI

68 lupus femina feta repente

XLII

69 desunt, rivos camposque remanant.

XLIII

70 Indotuetur ibi lupus femina, conspicit omnis:

*Hinc campum celeri passu permensa parumper**Coniicit in silvam sese*

Enni. URMIAK... CA cla(udi) ait, factum est . . et (faci)nus com(memo)rabile: Tiberis est Tusce Tiber, quem iubes cludi. Tiber annis et dominus et fluentium circa regnator undarum (cf. Aen. VIII 77). Ennius «POSTQUAM CONSISS|IPHSEILUUTU. QU-OMNIB|. RINCEPS». Sic fere haec in codice legi B. Kuebleri officiosa voluntas mecum communicavit, qui omnib agnoscere affirmat non omnium, ab Enni autem versu tredecim fere litterarum spatio secreta esse quae insequuntur: qui subcivilia aīnt; quae si sic recte leguntur, possunt vera esse, ab Enni certe versu sunt aliena. Cicero orat. 48, 161 'sic enim loquebamur «qui est omnibus (omnibus integri) princeps», non omnibus (omnium integri) princeps.'

XLII (68) Vergilius Aen. VIII 630 'fecerat et viridi fetam Mavortis in antro procubuisse lupam: geminos huic ubera circum ludere pendentes pueros et lambere matrem inpauidos; illam tereti cervice reflexam mulcere alternos et corpora fingere lingua.' Servius ad v. 631 'sane totus hic locus Ennianus est.' Servius Danielin. in Aen. II 355 p. 278, 1 Thil. 'sane apud veteres lupus promiscuum erat, ut Ennius «lupus f. feta (facta Cass.) repente».' Festus p. 402, 15 Th. 'recto fronte . . . antiquae id consuetudinis fuit ut cum ait Ennius quoque [cf. ad xxxi] et «lupus feta».'

Quintilianus I 6, 12 'lupus masculinum, quamquam Varro in eo libro quo initia Romanae urbis enarrat «lupum feminam» dicit Ennium Pictoremque Fabium secutus.' Cf. XLIII. Festus p. 138, 28 Th. Paulus p. 5, 9 et 42, 27 Th.

XLII (69) Festus p. 394, 1 Th. 'remanant reptent. Ennius l. I «desunt r. c. remant».' Paulus 'remant repetant. Ennius «riuos c. remant».' Remanant semel recte scriptum in glossa Festi verum arbitrator: cui qui explicandi causa repetunt (hoc enim ex Festi Paulique scripturis reptent, repetant videtur prodire) adscripsit, cum figurato usu verbi accusativus tuebatur: quod genus Vergilius 'patrias remeabo inglorius urbes' (Aen. XI 793) multique similiter scripserunt.

XLIII (70) Nonius p. 378, 18 'parumper cito et velociter . . . Ennius annali lib. I [xxix]; idem in eodem «indotuetur . . . in campo c. p. praemens p. conicit i. s. sese».' Cf. XLI. Inc. de orig. gentis Rom. 20, 3.

69 Versus et sententia suppletur additamentis olim a me propositis (mus. Rhen. XIV p. 552) iam stabulis; quae de gregibus intelligi volo iam stabulis relictis rivos camposque repetentibus: cf. Dionysius Halic. ex Fabio Pictore quae affert I 79, 6 ἐν τοῦτω τυγγάνουσι ὁ νομεῖς ἔξε λάννοντες τὰς ἀγέλας ἐπὶ νομῆν (ἤδη γὰρ ἐμβατὸν ἦν τὸ χωρίον) καὶ τις αὐτῶν ἰδὼν τὴν λύκαιναν κτλ 70 omnia Lach-

XLIV

73 pars ludicre saxa
lactant, inter se licitantur

XLV

75 Occiduntur. ubi potitur ratus Romulus praedam

XLVI

76 «Ast hic quem nunc tu tam torviter increpuisti

XLVII

77 Curantes magna cum cura tum cupientes
Regni dant operam simul auspicio augurioque.

XLIV (73) Nonius p. 134, 13 'licitari congredi pugnare. Ennius «pars . . . licitantur».' Cf. Paulus Festi p. 83, 21 Th. 'licitati in mercando sive pugnando contententes.' C. Gl. L. VI 1 p. 644.

XLV (75) Festus p. 378, 2 Th. 'pro firmo certo ponitur ratus et ratum. Ennius «occiduntur . . . praedam».'

XLVI (76) Nonius p. 516, 15 'torbiter . . . Ennius lupiastic (vel lupiastic) quem n. t. t. torbiter increpuisti».' In lupi non LUII sed quod Scaliger scripsit lib. I latere in actis academ. a. 1886 'Über die Annalen des Ennius' p. 11 probavi. Priscianus xv p. 71, 4 H. in catalogo adverbiorum ex Nonio 'torviter.'

XLVII (77) Cicero de div. I 48, 107 sq. 'itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure (cf. de div. II 38, 80) «curantes . . . augurioque. in monte Remus auspicio (79) . . . praepetibus sese pulchrisque locis dant (94) . . . scamna solumque (96)».' Gellius VII 6, 9 'locos porro praepetes et augures appellant et Ennius in annalium primo dixit (94)

mannus ad Lucr. I 1106, sed conf. Plaut. Amph. 1110 angues oculis omnis circumvisere 71 hinc campum Columna: in campo permensa Scaliger: praemens 73. 74 Sic versus distinxi (quaest. Ennian. a. 1852 p. 12) ludicre neutrum esse adiectivi statuens quod notavit Priscianus I p. 350, 5 H. excipitur a vetere vel veteri quod vetera non veteria facit, nec non ab hoc ludicri quod ludicra et non ludicria dicimus 75 Incidi versum; duplex enim sententia est: occiduntur sive latrones praeda onusti (Plut. Rom. 6, 8; Livius I 4, 9) sive pastores alieni (Dionys. H. I 79, 12); et altera: ubi ratam h. c. certam habet R. possessionem praedae, redit ad suos 76 ast hic Scaliger: astic torviter edd.: torbiter 77 tum cupientes Voss. duo cum Vind. et sic olim edidi; vulgabatur sine fide concupientes, quod Madvigius adv. crit. II 641 fortasse tolerari posse sed praestare tum cupientes scribit 78 in monte quod habent libri. omnes Ciceronis verba esse Ennii orationem breviantis scripsi ibi ubi hanc omnem narrationem accuratius persecutus sum in relationibus academ. a. 1894 'Über das Stadtgründungsaugurium bei Ennius' a p. 1143

in monte

- Remus auspicio se devovet atque secundam
 80 Solus avem servat. at Romulus pulcher in alto
 Quaerit Aventino, servat genus altivolantum.
 82 Certabant urbem Romam Remoramne vocarent.
 Omnibus cura viris uter esset induperator.
 84 Expectant, veluti consul cum mittere signum
 Volt omnes avidi spectant ad carceris oras,
 86 Quam mox emittat pictis e faucibus currus,
 Sic expectabat populus atque ore timebat
 Rebus, utri magni victoria sit data regni.
 Interea sol albus recessit in infera noctis.
 90 Exin candida se radiis dedit icta foras lux
 Et simul ex alto longe pulcherruma praepes
 92 Laeva volavit avis. simul aureus exoritur sol,
 Cedunt de caelo ter quattuor corpora sancta
 94 Avium, praepetibus sese pulchrisque locis dant.
 Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
 Auspicio regni stabilita scamna solumque.

«praepetibus sese *puleris* locis dant.» Excerpta ex cod. Cassin. 90 C. Gl. L. v p. 578, 3 'Rome conditor certus nescitur. Salustius dicit . . . Vergilius ab Ebandro, Ennius et alii a Romulo.' Cf. Servius Danielin. in Aen. i 273 ad xxviii adscriptus.

79 Hinc Remus *vulgatur nulla fide* devoverat quae Voss. A devoveratq. Vind. 80 auē corr. ex aut Voss. B autem (aut) Voss. A Vind. 81 altevolantum (alte+uolantum, e e corr., Voss. B) libri. Conf. Lucr. v 433 Alte volans, sed Macrobius Sat. vi 2, 23 Altivolans 82 rem**amne (fuit remoramne) Voss. B 84 Expectant: de forma orationis comparativae dixi l. c. p. 1151 sq. cum corr. com Voss. B cō Voss. A; opinabar quom 86 quamox optimi, correctum in deterioribus; Festus p. 348, 11 Th. quam mox significat quam cito, sed si per se ponas mox, significabit paulo post vel postea. Eadem Paulus. Cf. Bergkii opusc. i p. 233 Buechelcrus mus. Rhen. xxxvi p. 334 sq. 87 ore timebat Rebus, utri: scripturam quae est optimorum (ora tenebat vulgabatur ex deterioribus) et orationem varie temptatam vindicavi l. c. p. 1153 92 & simul Voss. A et m. pr. Vind. ** simul Voss. B, fuit s& simul 93 quattuor bisyllabum, cf. Ritschelii opp. iii p. 638 n. 650 n. Lachmannus ad Lucr. iii 917 94 Avium bisyllabum, cf. Lachmannus l. c. 95 priora corr. ex ppriam Voss. B propriam Voss. A Vind.

XLVIII

97 «Iuppiter, ut muro fretus magis quamde manus vi

XLIX

98 «At tu non ut sum summam servare decet rem

L

99 «Nec pol homo quisquam faciet impune animatus

Hoc nisi tu: nam mi calido das sanguine poenas.

LI

Romulus cum aedificasset templum Iovi Feretrio, pelles unctas stravit et sic ludos edidit, ut caestibus (corr. Burmannus pro caelestibus) dimicaret et cursu (corr. Hagenus pro curru) contenderent, quam rem Ennius in annalibus testatur.

ROMULUS
REX
LI—LXIII

XLVIII (97) Festus p. 348, 6 Th. 'quamde pro quam usos esse antiquos cum multi veteres testimonio sunt tam huius (tum Ennius Ursinus) in primo «Iuppiter ut m. fretus m. quā deman' impe (interstitium trium litterarum) scdo [136].' Extrema sic interpretabar manus ui» idē in secundo.

XLIX (98) Festus p. 426, 3 Th. 'sum pro eum usus est enius l. i «at tu non ut sum summa s. d. r.» et l. ii [x].'

L (99) Macrobius Sat. vi 1, 15 'tu tamen interea calido mihi sanguine poenas persolves (Aen. ix 420). Ennius in i «nec (non Par. Sal.) pol . . . nam mi c. das s. poenas.» Servius Danielin. in Aen. ix 420 p. 347, 27 Thil. 'calido mihi sanguine poenas: Ennius in primo «nam mihi (Flor. mi Daniel) c. dabis (Flor. das Daniel) s. poenas.»'

LI Schol. Bern. Hageni (Fleckeis. ann. suppl. iv p. 912, in georg. ii 384. Cum hoc testimonio iunxerunt cum haec Servii Danielin. in Aen.

97 fretus est fretus es (fretu's) et sententia exclamatio, ut apud Catullum 66, 30 Iuppiter, ut tristi lumina saepe manu manus vi Scaliger 98 astu non ui opinabar olim, ut Prometheus Aeschylī de deorum contentionibus dicit (215) ὡς οὐ κατ' ἰσχὺν οὐδὲ πρὸς τὸ κρατερόν χρεῖη, δόλω δὲ τοὺς ὑπερέχοντας κρατεῖν, aliūque eam contrariorum rationem expresserunt; sed videtur orationis forma sic expediri recte at tu non, ut eum decet rem summam servare, sic simili cura premeris, velut Horatius scribit sat. i 6, 90 eoque non, ut magna dolo factum negat esse suo pars, quod non ingenuos habeat clarosque parentes, sic me defendam at te non ut Columna summam Ursinus: summa 99 impune animatus in unum coeunt, velut si dicas improbe animatus ut in contrarium animati probe dicuntur (Plauti Bacch. 942): sic dici is videtur qui est impunita (sive effusa) licentia animatus, ut Cicero impunitatem et licentiam copulat (Brut. 91, 316; pro Mil. 31, 84) aut impunitam mentiendi licentiam appellat (pro Scauro 8, 15): quod si recte statuitur nulla est quae credebatur orationis difficultas

LII

101 Virgines, nam sibi quisque domi Romanus habet sas

LIII

102 Cum superum lumen nox intempesta teneret

LIV

103 Maerentes flentes lacrimantes commiserantes

III 384 p. 410, 24 Thil. 'et quidam lentandus nove verbum fictum putant, sed in annalibus legitur «confricati oleo lentati paratique ad arma» a verbo lentor' annales dici Ennii annales rati, et verba non nimis difficile hexametri formam recipiunt, tum hanc glossam Pauli epitomatoris Festi p. 25, 17 Th. 'bellicrepam saltationem dicebant quando cum armis saltabant, quod a Romulo institutum est, ne simile pateretur quod fecerat ipse, cum a ludis Sabinorum virgines rapuit.' (Cf. C. Gl. L. VI 1 p. 134). Quam glossam ad Ennium redire O. Muellerus suspicabatur. Quorum ut neutrum ineptum est, ita parum utrumque certum.

LII (101) Festus p. 476, 19 Th. 'sas Verrius putat significare eas teste Ennio qui dicat in l. I «virgines nam . . . sas» cum suas magis videatur significare.' Paulus 'sas suas Ennius «virgines nam . . . sas».' Ante nam orationem incidi Lachmannus ad Lucr. VI 1067 animadvertit et sas Verrium recte, falso interpretari Festum cum Paulo. Cf. ad VII fr. II adscr.

LIII (102) Macrobius Sat. VI 1, 14 'et lunam in nimbo nox intempesta tenebat (Aen. III 587). Ennius in I «cum . . . teneret (tenebat Neap.)».' Cf. C. Gl. L. VI 1 p. 591.

LIV (103) Diomedes II p. 447, 17 K. 'homoeoptoton fit cum oratio excurrit in eodem casu et similes fines, ut Ennius «merentes . . . ac miserantes».' Charisius IV p. 282, 13 K. 'homoeoptoton . . . ut «merentes . . . ac miserantes».' Donatus art. gr. G. L. K. IV p. 398, 23 'homoeoptoton . . . ut «merentes . . . commiserantes».' Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. IV p. 565 '«merentes . . . commiserantes» versus hic Plauti; omnes partes orationis in accusativo casu exeunt.' Pompeius comment. G. L. K. V p. 304, 4 'homoeoptoton est si ita dicas «merentes . . . commiserantes».' Rhet. ad Herennium IV 12, 18 'compositio est verborum constructio quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitae. ea conservabitur, . . . si non utemur continenter similiter cadentibus verbis hoc modo «flentes plorantes lacrimantes obstantes».' Diversum hunc rhetoris versum ab eo quem grammatici frequentarunt Naekius statuit Mus. Rhen. III (1829) p. 398.

101 virgini' (sive virgine). nam Lachmannus; cui de incisione concedendum est, sed virgines non videtur desiderari posse, si quidem recte interpretor haec reptentibus virgines responderi virgines, nam sibi quisque eas domi Romanus habet, reddi non possunt, ut apud Dionysium Halic. II 37, 4 Sabinorum legatis respondetur Ῥωμύλου ἀξιούτος τὰς μὲν γυναῖκας, ἐπειδὴ οὐδ' αὐταῖς ἀκούσας ὁ μετὰ τῶν ἀνδρῶν βίος ἦν, εἴαν παρὰ τοῖς γεγαμηκόσι μένειν κτλ

LV

104 «Nerienem Mavortis et Herem

LVI

105 «Nam vi depugnare sues stolidi soliti sunt.

LVII

106 «Aeternum seritote diem concorditer ambo

TATIUS
LVII—LX

LVIII

107 «Ea mihi reliquae fidei regno vobisque, Quiritis,
Se fortunatim feliciter ac bene vortat.

LV (104) Gellius XIII 23, 18 (Nerienem, Martis coniugem, prima syllaba correpta, tertia producta dici) 'Ennius autem in primo annali in hoc versu «Nerienem M. et herclem (erdem Voss. min.)» si quod minime solet numerum servavit, primam syllabam intendit, tertiam corripuit.' Cf. Paulus Festi p. 71, 14 Th. 'Herem Marteam antiqui accepta hereditate colebant, quae a nomine appellabatur heredum et esse una ex Martis comitibus putabatur.' De Nerienes nomine sententias doctorum recensuit Hertzius.

LVI (105) Festus p. 460, 13 Th. 'stolidus stultus. Ennius l. I «nam vide pugnare s. st. solidi sunt» et in Alexandro [IV].

LVII (106) Charisius II p. 196, 16 K. 'concorditer Ennius annā lib. I «aeternum . . . ambo».'

LVIII (107) Nonius p. 111, 33 'fortunatim prospere. Ennius annalibus I «ea mihi reliquae fidei r. v. Quiritis . . . vortat».' Cf. C. Gl. L. VI 1 p. 465.

104 Herem *Mcursius*: herclem 105 vi depugnare *Gulielmius*: vide pugnare soliti *Scaliger*: solidi soliti sunt *h. c. ελώθασσι, ut* quaerunt in scirpo soliti quod dicere nodum *in sat. 76; cf. ann. 22 I* sues et totam sententiam non aversabitur qui memor est monitorum *Hesiodi 273 sqq. Kirchh.* 107 *Olim scripsi* quod mihi meaeque fide et, et mihi meaeque et fide et iam *Grauertus*; resque ea mi, fidei, r. *Baehrensium*: ego postea temptabam ea uti res (*sive* ea res ut) Mique meaeque fide et r. *Formulae usum satis constantem docet Livius xxxi 5, 4* cum precatatione ea, quod senatus populusque Romanus de re p. deque ineundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano sociisque ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret; xxxi 7, 15; xxxvii 47, 4; xxxvi 1, 2; xl 46, 9 quod in omnibus fere precatationibus nuncupabitur verbis 'ut ea res mihi collegaeque meo bene et feliciter eveniat'; xxx 1, 11 *al. Cicero pro Muren. 1, 1; carmen a Macrobio Sat. III 9, 11 servatum. Inde fit ut apud Ennium quoque quae litteris traditis indicantur* ut ea res, *quocumque modo, fuisse credam* Quiritis: *cf. Festus p. 338, 1 Th.* Quirites autem dicti post foedus a Romulo et Tatius percussam communionem et societatem populi factam indicant; *cf. ibidem proxima*

LIX

Ager Romanus primum divisus in partis tris, a quo tribus appellata Titiensium (tatiensium Flor.), Ramnium, Lucerum: nominatae, ut ait Ennius, Titienses ab Tatio, Ramnenses ab Romulo, Luceres, ut Iunius, ab Lucumone.

LX

109 O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti.

LXI

110 Pectora . . tenet desiderium, simul inter

Sese sic memorant «o Romule, Romule die,

LIX Varro de l. L. v 55. Conf. eundem v 81; 89; 91; Cicero de re p. II 8, 14 et 20, 36; Livius I 13, 8; 36, 2. Festus p. 516, 23 Th.; Paulus p. 525, 9. Idem p. 558, 19 'Titiensis tribus a praenomine Tati regis appellata esse videtur.' Huic loco adscribenda essent, quae de Tatio habet Varro de l. L. v 74 'arae Sabinum linguam olent quae Tati regis voto sunt Romae dedicatae. nam, ut annales dicunt, vovit Opi Florae Vedio Iovi Saturnoque, Soli Lunae Volcano et Summano, itemque Larundae Termino Quirino Vortumno Laribus Dianae Lucinaeque: e quis nonnulla nomina in utraque lingua habent radices' eqs, si verum esset quod cum Lachmanno Hauptius (opp. III 355) credit Ennii annales dici et versus esse hexametros. sed Varro qui scribit v 101 ut annales veteres nostri dicunt, Ennii annales aperte nusquam appellat; nec probabilis Lachmannus (ad Lucr. II 632) in his Varronis de l. L. VII 85 'itaque in Iove hoc et Homerus et alius aliquotiens' reposuit Ennii annales cogitans et annalis.

LX (109) Priscianus XII p. 591, 12 H. 'brevem te syllabam pro met ei (nominativo tu) addere solent . . . Ennius «o Tite . . . tulisti».' Pompeius comment. G. L. K. v p. 303, 33 'antiqui integros versus ita faciebant ut «o Tite . . . tulisti». versus est Ennianus.' Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. IV p. 565 'eiusdem Enni versus est «tute ta tibi tanta tyranne tulisti». omnes enim partes orationis littera principium sumunt.' Isidorus orig. I 35, 14 'parhomoeon est multitudo verborum ex una littera inchoantium, quale est apud Ennium «o Tite . . . tulisti».' Non nominato Ennio: rhet. ad Herenn. IV 12, 18 'compositio est verborum constructio quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitae. ea conservabitur, si . . . vitabimus eiusdem litterae nimiam adsiduitatem, cui vitio versus hic erit exemplo — nam hic nihil prohibet in vitiiis alienis exemplis uti — «o Tite . . . tulisti» et hic eiusdem poetae (scen. 422) «quicquam quisquam . . . neget».' Charisius IV p. 282, 8 K. 'parhomoeon est cum verba omnia similiter incipiunt, ut «o tite tute tate tibi tañ tyrañ tulisti».' Donatus art. gr. G. L. K. IV p. 398, 21 'parhomoeon est, cum ab isdem litteris diversa verba sumuntur, ut «o Tite . . . tulisti».' Pompeius comment. G. L. K. v p. 287, 29 'conlisis est . . . ut «o Tite . . . tulisti».' Priscianus partition. XII vers. G. L. K. III p. 492, 25 'per epectasin tute te correpta, ut «o Tite . . . tulisti».' Martianus Capella v 514 'homoeoprophoron est cum dicitur «o Tite . . . tulisti».' Marius Plotius Sacerdos G. L. K. VI p. 454, 30 'aprepia est absurda et indecens verborum structura, ut «o tite tate tibi tanta».' Singillatim codicum scripturas nequam enumerare supersedi.

LXI (110) Cicero de re p. I 41, 64 'iusto quidem rege cum est populus

- 112 Qualem te patriae custodem di genuerunt!
 O pater o genitor o sanguen dis oriundum!
 Tu produxisti nos intra luminis oras.

LXII

- 115 «Romulus in caelo cum dis genitalibus aevum
 Degit.

LXIII

- 117 «Quirine pater veneror Horamque Quirini.

orbatus, «pectora *diu* (DIT^u cod.) tenet desiderium», sicut ait Ennius post optimi regis obitum; «simul inter sese . . . dii *genuerunt. o pater o genitor o s. dis oriundum*» (113). non eros nec dominos appellabant eos, quibus iuste paruerunt, denique ne reges quidem, set patriae custodes, set patres et deos. nec sine causa; quid enim adiungunt? «tu . . . oras» (114). vitam honorem decus sibi datum esse iustitia regis existimant. Iungenda sunt 'sicut ait Ennius post optimi regis obitum' et haec postrema Ciceronis sunt (cf. II 30, 52), qui ab universa sententia proficiscens propter Ennium transit ad Romuli obitum; itaque diu scripsit nec Ennius quid posuerit sciri potest.

Lactantius div. inst. I 15, 30 'nam Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem populus regem dolens haec loquitur ³¹ «o Romule Romule die (dee corr. Par. R dic Par. S diem Vat.) qualem . . . dii *genuerunt. tu produxisti . . . oras. o pater o (genitor add. Pal.) patriae o s. dis (diis) oriundum*».' Priscianus VI p. 250, 15 H. 'veteres hoc sanguen dixerunt . . . ut ait Ennius [scen. 26]. idem in II annali «o *genitor o s. dis (diis) oriundum*.' in I Columna 'pervetustum suum Prisciani exemplar' secutus; nec potest dubitari propter LXIII quod e primo affertur.

LXII (115) Servius in Aen. VI 764 'aevum proprie aeternitatis est quae non nisi in deos venit. Ennius «Romulus . . . cum *diis genitalibus aevum degit*».' Cicero Tusc. disp. I 12, 28 'ex hoc et nostrorum opinione «Romulus in caelo cum *diis agit aevum*», ut famae adsentiens dixit Ennius.' 'Romulus in caelo' paries Pompei. cf. Buechelerus carm. epigr. p. 823. Cicero de orat. III 38, 154 'verba novantur ut . . . «di genitales».' Cf. Bentleius ad Hor. c. s. 16.

LXIII (117) Nonius p. 120, 2 'Hora iuventutis dea. Ennius annali lib. I «Quirine . . . horamque Quirini (quirint Flor. m. pr. Leid.)».' Gellius XIII 23, 2 'Horam Quirini' inter antiquas comprecationes deorum velut Luam Saturni, Salaciam Neptuni, Maiam Volcani, al., et quam habet Ennius 104 'Nerienem Mavortis' affert. Ovidius metam. XIV 851 'cum corpore nomen mutat Horamque vocat (Hersiliam scilicet), quae nunc dea iuncta Quirino est.' De hac Hersiliae cum Hora coniunctione docte disputat G. Wissowa 'Philol. Abhandl. f. M. Hertz' 1888 p. 167. Quod Ovidio Hōra est, non erat, opinor, cur Ennii versum corrigendo corrumpere.

LXIV
pede ruit

ANNALIUM LIB. II

I

NUMA
POMPILIUS
I-IV

119 Olli respondit suavis sonus Egeriai

II

120 Mensas constituit idemque ancilia
Libaque fictores Argeos et tutulatos

LXIV (118) Festus p. 312, 11 Th. '— (pe)s dē | — (pe)de ruit | — l. i an | — mu | —' Res admodum incerta; de pedis significatione et usu vide Festum p. 258, 26 Th. 'pedem struit in XII significat fugit, ut ait Ser. Sulpicius' et p. 452, 6; Nonium p. 461, 26 'pedem cum hominum et aliquarum animantium dici manifestum sit, Virgilius lib. VIII (123) etiam fluviorum dici posse ostendit «cunctatur et amnis rauca sonans revocatque pedem Tiberinus ab alto»; cf. Aen. VIII 240. Lucretius v 272 (VI 638) 'qua via secta semel liquido pede detulit undas.'

LIB. II I (119) Varro de l. L. VII 42 'apud Ennium «olli . . . egeria . I.» olli valet illi dictum ab olla et ollo.' Servius in Aen. XI 236 'olli illi secundum Ennium.' Cf. v. 33. Cicero de leg. I 1, 4 'nec dubito quin idem et cum Egeria conlocutum Numam et ab aquila Tarquinio apicem inpositum putent (cf. v. 147 sq.).'

II (120) Varro de l. L. VII 43 'apud Ennium «mensas constituit idemque ancilia» dicta ab ambecisu, quod ea arma ab utraque parte, ut Tracum, incisa. *Saliba que* (in cisa. 44 «libaque Victorius) fictores argeos et tutulatos». liba quod libandi causa fiunt. fictores dicti a fingendis libis. Argei ab Argis . . . tutulati dicti hi, qui in sacris in capitibus habere solent ut metam. id tutulus appellatus ab eo quod . . . Festus p. 534, 34 Th. 'tutulum vocari aiunt flaminicarum capitis ornamentum . . . quidam pilleum lanatum forma metali figuratum, quo flamines ac pontifices utantur, eodem nomine vocari. Ennius «libaque fictores argaeos e —». Paulus 'tutulum dicebant flaminicarum capitis ornamentum . . . Ennius «fictores argeos et tutulatos.' Cf. Varro de l. L. v 45. Paulus Festi p. 11, 34 Th. Servius Danielin. in Aen. II 683 p. 318, 23 Thil.

119 Egeriai Victorius 120 Menses (menseis *Lachmannus*)
A. Augustinus (cf. *Livius* I 19, 6; *Plutarchus Num.* 18, 1-3; *Rom.* 21, 1),
sed dicit nisi fallor mensas, quas Paulus ex Festo p. 150, 25 Th. in
aedibus sacris ararum vicem obtinuisse scribit. Cf. Naevium apud Pro-
bium in Verg. ecl. 6, 31 p. 14, 8 Keil. primus add. Scaliger, bis sex
Corsenus

III

122 Volturnalem Palatuaalem Furinalem
 Floralemque Falacrem et Pomonalem fecit
 Hic idem

IV

125 «Si quid me fuerit humanitus, ut teneatis

V

126 Metioeo Fufetioeo

TULLUS
 HOSTILIUS
 V—XVIII

III (122) Varro de l. L. VII 45 'eundem Pompilium ait fecisse flamines, qui cum omnes sunt a singulis deis cognominati, in quibusdam apparent *ἔτυμα*, ut cur sit Martialis et Quirinalis; sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines, ut in his qui sunt versibus plerique «volturnalem . . . floralēq . . . idem» quae obscura sunt. eorum origo Volturnus, diva Palatua, Furrina, Flora, Falacer pater, Pomona.' Cf. idem ibid. v 84 'flamines quod in Latio capite velato erant semper ac caput cinctum habebant filo flamines dicti. horum singuli cognomina habent ab eo deo cui sacra faciunt, sed partim sunt aperta, partim obscura. aperta ut Martialis Volcanalis; obscura Dialis et Furinalis, cum Dialis ab Iove sit, Diovis enim, Furinalis a Furrina, cuius etiam in fastis feriae Furinales sunt (cf. VI 19). sic flamen Falacer a divo patre Falacre.' Versus qui sunt superiori loco Ennii hexametros esse O. Muellerus statuit, quem secutus sum; et hos Saturnios esse et ad Naevium redire, quod nunc credunt, mihi multis nominibus incredibile visum est. quo enim referimus fecit hic idem? nimirum ad Numam, eundem, qui ab Ennio modo dicebatur mensas constituisse idemque ancilia libaque (de idem cf. v. 144). Idcirco Varro ipse scribit eundem Pompilium ait fecisse fl. Ennius videlicet ait, de quo eodem Ennius ante similia memoravit. Vix poterant haec artius inter se cohaerere. De versuum forma licet ambigere, et Lachmannum video aliter distribuere, sic Volturnales | Palatuaales Furinales Floralesque | Falacres et Pomonales fecit hic idem |. Si duriores sunt hexametri, ne Saturnii quidem isti quos voluit insigniore venustate placent, et haec invicte sesquipedalium nominum necessitas vel optimi poetae virtutem fregisset.

IV (125) Festus p. 156, 7 Th. 'me pro mihi dicebant antiqui ut Ennius cum ait l. II «si quid me fuerit (sic cum Muellero Thewrewkius ex codice; Keilii indicium mutierit testantis falsum) h. *uti teneatis*» et Lucilius (1092 L.) «nunc ad te redeo, ut quae res me impendet agatur». Paulus idem sine exemplis. Apparet structuram agi, non formam pronominis.

V (126) Quintilianus I 5, 12 'duos in uno nomine faciebat barbarismos Tinga Placentinus . . . preculam pro pergula dicens et immutatione cum c

122 sq. *Nomina olim vulgabatur numero plurali* · Furrinalem Floralemque O. Muellerus 125 Cf. *Plaut. Poen.* 1085 si quid me fuat; *trin.* 157 si quid eo fuerit; et si quid mihi humanitus accidisset *Cicero Phil.* I 4, 10 ut olim corr.: uti 126 Metioeo Fufetioeo G. Hermannus, quae est paene ipsa librorum scriptura, quorum quae

VI

127 «quianam legiones caedimus ferro

VII

128 Et simul effugit, speres ita funditus nostras

VIII

129 Hic occasus datus est: at Oratius inclutus saltu

IX

130 «Qui ferro minitere atque in te ningulus

X

131 At sese, sum quae dederat in luminis oras

pro g uteretur et transmutatione cum r praeponeret antecedenti. at in eadem vitii geminatione *etieo fufetioeo* (ita Bern. mettioeo et furetioeo, sed oeo et, ret, eo e corr., Ambr.) dicens Ennius poetico iure defenditur.

VI (127) Servius in Aen. x 6 'quianam cur quare. Ennianus sermo est «quianam . . . ferro».' verba Ennii servavit Danielinus. Cf. 259.

VII (128) Festus p. 492, 6 Th. 'speres antiqui pluraliter dicebant ut Ennius l. II «et simul . . . nostras» et l. XVI [XIX].'

VIII (129) Festus p. 194, 14 Th. 'occasus interitus . . . quo vocabulo Ennius pro occasione est usus in l. II «hic . . . saltu». item in l. V [I]. item in l. VIII [XX].'

IX (130) Festus p. 188, 30 Th. 'ningulus nullus, ut Ennius l. II «qui f. m. atque inte ninculus mederi queat».' Enniani versus particulam interiiisse prodit Pauli glossa 'ningulus nullus. Marcius vates «ne ningulus mederi queat».'

X (131) Festus p. 426, 4 Th. 'sum pro eum usus est enius l. I [XLIX] et l. II «at se se . . . oras».'

est discrepantia tenuis admodum ad hanc formam redit etieo fufetioeo; et haec quomodocumque in versu posita possunt videri ex Homericâ imitatione expressa, μέγαλοιο Κρόνοιο; λεροῖο δόμοιο; ἀνέμοιο δυσάεος ὀρνυμένοιο. quam vero eandem vitii geminationem Quintilianus dicat, quam praecipue recuperare et in uno quidem nomine quaerens olim Metto Fubettoi posueram ad exemplum dativi populoi Romanoī a Mario Victorino (G. L. K. VI p. 17, 20) memorati, nec Buechelerus nec Ritschelius docuerunt. Alia nec mihi probabilia nuper exposita a Schoellio in mus. Rhen. XL p. 320 sq. 128 Distinxi: sententia enim, puto, haec est et simul effugit (Aen. V 151), speres ita funditus nostras Evertens 131 Ad sese putarunt, ego aliquando Ast e se; sed erat fortasse At sese, sum quae dederat in luminis oras, Obtulit vel Prostravit

XI

132 «Ingens cura mis cum concordibus aequiperare

XII

133 «Adnuit sese mecum decernere ferro

XIII

134 «Ferro se caedei quam dictis his toleraret.

XIV

135 Haec inter se totum *egere diem tuditantes*.

XV

136 «Quande tuas omnes legiones ac popularis

XVI

137 tractatus per aequora campi

XI (132) Priscianus XIII p. 3, 6 H. 'sic ergo $\xi\mu\omicron\upsilon\delta$ $\sigma\omicron\upsilon\delta$ $\omicron\upsilon\delta$ mei tui sui, $\xi\mu\omicron\upsilon\delta$ $\sigma\omicron\upsilon\delta$ $\omicron\upsilon\delta$ mis tis sis. sed propter supra dictam causam tacitus est tertiae huiuscemodi genitivus. Ennius in II «ingens cura mis cum concordibus (cum cordibus Heidelb. $\text{c}\bar{\text{u}}$ concordibus Halb.) aequiperare (aequipare Sang.).'

XII (133) Priscianus X p. 504, 26 H. 'vetustissimi inveniuntur etiam produxisse (paenultimam perfectorum in ui desinentium) ut eruo erui, arguo argui, annuo annui. Ennius in II «adnuit (annuit) sese (om. pauci) m. d. ferro».'

XIII (134) Festus p. 540, 13 Th. 'tolerare patienter ferre. Accius [466 R.]. Ennius I. II «ferro se *egere* . . . toleraret.»

XIV (135) Paulus Festi p. 531, 9 Th. 'tuditantes significat negotium tudentes id est agentes. Lucretius (II 1142) «nec tuditantia rem cessant extrinsecus ullam.» Festus '— — (u)ditantes tudentes | — — (en)tes significare ait Cincius | — — nius I. II «haec inter se totum | — — (t)es» et Lucretius item I. II [1142].'

XV (136) Festus p. 348, 7 Th. 'quamde pro quam usos esse antiquos cum multi veteres testimonio sunt tam huius (tum Ennius Ursinus) in primo (XLVIII) «Iuppiter . . . qua deman' impe (interstitium trium litterarum) scdo (puto manus ui) idē in secundo) «*quan|dit uas* o. l. ac popularis» et Lucretius [I 640].'

XVI (137) Macrobbii exc. Bob. G. L. K. v p. 651, 34 'tractare saepe trahere et habitare saepe habere . . . Ennius «tractatus p. a. campi.»

133 *Intelligitur* decernere ferro Velle 134 caedi *Ursinus*:
caede *Fuisse credas interrogationem huius modi* quis non magis
ferro se caedi quam dictis his toleraret? 135 *egere diem addidi*
tuditantes Scaliger 136 *quande tuas Ursinus: quan|dit uas*

XVII

138 Vulturus in *spinis* miserum mandebat homonem.
Heu quam crudeli condebat membra sepulcro.

XVIII

140 At tuba terribili sonitu taratantara dixit.

XVII (138) Priscianus VI p. 206, 23 H. 'vetustissimi tamen etiam homo homonis declinaverunt. Ennius «vulturus (vulturis Par. R Halberst.) in *silvis miserum m. homonem* heu . . . sepulcro». nam et vultur et vulturus (vulturis) et vulturius dicitur.' Eadem fere, nisi quod vulturis et hei, e schol. cod. Bamberg. in Statii Theb. III 508 teste O. Muellero affert L. Muellerus.

Charisius I p. 147, 15 K. 'vulturius . . . Cicero . . . vultur Maro . . . vulturus Ennius «vulturus in *spineto supinum m. hominem*».' Servius in Aen. VI 595 'sane in usu est vultur; licet Cicero vulturius dixerit . . . Ennius «vulturus (vulturis Reg. Mon. vulturius Sang.) in *campo* (silvis Carolir. Sang. Mon.) *miserum* (supinum Hamb. Flor. Cass.) m. *homonem*».'

XVIII (140) Priscianus VIII p. 450, 6 H. (*ὄνομαστοίαι*) 'ut . . . taratantara. Ennius «at . . . dixit».' Servius in Aen. IX 501 'at tuba terribilem sonitum: hemistichium Ennii: nam sequentia iste mutavit: ille enim ad exprimendum tubae sonum ait «taratantara dixit».' Vergilius Aen. II 486 'at domus interior gemitu miseroque tumultu miscetur, penitusque caevae plangoribus aedes femineis ululant; ferit aurea sidera clamor. tum pavidae tectis matres ingentibus errant amplexaeque tenent postes atque oscula figunt.' Servius in h. l. 'at domus interior: de Albano excidio (scil. quod est apud Ennium) translatus est locus.' Idem in Aen. II 313 'clangor Graecum est: nam *κλαγγή* dicitur. illud sane sciendum est, quia morem tetigit expugnationis; plerumque enim ad tubam evertuntur civitates, sicut Albam Tullus Hostilius iussit everti (apud Ennium videlicet).'

138 Vulturus (*vel* Volturus) *testimonia firmant; nec erat spernendum cum Bergkio vulturis flagitante; cf. Iuppiter Anxurus Aen. VII 799 in spinis H. A. Kochius exerc. crit. p. 13 coll. Aen. VIII 645 raptabatque viri mendacis viscera Tullus per silvam et sparsi rorabant sanguine vepres; et his nominibus variat Lucretius IV 61 serpens exiit in spinis vestem: nam saepe videmus illorum spoliis vepres volitantibus auctas; a Vergilio pendens Claudianus XV 254 laniandaque dumis impia diversis aptarem membra quadrigis; Livius haec copulat XXXVIII 23, 7 pars in silvis vepribusque occisa; XXV 21, 3 in villis circa vepribusque et silvis disponit; quare credibile est ex Ennii^{spineto} in spinis nata esse illa in silvis, in campo; ex hac forma in spinu Bergkii opp. I 150 ortum esse in spineto supinum putat hemonem Merula, conf. Paulus Festi p. 71, 18 Th. hemona humana et homonem hominem dicebant 140 Lucretius VI 155 terribili sonitu*

XIX

141 Isque dies post aut marcus quam regna recepit

XX

142 et Tiberis flumen vomit in mare salsum

XXI

143 i caerula prata

XXII

144 Ostia munita est; idem loca navibus pulchris
Munda facit; nautisque mari quaesentibus vitam

XIX (141) Servius Danielin. in Aen. III 333 p. 401, 22 Thil. 'reddita more veteri pro data accipiendum est; re ergo abundat. Ennius annalibus [58], et alibi «isque dies post aut marcus quam r. recepit» pro accepit; aut reddita, quod Heleno debebatur imperium (et pro accepta ut reddita q. h. debatur i. Flor. quae correxī).'

XX (142) Macrobius Sat. VI 4, 3 'mane salutantum totis vomit aedibus undam (georg. II 462). pulchre «vomit undam» et antique; nam Ennius ait «et Tiberis . . . salsum».'

XXI (143) Festus p. 400, 31 Th. 'rigido | — — Ennius (523) locatus videtur | — — (1) i. est enim a manis no | — — re usus est. et l. II | — — i caerula prata»: cae | — — et alibi [524].'

XXII (144) Festus p. 346, 15 Th. 'quaeso ut significat idem quod rogo, ita quaesere ponitur ab antiquis pro quaerere, ut est apud Ennius l. II «Ostia m. est idem loca navibus pulchris mundo facit nautisque mari quae sentibus vitam» et in Chresponte [II] et in Andromeda [VII].' Paulus 'quaeso significat id quod rogo. quaesere tamen Ennius pro quaerere posuit.' Paulus p. 121, 3 Th. 'mundus quoque appellatur lautus et purus.' Festus ex apogr. l. XII 'Ennius «idem loco navibus celsis munda facie atque etiam aere».'

141 postquam Ancus Marcius *Ilbergius* pos aui quam Marcius *Bergkii*. Si haec ad Ancum Marcium pertinent, et reliqui hoc loco, possit ancus pro marcus scribi Isque dies post aut Ancus quam regna recepit Aut obiit Tullus; sed res est valde incerta; de orationis forma conf. Varro de l. L. VI 18 non multo enim post hic dies quam decensus Gallorum ex urbe 142 Ne quid supplendi metri causa prave addatur, haec ad situm Ostiae pertinere Ovidius fast. IV 291 Ostia contigerat, qua se Tiberinus in altum dividit et campo liberiore natat et Festus subindicat p. 228, 14 Th. Ostiam urbem ad exitum Tiberis in mare fluentis Ancus Marcius rex condidisse et feminino appellatione vocabulo fertur 143 Neptuni vel ponti c. p. augurantur incerta coniectura, nisi quod haec quoque ad Tiberim et Ostiam referri videantur

ANNALIUM LIB. III

I

TARQUINIUS 146 Olim de caelo laevum dedit inclytus signum
PRISCUS

I—IX

II

147 Et densis aquila pennis obnixa volabat
Vento quem perhibent Graium genus aera lingua.

III

149 Postquam lumina sis oculis bonus Ancus reliquit

IV

150 Tarquinio dedit imperium simul et sola regni

V

151 Circum sos quae sunt magnae gentes opulentae

LIB. III I (146) Nonius p. 51, 14 'levum significari veteres putant quasi a levando . . . Ennius annali lib. III «olim . . . levum . . . signum».'

II (147) Probus in Verg. ecl. 6, 31 p. 19, 11 Keil. 'pro aere venti hic extrinsecus accipiuntur: ad quod argumentum collegimus Ennii exemplum de annalium tertio «et densis a. pennis (pinnis vel primis alii) . . . lingua».'

Cf. Cicero de leg. I 1, 4 ad II fr. I adscr.

III (149) Festus p. 428, 20 Th. 'sos . . . interdum pro suos ponebant ut cum per dativum casum idem Ennius effert «postquam . . . reliquit».' Paulus 'sos interdum pro suos ponebant; per dativum casum idem Ennius effert «postquam lumina sis oculis» pro suis.'

IV (150) Festus p. 426, 33 Th. 'solum terram Ennius I. III «Tarquinio d. i. simul et s. r.» et aliubi [455].'

V (151) Festus p. 428, 14 Th. 'sos pro eos antiqui dicebant, ut Ennius I. I [XVII] et I. III «circum . . . opulentae». I. VII [XVIII]. I. XI [II].'

146 Olli *Passeratus* 147 sq. aquila in *Keilius*, aquila hinc *Lachmannus ad Lucr. II 27*; intelligas densis pennis vento obnixa volabat; de vento quem perhibent aera cf. *Epicharm. VII. Cicero de nat. deor. II 36, 91* spirabili natura, cui nomen est aer, Graecum illud quidem sed perceptum iam tamen usu a nostris . . . dicaturque tam aether Latine quam dicitur aer; *Acad. post. I 7, 26* aer, hoc quoque utimur enim pro Latino 149 Cf. *Lucretius III 1025* lumina sis oculis etiam bonus Ancus reliquit 150 dedit scil. populus; cf. *Cicero de re p. II 20, 35* itaque mortuo Marcio cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinus

VI

152 «Hac noctu filo pendebit Etruria tota.

VII

153 Postquam defessi sunt stare et spargere sese
Hastis, ansatis concurrunt undique telis

VIII

155 Exin Tarquinium bona femina lavit et unxit.

IX

156 Prodinunt famuli: tum candida lumina lucent.

VI (152) Macrobius Sat. I 4, 17 'Ennius enim, nisi cui videtur inter nostrae aetatis politiores munditias respuendus, «noctu concubia» dixit his versibus [164 sq.].¹⁸ quo in loco animadvertendum est non solum quod «noctu concubia» sed quod etiam «qua noctu» dixerit. et hoc posuit in annalium septimo, in quorum tertio clarius idem dixit «hac . . . tota».'

VII (153) Macrobius Sat. VI 1, 16 'concurrunt undique telis indomiti agricolae (Aen. VII 520). Ennius in III «postquam . . . stant et . . . telis».'

VIII (155) Servius in Aen. VI 219 'lavant frigentis et unguunt: versus Ennii qui ait «*Tarquinii corpus bona f. lavit (lavit Flor.) et unxit*».' Donatus in Ter. hec. I 2, 60 'uxor dicitur . . . vel quod lotos maritos ipsae ungebant, cuius rei Ennius testis est «*exin Tarquinium* (Tarquinium Oxon.) bona . . . unxit».'

IX (156) Festus p. 284, 23 Th. 'prodinunt prodeunt, ut Ennius annali I. III «prodinunt . . . lucent».' Paulus 'prodinunt prodeunt. Ennius «prodinunt . . . lucent».'

152 Cf. Valerius Max. VI 4, I cum admodum tenui filo suspensa rei publicae salus ex sociorum fide penderet 153 stare et scripsi: stant et; conf. v. 571 decretumst stare et fossari corpora stantes Serivarius 154 hastis ansatis Columna, cf. 172 Huic adnecti poterat 572 in hunc tenorem concurrunt undique telis Et iam pes premitur pede et armis arma teruntur, coll. Sil. It. IV 351 sqq. sed vide etiam ann. 443 sqq. 155 Tarquinii corpus quod est apud Servium (unde Tarquini c. effecerunt; melius erat Tarquinium corpus ut Tarquinium nomen) fortasse errore ortum est ex Vergilii versu qui habet corpusque lavant f. et unguunt 156 Cum lychnis scilicet vel cum ardentibus taedis prodinunt famuli, ne quis famuli tum c. iungi iubeat cum Bergkio opp. I p. 312; cf. Verg. Aen. XI 143 sqq. et Servius Danielin. ad h. l. Od. XIX 25 δμῶς δ' οὐκ εἷας προβλωσκέμεν, αἶ κεν ἔφαινον et 34 πάροιδε δὲ Παιλλὰς Ἀθήνη, χρῦσεον λύχνον ἔχουσα, φῶς περικαλλῆς ἔποιε; ibid. XXIII 294; Aristoph. ran. 1338 ἀλλὰ μοι, ἐμπίπολοι, λύχνον ἄψατε

X

SERVIUS
TULLIUS
x. xi

157 Et qui sextus erat Romae regnare quadratae

XI

158 Inde sibi memorat unum super esse laborem.

XII

159 Caelum *suspexit* stellis fulgentibus aptum.

ANNALIUM LIB. IV

I

160 «Nobis unde forent fructus vitaeque propagmen

X (157) Festus p. 346, 9 Th. 'quadrata Roma in Palatio ante templum Apollinis dicitur, ubi reposita sunt quae solent boni omnis gratia in urbe condenda adhiberi, quia saxo munitus est initio in speciem quadratam. eius loci Ennius m. (h. e. meminit) cum ait «*et quis est erat R. r. q.*».'

XI (158) Gellius I 22, 14 'an superesse dixerint veteres pro restare et perficiendae rei deesse, quaerebamus. ¹⁵ nam Sallustius in significatione ista non superesse sed superare dicit . . . ¹⁶ sed invenimus in tertio Enni annalium in hoc versu «inde . . . laborem» id est reliquum esse et restare, quod, quia id est, divise pronuntiandum est, ut non una pars orationis esse videatur sed duae.'

XII (159) Macrobius Sat. VI 1, 9 'axem humero torquet stellis ardentibus aptum (Aen. IV 482. VI 797). Ennius in I [XIII] et in tertio (in III, om. et, Salisb.) «caelum *prospexit* . . . aptum» (et in . . . aptum om. Par.), in x (VIII) «hinc Nox processit stellis ardentibus apta».

LIB. IV I (160) Nonius p. 64, 31 'propages est series et adfixio continua vel longe ducta. pages enim compactio unde compages; et propagare

157 Et qui sextus erat *Hertzius*: et quis est erat Et qui se sperat *Salmasius* *Tenui quae nunc vulgo spernitur Hertzi emendatio: oratio quo tenore haberi potuerit Dionysius Halic. ostendere potest, qui III 65, 6 Servium Tullium imperatorem rem gerentem in bello Tarquinii cum Sabinis ita designat* ἔταξεν ἄνδρα γενναῖον . . . ᾧ Ῥωμαῖοι μετὰ τὴν Δευκίου Ταρκυνίου τελευτήν βασιλεύειν τῆς πόλεως ἐπέτρεψαν 159 *suspexit scripsi: prospexit; quod fortasse in versu proximo quod sequitur processit errore creavit. Cf. Cicero de nat. deor. II 18, 49 dum palato quid sit optimum iudicat, caeli palatum, ut ait Ennius (inc. XVI), non suspexit; idem ibid. II 2, 4 cum caelum suspeximus; III 4, 10 cum caelum suspexissemus; Aen. XII 196 Suspiciens caelum tenditque ad sidera dextram 160 Nobis Iunius: novis vel bonis propagmen: cf. Lachmannus ad Lucr. VI 613 Hoc responsum*

II

161 Romani scalis: summa nituntur opum vi.

III

162 Vulsculus perdidit Anxur.

A. U. C. CCCXLVIII

IV

163 nonis Iunis soli luna obstitit et nox

A. U. C. CCCL

genus iuge longe mittere. Pacuvius Antiopa (20 R.) «salvete, gemini, mea propages sanguinis». Ennius «*novis* unde *florent* (forent Wolf.) f. *vitaque propaginem*». Idem p. 221, 8 'propago, propages ut saepe generis est feminini. Pacuvius Antiopa «salvete, gemini, mea propages sanguinis». neutri Ennius «*bonis* unde (boni secunde Harl. m. pr. Leid. Eскур. boni secundi Flor. m. pr.) *forent* f. *utaeque* (aeque Flor. m. pr.) *propagmen* (propagimen Harl. Leid. m. pr. Eскур.)».

II (161) Macrobius Sat. vi 1, 17 'summa nituntur opum vi (Aen. xii 552). Ennius in quarto «Romani (Ennius in [interstitium trium litterarum] Romanis Par. Romanis etiam Neap.) scalis s. n. opum vi» et in xvi [iii]. Servius in Aen. xii 552 'summa nituntur opum vi: hemistichium Ennianum.'

III (162) Paulus Festi p. 16, 36 Th. 'Anxur vocabatur quae nunc Tarracina dicitur Vulscae gentis, sicut ait Ennius «Vulsculus perdidit Anxur».'

IV (163) Cicero de re p. i 16, 25 'id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit, qui ut scribit, anno quinquagesimo^{ccc} fere post Romam conditam «NON IUNIS . . . NOX»; adque hac in re tanta inest ratio adque sollertia, ut ex hoc die quem apud Ennium et in maximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint usque ad illam quae nonis Quinctilibus fuit regnante Romulo.'

esse Cincinnati ab agris ad dictaturam vocati a. u. ccxcvi, cui Dionysius haec tribuit (x 24 p. 37, 26 K.) ἀπολείται ἄρα καὶ τούτου τοῦ ἐνιαυτοῦ ὁ καρπὸς διὰ τὰς ἐμὰς ἀσχολίας καὶ πεινήσομεν ἅπαντες κακῶς, *probare studui prooem.* 1892/93 p. 7 161 *Intelligitur temptant ascendere muros R. scalis: summa n. o. vi; videtur enim hoc hemistichium et hoc loco ut altero per se positum esse. Cf. Aen. ix 505 quae runt pars aditum et scalis ascendere muros; Livius xxxvi 24, 4 partim scalis ascensus temptant; xxxvii 32, 4 alii scalis etiam ascensum in muros temptarent. Quamquam etiam in unum coire poterat ascendere muros R. scalis nituntur, velut Livius xliv 11, 8 his tuentibus muros cum subire Romani summa vi niterentur, sed illud probabilius* 162 *Vulsculus: cf. Bergkiius opp. i p. 215; Mommsenus de dial. Ital. inf. p. 245. 262* 163 *nonis edd. Quom nonis Bergkiius Iunis: cf. Lachmannus ad Lucr. v 85; Iunonis Hullemanus de annal. max. p. 73 coll. Macrobi Sat. i 12, 30*

V

- GALLICUS 164 Qua Galli furtim noctu summa arcis adorti
TUMULTUS Moenia concubia vigilesque repente cruentant
A. U. C. CCCLXIV

ANNALIUM LIB. V

I

- 166 Iniicit inritatus: tenet occasus, iuvat res.

II

- BELLUM 167 Bellum aequis manibus nox intempesta diremit.
SAMNITIUM
A. U. C. CCCCXI

III

- 168 euax aquast aspersa Latinis

V (164) Macrobius Sat. I 4, 17 'Ennius enim, nisi cui videtur inter nostrae aetatis politiores munditias respuendus, «noctu concubia» dixit his versibus «qua Galli . . . cruentant». ¹⁸ quo in loco animadvertendum est non solum quod «noctu concubia» sed quod etiam «qua noctu» dixerit. et hoc posuit in annalium septimo (quarto correxi, h. e. ex VII effeci III), in quorum tertio clarius idem dixit [VI].² Osbernus panorm. (thes. nov. Lat.) A. Mai class. auct. VIII p. 148 'concupium quaedam pars noctis. Ennius «qua . . . cruentant».'

LIB. V I (166) Festus p. 194, 15 Th. 'occasus interitus . . . : quo vocabulo Ennius pro occasione est usus in l. II [VIII]. item in l. V «inicit inritatus . . . res». item in l. VIII [XX].²

II (167) Acro in Hor. ep. II 2, 98 'lento Samnites ad lumina prima duello: sensus: invicem odiosi sumus fallendo nos et mala carmina praedicantes et hoc sine fine facientes ut Romani quondam pugnaverunt cum hostibus Samnitibus usque ad noctem; unde et Ennius inquit «bellum (vel Ennius bellum inquit) aequis manibus . . . diremit».²

III (168) Charisius II p. 240, 6 K. 'euax. Plautus in Bacchidibus (247) «euax aspersisti aquam» (fili nuntio). Ennius quoque annalium libro «aquast aspersa Latinis». sic cod. Neap. 'annalium liber aquas istas pensa lituus' excerpta Cauchiana: quae sunt plane eadem leviter corrupta quae habet cod. Neapolitanus neque iis quicquam communionis est cum exemplo Plautino; nisi quod euax quod desideratur in Neap. recte adiectum est in excerptis; vide relat. acad. a. 1899 p. 275 sq. De euax cf. Varro de l. L. VII 93 et C. Gl. L. II p. 316, 25.

164 Qua h. e. qua via, non qua noctu et Macrobius hac parte peccat; cf. Bergkius symb. gr. Lat. I p. 79 167 aequis manibus h. e. Marte aequo, ut Livius scribit XXVII 12, 10 cum iam nox instaret, Marte aequo discessum est, et huc respiciens 13, 5 aequis manibus hesterno die diremistis pugnam 168 aquast Bergkius opp. I 309. 345, cf. Lachmannus in Lucr. VI 552

IV

169 Cives Romani tunc facti sunt Campani.

V

170 Cum nihil horridius umquam lex ulla iuberet

VI

171 Cogebant hostes lacrimantes ut misererent.

VII

172 ansatas mittunt de turribus

VIII

173 Quod per amoenam urbem leni fluit agmine flumen.

ANNALIUM LIB. VI

I

174 Quis potis ingentis oras evolvere belli

PYRRHI
BELLUM
I—XIX

IV (169) *Fragm. de metris G. L. K.* vi p. 612, 6 'hexameter heroicus ... totus ex spondiis «cives ... Campani».' *Ibid.* p. 616, 9 'ac primus trimetrus sit heroicus spondiazon «cives ... Campani».' Referunt editores ad Ennium: cuius si est, de quo licet dubitare, huic sedi recte vindicatus est.

V (170) *Orosius hist.* III 9,5 'anno autem post hunc (quem 9, 1 dixit 'ab urbe condita ccccviii?') subsequente Minucia virgo Vestalis ob admissum incestum damnata est vivaque obruta in campo, qui nunc sceleratus vocatur.' *Eadem Livius VIII 15, 7* ad a. u. c. ccccxvii. *Supra Orosii verba r u t a ... n u n c* in *cod. Sangall.* 621 saec. x manu Ekkeharti iv scripta sunt 'Ennius «cum ... iuberet».' De 'scelerato campo' *Festus* p. 494, 22 Th.

VI (171) *Priscianus VIII* p. 428, 14 H. (misereo) 'quo vetustissimi sunt usi, ut supra dictum est. Ennius in v annalium «cogebant hostes (hostis pauci) ... misererent».'.

VII (172) *Nonius* p. 556, 24 'ansatae iaculamenta cum ansis. Ennius lib. v «ansatas ... turribus».' Cf. *C. Gl. L.* vi 1 p. 73.

VIII (173) *Macrobius Sat.* vi 4, 4 'agmen pro actu et ductu quodam ponere non inelegans est, ut «leni fluit agmine Thybris» (*Aen.* II 782); immo et antiquum est. Ennius enim in quinto ait «quod ... flumen».'

LIB. VI I (174) *Quintilianus VI* 3, 86 'dissimulavit Cicero, cum Sex. Annalis testis reum laesisset et instaret identidem accusator 'dic M. Tulli si quid potes de Sexto Annali'; versus enim dicere coepit de libro Ennii annali sexto «quis ... causas e. belli».' *Macrobius Sat.* vi 1, 18 'et mecum

172 hastas *add. Columna*, altis *Quicheratius*; cf. 154 173 *Lucretius* v 271 (vi 637) inde super terras fluit (redit) agmine dulci

174 ingentis oras belli: cf. *Lachmannus ad Iucr.* IV 142

II

175 Tum cum corde suo divum pater atque hominum rex
Effatur

III

177 Navus repertus homo Graio patre Graius homo rex

IV

178 Nomine Burrus uti memorant a stirpe supremo

V

179 «Aio te Aeacida Romanos vincere posse.

ingentes oras evolvite belli (Aen. ix 526). Ennius in vi «*quis* (qui Sal.) p. ingentes oras e. belli.» Servius in Aen. ix 526 «oras evolvite belli: hoc est ingentis belli. narrate non tantum initia sed etiam extrema bellorum. nam orae sunt extremitates.» add. Danielin. «est autem Ennianum «*qui* . . . oras e. belli.» Diomedes I p. 385, 32 K. «dicebant . . . potis est pro potest, ut apud . . . Ennium «*quis* . . . oras evolvere (orase volvere Par. B orare volvere Par. A oras evolare Mon.) belli.»

II (175) Macrobius Sat. vi 1, 10 «conciliumque vocat divum pater atque hominum rex (Aen. x 2). Ennius in vi «tum (tunc Neap.) . . . effatur.»

III (177) Festus p. 170, 33 Th. «navus celer ac strenuus a navium velocitate videtur dictus. Ennius l. vi «navus . . . rex» et l. xvi [xvii].»

IV (178) Nonius p. 226, 30 «stirpem generis feminini . . . masculino Ennius annalium lib. v (vi Merula) «*homines pyrrus* uti m. a styrpe supremo.» Festus p. 454, 30 Th. «stir — — — | re antiqu(i) | «*nomine pyrrh* — — | a stirpe supremo.» Idem p. 402, 15 Th. «recto fronte . . . antiquae id consuetudinis fuit, ut cum ait Ennius quoque «a stirpe supmo» et «*Ilia dia nepos*» (55) et «*lupus feta*» (68) et «*nulla metus*» (549. scen. 407).» Cf. Paulus p. 42, 27 Th. et Festus p. 138, 27 Th. ad xi fr. iv adser.

V (179) Cicero de div. ii 56, 116 «Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? num minus ille potuit de Croeso quam de Pyrrho fingere Ennius? quis enim est qui credat Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum «aio

175 cum corde suo: cf. 540 effudit voces proprio cum pectore sancto divum pater atque hominum rex saepe variata formula; vide 580. 581 178 Pyrrhus vel Pyrrus Nonius et Festus, sed Cicero orat. 48, 160 Burrum semper Ennius, numquam Pyrrhum; «vi patefecerunt Bruges» (scen. 176) non Phryges; ipsius antiqui declarant libri et Quintilianus I 4, 15 sed b quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde Burrus et Bruges et Belena. Cf. Paul. Fest. p. 22, 30 Th. πύρρον burrum, πύξον buxum dicebant. Ter. Scaurus G. L. K. vii p. 14, 5 Ceterum nomine recte scribi, Nonium peccare, et hos duos versus, in quibus frustra emendandi occasio quaeritur, continuos sexto libro, quem Festus dicit, non quinto, quem Nonius, recte adscribi, accuratius exposui in actis acad. a. 1886 («Über die Annalen des Ennius») p. 11 sq.

VI

180

stolidum genus Aeacidarum:

Bellipotententes sunt magis quam sapientipotententes.

... posse». primum Latine Apollo numquam locutus est; deinde ista sors inaudita Graecis est; praeterea Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desiderat; postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est, «stolidum ... bellipotententes (belli petentes Voss. B m. pr.) ... sapientipotententes» (vi), tamen hanc amphiboliam versus intellegere potuisset 'vincere te Romanos' nihilo magis in se quam in Romanos valere.' Aurelius Victor de vir. ill. 35, 1 'Pyrrhus rex Epirotarum ... cum imperium orbis agitare et Romanos potentes videret, Apollinem de bello consuluit: ille ambigue respondit «aio ... posse».' Ammianus Marcellinus XIII 5, 9 'nam et oracula dubia legimus ... sortemque his posteriori veram quidem sed non minus ambiguum «aio te eacida ... posse».' A Cicerone pendens Minucius Felix Octav. 26, 6 'de Pyrrho Ennius Apollinis Pythii responsa confinxit, cum iam Apollo versus facere desisset; cuius tunc cautum illud et ambiguum defecit oraculum, cum et politiores homines et minus creduli esse coeperunt.'

Augustinus de civ. dei III 17 p. 125, 2 Domb. 'cui (Pyrrho) sane de rerum futuro eventu consulenti satis urbane Apollo sic ambiguum oraculum edidit, ut e duobus quidquid accidisset ipse divinus haberetur; ait enim «dico te Pyrrhe vincere posse Romanos».' Hieronymus comm. in Isaiam lib. XII c. 41 t. IV p. 504 A Vallars. 'sic sententias temperarint, ut seu boni seu mali quid accidisset, utrumque posset intelligi, ut est illud Pyrrhi regis Epirotarum «aio ... posse» et Croesi «Croesus transgressus Halym maxima regna perdet».' Quintilianus VII 9, 6 'in coniunctis plus ambiguitatis est. fit autem per casus, ut «aio te eacida ... posse».' Porphyrio in Hor. art. poet. 403 'dictae per carmina sortes: per versus exаметros reddidit responsa Phe-monoe t pyrroclio tamquam purphoeri poetae (haec extrema Plasbergius Pyrrho Epirotae interpretatur, mihi talia legere videbar Phe-monoe et Pyrrho Clio tamquam περοφορεῖς poetae) «aio ... posse».' Charisius IV p. 271, 28 K. 'amphibolia ... sententia, ut «aio te eacida ... posse».'

Diomedes II p. 450, 3 K. 'amphibolia ... in ambiguo posita sententia ut «aio ... posse».' Isidorus orig. I 33, 13 'amphibologia ambigua dictio ... per casum accusativum ut illud responsum Apollinis ad Pyrrhum «aio ... posse».' Priscianus XVIII p. 234, 21 H. 'auctores frequentissime hyperbatis id est transitionibus utuntur, ut «aio te Aeacida (eacida) ... posse». est enim ordo: te Aeacida: id est quod Romani te possunt vincere.' Donatus art. gr. G. L. K. IV p. 369, 2 (positione longae fiunt syllabae cum correpta vocalis desinit) 'in i litteram solam inter duas vocales loco consonantis positam [quam nonnulli geminant], ut «aio ... posse».' Inc. de ult. syll. G. L. K. IV p. 221, 11 'i littera duplicem sonum designat una quamvis figura sit, si undique fuerit cincta vocalibus ut ... «aio ... posse».' Velius Longus G. L. K. VII p. 55, 24 'quotiens .. duabus vocalibus interiecta haec littera (i) est, duarum consonantium obtinet vicem; sic non erit acephalus versus ... et «aio ... posse».' Non imperite Valesius verum in hunc modum Graece convertit: *νικᾶν σ' Αλακίδη Ρωμαίους φημι δύνασθαι*.

VI (180) Cicero de div. II 56, 116 ad v adscriptus. Ad sententiam scite confertur Hesiodi fr. 225 Rzach.

VII

182 *Intus in occulto mussabant*

VIII

183 *Proletarius publicitus scutisque feroque
Ornatur ferro, muros urbemque forumque
Excubiis curant*

IX

186 *Balantum pecudes quatit, omnes arma requirunt*

X

187 *Incedunt arbusta per alta, securibus caedunt,
Percellunt magnas quercus, exciditur illex,
Fraxinus frangitur atque abies consternitur alta,*

VII (182) Paulus Festi p. 425, 5 Th. 'summissi murmuratores. Naevius «odi» inquit «summissos . . .». Festus '— — ussi dicebantur | — — Naevius . . . Ennius in sexto | «— — ntus in occulto mussa | — — s in Andromacha [viii].' Paulus p. 127, 6 Th. 'mussare murmurare. Ennius «in occulto mussabat». vulgo vero pro tacere dicitur, ut idem Ennius (446) «non decet mussare bonos». Cf. C. Gl. L. vi 1 p. 721.

VIII (183) Gellius xvi 10, 1 'legebatur in consessu forte conplurium Enni liber ex annalibus. in eo libro versus hi fuerunt «proletarius publicitus (iam add. Par. Voss. mai.) *sicuti isque* (sicut iisque) *feroque ornatur* ferro muros (mur' Par. Voss. mai.) . . . *excubis curant*». ² tum ibi quaeri coeptum est quid esset proletarius . . . ⁵ nam Q. (namque codd.) Ennius verbum hoc ex duodecim tabulis accepit, in quibus . . . ita scriptum est [r 4 p. 116 Schoell.]. ⁶ petimus igitur ne annalem nunc Q. Ennii sed duodecim tabulas legi arbitrare' eqs. Nonius p. 155, 21 (ex Gellio) 'proletarii cives dicebantur qui in plebe tenuissima erant et non amplius quam mille et quingentos aeris in censum deferebant. Ennius annali «proletari ut p. *scutaque ferique ornatus*».'

IX (186) Macrobius Sat. vi 1, 54 'pulverulentus eques furit: omnes arma requirunt (Aen. vii 625). Ennius in vi «balantum (balatum) . . . requirunt».'

X (187) Macrobius Sat. vi 2, 27 'itur in antiquam silvam stabula alta ferarum. procumbunt piceae, sonat icta securibus illex fraxinaeque trabes cuneis et fissile robur scinditur, advolvunt ingentes montibus ornos (Aen. vi 179). Ennius in vi «incedunt . . . frondosai (191)».'

182 *Intus O. Muellerus* mussabat *Paulus Thewrewkii* mussabant *vulgo* Quintus . . . mussabat *Merula* 183 *scutisque Iuntina Gellii* scuteisque *Gronovius* 186 *Balantum pecudes Lucretius* ii 369 (cf. *Verg. georg. i 272 Aen. vii 538*), *ne corrigendo pergant hariolari* 187 *peralta Is. Hilbergius*

190 Pinus proceras pervortunt: omne sonabat
Arbustum fremitu silvae frondosae.

XI

192 «Qui antehac invicti fuere viri, pater optime Olympi,
Hos ego in pugna vici victusque sum ab isdem.

XII

194 «Nec mi aurum posco nec mi pretium dederitis:
Non cauponantes bellum sed belligerantes,
196 Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.

XI (192) Orosius hist. iv 1, 14 in narratione pugnae Heracleensis 'sed Pyrrhus atrocitatem cladis quam hoc bello exceperat dis suis hominibusque testatus est adfigens titulum in templo Tarentini Iovis, in quo haec scripsit «qui antehac (ante hoc Rehd.) invicti fuere viri p. o. O. hos ego in pugna vici victusque sum ab isdem (hisdem)»; et cum a sociis increpitaretur cur se victum diceret qui vicisset, respondisse fertur: ne ego si iterum eodem modo vicero sine ullo milite Epirum revertar.' Eadem historia miscella II 16 p. 31, 3 Eyss., cuius cod. Bamb. 514 titulum ita scriptum exhibet: 'qui antea invicti fuere vires p. o. O. hos ego in pugna vici victus sum ab hisdem.'

Ennio Lud. Lautius vindicavit versus. Cf. Naekius opusc. I 212 qui et ipse versus Ennianus habet, mitigatos fortasse ab eo, cui Orosius debet, Livio: quos ille eleganter hoc Graeco epigrammatico expressit: Ζεῦ πάτερ, οὐ τὸ πάροιδεν ἀνίκαιοι πέλον ἄνδρες, οἱ μὲν ἐνικήθησαν, ἐνικήθην δὲ πρὸς αὐτῶν.

XII (194) Cicero de off. I 12, 38 'Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa praeclara «nec . . . dis (201)». regalis sane et digna Aeacidarum genere sententia.' Servius in Aen. x 532 'gnatis parce tuis: . . . parce autem est

190 pceros Par. proceres alii puertunt Par. 192 Reliqui quae Orosius dedit, qui cum ne versus quidem descripserit in afferendis verbis lapsus videtur; sed nec antehac (cf. 203 et Paulus Festi p. 6, 19 Th. antehac Terentius pro antea ponit; q. i. ante fuere Pithoeus in hist. misc.) neque vero viri (fuerant sine viri Heynius opp. acad. II 230) velis abesse: quae retineri non possunt ita ut quod oportet versus duo integri exstant, nisi hoc modo qui invicti antehac fuere viri, fuere ut sit bisyllabum: sed haereo incertus; qui invicti fuere viri p. o. O. (fuere cum Lautio) Zangemeisterus 193 et ego in p. Pithoeus egomet p. cum Sang. corr. Zangemeisterus ego vi pugna Speijerus Mnemos. xix (1891) p. 50 195 non Pal. Harl. nec ceteri Aeschylus septem 528 ἐλθὼν δ' ἔοικεν οὐ καπηλεύσειν μάχην cf. G. Canterus nov. lect. III 9

196 ferro non auro: de Camillo Livius v 49, 3 ferroque non auro recuperare patriam iubet; de eodem Plutarchus vit. Cam. 29, 2 ὡς σιδήρω πάτριόν ἐστι Ῥωμαίους, οὐ χρυσῷ τὴν πατρίδα σώζειν

- 197 Vosne velit an me regnare era quidve ferat Fors
 Virtute experiamur. et hoc simul accipe dictum:
 199 Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
 Eorundem *libertati me* parcere certum est.
 201 Dono, ducite, doque volentibus cum magnis dis.

XIII

- 202 «Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
 Antehac, dementes sese flexere viai?»

XIV

- 204 «sed ego hic animo lamentor

secundum antiquos serva, ut apud Lucilium et Ennium invenitur.' Pertinet ad 199. 200 et falso olim editores versiculo qui Vergilii est Ennium locupletarunt. V. 196 Servio in Aen. XII 709 addiderunt Itali.

XIII (202) Cicero Cat. mai. 6, 16 'ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut caecus esset; tamen is, cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrrho foedusque faciendum, non dubitavit dicere illa, quae versibus persecutus est Ennius «quo vobis . . . dementes sese flexere *via*» ceteraque gravissime; notum enim vobis carmen est.' Hanc dementes sese flexere *via* potiorum codicum scripturam esse, ex qua non sine consilio dementi se (vel sese) flexere *via* et nonnulla etiam liberiora videntur efficta, ex Christiani Dahlii duobus libellis 'Zur Handschriftenkunde des Cato m.' (Christianiae) I (1885) p. 13 et II (1886) p. 22, et ex S. G. de Vriesii commentatiuncula de cod. Cic. Cat. mai. Ashburnhamensi nunc Paris. (Lugd. Bat. 1889) p. 26 cognoscitur.

XIV (204) Donatus in Ter. Phorm. v 4, 2 'parare in animo: et venuste

197 era *pars librorum hera vulgo; intelligitur autem, puto, era* Fors; sic Leo quoque intellexit, cuius vide anal. Plaut. I (Gotting. 1896) p. 20 198 accipe: cf. Reisigius coniect. in Arist. p. 35 199 Quorum Pal. Bern. c quorumve ceteri, corr. Ambr. Bamb. virtuti Ambr. Bern. c virtute Bamb. m. pr. Herb. Bern. b 200 Eorundem *trisyllabum, tetigit Lachmannus ad Lucr. VI 456* libertati me *idem: me* libertati 201 Dono, ducite, doque: cf. Verg. Aen. v 385 ducere dona iube. De imperativo interposito dixi in prooem. 1880 p. 16 203 *viai post Lambinum (ad Hor. carm. III 5, 45) Lachmannus ad Lucr. I 29, qui a pro ai in his genetivi formis saepe scribi in codd. Lucretianis probat; ad sententiam nihil simplicius aut aptius, quam quo viai sese flexere; Lucretius III 498 feruntur qua quasi consuerunt et sunt munita viai; Iliad. XXIV 201 ὧ μοι πῆ δὴ τοι φρένες οἴχονθ' ἧς τὸ πάρος περ ἔκλε' ἐπ' ἀνθρώπους; nec de positu dubitare sinit vel Ovidius am. II 11, 1 sq.* 204 sed quid ego *ex dett. vulgatur; cf. 314*

XV

205 Aut animos superant atque asp rima era belli
Spernunt

XVI

207 Orator sine pace redit regique refert rem.

additum animo. Ennius (Ennius om. in lac. Ricc. Oxon.) in sexto (VI°) «sed (sed et Ricc. Oxon.) ego . . . lamentor.»

XV (205) Schol. Veron. in Aen. v 473 p. 95 Keil. II p. 18 Herrm. 'hic victor superans (animis tauroque superbus) — (sse cui superes — animus) pugnandi vires | «si superant fetus, pariter frumenta sequentur». Ennius in VI «aut animos superant atq. asp — rima | — — era belli spernunt». quod tamen Democritus — — — cuius ex gloria est | — efficiat probat animos sibi post pugnam superesse, et ferunt Pollucem victo Amyco bacchia | — — — | dominus — — appareret long — | — esse victoria.' Totam adnotationem adscripsi, quae quamvis magnis sit hiatibus interrupta, tamen aliquo modo licet interpretis mentem agnoscere: qui affertur versus, georg. I 189, similitudinis causa afferri videtur, qua, ut si superant fetus pariter frumenta sequentur, sic cui superesset animus pugnandi superesse vires probetur; et haec quae summa esse sententia videtur apertius proditur proximis probat animos sibi post pugnam superesse. in exemplo Pollucis et Amyci, quod supplere non possum, bracchia puto scriptum fuit. verba autem Enni, quod prave dubitatur, ad spernunt usque pertinent; haec enim in unam sententiam coeunt 'superant animis atque aspera belli (quae quidem perpessi sunt) spernunt' h. e. nauci faciunt.

XVI (207) Varro de l. L. VII 41 'apud Ennium «orator . . . rem». orator dictus ab oratione; qui enim verba [orationum] haberet publice adversus eum quo legabatur, ab oratione orator dictus; cum res maior, orationi legabantur potissimum qui causam commodissime orare poterant. itaque Ennius ait «oratores doctiloqui» (582, ubi vide adnotata).'

205 animo Keilius asperrima A. Maius aspera prima Keilius in mus. Rhen. VI (1848) p. 375 hac forma proposita atque aspera prima Munera belli spernunt, postea in editione, quia f vel d ante era agnosci videretur, hac aspera prima | (sequuntur Nec) fera belli spernunt, ab A. Herrmanno recepta; utrumque Keilii commentum non uno argumento reiectaneum; et verborum sequuntur nec ipso editorum testimonio constat nihil in codice apparere; ne de spatio quidem, quoniam Keilius ipse variavit, certum indicium. Mihi verisimile visum est primum versum in belli desisse, a spernunt incepisse alterum: quoposito sic scribi potest Aut superant animo atque asperrima volnera belli Spernunt aut —; superant animo ut in Vergilii versu superans animis; volnera olim conieci; belli volnera sufferre Lucretius v 1303. Si vero fera recte legitur (quod mihi affirmat Plasbergius), possis asperrima et efera belli, sed incerta sunt omnia. De sententia vide quae Plutarchus in Pyrrhi vita 21, 13 post Asculanam quidem pugnam Pyr-

XVII

- 208 «divi hoc audite parumper,
 Ut pro Romano populo prognariter armis
 210 Certando prudens animam de corpore mitto.

XVIII

- 211 Vertitur interea caelum cum ingentibus signis.

XIX

- 212 Ut primum tenebris abiectis indalbat

ANNALIUM LIB. VII

I

EXORDIUM
 I. II

scripsere alii rem

- 214 Versibus quos olim Faunei vatesque canebant,

XVII (208) Nonius p. 150, 6 'prognariter strenue fortiter et constanter. Plautus Persa [588]. Ennius annalium lib. vi «*diu* . . . prognariter . . . *anima* de c. mitto».'

XVIII (211) Macrobius Sat. vi 1, 8 'vertitur interea caelum et ruit oceano nox (Aen. ii 250). Ennius in libro vi «vertitur . . . signis».'

XIX (212) Achilles Statius ad Catull. 63, 40 'lustravit aethera album: sic albae luces a Martiali dicuntur in x (62, 6) «albae leone flammeo calent luces». et Ennius de sole [89]. et in sexto «ut primum . . . *inalbat dies*».'

Apuleius metam. vii 1 in. 'ut primum tenebris abiectis *dies inalbebat* et candidum solis curriculum cuncta conlustrabat.' Statii testimonium fallax esse et Ennii versum ex Apuleio fictum iecit Bergkiius (opp. i p. 308), alii crediderunt. Conf. ad inc. XLVI.

LIB. VII I (213) Cicero Brut. 19, 75 'tamen illius quem in vatibus et Faunis annumerat Ennius bellum Punicum quasi Myronis opus delectat.

rhum dicentem facit (τοὺς Ῥωμαίους) ταῖς ἡταις οὐκ ἀποβάλλοντας τὸ θαρρεῖν ἀλλὰ καὶ φρόνην καὶ φιλονικίαν ὅπ' ὀργῆς ἐπὶ τὸν πόλεμον προσλαμβάνοντας 208 *diui Iunius*: diu 209 prognariter *bis Nonius*; *idem* p. 154, 30 prognariter audaciter. Plautus Persa (588) 'age indica prognariter'. Cf. Paulus Festi p. 67, 33 Th. gnarus cum significet id quod scius, peritus, tamen invenimus prognare significare aperte. *Nonium puto recte scribere sed falli interpretando: coniunguntur enim prognariter prudens, ut impie ingratus, inimice infesti, inepte stultus, humane commoda* (cf. *ann. gymn. Austriac.* 1874 p. 13), *et in ea parte vis est sententiae* 210 *animam olim correctum*: anima 212 *indalbat Orta dies Wakefeldus ad Lucr.* i 83; cf. *Verg. Aen.* xii i 14 *spargebat lumine montes Orta dies, quamquam poterat etiam indalbat Cuncta dies* 214 *Faunei ex fauni et apud Varronem*

215 Cum neque Musarum scopulos

nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc.

217 Nos ausi reserare

II

218 Nec quisquam *sophiam* sapientia quae perhibetur

In somnis vidit prius quam sam discere coepit.

⁷⁶ sit Ennius sane ut est certe perfectior: qui si illum ut simulat contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. sed ipse dicit cur id faciat: «scripsere» inquit «alii rem versibus»: et luculente quidem scripserunt etiam si minus quam tu polite: nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris, vel si negas surripuisti.’ Idem orat. 47, 157 ‘nec vero reprehenderim «scripsere alii rem», et scripserunt esse verius sentio, sed consuetudini auribus indulgenti libenter obsequor.’ Idem Brut. 18, 71 ‘quid, nostri veteres versus ubi sunt, «quos o. *Fauni* vatesque canebant cum neque Musarum scopulos nec dicti studiosus quisquam erat ante hunc», ait ipse de se, nec mentitur in gloriando.’ Idem orat. 51, 171 ‘ergo Ennio licuit vetera contemneri dicere «versibus q. o. *Fauni* vatesque canebant»; mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim cum dicturus non sim «ante hunc» ut ille, nec quae sequuntur «nos ausi reserare».’ Varro de l. l. vii 36 «versibus q. o. *Fauni* et vatesque canebant». *Fauni* dei Latinorum, ita ut et *Faunus* et *Fauna* sit; hos versibus quos vocant Saturnios in silvestribus locis traditum est solitos fari, quo fando *Faunos* dictos. antiquos poetas vates appellabant a versibus viendis.’ Ex Varrone Servius Lemovic. in georg. i 11 p. 133, 4 Thil. ‘sed Varro ad Ciceronem ita ait «dii Latinorum ita ut *Faunus* et *Fauna* sit per ex (fortasse sit par: eos) versibus quos vocant Saturnios in silvestribus locis solitos fari futura atque inde *Faunos* dictos».’

Festus p. 476, 10 Th. ‘versus quoque antiquissimi, quibus *Faunus* fata cecinisse hominibus videtur, Saturnii appellantur, quibus et a Naevio bellum Punicum scriptum est et a multis aliis plura composita sunt.’ Ex Varrone et Festo sua hausit scriptor de origine gentis Romanae 4, 5. Cicero de div. i 50, 114 ‘eodem enim modo multa a vaticinantibus saepe praedicta sunt neque solum verbis sed etiam «versibus quos olim (quosolum m. pr. Voss. A) *Fauni* vatesque canebant».’ Quintilianus ix 4, 115 ‘ante enim carmen ortum est quam observatio carminis; ideoque illud «*Fauni* (faciem pauci) vatesque canebant».’

II (218) Festus p. 476, 22 Th. ‘sas Verrius putat significare eas teste

esse efficiendum in quaest. *Ennian.* a. 1852 p. 18 scripsi, ut tauri cæ tauri et effecit Lachmannus in *Catulli* c. 63, 10 215—217 De his versibus ordinandis (nam recte scripti sunt in libris) dixi in actis academ. a. 1886 (‘Über die Annalen des Ennius’) p. 12 sq. 218 *sophiam* Scalliger: philosophiam Idem grammatici interpretamentum quae doctrina Latina lingua (nomen) non habet sive fuit nom̄ habet, quod Plas-

PRIMORDIA 220
CARTHAGINIS
III—V

III
Poenos Sarra oriundos

IV

221 Poeni suos soliti dis sacrificare puellios

V

222 Qualis consiliis quantumque poteset in armis

VI

BELLUM
PUNICUM
PRIMUM
VI—XXV

223 Appius indixit Karthaginiensibus bellum.

VII

224 Explorant Numidae totum: quatit ungula terram

Ennio qui dicat in l. I [LI] cum suas magis videatur significare, sicuti eiusdem l. VII fatendum est eam significari cum ait «*nec quisquam philosophiam quae doctrina Latina lingua non habet sapientia quae peribetur, in somnis . . . cepit*». Paulus 'sam eam. idem Ennius «*ne quisquam philosophiam in somnis . . . coepit*».

III (220) Probus in georg. II 506 p. 53, 21 Keil. 'Sarrano dormiat ostro: Tyriam purpuram vult intelligi Sarranum ostrum. Tyron enim Sarram appellatam Homerus docet, quem etiam Ennius sequitur auctorem, cum dicit «*Poenos Sarra oriundos*». Cf. 290 'Poenos Didone oriundos'. Et illud quoque non uno loco poni poterat, sed est indicio Ennium de Sarra vel Tyro origine Karthaginiensium egisse.

IV (221) Festus p. 324, 17 Th. 'puelli per deminutionem a pueris dicti sunt. itaque et Ennius ait «*penisolithis uos s. puellos*». Paulus 'puelli pueri per deminutionem. Ennius «*Poeni soliti suos s. p.*». Nonius p. 158, 20 'puellos pueros. Varro . . . Lucilius . . . Lucretius . . . Ennius «*suos divis s. p.*».

Cf. Iustinus XVIII 6, 12; XIX 1, 10. Orosius IV 6, 3.

V (222) Orosius IV 6, 21 (ex Iustino XXI 6, 1) 'post haec Karthaginienses cum Tyrum urbem auctorem originis suae ab Alexandro magno captam eversamque didicissent, timentes transitum eius in Africam futurum, Hamilcarem quandam cognomento Rhodanum virum facundia sollertiaque praecipuum ad perscrutandos Alexandri actus direxerunt' eqs. In cod. Orosii Sangall. 621 saec. X manu Ekkeharti IV ad sollertia . . . direxerunt adscripta sunt 'Ennius. «*Qualis consiliis. q̄ntūq, poteset in armis*». Ex his duobus testimoniis (IV et V) maxime perspicuum fit Ennium quoque, ut Livius (perioch. ex lib. XVI) et Iustinus (XVIII 3), de origine Karthaginiensium initio belli Punici verba fecisse.

VI (223) Cicero de inv. I 19, 27 'historia est gesta res ab aetatis nostrae memoria remota, quod genus «*Appius i. Karthaginiensibus (cartaginensibus pauci) bellum*». Ennii versum editor Lipsiensis a. 1825 agnovit.

VII (224) Macrobius Sat. VI 1, 22 'quadrupedante putrem sonitu quatit

bergio placuit conl. Senecae epist. 89, 7, ab Ennii verbis segregavit peribetur: cf. Lachmannus ad Lucr. III 597 221 suos soliti dis scripsi dis soliti sos Hugius 224 totum tenui; intelligitur campum Explorant Numidae totum

VIII

225 Mulserat huc navem compulsam fluctibus pontus

IX

226 Et melior navis quam quae stlataria portat

X

227 *tonsas* ante tenentes
Parerent, observarent, portisculus signum
Cum dare coepisset

XI

230 «Poste recumbite vestraque pectora pellite tonsis.

XII

231 Pone petunt: exim referunt ad pectora tonsas.

ungula campum (Aen. VIII 596). Ennius in VI (VII Cuperus) «explorant Numidae (ita Salisb. humidę vel umidae ceteri) totum (totā Par.) q. u. terram». idem in VIII [VI]. idem in XVII [I].

VIII (225) Priscianus IX p. 486, 13 H. 'mulgeo quoque mulsi facit, quamvis differentiae causa quidam mulxi protulerunt, quia mulceo quoque mulsi facit. sed Virgilius in III georgicon [400]. Ennius in VII annalium «mulserat h. navem (navim pauci) . . . pontus». Mulserat Ennii ad mulcendum h. e. leniter movendum referri oportet, neque obstat compulsam. Cf. Wakefieldus ad Lucr. IV 139.

IX (226) Ad Iuvenalis sat. 7, 134 'Tyrio stlataria purpura filo' haec adnotat G. Valla 'stlataria. Probus exponit illecebrosa. Ennius «et . . . portat» i. multisonalis quae dicitur vulgo batalaria.'

X (227) Nonius p. 151, 24 'portisculus proprie est hortator remigum, id est qui eam perticam tenet, quae portisculus dicitur, qua et cursum et exhortamenta moderatur. Plautus asinaria [518]. Ennius lib. VIII (VII Merula) annalium «*tusante* tenentes . . . coepisset». Conf. Servius in Aen. V 114 (prima pares ineunt gravibus certamina remis) 'prima certamina: Punico bello primum naumachias ad exercitium instituere Romani [coeperunt], postquam probarunt gentes (Carthaginienses Hagenus) etiam navali certamine plurimum posse: ad quam rem in hoc certamine plurimum adludit poeta.' Dicit, puto, Ennii narrationem, ut II fr. XVIII. Ceterum conf. ann. lib. inc. XVII—XXIV.

XI. XII (230. 231) Festus p. 538, 34 Th. 'tonsam Ennius significat remum, quod quasi tondeatur ferro, cum ait I. VII «postere cumbite . . . tonsis». item «pone p. exim . . . tonsas» et in nasota [var. 27]. Paulus 'tonsa remus, quod quasi tondeatur ferro. Ennius «pone p. exim . . . tonsas».'

227 tonsas ante *Columna* tonsam ante *Scaliger*: tusante
Cf. 230. 231

XIII

232 Denique vi magna quadrupes eques atque elephantī
Proiciunt sese

XIV

234 Haec locutus vocat, quocum bene saepe libenter
Mensam sermonesque suos rerumque suarum

XIII (232) Gellius XVIII 5, 2 'Iuliano nuntiatur ἀναγνώστην quendam ... Ennii annales legere ad populum in theatro ... ⁴ quem cum iam inter ingentes clamores legentem invenissemus, legebat autem librum ex annalibus Ennii septimum, hos eum primum versus perperam pronuntiantem audivimus «denique ... equus (ecus pauci) atque ... sese» neque multis postea versibus additis celebrantibus eum laudantibusque omnibus discessit. ⁵ tum Iulianus egrediens e theatro quid vobis inquit de hoc anagnosta et de quadrupede equo videtur? sic enim profecto legit «denique ... equus (ecus pauci) atque ... sese». ⁶ ecquid putatis, si magistrum praelectoremque habuisset alicuius aeris, quadrupes equus dicturum fuisse, ac non quadrupes eques? quod ab Ennio ita scriptum relictumque esse nemo unus litterarum veterum diligens dubitavit ... ¹¹ sed enim contentus inquit ego his non fui et ut non turbidae fidei nec ambiguae, sed ut purae liquentisque esset, equusne an eques scriptum Ennius reliquisset, librum summae atque reverendae vetustatis, quem fere constabat Lampadionis manu emendatum, studio pretioque multo unius versus inspiciendi gratia conduxī et eques, non equus, scriptum in eo versu inveni.' Nonius p. 106,30 'equitem pro equo Virgilius georgicorum lib. III [116]. Ennius annali lib. VII «an non quadrupedes equites.» (ac non Rothius; sumpta enim haec a festinante Nonio ex Gellii verbis supra scriptis 'ac non quadrupes eques'; quo de dixi quaest. Enn. a. 1852 p. 11). Macrobius Sat. VI 9, 9 'omnes antiqui scriptores ut hominem equo insidentem, ita et equum cum portaret hominem equitem vocaverunt et equitare non hominem tantum sed equum quoque dixerunt. ¹⁰ Ennius libro annalium septimo ait «denique ... eques atque ... sese». numquid dubium est quin equitem in hoc loco ipsum equum dixerit cum addidisset illi epitheton quadrupes.' Servius Vatic. in georg. III 116 p. 286, 15 Thil. 'et aliter: hic equitem sine dubio equum dicit, maxime cum inferat insultare solo. Ennius annalium septimo «denique ... eques atque ... sese.» De hac equitis significatione Woelfflinūs agit arch. lexicogr. x p. 286; alii aliter velut Haverfieldus Class. Rev. XIII (1899) p. 305.

XIV (234) Gellius XII 4, 1 'descriptum definitumque est a Quinto Ennio in annali septimo graphice admodum sciteque sub historia Gemini Servili viri nobilis quo ingenio qua comitate qua modestia qua fide qua linguae parsimonia qua loquendi oportunitate quanta rerum antiquarum morumque veterum ac novorum scientia quantaque servandi tuendique secreti religione qualibus denique ad minuendas vitae molestias fomentis levamentis solaciis

234 Haec locutus corr. pauc. quocum pauci quodcum libri
plerique; cui mero scribendi errori nihil tributum oportuit bene saepe:
cf. ad I fr. xxv

- 236 Comiter impertit magnam cum lassus diei
 Partem fuisset de summis rebus regundis
 Consilio indu foro lato sanctoque senatu,
 Cui res audacter magnas parvasque iocumque
 240 Eloqueretur et cuncta malaque et bona dictu
 Evomeret si qui vellet tutoque locaret,
 242 Quocum multa volup [gaudia] clamque palamque,
 Ingenium cui nulla malum sententia suadet

amicum esse conveniat hominis genere et fortuna superioris⁴ «haec elocutus (234) . . . compellat Servilius sic (251)». ⁵ L. Aelium Stilonem dicere solitum ferunt Q. Ennius de semet ipso haec scripsisse picturamque istam morum et ingenii ipsius Q. Ennii factam esse. Quam creduli fuerint aut arguti vel Varronis aetate priscorum poetarum interpretes cum multa indicio sunt tum haec de Ennii pictura ab ipso facta opinatio Aelii Stilonis: cui compar et comparabilis est Doederlini hariolatio de puero Horatii speciem prae se ferente in epistola ad Florum (II 2).

236 Congeriem partit temptavi olim et post me similiter alii; sed explananda magis quam emendanda oratio videtur quae sensim a coepto itinere deflectit: hoc voluit opinor quocum mensam sermonesque suos partiri solet (quicum partiri curas Aen. XI 822) et cui rerum suarum comiter impertit; genitivus iste partitivus qui apud Graecos multa habet similia sed sive is Graecus est sive Latinus non videtur repudiandus: de quo genere nuper nonnulla Fr. Leo quaest. Plaut. p. 92

237 recundis Bern. Par. regendis Thuan. Urs. fecundis Voss. mai.
 240 et cuncta malaque et bona vel et cuncta malusq; (cunctam aliisq;) et bona libri; in quibus peccatum esse duplex vitium (eloqueretur et cuncta mala) fidem facit; el. et haud cunctans m. Bergkii, el. nec cunctans m. Fr. Marxii; ego putabam el. et unose malaque et bona dictu; quam vocem Nonius testatur p. 183, 20 unose simul. Pacuvius Iliona (213 R.) 'occidisti, ut multa paucis verba unose obnuntiem'; cf. unose simul C. Gl. L. v p. 648, 44; et Lucretius scribit IV 262 non privam quamque solemus particulam venti sentire et frigoris eius sed magis unorsum (sive unvorsum): cf. quae Lachmannus ad h. l., ego in Herm. XII p. 400 scripsimus, novissime Birtus mus. Rhen. LI p. 252 n. et Leo ad mostell. 607 242 Quicum Voss. min. volup gaudia Voss. min. Christ. Pet. Magl. volup . . . gaudia Bern. voluptas gaudia Thuan. Urs. voluptate gaudia Paris. quae mihi videntur persuadere et volup verum esse et gaudia prave interpretamenti loco adscriptum: coniciebam multa volup sibi fecit. Cf. Nonius p. 187, 5 volup pro voluptate. Plautus asinaria (942) 'si . . . quid . . . suo animo fecit volup', sed Plauti libri voluptatis; Casin. 784 facite vestro animo volup

243 Ingenium: cf. Horatius ep. II 2, 81 suasset proponebam

- 244 Ut faceret facinus, levis, haud malus, doctus, fidelis,
 Suavis homo, facundus, suo contentus, beatus,
 Scitus, secunda loquens in tempore, commodus, verbum
- 247 Paucum, multa tenens, antiqua sepulta vetustas
 Quae facit; et mores veteresque novosque tenentem,
 Multorum veterum leges divumque hominumque,
- 250 Prudentem, qui dicta loquive tacereve posset,
 Hunc inter pugnas Servilius sic *compellat*.

XV

- 252 Alter nare cupit: alter pugnare paratust.

XVI

- 253 Deducunt habiles gladios filo gracilento.

XV (252) Festus p. 170, 28 Th. 'nare a nave ductum Cornificius ait, quod aqua feratur natans ut (n)avis. Ennius l. VII «alter . . . parat'·τ. (h. e. paratust)».

XVI (253) Nonius p. 116, 7 'gracilitudo et gracilens pro gracilis, et gracilentum pro gracili, et gracilium pro gracilitas. Accius [88 R.]. Ennius. lib. VII «deducunt . . . gracilento».

Herm. XII p. 253 244 haut *vel* haud *plerique* aut *Voss. min.*

247 Paucum *Turnebus*: paucorum 247 *sqq.* Quae facit *pro veris*
habeo et sic interpretor multa quae vetustas facit antiqua et sepulta
 (cf. *Herm.* l. c.); *loquitur ut Cicero de legg.* III 9, 20 quae iam prisca vi-
 dentur propter vetustatem, et *Seneca (ad Helv.* 7, 8) ut antiquiora, quae
 vetustas obduxit, transeam, *multique alii.* Cf. *Festus p.* 274, 5 Th.
 intermortua iam et sepulta verba *Proxime qui insequuntur accusativi*
 et mores v. n. tenentem, leges d. h., Prudentem qui l. t. posset, *utrum*
ad Hunc (251) *relati interruptam orationem indicent vel potius poetam*
nunc tandem multis interiectis ad initium redire ut ita dicat haec locutus
 vocat eum quocum vivere solet, qui est homo tot et talium virtutum,
 et (248) mores v. n. tenentem, prudentem qui l. t. posset, hunc *com-*
pellat, an peccatum sit in his sive Gellii sive eius scribarum culpa, velut
de defectu cogitarunt, post paucorum (247) *Havetus (Revue de philol.*
 II 1878 p. 96 *totum fragmentum cum cura persecutus), ante tenentem*
 (248) *Bergkiius, ego tenens res Multorum* (248) *et Prudenter qui* (250)
proposui, res est ambigua admodum 250 loquive tacereque *libri*
plerique 251 inter pugnas *h. e.* inter pugnandum, *ut* inter proelia,
 media inter proelia, *similia saepe* Servilius sic *compellat cum Fr.*
Dousa Lachmannus ad Lucr. VI 1067: *compellat servilius sic*
Cf. ad 47 253 Deducunt *procudendo ut videtur* (mucronum duci

XVII

- 254 legio reddit murumque ruinas,
Mox auferre domos populi rumore secundo

XVIII

- 256 Dum censent terrere minis, hortantur ibei sos.

XIX

- 257 «Fortibus est fortuna viris data

XX

- 258 «Non semper vestra evertit: nunc Iuppiter hac stat.

XXI

- 259 «quianam dictis nostris sententia flexa est?

XXII

- 260 Sulphureas posuit spiramina Naris ad undas.

XVII (254) Nonius p. 385, 15 'rumor favor auxiliatio. Virgilius lib. viii [90] ... Ennius annali lib. vii «legio redditu rumore ruinas mox ... secundo».

XVIII (256) Festus p. 428, 15 Th. 'sos pro eos antiqui dicebant, ut Ennius l. i [xvii] et l. iii [v]. l. vii «dum ... hortantur be sos». l. xi [ii].'

XIX (257) Macrobius Sat. vi 1, 62 audentes fortuna iuvat (Aen. x 284). Ennius in septimo «fortibus ... data».

XX (258) Macrobius Sat. vi 1, 19 'ne qua meis dictis esto mora: Iuppiter hac stat (Aen. xii 565). Ennius in vii «non s. vestra (nostra Salisb.) evertit ... stat».

XXI (259) Festus p. 340, 30 Th. 'quianam pro quare et cur positum est apud antiquos ut Naevium ... et Ennium in l. vii «quianam ... f. est».' Paulus 'quianam pro quare et cur ponitur. Ennius «quianam ... f. est».' Cf. 127.

XXII (260) Priscianus vi p. 223, 4 H. 'Nar quoque Nāris monosyllabum

fastigia procudendo *Lucretius* v 1265), *quamquam etiam* hostis gladio deducto invaderet *dicebat Gellius* v 9, 2. *De filo Lachmannus ad Lucr.* v 571. *Ceterum Gallorum μαχαίρας Plutarchus scribit in Camillo* 41, 5 τὸν σίδηρον μαλακὸν καὶ λεπτιῶς ἐληλαμένον *habuisse* 254 reddit murumque *scripsi h. e. redditurumque, unde apparet qui nata sit librorum scriptura* redditu rumore; reddit urbemque iam *Ribbeckius. Tota sententia fuit fortasse* tum turrem legio reddit murumque ruinas, mox auferre domos p. r. s. iussi. *Vide quae scripsi et attuli in relat. acad. a. 1888 p. 48* 256 ibi *Lindemannus* ibei *O. Muellerus*: be 258 *Malim* nostra evertet 259 heu, quianam tanti cinxerunt aethera nimbis *in diversa sententia Vergilius Aen.* v 13, *unde heu addi Ennii versui iusserunt; eadem sententia idem* x 6 caelicolae magni, quianam sententia vobis versa retro 260 spiramina naris *Bergkiius opp.* i p. 311, *qui*

XXIII

261 Russescunt frundes

XXIV

262 longique cupressi
Stant rectis foliis et amaro corpore buxum

XXV

264 Fici dulciferae lactantes ubere toto

ANNALIUM LIB. VIII

I

BELLUM
HANNIBALI-
CUM
I—XXV

265 Poeni stipendia pendunt

similiter producit a in genetivo et est proprium fluvii. nam si nasum velimus significare, haec naris huius naris similem genetivo nominativum proferimus, sicut Ovidius in III metam. (675) «panda naris erat» . . . Lucanus in II (183) genetivum protulit «hic aures, alius spiramina naris aduncae amputat» . . . et sciendum quod pār et Nār producitur in nominativo, ut . . . Virgilius in VII (517) «sulphurea Nar albus aqua» sed Nār servavit a productam etiam in obliquis. Ennius in VII annalium «sulphureas (solphureas, solphoreas, sulphoreas) p. s. Nāris ad undas».

XXIII (261) Charisius I p. 130, 29 K. 'frus, haec frus, quia sic ab Ennio est declinatum annalium libro VII «russescunt frundes», non frondes.'

XXIV (262) Servius Vatic. in georg. II 449 p. 260, 20 Thil. 'buxum lignum non arborem dixit, quamvis Ennii exemplo et arborem potuerit dicere neutro genere. ille enim sic in septimo «longique . . . sectis f. et amore c. b.».'

XXV (264) Charisius I p. 128, 31 K. 'fici Ennius «fici . . . toto». Lucilius (1128 L.) «fici» inquit «comeduntur et uvae». Cf. Capri orthographia G. L. K. VII p. 98, 2 'lactens lacte abundans ut «lactentes ficus».'

LIB. VIII I (265) Varro de l. L. v 182 'milites stipendiarii (sic exc. Victor. stipendii ceteri) ideo quod eam stipem pendebant; ab eo etiam Ennius scribit «Poeni st. pendunt».'

Priscianum errasse sibi persuasit, et Ennium non sulphureas Naris undas, ut Vergilius sulphurea Nar albus aqua, sed ad sulphureas undas posuit spiramina naris dixisse, ut Lucanus spiramina naris aduncae, ille quidem sine obscuritate ulla, Ennius si sensit quod Bergkiius voluit cum insigni ambiguitate, ut mirum non sit post Priscianum doctos omnes falsos esse 263 rectis f. et amaro Ursimus: sectis f. et amore

II

266 postquam Discordia taetra
Belli ferratos postes portasque refregit,

III

268 Pellitur e medio sapientia, vi geritur res,
Spernitur orator bonus, horridus miles amator.
270 Haut doctis dictis certantes nec maledictis
Miscent inter sese inimicitiam agitantes,
272 Non ex iure manum consertum, sed magis ferro
Rem repetunt regnumque petunt, vadunt solida vi.

II (266) Servius in Aen. VII 622 'rupit Saturnia postes: acyrologiam fecit commutando Ennii versum. nam ille ait «belli . . . refregit».' Horatius sat. I 4, 60 'non ut si solvas «postquam Discordia taetra belli ferratos postes portasque refregit» invenias etiam disiecti membra poetae.' Porphyrio in h. l. 'est sensus: si dissolvas versus vel meos vel Lucilii, non eadem verba invenies quae sunt (in) Ennianis versibus (sic haec nunc eduntur, vix recte: nam inepta sunt) qui magno scilicet spiritu et verbis altioribus compositi sunt, velut hi sunt «postquam . . . refregit».' Acro ibid. 'non ut si solvas: id est non ita invenies quemadmodum si solvas versus Ennii aut Pacuvii, qui etiam soluti altitudinem et tumorem obtinent poematis, cuius est «ferratos . . . refregit» . . . postquam Discordia tetra: et hic et sequens Ennii.'

III (268) Gellius XX 10, 1 'ex iure manum consertum verba sunt ex antiquis actionibus . . .³ ex Ennio ergo inquam est magister quod quaero; Ennius enim verbis hisce usus est. . .⁴ . . . tum ego hos versus ex octavo annali absentes dixi, nam forte eos tamquam insigniter praeter alios factos memineram «pellitur . . . vi geritur res spernitur (269) . . . (272) manu (manum

270 sed *Columna prave*; cf. *Cic. in Anton.* XIV 3, 7 quae sunt urbanarum maledicta litium, non iniustae belli internecivi notae; *Livius* V 8, 13 acta in senatu res est certatumque inter collegas maledictis

271 inimicitias *vulgabatur olim, et licet dubitare; nam et melius dicitur* inimicitias agitantes, ut nostras inimicitias ipsi inter nos geramus *Cic. pro Balbo* 27, 60; inimicitias gessit cum Caesare: nemo amicitiam eius extimuit *Seneca de ira* III 23, 6, nec deterius miscent i. s. inimicitias, ut miscere proelia, miscere pugnas, miscere certamina *Livius Siliusque alii*

272 *Ista iuris formula Varro utitur de l. L.* VI 64 sic conserere manu (*Flor.*) dicimur cum hoste (*sed Festus* p. 148, 11 *Th.* per eos dies non cum hoste manus conserebant); sic ex iure manu consertum vocare; *Cicero pro Mur.* 12, 26 ego te ex iure manu consertum voco . . . tu me ex iure manu consertum vocasti (*libri bis manu*); *de orat.* I 10, 41 te ex iure manu (*pauca manu*) consertum vocarent. *Sed haud dubie verum est manum consertum, et Ennius cum deberet non ex iure manum consertum vocant sed ferro rem repetunt, uno verbo defunctus est*

IV

274

at non sic dubius fuit hostis

Aeacida Burrus

V

PUGNA
CANNENSIS
V—XX

276 Marsa manus, Peligna cohors, Vestina virum vis

Pet.) c. *sed magis errore rei* repetunt (petunt)... solida vi (273)». ⁵ cum (solita uicum) hos ego versus Ennianos dixissem.....⁹ institutum est... ut litigantes non in iure apud praetorem manum consererent, sed ex iure manu (sic codd.) consertum vocarent... ¹⁰ idcirco Ennius significare volens bellum non ut ad praetorem solitum est legitimis actionibus neque ex iure manum (manu pauci) consertum sed bello ferroque et vera vi atque solida vadi (quod libri) videtur dixisse, conferens vim illam civilem et festucariam quae verbo diceretur non quae manu fieret cum vi bellica et cruenta.' Lactantius div. inst. v 1, 5 'disceptatione sublata «pellitur... sapientia (sapientiae Put.) vi (cui Bon.) geritur res (res om. Vat.)» ut ait Ennius.' Cicero ad fam. vii 13, 2 'tantum metuo, ne artificium tuum tibi parum prosit. nam, ut audio, istic «non ex iure manum c. *sed magis ferro rem* repetunt».' Idem pro Murena 14, 30 'etenim, ut ait ingeniosus poeta et auctor valde bonus, proeliis promulgatis (quae Ciceronis sunt, non Ennii) «pellitur (tolitur codd. Lag.) e medio» non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae sed etiam ipsa illa domina rerum «sapientia: videtur respuitur (Helmst. videtur respui spernitur vel videtur r. p. spernitur vel videtur respigni ceteri) orator» non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam «bonus: horridus miles amatur». vestrum vero studium totum iacet: «non ex iure manum (manu quidam) consertum *sed ferro*» inquit «*rem* repetunt».'

IV (274) Orosius iv 14, 3 de Hannibale 'odio Romani nominis quod patri Hamilcari cum esset novem annos natus fidelissime alias infidelissimus ante aras iuraverat P. Cornelio Scipione et Ti. Sempronio Longo coss.' eqs. Supra haec verba 'infidelissimus... et publico (pro Ti.)' in cod. Orosii Sangall. 621 saec. x teste Zangemeistero manu non Ekkeharti iv sed alius scriptoris paulo prioris haec scripta sunt 'in bello diē, in q̄ erat infidus. animo longe leviori q̄a pyrrus. De q̄ Ennius. «At ñ sic dubius fuit hostis eacida phyrus».'

V (276) Charisius iv p. 282, 6 K. 'schesis onomaton est cum in textu plures antonomasiae ponuntur, ut «marsa m. p. c. *festina rum vis*».' Diomedes ii p. 446, 26 K. 'schesis onomaton est cum singulis nominibus epitheta coniuncta sunt, ut «marsa m. p. c. *festina virum vis* (Par. A; *festina vivimus vis* Mon. *festina virum* Par. B)».' Donatus art. gr. G. L. K. iv p. 398, 19 'schesis onomaton est multitudo nominum coniunctorum quodam

274 sq. Fortasse unus fuit versus in hunc modum compositus At non sic dubius Pyrrhus fuit Aeacida hostis, quemadmodum Valmaggium quoque Bollett. iv (1898) p. 259 coniectare video, nisi quod Burrus dirus

De nominis scriptura vide ad 178 Synaloepham vindicaverit
78 auspicio augurioque ct 238 276 Vestina Ianus Dousa: festina

VI

277 Consequitur. summo sonitu quatit ungula terram.

VII

278 «praecox pugna est

VIII

279 «Certare abnueo: metuo legionibus labem.

IX

280 «Hostem qui feriet mihi erit Carthaginiensis
Quisquis erit; cuiatis siet

X

282 Iamque fere pulvis ad caelum vasta videtur

habitu copulandi, ut «*marsa m. p. c. festina virum vis*».' Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. iv p. 565 'de scematibus . . . Enni versus: omnes partes orationis quibus versus compositus est nomina sunt, nulla alia interposita. eiusdem Enni versus est [109].' Enni versum qui dicitur sed non affertur Donatus persuadet non esse nisi 'marsa . . . vis'. Pompeius comment. G. L. K. v p. 303, 21 'faciebant versum in quo versu non invenies nisi omnia nomina, ut «*magna m. p. c. festina virum vis*».' et sic postea eadem singillatim relata.

VI (277) Macrobius Sat. vi 1, 22 'quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum (Aen. viii 596). Ennius in vi [224]. idem (idem om. Par.) in viii «consequitur (cum sequitur pauci) summo . . . terram». idem in xvii [I].'

VII (278) Nonius p. 150, 16 'praecox et praecoca, quod est inmatura. Ennius annali lib. viii «praecox p. est». Cf. idem p. 156, 31 'praecox id est praecoqua.'

VIII (279) Diomedes i p. 382, 11 K. 'apud veteres et abnueo dictum annotamus, ut Ennius octavo annalium «certare . . . labem».' Schol. Veron. in Aen. x 8 p. 102 Keil. ii p. 27 Herrm. '(Abnueram: E)nnius anna(lium) — haec abnu —' Lunulis inclusa unius A. Mai fide constant; omnino haecine ad hunc locum pertineant an ad alium valde incertum.

IX (280) Cicero pro Balbo 22, 51 'neque enim ille summus poeta noster Hannibalis illam magis cohortationem quam communem imperatoriam voluit esse «hostem qui feriet erit» inquit «*mihi* (sic Par. olim inquit mihi erit vulgatur) Carthaginiensis quisquis erit cuiatissiet (sic Par. civatis siet Wolf. civitatis siet Gembl. Erf.)). id (immo ita) habent hoc leve (scil. quaerere cuiatis quis sit) et semper habuerunt.'

X (282) Nonius p. 217, 11 'pulvis generis masculini ut saepe. feminini Ennius lib. viii annalium «iamque . . . videtur». idem lib. viii [x].'

278 praecoca qui Ennio adscribunt Nonium falso interpretantur, qui utroque loco et omnibus exemplis docet praecox et femininis adhiberi Cf. quae dixi in actis acad. a. 1886 ('Über die Annalen des Ennius') p. 14 281 cuiatis siet scil. non anxius quaero; mutatum enim tempus et modus indicant illa a sua sententia pendere Ciceroni ommissa

XI

283 Amplius exaugere obstipo lumine solis

XII

284 Hastati spargunt hastas, fit ferreus imber.

XIII

285 Densantur campis horrentia tela virorum.

XIV

286 Is pernas succidit iniqua superbia Poeni

XV

In Ennio inducitur Iuppiter promittens Romanis excidium Carthaginiis.

XVI

287 «multa dies in bello conficit unus:

288 Et rursus multae fortunae forte recumbunt:

Haudquaquam quemquam semper fortuna secuta est.

XI (283) Festus ex apogr. l. xiv p. 220, 27 Th. 'obstitum obliquum ('obstitum oblicum' Paulus). Ennius L. xvi [x] et in L. viii «amplius e. ob-stipolumve solis». Obstipum, cuius in altero versu Ennii tenue vestigium mansit (obstipolumve), non obstitum in hoc capitulo agi Gifanius intellexit.

XII (284) Macrobius Sat. vi 1, 52 'ac ferreus ingruit imber (Aen. xii 284). Ennius in viii «hastati . . . imber».

XIII (285) Priscianus ix p. 480, 5 H. 'denseo denses et denso densas . . . a denso Ennius in viii (vii Sang.) annalium «densantur . . . virorum».

XIV (286) Paulus Festi p. 439, 9 Th. 'supernati dicuntur quibus femina sunt succisa in modum suillarum pernarum. Ennius «his . . . Poeni». Ex his apud Festum haec leguntur '— |pernati dicu — — | na sunt succisa — — |rum pernaru(m) — — | «is pernas succ(i) — — | Poeni».

XV Servius in Aen. i 20 (Iuno progeniem . . . Troiano a sanguine duci audierat, Tyrias olim quae verteret arces; hinc populum late regem belloque superbum venturum excidio Libyae) 'audierat: a Iove aut a Fatis. . . et perite audierat; in Ennio enim inducitur . . . Carthaginiis.'

XVI (287) Macrobius Sat. vi 2, 16 'multa dies variusque labor mutabilis aevi rettulit in melius, multos alterna revisens lusit et in solido rursus fortuna locavit (Aen. xi 425). Ennius in viii «multa . . . unus et rursus . . . recumbunt haudquaquam quemquam (quemquam Salisb. om. plerique) . . . secuta est».

283 obstipo lumine *A. Augustinus*: obstipolumve 286 Is *h. e.*
iis, cf. Lachmannus ad Lucr. iv 933 287 Praemitti poterat Infit,
ut 394; post hunc autem intercidit puto versus qui contrariam insequenti
sententiam habebat

XVII

290 Poenos Didone oriundos

XVIII

291 *Romanis Iuno coepit placata favere*

XIX

292 «Nunc hostes vino domiti somnoque sepulti
Consiluire

XX

294 «Aut occasus ubi tempusve audere repressit

XXI

295 Quintus pater quartum fit consul

A. U. C. D XL

XVII (290) Priscianus VI p. 210, 10 H. 'quod autem Ionis et Calypsonis et Didonis dicitur, ostendit hoc etiam Caesellius Vindex in stromateo his verbis: Calypsonem. ita declinatum est apud antiquos . . . Ennius in VIII (vel in VIII Ennius) «poenos (vel penos vel phoenos) D. o.»'

XVIII (291) Servius in Aen. I 281 'consilia in melius referet: quia bello Punico secundo, ut ait Ennius, «placata Iuno coepit favere Romanis».'

XIX (292) Macrobius Sat. VI 1, 20 'invadunt urbem somno vinoque sepultam (Aen. II 265). Ennius in VIII «nunc hostes (hostis Neap.) . . . sepulti.» Paulus Festi p. 41, 5 Th. 'consiluire Ennius pro conticuere posuit.'

XX (294) Festus p. 194, 17 Th. 'occasus interitus . . . quo vocabulo Ennius pro occasione est usus in l. II [VIII]; item in l. V [I]; item in l. VIII «aut . . . reppssit.»'

XXI (295) Gellius X 1, 6 'verba M. Varronis ex libro disciplinarum quinto haec sunt: aliud est quarto praetorem fieri et quartum: quod quarto locum adsignificat ac tres ante factos, quartum tempus adsignificat et ter ante factum. igitur Ennius recte quod scripsit «Quintus . . . consul».' Nonius p. 435, 13 'quartum et quarto prudentes differre dixerunt. Varro disciplinarum quinto «aliud est quarto et aliud quartum praetorem fieri (sic Harl. m. pr. Par.; alii aliud est quarto praetorem fieri, aliud quartum): et quarto (Leid. quartum cett.) locum significat et tres ante factos, quarto (sic) tempus significat, ter ante factum. Ennius recte «Quintus (quintum Harl. m. pr. Par. Leid.) . . . consul».'

291 *Hexametrum restituit Hugi* 292 *Cf. Verg. Aen. IX 234*
Rutuli somno vinoque soluti conticuere; cuius exemplo illa duo testimonia connexui. *Cf. Lucretius* V 974 taciti respectabant somnoque sepulti 294 *Ast Columna* audere repressit: *cf. Lachmannus ad Lucr. IV 244* 295 Quintum patrem appellat nisi fallor quia *Q. Fabius filius simul creatus est praetor, poteratque versus suppleri filius praetor; cf. Livius* XXIV 9, 3 creatique consules *Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium . . . praetor . . . Q. Fabius consulis filius*

XXII

296 de muris rem gerit Opscus.

XXIII

297 Ob Romam noctu legiones ducere coepit.

XXIV

298 Summus ibi capitur meddix: occiditur alter.

XXV

MARCELLUS 299 Tibia Musarum pangit melos
A. U. C. DCLXIII

XXII (296) Festus ex apogr. l. xiv p. 234, 30 Th. 'Oscos quos dicimus ait Verrius Opscos antea dictos teste Ennio quom dicat «de ... Opscus».'

XXIII (297) Paulus Festi p. 193, 13 Th. 'ob praepositio ... pro ad, ut Ennius «ob ... coepit».' Apud Festum ex his haec tantum apparent: '— — «ob Romam noc | — — «ob Troiam duxit» | (inc. 5)'. Festus ex apogr. l. xiv p. 218, 9 Th. 'praepositionem ob pro ad solitam poni testis hic versus ... et Ennius «ob ... coepit».' Paulus p. 131, 11 Th. 'mortem obisse ea consuetudine dicitur qua dixerunt antiqui «ob Romam legiones ductas» et «ob Troiam duxit exercitum» pro ad.' Exc. ex cod. Cassin. 90 C. Gl. L. v p. 573, 45 'ob ... significat propter, significat contra, significat circum, ut Ennius «ob ... cepit».'

XXIV (298) Paulus Festi p. 88, 34 Th. 'meddix apud Oscos nomen magistratus est. Ennius «summus ibi capitur .. alter».' Osbernus panorm. (thes. nov. Lat.) A. Mai class. auct. VIII p. 360 'meddis magistratus, didascalatus. Caecilius «ubi summus capitur .. alter».'

XXV (299) Schol. Bern. Hageni (Fleckeis. annal. suppl. iv p. 959) in georg. iv 67 (de apum pugnis) 'saepe duobus regibus incessit magno discordia motu ... namque morantes Martius ille aeris rauci canor increpat et vox auditur fractos sonitus imitata tubarum': ad haec igitur, quae plenius afferenda erant, adnotatur ad v. 72 'inde Ennius in VIII ait «tibia M. p. melos».' Haec enim quae Ennius dicit de tibia Musarum (h. e. pacis) melos pangente opposita esse subindicat interpretes illis quae Vergilius de Martio aeris rauci canore et de fracto sonitu tubarum exponit. De discrimine tubae et tibiae cf. Servius in Aen. v 138.

298 *De hoc versu et de meddice Oscorum egit olim Bergkius (opp. I p. 211 sqq.), praeterea vide Schoemannum (opp. III p. 411 sqq.), Mommsenium de dial. Ital. inf. p. 278, 304, denique Buechelerum mus. Rhen. XLIII p. 132* 299 *Possis addere ad supplendum versum et sententiam at tuba Martis, referreque haec ad Marcellum a. 543 post Syracusas captas non triumphantem sed ovantem, quem Plutarchus Marcell. 22 scribit οὐκ ἐπὶ τοῦ τεθροῦσπου βεβηκότα ... οὐδὲ περισαλπίζόμενον ἀλλὰ πεζόν ... ὅπ' ἀύλητῶν μάλα πολλῶν ingressum, idque discrimen belli inter et pacis speciem persequens ait καὶ γὰρ ὁ αὐλὸς εἰρήνης μέρος; cf. nunc relat. acad. a. 1899 p. 266 sqq.*

ANNALIUM LIB. IX

I

300 *Fortuna* varia validis cum viribus luctant.RES PUNICAE
EXTREMAE
AB HASDRU-
BALIS CAEDE
I—XVII

II

301 Livius inde redit magno mactatus triumpho

A. U. C. DCLVII

III

302 Europam Libyamque rapax ubi dividit unda

IV

303 Additur orator Cornelius suaviloquenti
Ore Cethegus Marcus Tuditano collega

A. U. C. DL

LIB. IX I (300) Nonius p. 472, 7 'luctant pro luctantur Ennius lib. VIII «*varia* (Bamb. Montep. varria Colb. viri a Leid. Wolf. Harl.) *validis viribus* luctant».'

II (301) Servius Danielin. in Aen. IX 641 p. 367, 7 Thil. 'mactus (Daniel macte Flor.) autem apud veteres etiam mactatus dicebatur, ut Ennius «*Livius* . . magno (magnum Flor.) m. triumpho».'

III (302) Cicero Tusc. disp. I 20, 45 'etenim si nunc aliquid adsequi se putant, qui ostium Ponti viderunt et eas angustias per quas penetravit ea quae est nominata «*Argo* quia Argivi in ea delecti viri vecti petebant pellem inauratam arietis» (scen. 250 sq.), aut ii qui Oceani freta illa viderunt «*Europam* lybiamque . . unda», quod tandem spectaculum fore putamus cum totam terram contueri licebit.' Idem de nat. deor. III 10, 24 'quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius, quid freto Siciliensi, quid Oceani fervore illis in locis «*Europam* libiamque . . unda».'

IV (303) Cicero Brut. 15, 57 'quem vero exstet et de quo sit memoriae proditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor, et idoneus quidem mea sententia, Q. Ennius, praesertim cum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo: ex quo nulla suspicio est amicitiae causa esse mentitum.⁶⁸ est igitur sic apud

300 *Fortuna addidi, ut varia constaret, qua voce nihil verius; in ineptias abierunt, qui ex viri a aliquid probi efficere vellent cum addidit Ianus Dousa, id quoque convenienter mori; cf. de hoc versu quae scripsi in relat. acad. a. 1888 p. 47* 304 Tuditano collega m. (h. e. marci) filius primus Schuctzius restituisse dicitur, et nomen Tuditani restitutum est ipso Cicerone teste I 5, 60. conlega vel conlegae Tuditano temere coniectarunt; cf. acta acad. a. 1886 ('Über die Annalen des Ennius') p. 14 sq.

Marci filius

- 306 is dictust ollis popularibus olim
 Qui tum vivebant homines atque aevum agitabant
 308 Flos delibatus populi suadaeque medulla.

illum in nono ut opinor annali «additur . . . marcus studio collegam filius». et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit . . . sed est ea laus eloquentiae certe maxima «is dictus popularibus olim qui . . . aevum agebant f. d. populi»; ⁵⁹ probe vero; ut enim hominis decus ingenium, sic ingenii ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt; «suadat (suadae corr. suadai et suadae Flor.) medulla»: $\pi\epsilon\iota\theta\acute{o}$ quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc suadam appellavit Ennius; eius autem Cethegum medullam fuisse vult . . . ⁶⁰ at hic Cethegus consul cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque is cos. M. Cato modo plane annis cXL ante me cos., et id ipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset.’ Quintilianus XI 3, 31 ‘nam sonis homines ut aera tinnitu dinoscimus. ita fiet illud quod Ennius probat cum dicit «suaviloquenti ore Cethegum» fuisse.’ Gellius XII 2, 3 ‘in libro enim vicesimo secundo epistularum moralium quas ad Lucilium composuit (Annaeus Seneca) deridiculos versus Q. Ennium de Cethego (deceat ego h. e. de cethego et hic et § 11 libri nonnulli, alii de cethego, cf. Hertzium ad loc. prior.) antiquo viro fecisse hos dicit «is dictus tollis popularibus olim qui . . . aevum agitabant f. d. populis uada (populi suada pauci) medulla». ⁴ ac deinde scripsit de isdem versibus verba haec: admiror eloquentissimos viros et deditos Ennio pro optimis ridicula laudasse. Cicero certe inter bonos eius versus et hos refert. . . . ⁷ ponit deinde quae aput Ciceronem reprehendat quasi Enniana, quod ita scripserit in libris de re publica (v 9, 11) «ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas», et quod alio in loco dixerit «breviloquentiam in dicendo colat» (cf. ‘blandiloquentia’ in Medea VII).’ Servius Danielin. in Aen. VIII 500 p. 271, 22 Thil. ‘flos veterum: Ennianum.’ quamquam Ennius non ‘flos veterum’ sed ‘flos populi’ dixit. Cicero Cat. mai. 14, 50 ‘M. vero Cethegum quem recte «suadae (suada Par. m. pr.) medullam» dixit Ennius quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem.’ Quintilianus II 15, 4 (Isocrates) ‘finem artis temperare comprehendit dicens esse rhetoricen persuadendi opificem, id est $\pi\epsilon\iota\theta\acute{o}\varsigma$ $\delta\eta\mu\iota\omega\gamma\acute{o}\nu$; neque enim mihi permiserim eadem uti declinatione qua Ennius M. Cethegum «suadae medullam» vocat.’ Cf. schol. cod. Rehdig. in rhet. ad Herenn. (mus. Rhen. VII p. 293).

306 dictust ollis Gronovius ad Gellii l. c. Ne ollis aut olim abientes unum versum efficerent cavi iis quae scripsi in prooem. 1878 p. 4 sq. et 1879/80 p. 5 sqq. 307 aevum agebant cum hiato Cicero nem non scripsisse sed quod ex Seneca Gellius tradidit aevum agitabant Lachmannus adnotavit ad Lucr. II 466 308 que additum in Bruti codicibus aliquot deterioribus

V

309 Navibus explebant sese terrasque replebant.

VI

310 Africa terribili tremit horrida terra tumultu

VII

311 percussi pectora Poeni

VIII

312 «mortalem summum Fortuna repente
Reddidit e summo regno ut famul infimus esset.

V (309) Servius in Aen. VI 545 'explebo numerum . . . explebo est minuat. nam ait Ennius «navibus e. sese (ēē Flor.) t. replebant», quem Caper secutus cum de praepositione ex tractaret hoc exemplum posuit.' Aliorum grammaticorum similia tradentium testimonia Lachmannus affert ad Lucretium (IV 532) eandem et ipsum ambiguitatem secutum.

VI (310) Festus p. 140, 24 Th. 'metonymia . . . quae continet quod continetur, ut Ennius cum ait «Africa t. *tremis* . . . tumultu».' Cicero orat. 27, 93 'quod quamquam transferendo fit, tamen alio modo transtulit cum dixit Ennius «arce et urbe orbam» (scen. 88), alio modo si pro patria arcem dixisset; et «horridam Africam terribili tremere tumultu» cum dicit, pro Afris immutat Africam.' Idem de orat. III 42, 167 'ne illa quidem tractio atque inmutatio in verbo quandam fabricationem habet sed in oratione «Africa terribili (terribilis mutili) *tremis* . . . tumultu».' Idem ad Varr. epist. IX 7, 2 'sed ridicula missa; praesertim cum sit nihil quod rideamus: «Africa t. *tremis* . . . tumultu».' Cf. Varro sat. 225 B. mus. Rhen. XIV p. 424.

VII (311) Columna p. 239 'hoc fragmentum mihi e Cosentia Fabius Aquinas misit: quod a quodam suo vetustissimo Statii interprete M. S. excerpserit: cuius nomen, cum in illius libri principio et fine multae desiderentur paginae, prorsus ignoratur. constat tamen ex collatione non esse Lactantium.' mihi non aliunde innotuit fragmentum. similiter Silius VIII 242 'instructi pectora Poeni.'

VIII (312) Nonius p. 110, 7 'famul famulus. Ennius lib. VIII «mortalem summum (summa Harl. m. pr. Flor. Leid.) f. r. reddidit summo regno famul ut optimus esset».' Cf. Lucretius III 1034 'Scipiadas, belli fulmen, Cartha-

312 *Addas* Quem non 313 e summo regno ut *Gifanius* e summo ut regno *Scaliger* ut summo e regno *Columna* infimus *Lipsius* (cf. *Plaut. capt.* 305 me, qui liber fueram, servom fecit, e summo infimum) ultimus *N. Faber* *Orationis forma haec est* Fortuna summum mortalem reddidit (fecit) ut esset e regno famulus; *loquitur ut Terentius Andr.* 390 hic reddes omnia quae nunc sunt certa ei consilia incerta ut sient, *vel Plautus aulul.* 443 ego te faciam miserimus mortalis uti sis, *et saepe similiter; ceterum nihil est quod temptetur: cf. relat. acad. a. 1888 p. 45 sqq.*

IX

314 «Sed quid ego haec memoro? dictum factumque facit frux

X

315 Pulvis fulva volat

XI

316 praeda exercitus undat

XII

317 libertatemque ut perpetuita

Sint quae maxime

ginis horror, ossa dedit terrae proinde ac famul infimus esset.' Versu Lucretiano, non Enniano utitur Marius Victorinus G. L. K. VI p. 56, 9 ad lib. inc. fr. CI adscr.

IX (314) Priscianus VI p. 278, 16 H. 'frux etiam frugis facit genetivum, quia ἀπὸ τοῦ φρύγω Graeco verbo nascitur. Ennius in XVI annali [XXI]; idem in VIII pro frugi homo frux ponit quod est adiectivum «sed . . . frux» id est frugi homo.' Ars anon. Bern. Hagen. anecd. Helv. p. 119, 29 'pro frugi Ennius frux homo posuit.'

X (315) Nonius p. 217, 12 'pulvis generis masculini ut saepe. feminini Ennius lib. VIII annalium (X) «iamque fere pulvis ad caelum vasta videtur». idem lib. VIII «iamque fere pulvis fulva volat». iamque fere in hoc altero versu per errorem repetitum esse ex prioro olim a me et Hugio statutum nunc quoque aliis praefero.

XI (316) Servii excerpt. Lindenbrog. (G Lionis) in georg. II 437 'undantem abundantem. Ennius lib. IX «praeda e. undat».'

XII (317) Nonius p. 150, 31 'perpetuitas sit perpetua aeterna. Ennius annali lib. VIII «libertatemque ut perpetuitas sint (perpetuis sint Leid. m. pr.) que maxime (Harl. maximae ceteri)». perpetuita adiectivum dici (ut fortuitus, gratuitus) Usenerus statuit et mecum communicavit: vere, opinor, et Nonius aut eius librarii ex adiectivo nomen vulgatum perpetuitas effecerunt.

314 dictum factumque facit: cf. Terentius Andr. 381 dictum ac factum invenerit causam; hautont. 760 dictum ac factum reddidi; *ibid.* 904 dictum factum huc abiit Clitipho; quae unde nata sint aperit Herodotus quod scribit III 135, 1 ταῦτα εἶπε καὶ ἅμα ἔπος τε καὶ ἔργον ἔπολες et quae huic similia sunt. De sententia Cicero Tusc. disp. IV 16, 36 iam proverbii locum obtinet, hominem frugi omnia recte facere

317 perpetuita Assit quaeso (vel quaesumus) maxime Usenerus; ego accepto ab illo perpetuita malui perpetuita Sint quae m. et hariolari si libet, haec fere fuerit sententia fac pacem libertatemque ut perpetuita Sint quae maxime avent homines

XIII

319 Rastros dentefabres capsit causa poliendi
Agri

XIV

321 Cyclops venter velut olim turserat alte
Carnibus humanis distentus

XV

323 *Florebant flammis* lychnorum lumina bis sex

XVI

324 *Debil* homo

XVII

325 tunicata iuventus

XIII (319) Nonius p. 66, 27 'politiones agrorum cultus diligentes, ut polita omnia dicimus exulta et ad nitorem deducta. Ennius satyrarum lib. III [III]. idem annali lib. VIII «rastros (ratros Flor. m. pr. Leid.) dentefabres . . . agri.» Cf. Paulus Festi p. 40, 18 Th. 'capsit prenderit'; idem p. 50, 34 Th. 'depolitum perfectum quia omnes perfectiones antiqui politiones appellabant.'

XIV (321) Priscianus IX p. 486, 15 H. 'in geo desinentia l vel r antecedentibus geo in si conversa faciunt praeteritum perfectum, ut . . . turgeo tursi, tergeo tersi Ennius in VII annalium [VIII]. idem in VIII «Cyclops . . . turserat (terserat) alti c. h. distentus.»

XV (323) Macrobius Sat. VI 4, 17 (Vergilius) 'inseruit operi suo et Graeca verba, sed non primus hoc ausus; auctorum enim veterum audaciam secutus est. ¹⁸ dependent lychni laquearibus aureis (Aen. I 726), sicut Ennius in VIII «lychnorum l. bis sex.» Servius in Aen. VII 804 'Ennius et Lucretius florere dicunt omne quod nitidum est.' Lucretii versum dicit IV 450 'bina lucernarum florentia lumina flammis' quod ad exemplum Ennii versum supplevi in relat. acad. a. 1896 p. 720.

XVI (324) Nonius p. 95, 32 '*debilo* debilis. Ennius lib. VIII «*debilo* h.»'

XVII (325) Gellius VI 12, 7 'Q. quoque Ennius Carthaginiensium «tunicatam iuventutem» non videtur sine probro dixisse.' Nonius p. 536, 31 'tunica est vestimentum sine manicis . . . Ennius probro Carthaginiensium «tunicatam iuventutem» voluit dicere.' quod contra Aen. I 282 'Romanos rerum dominos gentemque togatam'; cf. Macrobius Sat. VI 5, 15.

319 dentiferos *Hugius* dentifabres *Roeperus* dentifabros *Onions*

321 alte *Ianus Dousa*: alti 323 *Florebant flammis addidi l. s. c.*

324 *debil Lipsius*: debilo *Possit Sergius dici* neutra manu neutro pede satis utilis, plurimis stipendiis debilis miles, bis ab Hannibale captus . . . *qui* in praetura sacris arcebatur a collegis ut debilis *Plin. nat. hist.* VII 104, 105

ANNALIUM LIB. X

I

BELLUM
PHILIPPI

326 Insece Musa manu Romanorum induperator
Quod quisque in bello gessit cum rege Philippo.

II

328 Leucatam campsant

III

A. U. C. DLIV

329 Graecia Sulpicio sorti data, Gallia Cottae

LIB. X I (326) Gellius xviii 9, 3 'grammaticus . . . insequenda enim scribi inquit oportuit, non insecenda, quoniam insequens significat . . . traditumque 'esse insequere quasi perge dicere et insequere itaque ab Ennio scriptum in his versibus «*insequere . . . Philippo*». 'alter . . . perseverabat Velio Longo, non homini indocto, fidem esse habendam, qui in commentario quod fecisset de usu antiquae lectionis scripserit non insequere apud Ennium legendum sed *insece* . . . 'ego arbitror et a M. Catone insecenda et a Q. Ennio *insece* scriptum sine u littera. offendi enim in bibliotheca Patrensi librum verae vetustatis Livii Andronici, qui inscriptus est Ὀδύσσεια, in quo erat versus primus cum hoc verbo sine u littera «*virum mihi Camena insece versutum*» factus ex illo Homeri versu (ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα πολύτροπον) eqs. Totum locum ex uno Buslidiano codice, qui codex hodie evanuit, retulit G. Canterus nov. lect. ii 6. Paulus Festi p. 79, 29 Th. 'insequere apud Ennium dic; insexit dixerit.'

II (328) Priscianus x p. 541, 15 H. 'cambio ἀμείβω ponit Charisius et eius praeteritum campsi, quod ἀπὸ τοῦ κάμπτω ἔκαμψα Graeco esse videtur. unde et campso campsas (campso campsas pauci) solebant vetustissimi dicere. Ennius in x «*Leucatān* (sic Reg. Halb. leucatan Bern. leocatēn Sang. Lugd. Carolir. leucatem Bamb.) campsant (campsant pauci)». Cf. C. Gl. L. vi 1 p. 172 'campsat flectit.' Gloss. antiq. A. Mai class. auct. vii p. 554 'campsare flectere iter.'

III (329) Isidorus orig. i 35, 3 'zeugma est clausula dum plures sensus uno verbo clauduntur, quae fit tribus modis. nam aut in primo aut in

326 *De manu abundanter adiecto et de eius collocatione dixi in prooem.* 1886/87 p. 18 328 *Leucatam scripsi; Leucatam flectere Cicero ad Att. v 9, 1, superato Leucata Livius (xxvi 26, 1 et XLIV 1, 4), sed fervere Leucaten Vergilius Aen. viii 677 campsant Graecorum more velut κάμψας τὸ ἀρωατήριον (Herod. iv 43); κάμψας τὸν Πάχυνον, κάμψαι τὴν ἄκραν τοῦ Παχύνου (Polyb. i 54, 1. 6); κάμψαντες τὸν Πάχυνον (Diodor. exc. xxiv 1, 9) 329 Livius xxxi 6, 1 sq. P. Sulpicio provincia Macedonia sorti (ut saepe Livius) evenit . . . alteri consulum Aurelio Italia (cf. i 1, 1) provincia obtigit. Cf. ibid. 5, 1*

IV

330

Acanthus

V

331 Egregie cordatus homo catus Aelius Sextus

A. U. C. DLVI
RES
FLAMINIINI
V—XII

VI

332 Insignita fere tum milia militum octo
Duxit delectos bellum tolerare potentes

postremo aut in medio unum verbum ponitur quod sententias iungit. in primo ut [Lucil. 113 L.], in medio ut «Graecia S. sorti data (sorti data Bern. B) G. Cottae»; in postremo ut [Ter. Andr. 68.]. Ennii versum primus agnovit L. Muellerus.

IV (330) Schol. Bern. Hageni (Fleckeis. annal. suppl. iv p. 896) in org. II 119 'acanthi. Gnifo commentatur annalium libro decimo (commentator annalium lib. x alt. cod. cf. l. c. p. 724) hanc arborem in insula Cercina regionis Africae esse (dicit add. alt.) oportunam tincturae, quae in floribus sui colorem lanam tinguat unde vestis acanthia appellatur.' Buechelerus Gniphonis memoria suscitata (mus. Rhen. xxxvi p. 334) sic argumentatur apud Ennium Acanthum Macedonicam urbem, non acanthum arborem memoratam fuisse, de qua urbe Livium ad a. u. DLIV (xxxix 45, 15 sq.) ad bellum Macedonicum spectantia afferre, ab urbis autem nomine annalium commentatorem occasionem cepisse de acantho arbore memorandi.

V (331) Cicero de re p. I 18, 30 'in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus, dignus huic ad imitandum, «egregie . . . Sextus», qui egregie cordatus et catus fuit et ab Ennio dictus est non quod ea quaerebat quae numquam inveniret, sed quod ea respondebat quae eos qui quaesissent et cura et negotio solverent.' Idem de orat. I 45, 198 'ut ille qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poeta est «egregie . . . Sextus».' Idem Tusc. disp. I 9, 18 'aliis cor ipsum animus videtur, ex quo ex cordes vecordes concordisque dicuntur, et Nasica ille prudens bis consul Corculum et «egregie . . . Sextus».' Varro de l. l. VII 46 'apud Ennium «iam cata signa fere sonitum dare voce parabant» (459). cata acuta: hoc enim verbo dicunt Savini; quare «catus elius Sextus» non ut aiunt sapiens sed acutus, et quod est [529].' Pomponius in digest. I 2, 2, 38 'Sextum Aelium etiam Ennius laudavit.'

VI (332) Priscianus I p. 30, 4 H. 'finalis dictionis subtrahitur m in metro plerumque, si a vocali incipit sequens dictio . . . vetustissimi tamen non semper eam subtrahebant. Ennius in x annalium «insignita (insignata Sang. Lugd. Halb. fortasse ex insigneita) . . . delectos (dilectus Lugd. Carolir. dilectus Sang.) b. t. potentes».' Cf. Varro de l. l. v 142 'eius (moeri) summa pinnae ab his quas insigniti milites in galeis habere solent.' sed ea vi insignita milia militum ab Ennio dici dubito.

332 militum octo: cf. *Lachmannus ad Lucr.* II 466; militum ad octo *Fr. Marxius*

VII

334 «Sollicitari te Tite sic noctesque diesque

335 «O Tite si quid ego adiuero curamve levasso
Quae nunc te coquit et versat in pectore fixa,
Ecquid erit praemi?

338 Ille vir haud magna cum re sed plenus fidei

VIII

339 Hinc Nox processit stellis ardentibus apta.

IX

340 Veluti si quando vinculis venatica velox

VII (334) Cicero Cat. mai. 1, 1 '«o Tite si quid *ego* (ego plerique te Par.) *adiuero* (adiuvero Leid. Paris. adiu*ero Ashburn. adiuto alii) c. levasso (levavero Leid.) quae . . . *fixa* ecquid erit praemi (et quid e. premii vel pretii nonnulli)». licet enim mihi versibus eisdem adfari te, Attice, quibus adfatur Flamininum «ille vir . . . fidei», quamquam certo scio, non ut Flamininum «sollicitari . . . diesque». Catonem suum, non Ennium dicit Cicero ad Att. xvi 3, 1 et 11, 3. Donatus in Ter. Phorm. prol. 34 'adiutans: sic maluerunt veteres quam adiuuans dicere. Ennius «o Tite si quid *ego te adiuto* c. l.».' Ennii versum habet unus cod. Ricc. cf. Wessnerum mus. Rhen. LII p. 80.

VIII (339) Macrobius Sat. vi 1, 9 'axem humero torquet stellis ardentibus aptum (Aen. iv 482). Ennius in I [xiiii] et in tertio [xii]; in x «hinc . . . apta».'

IX (340) Festus p. 188, 17 Th. 'nittit canis in odorandis ferarum vestigis leviter ganniens, ut Ennius in l. x «veluti si quando *vinculis venatica veneno xapta* solet, si forte ex nare . . . *nictu ululatque* ibi *acuta et*» unde ipsa gannitio.' Paulus 'nittit canis in odorandis ferarum vestigiis leviter ganniens. Ennius «nare . . . *nictit ululatque*» unde et gannitio.' Osbernus panorm. (thes. nov. Lat.) A. Mai class. auct. viii p. 372 'hinc etiam nicto

334 noctesque diesque Cicero quoque praeter consuetudinem sed Ennii memor ut videtur scripsit de fin. I 16, 51 easque ipsas sollicitudines quibus eorum animi noctesque diesque exeduntur, quamquam Madvigius aliter sentit, sed vide Friedlaenderi prooem. Regimont. a. 1860 p. III. *διξυραὶ δὲ οἱ αἰεὶ φθίνουσιν νύκτες τε καὶ ἡμέρατα δακρυχοσύγη* *Odyssea* 335 adiuero: cf. Ter. Phorm. 537; Catullus 66, 18 non ita me divi vera gemunt iuverint (libri, quod esse iuerint debebat); Propertius II 23, 22 me iuerint (iuerint Neap. capiant ceteri) 336 coquit: Vergilius Aen. vii 345 ardentem curaеque iraeque coquebant, et ira saepius coquere dicitur 340 Sicuti si quando Scaliger veluti quando Turnebus vinculis venatica velox apta idem

341 *Apta solet, si forte feras ex nare sagaci*
Sensit, voce sua nictit ululatque ibi acute

X

343 *Aspectabat virtutem legionis suae*
Expectans si mussaret [dubitaret], quae denique causa

345 *Pugnandi fieret aut duri finis laboris.*

XI

346 horitatur
Induperator

XII

348 *Regni versatum summam venere columnam*

as, cui vel nictui, quod proprie pertinet ad canes, quando bestiarum vestigia insequuntur; unde et *Caecilius* de quodam cane bene inquit «*nictit holetque*».

Cf. Goetzius melet. Festin. (ind. schol. Ien. 1885/86) p. VII adn. C. Gl. L. VI 1 p. 738.

X (343) Servius Vatic. in georg. IV 188 p. 334, 22 Thil. 'mussant hic murmurant. quae vox ponitur et in tacendi significatione, ut apud Ennius in XVII [VI], interdum et pro dubitare ut [Aen. XII 657]. mussant autem murmurant Ennius in X sic ait «aspectabat v. legionis sive spectans si mussaret dubitaretque denique causam p. f. aut duri labores».' Nestor Novariensis ed. Ven. a. 1496 p. 68 'musso cum duplicato s etiam pro murmuro ponitur auctoribus Festo (p. 127 Th.) et Nonio (p. 427). Ennius «aspectabat v. l. suae exspectans si mussarent».'

XI (346) Diomedes I p. 382, 24 K. 'hortatur quod vulgo dicimus veteres nonnulli horitur dixerunt ut Ennius sexto decimo annalium [XXII]. idem in decimo «horitur induperator» quasi specie iterativa.'

XII (348) Donatus in Ter. Phorm. II 1, 57 'columen vero familiae: columen culmen. an columen columna? . . . Horatius contra pro columine columnam (carm. I 35, 14) «iniurioso ne pede proruas stantem columnam», Ennius X «regni v. s. vero columnam».'

341 *feras addidit O. Muellerus* A. s. cani' forte feram si ex
Scaliger, Turnebus, sed pluralis feras Festi verbis commendatur; aliquid
coloris duxisse simile videtur ex Iliad. X 183 ὡς δὲ κύνες περὶ μῆλα δυ-
σαρήσωσιν ἐν αὐλῇ θηρὸς ἀκούσαντες κρατερόφρονος, ὅστε καθ' ἕλην
ἐρηγται δι' ὄρεσφι πολὺς δ' ὄρνυμαγδὸς ἐπ' αὐτῷ κτλ 342 nictit: cf.
492 acute *Scaliger, Turnebus: acuta et* 343 legioni' suai *Berg-*
kiius legionis *Suspectans Ianus Dousa* 344 mussaret [dubitaret]
quae denique causa *idem et nisi quod pausa Bergkiius* 345 duri
pausa laboris *Dousa duri fini' laboris Bergkiius* 346 horitatur
Hugius: horitur Ego verba in duos distribui versus, et induperator,
etsi bis terve extremo loco positum, primum non deterius obtinebat quam
70 indotuetur ibi, 334 sollicitari te 348 *venere Ilbergius: vero*

XIII

349 Aegro corde comis passis

350 passis late palmis pater

XIV

351 pinsunt terram genibus

XV

352 Et simul erubuit ceu lacte et purpura mixta.

XIII (349) Nonius p. 370, 22 'passum dispersum solutum. Virgilius Aeneidos lib. I (480) «crinibus Iliades passis». Terentius in Phormione (106) «capillus passus, nudus pes, ipsa horrida». Caecilius synaristosis «heri vero prospexisse eum se (ex tegulis: haec nuntiasset et flammeum) expassum domi». parcere est veniam dare. Virgilius lib. VI [853]. Lucilius lib. XXX [955 L.]. passum extensum patens: unde et passus dicimus quod gressibus mutuis pedes patescunt. Ennius annalium lib. X «aegro corde comis passis late palmis pater». passis ait palmis patentibus et extensis. Naevius Iphigenia «passo vel hoc vicinum aquilone hortum fer foras».

XIV (351) Diomedes I p. 373, 5 K. 'apud veteres reperimus etiam n littera addita pinso quod est tundo et pinsit secundum tertium ordinem ut Ennius decimo annalium «pinsunt (pinsui Mon.) t. genibus».' Cf. scen. 411.

XV (352) Nonius p. 483, 3 'lacte nominativo casu ab eo quod est lac Ennius lib. X (Bamb. XI ceteri) «essi (et si Par.) mulier erubuit . . . mixta».'

349 sqq. Quae continuo ordine scripta sunt in libris quia in unum versum non coeunt, dispescui in duos, imperfectum utrumque; et quia credi non potest quod fuerunt qui crederent Ennium comis et palmis passis diversa notione coniunctim dixisse, propter bis positum passis (comis passis et passis I. palmis) verisimile est accidisse ut duo fragmenta coalescerent in unum: id quod Quicheratum quoque intellexisse video. alterum passis late palmis pater, cui explicatio adhaeret passis ait palmis patentibus et extensis falso reiecta, quamquam iam sciri non potest, huicine libro adscriptum fuerit, ceterum verum videtur, et poterat orat addi (cf. 20); sic Vergilius pater Anchises passis de litore palmis numina magna vocat (Aen. III 263); Cicero pro Sest. 55, 117 stantes ei manibus passis gratias agentes; idemque in Arateis (de nat. deor. II 43, 111) passis palmis dixit quod Graece est ἀμφοτέρως χεῖρας τανύοντι εὐκίως; neque secus χεῖρε πετάσσας ἀμφοτέρως et similia apud Homerum et alios, saepe cum precandi notione coniuncta. prius autem fragmentum, quod fuisse puto aegro corde comis passis, et quod ne suo quidem loco apud Nonium haberi videtur, poterat coniunctum esse cum 351 pinsunt terram genibus, ad cum modum quo Livius scribit XXVI 9, 7 in terrore Hannibatico matronae . . . crinibus passis aras verrentes nixae genibus supinas manus ad caelum tendentes . . . 352 Et simul erubuit Gulielmius (cf. 128): essi mulier erubuit

XVI

353 cursus quingentos saepe veruti

XVII

354 fiere

ANNALIUM LIB. XI

I

355 Quippe solent reges omnes in rebus secundis

FLAMININI
RES ET
GRAECORUM

II

356 Contendunt *Graecos*, *Graios* memorare solent sos,
lingua longos per

XVI (353) Festus ex apogr. l. xx p. 570, 27 Th. 'veruta pila dicuntur, quod . . habent praefixa. Ennius li. x «— cursus q. s. veruti». Paulus 'veruta pila dicuntur, quod velut verua habent praefixa.' Lucretius iv 409 'quos tibi tum supra sol montis esse videtur comminus ipse suo contingens fervidus igni, vix absunt nobis mille sagittae, vix etiam cursus quingentos saepe veruti.' Nihil impedit quominus idem versus apud Ennium fuisse credatur quem habet Lucretius; cf. 149 et Lachmannum ad Lucr. iv 126 p. 222.

XVII (354) Macrobbii excerpta Bob. G. L. K. v p. 645, 9 'a fio fiere esse deberet; et licet usus aliter optinuerit (feri enim nunc dicitur), Ennius tamen in x annalium «fiere» dixit, non fieri.' Cf. ad v. 15; 'fiere' ex Laevio affert Gellius xix 7, 10.

LIB. XI I (355) Festus p. 340, 22 Th. 'quippe significare quod ni ('quippe significat quid ni' Paulus) testimonio est Ennius l. xi (xi Ursinus) «quippe . . . secundis». idem l. xvi [ii].'

II (356) Festus p. 428, 17 Th. 'sos pro eos antiqui dicebant, ut Ennius l. i [xvii] et l. iii [v]. l. vii [xviii]. l. xi «contendunt *graios grecos* m. s. sos».'

Ibidem p. 400, 19 Th. decem versuum non nisi extremae syllabae legi possunt '— — s appellat Enni | — — (e)os *grai* memo | — — ngua longos per | — — ispani non Ro | — — cum Romulus ur | — — inae locutus sit | — — gentis fuerit | — — nione mutata | — — icat origo eius | — — surpatio.' quae omnia videntur ad unam causam pertinere, quae est de communione linguae vel gentis et nationis, sed refingi tenor non potest: nisi

356 *Non Graios Graecos quod altero loco habet Festus, nec Graecos Grai quod indicat altero, sed Graecos Graios, quod olim in ipso codice scriptum putabant, verum est; et est Graii nationis nomen, ut Naeuius Graii atque barbari (Cic. or. 55, 152), Cicero de re p. 1 37, 58 si ut Graeci dicunt, omnes aut Graios esse aut barbaros eqs. et saepe similiter*

III

Pergama

358 Quae neque Dardaniis campis potuere perire
Nec cum capta capi nec cum combusta cremari

IV

360 «malo cruce» fatur «uti des,
Iuppiter,

V

362 Pendent peniculamenta unum ad quemque pedum

VI

363 Tum clipei resonunt et ferri stridit acumen.

quod duos esse versus Ennianos intelligitur, iunctos fortasse hoc modo: «contendunt Graecos . . . (eadem usos lingua longos per (temporis tractus)); et 'temporis tractus' iam Ursinus. tertius videtur ille quidem idem esse cum eo quem Charisius plenum citavit 'Hispane non Romane memoretis loqui me' (lib. inc. xxxix), sed eum in hoc nexu locum habuisse nimis est incertum.

III (358) Macrobius Sat. vi 1, 60 'num capti potuere capi? num incensa cremavit Troia viros? (Aen. vii 295). Ennius in undecimo (decimo Angl. x in ras. Par.) cum de Pergamis loqueretur «quae . . . cremari (cremare Neap.)».

IV (360) Nonius p. 195, 12 'cruce generis feminini saepe. masculini Ennius annali lib. xi «malo . . . Iuppiter». Cf. Festus ex apogr. l. xii p. 138, 24 Th. «malo cruce» masculino genere cum dixit Gracchus . . . tam repraesentavit antiquam consuetudinem quam hunc frontem atque hunc stirpem idem antiqui dixerunt et rursus hanc lupum, hanc metum (cf. ad vi fr. iv). item cum idem . . . ait «eo exemplo instituto dignus fuit qui malo cruce periret».

V (362) Nonius p. 149, 31 'peniculamentum a veteribus pars vestis dicitur. Ennius lib. xi (xii m. pr. Leid.) annalis «pendent . . . pedum». Lucilius lib. xviii (493 L.) «penulamento vere reprehendere noli».

VI (363) Priscianus viii p. 445, 7 H. 'sono sonas et sonis. Ennius in xi annalium «tum clipei (clepei pauci) resonant aes (resonunt aes Carolir.)

360 *Fuit des, Iuppiter, interitum sive exitium (cf. scen. 272); nam structurae genus Gracchi exemplum supra allatum prodit; et erat haec, ut opinor, caecratio sui, ut in foedere feriendo (des Iuppiter interitum si fallo), similis illi, non compar, quam Paulus Festi p. 82, 9 Th. affert si sciens fallo, tum me Dispiter . . bonis eiiciat ut ego hunc lapidem; Livius ix 5, 3; i 24, 8; Cic. ad fam. vii 1, 2; Soph. Phil. i 341* 362 *Suppleri poterat pedum nunc; ceterum recte unum quemque pedum, ut quisque dierum Horatius sat. ii 3, 124; sententia autem plana: ad unum quemque pedum dicit pro uni cuique ad pedem p. p.*

VII

364 Missaque per pectus dum transit striderat hasta

VIII

365 Alte delata *petrisque* ingentibus tecta

IX

366 *rimantur* utrique

ANNALIUM LIB. XII

I

367 Omnes mortales victores, cordibus vivis
Laetantes, vino curatos, somnus repente
In campo passim mollissimus percudit acris.

f. s. acumen.» Idem IX p. 473, 23 H. 'sonui sonitum . . . haec tamen ipsa et secundum tertiam vetustissimi protulisse inveniuntur coniugationem, ut Ennius in XI annali «*tunc clipei (clepei pauci) resonunt et f. s. acumen*». idem in XIV [IV].'

VII (364) Priscianus VIII p. 419, 16 H. 'a strido quoque alii stridui, alii stridi protulerunt. Ennius in annalium XI «*missaque . . . hasta*».'

VIII (365) Festus ex apogr. l. XIV p. 250, 14 Th. 'petrarum genera sunt duo, quorum alterum naturale saxum prominens in mare, cuius Ennius meminit L. XI «*alte delata ceterisque i. tecta*» et Levius in Centauris «*ubi ego saepe petris*».'

IX (366) Paulus Festi p. 383, 7 Th. 'rimari est valde quaerere ut in rimis quoque.' Festus haec principia versuum habet ' | ri quaere — — | qui te rimat — — | Ennius l. X(I) — — | utrique.' Fuit igitur fortasse, ut Baehrensius edidit, 'rimantur utrique.'

LIB. XII I (367) Priscianus V p. 153, 11 H. 'acer et alacer et saluber et ceber quamvis acris et alacris plerumque faciant et salubris et ceberis feminina, in utraque tamen terminatione communis etiam generis inveniuntur prolata . . . Ennius in XVI [XIV]. idem in XII «*omnes mortales (omnis mortalis plerique) . . . vivis (huius Par. R Sang. Halb.) . . . acris*».' Idem VI p. 230, 5 H. 'alacer alacris, acer acris. et sciendum, quod in utraque terminatione utriusque generis inveniuntur haec . . . Ennius in XII «*omnes mortales (omnis mortalis nonnulli) . . . vivis (huius m. pr. Halb.) . . . acris*».'

365 *petrisque* A. Augustinus: ceterisque Praeterea nihil movendum quamvis in obscura sententia duxi Hauptio obtemperans opp. II p. 429 367 *vivis: imis fuerunt olim et nuper qui mallent*

II

PRAECONIA 370 Unus homo nobis cunctando restituit rem.
FABII MAXIMI

Non enim rumores ponebat ante salutem.

372 Ergo postque magisque viri nunc gloria claret.

III

M' Curius

M' CURIUS 373 Quem nemo ferro potuit superare nec auro

II (370) Macrobius Sat. vi 1, 23 'unus qui nobis cunctando restituit rem (Aen. vi 846). Ennius in XII (VII Salisb.) «unus homo... rem.» Cicero de off. I 24, 84 'quanto Q. Maximus melius, de quo Ennius «unus homo... non enim... ergo postque magisque (magis quē Herb. Bern. a b)... claret.» Idem Cat. mai. 4, 10 'hic (Q. Fabius) et bella gerebat ut adolescens cum plane grandis esset et Hannibalem iuveniliter exultantem patientia sua mollebat: de quo praeclare familiaris noster Ennius «unus homo (unus qui Leid. Voss. Ashb. unus homo qui Par.) nobis... non enim r. ponebat (ponebant Voss. et m. pr. Par.)... ergo postque... claret.» Servius in Aen. vi 845 (tu Maxumus ille es, unus qui nobis cunctando restituit rem) 'ille est de quo ait Ennius «unus qui n. c. restituit (restituisti nonnulli) rem». sciens enim Vergilius quasi pro exemplo hunc versum posuit.' Servium exscripsit mythogr. Vatic. I fab. 224 (A. Mai class. auct. III p. 79). Livius xxx 26, 7 'eodem anno Q. Fabius Maximus moritur...⁹ cautior tamen quam promptior hic habitus; et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit an quia ita bello proprie quod tum gerebatur aptum erat, sic nihil certius est quam «unum hominem nobis cunctando rem restituisse», sicut Ennius ait.' Cf. XLIV 22, 10. Cicero ad Atticum II 19, 2 'Bibulus in caelo est, nec quare scio, sed ita laudatur quasi «unus homo nobis c. restituit rem.» de qua forma cf. quae dixi ad scen. fab. inc. XXI. Suetonius Tiber. 21 (ex epistola Augusti ad Tiberium) 'ii quoque qui tecum fuerunt omnes confitentur, versum illum in te posse dici «unus homo n. vigilando r. r.».' Ovidius fast. II 240 'unus de Fabia gente relictus erat: scilicet ut posses olim tu, Maxime, nasci, cui res cunctando restituenda foret.' Seneca de benef. IV 27, 2 'quid ergo? et Fabius qui «cunctando restituit rem» temerarius est?' Serenus Samonicus lib. med. (P. L. M. III Baehr.) 1092 'interdum existit turpi verruca papilla. hinc quondam Fabio verum cognomen adhaesit, qui solus patriae cunctando restituit rem.' Polybius III 105, 8 'τοῖς μὲν οὖν παρ' αὐτὸν γενομένοις τὸν κίνδυνον ἦν ἐναργὲς ὅτι διὰ μὲν τὴν Μάρκον τόλμαν ἀπόλλωλε τὰ ἄλλα, διὰ δὲ τὴν εὐλάβειαν τοῦ Φαβίου σώσασται καὶ πρὸ τοῦ καὶ νῦν.'

III (373) Cicero de re p. III 3, 6 'ex qua vita (civilem dicit) sic summi viri ornantur, ut vel M' (M. cod.) Curius, «quem... auro.»'

371 Noenum *Lachmannus ad Lucr.* III 198; *quod cur pro vero non habendum videatur dixi in mus. Rhen.* XVI p. 584; *de toto genere vide nunc F. Leonem quaest. Plaut.* p. 305 372 *Hunc versum integrum esse et quo modo accipiendus sit, significavi in actis acad. ad v c. p. 7 n.*

IV

Carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore: cuius laudibus certe non solum ipse qui laudatur sed etiam populi Romani nomen ornatur. in caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adiungitur. omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. ergo illum qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt.

V

Claudium et Tuditanum consules sequuntur Q. Valerius et C. Mamilius (Manilius libri) quibus natum esse Q. Ennium poetam M. Varro in primo de poetis libro scripsit eumque cum septimum et sexagesimum (s. . . agesimum cum interstitio II vel III vel IV litterarum nonnulli libri) annum haberet, duodecimum (*^{mū}XII eraso x Voss. min.) annalem scripsisse idque ipsum Ennium in eodem libro dicere.

ENNIUS DE
SUIS REBUS
V—VIII

VI

374 Sicut fortis equus, spatio qui saepe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit

VII

376 Messapus

IV Cicero pro Archia 9, 22: cuius verba hic inserenda duxi, quamquam singuli quos appellat et suis nimirum locis laudati fuerant.

V Gellius XVII 21, 43. Cur et hoc testimonium de Ennii aetate et praeconium Fabii (11), e duodecimo annali citatum utrumque, huic annali reservandum duxerim rationesque quas habeant hae duae reliquiae inter se tantopere discrepantes cum hoc libro exposui in actis acad. a. 1886 ('Über die Annalen des Ennius') p. 6 sqq. ibidem p. 8 sqq. significavi ex incertis quae cum illis duobus apte coniungi potuerint, quorum nonnulla hoc loco ponere non dubitavi.

VI (374) Cicero Cat. mai. 5, 14 'sua enim vitia insipientes et suam culpam in senectutem conferunt, quod non faciebat is cuius modo mentionem feci Ennius «sicut plerique; sicuti Par. Ashb.) . . . quiescit». equi fortis et victoris senectuti comparat suam. quem quidem probe meminisse potestis: anno enim undevicesimo post eius mortem hi consules, T. Flaminus et M' Acilius, facti sunt, ille autem Caepione et Philippo iterum consulibus mortuus est, cum ego quinque et sexaginta annos natus legem Voconianam magna voce et bonis lateribus suasi. sed annos septuaginta natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat . . . paupertatem et senectutem ut eis paene delectari videretur.' Cf. acta acad. a. 1886 s. c. p. 9 sq.

VII (376) Servius in Aen. VII 691 'at Messapus equum domitor Neptunia proles: hic Messapus per mare ad Italiam venit . . . ab hoc Ennius dicit (commemoratur) se originem ducere, unde nunc (698. 699) et cantantes inducit eius socios et eos comparat cynis.' Cf. Silius It. XII 393 'Ennius,

VIII

377 Nos sumus Romani, qui fuimus ante Rudini

ANNALIUM LIB. XIII

I

ANTIOCHUS 378 «Isque Hellesponto pontem contendit in alto.

ET HANNIBAL

I—IV

II

379 «Contempsit fontes quibus exerugit aquae vis

antiqua Messapi ab origine regis, miscebat primas acies, Latiaeque superbium vitis adornabat dextram decus: hispida tellus miserunt Calabri: Rudiae genere vetustae: nunc Rudiae solo memorabile nomen alumno. is prima in pugna' eqs. Suidas s. v. *Ἐρμιος* (τ 2 p. 262 Bernh.) sive Aelianus apud Suidam 'ὁ ποιητῆς ὁ Μεσάπιος.' Cf. Crusius mus. Rhen. XLVII p. 61 sq. Gellius XVII 17, 1 'Quintus Ennius tria corda habere sese dicebat, quod loqui Graece et Osce et Latine sciret.' Quibus de origine Messapia expositis adhaerebant in contrarium illa opinor «at nunc Nos sumus Romani qui fuimus ante Rudini».

VIII (377) Cicero de orat. III 42, 168 'videtis profecto genus hoc totum, cum inflexo immutatoque verbo res eadem enuntiatur ornatus. cui sunt finitima . . . cum intellegi volumus . . . aut ex uno plures «at Romanus homo . . . trepidat» (547), aut cum ex pluribus intellegitur unum «nos . . . Rudini (sic optimi, rutili vel rutuli et similiter ceteri)».' Cf. IV extr.

LIB. XIII I (378) Varro de l. l. VII 21 'Cassi «Ellespontum et claustra», quod Xerses quondam eum locum clausit; nam ut Ennius ait «isque . . . alto».'

II (379) Macrobian exc. Bob. G. L. K. v p. 651, 35 'eructo etiam a quo principali veniat quaeritur et est a verbo erugit. Ennius «contempsit f. quibus *ēxerugit* (sic cod.) a. vis».' Eiusdem exc. Paris. ibid. p. 626, 21 'eruc-tat frequentativum est a principali *erugit aquae vis*».' Defectus ex duplici 'erugit' ortus, qui non fugit editores, ex altero loco suppletur 'erugit. [Ennius «contempsit f. quibus *exerugit*] aquae vis».' Cf. Paulus Festi p. 58, 30 Th. 'erugere semel factum significat, quod eructare saepius. illud enim perfectae formae est, hoc frequentativae.'

377 fuimus *Lambinus* 379 quibus ex erugit *Keilius* (*velut Lucretius* VI 788 terris ex omnia surgunt, *Varro Atac. in expl. in Donat. G. L. K. IV p. 564, 17* huic similis curis ex perdita lamentatur); *ego* (*quia* erugo eructo *activam vim habet*) *proposui olim* quibus' sese erugit

Iustinus XXXI 5, 7 quod *Hannibali cum Antiocho de belli Romani rationibus agenti haec verba tribuit* sin quis illis Italia velut fonte virium cesserit, proinde falli ac si quis amnes non ab ipsis fontium primordiis derivare sed concretis iam aquarum molibus avertere vel exsiccare velit, *inde locum et sententiam versus Enniani cognosci putavi* (*prooem. 1892/93 p. 12 sqq.*)

III

380 «satin vates verant aetate in agunda?

IV

381 «Hannibal audaci cum pectore de me hortatur,
Ne bellum faciam, quem credidit esse meum cor
383 Suasorem summum et studiosum robore belli.

ANNALIUM LIB. XIV

I

384 Verrunt extemplo placide mare: marmore flavo
Caeruleum spumat sale conferta rate pulsum

BELLUM
ANTIOCHINUM
I—IX

III (380) Gellius xviii 2, 12 'hoc quaesitum est, verbum verant, quod significat vera dicunt, quisnam poetarum veterum dixerit . . . ¹⁶ nemo enim tum commeminerat, dictum esse a Q. Ennio id verbum in tertio decimo annualium in isto versu «satin . . . agunda».'

IV (381) Gellius vi 2, 3 'scripsit autem Caesellius, Q. Ennium in xiii (xii m. pr. Vat.) annuali cor dixisse genere masculino. ⁴ verba Caesellii subiecta sunt: masculino genere, ut multa alia, enuntiavit Ennius; nam in xiii annali quem cor dixit. ⁵ ascripsit deinde versus Ennii duo «Hannibal *audaci cum p. dehortatur* ne . . . cor». ⁶ Antiochus est qui hoc dixit Asiae rex . . . ⁸ hoc Caesellius quidem, sed aliud longe Ennius. ⁹ nam tres versus sunt, non duo, ad hanc Ennii sententiam pertinentes, ex quibus tertium versus Caesellius non respexit «Hannibal *audaci dum p. de me hortatur* ne . . . robore belli». Nonius p. 195, 20 'cor generis est neutri, ut dubium non est. masculini Ennius lib. xiii (xii m. pr. Harl.) «Annibal *laudacium p. de me hortatur* ne . . . cor».'

LIB. XIV I (384) Gellius ii 26, 21 'sed cum omnia libens audivi quae peritissime dixisti, tum maxime quod varietatem flavi coloris enarrasti

380 *De sententia cf. Diodori exc. viii 6 παρακάλει τὰ πλήθη μὴ προσέχειν τοῖς μάντεσι σχεδιάζουσι· καὶ γὰρ καὶ ἐπὶ τῶν ἰδίων βίων αὐτοὺς πλείστοις ἁμαρτήμασι περιπίπτειν, ὡς μὴ δυναμένους προιδέσθαι τὸ μέλλον κτλ. Enniana Hannibalis esse Antiochum dedocentis fortasse haec Plutarchi de exilio 16 p. 606 c indicare possunt τί δὲ Ἀννίβας ὁ Καρχηδόνιος οὐκ ἐγρήτο παρρησία πρὸς Ἀντιοχὸν βασιλέα ὄντα φηγὰς ὄν; ὀπηνίκα καιροῦ διδόντος ἐκέλευεν αὐτὸν ἐπιχειρεῖν τοῖς πολεμίοις· τοῦ δὲ θυσασμένου καὶ τὰ σπλάγγνα κολύειν φάσκοντος, ἐπετίμησεν εἰπὼν 'σὺ τί κρέας λέγει σκοπεῖς, οὐ τί νοῦν ἔχων ἄνθρωπος'* 381 hortatur *Bergkiius* 383 studiosum robore *h. e. ἐφιέμενον ἐρῶμενως* 384 placidum *Parrhasius* flavo Caeruleum: spumat *Ribbeckius mus.*

II

386 Labitur uncta carina, volat super impetus undas

III

387 Cum procul aspiciunt hostes accedere ventis
Navibus velivolis

IV

389 Litora lata sonunt

V

390 rumpia

fecistique ut intellegerem verba illa ex annali quarto decimo Ennii amoenissima, quae minime intellegebam «verrunt . . . spumat mare . . . pulsum»; ²² non enim videbatur caeruleum mare cum marmore flavo convenire. ²³ sed cum sit, ita ut dixisti, flavus color e viridi et albo mixtus, pulcherrime prorsus spumas virentis maris flavomarmor (flavum vel flavo marmor libri) appellavit.' Priscianus v p. 171, 11 H. 'hic et hoc sal . . . etiam hoc sale Ennius protulit in XIII (XVII Sang.) annalium «caeruleum s. sale . . . pulsum» pro mare (pro marmore ex manere Halb. Lugd. per mare ceteri fere cum arte Bernensi Hagen. anecd. Helv. p. 112, 5, sed haec ad Ennii versum ferri de Krehlii Hertziique opinione non possunt).'

II (386) Macrobius Sat. vi 1, 51 'labitur uncta vadis abies (Aen. VIII 91). Ennius in XIII «labitur . . . undas». Cf. 478 'labitur uncta carina' et Aen. IV 398 'natat uncta carina.'

III (387) Macrobius Sat. vi 5, 10 'despiciens mare velivolom (Aen. I 224). Livius (Laevius Ribbeckius) in Helena «tu qui permensus ponti maria alta velivola». Ennius in XIII «cum . . . velivolis». idem in Andromache (i) «rapit ex alto naves velivolos». Servius in Aen. I 224 'velivolom duas res significat, et quod velis volatur ut hoc loco et quod velis volat, ut Ennius «naves (navius Cass. m. pr.) velivolos» qui et proprie dixit.' Cf. Buechelerus carm. epigr. 1533, 2.

IV (389) Priscianus IX p. 474, 2 H. 'sonui sonitum . . . haec tamen ipsa et secundum tertiam vetustissimi protulisse inveniuntur coniugationem, ut Ennius in XI annali [VI]. idem in XIII (VIII Lugd.) «litora l. sonunt».'

V (390) Gellius x 25, 4 'item rumpia (rupia libri sed supra 2 rumpiae vel rūpiae) genus teli est Thraecae nationis positumque hoc vocabulum in Quinti Enni annalium XIV.' Cf. Livius XXXI 39, 11 (ad a. u. 554) 'Thracas

Rhen. x 277 n. flavo: Caeruleum spumat vulgo. Cicero quidem teste Nonio p. 162, 29 quid mare nonne caeruleum? at eius unda cum est pulsa remis purpurascit. sed Vergilius Aen. VIII 672 (de clipeo) sed fluctu spumabant caerulea cano; Seneca Agam. 441 dirimuntque canae caeruleum spumae mare; Silius I 575 fugiunt tumido per spumae caerulea velo. neutrum probavi, sed Gellii verbis accurate excussis non videtur satisfacere nisi ea quam nunc expressi distinctionem

VI

391 «Nunc est ille dies cum gloria maxima sese
Nobis ostendat si vivimus sive morimur.

VII

393 Horrescit telis exercitus asper utrimque.

VIII

394 Infit «o cives quae me fortuna ferocis
Contudit, indigno bello confecit acerbo

quoque rumpiae ingentis et ipsae longitudinis inter obiectos undique ramos impediabant.’

VI (391) Priscianus x p. 501, 14 H. ‘deponentia in rior desinentia orior et morior tam secundum tertiam quam secundum quartam coniugationem declinaverunt auctores... Ennius in XIII annalium «nunc... sese (in... sese om. Sang.) nobis ostendat (ostendit Lugd. et corr. Reg. ostentat unus Krehlii)... morimur».’

VII (393) Macrobius Sat. vi 4, 6 ‘tum ferreus hastis horret ager (Aen. xi 601). horret mire se habet, sed et Ennius in quarto decimo «horrescit... utrimque» et in Erechtheo (iv) «arma arrigunt, horrescut tela» et in Scipione (viii) «sparsis hastis longis campus splendet et horret» (cf. ibi adnotata). sed et ante omnes Homerus (Il. xiii 339) ἔφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἔγγειῆσι (μακρῆς ἔς εἶχον ταμείχρους).’ Vergilius etiam Aen. vii 526 ‘horrescit strictis seges ensibus’ et xii 663 ‘strictisque seges mucronibus horret ferrea.’ Unde origo magis metaphorae perspicitur: cf. Lycophronis Alex. 252 πέρφρικαν ὥστε λήιον γῆαι λόγχαῖς ἀποσιλβοντες et Holzingeri comm.

VIII (394) Priscianus x p. 518, 14 H. ‘vetustissimi tamen tam producebant quam corripiebant supradicti verbi, id est (tundo) tutudi, paenultimam. Ennius in XIII «infit... fero sic contudit... acervo (acerbo Lugd.)». ecce hic corripuit. idem in xvi [v]; idem in annalibus [448]. hic produxit paenultimam.’ Cf. Paulus Festi p. 80, 15 Th. ‘infit incipit.’ Gellius xix 7, 10 inter Laeviana refert ‘item fieri (fieri duo, fuere vel fliere ceteri) inpendio infit, id est fieri inpense incipit.’ Itaque Vergilius ‘ita farier infit’ (Aen. xi 242); ‘solio rex infit ab alto’ (xi 301); al. et Livius ‘tum ita Tullus infit’ (i 28, 4); ‘ibi infit’ (iii 71, 6).

394 ferox sic *Columna* ferocem *Ianus Dousa*, et contundere ferocem de more dicitur: *Verg. Aen.* i 263 populosque feroces contundet; *Tib.* iii 6, 13 illa ferocem contudit; *Cicero de re p.* vi 1, 1 qui contuderit... ecfrenatam illam ferociam; *Livius* xxvii 2, 2 ferocem victoria Hannibalem contudisset; *ibid.* i 2, 1 i contunderent ferociam hostis; *al. sed tamen malui in similem sententiam ferocis efficere ex ferosic h. e.* quae fortuna, quae esse ferocis solet, me contudit 395 Contudit indigne et bello *Columna*

IX

396 Omnes occisi obcensique in nocte serena

ANNALIUM LIB. XV

I

FULVII RES
I—VI
AMBRACIA

M. Fulvius Nobilior . . . consul Aetolos . . . proeliis frequentibus victos et in Ambraciam oppidum coactos in deditionem accepit . . . de quibus triumphavit: quam victoriam per se magnificam Q. Ennius amicus eius insigni laude celebravit.

II

397 Malos defindunt, fiunt tabulata falaeque

III

398 Occumbunt multi letum ferroque lapique
Aut intra muros aut extra praecipue casu.

IV

De Pandaro et Bitia aperientibus portas locus acceptus est ex libro quinto decimo Ennii qui induxit Histros duos in obsidione erupisse porta et stragem de obsidente hoste fecisse.

IX (396) Festus ex apogr. l. xiv p. 236,6 Th. 'ob praepositione antiquos usos esse pro ad testis est Ennius quom ait L. XIII «omnes . . . serena» id est accensi, et in Iphigenia [XIII].'

LIB. XV I Aurelius Victor de vir. illustr. 52. Cf. Symmachus ep. I 20, 2.

II (397) Nonius p. 114, 7 'falae tures sunt lignae. Ennius lib. xv «malos defindunt . . . falaeque (falae quae)». haec sunt et in circo, quae apud veteres propter spectatores e lignis erigebantur.' Cf. Paulus Festi p. 63, 7 Th. 'falae dictae ab altitudine, a falado, quod apud Etruscos significat caelum.'

III (398) Priscianus VI p. 281, 7 H. 'vetustissimi etiam praecipis genitivum qui a nominativo praiceps est secundum analogiam nominativi protulerunt . . . Ennius in xv annali «obcumbunt (occumbunt) m. letum (loetum vel laetum) . . . casu».' Ars anon. Bern. Hagen. anecd. Helv. p. 122, 16 'antiqui . . . dicebant praiceps praecipis. Ennius «praecipue casu».' Priscianus VI p. 250, 9 H. 'vetustissimi tamen etiam huius lapis protulerunt. Ennius in xv (v Bamb.) annali «occumbunt m. letum (loetum vel laetum) f. lapique».'

IV Macrobius Sat. VI 2, 30 'sunt alii loci plurimorum versuum quos Maro in opus suum cum paucorum immutatione verborum a veteribus translulit . . . ³¹ in principio Aeneidos tempestas describitur et Venus apud Iovem

397 diffindunt *Merula*, quod non melius quam defindunt *librorum* intelligitur; *malim* defigunt; *malis enim defixis fieri possunt tabulata et per tabulata exstrui falae*

V.

400 succincti corda machaeris

VI

- 401 Undique conveniunt velut imber tela tribuno:
 Configunt parmam, tinnit hastilibus umbo,
 403 Aerato sonitu galeae, sed nec pote quisquam
 Undique nitendo corpus discerpere ferro.
 405 Semper abundantes hastas frangitque quatitque.
 Totum sudor habet corpus, multumque laborat,
 Nec respirandi fit copia: praepete ferro
 408 Histri tela manu iacentes sollicitabant.

queritur . . . hic locus totus sumptus a Naevio est ex primo libro belli Punicii . . . ³² item de Pandaro et Bitia aperientibus portas (Aen. ix 672)' eqs.

V (400) Servius in Aen. ix 675 'armati ferro: aut bene instructi armis aut, ut Asper dicit, ferrea corda habentes i. e. dura et cruenta cogitantes, ut Ennius sit secutus qui ait «succincti c. macheris (su aintus maceris Flor.)».'

VI (401) Macrobius Sat. vi 3, 1 'sunt quaedam apud Vergilium quae ab Homero creditur transtulisse; sed ea docebo a nostris auctoribus sumpta, qui priores haec ab Homero in carmina sua transtulerant . . . ² Homerus de Aiaceis forti pugna ait (Il. xvi 102) *Αἴας δ' οὐκέτ' ἔμιμνε· βιάζετο γὰρ βελέεσσιν· δάμνα μιν Ζηρός τε νόος καὶ Τρῶες ἀγανοὶ βάλλοντες· δεινὴν δὲ περὶ κροτάφοισι φαινήν πηλὴν βαλλομένη καναχὴν ἔχε· βάλλετο δ' αἰεὶ κατὰ φάλαγ' εὐπολήθ'*· ὁ δ' ἀριστερόν ὤμον ἔκαμνεν ἔμπεδον αἰὲν ἔχων σάκος αἰόλον· οὐδ' ἐδύναντο ἀμφ' αὐτῷ πελεμίζαι ἐρείδοντες βελέεσσιν· αἰεὶ δ' ἀργαλέω ἔχετ' ἄσθματι, καὶ δὲ οἱ ἰδρῶς πάντοθεν ἐκ μελέων ῥέεν ἄσπετος, οὐδέ πη εἶχεν ἀμπνεῦσαι, πάντῃ δὲ κακὸν κακῶ ἔστηρικτο. ³ hunc locum Ennius in quinto decimo (sic vel xv plerique xii Par.) ad pugnam Caelii (celii vel celi libri) tribuni his versibus transfert «undique (401) . . . sollicitabant (408)». ⁴ hinc Vergilius eundem locum de incluso Turno gratia elegantiore composuit (Aen. ix 803—811) «ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum nec dextra valet, obiectis sic undique telis obruitur, strepit adsiduo cava tempora circum tinnitu galea et saxis solida aera fatiscunt discussaque iuba capiti nec sufficit umbo ictibus, ingeminant hastis et Troes et ipse fulmineus Mnesteus. tum toto corpore sudor liquitur et piceum, nec respirare potestas, flumen agit, fessos quatit aeger anhelitus artus». ⁵ Enniana nec a quinto decimo

401 Cf. 284 hastati spargunt hastas, fit ferreus imber, et Aen. xii 284 402 astilibus Salisb. 403 Aerato sonitu galeae, quae varie temptata sunt, nec recte adnectuntur superioribus nec satis tuto emendantur; suspicor desiderari versum, cui illa apte adhaeserint; ceterum cf. Il. xii 160 405 abundantes vel habundantes libri obundantes Pontanus

VII

409 Arcus subspiciunt, mortalibus quae perhibentur

ANNALIUM LIB. XVI

I

EXORDIUM
I-IV

Q. Ennius T. Caecilium Teucrum fratremque eius praecipue miratus propter eos sextum decimum adiecit annalem.

II

410 Quippe vetusta virum non est satis bella moveri

III

411 Reges per regnum statuasque sepulcraque quaerunt,
Aedificant nomen: summa nituntur opum vi.

IV

413 Postremo longinqua dies confecerit aetas

annali, cui Macrobius tribuit, segreganda esse et cum altera eiusdem Macrobianae narratione (IV), quam ex eodem quinto decimo petiit cum eodemque libro Aeneidos composuit, concilianda probare studui in actis acad. a. 1886 ('Über die Annalen des Ennius') p. 18 sqq.

VII (409) Priscianus VI p. 259, 5 H. (arcus) 'invenitur tamen apud veteres etiam feminini generis, secundum quod bene quartae est declinationis. Ennius in XV annali «arcus ubi aspiciunt . . . perhibentur (perhibetur Halb.)».'

LIB. XVI I Plinius nat. hist. VII 101 'fortitudo in quo maxime exstiterit immensae quaestionis est, utique si poetica recipiatur fabulositas. Q. (qua, quae) Ennius . . . annalem.'

II (410) Festus p. 340, 24 Th. 'quippe significare quod ni ('quippe significat quidni' Paulus) testimonio est Ennius l. XI [I]. idem l. XVI «quippe . . . moveri». item alii complures.'

III (411) Macrobius Sat. VI 1, 17 'summa nituntur opum vi (Aen. XII 552). Ennius in quarto [II] et in XVI «reges . . . opum vi».'

IV (413) Gellius IX 14, 5 'Q. Ennius in XVI annali dies scripsit pro diei in hoc versu 'postrema . . . confecerit (quod fecerit Bern. Par. Voss. mai.) aetas».'

409 Arcus subspiciunt scripsi: arcus ubi aspiciunt; cf. act. acad. s. c. p. 24 sq. 410 moveri ne quis cum Bergkio dubitet vindicabit Bentleius ad Hor. c. III 7, 20 412 Aedificant nomen tutabar pro oem. 1886/87 p. 6 413 Postremo Bergkio: postrema longinqua dies aetas, ut Lucretius I 557 longa diei infinita aetas ante acti temporis omnis Sententia quae sit et quo modo cohaereat cum 411 sq.

V

414 Ingenio forti dextra latus pertudit hasta

CERTAMINA
SINGULARIA
V—IX

VI

415 Concidit, et sonitum simul insuper arma dederunt

VII

416 tamen induvolans secum abstulit hasta
Insigne

VIII

418 Tunc timido manat ex omni corpore sudor

IX

419 Matronae moeros complent spectare faventes.

X

420 Montibus obstipis obstantibus unde oritur nox

V (414) Priscianus x p. 518, 17 H. 'vetustissimi tamen tam producebant quam corripiebant supradicti verbi, id est (tundo) tutudi, paenultimam. Ennius in XIII [VIII]. ecce hic corripuit. idem in XVI «ingenio . . . hasta». idem in annalibus [448]. hic produxit paenultimam.'

VI (415) Macrobius Sat. VI 1, 24 'corrui in vulnus: sonitum super arma dedere (Aen. x 488). Ennius in XVI «concidit . . . simul (om. Par.) . . . dederunt».'

VII (416) Macrobius Sat. VI 1, 53 'apicem tamen incita summum hasta tulit (Aen. XII 492). Ennius in XVI «tamen induvolans (inde volans pauci) . . . insigne».'

VIII (418) Macrobius Sat. VI 1, 50 'tum gelidus toto manabat corpore sudor (Aen. III 175). Ennius in XVI «tunc (tum Med. 2) timido . . . sudor».'

IX (419) Servius Lemovic. in georg. I 18 p. 135, 16 Thil. 'favens pro volens . . . favere enim veteres etiam velle dixerunt. Ennius «m. moeros . . . faventes». Idem Vatic. in georg. IV 230 p. 338, 17 Thil. 'ore fave . . . ponitur eadem vox et pro velle aput eundem Ennium in XVI (XIII Ursinus) «matrone melos . . . faventes» id est volentes.'

X (420) Festus ex apogr. I. XIV p. 220, 25 Th. 'obstitum obliquum ('obstitum oblicum' Paulus). Ennius L. XVI «m. obstitis . . . nox» et in L. VIII [XI]. 'Obstipum, non obstitum a grammatico explicari et allatis testibus restituendum esse Gifanius intellexit.

praeter cetera Ausonius potest declarare epitaph. 31, 9 p. 79 Schenkelii miremur periisse homines? monumenta fatiscunt: mors etiam saxis nominibusque venit; cf. Lucretius v 311 414 dextrum Merula asta Bern. cf. Varro de l. L. v 115 asta quod astans solet ferri 418 manat pro manavit Lachmannus ad Lucr. v 396 toto Merula, cf. 406 420 obstipis Gifanius

XI

421 Quos ubi rex epulo spexit de cotibus celsis

XII

422 Qui clamor oppugnantis vagore volanti

XIII

CONCILIUM
DE BELLO
GERENDO
XIII—XXI

423 Primus senex bradys in regimen bellique peritus

XIV

424 «Aestatem autumnus sequitur, post acer hiemps it

XI (421) Festus p. 490, 31 Th. 'spicit quoque sine praepositione dixerunt antiqui... et spexit. Ennius l. xvi «quos ubi rex //epulo spexit de contibus celsis».' Varro de l. L. vi 82 'spectare dictum ab antiquo quo etiam Ennius usus «vos epulo postquam spexit».'

XII (422) Festus ex apogr. lib. xx p. 570, 8 Th. p. 81 Mommseni 'vagorem pro vagitu Ennius l. xvi «qui clamor (sic Vat. S Leid. Y Mommseni clamor Vat. R) . . . volanti».' Paulus 'vagorem pro vagitu Ennius posuit.'

XIII (423) Festus p. 386, 4 Th. 'regimen pro regimento usurpant poetae. Ennius l. xvi «primus s. bradyn . . . peritus».'

XIV (424) Priscianus v p. 153, 9 H. 'acer et alacer et saluber et celebrer quamvis acris et alacris plerumque faciant et salubris et celebris feminina, in utraque tamen terminatione communis etiam generis inveniuntur prolata. . . . Ennius in xvi «aestatem autumnus sequitur post a. hiems (hiemps)». idem in xii [1].' Servius in Aen. vi 685 'et sciendum antiquos et alacris et alacer et acris et acer tam de masculino quam de feminino genere dixisse. nunc masculino utrumque damus, de feminino alacer et acer nunquam dicimus, licet Ennius dixerit «aestatem autumnus post acer hiemps (hiems) it (sic Carol. Sang. Mon. sit reliqui)»; nam inde est alacer.' Explan. in Donat. G. L. K. iv p. 491, 26 'quaeritur utrum acris dicamus an acer: Ennius enim dixit «post acer hiems», item (fortasse hiems it, et) Horatius (c. i 3, 1) «solvitur acris hiems».'

421 populos conieci olim; Epulo Bergkii opp. i p. 252 sq., quem esse eundem vult cum eo quem Livius (xli i i, i) Aepulo (sic cod.) appellat quo se principes Histrorum et regulus ipse Aepulo receperat; ex eoque Florus i 26 (ii 10), 3 ipse rex Aepulo (apulo libri); idem Lud. Havetus l'histoire Romaine dans le dernier tiers des annales d'Ennius (bibliothèque de l'école des hautes études fasc. xxxv, Paris 1878 p. 21 sqq.); contra quos dixi in actis acad. a. 1886 ('Über die Annalen des Ennius') p. 28 sqq. et ego rem non uno nomine admodum dubiam in medio relinquo cautibus edideram, cotibus cum aliis maluit Bergkii, montibus olim Laetus 422 clamor: conl. Quintiliano i 4, 13 Lachmannus ad Lucr. vi 1260 423 bradus Merula, bradys O. Muellerus; ceterum oratio proba, de qua vide acta acad. s. c. p. 27 424 fit Fabricius

XV

425 «post aetate pigret sufferre laborem

XVI

426 «hebem

XVII

427 «Navorum imperium servare est induperantum

XVIII

428 «Non in sperando cupide rem prode re summam

XIX

429 «Spero si speres quicquam prodesse potis sunt

XX

430 «Quo res sapsa loco sese ostentatque iubetque

XXI

431 «Si luci, si nox, si mox, si iam data sit frux

XV (425) Nonius p. 219, 12 'pigret Ennius lib. xvi «post aetate (Wolf. et e corr. Harl. potestate ceteri) p. sufferre (supferre Leid. m. pr.) laborem».'

XVI (426) Charisius I p. 132, 6 K. 'hebem. Caecilius in 'Τροβολιμαίω (81 R.) «subito res reddent hebem». Ennius xvi, ubi Fl. Caper: non ut adiunctivo sed appellativo est locutus.' Cf. Paulus Festi p. 71, 21 Th. 'hebes retunsi acuminis.'

XVII (427) Festus p. 172, 2 Th. 'navus celer ac strenuus a navium velocitate videtur dictus. Ennius l. vi [xv] et l. xvi «navorum . . . insuperantum».'

XVIII (428) Festus p. 284, 32 Th. 'prodita memoriae porro dat, et fallit, item ex interiore loco procedit. item perdit, ut Ennius l. xvi «non in . . . summam».' Paulus 'prodit . . . item perdit, ut Ennius «non in . . . summam».'

XIX (429) Festus p. 492, 7 Th. 'speres antiqui pluraliter dicebant, ut Ennius l. ii [xvi] et l. xvi «spero . . . potis sunt».'

XX (430) Festus p. 476, 28 Th. 'sas Verrius putat significare eas teste Ennio qui dicat in l. i [LII], cum suas magis videatur significare, sicuti eisdem l. vii fatendum est eam significari cum ait [xv]. idem cum ait sapsam pro ipsa nec alia, ponit in l. xvi «quo . . . iubetque».' Paulus 'sapsa ipsa idem Ennius «quo . . . ostentat».'

XXI (431) Priscianus vi p. 278, 13 H. 'frux etiam frugis facit genitivum,

425 *Possis Post exacta aetate, ut Terentius adelph.* 870 nunc exacta aetate, et multi similiter 427 *induperantum Scaliger: insuperantum* 428 *Non in sperando vindicabam Herm. xvii p. 596*

431 *Simile non par Homericum ἔσσειται ἢ ἠώς ἢ δελιη ἢ μέσον ἡμαρ, Callimachi ἄλλ' ἢ νύξ ἢ ἐνδιος ἢ ἔσειτ' ἠώς; denique Vergilii Aen. iv 627*

XXII

INSIDIAE
XXII—XXV

prandere iubet horiturque

XXIII

433 «Nox quando mediis signis praecincta volabit

XXIV

434 interea fax
Occidit oceanumque rubra tractim obruit aethra.

XXV

436 Hic insidiantes vigilant, partim requiescunt
Tecti, cum gladiis, sub scutis ore faventes.

XXVI

438 Lumen scitus agaso

quia ἀπὸ τοῦ φρούγω Graeco verbo nascitur. Ennius in XVI (XVII Lugd. Carol.) annali (annalium Carol.) «si luci si nox (s. l. si solis nox Lugd. Sang. Carol.) . . . frux». idem in VIII pro frugi homo frux ponit quod est adiectivum [IX]. Cf. Gellius VIII 1 'hesterna noctu rectene an cum vitio dicatur . . . item quod decemviri in XII tabulis nox pro noctu dixerunt.' Ex Gellio Macrobius Sat. I 4, 19 'quod decemviri in duodecim tabulis inusitatissime nox pro noctu dixerunt. verba haec sunt «si nox furtum factum sit».'

XXII (432) Diomedes I p. 382, 22 K. 'hortatur quod vulgo dicimus veteres nonnulli horitur dixerunt, ut Ennius sexto decimo annalium «prandere i. horiturque». idem in decimo [XI].'

XXIII (433) Paulus Festi p. 345, 10 Th. 'quando cum gravi voce pronuntiatur significat idem quod quoniam et est coniunctio; quando acuto accentu est temporis adverbium.' Festus '— — nuntiatur significat | — — ut Plautus . . . et Ennius l. XVI «Nox . . . volabit».'

XXIV (434) Macrobius Sat. VI 4, 19 'et quod dixit «nec lucidus aethra siderea polus» (Aen. III 585) Ennius prior dixerat in sexto decimo «interea . . . aethra».'

XXV (436) Servius Vatic. in georg. IV 230 p. 338, 15 Thil. 'ore fave cum religione ac silentio accede: in XVI Ennius «hic insidiantes . . . requiescunt tecti gladiis . . . ore faventes». ponitur eadem vox et pro velle aput eundem Ennium in XVI [IX].' Servius Lemovic. in georg. I 18 p. 135, 17 Thil. 'favere veteres etiam velle dixerunt. Ennius [419]. nonnumquam favere et pro tegere (tacere corr. Daniel) ponitur, ut idem Ennius (en inris Lemov. corr. Daniel) «ore faventes».'

XXVI (438) Festus p. 488, 32 Th. '(scitae) — bona facie a(li)as bonis | — — oetis usurpantur. Te| Ennius in l. XXVI (fenestra videtur perisise

434 sq. Cf. Wilamowitzius Herm. XVIII p. 420 436 Hic insidiantes post Rutgersium (var. lect. VI 15 p. 596) tuetur H. A. Kochius
cxerc. crit. p. 6 437 cum addidit Baehrensium

ANNALIUM LIB. XVII

I

439 It eques et plausu cava concutit ungula terram.

II

440 Tum cava sub monte late specus intus patebat

III

441 dux ipse vias

IV

442 Tollitur in caelum clamor exortus utrisque

x, ut fuerit in l. XVI) «lumen | — — scitus agaso».' Cf. Paulus Festi p. 19, 9 Th. 'agasones equos agentes, id est minantes (cf. idem p. 17, 17 Th.).'

LIB. XVII I (439) Macrobius Sat. VI 1, 22 'quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum (Aen. VIII 596). Ennius in VI [224]. idem in VIII [VI]. idem in XVII (XVI vel sexto decimo Med. duo) «it . . . terram».'

II (440) Nonius p. 222, 33 'specus genere masculino . . . feminino Ennius annalium lib. XVII «*concava sub montis latet* (late Harl. e corr.) s. *intus* patebat (petebat Leid. Flor. m. pr. Harl. e corr.)». Accius niptris (Pacuv. 252 R.) «inde advenio montem aetam scruposam specum».' Priscianus VI p. 260, 2 H. 'hoc specus melius . . . feminino tamen hoc nomen quoque genere invenitur . . . Ennius in XVII annalium «*tum cava sub monte late s. intus* patebat». Pacuvius in niptris «advenio in scrupulosam specum».' Eadem ars Bern. Hagen. anecd. Helv. p. 102, 27 nisi quod 'Ennius «*tum cava . . . inter* patebat».'

Festus p. 510, 30 Th. 'specus feminino genere pronuntiabant antiqui ut metus et nepos, tam hercules quam masculino stirps et frons, ut Ennius «*tum causa sub monte alte s. inius* patebat». et Pacuvius in Chryse (99 R.) «est ibi sub eo saxo penitus strata harena ingens specus».' Servius in Aen. VII 568 'hic specus horrendum: hoc nomen apud maiores trium generum fuit. Ennius feminino posuit.'

III (441) Priscianus VI p. 199, 4 H. 'primae declinationis femininorum genitivum etiam in as more Graeco solebant antiquissimi terminare . . . Ennius in XVII annali «*dux ipse vias*» pro viae.' Inde ars Bern. Hagen. anecd. Helv. p. 94, 10 'Ennius dixit «*dux ipse vias*».'

IV (442) Macrobius Sat. VI 1, 21 'tollitur in caelum clamor cunctique Latini (Aen. XI 745). Ennius in XVII (VI I Salisb.) «tollitur . . clamor e. utrisque».'

440 *Malim* Cum cava montei *O. Muellerus* montis latere
Fruterius; *puto* sub montem cava specus *i. e. κοῖλον σπέος Odys-*
seae 442 *clamos Lachmannus ad Lucr.* VI 1260, *cf.* 422
utrimque *Merula*

V

- 443 Concurrunt veluti venti cum spiritus austri
Imbricitor aquiloque suo cum flamine contra
445 Indu mari magno fluctus extollere certant

VI

- 446 «Noenu decet mussare bonos qui facta labore
Nixi militiae peperere

VII

- 448 «viresque valentes
Contudit crudelis hiemps

V (443) Macrobius Sat. vi 2, 28 'diversi magno ceu quondam turbine venti configunt zephyrusque notusque et laetus Eois euris equis (Aen. II 416). Ennius in XVII «concurrunt . . . contra inde m. magno . . . certant».'

VI (446) Servius Vatic. in georg. IV 188 p. 334, 22 Thil. 'mussant hic murmurant: quae vox ponitur et in tacendi significatione, ut apud Ennium in XVII «non possunt mussare boni, qui factam l. enixi militiam peperere».'

Paulus Festi p. 127, 7 Th. 'mussare murmurare. Ennius [182]. vulgo vero pro tacere dicitur, ut idem Ennius «non decet mussare bonos».' Hunc versiculum non diversum esse ab eo quem Servio debemus O. Muellerus intellexit ad Festum p. 384. Servius in Aen. XII 657 'Ennius mussare pro tacere posuit.'

VII (448) Priscianus X p. 518, 19 H. 'vetustissimi tamen tam producebant quam corripiebant supradicti verbi, id est (tundo) tutudi, paenultimam.

444 contra *h. e.* alter contra alterum, ut *Propertius* II 1, 45 nos contra angusto versantes proelia lecto, ubi *Lachmannus*; *Lucretius* IV 843 at contra conferre manu certamina pugnae, *Plautus Amph.* 227 tubae contra utrimque occanunt; cf. *prooem.* 1881/82 p. 17. *Il.* XII 377 σὺν δ' ἐβάλοντο μάχεσθαι ἐναντίον, ὄρωτο δ' ἀντή. *Vergilius* autem cum scribit *Aen.* X 355 sqq. magno discordes aethere venti proelia ceu tollunt animis et viribus aequis: non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit; anceps pugna diu; stant obnixa omnia contra: haud aliter Troianae acies aciesque Latinae concurrunt, haeret pede pes densusque viro vir, et illum usum secutus est et totam fere imaginem expressit, ut *Ennianis* quoque hoc exemplo v. 572 pes premitur pede et armis arma teruntur adhaerescere potuerit; sed cf. ad 154 445 Indu *H. Stephanus* endo *Gifanius*: inde; cf. *Lachmannus ad Lucr.* VI 890 *Lucretius* II I mari magno turbantibus aequora ventis 446 Noenu decet scripsi non decet hic *Merula* facta labore Nixi militiae *Ianus Dousa*. facta dicit ut var. 20. 22; cf. *Plin. epist.* II 7, 2 qui decus istud sudore et sanguine et factis adsequabantur

VIII

450 «neque corpora firma
Longiscunt quicquam

IX

452 «Cum soles eadem facient longiscere longe

X

An vero M. ille Lepidus, qui bis consul et pontifex maximus fuit, non solum memoriae testimonio sed etiam annalium litteris et summi poetae voce laudatus est quod cum M. Fulvio collega, quo die censor est factus, homine inimicissimo, in campo statim rediit in gratiam.

LEPIDI ET
FULVII CEN-
SURA
A. U. C. DLXXV

ANNALIUM LIB. XVIII

I

453 Degrumare forum

Ennius in XIII [VIII]. ecce hic corripuit. idem in XVI [V]. idem in annalibus (in ann. om. Sang.) «viresque . . . hiemps (hiems)». hic produxit paenultimam.

VIII. IX (450. 452) Nonius p. 134, 19 'longiscere longum fieri vel frangere. Ennius lib. XVII «neque . . . quicquam». idem «cum sola est eadem facient (sic Leid. Paris. faciunt Wolf. Harl. faciunt Flor. Escur.) l. longe».

X Cicero de prov. cons. 9, 20. Cf. Livius XI. 45, 6 sqq. Varro apud Festum p. 398, 1 Th.

LIB. XVIII I (453) Nonius p. 63, 8 'grumae sunt loca media in quae directae quattuor congregantur et conveniunt viae. est autem gruma mensura quaedam qua fixa viae ad lineam diriguntur, ut est agrimensorum et talium. Ennius lib. XVIII gruma derigere dixit «*degrumari* (degrumare Par. m. pr.) *ferrum*». Lucilius lib. III (86 L.) «viamque degrumabis, uti castris mensor facit olim». Nonius, ne quid ei iniuria adimatur, ita loquitur: Ennius 'gruma derigere' 'degrumare' dixit (hoc verbum illa vi posuit); et hic quidem 'degrumare forum', ut Lucilius 'degrumare viam', uterque

451. 452 languescunt et languescere (*illud fortasse vi activa*) intelligi tam apertum est quam langiscunt langiscere (*quod propositum est et probatum*) rectius scribi quam longiscunt longiscere *dubium*; satis sit memorasse vocivus et vacuus et id genus vocabulorum; cf. arch. lexicogr. II p. 473 452 soles edidi olim pro sola est (*ut in Bemb. emptas est scriptum est pro emptas Ter. hec. 57; cf. Cic. de leg. p. 111, 5*); eadem autem, scil. corpora 450, mutari non debuit 453 Degrumare forum scripsi; cf. Hyginus de limit. p. 180, 9 Lachm. in castris groma ponitur in tetrantem, qua velut ad forum conveniatur

II

454

aere fulva

ANNALIUM LIB. INC.

I

455 Sed sola terrarum postquam permensa parumper

II

456 «O genitor noster Saturnie, maxime divum

III

457 Iuppiter hic risit tempestatesque serenae
Riserunt omnes risu Iovis omnipotentis.

eodem sensu. Cf. Paulus Festi p. 68, 30 Th. 'groma appellatur genus machinulae cuiusdam quo regiones agri cuiusque cognosci possunt, quod genus Graeci γρόμωνα dicunt.' Gellius II 20, 6 (ex oratione Scipionis Aemiliani) 'in his regionibus excelsissimo loco grumam statuere aiebat; inde derigere viam' eqs. sic enim haec Madvigius recte, puto, restituit.

II (454) Gellius XIII 21, 14 'contra vero idem Ennius in annali duodevicesimo «aere fulva» dixit, non fulvo, non ob id solum quod Homerus ἤερα βαθείαν dicit, sed quod hic sonus opinor vocabilior visus et amoenior.'

Idem II 26, 11 'fulvus autem videtur de rufo atque viridi mixtus in aliis plus viridis, in aliis plus rufi habere; sic poeta (Vergilius) verborum diligentissimus fulvam aquilam dicit et iaspidem . . . sicque (sic Q. olim corr.) Ennius in annalibus «aere fulvo» dixit.'

LIB. INC. I (455) Festus p. 426, 33 Th. 'solum terram Ennius I. III [IV]; et aliubi «sed . . . parumper».' Cf. Varro de l. L. v 22 'tera terra et ab eo poetae appellarunt summa terrae quae sola teri possunt «sola terrae».'

II (456) Priscianus XVII p. 205, 20 H. 'tertia vero possessiva etsi naturam habeat, ut per vocativum dici possit . . . possumus enim etiam ad alienam possessionem dirigere sermonem, ut «o . . . Saturnie (saturne Parr. R et O Bern.) m. divum» . . . usus tamen deficit.' Ennii versum esse, cui editores adscribunt, probabile fit similiter composito v. 491 'optima caelicolum, Saturnia, magna dearum.' Ille vero expressus est ex familiari Palladis appellatione Iovis Homericæ ὦ πάτερ ἡμέτερε Κρονίδη, ὕπατε κρειόντων, cuius versus parte prima Apollonius Alex. de constr. III 9 p. 220, 5 Bekk. in eadem qua Priscianus disputatione usus est.

III (457) Servius in Aen. I 254 p. 94, 25 Thil. 'subridens: laetum ostendit Iovem et talem qualis esse solet cum facit serenum; poetarum enim est

455 terrai Lambinus, velut terrae sola Catullus 63, 7 (cf. Varro supra adscr.), sed sola terrarum ultimarum Cicero pro Balbo 5, 13 permensa parumper ut 71

IV

459 Iam cata signa fere sonitum dare voce parabant.

V

460 Exin per terras postquam celerissimus rumor

VI

461 rex deinde citatus

Convellit sese

VII

463 «Quis pater aut cognatus volet vos contra tueri

VIII

464 «Aversabuntur semper vos vostraque vulta

elementorum habitum dare numinibus, ut supra de Neptuno dictum est.⁷ Quibus haec Danielin. add. 'Ennius «Iuppiter . . . omnipotentis».'

IV (459) Varro de l. L. vii 46 'apud Ennium «iam . . . fere . . . parabant»: cata acuta; hoc enim verbo dicunt Savini.⁷ Cf. ad v. 331 et 529.

V (460) Priscianus vii p. 334, 22 H. (celeris) 'ex quo celerissimus pro celerrimus superlativum protulerunt. Gn. Matius in Iliade «celerissimus advolat Hector». Ennius in annalibus «exin . . . rumor».'

VI (461) Servius Danielin. in Aen. xi 19 p. 480, 6 Thil. 'vellere signa: . . . vellere proprie dixit, quia Romana signa figebantur in castris . . . alii vellere movere accipiunt. Ennius «rex . . . sese».'

VII (463) Varro de l. L. vii 12 'tueri duo significat, unum ab aspectu ut dixi, unde est enī (Ennii olim corr.) illud [scen. 187] et «quis . . . nos c. tueri».'

VIII (464) Nonius p. 230, 15 'vultus masculino genere appellatur . . . neutro Lucretius lib. iv [1213]; Ennius «adversabuntur semper vivos vostraque vulta».'

459 fere *Laetus fera O. Muellerus* Cf. aeternis sonitum dare
vocibus *Varro Atac. G. L. K. vi p. 60, 22* 463 vos *olim corr.*

Versum hexametrum esse etiamnunc addubitari alienaque coniectari ex hexametro ut nescio quem tragicum efficiant, paene mirum est; contra posteriore brevi Ennium posuisse (cf. ann. 563 et inc. 30) et Hauptius statuit (opp. I p. 117) et Ribbeckius eamque rem accurate edocuit Usenerus proem. Gryph. 1866 p. 10 sq. Conf. ut contra intueri fas esset Livius I 16, 6; quem neque tueri contra neque affari queas Accius 538 R. 464 Avorsabuntur Scaliger vos Iunius 463. 464 Hi duo versus recte olim ab edd. in unum connexti: quo confirmatur ea quam posui scriptura vos et vos vostraque et aversabuntur (cf. Festus p. 420, 19 Th.) ut volet; ad raptum Sabinarum iidem rettulerunt, non inepte, sed ut ea res mera opinione, nullo testimonio niteretur. vos vostraque

IX

- 465 «Audire est operae pretium procedere recte
Qui rem Romanam Latiumque augescere vultis

X

- 467 «tibi vita
Seu mors in mundo est

XI

- 469 Cum sese exsiccat somno Romana iuventus

XII

- 470 Omnes corde patrem debent animoque benigno
Circum sum

IX (465) Porphyrio in Hor. sat. 1 2, 37 'audire est operae pretium procedere recte qui moechis non vultis ut omni parte laborent: urbane abutitur Ennianis versibus «audire . . . *augescere* vultis»; sed illud urbanus, quod cum Ennius «vultis» dixerit, hic «non vultis» intulerit.' Similiter Aéro.

Nonius p. 478, 20 'nutritur et nutricatur pro nutrit et nutricat. Varro testamento *περι διαθήκης* «e mea *Φιλοφρονία* natis quos Menippea heresis nutricata est tutores do qui . . . *alciscere* vultis». Horatii versum potius quam Ennii significat Marius Victorinus G. L. K. VI p. 67, 7 'quartam speciem addiderunt, quam Graeci dicunt *κράσιον*, id est cum unius litterae vocalis in duas syllabas fit communio, ut «audire . . . recte».

X (467) Charisius II p. 201, 15 K. 'in mundo pro palam et in expedito ac cito. Plautus . . . [Pseud. 499]. Caecilius . . . [276. 278 R.]. Ennius «tibi . . . est». Cf. Paulus Festi p. 77, 34 Th. 'in mundo dicebant antiqui cum aliquid in promptu esse volebant intellegi.' Annalibus inseri iubet G. Hermannus Eurip. Alcest. p. xx.

XI (469) Lactantius in Stat. Theb. VI 27 'et cornu fugiebat somnus inani: . . . sic a pictoribus simulatur, ut liquidum somnum e cornu super dormientes videatur effundere. sic Ennius «cum . . . Romana (per fusa membr. Barthii) iuventus».

XII (470) Donatus in Ter. Phorm. V 9, 39 'faxo tali sum mactatum: summo (sic Vat. Ricc. Ox. 'sum' modo Wessnerus) pro eo quod est eum

volta, cuius ἤθος locutionis facile sentitur, ex eo genere est dicendi quod tetigi in prooem. 1885/86 p. 14 et Guil. Heraeus vind. Livian. I (1889) p. 15 sq. Ennii cf. scen. 186 et ann. 107 466 Cf. Horatius c. s. 66

remque Romanam Latiumque felix alterum in lustrum . . . prorogat
469 somno sese exsiccat *Columnna*, *Merula* exsiccat: cf. *Vergilius*
Aen. III 511 fessos sopor inrigat artus; et quae *Macrobius* Sat. VI 1, 44
componit 'placidam per membra quietem irrigat' (*Aen.* I 691); *Furius*
in primo 'mitemque rigat per pectora somnum'; et *Lucretius* in quarto
(907) 'nunc quibus ille modis somnus per membra quietem inrigat'

470 sq. venerari Omnes . . . Circum sum fundi *Plasbergius*

XIII

472 Oscitat in campis caput a cervice revulsum
Semianimesque micant oculi lucemque requirunt.

XIV

474 It nigrum campis agmen

XV

475 redinunt
In patriam

XVI

477 Idem campus habet textrinum navibus longis

(eum Vat.; om. Ricc. Ox.) sic frequenter veteres. Ennius «omnes . . . debent . . . circum suam (sic Ricc. Ox. circum fini cui Vat. circum suas Dresd. circum fi . . . Leid.)». circum sum poscit grammatici explicatio; quae mihi tam obscura est quam Enniani versus sententia: nisi quod incredibile est Terentium sum scripsisse pro eum.

XIII (472) Servius in Aen. x 396 '(nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis, te decisa suum, Laride, dextera quaerit) semianimesque micant digiti ferrumque retractant: Ennii est, ut «oscitat . . . requirunt». quem verum ita transtulit ad suum carmen Varro Atacinus.' Vergilii versus plenius adscripti: intelligitur eum de decisa dextera exprimere quod cum Ennio poterat ad caput ense ablatum referre; ceterum nihil his Ennii versibus communionis est cum illis de pereunte tubicine (520; cf. acta acad. a. 1886 'Über die Annalen des Ennius' p. 30 sq. n.). Sed conferri possunt, 'oscitat' ut habeat quo referat, Aen. x 554 'tum caput orantis nequiquam et multa parantis dicere deturbat terrae.'

XIV (474) Servius in Aen. iv 404 'it nigrum campis agmen . . . hemistichium Ennii de elephantis dictum quo ante Accius est usus de Indis.' Nempse Vergilium idem de formicis.

XV (475) Paulus Festi p. 401, 1 Th. 'redinunt redeunt.' Festus '— — Ennius | — — inunt. (redinunt ut e codice Ursinus) in | — — t. eunt feri | — —.' Cf. prodinunt 156; Festus p. 214, 4 Th. 'obinunt obeunt'; idem p. 532, 24 inserinuntur in Odyssea Livii; idem p. 162, 24.

XVI (477) Servius Danielin. in Aen. xi 326 p. 519, 5 Thil. 'quidam texamum proprie dictum tradunt quia loca in quibus naves fiunt Graece *ναπηγυα*, Latine textrina dici: Ennius dicit «idem (item Flor.) . . . longis». Cicero orat. 47, 157 «idem (isdem interpolati) campus habet» inquit Ennius; et in templis idem probavit (probabit) at isdem (eisdem Abrinc.) erat verius nec tamen isdem (eisdem Abrinc.) ut opimius male sonabat

473 Semianimes: cf. Aen. iv 691 de moribunda Didone oculisque errantibus alto quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta. *Silius Ital.* VI 10 nec cernere deerat frustra seminecum quaerentia lumina caelum

475 redinunt In patriam Ursinus, de cuius supplemento et toto fragmento dubitat Plasbergius

XVII

478 Labitur uncta carina per aequora cana celocis

XVIII

479 Ingenti vadit cursu qua redditus terminus est

XIX

480 Hortatore bono prius quam qui finibus terminus

XX

481 Impetus haut longe mediis regionibus restat

XXI

482 «Haud temere est quod tu tristi cum corde gubernas

isdem (eisdem Abrinc.) impetratum est a consuetudine ut peccare suavitatis causa liceret.' Sic haec in optimis libris tradi F. Heerdegenus testatur oratore edito a. 1884; quem vide in prolegom. p. xxxv sq. hunc locum egregie tractantem; primus enim quid sibi vellent illa et in templis idem probavit probe perspexit et inde verba sic recte edidit '«isdem campus . . . et in templis «eidem probavit»; at isdem erat verius, nec tamen eisdem ut optimus: male sonabat isdem'; nisi quod Ennio non isdem sed idem reddendum erat ut Ciceronis ratiocinatio constaret.

XVII (478) Isidorus orig. xix 1, 22 'celoces quas Graeci κέλητας vocant, id est veloces biremes vel triremes agiles et ad ministerium classis aptae. Ennius «labitur uncta (lavitur cuncta Wolf.) c. p. aequora cana celocis».' Inde Osbernus panorm. (thes. nov. Lat.) A. Mai class. auct. viii p. 174 'celox vel celonis velox dicitur navis. Ennius «labitur . . . per aequoraque alta celonis».' Cf. W. Meyerus Spir. mus. Rhen. xxix p. 182; C. Gl. L. vi p. 197. In pavimento Africano, cuius notitiam Gauckleri et Dessavii beneficio accepi, ad navis simulacrum adscriptus est versus «labitur . . . aequora cana celocis».

XVIII. XIX (479. 480) Festus ex apogr. l. xx p. 550, 22 Th. 'terminum Ennius Graeca consuetudine dixit, quem nos nunc terminum, hoc modo «ingenti . . . terminus est» et «hortatore . . . quam (quam iam Vat. R et S Momm-seni qui iam ed. pr.) finibus terminus».' Paulus 'terminum Ennius terminum dixit.' Cf. Varro de l. L. v 21 'apud Accium non terminus sed terminus: hoc, Graeci quod τέμνονα, pote vel illinc.' Usenerus in Fleckeis. annal. cxvii (1878) p. 51 sq.

XX (481) Festus p. 396, 1 Th. 'restat pro distat ait Ennius ponere cum his dicat «impetus aut longe . . . restat».' Paulus 'restat Ennius posuit pro distat.'

XXI (482) Servius Danielin. in Aen. ix 327 p. 339, 15 Thil. 'temere . . . significat sine causa. Ennius «haud . . . corde (mente e Servio Danielis' Merula) gubernas».' Cf. 'tristi cum corde volutat' Aen. vi 185.

478 Labitur uncta carina ut 386 480 qui addidi; intelligo
qui finibus terminus fixus erat, et de finibus cf. certamen navale Vergilianum Aen. v 139 sqq. 481 haud Turnebus haut O. Muellerus: aut
impetus: cf. 386

XXII

483 «Dum clavum rectum teneam navemque gubernem

XXIII

484 cum a carcere fusi
Currus cum sonitu magno permittere certant

XXIV

486 Cumque gubernator magna contorsit equos vi

XXII (483) Isidorus orig. xix 2, 12 'clavus est quo regitur gubernaculum: de quo Ennius «ut clavum (clavum om. Wolf.) . . navemque (Wolf. navemque Bern.) gubernem».' Quintilianus II 17, 24 'nam et gubernator vult salva nave in portum pervenire; si tamen tempestate fuerit abreptus, non ideo minus erit gubernator, dicetque notum illud «dum clavum rectum teneam».'

XXIII (484) Schol. Bern. Hageni Fleckeis. ann. suppl. iv p. 884 (cf. p. 992) in georg. I 512 (ut cum carceribus sese effudere quadrigae) 'carceribus inanis. Ennius ait «cum a carcere . . . certant».'

XXIV (486) Charisius IV p. 272, 27 K. 'metaphorae quaedam sunt communes, quae a Graecis acoluthoe appellantur, ut «Tiphyn aurigam celeris fecere carinae»; quia quemadmodum in navi auriga dici potest, ita et in curru gubernator, ut «cumque g. ma c. equos ut (sic exc. Leid. magna c. equos vi gubernator Neap.)».' Diomedes II p. 457, 29 K. 'metaphorae quaedam (sequentia ut apud Charisium) . . . ita et in curru communiter gubernator (guberna Par. A Mon.), ut «cumque (cum cumque Par. B) g. magno c. equo»; hic gubernatorem pro auriga posuit.' Quintilianus VIII 6, 9 'translatio . . . cum in rebus animalibus aliud pro alio ponitur, ut de agitatore «g. magna c. equum vi».' Marius Plotius Sacerdos G. L. K. VI p. 466, 29 'metaphora . . . ab animali ad animale «atque g. magna c. equos vi»; pro auriga . . . posuit gubernatorem.' Ennii versus esse post I. M. Gesnerum H. A. Kochius dixit exercit. crit. p. 11. Id quod confirmare licet Vergilii exemplo, qui cum in certamine navali quod Aen. V exponitur a v. 139 haec scribat 'inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes, haut mora, prosiluerunt

483 Cf. Aristides Rhod. I 3 (II p. 75, 22 Keil.) τὸν τοῦ πολίτου κυβερνήτου λόγον, ὃς ἔφη χειμαζομένης αὐτῷ τῆς νεῆος καὶ καταδύσεσθαι προσδοκῶν τοῦτο δὴ τὸ θρυλούμενον 'ἀλλ' ὦ Ποιτιδᾶν ἴσθι ὄρθαν τὰν νεῦν καταδύσων.' De quo dicto Hauptius egit opp. II p. 319 484 e carcere Hagenus, sed conf. Varr. Menipp. 288 Buech. currum a carcere intimo missum permittere, quod prave coniecturis temptant, quo sensu positum sit, vel Livius docere potest, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat XXIX 2, 8; detraxit frenos equis atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset VIII 30, 6; XL 40, 5; cf. Non. p. 161, 33 486 Cumque an Atque verius sit ambiguum; permutantur inter se etiam alibi, velut Catull. 66, 45

XXV

487 Cum magno strepitu Volcanum ventus vegebat

XXVI

488 Brundisium pulcro praecinctum praepete portu

XXVII

489 terrai frugiferae

suis; ferit aethera clamor nauticus, adductis spumant freta versa lacertis. infidunt pariter sulcos totumque dehiscit convulsum remis rostrisque tridentibus aequor. non tam praecipites biugo certamine campum corripuere ruuntque effusi carcere currus, nec sic immissis aurigae undantia lora concussere iugis pronique in verbera pendent', fit probabile, ut mittamus alia quae Ennii admonent, et illa duo fragmenta xxiii. xxiv duo similia ex eadem comparatione hausta ad eandem rem relata exhibere, h. e. item ad certamen navale, ex quo fr. xvii—xx videntur residua esse. Cf. ad vii fr. x, et communem huius comparationis fontem Odys. xiii 81 sqq.

XXV (487) Festus p. 140, 28 Th. 'metonymia est tropus, cum . . . significatur . . . a superiore re inferior, ut Ennius «cum . . . vegebat».'

XXVI (488) Gellius vii 6, 2 'in his Vergilii versibus (vi 14 sq.) reprehendit Iulius Hyginus «pennis praepetibus» quasi inproprie et inscite dictum . . .⁶ cur autem non Q. quoque Ennium reprehendit qui in annalibus non pennas Daedali, sed longe diversius *braundisium quid* (sic Vat. V diversius. Brundisium quid Vat. w) pulcro . . . *portus*. et si vim potius naturamque verbi considerasset' cet. Brundisium inquit conieci quaest. Enn. a. 1852 p. 17; ibidem portust. si; portu. sed (vel set) si Scioppius et Muellerus.

Idem ix 4, 1 'cum e Graecia in Italiam rediremus et Brundisium iremus egressique e navi in terram in portu illo inclito spatiaremur, quem Q. Ennius remotiore paulum sed admodum scito vocabulo «praepetem» appellavit, fasces librorum venalium expositos vidimus.'

XXVII (489) Charisius i p. 19, 1 K. 'dicunt quidam veteres in prima declinatione solitos nomina . . . proferre . . . dativo . . . item adhuc morem esse poetis in dativo casu, ut «aulai medio» Vergilius (Aen. iii 354), «terrai frugiferae» Ennius in annalibus.' Exc. ex Charis. Bob. p. 538, 27 K. 'adhuc esse morem poetis in dativo «aulai medio» dicere et «intus aquai» (Aen. vii 464); «frugiferae» Ennius in annalibus.' Marius Plotius Sacerdos G. L. K. vi p. 449, 2 'diaeresis est cum duae vocales in syllabam ductae singulare pronuntiatiae dividuntur, ut «aulae in medio» et «frugae», «aulai» et «frugai» (frugiferae et frugiferae Vindob. edit.).' Fragm. Bobiens. de nomine et pronom. G. L. K. v p. 555, 3 'legimus apud Lucretium et Vergilium «terrai frugiferae» pro terrae frugiferae et «aulai medio» pro aulae.' Cf. I. Beckerus philol. ii p. 55. Martialis epigr. xi 90, 5 'attonitusque legis «terrai frugiferae», Accius et quidquid Pacuviusque vomunt.'

XXVIII

490 Capitibus nutantis pinos rectosque cupressos

XXIX

491 «Optima caelicolum, Saturnia, magna dearum

XXX

492 Multa foro ponit et agea longa repletur

XXXI

493 «Qui vincit non est victor nisi victus fatetur

XXVIII (490) Gellius XIII 21, 13 'Ennius item «rectos cupressos (cupressus Pet.)» dixit contra receptum vocabuli genus hoc versu «capitibus nutantis (nutantibus Voss. min. m. pr.) pinos r. c.». firmior ei credo et viridior sonus esse vocis visus est, rectos dicere cupressos quam rectas.'

Nonius p. 195, 24 'cupressos generis feminini, ut dubium non est. masculini Ennius «capitibus nutantibus p. r. c.»'

XXIX (491) Priscianus XVII p. 192, 14 H. (per quinque modos variationibus usi auctores) 'per species ut Ennius (poetae nomen om. plerique, habet Vind. S et a corr. Par. R) «optima...dearum»; magna dixit pro maxima, positivum pro superlativo, cum aptissime superius «optima caelicolum» dixisset.'

XXX (492) Isidorus orig. XIX 2, 4 'agea viae sunt vel loca in navi per quae ad remiges hortator accedit; de qua Ennius «multa f. ponit et (punit, om. et, Wolf.) agea l. repletur».' Osbernus panorm. (thes. nov. Lat.) A. Mai class. auct. VIII p. 29 'item ab ago haec agea, eae, i. locus in navi per quem ad remos acceditur, unde Ennius «multa f. ponens ageaque l. repletur».' Cf. Paulus Festi p. 8, 3 Th. 'agea via in navi dicta, quod in ea maxime quaeque res agi solet.' C. Gl. L. VI p. 42. Paulus p. 59, 35 Th. 'forum sex modis intellegitur... quinto locus in navi. sed tum masculini generis est et plurale.' C. Gl. L. VI p. 465.

XXXI (493) Servius in Aen. XI 306 (bellum importunum cum gente

490 Capitibus nutantis: *quidquid temptatum est, nihil verisimilius quam hunc hexametrum esse a quattuor brevibus incipientem et nutantis (non nutantibus) verum; suppleri poterat* Evertunt, *ut idem tenor fuerit, qui est v. 187 sqq., quos versus Macrobius cum Aen. VI 179 sqq. composuit; sed Vergilius similia habet XI 136 evertunt actas ad sidera pinos eqs. et Silius X 533 devolvunt quercus et amantem litora pinum ac ferale decus maestas ad busta cupressos et Statius Theb. VI 99 492 ponit Columna, cf. 342 493 nisi victus fatetur scil. se victum esse; cf. Livius XXXVI 45, 6 postquam confessionem victis satis expresserunt; ibid. XLII 47, 8 eius demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte neque casu sed collatis comminus viribus iusto ac pio esse bello superatum; III 28, 10; IV 10, 3*

XXXII

494 «Dum quidem unus homo Romanus toga superescit

XXXIII

495 Et detondit agros laetos atque oppida cepit

XXXIV

496 Bruttace bilingui

XXXV

497 ratibusque fremebat
Imber Neptuni

deorum invictisque viris gerimus quos nulla fatigant proelia; nec victi possunt absistere ferro) 'invictisque viris gerimus: atqui supra legimus (ix 596) «bis capti Phryges». sed «invictis» ideo dicit, quia sequitur «nec victi . . ferro». «possunt» autem «absistere» mire ait ac si diceret, etiam si velint, eos a bellis discedere natura non patitur.' add. Danielin. p. 516, 7 Thil. 'Ennius «qui vincit (vicit Flor.) . . . fatetur (fateatur Tur.)». Varro et ceteri invictos dicunt Troianos, quia per insidias oppressi sunt: illos enim vinci adfirmant qui se dedunt hostibus.'

XXXII (494) Festus p. 434, 31 Th. 'superescit significat supererit. Ennius «dum . . homo *Romanus toga* superescit».' Paulus 'superescit supererit. Ennius «dum . . homo *Romae* superescit».'

XXXIII (495) Priscianus ix p. 482, 4 H. 'detondeo detondi. vetustissim tamen etiam detotondi protulerunt. Ennius in annalibus «et *detotondit* (detondit corr. Bamb.) . . cepit (coepit)». at Varro in magno talento «detonderat forcipibus vitiarium feris».'

XXXIV (496) Paulus Festi p. 25, 21 Th. 'bilingues Bruttaces Ennius dixit, quod Brutti et Osce et Graece loqui soliti sint.' Porphyrio in Hor. sat. i 10, 30 'Canusini more (bilinguis): bilinguis dixit quoniam utraque lingua usi sunt, sicut per omnem illum tractum Italiae, quoniam ex maiore parte Graeci ibi incoluerunt, ex quo magnae Graeciae nomen accepit. ideo ergo et Ennius et Lucilius (1181 g L.) «Bruttace bilingui» dixerunt.'

XXXV (497) Servius Danielin. in Aen. xi 299 p. 515, 5 Thil. 'fremunt ripae: antiqui aquae sonitus fremitus dicebant. Ennius «ratibusque . . Neptuni».' Idem Lemovic. in georg. i 12 p. 134, 17 Thil. 'cui prima frementem fudit equum . . . nonnulli vero ob hoc «cui prima frementem fudit aquam» legunt, quod veteres murmura aquae fremitum dicebant. Ennius [scen. 384] et denuo «ratibusque . . Neptuni».'

494 Dum quidem unus: *Lachmannus ad Lucr.* ii 466, *Leo quaest. Plaut. p.* 305 R. toga: *simili vi Horatius c.* iii 5, 10 anciliorum et nominis et togae oblitus 495 Deque totondit *Merula*

XXXVI

499 Tonsillas rapiunt, configunt litus, aduncas

XXXVII

500 Moribus antiquis res stat Romana virisque.

XXXVIII

501 Septingenti sunt paulo plus aut minus anni,
Augusto augurio postquam inclita condita Roma est.

XXXVI (499) Isidorus orig. xix 2, 14 'tonsilla uncinus ferreus vel ligneus, ad quem in litore defixum funes navium illigantur: de quo Ennius «tonsillas rapiunt (haec vulg. ex dett., tonsillasapiunt Wolf. tonsilla sapiunt Bern.) . . aduncas (Bern. ad uncius Wolf.)».' Cf. Paulus Festi p. 281, 13 Th. 'pymesius palus, ad quem funis nauticus religatur, quem alii tosillam dicunt.' Idem p. 539, 9 Th. 'tonsilla palus dolatus in acumen et cuspidem praeferratus, qui navis religandae causa in litore figitur. Accius (574 R.) «tacete et tonsillas litora in lecta edite».' Festus '— — (esse) Verrius palum dolatum | — — cuspidem praeferratum, ut existi | — — (em) cumfigi in litore navis re | — — (ea)usa. Pacuvius in Medio (218 R.) «acces | — — (ea)m et tosillam pegi laeto in litore | — — (Phi)nidis «tacete et tonsillas lito | — — (edo) edite».' Cf. Mommsenus Festi cod. quat. xvi act. acad. a. 1864 p. 64. De tosilla et tonsilla formis agit Guil. Schmitzius mus. Rhen. xvi p. 486 sq.

XXXVII (500) Augustinus de civ. dei II 21 p. 81, 30 Domb. 'sicut etiam ipse Tullius non Scipionis nec cuiusquam alterius sed suo sermone loquens in principio quinti libri (de re publica) commemorato prius Ennii poetae versu, quo dixerat «moribus a. res stat (restat Corb. m. pr.) R. virisque», quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo quodam mihi esse effatus videtur.' de eius versus sententia deinde plura exsequitur. Vulcarius Gallicanus Avid. Cass. 5, 7 ex epistula divi Marci 'neque enim milites regi possunt nisi vetere disciplina. scis enim versum a bono poeta dictum et omnibus frequentatum «moribus a. res stat (restat Bamb. et m. pr. Palat.) R. virisque».'

XXXVIII (501) Varro rer. rust. III 1, 2 'etenim vetustissimum oppidum cum sit traditum Graecum Boeotiae Thebae, quod rex Ogygos aedificavit, in agro Romano Roma quam Romulus rex: nam in hoc nunc denique est, ut dici possit, non cum Ennius scripsit «septingenti . . . Roma est».' Thebae quae ante cataclysmum Ogygi conditae dicuntur, eae tamen circiter duo milia annorum et centum sunt.' Suetonius Octav. 7 'ut Augustus potius vocaretur non tantum novo sed etiam ampliore cognomine, quod loca quoque religiosa et in quibus augurato quid consecratur augusta dicuntur ab auctu vel ab avium gestu gustave, sicut etiam Ennius docet scribens «augusto . . . Roma est».' Haec postrema a quod aliena manu Suetonianis adnexa esse statuunt.

499 tonsillas dici aduncas ipse interpretando patefacit Isidorus, nec impedit positus (cf. prooem. 1880 p. 17 et 1886/87 p. 18 n.); configunt litus ut configunt parmam 402

XXXIX

503 Hispane, non Romane, memoretis loqui me.

XL

504 Illyrii restant sicis sybinisque fodantes

XLI

505 Succincti gladiis media regione cracentes

XLII

506 levesque secuntur in hastis

XLIII

507 Incedit veles vulgo sicilibus latis

XLIV

508 tergus igitur sagus pinguis opertat

XXXIX (503) Charisius II p. 200, 22 K. 'Hispane Ennius annā lib (cf. p. 240, 6) «hispane . . . me».' Festus p. 400, 22 Th. '— — s appellat Enni | — — (c)os grai memo | — — ngua longos per | — — ispani non Ro | — —' Has esse particulas versus, quem Charisius plenum habet, agnovit Columna: cf. ad lib. XI fr. II.

XL (504) Paulus Festi p. 500, 8 Th. 'sybinam appellant Illyri telum venabuli simile. Ennius «Illyrii . . . fodentes».'

XLI (505) Paulus Festi p. 37, 24 Th. 'cracentes graciles. Ennius «succincti g. media r. cracentes».' Osbornus panorm. (thes. nov. Lat.) A. Mai class. auct. VIII p. 151 'cracentes graciles exiles. Ennius «sunt multi g. mea dia r. cracentes».' Cf. C. Gl. L. VI p. 283.

XLII (506) Servius Danielin. in Aen. v 37 p. 594, 12 Thil. 'in iaculis in hastis. Ennius «levesque . . . hastis».'

XLIII (507) Paulus Festi p. 500, 18 Th. 'siciles hastarum spicula lata. Ennius «incedit . . . latis».'

XLIV (508) Nonius p. 223, 30 'sagum generis neutri ut plerumque. masculini Ennius «tergus . . . opertat».' Cf. Servius Danielin. in Aen. I 211 p. 81, 18 Thil. 'tergus tergoris . . . tergum tergi . . . sed haec a veteribus confundebantur, ut alibi (Aen. I 368) «taurino quantum possent circumdare tergo». item in nono (761) «ingerit hastas in tergus».' Cf. Ribbeckius ad h. l. Eadem Charisius I p. 71, 20 et p. 146, 3 K.

504 fodantes *Merula coll. Paulo Festi p. 59, 25 Th.* fodare fodere; fodentes *Gregorium Turonensem scripsisse docet Bonnetus Le Latin de Grégoire de Tours p. 428 n.* 506 *Livius VIII 8, 5* leves qui hastam tantum gaesaque gererent vocabantur 507 *Livius XXXVIII 21, 13* a velitibus trucidabantur. hic miles tripedalem parmam habet et in dextera hastas, quibus eminus utitur, gladio Hispaniensi est cinctus *eqs.* Cf. xxvi 4, 4 508 tergum *Iunius* 508. 509 *Diodorus v 30, 1*

- 509 XLV
sagus caerulus
- 510 XLVI
spiras legionibus nexit
- 511 XLVII
vertunt crateras aenos
- 512 XLVIII
dictis Romanis inculit iram
- 513 XLIX
irarum effunde quadrigas

XLV (509) Charisius I p. 105, 18 K. 'saga neutro genere dicitur. sed Afranius in deditioe masculine dixit «quia quadrati sunt sagi» et Ennius «sagus cernulus». Cf. inc. de dub. nom. G. L. K. v p. 591, 9 'sagus generis masculini, ut Afranius «quia quadrati sunt sagi».'

XLVI (510) Festus p. 490, 19 Th. 'spira dicitur . . . Ennius quidem hominum multitudinem ita appellat, cum ait «spiras l. neḗ». Paulus 'spira dicitur . . . Ennius vero hominum multitudinem spiram vocavit.'

XLVII (511) Servius in Aen. IX 163 '(fusique per herbam indulgent vino et) vertunt crateras aenos: potant(es exhauriunt); et est hemistichium Ennianum.'

XLVIII (512) Servius in Aen. I 69 p. 39, 27 Thil. 'incute vim ventis: duplex sensus est: incute enim si inice significat, ventis dativus est casus, hoc est parva est eorum etiam, tu eis da magnam vim; si autem fac, septimus casus est et erit sensus fac vim Troianis per ventos, hoc est per ventos vim in Troianos incute. Ennius «dictis R. inculit iram». cum alia tum exemplum Ennianum non exstat nisi in Danielino.

XLIX (513) Servius in Aen. XII 499 (saevam nullo discrimine caedem suscitavit irarumque omnes effundit habenas) 'irarum habenas: potestatem facultatem . . . et hic moderate locutus est: nam Ennius ait «irarum effunde

(de Gallis) ἐπιποροῦνται δὲ σάγους ῥαβδωτοὺς ἐν μὲν τοῖς χειμῶσι δασεῖς, κατὰ δὲ τὸ θέρος ψιλοὺς, πλινθίοις πυκνοῖς καὶ πολυανθέσι διειλημμένοις; *ibid.* 33, 2 (de Celtiberis) φοροῦσι δ' οὔτοι σάγους μέλανας τραχεῖς καὶ παραπλήσιον ἔχοντας τὸ ἔριον ταῖς αἰγείαις θριξίν. Polybius III 62, 5 510 neḗ h. e. nexit, non nexunt quod vulgabat *σπίρας* (manipulos) saepe Polybius velut in Hanniballico bello III 110, 6. 113, 3. 114, 4 512 inculit Commelinus: inculit Cf. II. XI 291 ὧς εἰπὼν ὄτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἐκάστων; Aen. X 367 dictis virtutem accendit amaris; Liv. XXIV 16, 1 ea demum vox ira animos accendit; XL 27, 8 imperator . . . quibuscumque irritamentis poterat iras militum accebat; Ennianis adnecti poterat 554 quo tam temere itis? coll. Aen. X 368

L

- 514 Et tum sicut equus qui de praesepibus fartus
 Vincla suis magnis animis abruptit et inde
 Fert sese campi per caerula laetaque prata,
 517 Celso pectore saepe iubam quassat simul altam,
 Spiritus ex anima calida spumas agit albas

LI

- 519 Cumque caput caderet, carmen tuba sola peregit
 Et pereunte viro raucum sonus aere cucurrit

LII

- 521 Corpore tartarino prognata Paluda virago,
 Cui par imber et ignis, spiritus et gravis terra

quadrigas (sic Flor. nam Ennius effundit irarum quadrigas dixit ceteri)».

L (514) Macrobius Sat. vi 3, 7 'Homericam descriptio est equi fugientis in haec verba (II. vi 506) ὡς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος, ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνη, δεσμὸν ἀπορρήξας θείη πεδίῳ κροαίνων, εἰωθὼς λούεσθαι ἐν ῥοεῖος ποταμοῖο, κνδιδίων· ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαίται ὄμοις ἀίσσονται· ὁ δ' ἀγλαίηφι πεποιθὼς, εἰμυα ἔ γούνα φέρει μετὰ τ' ἤθεα καὶ νομὸν ἵππων. Ennius hinc traxit «et tum . . . albas (518)», Vergilius (Aen. xi 492) «qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis» et cetera.

LI (519) Lactantius in Stat. Theb. xi 56 (stabat in Argolicae ferrato margine turris egregius lituo dextri Mavortis Enipeus hortator: sed tunc miseris dabat utile signum . . . cum subitum obliquo descendit ab aere vulnus . . . fugit in vacuas iam spiritus auras, iam gelida ora tacent: carmen) tuba sola peregit: Ennius «cumque (eminus add. Parr. a et b) c. caderet (cader e Monac.) . . . sola peregit (s. p. om. Par. b) . . . raucum (Par. a, ra cū Monac. raucus Par. b) . . . cucurrit».

LII (521) Probus in Verg. ecl. 6, 31 p. 18, 13 Keil. 'si ergo caelum pro igni acceperimus, superest, ut in eo quod ait «spiritus intus alit» aerem dictum praesumamus. hic est etiam qui nobis vivendi spirituum commeatum largitur. hoc illud et Ennius appellavit in annalibus «*corpora tartareo p. palude virago . . . terra*».' Varro de l. L. vii 37 '*corpore tartarino p. pa-*

515 animis om. Par. 517 equus ille iubam quatiens Cic. Arat. (de nat. deor. II 43, III); tumidus quatiensque decoras curvata cervice iubas Claudian. x 290 519 Sil. Ital. iv 169 (in pugna Ticensi) nam tibi, dum stimulas cornu atque in proelia mentes accendis renovasque viros ad vulnera cantu, haesit barbaricum sub anhelo gutture telum et clausit raucum letali vulnere murmur. at sonus extremo morientis fusus ab ore flexa pererravit mutis iam cornua labris. Cf. ad fr. xlii et act. acad. a. 1886 ('Über die Annalen des Ennius') p. 30 sq. n.

- LIII
- 523 rigido
- LIV
- 524 Inde Parum ulabant
- LV
- 525 *Surum unum unus ferre, tamen defendere possent*
- LVI
- 526 *Eripere patres pueris plorantibus offam*

luda virago». tartarino dictum a tartaro . . . paluda a paludamentis; haec insignia atque ornamenta militaria.' Cf. Festus ex apogr. l. xix p. 546, 2 Th. 'tartarino cum dixit Ennius, horrendo et terribili Verrius vult accipi, a tartaro, qui locus est apud inferos.' Paulus 'tartarino horrendo et terribili.'

LIII. LIV. LV (523. 524. 525) Festus p. 400, 28 Th. 'rigido | — — Ennius locatus (iocatus corr.) videtur | — — (l)i. est enim a manis (maris corr.) no | — — re usus est, et l. II (XXI) | — — i caerula prata: cae | — — et alibi «inde Parum | — — (v)ulabant», Parum insulam | refert. item «*unū usurū surus ferre . . . possunt*». suri autem sunt rustes (fustes corr.) et hypocoristicos surculi.' Paulus p. 425, 1 Th. 'surum dicebant, ex quo per deminutionem fit surculus. Ennius «*unus surus surum ferret . . . possent*».' Festus 'surum dicebant ex qu(o) — — | — — su est plau | — — non est tibi». | — — (u)m, item: nam qui | — — cus surculis | — — (r)um. tum poli | — — aut asulae | — — rus surum | — — re *possent*.' In primo testimonio Festi, quod quattuor habet versus Ennianos, omnia obscura, et quam istam iocationem dicat Ennii, et quomodo exorsus a rigido et ad caerula et suros profectus haec omnia uno capitulo comprehenderit: itaque supplementa facta irrita sunt. De rigido cf. Fest. p. 384, 2 Th. et ibid. Paul. Ceterum hoc fragmentum primo libro adscribi poterat ex ordine quem Festus solet servare.

LVI (526) Plinius nat. hist. xviii 84 'pulte, non pane, vixisse longo tempore Romanos manifestum, quoniam et pulmentaria hodieque dicuntur et Ennius antiquissimus vates obsidionis famem exprimens «*offam eripuisse plorantibus liberis patres*» commemorat.'

525 *Surum unum unus ferre effeci ex duplici memoria quae est unum surum surus f. aut unus surus surum f. sententia sic suppleta si vellent omnes puerique senesque Surum unum unus ferre, tamen defendere possent, de palis (cf. inc. 35 ex Paulo p. 41, 23 Th. crebrisuro apud Ennium significat vallum crebris suris id est palis munitum) sive val-
lis interpretatus quos milites Romani ferre debebant, ut Livius exponit
xxxiii 5, 4 sqq. Surus si primam brevem habuit, quod Stowasserus statu-
it, poterat esse Unu' surum unum ferre 526 Hexametrum restituit
Bergkius (opp. 1 p. 258 n.), id quod non uno modo licebat: cf. Ilbergius
exercit. crit. p. 8*

LVII

527 Tum tonuit laevum bene tempestate serena.

LVIII

528 Tantidem quasi feta canes sine dentibus latrat

LIX

529 Tunc coepit memorare simul cata dicta

LX

530 Inde loci lituus sonitus effudit acutos.

LXI

531 Clamor ad caelum volvendus per aethera vagit.

LVII (527) Cicero de div. II 39, 82 'ad nostri augurii consuetudinem dixit Ennius «tum . . . serena».' Cf. Nonius p. 408, 3 'Varro Endemionibus (III B.) «dum sermone cenulam variamus, interea tonuit bene tempestate serena».' Vergilius Aen. IX 627 'de parte serena intonuit laevum'; II 693 cum Servio. De bene cf. ad I fr. xxv.

LVIII (528) Varro de l. L. VII 32 'dubitatur . . . utrum primum una canis aut canes sit appellata; dicta enim apud veteres una canes, itaque Ennius scribit «tantidem q. feta . . . latrat».'

LIX (529) Varro de l. L. VII 46 'apud Ennium [459]. cata acuta; hoc enim verbo dicunt Savini; quare «catus Aelius Sextus» (331) . . . et quod est «tunc cepit memorari s. cata dicta» accipienda acuta dicta.'

LX (530) Paulus Festi p. 83, 16 Th. 'lituus appellatus, quod litis sit testis. est enim genus bucinae incurvae, quo qui cecinerit dicitur liticen. Ennius «inde . . . acutos».'

LXI (531) Varro de l. L. VII 103 'multa ab animalium vocibus tralata in homines, partim quae sunt aperta . . . [584]. . .¹⁰⁴ minus aperta ut . . . Ennii [inc. 7 ann. 585. 586]. eiusdem ab edo «clamor . . . ethera vagit».' Ad LX et LXI conf. Aen. V 139 (in certamine navali de quo ad xxiv) 'inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes . . . prosiluerunt suis; ferit aethera clamor nauticus.'

528 Tantidem quasi: cf. *Lachmannus ad Lucr.* II 453 529 memorare *Scaliger*: memorari memorare est dicere, ut saepius; cf. *Paul. Fest. p. 89, 37 Th. C. Gl. L. VI p. 690* A tunc incepisse versusum probabilius et in medio desiderari vocem, qua addita cum versu simul fulciatur, velut simul lacrimans; orare cum lacrimis coepere *Livius* V 30, 4; λέγοντος και πολλά μεταξύ τῶν λόγων ἐκχέοντος δάκρυα *Dionys. Hal.* IX 10, 1; et simul dicens libellum ei porrigit *Apuleius metam.* VI 7 531 Clamor *Lachmannus ad Lucr.* VI 1260; cf. supra 422 volvendus ἐλισσόμενος, cf. *Ritschelius parerg. p. 27 n.*; *Lucr.* VI 179 plumbea vero glans etiam longo cursu volvenda liquescit; V 514 Munro per aera *Lachmannus l. c. sed cf. Il.* XVII 425 σιδήρειος δ' ὀρυμαγδός χάλκεον οὐρανὸν ἔκε δι' αἰθέρος ἀτρυγέτωιο; II 458

LXII

532 «Pandite sulti genas et corde relinquite somnum.

LXIII

533 *Invictus canis nare sagax et viribus fretus*

LXIV

534 *Aut permaceret paries percussus trifaci*

LXII (532) Festus p. 510, 21 Th. 'sultis si voltis significat, composito vocabulo, ita ut alia sunt, si audes, sis, si vis . . . Ennius «pandite *sultigenas* et . . . somnum.» Paulus 'sultis si vultis. Ennius «pandite *sultigenas* et . . . somnum.» Paulus p. 66, 37 Th. 'genas Ennius palpebras putat cum dicit hoc versu «pandite *sulpigenas* et . . . somnum.»

LXIII (533) Festus p. 470, 3 Th. 'sagaces appellantur multi ac sollertis acuminis. Afranius in Brundisina (15 R.) «quis tam sagaci corde atque ingenio unico». Lucretius l. II (840) «nec minus haec animum | cognoscere — | etiam canem — — | «invictus ca — — | ribus fretus.» Paulus 'sagaces appellantur sollertis acuminis, unde etiam canes indagatores sagaces sunt appellati.' Cf. Cicero de div. I 31, 65 'sagire enim sentire acute est; ex quo sagae anus quia multa scire volunt et sagaces dicti canes.' Paulus p. 337, 2 Th. 'praesagire est acute sentire. unde sagae dictae anus quae multa sciunt et sagaces canes qui ferarum cubilia praesentiunt.' Enni hexametrum cum Dacerio agnovit O. Muellerus.

LXIV (534) Paulus Festi p. 559, 7 Th. 'trifax telum longitudinis trium cubitorum quod catapulta mittitur. Ennius «aut permaceret (sic Guelf. Voss. permaceret vulg.) . . . trifaci.»

532 sulti sine s scriptum fuit, cf. Lachmannus ad Lucr. I 186

533 canis atque sagax et viribus *supplevit Dacerius*; sed *malui nare sagax, velut Silius III 296* exigit UMBER nare sagax e calle feras *aut Claudianus XXIV 299* hae pedibus celeres, hae nare sagaces; *Ovidius autem halieut. 75* laus prima canum quibus est audacia praeceps venandique sagax virtus viresque sequendi. viribus fretus *est quod ἀλλήλοις παροϊσός apud Homerum. sed atque sagax et naribus fretus quod nuper coniecerunt non potest placere.* ex nare sagaci sensit *supra 341*

534 permaceret *de quo restituendo cogitaram ante qui primus codd. fide recuperavit Thewrewkius ('Festusstudien' 1882 p. 12 vel 'Ungarische Revue' 1882 p. 87) attulit etiam ex Petronio 55 Syri versum* Luxuriae rictu Martis marcent moenia: quo duce licet nostri sententiam declarare: quam esse sic ratiocinantis puto 'aut (si hoc ita esset) paries quidem trifaci percussus permaceret, homo luxuria ac desidia corruptus non marceret'. Sic marcendi verbum cum Lucretius posuit III 946 annis corpus iam marcet tum Livius XXIII 45, 2 et qui pugnent, marcere Campana luxuria, et saepius; Iustinus XXX I, 3 depositis militiae studiis otio ac desidia corrupti marcebant. Diomedes II p. 450, 28 K. «marcido dies sole pallet», cum marceant terrena?

LXV

535 Cum illud quo iam semel est imbuta veneno

LXVI

536 Sicut siquis ferat vas vini dimidiatum

LXVII

537 Atque atque accedit muros Romana iuventus

LXVIII

538 fortunisque suas coepere latrones

Inter se memorare

LXV (535) Festus ex apogr. l. xx p. 574, 2 Th. p. 83 Mommseni 'bant (not. Victor. dicebant Urs. venenum nominabant Vat. S Leid. Y) antiqui, cuius color inficiendo mutatur (mutabur not. Victor. mutabatur SY) ut Ennius cum ait «cum illud . . . veneno».

LXVI (536) Gellius III 14, 4 'Varro . . . disserit ac dividit subtilissime, quid dimidium dimidiato intersit, et Q. Ennium scienter hoc in annalibus dixisse ait «*sicuti* . . . dimidiatum»; sicuti pars quae deest ei vaso non dimidiata dicenda est sed dimidia.'

LXVII (537) Gellius x 29, 2 'atque particula . . . si gemina fiat, auget incenditque rem, de qua agitur, ut animadvertimus in Q. Enni annalibus, nisi memoria in hoc versu labor «*atque* (laboratque duo) *atque accedit* . . . iuventus». ³ cui significationi contrarium est quod itidem a veteribus dictum est deque.' Nonius p. 530, 3 'atque particula, si diligentius intellegitur, multam habet significantiam, ut vel illud est Enni «*atque accendit* . . . iuventus», quod est festine et intrepidanter accendit.' Cf. Vergilius Aen. xi 597 'at manus interea muris Troiana propinquat'; ibidem 608 'iamque intra iactum teli progressus uterque constiterat'; ubi haec est Servii adnotatio 'intra iactum teli: unde possit hasta emissa in hostem venire. hinc traxit Statius ut diceret (Theb. vi 354) «(finem iacet inter utrumque) quale quater iaculo spatium, ter arundine vincas». et Enniana est omnis haec ambitiosa descriptio.' Haec descriptio inde a v. 597 exordiri videtur, et in superiore parte ad Enniam imitationem redeunt et hic versus ipse et v. 601, vide ad Scip. fr. VIII et ann. 393.

LXVIII (538) Nonius p. 134, 29 'latrocinari militare mercede. Plautus

535 Cum illud: *hiatum tollas scribendo aut Cur illud aut Cumq;* illud; *de quo dixi in proem. 1892/93 p. 7 sqq. ibidem sententiam explicui eamque ad Reguli orationem captivorum redemptionem dissuadentis rettuli: in qua eadem v. 534 locum habere potuit* 536 Sicut cum *parte deteriorum Lachmannus ad Lucr. II 536: sicuti* 537 Atque *atque: cf. Woelfflinus de gemin. scrm. Lat. relat. acad. Bavar. a. 1882 I p. 471. Seneca de ira III 42, 4 stat supra caput fatum . . . propiusque ac propius accedit; nec absonum προπροκλιδόμενος; et similia Homerica meminisse* 538 suas *Mercerus: quas*

LXIX

540 Effudit voces proprio cum pectore sancto

LXX

541 Contremuit templum magnum Iovis altitonantis

LXXI

542 qui fulmine claro

Omnia per sonitus arcet, terram mare caelum

LXXII

544 Quae valide veniunt falarica missa

... Ennius «fortunasque *quas* coepere (cepere) l. i. se memorare (se rare Flor. m. pr. Leid.)».' Cf. 59.

LXIX (540) Servius in georg. II 424 'ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco, sufficit umorem et) gravidas, cum vomere, fruges: cum abundat, nam hoc dicit: subministrat fruges vomere, id est per vomerem: Ennius «effudit (effundit Mon.)... sancto» id est proprio pectore: nam cum vacat.' Servius prave versus Vergilii interpretatur: est enim 'cum vomere recluditur' ut v. 423 'cum dente recluditur'; sed abundantiam quam dicit cum praepositionis Ennio haud infrequentem tetigi mus. Rhen. XIV p. 566. Cf. v. 175.

LXX (541) Varro de l. l. VII 7 'quaqua intuiti erant oculi a tuendo primo templum dictum; quocirca caelum, qua attuimur (h. e. qua attuimur ut ait Lachmannus ad Lucr. v 1033), dictum templum sic «contremuit... altitonantis» id est ut ait Naevis hemisphaerium' eqs.

LXXI (542) Servius Danielin. in Aen. I 31 'arcebat: prohibebat. significat autem et continet. Ennius «qui... arcet» id est continet.' Cf. Paulus Festi p. 11, 29 Th. 'arcere est continere. unde et arcus in aedificiis dictus est quia se ipse continet.' Ibid. 36 'arcere prohibere est.' Probus in Verg. ecl. 6, 31 p. 20, 25 Keil. 'plane trinam esse mundi originem et Lucretius confitetur dicens (v 92) «principio maria ac terras caelumque tuere, quorum naturam triplicem, tria corpora, Memmi, tris species tam dissimiles, tria talia texta» et alio loco «omnia per sonitus arcet terram mare caelum». Afranius etiam in augure (8 R.) «modo postquam adripuit rabies hunc nostrum augurem, mare caelum terram ruere ac tremere diceres». Ex duplici Servii Probique testimonio illud unum fragmentum quod posui constituit idque Ennio adscripsit I. Bernaysius opp. II p. 68; idem ad Lucretium pertinere, quod Lachmannus statuit ad IV 126, certe ambiguum est. Cf. scen. 284 'Sol, qui res omnis spicis, quique tuo cum lumine mare terram caelum continet'.

LXXII (544) Nonius p. 555, 16 'falarica telum maximum. Virgilius lib. VIII (702) «sed magnum stridens contorta falarica venit fulminis acta modo».

543 personitans Bernaysius, sed conf. Lucretius VI 400 cur numquam caelo iacit undique puro Iuppiter in terras fulmen sonitusque profundit 544/ aut alta addendum conieci ratus versus mancum

LXXIII

545 Vix solum complere cohū terroribus caeli

LXXIV

546 Fortis Romani sunt quamquam caelus profundus

LXXV

547 At Romanus homo, tamen etsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat

LXXVI

549 Ni metus ulla tenet virtutem, rite quiescunt .

LXXVII

550 Optima cum pulchris animis Romana iuventus

Ennius «quae (qua duo dett.) valide (valida Bamb. et iidem duo) veniunt f. missa».

LXXIII (545) Isidorus de nat. rer. 12, 3 p. 26, 10 G. Beckeri 'partes autem eius (scil. caeli) haec sunt cohū (chous Bamb. A cōus Bamb. B) axis clima cardines convexa poli hemisphaeria. cohū (Cchous A cōus B) est quo caelum continetur. unde Ennius «vix solum c. cohū (choū A cōus B) t. caeli».' Cf. Paulus Festi p. 28, 3 Th. 'cohū poetae caelum dixerunt a chao, ex quo putabant caelum esse formatum.' Varro de l. L. v 135.

LXXIV (546) Nonius p. 197, 7 'caelum neutro. masculino Lucretius [π 1097]. Varro . . . Ennius «fortis Romani quamquam caelus profundus». idem [26]. Charisius I p. 72, 16 K. 'caelum hoc cum sit neutrum, etiam masculine veteres dixerunt; et Ennius [27]. item «quamquam caelus profundus».' Cf. Aen. I 58.

LXXV (547) Cicero de orat. III 42, 168 'videtis profecto genus hoc totum cum inflexo immutatoque verbo res eadem enuntiaturn ornatus: cui sunt finitima . . . cum intellegi volumus . . . aut ex uno plures «at (ut integri) R. h. tamenetsi (ita pars librorum cum Abrinc. tametsi reliqui cum Harl.) . . . trepidat» aut cum ex pluribus intellegitur unum [377].'

LXXVI (549) Nonius p. 214, 10 'metus masculino. feminino Naevius . . . Ennius «ni . . . tenet rite (tenet riae Flor. m. pr. Leid.) virtute quiescunt».' Festus p. 402, 15 Th. 'recto fronte . . . antiquae id consuetudinis fuit, ut cum ait Ennius quoque [178] et [55] et [68] et «nulla metus».' Cf. ad vi fr. IV adscripta et scen. 407.

LXXVII (550) Donatus in Ter. Phorm. III 1, 1 'enimvero Antipho mul-

non depravatam esse et fulmina valide venientia comparari cum falaria missa ut Lucr. VI 329; cf. relat. acad. a. 1896 p. 727 546 sunt add. Merula; cf. 553 549 Nec Mercerus rite in virtute Iunius, freti virtute Mercerus; cf. ἡρωική πόννοι II. manuum freti virtute pedumque Lucretius v 966. Sed ego malui transponi virtutem rite Livius xxxv 27, 6 sopitis vigilibus ut in nullo propinquo metu

LXXVIII

551 «nam me gravis impetus Orci
Percutit in latus

LXXIX

553 Tanto sublatae sunt agmine tunc lapides

LXXX

554 «quo tam temere itis?

LXXXI

555 Olli cernebant magnis de rebus agentes.

tis modis cum istoc animo (es vituperandus): cum istoc animo pro huius animi. Ennius «optima c. p. animis (annis Ricc. Oxon.) R. iuventus».

LXXVIII (551) Servius in Aen. I 81 p. 44, 18 Thil. 'cavum (conversa cus-
pide montem impulit in latus): ordo est: conversa cuspide cavum montem
in latus inpulit. et alibi (II 51) «in latus». add. Danielin. 'alii in latus pro
latus accipiunt. Ennius «nam . . . percutit in latus».'

LXXIX (553) Nonius p. 211, 9 'lapides et feminino genere dici pos-
sunt, ut apud Ennium «tanto (toto Wolf. m. pr.) . . . lapides» ad Homeri si-
militudinem qui genere feminino lapides posuit.'

LXXX (554) Servius Danielin. in Aen. IX 327 p. 339, 14 Thil. 'temere
significat et facile. Plautus [Bacch. 85]. significat et subito. Ennius «quod
t. temere (te in re Flor.) itis citate catomerariis (ita Flor. catomecariis
Daniel). In quo particulam eius Catoniani exempli latere olim suspicatus
sum quod una cum eodem Plauti Bacchidum versu plenius attulit Charis-
sius II p. 221, 14 K., ut inde in Servium e margine inlata esse viderentur Cato
«temere fieri» et in illam formam depravata, in summa rei vere; et inde
perfectus Hauptius in illis citate catomecariis glossae quam putabam
marginalis formam suscitavit hanc citate catone caris: quam coniec-
turam et mecum ille et cum Këilio (ad Char.) communicavit; neque his prae-
fero a Schoellio prolata nuper.

LXXXI (555) Servius in Aen. XII 709 'inter se coisse viros et cernere
ferro: vera et antiqua haec est lectio. nam Ennium secutus est qui ait «olli . .
agentes (Mon. agentis Flor. agentibus vel gentis ceteri)». Cf. 119.

552 Pertudit *putabam propter* 414. Cf. Aen. XII 507 Sucronem . .
excipit in latus 553 *Olim divisi versum* tanto sublatae sunt Aug-
mine (cf. testes sunt sat. 10) agmine *Wakefieldus ad Lucr.* IV 574,
quod probavi nec nunc improbo, quia nonnumquam habet vim ὄγκον vel-
ut Lucr. III 268 ex his omnibus est unum perfectum corporis augmen-
quod si est, vi potest addi in extremo versu 554 quo *Masvicius:*
quod 555 *Lucretius* V 393 magnis inter se de rebus cernere certant

LXXXII

556 Perque fabam repunt et mollia crura reponunt

LXXXIII

557 Interea fugit albus iubar Hyperionis cursum

LXXXIV

558 Inde patefecit radiis rota candida caelum

LXXXV

559 «Hos pestis necuit, pars occidit illa duellis.

LXXXVI

560 Omnes mortales sese laudari optant.

LXXXII (556) Servius in georg. III 76 '(pecoris generosi pullus in arvis) altius ingreditur: cum exultatione quadam incedit. mollia crura repunt: Ennius de gruibus (greibus corr. gregibus Carolir. A quod mirere potuisse pro vero haberi) «perque (per quam Hamb., om. Vat. Carolir. A) fabam repunt (famam rapuit Carolir. A) et m. c. reponunt (propter similitudinem repunt et reponunt verborum in uno alterove pars omissa)».

Schol. Bern. Hageni (Fleckeis. annal. suppl. IV p. 929) ad eundem versum 'altius cum insultatione quadam incedit. mollia flexibilia, et Ennius de gruibus dicit.'

LXXXIII (557) Priscianus V p. 170, 7 H. 'iubar quoque tam masculinum quam neutrum proferebant. Ennius in annalibus «interea . . . cursum.»

LXXXIV (558) Isidorus orig. XVIII 36, 3 'ideo rotis quadrigas currere dicunt sive quia mundus iste circuli sui celeritate transcurrit sive propter solem quia volubili ambitu rotat, sicut ait Ennius «inde patefecit (Voss. 74 patefacit Wolfenb. Bern. 101) . . . caelum.» Servius in Aen. VI 748 'rotam volvere per annos: exegerunt statutum tempus per annorum volubilitatem. est autem sermo Ennii.' Cf. Bellingius de Aen. compos. p. 82.

LXXXV (559) Priscianus IX p. 470, 22 H. 'proprie necatus ferro, nectus vero alia vi peremptus dicitur. Ennius «hos . . . duellis.»

LXXXVI (560) Augustinus de trin. XIII 3, 6 'illud etiam quod vetus poeta dixit Ennius «omnes . . . laudari optant» profecto et de se ipso et

556 fabam non fabas dici Varro testis est de l. L. IX 38 cf. *ibid.* 63

557 currum L. Muellerus 558 inde patefecit sed scen. 176 vi patefecerunt Lucretius V 432 hic neque tum solis rota cerni lumine largo altivolans poterat 559 Cf. quae Livius XXXVII 46, 10 scribit ad u. u. c. DLXIV de legatis Placentinorum querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumptis, et quae similia Liviana attuli in proem. 1892/93 p. 5. Comparabilis oratio etiam Claudiani VIII 467 metitur pellita iuventus: pars morbo, pars ense perit; nam eiusdem gigantom. (c. m. LIII) 113 diversa sunt

LXXXVII

561 Non si, lingua loqui saperet *quibus*, ora decem sint,
Innumerum, ferro cor sit pectusque revinctum

LXXXVIII

563 Contra carinantes verba atque obscena profatus

LXXXIX

564 neque me decet hanc carinantibus edere chartis

de iis quos expertus fuerat coniecit in aliis.' Idem ep. 231, 3 'ego autem quod ait Ennius «omnes . . . *laudari exoptant*» partim puto approbandum, partim cavendum.'

LXXXVII (561) Schol. Bern. Hageni (Fleckeis. annal. suppl. iv p. 889) in georg. II 43 (non ego cuncta meis amplecti versibus opto, non mihi si linguae centum sint oraque centum, ferrea vox) 'non mihi et reliqua. Homericus sensus: sic nam et Ennius «ora decem».' Idem scholion ex Parisino cod. 7960 a Mommseno editum mus. Rhen. xvii p. 143 Ennii versum habet plenius scriptum in hunc modum «*mōns* lingua loqui saperet at ora x sint in metrum ferro cor sit *pecusque* revinctum». De dicendi genere multum frequentato Macrobius Sat. vi 3, 6 'Homeri est (II. II 489) *οὐδ' εἴ μοι δέκα μὲν γλώσσαί δέκα δὲ στόματ' εἴεν*. hunc secutus Hostius poeta in libro secundo belli Histrici ait «non si mihi linguae centum atque ora sient totidem vocesque liquatae». hinc Vergilius ait (Aen. vi 625) «non mihi si linguae centum sint oraque centum». Ad quae vide Servium quoque et Lachmannum ad Lucr. p. 399. Praeterea Ovidius saepe similiter, metam. viii 533; fast. II 119; trist. I 5, 53, al. (Hagen. l. c. p. 721 sq.). Denique Silius It. iv 525 sqq. et quae ad haec adscribunt docti. Licentius ap. Augustin. epist. 26 v. 133 p. 94 Goldb. 'non si mihi . . . centumque per ora lingua rigens adamante fremat.'

LXXXVIII. LXXXIX (563. 564) Servius Danielin. in Aen. viii 361 p. 253, 15 Thil. 'lautis mugire carinis: carinae sunt aedificia facta in carinarum modum . . . alii dicunt carinas montem nominatum quod ager suburbanus

561 Non si *Mommsenus* quibus (*h. e. qb.*) scripsi (*Ilcrn.* xv p. 265) pro at: ut in hac sententia plerumque linguae et ora copulantur, sic nunc ora decem dicuntur, quibus lingua loqui saperet 562 Innumerum scripsi; *h. e. quibus lingua loqui saperet innumerum* pectusque *Mommsenus*: pecusque 563 De contrā vide ad 463 aequae cum *Castricomio Hauptius opp.* I p. 117 obscena: *Festus* p. 212, 31 *Th.* verba impudentia elata appellantur obscena; *idem* p. 236, 1 apud antiquos obscena dicta quae mali ominis habebantur 564 *Lucretius* iv 970 naturam quaerere rerum et inventam patriis exponere chartis

XC

565. Cum legionibus quom proficiscitur *induperator*

XCI

566 Flamma loci postquam concussa *est* turbine saevo

XCII

567 Huic statuum statui maiorum obatu athenis

ante portas carus erat. alii lauta loca legatorum . . alii quod ibi Sabini nobiles habitaverint, quorum genus invidere (irridere Masvicius) et carinare solebat. carinare (carine Flor.) autem est obtrectare (est autem obtrectare maledicere Tur.). Ennius «contra . . atque o. profatus»; alibi «neque me . . chartis (cartis)». Cf. Paulus Festi p. 33, 13 Th. 'carinantes probra obiectantes, a carina dicti, quae est infima pars navis. sic illi sortis infimae.' C. Gl. L. VI p. 183 'carinantes inludentes (inridentes).'

XC (565) Cassiodorius G. L. K. VII p. 207, 2 'cum praepositio (cf. ibid. p. 156, 3) per c scribenda est; quum adverbium temporis, quod significat quando, per q scribendum est discretionis causa, ut apud Ennium «cum l. quum (eum Bern.) p. *imperator*».'

XCI (566) Schol. Bembin. in Ter. haut. II 3, 16 post Schopenum ed. ab Umpfenbachio Herm. II p. 368 'interea loci: loci parhelcon. nam loci omni significationi addi solet. Ennius «flamma . . concussa *preturbine saevo*».'

XCII (567) Consentius art. de barb. et metapl. G. L. K. v p. 400, 9 'poetae faciunt metaplasmos cum ipsi iam scripturam relinquunt corruptam, ut est «relliquias Danaum» (Aen. I 30) et «tanton me crimine dignum duxisti» (Aen. x 667): addidit enim unam litteram per metaplasmm l, item contra (dempsit unam litteram per metaplasmm e), sicut Lucilius (1181b L.) «ore corupto»: dempsit enim unam litteram per metaplasmm r: et Ennius «huic . . maiorum *obatu*. (& al. m. superscr.) athenis»: et hic quoque per metaplasmm dempsit litteram r.' Cf. Lachmannus ad Lucr. VI 1135.

565 induperator *edd.* cum legionibus *saepe Livius; cf. Lucretius* v 1227 sq. *Intelligitur* vota nuncupat in Capitolio 566 rogi *Umpfenbachius* loci *tutatur Studemundus Fleckeis. ann. xcvii* (1868) p. 557, *sed ut ad* postquam *relatum vellet: quod incredibile est; flamma loci dicit abundanter sed non prave* conclusast turbine *Faermus* concussast turbine *Umpfenbachius* concussa ē turbine *ut ē et p̄* *permutata viderentur Bachrensius; de trochaico versu hariolatur Bergkiius; cf. 487 et Il. xx 492 πάντη τε κλονέων άνεμος φλόγα ειλυφάξει* 567 maiorem horto auream athenis *Lachmannus l. s. c.* magis mansuram auguro athenis *Ilbergius*

XCIII

568 *Silvarum saltus latebras lamasque lutosas*

XCIV

569 *Atque manu magna Romanos inpulit amnis*

XCV

570 *Pila retunduntur venientibus obvia pilis*

XCVI

571 *Decretum est stare et fossari corpora telis*

XCVII

572 *pes premitur pede et armis arma teruntur*

XCIII (568) Commentator Cruquii in Hor. ep. I 13, 10 (viribus uteris per clivos flumina lamas) 'lomas lacunas maiores continentes aquam caelestem seu pluviam . . . Ennius «silvarum . . . lutosas». Eadem fere cum versu Ennii habet Acronis cod. Paris. γ Hauthalii. Cf. ad cxxxix.

XCIV (569) Schol. Veron. in Aen. v 241 p. 95 Keil. II p. 17 Herrm. (et pater ipse manu magna Portunus euntem impulit) 'Ennius «atque . . . inpulit amnis».'

XCV (570) Comm. Bern. in Lucan. I 6 Useneri 'infestisque obvia signis signa pares aquilas et pila minantia pilis: Enni versus «pila . . . pilis».'

XCVI (571) Varro de l. L. VII 100 'apud Ennium «decretum est stare corpora telis». hoc verbum Ennii dictum a fodiendo; a quo fossa.'

XCVII (572) Bell. Hispan. 31, 6 'ita cum clamor esset intermixtus genu mitu gladiatorumque crepitus auribus oblatu, inperitorum mentes timore praepediebat.' hic, ut ait Ennius, «pes pede premitur, armis teruntur (fe-

568 *Silvarum saltus lamasque lutosas dicit opinor latebras; cf. georg.* II 471 illic saltus ac lustra ferarum; *Paul. Festi p.* 86, 8 *Th.* lustra significant lacunas lutosas quae sunt in silvis aprorum cubilia; *ibid.* 83, 34 lacuna, id est aquae collectio, a lacu derivatur, quam alii lamam, alii lustrum dicunt 569 *Cf. Il.* xv 694 τὸν δὲ Ζεὺς ὤσεν ὀπισθεν χειρὶ μάλα μεγάλῃ; nec fulminantis magna manus Iovis *Horatius* 571 est fossari *Columna* est stare et fossari *Bergkiius*; *cf.* 153 stare et spargere sese hastis. *Rem et sententiam potest declarare vel narratio Livii* xxxii 25, 9. 10 572 *Solutum versum non uno modo reconcinnare licet; de nexu vide ad* 154 *et ad* 444. *De orationis colore haec habet Macrobius Sat.* vi 3, 5 *Homerus* ait (*Il.* xiii 131 *cf.* xvi 215) ἄσπις ἄρ' ἄσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνῆρ. *Furius* in quarto annali 'pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir'. hinc *Vergilius* ait (x 361) 'haeret pede pes densusque viro vir'; *idemque genus saepe multi secuti sunt, non sine quodam discrimine in usu, Silius, Statius, Livius*

XCVIII

573 Carbasus alta volat pandam ductura carinam

XCIX

574 laetificum gau

C

575 divum domus altisonum cael

CI

576 endo suam do

CII

577 populea fruns

runtur Vind.) arma, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cooperunt.⁷

XCVIII (573) Vet. schol. in Statii Achill. 1 558 ap. C. Barthium in Stat. tom. III p. 1693 (iam dextras Ithacesia carbasus auras poscit) 'carbasus navis, a velo. ut Ennius «carbasus . . . carinam».' Cf. Vergilius Aen. IV 417 'vocat iam carbasus auras'; georg. II 445 'pandas . . . carinas.'

XCIX. C. CI. CII (574. 575. 576. 577) Ausonius technopaegnion 13 grammaticom. p. 139 Schenkeli v. 3 'Ennius ut memorat replet (replea Voss. repleat Schenkelius) te laetificum gau, livida mens hominum concretum felle coquat pus.' Apparet replet (repleat) te ad Ennium non pertinere. Ibid. v. 17 sqq. 'unde Rudinus ait «divum domus altisonum cael», et cuius de more quod adstruit (addidit Voss.) «endo suam do», aut de fronde (auddefrōde Voss., efrō m. alt. in ras.) loquens cur dicit «populea fruns (frōs Voss. frus Til. vulgo; cf. Schenkeli adn.)».' Versui 19 in Cant. et dett. versus qui in ceteris 3 est hac forma 'et quod nonnumquam praesumit laetificum gau' adnectitur. Ad CI haec sunt grammaticorum testimonia Ennio non nominato: Charisius IV p. 278, 24 K. 'apocope est cum ex ultima parte loquellae aut littera detrahitur aut syllaba: littera ut [Aen. x 480]; syllaba ut «ēndo sūam» h. ē modum (ita Neap. indo ibam pro in domum ibam excerpt. Leid.)' Diomedes II p. 441, 34 K. 'apocope est . . . cum aut littera detrahitur aut syllaba: littera ut [Aen. x 480], syllaba ut «endo suam do» pro domum.' unde intelligitur apud Charis. quid scriptum fuerit. Marius Victorinus G. L. K. VI p. 56, 9 'apocope . . . id est subtractio syllabae syllabarumve . . . metro cogente facta, quae sive in verbo sive in nomine acciderit pro integra

575 Cf. Aen. x 100 sq. tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas, infit: eo dicente deum domus alta silescit; ut forsitan apud Ennium quoque fuerit Quo dicente silet divum domus a. c. 576 Cf. II. 1 533 εἰς ἕλα ἄλο ἀπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου, Ζεὺς δὲ ἐὼν πρὸς δῶμα 577 cetera populea velatur fronde iuventus Aen. v 134 in certamine navali de quo ad fr. xxiv; populeas inter frondes Aen. x 190

CIII

578 «Ausus es hoc ex ore tuo

CIV

579 urbes magnas atque inperiosas

CV

580 «divumque hominumque pater rex

CVI

581 patrem divomque hominumque

parte orationis accipietur, ut «*endo* sua do (utendo suado Pal. ut indo suado Paris.)» id est in sua domo. item «ac famul infimus esset» (cf. ad ix fr. viii) pro famulo. Inc. de ult. syll. G. L. K. iv p. 263, 12 'apocope est interdum aliquid ultimae parti auferens, ut «*namque* suam do» hoc est suam domum.' Consentius art. de barb. et metapl. G. L. K. v p. 388, 22 'apocope est * litterae, ut ... syllabae, ut «*endo* (syllabae tetendit Mon.) suam do» pro domum.' Haec testimonia omnia ad unum idemque exemplum Ennii 'endo suam do' redire apertum videtur. Varro rer. rust. iii 17, 10 'ille inde endo suam domum, nos nostram.' quod ad Ennianum exemplum dictum esse Mercerus adnotavit.

CIII (578) Cicero ad Att. vi 2, 8 'ain tandem Attice laudator integritatis et elegantiae nostrae, «ausus es hoc ex ore tuo», inquit Ennius, ut equites Scaptio ad pecuniam cogendam darem, me rogare?'

CIV (579) Cicero de re p. i 2, 3 'quemadmodum «urbes magnas atque inperiosas», ut (inperiosaistut cod. sed corr.) appellat Ennius, viculis et castellis praefendas puto, sic' eqs.

CV (580) Varro de l. L. v 65 'idem hi dei Caelum et Terra, Iuppiter et Iuno, quod, ut ait Ennius (var. 54), «istic est is Iuppiter ... iuvat». quod hinc omnes et sub hoc, eundem appellans dicit «divumque .. rex». pater quod patefacit semen; nam tum est conceptum et inde cum exit quod oritur.'

CVI (581) Cicero de nat. deor. ii 2, 4 'quod ni ita esset, qui potuisset ad sensu omnium dicere Ennius (scen. 345) «aspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Iovem» illum vero et Iovem et dominatorem rerum et omnia nutu (m o t u optimi, corr. in dett.) regentem et, ut idem Ennius, «patrem divumque hominumque» et praesentem ac praepotentem deum.' Idem ibid. ii 25, 64 'sed ipse Iuppiter, id est iuvans pater, quem conversis casibus appellamus a iuvando Iovem, a poetis «pater divomque (d i v u m q u e Voss. A, e corr. Vind.) hominumque» dicitur' ubi deinceps (25, 65) ad Enni versum supra allatum 'aspice' eqs. redit. Hinc, non aliunde, Minucius Felix Octav. 19, 1 'audio poetas quoque unum patrem divum atque hominum praedicantes.' Cf. lib. vi 175 'tum cum corde suo divum pater atque hominum rex effatur'; et haud dubie Ennius saepius in annalibus Iovem hunc in modum similemve appellavit, ut frequens est Homericus *πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε* nec semel Aeneis 'hominum sator atque deorum.' Livius quoque simili formula usus est saepius. Ut nihili sit, quod Bergkii opp. i p. 309 leviter admodum iecit, a Varrone et Cicerone unum versum libri vi significari et haec duo quae seorsim posui fragmenta nulla esse.

	CVII	
582		oratores
	Doctiloqui	
	CVIII	
584		animus cum pectore latrat
	CIX	
585		clamore bovantes
	CX	
586		pausam facere ore fremendi

CVII (582) Varro de l. L. VII 41 'apud Ennium [207]. orator dictus ab oratione: qui enim verba [orationum] haberet (verba habere recte dicitur: cf. Herm. xxx p. 26) publice adversus eum quo legabatur (legebatur Flor. corr. Scaliger) ab oratione orator dictus. cum res maiore ratione legebantur (corrigitur maior, vel maior erat, orationi legabantur) potissimum qui causam commodissime orare poterant. itaque Ennius ait «oratores doctiloqui.» Varronis sententia est, qui ad rem agendam publice quo legarentur, non, ut poterant, legatos sed ab orando oratores appellari solitos. sic Cato apud Festum p. 202, 4 Th. 'Aetolos pacem velle: de ea re oratores Romam profectos'; 'bellum coepit . . . oratores misit Romam'; sic saepe Vergilius velut XI 100; XI 330 'qui dicta ferant et foedera firment centum oratores ire placet'; saepe Livius, 'pacis petendae oratores mitti', vel 'de pace oratores'. Ceterum ex Varrone intelligitur, quod Ennius 'oratores doctiloqui' dixisse memorat, aliam occasionem fuisse, quam qua versum priorem (207) extulit.

CVIII. CIX. CX (584. 585. 586) Varro de l. L. VII 103 'multa ab animalium vocibus tralata in homines, partim quae sunt aperta, partim obscura; perspicua ut Ennii «animus . . . latrat» (Paulus Festi p. 87, 9 Th. 'latrare Ennius pro poscere posuit') . . . ;¹⁰⁴ minus aperta ut . . . Ennii a vitulo [inc. 7]; eiusdem a bove «clamorem bovantes» (Paulus Festi p. 22, 7 Th. 'boare, id est clamare, a Graeco descendit.' Servius in georg. III 223; C. Gl. L. VI p. 146); eiusdem a leone «pausam facere fremendi»; eiusdem ab edo [531].'

584 animusque in pectore Scaliger, *velut καρδίη δέ οἱ ἔνδον ὑλάκτει* Od. XX 13 *et saepe θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι* (Bekkeri sched. Hom. II p. 176), animusque in pectore praesens Aen. V 363; *sed cum ne moveatur prohibet fortasse* Od. XVI 141 *πῖνε καὶ ἦσθ'*, ὄτε θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι ἀνώγοι

585 clamore Aldus 586 fecere Rholandellus, Columnna
facere ore fremendi: sic saepe locuti sunt, cuncti simul ore fremebant Aen. I 559, V 385 cf. XI 132; pausam facit ore loquendi Lucil. 16 L. finem dedit ore loquendi Aen. VI 76, sic ore locuta est Aen. I 614; de quo Diomedes II p. 449, 20 K.

	CXI
587	nostri cessere parumper
	CXII
588	adgretus fari
	CXIII
589	runata recedit
	CXIV
590	quo sospite liber
	CXV
591	equitatus
Ut celerissimus	
	CXVI
593	Iamque fere quattuor partum

CXI (587) Bell. Hispan. 23, 2 'hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decurrerunt nec detinentibus nostris multis telis iniectis complures vulneribus affecere.' hic tum, ut ait Ennius (ad tennius plerique), «nostri (ita unus Dresd. δ, nostris ceteri) cessere parumper».

CXII (588) Paulus Festi p. 5, 6 Th. 'adgretus apud Ennium «adgretus fari» pro eo quod est adgressus ponitur, quod verbum venit a Graeco *surgo.' Cf. idem p. 55, 3 Th. 'egretus et adgretus ex Graeco sunt ducta a suriendo et proficiscendo.'

CXIII (589) Paulus Festi p. 353, 1 Th. 'runa genus teli significat. Ennius «runata recedit» id est proeliata.' Ex Festi litteris nihil effici potest. Cf. C. Gl. L. vii p. 217.

CXIV (590) Paulus Festi p. 431, 3 Th. 'sospes salvus. Ennius tamen sospitem pro servatore posuit.' Festus 'sos — — | omnes ferre auc — — | Afranius in ep — — | servant tuis — — | «maxime Teu(crorum ductor, quo sospite) | numquam» (Aen. viii 470). En — — | parentem et pa — — | sospitem» (scen. 406). Acc — — | rite ad patri — — | set. Ennius vid — — | ficare cum dix — — | liber». Ursinus 'quo sospite liber' supplevit.

CXV (591) Charisius I p. 83, 22 K. 'celer celerius celerissimus (celerissimus Neap.) facit . . . nam quod Ennius ait «equitatus *utcelerissimus*» barbarismus est.' Cf. 460.

CXVI (593) Charisius I p. 141, 25 K. 'partum . . . et Ennius «iamque f. III partum», quoniam ab hac parte facit et has partes.'

587 Cf. Liv. xxvi 44, 3 Romani duce ipso praecipiente parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent

591 equitatus celerissimus ed. princ. equitatus iit c. Bachrensius

593 quattuor bisyllabum, cf. ad 93; dici haec videntur de vigiliis quae in quattuor partes, ut ait Vegetius epit. rei mil. III 8, erant divisae

	CXVII
594	furentibus ventis
	CXVIII
595	«vestro sine momine, venti
	CXIX
596	fluctusque natantes
	CXX
597	«heia machaeras
	CXXI
598	ad armentas <i>ipsius</i> eosdem

CXVII (594) Servius in Aen. I 51 (loca feta furentibus austris) 'austris . . . est species pro genere. legerat apud Ennium «furentibus ventis», sed quasi asperum fugit et posuit austris pro ventis.' Cf. ad cxxiii.

CXVIII (595) Osbernus panorm. (thes. nov. Lat.) A. Mai class. auct. VIII p. 332 'item a moveo hoc momentum . . . inveni quoque hoc momen, nis, pro momento; unde Ennius «vestro . . . venti».' Ugucio (cod. Paris. 15462) 'item a moveo hoc momen tam pro motu quam pro spatio temporis. unde hennius «vestro . . . venti».' Goetzius melet. Festin. (ind. schol. Ien. 1885/86) p. IV.

CXIX (596) Servius in Aen. VI 705 (domos placidas qui praenatat amnem) 'praenatat praeterfluit. et contrarie dictum est. nam non natant aquae sed nos in ipsis natamus. Ennium igitur secutus est qui ait «fluctusque natantes».'

CXX (597) Servius in Aen. IX 37 'hostis adest: hic distinguendum, ut heia (eia Reg.) militum sit properantium clamor; et est Ennianum qui ait «heia (eia nonnulli) macheras (machera Flor.)». ergo heia (eia Reg. Flor.) ingenti clamore dicentes ad portas ruebant. alii «hostis adest, heia» legunt.'

CXXI (598) Nonius p. 190, 20 'armenta genere neutro plerumque. feminino Ennius «*ipsius* ad armentas eosdem» ad armenta. (Pac)uuius (349 R.) «tu pascere cornifrontes soles armentas».' Paulus Festi p. 3, 25 Th. 'armentum id genus pecoris appellatur, quod est idoneum ad opus armorum. invenies tamen feminine «armentas» apud Ennium positum.'

595 Cf. Aen. I 133 meo sine numine, venti 596 Cf. Lucret. VI 405 quid undas arguit et liquidam molem camposque natantis et Munro ad V 488; camposque liquentes Aen. VI 724 597 De heia vel eia vocis extremae syllabae natura dissentiunt Ritscheli (parerg. p. 454 prol. Trin. p. cxcI) et Lachmannus ad Lucr. III 374 p. 164. Cf. Euripid. Iphig. Taur. 1423 οὐκ εἶα πάλοισι ἐμβαλόντες ἡνρίασ παράκτιοι δραμεῖσθε; 598 ad armentas ipsius easdem Scaliger; eodem Onions

	CXXII
599	quem non virtutis egentem
	CXXIII
600	funduntque elatis naribus lucem
	CXXIV
601	teloque trabali
	CXXV
602	aplustria
	CXXVI
603	Anionem
	CXXVII
604	Cretenses

CXXII (599) Servius in Aen. xi 27 'quem non virtutis egentem (abstulit atra dies et funere mersit acerbo): Ennii versus est.'

CXXIII (600) Servius in Aen. xii 115 '(alto se gurgite tollunt Solis equi) lucemque elatis naribus efflant: Ennianus versus est ordine commutato. ille enim ait «*funduntque* (suntque Hamb.) . . . lucem».' Marius Victorinus G. L. K. vi p. 28, 7 'videtur plurimis esse quintus communium syllabarum modus, qui apud Lucilium et veteres multos est frequentatus, ut correpta vocalis desinat in s et excipiatur ab alia consonanti vel vocali loco consonantis posita, ut est illud [Lucr. iv 1207] et item «*efflantque* elatis naribus lucem».' efflant ex Vergili versu sumptum.

CXXIV (601) Servius Danielin. in Aen. xii 294 'teloque orantem multa trabali: Ennius «teloque trabali (trabalim Flor.)».'

CXXV (602) Gloss. Lat. Graec. C. Gl. L. ii p. 18, 33 'aplustra (aplustre coni. B. Vulcanius) *πτερόν πλοίου ὡς Ἐννίος*.' In iisdem p. 19, 43 'aplustra *ἄσφαλτος· καὶ τὸ ἔκρον τῆς πρόρας*.' Cf. Paulus Festi p. 7, 25 Th. 'aplustria navium ornamenta, quae quia erant amplius quam essent necessaria usu etiam amplustria dicebantur.' Priscianus vii p. 351, 1 H. 'et aplustra enim et aplustria antiqui protulisse inveniuntur. Cicero in Arato «. . . quaerere aplustra». Caesar in Arato «. . . aplustria puppis».' Cf. H. Jordanus Herm. vii p. 200. H. Genthius vet. schol. in Lucan. p. 7. C. Gl. L. vi p. 81.

CXXVI (603) Servius in Aen. vii 683 'gelidumque Anienem: Anio fluvius haud longe ab urbe est, sed hic euphonia secutus est: nam Ennius «Anionem (annionem Flor.)» dixit iuxta regulam.'

CXXVII (604) Charisius i p. 124, 12 K. 'Cretum Cicero Tusculanarum libro ii (14, 34) «Cretum legis»; «Cretenses» Ennius, ut Varro libro i de sermone Latino scribit.'

600 *Vix dubium videtur quin Solis equi in Ennii quoque versu primi fuerint; cf. Silius It. v 56 flammiferum tollentes aequore currum Solis equi sparsere diem*

CXXVIII

605

ambactus

CXXIX

606

salsas lamas

CXXX

607

tetros elephantos

CXXVIII (605) Paulus Festi p. 4, 2 Th. 'ambactus apud Ennium lingua Gallica servus appellatur. am praepositio loquularis significat circum, unde supra servus ambactus id est circumactus dicitur.' Gloss. Lat. Graec. C. Gl. L. II p. 16, 3 'ambactus *δοῦλος μισθωτός ὡς Ἐννιος.*' Cf. C. Gl. L. VI p. 58.

CXXIX (606) Servius in Aen. II 173 p. 250, 8 Thil. (vix positum castris simulacrum, arsere coruscae luminibus flammae arrectis salsusque per artus sudor iit) 'salsus sudor: bene addidit salsus, ut significaret laborem futurum, ne forte alter in simulacro quilibet umor intellexeretur.' add. Danielin. 'salsus sudor: indicium commoti numinis fuisse dicitur. Probo sane displicet «salsus sudor» et supervacue positum videtur. hoc autem Ennius de lamis dixit.' sic haec ordinavit Thilo seorsum a libris. Schol. Veron. in eundem versum p. 86 Keil. II p. 5 Herrm. '— s sudor iit: hoc epitheton demonstrativum quo totius corporis succus etiam gustu potuerit agnosci | — que laborando manat de corpore sudor». Probus malo epitheto putat usum poetam, critici vero naturalia | — nusquam inhoneste putant locari.' De utroque testimonio dixi in relat. acad. a. 1896 p. 721 sqq. ibique probare studui Ennium qui 568 'lamas lutasas' appellavit et 'salsas lamas' dixisse ut Lucretius v 794 'neque de caelo cecidisse animalia possunt nec terrestria de salsis exisse lacunis'. Cf. ad 568 adscripta et C. Gl. L. VI p. 621. Ibidem de hexametri reliquiis egi, quae sunt in schol. Veron., quae sintne Ennianae an alius poetae dici nequit.

CXXX (607) Isidorus orig. x 270 'teterrimus pro fero nimium. tetrum enim veteres pro fero dixerunt, ut Ennius «tetros elephantos (tetrosque elephantos dett.)». in uno cod. Guelf. 1 Ottonis tenuimus additur quod deest in optimis. Placidus cod. Paris. C. Gl. L. v p. 157, 21 'teterrimus pro fero nimium; tetrum enim veteres pro fero dixerunt, ut Ennius «tetros elephantos». Excerpt. ex cod. Cassin. 90 ibid. p. 581, 14 'teterrimus pro fero nimium; veteres tetrum pro fero dixerunt. Ennius «tetros elephantos ad *inguinem*». In his postremis, de quibus non satisfaciebat Landgrafius (arch. lexicogr. IX p. 446), putabam anguimanus agnosci Enniumque scripsisse tetros elephantos anguimanus ad exemplum Lucretii v 1302 'inde boves lucas turrato corpore, tetras, anguimanus, belli docuerunt volnera Poeni sufferre', et II 537 'quadripedum cum primis esse videmus in genere anguimanus elephantos, India quorum milibus e multis vallo munitur eburno', unde sumpta sunt vel concisa vel manca quae habet Isidorus orig. XII 2, 14. Cf. relat. acad. a. 1896 p. 725 sq. Sed nunc vide Goetzium C. Gl. L. VI p. 330 meliora docentem

- CXXXI
- 608 stant pulvere campi
- CXXXII
- 609 saxo cere comminuit brum
- CXXXIII
- 610 Massili portabant iuvenes ad litora tanas
- CXXXIV
- 611 nec retrahi potestur
Imperiis

CXXXI (608) Porphyrio in Hor. carm. 1 9, 1 'vides ut alta stet nive stet autem plenum sit significat, ut Ennius «stant p. campi» et Vergilius (Aen. XII 408) «iam pulvere caelum stare vides».

CXXXII. CXXXIII (609. 610) Servius in Aen. 1 412 'circum dea fudit: figura est tnesis, quae fit cum secto uno sermone aliquid interponimus, ut alibi (georg. III 381) «septem subiecta trioni», sed hoc tolerabile est in sermone composito, ceterum in simplici nimis est asperum; quod tamen faciebat antiquitas, ut «saxo cere comminuit brum».' ut in illo Ennii Fabricius; ex Ennio afferri in Servio manuscripto Sertorii Quadrimani testatur Columna.

Donatus art. gr. G. L. K. IV p. 401, 16. 17 'tnesis est unius compositi aut simplicis verbi sectio, una dictione vel pluribus interiectis, ut «septem subiecta trioni» pro septemtrioni et «saxo cere comminuit brum» et «Massili (Massali Iulianus) portabant iuvenes ad litora tanas», hoc est cerebrum et Massilitanas.' Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. IV p. 565 'tnesis est [ut] unius partis orationis facta disruptio, alia scilicet interposita, ut est illud «septem subiecta trioni». tolle de medio subiecta et habes septemtrioni. Ennius «et saxo cere comminuit brum».' Pompeius comment. G. L. K. V p. 310, 3 'tnesis dicitur sectio unius verbi . . . habes apud Vergilium «septem subiecta trioni», hoc est septemtrioni . . . plerumque per verba plurima interposita, si dicas hoc «Massili (massali Par. P) portabant iuvenes ad litora tanas» id est Massilitanas (massalitanas P) lagonas portabant iuvenes ad litora. aliud etiam «saxo cere comminuit brum» hoc est cerebrum, id est saxo cerebrum eius comminuit.' Prior horum duorum versuum non sine testimonio Ennio adscribitur; quod si recte fit, ne de altero quidem videtur dubitari posse: ita inter se iungunt haec exempla grammatici. Sed variant docti, Ennii esse Columna affirmat, negat Kochius exercit. crit. p. 2.

CXXXIV (611) Diomedes 1 p. 385, 29 K. 'possum nonnulli veterum et

608 *Gellius* VIII 5 *arg.* quid illud sit quod Vergilius caelum stare pulvere et quod Lucilius pectus sentibus stare dixit. *Cf. Lucilius* 181 *L. Claudianus* XXI 257 stant pulvere syrtes Gaetulae 609 *Cf. Aen.* X 415 saxo ferit ora Thoantis ossaque dispersit cerebro permixta cruento 611 *Fortasse* retrahi reprimive *Cf. Plautus in Satyrione* retrahi nequitur quoquo progressa est semel (*ap. Fest. p. 162, 29 Th.*)

CXXXV

613

ab laeva rite probatum

CXXXVI

614

quem super ingens

Porta tonat caeli

CXXXVII

616

trabes remis rostrata per altum

passiva declinatione figurarunt, potestur et possuntur (potestor et possuntor Parr. AB potestor epossunt Mon.); et quitur et quitus sum apud nonnullos veterum reperimus... Accius quitus sum ponit... [662 R.] Caecilius (279 R.) «si non sarciri quitur». item potestur (potestor AB potest Mon.) apud Ennium reperimus «nec retrahi potestur imperiis». In re incerta paulo tamen probabilius haec ad heroicum quam ad aliud metrum revocari videntur, sic ut medium aliquid grammaticus interceperit. Cf. Festus p. 308, 26 Th. 'potestur Scipio Africanus in ea quae est de imperio D. Bruti, et potestatur C. Gracchus in ea qua usus est cum circum conciliabula iret.'

CXXXV (613) Scholia Bern. Hageni (Fleckeis. annal. suppl. iv p. 956) in georg. iv 7 'laeva prospera. numina laeva: secundum haruspicinam dixit sinistrum prosperum, ut in secundo (Aen. ii 693) «intonuit laevum», quia sinistra nostra dextera sunt ei et dextera nostra sinistra sunt ei, ut Ennius (sic cod. Bern. 165; Bern. 172 et ceteri in mus ab Hageno iam ante corr. in annal. Fleckeis. xci 1865 p. 503) ait «ab laeva rite probatum».

CXXXVI (614) Vergilius georg. iii 260 'quem super... caeli': quem versum Columna p. 83 testatur in vetusto fragmento anonymi cuiusdam grammatici de verb. neutr. impers. expresse ex Ennio citari. Seneca epist. 108, 34 cum scribit 'felicem deinde se putat (grammaticus) quod invenerit unde visum sit Vergilio dicere «quem super... caeli». Ennius hoc ait Homero subripuisse, Ennio Vergilium. esse enim apud Ciceronem in his ipsis de re p. hoc epigramma Enni (iv) «si fas... mi soli caeli maxima porta patet», illum Ennianum versum esse non videtur cognitum habuisse: quae causa fortasse erroris, si error est in testimonio Columnae.

CXXXVII (616) Varro de l. L. vii 33 'sic dictum a quibusdam, ut una canes (de quo supra 32 'dicta enim apud veteres una canes. itaque Ennius scribit [528]'), una «trabes remis rostrata per altum». Ennius [scen. 246 sq.]. Versum capite truncatum eo modo, quo saepe in his libris, bis posito trabes nomine Columna Ennio adscripsit, quod mihi ut olim ita nunc probabile visum.

616 *Hariolari si libet suppleveris* Labitur una (vel uncta) trabes; cf. Labitur uncta carina 386 et 478; *Livius* xxxii 32, 9 cum quinque lembis et una nave rostrata venit

CXXXVIII

617 «Qua murum fieri voluit, urgemur in unum

CXXXIX

618 Rex ambas ultra fossam protendere coepit

CXL

619 spoliantur eos et corpora nuda relinquunt.

CXLI

620 «Vosque lares tectum nostrum qui funditus curant

CXLII

621 Machina multa minax minitatur maxima muris

CXXXVIII (617) Nonius p. 418, 9 'urgere (urguere) est premere, cogere. Virgilius . . . Lucilius . . . Varro antiquitate rerum humanarum «qua . . . urgemur (urguamur) in unum». Versum a Varrone citatum Ennio adscripsit Aus. Popma not. in fragm. Varr. p. 303 ed. Bip. Quod si est, versus ex accusatione promptus coniungi potest cum 97 et 98.

CXXXIX (618) Marius Plotius Sacerdos G. L. K. vi p. 468, 6 'synecdoche est oratio plus minusve dicens quam necessaria postulat significatio . . . per id quod dicitur illud quod sequitur: «rex *amus* u. f. *retinere* coepit»; subauditur enim manus.' Ennio ascripsit Lachmannus ad Lucr. iv 619.

CXL (619) Donatus art. gr. G. L. K. iv p. 394, 8 'fiunt soloecismi . . . per significationes, sicut «spoliantur . . . relinquunt» pro spoliant.' expoliantur et expoliant edd. interpol. Explan. in Donat. e cod. Lavant. G. L. K. iv p. 564, 1 'per genera verborum fiunt soloecismi, sicut «spoliantur . . . relinquunt» pro spoliant.' Pompeius comment. G. L. K. v p. 291, 25 (soloecismi) ' . . . per genera verborum, si utaris passiva declinatione pro activa, ut «spoliantur . . . relinquunt» pro eo quod est spoliant.' Ennio ascripsit Columna. Cf. H. Keilii de gramm. Lat. infim. aet. commentatio Erlang. a. 1868 p. 16.

CXLI (620) Charisius iv p. 267, 7 K. 'soloecismus est oratio inconsequens. fit autem . . . per personas ut «vosque . . . nīm (h. e. nostrum cod. nomen ed. pr.) . . . curant» pro curatis.' Cf. versus tragicus incertus 35 Ribb. 'Danai qui parent Atridis, quam primum arma sumite', et quae ad eum olim adnotavit Ribbeckius. Nostrum Ennio Kochius adscripsit exerc. crit. p. 11.

CXLII (621) Diomedes II p. 447, 4 K. 'parhomoeon fit cum verba similiter

618 ambas editores Vindobonenses: *amus* protendere *Lachmannus*: *retinere* 619 *Nonii* (p. 480, 12) *nulla fides, nec si esset quicquam probaretur, sed expoliantur quod nunc ponunt, vereor ut recte dicatur; Livius quidem ita* postero die spoliabant caesorum corpora (xxxvii 44, 3); caedentes spoliantesque caesos (xxxii 12, 10); spoliare corpus caesi hostis (vii 26, 6); inter spoliandum corpus hostis (ii 20, 9); *Vergilius quoque* concurrunt spolianteque calentia membra (*Aen.* xii 297); *ut Graeci σκυλεύειν σκυλεύσαι τὸν νεκρὸν, τοὺς πολεμικοὺς νεκρούς*
621 *minitatur posui a Muellero repudiatum; cf. scen. 291*

CXLIII

622

vita illa dignus locoque

CXLIV

623 Introducuntur legati Minturnenses.

CXLV

624 Olli crateris ex auratis hauserunt.

CXLVI

625 O multum ante alias infelix littera theta

incipiunt, ut «machina . . . *minatur* m. muris». Ennio adscripsit L. Muellerus Fleckeis. ann. xcv (1867) p. 504. Cf. Catullus 115, 8 'mentula magna minax.' Possis opinari Marcelli machinam Syracusas advectam dici, de qua Plutarchus vit. Marc. 14, 3 ὑπὲρ μεγάλου ζεύγματος νεῶν ὀκτὼ πρὸς ἀλλήλας συνδεμένων μηχανὴν ἄρας ἐπέπλει πρὸς τὸ τεῖχος; Livius xxiv 34, 7. Cf. relat. acad. a. 1899 p. 269 sq.

CXLIII (622) Maximus Victorinus G. L. K. vi p. 216, 13 'Ennius quoque ait «vita illa dignus locoque», quasi digno locoque dixerit. similiter Lucilius ait «tum lateralis dolor certissimus nuntius mortis» pro tum laterali dolor certissimu nuntius mortis . . . quasi subtractis tribus s litteris.'

Admodum incertum est iudicium de his duobus versibus, quorum qui Ennio adscribitur, alibi non semel Lucilio tribuitur (vide Lucilii v. 137 L.), de altero (ibid. 1153) praeterea nihil compertum. Quare transpositis nominibus Lucilius quoque et deinde similiter Ennius scribendum proposuerunt (L. Beckerus ephem. Marb. 1846 p. 946 et 1849 p. 329): quae est speciosa ratio, non certa. nam si illa quae posui Lucilii sunt, non Ennii, non consequitur alterum versum re vera Ennianum esse: itaque testimonio cessi, sed ut suum cuique liberum sit iudicium.

CXLIV (623) Victorinus de metr. G. L. K. vi p. 211, 22 'hexameter versus dactylicus . . . in versu duodecim syllabarum species una est. quippe hic sine ulla varietate omnes in se spondeos habet et vocatur spondiazon, ut est «*introducuntur* legati Minturnenses (ita Audacis exc. Bern. ligati in turmenses Par. hii producantur legatim inturnis Aud. exc. Mon.)».' Fragm. de speciebus hexam. her. G. L. K. vi p. 634, 15 'genus unum est xii syllabarum ex omnibus spondeis, tamquam «*introducuntur* legati Minturnenses».' Aldhelmus epist. ad Acircium p. 235 Giles. (versus xii syllabarum) 'sine ulla varietate omnes in se spondaeos habet, qui ob hoc spondiazon vocatur, ut est «*hi producantur* legati Minturnenses».' Cf. Manitius rel. acad. Vindob. cxii (1886) p. 591. Ennio tribuerunt editores ut proximum.

CXLV (624) Censorinus fragm. de metris G. L. K. vi p. 615, 18 'duodecasyllabos spondiazon «*olli* (spondiacon olli Vat. pondiacon | . . . olli Colon., corr. Iahnus) *craterib;* (aterib; in ras. Col.) ex a. hauserunt».' Cf. 511 'vertunt crateras ahenos.'

CXLVI (625) Glossa cod. Admunt. 472 saec. xii edita ab Ioh. Huemero

624 crateris *Cauchius et Nunnesius*

CXLVII

626 Quod bonus et liber populus

CXLVIII

627

Saturno sancte create

CXLIX

628 Apud emporium in campo hostium pro moene

Postrema quibus nominibus dubia aut incerta aut falsa sint, ex testimoniis adscriptis intelligi potest. Quae praeterea nuper ad Ennium retulerunt plura ut nimis incerta sciens praetermissi.

stud. Vindob. II p. 305 'albus est tabula ubi scribebantur nomina illorum qui ad militiam recipiebantur, et si contigisset ut aliquis eorum fuisset interemptus, apponebatur super nomen illius theta littera, quae mortem significat; habet enim haec quoddam iugulum; unde Ennius versificator optimus «o multum . . . theta».' Isidorus orig. I 3, 8 (Hagen. anecd. Helv. p. cxxxxiii sq.) 'quinque autem esse apud Graecos mysticas litteras . . . Θ secunda theta, quae mortem (significat) . . . unde et habet per medium telum, id est mortis signum. de qua quidam «o multum . . . theta (Θ Wolfenb.)».' Schol. in Persii sat. 4, 13 (et potis es nigrum vitio praefigere theta) 'merito θήρα ἀπὸ τοῦ θανάτου, id est a morte, et quod quasi habet telum suum, ideo quod triste intellegitur mortis signum. unde quidam ait «o multum . . . theta».'

CXLVII (626) Lexicon Terent. a C. Barthio adv. xxxviii 15 p. 1751 'ex MS. optimo' edit. 'bonus et liberalis in eo diversi sunt, quod bonus est qui per naturam suam non nocet, liberalis qui libenter prodest. Terentius adelpis (463) «neque boni officium functus es neque liberalis viri». Ennius in eo «quod bonus et liber populus» hoc est liberalis.' (Ennius in primo coni. Barthius.)

CXLVIII (627) Afferunt Columna et Merula e Servio in Aen. x, in quo libro hodie versiculus non extat. Cf. Macrobius Sat. VI 1, 32 'quod genus hoc hominum quaeve hunc tam barbara morem (Aen. I 539). Furius in VI «quod genus hoc hominum Saturno sancte create».'

CXLIX (628) Festus ex apogr. I. XII p. 124, 24 Th. 'moene singulariter dixit Ennius «apud emporium . . . moene».' Naevium pro Ennio reposuit O. Muellner Saturnio descripto. Ennii hexametrum de annalibus statuit Baehrensium.

SCENICA

ACHILLES

ACHILLES ARISTARCHI

I

1 Exsurge, praeco, fac populo audientiam.

PRAECO

Sileteque et tacete atque animum advertite:

Audire iubet vos imperator

II

4 Nam consiliis obvarant quibus tam concedit hic ordo

III

5 Interea mortales inter sese pugnant proeliant

ACHILLES I (1) Plautus Poenul. prol. 1 'Achillem Aristarchi mihi commentari lubet: inde mihi principium capiam ex ea tragoedia. ³ «sileteque . . . imperator» histricus . . . ¹¹ «exsurge . . . audientiam.» histricus apparet prologi esse, non tragoediae. Cf. Aesch. Eum. 556 Minerva

κήρυσσε, κήρυξ, καὶ στρατὸν κατειργασθῶ eqs. Eurip. Hecub. 529 Talthybius σημαίνει δέ μοι σιγὴν Ἀχαιοῶν παντὶ κηρύξαι στρατῷ. κἀγὼ καταστάς εἶπον ἐν μέσοις τάδε· σιγᾶτ' Ἀχαιοί, οἷγα πᾶς ἔστω λεῶς eqs. Π. II 50 αὐτὰρ ὁ (Agamemno) κηρύκεσσι λιγυφθόγγοισι κέλευσεν κηρύσσειν ἀγορήνδε κάρη κομόωντας Ἀχαιοὺς eqs. ibid. 280. IX 10 φοῖτα (Agamemno) κηρύκεσσι λιγυφθόγγοισι κελεύων κλήθην εἰς ἀγορὴν κικλήσκων ἄνδρα ἕκαστον.

II (4) Nonius p. 147, 22 'obvarare (obvarrare) pervertere depravare, dictum a varis. Ennius Achille (acille) «nam consiliis obvarant (obvarrant) . . . ordo.» Cf. Festus p. 226, 1 Th. 'obvaricator dicebatur qui cuipiam occurrebat quominus rectum iter conficeret.'

III (5) Nonius p. 472, 30 'proeliant Ennius Achille «inta (ita Par. et e corr. Harl.) . . . proeliant.» Cf. Priscianus VIII p. 396, 16 H.

4 consiliis olim corr. Putabam obvarabunt vel obvarabit, et
metrum esse anapaesticum hic ordo i. e. hic conventus scil. princi-
pium 5 Interea post Klussmannum Lachmannus ad Lucr. II 118
ubi ad proelia pugnas et hunc versum Ennii et similia multa affert; ce-

IV

6 Serva cives, defende hostes, cum potes defendere.

V

7 summam tu tibi pro mala

Vita famam extolles et pro bona paratam gloriam.

9 Male volentes famam tollunt, bene volentes gloriam.

VI

10 per ego deum sublimas subiices

Umidas, unde oritur imber sonitu saevo et spiritu

IV (6) Nonius p. 277, 21 'defendere vindicare depellere. Virgilius in bucolicis (7, 47) «solstitium pecori defendite». defendere tueri depellere (debellare ueri Gen. Bern. pr. Harl. m. pr.). Ennius Achille «serva (in achille Gen. Harl. m. pr. in chille, corr. in achilleo, que te serva Bern. pr.).! defendere». Lemma turbatum in quo corrigendo laborant docti.

V (7) Isidorus de differentiis verborum 218 v p. 29 Areal. 'inter famam et gloriam: gloria quippe virtutum est, fama vero vitiorum. Ennius in Achille «summam . . . gloriam, malevolentes» enim «famam tollunt, benevolentes gloriam.»

VI (10) Festus p. 436, 23 Th. 'subices Ennius in Achille pro subiectis posuit cum dixit nubes «per e. deum subices umidas inde o. i. sonitus aeo spiritu». Paulus 'subices Ennius pro subiectis posuit.' Gellius iv 17 (positu, non natura praepositiones ob sub con cum verbo iacio compositas longas fieri) ¹³ 'congruens igitur est, ut subices etiam, quod proinde ut obices compositum est, u littera brevi dici oporteat. ¹⁴ Ennius in tragoedia quae Achilles inscribitur subices pro aere alto ponit qui caelo subiectus est, in his versibus «per (er Vat.) e. deum sublimas subices humidam unde o. i. sonitu saevo (sonit' evo Par.) et strepitu», plerosque omnes tamen legere audias u littera producta.' Nonius p. 169, 2 'subicis nove positum non a subiciendo sed altitudine. Ennius Achille (acille) «per e. deum sublimas subicis umidas (humidas) unde o. imber». Cf. Accius 392 R. 'ingenti sonitu et spiritu' vel strepitu eadem testium discrepantia.

terum mortales non cogit hunc immortalium sermonem esse, cf. sat. 6; ann. 23 et saepius. De sententia potius cf. Aeschylī de Myrmid. fr. 131 Nauck. ἢ τάδε μὲν λεύσσεις, γαίδημ' Ἀχιλλεῦ, δορλιγμάντους Δαναῶν μόχθους οὗς προπεπωκὸς εἶσω κλισίας (θάσσεις) et 132 τί ποτ' ἀνδροδάικτον ἀκούων κόπον οὐ πελάθεις ἐπ' ἀρωγάν, quod cum v. 6 componas

7 Versus constituit Ribbeckius sed ut Pro mala .. extolles, pro b. partam mallct 9 Fuit qui bis viventes scriberet 10 sq. Versus disposuit Lachmannus ad Lucr. III 227

VII

12 *Éo* ego ingenio natus sum: amicitiam atque inimicitiam in
frontem promptam gero

VIII

13 Quo nunc incerta re atque inorata gradum
Regredere conare?

IX

15 Ita magni fluctus eiciebantur

X

16 prolato aere astitit

VII (12) Gellius xix 8, 6 'inimicitiam autem Q. Ennius in illo memoratissimo libro dixit «*eo*» inquit «ingenio .. amicitiam atque inimicitiam in *fronte* (frontem unus Voss. min.) promptam gero».' Nonius p. 129, 25 'inimicitia numero singulari. Ennius «*eo ego* (ego om. Leid. m. pr.) ingenio .. amicitiam atque inimicitiam (amicitia modo inimicitiam Flor. m. pr. Leid.) in *frontem* (fronte deter.) promptam gero».' Achillis verba II. ix 312 *ἐχθρὸς γὰρ μοι κείνος ὁμῶς Αἰδάο πύλῃσιν, ὅς χ' ἔτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσίν, ἄλλο δὲ εἶπη* iam Ribbeckius contulit; et ex Achille vel Achille Aristarchi citata fragmenta tantum non omnia ad *Προεβείαν* redire intelligitur.

VIII (13) Nonius p. 166, 22 'regredere revocare. Ennius Achille «quo ... inorata (morata Wolf.) .. conare».'

IX (15) Cicero in Verr. act. II lib. I 18, 46 'tum subito tempestates coortae sunt maximae, ut non modo proficisci, cum cuperet, Dolabella non posset, sed vix in oppido consisteret: ita magni fluctus eiciebantur.' Ad quae schol. Gronov. p. 403, 7 Or. 'ita .. eiciebantur: Enniano hemistichio usus est ex ea tragoedia quae Achilles inscribitur.'

X (16) Festus p. 314, 22 Th. «prolato aere astitit» Ennius achille in (in Achille Scaliger) Aristarchi cum ait significat clipeo ante se protento.' Paulus 'prolato aere apud Ennium significat scuto ante se protento.'

12 *Sententia et oratio integerrima quae mutando non potest non depravari: de metro, quod esse pentametrum trochaicum puto, dixi ad scen. 130; de dactylo natus sum amicitiam cf. 300; in frontem promptam (haec enim coniunguntur) gero dicitur ut in aciem stare, stantibus in aciem apud Livium (VI 39, 6; xxiv 8, 18), in mentem esse, in potestatem fore apud Plautum et Ciceronem (cf. Gellius I 7, 16 sq.); de loquendi modo cf. Apul. apol. 40 p. 51, 7 Kr. hominem liberum debere in primori fronte animum gestare; Cic. Lael. 18, 65 aperte vel odisse magis ingenui est quam fronte occultare sententiam; pro Planc. 14, 34 quod sentiebat et vultu promptum habuit et lingua; Lucret. IV 97 in promptu quoniam est in prima fronte locata; cf. ibid. 71 13 igno-rata Turnebus; cf. Cic. pro Rosc. Am. 9, 26 re inorata reverterunt 16 cum proiecto prae se clipeo staret Livius xxxii 25, 10; scuto pro-*

AIAX

I

17 Qui rem cum Achivis gesserunt statim

II

18 Salmacida spolia sine sudore et sanguine

III

19 Aliquod lumen, iubarne? in caelo cerno

AIAX I (17) Nonius p. 393, 13 'statim producta prima syllaba a stando perseveranter et aequaliter significat. Terentius (Phorm. v 3, 7) «bina talenta capiebat statim» (cf. Donat. ad h. l.). Plautus Amftryone (239) «néc recédit loco quin statim rem gerat». idem in eadem (276) «ita statim stant signa omnia». Ennius Aiace «qui . . . statim». Afranius augure (11 R.) «. . . hic noster delaborat cum puero statim». De prosodia vocis, non de significatione, Nonius videtur falli: cf. Ritscheliuss opp. iv p. 274 sqq. Dici puto Troianos, qui cum Achivis statim i. e. perseveranter tot annos rem h. e. bellum gesserunt, quorum iudicia virtutis peti Nestor in certamine Aiace et Ulixis iusserat. Cf. schol. Aristoph. equit. 1056. Odys. xi 547 cum schol. Aliter Ribbeckius, et est res incerta.

II (18) Festus p. 484, 17 Th. 'Salmacis nomine nympa Caeli et Terrae filia fertur causa fontis Halicarnasi aquae appellandae fuisse Salmacidis, quam qui bibisset, vitio inpuccitiae mollesceret ob eam rem quod eius aditus angustatus parietibus occasionem largitur iuvenibus petulantibus antecedentium puerorum puellarumque violandarum, quia non pate(t re)fugium. Ennius «*Salmacidas polla s. sanguine et sudore*».' Cicero de off. i 18, 61 'itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest (trag. inc. 210 R.) «vos enim iuvenes animum geritis muliebrem, illa virgo viri» et si quid eius modi «*Salmaci da spolia s. sudore et sanguine*».' Variant scriptores ordine, et ipse Cicero tam 'sudore et sanguine partam libertatem' (de leg. agr. ii 6, 16) quam 'maiorum sanguine et sudore quaesita' (ibid. 26, 69). Plinius ep. ii 7, 1 'sudore et sanguine et factis.' Livius vii 38, 6 'suo sudore ac sanguine.' Ad Aiace Ribbeckius rettulit olim non sine probabilitate.

III (19) Varro de l. L. vi 6 'ut ante solem ortum quod eadem stella vocatur iubar, quod iubata, Pacuvius (Pacuvianus Victorius) dicit pastor (347 R.) «exorto iubare noctis decurso itinere». Ennius (Ennii vel melius Ennianus scribendum) Ajax «lumen iubarne . . . cerno».' Idem ibid. vi 81 'cerno idem valet; itaque pro video ait Ennius «lumen iubarne . . . cerno».'

Idem ibid. vii 76 '... trigona faciant. «aliquod lumen iubarne (iubar. ne Flor.) . . . cerno».' iubar dicitur stella lucifer, quae in summo quod ha-

iecto *Quadrigarius ap. Gell. ix 13, 16*; scutis proiectis *Sisenna apud Macrobius Sat. vi 4, 15*. Cf. *Il. vii 224 τὸ (σάκος 219) πρόσθε στέρνοιο φέρων Τελαμώνιος Αἴας στῆ ἕα μάλ' Ἐκτορος ἔγγυς* 17 *Versus mancus incertum qua parte suppleatur* 18 *Salmacida spolia Scaliger*

IV

20 Ajax misso sanguine tepido tullii efflantes volant

ALCMEO

I

21 factum est iam diu

II

ALCMEO

22 Multis sum modis circumventus, morbo exilio atque inopia;
Tum pavor sapientiam omnem mi examinato expectorat:

bet lumen diffusum ut leo in capite iubam. huius ortus significat circiter esse extremam noctem. itaque ait Pacuius «exorto . . . itinere». Ex his tribus testimoniis recte taxatis prodire arbitror eam formam, quam supra posui quamque commendavi in prooem. a. 1880 p. 14; simul apparet haec Aiakis Enniani verba esse ita loquentis 'aliquod lumen (φῶς τι) in caelo cerno: iubarne est?' ut haec interrogatio media sit isti orationi interposita eo more quem l. s. explicui.

IV (20) Festus p. 532, 2 Th. '— dixerunt esse silanos, ali rivos, ali vehementes projectiones sanguinis arcuatim fluentis, quales sunt Tiburi in Aniene. Ennius inaiacea iax misso sanguine t. tullii e. volant.' Paulus 'tullios alii dixerunt . . . Aniene. Ennius «sanguine. t. tullii e. volant».'

ALCMEO I (21) Nonius p. 127, 13 'iam diu pro olim . . . Ennius Alcméone «factum est iam diu».'

II (22) Cicero de orat. III 58, 218 'aliud vocis genus iracundia sibi summat . . . aliud metus, demissum et haesitans et abiectum «multis sum modis (modis sum integri) . . . mihi (om. mutili) *exanimato expectorat* alter (alter om. mutili) terribilem minatur (mutili, minitatur integri) . . . *refugiatur t. sanguen* (mutili vetusti; sanguine ceteri) . . . metu.' Idem de fin. IV 23, 62 'hoc vero te ferre non potuisse, quod antiqui illi . . . crediderint, eius, qui honeste viveret, si idem etiam bene valeret, bene audiret, copiosus

20 Animam misso sanguine Hermannus ad Soph. Ai. 918, sed Ajax tueri licet in oratione huius modi ferro percussus iacet Ajax: misso sanguine tullii efflantes volant; ut Soph. Ai. 898 Αἶας ὄδ' ἡμῖν ἐφ' ὀφθαλμοῖς νεοσφραγῆς κείται; et pars altera additur ut in Eurip. Hecub. 568 de Polyxena τέμνει σιδήρῳ πνεύματος διαρροάς· κροννοὶ δ' ἐχώρονν: ita tullii dicuntur sanguinem missum de vulnere volantes efflare. Paulo aliter Sophocles Ai. 1411 ἔτι γὰρ θεομαὶ σύριγγες ἄνω φουσῶσι μέλαν μένος; sed idem 918 βλέπειν φουσῶντι' ἄνω πρὸς; θῆνας ἔκ τε φοινίας πληγῆς μελανθῆν αἶμα' ἀπ' οἰκείας σφραγῆς; et Haemo in Antigona 1238 sanguine tepido in anapaestico versu Accius 607 R. 22 Multimodis sum sunt qui malint, et cf. Cic. or. 45, 153

24 Alter terribilem minatur vitae cruciatum et necem;
 Quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia
 Quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu

.....

III

ALCMEO

27 unde haec flamma oritur?

28 incede, incede, adsunt, me expetunt.

esset, optabiliorem fore vitam melioremque et magis expetendam, quam illius, qui aequae vir bonus «multis modis» esset, ut Enni Alcmeo, «circumventus . . . inopia.» Idem de orat. III 38, 154 'novantur autem verba quae ab eo qui dicit ipso gignuntur ac fiunt vel coniungendis verbis ut haec «tum . . . omnem mihi (mihi omnem pars integrorum) *exanimato expectorat*»; «num non vis huius me versutiloquas malitias» (trag. inc. 114 R.). videtis enim et «versutiloquas» et «expectorat» ex coniunctione facta esse verba, non nata.' Idem Tusc. disp. IV 8, 19 'quae subiecta sunt sub metum ea sic definiunt . . . pavorem metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennius (Enni corr.) «tum . . . mihi *ex anima expectaret* (expectoret Brux.), examinationem metum subsequentem et quasi comitem pavoris.' Nonius p. 16, 7 'expectorare est extra pectus eicere . . . Cicero de oratore lib. III «tum p. s. omnem mihi (omnem s. mihi vel s. mihi omnem) *exanimato expectorat*.' Quintilianus VIII 3, 31 'at veteres ne «*expectorat*» quidem timerunt.' Cicero de fin. V 11, 31 'quis est enim aut quotus quisque, cui mors cum appropinquet non «*refugiat t. sanguis . . . metu*».' Nonius p. 224, 18 'sanguis masculino genere in consuetudine habetur . . . neutro Ennius Hecuba [VI] . . . Cicero de finibus bonorum et malorum lib. V «quotus quisque est cui mors cum adpropinquet non *fugiat t. sanguen . . . metu*».' Priscianus VI p. 250, 12 H. 'veteres hoc sanguen dixerunt. Cicero in Hortensio «ut ait Ennius *refugiat t. sanguen . . . metu*».'

III (27) Cicero Lucull. 28, 89 'quid ipse Alcmeo tuus, qui negat «cor sibi (add. ēē Vind. * * Voss. A) cum oculis consentire» (34), nonne ibidem incitato furore «unde . . . oritur» (27) et illa deinceps «incede incede adsunt (ita libri, nisi quod incedeat s̄ Voss. B incede incede adsunt^m et corr. Vind.) me expetunt». quid cum virginis fidem implorat «fer mi (29) . . . *ceruleae* (ceruleę) incincte (corr. tē) *igni* incedunt . . . tedis (30)» num dubitas quin sibi haec videre videatur? itemque cetera «intendit (31) . . . iacit a laeva

24 Alter qui explicem non habeo, nisi forte interceptum est, errore aut consulto de more Ciceronis, quod excipiebat Alter; Mater Ribbeckius, ego putabam Ultor, cf. prooem. 1887/88 p. 6 n. et 1888/89 p. 3 sq.

25 Orationem apparet non ἀνακλόουθον esse sed imperfectam quae sic decurrebat quae nemo tam firmo ingenio est quin exalbescat metu cum adventare videat 28 incede incede h. e. ἔμβα ἔμβα tueri studui

Fer mi auxilium, pestem abige a me, flammiferam hanc vim
quae me excruciat.

30 *Caerulea incinctae angui* incedunt, circumstant cum ardenti-
bus taedis.

31 intendit crinitus Apollo
Arcum auratum luna innixus:
Diana facem iacit a laeva.

34 Sed mihi ne utiquam cor consentit cum oculorum aspectu

ALEXANDER

I

CASSANDRA

35 mater gravida parere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba; quo facto pater

(33; iacita leva Voss. A Vind. sed corr.):⁹⁰ qui magis haec crederet si essent, quam credebat quia videbantur? apparet enim iam «cor cum (coreū m. pr. Voss. A Vind.) oculis consentire».' Idem ibid. 17, 52 'quod idem contingit insanis, ut et incipientes furere sentiant et dicant aliquid quod non sit id videri sibi et cum relaxentur sentiant atque illa dicant Alcmeonis (34) «sed mihi (dmihī in ras. corr. Voss. A) neutiquam . . . aspectu».' Idem ibid. 27, 88 'cum experrectus esset Ennius non diceret se vidisse Homerum, sed «visum esse» (ann. 6), Alcmeo autem «sed . . . consentit».' Festus p. 166, 5 Th. '|neutiquam pro — — | cum ait «sed — — |lorum aspect — —».' Paulus 'neutiquam pro nullo modo.'

ALEXANDER I (35) Cicero de div. I 21, 42 'haec etiam si ficta sunt a poeta non absunt tamen a consuetudine somniorum. sit sane etiam illud

prooem. 1887/88 p. 7; *ex Vindobonensis correctae scriptura nihil efficiendum est* 30 *Caeruleo . . angui Columna, sed ex caeruleae (ceruleę) librorum rectius caerulea efficitur* Cf. *Cic. de leg.* I 14, 40 *agitent insectenturque furiae non ardentibus taedis, sicut in fabulis, sed angore conscientiae; idem pro Rosc. Am.* 24, 66. 67, *in Pison.* 20, 46; *quorum memor fuit Suetonius Ner.* 34 31 *Versum mancum esse Buechelerus censuit; addi potuisse Hac cui responderet a laeva scripsi l. s. s. p. 4 n. ibique luna a Ribbeckii dubitationibus vindicare studui* 34 *aspectu truci fuisse coniecit Ribbeckius coll. Pacuv. v. 3* 35 *Quia mater libri, sed quia Ciceronis videtur, poeta fortasse mea mater posuerat* ex se *Buechelerus* Cf. *Hygin. fab.* 91 *uxor eius (Priami) praegnans in*

- Rex ipse Priamus somnio mentis metu
 Perculsus curis sumptus suspirantibus
 39 Exsacrificabat hostiis balantibus.
 Tum coniecturam postulat pacem petens
 Ut se edoceret obsecrans Apollinem
 Quo sese vertant tantae sortes somnium.
 43 Ibi ex oraclo voce divina edidit
 Apollo puerum primus Priamo qui foret
 45 Postilla natus temperaret tollere:
 Eum esse exitium Troiae, pestem Pergamo.

II

- 47 Iam dudum ab ludis animus atque aures avent
 Avide exspectantes nuntium

III

- 49 Multi alii adventant, paupertas quorum obscurat nomina

NARRATIO
 DE LUDIS ET
 DE PARIDIS
 VICTORIA

III—VII

commenticium, quo Priamus est conturbatus, quia «mater gravida . . . Pergamo (46)».' Ennii Alexandro hos versus cum Hartungo Eur. rest. II p. 234 attribuit Ribbeckius nec dubitavi eos ut olim hoc loco, in principio huius tragoediae, ponere. Cf. Hygini fab. 91.

II (47) Varro de l. L. VI 83 'ab auribus verba videntur dicta audio et ausculto; audio (auris O. Muellerus) ab aveo, quod his avemus discere semper, quod Ennius videtur *ξτομον* ostendere velle in Alexandro cum ait «iam . . . nuntium».'

III (49) Macrobius Sat. VI 1, 61 'multi praeterea quos fama obscura recondit (Aen. V 302). Ennius in Alexandro «multi . . . nomina».'

quiete vidit se facem ardentem parere. *Eurip. Troad.* 921 ἀπόλεσε Τροίαν τε κάμ' ὁ πρόεδρος οὐ κτανὸν βρόφος δαλοῦ πικρὸν μίμημ' Ἀλέξανδρον ποτε 39 Exsacrificabat: ἐκθύεσθαι velut ἄγος *Herodotus* (VI 91) *aliique, ne quis Dis sacr. scribi malit* 43 Ubi *Voss. B* divinae dedit *m. pr. Voss. A Vind.* 45 Postilla: cf. *ann.* 41 quidquid peperisset decreverunt tollere *Terentius Andr.* 219 46 *Eurip. Androm.* 298 μεγάλην Πριάμου πόλεως λῶβαν; cf. *ibid.* 291 47 ab ludis nuntium exspectantes avent *dicit; prave* abludit *propositum et probatum est. Cf.* 230 postquam abs te ut venirem tetigit aures nuntius; *Plautus Bacch.* 196 quod ab illo attigisset nuntius; *ibid.* 528 exspectant et avent audire *Cicero de fin.* IV 19, 52; sciscitantur omnes, avent audire *idem in Anton.* XIV 7, 19

IV

50 Hominem appellat «quid lascivis, stolide? non intellegis

V

51 Volans de caelo cum corona et taeniis

VI

52 Is habet coronam vitulans victoria

VII

53 Quapropter Parim pastores nunc Alexandrum vocant.

IV (50) Festus p. 460, 14 Th. 'stolidus stultus. Ennius l. i [LVI] et in Alexandro «hominem . . . lascivi stolide n. intellegit».'

V (51) Festus ex apogr. l. xx p. 548, 24 Th. p. 72 Mommseni 'taenias Graecam vocem sic interpretatur Verrius ut dicat ornamentum esse laneum capitis honorati, ut sit apud Caecilium in androgyno (7 R.) «sepulchrum plenum taeniarum ita ut solet» et alias (Caec. 275 R.) «dum taeniam qui volnus vinciret petit». Ennius in Alexandro «volans . . . taeniis».' Cf. C. Gl. L. VII p. 330.

VI (52) Paulus Festi p. 561, 25 Th. 'vitulans laetans gaudio, ut pastu (vitulus). Ennius «is . . . victoria».' Cf. Macrobius Sat. III 2, 11 sqq. 'primo pontificii iuris libro apud Pictorem verbum hoc positum est «vitulari», de cuius verbi significatu Titius ita retulit «vitulari est voce laetari». Varro etiam in libro xv rerum divinarum ita refert «quod pontifex in sacris quibusdam vitulari soleat quod Graeci *παιανίζειν* vocant» . . . Hyllus ait Vitulam vocari deam quae laetitiae praeest. Piso ait vitulam victoriam nominari' eqs. C. Gl. L. VII p. 425. Ad Alexandrum pertinere Hartungus l. c. p. 238 coniecit.

VII (53) Varro de l. L. VII 82 'apud Ennium (105) «Andromachae nomen qui indidit recte ei indidit». item «quapropter . . . vocant». imitari dum voluit Euripidem et ponere *ἔτυμον* est lapsus; nam Euripides quod Graeca

50 videt in turba Verrem: appellat hominem et ei gratulatur Cic. in Verr. act. I 7, 19 lascivis, stolide *Scaliger*: lascivi stolide non intellegis ab aliis in alia oratione propositum puto verum esse, quod sic continuatur te huius loci non esse 51 Volans de caelo sive Venus sive Victoria; Varro de l. L. v 62 utriusque testis poesis quod et Victoria et Venus dicitur caeligena . . . ideo haec (Victoria) cum corona et palma, quod corona vinclum capitis . . . palmam quod . . . vineta habet paria folia. Cf. Tibull. II 5, 45; Sallustius apud Macrob. Sat. III 13, 8 sedenti in transenna demissum Victoriae simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam ei imponebat de caelo: ann. 53 te precor Venus ut me de caelo visas cum corona et taeniis: cf. Plato conviv. p. 212 d *Hugio interprete* 53 *Apollod. bibl.* III 150 (12, 5, 5) *ἔτραφεν ὀνομάσας Πάριον γενόμενος δὲ νεανίσκος καὶ πολλῶν διαφέρων κάλλει τε καὶ ῥώμῃ αὐθις Ἀλέξανδρος προσωνομάσθη ληστὰς ἀμυνόμενος καὶ τοῖς ποιμνλοῖς ἀλεξήσας ὅπερ ἐστὶ βροηθήσας*

VIII

HECUBA

54 Sed quid oculis rapere visa est derepente ardentibus,
Aut ubi illa paulo ante sapiens virginali modestia?

CASSANDRA

56 Mater optuma, tu multo mulier melior mulierum,
Missa sum superstitiosis hariolationibus,
58 Neque me Apollo fatis fandis dementem invitam ciet.
Virgines vereor aequalis, patris mei meum factum pudet,
Optumi viri. mea mater, tui me miseret, mei piget:

posuit *ἄνδρα* sunt aperta. ille ait ideo nomen additum Andromachae quod *ἄνδρῳ μάχεται*; hoc Ennii quis potest intellegere inversum (versum Havn. recte) significare «Andromachae . . . indidit» aut Alexandrum ab eo appellatum in Graecia (Graecis?) qui Paris fuisset, a quo Herculeum quoque cognominatum Alexicacon, ab eo quod defensor esset hominum.⁷

VIII (54) Cicero de div. I 31, 66 'inest igitur in animis praesagitione extrinsecus iniecta atque inclusa divinitus. ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur. «sed quid (54) . . . obsequi (62)». o poema tenerum et moratum atque molle. sed hoc minus ad rem: ⁶⁷ illud quod volumus expressum est, ut vaticinari furor vera soleat «adest adest (63) . . . restinguite (64)». deus (restinguit edeus sed corr. Voss. B restinguit deus Vind. m. pr. et Voss. A sed hic dius m. pr.) inclusus corpore humano, iam non Cassandra loquitur. «iamque (65) . . . litora (68)». tragoedias loqui videor et fabulas.' Idem orat. 46, 155 'itaque

54 rabere visa es *post Muretum Lambinus speciose sed temere*: oculis postremum lumen radiatum rape *trag. inc.* 48 R. 55 Aut *add. Lachmannus ad Lucr.* I 186, *quo nihil verius aut frequentius in geminatis interrogationibus similis sententiae*; *cf.* 74 illa paulo ante modestia *dicit ut iste post phaselus Catullus*, ubi illa quondam constantia *Hieronymus virginali tuetur Lachmannus l. c. cf. quae dixi ad scen.* 309 et *Herm.* xvii p. 604 sq. *Leo quaest. Plaut.* p. 262 n. virginalis *Voss. B m. pr.*

56 optuma tum (tū) *libri* optumarum *post Porsonum (cf. Dobraei adv.* II p. 374) *Hauptius opp.* I p. 200, *quod placuit; mihi displicet et reposui quo libri ducunt mater optuma, tu multo; quae est unice apta matris appellatio, nec de metro haerco (cf. Herm.* xvii p. 606) mulier melior mulierum: *dicendi modum Hauptius vindicat*; non ego nunc parasitus sum sed regum rex regalior *Plautus capt.* 825 58 Neque me apollo *libri: intelligo neque invitam me A. ciet; quod cur falsum esse dicam dubito (cf. Aesch. Agam.* II 56 sqq. *K. Euripid. Troad.* 451 sqq.) et assentire sententiarum tenor videtur; Namque Apollo *Ribbeckius* 59 vereor (olim *transponens aequalis vereor) Ribbeckius: vero libri, sed vero** (o ex e corr.) Voss. B, quem vix dubites pr. m. habuisse id quod Ribbeckius coniectura repperit patris mei meum factum pudet: Hauptius opp.* II p. 321

61 Optumam progeniem Priamo peperisti extra me; hoc dolet;
Men obesse, illos prodesse, me obstare, illos obsequi.

63 Adest, adest fax obvoluta sanguine atque incendio,
Multos annos latuit, cives, ferte opem et restinguite.

65 Iamque mari magno classis cita
Texitur, exitium examen rapit:
Adveniet, fera velivolantibus

68 Navibus complebit manus litora.

69 Eheu videte:

Iudicavit inclitum iudicium inter deas tris aliquis:

Quo iudicio Lacedaemonia mulier, furiarum una adveniet.

idem poeta, qui inusitatus contraxerat «patris mei meum factum pudet» (59) pro meorum factorum et «texitur, exitium examen rapit» (66) pro exitiorum, non dicit liberum, ut plerique loquimur... sed ut isti volunt «neque... libero- rum ex te genus» (299) et idem [165]». at ille alter in Chryse [Pacuv. 80 sqq. R.] ...¹⁵⁶... atqui dixit Accius [655 sq. R.]'. Idem de div. II 55, 112 'at multi saepe vera vaticinati, ut Cassandra «iamque mari magno» (65) eademque paulo post «eheu videte» (69)'. Idem ad Att. VIII 11, 3 'προθεσιζω igitur, noster Attice, non hariolans ut illa cui nemo credidit sed coniectura prospiciens «iamque mari (maria Med.) magno» (65), non multo inquam secus possum vaticinari: tanta malorum impendet Ἰλιάς.' Nonius p. 112, 25 'faxes pro faces. Varro... idem sexagesi (486 B.) «adest fax involuta incendio» (63)'. Idem p. 328, 23 'involutum occupatum comprehensum. Varro sexagesi «adest fax involuta incendio».' Cicero de div. I 50, 114 'furibunda mens videt ante multo quae sint futura. quo de genere illa sunt «eheu videte» (69)... adveniet (71)'. Haec omnia a v. 56 ad 71 Cassandram esse quae cantet Cicero bis testatur; quae quia 'matrem' appellat (56), intelligitur v. 54. 55 Hecubam loqui. sed poeta nusquam nominatur nomine: nisi quod in orat. I. c.

61 peperisti *ex dett. aliq. corr.*: repperisti (reperisti) *optimi* hoc dolet: *trium vel quattuor versuum* (58—61) *homocoteleuta* (ciet), pudet piget dolet *neminem fugiunt. aliud genus Quintilianus describit IX 3, 77 ὁμοιοτέλευτον* similem duarum sententiarum vel plurium finem... fit etiam singulis verbis 'Hecuba hoc dolet, pudet, piget'. *tamen fieri potest ut haec verba in hac fabula alicubi (velut post 62) locum habuerint: cf. Ribb. trag. inc. 21 62 Me* Voss. B 63 fax: cf. ad 35 64 referte Voss. A Vind. 68 complebit Palat.: complevit optimi 70 Iudicabit Hauptius opp. I p. 209, qui octonarios descripsit pro ana- paestis Darisii; sed ab Eheu videte novum initium capi Cicero subindicat*

IX

- 72 O lux Troiae, germane Hector.
 Quid ita cum tuo lacerato corpore
 74 Miser es, aut qui te sic respectantibus
 Tractavere nobis?

X

- 76 Nam maximo saltu superabit gravidus armatis equus,
 Qui suo partu ardua perdat Pergama

XI

- 78 amidio purus putus

post illa prima quae afferuntur 59 et cet. quia insequitur 'at ille alter in Chryse', quem esse Pacuvium constat, et deinceps Accius citatur, probabile fit, qui dicitur 'idem poeta' Ennium esse; quod si est, nec dubitarunt docti inde a Columna (cf. Bergkii opp. I p. 220), haec sibi locum in Alexandro Ennii poscunt.

IX (72) Macrobius Sat. VI 2, 18 'o lux Dardaniae, spes o fidissima Teurum, et reliqua (Aen. II 281). Ennius in Alexandro «o lux . . . miser aut . . . nobis».'

X (76) Macrobius Sat. VI 2, 25 'cum fatalis equus saltu super ardua venit Pergama et armatum peditem gravis attulit alvo (Aen. VI 515). Ennius in Alexandro «nam maximo (nunc maxima Par.) s. superavit gravibus armatis (gravis armatus Salisb.) . . . Pergama».' Idem ibid. III 13, 13 'Titius in suasionem legis Fanniae obiicit saeculo suo, quod porcum Troianum mensis inferant, quem illi ideo sic vocabant, quasi aliis inclusis animalibus gravidum, ut ille Troianus equus «gravidus armatis» fuit.'

XI (78) Paulus Festi p. 271, 6 Th. 'putus antiqui dicebant pro puro, unde putatae vites et arbores, quod decisis impedimentis remanerent purae.' Festus '— | antiquos — — | dicisium est (id) — — | nifici ait ne(que) — — | in alexandr(o) — — | amidio purus p(ut) — ».' Gellius VII 5, 10 'scriptum est autem «purum putum» . . . cum in multis aliis veterum libris, tum in Q. quoque Ennii tragoedia quae inscribitur Alexander.'

- 73 cum t. lacerato corpore vindicavi mus. Rhen. XIV p. 567 de cum particulae usu Enniano agens 74 es addidi et duplicem interrogationem similis sententiae institui Herm. XII p. 400; de metro dixi ibid. XV p. 262 sq. 75 Tractavere h. e. εἰκνύσαν, cf. ann. 137 tractatus per aequora campi; Lucretius III 889 malis morsuque ferarum tractari Cf. Cicero pro Font. 21, 46 de matris complexu vobis inspectantibus avellet; idem de imp. Cn. Pomp. I 2, 33 prope inspectantibus vobis 76 superabit Vossius: superavit Aen. II 237 scandit fatalis machina muros feta armis confert Quicheratus 77 Putabam qui cum suo; sed trochaicus versus ut 73. 74 adnecti iambico octonario videtur 78 Fuitne clamidio (χλαμυδιῶ) ἀν' amiculo?

ANDROMACHA

ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΣ

I

79 Rapit ex alto naves velivolas

II

80 annos multos longinque ab domo
Bellum gerentes summum summa industria

III

82 Hectōris natum de Troiano muro iactari

ANDROMACHA AECHMALOTIS Cicero de div. I 13, 23 'sus rostro si humi a (a om. Voss. B m. pr.) litteram inpresserit, num propterea suspicari poteris Andromacham Enni ab ea posse describi?' Nonii editores Andromache aechmaloto vel aechmalotide in quibusdam eius testimoniis depravatis pridem restituerunt; videtur autem fabula Graeca Ἀνδρομάχη αἰχμάλωτος sive αἰχμαλωτίς inscripta fuisse. Andromacha saepe in cognomini fabula Euripidis αἰχμάλωτος vel αἰχμαλωτίς non sine pondere dicitur: 583. 871. 908. 932. 962. 1059. 1243.

I (79) Macrobius Sat. VI 5, 10 'despiciens mare velivolium (Aen. I 224) ... Ennius in XIII [III]. idem in Andromache (dromachera Par.) «rapit (capit Par.) ... velivolas». Servius in Aen. I 224 ad ann. l. c. adscriptus.

II (80) Nonius p. 402, 2 'summum gloriosum laudabile ... Ennius andromaca haec malo «annos m. longinque ab domo ... industria». Idem p. 515, 13 'longinque et longiter pro longe. Accius andromache eimalo (andromachae eimala Bamb.) «annos m. longinque a domo ... industria».

Utroque loco Andromacha (vel Andromache) aechmaloto ex vestigiis scripturae prodit.

III (82) Varro de l. L. x 70 'degenere multi utuntur non modo poetae sed etiam plerique omnes qui soluta oratione loquuntur. haec primo (cf. Lachm. ad Lucr. I 805 p. 56) dicebant ut quaestorem praetorem sic Hectōrem Nestōrem. itaque Ennius ait «Hectōris ... iactari». Cf. 101.

79 De sententia cf. Eurip. Iphig. Taur. I 379 δεινὸς γὰρ κλύδων ὤκειλε αὐὴν πρὸς γῆν; I 394 δεινὸς γὰρ ἔλθων ἄνεμος ἐξαιφνης νεὸς ὄθει παλιμπρουνηδόν et quae Minerva minatur initio Troadum v. 75 sqq. δύστηνον αὐτοῖς νόστον ἐμβαλεῖν θέλω, δταν πρὸς οἴκου νανστολῶσ' ἀπ' Ἰλλου 80 Cf. Troad. I 9 μένουσι δὲ πρύμνηθεν οὐρον, ὡς δεκασπόρω χρόνῳ ἀλόχους τε καὶ τέκν' εἰσίδωσιν ἄσμενοι, οἳ τήνδ' ἐπεστράτευσαν Ἕλληνας πόλιν; ibid. I 263 sq. 82 de: e Lachmannus Versus forma dubia; oratio requirit iubent vel flagitant adiectum; Scaliger ita mutatum versum H. n. de moero iactarier versibus 100. 101 subiecit, id quod commendari videatur Androm. Euripid. v. 8 ἦτις πόσιν μὲν Ἔκτορ' ἐξ Ἀχιλλέως θανόντ' ἐσεῖδον, παῖδα δ' ὄν τικτω πόσει ῥιφέντα πύργων Ἄστρ-

IV

83 Nam ubi introducta est puerumque ut laverent locant
In clypeo

V

ANDROMACHA

85 Ex opibus summis opis egens Hector tuae
86 Quid petam praesidi aut exequar, quove nunc
Auxilio exili aut fuga freta sim?
88 Arce et urbe orba sum: quo accidam, quo applicem,

IV (83) Nonius p. 504, 15 'lavere (laverent corr. edd. cf. 504, 4) etiam inde manavit. Ennius Andromacha (andromaca) «nam . . . puerumque (puerorumque Wolf.) ut laverent l. in cypeo (cipeo)».

V (85) Cicero Tusc. disp. III 19, 44 'quaerendum igitur quem ad modum aegritudine privemus eum qui ita dicat [Thyest. x]. quid, huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid eius modi? ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta «ex opibus . . . tuae» (85). huic subvenire debemus; quaerit enim auxilium «quid petam praesidii (86) . . . exilii . . . arce

ἀνακτ' ἀπ' ὀρθίων, sed ego nostro quem ad Andromacham pertinere v. 83 fidem facit indici potius Achivorum consilium Astyanactis de muro deiiciendi crediderim, velut Talthybius Troad. 725 nuntiat ἤϊραι δὲ πρόφρων δειν σφε Τρωικῶν ἄπο 83 puerum qui l. Quicheratus puerum intelligit Astyanacta, non Molottum Andromachae ex Neoptolemo natum

84 clypeo Aldina Dicit Hectoris clypeum, in quo condi corpus pueri Andromacha Troad. 1133—1142 (cf. 1156. 1193. 1222) iusserat, hoc munus triste Hecubae linquens dum ipsa proficiscitur coacta: ut introducta Hecuba potius, non Andromacha dici videatur; de lavando corpore Troad. 1151 sed diverse refertur 85 Sententia imperfecta: intelligitur ex opibus summis voco te; cf. Plautus mercat. 111 ex summis opibus viribusque usque experire, nitere. Cf. Androm. 523 ὃ πόσις πόσις εἶθε σὺν χεῖρα καὶ δόρυ σύμμαχον κησαίμαν, Πριάμων παῖ. Troad. 587 eadem Androm. μόλοις, ὃ πόσις, μοι σᾶς δάμαρτος ἄλκαρ 86—91 Numeros constituit Bentleius, et creticos sive paeonos Cicero significavit ipse. Cf. in simili sententia creticos Palaestrae in Plauti rud. 664 nunc id est cum omnium copiarum atque opum auxili praesidi viduitas nos tenet; Pardalisciae in Casin. 623 nescio unde auxili praesidi perfugi mi aut opum copiam comparem aut expetam Ex Euripidis Andromacha conferri possunt 397—404 87 fugae Bentleius 88 salva urbe atque arce Caecilius 146 R.; salva urbe arceque in formula Paulus Festi p. 82, 9 Th.; ad arcem urbemque retinendam Cic. de div. II 32, 69

88 accidam (vel quod idem est accedam, cf. 247) ad genua scilicet (cf. 375)

- 89 Cui nec arae patriae domi stant, fractae et disiectae iacent,
 Fana flamma deflagrata, tosti alti stant parietes
 Deformati atque abiete crispa
- 92 O pater, o patria: o Priami domus,
 Saeptum altisono cardine templum,
- 94 Vidi ego te adstantem ope barbarica

et urbe orba sum. quo accedam . . . alii stant (90) . . . abiete crispa (91)». scitis quae sequantur, et illa in primis «o pater (92) . . . adstantem . . . celatis laqueatis . . . regificem (96)». ⁴⁵ o poetam egregium: quamquam ab his cantoribus Euphronis contemnitur. sentit omnia repentina et necopinata esse graviora. exaggeratis igitur regiis opibus, quae videbantur sempiternae fore, quid adiungit? «haec (97) o. vidi i. Priamo vi vitam evitari . . . sanguinem (sanguine corr. Par.) turpari (99)». ⁴⁶ praeclarum carmen. est enim et rebus et verbis et modis lugubre.' Idem de orat. III 47, 183 'est autem paeen hic posterior non syllabarum numero sed aurium mensura . . . par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa «quid p. praesidi (praesidii) aut exequar quove nunc» (86).' Eadem Rufinus de num. G. L. K. VI p. 569, 13. Cicero de orat. III 26, 102 'numquam agit hunc versum Roscius eo gestu quo potest «nam sapiens . . .» sed abiicit prorsus ut in proximos «et quid video . . .» incidat . . . quid ille alter? «quid petam praesidii» (86) quam leniter, quam remisse, quam non actuose. instat enim «o pater . . . domus» (92). in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta.' Servius in Aen. II 241 'o patria (o divum domus Ilium . . .): versus Ennianus.' sic solet Servius: quo de more loquendi vid. ad ann. I fr. VI. Cicero orat. 27, 93 'alio modo transtulit cum dixit Ennius «arcem et urbem orbas (arcent urbē orbā Abrinc.)» (88), alio modo, si pro patria arcem dixisset.' Idem de orat. III 58, 217 'aliud vocis genus iracundia sibi sumat . . . aliud miseratio ac maeror, flexibile plenum interruptum flebili voce [276 sq.] et illa «o pater . . . domus» (92) et quae sequuntur (97) «haec o. videt i. Priamo vitam evitaret (evitari vel vitari integri)». unde olim videi et evitarei scribendum coniciebam. Idem Tusc. disp. I 35, 85 'Priamum . . . hostilis manus interemit. hic si vivis filiis incolumi regno occidisset «astante (94) . . . laqueatis (95)», utrum tandem a bonis an a malis

90 alti olim corr.: alii 91 abiete: cf. Lachmannus ad Lucr. II 991; anapaestos maluerunt alii, cf. archiv. lexicogr. VII p. 598
 92—99 Liberiores anapaestos constituit Hermannus elem. doctr. metr. p. 389 92 Cf. Plauti Bacch. 933 o Troia, o patria, o Pergamum, o Priame periisti senex 94 adstantem putabam servari posse cum libris, quamquam Cicero ipse altero loco astante ope barbarica scripsit; illud si verum est, hoc dicit vidi te (Priami domum) adstantem (h. e. stantem) opulentia Phrygia tectis caelatis, auro ebore instructam (non instructum); ope barbarica Vergilius Aen. VIII 685

- 95 Tectis caelatis laqueatis
Auro ebore instructam regifice.
- 97 Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitare,
- 99 Iovis aram sanguine turpari.

VI

ANDROMACHA

- 100 Vidi, videre quod me passa aegerrume,
Hectorem curru quadriungo raptarier

VII

ANDROMACHA

- 102 Quantis cum aerumnis illum exanclavi diem

discessisset? tum profecto videretur a bonis. at certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur «haec (97) o. *vidi inflamari Priamo vi vitam evitare* . . . *sanguine turpari* (99)». Servius Danielin. in Aen. I 726 p. 203, 1 Thil. 'laquearibus . . . legitur et lacuaribus. Cicero Tusculanarum «tectis c. *lacuatis*» (95). Cicero Tusc. disp. III 22, 53 'hi poterant omnes eadem illa de antromacha deplorare «haec omnia *vidi*» (97), sed iam decantaverant fortasse.' Nonius p. 181, 2 'turpari a turpitudine. Cicero Tusculanarum lib. III (III Leid. m. pr.) «Iovis a. *sanguine turpari*» (99). Cicero pro Sestio 57, 121 'iam illa quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paulo post in eadem fabula sunt acta «o pater» (92). me, me ille absentem ut patrem deplorandum putabat . . . quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis . . . sic egit ut demonstrata pristina fortuna cum se convertisset «haec omnia *vidi inflamari*» (97) fletum etiam inimicis atque invidis excitaret.' Cf. Ribb. quaest. scen. p. 328 sq.

VI (100) Cicero Tusc. disp. I 44, 105 'sed plena errorum sunt omnia. trahit Hectorem ad currum religatum Achilles: lacerari eum et sentire credo putat. ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. at illa sicut acerbissimam rem maeret «vidi . . . haectorem curru (curro Gud. Par.) q. raptarier». quem Hectorem, aut quam diu ille erit Hector? melius Accius . . . [667 R.]' Cf. ad 82.

VII (102) Nonius p. 292, 8 'exanclare etiam significat perpeti. Ennius *andromache malo torquantis* (vel torquentis h. e. ut Quicheratus intellexit Andromache aechmaloto «quantis) cum erumnis . . . diem (illum ex. eum diem pauci)».

96 regifice olim corr.: regificem 101 Cf. ad 82 adscripta et
Androm. 399 ἦτις σφαγὰς μὲν Ἐκτορος τροχηλάτους κατείδον κτλ.; *ibid.*
107 sq.

VIII

103 Quid fit? seditio tabetne an numeros augificat suos?

IX

104 Sed quasi aut ferrum aut lapis durat, rarenter gemitum conatur trahens

X

105 Andromachae nomen qui indidit, recte ei indidit.

XI

106 Nam neque irati neque blandi quicquam sincere sonunt.

VIII (103) Nonius p. 76, 2 'augificat auget. Ennius Andromacha (andromaca) «quid . . . tabesne an numerus a. suos».

IX (104) Nonius p. 515, 26 'rarenter . . . Ennius Andromacha «sed quasi aut (aut om. Wolf. Bamb.) ferrum . . . conatur trahem».' De 'rarenter' cf. Gellius II 25, 8. Charisius II p. 217, 14 K.

X (105) Varro de l. l. VII 82 'apud Ennium «Andromachae . . . recte ei indidit». item [53]. imitari dum voluit Euripidem et ponere *ἔννομον* est lapsus; nam Euripides quod Graeca posuit *ἔννομον* sunt aperta. ille ait ideo nomen additum Andromachae quod *ἀνδρὶ μάχεται*; hoc Ennii quis potest intelligere [in] versum significare «Andromachae nomen qui indidit recte indidit» aut' eqs. Versus Graecus in Euripidea tragoedia non extat. Ennius tamen dubitari non potest quin sensum nominis tenore sententiarum declaraverit: qui tenor qualis fuerit vel nunc aliquo modo ex fr. VIII. IX. X. XI dispicitur. seditionem enim (VIII) intelligo non civium sed eam quam Terentius dicit Andr. 830 'filiam ut darem in seditionem atque in incertas nuptias'; et Andromacha captiva tot clades perpessa nihil indignius habuit quam post Hectorem alii viro in coniugium dari: ita loquitur Troad. 658 *ἐπεὶ γὰρ ἤρεθθην, Ἀχιλλέως με παῖς ἐβουλήθη λαβεῖν δάμαρτα· δουλεύσω δ' ἐν αὐθεντῶν δόμοις. κεί μὲν παρώσασ' Ἔκτορος φίλον κάρη πρὸς τὸν παρόντα πόσιν ἀναπτύξω φρένα, κακῆ φανοῦμαι τῷ θανόντι· τόνδε δ' αὖ στυγῶσ' ἐμμανθῆς δεσπότηαις μισήσομαι. καίτοι λέγουσιν ὡς μί' εὐφρονή χαλῆ τὸ δυσμενὲς γυναικὸς εἰς ἀνδρὸς λέγος· ἀπέπτυσ' αὐτήν, ἥτις ἀνδρα τὸν πάρος καινοῖσι λέκτροις ἀποβαλοῦσ' ἄλλον φιλεῖ*, et 673 sqq. nec hoc alienum ab Andromacha Eurip., cf. 38. 111. 112. al.

XI (106) Nonius p. 505, 9 'sonunt etiam inde manavit. Ennius andromace *ethemapotide* (aechmalotide Rothius) «nam . . . quicquam s. sonunt».

103 tabetne *Lipsius*: tabesne numeros *edd.*: numerus

104 conatu trahens *Lipsius* Versum licet in duos distribuere (a durat), quod plerisque praefertur, ego malui pentametrum trochaicum describere, cf. ad 130 106 quicquam *olim corr.*: quicquam

XII

- 107 Acherusia templa alta Orci
Salvete infera
109 Pallida leti nubila tenebris
Loca

XIII

- 111 Dicere

ANDROMEDA

I

ANDROMEDA SAXO VINCTA

- 112 quae cava caeli

XII (107) Varro de l. L. VII 6 'in caelo templum dicitur ut in Hecuba [III]; in terra ut in Periboea [Pacuv. 310 R.]; sub terra ut in Andromacha «Acherusia t. a. Orci salvete infera».' Cicero Tusc. disp. I 21, 48 'quae est anus tam delira quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis «Acherusia t. a. Orci pallida leti nubila (leto nubila Brux. et e corr. Vat. leti nubila dett.) t. loca».'

XIII (111) Paulus Festi p. 425, 5 Th. 'summussi murmuratores. Nae-vius (trag. 60 R.) «odi» inquit «summussos, proinde aperte dice quid sit». Terentius (Iuventius Lindemannus) mussare pro tacere posuit cum ait «sile cela occulta tege tace mussa».' Festus '— ussi dicebantur | — — Nae-vius «odi» inquit | «— — inde aperte dice | — — times». Ennius in sexto [VII] | «— — ntus in occulto mussa | — — s in Andromacha «di | — — n est; nam mussare si | — — s in Agnorizomene (Iuventius 1 R.) «quod potes sile cela oc — tege | tace mussa mane».'

ANDROMEDA I (112) Varro de l. L. V 19 'omnino ego magis puto a chao choum (chovum) et hinc caelum . . . itaque dicit *androma noctique*

107—110 *Anapaestos descripsi ad mentem Bergkii; primi duo, qui senarium efficiunt, hoc ordine quo habet Varro retinendi sunt: nam Cicero salvete infera suo loco ferre non potuit; pallida leti coniungi poterat, velut deformem leti Silius Ital. I 166 et similia Ovidius, sed probabilius pallida leti loca, ut Tartara leti apud Lucretium III 42 dicuntur; cf. relat. acad. a. 1896 p. 718 Verba ipsa poterant Andromachae esse quae in cognomini quidem fabula cum ei una cum filio Molotto mors impendat ita loquitur 413 ὡς σὺ μὴ θάνῃς στείλω πρὸς Ἀθήνην et 501 γέρας αἰματηρὰς βρόχοισι κεκλημμένα πέμπομαι κατὰ γαίης 111 Dicere cum Ursino O. Muellerus: cetera supplementa incertissima 112 Principium Andromedae Euripidis, quod Ennius interpretatur, Aristophanes (thesmoph. 1065 sqq.) servavit (fr. I 14 Nauck. II) ὃ νῦξ ἱερά, ὡς μακρὸν*

113 Signitinentibus conficis bigis

II

NUNTI DE
INTEREMPTA
FERA
NARRATIO
II—VI

114 Corpus contempletur unde corporaret vulnere

III

115 Scrupeo investita saxo atque ostreis squamae scabrent

IV

116 rursus prorsus reciprocatur fluctus, feram

(Andromeda Nocti «quae Scaliger) cava... bigis». et Agamemno [215] ... et Ennius item ad cavationem [381].'

II (114) Nonius p. 20, 22 'corporare est interficere et quasi corpus solum sine anima relinquere. Ennius Andromeda «corpus... vulnere».' Cf. C. Gl. L. VI p. 279.

III (115) Nonius p. 169, 22 'scapres pro scabres (scabres pro scabra es corr. Quicheratus) Ennius Andromeda «scrupeo (scrapeo)... ostreis quam excrabrent (excrebent Flor. m. pr.)». Pacuvius Teucro (314 R.) «quae desiderio alumnus penitudine squalis scabresque inculta vastitudine».

Paulus Festi p. 495, 4 Th. 'scrupi dicuntur aspera saxa et difficilia atrectatu, unde scrupulosam rem dicimus quae aliquid in se habet asperi.' Festus '— | saxa et difficilia — — | ri insuetae, au(t) — — | lere Ennius in an — — | tita saxa atque hos — — | unde scrupulosam — — | in se asper(i)'. Cf. C. Gl. L. VII p. 245.

IV (116) Nonius p. 165, 11 'riscus loca in parietibus angusta. Terentius eunucho (754) «in riscu odiosa cessas». (Reciprocare... lemma add.

ἔπνευμα διώκεις ἀστεροειδέα νῶτα διφρεῦος' αἰθέρος ἰεράς τοῦ σεμνοτάτου δι' Ὀλύμπου, unde Ennii quoque verbis sacra Nox praemissum fuisse colligas cum Buechelero (proem. Bonn. 1877 p. 4 sq.) qui affert Cael. Aurel. morb. chron. I 4, 60 maiora vulgus sacra vocavit. inde sacrum dictum mare et sacra domus, velut tragicus poeta sacram noctem h. e. magnam appellavit 113 Signitinentibus interpretatur Hauptius opp. III p. 318 De bigis Noctis C. Robertus Herm. XIX p. 468

115 squamae scabrent Mercerus: quam excrabrent 116 fera Bergkii; sed parum apte dici videtur fera reciprocatur fluctus; immo aut mare fluctus reciprocatur aut fluctus reciprocatur; quare feram teneo et sic supplendam sententiam suspicor r. p. reciprocatur fluctus, feram nunc in terra linquens, mox recipiens mari. Cf. Eurip. Hecub. 28 κῆμαι δ' ἐπ' ἀπαις, ἄλλοι' ἐν πόντον σάλω πολλοῖς διαύλοις κυμάτων φοροῦμενος. Quae Ribbeckius (trag. Rom. p. 169) in Bergkii quam sequitur sententiam affert, quibus addere licet etiam Lycophron. Alexandr. 473 sqq. (de Hesiona) τῷ πᾶσαν ἄλμη πηλοποιούνη χθόνα, ὅταν κλύδωνας ἐξερέγηται γνάθων κτλ aut Senec. ad Marc. I 8, 7 animalia quaedam haurientia undas et magno praenavigantium periculo efflantia, ea omnia mihi videntur a reciprocando et ab illa oratione esse aliena

V

117 Circum sese urvat, ad pedes a terra quadringentos caput

VI

118 alia fluctus differt dissipat
Visceratim membra, maria salsa spumant sanguine

VII

ANDROMEDA PERSEO

120 Liberum quaesendum causa familiae matrem tuae

Iunius et Mercerus) «reciproca animam inquam odiose». Ennius Andromeda «rursus (russus Harl. m. pr. rissus vel riscus alii) prorsus r. *fructus feram*». Idem p. 384, 33 'rursus retro . . . Varro andabatis (iv B.) «mortales multi rursus ac prorsus meant». Ennius Andromeda «rursus prorsus r. *fructus feram*».

V (117) Festus ex apogr. l. xx p. 570, 29 Th. 'urvat Ennius in Andromeda. significat circumdat ab eo sulco qui fit in urbe condenda urvo aratri, quae sit (fit) forma simillima uncini curvatione buris et dentis cui praefigitur vomer. ait autem «circum sese urvat ad pedes a terra quadringentos caput». Sic haec Mommsenus in actis acad. a. 1864 p. 82 ex suis apographis edidit; et versus unus est et recte scriptus, sed sententia obscura, quamquam ad feram interemptam pertinere credas.

VI (118) Nonius p. 183, 17 'visceratim (per viscera add. nonnulli). Ennius Andromeda «alia . . . sanguine». Cf. C. Gl. L. v p. 489, 61.

VII (120) Festus p. 346, 19 Th. 'quaeso ut significat idem quod rogo, ita quaesere ponitur ab antiquis pro quaerere ut est apud Ennium l. ii [xxii] et in Chresponte [ii] et in *andromedo aliberum* (Andromeda «liberum Ur-sinus) *que scdm* (h. e. quae secundum, natum ex quaesundum putat Plas-bergius) causa . . . tuae». Paulus 'quaeso significat id quod rogo. quaesere tamen Ennius pro quaerere posuit.' Haec Andromedae esse putavi, quibus illa Perseum cupit confirmare, se eam ducere velle liberorum quaerendorum causa. Cui viii opinor Perseum respondere ut se hoc ita vere velle iuret ut illi ('so wahr') Trivia stirpem liberorum dederit. De dicendi formula cf. 129 et Varro apud Macrobius Sat. i 16, 18 'uxorem liberum quaerendorum causa ducere religiosum est.' Gellius iv 3, 2 (de Carvilio Ruga) 'iurare a censoribus coactus erat uxorem se liberum quaerendum gratia habiturum.' ibid. xvii 21, 44. Apud Graecos Andromacha de se (Eurip. Andromach. 4) δάμαρ δοθείσα παιδοποιδς Ἐκτορι, et propius Menander inc. clxxxv Mein. (720 Kock.) παιδων ἐπ' ἀρότῳ γνησίῳν δίδωμι σοι γὰρ τὴν ἐμῶν θυγατέρα (cf. papyr. Oxyrhynch. p. ii 211, 38. Apuleius apolog. 88, Spengelius ms. Rhen. xvi p. 33). Unde tamen caveas ne Enniana quoque patri potius attribuenda credas. Cf. Eur. Andromed. fr. 132 Nauck. ii ἄγον δέ μ' ὧ ξείν' εἶτε πρόσπολον θέλεις εἶτ' ἄλοχον εἶτε δμῶίδα, nisi quod Enniana Andromeda illud unum exposcit. (Eiusdem fr. 141 quod dubium est et obscurum nihil videtur quod

119 salso *Scriverius*, cf. 132 et *trag. inc.* 77 R.
dum olim corr., cf. 129

120 quaesen-

VIII

PERSEUS ANDROMEDAE

121 Ut tibi Titanis Trivia dederit stirpem liberum

IX

ANDROMEDA MATRI

122 Filiis propter te obiecta sum innocens Nerei

ATHAMAS

123 *His* erat in ore Bromius, his Bacchus pater,Illis *Lyaeus* vitis inventor sacrae:125 Tum pariter euhan *euhoe euhoe* euhium

ad hanc rem pertineat offerre.) Propertiana Tarpeia 'si posces pariamne tua regina sub aula, dos tibi . . . si minus . . . me rape' quae vereor ut Rothsteinius recte tractaverit.

VIII (121) Varro de l. L. VII 16 'Ennius «ut tibi . . . liberum». Titanis Trivia Diana est, ab eo dicta Trivia quod in trivio ponitur fere in oppidis Graecis vel quod Luna dicitur esse quae in caelo tribus viis movetur, in altitudinem et latitudinem et longitudinem. Titanis dicta quod' eqs.

Ad Andromedam rettuli, Medae adscriptum ab O. Muellero et Ribbeckio parum probabiliter; nam quae Medea Aegeo dicit 714 *οὐτως ἔρωσ σοι πρὸς θεῶν τελεσφόρος γένοιτο παιδῶν*, subiectis praesertim vv. 717 sq. a verbis Ennianis puto abhorrent: haec autem non videntur nisi mulieri partum cupienti recte dici.

IX (122) Priscianus VII p. 293, 13 H. 'his natabus filiabus deabus equabus . . . M. Cato in originibus «dotes filiabus suis non dant». et filii tamen in eodem genere dictum est. Ennius in Andromeda «filiis . . . Nerei» id est Nerei filiabus. Plautus in Sticho (567) «ego ibo intro et gratulabor vestrum adventum filiis» pro filiabus. idem (inc. LIII Leon.) «qui talis est de gnatabus suis». natis tamen pro natabus Ovidius posuit in XIII metamorphoseon (661) «Euboea duabus, et totidem natis Andros fraterna petita est.» Verba natis tamen pro natabus suo loco reposui quae supra post id est inserta turbas crearunt.

ATHAMAS (123) Charisius II p. 241, 6 K. 'euhoe Maro VII (389) «euhoe Bacche fremens, solum te virgine dignum vociferans». Ennius in Athamante «*is* erat . . . *lisgus* . . . pariter euhan euhium ignotus . . . *insultas* modo.» Quae iniuria olim ab Ennio abiudicata sunt.

122 senis *addas* vel *ferae*; intelligo autem filiis Nerei (*h. c.* in gratiam Nereidum, *d. N. zu liebe*) propter te obiecta sum *ferae*, *velut Senec. Troad.* 248 sq. tuam natam parens Helenae immolasti (*de Agamemnone*); a filiis cum *Buechelero Ribbeckius* 123 *His* erat *Fabricius*
124 *Lyaeus ed. princ.* 125 euhoe euhoe *addidit Fabricius*
De scriptura euhan euhium Lachmannus ad Lucr. v 743; *Graeci εὐὰν*

- 126 Ignotus iuvenum coetus alterna vice
Inibat, alacris Bacchico insultans modo.

CRESPHONTES

I

- 128 An inter se sortiunt urbem atque agros

II

MEROPE

- 129 Ducit me uxorem liberorum sibi quaesendum gratia.

III

MEROPE

- 130 O pietas, eam secum advocant, eunt ad fontem, nitidant corpora

CRESPHONTES Huius tragoediae versus superstites post Wecklinum ('Über den Kresphontes des Euripides' 1880) disceptavi in prooemio 1888/89 p. 17 sqq.

I (128) Nonius p. 471, 9 'sortirent pro sortirentur Varro rerum humanarum lib. xx «cum venerint censores inter se sortiant». Moderant pro moderantur Pacuvius . . . Sortiunt Ennius cresponte «an inter se . . . agros».

II (129) Festus p. 346, 17 Th. 'quaeso ut significat idem quod rogo, ita quaesere ponitur ab antiquis pro quaerere, ut est apud Ennium l. II [xxii] et in chresponte «ducit . . . que sendum gratia» et in Andromeda [vii]. Paulus 'quaeso significat id quod rogo. quaesere tamen Ennius pro quaerere posuit.'

III (130) Nonius p. 144, 14 'nitidant abluunt, dictum a nitore. Ennius cresponte «o pie eam . . . ad fontem (Harl. Eскур., e corr. Flor. fortem ceteri) n. corpora».'

εὔοι vel εὔοι εὐάν; cf. Eurip. Troad. 325 et schol.; schol. Phoen. 656 γυναιξίν εὔοις . . . τὸ εὔοι εὐάν ἐπιφθεγγόμεναις; Bacch. 157 εὔια τὸν εὔιον ἀγαλλόμεναι θεόν et saepe Εὔιος vel εὔιος θεός in hac fabula. quare Fabricii supplementa satis certa nec hiatu in hoc genere impediuntur

126 Ignotus non intelligo et putabam (Herm. XII p. 399 sq.) Unosus h. e. univorsus, de qua voce dixi ad ann. 240: quod sententiae convenit, si quidem hoc dicit primum singulos varie, hos Bromium, illos Bacchum patrem, alios Lyaeum cantu celebrasse, tum pariter universum iuvenum chorum (nunc pariter ambo Plaut. Stich. 772) alterna vice (h. e. διάδοχα in simili cantu Eurip. Androm. 1201; Troad. 1307) Euhum Euhium inter saltandum concinuisse. Cf. Apollon. Rhod. IV 1196—1199; Il. XVIII 569—572 127 Inibat h. e. ἐξήρχε (Il. XVIII 316), et inibat Euhium dicitur ut τὸν Ἀρμόδιον ἕσεται apud Aristophanem: cf. Hauptius opp. III p. 271 insultans ed. princ. Ceterum alacris insultans coniungitur, ut apud Livium XXI 42, 3 alacer . . . exultans 128 inter sese Vossius; putabam An iterum inter se 129 Duxit Scriverius 130 O pietas

IV

MEROPA

- 131 Neque terram iniicere neque cruenta convestire *corpora*
Mihi licuit neque miserae lavere lacrimae salsum sanguinem.

V

CRESPHONTES POLYPHONTI

- 133 Audi atque auditis hostimentum adiungito.

VI

CRESPHONTES MEROPAE

- 134 Ego *meae cum* vitae parcam, letum inimico deprecet.

Quae praeterea ad hanc tragoediam relata sunt, ex rhet. ad Herennium II 24, 38 et II 25, 39, ea aut non ad Ennium aut, non ad hanc fabulam pertinere Wecklinus probavit.

ERECHTHEUS

I

PRAXITHEA

- 135 ut nos nostri liberi
 Defendant, pro *nostra* vita morti occumbant obviam

IV (131) Macrobius Sat. VI 2, 21 'nec te tua funera mater produxi presive oculos aut vulnera lavi (Aen. IX 484). Ennius in Cresphonte (cresphonte Par. cressiphonte alii) «neque t. iniicere . . . *mihi corpora* . . . salsum (om. Par.) sanguinem».

V (133) Festus p. 370, 27 Th. 'redhostire referre gratiam. Naevius [praet. 6 R.] et Accius [92 R.] nam et hostie (hostire Paulus) pro aequare posuerunt. Ennius in chresponte «*audis* . . . adiungito» et in Hectoris lytris [x] et Pacuins [346 R.]. Cf. Paulus Festi p. 73, 6 Th. 'hostimentum beneficii pensatio.' C. Gl. L. VI p. 529.

VI (134) Gellius VII 16, 9 'Q. Ennius in Erechtheo non longe secus dicit quam Catullus [II]: signat abigo et amolior vel prece adhibita vel quo alio modo. ¹⁹ item Ennius in cresponte «ego *cum meae* . . . deprecet».

ERECHTHEUS I (135) Servius Danielin. in Aen. II 62 p. 226, 16 Thil. 'oc-

scripsi et pentametrum trochaicum descripsi, de quo genere l. s. c. dixi: cf.
 12. 104. 177. 184. 186 131 sq. *corpora Mihi Bothius* 132 miserae,
 nec *Vossius* 133 Audi *Scaliger: audis* 134 *meae cum Bothius*
In contrariam partem Eurypylos disputat 167 qui alteri exitium parat,
 eum scire oportet sibi paratum pestem ut participet parem. *Ita qui suae*
vitae parcat, parcat alienae nec inimico letum offerre poterit 135 nos
 nostri (*hoc cum cod. Cassel.*) et 136 *nostra Ribbeckius proposuit idemque*
repudiavit prae librorum scriptura

II

PRAXITHEA

137 Cui nunc aerumna mea libertatem paro,
Quibus servitutem mea miseria deprecor

III

139 Lapideo sunt corde multi quos non miseret neminis

IV

140 Arma arrigunt, horrescunt tela

EUMENIDES

I

APOLLO

141 Unde sibi populi et reges consilium expetunt
Suarum rerum incerti, quos ego mea ope ex

cumbere morti novae locutionis figura et penitus remota. Ennius «ut vos nostri (vestri corr. Cassel.) . . . vostra . . . obviam».' Praxitheae haec verba esse, quae Graece dicat fr. 360 v. 14. 15 (Nauck. II) τέκνα τοῦδ' ἕκατι τίκτομεν, ὡς θεῶν τε βωμῶδες πατρίδα τε ἰνυόμεθα, non fugit Ribbeckium; quamquam aliter statuit (trag. Rom. p. 185).

II (137) Gellius VII 16, 9 'Q. Ennius in erictheo non longe secus dixit quam Catullus (92, 3) «qui nunc» inquit «erumpna ea libertatem paro q. s. mea miseria deprecor». signat abigo et amolior vel prece adhibita vel quo alio modo.¹⁰ item Ennius in Cresphonte [VI].' Nonius p. 290, 17 'deprecor amolior depello propulso. M. Tullius de re publica lib. VI [2, 2]. Ennius eripiteo (erepiteo) «cui n. erumnam ea libertate para quibus s. meam miseriam (miseria pauci) deprecor».'

III (139) Paulus Festi p. 161, 14 Th. 'neminis genetivo casu Cato usus est cum dixit «sunt multi corde . . . neminis».' Festus 'neminis | — — et quis diceret cum sit | — — vitio creatis. neminisque | — — us erectheo «lapideo sunt | corde multi . . . neminis».'

IV (140) Macrobius Sat. VI 4, 6 'tum ferreus hastis horret ager (Aen. XI 601). horret mire se habet; sed et Ennius in quarto decimo [VII] et in Erechtheo (erecteo Par.) «arma . . . tela».'

EUMENIDES I (141) Cicero de orat. I 45, 199 'quid est enim praeclarus quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo

137. 138 Cui et Quibus *puto recte traditum est: patriam enim et cives appellat Praxithea: cf. Eurip. fr. 360, 50 Nauck. II χρῆσθ', ὃ πολῖται, τοῖς ἐμοῖς λοχέμασιν . . . ὃ πατρίς κτλ* 142 sq. *Loquendi genus ex incertis certos et ex praepositionem extremo versu positam vindicare studui in relat. acad. a. 1888 p. 42 sq. ope mea Reisigius coni. in Aristoph. p. 71*

- 143 Incertis certos compotesque consili
Dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.

II

ORESTES

- 145 Tacere opinio esse optimum, et pro viribus
Sapere atque fabulari tute noveris

III

ORESTES

- 147 Nisi patrem materno sanguine exanclando ulciscerem

iure dicere idem quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum «unde sibi» si non «populi et reges» at omnes sui cives «consilium expetant», «suarum (suarum summarum integri plerique, mutili desunt) . . . ego mea ope ex incertis c. compotesque (que om. integri paene omnes deficientibus mutilis) . . . turbidas». ²⁰⁰ est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum civitatis. Ad Eumenides Aeschyli sed ad vv. 604 sqq. K. haec rettulit Ribbeckius: quae mihi magis videntur Cicerone non renuente ad describendum oraculum (χρηστήριον) pertinere, unde sibi populi et reges consilium expetunt, a quo Apollo Erinyas facessere iubet 177 ἔξω κελεύω τῶνδε δωμάτων χωρεῖτ', ἀπαλλάσσεσθε μαντικῶν μυθῶν; 183 οὔτοι δόμοισι τοῖσδε χρίμπεσθαι πρέπει; 192 οὐ χρηστήριος ἐν τοῖσδε πλησίον τρέβεσθαι μύσος: cuius aedis naturam Ennius non inepte paulo pluribus invitante etiam contrariorum ratione exsecutus est. Ceterum Ennii Eumenides ex Aeschyli tragoedia expressas Scaliger dixit coniect. in Varr. de l. L. p. 134, quamquam in singulis aberravit.

II (145) Nonius p. 475, 3 'opino pro opinor. Plautus Bacch. [12 L.]. Pacuvius Chryse (101 R.) «inveni opinio esse optimum Orestes ut heres sed tamen». Ennius Eumenidibus «tacere opinio esse optimum (optutum Wolf) et . . . noveris».

III (147) Nonius p. 292, 15 'exanclare effundere. Ennius Eumenidibus «nisi . . . ulciscerem».

145 sq. Haec ut tradita sunt sic recte scribi arbitror; quae redeunt non ad Aesch. 561, sed ad ea quae secum deliberat Orestes v. 272 sqq. ἐγὼ διδαχθεὶς ἐν κατοῖς ἐπίσταμαι πολλοὺς καθαρμοὺς, καὶ λέγειν ὅπου δίκη σιγῶν θ' ὁμοίως ἐν δὲ τῶδε πράγματι φωνεῖν ἐτάχθην πρὸς σοφοῦ διδασκάλου: cf. schol. ad 272 et v. 444 sq. itaque Enniana sic interpretor qua sum condicione tacere optimum esse censeo, et hoc si feceris, sapere pro viribus (εἰς δύναμιν ὅτι μάλιστα) et fabulari tute (ἀσφαλῶς) noveris: sed in hac causa iam mihi loquendum est, ut didici. sapere atque fabulari coniungit ut Horatius qui sapere et fari possit quae sentiat 147 Accuratus expressum ex 462 Λοξίας . . . ἄλλη προφωνῶν ἀντικεντρα καρδίᾳ, εἰ μὴ τι τῶνδ' ἔρξαιμι τοὺς ἐπαιτίους

IV

APOLLO

148 Id ego *ius atque aecum* fecisse expedibo atque eloquar

V

MINERVA

149 dico vicisse Orestem: vos ab hoc facessite

VI

150 Areopagitae quid dedere quam pudam

VII

151 Caelum nitescere, arbores frondescere,
Vites laetificae pampinis pubescere,

IV (148) Nonius p. 505, 18 'expedibo pro expediam. Pacuvius (66 R.) «. . . expedibo». Accius . . . (490 R.) «cuncta expedibo . . .» . . . Ennius Eumenidibus «id ego *aecum accius* fecisse . . . eloquar».

V (149) Nonius p. 306, 28 'facessere significat recedere. Ennius Eumenidibus «dico v. *Orestem* (o r e s t e n n) v. ab hoc *facessit*». Titinius . . . Cf. C. Gl. L. v p. xvi et vi p. 429.

VI (150) Varro de l. L. vii 19 'Ennii «Areopagitae . . . pudam». Areopagitae ab Areopago; is locus (Laetus his locis Flor.) Athenis.' Eumenidibus ascripsit Scaliger, quamquam ex v. 680 ἐπόνυμος πέτρα πάγος τ' ἄρειος quam duxit scripturam stare non potest.

VII (151) Cicero Tusc. disp. i 28, 68 'cum videmus . . . tum globum terrae eminentem e mari . . . duabus oris distantibus habitabilem et cultum, quarum altera, quam nos incolimus, «sub axe posita . . .», altera australis . . . quam vocant Graeci ἀντίχθονα, ⁶⁹ ceteras partes incultas quod aut frigore rigeant aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit (intermitti?) suo tempore «caelum . . . laetificae (laetificare Par.) . . . ubertate incurvescere . . . convestirier» (155).? Idem de orat. iii 38, 154 'novantur

148 ac *ius olim correctum*; quod ita tenui ut transponerem id ego *ius atque aecum* fecisse; cf. 189 et prooem. 1888/89 p. 7 sq. *Hunc imperfectum versus mavult Plasbergius . . . id ego aecum ac ius fecisse*

Ennii verbis Apollo videtur Oreste petente 599 ἐξηγοῦ δέ μοι Ἀπολλων, εἴ σφε σὺν δίκῃ κατέκτανον *initium facere defensionis a v. 604 explanatae*

149 Dico ego Scaliger Ego dico *Auratus* Edico L. *Muellerus*. Cf. *Terentius eun.* 962 dico edico vobis, nostrum esse illum Orestem *ed. princ.* facessite olim corr.

150 Areopagitae quia (qui cum *Vind. A. Spengelius*) dedere aequam pilam *Ribbeckius*, qui huic v. 149 subiecit et ambos refert ad *Aeschyli v. 742 sq. AΘ. ἀνὴρ ὅδ' ἐκπέφηνεν αἵματος δίκην* ἴσον γὰρ ἐστὶ τὰφιδμημα τῶν πάλων. Areopagitae, quid dedere! quam palam (parum)! *Lachmannus haec illudentium esse Eumenidum ratus; quae si sunt Eumenidum, ut videtur, possis Areopagitae, quid dedere, quam tubam? (h. e. signum tubae, cf. Aesch. 557 sqq. Eur. Troad. 1266 sq.)*

- 153 Rami bacarum ubertate incurvescere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere, herbis prata convestirier.

HECTORIS LYTRA

I

- 156 Quid hoc híc clamoris, quid tumulti est? nomen qui usurpat meum?
Quid in castris strepiti est?

II

- 158 Hector vi summa armatos educit [in] foras
Castrisque castra ultro iam conferre occupat

autem verba, quae ab eo qui dicit ipso gignuntur ac fiunt vel coniungendis verbis . . . sed saepe vel sine coniunctione verba novantur, ut . . . «bacarum (vacarum) ubertate incurvescere (incurvescere Abrinc. incurvascere Harl.)» (153).⁷ Nonius p. 122, 17 'incurvescere Cícero de oratore lib. III «ut baccarum ubertatem incurvescere». ita et Tusculanis lib. I.' Haec Enniana esse de Eumenid. Hermannus intellexit ad Aeschyl. Eum. 894, quibus praemisit de Ciceronis verbis suo non intermittat tempore. In Aeschyli fabula Eumenidum choro roganti (884) τί οὖν μ' ἄνωγας τῆδ' ἐφρυνῆσαι χθονί; Minerva (885 sqq.) ita respondet ὅποια νίκης μὴ κακῆς ἐπίσκοπα, καὶ ταῦτα γῆθεν ἐκ τε ποτιᾶς δρόσον ἐξ οὐρανοῦ τε κἀνέμων ἀήματα ἐήλιως πνέοντ' ἐπιστείχειν χθόνα, καρπὸν τε γαίας καὶ βοτῶν ἐπίρροντον ἀστοῖσιν εὐθρονοῦντα μὴ κάμνειν χθόνα καὶ τῶν βορτείων σπερμάτων σωτηρίαν. cf. ibid. 903 sqq.

HECTORIS LYTRA (lytra sive lutra, non lustra dici Bergkius docuit) I (156) Nonius p. 489, 28 'tumulti Ennius haectoris lytris (lytris vel litris corr. lystris vel listris Harl. Leid. litris Par. lystris Wolf.) «quid . . . clamoris quid (qui Bamb.) . . . meum».' Idem p. 490, 7 'strepiti pro strepitus Ennius haectoris lytris (lystris libri praeter Bamb.) «quid in c. strepiti (strepitus Wolf.) est».' Duo fragmenta in unum coniunxit Hermannus, metrum prioris descripsit Bothius. Haec Agamemnonis esse pugnam parantis (II. XI in.) potius quam quod crediderunt Achillis, probabile visum, et cum hoc strepitu in castris coniunctum fuisse nuntium allatum de Hectore fr. II (II. XI 56 sqq.).

II (158) Nonius p. 355, 15 'occupare est proprie praevenire . . . Accius Eurysace (380 R.) «quem ad modum impetum occupemus facere ultro in regem?» Ennius haectoris listris «haector ei summa a. educit in foras . . . iam ferre (fere Wolf.) occupat».'

- 156 quid hoc hic clamoris audio *Plautus trin.* 1093 158 Hector vi *Mercerus* educit foras *Iunius*; ut solent veteres exire, egredi, exportare, ex ambulare foras, *Graeci* ἐξέλκειν ἐξέρπειν ἐκβάλλειν θύραζε
159 conferre *Vossius*, id quoque de more; castra castris (vel castris

III

160 Nos quiescere aequum est? nomus ambo Ulixem

IV

EURYPYLUS

161 O Patricoles, ad vos adveniens auxilium et vestras manus
Peto priusquam oppeto malam pestem mandatam hostili manu,
Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere,
Si qui sapientia magis vestra mors devitari potest:
Namque Aesculapi liberorum saucii opplent porticus:

166 Non potest accedi.

PATRICOLES

certe Eurypylus hic quidem est: hominem exercitum!

III (160) Diomedes I p. 387, 30 K. ' apud veteres pluraliter huius verbi (novi) instans colligitur, cum nomus dicunt pro eo quod est novimus (cf. Lachmannus ad Lucr. v 396), ita ut Ennius in lustris «nos... Ulixem». ' ambo Menelaus et Ajax dici (aliter Ribbeckius trag. Rom. p. 119) et haec ad Il. XI 463 sqq. referri videntur.

IV (161) Cicero Tusc. disp. II 16, 38 ' quin etiam videmus ex acie efferri saepe saucios et quidem rudem illum et inexercitatum quamvis levi ictu ploratus turpissimos edere: at vero ille exercitatus et vetus ob eamque rem fortior medicum modo requirens a quo obligetur «o Patricoles (161)» inquit «ad... Aesculapii (165)... exercitum (166)». ^{17, 99} ubi tantum luctus continuatur (luctum continuatus codd., olim corr.), vide quam non flebiliter respondeat, rationem etiam adferat, cur aequo animo sibi ferendum sit. «qui (167) ... sibi *paratam* . . . *parem* (168)». abducat Patricoles credo ut conlocet in cubili (cubiculi, olim corr.), ut vulnus obliget. si quidem homo esset, sed nihil

castra) conferre, conlata saepe Livius (xxiii 28, 9; xxvii 27, 1) *aliquae* iam ultro conferre *olim Ribbeckius, qui nunc* Troiani inferre occupant cum *Haveto edidit* 160 *Interrogandi signum addidit Ribbeckius, idem cum Buechelero et Fleckeiseno* Ulixem, *senarium dimensus, de quo dubito* 165 *Cf. Il. xvi 28 τὸς μὲν τ' ἰητροὶ πολυφάρμακοι ἀμφιπέπονται, ἔλκε' ἀκείόμενοι* 166 *potis Bothius est del. Tischerus; cf. Plaut. Amphitr. 1075* Amphitruo hic quidem (est) erus meus; *mil. glor. 1283* nauclerus hic quidem est; *most. 1063* exercitum *i. e. vexatum: cf. Paulus Festi p. 57, 4 Th.* exercitus et militum copia dicitur et homo multis negotiis exercitus; *Cicero pro Planc. 32, 78* sum non dicam miser (nam hoc quidem abhorret a virtute verbum) sed certe exercitus (*geplagt*)
Post haec, quae Patrocli sunt, plura praetermisit Cicero, ad quae tamen respicit cum scribit ubi tantum luctus continuatur (*πένθος ὄσον ὄρωρε κατὰ στρατόν Il. xi 658*) a *Patroclo scilicet, Eurypylum et Argivos deplorante, quemadmodum Il. xi 814 sqq. deplorat, τὸν δὲ ἰδὼν*

EURYPYLUS

- 167 qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet sibi paratum pestem ut participet parem.

PATRICOLES

Eloquere eloquere, res Argivum proelio ut se sustinet.

EURYPYLUS

- 170 Non potest ecfari tantum dictis quantum factis suppetit
Laboris

- 172 Úbi fortuna Hectoris nostram acrem aciem inclinatam

vidi minus (vidimus, olim corr.). quaerit enim quid actum sit. «eloquere eloquere (alterum del. Par.)... sustinet» (169). «non potest haec dari (ecfari Vat. m. pr.)... laboris» (170 sq.). quiesce igitur et volnus adliga. etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus. «ubi... inclinatam» (172) et cetera explicat in dolore.' Idem orat. 46, 155 'itaque idem poeta qui inusitatus contraxerat «patris mei meum factum pudet» (59) pro meorum factorum et «textitur exitium examen rapit» (66) pro exitiorum, non dicit liberum ut plerique loquimur... sed ut isti volunt «neque... liberorum... genus» (299) et idem (165) «namque Aesculapi (excola sequente trium litterarum spatio Abrinc.) liberorum». at ille alter in Chryse [Pacuv. 80 R.]...¹⁵⁶ atqui dixit Accius...'

. Haec de Eurypylo Enniana esse iisdem rationibus, quibus illa in Alexandro

ὄκτιρε Μενoitίου ἄλκιμος υἱός, καὶ ὃ' ὀλοφυρόμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα· ἂ δειλοί, Δαναῶν ἠγήτορες ἦδ' ἐ μέδοντες, ὧς ἄρ' ἐμέλλετε... ἄσειν ἐν Τροίῃ ταχέας κύνας κτλ. 168 paratum Benileius: paratam

169 Eloquere eloquere: de geminato imperativo quo nihil est veteribus familiarius et qui nunc egregie locum obtinet cf. 28 incede incede et quae in prooem. 1887/88 p. 7 sq. exposui; 'Rede mir, erzähl' erzähle, was sich Wunderlichs begeben' Goethius 170 potis Davisius ecfari habet ut videtur vim passivam, ut effata saepe, sed et effari apud Varronem de l. L. vi 53 hinc effata dicuntur, ubi (qui Flor. corr. Lachmannus) augures finem auspicioium caelestium extra urbem agris sunt effati ut esset; hinc effari templa dicuntur ab auguribus: effantur qui in his fines sunt

171 Post laboris quae insequuntur, ex iis nihil ad Ennium quod pertineat effici potest: quibus Cicero Eurypylum appellat eumque si tantum dici non possit quantum factum sit quiescere igitur iubet et volnus adligare: si quidem hoc licuisset ei; sed is nihil curans volnus statim aggre-ditur rem gestam narrare 172 Ubi fortuna et cetera explicat in dolore h. c. vulnere non adligato Hectoris: vide Androm. III

dedit add. Ribbeckius, quod probatur usu: te mea dextera bello defensum dabit Aen. XII 437; illam tibi incensam dabo Terentius Phorm. 974; red-dam impetratum Plaut. mil. glor. I 2 14; stratas legiones Latinorum dabo Livius VIII 6, 6

V

173 Quis ibi non est vulneratus ferro *Brugio*

VI

174 ferro foedati iacent

VII

175 Hector qui haud cessat obsidionem obducere

VIII

176 vi patefecerunt *Bruges*

viii, probatur; de fabula, olim Bergkii (opp. I p. 223) ea Achilli adscribi suavit, quem cum Ribbeckio secutus eram; postea Ribbeckius ipse intellexit haec rectius Hectoris lytris attribui, si quidem hanc tragoediam Patrocleam et quaecumque Patrocleam antecederent inde ab *Ἀγαμέμνωνος ἀριστεία* (II. xi) usque ad solutum Hectoris corpus complexam esse ex certis indiciis cognoscitur.

V (173) Cicero pro Rosc. Am. 32, 89 'multos caesos non ad Trasimenum lacum sed ad Servilium vidimus.⁹⁰ «quis *ibi non est* v. f. *phrygio*?» non necesse est omnes commemorare.' Schol. Gronov. in h. l. p. 434, 1 Or. 'ferro *frugio*: in Ennio haec fabula inducitur, Achilles quo tempore (sic Ribb., in d. Achillis, quo t. vulg.) propter Briseidam cum Graecis pugnare noluit; quo etiam tempore Hector classem eorum incendit. in hac pugna Ulixes vulneratus inducitur et fugiens (ad Achillen venit. cum interrogaretur ab Aiace (Achille Bergkii prave) cur fugisset, ille ut celaret dedecus vitium «quis enim vulneratus ferro *frugio*». et quo tendit haec fabula?... Rectene haec schol. narraverit omnia, dubitatio est; sed ea maluimus ad Hectoris lytra cum Ribbeckio quam cum Bergkio ad Achillem referre. Cf. III et Hygin. fab. 106.

VI (174) Servius Danielin. in Aen. III 241 p. 384, 22 Thil. 'foedare cruentare. Ennius «ferro foedati iacent».' Quod cum v in eundem nuntii tenorem coniungi posse putavi coll. II. xi 657 *οὐδέ τι οἶδεν (Ἀχιλλεύς) πένθεος ὕσσον ὄρωρε κατὰ στρατόν· οἱ γὰρ ἄριστοι ἐν νησὶν κέεται βεβλημένοι οὐτάμενοι τε. βέβληται μὲν ὁ Τυδείδης . . . οὐτάσται δ' Ὀδυσσεύς κτλ.* Cf. ibid. 825 sq. et XVI 23. Quod ad exemplum possis hariolando hunc plenum tetrametrum efficere 'optimi qui fuerant omnes ferro foedati iacent.'

VII (175) Festus ex apogr. I. XIV p. 234, 22 Th. 'obsidionem potius dicendum esse quam obsidium adiuvat nos testimonio suo Ennius in Telamone quom ait [v]. item alio loco «Hector . . . obducere».' Ad hanc fabulam olim relatum, et conferri possunt ex II. XII cum alia tum 88 *οἱ μὲν ἄμ' Ἔκτορ' ἴσαν καὶ ἀμόμονι Πουλυδάμαντι, οἳ πλείστοι καὶ ἄριστοι ἔσαν, μέμασαν δὲ μάχιστα τεῖχος ῥηξάμενοι κολίης ἐπὶ νησὶ μάχεσθαι.*

VIII (176) Cicero orat. 48, 160 'Burrum (purrum vel purrhum integri) semper Ennius, numquam Pyrrhum; «vi patefecerunt *fruges* (phryges Ottob. phry Abrinc.)», non Phryges: ipsius antiqui declarant libri.' Quin-

173 *Brugio Ennium nec Phrygio aut Frugio scripsisse testimonium est Ciceronis ad VIII adscriptum* 176 *Bruges Victorius var. lect. XIV 3*

IX

177 Ἄτ εἰ, ὀμνιπότες, τε ἐξοσπέο ὑτ ἠὸς κὸνσίλιον Ἀχίλλει
αὐξίλιον ὑφάτ

X

ACHILLES

178 Quae mea cominus machaera atque hasta hostibitis manu

XI

ACHILLES

179 Qui cupiant dare arma Achilli, ut ipsi cunctent?

XII

180 Saeviter fortuna ferro cernunt de victoria

tilianus 1 4, 15 'b quoque in locum aliarum dedimus aliquando, unde Bur-
rus et Bruges et Belena.' Cf. ad ann. 178. Portas patefactas intelligit
Ribbeckius (trag. Rom. p. 121) coll. Π. κη 453 ὁς "Ἐπὼρ ἰθὺς σαρῖδων φέρε
λαῶν ἀείρας ἀ' ἕα πύλας εἰρῆντο κτλ.

IX (177) Nonius p. 111, 14 'fuum sim vel fiam Ennius haectoris
lytris (litrīs vel listris) «at ego (a ego Flor. m. pr. Leid.) . . . αὐξίλιον ὑφάτ».'

X (178) Festus p. 370, 29 Th. 'redhostire referre gratiam. Naevius [praet.
5 R.] et Accius [92 R.]. nam et hostiē (hostire Paulus) pro aequare posu-
erunt. Ennius in Cresphonte [v] et innectoris lytrisq' (in Hectoris lytris
«quae Ursinus) mea . . . hospis manu» et Pacuius [346 R.]'

XI (179) Nonius p. 469, 26 'cunctant pro cunctantur. Accius [72 R.] En-
nius Ambracia (m) «bene mones: tute ipse cunctato, vide fortem virum». idem
hectoris (haectoris) lytris «qui . . . ut ipse cunctent».'

XII (180) Nonius p. 511, 8 'saeviter pro saeve . . . Ennius Phoenice [vi].
Afranius [301 R.]. Ennius haectoris lytris «saeviter . . . victoria».'

177 *Pentamētrūm trochaicūm descripsi cum Bergkio, cf. ad 130; sed nec in hiatu offendendum erat nec ad omnipotens requiritur quod addatur (cf. Aen. iv 220; x 614); hoc consilium scil. mittendi Patroclum armis Achillei armatum: cf. preces Achillei Π. xvi 233 sqq., quibus hae Patrocli adnecti poterant auxilio Vossius; auxili Ribbeckius*

178 hostivit (vel hostibit) e manu Scaliger alique; sed ego malui hosti-
bitis (ex hospis) manu Missa, ut Achilles cuius haec sunt suam ipse
machaeram (mea machaera, ut mea fortuna 353) et hastam appellet
sive quam cum Patroclo misit sive (quod minus placet) novam a matre
allatam. De hasta manu missa cf. Π. xx 462 τὸν μὲν δοῦρι βαλὼν, τὸν δὲ
σχεδὸν ἄορι τύψας; ibid. 378 179 ipsi Iunius: ipse Sententiam et
orationem, quae Achillis est, explicui et vindicavi proem. 1888/89 p. 5 sq.
coll. Π. xviii 192 ἄλλον δ' οὐ τεν οἶδα, τεῦ ἂν κλυτὰ τεύχεα δύω, εἰ μὴ
Ἀϊαντός γε σάκος. ἄλλα καὶ αὐτὸς ὄδ', ἔλπομ', ἐνὶ πρώτοισιν ὀμιλεῖ κτλ
et Aeschylī Myrm. fr. 140 (Nauck. II) ὄπλων ὄπλων δεῖ 180 fortunam

XIII

181 *Aes sonit, franguntur hastae, terra sudat sanguine*

XIV

182 *Ecce autem caligo oborta est, omnem prospectum abstulit. derepente contulit sese in pedes*

XV

184 *sublime iter quadrupedantes flammam halitantes*

XIII (181) Nonius p. 504, 32 'sonit pro sonat . . . Ennius haectoris lystris «et sonit . . . sanguine».'

XIV (182) Nonius p. 518, 18 'derepente Turpilius . . . Ennius Phoenice [ix]. Afranius . . . Ennius Hectoris (haectoris) lystris «ecce . . . oborta (o b o r t a Bamb.) est . . . abstulit derepente c. sese (se sese Wolf.) in pedes (pede Bamb.)».' Ribbeckius haec ad Patrocli cladem II. xvi a 790 narratam rettulit: sed caligo subito oborta in his partibus II. saepius rem gerentibus impedimento fuisse narratur, Aiaci post Patrocli interitum xvii 644; Achilli cum Aenea certanti xx 321. 341; eidem Achilli Hectorem aggredienti xx 441 *αὐτὰρ Ἀχιλλεὺς ἐμμεμῶς ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίνων . . . τὸν δ' ἐξήραξεν Ἀπόλλων . . . ἐκάλυψε δ' ἄρ' ἠέρι πολλῆ. τρις μὲν ἔπειτ' ἐπόρουσε ποδάριος δῖος Ἀχιλλεὺς ἔγχει χαλκίῳ, τρις δ' ἠέρα τύψε βαθεῖαν;* et hinc fortasse cum quadam nimirum libertate sua duxit Ennius.

XV (184) Diomedes I p. 345, 3 K. 'halare et halitare (alare et alitare Par. A halere et halitare Mon. alere et alitare Par. B). Ennius in lustris «sublime iter (lublime iter Par. A sublime iter ut Par. B lublime item Mon.) quadrupedantes (tis Par. B) fl. halitantes (alitantes Par. B)».'

ferro Ribbeckius fortuna ferri *Columna*. fors et virtus miscentur in unum *Vergilius* (*Aen.* xii 714); ferro atque audacia via fit *Livius* (xxii 50, 9)

181 *Aes Faber*: et Cf. *Il.* xx 494 *ῥέε δ' αἵματι γαῖα μέλαινα;* et *Ennii versus totam istam narrationem a v. 455 ad finem libri complecti potest* 183 *Ante derepente plura intercepta esse statuit Ribbeckius; fortasse satis est addi abstulit.* (Constitit: tū) derepente *De dicendi genere cf. Plautus Bacch.* 374 quae ut aspexi, me continuo contuli protinam in pedes: *unde noli colligere hanc comicam esse, a tragico stilo abhorrentem orationem* 184 *Pentametrum trochaicum agnoscere videor* (cf. ad 130), *etsi dispescas iter Quadruped., qui sic fere suppletur* *Sustinent* sublime i. q. *flammam halitantes igneam; intelligi autem* (cum *Columna*) *Solis equos, cf. ann. 600; Euripid. Iphig. Aul.* 159 *λευκαίνει τόδε φῶς ἤδη λάμπουσ'* ἠὼς πῦρ τε τεθρίππων τῶν Ἀελλίου *sublime iter: cf. Iphig. II. Versus cum 185 eundem in modum coniunctus videtur quo Scipion. vi Sol equis iter repressit unguis volantibus, Constitere amnes perennes, arbores vento vacant*

XVI

185 Constitit credo Scamander, arbores vento vacant

XVII

PRIAMUS

186 Per vos et vostrum imperium et fidem, Myrmidonum vigiles,
commiserescite.

XVIII

ACHILLES

187 tueor te senex? pro Iuppiter

XIX

188 Melius est virtute ius: nam saepe virtutem mali
Nanciscuntur: ius atque aecum se a malis spernit procul.

XX

190 duc et quadrupedum iugo: invitam doma:

XVI (185) Nonius p. 467, 31 'vagas pro vagaris ... Ennius Hectoris (haectoris) lystris (litrīs Bamb.) «constitit... arboris v. vagant».'

XVII (186) Nonius p. 472, 27 'commiserescimus. Virgilius Aen. lib. II (145) «... et miserescimus ultro». Ennius Hectoris (haectori Bamb. ectoris Leid. Harl. m. pr.) lystris (litrīs Bamb.) «ser vos (uservos Bamb.) et vostrum (ὑῶρ ὀρῦ Bamb.)... commiserescite».'

XVIII (187) Varro de l. L. VII 12 'tueri duo significat, unum ab aspectu ut dixi, unde est enī (Ennii vel Enni olim corr.) illud «tueor... Iuppiter» et [ann. 463]. Donatus in Ter. adolph. I 2, 31 'pro Iuppiter: tragica exclamatio.' Achilli tribuit Priamum aspicienti Ribbeckius.

XIX (188) Nonius p. 399, 8 'spernere rursus segregare. Ennius haectoris lystris (litrīs Wolf. lytris pr. m. Leid. et Par.) «melius e. virtute eius... nanciscum tur (ita m. pr. Leid. et Harl. nascuntur Wolf.) ius atque eum (aecum Par. cum Leid.)... procul».'

XX (190) Nonius p. 407, 21 'tenacia est perseverantia et durtia. En-

185 arbores olim corr.: arboris vacant Columna: vagant

186 Pentametrum trochaicum descripsi cum Bergkio; cf. ad 130

Per vos Palmerius: ser vos vos et vostrum imperium coniungi, ut vos vostraque vulta ann. 464, probavi prooem. 1885/86 p. 14. Ad per vos et vostrum imperium commiserescite non oro vel obsecro desiderari usus docet, de quo Guil. Heraeus vind. Liv. I (1889) p. 15; denique Myrmidonum vigiles appellat Priamus, cuius haec verba sunt, quos II. XXIV 681 ἱερώς πύλαωρός, cf. ibid. 444 188 ius Gulielmii: eius

189 a me segregant spernuntque se Plautus capt. 517; illas spernit segregat ab se idem mil. gl. 1232 190 sqq. Haec initio et in fine manca sunt, ut saepe apud Nonium: praeterea depravatum fortasse

191 Infréna et iunge, valida quorum *infrinari tenacia*
Minis

XXI

193 inferum vastos specus

HECUBA

I

POLYDORI UMBRA (3)

194 Cissei

nus haectoris listris (lystris, litris) «*ducet... et iuge.. tenacia infrinari minis*».

XXI (193) Nonius p. 222, 32 'specus genere masculino... Ennius lytris «inferum v. specus».' Referunt ad Patrocli mortui querelam *αὐτως ἐλέλημαι ἐν' εὐρουπυλῆς Ἰδῶς δῶ* Il. xxiii 74; sed et Andromacha Hectorem lamentatur Il. xxii 482 *νῦν δὲ σὺ μὲν ῥ' Ἰδῶο δόμους ὑπὸ κεύθεσι γαίης ἔρχεαι*.

HECUBA Ex Euripidis Hecuba expressam esse ut res docet ita testatur Gellius ad v citatus. Pleraque Graeca iam Columna recte cum Ennianis versibus composuit.

I (194) Servius in Aen. vii 320 'Cisseis: regina Hecuba filia secundum Euripidem Cissei, quem Ennius Pacuvius et Vergilius sequuntur: nam Homerus Dymantis dicit.' Hinc Lactantius in Stat. Achill. i 22 'Hecuba filia... secuntur.' Cf. mythogr. Vatic. ii fab. 197. Euripides Hec. 3 *Πολύδωρος Ἐκάβης παῖς γεγώς τῆς Κισσέως Πριάμου τε πατρός*.

nihil est nisi mutatus ordo v. tenacia infrinari pro infrinari tenacia quod reposui duplici metri offensione suadente: quod vero duc et scripsi pro ducet propter insequentes imperativorum formas et quod iunge (quod in aliquo codice legi testantur) pro iuge, cae ne sunt quidem correctiones; de iunge cf. Tibull. i 2, 71 boves mea si tecum modo Delia possim iungere; Catull. 63, 76 iuncta iuga resolvens; de minis Ovid. ex Pont. i 8, 56 ipse ego .. ducam ruricolos sub iuga curva boves et discam, Getici quae norunt verba iuveni, adsuetas illis adiciamque minas; de tenacia equi Ovid. am. iii 4, 13 Ceterum quod haec ad Achilles equos referunt et ea quae Il. xvi a v. 145 narrantur, ego longius discedo, et haec ex philosopha moralique disputatione prompta duco, haec et xix, quae Priamo nimis incerta opinione tribuuntur: domanda equi tenacia notum est quotiens in illo genere exemplo fuerit: μή μ' ἀέκοντα βίη κεντῶν ὑπ' ἔμαξαν ἔλαυνε Theogn. 371; cf. Sophocl. Antig. 477 sqq. Euripid. Phrix. fr. 821 (Nauck. ii) quae Cicero vertit Tuscul. iii 28, 67. Cicero ipse de off. i 26, 90; de rep. ii 40, 67 mens non unam (beluam) aut facilem ad subigendum frenat et domat; Ovid. am. i 2, 15

II

POLYDORI UMBRA (26)

195

undantem salum

III

HECUBA (68)

196 O magna templa caelitum commixta stellis splendidis

IV

197

miserete, manus,

Date ferrum, qui me anima privem.

V

HECUBA ULIXI (293—295)

199 Haec tu etsi perverse dices, facile Achivos flexeris:
 Nam cum opulenti loquuntur pariter atque ignobiles,
 Eadem dicta eademque oratio aequa non aequa valet.

II (195) Nonius p. 223, 24 'salum neutri generis est vulgari consuetudine. masculini Ennius Hecuba «undantem salum».' Ex Polydori narratione: v. 26 *πανών ἐς οἶδμ' ἀλὸς μεθῆνε*; fuerit igitur apud Ennium 'in undantem salum Demisit'; sed cf. etiam 28 *ἄλλοι' ἐν πόντον σάλω* (48) et 701 *πόντον νιν ἐξήνεγκε πελάγιος κλύδων*.

III (196) Varro de l. L. vii 6 'in caelo templum dicitur ut in ecuba «o . . . celi . . . tum commixta s. splendidis».' Sunt Hecubae verba somnium narrantis: v. 68 *ὦ στεροπὰ Διός, ὦ σοιτία νύξ*, ut solent somnia narrare *πρὸς αἰθέρα* (Iphig. Taur. 43, cf. Androm. 93); falso cum olim tum rursus nuper haec eadem Polymestori occaecato (v. 1100) tribuerunt.

IV (197) Nonius p. 474, 30 'miserete Ennius ecuba «miserete manus . . . privem».' Graecum exemplar non exstat, opinor, sed non inepte videntur haec referri ad ea quae Hecuba dicit post acceptum de caedenda Polyxena nuntium 165 *ὦ κάκ' ἐνεγκοῦσαι Τροάδες, ὦ κάκ' ἐνεγκοῦσαι πῆματ' ἀπωλέσατ' ὠλέσατ'. οὐκ ἐτι μοι βίος ἀγαστὸς ἐν φάει*.

V (199) Gellius xi 4, 1 'Euripidis versus sunt in Hecuba, verbis sententia brevitate insignes inlustresque. ² Hecuba est ad Ulixen dicens (293—295) *τὸ δ' ἀξίωμα, κἂν κακὸς (κακῶς Eur.) λέγη (λέγης Muretus), τὸ σὸν νικᾷ (πέισσει vel πείθει codd. Eur.). λόγος γὰρ ἐκ τ' ἀδοξούντων ἰὼν κάκ τῶν δοκούντων αὐτὸς (αὐτὸς Porsonus) οὐ ταῦτὸν σθένει*. ³ hos versus Q. Ennius, cum eam tragoediam verteret, non sane incommode aemulatus est. versus totidem Enniani hi sunt «haec tu . . . valet». ⁴ bene sicuti dixi Ennius, sed ignobiles tamen et opulenti *ἐντὶ ἀδοξούντων καὶ δοκούντων* satisfacere sententiae non videntur; nam neque omnes ignobiles *ἀδοξοῦσι* neque omnes opulenti *εὐδοξοῦσιν*.'

196 caelitum *Scioppius*
 Namque opulenti cum *Scaliger*

200 Nam opulenti quum *Porsonus*

VI

202 Heu me miseram, interii: pergunt lavere sanguen sanguine.

VII

TALHYBIUS (497. 498)

203 Senex sum: utinam mortem obpetam prius quam evenat
Quod in pauperie mea senex graviter gemam.

VIII

HECUBA (627. 628)

205 Nimum boni est, cui nihil est mali

VI (202) Nonius p. 224, 7 'sanguis masculino genere in consuetudine habetur . . . neutro Ennius Hecuba (hecubae) «heu (eheu vel eheu eheu nonnulli) me miseram . . . labere (lambere) s. s.».' Idem p. 466, 26 'lavare cum sit eluere et emaculare et aquis sordida quaeque purgare, vetustatis auctoritas posuit etiam polluere . . . Ennius Hecuba (ecuba Wolf. heucuba Bamb. et m. pr. Leid.) «heu (eu Wolf.) me miseram (miserum Bamb.) . . . lavere (lavare Par.) s. s.».' Idem p. 504, 6 'lavit pro lavat . . . lavere inde tractum est . . . Ennius Telamone [1]. idem Hecuba «heu me miserum . . . labere sanguen sanguine (sanguinem sanguine Par. sanguen sanguinem Wolf. Bamb., e corr. Harl. sanguinem Leid. Harl. m. pr.)».' Non simile exstat in Graecis, quantum intelligo: sed 'pergunt' si recte interpretor Hecuba videtur dicere eos qui nihil flexi suis rationibus pergunt Polyxenam mactandam deducere (440); cf. quae eadem ῥήσει dicit 232 οὐδ' ὄλεσέν με Ζεὺς, τρέφει δ' ὄπως ὀρῶ κακῶν κἀκ' ἄλλα μείζον' ἢ τάλαινα' ἐγώ; et 277 μὴ μου τὸ τέκνον . . . κἀνήτε· τῶν τεθνηκότων ἄλις.

VII (203) Nonius p. 494, 3 'pauperies pro paupertate. Ennius Hecuba «senex s. u. moriar mortem obpetam p. q. eveniat . . . pauperie mea (pauperiem Bamb.) . . . gemam».' Idem p. 507, 18 'evenat pro eveniat. Ennius Hecuba «senex s. u. mortem obpetam p. q. evenat . . . gemam».' Quae sunt accurate expressa ex Graecis (497 sq.) cum Talhybius his praemissis de Hecuba αὐτῆ δὲ δούλῃ γραῦς ἄπαις ἐπὶ χθονὶ κέττα κόνει φύρουσα δύστηνον κάρα addit de se φεῦ φεῦ, γέρον μὲν εἰμ', ὅμως δὲ μοι θανεῖν εἴη πρὶν αἰσχροῦ περιπεσεῖν τύχη τινί; nisi quod Ennius quae adiecit in pauperie mea ex Troad. 415 sumpsit ubi idem Talhybius καὶ πένης μὲν εἰμ' ἐγώ.

VIII (205) Cicero de fin. II 13, 41 'non enim, si malum est dolor, carere eo malo satis est ad bene vivendum. hoc dixerit potius Ennius «nimum . . . mali». nos beatam vitam non depulsionem mali sed adeptionem boni iudice-

202 sanguine sanguen vel sanguen sanguine Accius identidem et Varro a Nonio p. 224 citati 204 senex iniuria mutatur (debile admodum quod Ribbeckius proposuit miser); cf. aequa 201 et Propertius IV 4, 33 sq. 205 Nimum boni est h. e. summum bonum (fortuna summa), ne quis de vituperatione cogitet: cf. ad Cic. de leg. I 9, 27 . . . nimum boni est, cui nil mali est Muretus cui nihil est (in diem) mali

IX

HECUBA AGAMEMNONI (760)

206 Vide hunc meae in quem lacrumae guttatim cadunt

X

HECUBA AGAMEMNONI (826—830)

207 Quae tibi in concubio verecunde et modice morem gerit

XI

HECUBA AGAMEMNONI (837)

208 palm et crinibus

XII

209 Iuppiter tibi summe tandem male re gesta gratulor.

mus.⁷ Ex Euripidis Hecuba versum Ennii expressum, ubi Hecuba v. 627 suam *ῥῆσιν* concludit *κείνος ὀλβιώτατος ὅτῳ κατ' ἡμᾶρ τυγχάνει μηδὲν κακόν*, itaque Ennii cognomini fabulae addendum Muretus var. lect. v 13 intellexit. Similis clausula Bacch. 910 *τὸ δὲ κατ' ἡμᾶρ ὅτῳ βίωτος εὐδαίμων μακαρίζω*. Publili Syri sentent. 430 Ribb. 'nimium boni est in morte cui nil sit mali.'

IX (206) Nonius p. 115, 33 'guttatim . . . Ennius haecuba «vide hinc m. inquam lacrumae (vel la crimae; meae Flor. m. pr. Leid.) g. cadunt».

Euripides 760 *ὄρᾳς νεκρὸν τόνδ' οὐ καταστάζω δάκρυς*;

X (207) Nonius p. 342, 23 'modicum veteres moderatum et commodum (commodo vel cum modo pauci) dici volunt . . . Ennius Hecuba (haecuba vel heccuba) «quae . . . concubio (cubio nonnulli) . . . gerit».

Uberius Euripides 826 *πρὸς σοῖσι πλευροῖς παῖς ἐμῇ κοιμίζεται ἢ φοιβάς, ἣν κλοῦσι Κασάνδραν Φρύγες. ποῦ τὰς φίλας δῆτ' εὐφρόνας δείξεις, ἄναξ, ἣ τῶν ἐν εὐνῇ φιλότων ἀσπασμάτων χάριν τίν' ἔξει παῖς ἐμῇ, κείνης δ' ἐγώ*;

XI (208) Cicero orat. 45, 153 'sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant ut ita dicerent «multi modis» «et vas argenteis» «palm et (palm et Abrinc. palma et integri) crinibus» «tecti fractis».' Ex Euripidis Hecuba 837 *καὶ χερσὶ καὶ κόμαισι* Orellius ad Ciceronis palm et crinibus adscripsit; neque dubitandum videtur, quin Ennius, quem hanc *ῥῆσιν* Hecubae accuratius expressisse etiam x declarat, hunc quoque locum *εἴ μοι γένοιτο φθόγγος ἐν βραχίσι καὶ χερσὶ καὶ κόμαισι καὶ ποδῶν βάσει κτλ* (cf. Electr. 334) in suum usum converterit. Aliter censet Leo quaest. Plant. p. 299; cf. Birtus mus. Rhen. LI p. 248.

XII (209) Nonius p. 116, 28 'gratulari gratias agere. Ennius Hecuba «Iuppiter (iupiter) . . . gratulor».' Non legitur in Graeca tragoedia: sed

olim Ribbeckius, postea in alia deflectens; in diem h. e. κατ' ἡμᾶρ (ἀεὶ κατ' ἡμᾶρ Troad. 392) tantum non requiri videtur cum sententia tum Graeci versus exemplo; Cicero autem omisit, quod ad suam sententiam nihil conferebat 206 hunc m. in quem *Scriverius*: hinc m. inquam

207 Quae tibi in: cf. 306 Quam tibi ex Cicero pro Tullio 2, 5 id ipsum verecunde modiceque faciam

XIII

HECUBA POLYMESTORI (1226)

210 Amicus certus in re incerta cernitur.

XIV

AGAMEMNO POLYMESTORI (1247)

211 Set numquam scripsistis qui parentem aut hospitem
Necasset quo quis cruciatu perbiteret.

IPHIGENIA

I

AGAMEMNO (1-3)

213 Procede, gradum proferre pedum,
Nitere, cessas, o fide

Hecuba quae 1258 dicit *οὐ γὰρ με χαιρείν χροῖ σε τιμωρομένην*; etiam continuo re gesta Iovi illa forma gratias agere potuit.

XIII (210) Cicero Lael. 17, 64 'quam graves quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates: ad quas non est facile inventu qui descendat: quamquam Ennius recte «amicus . . . cernitur».' Ita Euripidea loquitur Hecuba 1226 *ἐν τοῖς κακοῖς γὰρ ἀγαθοὶ σαφέστατοι φίλοι*, Hartungusque Eurip. restit. I p. 529 iure Ennii versum Hecubae adscribi iussit.

XIV (211) Nonius p. 153, 28 'pervitere perire . . . Ennius Hecuba «set n. scripsistis quis . . . necasset quos quis cruciatur perbiteret».' Haec ad Euripidis Hec. 1247 *τάχ' οὖν παρ' ἡμῖν ἑάδιον ξενοκτονεῖν, ἡμῖν δέ γ' αἰσχρὸν τοῖσιν Ἑλλησιν τόδε* redire cum Osanno Bothius intellexit: alii falso ad 803 sq. referri voluerunt.

IPHIGENIA Euripidis Iphigeniam Aulidensem Ennium secutum esse et imitatum non multa sed certa exempla docent; quae iam Columna recte taxavit; alia alii addiderunt.

I (213) Festus p. 324, 28 Th. 'pedum est quidem baculum incurvum, quo pastores utuntur ad comprehendendas oves aut capras, a pedibus. cuius m. (h. e. memin it) etiam Vergilius in bucolicis (5, 88) cum ait «at tū sume pedum». sed in eo versu qui est in iphigeniæ Enni «procede . . . cessas» id ipsum iaculum (baculum Ursinus) significari cum ait Verrius, mirari satis non possum, cum sit ordo talis et per eum significatio aperta «gradum pro-

211 scripstitis Vossius *Intelligit νόμων γραφάς* quas dicit Euripides v. 866 qui Iunius: quis 212 Necasset quo Iunius: necasset quo is quo Pontanus cruciatu Iunius: cruciatur 213 sq. Orationis formam quam distinctione indicavi explicui et firmare studui in prooem. 1880 p. 16 sq. Procede h. e. δόμων τῶνδε πάροιθεν στείχε; cf. Seneca Troad. 705 huc e latebris procede tuis 214 senex add. Bergkius

II

AGAMEMNO (6—8)

- 215 Quid noctis videtur? in altisono
Caeli clipeo superat temo
- 217 Stellae sublime agitans etiam atque
Etiam noctis iter

III

- 219 favent faucibus rursis,
Missis cantu plausuque premunt
Alas

ferre pedum cessas nitere.» Schol. Veron. in Verg. eel. 5, 88 p. 72 Keil. I p. 12 Herrm. 'pedum autem est baculum recurvum, quo pastores utuntur — | aut adminiculum pedum sit, ut ait Ennius in Ifigenia «gradum... cessas o fide — — | pastores pedes bovium (o v i u m Keilius) retrahere soleant.' Euripides 1—3 ΑΓ. Ὡ πρέσβυ, δόμων τῶνδε πάροιθεν στειχε. ΠΡ. στειχω. τί δὲ καινουργεῖς, Ἀγάμεμνον ἄναξ; ΑΓ. πεύσει. ΠΡ. σπέυδω. nam ex ipso initio fabulae illa Ennii expressa sunt, non ex v. 139 quod cum Scaligero vulgo crediderunt; vide prooem. 1888/89 p. 13 sq.

II (215) Varro de l. L. VII 73 «quid... caeli clipeo temo superat... agens... iter». hic multam noctem ostendere volt a temonis motu; sed temo unde et cur dicatur latet. arbitror antiquos rusticos primum notasse quaedam in caelo signa quae praeter alia erant insignia atque ad aliquem usum culturae et (et add. Lachm.) tempus designandum convenire animadvertentur.⁷⁴ eius signa sunt quod has septem stellas Graeci ut Homerus vocat ἄμαξαν et propinquum eius bootes signum; nostri eas septem stellas boves et temonem, et prope eas axem.' Idem ibid. v 19 'omnino ego magis puto a chao choum (chovum) et hinc caelum, quoniam ut dixi hoc, circum supraque quod complexu continet terram, cavum, caelum. itaque dicit Andromeda Nocti [112] et Agamemno «in altisono caeli clipeo»; cavum enim clipeum; et Ennius item ad cavationem «caeli ingentes fornices» (381).' Festus p. 504, 9 Th. '(septentriones) | septem stellae appe(II) — — | bus iunctis, quos trio — — | appellent, quod iun — — | quasi terriones — — | quod id astrum Grae — — | partem quandam — — | Ennius «superat — — | et physici eum sū —' etc. Cf. Varro VII 75. Apuleius de deo Socr. 2 p. 6, 19 Goldb. 'suspicientes in hoc perfectissimo «mundi» ut ait Ennius «clipeo» miris fulgoribus variata caelamina.'

III (219) Cicero de div. II 26, 57 'Democritus optimis verbis causam

215 sq. *Distinxi post videtur, et in altisono c. clipeo superat temo in unum coniunxi (hoc cum Columna) eidemque Agamemnoni tribui se-cum deliberanti: vulgo videtur... clipeo? temo superat, quorum haec temo egs. seni tribuunt parum probabili ratione; vide quae disputavi prooem. 1888/89 p. 14 sq.* 217 temo sublime agitans dicit ut sublime volantes nubes Lucretius VI 97 agitans pro agens scripsi (prooem. 1880 p. 13); cf. ad 291 220 Missis addidi et sententiam explicui (prooem.

IV

AGAMEMNO

222 Quis homo te exsuperavit usquam gentium impudentia?

MENE LAUS

Quis autem malitia te?

V

AGAMEMNO

224 Ménélaus me obiurgat: id meis rebus regimen restitat.

VI

AGAMEMNO

225 Ego proiector quod tu peccas, tu delinquis, ego arguor?

Pro malefactis Helena redeat, virgo pereat innocens?

Tua reconcilietur uxor, mea necetur filia [mea]?

explicat cur ante lucem galli canant . . . qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, «favent f. *russis cantu* plausuque (cantus lausuque Voss. A Vind. m. pr.) p. alas».

IV (222) Cicero Tusc. disp. iv 36, 77 'ira vero, quae quamdiu perturbat animum dubitationem insaniae non habet, cuius impulsu existit etiam inter fratres tale iurgium «quis homo . . . *umquam* . . . malitia te». nosti quae secuntur: alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimae contumeliae, ut facile appareat Atrai filios esse.' Fluxisse ex Agamemnonis et Menelai iurgio in Iphig. Aulid. 317 sqq. Dobraeus animadvertit advers. II p. 373.

V (224) Rufinianus de fig. 11 rhet. Lat. p. 41, 29 Halm. 'ἀγανάκτησις indignatio, quae fit maxime pronuntiatione. Ennius in Iphigenia «Menelaus . . . *restat*».'

VI (225) Rufinianus de fig. 37 rhet. Lat. p. 47, 18 Halm. 'σύγκρισις sive ἀντιθέσις comparatio rerum atque personarum inter se contrariarum, ut «ego . . . *delinquas* . . . mea *negetur* filia mea».' Ad Iphigeniam, ut v quod idem Rufinianus ex Ennii Iphigenia citavit, iam Columna adscripsit: et haec tria fr. iv v vi quamvis ex iurgiis Atridarum, quae sunt apud Euripidem a v. 317 ad 411, repetita sint, tamen satis libere Ennius expressisse Graeci poetae sententias videtur. Conferri possunt maxime 329 Agam. τί δέ σε τὰμὰ δει φυλάσσειν; οὐκ ἀναισχύντων τόδε; (cf. 327) et 331 Ag. τὸν ἐμὸν οἰκεῖν οἶκον οὐκ ἐάσομαι (cf. Androm. 581) cum Ennii 222. 224. 'malitiam' Agamemnonis

1888/89 p. 10 sqq.), qua mihi noctis silentium depingi videtur, ut sic interpretata oratio sane redire ad Euripid. Iphig. Aul. 9 οὐκ οὐκ φθόγγος γ' οὐτ' ὀρνίθων οὔτε θαλάσσης possit, de quo in diversa sententia cogitavit Ribbeckius 222 usquam deteriores aliquot, Bentleius: umquam

224 restitat Bentleius epist. ad Millium p. 43: restat; cf. ad 291

225 delinquis Rob. Stephanus: delinquas De metri forma vide ad 309

226 arguor? Pro Bergkii: arguor pro malefactis? vulgabatur ante; cf. Hermannus ad Eurip. Iphig. Aul. 385 227 mea necetur filia

Columna: mea negetur filia mea

VII

AGAMEMNO (446—449)

- 228 Plebes in hoc regi antistat loco: licet
Lacrumare plebi, regi honeste non licet.

VIII

CLYTAEMNESTRA

- 230 Postquam abs te, Agamemno, ut venirem, tetigit aures nuntius,
Extemplo

IX

AGAMEMNO (701. 708)

- 232 Theïs illi mater

(223) pluribus exponit Menelaus (cf. 349). porro 384 εἴτ' ἐγὼ δίκην δῶ σὼν κακῶν, ὃ μὴ σφαλῆς et 396 τάμῃ δ' οὐκ ἀποκτενῶ γὰρ τέκνα κού τὸ σὸν μὲν εὖ παρὰ δίκην ἔσται κακίστης ἐννιδος τιμωρία cett. cum Ennii 225—227.

De Ennii oratione in vv. 225—227 contendī possunt etiam ex reconciliati Menelai oratione 483 σὲ μὲν στενάξειν, τάμῃ δ' ἠδέως ἔχειν, θνήσκειν τε τοὺς σοὺς, τοὺς δ' ἑμοῦς ὄραν φάος et 494 τί δ' Ἑλένης παρθένῳ τῇ σῆ μετὰ.

VII (228) Hieronymus epist. 60 (epitaph. Nepotiani), 14 t. 1 p. 349 C. D Vallars. (cf. C. Buresch. consolation. hist. p. 100; Luebeck. Hieron. quos noverit scriptores p. 105 et 157) 'Naevius poeta (com. 106 R.) «pati» inquit «necesse est multa mortales mala». unde et Niobem quia multum fleverit in lapidem . . . commutatam finxit antiquitas . . . prudenterque Ennius «plebes» ait «in hoc r. antestat . . . non licet.» Haec ex Eurip. Iphig. Aulid. 446 sqq. ἡ δυσγένεια δ' ὡς ἔχει τι χρήσιμον. καὶ γὰρ δακρῶσαι ἐραδίως αὐτοῖς ἔχει, ἀπαντὰ τ' εἰπεῖν, τῷ δὲ γενναίῳ φύσιν ἄνολβα ταῦτα expressa esse Columna intellexit.

VIII (230) Cicero ad Att. xiii 47, 1 '«posteaquam abs te, Agamemno,» non «ut venirem» (nam id quoque fecissem, nisi Torquatus esset) sed ut scriberem «tetigit aures nuntius, extemplo» instituta (aures . . . instituta om. Med.) omisi: ea quae in manibus habebam abieci, quod iusseras edolavi.'

Ex tragoedia sūmpta verba et quidem Clytaemnestrae esse Agamemnonem appellantis olim intellectum est: Iphig. Aulid. 633 ὃ σέβας ἐμὸι μέγιστον, Ἀγαμέμνων ἀναξ, ἤκομεν, ἐφετμαῖς οὐκ ἀπιστοῦσαι σέθεν, quae suppositicia habentur, Ladewigius anal. scen. p. 15 contulit Enniique Iphigeniae verba Tulliana adscripsit. Ab Ennio petitum sed fortasse non ex eodem loco etiam edolavi; cf. inc. XLIV. Aliquid similitudinis cum Ennianis prae se ferunt quae ex Varrone affert Nonius p. 263, 5 'quem simulac Romam venisse mihi attigit aures nuntius, extemplo meos in curriculum contuli prope pedes': in quibus quod est numerosi non fugit doctos.

IX (232) Varro de l. L. vii 87 'lymphata dicta a lymphā; (lymphā) a

228 antistat Columna: antestat hoc loco quid esset declaravi proem. 1880 p. 5 coll. Cic. in Catil. iv 10, 22 quamquam est uno loco condicio melior externae victoriae quam domesticae, quod etc, versusque formam vindicavi; poterat autem esse (ut in Graecis) plebes ut hoc . . . loco 230 Postquam Ribbeckius: posteaquam

X

AGAMEMNO (737)

233 Quae nunc abs te viduae et vastae virgines sunt

XI

CHORUS MILITUM

234 Otio qui nescit uti

Plus negoti habet quam cum est negotium in negotio.

236 Nam cui quod agat institutumst non ullo negotio

Id agit, *id* studet, ibi mentem atque animum delectat suum.

238 Otioso in otio animus nescit quid velit.

Hoc idem est: em neque domi nunc nos *nec* militiae sumus:

240 Imus huc, hinc illuc, cum illuc ventum est, ire illuc lubet.

Incerte errat animus, praeter propter vitam vivitur.

nympha, ut quod apud Graecos *Θέτις*, apud Ennium «*thetis* (telis corr. Turnebus) illi mater». Cf. idem rer. rust. III 9, 19 'electis maximis gallinis, nec continuo his quas Melicas appellant falso, quod antiqui, ut Thetim Thelim dicebant, sic Medicam Melicam vocabant.' TELIS in specul. Praenest. (ephem. epigraph. I p. 14). Ad Iphigeniam adscripti, quia Clytaemnestrae de genere Achillis sciscitanti 701 Agamemno respondet *Πηλεὺς δ' Πηλεὺς δ' ἔσχε Νηρέως κόρη* et 708 Clytaemnestra rursus quaerit *Θέτις δ' ἔτρεψεν ἠ πατὴρ Ἀχιλλέα*;

X (233) Servius Danielin. in Aen. I 52 p. 34, 14 Thil. 'sane vasto pro desolato veteres ponebant. Ennius Iphigenia «quae . . . sunt».' Rettuli ad idem colloquium Agamemnonis et Clytaemnestrae ex quo fr. IX; in quo colloquio 736 sq. haec habentur *ΚΑ. καλὸν τεκοῦσαν τὰμὰ γ' ἐκδοῦναι τέκνα. ΑΓ. καὶ τὰς γ' ἐν οἴκῳ μὴ μόνας εἶναι κόρας*. Cf. prooem. 1888/89 p. 9 sq.

XI (234) Gellius XIX 10, 5 'quid significaret verbum praeter propter. . .¹¹ ibi Iulius Celsinus admonuit in tragoedia quoque Enni, quae Iphigenia inscripta est, id ipsum de quo quaerebatur scriptum esse. . .¹² statim proferri Iphigeniam Q. Enni iubet. in eius tragoediae choro inscriptos esse hos

233 *Septenarium in fine mancum descripsi; alii aliter* abs te viduae *ut in culice* 373 ego Ditis opacos cogor adire lacus viduos a lumine Phoebi, *ubi interiectionem pro praepositione statuunt non recte, opinor* 234 sqq. *De his versibus scribendis et disponendis cgi Herm. xv p. 262 sqq.* 236 non ullo negotio *Hermannus*: in illis negotium *vel* in illo negotium *vel* in illo negotio *libri*; nil nisi negotium *Hertzius*; militi negotium *Ribbeckius nuper* 237 *id alterum add. Ribbeckius* 238 in otio *Lipsius*: initio 239 *nec olim corr.*: de 240 illuc. hinc *Par.* ire illuc *Par.* ire illinc *ceteri* lubet *Beroaldus*: iubet 241 vitam *utrobique libri; sunt qui vita scribi iubeant*

XII

ACHILLES

242 Astrologorum signa in caelo quid fit observationis,

Cum capra aut nepa aut exoritur nomen aliquod beluarum.

244 Quod est ante pedes nemo spectat, caeli scrutantur plagas.

versus legimus «otio (234) . . . vivitur (241)». ¹³ . . . petimus igitur dicas . . . quid sit ignotus huiusce versus sensus «incerte . . . vivitur» (241).⁷ Militum choro in otio torpescitium quas tribuit sententias Ennius eas, ut Columna intellexit, ex Achillis oratione sumpsit quae Iphig. Aulid. a v. 804 exponitur: οὐκ ἐξ ἴσου γὰρ μένομεν Εὐρύππου πέλας. οἱ μὲν γὰρ ἡμῶν ὄντες ἄζυγες γάμων οἴκους ἐρήμους ἐκλιπόντες ἐνθάδε θάσσουσ' ἐπ' ἀκταῖς, οἱ δ' ἔχοντες εὐνίδας καὶ παῖδας . . . τοῦμὸν μὲν οὖν δίκαιον ἐμὲ λέγειν χρεῶν . . . γῆν γὰρ λιπὼν Φάρσαλον ἠδὲ Πηλέα μένω πλὴν λεπταῖς ταισίδ' Εὐρύππου προαῖς, Μυρμιδόνας ἴσχω· οἱ δ' αἰεὶ προσκείμενοι λέγουσ' Ἀχιλλεῦ, τί μένομεν; ποῖον χροῖον ἔτ' ἐκμετρῆσαι χρεὴ πρὸς Ἴλιον στόλον; δρᾶ δ' εἴ τι δράσεις, ἢ ἄπαγ' οἴκαδε στρατόν, τὰ τῶν Ἀτρειδῶν μὴ μένων μελλήματα. Conf. v. 1000 sq. Itaque hunc chori cantum eo loco posui, quem patefacta origo demonstrat et flagitat.

XII (242) Cicero de re p. i 18, 30 «egregie cordatus homo catus Aelius Sextus», qui egregie cordatus et catus fuit et ab Ennio (ann. 331) dictus est non quod ea quaerebat quae numquam inveniret, sed quod ea respondebat

242 sq. fit scripsi (prooem. 1878 p. 7); orationis forma ea est ut ab observationis nomine verbali pendeat astrologorum signa, ad modum Plautinum quae misera in exspectatione est Epignomi adventum viri Stich. 283; nunc hic eam rem volt, scio, mecum adire ad pactionem aulul. 201; ceterum hos versus multis modis mutatos recte traditos neque ullam recipere emendationem l. c. probare studui; de nomine bel. cf. Cic. ad fam. vii 5, 3 huic ego neque tribunatum neque praefecturam neque ullius beneficii certum nomen peto, et quae praeterea l. c. attuli; denique verbi exoritur positum notum est optimorum usu confirmari: neque hic lupis mos nec fuit leonibus; furorne caecos an rapit vis acrior Hor. epod. 7, 11 et 13 243 Versus fortasse memor fuit Cicero de nat. deor. iii 16, 40 singulas stellas numeras deos eosque aut beluarum nomine appellas, ut capram, ut nepam, ut eqs. De nepa Paulus Festi p. 167, 9 Th. nepa Afrorum lingua sidus quod cancer appellatur et Festus ipse; Nonius p. 145, 13 244 Cf. Cic. Tusc. disp. v 39, 114 cum alii saepe quod ante pedes esset non viderent, ille in infinitatem omnem peregrinabatur; Ter. ad. 386 istuc est sapere, non quod ante pedes modost videre, sed etiam illa quae futura sunt prospicere; Min. Fel. 12, 7 desinite caeli plagas et mundi . . . secreta rimari: satis est pro pedibus aspicere caeli scrutantur plagas: cf. Augustin. conf. x 16, 25 in.; Paulinus Nolanus epist. 12, 5 p. 77, 15 H. Septenarius adnectitur octonariis ut 259. 260 et 362—365

XIII

IPHIGENIA

245 Acherontem obibo, ubi Mortis thesauri obiacent.

Quibus verbis Ciceronis de Tusc. disp. I 48, 116 hanc fabulam locupletarunt, ea vulgo nec recte scripta aut probe interpretata esse neque vero ullam huius tragoediae partem continere, satis opinor probavi prooem. 1879/80 p. 13 sq.

quae eos qui quaesissent et cura et negotio solverent, cuique contra Galli studia disputanti in ore semper erat ille (Osannus, illa cod.) de Ifigenia Achilles «astrologorum . . . sit observationis . . . plagas». Idem de div. II 13, 30 'Democritus tamen non inscite nugatur ut physicus, quo genere nihil adrogantius: «quod . . . plagas». Ad Ter. ad. III 3, 32 'istuc est sapere, non quod ante pedes modost videre, sed etiam illa quae futura sunt prospicere' Donatus adnotavit 'quod ante pedes modo est videre: hoc sumpsit poeta de illo in physicum (in syrum vel syrum codd. opt.) per-vulgato ancillae dicto «quod ante pedes est non videt (vident): caeli scrutatur (scrutantur) plagas». Quae quamquam Enniani Achillis verba videntur referre, tamen cavendum est ne Achillis vel Achillae nomen reponamus pro ancillae: quo de dixi prooem. 1888/89 p. 15 sq. Idem dictum ancillae ad Thaletem in puteum cadentem accommodatum cum Plato refert Theaet. 174 a tum alii testes, quos praetereo. Seneca de mort. Claud. 8 'quid in cubiculo suo faciat nescit: et iam «caeli scrutatur plagas»? deus fieri vult?' Cf. Varro Menipp. 233 B. 'oculis caeli rimari plagas.'

Achillis sententiam unde duxerit Ennius non videtur afferri posse nisi cavillatio Calchantis et vatium, quae est apud Euripidem 955 sqq. *πικροὺς δὲ προχύτας χέρονibus τ' ἐνάροξεται Κάλχας ὁ μάντις· τίς δὲ μάντις ἔστ' ἀνήρ, ὃς ὀλίγ' ἀληθῆ, πολλὰ δὲ ψευδῆ λέγει τυχών, ὅταν δὲ μὴ τύχη, διοίχεται*; quae si secutus est Ennius satis libere poetae Graeci sententiam aemulatus est.

XIII (245) Festus ex apogr. I. XIV p. 236, 8 Th. 'ob praepositione anti-quos usos esse pro ad testis est Ennius quom ait L. XIII [IX] . . . et in Iphigenia «Acherontem adibo . . . adiacent».' Quae Iphigeniae verba Hermannus ad Euripideam 1375 *κατθανεῖν μὲν μοι (μον H. Weilius recte) δέδοκται*, Columna autem ad 1503 *θανοῦσα δ' οὐκ ἀναίνομαι* referenda duxit: mihi magis valedicendi vim videntur habere; ut ex his potius 1506 *λαμπαδοῦχος ἀμέρα Διὸς τε φέγγος, ἕτερον ἔτερον αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκῆσμεν, χαίρε μοι, φίλον φάος* expressa sint.

245 obibo et obiacent, quae Festus requirit, restituit iam Aldina

De Mortis thesauris vel Orci thesauro (Gell. I 24, 2) vid. Dielsii fol. Sibyll. p. 46 et C. Diltheii prooem. Gotting. 1878/79 p. 7; dives Orcus Tib. III 3, 38; Claudian. rapt. I, 21

MEDEA EXUL

I

NUTRIX (1-8)

- 246 Utinam ne in nemore Pelio securibus
 Caesa accessisset abiegna ad terram trabes,
 248 Neve inde navis inchoandi exordium

MEDEA EXUL Ex Euripidis Medea expressam fabulam Cicero testatur de fin. 1 2, 4 'iis est difficilius satisfacere qui se Latina scripta dicunt contemnere: in quibus hoc primum est in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos sermo patrius, cum iidem fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas non inviti legant. quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam aut Antiopam Pacuvii spernat aut reiiciat, quod se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat.' Medeam exulem aliquoties Nonius, semel Probus appellavit. Cicero et Varro non videntur nisi unam Medeam Ennii habuisse cognitam.

I (246) Rhet. ad Herenn. 11 22, 34 'hic id quod extremum dictum est satis fuit exponere, ne Ennium et ceteros poetas imitemur quibus hoc modo loqui concessum est «*utinam ne* (246) . . . *Pelio securibus caesae accidissent* (accedissent vel cecidissent nonnulli) *abiegnae* (ad ignē Herb. abigne Par. P m. pr.) *ad t. . . navis* (248) *inchoandi* (Bamb. naves inchoandas Herb. Par. P navis inchoandae vel inchoanda vel inchoans plerique) *e. coepisset* (cep. pauci) . . . A. (250) *qui* (qua Par. P Bern. cum expletis) *A. in eadem lecti* (delecti om. in ea expleti) *viri vecti* petebant *pellem* i. arietis (qua vecti argivi delecti viri petebant p. i. arietis unus Corb.) . . . nam (253) n. era errans mea domo (era et domo om. Herb. Parr. P m. pr., II) *efferret pedem* (medea egro amore saucia m. alt. add. Par. P)». nam hic

247 *Ambiguum est, utrum plurali numero Ennius caesae accidissent abiegnae trabes an singulari caesa accidisset abiegna trabes scripserit: illud potior pars testium, hoc unus Varro, et qui a Varrone pendet Priscianus: et est hoc convenientius Euripidi 4 πεισῖν τμηθεῖσα πέννη: tamen Varro ipse quid voluerit dubitatio oritur ex verbis* 248 *navis inchoandi exordium cepisset vel coepisset quod exstat apud Ciceronem de fato et in Bamb. ad Herenn. olim Manutius, postea probavit C. F. W. Muellerus philol. XIII p. 571 et Hertzius vind. Gell. alt. p. 58 sq., nuper cum Fr. Marxius ad Herenn. tum Fr. Leo quaest. Plaut. p. 327, quorum ille cepisset, hic maluit incipiendi vi ter repetita coepisset. Dicendi genus quo genere dicitur inchoandi exordium et exordium coepit late patuit; cf. Ter. Andr. 709 immo etiam narrationis incipit mi initium; Liv. xxxix 23,5 inchoata initia a Philippo sunt; et quae collegi pauca sane in disp. de Taciti dial. in comment. Mommsen. p. 664 sq.; Heraeus spicil. Val. Max. (Fleckeis. ann. suppl. xix) p. 590 sq.; prooem. 1894/95 p. 19 sq.*

Coepisset, quae nunc nominatur nomine

250 Argo, quia Argivi in ea delecti viri

Vecti petebant pellem inauratam arietis

Colchis imperio regis Peliae per dolum.

satis erat dicere, si id modo quod satis esset curarent poetae, «utinam ne era (253) errans mea domo efferret pedem Medea (Medeas) animo (om. plerique homo Herb. homodo Par. P) aegro *amores revo* (amore om. saevo Bern. cum expletis) saucia (Par. II nihil nisi Medea)». Priscianus de metris Terent. 2, 14 G. L. K. III p. 423, 36 'nec solum comici huiuscemodi sunt usi iambis sed etiam tragici vetustissimi ut Ennius in Medea «*utinam ne* (246) . . . *Pelio securibus caesae cecidissent abiegnae ad t. . . navis* (248) *inchoanda e. cepisset* (coep. Parr. R et e corr. A) . . . A. (250) *qua vecti A. dilecti viri petebant illam pellem . . . efferret pedem* (253)». Cicero de fato 15, 34 'nec Hecubam causam interitus fuisse Troianis quod Alexandrum genuerit, nec Tyndareum Agamemnoni quod Clytaemnestram . . . ³⁵ ex hoc genere illud est Enni «*utinam ne* (246) . . . *Pelio securibus caesae accedissent* (accidissent Voss. B m. pr. cecidissent corr. Voss. AB) *abiegnae ad t. trabes*». licuit vel altius, utinam ne in Pelio nata ulla umquam esset arbor; etiam supra, utinam ne esset mons ullus Pelius. similiterque superiora repetentem regredi infinite licet: «*neve* (248) . . . *inchoandi e. coepisset* (cep. Voss. B)». quorsum haec praeterita? quia sequitur illud «*nam* (253) . . . *haec ferret* (efferret corr. in optimis) . . . *amore saevo saucia* (254)», non ut eae res causam adferrent amoris.' Lactantius in Stat. Theb. v 336 'Pelias pinus: Argo navem dicit, quae in Pelio monte Thessaliae fabricata est. Cicero «*utinam in nemore pelion caesae securibus ad terram cecidissent abiegnae trabes*». Cicero pro Caelio 8, 18 'quo loco possum dicere id quod . . . M. Crassus . . . paulo ante dixit «*utinam ne . . . Pelio* (peleo Par.)» (246). ac longius quidem mihi contexere hoc carmen liceret: «*nam n. era* (Par. eram Erf. Gembl.) *errans* (253) hanc molestiam nobis exhiberet «*Medea animo* (mede animo Par.) *aegro* (aegra Harl. Salisb.) *amore saevo saucia* (254)». Idem de inv. I 49, 91 'remotum est quod ultra quam satis est repetitur . . . huiusmodi est illa quoque conquestio «*utinam ne . . . Pelio securibus caesae accedissent* (. . . cecidisset Sang.; corr. accidissent vel cecidissent vel cecidissent) *ad* (abiegnae ad Par. e corr.) *t. trabes*». longius enim repetita est quam res postulabat.' Idem de nat. deor. III 30, 75 'utinam igitur, ut illa anus optat «*ne . . . Pelio securibus caesae accedissent* (cecidissent corr. Voss. B) *abigne* (abiegnae corr. Voss. B) *ad t. trabes*», sic istam calliditatem hominibus di ne dedissent.' Varro de l. L. VII 33 'sic dictum a quibusdam, ut una canes, una «*trabes remis rostrata per altum*» (ann. 616). Ennius «*ut in amne . . . polio securibus cesa saecidisset abiegnae ad t. trabes*». cuius verbi

250 *Veram scripturam quae servata est in Tusc. disp. et quam Halmius (anal. Tull. I p. 16) constituit* quia Argivi in ea delecti viri Vecti petebant pellem *manifestum est a quibus principiis orsi liberius mutatum iverint* qua (pro quia) vecti Argivi delecti viri, *deinde ne mancus esset versus alter* Petebant illam pellem

253 Nam numquam era errans mea domo efferret pedem
Medea animo aegro amore saevo saucia.

singularis casus rectus correptus ac facta trabs.' Priscianus VII p. 320, 16 H. 'vetustissimi tamen etiam traves pro trabs proferebant. Ennius in Medea «*utinam ne . . . Pelio securibus caesa (cessa) accedisset in terram abiagna traves*».' Cicero topic. 16, 61 'hoc igitur sine quo non fit ab eo in quo certe fit diligenter est separandum. illud enim est tamquam «*utinam ne . . . Pelio*» (246). nisi enim «*accidissent (cecidissent) abiagnae ad t. traves*» (247), Argo illa facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus efficiendi vis necessaria.' Quintilianus V 10, 84 'recte autem monemur causas non utique ab ultimo esse repetendas, ut Medea (media) «*utinam ne . . . Pelio*» (246), quasi vero id eam fecerit miseram aut nocentem, quod illic ceciderint «*abiagnae ad t. traves*» (247).' Donatus in Ter. Phorm. I 3, 5 'quod utinam ne Ph.: vetus elocutio utinam (ne), ut Ennius in Medea «*utinam ne . . . Pelio unquam secte cecidissent (cec. caesae unus Vat.) ad t. traves*».' Iulius Victor 12 rhet. Lat. p. 415, 33 Halm. 'vitiosum genus argumentationis . . . aut ut remotum, quod ulterius quam satis est petitur, ut: si in n. Pelio non cecidissent traves, hoc scelus factum non esset.' Cicero de fin. I 2, 4 'quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam aut Antiopam Pacuvii spernat aut reiiciat, quod se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat . . .⁵ . . . an «*utinam ne in nemore*» (246) nihilo minus legimus quam hoc idem Graecum . . .' Hieronymus epist. 127 (Marcellae viduae epitaph.), 5 t. I p. 948 C Vallars. 'hanc multos post annos imitata est Sophronia et aliae, quibus rectissime illud Ennianum aptari potest «*utinam ne . . . Pelio*» (246).' Cicero Tusc. disp. I 20, 45 'etenim si nunc aliquid adsequi se putant, qui ostium Ponti viderunt et eas angustias per quas penetravit ea quae est nominata «*Argo quia A. in ea dilecti (delecti Brux.) v. recti petebant pellem i. arietis*» (250. 251).' Orosius hist. I 12, 10 'nolo meminisse Medae «*amore saevo (amores vel mores aevo nonnulli) sauciae*» (254) et pignorum parvulorum caede gaudentis.' Phaedrus IV 7, 6 suo more Medae fabulam memor fortasse in paucis Ennii exponit. Euripidis versus quos Ennius Latine reddidit hi sunt: 1 TP. Εἶθ' ὄφελ' Ἀργοῦς μὴ διαπτάσθαι σκάφος Κόλχων ἐς αἶαν κτανέας Συμπληγάδας, μηδ' ἐν νάπαισι Πηλίων πεσεῖν ποτε τμηθεῖσα πεύκη μηδ' ἔρετμῶσα χέρας ἀνδρῶν ἀρίστων, οἳ τὸ πάγχρυσον δέρος Πελίᾳ μετῆλθον. οὐ γὰρ ἂν δέσποιον' ἐμὴ Μήδεια πύργους γῆς ἔπλεον' Ἰωλκίας ἔρωτι θυμὸν ἐκπλαγεῖσ' Ἰάσονος. A quibus Ennius cum in aliis tum in ordine rerum discessit, quem Euripides

253 efferret h. e. extulisset ut infra 279; quod genus Ter. adelp. 106 nam si esset unde id fieret faceremus 254 era mea | Medea plane ut Eurip. 7 δέσποιον' ἐμὴ | Μήδεια: et saepe solent veteres, Graeci inprimis, etiam ultra necessitatem, addere nomina et principio versus addere, velut Hippol. 53. 582 Troad. 862 al. de quo genere, non semper recte aestimato a doctis, quaedam disputavi prooem. 1885/86 p. 10
Medea animo aegro: de elisione Lachmannus ad Lucr. III 374 p. 162 aegra alii cum libris deterioribus

II

PAEDAGOGUS (49—51)

- 255 Antiqua erilis fida custos corporis,
Quid sic te extra aedis exanimata eliminas?

III

NUTRIX (57. 58)

- 257 Cupido cepit miseram nunc me proloqui
Caelo atque terrae Medaei miserias.

IV

MEDEA (214—218)

- 259 Quae Corinthum arcem altam habetis matronae opulentae
optimates,

Multi suam rem bene gessere et publicam patria procul,

- 261 Multi qui domi aetatem agerent propterea sunt improbat.

artificiosius instituit: qua de re Ἰπρόθεσις Μηδείας haec habet ἐπαινείται δὲ ἢ εἰσβολὴ διὰ τὸ παθητικῶς ἄραν ἔχειν καὶ ἢ ἐπεξεργασία· μηδ' ἐν νάπαισι καὶ τὰ ἐξῆς· ὅπερ ἀγνοήσας Τιμαχίδας τῷ ὑστέρω φησὶ πρῶτον περησθῆναι, ὡς Ὅμηρος [Od. v 264].'

II (255) Nonius p. 39, 3 'eliminare extra limen eicere . . . Ennius Medea (metea) exule «antiqua erilis . . . corporis (poris vel foris) q. sit extra a. examinata elimina».' Idem p. 292, 17 'eliminare est exire. Ennius Medea exule «antiqua edilis (aedilis) . . . sit extra a. examinata eliminat».'

Euripid. 49 παλαιὸν οἴκων κτῆμα δεσποίνης ἐμῆς, τί πρὸς πόλαισι τήνδ' ἄγρουσ' ἐρημίαν ἔστηκας, ἀντὶ θροεομένη σαυτῆ καυά;

III (257) Cicero Tusc. disp. III 26, 63 'sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix «cupido . . . Medae miserias».' Euripid. 57 Ἰμερός μ' ὀπῆλθε γῆ τε κούραν ᾧ λέξαι μολοσῆ δεῦρο δεσποίνης (vel Μηδείας) τύχας.

IV (259) Cicero ad fam. VII 6, 1 'desideria urbis et urbanitatis depone et quo consilio profectus es id assiduitate et virtute consequere. hoc tibi tam ignoscemus nos amici, quam ignoverunt Medae, «quae Corinthum a. a. habebant m. o. optimates», quibus illa manibus gypsatisimis persuasit, ne sibi vitio illae verterent, quod abesset a patria: nam «multi . . . improbat» (260 sq.); quo in numero tu certe fuisses, nisi te extrusissemus. ² . . . tu qui ceteris cavere didicisti (ad Trebatium scribit), in Britannia ne ab essedariis decipiaris caveto, et quoniam Medeam coepi agere, illud semper memento «qui ipse sibi sapiens prodesse non quit nequiquam sapit» (273).' Hunc ex-

256 sic te olim corr.: sit exanimata olim corr.: examinata
eliminans Mercerus 258 Medaei Turnebus: Medae 259—261
Metra recuperavit octonariis mixtum septenarium restituens Bentleius
ad Davis. Tusc. disp. edit. p. 26. Cf. ad 244 261 quod domi Wesen-
bergius; malim quia

V

MEDEA (250. 251)

262 nam ter sub armis malim vitam cernere,
Quam semel modo parere.

VI

CREON (352—354)

264 Si te secundo lumine hic offendero,
Moriere.

tremum versum quoniam testimonio constat Ennianum esse, quid de reliquis iudicandum sit in promptu est: sed esse versus Ennianos de Medea nemo intellexit ante A. Politianum (miscellan. c. 27), qui collatis Euripideis 214 sqq. versus agnovit, sed non restituit. Enniana Medea quid agat, cum Corinthiis matronis appellatis illa exponere incipiat 'multi suam rem' cet. 260 sq., Cicero subindicat verbis 'ne sibi vitio illae verterent quod abesset a patria': in quibus tamen quae inest sententia num ante eos versus duos locum an post eos habuerit, quoniam 'nam' Ciceronis est, non Ennii, ad dubitare licet. Sed consilium ipsum quod apud Ennium exsequitur Medea, consentaneum illud quidem Ciceronis consilio quo his versibus utitur, longius discedit a mente Medeae Euripideae, quae ita loquitur Κορίνθια γυναῖκες, ἐξήλθον δόμων, μή μοί τι μέμφησθ'· οἶδα γὰρ πολλοὺς βροτῶν σεμνοῦς γεγάτας, τοὺς μὲν ὁμμάτων ἔπο, τοὺς δ' ἐν θυραίοις· οἱ δ' ἀφ' ἡσύχου ποδοῦς δύσκιλιαν ἐπέσαντο καὶ ῥαθυμίαν. De quo dissensu post Muretum var. lect. VIII 17 et Victorium var. lect. XX 13 Elmsleius ad Euripidis verba dixit; nuper etiam Tyrrellius Hermathen. V (1885) p. 21 sqq.

V (262) Varro de l. L. VI 81 'ab eodem (cerno) est quod ait Medea «ter (er in ras. Flor.) . . . multa cernere . . . parere», quod, ut decernunt de vita eo tempore, multorum videtur vitae finis.' Nonius p. 261, 18 'cernere rursum dimicare vel contendere . . . Ennius in Medea exule «nam te . . . vitam cernere».' Idem p. 261, 7 'cernere amittere. Varro gerontodidascolo (189 B.) «non vides apud (Ennium add. Aldina) esse scriptum: ter . . . vitam cernere . . . parere?».' Accurate ex Euripide expressa 250 ὡς τριῶν ἂν παρ' ἀσπίδα στήναι θέλοιμ' ἂν μᾶλλον ἢ τεκεῖν ἄπαξ.

VI (264) Cicero pro Rabirio Post. 11, 29 'nemo nostrum ignorat, etiam si experti non sumus, consuetudinem regiam. regum autem sunt haec imperia «animadvertite ac dicto pare» (trag. inc. 156 R.) et «praeter rogatum si pie» (ibid. 158) et illae minae «si . . . hoc offendero moriere», quae non ut delectemur solum legere et spectare debemus, sed ut cavere etiam et fugere discamus.' Idem ad Att. VII 26, 1 'omnia erant facta hoc biduo laetiora: itaque fuga quae parabatur repressa est; Caesaris interdicta «si . . . hic offendero» respuuntur.' Ad Ennii Medeam versum rettulit Scaliger coniect. in Varr. de l. L. p. 110 nec potest dubitari: ita e Graecis conversus est (352): εἰ σ' ἡ' πιοῦσα λαμπρὰς ὄψεται θεοῦ καὶ παιδᾶς ἐντὸς τῆσδε τερμόνων χθονός, θανεῖ. Sed idem etiam illa 'animadvertite' et 'praeter rogatum' ad eandem fabulam scenamque refert, quorum vix similia sunt e Graecis quae attulit exempla.

VII

MEDEA (365—375)

266 Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio.

Nam ut ego illi supplicarem tanta blandiloquentia,

268 Ni ob rem?

269 Qui volt esse quod volt, ita dat se res, ut operam dabit.

Ille traversa mente mi hodie tradidit repagula,

Quibus ego iram omnem recludam atque illi perniciem dabo,

Mihī maerores, illi luctum, exitium illi, exilium mihi.

VII (266) Cicero de nat. deor. III 25, 65 'Balbus interpellare te inquit Cotta nolo sed sumemus tempus aliud; efficiam profecto ut fateare. sed «nequaquam (266) istuc istac ibit (ista*ibit eras. c Voss. B istaibit Voss. A Vind. sed hic in mg. m. alt. ist*a e c eras. h) . . . illis . . . blandi loquenti aniobem (aniobe Voss. B)» (multa intercepta esse, et quidem post sed, non ante sed, manifestum est et iam in codicibus optimis in margine adnotatum).^{26, 66} parumne ratiocinari videtur et sibi ipsa nefariam pestem machinari? illud vero quam callida ratione «qui volt quod volt (vult bis Voss. B) . . . dabit» (269). qui est versus omnium seminator malorum. «ille (270) . . . mihi . . . perniciem (271; ante corr. permiem Voss. A Vind. et ita vel permitem Voss. B, quae videntur ad formam perniciem vel permiem redire) . . . merores . . . exitum (exitium corr. Vind. Voss. B) . . . mihi». hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent.⁶⁷ videsne igitur, quanto munere deorum simus adfecti? atque eadem Medea patrem patriamque fugiens «postquam pater adpropinquat iamque paene ut comprehendatur parat, puerum interea obruncat membraque articulatum dividit perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia ut dum nati dissipatos artus captaret parens, ipsa interea effugeret, illum ut maeror tardaret sequi, sibi salutem ut familiari pareret parricidio» (trag. inc. XIII R.). huic ut scelus sic ne ratio quidem defuit.' Versus 266—272 ex Medea promptos Cicero ipse indicavit: similemque sententiarum tenorem Medaeae Euripides tribuit a v. 364 κακῶς πέπρακται πανταχῆ· τίς ἀντερεῖ; ἀλλ' οὔτι ταύτη ταῦτα, μή δοκεῖτέ πω. ἔτ' εἰς ἀγῶνες τοῖς νεωστὶ νυμφίοις καὶ τοῖσι κηδεύσασιν οὐ μικροὶ πόνοι. δοκεῖς γὰρ ἂν με τόνδε θωπεῦσαι ποτε, εἰ μή τι κερδαίνουσαν ἢ τεχνωμένην; οὐδ' ἂν προσεῖπον οὐδ' ἂν ἠψάμην χερσῶν. ὁ δ' εἰς τοσοῦτον μορίας ἀφίκετο, ὥστ' ἐξὸν ἀντὶ τῆμ' ἔλειν βουλευμάτα γῆς ἐκβαλόντι, τῆνδ'

267 illi Ribbeckius, ut est in Graecis 368 τόνδε: illis 268 Ni ob rem scripsi (pro niobem) accommodate ad Graeca 369 εἰ μή τι κερδαίνουσαν, non minus ad usum Latinum, quo usu vel Terentius scribit Phorm. 526 Non pudet vanitatis? || Minime, dum ob rem. Haec proposui totamque horum versuum rationem dedita opera explicui in proem. 1877; similem, non comparem sententiam a. 1879 ('Rev. de philol.' III p. 80) attulit L. Havetus 269 esse ex deterioribus paucis add. Davisius

VIII

MEDEA

273 Qui ipse sibi sapiens prodesse non quit, nequiquam sapit.

IX

MEDEA (476—482)

274 Non commemoro quod draconis saevi sopivi impetum,
Non quod domui vim taurorum et segetis armatae manus.

ἀφῆκεν ἡμέραν μείναι μ', ἐν ἧ τρεῖς τῶν ἐμῶν ἐχθρῶν νεκροὺς θήσω, πατέρα τε καὶ κόρην πόσιν τ' ἐμόν. Cf. 398 πικροὺς δ' ἐγὼ σφιν καὶ λυγροὺς θήσω γάμοις, πικρὸν δὲ κήδος καὶ φρυγὰς ἐμάς χθονός. Et universe Ennianorum versuum origo Euripidea nec Osannum fugit (anal. crit. 1816 p. 117 sqq.) neque Elmsleium ad Eurip. Medeam 359. 365. Qua parte in singulis Enniana ratio ab Euripidea discesserit, l. i. c. exposui. V. 269, qui nullum sui similem habet in Graecis, tamen, ut egregie quadrat in hanc Medeae deliberationem, ita dubitari non potest quin a Cicerone ex eodem loco quo reliqui petitus sit. Quos vero versus Cicero 26, 67 de eadem quidem Medea sed alia occasione elatos (patrem patriamque fugiens inquit) affert, de quibus saepe falso iudicatum est, eos apparet ab Ennii Medea alienos esse.

VIII (273) Cicero ad fam. vii 6, 2 supra ad iv adscr. Idem de off. iii 15, 62 'haec igitur est illa perniciēs, quod alios bonos, alios sapientes existimant. ex quo Ennius «nequiquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret». vere id quidem, si quid esset prodesse mihi cum Ennio conveniret.' Similis versus in Euripidis Medea non exstat, sed exstat similis sententiae versus Euripideus ἀδέσποτος quem idem Cicero affert cum scribit ad fam. xiii 15, 2 'itaque ab Homeri magniloquentia confero me ad vera praecepta Εὐριπίδου «μισῶ σοφιστήν, ὅστις οὐχ ἀτῶ σοφός», quem versus senex Precilius laudat egregie et ait posse eundem et ἅμα πρόσω καὶ ὀπίσω videre et tamen nihilo minus ἀλὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων.' A quo versu, de quo vide Nauckium trag. fragm. 905 II, si suum Ennius convertit, non inepte suam alienis Medeam locupletavit: nam condigna est Medea sententia et optime locum obtinebat in ea δῆσει ex qua vv. 266—272 petiti sunt; velut apud Euripidem a v. 400 ita loquitur: ἄλλ' εἶα φείδων μηδὲν ὧν ἐπίστασαι, Μήδεια, βουλεύουσα καὶ τεχνωμένη κτλ.

IX (274) Charisius iv p. 284, 9 K. 'fit schema dianoeas . . . per paralipsis, in quo cū nolumus negantes aliquid indicare tamquam «non com | moro (commemoro ed. princ.) q | latroni statui oppressi et dom | ista (et domus ista ed. princ.) uirorū et segetis armata manus».' Idem p. 286, 7 'negando, cum quid negantes volumus inducere atq, impperantes beneficia q̄ audiens | noscat q̄n̄ memoro q | conis (cognoscat non memoro quod draconis ed. princ.) sequi sopiuit impetū non q̄ domauit uiros et segetis armate manus».' Ex his scripturis recte coniunctis prodit paene quam supra posui scripturam. Quae verba non potuit nisi Medea eloqui, eaque tam prope accedunt ad ea quae Euripidis Medea in sua causa exponit a v. 476

X

MEDEA (502—504)

276 Quo nunc me vortam, quod iter incipiam ingredi?
Domum paternamne anne ad Peliae filias?

XI

IASON (530. 531)

278 Tu me amoris magis quam honoris servavisti gratia.

ἔσφάσ' ὡς Ἴσασιν Ἑλλήνων ὅσοι τὰντὸν συνεισέβησαν Ἀργῶν σιάφος, πεμφθέντα τὰύρων πυρπνόων ἐπιστάτην ζεύγλαισι καὶ σπεροῦντα θανάσιμον γύην, θράκοντα δ' ὅς πάγγρυσον ἀμπέχων δέρας σπείραις ἔσφζε πολυπλόκοις ἄνυπος ὄν, κτείνασ' ἀνέσχον σοὶ φάος σωτήριον, ut Welckero (trag. Graec. p. 1378) assentiendum videatur, haec, utpote ab Euripidis Medea conversa, Ennii esse et in Ennii Medea locum habuisse. quod si est, egregie poeta Romanus Medeam hoc schemate dianoeas utentem fecit, ea vi scilicet, quam grammaticus dicit verbis quidem obscuris ac mutilis, ut 'improperaret beneficia' quibus Iasonem impertivit cum ita dicit 'non commemoro quae tuae salutis causa feci, quippe quae nemo sit Argonautarum qui nesciat' (cf. Eurip. 476).

X (276) Cicero de orat. III 58, 217 'aliud vocis genus iracundia sibi sumat... aliud miseratio ac maeror, flexibile plenum interruptum flebili voce «quo... vortam (Abr. Harl. vortam ceteri)... paternamne (ne om. integri) a. ad Peliae (appellare mutili) filias» et illa [92 sqq.].' Haec Enniana esse, ex Euripidis Medea translata Columna intellexit: apud quem cum dicat 502 νῦν ποῖ τράπωμαι; πότρεα πρὸς πατρὸς δόμους; οὓς σοὶ προδοῦσα καὶ πάτραν ἀφικόμεν; ἢ πρὸς ταλαίνας Πελοπιδας; καλῶς γ' ἔν οὖν δέξαιτό μ' οἴκοις ὄν πατέρα κατέκτανον, schemate usa est Graecis Romanisque per familiaritari; sed eius schematis esse proprium videtur, ut interrogationi subiciatur responsum, quo responso negatur id fieri posse quod erat in interrogatione; ut apud Eurip. et hoc loco et aliis (suppl. 1094 sqq. Hercul. 1283 sqq. Sophocl. Aiac. 460 sqq.), ut Ariadna Catulli lamentatur 177 'nam quo me referam, quali spe perdita nitor? Idomeneosne petam montes? ah gurgite lato discernens ponti truculentum ubi dividit aequor? an patris auxilium sperem? quemne ipsa reliqui' eqs. (cf. Sallust. Iug. 14, 17). Diodorus XIII 31, 1 ποῖ γὰρ ἄξιον τούτοις καταφυγεῖν; πρὸς θεούς; ὄν τὰς πατρίους τιμὰς ἀφελέσθαι προείλοντο; πρὸς ἀνθρώπους; οὓς δουλωσόμενοι παρεγένοντο; ut mittam alia et vulgata. Unde vereor ne Cicero, ut solet, non plena Ennii verba attulerit, et post domum paternamne quod fuerit responsum interceptum sit.

XI (278) Cicero Tusc. disp. IV 32, 69 'quid ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum? «tu me amoris... servavisti gratia». quid ergo, hic amor Medae quanta miseriarum excitavit incendia. atque ea tamen apud alium poetam (inc. 175 R.) patri dicere audet, se coniugem habuisse «illum, Amor quem dederat qui plus pollet potiorque est patre». Graeca Euripidis

XII

279 Utinam ne umquam Mede Colchis cupido corde pedem extulisses

XIII

280 Sol, qui candentem in caelo sublimat facem

XIV

281 fructus verborum aures aucupant

XV

MEDEA (1069. 1070)

282 salvete, optima corpora,
Cette manus vestras measque accipite.

530 ὡς Ἐρωσ σ' ἠνάγκασε τόξοις ἀφύκτοις τοῦ μὲν ἐσφῶσαι δέμας comparavit Columna.

XII (279) Nonius p. 297, 18 'efferre significat proferre. Virgilius . . . et lib. II (657) «mene efferre pedem genitor (te posse relicto sperasti)». Lucilius . . . Ennius Medea «utinam . . . mede cordis . . . extulisses.» Videntur chori verba, referuntque ad 431 σὺ δ' ἐκ μὲν οἴκων πατρῶων ἐπλευσας μαινομένη καρδίᾳ; sed si recte intelligo verba sane mendosa, in quibus summa vis est verborum cupido corde, haec sententia magis videatur convenire chori cantui qui a v. 627 incipit: ἔρωτες ὑπὲρ μὲν ἄγαν ἐλθόντες οὐκ εὐδοξίαν οὐδ' ἀρετῶν παρέδωκαν ἀνδράσιν.

XIII (280) Nonius p. 170, 10 'sublimare extollere. Ennius Medea «Sol . . . facem.» Quae ad Aegi iusiurandum, puto, pertinent, 752 ὄμνυμι Γῆν καὶ λαμπρὸν Ἥλιον φάος θεοῦς τε πάντας; poteratque sic suppleri versus Audiat Sol, qui . . . sublimat f. Cf. Aen. IV 607 sqq.

XIV (281) Nonius p. 467, 13 'aucupavi activum positum pro passivo . . . Ennius Medea (media Bamb.) «fructus . . . aucupant.» Qui fructus verborum dicantur (vulgatur fluctus) Seneca docere potest ad Marc. 12, 2: quare haec vera arbitror referoque sic suppletum versum 'sed frustra fructus verborum a. a.' ad ea quae apud Euripidem Medea choro dicit consilia sua expositura 772 πάντα τάμ' σοι βουλευόμενα λέξω· δέχου δὲ μὴ πρὸς ἡδονὴν λόγους.

XV (282) Nonius p. 84, 33 'cette significat dicite vel date ab eo quod cedo . . . Ennius in Medea, «salvete . . . accipite.» Cf. Med. Euripid.

279 mede tot litteris scriptum visum est Medeae nomen esse: quam formam nominis Meinekius ostendit et probavit anal. Alexandr. p. 46, cf. nunc Useneri 'Götternamen' p. 161 Colchis Lipsius epist. quaest. IV 19: cordis extulisses Buechelerus, ut anapaesti sint, quos pro trochaeis habere malim: cf. ad 309 280 sublimas Columna, quo nihil opus erat, ne in invocatione quidem Solis: cf. ann. 620 282. 283 De metris dubito corpora: nata simul, moritura simul, simul ite sub undas

XVI

CHORUS (1251—1254; 1258 sq.)

284 Iuppiter tuque adeo, summe Sol, qui res omnis spicis,
 Quique tuo *cum* lumine mare terram caelum contines,
 Inspice hoc facinus, prius quam fiat, prohibessis scelus.

1069 παιδάς προσειπεῖν βούλομαι. δότ' ὃ τέκνα δότ' ἀσπᾶσσθαι μητρὶ δεξι-
 ᾶν χεῖρα.

XVI (284) Probus in Verg. ecl. 6, 31 p. 16, 2 Keil. 'principio caelum ac terram camposque liquentes (Aen. vi 724): . . . Aemilius Asper cum hunc locum adnotaret sic ait: haec membra naturae sic solet iungere ut in tria dividat: nam et alibi «maria ac terras caelumque profundum» (georg. iv 222; ecl. 4, 51) et Homerus similiter (Il. xviii 483) ἐν μὲν γαῖαν ἔτενξ', ἐν δ' οὐρανόν, ἐν δὲ θάλασσαν. sed et Homerum ipso hoc loco possumus probare quattuor elementorum mentionem fecisse . . . similiter et Ennius in Medea exule in his versibus «Iuppiter . . . inspicis q. tuo lumine . . . priusquam fit prohibesse et (et om. Vat.) scelus». nam et hic Iuppiter et Sol pro igni, qui mare et terram et caelum continet, ut non dubie caelum pro aere dixerit.' Euripidis versus 1251 sqq. ἰὼ Γᾶ τε καὶ παμφαῆς ἀπὸ τῆς Ἀελίου, κατιδέτ' ἴδετε τὴν δλομένην γυναῖκα, πρὶν φοινίαν τέκνοις προσβάλεῖν χεῖρ' αὐτοκτόνον iam Scalliger coniect. in Varr. de l. L. p. 110 contulit. Adde 1258 sq. ἔλλείνυ, ὃ φάος διογενές, κάτειργε κατάπανσον κτλ. Ennius quod scribit 'qui res omnis spicis'

corpora blandiens ait minister Remum et Romulum in undis mergens
 Ovid. fast. ii 404; apud eundem fidissima corpora Cadmus socios occisos
 alloquitur met. iii 58 Haupt. 284. 285. 286 Quadratos restituit G.

I. Vossius castig. p. 40 284 Sol ex hoc versu in alterum transponens
 L. Havetus ('Rev. de philol.' iii 1879 p. 80) nulla praeterea mutatione ad-
 hibita hanc orationem effecit tuque adeo summe, qui res omnis inspicis
 Quique tuo Sol lumine, miro sane ac vix credibili positu nominis. grates
 tibi ago, summe Sol ait Scipio in Cic. de re p. vi 9, 9 spicis scripsi:
 inspicis Cf. ann. 421; Paulus Festi p. 2, 8 Th. auspicium ab ave spi-
 cienda: nam quod nos cum praepositione dicimus 'aspicio', apud veteres
 sine praepositione 'spicio' dicebatur. Festus p. 514, 29 Th. spiciunt an-
 tiquos di . . . testis est Cato eqs. Varro de l. L. vii 12 285 cum ad-
 didi usumque praepositionis vindicare studui mus. Rhen. xiv p. 566

Cf. ann. 543 arcet (id est continet) terram mare caelum; Plaut. Amphitr.
 1055 videntur omnia, mare terra caelum, consequi; trin. 1070 mare
 terra caelum, di vestram fidem; Seneca Herc. Oet. 461 mare terra cae-
 lum et Tartarus; Cicero de fin. v 4, 9 ut nulla pars caelo mari terra, ut
 poetice loquar, praetermissa sit; Tusc. disp. v 36, 105 286 qui res
 omnis spicis Inspice, ut ἴδω . . . εἰσίδω; ὄρω . . . οὐκέτ' εἰσορῶ; ὄρα . . . εἰσορα
 Soph. Electr. 267. 268; 610. 611; 580. 584 hocce Usenerus fiat
 olim corr. prohibessis Bothius prohibesseis Fleckeisenus: cf. Cic. de
 legg. iii 3, 6 prohibessit; iii 3, 9 prohibessint; Plaut. Pseud. 14 prohibes-

XVII

287 Asta atque Athenas anticum opulentum oppidum
Contempla et templum Cereris ad laevam aspice.

MELANIPPA

I

289 Certatio hic est nulla quin monstrum siet:
Hoc ego tibi dico et coniectura auguro.

II

HELLEN AEOLO

291 Mi ausculta, nate, pueros cremitari iube

fortasse simul memor erat Homerici Ζεῦ πάτερ . . . 'Ἡέλιος θ' ὅς πάντ' ἐφο-
ράς. De sententia cf. etiam Diodorum fragm. l. xxxvii 19, 4 καὶ τὰς χεῖρας εἰς
τὸν οὐρανὸν ἀνατείνοντας ἐπικαλεῖσθαι τὸν πάντων ἐφορῶντα τὸν βίον τῶν
ἀνθρώπων Ἥλιον σῶσαι ψυχὰς νηπίων παιδῶν.

XVII (287) Nonius p. 470, 4 'contempla . . . Ennius Medea «asta atque
(atq; atq; Bamb.) A. anticum opulentum (opulenteum Leid. Bamb.) o. con-
templa». Varro de l. L. vii 9 'in hoc templo faciundo arbores constitui
fines apparet et intra eas regiones qua oculi conspiciant, id est tueamur, a
quo templum dictum et contemplare, ut apud Ennium in Medea «contempla
. . . levam aspice». contempla et conspicare idem esse apparet.' Duos.
versus ut in unum coire manifestum est ita coniunxit primus Scaliger. In
Euripidis Medea nihil simile: referunt ad alteram Ennii Medeam.

MELANIPPA I (289) Nonius p. 469, 6 'auguro Accius (497 R.) «atque
ea coniectura auguro». . . Ennius *menalippo* (melanippo Leid. m. pr. Me-
lanippa Columna) «certo . . . nulla (nullum Wolf., e corr. Harl.) . . . auguro».

II (291) Nonius p. 246, 11 'auscultare est obsequi . . . Ennius *menalippa*
«mihi . . . cremari iube». Quae apud Gregorium Cor. (rhetor. Gr. vii p. 1313
Walz.) τῆς σοφῆς Μελανίππης ἱστορία narratur Ἑλληνοσ τοῦ Διὸς Αἰόλος
τεκνωθεῖς . . . ἐγέννησε . . . ἐκ τῆς Χείρωνος θυγατρὸς Ἰππης καὶ ἄλλει διαφέρου-
σαν Μελανίππην· αὐτὸς μὲν οὖν φόνον ποιήσας ἐπ' ἐνιαυτὸν ἀπῆλθε φυ-
γὰς, τὴν δὲ Μελανίππην Ποσειδῶν διδύμων παιδῶν ἔγκρον ἐποίησεν· ἡ δὲ
διὰ τὴν τοῦ πατρὸς προσδοκίαν τοὺς γεννηθέντας εἰς τὴν βούστασιν ἔδωκε

sit; *Cato de agri cult.* 141, 2 prohibessis defendas 287 antiquum *edd.*
anticum *Rothius*: antieum 289 Certatio *Passeratius*: certo
Cf. Terentius hecyr. 650 nulla tibi hic iam consultatio est 291 Mi
ausculta: *cf. Plaut. Casin.* 204 tace sis stulta et mi ausculta; *Ter. hau-*
tont. 585 vin tu homini stulto mi auscultare; *Cic. pro Rosc. Am.* 36, 104
mihi ausculta: vide ne tibi desis cremitari *Bothius*: cremari
Iterativae formae verborum ut saepius permutantur cum primitivis (cf. ad
ann. 621 scen. 217. 224; testes variant ann. 307 scen. 24) ita quaedam

III

292 Lumine sic tremulo terra et cava caerulea candent

IV

293 cum saxum sciciderit

V

294 stata forma

τῆ τροφῶ θεῖναι κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ κατασπείραντος. ὑπὸ δὲ τὴν κάθοδον τοῦ δυνάστου τὰ βρέφη τινὲς τῶν βονκόλων φυλαττόμενα μὲν ὑπὸ τοῦ ταύρου, θηλαζόμενα δὲ ὑπὸ μιᾶς τῶν βοῶν ἰδόντες ὡς βουγενῆ τέρατα τῷ βασιλεῖ προσήνεγκαν· ὁ δὲ τῆ τοῦ πατρὸς Ἑλληνας γνάμη πεισθεὶς ὄλοκαν τοῦν τὰ βρέφη κρῖνας Μελανίππῃ τῆ θυγατρὶ προσέταξεν ἐνταφίους αὐτὰ νοσηῆσαι. ἡ δὲ καὶ τὸν κόσμον αὐτοῖς ἐπέθηκε καὶ τὸν λόγον εἰς παραίτησιν ἐξέθηκε φιλότιμον, ex ea intelligitur Ennii verba Hellenis esse Aeolum filium momentis ut pueros cremari iubeat. (Cf. Dionys. Halic. ars rhet. v p. 356 R. p. 94 Useneri). Eidemque Helleni malim etiam versus duos primos (i) quam uni pastorum repertos in stabulo pueros nuntianti attribui.

III (292) Macrobius Sat. vi 4, 7 'splendet tremulo sub lumine pontus (Aen. vii 9). tremulum lumen de imagine rei ipsius expressum est. sed prior Ennius in Melanippe «lumine . . . candent».' Ad Melanippae ἔησιν physicam pertinere crediderim, cuius est fr. 484 Nauck. n. alii aliter.

IV (293) Priscianus x p. 517, 10 H. 'scindo scidi. vetustissimi tamen etiam scidi proferebant, quod solum quoque in usu esse putat Asmonius . . . sed errat. nam Lucanus . . . scidit ponit . . . sed Afranius more antiquo dixit . . . (227 R.) «... scicidistis colus». Accius Sotadicorum i «num ergo aquila ita ut hi praedicant sciciderat (ea) pectus?» . . . Ennius in Melanippe (Melanippa Bamb. Bern.) «cum s. sciciderit (scisciderit Par. R.)». Gellius vi 9, 15 'praeterea inveni a verbo scindo simili ratione non sciderat sed sciciderat dictum esse. 16 L. Accius in Sotadicorum libro i sciciderat dicit. verba haec sunt «num . . . pectus?» 17 Ennius quoque Valerius Antias in libro historiarum lxxv verba haec scripsit «deinde funere locato ad forum descendit». Defectum patefacit Priscianus, nec fugit I. Gronovium.

V (294) Gellius v 11, 11 'inter pulcherrimam feminam et deformissimam media forma quaedam est quae et a nimiae pulchritudinis periculo et a summae deformitatis odio vacat; 12 qualis a Quinto Ennio in Melanippa

habent singularia: aditavere (scen. 425) semel Ennius; halitantes semel idem (scen. 184); palitantes vel halitantes singulare utrumque Plautus Baech. 1123; paritare unus Plautus et raro; multitare semel Cato apud Gell. x 23, 4; discrepitare nominitare ut metro aptaret Lucretius finxit (nominitare Buecheler. carm. epigr. 959, 1); curitare Apuleius; pugnitare Paulus ex Festo 292 In hexametro non esse offendendum (cf. 367), Euripidis exemplum docere potuit hexametros vel singulos vel plures coniunctos exhibentis in tragoediis velut Helen. 164. 165. Troad. 595—602

VI

295 Regnumque nostrum ut sospitent superstitentque

NEMEA

I

296 Pécudi dare vivam marito

II

297 Teneór consaepta, undique venor

PHOENIX

I

AMYNTOR

298 Stultus est, qui cupida mente cupiens cupienter cupit

perquam eleganti vocabulo «stata (tecta Vat.)» dicitur, quae neque κοινή futura sit neque ποινή... ¹⁴Ennius autem in ista quam dixit tragoedia eas fere feminas ait incolumi pudicitia esse, quae «stata forma» forent.' Versus formam recuperare olim Ribbeckius (trag. Rom. p. 180), nuper Buechelerus apud Ribb. (trag. ed. III) studuerunt. Ennii sententia ad Melanippam quid valeat apparet, quae et κάλλι διαφέρουσα ferebatur et a Neptuno corrupta.

VI (295) Nonius p. 176, 3 'sospitent salvent. Ennius Melanippa (menalippa Wolf.) «regnumque n. s. superstitentque».' Idem p. 170, 13 'superstitent salvent. Ennius Melanippa «regnumque n. ut s. superstitent-que».' Cf. C. Gl. L. VII p. 282.

NEMEA I (296) Priscianus v p. 171, 4 H. 'hic et haec et hoc pecus. Ennius in Nemea (nem i a Lugd.) «pecudi d. vivam (viva pauci deteriores) m.». potest tamen figurate hoc esse prolatum, ut si dicam aquila maritus vel rex avium.'

II (297) Nonius p. 183, 13 'venor circumvenior. Ennius Nemea «teneor consepta (concepta Wolf.) u. venor».' Paulus Festi p. 43, 37 Th. 'consiptum apud Ennium pro conceptum invenitur', sed idem p. 45, 15 'consiptum clavis praefixum.' Ut dubites quam recte hae duae glossae ad Nemeae versum referantur: in quo consipta scribi iubent Scaliger coniect. in Varr. de l. L. p. 107 et G. I. Vossius castig. p. 36.

PHOENIX I (298) Nonius p. 91, 7 'cupienter cupidissime... Ennius foenice «stultus... cupida cupiens c. cupit».'

295 Aut que delent aut versum unum in duo discerpunt, utrumque opinor falso; si quidem que non minus recte elidetur quam atque apud Pacuvium quem crediderunt (inc. inc. fab. 191 Ribb.) situ nigroris barba paedore horrida atque Intonsa et saepius apud Terentium: cf. prooem. 1878 p. 6 Plaut. asin. 17 tuae superesse vitae sospitem et superstitem 298 mente addidi (prooem. 1888/89 p. 16); cf. cupido corde

II

AMYNTOR

299 Néque tu *meum* unquam in gremium extollas liberorum ex
te genus.

III

PHOENIX

300 Sed virum vera virtute vivere animatum *addecet*
Fortiterque innoxium stare adversum adversarios.
302 Ea libertas est, qui pectus purum et firmum gestitat:
Aliae res obnoxiosae nocte in obscura latent.

IV

AMYNTOR

304 Tum tu isti crede *te* atque exerce linguam ut argutarier
Possis

II (299) Cicero orat. 46, 155 'itaque idem poeta, qui inusitatius con-
traxerat (59) «patris mei meum factum pudet» pro meorum factorum et (66)
«textitur: exitium examen rapit» pro exitiorum, non dicit liberum. ut pleri-
que loquimur . . . sed ut isti volunt «neque *tu* (tuū Abrinc.) *umquam* . . .
genus» et idem (165) «namque Aesculapi liberorum». at ille alter in Chryse
[Pacuv. 80 R.] eqs. Quae est execratio Phoenicis quam narrat ipse II.
ix 453 *πατήρ δ' ἐμὸς . . . πολλὰ κατηράτο . . . μήποτε γούνασιν οἷσιν ἐφέσσεσθαι*
φίλον υἱὸν ἐξ ἐμέθεν γεγαῶτα: itaque Enniana verba ad Phoenicem eius
rettulit Elmsleius ad Med. 785.

III (300) Gellius vi 17, 1 'quid significaret obnoxius quaeque eius vo-
cabuli origo ac ratio esset . . . ¹⁰ iam vero illud etiam Q. Ennii quo pacto
congruere tecum potest quod scribit in *phoinice* in hisce versibus «sed virum
. . . animatum (anima tum Vat. Par.) *adiecit* fortiterque (q̄ Rott.) innoxium
vocare (vacare Par.) . . . obnoxiose (obnoxio se Par. obnoxie se Rott.)
. . . latent.»

IV (304) Nonius p. 245, 27 'argutari dicitur loquacium pro loqui. En-

279, et Catull. 64, 147 *De sententia cf. Plauti Pseud.* 683
299 *meum addidi sententiamque ad Homericum versum accommodavi*;
cf. Ter. adelph. 333 qui se in sui gremio positurum puerum dicebat pa-
tris 300 *addecet L. Carrio: adiecit* 301 *stare (pro vocare)*
Buechelerus et quod post compertum est (mus. Rhen. xxxv p. 633) Bent-
leius; cf. Cic. Lucull. 45, 137 cum Carneades et Diogenes ad senatum
in Capitolio starent; *Eurip. Iphig. Taur.* 961 *ὡς δ' εἰς Ἄρσειον ἕχθρον*
ἦκον, ἐς δίκην τ' ἔστην adversum: *cf. scen.* 338 302 *Ea liber-*
tas est, qui: cf. 269 et proem. 1877 p. 8 sq. 303 *obnoxiosae Aci-*
dalius 304 *crede te Hauptius opp. iii p. 375: credere linguam*
modo et vocem exercebant Tacitus dial. 31; *turpes litibus exercent lin-*
guas Ovid. met. vi 375

V

PHOENICIS
ET AMICORUM
V—VIII

306 Quam tibi ex ore orationem duriter dictis dedit.

VI

307 Saeviter suspicionem ferre falsam futtilum est.

VII

308 Plus miser sim si scelestum faxim quod dicam fore

VIII

309 Ut quod factum est futtile, amici, vos feratis fortiter.

IX

310 Ibi tum derepente ex alto in altum despexit mare.

nus quo enicetum (Phoenice «tum Columna tu i. credere (crede Leid. Harl. Par.) atque e. lingua (linguam Bern. alt. Montepess.) . . possis».) Amyntoris esse putabam Phoenicis παρόρησιαν cum acerbitate cavillantibus, ita quidem ut, qui causam suam vincere verbis cupiat, eum isti se tradere iubeat et eo duce exercere linguam: ad eum fere modum quo Ter. adolph. 372 'huic mandes, si quid recte curatum velis,' et quae similia occurrunt in comoedia.

V (306) Nonius p. 512, 6 'duriter pro dure . . . Ennius foenice (fenice) «quam . . . dedit.» Charisius II p. 197, 25 K. 'duriter Terentius in adelphis [45]: ubi Acron secundum antiquorum inquit consuetudinem. nam et Ennius in poenice «quam . . . dedit.»

VI (307) Nonius p. 511, 5 'saeviter pro saeve . . . Ennius foenice (foenice, fenice) «saeviter . . . futtilum (futilum) est.» Cf. C. Gl. L. VII p. 223.

VII (308) Nonius p. 507, 22 'faxim fecerim. Ennius fenice (foenice) «plus m. sum si scelestim . . . fore.» Haec nisi fallor lucem accipiunt ex II. IX 458 ubi haec de se Phoenix τὸν μὲν (patrem) ἐγὼ βούλενσα κατακτάμεν ὀξεί χαλκῷ· ἀλλὰ τις ἀθανάτων παῦσεν χόλον, ὅς ἐ' ἐνὶ θυμῷ δῆμον θῆκε φάτιν καὶ ὀνειδέα πόλλ' ἀνθρώπων, ὡς μὴ πατροφόνος μετ' Ἀχαιοῖσιν καλεοίμην.

VIII (309) Nonius p. 514, 13 'futile futtiliter. Ennius foenice «ut . . . futile (futile) . . . fueratis f.» Phoenicis consultatio cum amicis instituta, ad quam v. VI. VII. VIII refero, haud scio an aliquid coloris duxerit item ex Homericis narratione II. IX 464 ἧ μὲν πολλὰ ἔται καὶ ἀνεψιοὶ ἀμφὶς ἔοντες αὐτοῦ λισσόμενοι κατερήνον ἐν μεγάροισιν κτλ.

IX (310) Nonius p. 518, 5 'derepente . . . Ennius foenicae (phenice Bamb.) «ibi . . . mare.»

306 Cf. scen. 207 308 sim Delrio: sum scelestum ed. princ.: scelestim Dicit si fecerim scelestum quod dicam fore; velut Plautus (trin. prol. 2) sed finem fore quem dicam nescio consueta verbis circumitione 309 futtile amici: de dactylo dixi Herm. XVII p. 604 sq. Cf. scen. 12 nátu' sum amicitiam; 55 virginali modestia; 225 delinquis ego arguor; 279 corde pedem extulisses, cf. 273 feratis ed. princ.: fueratis

TELAMO

I

311 Strata terrae lavere lacrumis vestem squalam et sordidam

II

TELAMO

312 Ego cum genui tum morituros scivi et ei rei sustuli,
Praeterea ad Troiam cum misi ob defendendam Graeciam,
Scibam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

TELAMO I (311) Nonius p. 172, 19 'squalam (squamem Wolf. m. pr.) pro squalidam Ennius *talamone* «strata terrae lavere (terra elavere Wolf. terra lavere Flor. m. pr.) lacrimis v. *squalam* (squamem Wolf. m. pr.) et sordidam». Idem p. 504, 4 'lavit pro lavat . . . lavere inde tractum est. . . Ennius Telamone «strata terra (terrae Par.) labere lacrumis v. *squalidam* (squamem Par. m. pr.) et sordidam». Aiakis matrem Eriboeam puto dici, quae accepta morte filii non desinit, narrante nescio quo, 'strata terrae lavere lacrumis vestem.' Hoc fore Ajax Sophocleus 848 sqq. praedixit ipse: ἄγγελιον (Solem appellat) ἄτας τὰς ἐμὰς μόρον τ' ἐμὸν γέροντι πατρὶ τῆ τε θυστήνῳ τροφῶ. ἦ πον τάλαινα, τήνδ' ὅταν κλύῃ φάτιν, ἦσει μέγαν κωκῶτον ἐν πάσῃ πόλει. Cf. 507. 625 sqq.

II (312) Cicero Tusc. disp. III 13, 28 'videntur enim omnia repentina graviora. ex hoc et illa iure laudantur «ego . . . morituros s. et ei rei . . . sciebam (314) me in mortiferum bellum . . . mittere». ^{14, 29} haec igitur praemeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum quae venientia longe ante videris. itaque apud Euripiden a Theseo dicta laudantur . . . «nam qui haec audita a docto meminisse viro, futuras mecum commentabar miseriae . . .». ³⁰ quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxagorae, quem ferunt nuntiata morte filii dixisse «sciebam me genuisse mortalem». Idem ibid. 24, 58 'atque hoc idem et Telamo ille declarat «ego cum genui» et Theseus «futuras mecum commentabar miseriae» et Anaxagoras «sciebam me genuisse mortalem». Cf. Plutarch. de cohib. ira 16 p. 463 d (Anaxagoras) ἐπὶ τῆ τελευταίῃ τοῦ παιδὸς εἶπεν 'ἦδειν ὅτι θνητὸν ἐγέννησα'; idem de tranq. an. 16 p. 474 d. Diogen. Laert. II 55 (Xenophon) 'ἦδειν θνητὸν γεγεννηκώς.' Seneca ad Polyb. de cons. 11, 2 'quanto ille iustior qui nuntiata filii morte dignam magno viro vocem emisit «ego . . . moriturum scivi». prorsus non mireris ex hoc natum

311 terra an terrae strata rectius dicatur in hac discrepantia testimoniorum difficile dignoscitur: Vergilius *Aen.* XI 87 sternitur et toto proiectus corpore terrae, sed Accius in *Bruto* (Cic. de div. I 22, 44) prostratum terra, Catull. 64, 389 terra centum procumbere tauros. Cf. Heinsius ad Ovid. amor. III 2, 25 312 morituros: liberos dicit in universa sententia non plus quam Aiace[m] intelligens; cf. scen. 135 sq. Eurip. Troad. 1016

III

TELAMO

315 More antiquo audibo atque auris tibi contra utendas dabo.

IV

TELAMO

316 Ego deum genus esse semper dixi et dicam caelitum,
Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus:

esse qui fortiter mori posset. non accepit tamquam novum nuntium filii mortem: quid est enim novi hominem mori, cuius tota vita nihil aliud quam ad mortem iter est? «ego cum genui tum *moriturum* (*morituros* Berol.) scivi»; ³ deinde adiecit rem maioris et prudentiae et animi «et *huic* rei sustuli». omnes huic rei tollimur: quisquis ad vitam editur, ad mortem destinatur.' Fronto de bello Parthico p. 217 Nab. 'tam genuit gentem Romanam, aequo animo patitur fatisci nos interdum et pelli et volnerari. an cunctetur de militibus nostris Mars pater illa dicere «ego . . . *morituros* s. et *ei* rei sustuli, praeterea cum ob terrae orbem missi ob defendendum imperium, *scibam* me in *mortifera bella*, non . . . mittere». haec verba Telamo Troiano bello de suis liberis semel elocutus est, Mars de Romanis saepe multisque in bellis hoc carmine usus est.' Ciceronem Tusc. disp. III 14, 30 secutus Hieronymus epist. 60 (epitaph. Nepotiani), 5 t. I p. 332 C Vallars. 'ubi illud ab infantia studium litterarum et Anaxagorae ac Telamonis semper laudata sententia «sciebam me genuisse mortalem».'

III (315) Nonius p. 505, 33 'audibo pro audiam. Ennius *telemone* «more a. audibo *neque* (atque Bamb.) . . . utendas (utendos Bamb.) dabo».' pro audiam more antiquo. Ennius cum Gothofredo vel Scaligero Quicheratus: quod speciosum est sed, opinor, non probabile. Intellego autem more antiquo (cf. Varro Menipp. 303 B. antiquo more, Plaut. rud. 625 more antiquo) de communi more hominum loquendi audiendiue commercio iunctorum. Eurip. Heraclid. 182 *ὄπαρχει μὲν τόδ' ἐν τῇ σῆ ἡθρονί, εἰπεῖν ἀκοῦσαι τ' ἐν μέρει πάρεστί μοι.* suppl. 569 *κάμοῦ νυν ἀντάκουσον, εἰ βούλει, πάλιν.* K. *κλύοιμ' ἄν' οὐ γὰρ ἀλλὰ δεῖ δοῦναι μέρος.* Ad eum morem Telamo qui videtur Teucrum advenientem solum et de morte Aiakis referre cupientem audire se et illi contra quod audiat reddere velle profitetur. Cf. relat. acad. a. 1888 p. 34. De Teucris narratione nihil restat, sed qualis ea fere fuerit, haud scio an aliquam partem ex Telamone responso cognosci possit: vide ad IV.

IV (316) Cicero de div. II 50, 104 'primus hoc sumitis: si sunt di benefici in homines sunt. quis hoc vobis dabit? Epicurusne? qui negat quicquam deos nec alieni curare nec sui; an noster Ennius? qui magno plausu loquitur adsentiente populo «ego . . . h. genus» (316 sq.). et quidem cur sic opinetur rationem subicit. sed nihil est necesse dicere quae secuntur: tantum sat est intellegi, id sumere istos pro certo, quod dubium controversumque sit.' Idem de nat. deor. III 32, 79 'Telamo autem verso locum totum conficit,

315 Cf. Plaut. mil. glor. 799 ne me surdum esse arbitrare . . . ego recte meis auribus utor

318 Nam si curent, bene bonis sit, male malis, quod nunc abest.

319 superstitiosi vates inpudentesque harioli,

Aut inertes aut insani aut quibus egestas imperat,

Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam,

322 Quibus divitias pollicentur, ab iis drachmam ipsi petunt.

De his divitiis sibi deducant drachmam, reddant cetera.

cur di homines neglegant «nam... abest» (318).’ Idem de div. 1 58, 132 ‘nunc illa testabor, non me sortilegos neque eos, qui quaestus causa hariolentur... agnoscere, non habeo denique nauci Marsum augurem, non vicanos haruspices, non de circo astrologos, non Isiacos coniectores, non interpretes somniorum. non enim sunt hi aut scientia aut arte divini sed «superstitiosi (319)... cetera (323)». atque haec quidem Ennius, qui paucis ante versibus «esse deos» censet, «sed eos non curare opinatur quid agat humanum genus».’ Ennianus versus a verbis ‘sed superstitiosi’ incipere intellexit Bothius, verum ‘sed’ quoque Ciceronis esse potius quam Ennii videtur. Haec de dis et vatibus paene uno tenore a Telamone pronuntiata credibile est Teucri narratione de morte Aiaceis (cf. ad III) mota eique opposita esse: certe causam eorum ex Sophoclis Aiace suspicari licet, quam tragoediam Ennii menti obversatam esse quaedam vestigia indicant (cf. v et VII): quae enim ibi nuntius de Calchantis vaticiniis refert 746 et a 750. 758 τὰ γὰρ περισσὰ κἀνόνητα σώματα πίπτειν βαρβαρίαις πρὸς θεῶν δυσπραξίαις ἔφασχ’ ὁ μάντις, ὅστις ἀνθρώπων φύσιν βλαστῶν ἔπειτα μὴ καὶ ἀνθρώπων φρονεῖ eqs., et quae Tecmessa cruentum Aiace conspicata lamentatur 950 οὐκ ἂν τὰδ’ ἔστη τῆδε μὴ θεῶν μέτα; 952 sq. et 970, quae denique Teucer ipse de huius caedis causis affert, velut 1036 ἐγὼ μὲν ἂν καὶ τὰυτὰ καὶ τὰ πάντ’ ἀεὶ φάσκοιμ’ ἂν ἀνθρώποισι μηχανᾶν θεοῦς: his similes res et sensus si Teucer in sua memoria attulerat, in promptu est, qua re Telamo, qui Teucerum fraternae necis auctorem esse sibi persuasit (v. VII), illa de dis et vatibus cum contumelia effutiat: qui de vatibus sentit prope ut Oedipus (387) de Tiresia ὑφεῖς μάγον τοιόνδε μηχανορράφον, δόλιον ἀγύρτην, ὅστις ἐν τοῖς κέρδεσιν μόνον δέδορκε, τὴν τέχνην δ’ ἔφην τυφλός. Quae vero Teucer apud Sophoclem 1026 sqq. de mutuis donis Aiaceis et Hectoris et de Hectoris ferro Aiaceis occisore narrat, ea fabula Telamonem minime motum esse quin Teucerum patria propulsaret, Lycophoro tradit Alex. 462 οὐ γὰρ τι πείσει φῖτην, ὡς ὁ Αἰήμιος πρηστήρ’ Ἐννοῦς... δυσμενεστάτου ξένων ἔτυψε δῶρ’ σπλάγγνον, ἀρρεῦσας λυγρὸν πήδημα πρὸς κνῶδοντος ἀντοργόου σφαγᾶς· ἐλᾶ δὲ πάτρας τῆλε Τραμβήλον κάσιν. Cf. ad fab. inc. XIII.

322 iis olim corr.: his drachmam Voss. A drachman sed corr. drag**mā** Voss. B dragram Vind. 323 is Voss. B drachmam Voss. A, corr. drachmam Vind. Drachmam sed corr. Drag***mā** Voss. B De vera huius nominis ratione vide Ritschelium disputantem opp. II p. 469 sqq.

V

TELAMO

324 Scibas natum ingenuum Aiace[m], cui tu obsidionem paras.

VI

TEUCER

325 Nam ita mihi Telamonis patris atque Aeaci et proavi Iovis
Gratia esse est atque hoc lumen candidum claret mihi

VII

TEUCER

327 Eandem me in suspicionem sceleris partivit pater.

V (324) Festus ex apogr. l. xiv p. 234, 20 Th. 'obsidionem potius dicendum esse quam obsidium adiuvat nos testimonio suo Ennius in Telamone quom ait «scibas n. ingenium . . . paras». item alio loco [scen. 175].'

VI (325) Nonius p. 85, 23 'claret clara est vel clareat. Turpilius . . . (152 R.) «cuius adventu insula hodie claret Cypros». Ennius Telamone «nam . . . patris atque faciet p. Iovis (to vis Flor. m. pr. Leid.) gratia ea est. . . claret (clare Flor. m. pr.) mihi».'

VII (327) Nonius p. 475, 24 'partiret pro partiretur . . . Ennius Telamone «eamdem . . . pater». Haec est illa suspicio qua se a patre exceptum iri Teucer praevidit in Sophoclis Aiace 1008 cum Aiace[m] ita appellat ἡ πού με Τελαμών σὸς πατήρ ἐμός θ' ἅμα δέξαιτ' ἂν εὐπρόσωπος Ἰλεώς τ' ἴσως χωροῦντ' ἔνευ σοῦ . . . ποίον οὐκ ἔρει κανὸν τὸν ἐν δορὸς γεγῶτα πολέμιον νόθον, τὸν δειλίᾳ προδόντα καὶ κακανδρίᾳ σὲ φίλτατ' Αἴας ἢ δόλοισιν, ὡς τὰ σὰ κράτη θανόντος καὶ δόμουσ νέμοιμι σοῦσ. ratiocinatur fere ut Py-lades in Iphig. Taur. 676 sqq. si Orestem solum mortem oppetere sinat. De Teucro cf. quae schol. ad Pind. Nem. 4, 76 memorat ὁ γὰρ Τεῦκερός ἐλθὼν μετὰ τὴν ἄλωσιν Ἴλιον ἐν Σαλαμῖνι καὶ ὀπονηθεῖς ὑπὸ τοῦ Τελαμῶνος ὡς αἰτίας γεγονῶσ τοῦ φόνου τῷ Αἴαντι φηγῶν ὄπισθε τὴν Κύπρον. Ennius quod dicit 'eamdem in suspicionem sceleris' intelligitur opinor 'eamdem' cum Atridis vel Ulixē, quorum partes primarias fuisse in morte Aiace[m] Telamo non ignoravit sed ut Teucrum eorum partes adiuvisse insimularet; quem Aiace 'obsidionem parasse' accusat.

324 ingenuum *vulg.*: ingenium paras: *de praesenti cf. quae proocm.* 1886/87 p. 17 memoravi et quae *Madvigius opp.* II p. 225

325 avi Aeaci et *Bergkiius*, ex quo Aeaci (*h. e.* eaci unde faci) et *recepti*

326 Gratia astet *vel* adsit *Buechelerus* Gratia ecstet *Ribbeckius*: ego Gratia esse (*h. e.* ἔε pro ea) est *scripsi et probare studui rclat. acad.* a. 1888 p. 38 sq. *Excipiebat haec ut plena esset asseveratio sententia qualis haec est ut ego mortis huius insons sum*

327 in me *Passeratius*, sed *verius illud videtur* me in susp. partivit *h. e.* me in partem eiusdem suspicionis adduxit

VIII

328 Deum me sentit facere pietas, civium porcet pudor.

IX

329 Abnuebunt

TELEPHUS

I

TELEPHUS

330 Cedo et caveo cum vestitus squalida saeptus stola

VIII (328) Nonius p. 160, 5 'porcet significat prohibet . . . Ennius Telamone «deum . . . pudor».' Cf. Paulus Festi p. 11, 36 Th. 'porcet quoque dictum ab antiquis quasi porro arcet.' Enniana verba Teucris esse, non Telamonis, certum videtur; sunt autem fortasse ex simili deliberatione ducta, quam Phoenix instituit VI, VII, qui cum Teucro pari sorte est in eo quod uterque falsa patris suspicione violati ultionis consilia ineunt et abiiciunt.

IX (329) Diomedes I p. 382, 14 K. 'apud veteres et abnueo dictum annotamus, ut Ennius octavo annalium [VIII]. idem in telamonem (telamone Mon.) ex eo futurum «abnuebunt (abnuebant Par. B. m. pr. abnueb Mon.)».'

TELEPHUS Ex Telephi Euripideae reliquiis pauca comparabilia afferri possunt eaque pridem a doctis collata sunt: multum tamen abest ut Enniana omnia intelligi satis aut explicari possint.

I (330) Nonius p. 537, 25 'stolam veteres non honestam vestem solum sed etiam omnem quae corpus teget. Ennius telefo «cedo . . . cum vestitus s. saeptus (septus) stola». idem in eadem [VIII]. Paulus Festi p. 487, 6 Th. 'squalidum incultum et sordidum, quod proxime similitudinem habeat squamae piscium, sic appellatum.' Festus '— — | cultum et sord — — | tum quod proximè — — | scium accedit. r — — | diti paludum squ — — | in Telepho

328 sentit quod et hoc loco et aliis in sancit, sanxit mutandum censent, rectum habeo et explicare conabar Herm. xv p. 260 sq. coll. Aen. x 622 meque hoc ita ponere sentis; cf. relat. acad. a. 1888 p. 33 330 Cedo et abeo Madvigius adv. II p. 668, velut sat. 53 tempus cedendi et abeundi; sed caveo via depravatum Possis vestitus squalida ac saeptus st. velut saeptum undique et vestitum vepribus Cic. Tusc. v 23, 64; oculos membranis vestivit et saepsit de nat. deor. II 57, 142; trag. inc. I 13 Ribb. is se circumvestit dictis saepit sedulo. sed fortasse frustra temptantur et intelligitur saeptus (h. e. tectus, tutatus) squalida stola vestitus mei: cf. Eurip. Herc. 413 κόρας Ἀρείας πέπλων χρυσεόστολον φάρος et quae tetigi proem. 1894/95 p. 18 sq. cum in pendenti oratione potest verum esse; sed de Festi quam quid iudicandum sit ambigo; Caedem caveo hoc cum vestitu praeunte Geclio Ribbeckius

II

TELEPHUS

331 Palam muttire plebeio piaculum est

III

332 Et civitatem video Argivum incendere

IV

333 Qui illúm di deaeque magno mactassint malo.

V

334 verum quorum liberi leto dati
Sunt in bello, non lubenter haec enodari audiunt.

VI

336 Deumque de consilio hoc itiner credo conatum modo

«quā ve — — | stola.» Eurip. 697 Nanck. π πτώχ' ἀμφίβληστρα σώματος λαβών δάκη ἀλκτήρια τύχης (cf. Helen. 1079 τὰδ' ἀμφίβληστρα σώματος δάκη). Ex his enim Ennius sua ducere potuit: in qua re ἀλκτήρια τύχης indicio sunt quid sibi velit 'caveo'. Sed viii 'regnum reliqui saeptus mendici stola' nec recte primo loco posita sunt ab editoribus nec cum illis Euripideis recte collata.

II (331) Festus ex apogr. l. xii p. 124, 26 Th. 'muttire loqui. Ennius in Telepho «palam muttire p. *piaculum* est.» Paulus 'muttire loqui. Ennius «palam muttire p. *piaculum* est.» Phaedrus iii epil. poet. 34 'ego quondam legi quam puer sententiam «palam muttire p. *periculum* est.» Cf. Paulus p. 5, 4 Th. 'quidam amussim esse dicunt non tacite, quod muttire interdum dicitur loqui.' Cf. Euripid. 703 μή μοι φθονήσητ' ἄνδρες Ἑλλήνων ἄρροι, εἰ πτωχός ὢν τέτληκ' ἐν ἐσθλοῖσιν λέγειν.

III (332) Nonius p. 429, 4 'inter urbem et civitatem hoc interest: urbs est aedificia, civitas incolae . . . Ennius telephus (telefo Wolf. et corr. Harl. telefo et telef' inter se permutata) «et . . . incendere.» Cf. Eurip. 712 ἄπασαν ἡμῶν τὴν πόλιν κακορροθεῖ. 713 ὃ πόλις Ἄργους κλύεθ' οἷα λέγει.

IV (333) Nonius p. 342, 14 'mactare malo adficere significat . . . Pomponius . . . (137 R.) «at te di omnes . . . mactassint malo». Accius (305 R.) «. . . pelopis externis». et Ennius telefo «qui i. dii . . . malo». Afranius . . . (264 R.) «. . . di te mactassint malo.» Euripid. 720 κακῶς ὀλοῖατ' ἄξιον γὰρ Ἑλλάδι.

V (334) Nonius p. 15, 12 'enoda significat explana . . . hoc est nodis exsolve . . . Ennius telefo «verum . . . laeto . . . audiunt.»

VI (336) Nonius p. 490, 12 'itiner pro iter. Ennius Telepho (telefo vel telepo) «deumque de (de om. Wolf.) . . . modo.»

332 incendere scil. eum; vide Euripidea; quo peius ex Aldina incendier propagatur 335 dati | Sunt: Plaut. capt. 884 quia enim item asperae | Sunt ut tuom victum autumabas esse. Ter. adelph. 332

VII

337 Te ipsum hoc oportet profiteri et proloqui
Advorsum illam mihi

VIII

TELEPHUS

339 Regnum reliqui saeptus mendici stola.

THYESTES

I

340 Ibi quid agat secum cogitat parat putat

II

341 Sed sonitus auris meas pedum pulsu increpat

III

THESPROTUS

342 Eho tu, di quibus est potestas motus superum atque inferum,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam

VII (337) Nonius p. 232, 24 'advorsum rursus apud significat . . . Ennius telefo «te . . . mihi».'

VIII (339) Nonius p. 537, 27 'stolam veteres non honestam vestem solum sed etiam omnem quae corpus teget. Ennius telefo [1]. idem in eadem «regnum r. septus *medici stola*».'

THYESTES I (340) Nonius p. 369, 25 'putare animo disputare . . . Ennius Thyeste (thieste) «ibi . . . *cogitet* (cogitat Harl. m. pr. Par. Bern. prior) p. putat».'

II (341) Nonius p. 255, 24 'crepare ferire. Ennius in Thyeste «sed . . . increpat».'

III (342) Cicero de inv. I 49, 91 'controversum est in quo ad dubium demonstrandum dubia causa adfertur hoc modo «eho tu di (dii) . . . concordiam».' Rhet. ad Herenn. II 25, 39 'item vitiosum est cum id pro certo sumitur quod inter omnes constat quod etiam nunc in controversia est, hoc

in quo nostrae spes opesque omnes sitae | Erant. *Conradus de compos. Ter. p. 65 sqq. 81; de Graccorum more I. Bekkerus sched. Hom. I p. 274*

337 profiteri *primam productam habere iam G. I. Vossius castig. p. 89 adnotavit et post eum multi* 338 Advorsum: cf. 301 339 mendici *Iunius: medici* 340 paritat vel curat *proponunt metri causa: ego cur nihil mutandum censerem dixi prooem. 1878 p. 10 (et 1880 p. 5) coll. Cic. ad fam. II 5, 2 ea para meditare cogita, quae esse in eo civi debent. Cf. 228*

IV

344 Sin flaccebutn condiciones, repudiato et reddito

V

345 Aspice hoc sublime candens, quem vocant omnes Iovem.

modo «eho tu dii quibus (modo studiis mutili) est potestas motus (motum iidem)...pacem inter (pacem enim inter iidem) sese (se expleti) . . concordiam». nam ita pro suo iure hoc exemplo utuntur thesprotum (ita mutili; usum threspontem expleti; utentem Kayserus) Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset.' Thesprotum potior fides librorum videtur confirmare, cum praesertim threspontem (h. e. Chrespontem) unde natum sit, ex eadem rhetorica II 24, 38 dispiciatur. Ad Thyesteam fabulam ut illa referenda ducerem (prooem. 1888/89 p. 17) movit me Hygini fab. 88 quae habet Thesproti regis cum Atreo et Thyeste commercium. Cf. incerti tragici fragm. LXV. LXVI Ribb.

IV (344) Nonius p. 110, 14 'flaccet languet deficit . . Ennius Thyeste «inflaccebutn conditiones . . reddito».'

V (345) Festus p. 442, 16 Th. 'sublimem est in altitudinem elatum, ut Ennius in Thyeste «aspice h. sublime candens quē (corr. ex q>) vocant o. Iovem». Vergilius in georgicis l. I (242) «hic . . sub».' Paulus 'sublimem est in altitudinem elatum, id autem dicitur a limine superiore quia supra nos est (Fest. l. c. 23—25).' Cicero de nat. deor. II 2, 4 'quid enim potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum caelum suspeximus caelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis quo haec regantur. quod ni ita esset, qui potuisset ad sensum omnium dicere Ennius «aspice h. sublime candens q. invocant (in vocat Voss. B m. pr.) o. Iovem», illum vero et Iovem et dominatorem rerum et omnia nutu (motu optimi, corr. in dett.) regentem, et, ut idem Ennius, «patrem divumque hominumque» (ann. 581) et praesentem ac praepotentem deum.' Idem ibid. 25, 64 'sed ipse Iuppiter, id est iuvans pater, quem conversis casibus appellamus a iuvando Iovem, a poetis «pater divomque hominumque» dicitur, a maioribus autem nostris optumus maxumus. . .⁶⁵ hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens «aspice h. sublime (suplimim corr. sublimem* Voss. B) candens q. invocant o. Iovem» planius quam (quem Voss. A quem Vind.) alio loco idem [401]: hunc etiam augures nostri, cum dicunt Iove fulgente tonante; dicunt enim caelo fulgente tonante. Euripides autem, ut multa praeclare,

344 Sin flaccebutn *Gulielmius in Plauti capt. c. 5*; fracebutn *Ribbeckius coll. Paul. Fest. p. 64, 21 Th.* fracebutn displicebutn 345 sublimem scripsi (olim sublimem); quod testium fide firmatur, quamquam Festum cum Paulo sublimem interpretari manifestum est: de quo nomine olim *Ritschelius* (opp. II p. 462 sqq.) et qui eum secuti sunt sublimem defensitantes, nuper in contrariam partem post *R. Klotzius* disputavit *Guil. Heraeus* (philol. LV p. 197 sqq.); intelligo autem non aspice hoc sublime quod candet, sed hoc quod sublime (h. e. in altitudine) candet

VI

346

impetrem

Facile ab animo ut cernat vitalem habitum

VII

348 Quemnam te esse dicam, qui tarda in senectute

sic hoc breviter «vides *sublime* fusum immoderatum aethera, qui terram tenero circumiectu amplectitur: hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Iovem». Graeca Euripidis, quae Cicero convertit, quaeque eadem Ennio videntur obversata esse, 941 Nauck. ἡ δὲ ὄρεξ τὸν ὕψου τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα καὶ γῆν περὶ ἐξουδ' ὕγρας ἐν ἀγκάλαις; τοῦτον νόμιξε Ζῆνα, τόνδ' ἡγοῦ θεόν.

Cicero de nat. deor. III 4, 10 (argumentum) primum fuit, cum caelum suspexissemus, statim nos intellegere esse aliquod numen quo haec regantur. ex hoc illud etiam «aspice h. *sublime candens* (ca d e n s V o s s e. A m. pr. et Vind.) q. *invocant o. Iovem*». Idem ibid. 16, 40 'sit sane deus ipse mundus. hoc credo illud esse «*sublime candens* q. *invocant o. Iovem*». Apuleius de mundo 33 p. 131, 2 Goldb. 'adfirmant superiora esse deo tradita. namque habitus orantium sic est ut manibus extensis (in) caelum precemur. Romanus etiam poeta sic sensit «aspice h. *sublime* (sub lumine Par. P Laur.) *cadens* q. *invocant o. Iovem*»; unde illa quae videntur suntque omnibus praestantiora, eadem sublimitates regionum tenent.' Probus in Verg. ecl. 6, 31 p. 11, 10 Keil. 'principem habuerunt Empedoclem Agrigentinum qui de his (quattuor elementis) ita scribit τέσσαρα δὴ πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἔασιν Ζεὺς ἀργῆς' κτλ (33—35 Stein) 'ut accipiamus Ζεὺς ἀργῆς ignem qui sit ζέων et candens, quod ignis est proprium, de quo Euripides ὄρεξ τὸν ὕψον τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα καὶ τὸν περιέχοντα ὕγραν ἀγκάλαις τὸν νόμιξε Ζῆνα (vide supra), et Ennius «aspice h. *sublime candens* q. *vocant o. Iovem*». Cf. Cic. de nat. deor. I 15, 40 'idemque (Chrysippus) disputat aethera esse eum quem homines Iovem appellarent.' Eurip. fr. 877 Nauck. ἢ ἀλλ' αἰθὴρ τίπτει σε, κόρα, Ζεὺς δὲ ἀνθρώποις ὀνομάζεται.

VI (346) Nonius p. 261, 13 'cernere iudicare. Pacuvius . . (32 R.) «et aecum et rectum est quod postulas: iurati cernant». Ennius Thyeste (th y s t e) «impetrem . . *babium*».

VII (348) Cicero orat. 55, 183 'in versibus res est apertior, quamquam etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse videatur oratio maximeque id in optimo quoque eorum poetarum qui *λορικοὶ* a Graecis nominantur:

347 habitum scripsi (Herm. XII p. 254) *sententiamque sic supplevi et explicui* impetrem facile ab animo (meo) ut cernat (h. e. decernat, diiudicet) vitalem habitum (esse animam corporis); *plane ut Lucretius dicit, Ennii comes assiduius*, III 98 sensum animi certa non esse in parte locatum, verum habitum quendam vitalem corporis esse. Impetremus (impetrem') *si ponere licet, cum supplemento integrum habebis pentametrum trochaicum* 348 senecta Lachmannus (ap. Iahn.), *probe, nisi forte numeri continuabantur*

VIII

THYESTES

349 Nolite, hospites, ad me adire, ilico istic,
Ne contagio mea bonis umbrave obsit.

351 Tanta vis sceleris in corpore haeret

UNUS HOSPITUM

352 Quidnam est obsecro quod te adiri abnutas?

IX

THYESTES

353 Eheu, mea fortuna, ut omnia in me conglomeras mala

X

THYESTES

354 pol mihi fortuna magis nunc deficit quam genus.

quos cum cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio. ¹⁸⁴ quorum similia sunt quaedam etiam apud nostros, velut ille (illa Abrinc.) in Thyeste «quemnam . . . qui (quoniam in integri) . . . senectute» et quae secuntur. quae nisi cum tibicen accessit, orationis sunt solutae simillima. Cf. Nonius p. 336, 31 'Varro *περὶ ἐξαιρώγης* (405 B.) «quemnam te esse dicam, fera qui manu corporis»' eqs. 'Thyestem' quod dicit Cicero non potest nisi Ennii tragoediam intelligere.

VIII (349) Cicero Tusc. disp. III 11, 25 'nunc aegritudinem depellamus . . . taetra enim res est, misera, detestabilis . . . ^{185, 26} qualis enim tibi ille videtur [XI] tamne ergo abiectus tamque fractus? «nolite» inquit «hospites . . . istic (isti deteriores) . . . obsit tanta . . . haeret». tu te, Thyesta, damnabis orbabisque luce propter vim sceleris alieni?' Idem de orat. III 41, 164 'nolo esse verbum angustius id quod translatum sit quam fuisset illud proprium ac suum. «quidnam . . . quod (quid integri plerique) te adiri (abire mutili) abnutas» (352): melius esset vetas prohibes absterres, quoniam ille dixerat «ilico (illico) istic (isti in c integri pauci) . . . obsit» (349 sq.).'

IX (353) Nonius p. 90, 14 'conglomerare involvere superaddere. Ennius *tihe* (in Thieste ed. a. 1476) «*eumea* . . . conglomeras (glomeras Wolf.) mala».'

X (354) Cicero Tusc. disp. III 19, 44 'quaerendum igitur quem ad modum aegritudine privemus eum qui ita dicat «pol . . . suppetebat mihi . . .

349 sqq. Post vana superiorum conamina quattuor 'bacchiacos trametros' descripsit Bentleius ad Davisii Tusc. disp. edit. p. 46 ilico istic: cf. Plaut. merc. 912 atque istic sta ilico 351 Meo tanta Bentleius haeret meo olim Ribbeckius ilico istic . . . Stetis. tanta Lachmannus ad Lucr. III 880. Cf. Cic. in Verr. act. II lib. I 32, 81 nisi tanta acerbitas iniuriae, tanta vis sceleris fuisset 352 te abnutas adiri olim Ribbeckius 353 Eheu Lachmannus ad Lucr. I 360 p. 36: eu

355 Namque regnum suppetebat mi, ut scias, quanto e loco,
Quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna accidat.

XI

357 Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a socru
Oenomao rege Hippodameam raptis nactus nuptiis,
Iovis iste quidem pronepos

XII

360 Quam mihi maxime hic hodie contigerit malum

XIII

361 Set me Apollo ipse delectat ductat Delphicus

accidat». quid, huic calix mulsi impingendus est ut plorare desinat, aut aliquid eius modi? ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta [85].⁷ Enniana esse Cicero indicat; Thyesti attribuenda censuit Ribbeckius; et videntur haec in Thyestem omnia sua mala (353), ereptum regnum et extinctum genus, deplorantem egregie quadrare.

XI (357) Cicero Tusc. disp. III 11, 25 'aegritudinem depellamus . . . taetra enim res est, misera, detestabilis . . .^{12, 26} qualis enim tibi ille videtur «Tantalo . . . a socero . . . nuptiis, Iovis iste quidem pronepos». tamne ergo abiectus tamque fractus? «nolite» inquit «hospites . . . haeret» (VIII). tu te, Thyesta, damnabis orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Cf. ibid. 18, 39.

Haec omnia ad unum eundemque Thyestem pertinere, quem Hyginus identidem (fab. 86. 87) 'Pelopis et Hippodamiae filium' appellat, nec VIII certius ad Ennium quam XI referri, Ciceronis iter disputandi patefacere videtur (alia res est de Medea, vide ad VII); itaque haec quoque Thyestis verba de suis rebus referentis esse probabile est; neque ista 'Iovis . . . pronepos', de quo Bentleius rectius quam posteriores iudicavit, ab Ennio seiungenda sunt; cf. Telam. VI et trag. inc. LIV R.; nisi quod Cicero fortasse ut solet orationem variavit; nam verisimilius quidem videtur haec Thyestem de se exhibere.

XII (360) Nonius p. 268, 11 'contingere evenire . . . Ennius tyeste «quam . . . malum».'

XIII (361) Nonius p. 97, 31 'delectare illicere attrahere. Ennius theestes et (Thyeste «set Mercerus) me . . . delphicus».'

357 sqq. Numeros Bentleius constituit socru Bentleius coll.

Nonio p. 223, 20 socrus et masculino genere veteres dici posse voluerunt. Naevius [com. 66 R.] et Prisciano VI p. 233, 7 H. 358 nactust (nactust) Bentleius 359 Fortasse ego quidem; cf. quae supra scripsi 360. 361 De utriusque metro quod idem est, cretici adnexis trochaeis, dixi prooem. 1888/89 p. 9. De quo metrorum genere Leo nuper egit de cant. Plaut. (act. acad. Gotting. a. 1897) p. 18

XIV

THYESTES

naufragio pereat Atreus

362 Ipse summis saxis fixus asperis evisceratus
 Latere pendens saxa spargens tabo sanie et sanguine atro.

364 Neque sepulchrum quo recipiat habeat portum corporis,
 Ubi remissa humana vita corpus requiescat malis.

AMBRACIA

I

366 *Esse per gentes cluebat omnium miserrimus*

XIV (362) Cicero Tusc. disp. I 44, 107 'exsecratur luculentis sane verbis apud Ennium Thyestes, primum «ut naufragio pereat Atreus»; durum hoc sane, talis enim interitus non est sine gravi sensu; illa inania «ipse... sanguine atro» (362 sq.). non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt, quam ille «latere pendens» (363), cui se hic cruciatum censet optare. quae essent dura, si sentiret, nulla (sunt) sine sensu. illud vero perquam inane «neque... malis» (364 sq.). vides, quanto haec in errore versentur: portum esse corporis et requiescere in sepulchro putat mortuum, magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.'

Idem in Pisonem 19, 43 'Thyestea est ista exsecratio poetae vulgi animos, non sapientium, moventis «ut tu naufragio expulsus uspiam saxis (362) fixus asperis evisceratus latere penderes» ut ait ille «saxa (363)... sanie et (et unus Basil.) s. atro.» Ante naufragio in Basilicano vetus scholiasta adscripsit 'versus Ennii'. Nonius p. 405, 3 'spargere madefacere. Lucilius lib. XIX (XXVIII Harl. m. pr. et pauci dett.; v. 500 Lachm., quem confer) «latere... atro» (363). Ciceronis verba 'ut naufragio pereat Atreus' et 'ut tu naufragio expulsus uspiam' Ennii sententiam, non verba et versus referre apparet: cui primum de nave fracta dicendum erat, ut 'ipse s. s.' pergeret. De tabo et sanie cf. C. Gl. L. v p. 329, 58.

AMBRACIA Praetextam esse statuit Ribbeckius, Ambraciam oppidum a Fulvio Nobiliore expugnatum intelligens: de quibus rebus vid. analogia lib. xv.

I (366) Nonius p. 87, 33 'cluet nominatur. Lucilius lib. xxx (869 L.) «... per castra cluebat». Ennius ambratia «per gentes esse... miserrimus».

362 sqq. *De numeris frustra temptatis a G. I. Vossio egit Bentley ad Davisii Tusc. disp. edit. p. 25 sq.* 366 *Esse per gentes Guetius Per gentes Asiae Buechelerus; esse cluet ut in epigrammate Plautii (Plin.*

II

367 et aequora salsa veges ingentibus ventis

III

368 Bene mones: tute ipse cunctato: o vide fortem virum.

IV

369 agros audaces depopulant servi dominorum minis

SABINAE

370 Cum spolia generis detraxeritis
Quam inscriptionem dabitis?

II (367) Nonius p. 183, 4 'veget pro vegetat vel erigit vel vegetum est. . . Ennius ambrachia «et . . . ventis (vestis Wolf).» Cf. ann. 487 'Vulcanum ventus vegebat.'

III (368) Nonius p. 469, 24 'cunctant pro cunctantur . . . Ennius *ambrachia* «bene . . . cunctato (cuncto Wolf. Bamb. corr. Harl.) vide f. virum». idem Hectoris lytris [XI].'

IV (369) Nonius p. 471, 18 'populat est et passivum populatur . . . Caecilius . . . (13 R.) «iamdudum depopulat macellum». Ennius Ambracia (*ambrachia*) «agros . . . dominorum *dominis*».

SABINAE (370) Iulius Victor 6, 4 rhet. Lat. p. 402, 30 Halm. 'ab eventu in qualitate, ut qualia sunt ea quae evenerunt aut quae videantur eventura, tale illud quoque existimetur ex quo evenerunt, ut Sabinis Ennius dixit «cum s. *generi* detraxeritis quam i. dabitis».' Quae Sabinarum orantium verba videri ad Cic. de re p. II 7, 13 'cum T. Tatio rege Sabinorum foedus icit matronis ipsis quae raptae erant orantibus' adnotavit A. Maius, qui primus hunc Ennii locum 'ex deperdito opere quod Sabinae inscribatur' protulit; ego posse de praetexta cogitari scripsi in mus. Rhen. XVI p. 580.

n. h. xxxv 115. *Lachm. ad Lucr.* IV 53) cluet qui Asia lata esse oriundus; per gentes *per se ponitur velut* neque hoc sine nomine letum per gentes erit *Aen.* XI 847; arx . . . gentes per omnes clara *Seneca Troad.* 479; inclita per gentes et per gentes inclita *Solinus* 367 *De hexametro in fabula, si est hexameter, vid. ad scen.* 292 368 o *addidi sententiamque explicui prooem.* 1888/89 p. 6; Bene monens tute ipse cunctat: o vide *Buechelerus* 369 minis *pro dominis (ut Ribbeckius olim proposuit) scripsi sententia sic suppleta dominorum minis Non coerciti* 370 generis *scripsi olim cum Iano (ad Macrob. II p. 527); iterum in mus. Rhen. XVI (a. 1861) p. 580, et putabam quemvis visurum generos dici: ut mirere hoc tamquam novum ac repertum identidem lau-*

CUPUNCULA

372 hinc est animus propitiabilis

PANCRATIASTES

I

373 Quo nunc me ducis? || Ubi molarum strepitum audibis
maximum.

II

374 Quis est qui nostris foribus tam proterviter

III

375 Cum desubito me orat mulier lacrimansque ad genua accidit

CUPUNCULA (372) Nonius p. 155, 30 'propitiabilis ad propitiandum (a propitiando lib. nonnulli). Ennius *cupiuncula* «hinc . . . propitiabilis». ita et adulabilis.' *Cupiuncula* verum esse vix credibile; *cupuncula* quod ego olim posui, an *caupuncula* quod Ribbeckius maluit, scribatur, nihil interest; vide Bentleium de *cupa* disputantem ad Hor. serm. II 2, 123 p. 446 sq. *Coponicula* quod est in glossis longius discedit.

PANCRATIASTES I (373) Nonius p. 506, 3 'audibo pro audiam. Ennius Telamone [III]; idem *panchratiastis* (unde olim *pancratiastae* in titulo posui) «quo . . . ducis (dicis Harl. m. pr. Bamb.) u. molarum (molarium Wolf. et corr. Leid. molarium Bamb.) s. audibis (audivis) maximum».

II (374) Nonius p. 513, 11 'proterviter (propterviter Par.) Ennius *pancratiaste* (*pancratihaste* Wolf.) «quis (qui Wolf.) est . . . proterviter (propterviter Par.)». Priscianus xv p. 71, 3 H. 'Ennius «proterviter (propterviter Par. R Carolir.)»' ex Nonio.

III (375) Nonius p. 517, 14 'desubito . . . Ennius *pancratiaste* (*pancrasiastae*) «cum . . . accidit».

dari. Cf. Livius I 13, 2 *ne sanguine se nefando soceri generique respergerent Versus disposui olim in extremo priore ex illa sententia impie addito; nunc malim detraheritis mortuis, si quidem spolia hostibus non detrahuntur nisi mortuis. quam patres Inscr. cum L. Muellero Ribbeckius nuper Acerbitas huius Sabinarum interrogationis percipitur ex similibus Graecis: velut Phoenix. 571 ita Iocasta Polynici φέρ', ἦν ἔληξ γῆν τήνδε, τρόπαια πῶς ἀναστήσεις; Δί' καὶ σπύλα γράφεις πῶς; 'Θήβας πυρῶσας τάσδε Πολυνείκης θεοῖς ἀσπίδας ἔθηκε;' Troad. I 188 sqq.*

SCENICA FAB. INC.

I

NEOPTOLEMUS

376 Philosophari est mihi necesse, paucis: nam omnino haud placet.
Degustandum ex philosophia, non in eam ingurgitandum

II

378 Omnes dant consilium vanum atque ad voluptatem omnia

FAB. INC. I (376) Cicero Tusc. disp. II 1, 1 'Neoptolemus quidem apud Ennium «*philosophari sibi*» ait «*necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere*». ego autem, Brute, necesse mihi quidem esse arbitrator philosophari . . . sed non paucis, ut ille . . .² sed tamen in vita occupata atque, ut Neoptolemi tum erat, militari pauca ipsa multum saepe prosunt.' Idem de orat. II 37, 156 'sic decrevi philosophari potius ut Neoptolemus apud Ennium «*paucis: nam omnino haud placet*».' Idem de re p. I 18, 30 'magis eum (Sex. Aelium) delectabat Neoptolemus Enni, qui «*se*» ait «*philosophari velle, set paucis: nam omnino haud placere*».' Gellius V 15, 9 'Ennianum Neoptolemem probabamus, qui profecto ita ait «*philosophandum est paucis: nam omnino haud placet*».' Idem 16, 5 'sed et hic ea quae non diutius muginandum, eiusdemque illius Enniani Neoptolemi, de quo supra scripsimus, consilio utendum est, qui «*degustandum ex philosophia*» censet, «*non in eam ingurgitandum*».' Apuleius apologia 13 in. 'da igitur veniam Platoni philosopho versuum eius de amore, ne ego necesse habeam contra sententiam Neoptolemi Enniani pluribus philosophari.' Cuius fabulae philosophans iste Neoptolemus fuerit ignoratur. Sententia ipsa ea ferme est, quam Callicles Socrati insinuat in Plat. Gorg. 484c *φιλοσοφία γάρ τοι ἐστὶν ὡ Σώκρατες χαρίεν, ἂν τις αὐτοῦ μετρίως ἄφηται ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἐὰν δὲ περιαιτέρω τοῦ δέοντος ἐνδιατρέψῃ, διαφθορὰ τῶν ἀνθρώπων*. Cf. ibid. 487c. Cicero de fin. I 1, 1.

II (378) Fronto ep. ad Caes. II 10 p. 33 Nab. 'adfinitate sociatum neque tutelae subditum: praeterea in ea fortuna constitutum, in qua ut Q. Ennius ait «*omnes . . . adque . . . omnia*».'

376 sq. Philosophari est mihi necesse, at paucis *G. I. Vossius castig. p. 57 philosophandum est paucis vel est mi paucis: nam ante vulgabat; sed apparet non plane certam esse huius versus formam; incertior alterius, quam Ribbeckius olim ex Gellio hoc modo concinnaverat Degustandum ex ea, non in eam ingurgitandum censeo; sed haec mere Gelliana esse, quibus is prioris versus sententiam suo periculo reddidisset, id quod postea Ribbeckius credidit, mihi minime persuasit Mercklinus, qui in libello suo de fontibus Gellii (Fleckeis. ann. suppl. III) p. 668 nihil plane attulit (cf. p. 699) quo ea opinatio firmari posse videatur. Immo probabile est Neoptolemem non uno isto versu defunctum sed pluribus in*

III

379 Pervince pertinaci pervicacia

IV

380 Qui templa caeli summa sonitu concutit

V

381 caeli ingentes fornices

III (379) Fronto ep. ad Caes. iv 2 p. 60 Nab. 'de Herode quod dicis perge, oro te, (et), ut Quintus noster ait, «pervince p. pervicacia».' Ennium dici post Ribbeckium asseverat Hauptius (opp. II p. 349), qui et addidit. Cf. Accii Myrmid. I Ribb.

IV (380) Terentius eun. III 5, 36 'tabulam quandam pictam: ibi inerat pictura haec, Iovem quo pacto Danaae misisse aiunt quondam in gremium imbrem aureum. egomet quoque id spectare coepi: et quia consimilem luserat iam olim ille ludum, impendio magis animus gaudebat mihi; deum sese in hominem convertisse atque in alienas tegulas venisse clanculum per inpluvium fucum factum mulieri. ⁴² at quem deum: «qui templa . . . concutit».' Donatus ad h. l. 'sonitu concutit: parodia de Ennio. templa caeli: sententia tragica, sed de industria, non errore.' Ennii versus fueritne talis qualem Terentius posuit dubium reddit Donati adnotatio. Cf. Varro de l. L. VI 11 'aevum ab aetate omnium annorum: hinc aeviternum, quod factum est aeternum . . . hinc poetae «aeterna templa caeli».'

V (381) Varro de l. L. V 19 'omnino ego magis puto a chao choum (chovum) et hinc caelum . . . (cf. 112. 215) et Ennius item ad cavationem (adua**tionem Flor.) «caeli i. fornices».' Cicero de orat. III 40, 162 'quo in genere primum est fugienda dissimilitudo. «caeli i. fornices»: quamvis sphaeram in scaenam ut dicitur attulerit Ennius, tamen in sphaera fornicis similitudo non potest inesse.' Quid Cicero vituperaverit et quid quo modo Ennius defenderit obscurum est. Hyginus fab. 150 'Atlanti . . . caeli fornices super humeros imposuit.' Lutheri haec sunt 'ich sah die Sterne am Himmel und das ganze schöne Gewölbe Gottes, und sah doch nirgend keine Pfeiler, darauf der Meister solch Gewölbe gesetzt hatte.'

eam sententiam disputasse, Gellium autem Neoptolemi sensum varietatis causa utroque modo qui erat apud Ennium sed liberius rettulisse. ingurgitare tam vi propria quam translata habet Cicero saepius; neve metaphoram fastidias, quasi helluari libris scribit idem de fin. III 2, 7

380 nutu Bentleius suo (so) nutu quatit Fleckeisenus *annal. cxli* (1890) p. 467; *sed cf. ann. 543* omnia per sonitus arcet terram mare caelum; praeterea vide *Lucretii* II 1101 caelique serena concutiat sonitu; VI 388 quod si Iuppiter atque alii fulgentia divi terrifico quatunt sonitu caelestia templa; *Claudian.* XXII 26 aetherii patris exemplo, qui cuncta sonoro concutiens tonitru

VI

382 Crassa pulvis oritur, omnem pervolat caeli fretum

VII

383 Labat, labuntur saxa, caementae cadunt

VIII

384 ager oppletus imbrium

Fremitu

IX

386 et quis illaec est quae lugubri

Succincta est stola

X

388 O terra Thraeca, ubi Liberi fanum inclutum

Maro locavit

VI (382) Nonius p. 205, 28 'fretum neutri tantum generis esse volumus . . . masculini . . . Ennius «crassa . . . fretum».'

VII (383) Nonius p. 196, 29 'caementa neutri ut est usus . . . feminini Ennius «labat labuntur s. caementa cadunt».' Intelligitur 'murus' vel 'turris' labat possitque μέγα τείχος Ἀχαιῶν dici, de quo II. XII 257 ῥήγγυσθαι μέγα τείχος Ἀχαιῶν περιήτιζον. κρόσσας μὲν πύργων ἔρπον, καὶ ἔρειπον ἐπ' ἄλλεις, στήλας τε προβλήτας ἐμόχλεον, ἄς ἄρ' Ἀχαιοὶ πρότας ἐν γαίῃ θέσαν ἔμμεναι ἔχματα πύργων; cf. ibid. 28 sqq. Ad eandemque partem Iliadis etiam vi referri possit coll. 253 sq. ἐπὶ δὲ Ζεὺς ὄρσεν ἅπ' Ἰδαίων ὄρεων ἀνέμοιο θύελλαν ἧ ῥ' ἰθὺς νηῶν κονίην φέρον; et viii coll. 25 ἕε δ' ἄρα Ζεὺς σννεχές, ὄφρα κε θᾶσσον ἀλίπλοα τείχεα θείη.

VIII (384) Servius Lemovic. in georg. I 12 p. 134, 17 Thil. 'nonnulli vero ob hoc «cui prima frementem fudit aquam» legunt, quod veteres murmura aquae fremitum dicebant. Ennius «ager . . . fremitu» et denuo [ann. 497].'

IX (386) Nonius p. 198, 2 'quis et generi feminino attribui posse veterum auctoritas voluit. Livius (trag. 36 R.) «mulier quisquis es. . .». Caecilius (267 R.) «. . . quisquis es mea mulier». Pacuvius (239 R.) «quisquis tu es mulier . . .». Ennius «et quis . . . est stola».' Pompeius comment. G. L. K. v p. 206, 28 'apud maiores nostros indifferenter invenimus hoc pronomen, et «quis vir» et «quis mulier» . . . ut est [Pacuv. 239 R.] «quis (qui codd.) mulier» habemus et in Ennio et in Pacuvio et in ipso Terentio (eun. 678, cf. Priscian. XIII p. 8, 22 H.).'

X (388) Varro de l. L. v 14 'locus est ubi locatum quid esse potest,

383 labuntur olim corr.: lababuntur caementae Iunius: caementa 386 Cf. Plaut. Epid. 620 sed quis haec est muliercula et ille gravastellus qui venit, ne sed quis malis quam et quis illaec; nec probabilius hunc unum versum fuisse cum defectu 388 sq. Thraeca Fleckeisenus inclutum locavi Gulielmius verisim. I 19 inclutum Maro

XI

390 Eos reduci quam relinqui, devehi quam deseri
Malui

XII

392 Animus aeger semper errat, neque pati neque perpeti
Potest, cūpere numquam desinit.

ut nunc dicunt collocatum. (locatum) veteres id dicere solitos apparet apud Plautum [aul. 191 sq.]; apud Ennium «o terra *trecā* . . . *incivium* maro (maro vel muro Flor. m. pr.) *locavi*». In Euripidis Hecuba (1088) Polymestor Thraex ita lamentatur αἰαί, ἰὼ Θρηῆκης λογχοφόρον ἔνοπλον εἵπιπον Ἄρει κάτοχον γένος. qui ibidem 1267 Liberum Thraecum vatem affert ὁ Θρηξί μάντις εἶπε Διόνυσος τάδε. De quo oraculo Liberi quod erat apud Thraecas cum Herodotus tradit VII 111 tum Macrobius Sat. I 18, 1 ex Aristotele referens 'apud Ligyreos in Thracia esse adytum Libero consecratum, ex quo redduntur oracula'; cf. ibid. II de aede Libero dedicata et Suetonius Octavian. 94.

XI (390) Diomedes II p. 447, 6 K. 'homoeoteleuton est oratio similibus clausulis terminata, id est pari verborum exitu finita, ut apud Ennium «eos deduci (eoste duci Mon.) *devehi* (devihi Mon. devei Par. A) q. deseri (deserit Mon.) *malui* (maluit Par. B)».' Charisius IV p. 282, 10 K. 'homoeoteleuton est oratio pari verborum exitu finita, ut «*hos seduci quam relinqui devi* q. d. *mallus*». Donatus art. gr. G. L. K. IV p. 398, 25 'homoeoteleuton est cum simili modo dictiones plurimae finiuntur, ut «*eos reduci* (revei Sant. sed corr.) *quam relinqui devehi* (relinquere devei Sant. sed corr. relinqui) quam d. *malui*».

XII (392) Cicero Tusc. disp. III 3, 5 'at et morbi perniciosiores pluresque sunt animi quam corporis. hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent eumque sollicitant, «animus»que «aeger» ut ait Ennius «semper . . . desinit».

locavi vir doctus ab I. G. Schneidero (in comm. ad script. rei rust. vol. I p. 240) memoratus, Ennii verba interpretans 'de Marone' ut ait 'Bacchi commilitone a quo Maronea Thraciae urbs fuerit condita.' De hoc Marone Liberi filio Apollinis sacerdote v. Welckerum epimetr. ad trilog. p. 216 et interpr. ad Euripid. cyclop. 141 locavit Ribbeckius

392 neque pati neque perpeti: saepe similia copulantur, omnes perferre ac pati Terentius; feram et perferam Plautus, ferre (perferre) patique Lucretius, et ferre et perpeti Cicero, patientia et perperio Seneca epist. 67, 10. Rem et sententiam declarant aut de Phaedra quae dicuntur in Hippol. 183 ταχὺ γὰρ σφάλλει κοῦδενὶ χαιρεῖς, οὐδέ σ' ἀρέσκει τὸ παρόν, τὸ δ' ἀπὸν φίλτερον ἦγεῖ; aut quae Orestes in cognomina fabula 231 αὐθίς μ' ἔς ὄρθον στήσον, δυσάρεστον οἱ νοσοῦντες ἀπορίας ἔσο; denique Seneca de tranq. anim. 2, 12 proprium aegri est nihil diu pati et mutationibus ut remediis uti, et ibi allatus Homericus Achilles (II. XXIV 10 sqq.)

XIII

394 Qui sui quaestus causa fictas suscitant sententias

XIV

395 Flagiti principium est nudare inter civis corpora

XV

396 Quin inde invitis sumpserint perdvellibus

XVI

397 Si voles advortere animum, comiter monstrabitur.

XVII

398 Homo qui erranti comiter monstrat viam

XIII (394) Cicero de div. I 40, 88 'atque etiam ante hos Amphiarus et Tiresias, non humiles et obscuri neque eorum similes, ut apud Ennium est, «qui . . . fictas (ficta Voss. B m. pr. factas Vind.) s. sententias», sed clari et praestantes viri.' Haec ad Telamonem IV referri, quod nonnulli vulerunt, haud improbabile, cum praesertim Cicero ibi citatus afferat 'eos qui quaestus causa hariolentur'; sed nimis saepe talia de vatibus a poetis elata sunt (Sophocl. Oed. r. 387 ad Telam. IV allatus, Antigon. 1055 τὸ μαντικὸν γὰρ πᾶν φιλόγυρον γένος; Accius 169 sq. R. 'nil credo auguribus, qui aures verbis divitant alienas, suas ut auro locupletent domos'), quam ut certius indicare liceat.

XIV (395) Cicero Tusc. disp. IV 33, 70 'michi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores. bene ergo Ennius «flagitii . . . corpora».' Euripid. Androm. 595 οὐδ' ἂν εἰ βούλοίτο τις σώφρων γένοιτο Σπαρτιατῶν κόρη, αἱ ξὺν νέοισιν ἐξερημοῦσαι δόμους γυμνοῖσι μηροῖς καὶ πέπλοις ἀνειμένοις δρόμους παλαίστρας τ' οὐκ ἀνασχετοῦς ἔμοι κοινὰς ἔχουσι. κἄτα θανμάζειν χρεῶν εἰ μὴ γυναικῆς σώφρονας παιδεύετε. Cf. Cicero quae affert Tusc. disp. II 15, 36 et vide de re p. IV 4, 4.

XV (396) Varro de l. L. VII 49 'apud Ennium «quin . . . perduellibus». perduelles dicuntur hostes, ut perfecit, sic per duellum a (et Flor. corr. Lachmannus) duellum. id postea bellum.' Cf. Charisius II p. 211, 18 K. 'per pro perquam, valde, ut perduellio perquam duellio, et (perduellis) plusquam hostis, ut Rabirius qui perduellionem fecisse ducebatur, id est contra rem publicam sensisse.' Varro de l. L. V 3 'multa verba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant, ut hostis; nam tum eo verbo dicebant peregrinum qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum quem tum dicebant perduellem.' Cicero de off. I 12, 37 'etiam illud animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi rei tristitiam mitigatam. hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.'

XVI (397) Varro de l. L. VII 89 'apud Ennium «si voles . . . monstrabitur». comiter hilare ac lubenter, cuius origo Graeca comos' eqs.

XVII (398) Cicero de off. I 16, 51 'omnium autem communia hominum videntur ea, quae sunt generis eius quod ab Ennio positum in una re trans-

- 399 Quasi lumen de suo lumine accendat facit.
Nihilo minus ipsi lucet, cum illi accenderit

XVIII

- 401 Cui quod in me est execrabor, hoc quod lucet, quidquid est

XIX

- 402 Quem metuunt oderunt, quem quisque odit periisse expetit

XX

- 403 O Fides alma apta pinnis et ius iurandum Iovis

ferri in permultas potest. «homo . . . monstrat (mostrat) . . . ipsi *lucet* . . . accenderit». una ex re satis praecipit ut quicquid sine detrimento commodari possit id tribuatur vel ignoto. ⁵² . . . quoniam copiae parvae singulorum sunt, eorum autem qui his egeant infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem «nihilominus ipsi *lucet*», ut facultas sit qua in nostros simus liberales.' Cf. *ibid.* III 13, 54 'quid est enim aliud erranti viam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sanctum est, si hoc non est, emptorem pati ruere et per errorem in maximam fraudem incurrere' (cf. Bernaysius *opp.* I p. 278). Idem pro Balbo 16, 36 'in quo erat accusatoris interpretatio indigna responsione, qui ita dicebat comiter esse communiter: quasi vero priscum aliquod aut insolitum verbum interpretaretur. comes benigni, faciles, suaves homines esse dicuntur: «qui erranti comiter monstrat (com monstrant Gembl. comiti monstrat Erf.) viam» benigne non gravate (monstrat); communiter quidem certe non convenit.'

XVIII (401) Cicero de nat. deor. II 25, 65 'hunc igitur (Iovem) Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens [345] planius quam (quem Voss. A quem corr. que Vind.) alio loco idem «cui . . . lucet quidquid (quicquid) est».'

XIX (402) Cicero de off. II 7, 23 'omnium autem rerum nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas quam diligi nec alienius quam timeri. praeclare enim Ennius «quem . . . periisse expetit (cupit Bern. c)».'

Cf. Hieronymus epist. 82, 3 tom. I p. 510 C Vallars. 'antiqua sententia est «quem metuit quis odit: quem odit periisse cupit».' Ovidius am. II 2, 10 'quem metuit quisque, periisse cupit.'

XX (403) Cicero de off. III 29, 104 'est enim ius iurandum adfirmatio

399 Quasi lumen de suae lumine accendit facis *I. I. Hartmanus Mnemos.* XXI (1893) p. 382 401 *Sententia parum perspicua, sed hoc quod lucet idem dicit opinor quod scen.* 345 hoc sublime candens appellavit; et hoc est igitur cui, inquit, quod in me est execrabor *h. e. ut putant consecrabo; ac videor preces intelligere paene quales Hecubae sunt in Troasin* 884 sqq. 403 apta pinnis: cf. *Apuleius apol.* 83 si verba ita ut poetae aiunt pinnis apta vulgo volarent

XXI

404

nulla regni sancta societas

Néc fides est

XXII

406 Parentem et pa

sospitem

XXIII

407

vivam an moriar nulla in me est metus

religiosa . . . non ad iram deorum quae nulla est sed ad iustitiam et ad fidem pertinet. nam praeclare Ennius «o Fides . . . pinnis (pennis) . . . Iovis». qui ius igitur iurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iovis optimi maximi . . . maiores nostri esse voluerunt.’ Apuleius de deo Socr. 5 p. 10, 18 Goldb. ‘nam et ius iurandum Iovis iurandum (Iov. iur. om. Flor. Laur., add. m. alt. Par.) dicitur ut ait Ennius.’ Haec non indigna erant Medea; cf. Eurip. Med. 169 κλύεθ’ οἷα λέγει κάπιβοῦται Θέμιν εὐκταίαν Ζήνᾳ θ’ ὅς ὄρκων θνητοῖς ταμίας νενόμισται; 208 θεοκλυτεῖ δ’ ἔτ’ ἄδικα παθοῦσα τὴν Ζηρός ὄρκίαν Θέμιν.

XXI (404) Cicero de off. 1 8, 26 ‘quod enim est apud Ennium «nulla sancta societas nec fides regni est» id latius patet. nam quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit servare «sanctam societatem».’ Idem de re p. 1 32, 49 ‘cum patres rerum potirentur, numquam constitisse civitatis statum, multo iam id in regnis minus, quorum, ut ait Ennius, «nulla regni sancta societas nec fides (FIDESI cod.) est».’ In quibus verbis qui aut quorum mutandum aut, quod plerisque placuit, regni abiiciendum censent, non recte aestimant citandi modum, qui hoc ferebat, ut Ennii verba plane et accurate afferrentur, quamquam cum quorum cui adhaerescunt coniungi recte non possunt. de quo genere dixi ad Cic. de legg. 1 19, 47 p. 132; et cf. Verr. act. 1 13, 31; ad Att. 1 19, 2 ad ann. 11 fr. 11 adscr. Itaque tantummodo regni positus in ista discrepantia ambiguus est; in qua re ego hoc posterius testimonium praeferendum duxi. Cf. Minucius Felix 18, 6 ‘quando umquam regni societas aut cum fide coepit aut sine cruore discessit?’ Livius 1 14, 3 ‘ob infidam societatem regni.’ Lucan. 1 92 ‘nulla fides regni sociis omnisque potestas impatiens consortis erit.’

XXII (406) Paulus Festi p. 431, 3 Th. ‘sospes salvus. Ennius tamen sospitem pro servatore posuit.’ Festus ‘sos — — | omnes ferre auc — — | Afranius in ep — — | servant tuis — — | «Maxime Teu(crorum ductor, quo sospite) | numquam» (Aen. viii 470). En — — | parentem et pa — — | sospitem».’ Cf. ad ann. lib. inc. fr. cxiv.

XXIII (407) Paulus Festi p. 88, 31 Th. ‘metus feminine dicebant. Ennius «vivam . . . metus».’ Cf. ann. 549 ibique adscripta.

406 patriam di servate sospitem *Scaliger senarium explevit*

XXIV

408 Mulierem: quid potius dicam aut verius quam mulierem

XXV

409 Benefacta male locata malefacta arbitrator.

XXVI

410 induta fuit saeva stola

XXVII

411 cubitis pinsibant humum

XXVIII

412 Flammam a sapienti facilius ore in ardente opprimi
Quam bona dicta teneat.

XXIV (408) Rutilius Lupus 1 12 rhet. Lat. p. 8, 18 Halm. 'διαφορά. hoc schema cum verbum iteratum aliam sententiam significat ac significavit primo dictum. id est huiusmodi «hunc tu, frater eiusdem sanguinis particeps, in hac fortuna deserere potuisti, cuius aerumnae quemvis etiam extrarium hominem, modo hominem, commovere possent». item *universum* (item Enni versus Meinekius item in Enni versu Halmius) «mulierem... mulierem».' Versum Euripideum de Stheneboea 666 Nauck. η ὁ παγκρατιστή καὶ γυνή· τί γὰρ λέγων μείζον σε τοῦδ' ὄνειδος ἐξείποι τις ἄν iam Ruhnkenius contendit. Ex similibus conviciis veterum, quae Ribbeckius con-gessit, cum Ennianis comparari possunt haec Polymestoris in Hecuba 1178 εἴ τις γυναικας τῶν πρὶν εἴρηκεν κακῶς ἢ νῦν λέγων ἔστιν τις ἢ μέλλει λέγειν, ἅπαντα ταῦτα συντεμῶν ἐγὼ φράσω· γένος γὰρ οὔτε πόντος οὔτε γῆ τρέφει τοιόνδε.

XXV (409) Cicero de off. II 18, 62 'in iis qui se adiuvari volent... restricti omnino esse nullo modo debemus sed in deligendis idoneis iudicium et diligentiam adhibere. nam praecclare Ennius «bene facta (beneficia Bern. c Pal. Harl.)... arbitrator».'

XXVI (410) Servius in Aen. I 4 'saevae: cum a iuvando dicta sit Iuno, quaerunt multi cur eam dixerit saevam et putant temporale esse epitheton, quasi saeva circa Troianos, nescientes quod saevam dicebant veteres magnam. sic Ennius «induta fuit s. stola». Cynthius Cenetensis in Aen. I 4 (A. Mai class. auct. VII 327 p. 4 ed. Dozio) 'saevus dicitur crudelis prosper et magnus. Ennius «induta est s. stola».'

XXVII (411) Varro de l. L. v 23 'terra ut putant eadem et humus; ideo Ennium in terram cadentis dicere «cubitis p. humum». Cf. ann. 351.

XXVIII (412) Cicero de orat. II 54, 221 'quod est hominibus facietis et

409 Cf. Livius VII 20, 5 ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis corrumpent maleficiis. *Plaut. mostell.* 242 si Iovi eo argento sacrificassem, numquam aequae id bene locassem

412 *Rectam ex pendenti orationem Ribbeckius restituit* Nam fl. (vel fl.

XXIX

414 deos aevi integros

XXX

415 angue villosi canis

XXXI

416 ille meae tam potis pacis potiri

XXXII

417 hehae

Ipse clipeus cecidit

dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum et ea quae occurrant, cum salsissime dici possunt, tenere. itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. ²²² dicere enim aiunt Ennium «flammas a sapienti (sic, nisi quod sapiente, integri; interpr. dicere Ennium fl. a sap. Bakius dic. enim aiunt omisso Ennium Voss. Leid. dicere enim aiunt, tum post interstitium xxxvi litterarum pienti Harl.

dicere enim aut pienti Abrinc. dicere enim ^{aiunt} aut pienti Erl.) facilius . . . opprimi . . . teneat' haec scilicet bona dicta, quae salsa sint. nam ea dicta appellantur proprio iam nomine.' Similes sententiae afferuntur Petronii fr. 28, 1 'nam citius flammas mortales ore tenebunt quam secreta tegant'; Ennodii ep. vii 16 'facilius est ignem in pyras animatum lingua conprimere quam silentium inter optata servare'; Symmachi ep. i 31, 2 'nam facilius est ardentis favillas ore comprimere quam luculenti operis servare secretum.'

XXIX (414) Servius in Aen. ix 253 'integer aevi integri aevi figurate: id est adulescens cui aetas integra superest, unde Ennius «deos aevi integros» dicit quibus multum aevi superest.' Cf. Aen. ii 638 'quibus integer aevi sanguis' ibique Servius.

XXX (415) Acro in Hor. carm. iii 11, 18 'muniant angues caput eius . . . : ut ait Ennius «angue v. canis».'

XXXI (416) Festus ex apogr. l. xx p. 548, 5 Th. p. 71 Momms. 'at anti-qui tam etiam pro tamen usi sunt, ut Naevius [com. 130 R.]. Ennius «ille (sic, non illae edid. Mommsenus et Thewrewkius) . . . potiri».' Cf. Lucilius 222 L. 'hortare, illorum si possim paci' potiri (sic Lachmannus, potiri iam Fr. Dousa; Nonii libri capis sortiri).' Enni versum, qui anapaesticus videtur, dubites tragicumne habeas an comicum; velut in Thyesta locum habere potuit coll. iii, sed conf. etiam Plauti mostell. 1127 'ego de sodalitate sum orator datus, qui a patre eius conciliarem pacem', Terentii hautont. 1046 'Chremes nimis graviter cruciat adulescentulum . . . exeo ergo ut pacem conciliem.'

XXXII (417) Varro de l. L. vii 93 'apud Plantum (Men. 127) «euax iurgio uxorem tandem ab regia ianua» euax verbum nihil significat sed ef-

enim) sapiens . . . opprimit, *quamquam etiam obliqua mensuram recipit; poteratque facilius scribi aut intelligi* 415 *Fruitne anguivillosi c. ?*

XXXIII

419 Heu méa puella, spe quidem id succenset tibi

XXXIV

420 Extemplo acceptum me necato et filium

XXXV

421 Vocibus concide, facimus musset obrutus

futitum naturaliter est ut apud Ennium «hehae ipse *clipeus cecidit*».
Inc. de dub. nom. G. L. K. v p. 574, 24 'clipeus (clypeus) generis masculini ut
Ennius «*cecidit clipeus (clypeus)*».' Ad Hectoris lytra rettulit Ribbeckius,
comoediae arrogavit A. Spengelius.

XXXIII (419) Varro de l. L. vii 93 post adscripta ad xxxiii 'apud En-
nium «heu . . spe . . succenset tibi»; apud Pompilium «heu qua me causa
fortuna infeste promiss». quod ait (Plautus scilicet ad cuius versum inter-
iectis propter euax exemplis quibusdam tandem redit) «iurgio», id est liti-
bus; itaque quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis; ideo in acti-
onibus videmus dici «quam rem sive stlitem dicere oportet (stlitem Lach-
mannus coll. Porphy. in Hor. serm. i 9, 41 'sic denique et in legibus scriptum
inveniri solet «rem sive litem», militem Flor.)».' Versum Ennii, nam
Naevio sine fide adscribitur, ipsa sententia patefacit comicum esse, non
tragicum.

XXXIV (420) Varro de l. L. vii 12 'quare a tuendo et templa et tesca
dicta cum discrimine eo quod dixi (ibid. 10, 11).¹³ etiam indidem illud *enī*
(Ennii Scaliger) «extemplo *ateptum* (corr. a *acceptum*) me *negato* et filium». *extemplo*
enim est continuo, quod omne templum esse debet continuo sep-
timum nec plus unum introitum habere.'

XXXV (421) Varro de l. L. vii 101 'apud Ennium «vocibus concide *fa-
cimur et obrutus* (corr. ut vid. *obrutum* Flor.)». mussare dictum quod muti

419 ipse quidem *Lachmannus* Eu m. p. e spe quidem id successit
(hoc de O. Muelleri coniectura) Ribbeckius 420 necato Scaliger: ne-
gato acceptam (vel arreptam) ad *Andromacham et Astyanacta filium*
haec referens G. I. Vossius castig. p. 17; acceptam (arreptam) . . et filiam
Bothius de Hecuba et Polyxena filia interpretatus coll. Hec. 391 *δμεῖς δέ*
μ' ἀλλὰ θνηταὶ συμφρονέσαστε (cf. *ibid.* 396 et 385); qui neutrum probat
A. Spengelius arreptum . . et filium de servo et filio erili accipienda et
comoediae versus tribuendum censet; qui arreptum vel arreptam pro
acceptum scribunt, eos fugit ratio: acceptum me necato h. e. *κτεῖναι λα-
βὼν vel πᾶννης λαβὼν Soph. Oed. r. 641 et 607, cf. El. 949*
421 Senarium esse et Vocibus concide legendum *Lachmannus* non fu-
git; facimus musset *Turnebi codex, fortasse recte, et tenui*; faxis musset
Ribbeckius facito musset L. Muellerus fac iam m. Zanderus; id quidem
certum musset obrutus verum esse, non fac si musset (mussat) obrutum.
Ceterum versus comoedia dignus

XXXVI

422 Quicquam quisquam [quemquam], quemque quisque conveniat, neget

XXXVII

423 Illic ést nugator, nihili non nauci est homo

non amplius quam $\mu\delta$ dicunt; a quo idem dicit id quod minimum est «neque ut aiunt $\mu\delta$ facere audent» (inc. 10). Cf. ann. 446.

XXXVI (422) Rhet. ad Herenn. iv 12, 18 'compositio est verborum constructio quae facit omnes partes orationis aequabiliter perpolitae. ea conservabitur, si . . . vitabimus eiusdem litterae nimiam adsiduitatem, cui vitio versus hic erit exemplo (nam hic nihil prohibet in vitiiis alienis exemplis uti) «o Tite . . .» (ann. 109) et hic eiusdem poetae «quicquam quisquam quemquam quemque (quicquam quisquam quemq; expleti; quicquam quicq quemq Herb. quicquam quicquam quemq; Par. II quicquam quisquam quemquam quemque Par. P m. alt. Corb. qui oquam quicquam quemq quemq; Par. P m. pr. Bern.) quisque conveniat neget».

Hoc genus comoediam apprime addecet: nota sunt Plautina de Epidico 331 'verum aliquid aliqua aliquo modo alicunde ab aliqui aliqua tibi spes est fore meliorem fortunam³³⁴ || Quippe tu mihi aliquid aliquo modo alicunde ab aliquibus blatis'; Pseud. 134 'quorum numquam quicquam quocquam venit in mentem.' Cf. Lobeckius paralip. gr. Gr. p. 57 n.

XXXVII (423) Festus p. 170, 18 Th. 'naucum ait Ateius philologus poni pro nugis . . . Plautus in parasito pigro (fr. III L.) «ambo magna laude lauti, postremo ambo sumus non nauci». item in mostellaria (1042) «(qui homo timidus erit in rebus dubiis, nauci non erit. atque equidem) quod id esse dicam verbum nauci nescio» et in truculento (611) «amas hominem non nauci». . . . sed (et) Ennius «illuc . . . nihil n. nauci homo». Cf. ibid. 3 'quod nauci non sint, id quod est nullius preti.' Comoediis olim adscripti.

422 *Initium* Quicquam quisquam et extrema quemque . . . neget satis certa videntur; quemquam inclusi ita ratus hoc permixtis quemq et quemq; errore natum esse, cuius rei indicium libri praebent; quo dempto desideratur dativus cuiquam; nam plenum versum non truncatum afferri testimonia et exempla fidem faciunt; . . . quocquam quicquam, quemque *Marxius* 423 Illic . . . nihili *Ursinus*: illuc . . . nihil est addidi *Ante* nihili distinxi, ut aut hoc per se stet, velut *Plaut. asin.* 472 impure, nihili, aut haec coniungantur nihili non nauci est homo: *conf. Varro de l. L.* IX 54 dicimus hic homo nihili est et huius hominis nihili; *Gellius* xv 2, 2 erat autem nihili homo et nugator; II 14, 2. 3 vanum et nihili verbum; potius ipsi nequam et nihili sunt; xvii 6, 2 nequam et nulli pretii; vi 11, 2 levitatem appellaverunt proinde quasi vilitatem et nequam hominem nihili (nulli) rei neque frugis bonae: sic enim haec scribenda sunt *coll. ix* 2, 6 erraticum hominem et nulli rei; xv 9, 11

XXXVIII

424 An aliquid quod do *nil* morares? accipe.

XXXIX

425 Ad eum aditavere

XL

426 festivum festinant diem

XLI

427 imprimitque genae genam

XLII

428 Toppér quam nemo melius scit

XXXVIII (424) Diomedes I p. 400, 27 K. 'plura verba quae vulgo passivo more declinamus apud veteres diversa reperiuntur enuntiata declinatione . . . moro quod crebro moror dicimus . . . moro item Naevius . . . [com. 68 R.] item Pacuvius . . . [181 R.]. Ennius «an aliquid quod dono illi morare sed accipite. demolio (accipe). item demolio Keilius Varro.» Versum scenicum et olim habui comoediaeque adscripsi et nunc habeo, neque mihi umquam imponi passus sum ab iis qui hinc Ennius añali cum hexametro efficiendum opinati sunt Stowassero principe. Cf. nunc relat. acad. a. 1899 p. 270 sqq.

XXXIX (425) Diomedes I p. 345, 1 K. 'iterativa sive frequentativa . . . item adeo adis: hoc iteramus adito aditas dictitantes, ut Ennius «ad eum aditavere.» De turbato ordine versuum h. l. vide Keilium.

XL (426) Servius Danielin. in Aen. IX 399 p. 346, 1 Thil. 'pulchram properet per vulnera mortem: aut deest adire aut deest ad . . . aut certe antequam properet mortem ut Plautus (fr. XLIV L.) «properate prandium», Ennius «festinum festinant dies.» Idem Vatic. in georg. IV 170 p. 333, 19 Thil. 'fulmina properant vetuste ait, ut Plautus «properant prandium» et Ennius «festinat diem.»

XLI (427) Servius in Aen. VI 686 'genis palpebris. Ennius de dormiente «inprimitque genae (rene Hamb. inprimit genaeque Monac.) genam.» Cf. ann. 532.

XLII (428) Festus p. 532, 17 Th. 'topper significare ait Artorius cito

424 *Teneo sententiam quam olim proposui cum nil morare et accipe scribendum conieci; et in summa re mecum faciebat Ribbeckius; sed eam lenius nunc recuperō sic* An aliquid quod do nil morares? accipe h. e. do nil (nihil) ex dono illi nanciscor et morares ex morare sed h. e. morares? abiit in moraref; (i. e. morare sed); et morares iam olim editi libri vulgo circumferbant. sed deleri iussit etiam Keilius. denique an aliquid, quo nihil aptius erat, ne temptes, Seneca Troad. 973 an aliqua poenae pars meae ignota est mihi, et Vergilius anne aliquis, anne aliquas 426 festivum *Daniel*: festinum.

XLIII

429 *Somnia aliquot vera sunt, sed non necesse est omnia.*

XLIV

430 *Ardúa tesca aspera saxa tuor*

fortasse celeriter fortasse, sic Accius in Io (387 R.) «topper ut fit patris tē eicit iras ennius (ira)». Sinnius praeunte Ursino O. Muellerus) vero sic: topper fortasse valet in Enni et Pacui scriptis. apud Ennium est «topper . . . scit». Pacuvius [424 R.]? Dubito quam recte hunc versiculum, qui dactylicus esse potest, quem olim in incerta retuli, nunc scenicis adscripserim: in qua re me movit cum Ennio coniunctus Pacuvius: quamquam eius indicii vim non magnam esse sentio.

XLIII (429) Cicero de div. II 62, 127 'iam vero quis dicere audeat vera omnia esse somnia. «*aliquot somnia vera*» inquit Ennius «*sed omnia non necesse est (non ~~nunc~~ necesse est Voss. B non nunc haec eēt Voss. A Vind.)*»?

Haec quoque, quae tam dactylicos numeros recipere videntur, quos olim de Ilbergii coniectura posui, quam scenicos, quos non uno modo recuperare Ribbeckius temptavit, dubium admodum est cui parti adscribas: ad id quod nunc secutus sum me maxime adduxit quod non credibile est Ciceronem, ex Ennio videlicet, non enim scripsisse (cuius vocis quae visa sunt vestigia unde nata sint in aperto est) sed quod ipse solet non necesse est (de fin. I 20, 65; III 11, 38; pro Rosc. Am. 32, 90). De versus forma quam posui nihil affirmo; sententia similis illi Zenonis de nat. deor. I 25, 70 'nonnulla visa esse falsa, non omnia.'

XLIV (430) Paulus Festi p. 539, 7 Th. 'tesca loca augurio designata. Cicero aspera ait esse et difficilia.' Festus '— — t loca augurio desig| templa antiqua | — — (er) o aspera difficilia aditu | — — (c) a aspera saxa tesca tuor | — — (c) eta (Acc. 554 R.) «quis tu es mortalis | — — a et tesquate adportas loca»|. Sic cod. Farnes. Mommsenus Festi cod. quat. XVI act. acad. a. 1864 p. 64 ex Vaticano S haec profert 'templa antiqua tesca esse ait cuero aspera difficilia aditu. Ennius «*ardua aspera saxa tuos*».' Unde haec Ennii esse compertum est: sed Enniana verba, quae cum Ribbeckio scripsi, vel sic ambigua sunt. Loca tesca quae sint disputat Varro de l. L. VII 8—11.

SATURARUM LIB. I

I

1 Malo hercle *magno suo* convivat sine modo

II

2 Dúm quidquid des celere

SATURARUM LIB. II

I

3 contemplor
Inde loci liquidas pilatasque aetheris oras

LIB. I I(1) Nonius p. 474, 22 'convivant pro convivantur. Pomponius .. (85 R.) «si calendis (domi) convivant, idibus cenant foris». Ennius saty-
rarum lib. I «malo h. *suo magno* . . modo».'

II (2) Nonius p. 510, 10 'celere pro celeriter . . . Ennius satyrarum lib. I
«dum quidquid (quicquid) des celere».'

LIB. II I(3) Servius Danielin. in Aen. XII 121 p. 589, 21 Thil. 'pilata
fixa et stabilia . . . Ennius saturarum II «contemplor inde loci . . aetheris
oras», cum firmas et stabiles significaret quasi pilis fultas.'

1 magno suo *Bothius mus. Rhen.* v (1837) p. 266 Cf. *Plaut. asin.* 471 malo hercle iam magno tuo; *ibid.* 896 cum malo magno tuo; 909 cum tuo magno malo. *Terentius Andr.* 179 neque sine tuo magno malo convivat. || Sine modo *Bothius* 2 Da vel Dane *Gulielmius in Plauti Bacch. c.* 5 quidquid des, des *olim corr.* quidquid das, des *Bergkii opp.* I p. 305; *ego nihil addo sed quidquid intelligo* quidquid est *De sententia cf. Ausonius epigr.* 86 (p. 219 *Schenkelii*) si bene quid facias, facias cito *eqs.*; *ibid.* 85. *Goethii proverb.* 129 'doppelt giebt wer gleich giebt' cum *Loeprici adn.* 3 sq. Inde . . . oras Contemplo sic *Scaliger castig. in Festum s. v.* 'compilare' p. XLVIII e *Servio Danielis pleraque afferens versum Ennii citavit, unde olim* Inde . . . oras Contem-
plor *edidi*

II

- 5 Restitant occurrunt obstant obstringillant obagitant

SATURARUM LIB. III

I

- 6 «Enni poeta salve, qui mortalibus
-
- Versus propinas flammeos medullitus.

II

- 8 Nam
- is*
- non bene vult tibi, qui falso criminat
-
- Apúd te

III

- 10 testes sunt
-
- Lati campi quos gerit Africa terra politos

II (5) Nonius p. 147, 9 'obstringillare (obstrigillare) obstare. Ennius satyrarum lib. II «restitant... *ovagitant*».

LIB. III I (6) Nonius p. 33, 7 'propinare a Graeco tractum est, post potum tradere... Ennius satyrarum lib. III «*ennio eta selve... medullitus*».' Idem p. 139, 13 'medullitus a medullis... Ennius satyrarum lib. III «*enni poeta salve... medullitus (medullitos Leid. m. pr.)*».

II (8) Nonius p. 470, 15 'criminat Ennius satyrarum lib. III (III Wolf. et e corr. Harl.) «nam *iis* (us) .. vult tibi (vult ibi Bamb. et m. pr. Leid. Harl. Par.) .. criminat apud te».

III (10) Nonius p. 66, 25 'politiones agrorum cultus diligentes, ut polita omnia dicimus excolta et ad nitorem deducta. Ennius satyrarum lib. III «testes... politos». idem annali lib. VIII (XIII) «rastos... causa poliendi agri».

5 obagitant *Bentinus* obigitant *Bergkiius opp. I p. 232 coll. Fest. p. 214, 2 Th.* obigitat antiqui dicebant pro ante agitatur ut obambulare; *quam glossam credibilis est ad Ennii versum non pertinere*

7 propinas: 'Dionysius Chalc. ap. Athen. xv 669 *εδέχον τήνδε προπινομένην τήν ἐπ' ἔμοῦ ποτήσιω*' Pascal 'Studi sugli scrittori Latini' (1900) p. 46 8 Namque *proposui mus. Rhen. XIV (1859) p. 567*

is ed. princ. 11 Cf. *Hor. sat. II 3, 87* frumenti quantum metit Africa; *Livius xxxi 4, 6* frumentique vim ingentem quod ex Africa P. Scipio miserat... dividerunt; *ibid. 50, 1* frumenti vim magnam ex Africa advectam... dividerunt

SATURARUM LIB. IV

- 12 neque ille triste quaeritat sinapi
Neque caepe maestum

SATURARUM LIB. VI

- 14 Quippe sine cura laetus lautus cum advenis
 Infertis malis, expedito bracchio,
16 Alacer celsus, lupino *expectans impetu*,

LIB. IV (12) Macrobius Sat. VI 5, 5 'tristis pro amaro translatio decens est, ut «tristisque lupini» (Verg. georg. I 75). et ita Ennius (& ita ennius praeter f in ras. Par.) in libro *sabinarum* (saturarum Columna) quarto «neque triste quaeritat sinapi n. cepe maestum.» Servius Lemovic. in georg. I 75 p. 151, 15 Thil. 'tristisque lupini: amari, cum (quo cod.) in gustu (evanuerunt octo fere litterae: sit amarum Daniel) triste: (nam incoctus amarus est falso addita) Ennius «neque ill . . . te quaeri. ad sinap. (ita cod.)» Cf. C. Gl. L. IV p. 186, 32 'tristis amarus.'

LIB. VI (14) Donatus in Ter. Phorm. II 2, 25 'tene asymbolum venire unctum atque lautum e balneis (otiosum ab animo, cum ille et cura et sumptu absumitur. dum tibi fit quod placeat, ille ringitur, tu rideas): haec non ab Apollodoro translata sunt omnia. «quippe (14) . . . ridens voras» (19)'. interstitio quod significavi libri haec habent sed de cen Vat. rideas In Ricc. rideas Oxon. sed de sexto salis Leid. Dresd. sed e sexto satis ed. pr. Ven. sed e sexta satyrarum Ennii ut videtur Stephanus. His testimoniis intelligitur non nimis certo hos versus de sexto saturarum Ennii circumferri: tamen eos suo loco reliqui, ne forte frustra quaererentur.

12 ille *Burmans* 14 sine cura laetus: cf. praef. in *Kochii Senecae dial. p. x* 15 infertis (inferctis, inferetis) h. e. inanibus; ut a facto infectus sic a farto infertae dicuntur quae fartae non sunt: insertis *Dresd. Leid.* 16 Alacer celsus in *prooem.* 1880 p. 14 ab oratione et metro vindicare studui, cf. *scen.* 19; ac mihi adhuc videtur mutationibus quas metri causa adhibitas vidi et sensus et orationis venustas graviter depravari; sic enim video coniungi alacres et erecti (*Seneca ad Helv.* 8, 5; *ad Herenn.* II 19, 29); alacri animo et erecto (*Cic. Cat. mai.* 20, 75); et ex altera parte celsus et erectus (*Cic. Tusc. disp.* V 14, 42, *Plin. n. h.* VIII 78); denique celsus corpore vultuque laeto (*Liv.* xxx 32, 11); erectum et celsum alacri et prompto ore atque vultu (*Cic. de or.* I 40, 184), ut in hac pictura parasiti nihil aptius quam alacer celsus potuisse dici mihi persuadeam. De *Bentleio eadem probante et hic et 15 vide Dziatz-*

- 17 Mox cum alterius abligurias bona,
 Quid censes domino esse animi? pro divum fidem,
 Ille tristis est dum cibum servat, tu ridens voras.

SATURARUM LIB. INC.

I

Mortem ac vitam contententes in satura tradit Ennius.

II

- 21 ³ 'Avicula est parva, nomen est cassita. ⁴ habitat nidulaturque
 in segetibus id ferme temporis, ut appetat messis pullis iamiam
 23 plumantibus. ⁵ ea cassita in sementes forte congesserat tempesti-
 viores; propterea frumentis flavescens pulli etiam tunc invo-

LIB. INC. I (20) Quintilianus ix 2, 36 'sed formas quoque fingimus saepe, ut Famam Vergilius (Aen. iv 173), ut Voluptatem ac Virtutem quemadmodum a Xenophonte (mem. ii 1, 21 sqq.) traditur Prodicus, ut Mortem ac Vitam, quas contententes (consentientes Ambr. et m. alt. Bamb.) in satura tradit Ennius.' Cf. Novius Atellana 'Mortis et Vitae iudicium.'

II (21) Gellius ii 29, 1 Aesopus ille e Phrygia fabulator haut inmerito sapiens existimatus est, cum quae utilia monitu suasuque erant non severe neque imperiose praecepit et censuit, ut philosophis mos est, sed festivos delectabilesque apologos commentus res salubriter ac prospicienter animadversas in mentes animosque hominum cum audiendi quadam inlecebra in-

konem Fleckeis. ann. suppl. x p. 673 impetu expectans codd. expectans impetu Muretus var. lect. xix 7; id quoque, ne alia anquirantur, aptissime; Gellius xvii 8, 3 ubi paratis et expectantibus nobis imposita mensae est 17 Quam mox Muretus abligurias Leid. obligurias Vat. ablinias Ricc. Oxon. ablingas vet. cod. Pithoei; cf. Bentley ad Ter. eun. v 4, 14 18 domino Muretus dominos codd. 19 tristis est h. e. tristest, cf. ann. i 29; quo recepto Plasbergio versus sic esse dimetiendus Ille tristest dum cibum servat videtur; Ille tristis cibum dum vulg. et Bentley voras ed. princ. Ven. vorans codd. 23 ea cassita plane de more Gellii (eius autem Chilonis i 3, 30; is Iulianus i 4, 2; is Asellio ii 13, 3; is Phaedo; is Polus; is Solon, cett.) nec solum Gellii sed cum aliorum (cf. Minuc. Fel. 19, 4) tum Apuleii, saepe in hoc genere male temptati a doctis (cf. Herm. xxxiii p. 258 sqq.) congesserat olim corr. concesserat libri. Cf. Verg. ecl. 3, 69 notavi ipse locum aeriae quo congessere palumbes. Servius ad h. l. congessere nidificavere

25 luces erant. ⁶ dum igitur ipsa iret cibum pullis quaesitum, monet eos, ut si quid ibi rei novae fieret dicereturve animadverterent idque uti sibi, ubi redisset, nuntiarent. ⁷ dominus postea segetum illarum filium adulescentem vocat et «videsne» inquit «haec ematuruisse et manus iam postulare? idcirco die crastini, ubi primum diluculabit, fac amicos eas et roges, veniant operamque mutuam dent et messim hanc nobis adiuvent». haec ubi ille dixit, et discessit. ⁸ atque ubi redit cassita, pulli tremibundi trepiduli circumstrepere orareque matrem, ut iam statim properet inque alium locum sese asportet. «nam dominus» inquiunt «misit, qui amicos ³⁵ roget, uti luce oriente veniant et metant». ⁹ mater iubet eos otioso animo esse; «si enim dominus» inquit «messim ad amicos reicit, crastino seges non metetur, neque necessum est hodie uti

dui. ² velut haec eius fabula de aviculæ nidulo lepide atque iucunde promonet spem fiduciamque rerum, quas efficere quis possit, haut umquam in alio sed in semet ipso habendam. ⁸ «avicula» inquit «est parva . . . ¹⁶ demessa est». ¹⁷ haec quidem est Aesopi fabula de amicorum et propinquorum levi plerumque et inani fiducia. ¹⁸ sed quid aliud sanctiores libri philosophorum monent quam ut in nobis tantum ipsis nitamur, ¹⁹ alia autem omnia quae extra nos extraque nostrum animum sunt neque pro nostris neque pro nobis ducamus. ²⁰ hunc Aesopi apologum Q. Ennius in satiris scite admodum et venuste versibus quadratis composuit. quorum duo postremi isti sunt, quos habere cordi et memoriae operae pretium esse hercle puto «hoc (Rott. Urs. et e corr. Par. h e c vel h a e c ceteri) . . . in promptum (p r o m p t u Thuan. vulg.) situm, ne quid (nequit Par. neq; Rott.) . . . tu agere possis».² Fabula Graeca exstat in Babrianis 88 Aviani 21; in Aesopicis 379 (p. 155) Fr. de Furia. Quam Ennius lepidius expolivit. De sententia cf. Hesiod. op. 404 sq. Kirchh.

25 cum *Vat. Rott.* 29 die crastini, sed 37 crastino. Cf. *Gellius* x 24, 8 atque item simili figura 'die crastini' dicebatur, id erat 'crastino die'. *Plaut. most.* 881 die crastini; *Menaechm.* 1156 die septimi 30 amicos eas et roges: nec adeas recte scribi nec amicos eas ut roges *Herm.* xv p. 261 *probarc studui*; et eas et roges *coniunguntur*, ut 41 imus et oramus. Cf. 33; *Gell.* xiv 2, 23 eas igitur et credas ei; xx 10, 5 eas igitur et discas; et amicos *duobus verbis praemittitur eo modo quo tu illas abi et traduce Terentius*, propterea pacem advenio et ad vos affero *Plautus* 32 tremibundi *ex palimps. Vat. accessit*, item 37 necessum *pro* necesse, et eunt *pro* erant 40, sed inquit 38 non puto verum esse et requiri *igiti reliquorum*: sed tremibundi trepiduli et quaedam *item alia velut die crastini 29 in quaest. Enn. c. vii exposui Ennianae orationis colorem prae se ferre, item tam plenos quadratos in his, velut*

vos auferam.»¹⁰ die igitur postero mater in pabulum volat. domi-
 39 nus, quos rogaverat, opperitur. sol fervit, et fit nihil; it dies, et
 amici nulli eunt.¹¹ tum ille rursus ad filium «amici isti magnam
 partem» inquit «cessatores sunt. quin potius imus et cognatos
 42 adfines[amicos]que nostros oramus, ut assint cras temperi ad me-
 tendum.»¹² itidem hoc pulli pavefacti matri nuntiant. mater hor-
 tatur, ut tum quoque sine metu ac sine cura sint, cognatos ad-
 45 finesque nullos ferme tam esse obsequibiles ait, ut ad laborem
 capessendum nihil cunctentur et statim dicto oboediant; «vos
 47 modo» inquit «advertite, si modo quid denuo dicetur.»¹³ alia luce
 orta avis in pastum profecta est. cognati et adfines operam quam
 dare rogati sunt supersederunt.¹⁴ ad postremum igitur dominus
 50 filio «valeant» inquit «amici cum propinquis. afferes primo luci
 falces duas, unam egomet mihi et tu tibi capies alteram et fru-
 mentum nosmet ipsi manibus nostris cras metemus.»¹⁵ id ubi ex
 pullis dixisse dominum mater audivit, «tempus» inquit «est ce-
 dendi et abeundi; fiet nunc dubio procul, quod futurum dixit. in
 55 ipso enim iam vertitur cuius res est, non in alio unde petitur.»
 atque ita cassita nidum migravit, seges a domino demessa est.⁷

Hoc erit tibi argumentum semper in promptum situm:

58 Ne quid expectes amicos quod tute agere possies.

37 nón metetur néque necessum est hódie uti vos auferam, quam mul-
 tas quadratorum particulas cognosci, ut 31 et messim hanc nobis adiu-
 vent, 39 it dies et amici nulli eunt; ut intelligeretur Gellium non Acso-
 pum quem videri voluit sed Ennium studiosius secutum esse. hinc pro-
 fecta postea ten Brinkius et Ribbeckius totam narrationem ad suos versus
 revocare ludibunda manu conati sunt 39 it olim recte scriptum: et
 libri; cf. Plaut. rud. 1001 verba facimus, it dies; Apul. flor. 16

42 amicos delevit Hertzius; errore mentis primum ob superiora cognatos
 amicosque scriptum, dein adfines superscriptum: cf. Gell. IV 2, 1 titulus
 scriptorum singulorum scriptus; Min. Fel. 16, 2 ab eius subtilitate sim-
 plicitate subtilis; Macrob. sat. VI 2, 15 exilioque domos et tristitia dulcia
 limina mutant; Tacit. dial. 8 extr. ab ineunte aetate adolescentia; Senec.
 de ira III 18, 1 praefringi crura, erui oculos, amputari linguam manus
 iussit 47 Alterum modo videtur falso additum alia luce orta:

Soph. Electr. 698 ἄλλης ἡμέρας; illa, alia atque alia viderunt luce Ca-
 tullus 64, 16 55 alio unde petitur: cf. Ter. eun. 11, Gellius XIV

2, 21 58 tute agere possies Fruterius veris. II 8: tu a. possis

III

- 59 Nam qui lepide postulat alterum frustrari
 Quem frustratur frustra eum dicit frustra esse.
 61 Nam qui sese frustrari quem frustra sentit,
 Qui frustratur is frustra est, si non ille est frustra.

IV

- 63 Meum non est, ac si me canis memorderit

V

- 64 Numquam poetor nisi si podager

VI

- 65 Subulo quondam marinas propter astabat plagas.

III (59) Gellius xviii 2, 7 'nuper quaesita esse memini numero septem, quorum prima fuit enarratio horum versuum qui sunt in saturis Quinti Enni uno multifariam verbo concinniter implicati. quorum exemplum hoc est «nam qui . . . est frustra».'

IV (63) Gellius vi 9, 1 'poposci momordi pupugi cucurri probabiliter dici videtur atque ita nunc omnes ferme doctiores hisce verbis utuntur. ² sed Q. Ennius in saturis (suis add. Rott.) memorderit dixit per e litteram, non momorderit. «*meum*» inquit «*non est ac . . . memorderit*».' Nonius p. 140, 25 'memordi peposci pepugi spepondi in veteribus lecta sunt . . . Ennius «*non est ut . . . memorderit*».'

V (64) Priscianus viii p. 434, 8 H. 'grammaticus et philosophus et architectus et sophista et poeta Graeca sunt; itaque ex nominibus ipsis habent verba apud Graecos, unde nos quoque philosophor architector poetor in usu habuimus. Ennius «*numquam p. nisi podager*».' Cf. idem xviii p. 272, 21 H. Ad saturas rettuli olim cum Hugio.

VI (65) Varro de l. L. vii 35 'apud Ennium (enī Flor. corr. Laetus) «su-

59—62 *Exhibui traditam libris formam* 61 *se olim scripsi, nec nunc abiicio* Nam si se *Usenerus* frustra sentit *Pet.* frustras sentit *pars reliquorum, pars altera* frustrassent id; unde frustras *h. e.* frustrans *probabam*; quem frustrat sentit *Usenerus* 62 *Putabam olim* Qui frustratur frustrast, si ille non est frustra; *Usenerus* Qui frustrat is frustrast, ille non est frustra *Ceterum cf. Plauti Bacch.* 548 atque i se cum frustrant, frustrari alios stolidi existimant; *Livius* ii 31, 9 neque frustrabor ultra cives meos neque ipse frustra dictator ero; *Philemonis* (*Mein.* iv p. 9, *Kock.* ii p. 484) ὁ λοιδορῶν γάρ, ἂν ὁ λοιδορούμενος μὴ προσποιῆται, λοιδορεῖται λοιδορῶν 63 *Cf. ann.* 528 tantidem quasi feta canes sine dentibus latrat. *Horatius* c. iii 29, 57 non est meum, si mugiat Africis malus procellis, ad miseras preces decurrere. *Orationis forma fuit* (*nam dubitatum est*) *qualis haec* *Pl.* xi 389 οὐκ ἔλέγω, ὧς εἴ με γυνή βάλει ἢ πάϊς ἄφρων 64 si addidi, sim *L. Muellerus*

VII

66 Propter stagna ubi lanigerum genus piscibus pascit

VIII

67 decem coclites quas montibus summis
Ripaeis fodere

IX

69 Simia quam similis turpissima bestia nobis

X

70 Quaerunt in scirpo soliti quod dicere nodum

bulo . . . *astabat aquas*». subulo dictus, quod ita dicunt tibicines Tusci; quocirca radices eius in Etruria, non Latio quaerundae.' Festus p. 444, 3 Th. 'subulo Tusce tibicen dicitur; itaque Ennius «subulo . . . *adstrabat plagas*».'

VII (66) Paulus Festi p. 41, 27 Th. '«Cyprio bovi merendam» Ennius Sotadico versu cum dixit (var. 26), significavit idem cum dicit «propter . . . genus (pecus O. Muellerus nescio qua fide) p. pascit» esse paludem demonstrat, in qua nascuntur pisces similes ranunculis, quos oves consecratae edunt.'

VIII (67) Varro de l. L. VII 71 'apud Ennium «decem c. quas m. s. ripeis *federe* (*fodere* Par. a)» ab oculo cocles ut ocles dictus, qui unum haberet oculum.'

IX (69) Cicero de nat. deor. I 35, 97 'ipsa vero quam nihil ad rem pertinet quae vos delectat maxime similitudo. quid canis nonne similis lupo, atque ut Ennius «simia . . . nobis». at mores in utroque dispares.' Cf. Senenus Sammonicus (P. L. M. III Baehr.) lib. med. 819 'sive homo seu similis turpissima bestia nobis vulnera dente dedit.'

X (70) Festus p. 490, 11 Th. 'scriptum (scirpus Ursinus) est id quod in palustribus locis nascitur leve et procerum unde tegetes fiunt. inde proverbium est in eas natum res, quae nullius impedimenti sunt, in scirpo nodum quaerere. Ennius «quaerunt . . . *soliti quod d. nodum*».' Ex Festo Isidorus orig. XVII 9, 97 'scirpus a quo tegetes texuntur (teguntur optimi) sine nodo, de quo Ennius «quaerunt . . . *quod soliti* (solet Wolfenb.) d. nodum».'

67 quas: massas *intellegit Lachmannus*. Cf. *Plaut. mil. glor.* 1065 nam massas habet: Aetna mons non aequae altust; *Claudianus* XXIV 235 massas argenti 68 *Ῥιπαῖα ὄρη quae Graeci dicunt, Romanis Riphaei (Ennio Ripaei) montes sunt De re cf. Herodotus III 116; IV 13. W. Tomaschekius 'skyth. Nord.' I p. 41 sqq.* 69 Cf. *Plato Hipp. mai.* 289a *ἀγνοεῖς ὅτι τὸ τοῦ Ἡρακλείτου εὖ ἔχει, ὡς ἄρα πιθήκων ὁ κάλλιστος αἰσχροῦς ἀνθρώπων γένει συμβάλλειν* 70 soliti: cf. *ann.* 221; *Cicero Arat. (de nat. deor.* II 41, 105) *stellas . . . quas nostri septem soliti vocitare triones; Aen.* I 729 implevitque mero pateram quam Belus et omnes a Belo soliti, *et saepe similiter*

VARIA

SCIPIO

I

"Εννιος . . Σκιπίωνα ἄδων καὶ ἐπὶ μέγα τὸν ἄνδρα ἐξᾶραι βουλόμενός φησι μόνον ἂν Ὅμηρον ἐπαξιούσας ἐπαίνους εἰπεῖν Σκιπίωνος· δῆλον δὲ ὡς ἐτεθήπει τοῦ ποιητοῦ τὴν μεγαλόνοιαν καὶ τῶν μέτρων τὸ μεγαλεῖον καὶ ἀξιόγραφον.

II

- 1 «Quantam statuam faciet populus Romanus,
Quantam columnam quae res tuas gestas loquatur.

SCIPIO I Suidas s. v. "Εννιος (I 2 p. 262 Bernh.) "Εννιος, 'Ρωμαῖος ποιητής, δὴν Αἰλιανὸς ἐπαινεῖν ἄξιόν φησι. Σκιπίωνα γὰρ ἄδων . . ἀξιόγραφον, καὶ ὡς ἐπαινεῖσαι δεινὸς Ὅμηρός ἐστι καὶ κλέος ἄνδρός πυργῶσαι τε καὶ ἄραι ἐξ ὧν ἐπήρσε τὸν Ἀχιλλέα καλῶς ἠπίστατο ὁ ποιητής ὁ Μεσάπιος.' Cf. Valerius Maximus VIII 14, 1 extr. 'superior Africanus . . vir Homericō quam rudi atque inpolitō praeconio dignior.'

II (1) Trebellius Pollio Claud. 7, 6 'rogo quantum pretium est clypeus in curia tantae victoriae, quantum una aurea statua?' dicit Ennius de Scipione «quantam . . loquatur». ⁸ possumus dicere Flaviū Claudium unicum in terris principem nōn columnis non statuis sed famae viribus adiuvare.⁷ Videtur Ennius populum R. ipsum his et proximis (III. IV) Scipionem appellantem induxisse. Cf. Livius XXXVIII 56, 12 'castigatum quondam ab eo (Scipione) populum, quod cum perpetuum consulē et dictatorem vellet facere (IV), prohibuisse statuas sibi in comitio in rostris in curia in Capitolio in cella Iovis poni.' Et ex Livio Valerius Maximus IV 1, 6.

1 *Trebellius sententiam attulit non versus; quos Lachmannus (ad Lucr. III 1034) restituere conatur* Quam tantam (cf. Cic. in Verr. act. II lib. IV 41, 90 quam in te tantam virtutem esse arbitratus es) statuam statuet (cf. huic statuam statui *ann.* 567; vineam pro aurea statua statuam *Plaut. Curc.* 140) p. R. Quamve c. quae te res gestasque I. res tuas gestas *Trebellius scribit ut Cic. pro Marc.* 9, 29 laudibus ad caelum res tuas gestas efferent; *ibid.* 2, 4 enarrare res tuas gestas

III

3 «Scipio invicte

IV

4 «Vel tu dictator vel equorum equitumque magister
Esto vel consul

V

6 «Desine Roma tuos hostis

7 «Nam tibi munimenta mei peperere labores

8 «Testes sunt Campi Magni

III (3) Cicero orat. 45, 152, 'nobis ne si cupiamus quidem distrahere voces conceditur: indicant . . . omnes poetae praeter eos qui ut versum facerent saepe hiabant, ut Naevius (62 R.) «vos qui | accolitis Histrum fluvium atque algidam» et ibidem (61 R.) «quam numquam vobis Grai | atque barbari». at Ennius semel (sæpe Abrinc.) «Scipio | invicte» et quidem nos «hoc motu radiantis etesiae | in vada ponti».'

IV (4) Paulus Festi p. 563, 3 Th. 'vel conligatio quidem est disiunctiva sed non earum rerum quae natura disiuncta sunt, in quibus aut coniunctione rectius utimur . . . sed earum quae non sunt contra, e quibus quae eligatur nihil interest, ut Ennius «vel tu . . . consul».' Vide Livii verba (xxxviii 56, 12) ad II adscripta, ibidem Valerii Maximi ex Livio petita.

V (6) Cicero de orat. III 42, 167 'ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quandam fabricationem habet sed in oratione «Africa . . . tumultu» (ann. 310): pro Afris est sumpta Africa. neque factumst verbum ut «mare saxifragis undis» neque translatum ut «mollitur mare» sed ornandi causa proprium proprio commutatum: «desine Roma tuos hostis», «testes (tis testes in interstitio om. Abrinc.) sunt Campi Magni»' Idem de fin. II 32, 106 'fluit igitur voluptas corporis . . . saepiusque relinquit causam paenitendi quam recordandi. itaque beatorum Africanorum cum patria illo modo loquens «desine . . . hostes» reliquaque praeclare. «nam (namque codd. praeter Erl. Spir. omnes) tibi *munimenta* (monumenta) mei peperere (reperere vel repperere nonnulli) labores». laboribus hic praeteritis gaudet . . . et hic se ad ea revocat, e quibus nihil umquam rettulerit ad corpus.' Hae tres particulae orationis sunt qua Scipio patriam appellavit: cf. Livius xxxviii 50, 11.

7 munimenta *Muretus* moenimenta *Klotzius* peperere: cf. ann. 447; *Aen.* XI 25 egregias animas quae sanguine nobis hanc patriam peperere suo; *Claudianus in Rufin.* II 51 imperium . . . quod mille ducum peperere labores 8 Campi Magni: cf. *Livius* xxx 8, 3 postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) Campos subiectos ei tumulo degressus; *Appianus Libyc.* 68 p. 253, 7 *Mend.* τῶν λεγομένων Μεγάλων Πεδίων

VI

- 9 mundus caeli vastus constitit silentio
 Et Neptunus saevus undis asperis pausam dedit,
 11 Sol equis iter repressit unguis volantibus,
 Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.

VII

- 13 Quaque propter Hannibalis copias considerat

VIII

- 14 Sparsis hastis longis campus splendet et horret

VI (9) Macrobius Sat. vi 2, 26 'tum pater omnipotens rerum cui summa potestas infit: eo dicente deum domus alta silescit et tremefacta solo tellus, silet arduus aether. tum venti posuere, premit placida aequora pontus (Aen. x 100 sqq.). Ennius in Scipione «mundus . . . vacant».'

VII (13) Gellius iv 7, 2 'Valerius Probus . . . Hannibalem et Hasdrubalem et Hamilcarem ita pronuntiabat ut paenultimam circumflecteret, ut est epistula eius scripta ad Marcellum, in qua Plautum et Ennium multosque alios veteres eo modo pronuntiasse affirmat, ³ solius tamen Ennii versum unum ponit ex libro qui Scipio inscribitur. ⁴ eum versum quadrato numero factum subiecimus, in quo nisi tertia syllaba de Hannibalis nomine circumflexe promatur numerus clausurus est. ⁵ versus Ennii quem dixit ita est «*quaque propter . . . considerat* (Par. *considerant* Vat. Rott.)».'

VIII (14) Macrobius Sat. vi 4, 6 'tum ferreus hastis horret ager (Aen. xi 601). horret mire se habet. sed et Ennius in quarto decimo [vii] et in Erechtheo [iv] et in Scipione «*sparsis . . . horret*».' Servius in Aen. xi 601 'horret ager: terribilis est: est autem (et est Flor.) versus Ennianus vituperatus a Lucilio (1165 L.) dicente per inrisionem debuisse eum dicere «horret et alget»: unde Horatius (sat. i 10, 54) de Lucilio «non ridet (dicens add. Flor.) versus Enni gravitate minores».'

10. 11 *Paene mirum est nondum exstitisse qui hos duos versus ordinem mutare iubret ut paria cum paribus coniungerentur, quo nihil magis philologis placet* . 13 *Quaque M. Hertzius, quod quamquam plane certum non est, tamen aliis propositis probabilius mihi adhuc videtur* considerat: cf. Livius ix 37, 7 quod sine munimento considerant

14 *In versu Lycophronis ad ann. xiv fr. vii citato πέφρικαν δ' ὄστε λήϊου γύαι λόγχεϊς ἐποστὶλβοντες* habes idem cum Enniano splendet et horret, quod Lucilius irrisit Hexametrum, quem non licet Ennio adimere, paulo clementiorem reddas si scripseris Sparsis hastis longe is campus (scilicet is qui descriptus est ante) s. et h., sive sparsis longe sive longe splendet malueris; sed ne longas quidem hastas tuto sustuleris: stant longis adnixa hastis Vergilius; μακρὰι λόγχεϊς Euripides

EPIGRAMMATA

I

- 15 Aspicite o cives senis Enni imaginis formam.
Hic vestrum panxit maxima facta patrum.

II

- 17 Nemo me lacrimis decoret nec funera fletu
Faxit. cur? volito vivos per ora virum.

III

- 19 Hic est ille situs, cui nemo civis neque hostis
Quibit pro factis reddere opis pretium.

EPIGRAMMATA I. II (15. 17) Cicero Tusc. disp. I 15, 34 'quid poetae nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud «aspicite . . . pinxit . . . patrum» (i). mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres adfecerat gloria; idemque «nemo me lacrimis. cur? volito . . . virum» (ii).²⁾ nimis temere agere qui v. 17 a Cicerone non perscriptum ex aliis locis eiusdem suppletum dent in prooemio 1879/80 p. 4 monui; sed et hoc loco peccant editores et rursus Cat. mai. infra citato. Idem ibid. 49, 117 'quod si fiat, melior Enni quam Solonis oratio. hic enim noster «nemo me lacrimis decoret» inquit «nec . . . faxit» (ii). at vero ille sapiens «mors mea ne careat lacrimis: linquamus amicis maerorem. ut celebrent funera cum gemitu».²⁾ Idem Cat. mai. 20, 73 'Solonis quidem sapientis est elogium, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. volt credo se esse carum suis; sed haud scio an melius Ennius «nemo . . . neque . . . faxit» (ii). non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur.' Haec duo esse epigrammata quae vulgo pro uno habebantur Cicerone inducente Otto Iahnus docuit (Herm. II p. 242). Ennianum autem utrumque esse et Cicero credidit et par est nos credere.

III (19) Seneca epist. 108, 32 '(grammaticus) deinde Ennianos (ita Pincianus, fuit inanes) colligit versus et in primis illos de Africano scriptos «cui nemo . . . quivult . . . operae pretium». ex eo se ait intellegere apud antiquos non tantum auxilium significasse (opem) sed operam: ait [opera] enim Ennius neminem potuisse Scipioni neque civem neque hostem reddere operae pretium.²⁾ Sic olim constitui locum addita voce opem (quam ex Hensii adnotatione vidi Korschium ante apud inseri maluisse, quod sane praeferendum) et Ennius ex scripturae vestigiis in eius expiscatus; et hoc

15 Enni imaginis: cf. *Lachmannus ad Lucr.* VI 743 16 panxit olim corr.: pinxit Cf. *ann.* 299 et quae in prooem. 1894/95 p. 5 sq. exposui; *C. Gl. L.* VII p. 44 18 Verg. *georg.* III 9 victorque virum volitare per ora; *Macrobius Sat.* V 17, 5 pro vero per ora omnium volitet 19 nemo civis neque hostis: cf. *prooem.* 1879 p. 4
20 quibit *Pincianus* quivult *Muretus*: quivult opis scripsi: operae

IV

- 21 A sole exoriente supra Maeotis paludes
Nemo est qui factis aequiperare queat.
- 23 Si fas endo plagas caelestum ascendere cuiquam est,
Mi soli caeli maxima porta patet.

quidem etiam Haasius; opem autem multis annis post Madvigius quoque (adv. crit. II 1873 p. 508) addendum censuit sed alio loco et alia significatione, mei conaminis non memor; qui quod in Ennii versu operae pretium fuisse, hoc autem grammaticum opis latae pretium interpretatum esse opinatus ita scribi iubet non tantum (opem) auxilium significasse sed operam, posuit quae non uno nomine improbabilia sunt: si enim Ennii versus habebat haec vulgata operae pretium, occasio non erat observationis grammaticae; nam hoc vulgaris est usus, velut Livius, ut hoc utar, scribit xxv 6, 21 'operae pretium habent libertatem civitatemque' h. e. laboris, contentionis pretium. sed hoc se Seneca non legisse manifesto prodit: immo legit quod reposui opis pretium: ex eo autem ait intelligi, opem non tantum auxilium significasse (quae est eius vocis communis significatio) sed operam. Ennium enim cum scriberet opis pretium intellexisse nihil aliud quam operae pretium. Cicero de leg. II 22, 57 '(Sulla) primus e patriciis Corneliis igni voluit cremari. declarat enim Ennius de Africano «hic est ille situs» vere: nam siti dicuntur ii qui conditi sunt.' Hanc particulam (cf. carm. epigr. 1259, 1, al. Buech.) in unum elogium cum superioribus coniunxit Scaliger catal. p. 187.

IV (21) Cicero Tusc. disp. v 17, 49 'nec in misera vita quicquam est praedicabile aut gloriandum nec in ea quae nec misera sit nec beata: et est in aliqua vita praedicabile aliquid et gloriandum ac prae se ferendum, ut Epaminondas ... ut Africanus «a sole e. supra Maeotis (Maeotides vel Maeotidas pauci dett.) ... queat» (21 sq.). quod si, beata vita glorianda et praedicanda et prae se ferenda est.' Mamertinus genethl. Maximiani 16, 3 (p. 155 Arntzen. p. 114, 9 Baehr.) 'etenim quod ait ille Romani carminis primus auctor «a sole e. ad usque meotis paludes» (21), id nunc longius longiusque protendere licet ...⁴ etenim ab ipso solis ortu non modo hac citra meotis sub extrema septentrionis plaga ...' Seneca epist. 108, 34 post supra ad III adscripta 'felicem deinde se putat, quod invenerit unde visum sit Vergilio dicere (georg. III 260) «quem super ingens porta tonat caeli». Ennium hoc ait Homero subripuisse, Ennio Vergilium (cf. ad ann. lib. inc. fr. cxxxvi). esse enim apud Ciceronem in his ipsis de re p. hoc epigramma Enni «si fas (ē-nisi fas vel ē-nisisas libri; corr. Schweighaeuserus) ... patet» (23 sq.).⁷ Lactantius div. inst. I 18, 10 'si quis unum hominem iugulaverit, pro contaminato ac nefario habetur ... ille autem qui infinita hominum milia trucidavit ... non modo in templum sed etiam in caelum admittitur. ¹¹ aput Ennium sic loquitur Africanus «si fas endo (sic Pal. faciendo vel fas est do ceteri) plagas caelestum (caelestium nonnulli) ... patet» (23 sq.) scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. ¹² o in quantis tenebris Africanae versatus es, vel potius o poeta, qui per caedes et sanguinem patere hominibus ascensum in caelum putaveris. ¹³ cui vanitati etiam Cicero adsensit. «est vero» inquit «Afri-

SOTA

I

25 Ibant malaci viere Veneriam corollam.

II

26 Cyprio bovi merendam

III

27 Alius in mari vult magno tenere tonsam

IV

28 alii rhetorica tongent

cane: nam et Herculi eadem ista porta patuit.' Duo disticha coniunxit Scaliger catal. p. 187.

SOTA M. Caesar ad Frontonem iv 2 p. 61 Nab. 'Sota Ennianus remis-
sua a te et in charta puriore et volumine gratiore et littera festivore quam
antea fuerat videtur.'

I (25) Varro de l. L. v 62 'ideo haec (Victoria) cum corona et palma,
quod corona vinclum capitis et ipsa a vinctura dicitur vieri id est vinciri
(sic Scioppius viere est vincere Flor.), a quo est in Sota Enni «ibant mala
civiere v. corollam».' Festus ex apogr. l. xx p. 570, 22 Th. 'viere alligare
significat ut hic versus demonstrat «iba — malaci viere v. corollam», unde
vimina et vasa viminea.' Fragm. de metris G. L. K. vi p. 613, 15 'ionicus
septenarius «ibant mala cluere v. coronam».' Cf. Nonius p. 189, 21 'viere
vincire inflectere. Varro de re rustica lib. i [23, 5].' C. Gl. L. vii p. 415. Use-
nerus annal. Fleckeis. cvii (1873) p. 398.

II (26) Paulus Festi p. 41, 25 Th. '«Cyprio bovi merendam» Ennius
Sotadico versu cum dixit significavit id quod solet fieri in insula Cypro in
qua boves humano stercore pascuntur.' Cf. Paulus Festi p. 89, 11 Th.
'merendam antiqui dicebant pro prandio, quod scilicet medio die caperetur.'
Plautus mostell. 966 et quae Lorenzius adnotavit. Hesychius βούς Κύπριος
κοπροφάγος . . σημαίνει δὲ ἀτοπίαν τῶν Κυπρίων . . ὅτι κοπροφαγοῦσιν.

III (27) Festus p. 540, 4 Th. 'tonsam Ennius significat remum, quod
quasi tondeatur ferro, cum ait l. vii [230]. item [ann. 231] et in nasota (in
Sota O. Muellnerus p. 413) «alius . . tonsam».'

IV (28) Paulus Festi p. 539, 6 Th. 'tongere nosse est, nam Praenestini
tongitionem dicunt notionem. Ennius «alii rhetorica tongent».' Festus '—
— lo ait noscere esse | — — tionem dicant pro no | — — tius dominari. En-
nius | — — tongent».' Sotadicum agnovit Scaliger coniect. in Varr. de
l. L. p. 28, qui hunc cum superiore coniunxit.

28 Putabam olim alii (denique) rhetorica t., ut rhetōrica esset
quemadmodum Hectōrem dixit Ennius scen. 82

V

29 Ille ictus retro recidit in natem supinus.

PROTREPTICUS

PRAECEPTA

I

30 pannibus

II

31 Ubi videt avenam lolium crescere inter triticum,
Selegit secernit aufert; sedulo ubi operam addidit,

33 Quoniam tanto studio seruit

HEDYPHAGETICA

34 Omnibus ut Clipea praestat mustela marina.

V (29) Fragm. de metris G. L. K. vi p. 613, 17 'ionicus (a) maiore «ille . . . recidit . . . supinus» habet vitium in tertia syllaba.' Sotadicum restituit et Ennianum esse suspicatur Lachmannus ad Lucr. I 186.

PROTREPTICUS SIVE PRAECEPTA I (30) Charisius I p. 54, 19 K. 'at cum nulla causa cogente quid tale dicitur (abl. et dat. in abus vel ibus pro is), tunc nimirum confitendum est de errore, ut . . . Ennius in *protreptico* «pannibus».'

II (31) Priscianus x p. 532, 17 H. 'vetustissimi tamen etiam in simplici serui protulisse inveniuntur pro ordinavi et pro sevi. Ennius in praeeptis «ubi . . . selegit (Bern. seligit ceteri) s. aufert (a ut fert Par. R) . . . quam . . . seruit».'

HEDYPHAGETICA Apuleius apologia 39 'Q. Ennius hedyphagetica (he ðī phagitica Flor. unde Apuleium quidem credibile fit nihil nisi he-

33 Quoniam *scripsi pro quam* (*mus. Rhen. xvi p. 580*) *et sententiam sic supplevi* sedulo ubi operam addidit, Quoniam tanto studio seruit, messem exspectat prosperam 34 *sqq. De versuum difficillimorum scriptura egi m. Febr. a. 1861 in mus. Rhen. xvi p. 581 sqq., sed ea, ut mea solent, a doctis ignorata sunt aut contempta; eodem anno de iisdem Bergkii in Fleckeiseni anal. lxxxiii p. 621 sqq. nuper praecipue piscium nomina quae sunt apud Ennium et apud Arcestratum erudite persecutus Georgius Schmidius in comment. ministerii instr. publ. Petropolit. a. 1896 has reliquias tractavit. novissime Apuleii apologiam ad codd. Flor. edidit I. v. d. Vliet 1900; ex iisdemque libris mecum scripturas R. Helmius communicavit. de Graecis Arcestrati quae Ennius expressit dixi olim quaest. Enn. p. xci 34 ut si verum est exclamativum videtur*

- 35 Mures sunt Aeni asperaque ostrea plurima Abydi.
Mitylenae est pecten caradrumque apud Ambraciae finis.
- 37 Brundisii sargus bonus est, hunc magnus si erit sume.
Apriculum piscem scito primum esse Tarenti.
Surrenti elopem fac emas, glaucumque apud Cumas.
- 40 Quid scarum praeterii cerebrum Iovis paene supremi:

dyphagetica olim repositum scripsisse, sive haec Ennii inscriptio erat sive non) versibus (a ū f i b; Flor.) scripsit. innumerabilia genera piscium enumerat, quae scilicet curiose cognorat. paucos versus memini, eos dicam «omnibus (34) . . . echini (44)». alios etiam multis versibus decoravit, et ubi gentium quisque eorum, qualiter assus aut iusulentus optime sapiat: nec tamen ab eruditibus reprehenditur.

Clupeae Turnebus 35 aen'aspera Flor. que addidit Bergkiius
Abydi Casaubonus: abidi'm; Flor. 36 mitilenē ē Flor. caradrumque
apud ūbraciē (ūmbracie Flor. alt.) finis Flor. caradrum quod genus
piscium dicatur (nihil enim nisi piscis nomen expectatur) incompertum:
cf. Schmidius l. c. p. 7 sq. apud Ambraciensis Casaubonus non inepte,
et de Ambracia non sinit dubitare Arcestratus: Athen. III 92 d Ἀρχέ-
στρατος δ' ἐν γαστρονομίᾳ φησί (p. 165 Brandt.) 'τοὺς μὲς Αἴνος ἔχει
μεγάλους, ὄστρεα δ' Ἀβυδος . . . τοὺς δὲ κτένας ἢ Μιτυλήνη· πλείστους
δ' Ἀμβρακία παρέχει; aususne est forte homo semigraecus ἀμφ' Ἀμβρα-
κίηφιν ut Φθίηφιν et ἀμφ' ὀστεόφιν? Ceterum apparet in his ver-
sibus sententias per versuum fines absolvi, quod nec in hoc versu nec in
proximo attenderunt docti 37 brundisii Flor. Cf. Lachmannus ad
Lucr. v 1006 p. 328 38 apriculū Flor. Cf. Apuleius apolog. 34
tam ridiculum . . . quam si dicas marinum pectinem comendo capillo
quaesitum . . . aut venandis apris piscem apriculum aut eliciendis
mortuis marina calvaria (cf. v. 43) Ceterum versus cohaerent sume
Apriculum; de longa syllaba cf. ann 320 targenti Flor. 39 sur-
rentia elopē fac emas Flor. surrenti a elopē face mas Flor. alt. Surrenti-
tid elopem (ut a et t simillima) cogitaram cum Salmasio, ut 35 Aeni-
aspra cum eodem; sed ut ibi probabilius Aeni asperaque, sic nunc Sur-
renti tu elopem malim cum Bachrensis; Surrenti face emas helopem
edidi olim Athenaeus VII 300 d e ἔλοψ. προσηρηται μὲν τινα περὶ αὐ-
τοῦ (p. 282 d) ἀλλὰ καὶ Ἀρχέστρατός φησι τάδε περὶ αὐτοῦ (p. 145 Br.)
'τὸν δ' ἔλοψ' ἔσθε μάλιστα Συρακούσας ἐνὶ κλειναῖς τὸν γε κρατιστεύ-
οντα' glaucūq; (sic) apud cumas Flor. glaucumque proposueram l. c.
quod v. 35 et 36 commendabatur; de apud (h. e. apo vel ape) Cumas ibi-
dem dixi, nuper Fr. Leo quaest. Plaut. p. 227. glaucumque ἀπὸ Κύμης
vel γλαῦκόν τ' ἀπὸ Κύμης Bergkiius et v. d. Vliet 40 Quid scaru'
praeterii Bergkiius; vix dubito posse Quid? scaru(m) praeterii tolerari;

- Nestoris ad patriam hic capitur magnusque bonusque:
 42 Melanurum turdum merulamque umbramque marinam.
 Polypus Corcyrae, calvaria pinguia acarnae,
 44 Purpura, muriculi, mures, dulces quoque echini.

EPICHARMUS

I

- 45 Nam videbar somniare meū ego esse mortuum

II

- 46 Frigori miscet calorem atque humori aritudinem

EPICHARMUS I (45) Cicero Lucull. 16, 51 'num censes Ennium cum in hortis cum Servio Galba vicino suo ambulavisset dixisse «visus sum mihi cum Galba ambulare»? at cum somniavit, ita narravit «visus Homerus adesse poeta» (ann. 6). idemque in Epicharmo «nam (inepi char monā Voss. B inepichar monā Voss. A inepio harmonam Vind.; ante nam vel nā a corr. distinct.) . . . me et ego e. mortuum».

II (46) Varro de l. L. v 59 'haec duo, caelum et terra, quod anima et

paene, *puto, ad praeterii refertur* Athenaeus VII 320 a Ἀρχέστρατος δ' ἐν τῇ γαστρονομίᾳ (p. 160 Br.) 'σκάρον ἐξ Ἐφέσου ζῆται' . . . κὰν ἄλλω δὲ μέρει φησὶν (p. 146 Br.) 'καὶ σκάρον ἐν παράλῳ Καλγηδόνι τὸν μέγαν ὄπτα' celebrū (cerebrum corr. Flor. alt.) et suppmi Flor. De locutione disputat Schmidius l. c.; addo Hauptium opp. II p. 430
 42 Pendent haec, opinor, a praeterii 40 neque post ea nonnulla desiderari mihi persuadetur De Mélanurūm ut 36 Mitylenaé disserui l. c. p. 582 sq. Columella VIII 16, 8 saxatiles dicti sunt, ut merulae turdique nec minus melanuri ūbra Inque Flor. ūbrā Inque corr. Flor. alt. 43 polipus corcyrē Flor. Corcyraest Bergkiius, sed quidni capitur ex v. 41 auditor Athenaeus VII 318 f Ἀρχέστρατος δὲ φησι (p. 164 Br.) 'πούλυποι ἔν τε Θάσῳ καὶ Καρίᾳ εἰσὶν ἄριστοι' καὶ Κέρκυρα τρέφει μεγάλους πολλούς τε τὸ πλῆθος calvaria: cf. Apuleii verba ad 38 adscripta quaesita eliciendis mortuis marina calvaria: quo minus hoc mutare licet quod Schmidius l. c. p. 9 instituit pinguia carne Flor. pinguia acarnae cum Salmasio scripsi olim et tenco coll. Lucil. 22 L. abdomine thynni advenientibus priva dabo cephalaeaeque acharnae, quae apud Gellium cephalaeaeque acarne (carne pauci) scripta sunt; quibus Lachmannus Sotadis versum confert γλαύκων φέρω κεφάλαια πικμεγέθη δύο 44 purpura muriculi ed. Vicent. purpurā marriculi Flor. murex Casaubonus 45 med ego esse Manutius me decesse Usenerus

III

47 Aqua terra anima [et] sol

IV

48 Terris gentis omnis peperit et resumit denuo

49 dat cibaria

50 quod gerit fruges, Ceres

V

51 terra corpus est, at mentis ignis est.

corpus. humidum et frigidum terra . . . calor e caelo quod huic innumera-
biles et immortales ignes . . . ut humores frigidae sunt humi . . .⁶⁰ quibus
iunctis caelum et terra omnia ex (se) genuerunt, quod per hos natura «frigori
m. calorem (calori m. pr. Flor.) a. homori aritudinem». Cf. Nonius p. 71,
22⁶ aritudinem pro ariditate Varro (Pro)metheo in libro I (VI B.) «humanae
quamdam gentem stirpis concoquit, frigus calore atque humore aritudinem
miscet.» C. Gl. L. VI p. 95. Epicharmo Ennii, quo utitur ibi Varro (cf. VI),
haec quoque ascripsit Columna.

III (47) Varro rer. rust. I 4, 1⁶ eius (agri culturam dicit) principia sunt
eadem quae mundi esse Ennius scribit, «aqua terra anima et sol.» Huc
refert Columna.

IV (48) Varro de l. L. v 64⁶ terra Ops, quod hic omne opus et hac opus
ad vivendum; et ideo dicitur Ops mater, quod terra mater. haec enim «terris
. . . denuo»; quae «dat cibaria» ut ait Ennius. quae «quod gerit fruges, Ce-
res». antiquis enim quod nunc Ceres (& Flor. corr. Lachmannus).⁷ Tres dis-
crevi particulas non, puto, continuas in Ennii carmine: ad Ennium enim
redire haec omnia probabile est, quorum de altero et tertio varie iudica-
runt. Ennii autem si sunt haec, Epicharmo eius recte olim ascripta sunt.

V (51) Priscianus VII p. 341, 20 H. hic et haec amentis et hoc amente;
nec mirum, cuius simplex quoque mentis Ennius protulit in Epicharmo
«terra . . . ignis est» pro mens.⁷ Cf. Placidus C. Gl. L. v p. 84, 2 et 116, 45
⁶ mentis: genitivum casum pro nominativo posuit, debuit enim dicere mens.⁷

47 et *delevit Politianus* Cf. ann. 522; *Ciceronis Timaeus* I 3,

47 particulas ignis et terrae et aquae et animae a mundo mutuaban-
tur; *ibid.* I 2, 45; I 4, 50; *Acad. post.* I 7, 26 itaque aer et ignis et aqua
et terra prima sunt; *Paulus Festi* p. 67, 27 *Th.* geniales deos dixerunt
aquam terram ignem aerem 50 *Cicero de nat. deor.* II 26, 67 mater
est a gerendis frugibus Ceres tamquam Geres; II 23, 60; III 24, 62;
III 20, 52 si est Ceres a gerendo, terra ipsa dea est 51—53 *De his*
vide Hauptium disserentem opp. II p. 193, qui *Epicharmea* quae a *Plu-*
tarcho in consolatione Apollonii p. 110 a b *afferuntur συνεκρίθη καὶ διε-*
κρίθη ἀπ᾽ ἡνθην ὄθεν ἡνθην πάλιν, γὰρ μὲν εἰς γᾶν, πνεῦμα ἄνω conferrī

VI

52 Istic est de sole sumptus ignis

53 isque totus mentis est

VII

54 Istic est is Iupiter quem dico, quem Graeci vocant
Aerem, qui ventus est et nubes, imber postea,
Atque ex imbre frigus, ventus post fit, aer denuo.57 Haec propter Iupiter sunt ista quae dico tibi,
Qua mortalis atque urbes beluasque omnis iuvat.

VIII

59 Proserpina

VI (52) Varro de l. L. v 59 'humidum et frigidum terra, sive . . . sive, ut Zenon Citieus, animalium semen ignis isque (Lachmannus is qui Flor.) anima ac mens. qui calor e caelo, quod huic (Lachmannus hinc Flor.) innumerabiles et immortales ignes; itaque Epicharmus dicit de mente humana; ait «istic . . . ignis». idem solem «isque . . . est».' Haec verba, quorum nihil abiici potest, nec possunt nec debent in unum versum coire; itaque duorum particulas descripsi.

VII (54) Varro de l. L. v 65 'idem hi dei Caelum et Terra, Iupiter et Iuno, quod, ut ait Ennius, «istic . . . frigus ventis (56) . . . hec (57) . . . qua mortalis (58) . . . iuvat». quod hinc omnis et sub hoc, eundem appellans dicit (ann. 580) «divumque hominumque pater rex».'

VIII (59) Varro de l. L. v 68 'hinc Epicharmus enii Proserpinam quoque appellat, quod solet esse sub terris, dicta Proserpina quod haec ut

iubet 55 Aerem: ann. 148 vento quem perhibent Graium genus aera lingua; sed cf. Charisius 1 p. 85, 11 K. aer aether, hunc aera et aethera . . . dicimus: Graeca enim sunt. sed et hunc aerem veteres Latina declinatione dixerunt; *ibid.* p. 121, 12 56 ventus *Lactus*; ventis *tuctur* *Lachmannus* ita verba iungens ex imbre frigus ventis post fit aer denuo

57 Haecce vel Haecce *L. Spengelius*, *Lachmannus* Haec propterea *L. Spengelius* postea 58 Quoniam *O. Muellerus* Quando *Lachmannus*; Quia *Lactus*, quod ceteris praestaret modo versui satisfaceret; certe recte iuvant *L. Spengelius*: nam ista quae dicit sunt Iupiter quia mortales iuvant: cf. Varro v 67 dicta, quod una cum Iove iuvat, Iuno; *Cic. de nat. deor.* II 25, 64 ad ann. lib. inc. cvi adscriptus; *Gellius* v 12, 4 *Ad totam sententiam Hauptius l. c. Menandri versus a Stobaeo flor.* 91, 29 citatos attulit ὁ μὲν Ἐπίχαρμος τοὺς θεοὺς εἶναι λέγει ἀνέμους ὕδωρ γῆν ἥλιον πῦρ ἀστέρας

EUHEMERUS SIVE SACRA HISTORIA

I

60 Initio primus in terris imperium summum Caelus habuit: is id regnum una cum fratribus suis sibi instituit atque paravit.

II

62 Caelo avo, quem dicit Euhemerus in Oceania mortuum et in oppido Aulacia sepultum.

III

64 Exim Saturnus uxorem duxit Opem. Titan qui maior natu erat postulat ut ipse regnaret. ibi Vesta mater eorum et sorores Ceres atque Ops suadent Saturno, uti de regno ne concedat fratri.
67³ ibi Titan, qui facie deterior esset quam Saturnus, idcirco et quod videbat matrem atque sorores suas operam dare uti Saturnus regnaret, concessit ei ut is regnaret. itaque pactus est cum Sa-

serpens modo in dexteram modo in sinisteram partem late movetur. serpere et proserpere idem dicebant, ut Plautus quod scribit (Poen. 1034) «quasi proserpens bestia».

EUHEMERUS Cicero de nat. deor. I 42, 119 'qui aut fortis aut claros aut potentis viros tradunt post mortem ad deos pervenisse eosque esse ipsos quos nos colere precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus est et secutus praeter ceteros Ennius. ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum.' Cf. Lactantius infra VII et de ira dei 11, 7; Arnobius IV 29.

I (60) Lactantius div. inst. I 13, 14 'Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse Saturnum, sed Uranum patrem. «initio» inquit «primum . . . paravit». Cf. epitome 14, 4.

II (62) Lactantius div. inst. I 11, 65; cf. ad VI adscripta.

III. IV (64. 83) Lactantius div. inst. I 14, 1 'nunc quoniam ab his quae rettuli aliquantum sacra historia dissentit, aperiamus ea quae veris litteris continentur, ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi ac probare videamur. ² haec Enni verba sunt «exim . . . traditum est» (III; cf. epitom.

60 Caelus: cf. ad ann. I fr. XXI adscr. 63 aulatia Par. S aut lacia Par. R Huracia G. Némethy Euhemeri reliq. (1889) p. 53 et 79; cf. Diodorus in describenda Panchaea insula V 45, 2 ἔχει δὲ ἡ νῆσος αὐτή καὶ πόλεις τρεῖς ἀξιολόγους, Ἰθακίαν καὶ Δαλίδαν καὶ Ὀκεανίδα
64 exim Put. Val. exin alii 67 Cf. Sibyll. carm. III 127 καὶ ὁ ἔκριναν βασιλῆα Κρόνον πάντων βασιλεύειν, οὐνεκά τοι πρόεβιστός τ' ἦν γε καὶ εἶδος ἄριστος; haec tantum posueram olim, nimis aperte cum Ennianis

70 turno, uti si quid liberum virile secus ei natum esset, ne quid educaret. id eius rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. ⁴ tum Saturno filius qui primus natus est, eum necaverunt. deinde posterius nati sunt gemini, Iuppiter atque Iuno. tum Iunonem Saturno in conspectum dedere atque Iovem clam abscondunt
 75 dantque eum Vestae educandum celantes Saturnum. ⁵ item Neptunum clam Saturno Ops parit eumque clanculum abscondit. ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem et
 78 Glaucam. Pluto Latine est Dis pater, alii Orcum vocant. ibi filiam Glaucam Saturno ostendunt, at filium Plutonem celant atque ab-
 80 scundunt. deinde Glauca parva emoritur. ⁶ haec ut scripta sunt Iovis fratrumque eius stirps atque cognatio: in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum est.

IV

83 Deinde Titan postquam rescivit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam se, seducit secum filios suos qui Titani
 85 vocantur, fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit eosque muro circumegit et custodiam his apponit.

V

87 Iovem adultum, cum audisset patrem atque matrem custodiis circumsaepatos atque in vincula coniectos, venisse cum magna Cretensium multitudine Titanumque ac filios eius pugna vicisse,
 90 parentes vinculis exemisse, patri regnum reddidisse atque ita in Cretam remeasse. ¹¹ post haec deinde Saturno sortem datam, ut caveret ne filius eum regno expelleret; illum elevandae sortis

13, 3). ⁷ item paulo post haec infert «deinde . . . apponit» (iv). haec historia quam vera sit docet Sibylla Erythraea eadem fere dicens, nisi quod in paucis quae ad rem non attinent discrepat.⁷

V (87) Lactantius div. inst. I 14, 10 (paulo post fr. iv) 'reliqua historia sic contextitur «Iovem . . . invenit». ⁸ «Consedissee . . . portendissee»: cf. ad vi adscripta.

*sive Euhemerianis congruentia; quae nuper Némethy 'Philologiai Köz-
 löny' XXI I accuratius persecutus est* 70 virile secus ex codd. scrip-
 turis proditum Brandtus; cf. Némethy Euhem. reliq. p. 80 quid om.
 Par. S Pal. id malit Brandtus 75 Vestae: cf. 65 et 139. Diodor.
 vi 2, 8 78 diis pater vel diespiter, dispiter codd. Cf. Varro de l. L.
 v 66 86 muros Parr. R et S

atque effugiendi periculi gratia insidiatum Iovi, ut eum necaret; Iovem cognitis insidiis regnum sibi denuo vindicasse ac fugasse
 95 Saturnum,¹² qui cum iactatus esset per omnes terras persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Iuppiter miserat, vix in Italia locum in quo lateret invenit.

Consedissee illi aquilam in capite atque ei regnum portendisse.

VI

99 Deinde Pan eum deducit in montem, qui vocatur Caeli stela. postquam eo ascendit, contemplatus est late terras, ibique in eo monte aram creat Caelo, primusque in ea ara Iuppiter sacrificavit. in eo loco suspexit in caelum quod nunc nos nominamus,

VI (99) Lactantius div. inst. I 11, 62 de Saturno Iovis patre agens et qui factum sit ut Caeli filius diceretur 'nunc dicam quomodo ubi a quo sit hoc factum; non enim Saturnus hoc sed Iuppiter fecit. ⁶³ in sacra historia sic Ennius tradit «deinde . . . adolevit.» nec hic tantum sacrificasse Iuppiter invenitur. ⁶⁴ Caesar quoque in Arato refert Aglaosthenen dicere Iovem cum ex insula Naxo adversus Titanas proficisceretur et sacrificium faceret in litore, aquilam ei in auspiciam advolasse quam victor bono omine acceptam tu-

99 pauenium *Par. R* pan eum ceteri *Brandti*; nuper docti varia proposuerunt, Panchaeum eum vel Panchaeum sine eum vel Panchaiam (cf. *Némethy Euhem. reliq. p. 83*), sed eorum nemo probabilem orationis formam excogitavit nec ego video quo modo Panchaeae insulae commemoratio huic loco accommodari possit. ceterum Panos non nullas apud *Euhemerum* rationes fuisse subindicat *Hyginus astron. II 13 extr.*

stella libri *h. e. stela* (ut *Ciaconius scripsit*), quod sic recte nec sine exemplis Latine scribitur et cum illo nonnumquam scribendo permutatum est; et posse montem monumenti loco stelam appellari aegre dubites; sed Caeli sella scribi iussit *Krahnerus*, quia apud *Diodorum* V 44, 5 sq. haec leguntur μετὰ τὸ προειρημένον πεδίον ὄρος ἐστὶν ὑψηλόν, καθιερωμένον μὲν θεοῖς, ὀνομαζόμενον δὲ Οὐρανοῦ δῖφρος καὶ Τριφύλιος Ὀλυμπος· μυθολογοῦσι γὰρ τὸ παλαιὸν Οὐρανὸν βασιλεύοντα τῆς οἰκουμένης προσηνώς ἐνδιατρίβειν ἐν τῷδε τῷ τόπῳ καὶ ἀπὸ τοῦ ὕψους ἐφορᾶν τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὰ κατ' αὐτὸν ἄστρα, ὕστερον δὲ Τριφύλιον Ὀλυμπον κληθῆναι. Quae ut est coniectura speciosa, ita cum plausu nec sine contemptu alieno excepta ab *Némethy Euhem. reliq. p. 83 sq.* quamquam a *Krahnero*, qui quae sunt apud *Lactantium Enniana* omnia si fieri possit ad *Diodori excerpta Euhemeriana* referri cupiat, in ea re dissentit. In re ambigua attendi velim ea quae supra attuli ex *Diodoro* non uno nomine a narratione *Enniana* discrepare

- 103 idque quod supra mundum erat, quod aether vocabatur, de sui avi nomine caelo nomen indidit, idque Iuppiter quod aether vocatur placans primus caelum nominavit, eamque hostiam quam ibi sacrificavit totam adolevit.

VII

- 107 Ubi Iuppiter Neptuno imperium dat maris, ut insulis omnibus et quae secundum mare loca essent omnibus regnaret.

VIII

- 109 Ea tempestate Iuppiter in monte Olympo maximam partem vitae colebat et eo ad eum in ius veniebant, si quae res in controversia erant. item si quis quid novi invenerat, quod ad vitam humanam utile esset, eo veniebant atque Iovi ostendebant.

telae suae subiugarit. ⁶³ sacra vero historia etiam ante «consedissee . . . portendisse» (v 98) testatur cui ergo sacrificare Iuppiter potuit nisi «Caelo avo, quem . . . sepultum» (π).⁷

VII (107) Lactantius div. inst. I 11, 32 'de Neptuni sorte manifestum est, cuius regnum tale fuisse dicimus quale Marci Antoni fuit . . . sic Neptuno maritima omnia cum insulis obvenerunt. ³³ quomodo id probari potest? nimirum veteres historiae docent. antiquus auctor Euhemerus, qui fuit ex civitate Messene, res gestas Iovis et ceterorum qui dii putantur collegit historiamque contexuit ex titulis et inscriptionibus sacris quae in antiquissimis templis habebantur maximeque in fano Iovis Triphylii, ubi auream columnam positam esse ab ipso Iove titulus indicabat, in qua columna sua gesta perscripsit ut monumentum posteris esset rerum suarum (cf. Diodor. VI ap. Euseb. praep. ev. II 2, 57). ³⁴ hanc historiam et interpretatus est Ennius et secutus, cuius haec verba sunt «ubi . . . regnaret».⁷

VIII (109) Lactantius div. inst. I 11, 35 (post fr. VII) 'potest et mons

103 *Duarum sententiarum ab idque ordientium ob molestam tau-
tologiam mihi prior olim videbatur, posterioribus altera esse secludenda:
quibus ego rursus accedere non possum, si quidem recte nec sine vi qua-
dam Iuppiter placans (h. e. precans, ἱλασζόμενος) sive inter precandum
primus aethera caelum appellasse dicitur; in priore sententia quod vi-
detur esse incommodum orationis, ei varie occurrerunt; aliis praestiterit
ei pronomem addere, ut ita dicat idque quod . . . vocabatur, ei . . . nomen
indidit, velut Plautus eius servus qui hunc ferebat, ei os sublevi, vel
sine pron. demonstr. eunuchum quem dedisti quas turbas dedit Teren-
tius: ut ei ne desideretur quidem oratione eadem 104 caelo Put. Val.
caelum ceteri 107 ibi Bon. m. pr. et Par. S ut edd. hoc est ut
Par. S Pal. et ceteri, unde et . . . regnare Hartelius*

IX

- 113 Saturnum et Opem ceterosque tunc homines humanam carnem solitos esitare: verum primum Iovem leges hominibus morisque condentem edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo vesci.

X

- 116 Nam cum terras circumiret, ut in quamque regionem venerat, reges principesve populorum hospitio sibi et amicitia copulabat et cum a quoque digrederetur iubebat sibi fanum creati hospitis sui nomine, quasi ut posset amicitiae ac foederis memoria conservari. ²³ sic constituta sunt templa Iovi Ataburio, Iovi
 121 Labryandio: Ataburus enim et Labryandus hospites eius atque adiutores in bello fuerunt; item Iovi Laprio, Iovi Molioni, Iovi
 123 Casio et quae sunt in eundem modum. quod ille astutissime excogitavit, ut et sibi honorem divinum et hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione coniunctum. ²⁴ gaudebant ergo illi et huic imperio eius libenter obsequebantur et nominis sui gratia ritus annuos et festa celebrabant. ²⁵ simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cum conditae urbi Acestae hospitis nomen inposuit, ut eam postmodum laetus ac libens Acestes diligeret
 130 augeter ornaret. ²⁶ hoc modo religionem cultus sui per orbem terrae Iuppiter seminavit et exemplum ceteris ad imitandum dedit.

Olympus figuram poetis dedisse ut Iovem dicerent caeli regnum esse sortitum, quod Olympus ambiguum nomen est et montis et caeli. in Olympo autem Iovem habitasse docet eadem historia quae dicit «ea tempestate . . . ostendebant».⁷

IX (113) Lactantius div. inst. I 13, 2 'idem (Saturnus) sororem suam Rheam quam Latine Opem dicimus cum haberet uxorem, responso vetitus esse dicitur mares liberos educare quod futurum esset ut a filio pelleretur (cf. v 91). quam rem metuens natos sibi filios non utique devorabat ut ferunt fabulae, sed necabat (cf. III 72), quamquam scriptum sit in historia sacra «Saturnum . . . vesci».⁷

X (116) Lactantius div. inst. I 22, 21 'historia vero sacra testatur ipsum Iovem postquam rerum potitus sit in tantam venisse insolentiam, ut

121 labryandio *Par. R Brandtus labyandro vel labriando vel labriandrio ceteri* ataburus *Put. Brandtus ataburius vel atabyrus vel atabrus ceteri* labryandus *Par. R Brandtus labyandrus vel labriandrus vel labriandrius ceteri* 122 labrio *pauci* milioni *Bon.* molioni *Pal.* 123 cassio *pauci*

XI

132 Deinde Iuppiter postquam quinquies terras circumvit omni-
 busque amicis atque cognatis suis imperia divisit reliquitque ho-
 minibus leges mores frumentaue paravit multaue alia bona
 fecit, immortali gloria memoriaque adfectus sempiterna monumen-
 136 ta suis reliquit. ⁴⁶ aetate pessum acta in Creta vitam commutavit
 et ad deos abiit eumque Curetes filii sui curaverunt decoraverunt-
 138 que eum; et sepulchrum eius est in Creta in oppido Gnosso et
 dicitur Vesta hanc urbem creavisse; inque sepulchro eius est in-
 140 scriptum antiquis litteris Graecis ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΤ id est Latine
 Iuppiter Saturni.

XII

142 Venus prima artem meretriciam instituit auctorque muli-
 eribus in Cypro fuit, uti vulgo corpore quaestum facerent: quod
 idcirco imperavit, ne sola praeter alias mulieres inpudica et vi-
 rorum adpetens videretur.

XIII

146 gluma

ipse sibi fana in multis locis constituerit. ²² «nam cum . . . dedit». ²⁷ sive
 igitur a Melisseo, sicut Didymus tradidit, colendorum deorum ritus effluxit,
 sive ab ipso Iove, ut Euhemerus, de tempore tamen constat quando dii coli
 coeperint.' Cf. epitome 19, 4. Aliter Euhemerus apud Diodorum VI ap.
 Euseb. praep. ev. II 2, 58.

XI (132) Lactantius div. inst. I 11, 44 'quare si Iovem et ex rebus gestis
 et ex moribus hominem fuisse in terraque regnasse deprehendimus, superest
 ut mortem quoque eius investigemus. ⁴⁵ Ennius in sacra historia descriptis
 omnibus quae in vita sua gessit ad ultimum sic ait «deinde . . . Saturni».
⁴⁷ hoc certe non poetae tradunt, sed antiquarum rerum scriptores.' Cf. epi-
 tome 13, 4.

XII (142) Lactantius div. inst. I 17, 9 'quid loquar obscenitatem Veneris
 omnium libidinibus prostitutae . . . ¹⁰ quae «prima» ut in historia sacra con-
 tinetur «artem . . . videretur».' Cf. epitome 9, 1.

XIII (146) Varro rer. rust. I 48, 1 'in segetibus frumentum quo cul-
 mus extulit, spica; ea quae mutilata non est . . . tria habet continentia, gra-
 num glumam aristam . . . granum dictum quod est intimum soldum, gluma
 qui est folliculus eius . . . ² arista et granum omnibus fere notum: gluma

136 sui cum L. Muellero Brandtus 138 gnosso vel enosso vel
 gnoso vel nosso libri 140 ΖΕΥΣΚΙΟΝΟΥ Par. R 143 vulgo
 libri vere vulgato edd. prave de coniectura Crenii

Quae nuper ex Augustini libris ad hunc librum relata sunt fidenter, ea nunc non magis quam olim huc pertinere mihi persuadere potui; cf. nunc relat. acad. a. 1899 p. 276 sqq.; contradixit Némethy 'Philologiai Közlöny' xxiv (1900) p. 125 sqq. neque tamen persuasit; quae vero de Columella ix 2 olim posueram O. Crusio (mus. Rhen. xlvii p. 63 sqq.) cessi ut ab Ennio segregarem.

paucis. itaque id apud Ennium solum scriptum scio (scito L. Muellerus) esse in Euhemeri libris versis (sic ex codice Marciano Politianus, cf. miscell. c. 35 ephemeridis versibus idem in ed. princ. corr.)' Cf. Paulus Festi p. 70, 5 Th. 'gluma hordei tunicula, dictum quod glubatur id granum.' C. Gl. L. vi p. 497.

INCERTA

1	I [in templis isdem]
2	II inter ponendum
3	III versat mucronem
4	IV quis te persuasit
5	V ob Troiam duxit

INCERTA I (1) Cicero orat. 47, 157 '«isdem campus habet» inquit Ennius (ann. 477) et «in templis isdem». hoc alterum Ennianum non esse quod olim credidi cum vulgo Heerdegenus probavit; vide ad ann. l. s. adnotata.

II (2) Servius in ecl. 9, 23 'inter agendum: dum agis. et honesta locutio est, si dicamus: inter cenandum hoc sum locutus.' add. cod. Lemovic. 'Afranius (422 R.) «inter loquendum». Ennius «inter ponendum».'

III (3) Servius Danielin. in Aen. ix 744 p. 376, 31 Thil. 'versat: librat iactat; et est Ennianum «versat mucronem».'

IV (4) Servius Danielin. in Aen. x 10 p. 383, 21 Thil. 'ordo autem «quis metus suasit aut hos arma sequi ferrumque lacessere». non est enim «hos suasit», ne fiat *σολοικουειδής*; quamvis inveniatur huius modi figura; ut (Aen. xii 813) «Iturnam misero fateor succurrere fratri suasi» et Ennius «quis te persuasit».' De versu Vergilii alucinantur grammatici (nam Macrobius quoque Sat. vi 6, 11 ad eum adnotavit solitum esse dici 'Iturnae suadeo'), ut ambigas de Ennio quid iudicandum sit, quamquam Petronium notum est persuadere aliquem dixisse.

V (5) Paulus Festi p. 193, 13 Th. 'ob . . . pro ad, ut Ennius (ann. 297) «ob Romam noctu legiones ducere coepit». Festus '— «ob Romam noc | — — «ob Troiam duxit»|.' Paulus p. 131, 11 Th. 'mortem obisse ea consuetudine dicitur, qua dixerunt antiqui «ob Romam legiones ductas» et «ob Troiam duxit exercitum» pro ad.' Hanc particulam a Paulo liberius citatam Ennii fuisse probabile est, sed ea hexametri fuerit an trimetri incertum.

VI

6 indignas turres

VII

7 tibicina maximo labore mugit

VIII

8 adsectari se omnes cupiunt

IX

9 nec dico nec facio *mu*

X

10 neque ut aiunt *μῦ* facere audent

XI

11 hae nives

XII

12 buxus araneae

VI (6) Servius in ecl. 10, 10 'indigno: vel meretricio vel magno. nam et Ennius ait «indignas turres (turres Daniel)» id est magnas.'

VII (7) Varro de l. L. vii 103 'multa ab animalium vocibus tralata in homines ... [ann. 584] ... ¹⁰⁴ minus aperta ut ... Ennii a vitulo «tibicina .. mugit». eiusdem [ann. 585. 586. 531].'
De Sotadeo cogitabat Columna; sed metri genus incertum.

VIII (8) Priscianus viii p. 383, 6 H. 'Ennius «adsectari .. cupiunt». adsectari passive, ἀκολοῦθεῖσθαι.'

IX (9) Donatus in Ter. Andr. iii 2, 25 'nihil iam mutire: Ennius «nec dico nec facio». unde et μῦτος (immo mutire) dicimus quod Graeci φθῆγεσθαι.'

X (10) Varro de l. L. vii 101 'apud Ennium (scen. 421) «vocibus concide, facimus musset obrutus». mussare dictum quod muti non amplius quam *μῦ* dicunt; a quo idem dicit id quod minimum est «neque . . . audent».

Cf. Charisius ii p. 240, 8 K. 'mu pro muttire Lucilius saturarum libro (1138 L.) «non laudare hominem quemquam neque (mu) facere umquam». Ibidem 28 'mut: «mut non facere audet», ut apud Apuleium Platonicum de proverbii scriptum est libro ii.' C. Gl. L. vi p. 713.

XI (11) Inc. de dub. nom. G. L. K. v p. 584, 26 'nix generis feminini, ut Ennius «hae nives».'

XII (12) Nonius p. 192, 13 'araneae et feminini sunt generis ... Ennius «buxus (buxis Harl. m. pr.) araneae (aranae Flor. m. pr.)».'

8 Cf. ann. 560 omnes mortales sese laudari optant, et poterant illa quoque hexametro acquiri 9 mu add. Columna 12 bussus Quicheratus

- XIII
- 13 buxus *vincta*, *taxus tonsa*
- XIV
- 14 atque *genua* comprimit *arta gena*
- XV
- 15 *avium vulgus*
- XVI
- 16 caeli *palatum*
- XVII
- 17 *vita vitalis*

XIII (13) Nonius p. 194, 23 'buxum generis neutri . . . feminini Ennius «buxus *vincta taxis tonsa*».'

XIV (14) Isidorus orig. xi 1, 108 'genua sunt commissiones femorum et crurum et dicta genua eo quod in utero sint genis opposita. cohaerent enim sibi et cognata sunt oculis, lacrimarum indicibus et misericordiae. nam a genis genua dicuntur. ¹⁰⁹ denique complicatum gigni formarique hominem dicunt, ita ut genua sursum sint, quibus oculi formantur, ut cavi et reconditi fiant. Ennius «atque . . . *gena*». inde est quod homines, dum ad genua se prosternunt, statim lacrimantur. voluit enim eos natura uterum maternum rememorari, ubi quasi in tenebris considebant antequam pervenirent ad lucem.'

XV (15) Servius in Aen. i 190 p. 75, 21 Thil. 'tum *vulgus* (de cervis loquitur quorum ductores primum dein *vulgus* interimit): bene *vulgus* ductoribus interemptis.' add. Danielin. 'Ennius *avium vulgus* et *hastarum* et *avium*' ita Cassell., sed a vetere correctore supra et *avium* scriptis alibi multitudinem et *hastarum* et, unde effeci olim quod Thilo recepit «*avium vulgus*» et alibi «*hastarum*» i. e. multitudinem *hastarum* et *avium*. Sunt duo quae dicit *avium vulgus* et *hastarum vulgus*, quorum hoc ne necesse quidem est ad eundem Ennium redire: loquitur ut Graeci non solum *ἔθνος ἀνδρῶν* sed etiam velut *ἀνιθῶν περηνῶν ἔθνος* (Il. xv 690 sq.) et sim. appellaverunt.

XVI (16) Cicero de nat. deor. ii 18, 49 'Epicurus . . . dum palato quid sit optimum iudicat «caeli *palatum*», ut ait Ennius, non suspexit.' Augustinus de civ. dei vii 8 p. 284, 2 Domb. 'hiatus noster cum os aperimus mundo similis videatur, unde et *palatum* Graeci *ὄρανόν* appellant et nonnulli, inquit (Varro), poetae Latini caelum vocaverunt *palatum*.'

XVII (17) Cicero Lael. 6, 22 'principio qui potest esse «*vita vitalis*», ut ait Ennius, quae non in amici mutua benivolentia conquiescit.' Vitalem

13 *vincta taxus Iunius: victa taxis* 14 *Oratio et versus forma obscura: cf. scen. 427 imprimitque genae genam*

XVIII

18 ira initium insaniae

XIX

19 sancti poetae

XX

20 versus longi

XXI

21 orator audax esse debet

XXII

22 bona

XXIII

23 repostus . porgite

habitum scribit Ennius scen. 347; nunc potius vitam vitalem vel non vitalem appellasse eum credibile est, ut Graeci βίον ὀβ βιωτόν, ἀβιωτόν βίον dixerunt (Aristoph. Plut. 197. Dionys. Halic. viii 6, 4).

XVIII (18) Cicero Tusc. disp. iv 23, 52 'an est quicquam similis insaniae quam ira, quam bene Ennius «initium» dixit «insaniae».' De sententia conf. L. Sternbach. cur. Menandreae 1892 p. 28 sq.

XIX (19) Cicero pro Archia 8, 18 'suo iure noster ille Ennius «sanctos» appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur.' Cf. ibid. 12, 31.

XX (20) Cicero de leg. ii 27, 68 (in reddenda Platonis de sepulchris ratione) 'nec e lapide excitari plus nec inponi quam quod capiat laudem mortui incisam ne plus quattuor herois versibus, quos «longos» appellat Ennius.' Isidorus orig. i 38, 6 'hexametros Latinos primum fecisse Ennius traditur, eosque «longos» vocat.' Atilius Fortunatianus G. L. K. vi p. 284, 7 'hunc (hexametrum heroum) Ennius «longum» vocat.' Cf. Gellius xviii 15, 1 'in longis versibus qui hexametri vocantur', sed in inscriptione capitii 'in herois versibus.' Diomedes iii p. 494, 31 K.

XXI (21) Fronto ep. ad Caesarem iv 3 p. 66 Nab. 'neque id reprehendo, te verbi translatione audacius progressum, quippe qui Enni sententia «oratore audacem esse debere» censeam. sit sane audax orator, ut Ennius postulat, sed a significando quod volt eloqui nusquam digrediat.'

XXII (22) Porphyrio in Hor. sat. i 1, 61 'at bona pars hominum: «bona» nunc pro magna dictum, ut saepe Ennius et alii veteres.' bonam magnamque partem Terentius aliique.

XXIII (23) Servius in Aen. i 26 'alta mente repostum: . . . repostum syncope est . . . sed cum omnes sermones aut integri sint aut pathos habeant, hi qui pathos habent ita ut lecti sunt debent poni: quod etiam Maro fecit. nam «repostos» (sic Cass. Hamb. repostus vel repostum plerique; cf. Aen. vi 655) et «porgite» (cf. Aen. viii 274) de Ennio transtulit.' Apud

	XXIV
24	floros
	XXV
25	insomniam
	XXVI
26	solui <i>pro</i> solitus sum
	XXVII
27	torrus, torri
	XXVIII
28	vidĕn
	XXIX
29	festra

Ennium quoque probabile est haec duo in hexametris lecta fuisse; reposta etiam Lucretius I 35; III 346.

XXIV (24) Servius in Aen. XII 605 'flavos Lavinia crines: antiqua lectio «floros» habuit, id est florulentos pulchros, et est sermo Ennianus.' add. Danielin. 'Probus sic adnotavit: neotericum erat flavos (Daniel fluvium Flor.); ergo bene floros (flores Flor. corr. Daniel): nam sequitur «et roseas laniata genas»; Accius in Bacchis (255 R.) «nam flori crines, video, ei propeSSI iacent»; in iisdem (246) «et lanugo flora nunc demum inrigat». Pacuvius Antiopa (19) «cervicum floros dispergite crines».

XXV (25) Servius in Aen. IV 9 'insomnia terrent: et terret legitur et terrent. sed si terret legerimus, insomnia erit vigilia: hoc enim maiores inter vigiliis et ea quae videmus in somnis interesse voluerunt, ut insomnia generis feminini numeri singularis vigiliam significaret, insomnia vero generis neutri numeri pluralis ea, quae per somnum videmus, ut (Aen. VI 896) «sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes». sciendum igitur quia si terret dixerimus, antiqua erit elocutio; «insomniam» enim, licet et Pacuvius et Ennius frequenter dixerint, Plinius tamen exclusit et de usu removit.'

Cf. ibid. V 840; Terentius eun. II 1, 13 et Donatus; C. Gl. L. V p. 553, 1 sq.

XXVI (26) Varro de l. L. IX 107 'quoniam in balneis labor lautus sum, sequitur ut contra, quoniam est soleo, oporteat dici «solui», ut Cato et Ennius scribit, non ut dicit vulgus «solitus sum» debere dici.'

XXVII (27) Servius in Aen. XII 298 (ambustum torrem) 'torrem: erit nominativus hic torris et ita nunc dicimus: nam illud Ennii et Pacuvii penitus de usu recessit, ut hic «torrus» huius «torri» dicamus.'

XXVIII (28) Servius in Aen. VI 779 (viden ut geminae stant) 'viden: den naturaliter longa est, brevem tamen eam posuit secutus Ennium, et adeo eius est inmutata natura ut iam ubique brevis inveniatur.'

XXIX (29) Macrobius Sat. III 12, 8 'Antonius Gniphō (antoninus Par. oniphō Par. eniphō Bamb.) vir doctus, cuius scholam Cicero post laborem fori frequentabat, Salios Herculi datos probat in eo volumine quo disputat quid sit «festra» (feste Bamb.), quod est ostium minusculum (ho-

	XXX
30	contra
	XXXI
31	Vesperus
	XXXII
32	annus naturalis habet dies CCCLXVI
	XXXIII
33	consiptum
	XXXIV
34	corpulentis
	XXXV
35	crebrisuro
	XXXVI
36	insexit

stia minusculū Par. hostiū minusculum Bamb.) in sacrario, quo verbo etiam Ennius usus est.' Cf. Paulus Festi p. 64, 33 Th. 'festrā antiqui dicebant quam nos fenestrā.' Placidus C. Gl. L. v p. 23, 1. 70, 20. 105, 1 'festrā fenestrā.'

XXX (30) Servius in Aen. II 651 (nos contra effusi) 'nos contra: praepositiones vel adverbia in a exeuntia modo produciunt ultimam litteram excepto puta et ita, apud Ennium et Pacuvium brevia sunt.' Non 'puta' et 'ita' apud Ennium et Pacuvium brevia esse dicit, sed eadem quae ante dixerat modo (h. e. hac aetate) produci: quale 'contra' est, cuius causa haec adnotantur et quod apud Ennium breve a habet ann. 463 et 563, nusquam productum, et 'frustra', in quo corripit ultimam syllabam Plautinis exemplis demonstratur. In incertis testimonium posui quia nec 'contra' aperte dicit grammaticus et plus certe quam 'contra' cogitavit.

XXXI (31) Censorinus de die nat. 24, 4 'post supremam sequitur vespera, ante ortum scilicet eius stellae quam Plautus (Amph. 275) Vesperuginem, Ennius «Vesperum», Vergilius (ecl. 8, 30. 10, 77) Hesperon adpellat.' Cf. C. Gl. L. VII p. 408.

XXXII (32) Censorinus de die nat. 19, 2 'annus vertens . . . hoc tempus quot dierum esset ad certum nondum astrologi reperire potuerunt. Philolaus annum naturalem dies habere prodidit CCCLXIII et dimidiatum . . . at noster Ennius CCCLXVI.'

XXXIII (33) Cf. scen. 297.

XXXIV (34) Paulus Festi p. 44, 2 Th. «corpulentis» Ennius pro magis dixit; nos corpulentum dicimus corporis obesi hominem.'

XXXV (35) Paulus Festi p. 41, 23 Th. «crebrisuro» apud Ennium significat vallum crebris suris id est palis munitum.' De suris cf. ann. 525.

XXXVI (36) Paulus Festi p. 79, 29 Th. «inseque» apud Ennium dic (ann. 326), «insexit» dixerit.'

- 37 XXXVII
remorbescat
- 38 XXXVIII
tapetae
- 39 XXXIX
dico qui hunc dicare
- 40 XL
stipite
- 41 XLI
cicures
- 42 XLII
philologam
- 43 XLIII
Melo *i. e.* Nilus, *cur increscat.* Telamo *i. e.* Atlas

XXXVII (37) Paulus Festi p. 383, 9 Th. 'remorbescat in morbum recidat.' Festus « — — | morbescat » En — — | bum reccidat.'

XXXVIII (38) Festus p. 528, 5 Th. 'tappete ex Graeco su(m) — — | tae Ennius cum ait «t — — | lius in Demetrio le — — | veterem.' Ennius ex Graeco τάρης videtur 'tapeta' 'tapetae' formasse, de quo vide C. Gl. L. vii p. 333, ut ex λέβης formatum est 'lebeta' 'lebetae', de quo ibid. vi p. 632.

XXXIX (39) Varro de l. L. vi 61 'dico originem habet Graecam, quod Graeci κηδικε (id δεξιαι Lachmannus Graece ius δίκη Petrus Canal a. 1846 sqq.). hinc Ennius «dico qui hunc dicare». hinc iudicare quod tunc ius dicatur.' Festus p. 140, 17 Th. '| meta — — ca a cariore — — | — — perventura — | quod — — dicare ait Ennius — | id est — — — meta |'

XL (40) Paulus Festi p. 457, 4 Th. 'stipes fustis terrae defixus.' Festus ' — — defixus: Afra | — — (p)orro honeste | — — ite hostium | — — (o)ro fidem qui | — — (e)am silvam: «et | — — (ho)stili in me la | — — tus ut revolvo | — — qui iactu vali | — — parmam», nisi si | — — voluit pro | — — in Bacchis «ec | — — egum aut al | — — — — us». Ennius | — — ites abiegno | — — e stipitem | — — mit eum qua | — — rripit.'

XLII (41) Hieronymus apol. adv. Rufinum II 11* vol. II p. 502 C ed. Val-lars. 'sed nos simplices homines et cicures Enniani nec illius sapientiam nec tuam qui interpretatus es intelligere possumus.' Vide Usenerum de hoc fragmento admonentem et alia adstruentem mus. Rhen. xxviii p. 409. Cf. C. Gl. L. vi p. 210 'cicures placidi quieti', al.

XLII (42) Festus p. 310, 24 Th. '«(philo)logam» Ennius in p̄ — — | bra-rorum qui eaque fem — — | lino etiam ipsi gr(a) — — | gos philargyros — — | rius appellari mu(t) — — | vox explanata non — — | nomina etiam in vi — — | dicimus tam hic lapis q — —' Credas dici Ennius in pceptis, sed res incerta, incertiora etiam quae praeterea coniectata sunt.

XLIII (43) Servius in Aen. I 741 'sane Atlas Graecum est, sicut et Ni-

XLIV

44

edolare

XLV

45

conciere

XLVI

46

daedala Minerva . Minerva era, domina

lus: nam Ennius dicit Nilus Melonem vocari, Atlantem vero Telamonem.' Ibid. iv 246 et in georg. iv 291. Cf. ad ann. i fr. xxiii. Paulus Festi p. 6, 4 Th. 'alcedo dicebatur ab antiquis pro alcyone, ut pro Ganymede Catamitus, pro Nilo Melo.' Idem p. 13, 30 Th. 'Alumento pro Laumedonte a veteribus Romanis necdum adsuetis Graecae linguae dictum est. sic Melo pro Nilo, Catamitus pro Ganymede . . . dicebatur.' Idem p. 89, 31 Th. 'Melo nomine alio Nilus vocatur.' Cf. C. Gl. L. vi p. 689; ibid. ii p. 196, 3 'Telamo Ἰταλᾶς τὸ ὄρος (ita Goetziius ἀγλαστοροσ cod.).' R. Hirzelius in relat. societ. Saxon. cl. phil. hist. xlviii (1896) p. 336 sq. Lucanus x 249 'commeat hac penitus tacitis discursibus unda frigore ab arctoo medium revocata sub axem, cum Phoebus pressit Meroen tellusque perusta illuc duxit aquas.' schol. in h. l. 'aquis: Ennius haec de Nilo ait, quod per aestatem sol ab inferioribus aquam supra revocet et hinc eo tempore Nilus increseat.' Paulo aliter ex cod. Guelf. Weberus Lucan. iii p. 787. Cf. Dielsius Sen. et Luc. act. acad. a. 1885 p. 14.

XLIV (44) Nonius p. 448, 17 'edolare fabrorum est verum verbum cum materiarum conplanatur asperitas. usi sunt eo laudandi scriptores vetustatis etiam ad alias fabricas rerum. Varro Bimarco (xv B.) «cum Quintipor Clodius tot comoedias sine ulla fecerit musa, ego unum libellum non «edolem», ut ait Ennius.' Cf. ad Iphig. viii.

XLV (45) Nonius p. 90, 10 'conciere cum perturbatione conmovere. Accius Medea (399 R.) «nisi quas terrestres pontus strages conciet». Afranius deposito (46 R.) «di sunt irati tibi qui conciere cogites tantum mali». Ennius Duloreste «extemplo Aegisthi fidem nuncupantes conciebunt populum». Enniine exemplum cum Pacuvii nomine interceiderit an mero errore Ennii nomen positum sit pro Pacuvio (cf. 140 R.) incertum est: quamquam apud Charisium iv p. 278, 6 K. et apud Diomedem ii p. 441, 3 K. sine poetae nomine legitur versus 'conciatum tetuli gradum'.

XLVI (46) Paulus Festi p. 48, 7 Th. '«daedalam» a varietate rerum artificiorumque dictam esse apud Lucretium terram (daedala tellus i 7. 228), apud Ennium Minervam, apud Virgilium Circen (Aen. vii 282. Serv. in georg. iv 179) facile est intellegere, cum Graeci δαιδάλλειν significant variare.' Achilles Stadius ad Catullum 1, 9 'patronam Minervam dicit . . . eam vero . . . Ennius et dominam et heram dixit.' Statii testimonium fallax esse autumat Bergkii; vide ad ann. vi fr. xix. e ram Fortunam dicit Ennius ann. 197. 'Tritonis era' Catullus 64, 395; idem 'domina Dindymi', 'Dindymena domina' et sim.

	XLVII
47	o praestans animi
	XLVIII
48	fidus <i>i. e.</i> foedus
	XLIX
49	erumna
	L
50	bombum pedum
	LI
51	hoc locum

XLVII (47) 'Glossator Virgilio MS.' C. Barthii (adv. xxxiii 13) ad Aen. xii 19 'o praestans animi iuvenis: est prudens senis dictum . . . est vero ex seno Ennio translatum.' Barthius sextum Ennii putat intelligi; probabilius hariolare ex somnio Ennii; cf. ann. 8 'o pietas animi.'

XLVIII (48) Varro de l. L. v 86 'fetales quod fidei publicae inter populos praerant; nam per hos fiebat ut iustum conciperetur bellum et in desitum (h. e. in desitum bellum; sic Lachmannus; inde desitum Flor.) ut foedere fides pacis constitueretur. ex his mittebantur, antequam conciperetur, qui res repeterent, et per hos etiam nunc fit foedus, quod «fidus» Ennius scribit dictum.' Cf. C. Gl. L. vi p. 460 'fidus pax (pars codd.) perpetua vel amicitia.' Paulus Festi p. 59, 15 Th. 'foedus appellatum ab eo quod . . . vel quia in foedere interponatur fides.' Livius v 51, 10 'foedus ac fidem fefellerunt.' Similiter credideris Ennium lusisse in verbo.

XLIX (49) Charisius i p. 98, 12 K. 'erumnam Ennius ait per e solum scribi posse, quod mentem eruat, et per a et e (· a · Neap. et e add. exc. Par.), quod merorem nutriat.' Haec et illa de foedere XLVIII ad Ennium grammaticum quem Suetonius dicit de gramm. 1 referri malunt: cf. M. Hertzius 'Sinnius Capito' 1844 p. 10.

L (50) Augustinus de dialectica 6 a Crecelio ed. a. 1857 p. 9 (cf. A. Wilmannsius de Varron. libr. gramm. p. 144) 'sunt qui verbum a vero quidem dictum putant, sed prima syllaba satis animadversa secundam neglegi non oportere. verbum enim cum dicimus, inquirunt, prima eius syllaba verum significat, secunda sonum. hoc enim volunt esse bum; unde Ennius sonum pedum «bombum pedum» dixit, et βοῦσα Graeci clamare et Vergilius (georg. iii 223) «reboant silvae». ergo verbum dictum est quasi a verum boando hoc est verum sonando.' Ad Prudentii apotheos. 845 'tumidum largo sublimat flamine bombum' adscripta glossa 'sonitum cornu vel tibiae. et Ennius sonitum pedum dixit «bombum».' Cf. Buecheleri coniect. in Fleckeis. annal. cxi (1875) p. 126 sq. Cf. Lucretius iv 544 'et reboat raucum regio cita barbara bombum.' Apuleius metam. x 31 'tibicen dorium canebat bellicosum et permiscens bombis gravibus tinnitus acutos in modum tubae saltationis agilis vigorem suscitabat.' C. Gl. L. vi p. 147.

LI (51) Fragm. Bobiens. G. L. K. vii p. 542, 9 '«hoc locum» lectum est

LII

52 regredi gressum

LIII

53 Q. Ennius fecit

apud Ennium, sed nemo dicit hodie.' Columna p. 498 ex 'antiq. gloss.'
affert tamquam Enniana 'locum' et 'regredi gressum.'

LII (52) Vide ad LI et cf. scen. 13 'gradum regredere.'

LIII (53) Cicero de div. II 54, 111 'non esse autem illud carmen (Sibyllae) furentis cum ipsum poema declarat (est enim magis artis et diligentiae quam incitationis et motus), tum vero ea quae ἀποστρίξις dicitur, cum deinceps ex primis versus litteris (primi Voss. AB primis Vind. quod sententiae satisfacit, modo 'deinceps' recte interpretare: ut se excipiant primae versus litterae) aliquid conecitur, ut in quibusdam Ennians «Q. (Auratus quae codd.) ENNIUS FECIT».' De re cf. Dielsii folia Sibyllina p. 25 sqq.

VERSUS FALSI EX PAULI MERULAE FONTIBUS DUCTI

I

Horrida Romuleum certamina pango duellum.

II

armis

Conditur Alba potens

III

Nascere quae populos terraque marique lacesses
Belli turbine praepropero, concussa tremiscent
Cuncta acres a te vires

in Roma Troia revixti

IV

Nequiquam. reliquae carni nihil est animai

V

Dirius supplicium sceleris violentia poscit.

FRAGMENTA MERULAE I Merulae comm. p. 41 'citatur autem a L. Calpurnio Pisone lib. 1 de continentia veterum poetarum; quo loco de artificiosis illorum exordiis . . . promittit omnia ad suam usque aetatem heroice Ennius «horrida Romulei (Romuleum Merula) . . duellum».'

II Ibid. p. 165 'in Latino (sc. glossario Fornerii) sic erat: armipotens ὀπλοκράτωρ. Ennius «armis . . potens».'

III Ibid. p. 199 'apud Calpurnium libro 1 de continentia veterum poetarum: apostrophe, inquit, ἐὸκτικὴ est quotiens aversa iam ad quaevis oratione miscentur vota vel bona vel mala. Ennius in primo urbem condendam compellat, et compellatae omnia, quae magnitudinem eius testatura, precatur his verbis «nascere . . turbine proprio (praepropero Merula) . . cuncta acrisate viros (acres a te vires Merula) et quae postea concludens in conventa Romae genetrice «in Roma T. revisti (revixti Merula)».'

IV Ibid. p. 288 'Calpurnius Piso in libris de continentia veterum poetarum . . .: morti proximum, quin mortuum, visis coloribus depingit Ennius libro secundo annalium, ubi sic scribit «[ann. 472. 473] nequiquam . . animai».'

V Ibid. p. 324 'glossae Forneri: παλαμναῖον dirum, quod deorum iram habet coniunctam. Ennius in tertio «dirius . . possit (poscit Merula)».'

VI

Disperge hostes, distrahe, diduc, divide, differ

VII

Undique: multimodis consumitur anxia curis.
Omnibus inde locis ingens apparet imago
Tristitias; oculosque manusque ad sidera lassas
Protendunt exsecrando duci' facta reprendunt.
Poeni pervertentes omnia circumcursant.

VIII

Fulviu' Nobilior stravit certamine crebro
Aetolos

IX

Vim tua noluntas facit imperiosa vetando
Quem consul meruit, quom res bene gesta, triumphum.

X

Dispertit praedam

XI

Transfigit corpus telo

VI Ibid. p. 354 'glossar. Forneri: divido *διασπείρω*. Ennius in quinto «disperge . . . differ».'

VII Ibid. p. 416 'Calpurnius ille lib. I ubi de dissolutionibus . . . quanta autem audita suorum clade formidine contremuerint Afri, quam repentino motu illorum animi conciderint Ennius libro septimo dissolutiore id est meliore describit arte quam Naevius; quod potuit qui hoc posterior fuit «[ann. 310] undique . . . circumcursant».'

VIII Ibid. p. 551 'glossae Forneri: *ἀποκτείνω* sterno. Ennius «Fulvius nobilis obstravit (Nobilior stravit Merula) c. cerebro et illos (crebro Aetolos Merula)».'

IX Ibid. p. 563 'Calpurnius libro I: vehementissime apud Ennium tonat Clodius Pulcher in M. Aebutium (Aburium Merula) trib. plebis, cum prohiberet triumphum, quem ob res in Graecia praeclare gestas decreverat magno consensu senatus, accusans etiam Manilium (M. Aemilium Merula) inter alia «vim . . . triumphum». ex affectu haec Ennius scripsit in gratiam sui Fulvi, non ex veritate.' De noluntate cf. Placidus C. Gl. L. v p. 87, 6.

X Ibid. p. 226 'glossarium Gul. Forneri: dispertio *διανέμω*. Ennius «praedam dispertit».' Coniunxit Merula cum ann. 75.

XI Ibid. p. 308 'apud Calpurnium Pisonem lib. II quo loco agit de vocatione sectione . . . scripsit Ennius licentia quadam toleranda lib. VI «telo transfigit corpus, saxo cere comminuit brum».' Cf. ann. 609.

XII

postumque tyranni

Tarquinii corpus

XIII

Corde suo trepidat delicto Coclite

XIV

Apta dato signo loca torritis elephantis

Explorant Numidae

XV

multiplicant Romani funera late

Qua Pollus furtim noctu

XII Ibid. p. 310 'glossae Forneri: tyrannus βασιλεύς. Ennius annalibus «tostumque tyranni Tarquini corpus».' Correxisset et cum ann. 155 coniunxit Merula.

XIII Ibid. p. 327 'glossae Forneri: ἀπολειφθείς delictus. Ennius libro tertio «corde suo trepidat delicto poplite (Coclite Merula)».' Cf. ann. 548.

XIV Ibid. p. 369 'glossarium Forneri: πυργοφόρος torridus (turritus Merula). Ennius in v «apta . . . torridis (turritis Merula) e. explorant numeri (Numidae Merula)».' Coniunxit Merula cum ann. 224.

XV Ibid. p. 433 'gloss. Forneri: φόνεσις funus caedes. Ennius «multiplicant . . . late quam pullus (corr. Merula) f. noctu».' Coniunxit Merula cum ann. 164 sq.

INDEX TESTIUM

A annales Sc scenica Sa saturae V varia I incerta
*Fragmenta sub eorum nominibus afferuntur a quibus servata sunt,
 scholiastae sub eorum quos commentantur*

<p>ACHILLES STATIUS <i>vide</i> Catullus</p> <p>ACRO <i>vide</i> Horatius</p> <p>AELIANUS <i>vide</i> Suidas</p> <p>ALDHELMUS <i>epist. ad Acircium</i> p. 235 Giles. <i>A</i> 623 310 <i>A</i> 17</p> <p>AMMIANUS MARCELLINUS xxiii 5, 9 <i>A</i> 179</p> <p>APULEIUS apologia 13 in. <i>Sc</i> 376 39 <i>V</i> 34 de deo Socr. 2 p. 6, 19 Goldb. <i>Sc</i> 216 2 p. 6, 23 <i>A</i> 62 5 p. 10, 18 <i>Sc</i> 403 metam. vii 1 in. <i>cf. A</i> 212 de mundo 33 p. 131, 2 Goldb. <i>Sc</i> 345</p> <p>ARNOBIUS iv 29 <i>ad Euhemerum</i></p> <p>ATILIUS FORTUNATIANUS G. L. K. vi p. 284, 7 <i>I</i> 20 284, 20 <i>A</i> 33</p> <p>AUGUSTINUS de civ. dei ii 21 p. 81, 30 Domb. <i>A</i> 500 iii 17 p. 125, 2 <i>A</i> 179 vii 8 p. 284, 2 <i>cf. I</i> 16 de dialectica 6 <i>I</i> 50 ep. 231, 3 <i>A</i> 560 de trinitate xiii 3, 6 <i>A</i> 560</p> <p>AURELIUS VICTOR de vir. ill. 35, 2 <i>A</i> 179 52 <i>A xv fr. i</i></p>	<p>(AURELIANUS VICTOR)</p> <p>ORIGO GENTIS ROMANAE 4, 5 <i>A</i> 214 20, 3 <i>A</i> 70</p> <p>AUSONIUS technopaegnon 13 gram- maticom. p. 139 Schenkeli v. 3 <i>A</i> 574 17—19 <i>A</i> 575—577</p> <p>BARTHIUS <i>vide</i> Statius, Terentius, Vergilius</p> <p>BELL. HISPAN. <i>vide</i> Caesar</p> <p>BOETHIUS comm. in Aristot. <i>περὶ</i> ἐκμυσελας ed. ii 2, 4 p. 82, 14 M. <i>adde ad A</i> 179</p> <p>CAESAR BELL. HISPAN. 23, 3 <i>A</i> 587 31, 7 <i>A</i> 572</p> <p>CAPRI orthographia G. L. K. vii p. 98, 2 <i>cf. A</i> 264</p> <p>CASSIODORIUS G. L. K. vii p. 207, 2 <i>A</i> 565</p> <p>CATULLUS ACHILLES STATIUS ad 1, 9 <i>I</i> 46 63, 40 <i>A</i> 212</p> <p>CENSORINUS de die nat. 19, 2 <i>I</i> 32 24, 4 <i>I</i> 31</p> <p>FRAGM. DE METRIS G. L. K. vi p. 612, 6 <i>A</i> 169 613, 15 <i>V</i> 25 613, 17 <i>V</i> 29 615, 18 <i>A</i> 624 616, 9 <i>A</i> 169</p>
--	--

CHARISIUS

i p.	19, 1 K.	A 489
	54, 19	V 30
	72, 13	A 27
	72, 16	A 546
	83, 22	A 591
	90, 26	A 55
	98, 4	A 15
	98, 12	I 49
	105, 18	A 509
	124, 12	A 604
	128, 31	A 264
	130, 29	A 261
	132, 6	A 426
	141, 25	A 593
	147, 15	A 138
ii p.	196, 16	A 106
	197, 25	Sc 306
	200, 22	A 503
	201, 15	A 467
	240, 6	A 168
	241, 6	Sc 123
iv p.	267, 7	A 620
	271, 28	A 179
	272, 27	A 486
	278, 6	cf. I 45
	278, 24	A 576
	282, 6	A 276
	282, 8	A 109
	282, 10	Sc 390
	282, 13	A 103
	284, 9	Sc 274
	286, 7	Sc 274
EXC. BOB.		
p.	538, 27 K.	A 489

CICERO

Brutus	15, 57 sqq.	A 303
	18, 71	A 214
	19, 76	A 213
de inv.	i 19, 27	A 223
	49, 91	Sc 246 342
de orat.	i 45, 198	A 331
	45, 199	Sc 141
	ii 37, 156	Sc 376
	54, 222	Sc 412
	iii 26, 102	Sc 86
	38, 154	Sc 23 A 115
		Sc 153
	40, 162	Sc 381
	41, 164	Sc 352 349
	42, 167	A 310 V 6
	42, 168	A 547 377
	47, 183	Sc 86
	58, 217	Sc 276 92
	58, 218	Sc 22

(CICERO)

orator	27, 93	Sc 88 A 310
	45, 152	V 3
	45, 153	Sc 208
	46, 155	Sc 59 66 299
		165
	47, 157	A 213 477
		cf. I 1
	48, 160	Sc 176
	48, 161	A 67
	51, 171	A 214
	55, 184	Sc 348
topica	16, 61	Sc 246

RHET. AD HERENN.

ii	22, 34	Sc 246
	25, 39	Sc 342
iv	12, 18	A 109 Sc 422
		cf. A 103

SCHOL. mus. Rhen. vii

p. 293 cf. A 308

pro Archia	8, 18	I 19
	9, 22	A xii fr. iv
pro Balbo	16, 36	Sc 398
	22, 51	A 280
pro Caelio	8, 18	Sc 246
pro Murena	14, 30	A 268
in Pisonem	19, 43	Sc 362
de prov. cons.	9, 20	A xvii fr. x
pro Rabirio Post.	11, 29	Sc 264
pro Rosc. Am.	32, 90	Sc 173
pro Sestio	57, 121	Sc 92 97
in Verr. act.	ii	
lib.	i 18, 46	Sc 15

SCHOL. GRONOV.

pro Rosc. Am. 32, 90
p. 434, 1 Or. Sc 173
in Verr. act. ii lib. i 18, 46
p. 403, 7 Or. Sc 15

ad Att.	ii 19, 2	A 370
	vi 2, 8	A 578
	vii 26, 1	Sc 264
	viii 11, 3	Sc 65
	xiii 47, 1	Sc 230
	xvi 3, 1	cf. A 335
	11, 3	cf. A 335
ad fam.	vii 6, 1	Sc 259
	6, 2	Sc 273
	13, 2	A 272
	ix 7, 2	A 310
Cat. mai.	1, 1	A 334
	4, 10	A 370
	5, 14	A 374

(CICERO)		
(Cat. mai.)	6, 16	A 202
	14, 50	A 308
	20, 73	V 17
de div. I	13, 23	ad <i>Andromacham</i>
	20, 40 sq.	A 35
	21, 42	Sc 35
	31, 66	Sc 54
	40, 88	Sc 394
	48, 107 sq.	A 77
	50, 114	Sc 69 A 214
	58, 132	Sc 319 316
II	13, 30	Sc 244
	26, 57	Sc 219
	39, 82	A 527
	50, 104	Sc 316
	54, 111	I 53
	55, 112	Sc 65 69
	56, 116	A 179 180
	62, 127	Sc 429
de fato	15, 35	Sc 246
de fin. I	2, 4	ad <i>Medeam exulem</i>
	2, 5	Sc 246
II	13, 41	Sc 205
	32, 106	V 6
IV	23, 62	Sc 22
V	11, 31	Sc 26
Laelius	6, 22	I 17
	17, 64	Sc 210
de leg. II	22, 57	V 19
	27, 68	I 20
Lucullus	16, 51	A 6 V 45
	17, 52	Sc 34
	27, 88	A 6 8 Sc 34
	28, 89 sq.	Sc 27
de nat. deor.		
I	35, 97	Sa 69
	42, 119	ad <i>Euhemerum</i>
II	2, 4	Sc 345 A 581
	18, 49	I 16
	25, 64	A 581
	25, 65	Sc 345 401
III	4, 10	Sc 345
	10, 24	A 302
	16, 40	Sc 345
	25, 65	} Sc 266
	26, 66	
	30, 75	Sc 246
	32, 79	Sc 318
de off. I	8, 26	Sc 404
	12, 38	A 194
	16, 51	Sc 398
	16, 52	Sc 400
	18, 61	Sc 18
	24, 84	A 370
II	7, 23	Sc 402
	18, 62	Sc 409

(CICERO)		
(de offic.)	III 15, 62	Sc 273
	29, 104	Sc 403
de re p. I	2, 3	A 579
	16, 25	A 163
	18, 30	A 331 Sc 242
		376
	32, 49	Sc 404
	41, 64	A 110
	III 3, 6	A 373
	VI 10, 10	A 6
Tusc. disp. I	9, 18	A 331
	12, 27	A 24
	12, 28	A 115
	15, 34	V 15 17
	20, 45	Sc 250 A 302
	21, 48	Sc 107
	28, 69	Sc 151
	35, 85	Sc 94 97
	44, 105	Sc 100
	44, 107	Sc 362
	49, 117	V 17
II	1, 1	Sc 376
	16, 38	} Sc 161
	17, 39	
III	3, 5	Sc 392
	12, 26	Sc 357 349
	13, 28	Sc 312
	19, 44	Sc 354 85
	19, 45	Sc 97
	22, 53	Sc 97
	24, 58	Sc 312
	26, 63	Sc 257
IV	8, 19	Sc 23
	23, 52	I 18
	32, 69	Sc 278
	33, 70	Sc 395
	36, 77	Sc 222
V	17, 49	V 21

CLEMENS grammaticus (cf. H. Keilii
de gramm. Lat. infim. aet. com-
mentatio Erlang. a. 1868 p. 16)
cf. A 276 619

CONSENTIUS art. de barb. et metapl.
G. L. K. v p. 388, 22 A 576
400, 9 A 567

CORNIFICIUS *vide* Cicero

CYNTHIUS CENETENSIS *vide* Vergilius

DIOMEDES

I p.	345, 1 K.	Sc 425
	345, 3	Sc 184
	373, 5	A 351
	382, 11	A 279
	382, 14	Sc 329

(DIOMEDES)

(i) p. 382, 22 K.	A 432
382, 24	A 346
383, 5	A 10
385, 29	A 611
385, 32	A 174
387, 30	Sc 160
400, 27	Sc 424
ii p. 441, 3	cf. I 45
441, 34	A 576
446, 26	A 276
447, 4	A 621
447, 6	Sc 390
447, 17	A 103
450, 3	A 179
457, 29	A 486

DONATUS *cf.* Terentius

art. gr. G. L. K. iv

p. 369, 2	A 179
394, 1	A 64
394, 8	A 619
396, 19	A 33
398, 19	A 276
398, 21	A 109
398, 23	A 103
398, 25	Sc 390
401, 16	A 609
401, 17	A 610

EXPLAN. IN DONAT. G. L. K. iv

p. 491, 26	A 424
548, 2	A 33
563, 14	A 55
563, 20	A 64
564, 1	A 619
565	A 103 109 276 609

POMPEIUS comment. G. L. K. v

p. 206, 28	Sc 386
287, 29	A 109
291, 17	A 64
291, 25	A 619
297, 30	A 33
303, 21	A 276
303, 33	A 109
304, 4	A 103
310, 3	A 610
310, 4	A 609

EKKEHARTUS *vide* Orosius

EPIGRAPHICA

paries Pompei. (C. I. L. iv 3135, Buecheleri carm. epigr. p. 823)	A 115
pavimentum Africanum	A 478

FABII AQUIN. INTERPR. *vide* Statius

FESTUS

p. 120, 19 Th. (142, 20 M.)	A 144
124 (145) 24	A 628
124 (145) 26	Sc 331
140 (153) 17	I 39
140 (153) 24	A 310
140 (153) 28	A 487
156 (161) 7	A 125
160 (162) 33	Sc 139
166 (165) 5	Sc 34
170 (166) 18	Sc 423
170 (166) 28	A 252
170 (166) 33	A 177
172 (169) 2	A 427
188 (177) 17	A 340
188 (177) 30	A 130
192 (178) 19	A 297
192 (178) 20	I 5
194 (178) 14	A 129
194 (178) 15	A 166
194 (178) 17	A 294
218 (190) 9	A 297
220 (193) 25	A 420
220 (193) 27	A 283
234 (198) 20	Sc 324
234 (198) 22	Sc 175
234 (198) 27	A 20
234 (198) 30	A 296
236 (201) 6	A 396
236 (201) 8	Sc 245
250 (206) 14	A 365
270 (217) 20	Sc 78
284 (229) 23	A 156
284 (229) 32	A 428
310 (241) 24	I 42
312 (242) 11	A 118
314 (242) 22	Sc 16
324 (249) 17	A 221
324 (249) 28	Sc 213
340 (257) 22	A 355
340 (257) 24	A 410
340 (257) 30	A 259
346 (258) 2	A 433
346 (258) 9	A 157
346 (258) 15	A 144
346 (258) 17	Sc 129
346 (258) 19	Sc 120
348 (261) 6	A 97
348 (261) 7	A 136
370 (270) 27	Sc 133
370 (270) 29	Sc 178
378 (274) 2	A 75
382 (277) 18	A 366
382 (277) 23	I 37
386 (278) 4	A 423

(FESTUS)

- p. 394 Th. (282 M.) 1 A 69
 396 (285) 1 A 481
 400 (286) 12 A 475
 400 (286) 19 A 356
 400 (286) 22 A 503
 400 (286) 28 A 523
 400 (286) 31 A 143
 400 (286) 33 A 524
 402 (286) 1 A 525
 402 (286) 15 A 178 55 68 549
 Sc 407
 424 (298) 7 A 525
 424 (298) 30 A 182
 424 (298) 32 Sc 111
 426 (298) 3 A 98
 426 (298) 4 A 131
 426 (298) 33 A 150
 428 (301) 1 A 455
 428 (301) 12 A 22
 428 (301) 14 A 151
 428 (301) 15 A 256
 428 (301) 17 A 356
 428 (301) 20 A 149
 430 (301) 11 Sc 406
 430 (301) 15 A 590
 434 (302) 31 A 494
 436 (305) 23 Sc 10
 438 (305) 19 A 286
 442 (306) 16 Sc 345
 444 (309) 3 Sa 65
 454 (313) 30 A 178
 456 (314) 20 I 40
 460 (317) 13 A 105
 460 (317) 14 Sc 50
 470 (321) 3 A 533
 476 (325) 10 cf. A 214
 476 (325) 19 A 101
 476 (325) 22 A 218
 476 (325) 28 A 430
 484 (329) 17 Sc 18
 486 (329) 27 Sc 330
 488 (330) 32 A 438
 490 (330) 11 Sa 70
 490 (330) 19 A 510
 490 (330) 31 A 421
 492 (333) 6 A 128
 492 (333) 7 A 429
 494 (333) 12 Sc 115
 504 (339) 9 Sc 216
 510 (343) 21 A 532
 510 (343) 30 A 440
 528 (351) 6 I 38
 530 (352) 27 A 135
 532 (352) 2 Sc 20
 532 (352) 17 Sc 428
 534 (355) 34 A 121

(FESTUS)

- p. 538 Th. (356 M.) 11 V 28
 538 (356) 25 Sc 430
 538 (356) 34 A 230
 540 (356) 3 A 231
 540 (356) 4 V 27
 540 (356) 13 A 134
 546, 2 (359, 25) A 521
 548, 5 (360, 7) Sc 416
 548, 24 (360, 26) Sc 51
 550, 22 (363, 23) A 479
 550, 24 (363, 25) A 480
 570 (375) 8 A 422
 570 (375) 22 V 25
 570, 27 (375, 28) A 353
 570, 29 (375, 30) Sc 117
 574 (376) 2 A 535

PAULUS

- p. 3, 25 Th. (4, 3 M.) A 598
 4, 2 (4, 13) A 605
 5, 6 (6, 11) A 588
 16, 36 (22, 11) A 162
 25, 17 (35, 3) cf. ad A 1 fr. LI A 496
 25, 21 (35, 5) A 496
 37, 24 (53, 7) A 505
 41, 5 (58, 9) A 293
 41, 23 (59, 3) I 35
 41, 25 (59, 4) V 26
 41, 27 (59, 5) Sa 66
 43, 37 (62, 10) I 33 cf. Sc 297
 44, 2 (62, 12) I 34
 48, 7 (68, 6) I 46
 66, 37 (94, 6) A 532
 79, 29 (111, 11) A 326 I 36
 83, 16 (116, 16) A 530
 87, 9 (121, 11) A 584
 88, 31 (123, 12) Sc 407
 88, 34 (123, 14) A 298
 125, 9 (144, 7) Sc 331
 127, 6 (144, 14) A 182
 127, 7 (144, 14) A 446
 131, 11 (147, 11) A 297 I 5
 161, 14 (163, 12) Sc 139
 189, 6 (176, 3) A 341
 193, 13 (179, 7) A 297
 285, 8 (228, 6) A 156
 285, 14 (228, 10) A 428
 315, 12 (243, 11) Sc 16
 325, 5 (248, 3) A 221
 341, 11 (256, 7) A 259
 347, 4 (259, 10) A 145 Sc 129 120
 353, 1 (263, 1) A 589
 393, 12 (283, 7) A 69
 395, 7 (283, 12) A 481
 425, 1 (299, 1) A 525
 429, 7 (300, 5) A 22

(FESTUS)

(PAULUS)

p. 429, 9 Th. (300, 6 M.)	A 149
431, 3 (300, 10)	A 590 Sc 406
435, 9 (303, 10)	A 494
437, 4 (304, 3)	Sc 10
439, 9 (304, 9)	A 286
477, 2 (324, 1)	A 101
477, 4 (324, 2)	A 218
477, 7 (324, 3)	A 430
491, 3 (331, 8)	A 510
500, 8 (336, 5)	A 504
500, 18 (337, 1)	A 507
511, 1 (342, 1)	A 532
533, 2 (353, 7)	Sc 20
535, 18 (354, 8)	A 121
539, 6 (357, 3)	V 28
539, 12 (357, 7)	A 231
551, 2 (362, 2)	A 479 480
559, 7 (367, 7)	A 534
561, 25 (369, 14)	Sc 52
563, 3 (369, 21)	V 4
571, 4 (374, 3)	A 422

FRONTO

ep. ad Caes.

i 4 p. 11 Nab.	A 5
5 p. 12	A 5
ii 10 p. 33	Sc 378
iv 2 p. 60	Sc 379
2 p. 61	ad Sotam
3 p. 66	I 21
12 p. 74	A 5
de eloq. p. 146	A 6
de orat. p. 160	A 67
de bello Parth. p. 217	Sc 312

GELLIUS i 22, 16	A 158
ii 26, 11	A 454
26, 21	A 384
29, 3 sqq.	Sa 21
iii 14, 4	A 536
iv 7, 5	V 13
17, 14	Sc 10
v 11, 12. 14	Sc 294
15, 9	Sc 376
16, 5	Sc 377
vi 2, 3 sqq.	A 381
9, 2	Sa 63
9, 17	Sc 293
12, 7	A 325
17, 10	Sc 300
vii 5, 10	Sc 78
6, 6	A 488
6, 9	A 94
16, 9	Sc 137
16, 10	Sc 134
ix 4, 1	A 488

(GELLIUS IX) 14, 5	A 413
x 1, 6	A 295
25, 4	A 390
29, 2	A 537
xi 4, 3	Sc 199
xii 2, 3 sqq.	A 303
4, 1. 4	A 234
xiii 21, 13	A 490
21, 14	A 454
23, 18	A 104
xvi 10, 1	A 183
xvii 17, 1	A 376
21, 43	A xii fr. v
xviii 2, 7	Sa 59
2, 16	A 380
5, 4	A 232
9, 3 sqq.	A 326
xix 8, 6	Sc 12
10, 12 sq.	Sc 234
xx 10, 3 sqq.	A 268

GLOSSAE (cf. Placidus)

C. BARTHII vide Vergilius	
COLUMNNAE p. 498	I 51 52
COD. ADMUNT. 472	A 625
COD. CASSIN. 90 C. GL. L. v	
p. 573, 45	A 297
578, 3	A 77
581, 14	A 607
LAT. GRAEC. C. GL. L. II	
p. 16, 3	A 605
18, 33	A 602

GRAMMATICI INCERTI

ARS BERN. Hagen. anecd. Helv.	
p. 81, 1	A 17
94, 10	A 441
94, 29	A 33
102, 27	A 440
112, 5	A 385
119, 29	A 314
122, 16	A 399
DE DUB. NOM. G. L. K. v	
p. 574, 24	Sc 418
584, 26	I 11
DE ULT. SYLL. vide Probus	
DE VERB. NEUTR. IMPERS. apud Columnam p. 83	A 614
EXPLAN. IN DONATUM vide Donatus	
FRAGM. BOBIENS. G. L. K. VII	
p. 542, 9	I 51
FRAGM. BOBIENS. DE NOMINE ET PRONOM. G. L. K. v	
p. 555, 3	A 489

(GRAMMATICI INCERTI)

FRAGM. DE METRIS *vide* Censorinus

FRAGM. DE SPECIEB. HEXAM. HER.

G. L. K. VI

p. 634, 15 A 623

636, 26 A 33

HIERONYMUS

epist. 8 t. i p. 21 A Vallars. A 24

60, 5 t. i p. 332 C *cf. Sc* 31260, 14 t. i p. 349 C D *Sc* 228127, 5 t. i p. 948 C *Sc* 246

apol. adv. Rufinum

II 11* t. II p. 502 C I 41

comm. in Isaiam lib. XII

c. 41 t. iv p. 504 A A 179

HISTORIA MISCELLA

II 16 p. 31, 3 Eyss. A 192

HORATIUS ep. II 1, 51

A 15

sat. I 4, 60 A 266

ACRO

in carm. I 28, 10 A 15

III 11, 18 *Sc* 415

epist. I 13, 10 A 568

II 1, 52 A 15

2, 98 A 167

satir. I 2, 37 A 465

4, 60 A 266

COMMENTATOR CRUQUII

in epist. I 13, 10 A 568

PORPHYRIO

in carm. I 2, 18 A 54

9, 1 A 608

III 24, 50 A 32 234 527

epist. II 1, 51 A 15

art. poet. 403 A 179

satir. I 1, 61 I 22

2, 37 A 465

4, 60 A 266

10, 30 A 496

ISIDORUS

de differentiis verborum

218 v p. 29 Arev. *Sc* 7

de nat. rer.

12, 3 p. 26, 10 Beck. A 545

origines I 3, 8 A 625

33, 13 A 179

34, 4 A 33

35, 3 A 329

35, 14 A 109

38, 6 I 20

x 270 A 607

XI 1, 109 I 14

XVII 9, 97 *Sa* 70

(ISIDORUS)

(orig.) XVIII 36, 3 A 558

XIX 1, 22 A 478

2, 4 A 492

2, 12 A 483

2, 14 A 499

IULIUS VICTOR (rhet. Lat. Halm.)

6, 4 p. 402, 30 *Sc* 37012 p. 415, 33 *Sc* 246

IUVENALIS

G. VALLA ad sat. 7, 134 A 226

LACTANTIUS *cf.* Statiusdiv. inst. I 11, 34 V 107 *et ad**Euhemerum*

11, 35 V 109

11, 45sq. V 132

11, 63 V 99

11, 65 V 98 62

13, 2 V 113

13, 14 V 60

14, 2 V 64

14, 7 V 83

14, 10 V 87

15, 30sq. A 111

17, 10 V 142

18, 11 V 23

22, 22sq. V 116

v 1, 5 A 268

de ira dei 11, 7 *ad Euhemerum*LANDOLFUS SAGAX *vide* historia miscella

LIVIVS xxx 26, 9 A 370

LUCANUS

COMM. BERN. in I 6 A 570

SCHOL. in x 249 I 43

LUCRETIVS I 116 sqq. A 6

MACROBIUS

Sat. I 4, 17 A 164

18 A 152

III 12, 8 I 29

13, 13 *Sc* 76

VI 1, 8 A 211

9 A 29 159

339

10 A 175

11 A 23

12 A 54

13 A 32

14 A 102

15 A 99

16 A 153

17 A 161 411

(MACROBIUS)

(Sat. vi 1)	18	A 174
	19	A 258
	20	A 292
	21	A 442
	22	A 224 277 439
	23	A 370
	24	A 415
	50	A 418
	51	A 386
	52	A 284
	53	A 416
	54	A 186
	60	A 358
	61	Sc 49
	62	A 257
	2, 16	A 287
	18	Sc 72
	21	Sc 131
	25	Sc 76
	26	V 9
	27	A 187
	28	A 443
	32	A xv fr. iv
	3, 3	A 401
	7	A 514
	4, 3	A 142
	4	A 173
	6	A 393 Sc 140 V 14
	7	Sc 292
	18	A 323
	19	A 434
	5, 5	Sa 12
	10	A 387 Sc 79
	9, 10	A 232
exc. Bob. G. L. K. v		
	p. 645, 9	A 354
	651, 34	A 137
	651, 35	A 379
exc. Paris. G. L. K. v		
	p. 626, 21	A 379
MAMERTINUS		
genethl. Maximiani	16, 3	V 21
MARCUS AURELIUS	<i>vide</i>	Fronto
MARIUS PLOTIUS SACERDOS	G. L. K. vi	
	p. 449, 2	A 489
	450, 20	A 64
	454, 30	A 109
	466, 29	A 486
	468, 6	A 618
MARIUS VICTORINUS	G. L. K. vi	
	p. 28, 7	A 600
	56, 9	A 576
	67, 7	<i>cf.</i> A 465

MARTIALIS

epigr. xi 90, 5 A 489

MARTIANUS CAPELLA

i 42 A 62
v 514 A 109MAXIMUS VICTORINUS G. L. K. vi
p. 216, 13 A 622

MINUCIUS FELIX

Octav. 19, 1 A 581
26, 6 A 179

MYTHOGR. VATIC. I

fab. 224 A 370

NESTOR NOVARIENSIS

ed. Ven. a. 1496 p. 68 A 343

NONIUS p. 15, 12 Sc 334

16, 7 Sc 23

20, 22 Sc 114

33, 7 Sa 6

39, 3 Sc 255

51, 14 A 146

63, 8 A 453

64, 31 A 160

66, 25 Sa 10

66, 27 A 319

76, 2 Sc 103

84, 33 Sc 282

85, 23 Sc 325

87, 33 Sc 366

90, 10 I 45

90, 14 Sc 353

91, 7 Sc 298

95, 32 A 324

97, 31 Sc 361

106, 30 A 232

110, 7 A 312

110, 14 Sc 344

111, 14 Sc 177

111, 33 A 107

112, 25 Sc 63

114, 7 A 397

115, 33 Sc 206

116, 7 A 253

116, 28 Sc 209

120, 2 A 117

122, 17 Sc 153

127, 13 Sc 21

129, 25 Sc 12

134, 13 A 73

134, 19 A 450

134, 20 A 452

134, 29 A 538

139, 13 Sa 6

140, 25 Sa 63

144, 14 Sc 130

(NONIUS) p. 147, 9 *Sa* 5
 147, 22 *Sc* 4
 149, 31 *A* 362
 150, 6 *A* 208
 150, 16 *A* 278
 150, 31 *A* 317
 151, 24 *A* 227
 153, 28 *Sc* 211
 155, 21 *A* 183
 155, 30 *Sc* 372
 158, 20 *A* 221
 160, 5 *Sc* 328
 165, 11 *Sc* 116
 166, 22 *Sc* 13
 169, 2 *Sc* 10
 169, 22 *Sc* 115
 170, 10 *Sc* 280
 170, 13 *Sc* 295
 172, 19 *Sc* 311
 176, 3 *Sc* 295
 181, 2 *Sc* 99
 183, 4 *Sc* 367
 183, 13 *Sc* 297
 183, 17 *Sc* 118
 190, 20 *A* 598
 192, 13 *I* 12
 194, 23 *I* 13
 195, 12 *A* 360
 195, 20 *A* 381
 195, 24 *A* 490
 196, 29 *Sc* 383
 197, 7 *A* 546
 197, 9 *A* 26
 198, 2 *Sc* 386
 205, 28 *Sc* 382
 211, 9 *A* 553
 214, 10 *A* 549
 215, 7 *A* 55
 216, 28 *A* 28
 217, 11 *A* 282
 217, 12 *A* 315
 219, 12 *A* 425
 221, 8 *A* 160
 222, 32 *Sc* 193
 222, 33 *A* 440
 223, 24 *Sc* 195
 223, 30 *A* 508
 224, 7 *Sc* 202
 224, 18 *Sc* 26
 226, 30 *A* 178
 230, 15 *A* 464
 232, 24 *Sc* 337
 245, 27 *Sc* 304
 246, 11 *Sc* 291
 255, 24 *Sc* 341
 261, 7 *Sc* 262
 261, 13 *Sc* 346

(NONIUS) p. 261, 18 *Sc* 262
 263, 11 *Sc* 360
 277, 21 *Sc* 6
 290, 17 *Sc* 137
 292, 8 *Sc* 102
 292, 15 *Sc* 147
 292, 17 *Sc* 255
 297, 18 *Sc* 279
 306, 23 *A* 59
 306, 28 *Sc* 149
 328, 23 *Sc* 63
 342, 14 *Sc* 333
 342, 23 *Sc* 207
 355, 15 *Sc* 158
 369, 25 *Sc* 340
 370, 22 *A* 349
 378, 15 *A* 52
 378, 18 *A* 70
 384, 33 *Sc* 116
 385, 15 *A* 254
 393, 13 *Sc* 17
 399, 8 *Sc* 188
 402, 2 *Sc* 80
 405, 3 *Sc* 363
 407, 21 *Sc* 190
 408, 3 *A* 527
 418, 9 *A* 617
 429, 4 *Sc* 332
 435, 13 *A* 295
 448, 17 *I* 44
 466, 26 *Sc* 202
 467, 13 *Sc* 281
 467, 31 *Sc* 185
 469, 6 *Sc* 289
 469, 24 *Sc* 368
 469, 26 *Sc* 179
 470, 4 *Sc* 287
 470, 15 *Sa* 8
 471, 9 *Sc* 128
 471, 18 *Sc* 369
 472, 7 *A* 300
 472, 27 *Sc* 186
 472, 30 *Sc* 5
 474, 22 *Sa* 1
 474, 30 *Sc* 197
 475, 3 *Sc* 145
 475, 24 *Sc* 327
 478, 20 *A* 466
 483, 3 *A* 352
 489, 28 *Sc* 156
 490, 7 *Sc* 157
 490, 12 *Sc* 336
 494, 3 *Sc* 203
 504, 4 *Sc* 311
 504, 6 *Sc* 202
 504, 15 *Sc* 83
 504, 32 *Sc* 181

- (NONIUS) p. 505, 9 Sc 106
 505, 18 Sc 148
 505, 33 Sc 315
 506, 3 Sc 373
 507, 18 Sc 203
 507, 22 Sc 308
 510, 10 Sa 2
 511, 5 Sc 307
 511, 8 Sc 180
 512, 6 Sc 306
 513, 11 Sc 374
 514, 13 Sc 309
 515, 13 Sc 80
 515, 26 Sc 104
 516, 15 A 76
 517, 14 Sc 375
 518, 5 Sc 310
 518, 18 Sc 182
 530, 3 A 537
 536, 31 A 325
 537, 25 Sc 330
 537, 27 Sc 339
 555, 16 A 544
 556, 24 A 172
- ORIGO GENTIS ROMANAE *vide* Aurelius Victor
- OROSIUS
 hist. i 12, 10 Sc 254
 iv 1, 14 A 192
- EKKEHARTUS IV in cod. Sangall.
 621 ad iii 9, 5 A 170
 iv 6, 21 A 222
- SCRIPTOR EKKEHARTO IV PAULO
 PRIOR in eodem cod.
 ad iv 14, 3 A 274
- OSBERNUS panorm. (thes. nov. Lat.)
 A. Mai class. auct. viii
 p. 29 A 492
 148 A 164
 151 A 505
 174 A 478
 332 A 595
 360 A 298
 372 A 342
- OVIDIUS
 fast. ii 242 *cf.* A 370
 487 A 65
 met. xiv 814 A 65
 trist. ii 259 A 35
- PAULUS *vide* Festus
- PERSIUS prol. 2 A 15
 sat. 6, 9 A 16
- (PERSIUS)
 SCHOL. ad prol. 2 A 15
 sat. 4, 13 A 625
 6, 10 A 16
- PHAEDRUS
 iii epil. poet. 34 Sc 331
 iv 7, 6 sqq. *cf.* Sc 246
- PLACIDUS cod. Paris. C. Gl. L. v
 p. 157, 21 A 607
- PLAUTUS
 Poenul. prol. 3 Sc 2
 11 Sc 1
- PLINIUS
 nat. hist. vii 101 A xvi fr. i
 xviii 84 A 526
- POLYBIUS iii 105, 8 *cf.* A 372
- POMPEIUS *vide* Donatus
- POMPONIUS
 in dig. i 2, 2, 38 A 331
- PORPHYRIO *vide* Horatius
- PRISCIANUS
 inst. i p. 30, 4 H. A 332
 iii p. 97, 8 A 17
 v p. 153, 9 A 424
 153, 11 A 367
 170, 7 A 557
 171, 4 Sc 296
 171, 11 A 385
 vi p. 199, 4 A 441
 206, 23 A 138
 210, 10 A 290
 223, 4 A 260
 230, 5 A 367
 250, 9 A 398
 250, 12 Sc 26
 250, 15 A 113
 259, 5 A 409
 260, 2 A 440
 278, 13 A 431
 278, 16 A 314
 281, 7 A 398
 vii p. 293, 13 Sc 122
 320, 16 Sc 246
 334, 22 A 460
 337, 26 A 34
 341, 20 V 51
 viii p. 383, 6 I 8
 401, 3 A 10
 419, 16 A 364
 428, 14 A 171
 434, 8 Sa 64
 445, 7 A 363
 450, 6 A 140

(PRISCIANUS inst.)

ix p. 470, 22	H. A 559
473, 23	A 363
474, 2	A 389
480, 5	A 285
482, 4	A 495
486, 13	A 225
486, 15	A 321
x p. 500, 20	A 10
501, 14	A 391
504, 26	A 133
517, 10	Sc 293
518, 14	A 394
518, 17	A 414
518, 19	A 448
532, 17	V 31
540, 7	A 10
541, 15	A 328
xii p. 591, 12	A 109
xiii p. 3, 6	A 132
xv p. 71, 3	Sc 374
71, 4	A 76
xvii p. 192, 14	A 491
205, 20	A 456
xviii p. 234, 21	A 179
de metris Terent. G. L. K. III	
2, 14 p. 423, 36	Sc 246
partition. XII vers. G. L. K. III	
p. 492, 25	A 109

PROBUS *vide* Vergilius

DE ULT. SYLL. G. L. K. IV	
p. 221, 11	A 179
231, 16	A 3
263, 12	A 576

PRUDENTIUS

GLOSSA ad apotheos. 845 I 50

QUINTILIANUS

I 4, 15	A 178 n.
	Sc 176
5, 12	A 126
6, 12	A 68
II 15, 4	A 308
17, 24	A 483
V 10, 84	Sc 246
VI 3, 86	A 174
VII 9, 6	A 179
VIII 3, 31	Sc 23
6, 9	A 486
IX 2, 36	Sc 20
3, 77	Sc 61 n.
4, 115	A 214
XI 3, 31	A 303

RHET. AD HERENN. *vide* Cicero

RUFINIANUS de fig. (rhet. Lat. Halm.)
 11 p. 41, 29 Sc 224
 37 p. 47, 18 Sc 225

RUFINUS de num. G. L. K. VI
 p. 569, 13 Sc 86

RUTILIUS LUPUS (rhet. Lat. Halm.)
 I 12 p. 8, 18 Sc 408

SACERDOS *vide* Marius

SENECA

de benef. IV 27, 2 A 370
 ad Polyb. de cons. 11, 2 Sc 312
 epist. 108, 32 V 19
 108, 34 V 23 cf. A 614
 de mort. Claud. 8 Sc 244

SERENUS SAMMONICUS

lib. med. 819 cf. Sa 69
 1092 cf. A 370

SERVIUS *vide* Vergilius

SILIUS ITALICUS

XII 393 cf. A 376

STATIUS

INTERPRES FABII AQUINATIS
 A 311

LACTANTIUS

in Achill. I 22 Sc 194
 Theb. III 484 cf. A 15
 v 336 Sc 246
 VI 27 A 469
 XI 56 A 519

SCHOL. BARTHII

in Achill. I 558 A 573

SCHOL. COD. BAMBERG.

in Theb. III 508 A 138

SUETONIUS

Octav. 7 A 502
 Tiber. 21 A 370

SUIDAS s. v. "Ερμιος

(I 2 p. 262 Bernh.) Scip. I cf. A 376

SYMMACHUS

ep. I 20, 2 cf. A xv fr. I

TERENTIUS

DONATUS

in ad. I 2, 26 A 15
 I 2, 31 Sc 187
 III 3, 32 Sc 244
 Andr. II 5, 18 A 15
 III 2, 25 I 9
 eun. III 5, 12 A 8
 III 5, 42 Sc 380

(TERENTIUS)

(DONATUS)

in hecyr. i 2, 60	A 155
Phorm. prol. 34	A 335
i 2, 24	A 15
i 3, 5	Sc 246
ii 1, 57	A 348
ii 2, 25	Sa 14
iii 1, 1	A 550
v 4, 2	A 204
v 9, 39	A 470

LEXICON C. BARTHII adv. xxxviii
15 p. 1751 A 626

SCHOL. BEMBIN.

in haut. ii 3, 16 A 566

TERTULLIANUS

de anima

33 i p. 357, 17 ed. Vind.	A 15
34 358, 20	A 15
adv. Valent. 7 p. 291 D Rigalt.	A 60

THEODULUS

SCHOL. in eglog. v. 285—288 A 62

THES. NOV. LAT. *vide* Osbernus

TREBELLIIUS POLLIO Claud. 7, 7 V 1

UGUCIO A 595

G. VALLA *vide* Iuvenalis

VARRO

de l. L. v 14	Sc 388
19	Sc 112 215 381
22	<i>cf.</i> A 455
23	Sc 411
42	A 25
55	A i <i>fr.</i> LIX
59	A 10 V 52
60	V 46 A 13
62	V 25
64	V 48
65	V 54 A 580
68	V 59
74	<i>cf. ad</i> A i <i>fr.</i> LIX
86	I 48
111	A 14
182	A 265
vi 6	Sc 19
61	I 39
81	Sc 19 262
82	A 421
83	Sc 47
vii 6	A 65 Sc 196 107
7	A 541
9	Sc 288
12	Sc 187 A 463
13	Sc 420

(VARRO)

(de l. L vii) 16	Sc 121
19	Sc 150
20	A 1
21	A 378
26	A 2
28	A 24
32	A 528
33	A 616 Sc 246
35	Sa 65
36	A 214
37	A 521
41	A 207 582
42	A 119
43	A 120
44	A 121
45	A 122
46	A 459 331 529
48	A 9
49	Sc 396
71	Sa 67
73	Sc 215
76	Sc 19
82	Sc 105 53
85	<i>cf. ad</i> A i <i>fr.</i> LIX
87	Sc 232
89	Sc 397
93	Sc 417 419
100	A 571
101	Sc 421 I 10
103	A 584
104	I 7 A 585 586 531
ix 54	A 14
107	I 26
x 70	Sc 82
rer. rust. i 1, 4	A 1
4, 1	V 47
48, 2	V 146
iii 1, 2	A 501

VELIUS LONGUS G. L. K. vii
p. 55, 24 A 179

VERGILIUS

CYNTHIUS CENETENSIS in Aen. i 4
(A. Mai class. auct. vii p. 327
p. 4 ed. Dozio) Sc 410
ii 687 (p. 386 M. 59 D.) A 18

GLOSSATOR C. BARTHII adv. xxxiii
13 ad Aen. xii 19 I 47

PROBUS

in ecl. 6, 31 p. 11, 10 K.	Sc 345
6, 31 p. 14, 2	A 18
6, 31 p. 16, 2	Sc 284
6, 31 p. 18, 13	A 521
6, 31 p. 19, 11	A 147

(VERGILIUS)

(PROBUS)

(in ecl.) 6, 31 p. 20, 25 K. A 543

in georg. II 506 p. 53, 21 A 220

SCHOL. BERN. Hageni (Fleckeis.

annal. suppl. iv)

in georg. I 512 A 484

II 43 A 561

119 A 330

384 A 1 fr. LI

III 76 A 556

IV 7 A 613

72 A 299

SCHOL. PARIS. Mommseni (mus.

Rhen. XVII p. 143)

in georg. II 43 A 561

SCHOL. VERON.

in Aen. II 173 p. 86 Keil. II p. 5

Herrm. cf. ad A 606

II 687 p. 90 K.

II p. 10 H. A 18

V 241 p. 95 K.

II p. 17 H. A 569

V 473 p. 95 K.

II p. 18 H. A 205

X 1 p. 102 K.

II p. 26 H. A 60

X 8 p. 102 K.

II p. 27 H. A 279

ecl. 5, 88 p. 72 K.

I p. 12 H. Sc 213

SERVIUS

in Aen. I 4

Sc 410

20 A VIII fr. xv

26 I 23

31 A 542

51 A 594

52 Sc 233

69 A 512

81 A 551

190 I 15

224 A 388 Sc 79

254 A 457

273 A 35 cf. 54 77

281 A 291

412 A 609

530 A 23

726 Sc 95

741 A 29 I 43

II 62 Sc 135

173 A 606

241 Sc 92

274 A 7

313 A 140

355 A 68

(VERGILIUS)

(SERVIUS)

(in Aen. II) 486

A 140

651 I 30

III 241 Sc 174

333 A 58 141

384 ad A 1 fr. LI

IV 9 I 25

404 A 474

576 A 64

V 37 A 506

114 A 227

VI 219 A 155

545 A 309

595 A 138

685 A 424

686 Sc 427

705 A 596

748 A 558

764 A 115

777 A 35

779 I 28

845 A 370

VII 320 Sc 194

568 A 440

622 A 267

683 A 603

691 A 376

804 A 323

VIII 361 A 563 564

500 A 308

631 A 68

IX 37 A 597

163 A 511

253 Sc 414

327 A 482 554

399 Sc 426

420 A 100

501 A 140

526 A 174

641 A 301

653 A 56

675 A 400

744 I 3

X apud Columnam A 627

5 A 61

6 A 127

10 I 4

396 A 472

532 A 199

XI 19 A 461

27 A 599

236 A 119 cf. 33

555 624

299 A 497

306 A 493

326 A 477

(VERGILIUS)

(SERVIUS)

in Aen. xi)	601	V	14
	608	A	537
	660	A	1
xii	115	A	600
	121	Sa	3
	294	A	601
	298	I	27
	499	A	513
	552	A	161
	605	I	24
	657	A	446
	709	A	555 196
ecl.	9, 23	I	2
	10, 10	I	6
georg. i	12	Sc	384 A 497
	18	A	419 436

(VERGILIUS)

(SERVIUS)

(in georg. i)	75	Sa	12
ii	424	A	540
	437	A	316
	449	A	262
iii	35	A	30
	76	A	556
	116	A	232
iv	59	A	21
	170	Sc	426
	188	A	446 343
	230	A	436 419

VICTORINUS de metr. G. L. K. vi

p. 211, 22 A 623

VULCACIUS GALLICANUS

Avid. Cass. 5, 7 A 500

INDEX SERMONIS

A annales Sc scenica Sa saturae V varia I incerta

*Eis quae a librorum memoria diversa in contextum recepi stellam * affixi, semicirculis inclusa stellula (*) indicavi ea quae in notis non improbabili- ter viderentur proposita esse: parenthesi () inclusi si quid in libris prorsus omittitur, uncis [] quod ab Enniana poesi alienum habeam, 'al.' est alias, 'v. l.' varia lectio. Ex Sa 21—56 pauca excerpta sunt, ex Euhemero nomina.*

pestem abige a me Sc 29 se a malis spernit procul Sc 189 a stirpe supremo A 178 a terra Sc 117 a sole exoriente V 21 facem iacit a laeva Sc 33 a carcere fusi A 484 caput a cervice revulsum A 472 a socru.. nanctus Sc 357 a sapienti.. opprimi Sc 412 ab ludis.. exspectantes nuntium Sc 47 longinque ab domo Sc 80 ab hoc facessite Sc 149 ab laeva A 613 ab iis.. petunt Sc 322 impetrem.. ab animo Sc 347 victus.. ab isdem A 193 abs te.. nuntius Sc 230 abs te viduae.. sunt Sc 233 abiegna(al.abiegnae)..trabes Sc 247 abies.. alta A 189 abiete (trisyll.) crispa Sc 91 pestem abige a me Sc 29 abicio tenebris abiectis A 212 abligurias bona Sa 17 certare abnueo A 279 abnuebunt Sc 329 te adiri abnutas Sc 352 vincla.. abruptit A 515 absum quod nunc abest Sc 318 abundantes hastas A 405 (?) Abydi V 35* ac A 108 136 Sc 148 (?) ac si Sa 63 cf. atque Acanthus A 330 calvaria pingua acarnae V 43* accedere.. Navibus A 387 non potest accedi Sc 166 accedit muros A 537 lumen.. accendat Sc 399 accenderit Sc 400 ad genua accidit Sc 375 quanto e

loco.. lapsa fortuna accidat Sc 356 quo accedam Sc 88 accedisset (al. accedissent).. ad terram Sc 247 accipe Sc 424* manus.. accipite Sc 283 hoc.. accipe dictum A 198 accipe daque fidem A 32 acceptum me necato Sc 420 acer hiemps A 424 somnus.. mollissimus perculit acris A 369 acrem aciem Sc 172 indigno bello.. acerbo A 395 Acestes cf. V 128 sq. Acherontem obibo Sc 245 Acherusia templa Sc 107 cf. Incret. ad A 6 adscr. dare arma Achilli Sc 179 Achivis Sc 177 Achivos Sc 199 cum Achivis Sc 17 aciem inclinatam Sc 172 ferri stridit acumen A 363 ululat.. acute A 342* sonitus effudit acutos A 530 ad me adire Sc 349 ad eum aditavere Sc 425 eunt ad fontem Sc 130 ad vos adveniens Sc 161 quod iter incipiam ingredi?.. ad Peliae filias Sc 277 portabant.. ad litora A 610 ad Troiam.. misi Sc 313 clamor ad caelum.. vagit A 531 referunt ad pectora tonsas A 231 ad genua accidit Sc 375 accedisset.. ad terram Sc 247 manus ad caeli.. templa Tendebam A 49 spectant ad carceris oras A 85 dant consilium.. ad voluptatem Sc 378 pendent.. unum ad quemque pedum A 362 ad pedes.. quadringentos Sc 117

Nestoris ad patriam *V* 41 ad laevam *Sc* 238 posuit spiramina.. ad undas *A* 260 pulvis ad caelum vasta videtur *A* 282 ad armentas *A* 598 addecet *Sc* 300*
 additur.. collega *A* 303 operam addidit *V* 32
 Iuppiter tuque a deo, summe Sol *Sc* 234
 adeo ad me a dire *Sc* 349 te adiri *Sc* 352
 adfero attulit.. lumen *A* 35
 adgretus fari *A* 588
 ad eum aditavere *Sc* 425
 auditis hostimentum adiungito *Sc* 133
 adiuvent *Sa* 31 si quid ego adiuero *A* 335
 adnūit sese.. decernere *A* 133
 adorti Moenia *A* 164
 adsectari se omnes cupiunt *I* 8
 adsto *vide* asto
 adsum adest adest fax *Sc* 63 adsunt *Sc* 28 visus.. adesse *A* 6
 tonsillas.. aduncas *A* 499
 cum advenis *Sa* 14 adveniet *Sc* 67
 71 ad vos advenies *Sc* 161
 adventant *Sc* 49
 adversarios *Sc* 301
 adversum adversarios *Sc* 301 profiteri et proloqui Advorsum illam *Sc* 338
 animum advertite *Sc* 2 advortēre animum *Sc* 397
 advocant *Sc* 130
 Aeacidā Burrus *A* 275 te Aeacidā! *A* 179 genus Aeacidarum *A* 180
 Aeacus Aeaci *Sc* 325*
 Andromacha aechmalotis (*al.*-tos) *p.* 130
 aedes extra aedis *Sc* 256
 aedificant nomen *A* 412
 animus aeger *Sc* 392 aegro cum corde *A* 51 aegro corde *A* 349 Medea animo aegro (*al.* aegra) *Sc* 254
 passa aegerrime *Sc* 100
 catus Aelius Sextus *A* 331
 Aeneas *cf.* *V* 128
 Aeni *V* 35
 crateras aenos *A* 511 *cf.* ahenis virgines vereor aequalis *Sc* 59
 oratio aequa non aequae valet *Sc* 201 cum concordibus aequiperare (?) *A* 132 factis aequiperare *V* 22
 aequora salsa veges *Sc* 367 per aequora campi *A* 137 per aequora cana *A* 478

aeguis eademque oratio aequa non aequae valet *Sc* 201 nos quiescere aequum est? *Sc* 160 ius atque aequum *Sc* 189 ius atque aequum (a- cum ac ius?) fecisse *Sc* 148* bellum aequis manibus.. diremit *A* 167
 aer *V* 56 vento quem perhibent Graium genus aera *A* 148 Iuppiter.. quem Graeci vocant Aerem *V* 55 aere fulva *A* 454
 aerato sonitu *A* 403
 cui nunc aerumna mea libertatem paro *Sc* 137 tibi sunt.. gerendae Aerumnae *A* 46 aerumnas tetulisti *A* 55 quantis cum aerumnis *Sc* 102 erumna *I* 49
 aes sonit *Sc* 181* raucum sonus aere currit *A* 520 prolato aere astitit *Sc* 16
 Aesculapi liberorum *Sc* 165
 aestatem autumnus sequitur *A* 424
 longinqua dies confecerit aetas *A* 413 domi aetatem agerent *Sc* 261 aetate in agunda *A* 380 post aetate pigret *A* 425
 aeternum seritote diem *A* 106
 liquidas pilatasque aetheris oras *Sa* 4 clamor ad caelum.. per aethera vagit *A* 531
 oceanum.. rubrā tractim obruit aethrā *A* 435
 aevi integros *Sc* 414 aevum Degit *A* 115 vivebant.. atque aevum agitabant *A* 307
 Africa.. terra *A* 310 *cf.* *Sa* 11
 Agamemno! *Sc* 230
 scitus agaso *A* 438
 ageā longa repletur *A* 492
 ager oppletus imbrum Fremitu *Sc* 384 causa poliendi Agri *A* 320 detondit agros laetos *A* 495 sortiunt urbem atque agros *Sc* 128 agros.. depopulant *Sc* 369
 stellas sublime agitans.. noctis iter *Sc* 217* miscent inter sese inimicitiam (-as?) agitantes *A* 271 vivebant.. atque aevum agitabant *A* 307
 nigrum.. agmen *A* 474 leni fluit agmine flumen *A* 173 tanto sublatae sunt agmine.. lapides *A* 553 (?)
 ago spumas agit albas *A* 518 cui quod agat institutumst.. Id agit *Sc* 236 *sq.* quid agat secum cogitat *Sc* 340 quid agat humanum genus *Sc* 317 aetatem agerent *Sc* 261 haec inter se.. (egere) *A* 135 cernebant

magnis de rebus agentes *A* 555
 aetate in agunda *A* 380 quod tute
 agere possies *Sa* 58
 ahenis *A* 567* *cf.* aenos
 Ajax *Sc* 20 Aiacem *Sc* 324
 aii *A* 179* aiunt *I* 10
 ala premunt Alas *Sc* 221
 alacer celsus *Sa* 16 coetus..alacris
 ..insultans *Sc* 127
 Albai longai *A* 33
 sol albus *A* 89 albus iubar *A* 557
 spumas agit albas *A* 518
 Alexandrum *Sc* 53
 aliquis *Sc* 70 capra aut nepa aut..
 nomen aliquod beluarum *Sc* 243
 aliquid quod do *Sc* 424 aliquod lum-
 en.. cerno *Sc* 19
 somnia aliquot *Sc* 429
 alius *V* 27 alii (*plur.*) *A* 213 *Sc* 49
V 28 aliae res obnoxiosae *Sc* 303
 alias *A* 625 alia.. dissupat.. mem-
 bra *Sc* 118
 Fides alma *Sc* 403
 turserat alte *A* 321* alte delata *A* 365
 alter *Sc* 24 summus.. capitur med-
 dix: occiditur alter *A* 298 alter nare
 cupit: alter pugnare paratus *A* 252
 cum alterius abligurias bona *Sa* 17
 qui alteri exitium parat *Sc* 167 sibi
 semitam non sapiunt, alteri mon-
 strant viam *Sc* 321 qui.. postulat
 alterum frustrari *Sa* 59
 alterna vice *Sc* 126
 altisonum cael *A* 575 altisono car-
 dine *Sc* 93 altisono Caeli clipeo *Sc*
 215
 Iovis altitonantis *A* 541
 genus altivolantum *A* 81*
 altus carbasus alta *A* 573 abies..
 alta *A* 189 iubam..altam *A* 517
 arcem altam *Sc* 259 in alto.. Aven-
 tino *A* 80 Hellesponto.. in alto *A*
 378 alti.. parietes *Sc* 90* templa
 alta Orci *Sc* 107 arbusta per alta
A 187 per altum *A* 616 ex alto in
 altum desepit mare *Sc* 310 ex alto
 .. volavit avis *A* 91 rapit ex alto na-
 ves *Sc* 79
 amaro corpore buxum *A* 263*
 ambactus *A* 605
 ambo *A* 106 *Sc* 160 ambas.. proten-
 dere *A* 618*
 apud Ambraciae finis *V* 36* (?) *cf.*
A xv fr. i et p. 188
 amicitiam *Sc* 12
 amicus certus *Sc* 210 amici.. eunt
Sa 40 amicos *Sa* 58 amici! *Sc* 309

manu magna Romanos inpulit am-
 nis *A* 569 constitere amnes peren-
 nes *V* 12
 amo amavit *A* 37 spernitur orator
 .. miles amatur *A* 269
 amoenam urbem *A* 173 amoena
 salicta *A* 39
 amoris magis quam honoris.. gra-
 tia *Sc* 278 amore saevo saucia *Sc* 254
 amplius exaugere *A* 283
 an.. sortiunt *Sc* 128 an aliquid quod
 do nil morares *Sc* 424 seditio tab-
 etne an numeros augificat suos
Sc 103 vosne velit an me *A* 197
 vivam an moriar nulla in me est
 metus *Sc* 407
 doctus.. Anchisesque (*al.* Anchisa)
A 18 pium.. Anchisen *A* 31
 ancilia *A* 120
 bonus Ancus *A* 149
 Andromachae *Sc* 105
 caerulea incinctae angui *Sc* 30* an-
 gue villosi canis *Sc* 415
 aqua terra anima [et] sol *V* 47 venit
 divinitus pullis.. anima *A* 12 ova
 parere solet.. Non animam *A* 11
 animam de corpore mitto *A* 210*
 spiritus ex anima calida spumas
 agit *A* 518 me anima prvem *Sc* 198
 inpune animatus *A* 99 vera virtute
 .. animatum *Sc* 300
 animus cum pectore latrat *A* 584
 animus atque aures avent *Sc* 47
 animus nescit quid velit *Sc* 238 in-
 certe errat animus *Sc* 241 animus
 aeger semper errat *Sc* 392 est ani-
 mus propitiabilis *Sc* 372 o pietas
 animi *A* 8 quid censens domino esse
 animi *Sa* 18 praestans animi *I* 47
 animum advertite *Sc* 2 advortere
 animum *Sc* 397 mentem atque ani-
 mum delectat suum *Sc* 237 animo
 lamentor *A* 204 animo.. benigno *A*
 470 animo aegro (*al.* aegra) *Sc* 254
 impetrem.. ab animo *Sc* 347 animos
 superant *A* 205 (?) equus.. Vincla suis
 magnis animis abrupti *A* 515 cum
 pulchris animis.. iuventus *A* 550
 Anionem *A* 603
 anne *Sc* 277
 anni *A* 501 multos annos latuit *Sc*
 64 annos multos.. Bellum gerentes
Sc 80 annus naturalis *I* 32
 ansatas mittunt *A* 172 ansatis..
 telis *A* 154
 ante hunc *A* 216 ponebat ante salu-
 tem *A* 371 quod est ante pedes *Sc*

- 244 multum ante alias infelix *A* 625
 tonsas ante tenentes *A* 227 sunt
 ante gerendae .. post .. resistet *A* 45
 fuimus ante Rudini *A* 377 illa paulo
 ante sapiens .. modestia *Sc* 55
 antehac *A* 192 203
 antiqua .. fida custos *Sc* 255 anti-
 cum opulentum oppidum *Sc* 287*
 more antiquo *Sc* 315 antiqua se-
 pulpta vetustas Quae facit *A* 247 mo-
 ribus antiquis *A* 500
 regi antistat *Sc* 228*
 anus *A* 35
 Anxur *A* 162
 aplustria *A* 602
 Apollo *A* 63 *Sc* 31 44 58 361 Apol-
 linem *Sc* 41
 hominem appellat *Sc* 50
 Appius *A* 223
 quo applicem *Sc* 88
 apriculum piscem *V* 38
 Nox .. stellis ardentibus apta *A* 339
 vinclis venatica .. Apta *A* 341 Fi-
 des .. apta pinnis *Sc* 403 caelum ..
 stellis fulgentibus aptum *A* 29 159
 apud Ambraciae finis *V* 36 (?) aput
 Cúmas *V* 39 [apud Emporium *A* 628]
 criminat Apud te *Sa* 9
 aqua terra anima [et] sol *V* 47 aq̄-
 ast aspersa Latinis *A* 168 aquae vis
A 379
 aquilā pennis obnixa volabat *A* 147
 spiritus austri .. aquiloque *A* 444
 Iovis aram *Sc* 99 arae patriae *Sc* 89
 buxus araneae *I* 12
 arbitror *Sc* 409
 arbores vento vacant *Sc* 185* *V* 12
 arbores frondescere *Sc* 151
 sonabat Arbustum *A* 191 arbusta
 per alta *A* 187
 omnia per sonitus arcet *A* 543
 intendit .. Arcum auratum *Sc* 32 ar-
 cus subsapiunt *A* 409
 ardentem facem *Sc* 35 ore in ar-
 dente *Sc* 412 stellis ardentibus *A*
 339 ardentibus taedis *Sc* 30 oculis
 .. ardentibus *Sc* 54
 ardua .. Pergama *Sc* 77 ardua tesca
Sc 430
 Areopagitae *Sc* 150
 Argeos *A* 121
 Argivi .. viri *Sc* 250 res Argivum
Sc 169 civitatem .. Argivum *Sc* 332
 Argo *Sc* 250
 argumentum *Sa* 57
 arguor *Sc* 225
 argutarier *Sc* 304
 arietis *Sc* 251
 aritudinem *V* 46
 sonitum .. arma dederunt *A* 415 ar-
 ma arrigunt *Sc* 140 dare arma *Sc*
 179 arma requirunt *A* 186 armis
 Certando *A* 209 armis arma terun-
 tur *A* 572 quantum .. potesset in
 armis *A* 222 sub armis .. vitam cer-
 nere *Sc* 262
 segetis armatae *Sc* 275 armatos *Sc*
 158 gravidus armatis equus *Sc* 76
 ad armentas *A* 598
 arma arrigunt *Sc* 140
 cum tremulis .. artubus *A* 35
 artus genua comprimit arta gena
I 14
 arx summa arcis .. Moenia *A* 164
 Corinthum arcem altam *Sc* 259 arce
 et urbe *Sc* 88
 ascendere *V* 23
 aspectabat virtutem legionis *A* 343
 oculorum aspectu *Sc* 34
 exercitus asper *A* 393 aspera .. ostrea
V 35 aspera saxa *Sc* 430 undis aspe-
 ris *V* 10 saxis .. asperis *Sc* 362 *cf.*
A 205
 aquast aspersa Latinis *A* 168
 procul aspiciunt *A* 387 templum
 .. aspice *Sc* 288 aspice hoc sublime
 candens *Sc* 345 aspice .. imaginis-
 formam *V* 15
 Assaraco natus *A* 30
 ast *A* 76
 asta atque .. Contempla *Sc* 287 pro-
 lato aere astitit *Sc* 16 adstantem (*al.*
 astante) ope barbarica *Sc* 94 marinas
 propter astabat plagas *Sa* 65
 astrologorum .. quid fit observa-
 tionis *Sc* 242
 at *A* 80 98 129 131 140 274 547
Sc 177 *V* 51
 Iuppiter Ataburius *cf.* *V* 120
 ater sanguine atro *Sc* 363
 Athenas *Sc* 287 athenis *A* 567 (?)
 Atlas *I* 43 *cf.* *A* 1 *fr.* *xxiii*
 atque *A* 3 79 87 175 189 205 232
 307 495 563 579 *Sc* 12 13 22 26 47
 63 91 115 128 133 146 148* 148 178
 189 237 271 287 304 315 326 342
 378 *V* 46 *I* 14 atque (*in. vers.*) *A* 486
 (*al. cumque*) *A* 569 *V* 56 atque atque
 (*in. vers.*) *A* 537 etiam atque Etiam
Sc 217 caelo atque terrae *Sc* 258 Tel-
 lamonis patris atque Aeaci et pro-
 avi Iovis *Sc* 325 mortalis atque ur-
 bes beluasque *V* 58 sileteque et ta-
 cete atque animum advertite *Sc* 2

opulenti loquuntur pariter atque ignobiles *Sc* 200 qui ferro minitere atque in te ningulus *A* 130 *cf.* ac *A* treus *cf.* *Sc* 362
 fructus verborum aures aucupant *Sc* 281
 audacter *A* 239
 orator audax esse debet *I* 21 audaci cum pectore *A* 381 audaces.. servi *Sc* 369
 neque .. *μῶ* facere audent *I* 10 ausus es *A* 578 nos ausi reserare *A* 217
 occasus.. audere repressit *A* 294
 audientiam *Sc* 1
 audire est operae pretium *A* 465
 audire iubet vos *Sc* 3 audi* atque auditis hostimentum adiungito *Sc* 133 hoc audite parumper *A* 208
 audiunt *Sc* 335 audibo *Sc* 315 audibis *Sc* 373
 auferre domos *A* 255 aufert *V* 32 vos auferam *Sa* 38 secum abstulit .. Insigne *A* 416 prospectum abstulit *Sc* 182
 augescere *A* 466
 augificat *Sc* 103
 tanto .. augmine .. lapides *A* 553 (*)
 auspicio augurioque *A* 78 augusto augurio *A* 502
 coniectura auguro *Sc* 290
 augusto augurio *A* 502
 Aulacia *cf.* *V* 63
 caliginis auras *A* 21
 arcum auratum *Sc* 32 crateris ex auratis *A* 624
 aureus .. sol *A* 92
 auris aures avent *Sc* 47 fructus verborum aures aucupant *Sc* 281 tetigit aures nuntius *Sc* 230 auris tibi contra utendas dabo *Sc* 315 sonitus auris .. increpat *Sc* 341
 aurum posco *A* 194 auro ebore instructam *Sc* 96 ferro non auro vitam cernamus *A* 196 nemo ferro potuit superare nec auro *A* 373
 mi ausculta *Sc* 291
 auspicio augurioque *A* 78 auspicio se devovet *A* 79 auspicio .. stabilita *A* 96
 spiritus austri *A* 443
 aut *A* 141 205 294 534 causa pugnandi .. aut duri (finis) laboris *A* 345 capra aut nepa aut .. nomen aliquod beluarum *Sc* 243 pater aut cognatus *A* 463 qui parentem aut hospitem Necasset *Sc* 211 quid peccatum praesidi aut exequar quove ..

Auxilio exili aut fuga fretus sim? *Sc* 86 *sq.* plus aut minus *A* 501 quid potius dicam aut verius? *Sc* 408 quid .. (Aut) ubi ..? *Sc* 55 quid ita .. Miser (es,) aut qui te sic .. tractavere *Sc* 74 aut .. aut *A* 399 quasi aut ferrum aut lapis *Sc* 104 aut inertes aut insani aut quibus egestas imperat *Sc* 320
 ecce autem *Sc* 182 quis autem malitia te? *Sc* 223
 autumnus *A* 424
 auxilium *Sc* 29 161 Achivis auxilio (auxili?) fuit *Sc* 177* auxilio *Sc* 87
 avenam *V* 31
 Aventino *A* 81
 aveo animus atque aures avent *Sc* 47
 aversabuntur *A* 464*
 avent Avide exspectantes nuntium *Sc* 48
 avidi spectant *A* 85
 laeva .. avis *A* 92 secundam .. avem servat *A* 80* corpora sancta Avium (*bisyll.*) *A* 94 avium vulgus *I* 15

bacarum *Sc* 153
 Bacchico insultans modo *Sc* 127
 Bacchus pater *Sc* 123
 balantum pecudes *A* 186 hostiis balantibus *Sc* 39
 ope barbarica *Sc* 94
 beatus *A* 245
 belligerantes *A* 195
 bellipotententes sunt magis quam sapientipotententes *A* 181
 bellum belli *A* 205 oras evolvere belli *A* 174 belli fortuna *A* 199 belli ferratos postes *A* 267 studiosum .. belli *A* 383 belli .. peritus *A* 423 bellum aequis manibus .. dimit *A* 167 non cauponantes bellum sed belligerantes *A* 195 indixit .. bellum *A* 223 bellum tolerare *A* 333 bellum faciam *A* 382 bellum gerentes *Sc* 81 in mortiferum bellum *Sc* 314 in bello *A* 287 327 *Sc* 335 indigno bello confecit acerbo *A* 395 vetusta .. bella *A* 410 *cf.* duellis
 nomen aliquod beluarum *Sc* 243 beluas *V* 58
 bene firmum *A* 32 feliciter ac bene *A* 108 bene saepe *A* 234 bene tempestate serena *A* 527 res bene gesta est *A* 547 bene volentes *Sc* 9 rem

- bene gessere *Sc* 260 bene bonis sit
Sc 318 bene mones *Sc* 368 bene vult
Sa 8
 benefacta .. malefacta arbitror *Sc*
 409
 animo .. benigno *A* 470
 turpissima bestia *Sa* 69
 signitentibus .. bigis *Sc* 113
 Bruttace bilingui *A* 496
 bipatentibus *A* 61
 bis sex *A* 323
 blandiloquentiā *Sc* 267
 blandus blanda voce vocabam *A* 50
 neque irati neque blandi .. sonunt
Sc 106
 bombum pedum *I* 50
 bonus *V* 37 bonus Ancus *A* 149 orator
 bonus *A* 269 bonus et liber populus
A 626 magnusque bonusque
V 41 bona femina *A* 155 pro mala
 Vita famam extolles et pro bona
 paratam gloriam *Sc* 8 hortatore
 bono *A* 480 bona dicta *Sc* 413 bona
 dictu *A* 240 bene bonis sit *Sc* 318
 bonis .. obsit *Sc* 350 bonos *A* 446
 nimium boni est *Sc* 205 abligurias
 bona *Sa* 17 *cf.* *I* 22
 bos Cyprio bovi merendam *V* 26
 clamore bovantes *A* 585
 expedito brachio *Sa* 15
 bradys in regimen *A* 423*
 Bromius *Sc* 123
 Bruges *Sc* 176*
 Brugio *Sc* 173*
 Brundisium *A* 488 Brundisii *V* 37
 Bruttace bilingui *A* 496
 nomine Burrus *A* 178* Aeacidā
 Burrus *A* 275*
 amaro corpore buxum *A* 263
 buxus (bussus?) araneae *I* 12 buxus
 vincta *I* 13

 cadunt *Sc* 206 383 caderet *A* 519
 cecidit *Sc* 418
 T. Caecilius Teucer *cf.* *A* xvi *fr.* 1
 legiones caedimus ferro *A* 127 securibus
 caedunt *A* 187 ferro se caedei
A 134* securibus Caesa (*al.* Caesae)
 .. trabes *Sc* 247
 altisonum cael *A* 575
 tectis caelatis *Sc* 95
 caeles templa caelitum *Sc* 196 deum
 genus .. caelitum *Sc* 316
 plagas caelustum *V* 23
 optima caelicolum *A* 491
 vertitur .. caelum *A* 211 caelum
 nitescere *Sc* 151 caeli caerula templa
A 49 caenacula .. caeli *A* 60
 caerula caeli Templa *A* 65 terroribus
 caeli *A* 545 porta .. caeli *A* 615
 cava caeli *Sc* 112 in altisono Caeli
 clipeo *Sc* 216 caeli .. plagas *Sc* 244
 caeli fretum *Sc* 382 templa caeli
Sc 380 caeli ingentes fornices *Sc* 381
 mundus caeli vastus *V* 9 caeli maxima
 porta *V* 24 caeli palatum *I* 16
 caelo atque terrae *Sc* 258 caelum
 versat *A* 29 omnia .. arcet, terram
 mare caelum *A* 543 mare terram
 caelum continens *Sc* 285 caelum
 suspexit *A* 159 patefecit .. rota
 candida caelum *A* 558 in caelum *A* 442
 ad caelum *A* 282 531 de caelo visas
A 53 cedunt de caelo *A* 93 de caelo
 .. dedit .. signum *A* 146 volans de
 caelo *Sc* 51 in caelo *A* 115 *Sc* 19
 242 280 *cf.* cael
 caelus profundus *A* 546
 Caelus *A* 27 *cf.* *V* 60 62 99 101
 caementae cadunt *Sc* 383*
 caenacula .. caeli *A* 60
 caepe maestum *Sa* 13
 caeruleum .. sale *A* 385 corpore
 caeruleo *A* 9 caerulea .. angui *Sc*
 30*
 sagus caerulus *A* 509 cava caerula
Sc 292 ad caeli caerula templa *A* 49
 in caerula caeli Templa *A* 65 campi
 per caerula .. prata *A* 516 caerula
 prata *A* 143
 calido .. sanguine *A* 100 ex anima
 calida *A* 518
 caligo oborta est *Sc* 182 caliginis
 auras *A* 21
 calorem *V* 46
 calvaria pinguia acarnae *V* 43
 (Camenas) *A* 2
 Campani *A* 169
 Leucatum campsant *A* 328
 campus *A* 477 hastis .. campus
 splendet et horret *V* 14 per aequora
 campi *A* 137 campi per .. prata *A*
 516 campum .. permensa *A* 71* in
 campo *A* 369 [628] stant pulvere
 campi *A* 608 lati campi *Sa* 11 Campi
 Magni *V* 8 rivos camposque *A* 69
 densantur campis .. tela *A* 285
 Dardaniis campis *A* 358 in campis *A*
 472 it .. campis agmen *A* 474
 cava caerula candent *Sc* 292 hoc
 sublime candens *Sc* 345 candentem
 .. facem *Sc* 280
 candida .. lux *A* 490 radiis rota can-

dida *A* 558 lumen candidum *Sc* 326
 candida lumina *A* 156
canis feta canes *A* 528 invictus canis
A 533* si me canis memorderit
Sa 63 angue villosi canis *Sc* 415
cano canebant *A* 214
cantu plausuque *Sc* 220
canus aequora cana *A* 478
corde capessere *A* 43
quae dedit ipsa capit *A* 14 oppida
 cepit *A* 495 cupido cepit.. me *Sc*
 257 rastros .. capsit *A* 319 navis in-
 choandi exordium Cepisset *v.l.* *Sc* 249
capitur meddix *A* 298 Nestoris ad
 patriam hic (*sc. scarus*) capitur *V* 41
 potuere .. Nec cum capta capi *A* 359
capra *Sc* 243
caput *Sc* 117 oscitat .. caput a cer-
 vice revulsum *A* 472 cum .. caput
 caderet *A* 519 Capitibus nutantis
 pinos *A* 490
Capys *A* 30
caradrum *V* 36
carbasus alta *A* 573
carceris oras *A* 85 a carcere fusi
Currus *A* 484
saeptum altisono cardine templum
Sc 93
uncta carina *A* 386 478 pandam ..
carinam *A* 573
contra carinantes *A* 563 carinan-
 tibus edere chartis *A* 564
carmen tuba .. peregit *A* 519
carnibus humanis distentus *A* 322
Carthaginiensis *A* 280 Karthagi-
 niensibus *A* 223
Carthago cf. *A* viii fr. xv
prisci casci populi *A* 24
Iuppiter Casius cf. *V* 123
cassita *Sa* 21 sgg.
castris .. castra .. conferre *Sc* 159 in
 castris *Sc* 157
praecipe casu *A* 399
Cato cf. *A* xii fr. iv
catus Aelius Sextus *A* 331 cata
 signa *A* 459 cata dicta *A* 529
 non cauponantes bellum sed bel-
 ligerantes *A* 195
causā Pugnandi *A* 344* causā po-
 liendi Agri *A* 319 liberum quaes-
 sum causā *Sc* 120 quaestus causā
 de 394
caveo *Sc* 330
cavus cava .. cortina *A* 9* cava .. un-
 gula *A* 439 cava .. specus *A* 440 cava
 caerula *Sc* 292 cava caeli *Sc* 112
cēdo cette manus *Sc* 283

cēdo *Sc* 330 cedunt de caelo .. cor-
 pora .. Avium *A* 93 cessere parum-
 per *A* 587
celeri passu *A* 71 celerissimus ru-
 mor *A* 460 equitatus .. celerissimus
A 592* celere *Sa* 2
carina .. celocis *A* 478
alacer celsus *Sa* 16 celso pectore *A*
 517 navibus celsis (*al. pulchris*) *A*
 144 cotibus celsis *A* 421
censes *Sa* 18 censent terrere *A* 256
cerebrum cere comminuit brum *A*
 609 scarum .. cerebrum Iovis *V* 40*
Ceres *A* 62 quod gerit fruges, Ceres
V 50 templum Cereris *Sc* 288 *cf.* *V* 66
 lumen .. in caelo cerno *Sc* 19 cernat
Sc 347 amicus certus .. cernitur *Sc*
 210 fortuna ferro cernunt de victo-
 ria *Sc* 180 sub armis .. vitam cer-
 nere *Sc* 262 ferro .. vitam cernamus
A 196 cernebant magnis de rebus
 agentes *A* 555
magna inest certatio *Sc* 266 cer-
 tatio hic est nulla quin *Sc* 289*
certe *Sc* 166
certo extollere certant *A* 445 per-
 mittere certant *A* 485 certabant
 urbem Romam Remoramne voca-
 rent *A* 82 certare abnueo *A* 279
 doctis dictis certantes *A* 270 armis
 Certoando *A* 210
amicus certus *Sc* 210 me parcere
 certum est *A* 200 ex Incertis certos
 .. Dimitto *Sc* 143
caput a cervice revulsum *A* 472
gradum proferre .. cessas? *Sc* 214
 haud cessat obsidionem obducere
Sc 175
cetera (acc. plur.) *Sc* 323 cetera
 (*adv.*) *A* 56
Cornelius .. Cethegus Marcus *A* 304
ceu *A* 352
carinantibus edere chartis *A* 564
cibaria *V* 49
cibum *Sa* 19
cicures *I* 41
cico me .. fatis fandis .. ciet *Sc* 58
 cita .. anus *A* 35 classis cita *Sc* 65
 transnavit cita *A* 21
circum sum *A* 471 circum sos *A* 151
 circum sese urvat *Sc* 117
circumstant *Sc* 30
 sum .. circumventus *Sc* 22
Cissei *Sc* 194
citatus *A* 461
citus vide cico
nemo civis neque hostis *V* 19 cives

Romani *A* 169 civium *Sc* 328 serva
cives *Sc* 6 inter civis *Sc* 395 cives!
A 16 *Sc* 64 o cives *A* 394 *V* 15
civitatem .. incendere *Sc* 332
clamque palamque *A* 242
clamó's oppúgnantis *A* 422 clamór
(clamos?) exórtus *A* 442 Clámor
(Clamos?) ád caelum *A* 531 quid
hoc hic clamoris .. est? *Sc* 156 cla-
more bovantes *A* 585*
gloria claret *A* 372 lumen .. claret
mihi *Sc* 326
fulmine claro *A* 542
classis cita *Textitur Sc* 65
clavum rectum *A* 483
Clipeã *V* 34 (?)
clipeus *Sc* 418 in clypeo *Sc* 84* in
altisone Caeli clipeo *Sc* 216 clipei
resonunt *A* 363
esse .. cluebat *Sc* 366 cluebant *A* 4
decem coclites *Sa* 67
coepit *A* 219 291 297 529 618 coe-
pere *A* 538 coepisset *A* 229 navis
inchoandi exordium Coepisset (*al.*
Cepisset) *Sc* 249
iuvenum coetus *Sc* 126
secum cogitat *Sc* 340
pater aut cognatus *A* 463 cognata
A 53
Lunai portum .. cognoscite *A* 16
cogo cogeant .. ut miserent *A*
171
Peligna cohors *A* 276
solum .. cohóm *A* 545
petebant pellem .. Colchis *Sc* 252
Colchis .. pedem extulisses *Sc* 279*
additur .. collega *A* 304
columnam quae res .. loquatur *V* 2
regni versatum .. columnam *A* 348
coma comis (passis) *A* 349
potuere .. nec cum combusta cre-
mari *A* 359
comiter *A* 236 *Sc* 397 398
non commemoro quod *Sc* 274
cere comminuit brum *A* 609
comminus *Sc* 178
commisceo templa caelitim com-
mixta stellis splendidis *Sc* 196
commiseresco commiserescite *Sc*
186
commiseror commiserantes *A* 103
commodus *A* 246
compellare .. voce *A* 44 conpellat
A 251
compello navem compulsam flucti-
bus *A* 225
moeros complent *A* 419 navibus

complebit manus litora *Sc* 68 com-
plere cohóm *A* 545
certos compotesque consili *Sc* 143
genua comprimit arta gena *I* 14
concedit *Sc* 4
concedit *A* 415
vocibus concede *Sc* 421
concieri *I* 45*
pacem inter sese conciliant *Sc*
343
conferunt concordiam *Sc* 343
concorditer *A* 106
concors cum concordibus aequi-
perare *A* 132
concupium in concubio *Sc* 207
concupius noctu .. concubia *A* 165
concurrunt *A* 443 concurrunt un-
dique telis *A* 154
concutit ungula terram *A* 439 tem-
pla caeli .. sonitu concutit *Sc* 380
flamma .. concussa est turbine *A* 566
genus pennis condecoratum *A* 10
condiciones *Sc* 344
condo condebat membra sepulcro
A 139 condita Roma est *A* 502
castris .. castra .. conferre *Sc* 159*
conferunt concordiam *Sc* 343 con-
tulit sese in pedes *Sc* 183
conferta rate *A* 385
cava caeli .. conficis bigis *Sc* 113
multa dies .. conficit unus *A* 287
bello confecit *A* 395 longinqua dies
confecerit aetas *A* 413 senio con-
fectus *A* 375
confidentiã *Sc* 25
configunt parmam *A* 402 configunt
litus *A* 499
in me conglomeras mala *Sc* 353
coniecturam postulat *Sc* 40 con-
iectura auguro *Sc* 290
coniicit in silvam sese *A* 72
conm. *vide comm.*
conor quo .. Regredere conare *Sc* 14
gemitum conatur trahens *Sc* 104 iti-
ner .. conatum *Sc* 336
consaepa (consipta?) *Sc* 297
cor consentit cum oculorum aspec-
tu *Sc* 34
consequitur *A* 277
ex iure manum consentum *A* 272
propter Hannibalis copias consi-
derat *V* 13
consulesco consilium *A* 293
consilium *Sc* 177 certos compotes-
que consili *Sc* 143 consilium expe-
tunt *Sc* 141 dant consilium vanum
Sc 378 lassus .. Consilio *A* 238 deum

.. de consilio *Sc* 336 qualis consilii
A 222 consiliis obvarant *Sc* 4*
 consiptum *I* 33
 sanguis .. potis est .. profluens con-
 sistere *Sc* 163 constitit .. Scaman-
 der *Sc* 185 constitit .. propter sos *A* 22
 mundus caeli .. constitit silentio *V* 9
 consistere amnes *V* 12 *cf.* *A* 67
 conspectum *A* 48
 conspicit *A* 70 95
 abies consternitur *A* 188
 mensas constituit *A* 120
 consul *A* 84 295 *V* 5
 contagio mea *Sc* 350
 contemno contempsit *A* 379
 contemplor *Sa* 3 corpus contem-
 platur *Sc* 114 contempla *Sc* 288
 pontem contendit *A* 378 contem-
 dunt *A* 356
 suo contentus *A* 245
 tuo (cum) lumine mare terram cae-
 lum contines *Sc* 285
 contingo mihi .. contigerit malum
Sc 360
 contorsit equos *A* 486
 contrā *I* 30 contrā carinantes *A* 563
 spiritus austri .. aquiloque suo cum
 flamine contra | .. fluctus extollere
 certant *A* 444 quis .. volet vos con-
 trā tueri *A* 463 audibo atque auris
 tibi contra utendas dabo *Sc* 315
 contremuit templum .. Iovis *A* 541
 me fortuna .. Contūdit *A* 395 vires-
 que valentes Contūdit .. hiemps *A*
 449
 convellit sese *A* 462
 quemque quisque conveniat *Sc*
 422 conveniunt .. tela tribuno *A* 401
 convivere corpora *Sc* 131 herbis
 prata convestirier *Sc* 155
 convivat *Sa* 1
 respirandi fit copia *A* 407 Hanni-
 balis copias *V* 13
 curam .. Quae nunc te coquit *A* 336
 credit .. meum cor *A* 382 ferro cor
 .. pectusque revinctum *A* 562 cor
 consentit cum oculorum aspectu *Sc*
 34 corde capessere *A* 43 corde cu-
 pitus *A* 48 aegro cum corde meo
A 51 cum corde suo .. Effatur *A* 175
 aegro corde *A* 349 corde *A* 470 tris-
 ti cum corde *A* 482 corde suo tre-
 pidat *A* 548 corde relinquit som-
 num *A* 532 lapideo sunt corde multi
Sc 139 cupido corde *Sc* 279 suc-
 cincti corda machaeris *A* 400 cor-
 dibus vivis *A* 367

Corcyrae *V* 43
 egregie cordatus homo *A* 331
 Corinthum *Sc* 259
 Cornelius .. Cethegus Marcus *A*
 303
 viere Veneriam corollam *V* 25
 habet coronam *Sc* 52 cum corona
 et taeniis *Sc* 51
 corporaret vulnere *Sc* 114
 corpulentis *I* 34
 terra corpus est *V* 51 corpus re-
 quiescat malis *Sc* 365 erilis .. custos
 corporis *Sc* 255 portum corporis *Sc*
 364 terraque corpus Quae dedit *A* 13
 vires vitaque corpus meum .. deserit
A 38 Tarquini corpus (*al.* Tarqui-
 nium) .. femina lavit *A* 155 corpus
 discerpere ferro *A* 404 totum sudor
 habet corpus *A* 406 corpus con-
 templat *Sc* 114 cava corpore cae-
 ruleo cortina *A* 9 animam de cor-
 pore mitto *A* 210 amaro corpore
 buxum *A* 263 manat ex omni cor-
 pore sudor *A* 418 corpore tartarino
 prognata *A* 521 cum tuo lacerato
 corpore *Sc* 73 tanta vis sceleris
 in corpore haeret *Sc* 351 corpora
 sancta Avium *A* 93 neque corpora
 firma Longiscunt *A* 450 (fossari)
 corpora telis *A* 571 corpora nuda
 relinquunt *A* 619 nudare .. corpora
Sc 395 nitidant corpora *Sc* 130 con-
 vestire corpora *Sc* 131 salvete, op-
 tima corpora *Sc* 282
 cava corpore caeruleo cortina *A* 9*
 de cotibus celsis *A* 421*
 data .. Cottae *A* 329
 cracentes *A* 505
 crassa pulvis *Sc* 382
 die crastini *Sa* 29
 crateras aenos *A* 511 crateris ex
 auratis *A* 624*
 Saturno sancte create *A* 627
 crebrisuro *I* 35
 credo *Sc* 185 336 credit *A* 382
 isti crede te *Sc* 304*
 potuere .. nec cum combusta crema-
 ri *A* 359
 pueros cremitari iube *Sc* 291*
 avenam lolium crescere inter tri-
 ticum *V* 31
 Creta *cf.* *V* 91 136 138
 Cretenses *A* 604 *cf.* *V* 89
 falso criminat Apud te *Sa* 8
 crinibus *Sc* 208
 crinitus Apollo *Sc* 31
 abiete crispa *Sc* 91

cruciatum *Sc* 24 cruciatu *Sc* 212*
 crudelis hiemps *A* 449 crudeli..
 sepulcro *A* 139
cruento cruentant *A* 165
cruentus cruenta.. corpora *Sc* 131
crus mollia crura reponunt *A* 566
crux malo cruce *A* 360
 cubitis pinsibant humum *Sc* 411
 cuiatis siet *A* 281
 cum dis.. aevum *Degit A* 115 quod
 .. in bello gessit cum rege *A* 327 me-
 cum decernere *A* 133 rem cum *Achi-*
vis gesserunt *Sc* 17 secum abstulit
A 416 cum concordibus aequiperare
A 132 cum legionibus.. proficiscitur
A 565 (cum) gladiis *A* 437 circum-
 stant cum.. taedis *Sc* 30 cor consentit
 cum oculorum aspectu *Sc* 34
 volans.. cum corona *Sc* 51 cum tremulis
 .. artubus *A* 35 aegro cum
 corde meo *A* 51 tuo cum flumine
A 54 magna cum cura *A* 77 cum
 corde suo.. Effatur *A* 175 volentibus
 cum magnis dis *A* 201 caelum
 cum ingentibus signis *A* 211 magna
 cum re *A* 338 audaci cum pectore
A 381 suo cum flamine *A* 444 tristi
 cum corde *A* 482 cum saevo obsidio
A 28 cum sonitu magno *A* 485
 cum magno strepitu *A* 487 effudit
 voces proprio cum pectore *A* 540
 cum pulchris animis *A* 550 cum tuo
 lacerato corpore *Sc* 73 validis (cum)
 viribus *A* 300 tuo (cum) lumine *Sc* 285
 quantis cum aerumnis *Sc* 102 tecum
 .. orat *A* 20 secum cogitat *Sc* 340
 eam secum advocant *Sc* 130 quocum
A 234 242
 cum *A* 215 *Sc* 330 Cúm illúd *A* 535(?)
 cum mittere.. Volt *A* 84 cum.. aspiciunt
A 387 cum.. certant *A* 443 484
 cum.. exsiccant *A* 469 cum legionibus
 quom proficiscitur *A* 565 cum pectore
 latrat *A* 584 cum potes *Sc* 6 cum
 est negotium *Sc* 235 cum opulenti
 loquuntur *Sc* 200 cum capra.. exoritur
Sc 243 cum.. orat *Sc* 375
 cum advenis *Sa* 14 cum.. occubuit
A 17 potuere.. Nec cum capta capi
 nec cum combusta cremari *A* 359
 cumque (*al. atque*).. contorsit *A* 486
 cum illuc ventum est *Sc* 240 cum
 genui tum.. scivi *Sc* 312 cum misi
 .. scibam *Sc* 313 cum.. facient *A* 452
 ille dies cum.. ostendat *A* 391 cum
 vitae parcam, letum.. deprecer *Sc*
 134 cum.. abligurias *Sa* 17 cum..

teneret *A* 102 cum.. iuberet *A* 170
 cum.. caderet *A* 519 ipsi lucent cum
 illi accenderit *Sc* 400 cum saxum
 sciciderit *Sc* 293 cum.. detraxeritis,
 quam inscriptionem dabit? *Sc* 370
 cum.. coepisset *A* 229 cum.. fuisset
A 236
 aput Cumas *V* 39
 cunctent *Sc* 179 cunctato! *Sc* 368
 cunctando restituit rem *A* 370
cunctus cuncta *A* 240 (?)
 cupide *A* 428
 cupido cepit.. me proloqui *Sc* 257
cupidus cupido corde *Sc* 279 cupida
 (mente) *Sc* 298
 cupienter *Sc* 298
 cupit *A* 252 cupiunt *I* 8 cupiant
Sc 179 cupere *Sc* 393 cupientes
 Regni *A* 77 corde cupitus *A* 48
 cupida (mente) cupiens cupienter cupit
Sc 298
 longique cupressi Stant rectis foliis
A 262 rectos.. cupressos *A* 490
 cupuncula *p.* 190*
 cur? *V* 18
 cura *A* 83 132 curam.. levasso *A* 335
 curantes magna cum cura *A* 77 sine
 cura *Sa* 14 curis sumptus suspirantibus
Sc 38
 Curetes *cf.* *V* 137
 M' Curius *cf.* *A* 373
curo urbemque forumque Excubiis
 curant *A* 185 lares tectum.. qui
 funditus curant *A* 620 'quos peperisti
 Ne cures *A* 57 eos non curare
 opinor quid agat humanum genus:
 Nam si curent, bene bonis sit *Sc*
 317 *sq.* curantes magna cum cura
A 77 vino curatos *A* 368
curro raucum sonus aere cucurrit
A 520
curru quadriiugo *Sc* 101 emittat..
 currus *A* 86 currus.. permittere *A*
 485
 Hyperionis cursum *A* 557 ingenti
 vadit cursu *A* 479 cursus quingentos
 saepe veruti *A* 353
 patriae custodem *A* 112 fida custos
 corporis! *Sc* 255
 Cyclopi venter *A* 321
 Cyprio bovi merendam *V* 26.
 Cyprus *cf.* *V* 143
 daedala Minerva *I* 46
 Dardaniis campis *A* 358
 me de caelo visas *A* 53 cedunt de

caelo *A* 93 de caelo .. dedit .. signum *A* 146 mittunt de turribus *A* 172 animam de corpore mitto *A* 210 de muris rem gerit *A* 296 spexit de cotibus *A* 421 volans de caelo *Sc* 51 de .. muro iactari *Sc* 82 de his divitiis sibi deducant drachumam *Sc* 323 quibus de rebus lapsa fortuna accidat *Sc* 356 lumen de suo lumine accendat *Sc* 399 de praesepibus fartus *A* 514 de sole sumptus *V* 52 de summis rebus re-
gundis *A* 237 cernebant magnis de rebus agentes *A* 555 fortuna ferro cernunt de victoria *Sc* 180 deum .. de consilio *Sc* 336
di deaeque *Sc* 333 pulchra dearum (*al.* pulcherrima dium*) *A* 18 dia dearum *A* 22* sancta dearum *A* 64 magna dearum *A* 491 deas *Sc* 70 debet *I* 21 debent *A* 470 debil homo *A* 324* decem *A* 561 *Sa* 67 decernere ferro *A* 133 decretum est *A* 571 decet *A* 98 446 564 me lacrimis decorat *V* 17 deducunt .. gladios *A* 253 sibi deducant drachumam *Sc* 323 defende hostes, cum potes defendere *Sc* 6 ut nos nostri liberi Defendant *Sc* 136 defendere possent *A* 525 ob defendendam Graeciam *Sc* 313 *defero* delatā *A* 365 defessi sunt stare *A* 153 malos defindunt (*defigunt?*) *A* 397 mihi fortuna .. deficit *Sc* 354 fana flamma deflagrata *Sc* 90 parietes Deformati *Sc* 91 aevum Dedit *A* 116 degrumare forum *A* 453 degustandum ex philosophia *Sc* 377 (?) de me hortatur (*horitatur?*) *A* 381 deinde *A* 461 animum delectat *Sc* 237 me Apollo .. delectat ductat *Sc* 361 delecti viri *Sc* 250 duxit delectos *A* 333 flos delibatus populi *A* 308 delinquis *Sc* 225* Apollo .. Delphicus *Sc* 361 dementem *Sc* 58 mentes .. dementes sese flexere *A* 203 denique *A* 232 344 dens sine dentibus *A* 528

densantur .. tela *A* 285 densis .. pennis *A* 147 rastros dentefabres (*dentifabres?*) *A* 319 denuo *V* 48 56 agros .. depopulant *Sc* 369 quibus servitutum mea miseria deprecor *Sc* 138 letum inimico deprecor *Sc* 134 vi depugnare *A* 105 derepente *Sc* 54 183 310 vires vitaque corpus meum .. deserit *A* 38 devehi quam deseri Malui *Sc* 390 pectora .. tenet desiderium *A* 110 desinit *Sc* 393 desine *V* 6 in altum despexit mare *Sc* 310 desubito *Sc* 375 desunt *A* 69 detondit agros *A* 495* spolia .. detraxeritis *Sc* 370 *deus* di *A* 112 *Sc* 342 di deaeque *Sc* 333 deum sublimas subiices *Sc* 10 deum genus .. caelitum *Sc* 316 deum .. de consilio *Sc* 336 deum .. pietas *Sc* 328 dis sacrificare pueros *A* 221* deos aevi integros *Sc* 414 dis oriundum *A* 113 cum dis genitalibus *A* 115 volentibus cum magnis dis *A* 201 devehi quam deseri Malui *Sc* 390 devitari *Sc* 164 auspicio se devovet *A* 79 dextra latus pertudit hasta *A* 414 Diana *A* 62 *Sc* 33 dicare *I* 39 dico *Sc* 290 *V* 57 *I* 39 dico vicisse Orestem *Sc* 149 Iupiter quem dico *V* 54 nec dico nec facio (*mu*) *I* 9 frustra eum dicit frustra esse *Sa* 60 quid potius dicam? *Sc* 408 quemnam te esse dicam? *Sc* 348 scelestum .. quod dicam fore *Sc* 308 tuba .. taratantara dixit *A* 140 deum genus esse semper dixi et dicam caelitum *Sc* 316 perverse dices *Sc* 199 dictus *A* 306 bona dictu *A* 240 dicere *Sc* 111* *Sa* 70 dicti studiosus *A* 216 hoc .. accipe dictum *A* 198 dictum factumque facit frux *A* 314 eadem dicta eademque oratio aequa non aequae valet *Sc* 201 dicta facessunt *A* 59 dicta loquive tacereve *A* 250 memorare .. cata dicta *A* 529 bona dicta teneat *Sc* 413 ferro se caedei quam dictis his

A 134 dictis .. sententia flexa est
 A 259 haut doctis dictis certantes
 nec maledictis A 270 dictis .. in-
 cutit iram A 512 ecfari tantum
 dictis quantum factis suppetit La-
 boris Sc 170 orationem duriter dic-
 tis dedit Sc 306
 dictator V 4
 Didone oriundos A 290
 dies A 141 287 391 Sa 39 diei Par-
 tem A 236 longinqua dies .. aetas
 A 413 diem A 106 (135) Sc 102
 festivum festinant diem Sc 426 die
 crastini Sa 29 noctesque diesque
 A 334 cf. I 32
 alia fluctus differt dissupat .. mem-
 bra Sc 118
 vita illa dignus locoque A 622
 vas vini dimidiatum A 536
 dimitto Sc 144
 bellum .. nox .. dirēmit A 167
 corpus discerpere ferro A 404
 disco discere A 219
 Discordia taetra A 266
 arae .. fractae et disiectae Sc 89
 Dis pater cf. V 78
 neque dispendi facit hilum A 14
 alia fluctus differt dissupat .. mem-
 bra Sc 118
 venter .. Carnibus humanis disten-
 tus A 322
 iam diu Sc 21
 dius dia dearum A 22* Romule die
 A 111 dia nepos! A 55 pulcherrima
 dium (al. pulchra dearum) A 18*
 dividit unda A 302
 divinitus A 11
 divinum pectus A 19 voce divina
 Sc 43
 divitias pollicentur Sc 322 divitiis
 Sc 323
 divus divum pater A 175 divumque
 hominumque A 249 580 divomque
 hominumque A 581 maxime divum
 A 456 divum domus A 575 divum
 fidem Sa 18 divi .. audite A 208*
 endo suam do A 576
 do A 201 Sc 424* das (al. dabis) ..
 poenas A 100 dat cibaria V 49 dant
 operam .. auspicio A 78 praepeti-
 bus sese pulchrisque locis dant A 94
 dant consilium Sc 378 malo cruce
 .. uti des A 360 des Sa 2 terra(que)
 corpus Quae dedit ipsa capit A 14
 sese dedit in conspectum A 48 se
 dedit .. foras A 90 dedit .. signum
 A 146 dedit imperium A 150 ora-

tionem .. dedit Sc 306 pausam dedit
 V 10 sonitum .. arma dederunt A
 415 quid dedere Sc 150 dederit Sc
 121 pretium dederit Sc 194 dede-
 rāt in luminis oras A 131 perni-
 ciam dabo Sc 271 auris tibi .. uten-
 das dabo Sc 315 ita dat se res ut
 operam dabit Sc 269 quam inscrip-
 tionem dabit Sc 371 occasus da-
 tus est A 129 fortibus est fortuna ..
 data A 257 sorti data A 329 leto
 dati Sunt Sc 334 victoria sit data
 A 88 data sit frux A 431 accipe da-
 que fidem A 32 date Sc 198 dare
 Sc 179 sonitum dare A 459 signum
 .. dare A 229 pecudi dare .. marito
 Sc 296 sibi data .. esse priora A 95
 fata docet v. l. A 19 doctus A 244
 doctus .. Anchises A 18 haut doctis
 dictis certantes nec maledictis A
 270

oratores Doctiloqui A 583
 hoc dolet Sc 61
 per dolum Sc 252
 Minerva domina I 46
 dominus domino Sa 18* domino-
 rum Sc 369
 domui vim taurorum Sc 275* do-
 ma Sc 190 hostes vino domiti A 292
 divum domus A 575 domi A 101
 Sc 89 239 261 domum Sc 277 o ..
 domus Sc 92 longinque ab domo
 Sc 80 domo efferret pedem Sc 253
 auferre domos A 255
 dono A 201 fari donavit (al. fata
 docet) .. habere A 19
 drachumam Sc 322* 323
 draconis saevi Sc 274
 [dubitaret] A 344
 dubius .. hostis A 274
 quo .. me ducis? Sc 373 ducit me
 uxorem Sc 129 milia militum ..
 duxit A 333 ob Troiam duxit I 5
 duc .. iugo Sc 190* ducite A 201 ob
 Romam .. legiones ducere coepit A
 297 carbasus .. ductura carinam A
 573
 delectat ductat Sc 361
 iam dudum Sc 47
 duellis A 559
 fici dulciferae A 264
 dulcis dulces .. echini V 44
 dum censent terrere .. hortantur ibei
 A 256 dum transit A 364 dum ..
 servat Sa 19 dum (al. ut) .. teneam
 A 483 dum quidem .. superescit A
 494 dum quidquid des celere Sa 2

duriter *Sc* 306
duro aut ferrum aut lapis durat
Sc 104
durus duri.. laboris *A* 345
dux *A* 441

emittat.. e faucibus *A* 86 pellitur e
 medio *A* 268 quanto e loco.. lapsa
 fortuna accidat *Sc* 355 (e) summo
 regno *A* 313 ex se.. generat *A* 30
 liberorum ex te genus *Sc* 299 ex
 alto.. volavit *A* 91 rapit ex alto
 naves *Sc* 79 ex alto in altum de-
 spexit mare *Sc* 310 ex fluvio for-
 tuna resistet *A* 46 ex ore orationem
 .. dedit *Sc* 306 ausus es hoc ex ore
 tuo *A* 578 ex nare.. Sensit *A* 341
 ex oraclo.. edidit *Sc* 43 crateris ex
 auratis hauserunt *A* 624 degustan-
 dum ex philosophia *Sc* 377 (?) ma-
 nat ex.. corpore sudor *A* 418 spiri-
 tus ex anima.. spumas agit *A* 518
 ex imbre frigus *V* 56 ex Incertis
 certos.. Dimitto *Sc* 142 ex opibus
 summis opis egens *Sc* 85 ex iure
A 272

auro ebore instructam *Sc* 96
 ecce *Sc* 182
 ecf... vide eff...
 dulces.. echini *V* 44
 ecquid.. praemi *A* 337
 ex oraclo.. edidit.. temperaret *Sc*
 43 carinantibus edere chartis *A* 564
 edoceret *Sc* 41
 edolare *I* 44 cf. ad *Iphig.* viii
 armatos educit [in] foras *Sc* 158
 domo efferret pedem *Sc* 253 Col-
 chis.. pedem extulisses *Sc* 279
 missosanguine.. tullii eflantes vo-
 lant *Sc* 20
 effor effatur *A* 176 haec effatus..
 recessit *A* 47 haec ecfatus *A* 59* non
 potest ecfari (*pass.*).. dictis *Sc* 170
 effugit *A* 128
 effundo lituus sonitus effudit *A* 530
 effudit voces *A* 540 irarum effunde
 quadrigas *A* 513
 opis egens *Sc* 85 virtutis egentem
A 599
 Egeriai *A* 119*
 egestas *Sc* 320
 ego *A* 193 204 314 335 *Sc* 10 12 94
 134 142 148 177 267 271 290 312
 316 *V* 45 ego projector quod tu
 peccas, tu delinquis, ego arguor?
Sc 225 mei *Sc* 60 mis *A* 132 mihi

A 7 107 (?) *Sc* 34 132* 272 338 (?)
 354 376 mihi *Sc* 325 360 mihi (*in*
exitu versus) *Sc* 272 326 mihi erit
A 280 nam mi calido *A* 100 mi soli
V 24 nec mi aurum posco nec mi
 pretium *A* 194 mi exanimato *Sc* 23*
 mi auxilium *Sc* 29 mi hodie *Sc* 270
 mi auscultat *Sc* 291* mi ut *Sc* 355*
 me (*acc.*) *A* 15 39 44 51 53 197 200
 381 394 503 551 564 *Sc* 28 29 58
 60 61 62 100 129 198 202 224 257
 276 278 314 327 328 349 353 361
 373 375 420 *Sa* 63 *V* 17 men *Sc* 62
 videbar somnare med ego esse
 mortuum *V* 45* me (*abl.*) *A* 125 *Sc*
 29 401 407 mecum *A* 133
 egregie cordatus *A* 331
 eheu *Sc* 353* eheu videte *Sc* 69
 eho tu *Sc* 342
 ei mihi *A* 7
 eia vide heia
 fluctus eiciebantur *Sc* 15
 elatis naribus *A* 600
 elephantii *A* 232 tetros elephantos
A 607
 te extra aedis.. eliminat *Sc* 256*
 elopem *V* 39*
 eloquere eloquere *Sc* 169 expedibo
 atque eloquar *Sc* 148 eloqueretur
A 240
 em *Sc* 239
 emittat.. e faucibus currus *A* 86
 emo emas *V* 39
 [apud emporium *A* 628]
 endo suam do *A* 576 endo plagas
 caelestum ascendere *V* 23 cf. indu
 Nón enim rúmore *A* 371
 Q. Ennius *I* 53 senis Enni imaginis
 formam *V* 15 Enni poeta *Sa* 6
 haec enodari audiunt *Sc* 335
 eo It eques *A* 439 It.. agmen *A* 474
 hiemps it *A* 424 imus *Sc* 240 itis
A 554 eunt *Sc* 130 it* dies, et ami-
 ci nulli eunt *Sa* 39sq. ibant.. viere
V 25 equitatus iit *A* 592(*) nequa-
 quam istuc istac ibit *Sc* 266 ire
Sc 240
 epulas *Sc* 314
 epulo *A* 421(?)
 it eques *A* 439 quadrupes eques (*al.*
 equus) *A* 232 equorum equitumque
 magister *V* 4
 equitatus *A* 591
 equus *Sc* 76 *A* 374 514 equorum
 equitumque magister *V* 4 equis *V*
 11 equos *A* 486
 era *A* 197 *Sc* 253 Minerva era *I* 46

ergo A 372
 erilis.. corporis Sc 255
 eripuere.. offam A 526*
 incerte errat animus Sc 241 animus
 aeger.. errat Sc 392 era errans Sc
 253 erranti.. monstrat viam Sc 398
 errare videbar A 41
 erubuit A 352*
 erumna I 49 cf. aerumna
 et A 35 40 42 50 52 91 [92] 104 121 123
 128 142 147 150 153 155 157 163
 198 226 240 248 263 288 336 352
 (bis) 363 383 415 439 492 495 514
 515 520 522 (bis) 532 (533) 556 (571
 572) 619 626 Sc 8 11 18 24 25 51
 64 88 89 141 145 161 186 (bis) 190*
 191 207 208 233 260 275 288 290
 292 302 311 312 316 330 332 337
 344 363 367 386 403 406 420 Sa 39
 V 10 14 [47] 48 55 atque Aeaci et
 proavi Sc 325 malaque et bona A
 240 sileteque et tacete Sc 2 et post-
 inde A 11
 etiam atque Etiam Sc 217 sq.
 Etruria A 152
 tamen etsi A 547 etsi Sc 199
 euax A 168
 euhan (euhoe euhoe) euhium Sc
 125
 Europam A 302
 Eurydicā A 37
 Eurypylus Sc 166
 evenat Sc 203
 vestra evertit (evertet?) A 258
 evisceratus Sc 362
 Priamo vi vitam evitari (evitarei?)
 Sc 98
 oras evolvere belli A 174
 evomeret A 241
 ex vide e
 exalbescat metu Sc 26
 exitium examen Sc 66
 sanguine exanclando Sc 147 ex-
 anclavi diem Sc 102
 exanimata Sc 256* mi exanimato
 Sc 23
 amplius exangere A 283
 exciditur illex A 188
 exeruciat Sc 29
 excubiis curant A 185
 execrabor Sc 401
 quid petam praesidi aut exequar?
 Sc 86
 exerce linguam Sc 304
 exercitus (adi.) hominem exercitum
 Sc 166
 exercitus (subst.) A 316 393

exin A 90 155 460
 exitium Sc 46 167 272 exitium
 examen Sc 66
 quibus exerugit aquae vis A 379
 exili Sc 87 exilium Sc 272 exilio
 Sc 22
 exim A 44 231
 navis inchoandi exordium Coepis-
 set (al. Cepisset) Sc 248
 exoritur sol A 92 capra aut nepa
 aut exoritur nomen aliquod belu-
 arum Sc 243 a sole exoriente V 21
 clamor exortus A 442
 expectant A 84 ne quid exspectes
 amicos quod tute agere possies Sa
 58 expectabat A 87 expectans A 344
 Sa 16 exspectantes nuntium Sc 48
 sapientiam.. mi.. expectorat Sc 23
 expedito atque eloquar Sc 148 ex-
 pedito braccchio Sa 15
 virtute expetiamur A 198
 me expetunt Sc 28 unde sibi.. con-
 silium expetunt Sc 141 periisse ex-
 petit Sc 402
 navibus explebant sese A 309
 explorant A 224
 te exposco ut Sc 177
 exs. cf. ex.
 exsacrificabat Sc 39
 sese exsiccat somno A 469
 exsuperavit Sc 222
 exsurge Sc 1
 extemplo A 384 Sc 231 420
 exterrita somno A 36
 fluctus extollere A 445 famam ex-
 tolles Sc 8 (meum).. in gremium
 extollas liberorum ex te genus Sc
 299
 intra muros aut extra A 399 extra
 me Sc 61 te extra aedis.. eliminas
 Sc 256
 Medea exul p. 162
 perque fabam repunt A 556
 sapere atque fabulari Sc 146
 dicta facessunt A 59 facessite
 Sc 149*
 facile (adv.) Sc 199 347 facilius Sc
 412
 faceret facinus A 244 inspice hoc
 facinus Sc 286
 nec dico nec facio (mu) I 9 facit
 A 145 248 314 neque dispendi facit
 hilum A 14 quasi.. accendat.. facit
 Sc 399 facimus musset Sc 421* bel-
 lum faciam A 382 faceret facinus

A 244 fecit A 123 I 53 faxim Sc 308
 funera fletu Faxit V 18 faciet A 99
cf. V 1 facient longiscere A 452 fac
 populo andientiam Sc 1 fac emas
 V 39 tum face A 20* facere Sc 328
 pausam facere .. fremendi A 586 $\mu\bar{v}$
 facere I 10 ius atque aecum fecisse
 Sc 148 factum est Sc 21 309 facti
 sunt A 169 dictum factumque facit
 frux A 314 quo facto Sc 36 meum
 factum pudet Sc 59 qui facta .. pe-
 perere A 446* maxima facta patrum
 V 16 pro factis reddere opis pre-
 tium V 20 factis aequiperare V 22
 ecfari tantum dictis quantum fac-
 tis suppetit Laboris Sc 170 *cf.* bene-
 facta, malefacta
 facundus A 245
 fala tabulata falaeque A 397
 Falacrem A 123
 falarica missa A 544
 falso criminat Sa 8
 falsus suspicionem .. falsam Sc 307
 pro mala Vita famam extolles et
 pro bona paratam gloriam. Male vo-
 lentes famam tollunt, bene volentes
 gloriam Sc 8sq.
 familiae matrem Sc 120
 famul infimus A 313
 famuli A 156
 fanum Sc 388 fana Sc 90
 de praesepibus fartus A 514
 fas V 23
 fatetur A 493
 fatis fandis Sc 58 fata docet v. l. A 19
 Faunei A 214*
 faux faucibus russis Sc 219 pictis
 e faucibus A 86
 favent faucibus Sc 219 favere A 291
 spectare faventes A 419 ore faven-
 tes A 437
 fax Sc 63 fax Occidit A 434 facem
 iacit Sc 33 ardentem facem Sc 35
 candentem in caelo sublimat facem
 Sc 280
 feliciter A 108
 bona femina A 155 lupus femina
 A 68 70
 fere A 332 iamque fere A 282 593
 iam .. fere A 459*
 hostem .. feriet A 280 foedus .. feri
 A 32
 fero fert sese A 516 quid .. ferat Fors
 A 197 ferat A 536 feratis fortiter Sc
 309* fer mi auxilium Sc 29 ferte
 opem Sc 64 surum .. ferre A 525 sae-
 viter suspicionem ferre falsam Sc

307 quas aerumnas tetulisti A 55
 tibi tanta .. tulisti A 109
 quae .. fortuna ferocis (ferox sic?)
 Contudit A 394*
 ferratos postes portasque A 267
 fit ferreus imber A 284
 ferrum Sc 104 ferri .. acumen A 363
 date ferrum Sc 198 caedimus ferro
 A 127 ferro minitere A 130 decer-
 nere ferro A 133 ferro se caedei A
 134 feroque Ornatur ferro A 184
 ferro non auro vitam cernamus A
 196 ferro .. superare nec auro A 373
 ferro Rem repetunt A 272 occum-
 bunt .. letum ferroque lapique A 398
 corpus discerpere ferro A 404 prae-
 pete ferro A 407 ferro .. revinctum
 A 562 vulneratus ferro Brugio Sc
 173 ferro foedati Sc 174 fortuna
 ferro cernunt de victoria Sc 180
 ferus fera .. manus Sc 67 feroque
 Ornatur ferro A 183 fera .. voce A
 459 (*) feram Sc 116 (feras) .. Sensit
 A 341
 festivum festinant diem Sc 426
 festivum .. diem Sc 426*
 festra I 29
 lupus femina feta A 68 feta canes
 A 528
 fictores A 121
 ficus fici dulciferae A 264
 fidelis A 244
 regni .. fides Sc 405 plenus fidēi
 A 338 fidei A 107 (?) accipe daque
 fidem A 32 per .. fidem Sc 186 pro di-
 vum fidem Sa 18 o Fides alma Sc 403
 fidus o fide (senex*) Sc 214 fida cus-
 stos Sc 255
 fidus i. e. foedus I 48
 figo saxis fixus Sc 362 in pectore
 fixa A 336
 filia Sc 227 filiis Sc 122 filias Sc 277
 Marci filius A 305 filium Sc 420
 filo pendebit Etruria A 152 habiles
 gladios filo gracilento A 253
 fingo fictas .. sententias Sc 394
 duri (finis) laboris A 345 apud Am-
 braciae finis V 36 (?) finibus A 480
 fio fit A 295 424 (*) Sc 103 V 56
 respirandi fit copia A 407 astrolo-
 gorum .. quid fit observationis Sc
 242* fit ferreus imber A 284 fiunt
 A 397 fiat Sc 286* causa .. fieret
 A 345 fieri A 617 fiere A 15* 354
 foedus .. bene firmum A 32 pectus
 purum et firmum Sc 302 firmo in-
 genio Sc 25 corpora firma A 450

flaccebut condicione *Sc* 344
 flagiti *Sc* 395
 suo cum flamine *A* 444
 flamma *Sc* 27 flamma loci *A* 566
 flammam halitantes *Sc* 184 flammam .. opprimi *Sc* 412 fana flamma deflagrata *Sc* 90 (florebant flammis) .. lumina *A* 323
 versus propinas flammeos *Sa* 7
 flammiferam .. vim *Sc* 29
 marmore flavo *A* 384
flecto Achivos flexeris *Sc* 199 quo .. sese flexere viam *A* 203 sententia flexa est *A* 259
 flentes *A* 103
 funera fletu Faxit *V* 17
 Floralem *A* 123
 (florebant flammis) .. lumina *A* 323
 florere *Sc* 154
 flores *I* 24
 flos delibatus populi *A* 308
 fluctus *Sc* 118 reciprocatur fluctus (*an acc. pl.?*) *Sc* 116 magni fluctus aieiebantur *Sc* 15 fluctusque nantes *A* 596 fluctus extollere *A* 445 navem compulsam fluctibus *A* 225
 flumen *A* 142 leni fluit agmine flumen *A* 173 tuo cum flumine *A* 54
fluo leni fluit agmine flumen *A* 173
 fluvius *A* 67 ex fluvio *A* 46
fodio fodere *Sa* 68*
fodo sicis sybinisque fodantes *A* 504*
 ferro foedati *Sc* 174
 foedusque feri *A* 32 *cf.* fidus
 cupressi Stant rectis foliis *A* 263
 fontem *Sc* 130 fontes *Sc* 155 *A* 379
for fatur *A* 360 fatis fandis *Sc* 58 fari donavit (*al. fata docet*) *A* 19 adgretus fari *A* 588
 foras *A* 90 educit [in] foras *Sc* 158 foribus *Sc* 374
 Enni imaginis formam *V* 15 stata forma *Sc* 294
 caeli .. fornices *Sc* 381
 era quid .. ferat Fors *A* 197 si forte *A* 341 multae fortunae forte recumbunt *A* 288
 fortis equus *A* 374 fortem virum *Sc* 368 ingenio forti *A* 414 fortis Romani *A* 546 fortibus est fortuna viris data *A* 257
 fortiter *Sc* 301 309
 Fortuna *A* 312 fortuna resistet *A* 46 belli fortuna *A* 199 fortibus est fortuna .. data *A* 257 fortuna secuta est *A* 289 quae .. fortuna ferocis Contu-

dit *A* 394 fortuna Hectoris *Sc* 172 fortuna .. deficit *Sc* 354 lapsa fortuna *Sc* 356 eheu, mea fortuna! *Sc* 353 (fortuna) varia .. luctant *A* 300 fortuna ferro cernunt de victoria *Sc* 180 multae fortunae forte recumbunt *A* 288 fortunas .. suas .. memorare *A* 538
 fortunatim *A* 108
 urbemque forumque *A* 184 degru-
 mare forum *A* 453* indu foro lato *A* 238
forus multa foro ponit et aega longa repletur *A* 492
 ultra fossam *A* 618
 (fossari) corpora telis *A* 571
 hastas frangitque quatitque *A* 405
 fraxinus frangitur *A* 189 franguntur hastae *Sc* 181 arae .. fractae *Sc* 89
 fraxinus frangitur *A* 189
 imbrium Fremitu *Sc* 385 fremitu silvai frondosai *A* 191
fremo fremebat Imber *A* 497 (ore) fremendi *A* 586
 caeli fretum *Sc* 382
 muro fretus *A* 97 viribus fretus *A* 533 auxilio .. freta sim *Sc* 87
 frigus *V* 56 frigori *V* 46
 frondescere *Sc* 151
 frondosai *A* 191
 amicitiam atque inimicitiam in frontem promptam gero *Sc* 12
 fructus (*nom.*) *A* 160 fructus (*acc.*) verborum aures auccupant *Sc* 281
 terrai frugiferai *A* 489
 populea fruns *A* 577 russescunt frundes *A* 261
 frustra eum dicit frustra esse *Sa* 60 qui sese frustrari quem frustra sentit, Qui frustratur is frustra est, si non ille est frustra *Sa* 61 *sq.*
frustror qui .. postulat alterum frustrari Quem frustratur *Sa* 59 *sq.* qui sese frustrari quem .. sentit, qui frustratur *Sa* 61 *sq.*
 dictum factumque facit frux *A* 314 data sit frux *A* 431 fruges *Sc* 154 *V* 50
 Metioeo Fufetioeo *A* 126
 fugā (fugae?) *Sc* 87
 fūgit *A* 557
 stellis fulgentibus *A* 29 159
 fulmine claro *A* 542
 Fulvii *cf.* *A* XII *fr.* IV, XV *fr.* I, XVII *fr.* X
fulvus pulvis fulva *A* 315 aere fulva *A* 454

ita funditus *A* 128 funditus curant
A 620
 fundunt..naribus lucem *A* 600 a
 carcere fusi Currus *A* 484
 funera fletu Faxit *V* 17
 furiarum una *Sc* 71
 Furinalem *A* 122
 furo furentibus ventis *A* 594
 furtim *A* 164
 factum est futtile *Sc* 309
 futtilum est *Sc* 307

galeae *A* 403
 Gallia *A* 329
 Gallus Galli *A* 164
 laetificum gau *A* 574
 [gaudia] *A* 242
 gemitum *Sc* 104
 gemo quod..gemam *Sc* 204
 imprimit..genae genam *Sc* 427 ge-
 nua comprimit arta gena *I* 14 pan-
 dite..genas *A* 532
 gener generis *Sc* 370*
 ex se..generat *A* 31
 genetrix! *A* 52
 cum dis genitalibus *A* 115
 o genitor *A* 113 456
 magnae gentes opulentae *A* 151
 quis..usquam gentium? *Sc* 222 per
 gentes *Sc* 366 gentis *V* 48
 ad genua accidit *Sc* 375 genua com-
 primit arta gena *I* 14 pinsunt ter-
 ram genibus *A* 351
 genus pennis condecoratum *A* 10
 genus altivolantum *A* 81 quem per-
 hibent Graium genus aera *A* 148 gen-
 us Acacidarum *A* 180 deum genus
Sc 316 humanum genus *Sc* 317 for-
 tuna magis..defit quam genus *Sc* 354
 extollas liberorum ex te genus *Sc*
 299 lanigerum genus (*al.pecus*) *Sa* 66
 germane Hector *Sc* 72 germana
 soror! *A* 41 germana! *A* 47
 amicitiam atque inimicitiam in fron-
 tem promptam gero *Sc* 12 campi
 quos gerit Africa *Sa* 11 quod gerit
 fruges, Ceres *V* 50 tibi..morem ger-
 it *Sc* 207 rem gerit *A* 296 rem..
 gesserunt *Sc* 17 rem..gessere *Sc* 260
 bellum gerentes *Sc* 81 quod..in bello
 gessit *A* 327 vi geritur res *A* 268
 gerendae Aerumnae *A* 45 res..gesta
 est *A* 547 re gesta *Sc* 209 res..
 gestas *V* 2
 pectus purum et firmum gestitat
Sc 302

gigno genui *Sc* 312 genuit *A* 27
 te patriae custodem di genuerunt
A 112
 habiles gladios filo gracilento *A*
 253 succincti gladiis *A* 505 (cum)
 gladiis *A* 437
 Glauca *cf. V* 78 *sqq.*
 glaucum *V* 39
 gloria claret *A* 372 gloria maxima
A 391 gloriam *Sc* 8 *sq. (bis cf. fama)*
 gluma *V* 146
 o gnata *A* 45 *cf. natus*
 Gnossus *cf. V* 138
 filo gracilento *A* 253
 gradum Regredere *Sc* 13 gradum
 proferre pedum *Sc* 213
 Graecia *A* 329 Graeciam *Sc* 313
 Graeci *V* 54 Graecos, Graios memo-
 rare solent sos *A* 356*
 Graio patre Graius homo *A* 177
 Graium genus *A* 148 Graecos, Gra-
 ios memorare solent sos *A* 356*
 mihi Telamonis..Gratiã esse est
Sc 326 liberorum sibi quaesendum
 gratia *Sc* 129 honoris..gratia *Sc* 278
 Iuppiter tibi..gratulor *Sc* 209
 gravidus armatis equus *Sc* 76 gra-
 vida *Sc* 35
 gravis impetus *A* 551 gravis terra
A 522
 graviter gemam *Sc* 204
 in premium extollas *Sc* 299
 regredi gressum *I* 52
 gubernator..contorsit equos *A* 486
 gubernare gubernas *A* 482 navem..
 gubernem *A* 483
 guttatim *Sc* 206

habet *A* 101 406 477 *Sc* 52 235 ha-
 beat *Sc* 364 arcem altam habetis
Sc 259 habere *A* 19
 habiles gladios filo gracilento *A* 253
 vitalem habitum..corporis *Sc* 347*
 Iuppiter hac stat *A* 258
 haec propter cum *Usenero legen-*
dum V 57*
 haeret *Sc* 351
 halitantes *Sc* 184
 Hannibal *A* 381 Hannibãlis *V* 13
 superstitiosis hariolationibus *Sc*
 57
 inpudentes..harioli *Sc* 319
 hasta *A* 364 416 hasta! *Sc* 178 hasta
A 414 hastae *Sc* 181 hastarum *cf.*
ad I xv hastas A 284 405 hastis
A 154 506 *V* 14

hastati *A* 284
 hastilibus *A* 402
 haud *A* 244 338 482 *Sc* 175 376 haut
A 270 481*
 haudquaquam *A* 289
 hauserunt *A* 624
 hebem *A* 426
 Hector *Sc* 72 158 175 Hectōris *Sc*
 82 172 Hectōrem *Sc* 101 Hector!
Sc 85
 Hecuba *Sc* 36
 hedyphagetica *p.* 218 (?)
 hehae *Sc* 417
 heia (*al.* eia) machaeras *A* 597
 Helena *Sc* 226
 Hellesponto... in alto *A* 378
 herbis *Sc* 155
 hercle *Sa* 1
 Nerienem Mavortis et Herem *A* 104*
 Hesperiam *A* 23
 heu *A* 139 *Sc* 419 heu me miseram
Sc 202
 hic *A* 76* 124 *Sc* 4 166 *V* 16 41 haec
Sc 27 hoc *Sc* 61 177 239 326 401
Sa 57 *I* 51 quid hoc hic clamoris... est
Sc 156 huic *A* 567 hunc *A* 216 251
Sc 206* *V* 37 *I* 39 hanc *A* 564 *Sc* 29
Sa 31 hoc *A* 100 198 208 578 *Sc* 286
 290 336 337 345 hoc (*abl.*) *Sc* 149 228
 hac *A* 152 hic (*nom. pl.*)... partim
A 436 hae *I* 11 quia mortalis (haec)
 .. iuvant *scribendum V* 58 his *Sc*
 123* 123 hos *A* 193 559 haec *A* 47
 59 135 314 *Sc* 97 199 335 *V* 57 (*cf.*
 haecepropter) his *A* 45 134 *Sc* 323
 hic (*adv.*) *A* 129 204 457 *Sc* 264 289
 360 *V* 19 quid hoc hic clamoris...
 est *Sc* 156
 hiee haec *A* 234* *cf.* haecepropter
 acer hiemps *A* 424 crudelis hiemps
A 449
 neque dispendi facit hilum *A* 14
 hinc *A* 71* 339 *Sc* 240 372
 Hippodameam *Sc* 358
 Hispanē *A* 503
 sacra historia *p.* 223
 Histri *A* 408 *cf.* xv fr. iv
 hodie *Sc* 270 360 *Sa* 37
 Homerus... poeta *A* 6 *cf.* *Scip.* i
 homo *Sc* 398 423 quis homo? *Sc* 222
 homo quisquam *A* 99 homo pulcher
A 39 navus... homo Graio patre
 Graius homo *A* 177 suavis homo *A*
 245 unus homo *A* 370 debil homo
A 324 cordatus homo *A* 331 Roma-
 nus homo *A* 547 *cf.* 494 hominem
Sc 50 166 homonem (hemonem?)

A 138 homines *A* 307 hominum *A*
 175 divumque hominumque *A* 249
 580 581 quos homines *A* 34
 honestē *Sc* 229
 honoris... gratia *Sc* 278
 Horam... Quirini *A* 117
 Horatius Oratius *A* 129
 horior horitur *A* 432
 horitatur *A* 346*
 campus splendet et horret *V* 14 hor-
 rentia tela *A* 285
 horrescit... exercitus *A* 393 hor-
 rescut tela *Sc* 140
 horridus miles *A* 269 Africa... tre-
 mit horrida terra tumultu *A* 310
 nihil horridius... lex... iuberet *A* 170
 hortatore bono *A* 480
 hortor hortantur *A* 256
 hospitem *Sc* 211 hospites! *Sc* 349
 hostiis balantibus *Sc* 39
 hostili manu *Sc* 162
 auditis hostimentum adiungito
Sc 133
 hostio quae mea... machaera atque
 hasta hostibitis manu *Sc* 178*
 dubius... hostis *A* 274 nemo civis
 neque hostis *V* 19 hostem... feriet
A 280 hostes *A* 292 [hostium *A* 628]
 defende hostes *Sc* 6 hostes *A* 171 387
 hostis *V* 6
 hue *A* 225 *Sc* 240
 si quid me fuerit humanitus *A* 125
 humanum genus *Sc* 317 humanā
 vitā *Sc* 365 carnibus humanis *A* 322
 humidus umidas *Sc* 11
 humori *V* 46
 pinsibant humum *Sc* 411
 Hyperionis cursum *A* 557

iacent *Sc* 89 174
 facem iacit *Sc* 33 tela manu iacien-
 tes *A* 408
 iactant *A* 74 iactari *Sc* 82
 iam *Sc* 159 iam diu *Sc* 21 iam du-
 dum *Sc* 47 iam semel *A* 535 iam-
 que *Sc* 65 iamque fere *A* 282 593
 iam... fere *A* 459 si mox si iam
A 431
 ibi *Sc* 173 haec ecfatus, ibique *A* 59
 indotuetur ibi lupus *A* 70 ibi capi-
 tur *A* 298 ululat... ibi acute *A* 342
 dum censent... hortantur ibei *A*
 256* ibi mentem... delectat *Sc* 237
 ibi tum derepente *Sc* 310 ibi quid
 agat secum cogitat *Sc* 340 ibi ex
 oraclo... edidit *Sc* 43

ictus retro reccidit *V* 29 se dedit
 icta foras lux *A* 90
 idem *A* 120 124 144 477 hoc idem
 est *Sc* 239 eadem *Sc* 327 eadem
 dicta eademque oratio aequa non
 aequae valet *Sc* 201 eorundem (*tri-*
syll.) *A* 200 eosdem *A* 598 eadem
A 452 ab isdem *A* 193 [isdem *I* 1]
 igitur *A* 508
 ignis *A* 522 *V* 51 52
 ignobiles *Sc* 200
 ignotus .. coetus *Sc* 126 (?)
 ilex *A* 188
 Ilia *A* 55 58*
 ilico istic *Sc* 349
 ille *A* 338 391 *Sc* 270 416 *Sa* 12*
 19 62 *V* 19 29 illa *A* 559 ubi illa ..
 modestia? *Sc* 55 illud *A* 535 illi *Sc*
 232 267* 271 272 (*bis*) 400 illum
Sc 102 333 illam *Sc* 338 illā *A* 622
 illis *Sc* 124 illos *Sc* 62 (*bis*) *cf.* postilla
 illic (ést) nugator *Sc* 423* quis il-
 laec est? *Sc* 386
 illinc *v. l.* *Sc* 240
 illuc *Sc* 240 (*ter*)
 Illyrii *A* 504
 Enni imaginis formam *V* 15
 imber *A* 401 522 *Sc* 11 *V* 55 imber
 Neptuni *A* 498 fit ferreus imber *A*
 284 imbre *V* 56 imbrium Fremitu
Sc 384
 spiritus austri Imbricitōr *A* 444
 imbuta veneno *A* 535
 impello inpulit *A* 569
 imperator *Sc* 3 *cf.* induperator
 imperiosus urbes .. inperiosas *A*
 579
 imperium *A* 427 *Sc* 186 imperium
 .. et sola regni *A* 150 imperio regis
Sc 252 retrahi .. Imperiis *A* 612
 impero quibus egestas imperat *Sc*
 320 *cf.* indupero
 rerum .. suarum .. impertit *A* 236
 impetrem .. ab animo *Sc* 346
 volat super impetus undas *A* 386
 impetus .. restat *A* 481 impetus Orci
 Percutit *A* 551 draconis .. impetum
Sc 274 lupino .. impetu *Sa* 16
 imprimit .. genae genam *Sc* 427
 sunt improbatu *Sc* 261
 impudens impudentes *Sc* 319
 impudentiā *Sc* 222
 impunis inpune animatus *A* 99
 in (*c. acc.*) *A* 48 65 72 89 130 (?) 131
 142 423 442 476 552 617 *Sc* 12 [158]
 183 206 299 310 314 (*bis*) 327 353
 377 (?) *Sa* 57 *V* 29

in (*c. abl.*) *A* 80 115 130 (?) 138 182
 193 219 222 246 287 327 336 355
 369 378 380 396 428 468 472 506
 [628] *Sc* 19 36 84 123 157 204 207
 210 215 228 235 238 242 246 250
 280 303 335 348 351 401 407 412
Sa 70 *V* 27 [*I* 1]
 pellem inauratam *Sc* 251
 inb. *vide* imb.
 incedit veles *A* 507 incedunt *A* 187
Sc 30 incede incede *Sc* 28
 fax obvoluta .. incendio *Sc* 63
 incendio civitatem .. incendere *Sc*
 332
 incerte *Sc* 241
 incertus incerta re *Sc* 13 in re in-
 certa *Sc* 210 suarum (*al.* summa-
 rum) rerum incerti *Sc* 142 ex In-
 certo certos .. Dimitto *Sc* 143
 inchoandi exordium *Sc* 248
 incinctae angui *Sc* 30
 quod iter incipiam ingredi? *Sc* 276
 aciem inclinatam (dedit*) *Sc* 172
 inclytus *A* 146 Oratius inelutus sal-
 tu *A* 129 inclita .. Roma *A* 502 in-
 clitum iudicium *Sc* 70 fanum inclu-
 tum *Sc* 388*
 sonitus auris .. increpat *Sc* 341
 quem .. increpuisti *A* 76
 incurvescere *Sc* 153
 incutit iram *A* 512*
 indalbatat *A* 212*
 inde *A* 95 158 301 515 524 558 *Sc*
 248 396 et post inde *A* 11 inde loci
A 22 530 *Sa* 4
 indico indixit .. bellum *A* 223
 indigno bello *A* 395 indignas tur-
 res *I* 6
 indo Andromachae nomen qui in-
 didit, recte ei indidit *Sc* 105
 indotuetur *A* 70
 indu foro *A* 238 indu mari *A* 445*
 induo induta fuit .. stola *Sc* 410
 induperator *A* 83 326 347 565*
 indupero navorum .. induperan-
 tum *A* 427*
 bellum gerentes .. industria *Sc* 81
 induvolans .. hasta *A* 416
 ineo euhā .. euhium .. inibat *Sc* 127
 inertes *Sc* 320
 infelix littera theta *A* 625
 Acherusia templa .. infera *Sc* 108
 in infera noctis *A* 89 motus supe-
 rum atque inferum *Sc* 342 inferum
 vastos specus *Sc* 193
 infertis malis *Sa* 15
 famul infimus *A* 313*

- infit *A* 394
 inflammari *Sc* 97
 infrena *Sc* 191 infrenari *Sc* 191
 ingenium *A* 243 ingenio forti *A* 414 eo ingenio natus sum *Sc* 12 firmo ingenio *Sc* 25
 ingens cura *A* 132 ingens Porta .. caeli *A* 614 ingenti .. cursu *A* 479 ingentis oras .. belli *A* 174 caeli ingentes fornices *Sc* 381 ingentibus signis *A* 211 petris .. ingentibus *A* 365 ingentibus ventis *Sc* 367
 natum ingenuum Aiacem *Sc* 324*
 iter .. ingredi *Sc* 276
 ingurgitandum *Sc* 377(?)
 iniicit iritatus *A* 166 terram iniicere *Sc* 131
 inimicitiam in frontem promptam gero *Sc* 12 miscent inter sese inimicitiam (inimicitias?) agitantes *A* 271
 inimico *Sc* 134
 iniqua superbia *A* 286
 ira initium insaniae *I* 18
 luna innixus *Sc* 32
 innocens *Sc* 122 226
 virum .. innoxium *Sc* 301
 lingua loqui saperet .. innumerum *A* 562*
 inopiã *Sc* 22
 incerta re atque inorata *Sc* 13
 inp. *vide imp.*
 iritatus *A* 166
 ira initium insaniae *I* 18
 insanus insani *Sc* 320
 quam inscriptionem dabitis? *Sc* 371
 insece (*al. insequere*) *A* 326 insexit *I* 36
 insidiantes *A* 436
 insigne *A* 417
 insignita .. milia militum *A* 332
 insomniam *I* 25
 inspice hoc facinus *Sc* 286
 cui quod agat institutumst *Sc* 236
 ebore instructam regifice *Sc* 96
 Bacchico insultans modo *Sc* 127*
 insum magna inest certatio *Sc* 266
 insuper *A* 415
 aevi integros *Sc* 414
 intellegis *Sc* 50*
 nox intempesta *A* 102 167
 intendit .. Arcum *Sc* 31
 inter *A* 74 135 251 271 539 *Sc* 5 70 128 343 395 *V* 31 *I* 2 inter Sese *A* 110
 interea *A* 89 211 434 557 *Sc* 5*
 interii *Sc* 202
 produxisti nos intra luminis oras *A* 114 intra muros aut extra *A* 399
 introducuntur *A* 623 introducta est *Sc* 83
 intus in occulto *A* 182* sub monte .. specus intus patebat *A* 440
 vitis inventor *Sc* 124
 investita saxo *Sc* 115
 invictus canis *A* 533 Scipio invicte *V* 3 invicti *A* 192
 invitam *Sc* 58 190 invitus *Sc* 396
 invocant *v. l.* *Sc* 345
 iocum *A* 239
 Iovis (*nom.*) *A* 63 Iovis omnipotentis *A* 458 Iovis altitonantis *A* 541
 Iovis aram *Sc* 99 proavi Iovis *Sc* 325
 Iovis .. pronepos *Sc* 359 ius iurandum Iovis *Sc* 403 cerebrum Iovis .. supremi *V* 40 Iovem *Sc* 345 *cf.* Iupiter
 ipse *A* 441 *Sc* 37 273 361 362 368 418 ipsa *A* 12 14 ipsius *A* 598 ipsi lucet cum illi accenderit *Sc* 400
 ipsum *Sc* 337 ipsi *Sc* 179* 322
 ira initium insaniae *I* 18 incutit iram *A* 512 iram omnem recludam *Sc* 271 irarum effunde, quadrigas *A* 513
 irati *Sc* 106
 is *A* 30 141 306 378 *Sc* 52 *Sa* 8* 62 *V* 53 54 ea *A* 107 *Sc* 302 id *Sc* 224 ei *Sc* 105 312 eum *Sc* 46 168 425 *Sa* 60 eam *Sc* 130 377(?) id *Sc* 148 237 (237) 419 eo *Sc* 12 eã *Sc* 250 is (*dat. pl.*) *A* 286 eos *A* 619 *Sc* 317 390 iis *Sc* 322*
 nequaquam istuc istac ibit *Sc* 266
 iste(?) quidem *Sc* 359 isti *Sc* 304 ista (*nom. pl.*) *V* 57
 istic *V* 52 54 nequaquam istuc istac ibit *Sc* 266
 ilico istic *Sc* 349
 ita *A* 40 128 *Sc* 15 73 269 ita mihi Telamonis .. Gratiã esse est atque hoc lumen .. claret mihi (ut..*) *Sc* 325
 Italia *cf. V* 97
 iter *Sc* 184 218 276 *V* 11
 itiner *Sc* 336
 iubam quassat .. altam *A* 517
 albus iubãr *A* 557 aliquid lumen, iubarne? .. cerno *Sc* 19
 iubet *A* 430 432 *Sc* 3 iuberet *A* 170
 iube *Sc* 291
 iudicavit incitulum iudicium .. Quo iudicio .. adveniet *Sc* 70sq.

iudico indicavit.. iudicium *Sc* 70
 quadrupedum iugo *Sc* 190
iunge *Sc* 191*
 nonis Iunis *A* 163
 Iuno *A* 62 291 Iuno Saturnia *A* 64
cf. *V* 73
 Iuppiter *A* 258 457 Iupiter *V* 54 57
 Iuppiter! *A* 97 361 *Sc* 187 209 284
cf. *A* VIII fr. xv *Euhem.* III V VI VII
 VIII IX X XI *cf.* Iovis
 ius iurandum *Sc* 403
 melius est virtute ius *Sc* 188* ius
 atque aecum *Sc* 189 ius atque aecum
 (aecum ac ius?) fecisse *Sc* 148*
 ius iurandum *Sc* 403 ex iure *A* 272
 iuvenes *A* 610 iuvenum *Sc* 126
 tunicata iuventus *A* 325 Romana
 iuventus *A* 469 537 550
iuvo iuvat res *A* 166 mortalis.. iuvat
 (*corr.* iuvant) *V* 58

 Karthaginiensis *vide* Carthaginiensis

 metuo legionibus labem *A* 279
labo labat *Sc* 383
labor labitur.. carina *A* 386 478
 labuntur saxa *Sc* 383* lapsa fortuna
 accidit *Sc* 356
 duri.. laboris *A* 345* quantum..
 Laboris *Sc* 171 laborem *A* 158 sufferre
 laborem *A* 425 labore.. militiae
A 446 maximo labore mugit
I 7 labores *V* 7
laboro multum.. laborat *A* 406
 Iuppiter Labryandius *cf.* *V* 121
 Lacedaemonia mulier *Sc* 71
 lacerato corpore *Sc* 73
 lacrumae *Sc* 206 miserae.. lacrimae
Sc 132 lacrumis *Sc* 311 me lacrimis
 decorat *V* 17
 lacrumare *Sc* 229 lacrimans *A* 36
Sc 375 lacrumans *A* 50 lacrimantes
A 103 171
 lacte *A* 352
 lacto fici.. lactantes ubere toto *A*
 264
 laetificum gau *A* 574 vites laetificae
Sc 152
 laetor laetantes *A* 368
 sine cura laetus *Sa* 14 agros laetos
A 495 campi.. laeta.. prata *A* 516
 laeva volavit avis *A* 92 laevum..
 signum *A* 146 tonuit laevum *A* 527
 ad laevam *Sc* 288 ab laeva *A* 613
cf. *Sc* 33

lamasque lutasas *A* 568 salsas lamas
A 606
 animo lamentor *A* 204
 lanigerum genus *Sa* 66
 lapideo.. corde *Sc* 139
 lapis *Sc* 104 occumbunt.. letum
 ferroque lapique *A* 398 sublatae
 sunt.. lapides *A* 553
 Iuppiter Laprius *cf.* *V* 122
 tectis.. laqueatis *Sc* 95
 lares! *A* 620
 largiri fruges *Sc* 154
 lascivis *Sc* 50*
 lassus *A* 236
 passis late palmis *A* 350 late.. patebat
A 440
 latebras *A* 568
 latent *Sc* 303 latuit *Sc* 64
 Latini *A* 24 Latinis *A* 168
 Latium *A* 466
 latrat *A* 528 animus.. pectore latrat
A 584
 latrones *A* 59 538
latus indu foro lato *A* 238 lati campi
Sa 11 litora lata *A* 389 latos populos
A 3 sicilibus latis *A* 507
 latus *A* 414 552 latere pendens *Sc*
 363
 laudari optant (*al.* laudari exoptant)
A 560
 Laurentis terra *A* 34
 lavere sanguen sanguine *Sc* 202 lavere
 lacrumis vestem *Sc* 311 laverent
Sc 83 lavit et unxit *A* 155 lavere
 lacrimae.. sanguinem *Sc* 132
 lautus *Sa* 14
 legati *A* 623
 legio *A* 254 legionis *A* 343 legionibus
A 279 510 legiones *A* 127 136
 297 legionibus *A* 565
 somno leni *A* 5 leni fluit agmine
 flumen *A* 173
 lepide *Sa* 59
 M. Lepidus *cf.* *A* XVII fr. x
 pallida leti.. loca *Sc* 109 leto dati
Sc 334 letum.. deprecet *Sc* 134 occumbunt..
 letum *A* 398
 Leucata campant *A* 328*
 levis *A* 244 leves.. secuntur in hastis
A 506
 levo curam.. levasso *A* 335
 lex *A* 170 leges divumque hominumque
A 249
 libenter *A* 234 lubenter *Sc* 335
 Liber Liberi *Sc* 388
 liber *A* 590 bonus et liber populus
A 626

liberi *Sc* 135 334 liberorum *Sc* 165
 299 liberorum sibi quaesendum gra-
 tia *Sc* 129 liberum quaesendum
 causa *Sc* 120 stirpem liberum *Sc* 121
 libertas *Sc* 302 libertati .. parcere
A 200 libertatem *A* 317 libertatem
 paro *Sc* 137
libet libet *Sc* 240*
libum liba *A* 121
 Libyam *A* 302
 licet *Sc* 228 229 licuit *Sc* 132
 inter se licitantur *A* 74
 lingua loqui saperet *A* 561 exerce
 linguam *Sc* 304 perhibent .. lingua
A 148 lingua *A* 357*
 liquidas .. aetheris oras *Sa* 4
 littera theta *A* 625
 configunt litus *A* 499 litora lata
 sonunt *A* 389 litora *A* 610 *Sc* 68
 lituus *A* 530
 Livius *A* 301
 locant In clypeo *Sc* 83 fanum .. lo-
 cavit *Sc* 389* tuto .. locaret *A* 241
 benefacta male locata *Sc* 409
 hoc locum *I* 51
 locus *A* 23 flamma loci postquam
 concussa est *A* 566 praepetibus sese
 pulchrisque locis dant *A* 94 locos ..
 novos *A* 40 loca *A* 144 loca! *Sc* 110
 inde loci *A* 22 530 *Sa* 4 vita illa
 dignus loquoque *A* 622 quo res ..
 loco sese ostentat *A* 430 quanto e
 loco .. lapsa fortuna *Sc* 355 in hoc
 regi antistat loco *Sc* 228
 lolium *V* 31
 longe *A* 452 481 longe pulcherruma
A 91
 longinque ab domo *Sc* 80
 longinquus longinqua .. aetas *A* 413
 corpora firma Longiscunt *A* 451
 longiscere longe *A* 452
 longus aega longa *A* 492 Albai long-
 gai *A* 33 longi .. cupressi *A* 262
 versus longi *I* 20 navibus longis *A*
 477 longos *A* 357 hastis longis *V* 14
 loqui *A* 503 561 loquive tacereve
A 250 loquens *A* 246 locutus *A* 234
 loquantur *Sc* 200 columnam quae
 res .. loquatur *V* 2
 lub. *vide* lib.
 lucet *Sc* 401 ipsi lucet *Sc* 400 can-
 dida lumina lucent *A* 156
 validis (cum) viribus luctant *A* 300
 luctum *Sc* 272
 ludicre saxa Iactant *A* 73
 ab ludis *Sc* 47
 lugubri .. stola *Sc* 386

hoc lumen candidum claret *Sc* 326
 luminis oras *A* 114 131 attulit .. lu-
 men *A* 35 superum lumen nox .. te-
 neret *A* 102 lumen *A* 438 aliquod
 lumen .. in caelo cerno *Sc* 19 quasi
 lumen de suo lumine accendat *Sc* 399
 obstipo umine solis *A* 283* si te se-
 cundo lumine hic offendero *Sc* 264
 tuo (cum) lumine mare terram cae-
 lum contines *Sc* 285 lumine .. tre-
 mulo *Sc* 292 lychnorum lumina *A*
 323 candida lumina lucent *A* 156
 lumina sis oculis .. reliquit *A* 149
 soli luna obstitit *A* 163 luna in-
 nixus *Sc* 32
 Lunai portum *A* 16
 lupino .. impetu *Sa* 16
 lupus femina *A* 68 70
 lamas .. lutosas *A* 568
 lux *A* 90 lucem .. requirunt *A* 473
 fundunt .. lucem *A* 600 o lux Troiae
 .. Hector *Sc* 72 luci *A* 431
 Lyaeus *Sc* 124*
 lychnorum lumina *A* 323
 Hectoris lytra *p.* 144

mea .. machaera! *Sc* 178 heia ma-
 chaeras *A* 597 succincti corda ma-
 chaeris *A* 400
 machina .. maxima *A* 621
 illum .. mactassint malo *Sc* 333
 magno mactatus triumpho *A* 301
 supra Maeotis paludes *V* 21
 maerentes *A* 103
 maerores *Sc* 272
 caepe maestum *Sa* 13
 magis *A* 97 181 *Sc* 164 278 354 post-
 que magisque *A* 372 non ex iure ..
 sed magis ferro *A* 272 maxima *A*
 318 *Sc* 360
 equorum equitumque magister *V* 4
 magnus *A* 28 *V* 37 41 magna *Sc* 266
 magnam *A* 541 magni *A* 88 magno
Sa 1 magnum *A* 1 magnam *A* 236
 magna! *A* 491 magna *A* 301 445 485
 487 *Sc* 65 333 *V* 27 magna *A* 77
 232 338 486 569 magni *Sc* 15 Campi
 Magni *V* 8 magnae *A* 151 magnas
A 188 239 579 magna *Sc* 196 mag-
 nis *A* 201 515 555 maiorum *A* 567
 maxima *A* 391 621 *V* 24 maximum
Sc 373 valimide *A* 456 maximo *Sc* 76
I 7 maximã *A* 60 *V* 16
 mala infertis malis *Sa* 15
 ibant mala ci viere Veneriam co-
 rollam *V* 25

male volentes *Sc* 9 male re gesta
Sc 209 bene bonis sit, male malis
Sc 318 male locata *Sc* 409
haut doctis dictis certantes nec ma-
ledictis *A* 270
benefacta .. malefacta arbitror *Sc*
409 malefactis *Sc* 226
malitiā *Sc* 223
malo malim *Sc* 262 malui *Sc* 391
mālos defindunt *A* 397
mālus malam pestem *Sc* 162 malum
.. facinus *A* 243 malo cruce *A* 360
pro mala Vita *Sc* 7 malaque et bona
dictu *A* 240 haud malus *A* 244 mali
Sc 188 malis *Sc* 189 318 malum *Sc*
360 cui nihil est mali *Sc* 205 malo
.. magno suo *Sa* 1 magno mactas-
sint malo *Sc* 333 conglomeras mala
Sc 353 requiescat malis *Sc* 365
pestem mandatam hostili manu
Sc 162
mandebat *A* 138
mano manāt .. sudor *A* 418
Marsa manus *A* 276 fera .. comple-
bit manus litora *Sc* 68 manus vi
A 97 ex iure manum concertum
A 272 manu .. gessit *A* 326 tela
manu iacientes *A* 408 manu magna
Romanos inpulit amnis *A* 569 hos-
tili manu *Sc* 162 hasta .. manu (Mis-
sa) *Sc* 178 manus *A* 49 *Sc* 161 283
segetis armatae manus *Sc* 275 man-
us! *Sc* 197 bellum aequis manibus
.. diremit *A* 167
Marcelli *cf.* *A* XII *fr.* IV
Cornelius .. Cethegus Marcus .. Mar-
ci filius *A* 304sq. * *cf.* 141
verrunt .. mare *A* 384 mare salsum
A 142 arcet terram mare caelum
A 543 mare terram caelum continet
Sc 285 in altum depexit mare *Sc*
310 nautis .. mari quaesentibus vi-
tam *A* 145 indu mari magno *A* 445
mari magno *Sc* 65 in mari .. magno
V 27 mari salsa *Sc* 119
mustela marina *V* 34 umbram .. ma-
rinam *V* 42 marinas .. plagas *Sa* 65
pecudi .. marito *Sc* 296
marmore flavo .. spumat sale *A* 384
Maro *Sc* 389
Mars *A* 62 sub Marte Pelasgo *A* 17
cf. Mavortis
Marsa manus *A* 276
Massil-tanas *A* 610
mater *Sc* 24 (*) 35 232 familiae
matrem *Sc* 120 mater optuma! *Sc* 56
mea mater! *Sc* 60

materno sanguine *Sc* 147
matronae *A* 419 matronae! *Sc* 259
Mavortis *A* 104 *cf.* Mars
Maximi *cf.* *A* XII *fr.* II IV
summus .. meddix *A* 298
Medea *Sc* 254 Medei *Sc* 258 * Me-
de! *Sc* 279
media regione *A* 505 mediis regi-
onibus *A* 481 mediis signis *A* 433
pellitur e medio sapientia *A* 268
suadae .. medulla *A* 308
versus propinas .. medullitus *Sa* 7
mēlanurum *V* 42
melior *A* 226 multo mulier melior
mulierum! *Sc* 56 melius est virtute
ius *Sc* 188 melius scit *Sc* 428
Melo *I* 43
melos *A* 299
membra *A* 139 *Sc* 119
memini me fieri *A* 15
memoro *A* 314 memorat *A* 36 158
memorant *A* 2 111 178 memoretis
A 503 memorare *A* 356 529* 539
mendici stola *Sc* 339*
Menelaus *Sc* 224
mens mentis metu *Sc* 37 mentem
atque animum delectat *Sc* 237 tra-
versa mente *Sc* 270 cupida (mente)
Sc 298 mentes *A* 202 *cf.* mentis
mensam sermonesque *A* 235 men-
sas *A* 120
mentis terra corpus est, at mentis
ignis est *V* 51 totus mentis est
V 53 *cf.* mens
Mercurius *A* 63
Cyprio bovi merendam *V* 26
merulam *V* 42
Messapus *A* 376
messim *Sa* 31
Metioeo Fufetioeo *A* 126
meto metetur *Sa* 37
metuo legionibus labem *A* 279 me-
tuunt *Sc* 402
metus (*fem.*) *A* 549 *Sc* 407 metu *Sc*
26 mentis metu Perculsus *Sc* 37
meus mea *Sc* 227 [227] 253 contagio
mea *Sc* 350 meum cor *A* 382 meum
non est *Sa* 63 patris mei meum
factum pudet *Sc* 59 meae *Sc* 416
meae *Sc* 134 meum *A* 38 *Sc* 156
(299) mea mater! *Sc* 60 mea .. ma-
chaera atque hasta! *Sc* 178 eheu
mea fortuna! *Sc* 353 heu mea pu-
ella! *Sc* 419 meo *A* 51 *Sc* 351 (*)
mea *Sc* 137 138 142 204 mei *V* 7
meae *Sc* 206 meis *Sc* 224 meas *Sc*
283 341

micant oculi *A* 473
 horridus miles *A* 269 milia militum octo *A* 332
 labore .. militiae *A* 447* neque domi .. nec militiae sumus *Sc* 239
 mille milia militum octo *A* 332
 mina terrere minis *A* 256 infrenari .. Minis *Sc* 192 minis *Sc* 369*
 machina .. minax *A* 621
 Minerva *A* 62 daedala Minerva, era, domina *I* 46
 multa .. minitatur .. muris *A* 621* ferro minitere *A* 130
 minor minatur (*al.* minitatur) .. cruciatum *Sc* 24
 legati Minturnenses *A* 623
 plus aut minus *A* 501 nihilo minus *Sc* 400
 frigori miscet calorem *V* 46 miscent inter sese inimicitiam (-as?) agitantes *A* 271 erubuit ceu lacte et purpura mixta *A* 352
 miser *Sc* 74 308 miserum *A* 138 miseram *Sc* 202 257 miserae *Sc* 132 miserrimus *Sc* 366
 tui me miseret *Sc* 60 *cf.* 139 misere re *Sc* 197 misererent *A* 171
 miseriã *Sc* 138 miserias *Sc* 258
 animam de corpore mitto *A* 210 mittunt de turribus *A* 172 misi *Sc* 313 missa sum superstitiosis harioationibus *Sc* 57 missa .. hasta *A* 364 *cf.* *Sc* 178 falarica missa *A* 544 misso sanguine *Sc* 20 (missis) cantu plausuque *Sc* 220 mittere signum *A* 84 in .. bellum, non in epulas mittere *Sc* 314
 Mitylenaë est *V* 36
 modestia *Sc* 55
 verecunde et modice *Sc* 207
 modo (*adv.*) *Sc* 263 336
 modus modo *Sc* 127 sine modo *Sa* 1 multis .. modis *Sc* 22
 [pro moene *A* 628] summa arcis .. Moenia *A* 165
 moeros *A* 419 *cf.* murum
 molarum strepitum *Sc* 373
 Iuppiter Molio *cf.* *V* 122
 mollia crura reponunt *A* 556 somnus .. mollissimus *A* 369
 vestro sine momine *A* 595
 bene mones *Sc* 368
 mons sub monte (montem?) *A* 440
 montibus obstipis obstantibus *A* 420 montibus summis *Sa* 67
 monstrat viam *Sc* 398 monstrant viam *Sc* 321 monstrabitur *Sc* 397

monstrum *Sc* 289
 morbo *Sc* 22
 mordeo ac si me .. memorderit *Sa* 63
 morimur *A* 392 moriar *Sc* 407 moriere *Sc* 265 morituros *Sc* 312 esse mortuum *V* 45
 moro aliquid .. nil morares *Sc* 424
 mors *A* 468 *Sc* 164 Mortis thesauri *Sc* 245 morti occumbant *Sc* 136 mortem obpetam *Sc* 203 *cf.* *Sa* lib. inc. 1
 mortalem *A* 312 mortales *A* 23 560 *Sc* 5 mortalibus *A* 409 *Sa* 6 mortales *A* 367 mortalis *V* 58
 in mortiferum bellum *Sc* 314
 mos morem gerit *Sc* 207 more antiquo audibo *Sc* 315 mores veteresque novosque *A* 248 moribus antiquis *A* 500
 potestas motus superum atque inferum *Sc* 342
 vetusta virum non est satis bella moveri *A* 410
 mox *A* 255 431 *Sa* 17 quam mox *A* 86*
 nec dico nec facio (m u) *I* 9 neque .. μ \bar{v} facere audent *I* 10
 versat mucronem *I* 3
 tibia maxima labore mugit *I* 7
 mulgeo mulserat huc navem .. pontus *A* 225
 mulier *Sc* 71 375 mulierem: quid potius dicam aut verius quam mulierem? *Sc* 408 multo mulier melior mulierum! *Sc* 56
 multum .. laborat *A* 406 multum ante alias infelix *A* 625 multo .. melior *Sc* 56 multi *A* 398 *Sc* 49 139 260 261 multae fortunae *A* 288 multorum veterum *A* 249 multos *Sc* 64 80 multa volup *A* 242 multa tenens *A* 247 multa dies .. conficit *A* 287 multa foro ponit *A* 492 multa .. minitatur *A* 621 multa manus .. Tendebam *A* 49 multis .. modis (multimodis?) *Sc* 22
 loca .. Munda *A* 145 tibi vita Sen mors in mundo est *A* 468
 mundus caeli *V* 9
 munimenta *V* 7*
 munita est *A* 144
 muriculi *V* 44*
 murum *A* 254* 617 muro fretus *A* 97 de .. muro iactari *Sc* 82 muris *A* 621 muros *A* 184 399 537 moeros *A* 419 de muris rem gerit *A* 296

mus mures V 35 44
Musa! A 326 *Musarum scopulos* A 215 *Musarum melos* A 299 *Musas* A 2* *Musae!* A 1
musset Sc 421* *mussabant* A 182*
mussaret A 344 *mussare* A 446
mustela marina V 34
muttire Sc 331
Myrmidonum vigiles Sc 186

nam A 3 39 100 101 105 551 Sc 4 76 83 106 188 200 236 253 262 267 318 325 376 Sa 59 61 V 7 45 *Nam is* Sa 8 cf. *quianam, quisnam*
namque Sc 165 355
virtutem mali Nanciscuntur Sc 189 *Hippodameam..nactus* Sc 358
sulphureas..Naris ad undas A 260
ex nare sagaci Sensit A 341 (*nare sagax*) A 533 *elatis naribus* A 600
nascor eo ego ingenio natus sum Sc 12 *Assaraco natus* A 30 *Pelope natus* Sc 357 *qui foret Postilla natus* Sc 45 *scibas natum ingenuum Aiaceum* Sc 324 *te sale nata.. Venus* A 52*
reccidit in natem supinus V 29
nato fluctus..natantes A 596
annus naturalis I 32
natus Hectoris natum Sc 82 *nate* Sc 291 o *gnata* A 45
nihili non nauci (est) homo Sc 423
nautis..mari quaesentibus vitam A 145
navis A 226 *navis inchoandi exordium* *Coepisset (al. Cepisset)* Sc 248 *mulserat huc navem..pontus* A 225 *navem.. gubernem* A 483 *navibus pulchris* A 144 *navibus longis* A 477 *naves velivolas* Sc 79 *navibus velivolis* A 388 *velivolantibus Navibus* Sc 68 *navibus explebant sese* A 309
navus.. homo A 177 *navorum..induperantum* A 427
ne utiquam Sc 34
ne (suff.) aliquod lumen, iubarne?.. cerno Sc 19 *Romam Remoramne* A 82 *satin.. verant* A 380 *men obesse* Sc 62 *viden* I 28 *ne.. an* Sc 103 *ne..anne* Sc 277 *ne..an..quidve* A 197
ne (coni.) A 57 382 Sc 350 *ut ne* Sc 144 *utinam ne..Neve* Sc 246 248 *utinam ne umquam* Sc 279 *ne quid exspectes* Sa 58
nec A 48 373 407 611 *neque* A 14

42 215 564 Sc 163 364 *nec quisquam* A 218 *nec.. quisquam* A 99 403 *neque.. quicquam* A 450 *neque umquam* Sc 299 *neque me.. invitam* Sc 58 *haut.. nec* A 270 *non.. neque* Sa 37 *nulla.. Nec* Sc 405 *nemo.. decoret nec.. Faxit* V 17 *nemo civis neque hostis* V 19 *neque.. μñ facere audent* I 10 *cui nec arae patriae domi stant* Sc 89 *nec.. nec* A 194 I 9 *neque.. nec* Sc 239* *neque.. neque* Sc 106 392 Sa 12sq. *neque.. neque.. neque* Sc 131sq. *neque.. Nec.. nec* A 358sq.
necesse Sc 376 *non necesse est* Sc 429 *neque necessum est* Sa 37
neco necuit A 559 *necasset* Sc 212* *necetur* Sc 227* *me necato et filium* Sc 420*
necto spiras legionibus nexit A 510
neget Sc 422
plus negotii habet quam cum est negotium in negotio Sc 235 *non ullo negotio* Sc 236
nemo A 373 Sc 25 244 428 V 17 22
nemo civis V 19 *neminis* Sc 139
nemore Sc 246
nepa Sc 243
Ilia dia nepos! A 55
Neptunus A 63 *Neptunus saevus* V 10 *imber Neptuni* A 498 cf. V 75 107
nequaquam Sc 266
neque vide nec
nequiquam Sc 273
filii.. Nerei Sc 122
Nérieném Mavortis A 104
nescit Sc 234 238
Nestoris ad patriam V 41
utinam ne.. Neve inde.. Coepisset Sc 248
nex necem Sc 24
ni A 549 Sc 268
voce.. nictit A 342
nigrum.. agmen A 474
nihil horridius A 170 *nihil.. mali* Sc 205 *nihili non nauci (est) homo* Sc 423* *nihilo minus* Sc 400 *nil morares* Sc 424*
Nilus I 43
nimum boni est Sc 205
ningulus A 130
nisi A 100 493 Sa 64 *nisi.. ulciscerem* Sc 147
nitescere Sc 151
nitidant corpora Sc 130
summa nituntur opum vi A 161 412

nitēre *Sc* 214 nitendo *A* 404 nixi
A 447*
 hae nives *I* 11
 no nare *A* 252
 noctu *A* 297 hac noctu *A* 152 noctu
 .. concubia *A* 164
 quaerunt in scirpo .. nodum *Sa* 70
 no enu decet mussare bonos (*al.* non
 possunt m. boni) *A* 446*
 nolite *Sc* 349
 aedificant nomen *A* 412 nomen ..
 indidit *Sc* 105 nomen qui usurpat
 meum? *Sc* 156 nomen aliquod belu-
 arum *Sc* 243 nomine Burrus *A* 178
 nominatur nomine Argo *Sc* 249
 paupertas quorum obscurat nomina
Sc 49
 nominatur nomine *Sc* 249
 non *A* 11 98 195 196 258 272 274
 371 410 428 493 503 561* 599 *Sc* 50
 166 170 173 201 229 273 274 275
 314 317 321 335 377 423 429 *Sa* 8
 37 62 63 non ullo *Sc* 236* quos non
 miseret neminis *Sc* 139
 nonis Iunis *A* 163*
 nos *A* 217 377 *Sc* 239 nobis *A* 160*
 370 392 *Sa* 31 69 nos *A* 2 114 *Sc* 135*
 160 nobis *Sc* 75
 nosce *A* 2 nomus .. Ulixem *Sc* 160
 fabulari .. noveris *Sc* 146
 noster *A* 37 nostri *A* 52 nostram
Sc 172 nostrum *A* 620 *Sc* 295 noster!
A 456 ut nos nostri liberi Defen-
 dant, pro nostra* vita morti occum-
 bant *Sc* 135sq. nostri *A* 587 nostra
A 3 nostras *A* 128 nostris *A* 259
Sc 374
 locos .. novos *A* 40 mores veteres-
 que novosque *A* 248
 nox *A* 163 nox intempesta *A* 102 167
 Nox processit *A* 339 oritur nox *A*
 420 Nox .. mediis signis praecincta
 volabat *A* 433 infera noctis *A* 89
 quid noctis videtur? *Sc* 215 noctis
 iter *Sc* 218 in nocte serena *A* 396
 nocte in obscura latent *Sc* 303 noctes-
 que diesque *A* 334 *cf.* noctu
 nox (*adv.*) *A* 431
 nubes *V* 55
 nubila tenebris Loca *Sc* 109
 nubo reddita nuptum *A* 58*
 nudare *Sc* 395
 nudus corpora nuda relinquunt *A*
 619
 nugator *Sc* 423
 nulla *A* 43 243 *Sc* 289 404 407 ami-
 ci nulli eunt *Sa* 40

numeros augificat suos *Sc* 103*
 Numidae *A* 224
 numquam *Sc* 211 253 393 *Sa* 64
 nunc *A* 38 76 258 292 336 372 375
 391 *Sc* 13 53 86 137 233 239 249
 257 276 318 354 373
 abs te .. nuntius *Sc* 230 ab ludis ..
 nuntium *Sc* 48
 raptis nactus nuptiis *Sc* 358
 capitibus nutantis pinos *A* 490
 o *A* 8 45* 109 111 113 (*ter*) 335 394
 456 625 *Sc* 72 92 (*ter*) 130 161 196
 214 (368) 388 403 *V* 15 *I* 47
 ob Romam .. ducere *A* 297 ob Tro-
 iam duxit *I* 5 ut .. supplicarem ..
 Ni ob rem *Sc* 268* nisi ob defen-
 dendam Graeciam *Sc* 313
 obagitant *Sa* 5*
 obc. *vide* occ.
 obsidionem obducere *Sc* 175
 oboe Acherontem obibo *Sc* 245*
 obiacent *Sc* 245*
 obiecta sum *Sc* 122
 obiurgat *Sc* 224
 obnixia volabat Vento *A* 147
 res obnoxiosae *Sc* 303*
 caligo oborta est *Sc* 182
 obp. *vide* opp.
 obruit aethrā *A* 435 musset obrutus
Sc 421
 obscena *A* 563
 obscurat *Sc* 49
 obscurus nocte in obscura *Sc* 303
 obsecro *Sc* 352 obsecrans *Sc* 41
 obsequi *Sc* 62
 signa .. quid fit observationis *Sc*
 242
 observo observarent *A* 228
 obsidionem obducere *Sc* 175 ob-
 sidionem paras *Sc* 324
 obsidium saevo obsidio *A* 28
 obstipo lumine solis *A* 283 monti-
 bus obstipis *A* 420*
 obsto obstare *Sc* 62 montibus ob-
 stipsis obstantibus *A* 420 obstant *Sa*
 5 soli luna obstitit *A* 163
 obstringillant *Sa* 5
 obsum obsit *Sc* 350 obesse *Sc* 62
 consiliis obvarant *Sc* 4
 morti occumbant obviam *Sc* 136
 obvius pila .. obvia *A* 570
 fax obvoluta sanguine *Sc* 63
 occasus datus est *A* 129 tenet occa-
 sus *A* 166 occasus .. tempusve *A* 294
 occendo obcensi *A* 396

fax Occidit A 435 occidit A 559
 occidit A 298 occiduntur A 75
 occisi A 396
 intus in occulto A 182
 occumbunt.. letum A 398 morti
 occumbant obviam Sc 136 occubuit
 .. sub Marte A 17
 conferre occupat Sc 159
 occurrunt Sa 5
 Oceania cf. V 62
 oceanum A 435
 milia militum octo A 332
 semianimes .. oculi A 473 oculorum
 aspectu Sc 34 lumina sis oculis ..
 reliquit A 149 quid oculis rapeee
 Sc 54
 quem metuunt oderunt, quem quis-
 que odit periisse expetit Sc 402
 Oenomaos Sc 358
 eripuerit .. offam A 526
 si te .. hic offendero Sc 264
 olim A 146 214 321 dictust ollis
 popularibus olim Qui tum vivebant
 homines A 306
 olli respondit A 33 119 olli (*nom.*
pl.) A 555 624 ollis popularibus
 olim A 306
 vicit Olympia A 375
 Olympus pater optime Olympi A
 192 magnum .. Olympum A 1 cf.
 V 109
 omnino Sc 376
 omnipotentis A 458 omnipotens!
 Sc 177
 omnis omne sonabat Arbustum A
 190 omnne Sc 23 182 271 382 cor-
 pus meum .. deserit omne A 38 ex
 omni corpore A 418 omnes A 85
 186 355 396 458 470 560 Sc 345 378
 I 8 omnia Sc 154 omnium Sc 366
 fluvius qui est omnibus princeps A
 67 omnibus .. viris A 83 omnibus ..
 praestat V 34 omnes A 136 367 om-
 nis A 70 Sc 284 V 48 58 omnia A 543
 Sc 97 353 378 429
 est operae A 16 est operae pretium
 A 465 dant operam .. auspicio A 78
 operam dabit Sc 269 operam addi-
 dit V 32
 tergus .. sagus pinguis opertat A
 508
 opino Sc 145
 opinor Sc 317
 oportet Sc 168 337
 oppeto malam pestem Sc 162 mor-
 tem obpetam Sc 203
 oppidum Sc 287 oppida A 495

opplet porticus Sc 165 ager op-
 pletus imbrium Fremitu Sc 384
 flammam .. opprimi Sc 412
 oppugnantis A 422
 ops opis egens Sc 85 pro factis red-
 dere opis pretium V 20* ferte opem
 Sc 64 ope barbarica Sc 94 mea ope
 Sc 142 summa .. opum vi A 161 412
 ex opibus summis Sc 85 quanto e
 loco, Quantis opibus, quibus de re-
 bus lapsa fortuna accidat Sc 356
 Ops cf. *Epich.* IV *Euhem.* III IV IX
 Opuscus A 296
 matronae .. optimates! Sc 259
 optimus A 30 optima A 550 optu-
 mi Sc 60 optumam Sc 61 optime A
 192 optima! A 491 optumā! Sc 56
 opino esse optimum Sc 145 optima
 corpora! Sc 282
 opto sese laudari optant (*al.* lau-
 dari exoptant) A 560
 opulentum oppidum Sc 287 cum
 opulenti loquuntur pariter atque
 ignobiles Sc 200 magnae gentes
 opulenta A 151 matronae opulenta-
 tae! Sc 259
 carceris oras A 85 luminis oras A
 114 131 ingentis oras evolvere belli
 A 174 aetheris oras Sa 4
 ex oraclo .. edidit Sc 43
 oratio Sc 201 ex ore orationem ..
 dedit Sc 306
 Oratius A 129
 orator sine pace redit A 207 orator
 bonus A 269 orator .. suaviloquenti
 Ore A 303 orator audax esse debet
 I 21 oratores Doctiloqui A 582
 arce et urbe orba sum Sc 88
 templa alta Orci Sc 107 impetus
 Orci A 551 cf. V 78
 hic ordo Sc 4
 Orestem Sc 149*
 unde oritur nox A 420 unde oritur
 imber Sc 11 unde .. flamma oritur?
 Sc 27 pulvis oritur Sc 382 dis ori-
 undum A 113 Sarra oriundos A 220
 Didone oriundos A 290
 ornatur ferro A 184
 oro tecum .. orat A 20 me orat Sc 375
 os suaviloquenti Ore A 304 ore ti-
 mebat Rebus A 87 ore faventes A
 447 (ore) fremendi A 586 ausus es
 hoc ex ore tuo A 578 his erat in
 ore Bromius Sc 123 ex ore oratio-
 nem .. dedit Sc 306 ore in ardente
 Sc 412 ora decem sint A 561 per
 ora virum V 18

oscitat.. caput *A* 472
 ostendat *A* 392
 quo res.. loco sese ostentat *A* 430
 Ostia *A* 144
 ostrea *V* 35 ostreis squamae sca-
 brent *Sc* 115
 otioso in otio *Sc* 238
 otium otio.. uti *Sc* 234 otioso in
 otio *Sc* 238*
 ova parire *A* 10

 ullo.. pacto *Sc* 163
 praeterii.. paene *V* 40
 palam *Sc* 331 clamque palamque
A 242
 Palatuaem *A* 122
 caeli palatum *I* 16
 pallida leti.. loca *Sc* 109
 passis.. palmis *A* 350 palm et cri-
 nibus *Sc* 208
 Paluda *A* 521
 supra Maeotis paludes *V* 21
 pampinis pubescere *Sc* 152
 Pan *cf.* *V* 99
 pancratiastes *p.* 190
 pandite.. genas *A* 532 comis (pas-
 sis) *A* 349 passis.. palmis *A* 350
pandus pandam.. carinam *A* 573
 tibia Musarum pangit melos *A* 299
 panxit maxima facta *V* 16*
 pannibus *V* 30
 par *A* 522 parem *Sc* 168
 vitae parcam *Sc* 134 virtuti.. pe-
 percit *A* 199 libertati.. parcere *A*
 200
 parentem *Sc* 211 406
 parērent *A* 228
 paries *A* 534 parietes *Sc* 90
pario parere *Sc* 35 263 ova parire
A 10 peperisti *A* 56 *Sc* 61* peperit
 et resumit denuo *V* 48 facta.. pe-
 perere *A* 447 munimenta.. peperere
 labores *V* 7
Paris Parim *Sc* 53
 pariter euham.. Inibat *Sc* 125 pariter
 atque *Sc* 200
 configunt parmam *A* 402
 cui.. libertatem paro *Sc* 137 cui tu
 obsidionem paras *Sc* 324 secum
 cogitat parat putat *Sc* 340 alteri
 exitium parat *Sc* 167 sonitum dare
 voce parabant *A* 459 pugnare para-
 tust *A* 252 paratam gloriam *Sc* 8
 sibi paratum pestem ut participet
 parem *Sc* 168*
 pars.. lactant *A* 73 hos.. necuit, pars

occidit illa *A* 559 diei Partem *A* 237
 quattuor partum *A* 593
 pestem ut participet parem *Sc* 168
 hic.. vigilant, partim requiescunt
A 436
 eandem me in suspicionem sceleris
 partivit *Sc* 327
 partu *Sc* 77
 me de caelo visas.. parumper *A* 53
 campum celeri passu permensa pa-
 rumper *A* 71 hoc audite parumper
A 208 postquam permensa parum-
 per *A* 455 cessere parumper *A* 587
Parus Parum *A* 524
 magnas parvasque *A* 239
 piscibus pascit *Sa* 66
 passim *A* 369
 celeri passu *A* 71
 pastores *Sc* 53
 patēfecit.. rota candida caelum *A*
 558 patēfecerunt *Sc* 176
pateo caeli.. porta patet *V* 24 late
 .. patebat *A* 440
 pater *A* 20 37 44 47 175 295 350 580
Sc 36 327 Bacchus pater *Sc* 123
 pater aut cognatus *A* 463 patris *A*
 52 *Sc* 59 325 patrem *A* 470 581 *Sc*
 147 o pater *A* 113 pater Tiberine
A 54 Quirine pater *A* 117 pater
 optime Olympi *A* 192 o pater *Sc* 92
 Graio patre *A* 177 patres *A* 526*
 patrum *V* 16 *cf.* *V* 78
 domum paternam *Sc* 277
patrior videre quod me passa aeger-
 rume *Sc* 100 neque pati neque per-
 peti *Sc* 392
 patriae custodem *A* 112 patriam
 (*A* 476) *Sc* 406 (*) Nestoris ad pa-
 triam *V* 41 o patria *Sc* 92 patria
 procul *Sc* 260
 o Patricoles *Sc* 161
patrius arae patriae *Sc* 89
 verbūm Paucūm *A* 247 philosophari
 .. paucis *Sc* 376
 paulo plus *A* 501 paulo ante *Sc* 55
 pauperie *Sc* 204
 paupertas *Sc* 49
 pausam facere.. fremendi *A* 586
 Neptunus saevus undis.. pausam
 dedit *V* 10
 pavor *Sc* 23
 pavum *A* 15
pax pacis potiri *Sc* 416 pacem pe-
 tens *Sc* 40 pacem inter sese con-
 ciliant *Sc* 343 sine pace *A* 207
 peccas *Sc* 225
 pecten *V* 36

- ferro cor..pectusque revinctum *A* 562* divinum pectus habere *A* 19 pectus *A* 364 pectus purum et firmum gestitat *Sc* 302 in pectore fixa *A* 336 audaci cum pectore *A* 381 celso pectore *A* 517 proprio cum pectore sancto *A* 540 animus ..pectore latrat *A* 584 pectora ..tenet desiderium *A* 110 pectora pellite tonsis *A* 230 referunt ad pectora tonsas *A* 231 percussi pectora *A* 311
- pecudi..marito *Sc* 296 balantum pecudes quatit *A* 186
- Marte Pelasgo *A* 17
- Peliae *Sc* 252 277
- Peligna cohors *A* 276
- nemore Pelio *Sc* 246
- pellem inauratam *Sc* 251
- pectora pellite tonsis *A* 230 pellitur e medio sapientia *A* 268 sale conferta rate pulsum *A* 385
- Pelope natus *Sc* 357
- pendent peniculamenta *A* 362 latere pendens *Sc* 363 filo pendebit Etruria *A* 152
- stipendia pendunt *A* 265
- pendent peniculamenta *A* 362
- genus pennis condecoratum *A* 10 densis aquila pennis *A* 147 *cf.* pinnis
- per *A* 21 39 137 173 187 357 364 411 460 478 516 531 556 616 per ora virum *V* 18 esse per gentes cluebat *Sc* 366 omnia per sonitus arcet *A* 543 per dolum *Sc* 252 per ego deum ..subiices *Sc* 10 per vos et vostrum imperium et fidem *Sc* 186*
- perago carmen tuba sola peregit *A* 519
- perbiteret *Sc* 212
- percellunt..quercus *A* 188 somnus..percult *A* 369 metu Perculsus *Sc* 38 percussi pectora *A* 311
- percutit in latius *A* 552 percussus trifaci *A* 534
- perdat *Sc* 77 perdidit *A* 162
- perdvellibus *Sc* 396
- amnes perennes *V* 12
- pereo pereat *Sc* 226 perire *A* 358 periisse *Sc* 402 pereunte viro *A* 520 pestem Pergamo *Sc* 46 Pergama *Sc* 77 *cf.* *A* 358
- pergunt lavere *Sc* 202
- perhibent..lingua *A* 148 perhibebant *A* 23 perhibetur *A* 218 perhibentur *A* 409
- belli..peritus *A* 423
- permarceret paries *A* 534
- permensa *A* 71* 455
- a carcere fusi Currus..permittere certant *A* 485
- pernas succidit *A* 286
- perniciem (vel pernitium) dabo *Sc* 271
- neque pati neque perpeti *Sc* 392
- perpetuita Sint *A* 317*
- quis te persuasit *I* 4
- pertinaci pervicacia *Sc* 379
- latus pertudit hastā *A* 414
- perverse dices *Sc* 199
- perverto pinus proceras pervortunt *A* 190
- pertinaci pervicacia *Sc* 379
- pervince *Sc* 379
- pervolat caeli fretum *Sc* 382
- pes premitur pede *A* 572 semita ..pedem stabilibat *A* 443 domo efferret pedem *Sc* 253 pedem extulisses *Sc* 279 pede ruit *A* 118* (?) gradum proferre pedum *Sc* 213 unum ..quemque pedum *A* 362 pedum pulsu *Sc* 341 bombum pedum *I* 50 ad pedes..quadringentos *Sc* 117 contulit sese in pedes *Sc* 183 quod est ante pedes *Sc* 244 pedibus..pulsatis *A* 1
- pestis necuit *A* 559 oppeto malam pestem *Sc* 162 pestem ut participet parem *Sc* 168 pestem abige a me *Sc* 29 pestem Pergamo *Sc* 46
- peto *Sc* 162 petunt *Sc* 322 pone petunt *A* 231 regnum..petunt *A* 273
- petam *Sc* 86 petebant *Sc* 251 pacem petens *Sc* 40
- petris..ingentibus *A* 365*
- rege Philippo *A* 327
- philologam *I* 42
- philosophia *cf.* *Sc* 377
- philosophor philosophari *Sc* 376
- piaculum *Sc* 331
- deum..pietas *Sc* 328 o pietas animi *A* 8 o pietas *Sc* 130*
- me..mei piget *Sc* 60
- pigret sufferre laborem *A* 425
- pilatas..aetheris oras *Sa* 4
- pilum pila retunduntur..pilis *A* 570
- pingo pictis e faucibus *A* 86
- sagus pinguis *A* 508 calvaria pingua *V* 43
- Fides..apta pinnis *Sc* 403 *cf.* pennis
- pinsunt terram genibus *A* 351 cubitis pinsibant humum *Sc* 411

- pinus proceras *A* 190 capitibus nu-
 tantis pinos *A* 490
 piscem *V* 38 piscibus *Sa* 66
 pium *A* 30
 placet *Sc* 376
 placide *A* 384
 somno leni placidoque *A* 5
 placo placata *A* 291
 caeli scrutantur plagas *Sc* 244 endo
 plagas caelestum ascendere *V* 23
 marinas propter astabat plagas *Sa*
 65
 plausu.. concutit ungula terram *A*
 439 cantu plausuque *Sc* 220
 plebeio *Sc* 331
 plebes *Sc* 228 plebi *Sc* 229
 plenus fidei *A* 338
 pueris plorantibus *A* 526
 plurima *V* 35
 plus aut minus *A* 501 plus negoti
Sc 235 plus miser sim *Sc* 308
 Pluto *cf. V* 77 *sqq.*
 podager *Sa* 64
 poemata *A* 3
 das.. poenas *A* 100
 pernas succidit.. superbia *Poeni A*
 286 *Poeni A* 221 265 311 *Poenos*
Sarra oriundos A 220 *Poenos Di-*
done oriundos A 290
 Homerus.. poeta *A* 6 *Enni poeta*
Sa 6 *sancti poetae I* 19
 poeter *Sa* 64
 pol *A* 99 *Sc* 354
 causa poliendi *Agri A* 319 *campi*
 quos gerit *Africa terra politos Sa* 11
 pollicentur *Sc* 322
 polypus *V* 43
 Pomonalem *A* 123
 pone petunt *A* 231
 foro ponit *A* 492* ponebāt ante sa-
 lute[m] *A* 371 posuit spiramina *A* 260
 inter ponendum *I* 2
 pontem contendit *A* 378
 mulserat huc navem.. pontus *A* 225
 dictust ollis popularibus olim *A*
 306 tuas legiones ac popularis *A*
 136
 populea fruns *A* 577
 populus Romanus *V* 1 populūs at-
 que *A* 87 bonus et liber populus
A 626 populi rumore secundo *A* 255
 flos delibatus populi *A* 308 populo
Sc 1 pro.. populo *A* 209 prisci casci
 populi *A* 24 populi et reges *Sc* 141
 populos *A* 3
 porcet pudor *Sc* 328
 porgite *I* 23
 porta tonat caeli *A* 615 caeli.. por-
 ta patet *V* 24 belli ferratos postes
 portasque *A* 267
 saucii opplent porticus *Sc* 165
 portisculus *A* 228
 stlataria portat *A* 226 portabant
A 610
 portum *A* 16 portum corporis *Sc* 364
 praepete portu *A* 488
 posco *A* 194
 possum potes *Sc* 6 potest (*in exitu*
v.) *Sc* 164 potest *Sc* 166 170 393 pos-
 sunt *v. l. A* 446 possis *Sc* 305 possie
Sa 58* posset *A* 250 potesset *A*
 222 possent *A* 525 potuit *A* 373 po-
 tuere *A* 358 posse *A* 42 179 bellum
 tolerare potentes *A* 333 retrahi..
 potestur *A* 611 *cf. potis*
 et post inde *A* 11 post.. resistet *A*
 46 post.. pigret *A* 425 post.. it *A*
 424 post fit *V* 56 post.. quam.. re-
 cepit *A* 141 postque magisque *A* 372
 poste recumbite *A* 230
 postea *V* 55
 postilla *A* 41 *Sc* 45
 postis belli ferratos postes portas-
 que *A* 267
 postquam *A* 67 149 153 266 455
 460 502 566 postquam.. tetigit *Sc*
 230* *cf. post*
 postremo *A* 413*
 coniecturam postulat *Sc* 40 postu-
 lat alterum frustrari *Sa* 59
 potentes *vide* possum
 quibus est potestas motus *Sc* 342
 potior potitur.. praedam *A* 75 pa-
 cis potiri *Sc* 416
 quis potis.. evolvere? *A* 174 nec
 pote quisquam *A* 403 potis pacis
 potiri *Sc* 416 potis est *Sc* 163 potis
 sunt *A* 429 quid potius dicam aut
 verius? *Sc* 408
 praiceps praecipe casu *A* 399
 praecepta *p.* 218
 Nox.. signis praecineta *A* 433
 praecinctum.. portu *A* 488
 praeco! *Sc* 1
 praecox pugna *A* 278
 potitur.. praedam *A* 75 praeda
 exercitus undat *A* 316
 ecquid.. praemi *A* 337
 praepes Laeva volavit avis *A* 91
 praepete ferro *A* 407 praepete portu
A 488 praepetibus.. pulchrisque lo-
 cis *A* 94
 de praesepibus fartus *A* 514
 quid petam praesidi? *Sc* 86

omnibus.. praestat *V* 34 o praestans animi *I* 47
 praeter propter vitam vivitur *Sc* 241
 praeterea *Sc* 313
 praeterii *V* 40
 prandere *A* 432
 prata *Sc* 155 caerulea prata *A* 143
 campi.. caerulea laetaque prata *A* 516
 precor.. Ut *A* 52
 premunt Alas *Sc* 220 obsidio.. premebat *A* 28 pes premitur pede *A* 572
 pretium dederitis *A* 194 est operae pretium *A* 465 reddere opis pretium *V* 20
prex precibus.. orat *A* 20
 Priamus *A* 17 *Sc* 37 Priami *Sc* 92
 Priamo *Sc* 44 61 98
 primus *A* 423 *Sc* 44 primum *V* 38 ut primum *A* 212
 fluvius qui est omnibus princeps *A* 67
 flagiti principium *Sc* 395
 prior prius quam *A* 480 prius quam.. coepit *A* 219 prius quam oppeto *Sc* 162 prius quam evenat *Sc* 203 prius quam fiat *Sc* 286 sibi data.. esse priora *A* 95*
 prisca casci populi *A* 24
 me anima privem *Sc* 198
 pro Iuppiter *Sc* 187 pro divum fidem *Sa* 18
 pro Romano populo.. animam de corpore mitto *A* 209 pro mala Vita famam extolles et pro bona.. gloriam *Sc* 7sq. pro nostra vita morti occumbant *Sc* 136 pro malefactis Helena redeat *Sc* 226 pro factis reddere.. pretium *V* 20 pro viribus *Sc* 145 [pro moene *A* 628]
 proavi *Sc* 325
 rite probatum *A* 613
 procede *Sc* 213 Nox processit *A* 339
 procedere *A* 465
 pinus proceras *A* 190
 procul aspiciunt *A* 387 patria procul *Sc* 260 se a malis spernit procul *Sc* 189
 prodeo prodinunt *A* 156
 prodo rem prode summam *A* 428
 produxisti nos intra luminis oras *A* 114
 proeliant *Sc* 5
 proelium proelio *Sc* 169
 gradum proferre *Sc* 213 proloato aere *Sc* 16

proficiscitur *A* 565
 profiteri et proloqui *Sc* 337
 sanguis.. profluens *Sc* 163
profor verba.. profatus *A* 563
 caelus profundus *A* 546
 progeniem.. peperisti *Sc* 61
 prognariter *A* 209
 Tantalus prognatus *Sc* 357 corpore tartarino prognata *A* 521 Eurydicæ prognata! *A* 37
 prohibessis scelus *Sc* 286*
 proiciunt sese *A* 233
 proiector quod tu peccas *Sc* 225
 proletarius *A* 183
 proloqui Caelo.. miserias *Sc* 257
 profiteri et proloqui *Sc* 337
 in promptum situm *Sa* 57
promptus (*adi.*) amicitiam atque inimicitiam in frontem promptam gero *Sc* 12
 Iovis.. pronepos *Sc* 359
 vitae.. propagmen *A* 160
 versus propinas *Sa* 7
 animus propitiabilis *Sc* 372
 proprio cum pectore *A* 540
 constitit.. propter sos *A* 22 propter.. copias considerat *V* 13 marinas propter astabat plagas *Sa* 65 propter stagna *Sa* 66 praeter propter vitam vivitur *Sc* 241 propter te *Sc* 122 haec propter *V* 57 (*cf.* haecpropter)
 propterea *Sc* 261
 rursus prorsus *Sc* 116
 Proserpina *V* 59
 prospectum abstulit *Sc* 182
prosum prodesse *A* 429 *Sc* 62 273
 ambas.. protendere *A* 618*
 protrevit *Sc* 374
 protrepticus *p.* 218
 prudens animam de corpore mitto *A* 210 prudentem *A* 250
 pubescere *Sc* 152
 publicitus *A* 183
publicus rem.. publicam *Sc* 260
 patris mei meum factum pudet *Sc* 59
 civium porcet pudor *Sc* 328
 mea puella! *Sc* 419
 dis sacrificare puellum *A* 221
 pro *Sc* 44 83 pueris *A* 526*
 pueros *Sc* 291
 praecox pugna *A* 278 in pugna *A* 193 inter pugnas *A* 251
 pugnant *Sc* 5 pugnare *A* 252 pugnandi *A* 345
 homo pulcher *A* 39 Romulus pul-

- cher *A* 80 pulchra dearum (*al.* pulcherrima dium*) *A* 18 pulcro..portu *A* 488 pulchris..locis *A* 94 navibus pulchris *A* 144 cum pulchris animis *A* 550 longe pulcherruma..avis *A* 91
- pullis *A* 11
- pedibus..pulsatis *A* 1
- pedum pulsu *Sc* 341
- pulvis..vasta *A* 282 pulvis fulva *A* 315 crassa pulvis *Sc* 382 stant pulvere campi *A* 608
- erubuit ceu lacte et purpura mixta *A* 352 purpura *V* 44*
- purus putus *Sc* 78 pectus purum *Sc* 302
- cogitat parat putat *Sc* 340
- purus putus *Sc* 78
- qua (*adv.*) *A* 479 617 qua(que) *V* 13
- qua (*corr.* quia) *V* 58
- Romae regnare quadratae *A* 157
- irarum effunde quadrigas *A* 513
- curru quadriugo *Sc* 101
- ad pedes..quadringentos *Sc* 117
- quadrupedantes *Sc* 184
- quadrupes eques *A* 232 quadrupedum *Sc* 190
- triste quaeritat sinapi *Sa* 12
- quaero quaerit *A* 81 statuas..quaerunt *A* 411 quaerunt in scirpo..nodum *Sa* 70 quaerere *A* 42
- mari quaesentibus vitam *A* 145
- liberum quaesendum causa *Sc* 120*
- liberorum sibi quaesendum gratia *Sc* 129
- quaestus causa *Sc* 394
- qualis *A* 7 qualis consiliis *A* 222
- qualem *A* 112
- quam crudeli! *A* 139 quam similis! *Sa* 69 quam mihi maxime..contigerit malum *Sc* 360 quam mox? *A* 86* quam cum comparativo *A* 181 226 *Sc* 235 278 354 408 413 *cf.* *A* 134
- quam nemo melius (*h. e. οὐδὲνὸς βέλτιον*) *Sc* 428 post..quam *A* 141
- malim..Quam *Sc* 263 quam (*bis*)..Malui *Sc* 390 *cf.* postquam et prior
- quam de *A* 97 quande *A* 136*
- quamquam *A* 49 546
- quando *A* 433 si quando *A* 340
- quantam statuum *V* 1 (?) quantam columnam *V* 2 (?) quantum..suppetit Laboris *Sc* 170 quantum..potesset *A* 222 quanto e loco, Quantis opibus *Sc* 355 *sq.* quantis *Sc* 102
- quapropter *Sc* 53
- quantum fit consul *A* 295
- quasi *A* 528 *Sc* 104 399
- iubam quassat *A* 517
- balantum pecudes quatit *A* 186
- quatit ungula terram *A* 224 277
- frangitque quatitque *A* 405
- ter quattuor (*bisyll.*) *A* 93 quattuor (*bisyll.*) *A* 593
- que *A* 5 (13) 18 (*bis?*) 30 32 (*bis*) 38 40 42 54 59 69 78 94 96 107 117 120 121 123* 141 145 160 165 184 (*bis*) 193 201 207 214 222 230 235 (*bis*) 238 239 (*bis*) 241 254* 262 267 273 282 292 302 (308) 309 314 317 342 364 365 378 396 397 406 423 432 435 444 448 457 464 466 470 473 (*bis*) 483 490 497 500 504 506 516 519 538 556 562 568 593 596 600 601 620 622 *Sc* 65 83 143 159 201 220 283 284 285 295 (*bis*) 301 319 333 336 375 427 *Sa* 4 *V* 4 (13) (35) 36 39 42 (*bis*) 53 58 que..que *A* 183 242 248 249 334 372 398 405 411 430 580 581 *V* 41 cumque (*al.* atque) *A* 486 malaque et bona *A* 240
- sileteque et tacete *Sc* 2
- queo non quit *Sc* 273 quibit *V* 20* queat *V* 22
- magnas quercus *A* 188
- qui *A* 29 67 130 157 250 280 374 422 (480) 493 514 542 *Sc* 44 77 105 167 175 211* 234 269 273 280 284 285 298 348 357 374 380 398 *Sa* 6 8 59 *V* 22 55 *cf.* *I* 39 ea libertas est, qui pectus..gestitat *Sc* 302 qui sese frustrari quem..sentit, Qui frustratur is frustra est *Sa* 61 *sq.* quae *A* 14 131 218 226 336 *Sc* 29 112 207 249 386 *V* 2 quocum *A* 173 *Sc* 244 309 318 401 (*bis*) cui *A* 239 243 522 *Sc* 89 137 205 236 324 401 *V* 19 quem *A* 18 27 65 76 148 373 382 599 614 *Sc* 206* 345 402 (*bis*) *Sa* 60 *V* 54 (*bis*) quam *A* 23 24 37 quod *A* 20 327 *Sc* 100 204 225 236 269 308 424 *Sa* 58 70 quo *A* 430 535 (590) *Sc* 36 71 quocum *A* 234 242 qua *A* 164 date ferrum, qui me anima privem *Sc* 198 qui *A* 192 307 377 446 466 *Sc* 17 261 321 394 vosque lares..qui..curant *A* 620 quae *A* 1 151 202 409 *Sc* 233 259 quae *A* 358 544 quorum *A* 199 *Sc* 49 191 334 quibus *Sc* 4 138 320 322 342 quos *A* 34 56 214 421 *Sc* 139 142 *Sa* 11
- quas *A* 2 *Sa* 67 quae *A* 9 248 318

Sc 25 178 *V* 57 quibus *A* 379 561*
Sc 271
 qui (*interr.*) *Sc* 156 quae *A* 344 394
 quam *Sc* 150(?) 306 371 quod *Sc* 276
 quo *Sc* 86 212* quas *A* 55 quibus
Sc 356
 qui (*utinam*) *Sc* 333
 quia *Sc* 250 *V* 58 (*)
 quianam *A* 127 259
 quidem *Sc* 419 dùm quidem unus
A 494 hïc quidem est *Sc* 166 iste
 (ego?) quidem *Sc* 359
 quiescit *A* 375 quiescunt *A* 549
 quiescere *Sc* 160
 quin *Sc* 26 289 396
 cursus quingentos *A* 353
 Quintus pater *A* 295 Q. Ennius *I* 53
 quippe solent *A* 355 quippe .. non
 est satis *A* 410 quippe .. cum ad-
 venis .. Quid censes .. esse *Sa* 14
 Quirini *A* 117 Quirine *A* 117
 vobisque Quiritis *A* 107
 quis (*interr.*) *A* 174 *Sc* 173 223 *I* 4
 quis homo *Sc* 222 quis pater aut
 cognatus *A* 463 quis illaec est? *Sc*
 386 quis est qui *Sc* 374 quid *Sc* 103
 quid? *V* 40 quid hoc hic clamoris,
 quid tumulti est? .. Quid in castris
 strepiti est? *Sc* 156 *sq.* quid fit ob-
 servationis? *Sc* 242 quid noctis vi-
 detur? *Sc* 215 quid *A* 197 *Sc* 54 150
 238 317 340 408 quid .. haec memo-
 moro? *A* 314 quid .. animo lamen-
 tor? *A* 204(*) quid lascivis? *Sc* 50
 quid ita .. Miser (es) *Sc* 73 quid
 sic te .. eliminas? *Sc* 256 quid pe-
 tam praesidi? *Sc* 86 quid censes
 domino esse animi? *Sa* 18 qui te
 sic .. Tractavere? *Sc* 74 qui cu-
 piant ..? *Sc* 179
 quis (*indef.*) siquis ferat *A* 536 quo
 quis cruciatu perbiteret *Sc* 212 si
 quid .. fuerit *A* 125 qui sese frustrari
 quem .. sentit *Sa* 61 si quid ego
 adiuero *A* 335 ne quid expectes
 amicos *Sa* 58 si qui vellet *A* 241 si
 qui sapientia magis vestra mors de-
 vitari potest *Sc* 164
 quisnam quidnam *Sc* 352 quemnam
Sc 348
 quisquam *A* 216 218 403 homo
 quisquam *A* 99 quicquam quisquam
 [quemquam] .. neget *Sc* 422 cuiquam
V 23 haudquaquam quemquam *A*
 289 quicquam prodesse *A* 429 lon-
 giscunt quicquam *A* 451 quicquam
 sincere sonunt *Sc* 106*

quisque *A* 327 sibi quisque .. habet
A 101 quem quisque odit *Sc* 402
 quemque quisque conveniat *Sc* 422
 unum .. quemque pedum *A* 362
 quisquis *A* 281 quidquid *Sc* 401
 quidquid *Sa* 2
 quo (*adv. rel.*) *Sc* 364
 quo (*adv. interr.*) *A* 554* *Sc* 13 42
 88 (*bis*) 276 373 quo .. viai *A* 202
 quod *A* 626 *V* 50 haud temere est
 quod *A* 482 quidnam est .. quod *Sc*
 352 non commemoro quod .. Non
 quod *Sc* 274 *sq.*
 quom *vide* cum
 quondam *A* 34 *Sc* 357 *Sa* 65
 quoniam *V* 33*
 quoque *V* 44

radiis *A* 90 558
 Ramnenses *cf. A I fr. lxx*
 ramus rami *Sc* 153
 rapax .. unda *A* 302
 rapit ex alto naves *Sc* 79 exitiũm
 examen rapit *Sc* 66 raptis nactus
 nuptiis *Sc* 358 tonsillas rapiunt *A*
 499* quid oculis rapere *Sc* 54
 raptare *A* 40 raptarier *Sc* 101
 rarerer *Sc* 104
 rastros dentefabres *A* 319
 conferta rate *A* 385 ratibus *A* 497
 potitur ratus .. praedam *A* 75
 raucum sonus aere cucurrit *A* 520
 retro recidit *V* 29*
 runata recedit *A* 589 recessit *A* 47
 89
 receptat *A* 9
 sepulchrum quo recipiat *Sc* 364
 recepit *A* 34 regna recepit *A* 141
 reciprocet fluctus *Sc* 116
 iram .. recludam *Sc* 271
 reconcilietur *Sc* 227
 recte *A* 465 *Sc* 105
 clavum rectum *A* 483 mentes rectae
 quae stare solebant *A* 202 rectos ..
 cupressos *A* 490 rectis foliis *A* 263*
 fortunae .. recumbunt *A* 288 poste
 recumbite *A* 230
 reddit murum .. ruinas *A* 254* red-
 dant *Sc* 323 mortalem summum
 fortuna .. Reddidit .. ut *A* 313 repu-
 diato et reddito! *Sc* 344 Ilia red-
 dita nuptum *A* 58 redditus termo
 est *A* 479 reddere opis pretium *V* 20
 redit *A* 207 301 redeat *Sc* 226 re-
 ducunt *A* 475*
 reduci *Sc* 390

refert rem A 207 referunt ad pec-
 tora tonsas A 231
 belli . . postes portasque refregit A
 267
 refugiat timido sanguen Sc 26
 regifice Sc 96*
 regimen A 423 id meis rebus re-
 gimen restitat Sc 224
 media regione A 505 mediis regi-
 onibus A 481
 regnare A 157 197
 regnum suppetebat mi Sc 355 cu-
 pientes Regni A 78 victoria . . regni
 A 88 regni . . scamna solumque A 96
 sola regni A 150 regni . . columnam
 A 348 nulla regni sancta societas
 Nec fides Sc 404 fidei regno vobis-
 que A 107 per regnum A 411 reg-
 num . . petunt A 273 regnum Sc 295
 339 (e) summo regno A 313 regna
 recepit A 141
rego de summis rebus regundis A
 237
 gradum Regredere conare Sc 14 re-
 gredi gressum I 52
 relinquunt A 619 reliqui Sc 339 re-
 liquit A 51 149 relinqu Sc 390 re-
 linquite A 532
 reliquae A 107 (?)
 rivos camposque remanant A 69
 remissā humanā vitā Sc 365
 Remoram A 82
 remorbescat I 37
 Remus A 79
remus trabes remis rostrata A 616
 repagula Sc 270
 repente A 47 68 165 312 368
 repertus A 177
 rem repetunt A 273
 navibus explebant sese terrasque
 replebant A 309 repletur A 492
repo repunt A 556
 reponunt A 556 repostus I 23
 occasus . . audere repressit A 294
 Sol equis iter repressit V 11
 repudiato et reddito! Sc 344
 requiescunt A 436 requiescat ma-
 lis Sc 365
 arma requirunt A 186 lucem . . re-
 quirunt A 473
 invat res A 166 vi geritur res A 268
 res . . gesta est A 547 res sapsa A
 430 res . . Romana A 500 res Argi-
 vum Sc 169 dat se res Sc 269 ei rei
 sustuli Sc 312 summam . . rem A 98
 rem prodere summam A 428 refert
 rem A 207 scripsere . . rem A 213

rem repetunt A 273 rem gerit A 296
 restituit rem A 370 rem Romanam
 A 466 rem cum Achivis gesserunt
 Sc 17 suam rem bene gessere et
 publicam Sc 260 ob rem Sc 268*
 haud magna cum re A 338 re gesta
 Sc 209 incerta re atque inorata Sc
 13 in re incerta Sc 210 res A 3 aliae
 res obnoxiosae Sc 303 rerum A 235
 Sc 142 id meis rebus regimen resti-
 tat Sc 224 ore timebat Rebus A 88
 res Sc 284 V 2 res . . magnas par-
 vasque A 239 ne res temere tractent
 turbidas Sc 144 in rebus secundis
 A 355 de summis rebus regundis A
 237 magnis de rebus A 555 Quantis
 opibus, quibus de rebus lapsa for-
 tuna accidat Sc 356
 reserare A 217
 fortuna resistet A 46
 clipei resonant A 363
 respectantibus Sc 74
 respirandi fit copia A 407
 respondit A 33 64 119
 restinguite Sc 64
 restitat Sc 224* restitant Sa 5
 restituit rem A 370
resto restat A 481 restant A 504
 peperit et resumit denuo V 48
 retinere (*corr.* protendere) A 618
 retrahi . . potestur Imperiis A 611
 retro recedit V 29
 pila retunduntur A 570
revello caput a cervice revulsum
 A 472
 somno . . revinctus A 5 ferro cor-
 sit pectusque revinctum A 562
 rex A 33 175 177 421 461 580 618
 Sc 37 regis Sc 252 regi A 207 Sc 228
 229 rege A 327 Sc 358 reges A 355
 411 Sc 141
 rhetorica tongent V 28
 ridens Sa 19 Iuppiter . . risit tem-
 pestatesque . . Riserunt A 457sq.
 rigido A 523
 rimantur A 366*
ripa ripas A 40
 montibus . . Ripaeis Sa 68
 risu A 458
 rite quiescunt A 549 ab laeva rite
 probatum A 613
 rivōs A 69
 studiosum robore belli A 383
 inclita . . Roma A 502 Romae . . qua-
 dratae A 157 Roman A 82 297 Ro-
 ma! V 6
 Romanē A 503

- Romanus *A* 101 unus homo Romanus toga *A* 494 Romanus homo *A* 547 populus Romanus *V* 1 Romana iuventus *A* 469 537 550 res .. Romana *A* 500 rem Romanam *A* 466 pro Romano populo *A* 209 Romani *A* 161 377 546 cives Romani *A* 169 Romanorum *A* 326 Romanis *A* 291 512 Romanos *A* 179 569
- Romulus *A* 75 95 115 Romulus pulcher *A* 80 Romule, Romule die *A* 111 *cf.* *A* 1 *fr.* LIX
- trabes .. rostrata *A* 616
- radiis rota candida *A* 558
- rubrā .. aethrā *A* 435
- Rudini *A* 377
- ruinas *A* 254
- celerissimus rumor *A* 460 populi rumore secundo *A* 255 rumores ponebat ante salutem *A* 371
- rumpia *A* 390
- runata recedit *A* 589
- ruo pede ruit *A* 118(?)
- rursus prorsus *Sc* 116 et rursus .. recumbunt *A* 288
- russescunt frundes *A* 261
- faucibus russia *Sc* 219
- sacra historia *p.* 223 vitis .. sacrae *Sc* 124
- dis sacrificare pueros *A* 221
- saepe *A* 353 374 517 *Sc* 188 bene saepe *A* 234
- saeptus mendici stola *Sc* 339 squallida saeptus stola *Sc* 330 saeptum altisono cardine templum *Sc* 93
- saeviter .. cernunt de victoria *Sc* 180
- saeviter .. ferre *Sc* 307
- Neptunus saevus *V* 10 draconis saevi *Sc* 274 saevo obsidio *A* 28* turbine saevo *A* 566 sonitu saevo *Sc* 11
- amore saevo *Sc* 254 saevā stolā *Sc* 410
- (nare sagax) *A* 533 nare sagaci *A* 341
- sagus pinguis *A* 508 *cf.* 509
- spumat sale *A* 385 sale nata .. Venus *A* 52*
- amoena salicta *A* 39
- Salmacida spolia *Sc* 18
- mare salsum *A* 142 lavere lacrimae salsum sanguinem *Sc* 132 maria salsa (salso?) spumant sanguine *Sc* 119 salsas lamas *A* 606 aequora salsa *Sc* 367
- Oratius inclutus saltu *A* 129 maximo saltu superabit *Sc* 76 silvarum saltus *A* 568
- undantem salum *Sc* 195
- salutem *A* 371
- salve *Sa* 6 salvete *Sc* 108 282
- sancta dearum *A* 64 nulla .. sancta societas *Sc* 404 Saturno sancte create *A* 627 tuo cum flumine sancto *A* 54 sanctoque senatu *A* 238 cum pectore sancto *A* 540 corpora sancta Avium *A* 93 sancti poetae *I* 19
- sanguen *Sc* 26 o sanguen dis oriundum *A* 113 lavere sanguen sanguine *Sc* 202 sanguine *Sc* 18 63 99 119 181 calido .. sanguine *A* 100 misso sanguine tepido *Sc* 20 sanguine exanclando *Sc* 147 sanguine atro *Sc* 363
- sanguis *Sc* 163 salsum sanguinem *Sc* 132
- sanie *Sc* 363
- sapientia *A* 218 268 sapientiam *Sc* 23 sapientia *Sc* 164
- bellipotentis sunt magis quam sapientipotentis *A* 181
- sapit *Sc* 273 sibi semitam non sapiunt *Sc* 321 loqui saperet *A* 561
- sapere atque fabulari *Sc* 146 qui ipse sibi sapiens prodesse non quit, nequiquam sapit *Sc* 273 sapiens .. modestia *Sc* 55 a sapientia *Sc* 412(?)
- sapsa *A* 430
- sargus *V* 37
- Sarra oriundos *A* 220
- satis *A* 410 satin *A* 380
- Saturnia terra *A* 25 Inno Saturnia *A* 64 Saturnie *A* 456 Saturnia! *A* 491
- Saturno *A* 26 627 *cf.* *Euhem.* III IV V IX XI
- amore .. saucia *Sc* 254 saucii *Sc* 165 saxum sciciderit *Sc* 293 saxo .. comminuit *A* 609 scrupulo investita saxo *Sc* 115 saxa *Sc* 383 saxa *A* 73 *Sc* 363 430 saxis *Sc* 362
- scabrent *Sc* 115*
- scalis *A* 161
- Scamander *Sc* 185
- regni .. scamna solumque *A* 96
- scarum *V* 40
- fontes scaterere *Sc* 155
- scelestum *Sc* 308*
- scelus sceleris *Sc* 327 351 scelus *Sc* 286
- saxum sciciderit *Sc* 293
- scio scit *Sc* 428 scias *Sc* 355 scibam *Sc* 314 scibas *Sc* 324 scivi *Sc* 312
- scire *Sc* 168 scito *V* 38

Scipio invicte *V* 3 *cf.* *A XII fr. iv*
Scip. i
 quaerunt in scirpo.. nodum *Sa* 70
 scitus *A* 246 scitus agaso *A* 438
 Musarum scopulos *A* 215
 scripsistis (*i. e.* scriptis) *Sc* 211
 scripsere *A* 213
 scrupulo.. saxo *Sc* 115
 scrutantur *Sc* 244
 scutis *A* 183* sub scutis *A* 437
 secernit *V* 32
 secundo lumine *Sc* 264 secundam ..
 avem servat *A* 79 populi rumore
 secundo *A* 255 secunda loquens *A*
 246 in rebus secundis *A* 355
 securibus caedunt *A* 187 securibus
 Caesa *Sc* 246
 sed *A* 195 204 272 314 338 403 455
Sc 34 54 104 300 317 341 429 set
Sc 211 361
 seditio *Sc* 103
 sedulo.. operam addidit *V* 32
 segetis armatae *Sc* 275 segetes lar-
 giri fruges *Sc* 154
 selēgit *V* 32
 semel *A* 535 *Sc* 263
 semianimes.. oculi *A* 473
 semita nulla pedem stabilibat *A* 43
 sibi semitam non sapiunt, alteri
 monstrant viam *Sc* 321
 semper *A* 258 289 405 464 *Sc* 316
 392 *Sa* 57
 sancto.. senatu *A* 238
 tardam senectute (senecta?) *Sc* 348
 senex *A* 423 *Sc* 203 204 senis Enni
V 15 senex! *Sc* 187 214*
 senio confectus *A* 375
 sententia *A* 243 259 fictas susci-
 tant sententias *Sc* 394
 sentit *Sa* 61 deum me sentit facere
 pietas *Sc* 328 (feras) ex nare sagaci
 Sensit *A* 342
 sepelio somno.. sepulti *A* 292 anti-
 qua sepulta *A* 247
 septingenti *A* 501
 sepulchrum *Sc* 364 crudeli.. sep-
 ulcro *A* 139 sepulcra *A* 411
 sequitur *A* 424 secuntur *A* 506
 secuta est *A* 289
 nocte serena *A* 396 tempestate se-
 rena *A* 527 tempestates.. serenae
A 457
 mensam sermonesque *A* 235
 sero aeternum seritote diem *A* 106
 seruit *V* 33
 Servilius *A* 251
 servitutum *Sc* 138

servo secundam.. avem servat *A* 80
 servat genus altivolantum *A* 81 ci-
 bum servat *Sa* 19 servavisti *Sc* 278*
 summam servare.. rem *A* 98 im-
 perium servare *A* 427 serva cives *Sc* 6
 servus servi *Sc* 369
 seu *A* 468
 bis sex *A* 323
 sextus *A* 157*
 Aelius Sextus *A* 331
 si *A* 429 *Sa* 62 *V* 23 si qui.. mors
 devitari potest *Sc* 164 hunc magnus
 si erit sume *V* 37 si voles advor-
 tere animum.. monstrabitur *Sc* 397
 si quid ego adiuero.. Ecquid erit
 praemi *A* 335 si te.. offendero, Mo-
 riere *Sc* 264 miser sim, si.. faxim
Sc 308 si curent, bene bonis sit *Sc*
 318 si.. sint *A* 561 si quid.. fuerit
A 125 si luci si nox si mox si iam
 data sit frux *A* 431 si qui vellet *A*
 241 si mussaret *A* 344 si vivimus
 sive morimur *A* 392 meum non est,
 ac si me canis memoriderit *Sa* 63 si
 forte.. Sensit *A* 341 veluti si quan-
 do.. solet *A* 340 sicut siquis ferat
A 536 nisi (si) *Sa* 64 *cf.* sulti
 sic *A* 87 111 251 274 334 394* *Sc*
 74 256* 292
 sica sicis.. fodantes *A* 504
 Sicilia *V* 128
 sicilibus latis *A* 507
 sicut *A* 374 514 536*
 signitinentibus.. bigis *Sc* 113
 mittere signum *A* 84 laevum dedit
 inclytus signum *A* 146 signum..
 dare *A* 228 cata signa *A* 459 signa
 in caelo *Sc* 242 caelum cum in-
 gentibus signis *A* 211 Nox.. sig-
 nis praecincta *A* 433
 silentio *V* 9
 sileteque et tacete *Sc* 2
 silvam *A* 72 silvai frondosai *A* 191
 silvarum saltus *A* 568
 simia *Sa* 69
 similis *Sa* 69
 simul *A* 78 91 92 110 128 150 198
 352 415 517 529
 sin flaccibunt condiciones, repu-
 diato *Sc* 344*
 triste.. sinapi *Sa* 12
 sincere sonant *Sc* 106
 sine *A* 207 528 595 *Sc* 18 *Sa* 1 14
 siquis *A* 536 *cf.* si
 hic est ille situs *V* 19 in promptum
 situm *Sa* 57
 si vivimus sive morimur *A* 392

- regni..societas *Sc* 404
 a socru *Sc* 357*
 Sol *Sc* 280 *V* 11 sol *V* 47 sol albus *A*
 89 aureus..sol *A* 92 obstipio lumine
 solis *A* 283 soli *A* 163 summe Sol
Sc 284 a sole exoriente *V* 21 de sole
 sumptus *V* 52 soles *A* 452*
 solet *A* 10 341 solent *A* 355 356
 solebant *A* 202 soliti sunt *A* 105*
 soliti *A* 221 *Sa* 70 solui *I* 26
 solida vi *A* 273
 sollicitabant *A* 408 sollicitari *A*
 334
 regni..scamna solumque *A* 96 sola
 regni *A* 150 sola terrarum *A* 455
 solus *A* 80 sola *A* 40 519 soli *V* 24
 solum *A* 545
 somniare *V* 45
 somnio *Sc* 37 somnia aliquot vera
Sc 429 sortes somnium *Sc* 42
 somnus *A* 51 368 somnum *A* 532
 somno..revinctus *A* 5 exterrita
 somno *A* 36 somno..sepulti *A* 292
 sese exsiccet somno *A* 469 in som-
 nis *A* 219 *Sc* 36
 sonitus..pedum pulsu *Sc* 341 soni-
 tum *A* 415 sonitum dare voce *A*
 459 sonitu *A* 140 277 485 aerato
 sonitu *A* 403 imber sonitu saevo
Sc 11 templa caeli..sonitu concutit
Sc 380 sonitus..acutus *A* 530 omnia
 per sonitus arceat *A* 543
 sono sonabat Arbustum *A* 190
 sono aes sonit *Sc* 181 blandi..sin-
 cere sonunt *Sc* 106 litora..sonunt
A 389
 suavis sonus Egeria *A* 119 raucum
 sonus aere cucurrit *A* 520
 sophilam sapientia quae perhibetur
A 218*
 sopivi impetum *Sc* 274*
 vestem..sordidam *Sc* 311
 germana soror! *A* 41
 sorti data *A* 329 sortes somnium
Sc 42
 sortiunt *Sc* 128
 sospes sospitem *Sc* 406 (sospite) *A*
 590
 sospitent *Sc* 295
 spargunt hastas *A* 284 spargere
 sese Hastis *A* 153 saxa spargens
 tabo *Sc* 363 sparsis hastis *V* 14
 spatio..supremo *A* 374
 spectat *Sc* 244 spectant ad carceris
 oras *A* 85 spectare faventes *A* 419
 cava..specus *A* 440 inferum vastos
 specus *Sc* 193
 se a malis spernit procul *Sc* 189
 spernunt *A* 206 spernitur *A* 269
 spero *A* 429 sperando *A* 428
 spe *Sc* 419 speres *A* 429 speres..
 nostras *A* 128
 res omnis spicis *Sc* 284* spexit *A*
 421
 in spinis (*al.* silvis *vel* campo) *A*
 138*
 spira spiras legionibus nexit *A* 510
 posuit spiramina Naris ad undas
A 260
 spiritus *A* 522 spiritus austri *A* 443
 spiritus..spumas agit *A* 518 sonitu
 saevo et spiritu *Sc* 11
 campus splendet *V* 14
 stellis splendidis *Sc* 196
 spoliantur eos *A* 619
 spoliū spolia *Sc* 18 370
 spuma spumas *A* 518
 spumat *A* 385 spumant *Sc* 119
 squalidā..stolā *Sc* 330
 squalus vestem squalam *Sc* 311
 squamae *Sc* 115*
 semita..pedem stabilibat *A* 43
 stabilita scamna *A* 96
 stagna *Sa* 66
 statim *Sc* 17
 statuam *A* 567 *V* 1 statuas *A* 411
 statuam statui *A* 567
 status stata forma *Sc* 294
 Caeli stela *cf.* *V* 99
 stellas *Sc* 217 stellis *A* 29 159 339
Sc 196
 sterno strata terrae (*al.* terrā) *Sc* 311
 stipendia pendunt *A* 265
 stipite *I* 40
 stirpem liberūm *Sc* 121 a stirpe
 supremo *A* 178
 stlataria portat *A* 226
 sto Inppiter hac stat *A* 258 res stat
 Romana *A* 500 cupressi Stant..
 foliis *A* 263 stant *Sc* 89 stant pul-
 vere campi *A* 608 tosti..stant pari-
 etes *Sc* 90 stare *A* 153* 571 mentes
 rectae quae stare solebant *A* 202
 stare adversum adversarios *Sc* 301*
 stolā *Sc* 330 339 387 410
 stolidum genus *A* 180 stolide! *Sc*
 50 sues stolidi *A* 105
 strepiti *Sc* 157 strepitum *Sc* 373
 strepitu *A* 487
 ferri stridit acumen *A* 363 striderat
 hasta *A* 364
 (id) studet *Sc* 237
 dicti studiosus *A* 216 studiosum
 robore belli *A* 383

studium tanto studio V 33
stultus Sc 298
suadae.. medulla A 308
suadet A 243
suasorem summum A 383
suaviloquenti Ore A 303
suavis sonus A 119 *suavis* homo A 245
sub Marte A 17 *sub monte* (montem?) A 440 *sub scutis* A 437 *sub armis* Sc 262
deum sublimas subiices Sc 10
sublime iter Sc 184 *sublime agitans* Sc 217 *sublime candens* Sc 345
sublimo sublimat facem Sc 280
sublimus sublimas subiices Sc 10
subulo Sa 65
id succenset tibi Sc 419
pernas succidit A 286
succincta est stolā Sc 387 *succincti corda machaeris* A 400 *succincti gladiis* A 505
terra sudat sanguine Sc 181
sudor A 418 *sudor habet corpus* A 406 *sudore* Sc 18
sufferre laborem A 425 *cf. tollo sui sibi* A 101 Sc 129 168 321 323 *sibi* A 95 158 *Unde sibi pōpuli* Sc 141 *ipse sibi sapiens* Sc 273 *se* A 67 (?) 74 79 90 108 134 135 539 Sc 35 41 128 169 189 269 I 8 *sese* A 48 72 94 111 131 133 153 203 233 271 309 391 430 462 469 516 560 Sc 5 42 117 183 343 Sa 61 *ex se* A 30 *secum* A 416 Sc 130 340
sulphureas.. undas A 260
Sulpicio A 329
sulti (i. e. si vultis) A 532
sum A 193 Sc 12 22 57 88 122 203 *es* A 578 (Sc 74) *est* A 16 23 67 144 200 257 259 278 289 391 410 427 465 468 479 482 493 502 535 547 566* 571 Sc 21 25 36 54 83 156 157 160 163 166 173 182 188 235 239 240 244 289 298 302 307 309 326 331 342 352 372 374 376 386 387 395 401 (bis) 405 407 423 (423) 429 Sa 37 62 (bis) 63 V 19 22 23 36 37 51 (bis) 52 53 54 55 *nimum boni est, cui nihil est (in diem*) mali* Sc 205 *st* A 168 252 306* Sc 236 *cf.* A 129 Sa 19 *sumus* A 377 Sc 239 *sunt* A 45 105 151 153 169 181 429 501 (546) 553 Sc 139 233 261 335 (429) Sa 10 V 8 35 57 *sim* Sc 87 308* *sit* A 88 431 562 Sc 318 *siet* A 281 Sc 289 *sint* A 318 561 *erat*

A 7 157 216 Sc 123 *esset* A 83 313 *erit* A 65 280 281 337 Sa 57 V 37 *fuat* Sc 177 *fuit* A 274 Sc 410 *fui-* *mus* (fuvimus?) A 377 *fuere* A 192 *fuert* A 125 *fuisset* A 237 *foret* Sc 44 *forent* A 160 *esse* A 2 95 382 Sc 46 145 326* 348 366 Sa 18 60 V 38 45 I 21 *deum* genus esse Sc 316 *qui volt* (esse) *quod volt* Sc 269 *fore* Sc 308 *esto* V 5 *cf. supersum*
sum (i. e. eum) A 98 131 471* *sam* A 219 *sos* A 22 151 256 356 *sas* A 101 *cf. suus*
summa arcis.. Moenia A 164 *montibus* *summis* Sa 67 *summam*.. *columnnam* A 348 *templā caeli summa* Sc 380 *summis saxis* Sc 362 *summus*.. *meddix* A 298 *summe* Sol Sc 284 *Iuppiter*.. *summe* Sc 209 *mortale* *summum* A 312 (e) *summo regno* A 313 *ex opibus* *summis* Sc 85 *summam*.. *famam* Sc 7 *summam*.. *rem* A 98* *rem*.. *summam* A 428 *summarum rerum incerti v. l.* Sc 142 *de* *summis rebus* A 237 *bellum* *gerentes* *summum* *summa industria* Sc 81 *summa*.. *vi* A 161 412 *vi summa* Sc 158 *summo sonitu* A 277 *suasorem* *summum* A 384
sumo *sume* V 37 *sumpserint* Sc 396 *sumptus* V 52 *curis* *sumptus* Sc 38 *volat super impetus undas* A 386 *quem super* A 614 *cf. supersum iniqua superbia* A 286
supero *superat* *temo* Sc 216 *animos* (*corr. animo*) *superant* A 205 *salto superabit* Sc 76* *ferro*.. *superare* A 373
superstitiosi vates Sc 319 *superstitiosis hariolationibus* Sc 57
superstito *superstitent* Sc 295
supersum *super esse* A 158 *superescit* A 494
superum lumen A 102 *motus superum atque inferum* Sc 342
supinus V 29
quantum factis suppetit *Laboris* Sc 170 *regnum suppetebat mi* Sc 355 *illi supplicarem* Sc 267
supra Maeotis paludes V 21
Iovis.. *supremi* V 40 *a stirpe supremo* A 178 *spatio*.. *supremo* A 374
Surrenti V 39
surum A 525
sus *sues stolidi* A 105
suscitant sententias Sc 394

- suspicio* arcus *subspiciunt* A 409*
 caelum *suspexit* A 159*
suspicionem Sc 307 327
curis .. *suspirantibus* Sc 38
se sustinet Sc 169
suus sui Sc 394 *suai* A 343* *suum*
 Sc 237 *suam* A 576 Sc 260 *suo* A 175
 245 444 548 Sc 77 399 *Sa* 1 *sua* A
 342 *suorum* A 235 Sc 142 (summa-
 rum) *suos* A 221 235 Sc 103 *suas*
 A 538* *suis* A 515 *sis oculis* A 149
sybinis .. *fodantes* A 504
- seditio* *tabet* Sc 103*
tabulata A 397
tabum *tabo* Sc 363
tacere Sc 145 *loquive tacereve* A
 250 *tacete* Sc 2
taedis Sc 30
taeniis Sc 51
Discordia *taetra* A 266 *cf. teter*
talia .. *memorat* A 36
tam A 76 554 Sc 4 25 374
tam (*i. e.* *tamen*) Sc 416
tamen A 416 525 *tamen etsi* A 547
tandem Sc 209
tango *tegit* *aures nuntius* Sc 230
Tantalo prognatus Sc 357
tantidem A 528
tantus tanta Sc 351 *non potest ec-*
fari tantum dictis quantum factis
suppetit Laboris Sc 170 *tanto* A 553
 V 33 *tanta* Sc 25 267 *tantae* Sc 42
tibi tanta .. *tulisti* A 109
tapetae I 38
tuba .. *taratantara dixit* A 140
tarda A 42 *tarda in senectute* Sc 348
Tarenti V 38*
Tarquinius A 150 *exin Tarquinium*
 (*al. Tarquinii corpus*) A 155
corpore tartarino A 521
Tite .. *Tati* A 109 *cf. A I fr. LIX*
taurorum Sc 275*
taxus tonsa I 13*
tectum A 620 *tectis* Sc 95
tego *requiescunt Tecti* A 437 *petris*
 .. *tecta* A 365
Telamo I 43 *Telamonis* Sc 325
telo .. *trabali* A 601 *tela* A 401 *hor-*
rentia tela A 285 *horrescunt tela*
 Sc 140 *tela* .. *iacientes* A 408 *an-*
satis .. *telis* A 154 *horrescit telis* A
 393 (*fossari*) .. *telis* A 571
temere A 554 Sc 144 *temere est* A
 482
temo Sc 216
- temperaret tollere* Sc 45
tempestate serena A 527 *tempe-*
tates .. *serenae* A 457
templum .. *Iovis* A 541 *caeli cae-*
cula templa A 49 *cf. 66 templa cae-*
litum! Sc 196 *templa caeli* Sc 380
Acherusia templa! Sc 107 *cf. Lucret.*
ad A I fr. v adscr. saeptum altisono
cardine templum! Sc 93 *templum*
Cereris Sc 288 [*in templis I* 1]
occasus .. *tempusve* A 294 *in tem-*
pore A 246
tenacia Sc 191
manus .. *Tendebam* A 50
tenebris Sc 109 *tenebris abiectis*
 A 212
tenere tonsam V 27 *tonsas ante*
tenentes A 227 *clavum* .. *teneam* A
 483 *tenuere* A 24* *teneret* A 102
pectora .. *tenet desiderium* A 110
metus .. *tenet virtutem* A 549 *tenēt*
occasus A 166 *teneatis* A 125 *multa*
tenens A 247 *tenentem* A 248 *bona*
dicta teneat Sc 413 *teneor con-*
saepta Sc 297
teneras caliginis auras A 21
sanguine tepido Sc 20
ter Sc 262 *ter quattuor* A 93
tergus A 508
termo A 479 480
tero *armis arma teruntur* A 572
terra A 13 522 Sc 181 292 V 47 51
Saturnia terra A 25 *Laurentis terra*
 A 34 *Africa* .. *terra* A 310 *cf. Sa* 11
o terra Thraeca Sc 388 *strata ter-*
rae (*al. terrā*) Sc 311 *terrai frugi-*
ferai A 489 *proloqui Caelo atque*
terrae .. *miserias* Sc 258 *terram* A
 224 277 439 543 Sc 285 *pinsunt ter-*
ram A 351 *accedisset* .. *ad terram*
 Sc 247 *terram inicere* Sc 131 *a*
terra Sc 117 *sola terrarum* A 455
terras A 309 460 *terris* V 48
terrere minis A 256
terribilem Sc 24 *terribili* A 140 310
terroribus caeli A 545
ardua tesca .. *tuor* Sc 430
testes sunt .. *campi Sa* 10 *testes*
sunt Campi Magni V 8
tetros elephants A 607 *cf. taeter*
T. Caecilius Teucer *cf. A xvi fr. I*
classis .. *Textitur* Sc 66
textrinum navibus longis A 477
Thelis Sc 232*
Mortis thesauri Sc 245
littera theta A 625
o terra Thraeca Sc 388

Tiberine *A* 54
 Tiberis *A* 142
 tibia *A* 299
 tibicina *I* 7
 ore timebat Rebus *A* 87
 timido *A* 418 *Sc* 26
 tinnit.. umbo *A* 402
 Titanis Trivia *Sc* 121
 Titan, Titanus, Titani *cf. Euhem.*
 III V magnus Titanu *A* 28*
 Titienses *cf. A* 1 *fr. LIX*
 Titus Tite *A* 334 o Tite *A* 335 o
 Tite.. Tati *A* 109
 togā *A* 494
 se caedei.. toleraret *A* 134 bellum
 tolerare *A* 333
 puerum.. tollere *Sc* 45 sustuli *Sc*
 312 tolles in.. caeli Tempa *A* 65
 sublatae sunt.. lapides *A* 553 tolli-
 tur.. clamor *A* 442 famam tollunt
Sc 9
 tondeo taxus tonsa *I* 13
 rhetorica tongent *V* 28
 tono tonuit *A* 527 porta tonat caeli
A 615
 tonsam *V* 27 tonsas *A* 227* 231
 tonsis *A* 230
 tonsillas *A* 499
 topper *Sc* 428
 torreo tosti.. parietes *Sc* 90
 torrus, torri *I* 27
 torviter *A* 76*
 totus *V* 53 tota *A* 152 totum (*acc.*
masc.) *A* 135 224 totum *A* 406 toto
A 264
 telo.. trabali *A* 601
 trabes (*sing. an plur.*) *Sc* 247 trabes
 remis rostrata *A* 616
 tractim *A* 435
 tracto tractavere *Sc* 75 tractatus
A 137 res temere tractent *Sc* 144
 tradidit repagula *Sc* 270
 gemitum conatur trahens *Sc* 104*
 per pectus.. transit *A* 364
 transnavit *A* 21
 traversa mente *Sc* 270
 tremibundi trepiduli *Sa* 32
 tremit *A* 310
 lumine.. tremulo *Sc* 292 tremulis
 .. artubus *A* 35
 corde.. trepidat *A* 548
 tremibundi trepiduli *Sa* 32
 tres tris *Sc* 70
 tribuno *A* 401
 percussus trifaci *A* 534
 tristis *Sa* 19 triste.. sinapi *Sa* 12
 tristi.. corde *A* 482

triticum *V* 31
 magno.. triumpho *A* 301
 Trivia *Sc* 121
 Troiae *Sc* 46 72 Troiam *Sc* 313 *I* 5
 Troiano muro *Sc* 82
 tu *A* 65 76 98 100 114 482 *Sc* 7 199
 278 299 304 324 *Sa* 19 *V* 4 ego
 projector quod tu peccas, tu delin-
 quis, ego arguor? *Sc* 225 tui
Sc 60 tibi *A* 109 467 *Sc* 7 209 315
Sa 8 *V* 7 tibi *A* 45 *Sc* 121 290 tibi
 (*in exitu versus*) *Sc* 419 *V* 57 quae
 tibi in concubiō *Sc* 207 quam tibi
 ex ore *Sc* 306 hoc erit tibi argu-
 mentum *Sa* 57 te *A* 42 52 54 112
 179 334 336 *Sc* 74 94 122 177 187
 222 223 256* 264 304* 337 348 352
Sa 9 *I* 4 tuque adeo, summe Sol
Sc 284 tu *Sc* 56* eho tu *Sc* 342 te
Sc 230 233 299 tecum *A* 20 in te
A 130 *cf. tute*
 tuba *A* 140 519
 Tuditano *A* 304*
 tuditantes *A* 135*
 tueor te *Sc* 187 vos contra tueri *A*
 463 *cf. tuor*
 tullii *Sc* 20
 tum *A* (20) 36 77 156 175 307 332
 363 440 514 527 *cf. ad inc. cXLII*
Sc 23 40 125 304 ibi tum derepente
Sc 310 cum genui tum.. scivi *Sc* 312
 tumulti *Sc* 156 tumultu *A* 310
 tunc *A* 169 418 529 553
 tunicata iuventu *A* 325
 saxa tuor *Sc* 430 *cf. tuor*
 res.. turbidas *Sc* 144
 turbine *A* 566
 turdum *V* 42
 turgeo venter.. turserat alte *A* 321
 turpissima bestia *Sa* 69
 turpo turpari *Sc* 99
 indignas turres *I* 6 de turribus *A*
 172
 tutē *A* 109 *Sa* 58* tute ipse *Sc* 368
 fabulari tutē noveris *Sc* 146
 tuto.. locaret *A* 241
 tutulatos *A* 121
 tuus Tūa reconcilietur uxor, mea
 necetur filia? *Sc* 227 tuae (*gen.*) *Sc*
 85 120 tuo *A* 54 578 *Sc* 73 285 tuos
V 6 tuas *A* 136 *V* 2
 tyranne *A* 109

fici.. lactantes ubere toto *A* 264
 ubertate *Sc* 153
 ubi illa paulo ante sapiens.. mo-

destia? *Sc* 55 ubi *A* 302 *Sc* 245 365
 373 388 *Sa* 66 ubi potitur .. praedam
A 75 ubi videt *V* 31 ubi .. repressit
A 294 ubi .. spexit *A* 421 *cf.*
Sc 172 ubi operam addidit *V* 32
 ubi introducta est puerumque .. locant
Sc 83
 patrem .. ulciscerem *Sc* 147
 Ulixem *Sc* 160
 lex nulla *A* 170 metus ulla *A* 549
 ullo .. pacto *Sc* 163 non ullo negotio
Sc 236*
 ultra fossam *A* 618
 ultro iam .. occupat *Sc* 159
 ululat *A* 342
 umbo *A* 402
 umbra *Sc* 350 umbram .. marinam
V 42
 umidas *Sc* 11
 umor *vide* humor
 unquam *A* 170 *Sc* 279 299
 uncta carina *A* 386 478
 unda *A* 302 undis asperis *V* 10 sulphureas .. undas
A 260 undas *A* 386 unde? *A* 160
Sc 27 unde *A* 420 *Sc* 11 (is sum ego)
 Undé sibi .. consilium expetunt
Sc 141 corpus contemplantur unde
 corporaret *Sc* 114
 undique *A* 154 401 404 *Sc* 297
 undo praeda exercitus undat *A* 316
 undantem salum *Sc* 195
 ungula *A* 224 277 439 unguibus volantibus
V 11
 unguo lavit et unxit *A* 155 *cf.* unctus
 unus *A* 65 287 370 494 furiarum
 una *Sc* 71 unum *A* 158 unum .. quemque
 pedum *A* 362 surum unum unus ferre
A 525* urgemur in unum *A* 617
 urbem *A* 82 173 *Sc* 128 urbemque forumque
A 184 arce et urbe *Sc* 88 urbes
A 579 *V* 58
 urgemur in unum *A* 617
 circum sese urvat *Sc* 117
 usquam gentium *Sc* 222*
 nomen qui usurpat meum? *Sc* 156
 ut *A* 58* 98 592 *Sc* 269 *I* 10 ut primum
A 212 ut omnia in me conglomeras
 mala! *Sc* 353 *cf.* *A* 97 ut .. praestat!
V 34 (?) audite .. Ut .. animam
 de corpore mitto *A* 209 eloquere .. ut
 se sustinet *Sc* 169 *c. coni.* *Sc* 83 135 304 309 355
 (vi fin.) ut ne *Sc* 144 fata docet, divinum
 ut pectus haberet *v. l.* *A* 19 qui cupiant
 dare .. ut ipsi cunctent *Sc* 179
 cogeabant .. ut misererent *A* 171

suadet Ut faceret *A* 244 ut venirem,
 tetigit .. nuntius *Sc* 230 mortalem
 summum Fortuna .. Reddidit .. ut
A 313 paratum pestem ut participet
Sc 168 te exposco ut *Sc* 177 impetrem ..
 ut *Sc* 347 precor .. Ut *A* 53 *cf.*
A 125* 317 *Sc* 41 295 ut tibi Titanis
 Trivia dederit stirpem liberum *Sc* 121
 ut ego illi supplicarem? *Sc* 267
 uter *A* 83 utri (*dat.*) *A* 87
 uterque utrique *A* 366 vitam cer-
 namus utrique *A* 196 utrisque *A* 442
 uti memorant *A* 178 uti des *A* 360
 uti .. auferam *Sa* 37
 utinam mortem obpetam *Sc* 203
 utinam ne .. accedisset *Sc* 246 utinam
 ne .. extulisses *Sc* 279
 ne utiquam *Sc* 34
 utor otio .. uti *Sc* 234 auris tibi contra
 utendas dabo *Sc* 315
 utrimque *A* 393
 uxor *Sc* 227 uxorem *Sc* 129
 arbores vento vacant *Sc* 185* *V* 12
 vadit *A* 479 vadunt solida vi *A* 273
 vagit *A* 531
 vagore volanti *A* 422
 valet *Sc* 201 vires .. valentes *A* 448
 valide veniunt *A* 544
 validus valida .. tenacia *Sc* 191 validis
 (cum) viribus *A* 300
 consilium vanum *Sc* 378
 (fortunā) variā *A* 300
 vas vini dimidiatum *A* 536
 mundus caeli vastus *V* 9 pulvis .. vasta
A 282 abs te viduae et vastae *Sc* 233
 vastos specus *Sc* 193
 vates (*nom. plur.*) *A* 214 380 *Sc* 319
 ve *A* 197 294 335 *Sc* 86 350 ve .. ve
A 250 *cf.* neve, sive aequora ..
 veget *Sc* 367 vegebat *A* 487*
 veho in ea .. Vecti *Sc* 251
 vel (*ter*) *V* 4sq.
 veles *A* 507
 velivolantibus Navibus *Sc* 67
 naves velivolas *Sc* 79 navibus velivolis
A 388
 venatica velox *A* 340*
 velut *A* 321 401 veluti *A* 84 340 443
 venatica *A* 340
 veneno *A* 535
 viere Veneriam corollam *V* 25
 veneror *A* 117
 venio venit *A* 11 veniunt *A* 544 ve-

nere *A* 348* venirem *Sc* 230 ventum est *Sc* 240 venientibus *A* 570 undique venor *Sc* 297 ventur *A* 321 ventus *A* 487 *V* 55 56* vento *A* 148 vento *Sc* 185 *V* 12 venti *A* 443 venti! *A* 595 ventis *A* 387 594 *Sc* 367 Venus *A* 18 62 Venus! *A* 52 *cf.* *V* 142 fructus verborum *Sc* 281 verbūm Paucūm *A* 246 verba *A* 563 verbis *A* 45 verecunde *Sc* 207 virgines vereor *Sc* 59 vero verant *A* 380 tum.. vero *A* 20 verrunt.. mare *A* 384 versat mucronem *I* 3 curam.. Quae .. te coquit et versat *A* 336 caelum versat *A* 29 versatum.. columnam *A* 348 versus propinas flammeos *Sa* 7 versibus *A* 214 versus longi *I* 20 *verto* quo nunc me vortam? *Sc* 276 se.. bene vortat *A* 108 quo sese vertant *Sc* 42 vertunt crateras *A* 511 vertitur.. caelum *A* 211 verus *Sc* 334 *verus* vera virtute *Sc* 300 somnia.. vera *Sc* 429 verius *Sc* 408 veruti *A* 353 *Vesperus* *I* 31 *Vesta* *A* 62 *cf.* *V* 65 75 139 *vester* per vos et vostrum imperium *Sc* 186 vestro *A* 595 vestrā *Sc* 164 vestrum.. patrum *V* 16 vestras *Sc* 161 283 vestra *A* 230 258(?) vostra *A* 464 tarda.. vestigare *A* 42 *Vestina* virum vis *A* 276* *vestio* vestitus *Sc* 330? *vestis* vestem *Sc* 311 vestitūs *Sc* 330? veter *A* 17 veterum *A* 249 mores veteresque novosque *A* 248 *vetustas* *A* 247 *vetustus* vetusta.. bella *A* 410 *viai* *A* 203* dux ipse *vias* *A* 441 *viam* *Sc* 321 398 *alterna vice* *Sc* 126 *victor* *A* 493 victores *A* 367 *magni victoria*.. regni *A* 88 *victoria* *Sc* 52 180 *video* *Sc* 332 *vidēn* *I* 28 ubi vidēt *avenam* *V* 31 *vidi* *Sc* 94 97 *vidi* *videre* quod me passa *aegerrume* *Sc* 100 *vidit* *A* 219 *vide* *Sc* 206

368 *videte* *Sc* 69 *pulvis* ad caelum *vasta* *videtur* *A* 282 *compellare*.. *videtur* *A* 44 *quid noctis videtur?* *Sc* 215 *errare* *videbar* *A* 41 *videbar* *somnare* *V* 45 *visus* *Homerus* *ad-* *esse* *A* 6 *me visus* *homo*.. *raptare* *A* 39 *parere se* (*ex se?*).. *Visa est* in *somnis* *Sc* 36 *quid oculis rapere visa est?* *Sc* 54 *abs te viduae et vastae* *Sc* 233 *viere* *Veneriam* *corollam* *V* 25 *vigiles* *A* 165 *vigiles!* *Sc* 186 *vigilo* *vigilant* *A* 436 *angue villosi canis* *Sc* 415 *vincio* *buxus* *vincta* *I* 13* *vincla* *A* 515 *vinclis*.. *apta* *A* 340* *vinco* *vincere* *A* 179 *vicisse* *Sc* 149 *vici* *victusque sum* *A* 193 *qui vincit* (*al. vicit*) *non est victor nisi victus* *fatetur* *A* 493 *vicit* *Olympia* *A* 375 *vini* *A* 536 *vino domiti* *A* 292 *vino curatos* *A* 368 *vir* *A* 338 *viri* *A* 372 *Sc* 60 *virum* *Sc* 300 368 *viro* *A* 520 *viri* *A* 192 *Sc* 250 *virorum* *A* 285 *virūm* *A* 276 410 *V* 18 *viris* *A* 83 257 *viris* *A* 500 *virago* *A* 521 *virinali'* *modestia* *Sc* 55 *virgo* *Sc* 226 *virgines* *A* 101 *Sc* 59 233 *virtutis egentem* *A* 599 *quorum* *virtuti belli fortuna pepercit* *A* 199 *metus*.. *tenet virtutem* *A* 549* *aspec-* *tabat virtutem legionis* *A* 343 *virtute experiamur* *A* 198 *virum vera* *virtute vivere* *animatum addeceat* *Sc* 300 *melius est virtute ius*: *nam saepe virtutem mali Nanciscuntur* *Sc* 188 *virūm vis* *A* 276 *aquae vis* *A* 379 *tanta vis sceleris* *Sc* 351 *domui vim taurorum* *Sc* 275* *flammiferam hanc vim* *Sc* 29 *vi* *A* 105 268 *Sc* 98 176 *manus vi* *A* 97* *vadunt solida vi* *A* 273 *summa*.. *opum vi* *A* 161 412 *vi summa armatos educit* *Sc* 158* *vi magna* *A* 232 *cf.* 486 *vires vitae* *A* 38 *vires*.. *valentes* *A* 448 *validis* (*cum*) *viribus* *A* 300 *viribus fretus* *A* 533* *pro viribus* *Sc* 145 *visceratim* *Sc* 119 *viso* *me de caelo visas* *A* 53 *vires vitae* *A* 38 *vita* *Seu mors* *A* 467 *vitae*.. *propagmen* *A* 160 *vitae cruciatum* *Sc* 24 *vitae parcam* *Sc* 134 *vitam evitari* *Sc* 98 *mari quaeentibus vitam* *A* 145 *vitam cer-*

- namus *A* 196 vitam cernere *Sc* 262
 praeter propter vitam (vita?) vivitur
Sc 241 vita illa dignus *A* 622 vita *Sc*
 136 mala Vita *Sc* 8 remissa humana
 vita *Sc* 365 vita vitalis *I* 17 *cf. Sa*
lib. inc. 1
 vita vitalis *I* 17 vitalem habitum
Sc 347*
 vitis inventor sacrae *Sc* 124 vites
 laetificae *Sc* 152
 vitulans victoriā *Sc* 52
 vivimus *A* 392 vivam *Sc* 407 vive-
 bant homines atque aevum agita-
 bant *A* 307 vivere *Sc* 300 vivitur
Sc 241
 volito vivos per ora virum *V* 18 vi-
 vam *Sc* 296 cordibus vivis *A* 367
 vix *A* 51 545
 vo. *cf. ve. et vu.*
 vocat *A* 234 vocant *Sc* 53 345 (*al.*
 invocant) *V* 54 voce vocabam *A* 50
 vocarent *A* 82
 volito vivos per ora virum *V* 18
 volo pulvis.. volat *A* 315 volat super
 impetus undas *A* 386 carbasus ..
 volat *A* 573 tullii.. volant *Sc* 20 vo-
 labat *A* 147 volavit *A* 92 volabit *A*
 433 volans de caelo *Sc* 51 vagore
 volanti *A* 422 unguis volantibus
V 11
 volo volt *A* 85 vult *V* 27 qui volt
 (esse) quod volt *Sc* 269 non bene
 vult tibi *Sa* 8 vultis *A* 466 (*cf. sulti*)
 velit *A* 197 *cf. Sc* 238 vellet *A* 241
 voluit *A* 617 si voles advortere ani-
 mum *Sc* 397 volet *A* 463 male vo-
 lentes .. bene volentes *Sc* 9 volenti-
 bus cum magnis dis *A* 201
 clamor .. volvendus *A* 531
 multa volup *A* 242
 ad voluptatem *Sc* 378
 vomit in mare *A* 142
 voras *Sa* 19
 vos vobis *A* 107 202 vos *A* 197 463*
 464* *Sc* 3 161 186 vos.. facessite *Sc*
 149 vos feratis *Sc* 309 vos auferam
Sa 38 vos .. lares! *A* 620
 vox compellare .. voce *A* 44 voce
 vocabam *A* 50 voce .. nictit *A* 342
 sonitum dare voce *A* 459 voce di-
 vina *Sc* 43 effudit voces *A* 540 voci-
 bus concide *Sc* 421
 Vulcanus *A* 63 Vulcanum ventus
 vegebat *A* 487
 vulgo *A* 507
 avium vulgus *I* 15
 vulneratus *Sc* 173
 vulnere *Sc* 114
 Vulsculus *A* 162
 vultum vulta *A* 464
 Vulturnalis Volturnalem *A* 122
 vulturus *A* 138

ADDENDA ET CORRIGENDA

Propero ad finem, ut hic liber, cui non dicam quot annos vitae meae tribuerim sed qui iam prope triennium sub prelo sudat, tandem me etiam vivo in lucem publicam prodeat: m. Aug. a. 1900 versuum Ennianorum recensio cum duplici adnotatione typographi curae tradita est, et haec pars operis una cum indicibus non ante m. Septemb. a. 1901 absoluta erat, deinde, dum me aliena negotia et officia tenent in quibus aliae quoque necessitates litterariae, diu impeditus post magnum intervallum hanc operam repetii et praefationis partes duae perscriptae inde a m. Novemb. a. 1902 typhothetarum manus exercuerunt.

Interim his tarde procedentibus quaedam grammaticorum scripta denuo recognita lucem viderunt, quae memorare in praefatione perbrevisiter poteram, recognoscendis versibus adhibere non poteram, Donatus in Terentium (praef. p. cxliii), Acro in Horatium (p. cxlii), Servii appendix (p. cxli), quibus nuperrime accessit etiam Gellius renovatus. Ex illis (nam hunc nondum inspexi) quae usui videbantur ad corrigenda vel supplenda testimonia nunc adscripsi, sed multa non erant neque gravia admodum.

Ex P. Canali Varrone de l. L., de quo p. cxxxix dixi, perpauca adnotavi. L. Valmaggii et C. Pascali hic illic in adnotatione mentionem feci, sed a Valmaggio annalium reliquiae editae et explicatae a. 1900 mihi, quod in praef. p. cxxxvii memoravi, dum versus Ennianos recognosco in promptu non fuerunt; neque nunc habeo ex iis repetita quae addam propterea quod editor doctissimus multa quidem et utilia in commentario exposuit sed quae me in mea opera adiuvare non poterant: nam in emendandis ordinandis explicandis versibus, quamquam etiam mea quaedam in editione proposita probavit, tamen universe ad Muellieri et Baehrensii iudicia se composuit quae ego non poteram non reiectanea habere. Quae post editum a. 1854 a me Ennium variis locis de quaestionibus Ennianis disserui, eorum partem Valmaggii p. xvii sq. recensuit sed iis usus esse vix videtur. Similiter mihi iudicandum est de C. Pascali libro, quem eodem loco memoravi.

Dolendum mihi est quod sero in meas manus venerunt commentationes duae quibus Iohannes Kvičala professor Pragensis V. Cl. de Ennii annalium reliquiis bene meritus est, quarum prior, cui inscripsit *Quaestiones Ennianae*, in ephemeridos Leopolitanae Eos vol. viii 1902 edita est, altera *Observationes ad Ennii annalium fragmenta* inscripta in museo philologico Bohemico viii p. 331 sqq. prodiit. Is multos versus Ennianos de analibus petitos tractavit ut aut scripturam eorum stabilire aut explicandare et sententia iustum iis locum assignare studeret. Qui rara me benevolentia prosecutus (nam plerumque nihil nisi acerbissimam iniquitatem perpessus sum) meas cum Muellierianis et Valmaggianis sententias composuit, non raro ut meas partes defenderet et suis argumentis a vituperatione aliena vindicaret, in quibus prae ceteris mihi arrisit quod versus de tumultu Gallico (164 sq.) a me in quarto (v) positos suo calculo probavit, idemque quae de ann. v fr. i et ii statueram multaque alia olim a me proposita ratiocinando fulcire non detrectavit, quae nunc singillatim recensere ambitiosius esset. In aliis a meis rationibus seu plene seu ex parte discessit, forsitan in quibusdam non facturus, si cognovisset quae ego post Ennii editionem anni 1854, qua sola usus est, compluribus captationibus de partibus nonnullis Ennianis explicui, velut de augurio occationi Remo et Romulo in relat. acad. a. 1894 *über das Stadtgründungsaugurium*

bei Ennius, aut de versu 409 (ann. xv fr. vii) *arcus subspeciant m. q. p.* in actis acad. a. 1886 *über die Annalen des Ennius* p. 24sq., aut de v. 559 *hos pestis necuit, pars o. i. d.* in prooemio ind. lection. 1892/93 p. 5. Sunt etiam in quibus homini docto inscio cum iis opinionibus convenerit quas nunc in nova editione secutus sum, velut in v. 131 (ii fr. x) *at sese, sum quae d. i. l. o.* Minus feliciter mihi visus est elaborasse in emendandis aut explicandis versibus 18 (i fr. xiv) *doctusque Anchisesque Venus* eqs et 260 (vii fr. xxii) *sulphureas posuit spiramina Naris a. u.* et 183 (vi fr. viii) *proletarius publicitus scutisque feroque* eqs, et quem ex Orosii verbis ad 170 (v fr. v) adscriptis hexametrum effinxit, eum cur probabilem non habeam intelliget ex iis quae in praefatione p. lxi sqq. de Livio disputavi. Sed sit satis festinanti his paucis harum quaestionum et utilitatem et ubertatem indicasse.

In his addendis et corrigendis non recensebo quaecumque aut mea aut typothetae culpa peccata sunt, sed quae legentem non impediunt et retinebunt praetermittam ita ratus talia aut non attendi aut si attendantur cum venia ignosci. Afferam vero quae falso scripta sensui officere videntur et addam si quorum utilitas est sive in confirmanda scriptura sive explananda sententia et praecipue quaedam grammaticorum testimonia adiciam quae Enniani nihil habent sed cum iis quae habent intime coniuncta sunt.

Quae ad praefationem redeunt, nihil ambiguitatis habent, quae vero ad duplicem adnotationem textus ita discrevi, ut numeris Romanis superiorem adnotationem, Arabicis inferiorem significarem accedente typorum diversitate quae est in ipsis adnotationibus.

Praef. p. xxxv v. 33 pro *Plautin(a)* scribe *Plautin(e)*.

— p. ci v. 37 adde: et conf. p. clxxiv fortasse magis ad Lucretii quam ad Ennii exemplum formatum versum Ausonii.

— p. cxviii v. 4 ab inf. adde: memoravi Claudianum etiam scen. 380 ut adiuverem Ennii orationem iniuria addubitam.

— p. cxxii v. 34 ad Ammiani Marcellini verba adde: cf. p. cii.

— p. cxxiii v. 10 illum 'nescio quem' fuisse Ciceronem in Hortensio Ohlmannus putavit de S. Augustini dialogis p. 60. Ennians verbis (scen. 244) Augustinus quasi proverbii loco usus est eum confess. x 16, 25.

— p. cxxx adde: Ad Theoduli eglogae v. 288 ridiculi causa adscribo ex vetusti cuiusdam commenti editione a. 1492 quae mihi Plasbergius exscripsit . . . *Et principaliter tu Enni poeta mitte huc illos deos quos conscripsisti in libro tractante de fluvio infernali qui dicitur liber dystigium Item Ennius fuit quidam poeta qui fecit quendam librum de fluvio infernali de quo conscripsit nomina deorum et dearum et ille liber dicitur dystigium a dia quod est de et stys stygis . . . Vel dicitur a dia quod est duo et stigos versus quasi eadem materia in sententia comprehensa in duobus versibus.* Distichium Ennii, quod intelligit sed non affert Theodulus, a Martiano Capella eum mutuatum esse scripsi, eumque ipse appellat v. 334. Ceterum hoc distichon Ennii de duodecim diis inter alia poemata in cod. Burneiano 224 saec. fortasse xiii exstare testatur catalogus codicum in museo Britannico asservatorum nov. ser. vol. i (1840) p. 60.

Ut colligam quantum possum omnia qualiacumque quae Ennii memoriam habent medii aevi testimonia, nomen Ennii affert etiam Ioannes Saresberiensis (saec. xii) enthet. in polycr. vol. iii p. 9 Giles (Oxon. 1848)

Est antiqua nimis, nimis est sententia vera,

Quam docuere patres Ennius atque Cato:

Tam quod habet quam quo caret omni deficit amico (?),

Occupet occumbat, res aliena tamen.

Semper abundabit, qui rebus noverit uti;

Et mens utendi nescia semper eget.

Nam eius modi sententiam Ennii quae quidem exstet nescio.

Denique Rogerii Baconis verba infra ad ann. i fr. ix adscripti.

Præf. p. cxxxi, 4 alterum ex illis versum eidem Ennio vindicandum M. Rothsteinius meus suspicatus est, qui v. *advena quam lenis celeri vehit unda vegeila* (?) ad matrem Idaeam Romae accipiendam referri posse putat collata maxime Liviana narratione xxix 14.

— p. cxliii in subsidiis recensendis multa sciens praeterii: non debam praetermittere Lactantii divinas institutiones a Samuele Brandto a. 1890 in corpore Vindobonensi egregie editas, quae quantae utilitati fuerint prae iis quae mihi olim adhibenda erant res ipsa docet.

Augustini de civitate dei libros ab E. Hoffmanno in eodem corpore recognitos hic illic inspexi, sed quia sero ad me allati erant universe Dombarti volumina adhibere perrexi.

— p. clviii, 1 cum Varronis memoria coniunge eiusdem de ling. Lat. vii 3 *at hoc quid ad verborum poeticorum aetatem? quorum si Pompeii regnum fons in carminibus Saliorum neque ea ab superioribus accepta, tamen habent dcc annos.* Cf. Cicero orat. 34, 120 *quem laborem nobis Attici nostri leavit labor, qui conservatis notatisque temporibus . . . annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit.*

— p. clxxxvii v. 7 adde: Cf. Priscianus ix p. 487, 9 H. *Cato in III (ii) originum: 'Marsus hostem occidit prius quam Paelignus, propterea Marrucini vocantur, de Marso detorsum nomen.'*

A. 9 post 'caeli' adde: quae (quae id est corpora) cava caeruleo velo c. r. *P. Canal ad Varr. l. c., qui inclusa verba a Varrone ipso addita opinatur*

A. i fr. ix adde: Rogerius Baco compend. stud. philos. cap. 9 p. 504 Brewer. (Lond. 1859) 'S similiter liquescit in principio dictionis, ut Horatius in sermonibus [i 5, 35] . . . , similiter in fine dictionis plus est. Unde Ennius poeta «qua perire (immo ova parere) solet genus pennis condecoratum». nam ultima de genus remanet brevis et ideo s liquescit aut esset brevis positio.'

A. i fr. xvii ad Festi testimonium adde: Paulus (iam in priore editione allatus) 'sos pro eos antiqui dicebant ut Ennius «constitit . . . *dea diarum*».'

A. i fr. xx adde: Cf. Festus p. 474, 24 'Saturnia Italia et mons qui nunc est Capitolinus Saturnius appellabatur, quod in tutela Saturni esse existimantur.'

A. i fr. xxx adde de Porphyrius testimonio Buechelerum dicentem in mus. Rhen. lvii (1902) p. 321.

A. i fr. xli post verba Servii 'Ennianus est' adde: Cf. Cicero de re p. ii 2, 4 'quo in loco cum esset (Romulus) silvestris beluae sustentatus uberibus' et Usenerus in mus. Rhen. lvi (1901) p. 313.

A. i fr. li post '384' adde: nunc accedit 'brevis expositio in georg.' ii 384 (append. Serv. Hagen. p. 307, 11) ex codice (G) Burmanniano, in quo scriptum est aedificaret t. Iovis, . . . ut et celestibus . . . et cursu . . . E. in annā. Quodque ludi caestibus et cursu fieri dicuntur, Vergilius ait georg. iii 20 'cuncta mihi . . . cursibus et crudo decernet Graecia caestu.'

A. 107 extr. post *proxima* adde: *et Servius in Aen. vii 709. 710*

A. i fr. lxii ad c. s. 16 adde: qui cum alia affert tum Ausonii perioch. Iliad. iv (p. 229 Schenk.) 'Iuppiter interea cum dis genitalibus una concilium cogit superum de rebus Achivis.'

A. ii fr. i dele 'Servius . . . Ennium' quod ad ann. 555 'olli' nom. pl. pertinet. — Adde ad Ciceronis testimonium de Egeria: Servius in Aen. vii 763 'Egeriae lucis: nympha in Aricino nemore, aucto amicum suam Numa esse fingebat ad firmandam legum suarum auctoritatem.'

A. 120 post 'Keil.' adde: *Vergilium Aen. ii 764 mensaeque deorum; Servium in Aen. viii 110 Dan. quidam mensas proprie deorum tradunt; viii 279; Macrobium iii 11, 5 sqq.*

A. II fr. III dele '(cf. VI 19)' et post 'Falacre' adde haec: Idem ibid. VI 19 'Furrinalia a Furrina, quod ei deae feriae publicae dies is, cuius deae honos apud antiquos. nam ei sacra instituta annua et flamen attributus; nunc vix nomen notum paucis.' Paulus Festi p. 63, 13 Th. 'Furrinalia sacra Furinae, quam deam dicebant.' Festus p. 316, 12 Th. 'Palatualis flamen constitutus est, quod in tutela eius deae palatium est.'

A. II fr. XVII ad Prisciani testimonium adde: ex Prisciano fluxit quod legitur in gloss. in Apollin. Sidon. ex cod. Digbeiano 172 (ed. R. Ellis anecd. Oxon. class. ser. vol. I part. v) p. 53, 26 (ad Sidon. VII 14) 'vultur est avis quae Anglice vocatur 'grip' in cuius ovo ponuntur reliquiae: de quo sic dicitur «vulturis in silvis miserum mandebat hominem».

A. III fr. II ad 'annalium' adde (annali Par. Mon.)

A. VI fr. VI p. 33 med. post 'interpretatur' adde: similiter G. Heraeus philol. LIX p. 633;

Ibid. infra ante 'Donatus' adde: Boethius comment. in Aristot. *περὶ ἐκμνη*. sec. ed. II 4 p. 82, 14 Meiser. 'compositae autem aliquotiens quidem tantum orationes, aliquotiens vero etiam adfirmationes, ut cum dico . . . «aio te Aeacida (tae ae accida Salisb. te a cida Tegerns. et in ras. Fris.) Romanos vincere posse», ex orationibus non ex adfirmationibus componitur talis oratio.'

A. VI fr. VII corrige Andromacha [XIII]; ad testimonia adde: glossar. Phillipps. (cod. 4626) ed. Ellis et Warren Am. Journ. of Phil. VI p. 458 n. 134 'mussat dubitat vel submurmurat. unde Ennius «in occulto inquit mussabat». idem «non decet mussare bonos».' Quae unde ducta sint ex Paulo apertum.

A. VI fr. XIX post 'conlustrabat' adde: cf. Vergilius Aen. IV 586 'e speculis ut primum albescere lucem vidit.'

A. VII fr. III post 'oriundos' adde: similiter Servius sed sine Ennio ad eundem locum.

A. VIII fr. XVIII adde: idem in Aen. XII 841 'constat bello Punico secundo exorata Iunonem.'

A. IX fr. XI adde: brevis expositio in georg. II 437 (append. Serv. Hagen. p. 311, 21) 'undantem abund. Ennius in libro VIII annalium «praeda e. undat».'

A. X fr. I extr. ad 'insexit' adde: inc. 36.

A. X fr. IV ad testimonium adde: Cf. brevis expositio in georg. II 119 (append. Serv. Hagen. p. 293, 14).

A. X fr. X ad 'labores' adde: Servius Dan. in Aen. XII 136 'aspectabat: amat usurpare antiquitatem: nam potuit spectabat dicere.'

A. XII fr. IV adde: schol. Bobiens. ad or. pr. Arch. p. 358 Or.

A. 374 adde: *De similitudine fortis equi Wilamowitzius ad Euripid. Herc. 119.*

A. XIV fr. III in Servii testimonio ad 'velivolae' adde (Androm. I).

A. 397 ad 'falae' adde: *de quibus Servius in Aen. IX 702, idem de tabulatis in Aen. II 464 et aliis locis pluribus.*

A. XVI fr. XXVI adde: et Servius Dan. in Aen. III 470 'duces: equorum scilicet quos vulgo agasones vocamus.'

A. XVII fr. IV adde: Cf. Aen. XII 462 'tollitur in caelum clamor.'

A. XVII fr. V adde: Eisdem versus Aeneidos Macrobius Sat. V 13, 14. 15 cum Iliados IX 4sq. et XVI 765sq. composuit.

A. 446 adde: *Aen. X 467 famam extendere factis; Aen. XI 24 quae sanguine nobis hanc patriam peperere*

A. inc. XVI ad Servii testimonium adde: idem in Aen. II 16 Daniel. 'intexunt: quia naves texti dicuntur; nam ideo ubi naves fiunt textrinum vocatur.'

A. inc. XXI adde: 'tristi cum corde putabant' Aen. VIII 522.

A. inc. XXIII adde: Cf. Servius in georg. III 104.

A. inc. xxiv p. 88 adde: Macrobius Sat. v 11, 20.

A. 487 adde: *De re et sententia vid.* 566 et *Silium* xiv 307 pascitur adiutus Vulcanus turbine venti, et multa sunt similia apud Livium et alios.

A. inc. xxx adde: fori in nave quid essent grammatici certatim docuerunt, Nonius, Charisius, Servius, Isidorus.

A. 502 adde: *Ennii fortasse non immemor Vergilius Aen.* vi 781 en huius (Romuli), nate, auspiciis illa incluta Roma imperium terris eqs, ait *Anchises Aeneae*

A. inc. lvi Probi testimonium ex Hageni append. Serviana p. 340 sic scribendum est: «*corpore* (ita codd. corpore ed. Egnatii) *tartareo p. palude* (ita Vat. Par. sed Mon. paluda habere visus est Thiloni) *virago . . . terra*».

A. 525 adde: *de suris vel vallis praeter Livium memoratum vide Ser- vium in Aen.* ix 144 vallum dicitur ipsa munitio; nam valli fustes sunt quibus vallum munitur; *eundem in Aen.* x 120 vallis: intra vallos, id est fustes fossarum, qui valli vocantur: nam munitio ipsa vallum dicitur neutraliter et hoc dicit: tenebantur Troiani intra vallos quos ipsi posuerant ne eorum castra facile irumperent Rutuli

A. inc. lviij Varronis testimonium sic suppleatur: Lucilius . . . impositio unius debuit esse canis, plurium canes, sed neque Ennius consuetudinem illam sequens reprehendendus nec is qui nunc dicit canis' eqs.

A. inc. lxxviii ad Nonii testimonium adde: Paulus Festi p. 85, 1 Th. 'latrones antiqui eos dicebant qui conducti militabant ἀπὸ τῆς λατρείας.' Servius in Aen. xii 7 p. 575 sq. Thil. Varro de l. L. vii 52 'ab eo veteres poetae nonnumquam milites appellant latrones.'

A. inc. lxxix de falarica hoc adde: Servius in Aen. ix 702. Paulus Festi p. 63, 4 Th. 'falarica genus teli missile, quo utuntur ex falis id est ex locis extructis, dimicantes.' De ceteris vide locum ad 544 citatum.

A. inc. lxxxiv adde: et buc. 4, 51 'caelumque profundum'; de quo Servius ad Aen. ii 758.

A. inc. lxxxvi adde: cf. Festus p. 510, 28 Th. ad i fr. xxxi adscr.

A. inc. lxxxix pro 'cf. 119' scribe cf. 624; et quod falso ad 119 adscriptum erat Servii testimonium huc referas: Servius in Aen. xi 236 'olli illi secundum Ennium.'

A. 555 adde *Cf.* 135 et *Aen.* xi 445 illi haec inter se dubiis de rebus agebant certantes, *ubi nec Servius nec Macrobius Ennii memor erat.*

A. inc. lxxxvii post testimonia adde haec: nunc in Hageni appendice Serviana p. 285, 1 ex 'brevis expositione in Verg. georg.' ii 43 codicum Parisinorum 7960 (N) et 11308 (P) haec sic edita sunt: 'linguae: Homericus sensus Graeci poetae, sicut et Ennius «*non si* (sic sine varietate) l. l. s. *atora .x* (sic N, *atorax* P) *sint in metrum* (sic N, inter metrum P) . . . *pectusque* (sic sine discrepantia) *revinctum*».'

A. 565 adde: *velut Livius scribit* xlv 39, 11 consul proficiscens praetorve paludatis lictoribus in provinciam et ad bellum vota in Capitolio nuncupat; *cf. ibid.* xxi 63, 9

A. inc. cvi ante 'Livius' v. 4 ab inf. addas: aut 'divum pater atque hominum rex.' Ibidem corrige: seorsum.

A. inc. cvij testimoniis adde: Cf. Paulus Festi p. 201, 6 Th. et Servius in Aen. xi 100.

A. 586 scribe: *de quo Charisius* iv p. 271, 2 et

A. inc. cxxvi adde: Cf. Priscianus vi p. 208, 1 H. qui multa de Aniene, nihil ibi de Ennio habet.

A. inc. cxxvii adde: Cf. Euhemerus v.

Sc. 12 scribe 309 pro 300.

Sc. Achill. ix in verbis Ciceronis 'tum subito tempestates coortae sunt maximae' Plasbergius alterum versum Ennium delitescere sic fere suscitandum 'ibi tum subito sunt coortae t. m.' suspicatus est ob cooriendi maxime verbum a Cicerone alienum.

Sc. 29. 30 *dimetros anapaest. descripsit Bentleius ep. ad Mill. (B. works ed. Dyce II) p. 263; anap. poposcerunt cum A. Spengelius tum Skutschius nuper*

Sc. 51 adde: *et quod ludibrio dicitur apud Livium VII 12, 13 unicum ducem, qui nihil agenti sibi de caelo devolaturam in sinum victoriam censeat*
 Sc. 70 indicavit: *cf. Buechelerus mus. Rhen. XXVII p. 477*

Sc. 74 adde: *versus vituperavit Ribbeckius nuper, qui Accii versuum 344 sq. sententiam integerrimam addendo et mutando maluit depravare quam idem illud metrum agnoscere. nám ea oblectat spés aerumnosum hospitem, Dum id quod miser est clam ésse censet altero*

Sc. 104 adde: *sed conatur trahens Graecorum usum imitatur, quorum Herodotus ἐπειρεῖτο ἐπιόν et multa similia frequentat*

Sc. Andromach. x in Varronis verbis scribe in versu, cf. *ibid. VII 88 p. 151, 8Sp.*

Sc. 166 de 'exercito' adde: *Aen. III 182 nate, Iliacis exercite fatis, et Serv. ad Aen. I 431; Nonius p. 6, 2 exercitum dicitur fatigatum cum exemplis; p. 294, 29 sqq.*

Sc. 173. 176 *de formis Brugio et Bruges egit L. Valmaggius Atti della r. accad. di Torino XXXV 11/12 p. 730—733.*

Sc. 178 *Conf. Turnum suam hastam alloquentem Aen. XII 95 sqq., Serv. ad h. l. et ad IV 659, et Macrobius Sat. IV 6, 10 universe hoc genus tractantem*

Sc. 190 sq. p. 151 extr. adde: *Lucilius 965 sq. Lachm. anne ego te, vacuam atque animosam Thessalam ut indomitam, frenis subigam ante domemque? 967 tune iugo iungas me ante et succedere aratro invitum . . subigas?*

Sc. 217 adde: *aut Vergilius Aen. x 663 sed sublime volans nubi se immiscuit atrae; Claudianus x 182 sublime volans. Cf. Priscianus XVII p. 115, 19 H. et aliis locis pluribus*

Sc. 220 premunt alas: *cf. Aen. x 103 tum zephyri posuere, premit placida aequora pontus h. e. si recte intelligo facit quiescant: sic premunt alas h. e. sinunt quiescere immotas*

Sc. 242 scribe: *pendeat signa in caelo*

Sc. Med. I extr. p. 165, 4 adde: *cf. Leo quaest. Plaut. p. 87.*

Sc. Med. XVI Probi testimonium ex nova editione Hageni (append. Serv. p. 338, 5) ita scribendum est: «Iuppiter . . . inspiciet q. tuo lumine . . . facinus (facimus Vat.) . . . fit (ita Vat. ed. Egnatii sit Mon. Par.) prohibesse (ita Vat. prohibe eē Par. prohibe prohibe esse Mon. prohibe ed. Egn.) scelus».

Sc. Melan. II ad Nonii testimonium adde: *Varro de l. L. VI 83 'hi auscultare dicuntur qui auditis parent, a quo dictum poetae «audio haud ausculto».*

Sc. 298 adde: *pergunt corrumpere quae aperta sunt: cf. Cicero Tusc. disp. IV 17, 37 ut nec tabescat molestiis . . . nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, h. e. nec cupida mente quid cupiens cupienter cupiat; Lucilius 832 L. cupiditas ex homine cupido et stulto numquam tollitur*

Sc. 301 adde: *Eurip. Alc. 67 (Nauck. II p. 381) ὅταν τις αἰματος μέλλη πέρι λέγειν καταστάς τίς ἐγγών' ἐναντίον*

Sc. 308 quod dicam fore: *cf. scen. 348*

Sc. 309 adde *scen. 427 imprimitque genae genam quae variis modis mutant docti*

Sc. 332 *Cf. Aen. XI 147 maestam incendunt clamoribus urbem; Serv. ad h. l.; Aen. x 893 clamore incendunt caelum Troesque Latinique*

Sc. 349 post 'sta ilico' adde: *et Nonius p. 325, 5 ilico in eo loco cum exemplis*

Sc. 368 post *Buechelerus* adde: *qui tute ab ipse sciungens in tuto intelligit, de quo dubito: cf. Accius 372 R. modo tute ipse te offirma; Cic. de re p. I 38, 59 utere argumento tute ipse sensus tui*

Sc. 370 p. 190 post *mortuis* adde: *et generis mortuis (non occisis), quemadmodum Livius i 26, 2 de sorore Horatii solvit crines et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat, et 4 oblita fratrum mortuorum vivique, qui item occisi erant*

Sc. inc. ii et iii scribe: M. Caesar ad Frontonem

Sc. inc. iv Donati testimonium ita scribe: Donatus ad 42... 'templi caeli summa' tragice, sed

Sc. inc. v adde testimonii: Servius in Aen. i 505 'testudine: camera incurva, id est fornicata (add. Daniel.), quae secundum eos qui scripserunt de ratione templorum ideo sic fit, ut simulacro caeli imaginem reddat, quod constat esse convexum.'

Sc. inc. xv ad testimonia adde: Paulus Festi p. 73, 2 Th. 'hostis apud antiquos peregrinus dicebatur et qui nunc hostis perduellio.' Servius in Aen. iv 424 p. 540, 23 Thil. Macrobius Sat. i 16, 14.

Sc. inc. xxviii p. 199 adde testimonii: Gnomol. Vatic. 475 Sternb. *Σωκράτης ἐρωτηθεὶς εἰ κατασχεῖν θάνατά τις λόγον ἀπόρρητον ἔφη ὅστις διάπυρον ἀνθρώπου τῆ γλώττῃ κατασχεῖν δύνησεται.*

Sat. 29 adde: Nonius p. 153, 10 et Macrobius Sat. i 4, 2. 20. 25. 26. 27

Sat. 39 adde: Bacch. 1203 it dies: ite intro accubitus

Sat. 63 adde: Accius 107 R. namque ut dicam te metu aut segnitate addubitare haut meum est

Sat. 68 adde: Cf. Servius in georg. i 240 et iii 382

Var. 18 adde: Aen. xii 235 vivusque per ora feretur

Var. 57 post *postea* adde: Hec propter *Usenerus*. De *proximo versu tempto* Quia mortalis *is* atque urbes beluasque omnes iuvat; nam *Iupiter sunt ista quae dixit quia iuvant aut quia Iupiter iis iuvat mortales*

Inc. v adde: ex Paulo ducta haec in glossar. Phillipps. (cod. 4626) ed. Ellis et Warren Am. Journ. of Philol. vi p. 457 n. 112 'mortem obiit i. e. ad mortem ivit quemadmodum dicebant antiqui «ob troiam ductum. exercitum» i. e. ad troiam.'

Inc. xxx ad explicandum Servii testimonium quod Ribbeckius (Pacuv. inc. lxx) non recte accepit hoc addo: inter se opponuntur 'adverbia in *ae* exeuntia modo producunt ultimam litteram, apud Ennium et Pacuvium brevia sunt' quae sic contraria sunt ut Serv. in Aen. vi 249 'succipiunt antiquae: nam modo suscipiunt dicimus'; et modo ea vi poni vel Paulus Festi p. 23, 24; 201, 8 Th. testis est. Servii sententia patet his quae scribit in Aen. v 19 p. 591, 13 Thil. 'cum sciamus a terminata adverbia longa esse, ut paulo post (27) «et frustra cerno te tendere contra».'

Inc. xxxix Varronis locum P. Canal in editione a. 1874 p. 117 ita scribit 'dico originem habet Graecam quod Graece ius *δίκη*: hinc enim dica, atque hinc dicare. hinc iudicare.' Cf. idem p. 454 et Antonibonus supplem. p. 81.

Inc. xlvi adde: Servius Dan. in Aen. iii 113 'sane dominam proprie matrem deum dici Varro et ceteri affirmant.' Ibid. p. 363, 24 'hanc eandem eram appellari hoc est dominam tradunt.'

Inc. xlviii adde: 'et, ut inde desitum, ut foedere' P. Canal. Testimonii adice quod Servius Daniel. scribit in Aen. iv 339 p. 524, 12 'aut foedus id est fidem rupisse perpetuae castimoniae' et in Aen. viii 641 'Cicero foedera a fide putat dicta.'

Inc. lxi adde: et Wilamowitzii Eurip. Hercul. ed. i vol. i p. 30.

In indice testium p. 243^b corrige *Aurelius* pro *Aurelianus*; ibid. adde: CAELIUS AURELIANUS Sc. 112.

VICTORIA UNIVERSITY
LIBRARY

24.1.89 N. 2

